

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

9. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ

*THE 9TH INTERNATIONAL
CONGRESS ON ATATÜRK*

12-15 Kasım / November 2019
Amasya

BİLDİRİLER

II. CİLT

Yayına Hazırlayanlar
Uzm. Erdem ÜNLEN
H. Aytuğ TOKUR

ANKARA-2021

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Uluslararası Atatürk Kongresi (9:2019: Amasya)

9. uluslararası Atatürk kongresi; Amasya, 12-15 Kasım 2019:bildiriler=The 9th International Congress on Atatürk; Amasya, 12-15 November 2019:papers/ yay. haz.: Erdem Ünlen, H. Aytuğ Tokur. __Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2021.

3c.:res.;24cm.__(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını no: 496)

ISBN: 978-975-17-4794-5 (Tk.)

ISBN: 978-975-17-4795-2 (1.c.)

ISBN: 978-975-17-4797-6 (2.c.)

ISBN: 978-975-17-4798-3 (3.c.)

1.ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 __KONGRELER, VB.

2.ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 __SİYASİ VE SOSYAL GÖRÜŞLER __KONGRELER, VB.

I.Ünlen, Erdem, yay. haz. II.Tokur, H. Aytuğ, yay.haz.III.E.a.: 9. uluslararası Atatürk kongresi IV.E.a.: The 9th international congress on Atatürk V.Seri

956.1024092

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA

Tel : 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

* Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.

ISBN : 978-975-17-4794-5 (Tk.)

ISBN : 978-975-17-4795-2 (1.c.)

ISBN : 978-975-17-4797-6 (2.c.)

ISBN : 978-975-17-4798-3 (3.c.)

YAYIN NO : 496

BASKI SAYISI : 500

KAPAK TASARIM : arti5medya.com

BASKI HAZIRLIK : Erdal Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

KONGRE KURULLARI XIX

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Adnan SOFUOĞLU

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı XXV

Muhammet HEKİMOĞLU

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu BaşkanıXXXI

AÇILIŞ KONFERANSI

Hasan CİCİOĞLU

Kongre Açılış Konferansı Uluslararası Atatürk Sempozyum ve
Kongrelerinin Genel Değerlendirmesi XXXIII

BİLDİRİLER

I. CİLT

20. KOLORDU'NUN MİLLİ MÜCADELE'DEKİ
FAALİYETLERİ

Ahmet ALTINTAŞ3

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.01

ERKEN DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KEMALİZM
TARTIŞMALARI (1950-1953)

Ahmet GÜLEN27

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.02

YENİ BELGELER IŞIĞINDA CUMHURİYETİN İLK
DÖNEMİNDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ (1929-1932)

Ali Engin OBA69

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.03

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ VE BASINA YANSIMASI Ayşe AYDIN	99
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.04	
SOFYA ASKERİ ATAŞESİ MUSTAFA KEMAL'İN BULGARİSTAN HAKKINDAKİ ASKERİ VE STRATEJİK TESPİTLERİ (KASIM 1913-KASIM 1914) Ayşe ERYAMAN	129
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.05	
PRAVDA VE İZVESTİYA GAZETELERİNE GÖRE 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ (20 MAYIS-07 HAZİRAN 1960) H. Aytuğ TOKUR - Erdem ÜNLEN	157
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.06	
27 MAYIS 1960 DARBESİNE İLİŞKİN MEŞRUIYET ARAYIŞLARI Aziz KILIÇ	199
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.07	
THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTIES IN TURKEY (1908-1980) Behçet Kemal YEŞİLBURSA	219
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.08	
1931 TARİHLİ BUDAPEŞTE SERGİSİ'NDE TÜRK PAVYONU Cahide SINMAZ SÖNMEZ	269
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.09	
ERMENİ SORUNU ÜZERİNE PROPAGANDALAR VE EĞİTİM Cemal AVCI	295
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.10	

YUNAN BELGELERİNDE DOĞU TRAKYA'NIN YUNANİSTAN TARAFINDAN İŞGALİ VE CAFER TAYYAR Çağla D. TAĞMAT	319
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.11	
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SİNEMAYA BAKIŞI VE BİYOGRAFİK OLARAK TÜRK SİNEMASINDAKİ TEMSİLLERİ Derya Genç ACAR	341
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.12	
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ 1923-1960 Dilek BARLAS	367
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.13	
KIBRIS TÜRKLERİNDE ATATÜRK SEVGİSİNİN SOSYO- PSİKOLOJİK TEZAHÜRÜ OLARAK İSİMLER/ BABAM KEMAL, ÖĞRETMENİM MUSTAFA KEMAL Elmaziye TEMİZ	385
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.14	
BEHÇET NECATİGİL'İN ŞİİRLERİNDE İDEAL BİR KAHRAMAN: ATATÜRK Emel HİSARCIKLILAR	407
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.15	
YENİ BULGULAR IŞIĞINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI ÖNCESİ KAMUOYUNDA TANINMASI KONUSU (1918-1919) Mehmet Emin ELMACI	429
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.16	

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL'UN GÜNLÜK YAŞAMINDA YENİ BİR UYGULAMA OLARAK OTOMOBİLLERE TAKSİMETRE KONULMASI, YANKI VE YANSIMALARI Eminalp MALKOÇ477 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.17	477
ASKERİ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA SURİYE-FİLİSTİN CEPHESİNDEKİ NABLUS VE KATMA MUHAREBELERİNİN HARP PRENSİPLERİ AÇISINDAN ANALİZİ Deniz KURT - Erdal KORKMAZ513 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.18	513
ATATÜRK'ÜN TBMM YASAMA YILI AÇILIŞ KONUŞMALARINI TÜRK EĞİTİM TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRMEK Erol ÇİYDEM573 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.19	573
MENEMEN HADİSESİ VE ÖĞRETMEN KUBİLAY'IN KATLINE TÜRK KAMUOYUNDAN YÜKSELEN TEPKİLER Erol EVCİN597 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.20	597
MİLLİ MÜCADELE'DE CEPHEDE SAVAŞANLARA GÜVEN VERME ÇABALARI: ŞEHİT ÇOCUKLARI İÇİN ÇİÇEK BAYRAMI Esmâ TORUN ÇELİK647 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.21	647
YUNAN ORDUSUNUN ANADOLU İŞGALİNDE CEPHEDEN GÖNDERİLEN ASKER MEKTUPLARI Esra ÖZSÜER687 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.22	687

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET DÖNEMİ YAYGIN HALK EĞİTİMİ: BOLU HALKEVİ ÖRNEĞİ Fahri KILIÇ723 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.23
ERKEN DÖNEM KEMALİZM TARTIŞMALARININ DOĞASI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER Fahri YETİM757 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.24
TÜRKİYE'DE KADININ YENİ İMAJININ OLUŞTURULMASINDA ATATÜRK'ÜN ROLÜ (1920-1938) Fatma KOÇ781 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.25
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK MİZAHINDA MUHALİF BİR KİMLİK: REFİK HALİD (KARAY) Fevzi ÇAKMAK831 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.26
TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI SERGİ, FUAR VE PANAYIRLARA İŞTİRAKİ (1929-1939) Feyza KURNAZ ŞAHİN855 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.27
MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) PAŞA'NIN 7.ORDU KOMUTANLIĞI GÖREVİNE İLİŞKİN BELGELER İŞİĞİNDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME Figen ATABEY909 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.28
MUHALİF YAKLAŞIMIYLA FEVZİ LÜTFİ KARAOSMANOĞLU Firdes TEMİZGÜNEY - Elif AKTAŞ943 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.29

AFGANİSTAN'DA ATATÜRK İMAJI Firuz FEVZİ	975
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.30	
ERMENİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE ATATÜRK'ÜN KİMLİK ANLAYIŞI VE ONUN ERMENİ TOPLUMUNA TANITILMASI ÜZERİNE (ERMENİCE KAYNAKLAR IŞIĞINDA) Gaffar ÇAKMAKLI MEHDİYEV	987
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.31	
II. CİLT	
ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN TÜRK SOYLU ÜLKELERDEKİ BASINA YANSIMASI Yusuf YURDİGÜL - Gökçe YOĞURTÇU	1005
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.32	
ATATÜRK DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM OKULLARI VE ÖĞRETMENLERİYLE İLGİLİ TALİMATNAMELER Gönül Türkan DEMİR	1029
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.33	
1937 YILINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN EGE MANEVRALARI VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK Günver GÜNEŞ	1053
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.34	
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN IX. ORDU MÜFETTİŞLİĞİ'NE GÖREVLENDİRİLMESİNDE ERMENİ SORUNU FAKTÖRÜ Haluk SELVİ	1089
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.35	
BİR TEĞMENİN SAKARYA MUHAREBELERİ SIRASINDA CEPHEDE GÜNLÜK HAYATA DAİR TESPİT VE TAHLİLLERİ Hamit PEHLİVANLI	1109
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.36	

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE BİR KADIN DOĞUM VE
HASTALIKLARI DERGİSİ: TÜRK JİNEKOLOJİ ARŞİVİ
(1934-1939)

Hasan DEMİRCİ.....1131

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.37

ATATÜRK VE SÜRYANİLER

Haşim ERDOĞAN1165

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.38

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ VE MİLLİ
MÜCADELE

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU1187

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.39

AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN ALMAN ƏHALİSİNİN
QAFAQAZ İSLAM ORDUSUNA YARDIMI

İKRAM AĞASIYEV1203

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.40

IRAQI-TURKISH RELATIONS DURING THE
PRESIDENCY OF MUSTAFA KEMAL ATATÜRK 1923-1938

Inaam Mahdi Ali Al-SALMAN1245

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.41

İKİ FARKLI DÖNEMDE KEMALİZMİN ALGILANMASI
(1960'LI VE 1990'LI YILLAR)

Kurtuluş KAYALI.....1263

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.42

ATATÜRK DÖNEMİNDE HALKBİLİMİ ÇALIŞMALARI VE
DEVİRİM GAZETESİ

Kübra YILDIZ ALTIN.....1285

DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.43

ATATÜRK'ÜN SİNEMADA ANLATIMI: "DERSİMİZ ATATÜRK" FİLMİ Lokman ZOR	1321
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.44	
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'NİN İTALYA POLİTİKASI Mehmet TEMEL	1337
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.45	
ATATÜRK'ÜN BİLİNMEYEN BİR RÖPORTAJI Mevlüt ÇELEBİ	1351
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.46	
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA LİTVİNOV'UN 1931 TÜRKİYE ZİYARETİ Mevlüt Samet YILDIZ - Çağatay BENHÜR	1375
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.47	
CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1923-38 YILLARI ARASINDA) SAĞLIK POLİTİKASININ GELİŞTİRİLMESİ VE SAĞLIK HİZMETLERİNDE SOSYALLEŞME Mine ERSEVİNÇ	1403
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.48	
TÜRKPA VE TÜRK DÜNYASINA YÖNELİK ADIMLARI (2008-2019) Mukaddes ARSLAN	1425
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.49	
MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN AMASYA'DAKİ FAALİYETLERİ (1919-1925) Mustafa SARI	1453
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.50	

ATATÜRK DÖNEMİNDE OKUL MİMARİSİ Mustafa ŞAHİN	1483
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.51	
MACAR ELÇİLERİNİN GÖZÜYLE GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TÜRK DEVRİMLERİ Müjdat KARAGÜLMEZ	1515
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.52	
MÜTAREKE DÖNEMİNDE CAFER TAYYAR BEY VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İLİŞKİLERİ Nagihan Ebru CAMBAZ	1545
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.53	
ATATÜRK IS THE PIONEER OF TURKISH SECULARISM: A STUDY ON THE SECULARIZATION OF EDUCATION IN THE ATATÜRK ERA Nahar Muhammed NURİ	1571
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.54	
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA MARAŞ'A İSKÂN EDİLEN MÜBADİLLER Nejla GÜNAY	1597
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.55	
ATATÜRK DÖNEMİ'NDE EMEK PİYASASINDA KADIN İSTİHDAMINDAKİ GELİŞMELERİN YERİ VE ÖNEMİ Nihat ALTUNTEPE	1617
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.56	
CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1935) EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN İSTATİSTİKİ VERİLER IŞIĞINDA ANALİZİ Nursal KUMAŞ	1647
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.57	

EDİRNE'DE CUMHURİYETİN ONUNCU YILI KUTLAMALARI Nurten ÇETİN	1687
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.58	
TÜRKİYE'DE MODERN ZİRAATIN MİMARLARINDAN ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU VE ZİRAAT VEKÂLETİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ (1942-1946) Nurullah KIRKPINAR	1715
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.59	
MİLLÎ GAYE MECMUASINDA “MİLLÎ MAARİF” Orhan İSTANBUL - Ömer GÖK	1753
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.60	
LİDER-HALK BULUŞMASI VE BÜTÜNLEŞMESİ AÇISINDAN ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Osman AKANDERE	1771
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.61	
ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE DİN EĞİTİMİNE BİR ÖRNEK; AKSEKİLİ AHMET HAMDİ'NİN “ASKERE DİN DERSLERİ” ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Özden ARIKAN	1797
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.62	
TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE AYDINLARIN TARİH VE FELSEFEYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ Pasha GULUZADE	1823
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.63	

- THE RECASTING OF THE OTTOMAN PUBLIC DEBT
AND THE ABOLITION OF THE CAPITULATIONS
REGIME IN THE INTERNATIONAL LEGAL ACTION OF
TURKEY LED BY MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Pierluigi SIMONE1843
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.64
- 1922-1934 YILLARI ARASINDA MOSKOVA'DA
YAYINLANAN GAZETE, DERGİ VE KİTAPLARDA
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN PORTRELERİ VE
FOTOĞRAFLARI
Ramil ZALYAEV1889
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.65
- İÇ ANADOLU VE KARADENİZ'DE TBMM'YE KARŞI
ÇIKARILAN İSYANLARA DAİR DAHİLİYE VEKALETİ VE
ERKAN-I HARBİYE REİSLİĞİ'NİN HAZIRLADIĞI 1921
TARİHLİ RAPORLAR
Recep BÜYÜKTOLU1927
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.66
- TAHAYYÜLDEN HAKİKATE: BATI NEŞRİYATINDA
MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) İMAJİ VE KURUCU
LİDERİN BİYOGRAFİSİNİN İNŞASI
Resul BABAĞLU1951
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.67
- TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE
CUMHURİYETİN ONUNCU YIL KUTLAMALARINA
GELEN RUSLAR VE KARŞILIĞINDA RUSYA'YA DAVET
EDİLEN TÜRK ÖĞRETMENLER VE FAALİYETLERİ
Sebahattin ŞİMŞİR.....1971
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.68

ATATÜRK DÖNEMİNDE VATANDAŞLIK POLİTİKASINA RUM VE ERMENİ CEMAATLERDEN DESTEK: LAİK TÜRK HRİSTİYANLAR BİRLİĞİ VE LAİK ERMENİ KATOLİKLERİ CEMİYETİ Seda Bayındır ULUSKAN	1991
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.69	

III. CİLT

LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI SONRASI KURULAN KARMA HAKEM MAHKEMELERİNİN KARARLARINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME Seda ÖRSTEN ESİRGEN	2019
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.70	

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KAFKAS CEPHESİ'NDE BULUNAN ALMANLARIN TELGRAF VE RAPORLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER Selami KILIÇ	2039
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.71	

BALKAN ANTANTI BASIN KONFERANSLARI Serkan TUNA	2073
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.72	

ATATÜRK DÖNEMİNDE KAFKASYA'DA OSMANLI VATANDAŞLARI: DİN ADAMLARI, ASKERLER, ÖĞRETMENLER, ESİRLER Sevinç ALİYEVA	2115
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.73	

ALMAN ARŞİV BELGELERİNDE MUSTAFA KEMAL'İN ADOLF HİTLER İLE İLGİLİ KANAATLERİ (1934-1935) Sezen KILIÇ	2129
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.74	

ARŞİV BELGELERİNDEN HAREKETLE TÜRKİYE'NİN İNGİLİZ İLHAKI VE YÖNETİMİ ALTINDAKİ KIBRIS ADASI'NA İLİŞKİN YUMUŞAK GÜÇ UYGULAMALARI VE KIBRISLI TÜRKLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ (1921-1939) Soyalp TAMÇELİK2147 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.75	
10 KASIM ANMA TÖRENLERİNİN DÖNEMSEL ÖZELLİKLERİ Süleyman ÂŞIK - Elif AŞCI2199 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.76	
ADANA KUVA-YI MİLLİYESİ'NİN KAYSERİ'DE TEŞKİLATLANMASI Süleyman HATİPOĞLU2235 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.77	
ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİN İYİLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK KADINLARININ İRAN VATANDAŞLARI İLE EVLENME YASAĞININ KALDIRILMASI Şaban ORTAK2259 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.78	
YÜZELLİLİK YEŞİLİZÂDE AZİZ NURİ'NİN YUNAN KRALI'NA SUNDUĞU MEKTUP VE SÜRGÜN YILLARI Şaduman HALICI2291 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.79	
İSTİKBAL GÖKLERDEDİR: TÜRK TAYYARE CEMİYETİ (1925-1938) (TÜRK TAYYARE CEMİYETİ'NDEN TÜRK HAVA KURUMU'NA) Şayan ULUSAN2333 DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.80	

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN ONUNCU YIL DÖNÜMÜNDE BİR ALMAN: DR. HANNS FROEMGEN'İN “ESSEN KONUŞMASI” VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ Tahir KODAL	2373
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.81	
KARAÇAY-BALKAR DİASPORASININ FOLKLORÜNDE ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİ Tamara BİTTİROVA	2405
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.82	
LOZAN KONFERANSI İLE İLGİLİ BİR TERMİNOLOJİK DEĞERLENDİRME Temuçin Faik ERTAN	2415
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.83	
ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ SİYASETİNDE AKDENİZ VE KIBRIS ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME Ulvi KESER	2441
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.84	
TÜRKİYE'NİN I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DURUMU (1918-1920) (“AZƏRBAYCAN” QƏZETESİ DAYALI) Vagif ABIŞOV	2487
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.85	
ATATÜRK DÖNEMİ BASININDA CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN DÖRDÜNCÜ BÜYÜK KURULTAYI Yaşar ÖZKANDAŞ	2519
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.86	
MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA ERZURUM'DA HALKI BİLİNÇLENDİRME VE BİLGİLENDİRME FAALİYETLERİNDE ÖNEMLİ BİR TİYATRO: İBRET YERİ Yavuz ASLAN	2563
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.87	

- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA YAPILAN
DEMİRYOLU KONGRELERİ VE ATATÜRK DÖNEMİ
DEMİRYOLU POLİTİKALARINA KATKISI
Yavuz HAYKIR.....2603
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.88
- MİLLİ MÜCADELE TARİHİ ARAŞTIRMALARINA BİR
KATKI: BARTIN MÜDAFAA-YI HUKUK CEMİYETİ'NİN
VE FAALİYETLERİNİN TESPİTİ
Yenal ÜNAL.....2653
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.89
- İLKOKUL VE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN
ATATÜRK'ÜN LİDERLİK ÖZELLİĞİNE İLİŞKİN
METAFORLARININ İNCELENMESİ
Yücel ÖKSÜZ - Mehtap KARALAR2681
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.90
- DÖNEMLE İLGİLİ BELGELERE VE KENDİ
YAZDIKLARINA GÖRE SAMSUN'DAN AMASYA'YA, IX.
ORDU KİT'AATI MÜFETTİŞİ MİRLİVA MUSTAFA KEMAL
PAŞA
Zekeriya TÜRKMEN2711
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.91
- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRK HAVA
SAHASININ GÜVENLİĞİNE DAİR BİR ÇALIŞMA:
TÜRKİYE CUMHURİYETİ SEYRÜSEFER-İ HAVÂİ
KARARNAMESİ (1925)
Zeynel ÖZLÜ - Kerim TİRYAKİ2767
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.92

MİLLİ MÜCADELE SONRASINDA MİLLİ TARİH ŞUURU OLUŞTURMA ÇALIŞMALARINA BİR ÖRNEK: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN TARİH ÖĞRETMENİ MEHMED TEVFİK BEY'İN CİHAN HARBİNDE TÜRKLER VE MEZİYETLERİ ADLI ESERİ (1928) Zeynel ÖZLÜ - Enver DEMİR	2805
DOI: 10.51824/978-975-17-4794-5.93	
FOTOĞRAFLAR	2849

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN TÜRK SOYLU ÜLKELERDEKİ BASINA YANSIMASI

Yusuf YURDİGÜL* - Gökçe YOĞURTÇU**

ÖZET

Medya bir toplumun olaylara ve olgulara bakışını yansıtması bağlamında önemli araçlardan biridir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü de dönem itibarıyla dünyanın önemli olaylarında biridir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün Türk soylu ülkelerin basınına nasıl yansıdığını tespit etmektir. Atatürk'ün ölümünün Avrupa ülkelerindeki yansımalarına dair çalışmalar olmakla birlikte, kardeş ülkeler olan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan basınına yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilgili alan yazınına katkı sunması amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra Atatürk'ün cenaze merasimine; Almanya, Belçika, Çin, Danimarka, İspanya, Mısır, Amerika, Fransa, Sovyetler Birliği ve İngiltere gibi uluslararası boyutta gerçekleşen katılım, Türkiye'nin dönemsel itibarını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Merasime Türk soylu ülkelerden bir katılım olmamasına rağmen adı geçen ülkelerin dönem itibarıyla Sovyetler Birliği içinde yer aldıkları ve bağımsızlıklarını henüz kazanamamış oldukları bilinmektedir. Türk soylu ülkelerde yapılacak olan medya analizleri bu ülkelerdeki Türkiye algısını ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, yusufyurdagul@hotmail.com,

** Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, gokceyogurtcu@yahoo.com,

Atatürk'ün vefatının Türk soylu ülkelerin basınında nasıl sunulduğu sorusundan hareket eden bu çalışmada, ana dilde yayın yapan gazeteler örneklem olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda “Kızıl Kırgızistan” (Kırgızistan), “Sosyalist Kazakistan” (Kazakistan), “Kommunist” (Azerbaycan), “Kızıl Özbekistan” (Özbekistan) ve “Sovyet Türkmenistanı” (Türkmenistan) gazetelerinin 10 Kasım 1938–30 Kasım 1938 tarihleri arasındaki sayıları taranarak Atatürk'ün vefatına yönelik haber metinleri kronolojik olarak başlık ve içeriklere göre incelemeye dahil edilmiştir. Gerek Sovyetler birliği döneminde gerek bağımsızlıktan sonra Türk soylu ülkelerin basını Türkiye'nin siyasî, ekonomik, kültürel hayatıyla yakından ilgilenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ile ilgili haberler de 12 Kasım 1938 tarihinden itibaren Türk Soylu ülkeler basınına yansımaya başlamıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye'nin Atatürk dönemindeki toplumsal, iktisadi ve kültürel reformlarının Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'da nasıl algılandığını ortaya koymaktadır. Atatürk'ün lider özelliklerinin ve dış ilişkiler konusundaki barışçıl diplomasisinin adı geçen ülkelerde nasıl görüldüğüne yönelik tespitlerin yanı sıra; Türkiye ile dostluk ilişkilerine yönelik bulgular mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938, Türk Soylu Ülkeler, Basın Analizi.

THE REFLECTION OF ATATURK'S DEATH ON THE PRESS IN TURKISH ORIGIN COUNTRIES

ABSTRACT

Media is one of the important tools in terms of reflecting a society's view of events and facts. The death of Mustafa Kemal Atatürk was one of the most important events in the world as of the period. In this regard, the main objective of the article is to identify how the media reflected in Turkish origin countries to the death of the founder of Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk. Although there are studies on the reflection of Atatürk's death in European countries, there are no studies on the press of ally countries such as Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Azerbaijan. In this context, the study is intended to contribute to the relevant literature. In addition, the participation in the funeral ceremony of Ataturk on the international extent, countries such as Germany, Belgium, China, Denmark, Spain, Egypt, America, France, the Soviet Union and Britain, is also important in showing Turkey's periodic reputation. Although there is no participation from Turkish origin countries in the ceremony, it is known that these countries have been included in Soviet Union as of the period and have not gained their independence yet. Media analysis which will be held in Turkish origin countries is important in terms of revealing the perception of Turkey in these countries.

In the study, which was based on the question of how Atatürk's death was presented in the press of Turkish origin countries, the newspapers which were published in the mother tongue were selected as samples. Accordingly, the newspapers of "Red Kyrgyzstan, (Kyrgyzstan) "Socialist Kazakhstan" (Kazakhstan), "Red Uzbekistan" (Uzbekistan), "Soviet Turkmenistan" (Turkmenistan) and "Communist" (Azerbaijan) between the dates of 10 November 1938 – 30 November 1938 have been scanned and the news about Atatürk's death were included in the analysis in chronological order according to the

titles and contents. Both in the Soviet Union period and after the independence period, the press of Turkish origin countries has been closely involved with Turkey's political, economic and cultural life. News about the death of Mustafa Kemal Atatürk began to be reflected in the press of Turkish origin countries as of November 12, 1938. The findings obtained from the analysis reveal how social, economic and cultural reforms of Turkey during Atatürk's period is perceived in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and in Azerbaijan. In addition to this and in addition to how Atatürk's leader features and his peaceful diplomacy on foreign relations is seen in the aforementioned countries; there are findings which are also available about these countries friendly relations with Turkey.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, 10 November 1938, Turkish Origin Countries, Press Analysis.

GİRİŞ

Tarihsel dönüşümler, toplumsal koşulların yanı sıra liderlerin cesaret ve vizyonları sayesinde gerçekleşmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu da Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri ve siyasi öngörülerini doğrultusunda şekillenmiştir. Atatürk'ün en önemli öngörüsü, I. Dünya Savaşından yenilgiyle çıkmış bir halkın mücadele gücüne inanmış olmasıdır (Toksoy, 2010:195). I. Dünya Savaşından sonra İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne dayatılan Sevr Antlaşması ve onun önkoşullarını hazırlayan Mondros Ateşkesi ile Anadolu'nun işgali başlamıştır (Kemal, 2010:372). Bu toplumsal koşullarda Milli Mücadele'yi başlatan Atatürk, Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına önderlik etmiş ve bağımsız, millet egemenliğine dayalı bir siyasi iradenin simgesi olmuştur.

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Milli Mücadele, dünyanın sömürge altında yaşayan diğer milletleri için de yol gösterici olmuştur. Nitekim Atatürk, Türkiye'nin savaşının yalnız kendi adına ve hesabına olmadığını ifade etmiş ve anti-empyralist ülkelerle dayanışma ve işbirliği içinde olmuştur (Albayrak, 1997:357). Atatürk, bağımsızlık ve özgürlüğüne kavuşacak olan birçok kardeş ulus olduğunu belirtmiş; empyralizmin ulusal bilinç ile yeryüzünden yok olacağına; ırk ve din farkı gözetmeyen bir uyum ve işbirliği çağının geleceğine inanmıştır (Albayrak, 1997:361-362). Atatürk döneminde uygulanan iktisadi politikalar da Türkiye'nin menfaatlerinden ve bağımsızlığından ödün vermeksizin, dünya ve bölge barışını gözetecek şekilde planlanmıştır (Toksoy, 2010:209). Böylece gerçekleştirdiği inkılaplar sayesinde ulusunun güven ve saygısını kazanan Atatürk, uluslararası alandaki barışçıl politikalarıyla da dünya ülkelerinin dostluğunu ve takdirini kazanmıştır.

Atatürk, 10 Kasım 1938'de vefat ettiğinde, Türkiye'nin yaşadığı üzüntü ve mateme dünya ülkeleri de iştirak etmiştir. Atatürk'ün vefatı nedeniyle dünyanın birçok ülkesinde yas ilan edilmiş ve çeşitli anma törenleri yapılmıştır (Toksoy, 2010). Atatürk'ün İstanbul ve Ankara'da düzenlenen cenaze merasimi de uluslararası boyutta bir katılım ile

gerçekleşmiştir. Bu katılım Atatürk'ün barışçıl siyasetini ve Türkiye'nin dönemsel itibarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Atatürk'ün vefatı ve cenaze merasimi, Türkiye basınında olduğu kadar dünya basınında da gündemin ilk sıralarında yer almıştır. Gazetelerin baş sayfalarında yer alan haberlerin yanı sıra Atatürk'e minnet ve saygı yazılarına yer verilmiştir. Bu yazılarda, Atatürk'ün devrimlerinden saygı ve övgüyle söz edilmiş, Atatürk'ün ülkesi ve dünya barışı için göstermiş olduğu başarılar anlatılmıştır. Atatürk'ün vefatının Türkiye'de ve dünya ülkelerinde nasıl karşılandığı ve basına nasıl yansdığı konusunda birçok çalışma bulunmaktadır (Doğaner, 2005; Sarı, 2008; Uzun, 2009; Toksoy, 2010; Ağayev, 2010; Tinal, 2015; Güher, 2018; Benhür, 2018).

Bu çalışmalarda, Atatürk'ün vefatının Türkiye ve dünya basınına yansımaları, Atatürk'ün lider kişiliği ve dünya barışına yaptığı katkılar, ülkeler arası dostluk ilişkileri özelinde Atatürk'ün rolü, Türkiye'de ve dünyada yapılan matem törenleri gibi konular üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada da Atatürk'ün vefatının Türk soylu ülkelerin basınında nasıl sunulduğu üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda “Kızıl Kırgızistan” (Kırgızistan), “Sosyalist Kazakistan” (Kazakistan), “Komünist” (Azerbaycan), “Kızıl Özbekistan” (Özbekistan) ve “Sovyet Türkmenistanı” (Türkmenistan) gazetelerinin 10 Kasım 1938–30 Kasım 1938 tarihleri arasındaki sayıları taranarak, Atatürk'ün vefatına yönelik haber metinleri kronolojik olarak başlık ve içeriklere göre incelenmektedir.

Atatürk'ün Vefatı ve Cenaze Merasimi

Atatürk 10 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayında vefat etmiştir. Vefat haberi ile birlikte ülkede milli yas ilan edilmiş ve bayraklar yarıya indirilmiştir. Atatürk'ün ölüm haberi, 10 Kasım 1938 günü hükümetin resmi tebliği ile halka duyurulmuştur. Aynı gün yabancı elçiliklere de bilgi verilmiş, Ankara Radyosu 11 farklı dilde Atatürk'ün vefat haberini dünya kamuoyuna duyurmuştur (Boran, 2011:492).

Hükümetin resmi tebliğinde; *“Türk vatanının kurucusunu ve insanlığın büyük evladını kaybettiği, bu ağır kayıptan dolayı büyük acı duyulduğu, bu kederin tesellisinin ancak O'nun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatana hizmette aranacağı, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ölümsüz olduğu, hükümetin dikkatle vazife başında olduğu, Türk Milleti'nin hükümeti ile tek vücut olduğu, Yeni Cumhurbaşkanının derhal seçileceği ve yeni cumhurbaşkanının etrafında Türk Milleti'nin tüm kuvvetiyle sarsılmaz bir varlık olarak toplanacağı, Türk Milleti'nin Atatürk'ün eserini ebediyetle yaşatacağı, Türk gençliğinin Atatürk'ün mirası olan Türkiye Cumhuriyetini daima koruyacağı ve O'nun izinde yürüyeceği, Atatürk'ün Türk'ün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacağı”* ifade edilmiştir (Ulus Gazetesi, 11.11.1938). Resmi tebliğde ve takip eden günlerde yapılan resmi açıklamalarda, devlet adamlarının Atatürk'ün barışçıl siyasetini ve inkılaplarını sürdürme sözü vermeleri kamuoyunda sağduyu yaratmıştır (Doğaner, 2005:51).

11 Kasım 1938 günü, Atatürk'ün cenaze merasimi için hazırlıklar yapılırken, otorite boşluğu oluşmasına izin vermeden Ankara'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve oylama sonucunda İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Boran, 2011:490). Bu süreçte Atatürk'ün naaşının nereye defnedileceği konusu gündeme gelmiş ve hükümetin 13 Kasım 1938 tarihli kararı ile Atatürk'e bir anıt mezar yapıncaya kadar naaşın Ankara'daki Etnografya Müzesi'nde korunması kararı alınmıştır (Uzun, 2009:533-534). Bu kararın ardından Ankara'da 21 Kasım 1938'de cenaze merasiminin yapılmasına karar verilmiş ve merasim hazırlıklarına ilişkin bir genelge yayınlanmıştır. Ülkedeki tüm resmi kurumlara gönderilen bu genelge doğrultusunda kapsamlı hazırlıklar yapılmıştır (Güher, 2018:98).

Atatürk'ün naaşı Ankara'ya Etnografya Müzesine nakledilmeden önce ilk cenaze merasimi İstanbul'da yapılmıştır. Cenaze merasimi öncesi 16 Kasım-19 Kasım 1938 tarihleri arasında halkın da katıldığı saygı geçişleri olmuştur (Üçüncü, 2013:82). 17 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayında üzücü bir izdiham yaşanmış ve 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Buna rağmen 18 Kasım 1938 günü de katafalk ziyaretine devam edilmiştir (Uzun, 2009:538; Boran, 2011:498).

19 Kasım'da Atatürk'ün naâşı Dolmabahçe Sarayı'nda kılınan cenaze namazının ardından Yavuz Zırhlısı ile İstanbul'dan İzmit'e, buradan da trenle Ankara'ya gönderilmiştir. Naaşın Yavuz Zırhlısı ile nakledilmesi esnasında Türk donanma gemilerine Alman, İngiliz, Fransız, Sovyet, Romen ve Yunan savaş gemileri refakat etmiştir (Atabey, 2012:17-18).

21 Kasım 1938'de resmi devlet töreni gerçekleşmiştir. Törene devlet erkânı ile birlikte yurt dışından gelen yabancı heyetler de katılmış, Türkiye'nin yas ve matemine iştirak etmişlerdir (Ağayev, 2010:147). Afganistan, Arnavutluk, Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Mısır, İspanya, Estonya, Amerika, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, Irak, İran, İtalya, Japonya, Letonya, Litvanya, Norveç, Hollanda, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Suriye, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya heyetleri törende temsil edilmişlerdir (Ulus, 22 Kasım 1938). Tören Atatürk'ün naaşının Etnografya müzesine konulması ve son saygı geçişlerinin yapılmasıyla sona ermiştir. Atatürk'ün naaşı 10 Kasım 1953'de Anıtkabir'de toprağa verilmeye kadar Etnografya müzesindeki geçici kabrinde kalmıştır (Üçüncü, 2013:82).

Atatürk'ün cenaze merasiminin uluslararası boyutta katılım ile gerçekleşmesi dönemin siyasi dengeleri açısından Atatürk'ün uyguladığı dış politikanın barışçıl olduğunun ve Atatürk dönemindeki Türkiye'nin dünyadaki saygınlığının en anlamlı göstergelerindendir (Uzun, 2009:544). Merasime Türk dilli ülkelerden bir katılım olmasına rağmen adı geçen ülkelerin dönem itibarıyla Sovyetler Birliği içinde yer aldıkları ve bağımsızlıklarını henüz kazanamamış oldukları bilinmektedir.

Atatürk'ün Vefatının Ardından Türk Soylu Ülkelerin Basınında Çıkan Haberler

Atatürk'ün vefatının Türk soylu ülkelerin basınında nasıl sunulduğu sorusundan hareket eden bu çalışmada, ana dilde yayın yapan

gazeteler örneklem olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda “Kızıl Kırgızistan”¹ (Kırgızistan), “Sosyalist Kazakistan”² (Kazakistan), “Kızıl Özbekistan”³ (Özbekistan), “Sovyet Türkmenistanı”⁴ (Türkmenistan) ve “Kommunist”⁵ (Azerbaycan) gazetelerinin 10 Kasım 1938–30 Kasım 1938 tarihleri arasındaki sayıları taranarak, Atatürk'ün vefatına yönelik haber metinleri; kronolojik olarak başlık ve içeriklere göre analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen bu gazeteler, Atatürk'ün vefatı ile ilgili haberlerin tarandığı 10 Kasım-30 Kasım 1938 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne bağlı Komünist Parti Merkez komitesinin resmi

¹ “**Kızıl Kırgızistan**” gazetesi, 7 Kasım 1924'te “Erkin To” adı ile yayına başlamıştır. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Parti Merkez Komitesi resmi basın organıdır. 20 Ağustos 1927'de adı “Kızıl Kırgızistan”, 1956 yılında da “Sovyet Kırgızistan” olarak değiştirilmiştir. Kırgız dilinde yayınlanan ilk gazete olarak okuma-yazma oranının artmasına ve gazetecilik kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır. 1991'den itibaren “Kırgız Tuusu” (“Kırgız Bayrağı”) ismi ile sosyo-politik, ekonomik ve kültürel konularda haber yapmaktadır. (<https://ky.wikipedia.org>).

² “**Sosyalist Kazakistan**” gazetesi, 17 Aralık 1919 yılında “Işkın” ismi ile Orenburg şehrinde yayına başlamıştır. 1920'de “Emek Bayrağı”, 1921'de “Çalışkan Kazak”, 1932'de “Sosyal Kazakistan”, 1937'de “Sosyalist Kazakistan” olarak yayınlanan gazete, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin en önemli yayın organlarından biri olmuştur. Mayıs 1991'den itibaren “Egemen Kazakistan” ismi ile Devlet Gazetesi statüsünde Kazakça yayınlanmaktadır. (<https://ru.wikipedia.org>).

³ “**Kızıl Özbekistan**” gazetesi, 21 Haziran 1918 tarihinde “Komünist” adı ile yayına başlamıştır. 1920 yılında adı “Kırmızı Bayrak”, 1922'de “Türkistan”, 1924'te Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından “Kızıl Özbekistan” olarak değiştirilmiştir. Gazete bu dönemde, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Merkez Komitesinin resmi basın organlarından biridir. Günümüzde “Özbekistan Sesi” ismi ile sosyo-politik içerikte yayın yapmaktadır. (<https://uz.wikipedia.org>).

⁴ “**Sovyet Türkmenistanı**” gazetesi, 29 Temmuz 1920'de “Türkmenistan” ismi ile yayına başlamıştır. Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti resmi yayın organıdır. 1932'de adı “Şuralar Türkmenistanı”, 1936'da “Sovyet Türkmenistanı” olarak değiştirilmiştir. 1990'da ilk ismi olan “Türkmenistan” ismini geri alan gazete, günümüzde devletin resmi yayın organıdır. (<https://ru.wikipedia.org>).

⁵ “**Kommunist**” gazetesi, 29 Ağustos 1919 yılında yayına başlamıştır. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisinin resmi basın organıdır. 27 Ağustos 1991'den itibaren “Halk Gazetesi” ismi ile yayınlanmaktadır. Gazete, Azerbaycan'daki ve ülke dışındaki sosyo-politik olayları konu edinmektedir. (<https://ru.wikipedia.org>).

basın organı durumundadır. Sovyet Birliği döneminde basın, komünist partinin kontrolündedir ve partinin halkı yönlendirmek için kullanıldığı en etkili araçlardan biri durumundadır.

Türk soylu ülkelerin basını, günümüzde olduğu gibi Sovyetler Birliği döneminde de Türkiye'nin siyasi ve toplumsal gündemi ile ilgilenmiştir. Atatürk'ün vefatı da 12 Kasım 1938 tarihinden itibaren Türk soylu ülkelerin basınında yer almaya başlamıştır. İncelenen beş ülkenin gazetelerinde yer alan haberlerin Sovyetler Birliği'nin resmi devlet ajansı olan Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı (TASS) kaynaklı olduğu görülmektedir.

İncelenen gazetelerdeki tüm haberlerin TASS kaynaklı olması nedeniyle haberlerin başlıklarında bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte haber konuları ve içerikleri benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan TASS'da yer alan tüm haberlerin Türk soylu ülkelerin basınında yer almadığı görülmektedir. Tablo 1'de 10 Kasım 1938-30 Kasım 1938 tarihleri arasında Atatürk'ün vefatına ilişkin yer alan tüm haberlerin ülkelere göre tematik dağılımı yer almaktadır. Bu haber metinlerine ülkelerin Milli kütüphane arşivlerinden ulaşılmış olup, gazetelerin oldukça eski ve yıpranmış olmasına bağlı olarak bazı sayfalarının eksik ve kayıp olabileceği de göz önünde bulundurulmuştur.

Tablo 1: Atatürk'ün Vefatı İle İlgili Türk Soylu Ülkelerin Basınında Yer Alan Haberler

	HABER İÇERİKLERİ	GAZETELER				
		Kızıl Kırgı-zistan	Sosya-list Kazakistan	Kom-munist	Kızıl Özbekistan	Sovyet Türkme-nistanı
1	Atatürk'ün vefatı	+	+	+	+	+
2	Atatürk'ün vefatına İlişkin Türkiye Hükümeti'nin resmi genelgesi	-	-	+	-	-
3	V. M. Molotov'un taziye telgrafı	+	+	+	+	+

4	M. İ. Kalinin'in taziye telgrafı	+	+	+	+	+
5	M. M. Litvinov'un taziye telgrafı	+	+	+	+	+
6	M. M. Litvinov'un Türkiye'nin SSCB büyükelçisini ziyareti	+	+	+	+	+
7	Atatürk'ün biyografisi	-	+	-	-	-
8	Türk halkının Atatürk'ün vefatı nedeniyle yaşadığı üzüntü	+	-	-	-	-
9	İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi	+	+	+	-	-
10	İsmet İnönü'nün biyografisi	+	+	-	-	-
11	Bakanlar kurulunun oluşturulması için Celal Bayar'ın görevlendirilmesi	+	-	-	-	-
12	SSCB Türkiye Büyükelçisinin İsmet İnönü'yü ziyareti ve tebriği	+	+	+	-	-
13	Yeni Bakanlar kurulunun oluşturulması / hükümette değişiklikler	+	+	+	-	-
14	Atatürk'ün defnedilmesi	+	+	+	+	+
15	Atatürk'ün cenaze törenine katılacak heyet	+	+	+	+	+
16	Atatürk'e anıt mezar / Atatürk'ün naaşının mazoleye taşınması	+	-	-	-	-
17	TBMM'nin yeni hükümeti onaylaması	-	-	+	-	-
18	Sovyet heyetinin cenaze töreni için İstanbul'a gelmesi	-	-	+	-	-

19	Sovyet heyetinin cenaze törenine katılması	-	-	-	+	+
20	SSCM temsilcilerinin Türkiye Devlet adamları ile görüşmeleri	-	-	+	-	-
21	Sovyet heyetinin Ankara'dan İstanbul'a yola çıkması	-	-	+	-	-
22	Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri			+	+	

Atatürk'ün vefatını duyuran ilk haber, incelenen tüm gazetelerde 12 Kasım günü birinci sayfa haberi olarak verilmiştir:

Kemal Atatürk hayatını kaybetti, Ankara, 10 Kasım. (TASS).

Anadolu Telgraf Ajansı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün bugün sabah hayatını kaybettiğini bildirdi. Türkiye Anayasası'na göre cumhurbaşkanlığı görevi geçici olarak Türkiye Büyük Millet Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'ya verildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni cumhurbaşkanı'nı seçmek için 11 Kasım'da toplanacaktır.

Atatürk'ün vefatı, 10 Kasım 1938 günü Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin resmi genelgesi ile duyurulmuştur. Atatürk'ün vefatından sonraki duruma ilişkin genel bilgilendirme içeren ve Türkiye hükümetinin bu resmi tebliğini duyuran bu haber sadece Azerbaycan'ın "Kommunist" gazetesinde 12 Kasım günü birinci sayfada yer almıştır. Bu resmi tebliğde, Türkiye halkının yaşadığı derin üzüntünün yanı sıra Cumhuriyete sadakat duygusu vurgulanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ölümsüz olduğu, hükümetin vatana hizmet vazifesini halkıyla birlik içinde sürdüreceği ifade edilmiştir:

Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra, Ankara, 11 Kasım. (TASS).

Türkiye halkı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulu kurucusunu, önderini ve en büyük oğlunu kaybetmiştir. Türkiye halkının yaşadığı büyük kayıptan dolayı derin üzüntüyle başsağlığı dileriz. Sadece merhum Cumhurbaş-

kani'nun büyük işlerine olan sadakat duygumuzdan ve aziz vatanına hizmet etmek için çalışmalarını devam ettirme kararlılığımızdan teselli bulabiliriz. Belirtmeliyiz ki, onun büyük ve ölümsüz başarısı her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu zor durumda hükümet kendi vazifesini aksatmadan yerine getirecektir. Şüphesiz ki, Türkiye halkı Cumhuriyetin yasa ve kaidelerini müdafaa etme hususunda hükümet ile birlik içinde olacaktır.

Haberin devamında diplomatik temsilciliklere ilişkin bilgi de verilmiştir:

Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra, Ankara, 11 Kasım. (TASS).

Anadolu Telgraf Ajansı'nın verdiği habere göre, Kemal Atatürk'ün ölümü sebebiyle diplomatik temsilcilik tüm kabul işlemlerini durdurmaya karar vermiştir. Diplomatik temsilciler Türkiye Dışişleri Bakanı'nu ziyaret ederek, kendi ülkeleri adına başsağlığı dilemişlerdir. Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) Celal Bayar dün İstanbul'dan Ankara'ya dönmüştür.

Atatürk'ün vefatının kamuoyuna duyurulduğu 12 Kasım günü, gazetelerde Sovyetler Birliği yetkililerinin taziye telgrafları da yer almıştır. Taziye telgrafları Azerbaycan'ın "Kommunist" Gazetesinin üçüncü sayfasında yer alırken, diğer ülkelerin gazetelerinin ("Kızıl Kırgızistan", "Sosyalist Kazakistan", "Kızıl Özbekistan", "Sovyet Türkmenistanı") birinci sayfalarında yer almıştır.

Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Başkanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov'un Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Celal Bayar'a göndermiş olduğu taziye telgrafında, Atatürk'ün Türk Milleti'nin bağımsızlığı için vermiş olduğu mücadeleden övgüyle söz edilirken, iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yapılmıştır:

*Yoldaş V. M. Molotov'un Türkiye Bakanlar Kurulu Başkanı'na tel-
rafi*

Sayın Celal Bayar'a

Türkiye Bakanlar Kurulu Başkanı'na

Ankara

Halkın bağımsızlığı uğruna verdiği mücadelenin ulu önderi Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı merhum Kemal Atatürk'ün hayatını kaybetmesinden dolayı dostumuz Türkiye hükümetinin ve halkının yaşamış olduğu büyük kayıp münasebetiyle SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin en içten taziyelerini kabul etmenizi rica ederim.

SSCB Yüksek Sovyet Meclisi Başkanı Mihail İvanoviç Kalinin'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'ya göndermiş olduğu telgrafta da Atatürk'ün Türk Milletinin bağımsızlığı için göstermiş olduğu kahramanlık ve iki ülkenin dostluğu vurgulanmıştır:

Yoldaş M. İ. Kalin'in Türkiye Büyük Millet Meclis Başkanı'na telgrafı

Sayın Abdülhalik Renda'ya,

Büyük Millet Meclis Başkanı'na

Ankara

Dost Cumhuriyetin, ismi büyük Türk Milletinin bağımsızlığı ve başarısı uğruna verilen kahramanca mücadelenin bütün bir döneminin sembolü olan Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün vefatı ile ilgili elim haberdan dolayı çok üzüldüm. Bu ağır üzüntüden dolayı içten taziyelerimizi kabul ediniz.

SSCB Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov'un Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a göndermiş olduğu telgrafın içeriği de Atatürk'ün dünya barışına katkısı ve Türkiye-Sovyetler dostluğudur:

Yoldaş M. M. Litvinov'un Türkiye Dışişleri Bakanı'na telgrafı

Sayın Rüştü Aras'a,

Dışişleri Bakanı'na

Ankara

Türkiye istiklalinin ve dünya barışının yılmaz mücadelecisi ve Sovyet-Türkiye dostluğunun kurucusu yüksek devlet adamı Kemal Atatürk'ün vefatına ilişkin elim haberden dolayı derin üzüntü duyduğumu, en içten ve samimi duygularıyla bildirmek istiyorum.

12 Kasım tarihli gazetelerin yine ilk sayfalarında Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov'un, Türkiye'nin SSCB'deki Büyükelçisi Zekâi Apaydın'ı ziyaret etmesiyle ilgili habere yer verilmiştir:

Yoldaş M. M. Litvinov, Türkiye Büyükelçisi'ni ziyaret etti

Moskova, 10 Kasım (TASS),

Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün vefatı dolayısıyla Türkiye SSCB Büyükelçisi Zekâi Apaydın'ı ziyaret ederek, SSCB halkı adına taziyelerini bildirdi.

İncelenen gazetelerden 12 Kasım tarihli “Sosyalist Kazakistan” gazetesinde taziye telgraflarının yer aldığı birinci sayfada “Kemal Atatürk” başlığı ile Atatürk'ün biyografisine yer verilmiştir. Atatürk'ün biyografisi; Atatürk'ün Kara Harp Akademisindeyken saltanat yönetimine karşı eylemleri, ulusal kurtuluş mücadelesindeki önderliği, emperyalizme karşı göstermiş olduğu başarılar, siyasi ve kültürel alandaki reformları, siyasi ve toplumsal alanda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, Türkiye'nin uluslararası siyasette Atatürk önderliğinde kazanmış olduğu güçlü konum, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği'nin dostluğu gibi konular etrafında çerçevelenmiştir. Biyografinin ana hatlarını bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında Atatürk'ün göstermiş olduğu başarılar oluştururken, Türkiye toplumunun Atatürk'ün vefatı nedeniyle yaşadığı ağır kayıp vurgulanmıştır.

Bu ağır kayıp nedeniyle halkın yaşadığı üzüntüye sadece “Kızıl Kırgızistan” gazetesinin 14 Kasım tarihli sayısının birinci sayfasında yer verilmiştir:

Anadolu Telgraf Ajansının açıklaması, Ankara 11 Kasım (TASS).

Anadolu Telgraf Ajansı, Kemal Atatürk'ün hayatını kaybetmesi ile ilgili üzücü haberlerin kısa süre içerisinde Türkiye'nin tüm şehirlerine ulaştığını bildiriyor. Öğrenci gençler ve halk, merhum Cumhurbaşkanı'na saygı gösterisinde bulunmak üzere Milletler Meydanına giderek Kemal Atatürk'ü son yolculuğuna uğurlama törenine katıldılar. "Ulus" gazetesi, Cumhurbaşkanı'nın hayatını kaybetmesine ithafen özel sayı çıkardı. Gazetede, yeni Devlet Başkanı seçimi için TBMM'nin toplanması kararına ilişkin duyuru yer aldı.

Atatürk'ün vefatından dolayı halkın yaşadığı üzüntünün yanı sıra aynı gün Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan gazetelerine üç haber daha yansımıştır. Bunlardan ilki, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile ilgili kısa haberdir:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçilmiştir, Ankara 11 Kasım. (TASS).

Anadolu Telgraf Ajansı, bugün Büyük Millet Meclis'inin oybirliği ile Türkiye Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü'nün seçildiğini bildirdi.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesine ilişkin haber, "Sosyalist Kazakistan" gazetesinin 14 Kasım 1938 tarihli sayısında, "Kızıl Kırgızistan" gazetesinin de 15 Kasım 1938 tarihli sayısında 4.sayfa haberi olarak verilmiştir. "Kızıl Kırgızistan" gazetesinde İsmet İnönü ile ilgili Türkiye basınında yazılanlar da aktarılmıştır. Aynı haberin devamında Kırgızistan ve Kazakistan gazetelerinde İsmet İnönü'nün biyografisine yer verilmiştir. Biyografide İsmet İnönü'nün Türkiye'nin bağımsızlığı için başlatılan Milli Mücadele'ye kumandanlık eden Atatürk ile birlikte birçok başarı gösterdiği, Mudanya ortakları ile Ateşkes anlaşmasını yürüttüğü, Londra Konferansında Türkiye heyetini temsil ettiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı olduğu ve Türkiye-Sovyet dostluğunun pekişmesine yardım ettiği gibi konulara yer verilmiştir.

"Kızıl Kırgızistan" gazetesinde İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile ilgili haberin yer aldığı 15 Kasım tarihli sayıda, Başbakan

Celal Bayar'ın görevinden çekildiğine ilişkin kararı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Celal Bayar'ı hükümeti kurmak için görevlendirdiği haberi yer almıştır:

Ankara, 11 Kasım (TASS). Anadolu Telgraf Ajansı'nın haberine göre, Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) Celal Bayar, Cumhuriyet Anayasasına göre, Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevinden çekildiğine ilişkin kararını Yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bildirmiştir. İnönü, yeni bakanlar kurulu oluşturulana kadar herkesin kendi görevinde olmasını istemiş ve yeni bakanlar kurulunun oluşturulması için Celal Bayar'ı görevlendirmiştir.

Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan Gazetelerinin 15 Kasım tarihli sayfalarında SSCB Türkiye Büyükelçisinin İsmet İnönü'yü ziyareti ve Cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı tebriği yer almıştır:

SSCB Türkiye Büyükelçisi İsmet İnönü'yü kulladı, Ankara 12 Kasım. (TASS).

SSCB Türkiye Büyükelçisi Yoldaş Terentiyev, İsmet İnönü'yü ziyaret ederek, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilmesi münasebetiyle tebrik etti.

Aynı gün Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan gazetelerinde Türkiye'de yeni bakanlar kurulunun oluşturulmasına ilişkin habere yer verilmiştir. Farklı gazetelerde farklı başlıkla (“Yeni Bakanlar Kurulunun Oluşturulması”, “Türkiye Hükümetinde Değişiklik”, “Ankara Hükümetinde Değişiklik”) aktarılan haberin içeriğinde Başbakan Celal Bayar'ın yeni Bakanlar Kabinesini oluşturduğu ve kabinenin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onaylandığı bilgisi aktarılmıştır:

Ankara 12 Kasım. (TASS). Anadolu Telgraf Ajansının haberine göre, Türkiye Başbakanı Celal Bayar yeni Bakanlar Kabinesini oluşturmuş ve bu kabine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onaylanmıştır. Eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yeni kabinede yer almamışlardır. Dışişleri Bakanlığı görevine Eski Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu geçmiştir. Adalet Bakanlığı görevine ise Hilmi

Uran (Büyük Millet Meclisi'nin Başkan Yardımcılarından biridir) atanmıştır. İçişleri Bakanlığı görevine Eski Sağlık Bakanı Refik Saydam atanmıştır. Diğer Bakanlıklarda önceki bakanlar görevlerine devam etmektedirler.

İncelenen tüm gazetelerin 15 Kasım tarihli sayılarında Atatürk'ün 21 Kasım'da Ankara'da defnedileceğine ilişkin kısa haber yer almıştır. Azerbaycan'ın "Kommunist" gazetesinde bu haber daha detaylı verilmiş; Atatürk'ün hayatına ve yaptığı çalışmalara ithafen hazırlanan anı yazıları ile Atatürk'ün fotoğrafları ve O'nun hayata veda etmesinin ardından yabancı basında yer alan haberlerin Türkiye basınındaki yansımalarına ve Atatürk'ün defnine katılmak üzere gelecek olan heyete ilişkin bilgiler aktarılmıştır:

Kemal Atatürk'ün defnedilmesi Ankara 13 Kasım. (TASS).

Anadolu Telgraf Ajansı'nın haberine göre, Kemal Atatürk 21 Kasım'da Ankara'da defnedilecektir. Tüm Türkiye basını, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı merhum Kemal Atatürk'ün hayatına ve çalışmalarına adanmış olan anı yazıları ve fotoğraflarının yanı sıra bu ölüm sebebiyle yabancı basın tarafından yazılan haberlerle doludur. Düünden itibaren halk Kemal Atatürk'ün cenazesinin bulunduğu saray binasının önünden yas tutarak geçiyorlar. Naaşının başında askerler sürekli nöbet tutuyorlar. Kemal Atatürk'ün defnine iştirak etmek üzere çok sayıda yabancı heyetin bugünlerde Türkiye'ye gelmesi bekleniyor.

Aynı gün Kazakistan ve Azerbaycan gazetelerinde Atatürk'ün defnine katılacak olan heyete ilişkin bir haber de yer almıştır:

Kemal Atatürk'ün cenaze törenine katılacak Sovyet heyeti Moskova 13 Kasım. (TASS).

Türkiye Cumhuriyeti'nin merhum Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün cenaze törenine iştirak etmek üzere Dışişleri Bakan Yardımcısı Yoldaş V. İ. Potyemkin, Karadeniz Filosu Komutanı Koramiral Yoldaş İ. S. Yumaşev ve SSCB Türkiye Büyükelçisi Yoldaş A. V. Terentiyev'den oluşan bir heyet görevlendirilmiştir.

15 Kasım tarihi itibarıyla Atatürk'ün vefatına ilişkin haberler ilk sayfa gündeminden düşmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın “Kommunist” gazetesinde ise haber akışı görece daha uzun süre devam etmiştir. Atatürk'e anıt mezar yapılması ve Atatürk'ün naaşının geçici olarak Ankara Etnografya Müzesinde korunacağına ilişkin haber 20 Kasım tarihli Azerbaycan ve Özbekistan gazetelerinde yer almıştır:

Kemal Atatürk'ün defnine dair, Ankara 14 Kasım. (TASS).

Anadolu Telgraf Ajansı'nın haberine göre, merhum Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün cenazesi resmi defin ardından geçici olarak Ankara Etnografya Müze salonunda korunacaktır. Mozole/Anıt mezar inşa edildikten sonra Kemal Atatürk'ün cenazesi bu mozoleye taşınacaktır.

Azerbaycan'ın 24 Kasım tarihli “Kommunist” gazetesinde TBMM'nin yeni hükümeti onaylamasına ilişkin habere yer verilmiştir:

Meclis, Türkiye yeni hükümetini onaylamıştır Ankara 17 Kasım. (TASS).

Anadolu Telgraf Ajansının haberine göre, dün TBMM Genel Kurulu yapılmış ve bu kurulda Başbakan Celal Bayar hükümetin gelecek programı hakkında kısa bilgi vermiştir. Celal Bayar'ın belirttiğine göre, hükümet Kemal Atatürk'ün ideolojilerine sadakatle bağlı kalarak bütün alanlarda önceden belirlenmiş olan programları yerine getirmeye devam edecektir. Celal Bayar Türkiye'nin dış siyasetinden bahsederek: “Amacı barış olan bu siyaset katıyen değiştirilmeyecek ve Türkiye'nin uluslararası taahhütlerinin ve dostluk ilişkilerinin muhafaza edilmesine doğru yöneltilecektir. TBMM Genel Kurulu yeni hükümeti tamamıyla onayladığını bildirmiştir.

Aynı gün yine sadece “Kommunist” gazetesinde Sovyet heyetinin Atatürk'ün cenaze törenine iştirak etmek üzere İstanbul'a gelmesine ilişkin haber yer almıştır:

Sovyet heyeti İstanbul'a gelmiştir Ankara 18 Kasım.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün cenaze törenine iştirak etmek için Sovyet hükümeti heyeti bugün Türkiye'ye

gelmiştir. Vapur, Boğazdan geçerken heyetler SSCB'nin Türkiye'deki yetkili temsilcisi Yoldaş Terentiyev tarafından ve Türkiye İçişleri Bakanlığı, bahriyeli askerler ve yerli garnizon temsilcileri tarafından karşılanmıştır. Vapur Boğazdan geçerken "millet" isimli 21 pare top atışı yapılmıştır. Sahilde bulunan Türkiye asker grubu da 21 top atışı yaparak Sovyet vapurunu selamlamıştır.

Sovyet heyetinin cenaze törenine katılmasına ilişkin habere, 25 Kasım tarihli Özbekistan gazetesinde yer verilmiştir:

Atatürk'ün cenazesine Sovyet heyeti katıldı Ankara 22 Kasım. (TASS).

Dün Ankara'da Atatürk'ün cenaze merasiminde Sovyet torpidosunun denizci heyeti merhumun naaşının önünden geçitte bulundular. Atatürk'ün naaşının geçici olarak konulduğu Etnografya müzesinin görünür bir yerine "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden" yazılı çelenk konuldu. Türkiye Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Şükrü Okan, Sovyet denizcilerine cenaze törenine katılmalarından dolayı teşekkür etti.

Azerbaycan'ın 26 Kasım tarihli "Kommunist" gazetesinde de SSCB temsilcilerinin Türkiye Devlet adamları ile görüşmelerine ilişkin bir haber yer almıştır:

SSCB temsilcilerinin Türkiye Devlet adamları ile görüşmeleri Ankara 24 Kasım. (TASS).

Dün Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hususi rezidansında Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile birlikte SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Yoldaş Potyemkin ve SSCB Türkiye Büyükelçisi Yoldaş Terentiyev'i kabul etmiştir. Bir buçuk saat devam eden görüşme samimi bir ortamda geçmiştir. Yoldaş Potyemkin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile görüşmeden önce Türkiye Dışişleri Bakanı'nı ziyaret etmiş ve uzun süre dostça sohbet etmiştir. Görüşmede Yoldaş Terentiyev de yer almıştır. Yine aynı gün Yoldaş Potyemkin ve Yoldaş Terentiyev Türkiye parlamentosu Başkanı Abdülhalik Renda'yı ziyaret etmişlerdir. Abdülhalik Renda buna cevap olarak aynı günün akşamı Sovyet Elçiliğine gelmişlerdir. Her iki görüşme de dostça ve samimi bir ortamda geçmiştir.

Sovyet heyetinin Ankara'dan İstanbul'a yola çıktığı ile ilgili habere de yine Azerbaycan'ın "Kommunist" gazetesinin birgün sonraki sayfalarında yer verilmiştir:

Sovyet heyeti Ankara'dan İstanbul'a yola çıkmıştır Ankara 25 Kasım. (TASS).

Atatürk'ün cenaze törenine iştirak eden Sovyet heyeti, Dışişleri Bakan Yardımcısı Yoldaş Potyemkin ve Karadeniz Amirali Yoldaş Yumaşev dün Ankara'dan İstanbul'a yola çıkmışlardır. SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Yoldaş Terentiyev heyetle birlikte gitmiştir.

Heyetin yola çıkması ile ilgili olarak Tren garında fahri askeri manga hazır bulunmuştur. Heyeti Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp, Dışişleri Bakanlığı Protokol Bölümü Başkanı, Belediye Başkanı, Milli Savunma Bakanlığının müşavirleri, İspanya'nın Türkiye'deki Temsilcisi, Çin'in Temsilcisi, İsviçre Temsilcisi ve Sovyet kolonisini uğurlamışlardır. Yoldaş Potyemkin ve Yoldaş Terentiyev Ankara'dan yola çıkmadan önce Türkiye Milli Savunma Bakanı Özalp'i ziyaret etmişler ve Özalp de onları ziyaret etmiştir.

İncelenen tarihler arasındaki son haber, 29 Kasım 1938 tarihinde "Kızıl Özbekistan" gazetesinde TASS muhabirinin Türkiye-Sovyet ilişkileri hakkında Şükrü Saraçoğlu ile yapmış olduğu röportaj olmuştur. Bu röportaj Azerbaycan'ın 1 Aralık 1938 tarihli sayısında yer almıştır. Röportajda Türkiye-Sovyet ilişkilerinin dostluk üzerine kurulu olduğu, Türkiye devletinin ve halkının Sovyetler Birliği halkı ile ilgili samimi duygulara sahip olduğu vurgulanmıştır:

Şükrü Saraçoğlu Türkiye-Sovyet İlişkileri Hakkında, Ankara 29 Kasım. (TASS).

Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu dün TASS'ın muhabirini kabul ederek Türkiye-Sovyet ilişkileri konusunda bilgi vermiştir: "Bana tanıdığımız bu fırsatı değerlendirerek, size ve vasitanızla Sovyet kamuoyuna, Türkiye-Sovyet ilişkilerinin kurulduğu ilk günlerdeki gibi tüm alanlarda samimi dostluğumuzun değişmeden devam ettiğini duyurmak isterim. Bizim ilişkilerimiz gerçeklere dayanmaktadır. Bu gerçekler Türkiye

ve Sovyetler Birliği'nde kurulan yeni rejimler ile doğmuştur. Memnurlukla ifade etmek isterim ki, SSCB ile ilgili sadece Türkiye dış politikası değil, Türkiye halkının derin ve samimi duygularfı da değişmemiştir. Tam bu günlerde eski ve aziz dostumuz SSCB'nin önemli temsilcilerinden Dışişleri Halk Komiseri yardımcısı Potyemkin'i burada kabul ederken, kendileri ile dostluğumuz ve bir az önce size söz ettiklerim üzerine konuştuk.

SONUÇ

Atatürk'ün vefatı yurdumuzda olduğu gibi dünya basınında da geniş yer bulmuştur. Atatürk'ün vefatına ilişkin haberler 12 Kasım 1938 tarihinden itibaren Türk soylu ülkelerin basınında yer almaya başlamıştır. Çalışma kapsamında incelenen gazetelerde yer alan haberlerin tamamı Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı (TASS) kaynaklıdır. Haberlerin TASS kaynaklı olması nedeniyle haber konuları ve içerikleri benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte bazı haberlerin başlıklarında ve detaylarında küçük farklılıklar bulunmaktadır.

İncelenen tüm gazetelerde, Atatürk'ün vefatı birinci sayfa haberi olarak duyurulmuştur. Vefat haberinin ardından, Sovyetler Birliği devlet adamlarının taziye telgraflarına yer verilmiştir. Taziye telgraflarında, Atatürk'ün Türk Milletinin istiklali için vermiş olduğu mücadeleden saygı ve övgüyle söz edilirken, Atatürk'ün dünya barışına katkısı ve Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapılmıştır. Daha sonra kronolojik olarak İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi, yeni bakanlar kurulunun oluşturulması, Atatürk'ün cenaze törenine katılacak Sovyet heyeti ve cenaze töreni ile ilgili haberler yer almıştır. 15 Kasım tarihi itibarıyla Atatürk'ün vefatına ilişkin haberler ilk sayfa gündeminden düşmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın "Kommunist" gazetesinde ise haber akışı görece daha uzun süre devam etmiştir. Bu kapsamda; Sovyet heyetinin Atatürk'ün cenaze törenine iştirak etmek üzere İstanbul'a gelmesi, Sovyet heyetinin cenaze törenine katılması, Sovyetler Birliği temsilcilerinin Türkiye Devlet adamları ile görüşmelerine ilişkin haberlere yer verilmiştir.

Haberlerin geneli dikkate alındığında, basın gündemi Türkiye'nin Atatürk dönemindeki toplumsal, iktisadi ve kültürel reformlarının Sovyetler Birliği dahilindeki Türk soylu ülkelerde de takdirle algılandığını ortaya koymaktadır. Haber içeriklerinde en çok vurgulanan tema, Atatürk'ün önder kişiliği, dış ilişkiler konusundaki barışçıl diplomasisi ve Türkiye ile dostluk ilişkileri olmuştur. Dolayısıyla uluslararası alandaki barışçıl politikalarıyla dünya ülkelerinin dostluğunu ve takdirini kazanan Atatürk, Türk soylu ülkelerde de emperyalizme karşı millet egemenliğine dayalı bir siyasi iradenin simgesi olarak anılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağayev, Elnur, "Atatürk'ün Vefatının Sovyet Basınında Yansıması", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 6, S 11, Bahar 2010, 131-156.
- Albayrak, Mustafa, "Atatürk ve Anti-Emperyalizm", **Atatürk Yolu Dergisi**, V/20, 1997, s.347-363.
- Atabey, Figen, "Atatürk'e Denizden Yapılan Cenaze Töreni", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 83, Temmuz 2012, s.19.
- Benhür, Çağatay, "Atatürk'ün Vefatının Ukrayna Basınına Yansımaları", **SUTAD**, Bahar 2018, (43), 369-383.
- Boran, Tunç, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 47, 2011, s.491-520.
- Doğaner, Yasemin, "Millet Liderini Uğurluyor", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, S 4, s.19, 2005, s.45-64.
- Güher, Ebru, "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatının Kamuoyuna Yansımaları", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2018, 5 (18), s.93-120.
- Kemal, Cemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 46, Güz 2010, s. 367-400.

- Sarı, Mustafa, “The Times Gazetesi’ne Göre Atatürk’ün Vefatı”, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 10/1, 2008, s.371-382.
- Tinal, Melih, “Atatürk’ün Vefatının Bulgaristan Kamuoyundaki Yankıları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**. XV/31, Güz 2015, s.245-267.
- Toksoy, Nurcan, “Atatürk’ün Vefatının Balkanlar ve Ortadoğu Basınındaki Etkilerinin Türkiye’deki Akisleri”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8 (2), 2005, s.175-210.
- Uzun, Hakan, “Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk’ün Ankara’daki Cenaze Töreni”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 43, 2009, s.531-553.
- Üçüncü, Uğur, “Atatürk’ün Cenaze Merasimi Sırasında Türkiye’de Yapılan Matem Törenleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XIII/1, Yaz 2013, s.79-103.

İncelenen Gazeteler

- KIRGIZİSTAN, “**Kızıl Kırgızistan**” **Gazetesi**, 10 Kasım 1938 – 30 Kasım 1938.
- KAZAKİSTAN, “**Sosyalist Kazakistan**” **Gazetesi**, 10 Kasım 1938 – 30 Kasım 1938.
- AZERBAYCAN, “**Kommunist**” **Gazetesi**, 10 Kasım 1938 – 30 Kasım 1938.
- ÖZBEKİSTAN, “**Kızıl Özbekistan**” **Gazetesi**, 10 Kasım 1938 – 30 Kasım 1938.
- TÜRKMENİSTAN, “**Sovyet Türkmenistanı**” **Gazetesi**, 10 Kasım 1938 – 30 Kasım 1938.

ATATÜRK DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM OKULLARI VE ÖĞRETMENLERİYLE İLGİLİ TALİMATNAMELER

Gönül Türkan DEMİR*

ÖZET

Kanun, yönetmelik, genelge metinlerinin incelenmesi yayınlandıkları dönemlerin özelliklerinin anlaşılması, dönem uygulamalarının yasal dayanaklarının ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Orta öğretim kurumları eğitim sistemimizin yükseköğretime öğrenci yetiştiren ara kademesidir. Bu çalışmada eğitimin en önemli kademelerinden birisi olan bu kurumların Cumhuriyetin ilk yıllarındaki konularının belirlenmesi için bu dönemde yayınlanmış olan kanun ve talimatnamelerin içerikleri incelenmiştir. Bu çalışma ile hem yasal metinler üzerinde yapılan incelemelere hem de eğitim tarihi alanında yapılan araştırmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Bu çalışma doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilmiş nitel bir araştırmadır. Çalışmada incelenen metinler Maarif Vekâleti Mecmuasında 1925-26 yılları arasında yayınlanmıştır. Adı geçen dergide yayınlanan 5 talimatnamenin ortaöğretim kurumları ve öğretmenleriyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu metinlerin transkripsiyonları yapıldıktan sonra metinlerin betimsel analizi yapılarak Miles&Huberman yöntemiyle belirlenen temalar altında bulgular verilmiştir. Çalışmada incelenen metinler; ortaöğretim kurumlarının işleyişleri, kurumlarda yapılan sınavlar ve bu kurumlarda görev yapan öğretmenlerin özlük hakları ve maaşları gibi farklı konularda ayrı ayrı yayınlanmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan bulgular incelendiğinde Cumhuriyetin ilk yıllarında

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, gonul_2818@hotmail.com

orta öğrenim kurumlarının öneminin anlaşıldığı ve bu kurumları çağdaş bir yapıya kavuşturmak için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. İncelenen kanunlarda kurumların sadece teşkilat yapısının değil eğitim-öğretim faaliyetlerinin de düzenlenmiş olması önceki dönemlerden en büyük farkı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim, Öğretmen, Kanun, Talimatname, Atatürk Dönemi, Türk Eğitim Tarihi.

REGULATIONS RELATED TO SECONDARY SCHOOLS AND TEACHERS IN THE PERIOD OF ATATURK

ABSTRACT

Examination of laws, regulations and circular texts is important to understand the characteristics of the periods in which they have been published and to put forward the legal basis of the term applications. Secondary education institutions are the intermediate level of preparing students for higher education in our education system. In this study, the content of the laws and regulations published has been examined in order to determine the positions of these institutions which are one of the most important stages of education in the first years of the Republic. The aim of this study is to contribute to the research on the legal texts and also to the research in the field of history of education. This study is a qualitative study conducted by document analysis method. The texts has been examined in the study were published between 1925-26 in Maarif Vekâleti Mecmuası. It is determined that 5 laws and regulations published in the mentioned journal are related to secondary education institutions and secondary school's teachers. After the transcriptions of these texts were made, descriptive analysis of the texts was made and gave under the findings were found the themes determined by Miles & Huberman method. The functions of secondary education institutions, examinations in institutions and the personal rights and salaries of the teachers working in these institutions have been published separately law and regulation. When the findings of the study were analyzed, it was seen that the importance of secondary education institutions was understood in the first years of the Republic. Efforts have been made to bring these institutions into a modern structure. The fact that institutions are not only organized but also education-training activities in the laws examined reveal the biggest difference from the previous periods.

Keywords: Secondary Education, Teacher, Law, Regulation, The Preiod of Atatürk, History of Turkish Education.

GİRİŞ

Ortaöğretim kurumları günümüzde ilköğretim ile yükseköğretim arasındaki kademeyi oluşturan, ilköğretimde verilen temel bilgi ve becerilerin üzerine öğrencilerin daha geniş kapsamlı ve derinlemesine yönelik olarak düzenlenmiş, öğrencilere genel ve mesleki bir kültür kazandırmayı hedefleyen öğretim kademesidir (Sözer, 1996:116). Ortaöğretim kurumları “genel liseler” ve “mesleki ve mesleki-teknik liseler” şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Genel liseler yükseköğretime, mesleki ve teknik liseler ise hem yükseköğretime hem mesleğe hem de hayata ve iş alanına hazırlayan bir yapıda şekillendirilmiştir. İlköğretimi tamamlayan bütün öğrenciler ortaöğretimden yararlanma hakkına sahip olmaktadır (Güven, 2014:273). Ortaöğretim kurumlarının bu yapıları göz önüne alındığında toplumun ekonomik yaşamı ve kalkınması yönünde büyük katkılar sağlayacak, ülkenin ihtiyacı olan uygun ve yetenekli vatandaşlar yetiştirecek bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır (Sözer, 1996:116).

Eğitim sistemimizde ortaöğretim kademesinin Osmanlı Devleti’nde 1773 yılından itibaren ilköğretime dayalı olarak öğrenci almaya başlayan askeri okullarla kurulmaya başlandığı bilinmektedir (Güven, 2014:273). Tanzimat Döneminden itibaren orta öğretim, *rüştiye*, *idadiye ve sultaniye* olmak üzere üç tür okul halinde şekillendirilmiştir. Rüştiyeler ilk kurulduklarında sıbyan mektebinden sonraki eğitim kademesi olarak oluşmuş, daha sonraki dönemlerde orta öğretimin en alt kademesi şeklini almıştır (Akyüz, 2019:166; Güven, 2014:145-149). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle açılmasına karar verilen idadiyeler ise dört yıllık rüştiye mezunlarının kabul edildiği, eğitim süresi üç yıl olan okullar olarak düzenlenmiştir. Aynı nizamname ile oluşturulan sultaniler ise idadilerden sınavla mezun olanların kabul edildikleri ve öğrencilerin ücret karşılığında öğrenim gördükleri okullar olarak açılmışlardır (Türk, 2004:352-353; Güven, 2014:149-151).

I. Meşrutiyet Döneminde rüştiye ve idadilerin yapılarında bir değişikliğe gidilmemekle birlikte öğrenim sürelerinin merkez ve taşrada

bulunmalarına bağlı olarak yeniden düzenlendikleri görülmektedir (Akyüz, 2019:232-233). II. Meşrutiyet Döneminde 1913 yılında yayınlanan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati kapsamında rüştiyeler ilk mekteplerle birleştirilmiş ve ortaöğretim kademesinden ayrılmıştır. Bu dönemde ortaöğretim alanında özellikle idadilerin yapılarında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bazı idadilerin isimlerinin sultani olarak değiştirildiği ayrıca yeni sultanilerin açılmaya devam ettiği de görülmektedir (Akyüz, 2019:273).

Cumhuriyet Dönemine geçildiğinde 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte tüm eğitim kurumlarının tek çatı altında toplanması ve cumhuriyetin hedeflerine uygun bir eğitim sistemi oluşturulması için en önemli adım atılmıştır. Aynı yıl yapılan düzenlemelerle rüştiyeler ve idadiler üç yıllık ortaokul ve üç yıllık lise haline getirilmiş böylece ortaöğretim ilkokula dayalı üçer yıllık iki kademe şeklinde düzenlenmiştir. 1 Eylül 1924 tarihinde bir devreli liseler "orta mektep" adını almış, öğrenimin parasız olması kararlaştırılmıştır. 22 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatına Dair Kanun ile ortaöğretim okullarının süresi üç yıl olarak belirlenmiş ve daha önce yerel yönetimlerce yürütülen mesleki ve teknik öğretim kurumları da MEB bünyesine alınmıştır (Güven, 2014:274). Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortaöğretim kurumlarında hem nicelik açısından bir artış gerçekleşmiş hem de bu kurumlar nitelik açısından çeşitli düzenlemelerle cumhuriyetin hedeflerine uygun öğretim kurumları haline getirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Eğitim sisteminin önemli bir basamağını oluşturan ortaöğretim kurumlarıyla ilgili Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmaların daha derinlemesine ele alınması günümüz eğitim anlayışlarının şekillendirilmesinde katkı sağlamakla birlikte Türk eğitim tarihi çalışmaları açısından da önem taşımaktadır. Bu çalışmada incelenen talimatnameler 1925-1928 yılları arasında ortaöğretim kurumlarıyla ilgili olarak Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış talimatnamelerdir. İncelenen ta-

limatnamelerin içerikleri yayınlandıkları dönemdeki ortaöğretim kurumlarının işleyişlerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu işleyişlerin ortaya konulması talimatnamelerden sonraki süreçlerde yapılan değişikliklerin daha iyi irdelenmesine ve uygulamalardaki başarılı ve başarısız noktaların daha iyi anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

Yöntem

Araştırma Modeli

1925-1928 yılları arasında Maarif Vekâleti Mecmuasında yayınlanan ortaöğretim kurumlarıyla ilgili talimatnamelerin incelendiği bu çalışma betimsel analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiş nitel bir çalışmadır. Betimsel analiz, elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanmasıdır. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:256). Bu çalışmada incelenen belgelere doküman incelemesi yöntemiyle ulaşılmış olup, bu yöntemin gerektirdiği aşamaların tamamı dikkate alınmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:223-230).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada incelenen talimatnamelerin künyeleri aşağıdaki gibidir;

- Kanunlar (Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu), **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı: 1, Cilt: 1 1925.
- Orta Tedrisat Kanununun Yirmi Sekizinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı: 7, Cilt: 21 Mayıs 1926.
- Orta Tedrisat Muallimleri Maaş Zamları Talimatnamesi, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı: 9 Cilt: 2, 1 Eylül 1926.
- İmtihan Talimatnamesi / Lise Ve Orta Mektepler İle Muallim Mekteplerine Mahsus Yeni Talimatnamenin İmtihanlara Ait Ahkâmı, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı: 9, Cilt: 2, 1 Eylül 1926.

- Lise Ve Orta Mektepler Talimatnamesi Hakkında, **Maa-
rif Vekâleti Mecmuası**, Sayı: 15, Cilt: 4, Nisan 1928.

Yukarıda künyeleri verilen talimatname metinlerine Hakkı Tarık Us Koleksiyonundan ulaşılmıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan metinlerin transkripsiyonları yapılmış ve metinler *orta tedarisat muallimleri, orta tedarisat muallimlerinin maaşları ve özlük hakları, orta tedarisat imti-hanları, orta ve lise tedarisatı* olarak dört ana tema altında ele alınmıştır. Temalar belirlenirken Miles&Huberman yönteminin aşamaları dik-kate alınmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:255). Bulgular bölümünde bu temalara uygun olarak talimatnamelerin içerikleri ortaya konul-muştur. İçeriklerle ilgili yorumlar tartışma ve sonuç bölümünde veril-miştir.

Bulgular

Orta Tedrisat Muallimleri

1925 yılında yayınlanan Orta Tedrisat Muallimleri Kanununda ilk olarak öğretmenliğin tanımı yapılmış ve dereceleri belirtilmiştir.

Madde 1- Muallimin devletin umumi hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesini üzerine alan müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir.

Madde 2- Muallimler menşelerine ve buldukları mektebin derece-sine göre üç kısma ayrılır:

1. *Yüksek tedarisat muallimleri*
2. *Orta tedarisat muallimleri*
3. *İlk tedarisat muallimleri*

Bu sınıfların fevkinde olan darülfünun müderrisleriyle yüksek ve ilk tedarisat muallimlerinin evsaf ve şeraiti diğer kanunlara tabidir.

Kanunun üçüncü maddesinde bu okullarda görev yapacak öğret-melerin Darulmuallimin, Darulmuallimat ve Yüksek İhtisas okulların-dan mezun olanlardan seçileceği belirtilmiştir. Dördüncü maddede ise seçilen öğretmenlerin vekâletçe belirlenecek okullarda bir sene *muall-*

lim muavini unvanıyla staj yapmaları gerektiği, bu sürenin dolmasından sonra *muallim* unvanını alacakları belirtilmektedir. Muallim olabilmek için 21 yaşını doldurmuş ve 45 yaşını geçmemiş olmak gerekmektedir.

Kanunun altıncı maddesinde Darulfünun ve Yüksek İhtisas mekteplerinden mezun olmuş öğretmenlerin *muallim* unvanını alabilmeleri için ilk olarak bir senelik staj görmeleri gerektiği, staj bitiminde ise staj gördükleri okuldaki “mektep meclis muallimi” tarafından öğretmenliğe kabiliyet ve ehliyetlerinin onaylanması ve Türkçe, Fenn-i Terbiye (Eğitim Bilimleri) ve Felsefe sınavlarında başarılı olmaları gerektiği açıklanmıştır.

Resim, el işleri, müzik gibi sanat dersleri öğretmenlerinin ve beden eğitimi öğretmenlerinin ise mesleki eğitim veren yüksek kurumların mezunlarından seçileceği anlaşılmaktadır.

Kanunun onuncu maddesinde öğretmenlerin görev açısından *sabit* ve *mevkuat (sürelî)* olarak ikiye ayrıldığı, sınıf derslerini verenlerin sabit muallim olduğu ifade edilmiştir. Bir okulda haftada yedi saatten fazla ders vermekle yükümlü olmayan öğretmenler ise mevkuat (sürelî) öğretmen sınıfını oluşturmaktadır.

Orta Tedrisat Muallimlerinin Maaşları ve Özlük Hakları

Öğretmenler arasındaki sınıf ayrımı özlük hakları ve maaşlarında da farklılıklar oluşturmaktadır. Sabit muallimlerin eğitim-öğretim faaliyetlerinden başka özel bir iş ya da hizmette bulunmaları yasaktır ancak sürelî öğretmenler için bu yasağın geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sabit muallimler okul talimatnamelerinde yazan diğer idari ve ilmi işleri yapmakla da görevlidir.

Sabit muallimlerin staj süresince 1500 kuruş maaş aldıkları ve staj bitiminde maaşlarının 1700 kuruşa arttırıldığı ifade edilmiştir. Bu maaş miktarının görev süresine bağlı olarak arttırıldığı anlaşılmaktadır. Bu artış miktarı ve görev süresi aşağıdaki gibidir;

Kuruş

2000	<i>dördüncü sene başında</i>
2300	<i>yedinci sene başında</i>
2600	<i>onuncu sene başında</i>
2900	<i>on üçüncü sene başında</i>
3200	<i>on altıncı sene başında</i>
3500	<i>on sekizinci sene başında</i>
3800	<i>yirminci sene başında</i>
4100	<i>yirmi ikinci sene başında</i>
4400	<i>yirmi dördüncü sene başında</i>
4700	<i>yirmi altıncı sene başında</i>
5000	<i>yirmi sekizinci sene başında</i>

Sürelî muallimlerin maaşları ise staj süresince 1000 kuruştan başlayıp staj sonunda 1200 kuruşa yükselmektedir. Sonrasında ise yine görev yılına bağlı olarak artış göstermektedir. Bu artış aşağıdaki gibidir;

Kuruş

1300	<i>dördüncü sene başında</i>
1400	<i>yedinci sene başında</i>
1500	<i>onuncu sene başında</i>
1600	<i>on üçüncü sene başında</i>
1700	<i>on altıncı sene başında</i>
1900	<i>yirminci sene başında</i>
2000	<i>yirmi birinci sene başında</i>
2100	<i>yirmi ikinci sene başında</i>
2200	<i>yirmi altıncı sene başında</i>

2300 yirmi sekizinci sene başında

Sürelî muallimlerle ilgili dikkat çekici bir diğerk madde de ise bu öğretmenlerin *Artvin, Ardahan, Erzurum, Ergani, Beyazıt, Bitlis, Hakkâri, Siirt, Süleymaniye, Kars, Kerkük, Genç, Muş, Musul, Van, Dersim ve Erzincan* illerindeki orta mekteplere atanmaları halinde eğer atandıkları ilin sakini değillerse maaş ve özel tahsisatları toplamının yarısı kadar zam alacakları belirtilmektedir.

Maaşlarla ilgili olarak bir diğerk madde de ise kıdeme göre artışların gerçekleşebilmesi için öğretmenlerin görevlerinin kesintiye uğramaması gerekmektedir. Öğretmenlere verilecek cezalar ise ayrı bir maddede ele alınmış ve hangi durumlarda hangi cezaların verilebileceği de ayrıntılı olarak şu şekilde açıklanmıştır;

Orta tedarisat muallimlerine verilecek cezalar şunlardır:

1: İhtar, 2: Gündeliğini kesmek, 3: Ceza olarak yerinden kaldırmak, 4: Sınıfını indirmek, 5: İstifa etmiş sayılmak, 6: Azil, 7: Meslekten çıkarılmak.

İhtar cezası aşağıdaki sebeplerden ayrı gelir:

- a) *Kabule dair bir özrü olmadığı halde derse ve muallimler içti-mama gelmemek.*
- b) *Mektep talimatıyla verilen herhangi bir vazifeyi yapmamak ve talimat hükümlerine riayet etmemek.*
- c) *Mektepte dirliksizlik çıkarmak.*

a ve b fıkralarından dolayı yapılacak ihtarlar mektep müdürleri tarafından icra edilir.

c fıkrasındaki ihtar cezasının tatbiki mektep müdüriyetinin bildirilmesiyle maarif müdürlüğü tarafından icra edilir. Gündeliğini kesmek – bir ders senesi içinde vazifesine devamsızlığından dolayı ihtar cezasına uğradığı halde devamsızlık edenlerin mektep müdürleri tarafından saat hesabıyla gündeliği kesilir.

Ceza olarak yerinden kaldırmak – 1: dirliksizliğinden dolayı bir senede iki kere ihtar cezasına uğradığı halde uslanmayanlar, 2: mektebin düzenini bozanlar, 3: arkadaşlarına karşı haysiyet kıracak muamelelerde bulunanlar, 4: dersinde inzibatı koruyamayanlar ceza olarak yerinden kaldırırlar.

Sınıfını indirmek – Ders vermekte acizliğe ve iktidarsızlığı ve orta tedarisat mekteplerinde hiçbir ders veremeyeceği teftiş ile anlaşılan muallimin sınıfı indirilir. Bu gibiler ilk tedarisat mekteplerinde yapabilecekleri vazifelere nakil olunurlar.

İstifa etmiş sayılmak – Bir senede üç kere gündeliği kesildiği halde yine vazifesini yapamayan muallim, maarif vekâletince istifa etmiş sayılır.

Azil – (1) Cezaen üç kere yerinden kaldırılmış olduğu halde uslanmadığı anlaşılan, (2) Devamsızlığından dolayı iki kere istifa etmiş sayıldığı halde bu vazifesini yapmakta tembellik gösteren, (3) Vekâlet tarafından kanuna uygun olarak verilen emirlere karşı gelen muallimler azil olunur.

Meslekten Çıkarılmak – (1) Cinayete veyahut mesleğin haysiyetine dokunan suçlar ile mahkûm olan (2) mektep idarelerinin haklı olarak şikâyetini icap ettirmiş ahlaki cürümleri sebat olan, (3) beş sene içinde üç kere azli mucip harekette bulunan, (4) Tahsilin hiçbir derecesinde ders vermeyeceği tahkik eden muallim meslekten çıkarılır.

Ceza olarak yerinden kaldırmak, sınıfı indirilmek, istifa etmiş sayılmak, azil ve meslekten çıkarılmak cezaları, yoluyla tahkikat yapıldıktan ve muallimin yazı ve sözle müdafaası okunup dinlendikten sonra salahiyet sahibi heyetin kararı üzerine maarif vekili tarafından verilir. Bu kanunda açıkça gösterilmiş olan hususlardan başka hiçbir bahane ile bir muallim ceza göremez. Verilen her türlü cezalar maarif vekâletince sicile geçirilir.

Başka bir madde de ise (madde 18) orta tedarisat öğretmenlerinin, mesleğiyle ilgili ilmi ve edebi yayınlar yapanlara eserlerin önemine göre takdirname, maarif madalyası ve nakdi mükâfatlarla ödüllendirileceği belirtilmiştir. Ayrıca tatil dönemlerinde ilmi araştırmalarda bulunmak için yurt dışına çıkmak isteyen öğretmenlere beş sene de bir kere Maarif Vekâletince izin ve ödenek ayrılmaktadır.

Öğretmenlerin emeklilikleriyle ilgili olarak da malulen emekli olan öğretmenlerin emekli maaşlarının üç sene sonra alacakları maaşa göre hesaplanacağı, görev başında vefat eden öğretmenlerin ailelerine bağlanacak olan maaşında kıdemlerine üç sene zam yapılarak hesaplanacağı ifade edilmiştir.

Öğretmenlerin kıdemlerine göre alacakları maaşların belirlenmesiyle ilgili olarak da aşağıdaki maddelerde artışların nasıl yapılacağı açıklanmıştır.

Madde 26- Bu kanunun neşri tarihinde kıdemlerine nazaran maaş alanlar kıdem müddetini altı sene tecavüz edenler defaten bir derece ve on sene tecavüz edenler defaten iki derece terfi edilir. Kademe müddetini beş sene tecavüz etmiş olanlar bir sene sonra dört sene tecavüz etmiş olanlar iki sene sonra zam maaşa nail olurlar.

Madde 27- Kademelerin mukabili olan maaşlara nazaran mütefavit (birbirinden farklı) maaş alan muallimlerin maaşları, terfileri zamanda kanunun gösterdiği miktara iblağ olunur.

Madde 28- Bu kademe zamları her senenin martı bidayetinde yapılır.

Burada belirtilen 28. madde Maarif Vekâleti Mecmuasının 21 Mayıs 1926 tarihli sayısında yayınlanan bir kanunla *Bu kıdem zamları her sene dersiyenin bidayeti olan eylül iptidaisinden itibaren yapılır* şeklinde değiştirilmiştir.

Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu Maaş Zamları Hakkında Talimatname'de ise bu okullardaki öğretmenlerin maaş zamlarının takibinin nasıl yapılması gerektiği ve bu işle ilgilenecek olan sicil ve memurin dairesindeki memurların dikkat etmeleri gereken hususlar ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Orta Tedrisat İmtihanları

Orta tedrisat mekteplerinde uygulanacak olan sınavlarla ilgili talimatnamede ilk olarak orta mektepler ve liseler ile muallim mekteplerinde iki devreli imtihan sistemi uygulanacağı belirtilmiş ve bu sınavlar şu şekilde açıklanmıştır;

(1) Sınıf imtihanı ki her sınıftaki talebenin bir sene zarfında öğrendiği malumatı ve kazandığı kabiliyetleri tayin eylemeye istihdaf (amaçlama, hedef alma) eder. (2) Mezuniyet imtihanı ki talebenin bir cüze tam teşkil eden bir mektepte bütün tahsil müddeti zarfında öğrendiği malumatı ve kazandığı kabiliyeti tayin etmek maksadıyla icra olunur.

Bu maddede bahsedilen sınavların içerikleri ve nasıl yapılacakları sonraki maddelerde açıklanmıştır. Sınıf imtihanlarının her dersin öğretmeni tarafından ilki aralık ayında, ikinci mart ayında ve üçüncüsü ders yılı sonunda olmak üzere üç kez yapılması ve öğretmen tarafından üç not cetvelinin idareye verilmesi gerekmektedir. Bu notlardan ikisinin ders yılı içinde yapılacak olan yazılı yoklamalardan alınmış olması ve ders yılı sonunda verilecek üçüncü notun öğretmen tarafından bütün bir yıl göz önüne alınarak kanaatine göre sözlü notu olarak verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yazılı yoklamalarla ilgili açıklamalarda dikkat çekici bir nokta bu sınavların öğrenciye haber verilmeden yapılması, soruların ise sadece o günkü derse ait değil daha önceki konuları da kapsayıcı nitelikte olması gerektiğinin özellikle belirtilmiş olmasıdır.

Yazılı sınavlarda notlar altı derece üzerinden verilmektedir. 5 (çok iyi), 4 (iyi), 3 (orta), 2 (zayıf), 1 (fena), 0 (sıfır) şeklinde bir derecelendirme yapılmıştır. Bu sistemde küsurlu numara olmayacağı, ortalara alınırken 0.5'ten büyük küsurlar öğrenci lehine bir üst dereceye bağlanacak, 0.5'ten küçük küsurlar ise dikkate alınmayacaktır.

Sınıf geçme sisteminde bütün derslerden 2 ve üstü not alan öğrenciler hiçbir sınava tabi tutulmadan bir üst sınıfa geçebilecektir. Üç dersten ikiden düşük numara almış olan öğrenci doğrudan doğruya sınıfta bırakılacaktır. Bu durumların dışında kalan öğrenciler üçten düşük aldıkları derslerden yoklama sınavına gireceklerdir. Sınıf geçebilmek için sınava girdikleri derslerden en az üç almak zorundadırlar. Yoklama sınavından üç dersten üçten düşük alan öğrenciler ikmale kalırlar. İkmal sınavları bir sonraki yılın başında yapılır ve bu sınavlardan başarılı olabilmeleri için sınava girdikleri derslerden en az üç almak zorundadırlar. Müzik ve Beden Eğitimi notları ayrıca verilir ve

bu derslerin notları sınıf geçmede etkili olmaz. Ancak öğretmen okullarında bu derslerin notları da sınıf geçmede dikkate alınır. Sene sonundaki yoklama ve sene başındaki ikmal sınavları okuldaki öğretmenlerden oluşan en az üç kişilik bir heyet tarafından gerçekleştirilir. Bu heyet “muallimler meclisi” tarafından belirlenir.

Mezuniyet sınavları öğretim süresini tamamlamış öğrenciler için yapılır ve bu sınav sonuçlarına göre öğrencilere mezuniyet belgesi verilir. Bu sınavlar için özel bir komisyon oluşturulur. Bu komisyonun haricinde her ders için ayrı birer komisyon daha oluşturulur. Lise ve muallim mekteplerinde komisyon üyeleri Maarif Vekâletince, orta mekteplerde ise mütaka eminlikleri tarafından tayin edilirler. Sınavlara komisyon üyelerinin haricinde kimsenin etkisi olmaz. Orta mekteplerde mezuniyet sınavları aşağıda belirtilen derslerden yapılır;

1. *Türkçe ve Edebiyat (Kıraat, Kavaid, Tahrir ve Edebiyat)*
2. *Tarih, Coğrafya ve Malumat-ı Vataniyye*
3. *Tabii ve Fiziki İlimler (Fizik, Kimya, Hayvanat, Nebatat, Arziyat, Fizyoloji, Hıfzassıhha)*
4. *Riyaziyyat (Hesap, Cebir, Hendese, Resm-i Hatt)*
5. *Ecnebi Lisani*
6. *Ev İdaresi, Çocuk Bakımı (Kızlar için)*

Liselerde mezuniyet imtihanları aşağıdaki derslerden yapılır;

1. *Türkçe ve Edebiyat*
2. *Tarih ve Coğrafya*
3. *Felsefe (Felsefe, Ruhiyat ve İctimaiyat)*
4. *Tabiiyat (Hayvanat, Nebatat, Arziyat, Teşrih ve Fizyoloji)*
5. *Fiziki İlimler (Fizik, Kimya)*
6. *Riyaziyyat (Cebir, Hendese, Müsellesat, Mihanik, Kozmoğrafya)*
7. *Arabi, Farsi*

8. *Ecnebi Lisani*

Muallim Mekteplerinde mezuniyet imtihanları aşağıdaki derslerden yapılır;

1. *Türkçe ve Edebiyat (Kıraat, Kavaid-i Tahrir, İnşad ve Edebiyat)*
2. *Tarih, Coğrafya ve Malumat-ı Vatanıyye*
3. *Terbiye (Fenn-i Terbiye, Ruhıyat, Terbiye Tarihi, İctimaiyat)*
4. *Usul-ü Tedris ve Tatbikat*
5. *Tabiiyat (Hayvanat, Nebatat, Arziyat, Teşrih ve Fizyoloji)*
6. *Fiziki İlimler (Fizik, Kimya)*
7. *Riyaziyat (Hesap, Cebir, Hendese, Resm-i Hatt)*
8. *Ecnebi Lisani*

Muallim Mekteplerindeki son sınıf öğrencileri yazılı ve sözlü sınavların haricinde ayrıca uygulama sınavlarını da geçmeye mecburdur. Bu uygulamada her öğrenci daha önce kendisine verilmiş bir konuyla ilgili olarak uygulama mektebinde bilfiil ders anlatır.

Mezuniyet sınavlarında sorular sadece son sınıf konuları değil tüm öğretim yıllarını kapsayacak şekilde belirlenecek ve önce yazılı sınavlar yapılacaktır. Yazılı sınavlarda başarılı olamayanların sözlü sınava girme hakkı yoktur. Mezuniyet sınavlarında başarılı olamayan öğrenciler ertesi sene yeniden sınava girebilir. Bir öğrenci beş sene için sadece üç defa mezuniyet sınavına girebilecektir. Üç defada başarılı olamayan öğrencilere bir daha sınav hakkı verilmez ve bu öğrencilere sadece okula devam ettiklerine dair bir belge düzenlenir mezuniyet belgesi verilmez.

Orta ve Lise Tedrisatı

1927 yılında kabul edilen Maarif Vekili Mustafa Necati Bey döneminde hazırlanmış olan Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesiyle ilgili olarak Maarif Vekâleti Mecmuasında bu talimatnamenin yayınlan-

dığı sayıda talimatnameden önce dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati'nin talimatnameyle ilgili olarak yazmış olduğu bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Bu değerlendirme Lise ve Orta Mekteplerde yapılan değişiklik ve yeniliklerin daha iyi anlaşılması ve talimatnamenin hedeflerine ulaşabilmesi için başta okul idarecileri olmak üzere tüm öğretmenlerden beklentiler ifade edilmiştir. M. Necati'nin görüşlerinde en dikkat çeken noktalar şöyledir;

Bu talimatname eski sultani ve lise talimatnamesinin yerini alacaktır. Yeni talimatnamenin eski talimatnameden farklı olan yönleri aşağıda belirtildiği gibidir;

1. *Yeni talimatname Lise ve Orta mektepleri tarif etmekle kalmaz, bu mekteplerde verilecek tahsil ve terbiyenin hedefini de ikinci madde ile tayin etmiştir (Necati, 1928:500).*

Talimatnamenin ikinci maddesi “Orta mekteplerle liseler talebesinin sıhhi itiyatlar almasını, bir aile uzvi, bir meslek adamı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı sıfatıyla millet heyeti içinde mesmur faaliyette bulunmasını, boş zamanlarını iyi değerlendirmeye alışmasını, kısaca ahlaki karakterinin oluşturulmasını hedefler ve mektep bu hedefi öğretimiyle telkin edeceği faaliyet tarzları, vereceği alışkanlıklar, maharetler, alakalar ve mefkûrelerle ve bilfiil talebeye yaşatacağı içtimai hayat ile elde etmeye çalışır. Ve müessesenin kıymeti bu hususta elde edeceği olumlu neticelerle ölçülür” şeklindedir.

Mustafa Necati Bey'in talimatnameyle ilgili olarak okul müdürlerinden beklentileri de aşağıda aynen verilmiştir;

2. *Yeni talimatname müdürün yalnız idari vazifesini tayin etmekle kalmamış, tedrisatın matlup gayeye varması için uhdesine tertip eyleyen Vezâifi de tespit etmiştir. 8, 9, 10, 11. maddelerde muayyen olan bu vezâif üzerine müdürlerimizin çok ehemmiyetli dikkatlerini celp ederim (Necati, 1928:500).*
3. *Maddi işlerde müdürlere mümkün mertebe yardım etmek üzere Dâhiliye Şefi tayin edilmesi talimatname ile tekerrür etmiştir. Bu*

suretle müdürlerimizin tedrisatı tanzim hususunda vazifelerine zaman bırakılması düşünülmüştür.

Burada bahsedilen maddeler talimatnamede “Müdürün Vazifesi” başlığı altında verilmiştir. Bu maddelere göre müdür, okulda öğretim işlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesinden sorumludur. Derslerin birbiriyle ahenkli bir şekilde devam ettirilmesi konusunda gerekli tüm tedbirleri almak ve öğretmenleri teşvik etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca mektebin bulunduğu bölge öğretim faaliyetlerinde kullanılacak eşya ve araçların temini ve bunlardan öğretmenlerin faydalanabilmesini de sağlayacaktır. Bunların yanında Müdür, her dersin nasıl öğretildiğini incelemek ve usul itibarıyla gerekli gördüğü noktaları muallimler meclisinde gündeme getirebilecektir. Müfredatın tamamen uygulanıp uygulanmadığının takip edilmesi, uygulanmamış ise sebeplerinin belirlenerek senelik raporda belirtilmesi, öğrencinin gelişimi için okulda yapılacak eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesi gibi konularda müdürün uhdesine bırakılmıştır. Müdüre yardımcı olması için oluşturulan “Dâhiliye Şefinin” görev ve sorumlulukları ayrıca talimatnamenin on beşinci maddesinde ayrıntılı olarak belirlenmiştir.

Mustafa Necat, Bey yeni talimatnamede öğretmenlerle ilgili olarak aşağıdaki noktalara dikkat çekmiştir;

1. *Ders aletleri ve laboratuvarlardan birinci derecede mesul muallimler olduğu gösterilmek suretiyle muallimlerimizin vesait-i tedrisiyenin muhafazasını ve lazım geldikçe istimalini tayin ile mükellef oldukları teşrih olunmuştur.*
2. *Muallimler mektebin terbiyevi işlerine iştirakları suret-i katıyyede lazım olduğundan nöbet vazifelerine müteallik olan ahkâm bu esasa göre tesbit olunmuştur. Bundan çıkacak iki mahzur tasvir olunabilir.*
 - a) *Bazı muallimlerin bu nevi nöbet vezâifinden istisnası zaruri olması*

- b) *Muallimlerin leylî mekteplerde nöbet zamanlarında takip edecekleri usul ve inzibat telakkilerinin ayrılığı dolayısıyla çocuklar üzerinde tatbik edilecek inzibat tarzında ayrıcalıklar bulunması.*

Birinci takdirde bu nevi muallimlerin nöbet ve inzibat işlerine iştirakten hariç tutulması salahiyeti müdürlere bırakılmıştır. İkinci mahzur inzibat mesaili özünde bütün muallimlerin fikri bir irtibat teminine hadım olacak tarzda daimi münasebetler tesis etmeleriyle izale olunacaktır.

Burada bahsedilen ders araç ve gereçlerinin kullanımıyla ilgili olarak talimatnamenin 49, 50, 51, 52 ve 53. maddelerinde gerekli açıklamalar ayrıntılı olarak yapılmış, bu konuda öğretmenlerin görev ve sorumlulukları belirlenmiştir. Okullarda tutulması gereken nöbet göreviyle ilgili olarak da 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74 ve 75. maddelerde gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Talimatnamenin 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91 ve 92. maddelerinde yeni başlatılan bir uygulamanın açıklandığı görülmektedir. Bu maddelere göre, “Haysiyet Divanı” adı verilen ve bir öğretmen başkanlığında öğrencilerden oluşan bir meclis oluşturulması gerekmektedir. Okulda disiplinin sağlanması konusunda geçici ve kati ihraç cezalarını gerektirmeyen küçük vakalar hakkında hüküm vermek ve okul disiplinine ve öğrenciliğe uygun olmayan hareketler hakkında denetimde bulunmak üzere her okulda böyle bir divanın oluşturulması şartı getirilmiştir. Bu divanın önemini Mustafa Necati Bey şu sözlerle ifade etmiştir;

1. *Yeni talimatname inzibat meselesinde Haysiyet Divanı teşkil etmekle yeni bir usul kabul etmiş. Bu usulün hissene tatbiki bu nevi talebe heyetinin teşekkülünden beklenen maksadın ve izahın anlaşılması kabildir. Haysiyet Divanının teşekkülünden maksat herhangi bir meselede adaletin temini değil, talebe-i efkar-ı umumiyesini vücuda getirmeye çalışmak ve harici cemiyet hayatında olduğu gibi talebenin fülleri üzerinde kendilerinin ve mümessillerinin tekbih kudretinde hâkim kılmaktır. Yeni tatbik edeceğimiz bu*

usulden istifade hâsıl olabilmesi için mektep idarelerinin bu gayeyi istihdaf edecek vecihle hareket etmeleri şarttır.

Eski talimatname ile yeni talimatname arasındaki en önemli farklardan birisi de eski talimatnamenin terbiyevi faaliyetlerden hiç bahsetmemesine rağmen yeni talimatnamede bir bölümün bu konuya ayrılmış olması M. Necati Bey'in üzerinde durduğu noktalardan birisidir. Bu konuyla ilgili olarak okulun görevleri 113. Maddeden itibaren açıklanmıştır. Bu bölümde ayrıca öğrenci arasında yapılacak teşkilattan bahsedildiğine değinen M. Necati Bey bu teşkilatla ilgili düşüncelerini şu ifadelerle dile getirmiştir;

...bu fasılda talebe arasında yapılacak bir teşkilattan bahsedilmiştir. Ancak bunda itina edilecek nokta bu teşkilatın şeklen yapılması değil, bu teşkilattan istihdaf edilen gayenin istihsalidir. Onun için mekteplerde bu teşkilat tedricen ve istihdaf edilen gayenin istihsaline müteveccih bir plan dâhilinde tatbik olunmalıdır.

Burada bahsedilen öğrenci teşkilatlarının amaçlarıyla ilgili olarak talimatnamenin 116. Maddesinde “öğrenci, sosyal hayatın gerektirdiği çalışma şartlarına ve memleket ve vatandaşları için fedakârlığa alıştırılmalıdır” denilmektedir. Bu amacın gerçekleşmesi içinde aşağıda belirtilen heyetlerin oluşturulması öngörülmüştür;

1. *Talebe arasında nezafet (temizlik) ve sıhhat murakabe heyeti*
2. *Mektep eşyasını muhafaza heyeti*
3. *Talebe arasında muaşeret ve nezaket heyeti*
4. *Fakir arkadaşlara yardım heyeti*
5. *Gezinti ve seyahat heyeti*
6. *Sınıfın ve mektebin temizliğini ve güzelliğini muhafaza için murakabe heyeti*

Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesinde bu okullarla ilgili olarak daha önce yayınlanmış olan sınav talimatnamesinin de daha açıklamalı bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca talimatnamenin son

kısımında leylî lise ve orta mektepler için nüfus başına verilecek erzak miktarlarının belirtildiği bir listeye de yer verilmiştir. İlaveten bir öğrencinin günlük alması gereken kalori miktarının dikkate alınması gerektiği talimatnamenin 169. Maddesinde belirtilmiş ve yiyeceklerin kalori miktarlarını gösteren kalori cetvelinin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.

SONUÇ

Eğitim sisteminin en önemli kademelerinden biri olan orta öğretim kurumlarının cumhuriyetin ilk yıllarındaki yapısının belirlendiği talimatnameler incelendiğinde dönemin eğitim anlayışlarının ve cumhuriyetin hedeflerinin bu kurumların şekillenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimden beklenen hedeflere ulaşabilmek için eğitimin her kademesinin ayrı ayrı ele alındığı ve titizlikle yeni ve çağdaş bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Atatürk daha cumhuriyeti ilan etmeden önce TBMM'nin açılış konuşmasında öğretmenliğin ne kadar önemli olduğu konusuna vurgu yapmış, öğretmenlerle ilgili yapılacak çalışmaların önemine değinmiştir (Kavcar, 2002:2).

Bu çalışmada ilk incelenen kanun metni 13 Mart 1924 tarih ve 439 sayılı Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu'dur. Bu kanun metninin aynen Maarif Vekâleti Mecmuasında 1925 yılında yayınlanmış olması bütün öğretmenlerin ve halkın bu kanuna ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Kanun metni incelendiğinde ilk olarak öğretmenlik mesleğinin tanımının yapılması konuya verilen önemi göstermektedir. Kanunda orta öğretim öğretmenlerinin özlük hakları, maaşları, görevde yükselme ve görevden uzaklaştırılma işlemleriyle ilgili konulara açıklık getirilmiştir.

Bulgular kısmında belirtildiği üzere o dönemde de öğretmenlik, sabit ve süreli olmak üzere iki farklı statüye göre düzenlenmiştir. Ayrıca her öğretmenin bir yıllık bir staj sürecini tamamlaması gerekmektedir. Öğretmenlerin maaşlarının da stajyer, süreli ve sabit olmalarına ve meslekteki kıdemlerine bağlı olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Bu

kanun ile yapılacak olan maaş artışlarının belli bir düzene bağlandığı, ödeme zamanlarının da düzenlendiği görülmektedir.

Öğretmen maaşlarının o dönemdeki alım gücünün anlaşılması açısından 1925 yılı altın fiyatları üzerinden değerlendirme yapılabilir. 1925 yılında bir adet Reşat altın 8.1 tl (Bakırcı, 2006:40) iken yeni göreve başlamış sabit muallim maaşı 1500 kuruş (15 tl) ve görevde yirmi sekizinci yılına başlamış bir sabit muallim maaşı 5000 kuruş (50 tl)'dir.

Bu kanunda dikkat çeken önemli noktalardan biriside öğretmenlerin kendilerini geliştirmek için tatil dönemlerinde yurt dışı ziyaretleri yapmalarının bakanlık tarafından desteklenmesi ve öğretmene hem izin verilmesi hem de ödenek ayrılmasıdır.

Orta tedrisat muallimlerinin maaş zamları hakkında bir talimatname hazırlanmış olması bu uygulamanın ülkenin her yerinde aynı şekilde ve hatasız olarak gerçekleştirilmesi için gerekli görülmüştür. Maaş zamlarıyla kimlerin ilgileneceği, nasıl takibinin yapılacağı gibi bürokratik konuların ayrıntılı olarak açıklandığı görülmektedir.

Orta öğretim kurumlarıyla ilgili incelenen diğer talimatname ise bu kurumlarda yapılacak olan sınavlar, sınıf geçme ve mezuniyet şartlarının belirlendiği talimatnamedir. Bu talimatnamenin Orta öğretim kurumlarının yapısının yeniden düzenlenmeye başlandığı dönemde hazırlandığı ve sınavlarla ilgili değişikliklerin devamında orta öğretim kurumlarının genel yapılarıyla ilgili daha kapsamlı bir talimatname hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Sınavlarla ilgili talimatname incelendiğinde özellikle mezuniyet imtihanlarının hassasiyetle düzenlendiği ve ciddiyetle gerçekleştirilmesi için yasal zeminin sağlam bir şekilde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Sınıf geçme mezuniyet şartlarının günümüze kıyasla oldukça ağır olduğu görülmektedir.

Orta öğretim kurumlarıyla ilgili yapılan düzenlemelerin yer aldığı talimatname incelendiğinde ise bu kurumların yapılarında ve işleyişlerinde önemli değişikliklere gidildiği göze çarpmaktadır. Bu talimatnameyle ilgili olarak dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in

yapmış olduğu açıklamalarda önemli noktalara değinilmiştir. Talimatnamenin sadece kurumların işleyişlerini değil aynı zamanda eğitim öğretim faaliyetlerini de düzenlediği ve daha önceki talimatnamelerden farklı olarak bu konulara da açıklık getirdiği görülmektedir. Dönemin eğitimden beklentilerinin nicelik yönünde bir gelişmeden ziyade nitelik yönünde bir ilerleme olması, okullardaki eğitim öğretim faaliyetlerinin de daha sistemli bir şekilde düzenlenmesini gerekli kılmıştır.

Günümüzde orta öğretim kurumları halen ülkenin en önemli eğitim kademeleri olma özelliğini taşımaktadır. Ancak bu kurumların gerek nicelik gerekse nitelik bakımından beklentileri karşılama yeterince kaldığı gerçeği, kurumların işleyişleriyle, eğitim-öğretim faaliyetleriyle, öğrenci kabul şartlarıyla ilgili sürekli değişikliklerin yapılmasından anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın günümüzde yapılması planlanan değişiklikler konusunda nereden başlanması gerektiğiyle ilgili olarak yetkililere katkı sağlaması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2019.
- Bakırcı, Fahri, “Meclis Üyelerinin Aylık ve Diğer Ödenekleri”, **Yasama**, S 3, 2006, s. 27-70.
- Güven, İsmail, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014.
- İmtihan Talimatnamesi / Lise Ve Orta Mektepler İle Muallim Mekteplerine Mahsus Yeni Talimatnamenin İmtihanlara Ait Ahkâmı, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S 9, C 2, 1 Eylül 1926.
- Kanunlar (Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu), **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S 1, C 1 1925.
- Kavcar, Cahit, “Cumhuriyet Döneminde Dal Öğretmeni Yetiştirme”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, S 1-2, C 35, 2002, 1-14.

- Lise Ve Orta Mektepler Talimatnamesi Hakkında, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S 15, C 4, Nisan 1928.
- Necati, M. “Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi Hakkında”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S 15, C 4, Nisan, 1928, s. 500-501.
- Orta Tedrisat Kanununun Yirmi Sekizinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S 7, C 21, Mayıs 1926.
- Orta Tedrisat Muallimleri Maaş Zamları Talimatnamesi, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S 9, C 2, 1 Eylül 1926.
- Sözer, Ersan, “Türk Eğitim Sisteminde Ortaöğretim Programları ve Uygulamaları”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, C 5, S 5, Ocak, 1996, s. 116-128.
- Türk, İbrahim Caner, “ ‘Türkiye’de Orta Tahsil’ Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ulus Devlet Türkiye’ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 52, Erzurum, 2004, s.351-378.

1937 YILINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN EGE MANEVRALARI VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Günver GÜNEŞ*

ÖZET

Hedeflediği Türkiye Cumhuriyeti ülküsü için ordunun güçlü olması gerektiğini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, 1923-1938 yılları arasında yaptırdığı tatbikat ve manevralarla bu hedef için ordusunu hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu amacı için de 1921 yılından itibaren Genelkurmay Başkanı olarak her konuda yanında olan Mareşal Fevzi Çakmak başta olmak üzere İstiklal Harbi'ne katılmış ve orada büyük zaferler kazanmış olan paşaların ve komutanların tecrübelerinden faydalanmıştır. Askeri manevralar içinde 1937 yılında gerçekleştirilen Ege Manevraları II. Dünya Savaşı öncesinde olası düşman tehditlerine yönelik güç gösterisi olarak gerçekleştirilen içte ve dışta büyük ses getiren Türk Ordusu'nun kendi bölgesinde barışı ve istikrarı korumak adına hazır olduğunun bir göstergesi ve ispatı olmuştur. Gözünü Anadolu topraklarına diken İtalya'ya gözdağı vermek, Türk Ordusunun güçlü olduğunu göstermek için Ekim 1937 tarihinde gerçekleştirilen Ege Manevraları, Germencik- Söke Ovası'nda binlerce askerin günlerce süren tatbikatına sahne olmuştur. M. Kemal Atatürk 1937 yılında Kuşadası- Selçuk -Söke- Germencik Bölgesinde gerçekleştirilen Ege Manevraları adıyla anılan askeri tatbikata da bu hedefler doğrultusunda hasta olduğu halde katılmıştır. Ege Manevralarını izlemek için 8 Ekim 1937 akşamı özel trenle Ankara'dan yola çıkan Mustafa Kemal Atatürk 9 Ekim 1937 günü geldiği Nazilli'de Basma Fabrikasının açılışında bulunmuştur. Aynı günün akşamı trenle saat 20.00

* Dr Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ggunes65@gmail.com.

de Söke'ye gelmiş, 10-11 Ekim günlerinde Söke'de gerçekleştirilmekte olan manevraları izlemiştir. 11 Ekim 1937 tarihinde Akçakonak yakınlarında tatbikatı izleyip, bilgi aldıktan sonra 12 Ekim 1937 tarihinde Kuşadası üzerinden Çamlık'a, daha sonra da Ankara'ya dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa, icra edilen bu tatbikat ve manevra ile bir yandan ordusunun harbe hazırlık durumunu gözden geçirirken bir yandan da halk, yabancı askerî erkân ile yerli ve yabancı basın tarafından da takip edilen bu eğitimleri iç ve dış siyasette mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Ege Manevralarıyla birlikte ordunun eğitim seviyesi ve gücü, manevra sonrasında yapılan ve tüm halkın da davet edildiği resmigeçitle tüm dünyaya duyurulmak istenmiştir. Ege Manevrası yaklaşmakta olduğu başta Atatürk olmak üzere, tüm Avrupalı devletlerce de dile getirilen yeni bir dünya savaşına Türk Ordusu'nun hazır olduğunu da göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Ege Manevraları, Germencik, Söke, Kuşadası.

AEGEAN MILITARY MANEUVERS CONDUCTED IN 1937 AND M. KEMAL ATATÜRK

ABSTRACT

Targets should be well known that the Republic of Turkey's powerful army to the ideals of Mustafa Kemal Pasha, with exercises and maneuvers, which was built between the years 1923-1938 was preparing the military for this goal. For this purpose, Mustafa Kemal Pasha participated in the War of Independence, mainly Mareşal Fevzi Çakmak, who was on his side as the Chief of the General Staff since 1921, and benefited from the experiences of the pashas and commanders who had won great victories there. Aegean maneuvers performed in military maneuvers in 1937. It was a testament and evidence of the readiness of the Turkish Army, both internally and externally, to be able to maintain peace and stability in its region, as a demonstration of power against potential enemy threats prior to World War II. The Aegean Maneuvers which took place in October 1937 to show that the Turkish army was strong and to intimidate Italy into the Anatolian territory, was the scene of the exercise of thousands of soldiers in the Germencik-Söke Plain for days. In 1937, Mustafa Kemal Atatürk participated in the military exercise called the Aegean Maneuvers in the Kuşadası-Selçuk -Söke-Germencik Region. In the evening of 8 October 1937, Mustafa Kemal Atatürk departed from Ankara for private train to watch the Aegean Maneuvers. In the evening of the same day, the train arrived at Söke at 8 pm, followed by the maneuvers taking place at Söke on 10-11 October. On October 11, 1937, he was followed by a drill on Akçakonak and on 12 October 1937 he returned to Çamlık from Kuşadası. While this exercise and maneuver, Mustafa Kemal Pasha, while reviewing the preparedness of the army, he also used these trainings in domestic and foreign politics perfectly by the people, foreign military men and the domestic and foreign press. Together with the Aegean Maneuvers, the level of education and power of the army, the maneuver after the maneuver and all the public was invited to be announced all over the world through official tails. The Aegean

Maneuver has also shown that the Turkish Army is ready for a new world war, which is also expressed by all European states, particularly Atatürk.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Aegean Maneuvers, Germencik, Söke, Kuşadası.

GİRİŞ

İstiklal Harbi'nden sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti geçmişte yaşanan acı tecrübelerin tekerrür etmemesi, milletin felakete sürüklenmemesi için ordusunu her an harbe hazır tutmak, bu sayede iç ve dış siyasette güçlü olarak, çağdaş medeniyet seviyesine duraksamadan ilerleyebilmek için, ordusuna büyük önem vermiştir. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk Ordusu'nun günün teknolojik koşullarına uygun halde teçhizatlandırılması, eğitiminin buna yönelik yapılması için de tatbikat ve manevralar icra edilmiştir.¹ Bu manevralar yeni silah ve teçhizatın uygulamalı olarak denenmesine fırsat yarattığı gibi Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde uluslar arası arenada fiziki güç göstererek siyasi mesaj vermesine de zemin hazırlamıştır. Bu mesaj dünya barışının korunması yönünde olmakla beraber Türk ordusunun gerektiğinde ülkesini kararlı bir şekilde savunabileceği anlayışını da içermektedir. Gerçek koşullara olabildiğince yakın bir şekilde tasarlanan bu manevralara üst düzey personelin katılımının yanında Atatürk tarafından da özel bir ilgi gösterilmiştir.² Cumhurbaşkanı olarak Atatürk 1924 yılında İzmir Harp Oyunlarına, 1925 yılında İzmir Kemalpaşa'da manevralara, 1926 yılında Ankara Manevrasına, 1928 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Gelibolu Manevralarına, 1934 yılında İzmir'de önce askeri manevralara, ardından İran Şahı'nın da katıldığı denetleme manevralarına 1936 yılında İstanbul Harp Akademisi manevralarına 1937'de Trakya ve son olarak yine aynı yıl Ege Manevralarına bizzat katılmıştır.³

¹ Fatih Özkurt, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde İcra Edilen Askeri Manevra ve Tatbikatlar 1909-1938**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s.292.

² Derya Levent Miyak, **Milli Müdafaa Vekaleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, AİİT Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018, s.629.

³ Fatih Özkurt, **a.g.tez**, s.X-XIII, Ercan Kostak, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanı Olarak Katıldığı Askeri Manevralar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Ta-

Ege Manevralarına Hazırlık

1937 yılı Türk Ordusu'nda diğer yıllara nazaran daha büyük bir hareketliliğe sahne olmuştur. Çünkü ordunun harbe hazırlık durumunu tespit etmek amacıyla 17-20 Ağustos tarihleri arasında icra edilen Büyük Trakya Manevralarından yaklaşık iki ay sonra bu kez Ege'de yine büyük kapsamlı bir manevra icra edilmesi kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün de teşrif edeceği, Ege Manevrası 2'nci Ordu Komutanlığı tarafından 8-15 Ekim 1937 tarihleri arasında gerçekleştirilecekti. 1937 yılı yoğun gelişmelerin yaşandığı bir yıl olarak değerlendirilebilir. Özellikle belirtildiği üzere dış siyasetteki gelişmeler ve Avrupa'nın siyasi hareketliliği karşısında Türk Hükümeti'nin, ordusunun zinde bir güç olarak her an harekete hazır olmasını arzulamakta olduğu açıktır. Bu düşünceden hareketle, 1'inci Ordu Müfettişliği sorumluluk sahasında icra edilen Trakya Manevraları sonrasında⁴ Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınan emir üzerine yapılması planlanan Ege Manevrasının hazırlanan harekât meseleleri, cereyan tarzı ve idari hususlarını içeren yazısı, 2'nci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar imzasıyla⁵ 28 Mayıs 1937 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilmiştir. Gönderilen yazıda manevra için Aydın-Söke-Kuşadası-Aziziye-Çamlık mıntokasının seçildiği, manevranın 15-18 Ekim tarihleri⁶ arasında icra edileceği belirtilmiştir. 19

rihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s.VII-X.; Derya Levent Miyak, **a.g. tez**, s. X-XI.; Ali İhsan Kurtulan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün Katıldığı Harp Oyunları ve Askeri Manevralar**, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2010, s.X-XI.

⁴ MMV tarafından Başvekalet'e yazılan belgede manevra hakkında kısa bilgi verildikten sonra bu manevranın önemli ve faydalı bir faaliyet olacağı ve manevraya katılacak milletvekillerinin kimliklerinin bildirilmesi istenmekteydi. Bkz. **BCA**. Dosya: 5117, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 5.26.2, Tarih: 4.10.1937, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1937, **Cumhuriyet**, 2 Teşrin-i Evvel 1937, Derya Levent Miyak, **a.g.tez**, s.505.

⁵ **2'nci Ordu Tarihçesi**, Malatya 2010, s. 4-2.

⁶ 28 Mayıs 1937'de 15-18 Ekim olarak planlanan manevranın tarihi ile ilgili olarak, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın imzasıyla yayınlanan yazıda "Aydın-Söke ve Kuşadası bölgesinde 15/I.Teş./937'de başlayıp 18/I.Teş./937'de bitirilmesi evvelce tertiplenmiş olan manevra günlerinin vekiller heyetinin bu tarihlerde ecnebi siyasi müşteşarlarla yapacakları temaslar nazarı dikkate alınarak 10/I.Teş./937 de başlamak ve harekâtın 13/I.Teş./937 de bitmek üzere beş gün öne alınması, hazırlık ve tertibatın

Ekim'de kıtaların istirahat ettirileceği ve manevranın tenkidinin yapılacağı, 20 Ekim'de Germencik'te geçit resmi yapılacağı ve 21 Ekim tarihinden itibaren kıtaların garnizonlarına dönüşe geçeceği bildirilmiştir.⁷ Genel olarak tüm askeri tatbikatlarda, icra edilecek faaliyetin maksadına uygun olarak bir senaryo belirlenerek birliklere ayrı ayrı görevler verilmektedir. Bu bağlamda Ege Manevrasının senaryosuna uygun olarak, kırmızı ve mavi olmak üzere ikiye ayrılan birliklere ayrı ayrı görevler verilmiştir. Böylece birliklerin, verilen görevleri icra ederken incelenmesi ve tespit edilen noksanlıklar doğrultusunda önlemler alınması hedeflenmiştir.⁸

Atatürk'ün, son yıllarda dünyada ve bilhassa Avrupa'da gerginleşen devletlerarası ilişkilerin durumu da dikkate alınarak, ordunun gücünü tüm dünya kamuoyuna göstermek suretiyle, bu manevradan bazı siyasi maksatları da elde etmek niyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Atatürk'ün Ege Manevralarını yaptırması ve bilhassa katılmasının temelinde; Kuzey Komşumuz Sovyet Rusya Lideri Stalin'in tüm komünist partisi üyeleri önünde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin de içinde bulunduğu İran ve Ortadoğu'nun bütün memleketlerini Rus Bölgeleri olarak belirttiği tehdidine bir cevap olması ve yine Amerikan Generali Mac Arthur'la yapmış olduğu bir görüşmesinde, Almanya'nın İngiltere ve Rusya hariç olmak üzere bütün Avrupa Kıtası'nı işgal edebilecek bir orduyu kısa zamanda teşkil edebileceğine işaret ettiği Alman tehlikesinin varlığı olduğu kaçınılmazdır.⁹

Ege Manevraları hakkında basında ilk haberler 1937 yılı Eylül ayının ilk haftasında çıkmaya başlamıştır. Akşam gazetesi "*Aydın havalisinde büyük manevralar yapılacak*" başlığıyla geçtiği haberinde Manevraların 7 Ekim'den 13 Ekim'e kadar devam edeceği Manevra sahasının da Aydın havalisi olduğunu belirtmiştir. Batı Anadolu'da yapılacak

buna göre yapılması" İkinci Ordu Müfettişliğine emir verildiği bildirilmektedir. **BCA**. 030.10.00.00/53.349.8, Tarih, 30.08.1937.

⁷ **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-2.

⁸ Fatih Özkurt, **a.g.tez**, s.249.

⁹ **Atatürk'ün Söyleri ve Demeçleri**, ATAM, Ankara 2006, s. 458-459.

manevraların Trakya'da yapılan son manevralardan daha önemli olacağı, Manevralara çeşitli sınıflara mensup kıtaat, motorlu kıtalar, uçakların yanında Başvekil İsmet İnönü'nün de manevralarda bulunacağı kaydedilmiştir.¹⁰

Mustafa Kemal Atatürk 27 Eylül 1937 tarihinde Başvekil Celâl Bayar'a gönderdiği telgrafta, Trakya Manevrasında olduğu gibi, Ege Manevrasında da komutan, subay ve sair iştirak edeceklere bir hatıra maddesi vermenin münasip olacağını belirtmiştir. Madalyanın adedi hakkında Genelkurmay ile görüşülerek Darphaneye emir verilmesini istemiştir. Atatürk telgrafının devamında, Ege Manevrasının komutanı Orgeneral İzzettin Çalışlar ile beraber manevrada Kırmızı ve Mavi kuvvetleri komuta edecek üç korgeneral için, kademelerine göre, Trakya Manevralarında olduğu gibi, imzasının bulunduğu saatleri hatıra olarak bırakmak istediğini ifade etmiştir. Bu saatlerin İstanbul'dan tedarikinin müşkül olması sebebiyle İsviçre'de bulunan Hasan Rıza ile görüşmesinin çok yararlı olacağını belirtmiştir. Atatürk, Orgeneral İzzettin Çalışlar'a alınacak saatin kıymetli ve kullanışlı bir kronometreye sahip olmasını istemiştir.¹¹ Atatürk, Celal Bayar'a çektiği telgrafın devamında; Trakya Manevrasında, manevra yapan komutan ve subayların tabldotlarına yardım olmak üzere, hükümetin 10.000 lira yardımda bulunduğunu hatırlatmıştır. Aynı yardımın bu manevrada da yapılmasını ve bu meblağın Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın emrine zamanında verilmesini emretmiştir. Atatürk, yanında bulunan İzzettin Çalışlar'ın manevraya iştirak edecek olan komutan ve subay heyetinin, Trakya'dan daha fazla olacağından aynı miktarda yardımın biraz haklılık olduğunu söylediğini, bu nedenle miktarın 15.000 liraya kadar çıkarılabileceğini, bu mevzunun telefonla sonuçlandırılmasını belirtmiştir. Telgrafın sonunda Atatürk, Ege Manevralarına bütün komutanların katılımının faydalı olacağını, manevranın 10 Ekim'de başlayabileceğini, bu sebeple iştirak edecek komutanların 4-5 gün merkezden uzak kalabileceklerini ifade etmiştir. Atatürk, komutanların bütün

¹⁰ **Akşam** 7 Eylül 1937.

¹¹ **T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18, Belge No:6.

işlerini bu bağlamda tanzim etmesini istemiş, hareket zamanı ve buluşma yeri gibi konuları bilahare açıklayacağını bildirmiştir.¹² Celal Bayar Atatürk'ün telgrafına cevaben, emirlerinin harfiyen icra edileceğini, imzasıyla komutanlara verilecek saatlerin tedariki için Hasan Rıza ile temasa geçileceğini, Orgeneral İzzettin'in saatinin kronometre olması için Hasan Rıza'ya ayrıca yazılacağını ifade etmiştir.¹³ Bayar, madalyalar için Genelkurmay'la görüşülerek Darphane'ye gereken siparişin yapılacağını, 15.000 liranın Orgeneralin emrinde bulunduğunu, bütün vekillerin iştirakini temin ve işlerinin ona göre tanzimi için Heyeti Vekile de tebligatta bulunulacağını bildirmiştir. Telgrafının devamında, Birinci Beş Senelik Sanayi Programında ehemmiyetle yer alan ve Türkiye'de ilk defa kurulan Nazilli Basma Fabrikası'nın açılma merasimine Ulu Önder'i davet eden Başvekil, davete icabeti halinde şeref vereceğini belirterek, hürmet ve tazimlerle ellerinden öptüğünü ifade etmiştir.¹⁴ Atatürk 27 Eylül tarihinde İsmet İnönü'ye de bir telgraf çekmiştir. Telgrafında Trakya Manevraları sırasında konuştukları gibi, Ege Manevralarında da bulunmayı çok faydalı gördüğünü, mühim bir sebep zuhur etmediği takdirde Ege mintukasına zamanında gideceğini, Hükümetin de kâmilen iştirak etmesi hususunda Celal Bayar'a tebliğde bulunduğunu belirtmiştir. Manevraya katılması halinde, birlikte gitmeyi düşündüğünü, nerede ve nasıl buluşacaklarını bilahare bildireceğini beyan etmiştir.¹⁵ İsmet İnönü 27 Eylül tarihinde Atatürk'e cevaben gönderdiği telgrafta, Trakya Manevrasında bulunmasının ordunun şevkini ve kendine itimadını artırdığını, Ege Manevrasında bulunmasının da ordunun neşesini ve kuvvetini bir kat daha artıracığından şüphe duymadığını ifade etmiştir. Ege Manevrasına hükümetin iştirakini münasip görmesinin çok sevinilecek bir karar olduğunu belirten İnönü, Başvekil Celal Bayar'ın İcra Vekilleri

¹² T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18, Belge No:6-1

¹³ Fatih Özkurt, a.g.tez, s.256.

¹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18, Belge No:6-7.

¹⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18, Belge No:6-10.

Heyeti'yle beraber ordu içinde ve Ulu Önder'in refakatinde bulunmasının, memleket müdâfaasının Cumhuriyet Hükümeti'nde haiz olduğu yüksek kıymeti, hariçte ve dâhilde canlandıracağı için çok faydalı olacağını bildirmiştir.¹⁶ İnönü, Celal Bayar'ın ağır işleri arasında fırsat bularak ordu manevralarını yakından tetkik etmekle bahtiyar olacağını, mazinin ve istikbalin Başkumandanı Atatürk'e Ege Manevralarında nasıl ve nerede katılacağını öğrenmeyi sabırsızlıkla ve sevinçle beklediğini ifade etmiştir.¹⁷

27 Eylül 1937'de manevra ile ilgili gerekli olan hazırlıkların yapılması maksadıyla Millî Müdâfaa Vekilliği tarafından Başvekâlet makamına bir yazı gönderilerek manevraya izleyici olarak katılması öngörülen milletvekillerinin isimlerinin bildirilmesi istenmiştir. Başvekâletten 4 Ekim 1937'de Millî Müdâfaa Vekilliği'ne gönderilen cevabi yazıyla, manevraya izleyici olarak katılması öngörülen milletvekillerinin isimleri bildirilmiştir. Bu vekiller şunlardır:¹⁸ Ali Kılıç (Gaziantep), Kâzım Sevüktekin (Diyarbakir), Muhiddin Akyüz (Kars), Hacim Çarıklı (Balıkesir), Hasan Reşit Tankud (Maraş), Hüsnü Konay (Tokat), Lütfi Müfit Öztaş (Kırşehir), Ruşeni Barkın (Samsun), Salih Bozok (Bilecik).

Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nın Açılışı Atatürk Tarafından Gerçekleştiriliyor

Atatürk'ün 9 Ekim 1937'de Aydın ve ilçelerine ziyareti memleket çapında yankılar uyandıran bir seyahat olmuştur. Bu seyahat aynı zamanda Atatürk'ün Aydın'a yaptığı son seyahattir. Nazilli Sümerbank Basma Fabrikasını açacak olması ve Ege Manevralarını takip edecek bulunması nedeniyle mahalli basın ve ulusal basın gün gün gelişmeleri

¹⁶ Fatih Özkurt, **a.g.tez**, s.257.

¹⁷ **T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18, Belge No:6-11.

¹⁸ **BCA.**, 030.10.00.00/5.26.2, Tarih, 27.09.1937/04.10.1937, Fatih Özkurt, **a.g.tez**, s.253, Ercan Kostak, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanı Olarak Katıldığı Askeri Manevralar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s.205.

okurlarıyla paylaşmış, yaşanan hadiseleri ayrıntıları ile sütunlarına aktarmıştır. Atatürk, Ege Manevralarını izlemek üzere refakatindeki Başvekil İsmet İnönü, bakanlar ve milletvekilleriyle birlikte 8 Ekim 1937'de Ankara'dan Aydın'a doğru hareket etmiştir.¹⁹ Atatürk bu seyahati nedeniyle Ankara'dan siyasi müsteşarlar, mebuslar, generaller, vekaletler ileri gelenleriyle, Ankara Valisi ve Emniyet Müdürü ile büyük bir kalabalık tarafından uğurlanmıştır.²⁰ Atatürk'ün Aydın'dan geçerek Nazilli'ye geleceği haberi üzerine trenin geçeceği güzergah üzerindeki İstasyonlar halk tarafından doldurulmuştu. Atatürk Çamlık, Ortaklar, Germencik, Erbeyli, İncirlioiva üzerinden Aydın İstasyonu'na ulaşmış ancak burada hiç konaklamadan, doğrudan Nazilli'ye hareket etmiştir. Atatürk'ün Nazilli'ye geleceğini duyan halk ilçe merkezine akın etmiş, yapılacak karşılama törenleri nedeniyle Nazilli baştanbaşa bayraklarla süslenmişti.

Bütün nakil vasıtaları yakın vilayetlerden, kazalardan birbiri ardına Atatürk'ü görmek, Nazilli'de kurulan Basma Fabrikası'nın açılışında bulunmak için halk kitlelerini şehre ve tören alanlarına taşımıştır. Ulus gazetesi muhabirinin ifadesiyle “*Kasaba emsalsiz bir bayram şenliği içinde çalkalanıyordu*”.²¹ Nazilli'ye ilk gelenler saat 12.00'de Nazilli İstasyonu'nda yer alan Aydın-Nazilli heyetleriyle, Tire Bando'su'nun selam havası eşliğinde, Ege Manevraları için bölgede bulunan ordu komutanları oldular. Bu grup içerisinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar, Genelkurmay Asbaşkanı Asım Gündüz, Jandarma Genel Komutanı Naci İldeniz bulunuyordu. Hemen sonra gelen ikinci tren ise Trakya Umum Müfettişi General Kazım Dirik ile İzmir Valisi Fazlı Güleç'i getirmiş, kfile İstasyon'da birleşerek hep beraber Nazilli Halkevi'ne gitmiştir.²² 9 Ekim 1937'de saat 12.40'da Başvekil vekili Celal Bayar ile

¹⁹ **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, Toplayan: Özel Şahingiray, C 9, 9.10.1937, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1955, s.660, Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1989, s.376.

²⁰ **Ulus** 8 Teşrin-i Evvel 1937, **Cumhuriyet** 9 Teşrin-i Evvel 1937, **Aydın** 9 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 9 Teşrin-i Evvel 1937, **Yeni Asır** 9 Teşrin-i Evvel 1937.

²¹ **Ulus** 10 Teşrin-i Evvel 1937.

²² **Aydın** 10 Teşrin-i Evvel 1937.

birlikte Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya, Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, Maliye Vekili Fuat Ağralı, Kültür Vekili Saffet Arıkan, Gümrük ve İhisarlar Vekili Ali Rana, Orman Umum Muhafaza Komutanı Korgeneral Seyfi başka bir özel trenle Nazilli'ye gelmişlerdir. Bu ikinci katile kendilerinden önce gelen komutanlar ve konuklarla beraber Nazilli Halkevi'ne geçmişlerdir. Saat 13.30'da Atatürk'ü taşıyan özel tren Nazilli'ye geldi.²³ Atatürk'e bu seyahat esnasında İsmet İnönü, Afet İnan, Kütahya Milletvekili Recep Peker, Ziraat Vekili Şakir Kesebir refakat etmişlerdir.²⁴ Atatürk'ü Mebuslar ve çevre il ve ilçelerden gelen on binden fazla halk coşkulu bir şekilde karşılamıştır. Atatürk burada sırasıyla Mareşal Fevzi Çakmak'a, vekillere iltifat ettikten sonra, Nazilli Halkevi'ne giden yolun iki tarafına sıralanmış ve geniş meydanı doldurmuş halkın tezahüratları arasında kısa süre dinlenmek için Nazilli Halkevine geçmiştir.²⁵ Halkevinde kısa bir süre dinlenen Atatürk buradan kendisine eşlik eden katile ile birlikte iki otarayla Nazilli Basma Fabrikası'na doğru yola çıkmıştır.

Atatürk Nazilli Basma Fabrikası İstasyonu'nda Sümerbank Meclisi Reisi Safa Bey, Genel Direktör, Basma Fabrikası Müdürü Fazlı Turga, Trakya Umum Müfettişi General Kazım Dirik, gazete temsilcileri ile orada toplanmış halk tarafından büyük tezahürat eşliğinde karşılanmıştır. Fabrika'da toplanan halkın Nazilli İstasyonu'nda toplananlar-

²³ Günver Güneş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm; Bir Kasaba Bir Fabrika: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiri Kitabı**, C 1, Ankara 2009, s.960; Saadet Tekin, "Nazilli Basma Fabrikası", **Tarih ve Toplum**, C 39, S 230, İstanbul 2003, s.24; Günver Güneş, "Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri ve Seyahatlerin Yaratığı Sonuçlar", **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara 2004, s.130.

²⁴ **Cumhuriyet** 12 Teşrin-i Evvel 1937, Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1968, s. 333.

²⁵ **Ulus** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Aydın** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Yeni Asır** 10 Teşrin-i Evvel 1937.

dan en az iki misli olduğu dönemin yerel ve ulusal basınında belirtilmiştir.²⁶ Atatürk'ü görmek için İstasyon'dan fabrika müdüriyet binasına kadar parke döşeme yolun iki tarafında halk düzenli bir şekilde sıralanmıştı. Atatürk beraberindeki zevatla Basma Fabrikası'nın bulunduğu mahalle teşrif ettikleri zaman orada toplanmış on binlerce halk tarafından halkevi orkestrası olduğu halde, coşkun “yaşa”, “varol” tezahüratlarıyla karşılanmıştır.²⁷ Atatürk Müdüriyet Dairesine doğru yaya olarak çıkmış ve orada kısa bir süre dinlenmiştir. Sonra balkona çıkarak kendisine sevgi gösterisinde bulunup tezahürat yapan kalabalık halk kitesini selamlamıştır.²⁸

Atatürk Nazilli'ye gelişinde gri bir elbise giymişti ve siyah iskarpinleri vardı. Fabrikanın Müdüriyet Binası'nın şeref direğinde Cumhurbaşkanlığı bayrağı dalgalanıyordu. Fabrikanın giriş kapısının yan tarafına konulmuş kitabede de şu ifade dikkati çekiyordu.²⁹ “*Atatürk Birinci Endüstrileşme Planı'na göre Sümerbank'ın kurduğu ilk Türk Basma Fabrikasını açtı. 9 Ekim 1937.*”

Bu büst Atatürk'ün dikkatini çekmiş, “*Güzel*” diyerek fabrika müdürüne iltifatta bulunmuştur. Fabrika Müdürü Fazıl Bey de “*Dünya durdukça büstünüz burada olacaktır.*” diyerek karşılık vermiş, Atatürk'te müdüre iltifatlarda bulunmuştur.³⁰ Fabrika'daki makinelerin pamukları işlemeye başlamasının ardından bir geçit resmi yapılmıştır. Basma

²⁶ **Aydın** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Ulus** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Cumhuriyet** 10 Teşrin-i Evvel 1937.

²⁷ **Cumhuriyet** 10 Teşrin-i Evvel 1937.

²⁸ **Aydın** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Ulus** 10 Teşrin-i Evvel 1937.

²⁹ **Aydın** 10 Teşrin-i Evvel 1937.

³⁰ “Nazilli Kombinasi”, **Cumhuriyet** 12 Teşrin-i Evvel 1937, Kemal Zeki Genç Osman bir yazısında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Atatürk'ün açtığı son fabrika olmuştur diye belirtmiştir, daha sonra pek çok araştırmacı bu değerlendirmeyi doğru kabul ederek böyle belirtmeye başlamışlardı. Kemal Zeki Genç Osman “Nazilli Basma Fabrikası Atatürk'ün Açtığı Son Tesis Oldu” **Sümerbank Dergisi**, S 197, Ankara 1978, s.38-39. Oysa Atatürk Nazilli Basma Fabrikasından sonra 2 Şubat 1938'de Bursa Merinos'u açmış, 10 Temmuz 1938'de de İzmir Klor Fabrikasının temelini atmıştır. **Cumhuriyet** 3 Şubat 1938.

Fabrikası'nın kadın ve erkek işçileri fabrikanın dokumuş olduğu elbiseleri ile spor kulüpleriyle birlikte ellerinde Türk Bayrakları ve Parti bayraklarıyla Atatürk'ün önünden geçmişlerdir. Atatürk geçit resminin ardından fabrika salonunda biraz istirahat etmiş, beraberinde İsmet İnönü, Celal Bayar, Mareşal Fevzi Çakmak, General Asım Gündüz, Afet İnan, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer, İdare Meclisi Reisi ve diğer misafirler olduğu halde fabrika gezilmiş, fabrika ile ilgili bilgiler alındıktan sonra Nazilli İstasyonu'na gelinmiştir.

Burada Heyet-i Vekile azaları, İsmet İnönü, Afet İnan, Mareşal Fevzi Çakmak diğer ordu komutanları ile mülki erkanın hazır bulunduğu kalabalık bir protokol önünde trene bindirilen Atatürk Nazilli halkının aralıksız tezahüratları arasında saat 16.00'da Aydın istikametine doğru hareket etmiştir.³¹

Atatürk Manevra Sahasında

Fabrika açılışından sonra Nazilli'den trenle Söke'ye hareket eden Atatürk ve yanındaki zevat, bütün istasyonlarda, kasabalar ve civar köyler halkının coşkulu tezahüratı ile karşılanmış, özellikle Aydın'da büyük bir karşılama olmuştur.³² 17.30 civarında Aydın'a gelen Atatürk'ün özel treni burada iki dakika kalmıştır. Aydın İstasyonu'nda çok kalabalık bir halk kitlesi ile Orta ve Sanat Okulları ve Aydın'daki bütün ilkokulların öğrencileri tarafından sürekli alkışlanmıştır. Atatürk heyecanlı tezahürat yapılarak Ege Manevralarının merkezi Germencik'e doğru uğurlanmıştır.³³ Aydın'da yapılacak manevraları³⁴ izlemek üzere 9 Ekim gecesi saat 20.00'de Atatürk beraberinde Celal Bayar, İsmet İnönü, Prof. Afet İnan, İşçileri Bakanı Şükrü Kaya, Dı-

³¹ **Atatürk Aydın'da**, Haz. M. Kemal Şenol, Karınca Matbaası, İzmir 1981, s.58.

³² **Tan Gazetesi**, 10 Teşrin-i Evvel 1937.

³³ **Aydın** 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Kurun Gazetesi**, 10 Teşrin-i Evvel 1937, **Tan Gazetesi**, 10 Teşrin-i Evvel 1937.

³⁴ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s.491. Günver Güneş, "Mustafa Kemal Atatürk ve Kuşadası", **Çakabey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi**, Edit: Mustafa Yıldırım- Kemal Haykıran, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:61, Aydın 2018, s.203.

şişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, generaller ve Aydın Valisi olduğu halde Söke'ye gelmiştir.³⁵ Mareşal Fevzi Çakmak, bazı paşalarla birlikte Atatürk'ten önce manevranın icra edileceği bölgeye giderek tetkiklere başlamıştır.³⁶ 2'nci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Harekât Müdürlüğü görevini³⁷ üstlendiği manevraya birçok üst rütbeli askerden başka, İsmet İnönü, Başvekil Celal Bayar ve Mareşal Fevzi Çakmak³⁸ olmak üzere devlet erkânından da geniş katılım olmuştur.³⁹

Söke, Atatürk'ü gayet kalabalık bir biçimde, davullarla, zurnalarla, yollara dökülerek karşılamış, şehir baştanbaşa bayraklarla süslenmiştir. Atatürk bu alaka karşısında, halka gülümseyerek el sallamış, sık sık arabasını durdurarak halkla sohbet etmiştir.⁴⁰ Atatürk gece Orgeneral İzzettin Çalışlar'dan Mavi ve Kırmızı tarafların son kararları hakkında malumat almış ve saat 02.30'da istirahatata çekilmiştir.⁴¹ Burada daha önceden Söke'ye gelmiş bulunan Mareşal Fevzi Çakmak, diğer Paşalar

³⁵ Atatürk'ü taşıyan özel tren saat 19.05'te Söke'ye ulaştı. Oysa Atatürk'ün yurt gezilerini yazan Mehmet Önder Atatürk'ün geceyi Aydın'da geçirdiğini belirtmekte ve 10 Ekim'de Söke'de olduğunu kaydetmektedir. Seyahatin tanıkları ve dönemin gazetecilerinin verdiği bilgiler doğru kabul edilecek olursa Mehmet Önder'in yanlış olduğunu söyleyebiliriz. Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1975, s. 57-62. Atatürk'ün gün gün saat saat hareketlerinin kaydedildiği defterde de kendisinin 9 Ekim akşamı Söke'de olduğu kayıt altındadır. Şahingiray, **a.g.e.**, 09 Ekim 1937, s. 660.

³⁶ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi Çakmak, Ege Manevraları ile ilgili olarak, 7 Ekim 1937 tarihli şifreli yazısında, 7 Ekim 1937'de Ankara'dan akşam trenle hareket edeceğini, 9 Ekim 1937'de sabah saat 3.35'de Söke'ye varacağını, yanında Orgeneral Asım Gündüz ile birlikte 11 kurmay subay olduğunu, Orgeneral İzzettin Çalışlar ile aynı gün sabah saat 07.00'de Söke'de buluşacağını, geçtiği güzergâhlarda merasim istemediğini bildirmiştir. **ATASE Arşivi**, Kutu No: 40, Gömlek No: 48, Belge No: 48-1, Tarih, 7.10.1937.

³⁷ Fatih Özkurt, **a.g.tez.**, s. 218, 226. Derya Levent Miyak, **a.g.tez.**, s.505.

³⁸ Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın Ege Manevraları için 7 Ekim 1937 tarihinde Ankara'dan hareket ederek 9 Ekim'de Söke'ye geleceğini ve yanında Genelkurmay İkinci Başkanı ve Jandarma Genel Komutanı ile on bir kurmay subay olacağını 2'nci Ordu Müfettişliğine bildirildiği mesaj için Bkz. **ATASE Arşivi**, Atatürk Koleksiyonu, K.: 40, G.: 48, Belge No.:1, 7.10.1937. Derya Levent Miyak, **a.g.tez.**, s. 506.

³⁹ Ege Manevralarını izlemeye gidecek 10 kişiden oluşan milletvekili kimlikleri için Bkz. **BCA**, Dosya: 5117, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 5.26.2, Tarih: 4.10.1937, Derya Levent Miyak, **a.g.tez.**, s.506.

⁴⁰ Mehmet Önder, **a.g.e.**, s. 67.

⁴¹ Şahingiray, **a.g.e.**, 09 Ekim 1937, s. 660.

da kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanmışlardır.⁴² Atatürk geceyi Söke İstasyonu'nda özel treninde geçirdi.11 Ekim 1937 Pazartesi günü saat 11.00 sıralarında vagonundan inen Atatürk birkaç poz fotoğraf çektirdikten sonra İsmet İnönü ve bir generalle, üstü açık bir otomobile binerek Güllübahçe istikametine hareket etmiştir.⁴³

9 Ekim akşamı Söke'de kalan Atatürk, 10 Ekim sabah saat 08.00'de refakatinde Başbakan İsmet İnönü, bakanlar, Mareşal Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Heyeti Vekile, Afet inan, Ordu, Kolordu ve Tümen Komutanları olduğu halde Söke'den otomobillerle önce Kuşadası'na hareket etmiştir. Atatürk'ün bindiği üstü açık araba da yanında Mareşal Fevzi Çakmak bulunuyordu.⁴⁴ Bu esnada Atatürk'ü görmek isteyen Sökeli öğrenci ve öğretmenler yol kenarına sıralanmışlardı. Duatepe Okulu, Kocagöz Okulu ve İsmetpaşa Okulu Öğretmen ve öğrencileri araba üzerinde gördükleri Atatürk'e "*Varol, sağol Mustafa Kemal Paşa*" tezahüratı yapmış, Atatürk tezahürata karşılık vererek ayağa kalkmış öğretmen ve öğrencileri eliyle selamlamıştır.⁴⁵ Benzer karşılama törenleri Atatürk'ün geçeceği bütün yollarda ve istasyonlarda yaşanmıştır.⁴⁶ Saat 09.30'da Dededağı⁴⁷ Mevkiinden Kırmızı ve Mavi tarafın hareketlerini izlemeye müteakip,⁴⁸ Kuşadası yolunu kullanarak

⁴² Ali İhsan Kurtulan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün Kaldığı Harp Oyunları ve Askeri Manevralar**, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2010, s.60-61

⁴³ Günver Güneş, "Mustafa Kemal Atatürk ve Kuşadası", **Çakabey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi**, Edit: Mustafa Yıldırım- Kemal Haykıran, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:61, Aydın 2018, s. 204.

⁴⁴ M. Ali Asrav, "Ege Manevraları", **Yeni Söke Gazetesi**, 13 Haziran 1967, s.4.

⁴⁵ Günver Güneş- Alper Tunga Göçmen, **M. Ali Asrav'ın Anılarında Yakın Tarihte Söke ve Sökeliler**, Yeni Söke Gazetesi Kültür Yayınları:1, Söke 2015, s.130.

⁴⁶ Kuşadasındaki karşılama için Bkz. Mehmet Sarıdedeoğlu, "Dededen Tüccar Bir Aile; Okullu Yıllarım", **Kuşadası Yerel Tarih Dergisi**, Yıl:2, S 18, Temmuz 2010, Kuşadası 2010, s. 22-23.

⁴⁷ Burasının; Yeniköy'ün 500 m. kuzeyindeki Yüksek Tepe olduğu tespit edilmiştir. Şahingiray, **a.g.e.**, s. 661, Fatih Özkurt, **a.g.tez.**, s. 262, Derya Levent Miyak, **a.g.tez.**, s. 506.

⁴⁸ **Aydın** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Yeni Asır** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Ulus** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Akşam** 12 Teşrin-i evvel 1937, **Cumhuriyet**

saat 11.15'te Çamlık'a gelmiştir.⁴⁹ Atatürk Çamlıkta Kuşadası Kaymakamı, vilayet ve kaza jandarma kumandanları emniyet müdürü tarafından karşılanmıştır.⁵⁰ Söke'den Çamlık'a gelene kadar geçtiği yollarda, Kuşadası'nda ve Çamlık'ta halk, Atatürk'e derin saygı ve sevgi tezahürleri göstermiştir. Atatürk, Çamlık'ta Kuşadası Kaymakamı, vilayet ve kaza Jandarma Komutanları ve Emniyet Müdürü tarafından karşılanmış, burada dinlenmiş ve öğle yemeğini yemiştir.⁵¹

Atatürk saat 16.00'da Çamlık civarındaki bir tepede Kırmızı taraf komutanı ile öğleden sonraki vaziyet hakkında görüşmüştür. Müteakiben Kurfallı Köyü⁵² civarında Mavi kuvvetlerin bir Alay Komutanına (64'üncü Piyade Alay Komutanı) bazı sorular sormuştur.⁵³ Burgaz Köyü civarında Mavi Ordu Komutanı Korgeneral Mustafa Muğlalı'dan son vaziyet hakkında bilgi almış, saat 19.30'da Çamlığa dönerek geceyi trende geçirmiştir.⁵⁴ Hava Kuvvetleri ise şafakla beraber faaliyetlerine başlamıştır. Mavilerin hava keşif tayareleri, avcı tayarelerinin himayesinde, cephelerde keşifler yapmıştır. Söke'nin üzerinde birkaç hava muharebesi olmuştur. Atatürk'ün manevi kızı Tayyareci

12 Teşrin-i Evvel 1937. Günver Güneş, **Atatürk ve Aydın**, Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları No:1, Aydın 2006, s. 68.

⁴⁹ Özel Şahingiray, **a.g.e.**, 10 Ekim 1937, s. 661, Günver Güneş, **Mustafa Kemal Atatürk ve Kuşadası...**, s.205.

⁵⁰ **Aydın** 12 Teşrin-i evvel 1937, **Anadolu** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Ulus** 12 Teşrin-i Evvel 1937.

⁵¹ **Son Posta Gazetesi**, 12 Teşrin-i evvel 1937, **Akşam** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Tan** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Aydın** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 12 Teşrin-i Evvel 1937.

⁵² Kurfallı'nın bugünkü adı Yeniköy'dür.

⁵³ Atatürk Yeniköy'de manevraları takip eden foto muhabirleri ve gazetecilerle sohbet etmiştir. Nezahat Belen, **1900-1973 Yılları Arasında Kuşadası'nın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Tarihi**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2004, s.54, Fatih Özkurt, **a.g.tez**, s. 263.

⁵⁴ Özel Şahingiray, **a.g.e.**, s.10. Ekim 1937, s. 661. Söke eşrafından Hilmi Fırat'ın Ege Manevraları ile ilgili anılarının 1981 yılında yayınlandığı "Atatürk Aydın'da" isimli eserde Atatürk'ün gece kalma konusunda kendisine önerilen Söke ve Kuşadası'nı havasının kötü olduğu gerekçesiyle kabul etmediği, sinek olmadığı ve havasının temiz bulunması nedeniyle Aziziye'yi (Çamlık) tercih ettiğini ifade ederken ayrıca Söke halkının gelen misafirleri evlerinde ağırlamak için adeta yarışa giriştiklerini kaydetmiştir. Kendi evinde de Mareşal Fevzi Çakmak ile birlikte ayrıca 5 general'in kaldığını belirtmiştir. **Atatürk Aydın'da...**, s.78-79.

Sabiha Gökçen, Mavi taraf bölgesinde başarılı keşif uçuşları yapmıştır.⁵⁵ Söke Ovasında motorize zırhlı tugay ile Kırmızılardan bir süvari tugayı arasında muhtelif çarpışmalar olmuştur. Motorize tugay, çetin mukavemetlere maruz kalmakla beraber, Morali istikametinde ilerlemiştir. Kuşadası Cephesi'nde taarruza geçen Maviler, arazinin dalgalı ve müsait vaziyetinden istifade eden Kırmızılardan inatçı mukavemetlerine maruz kaldıklarından, ağır ağır ilerlemişlerdir. Mavi kuvvetler öğleden evvel büyük fedakârlıklar yaparak Murat Dağı'nı düşürdükten sonra, yine mukavemete maruz kalmışlar ve nihayet akşama yakın Söke'yi işgal etmişlerdir. Bu muntakadan geri çekilen Kırmızı kuvvetler bütün kuvvetleriyle, asıl kuvvetlerin toplanmalarına lazım gelen vakti kazandırmaya çalışmışlardır.⁵⁶ Bu esnada uçaklar uçuyor, General İzzettin Çalışlar komutasındaki çıkartma ve istila kuvvetleri, tankların desteğinde Söke yönünde ilerliyorlardı. General Mustafa Muğlalı Komutasındaki kuvvetler ise düşmanın hareketini durdurmaya çalışıyorlardı.⁵⁷

Atatürk Gümelez (Akçakonak)'e 1 km kadar mesafede otomobilden inerek, o mevkide küçük bir tepenin üzerinden bir saat kadar hareketi takip etmiş, daha sonra beraberindekilerle birlikte Söke'ye dönmüştür.⁵⁸ Kemal Paşa Mahallesi'ndeki Süvari Alay Karargahı'nı ve Mahfeli ziyaret etmiş, akşama doğru maiyeti ile birlikte Kuşadası yolu üzerinden Çamlık'a gitmiştir.⁵⁹

⁵⁵ Manevralara katılan ilk kadın pilot Sabiha Gökçen ile ilgili bir Fransız gazetesi "L'Intransigeant" tarafından verilen bilgide Sabiha Gökçen'in kendisine verilen görevleri büyük bir başarı ile yerine getirdiği, rütbe kazanarak Hava Kuvvetleri'nde bir bombardıman filosu komutanlığını üstlendiği bildirilmektedir. "Sabiha Gökçen: Beynelminel Şöhret", **Cumhuriyet**, 16 Teşrin-i Evvel 1937, Derya Levent Miyak, **a.g.tez**, s. 507.

⁵⁶ **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-9.

⁵⁷ **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, (Toplayan: Özel Şahingiray), Ankara 1955, s.661, **Cumhuriyet** 11 Teşrin-i Evvel 1937.

⁵⁸ Günver Güneş, **Atatürk ve Aydın...**, s.69, İsmail Caner Genç, **Söke; Bir Güzel Anadolu, Söke ve Çevresinin Coğrafyası ve Söke Tarihi**, C I, Gazi Kitabevi, Ankara 2018, s. 438.

⁵⁹ "Atatürk Manevra Sahasında", **Yeni Asır** 14 Teşrin-i Evvel 1937, **Atatürk Aydın'da**, Haz. M. Kemal Şenol, Karınca Matbaası, İzmir 1981, s.27-28

İlk gün muharebeleri, Mavi (1'inci Kolordu)'nin bütün kuvveti ile karşısındaki Kırmızı Tugay (18'inci Dağ Tugayı)'a taarruz etmesi ve Söke-Gümüşdağı-Ovacık Dağı hattını ele geçirmesi ve 18'inci Tugay'ın oyalama muharebeleri yaparak Kurupınar Beleni-Neşetiye-Mursallı-Moralı-Yeniköy hattına çekilmesi ile son bulmuştur.⁶⁰

Manevraların ikinci günü Saat 06.30'da Mavi tarafın taarruzu ile başlayan harekâta, Akdeniz'e hakim Mavi bir devletle Kırmızı harp halindedir. Öğleden evvel düşman kuvvetlerini temsil eden Mavi taraf, Söke üzerinden Menderes mıntıkasına zırhlı vasıtalarla çetin muharebeler yaparak, Davut Dağı tarafından ilerlemiştir. Kırmızı taraf da buna çok şiddetli mukabelede bulunmuştur. Başta Atatürk olduğu halde Vekiller Heyeti ve Komuta Heyeti hareketleri yakından tetkik ve takip etmişlerdir.⁶¹ Atatürk, manevranın ikinci gününde saat 08.15'te manevra sahasına hareket etmiş, saat 09.00'da Mursallı Tepe'ye varmıştır. Burada, Ortaklar, Mursallı istikametinde ilerleyen Mavi taraf kuvvetlerinin vaziyetini tetkikle komutanlardan kararları hakkında izahat almıştır. Müteakiben bir tümenle takviye edilen ve Germencik Reisköy batı sırtlarında mevzii alan Kırmızı tarafın vaziyetini görerek, Mursallı Grubu Komutanı Albay İsmail Hakkı Tekçe'den Kırmızı tarafın vaziyet ve hedefi hakkında izahat almıştır. Saat 11.45'te Çamlık İstasyonu'na hareketle öğleden sonra her iki tarafın inkişaf eden vaziyetlerini tetkik etmiştir.⁶² Mursallı ve civar köydeki halkın, manevra sırasında birliklere göstermiş olduğu saygı ve sevginin bir nişanesi olarak, Atatürk Mursallı halkına verilmek üzere o zamanın Mursallı Muhtarı Fehmi Önder'e üzerinde Atatürk'ün imzası bulunan bir madalya vermiştir. 13 Ekim 1937 tarihini taşıyan bu madalya "*Ege 2. Ordu Manevra Hatırası*" yazısını ihtiva etmektedir.⁶³ Atatürk, bura-

⁶⁰ **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-4.

⁶¹ **Aydın** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Yeni Asır** 12 Teşrin-i Evvel 1937, **Ulus Gazetesi**, 12 Teşrin-i Evvel 1937.

⁶² Şahingiray, **a.g.e.**, 11 Ekim 1937, s. 662, Fatih Özkurt, **a.g.tez.**, s. 264, Ercan Kostak, **a.g.tez.**, s. 212.

⁶³ Trakya Manevrasında olduğu gibi, Ege manevralarında da görev alacak generallere Atatürk imzalı birer saat verilmesi 28 Eylül 1937 tarihli yazı ile uygun görülmüştür.

dan araçla Germencik Tren İstasyonu'na gelmiştir. Germencik İstasyonu'nda Mareşal Fevzi Çakmak, İsmet İnönü ve Kırmızı taraf komutanlarıyla görüşmüştür. Müteakiben Abdurrahmanlar köyünün hemen kuzeyindeki gözetleme kıyasına çıkmıştır. Saat 18.30'a kadar bu bölgelerde kıtaların hareketlerini izlemiş, Yüksek Komuta Heyetiyle vaziyetin tetkikini müteakip saat 19.10'da otorayla Çamlık'a dönmüştür.⁶⁴

Atatürk 10-11 gecesini Çamlık 'ta Aziziye'de geçirmişlerdir.⁶⁵ 11 Ekim sabahı saat yedide her tarafta gene taarruz başlamış çok sarp fundalık ve kayalık bir arazide ilerleme zorluklarına rağmen mavi taraf Ortaklar, Kuzeyi ve Morali batı hattına ve daha içlerlere kadar ilerlemişlerdir. Oldukça kuvvetli kıtalara karşı kırmızının karşı koyuşu, savunması takdirle karşılanmıştır.⁶⁶ Atatürk iki gece Çamlık'ta kalmış, Ege Manevralarını buradan takip etmiştir.⁶⁷ Atatürk manevralar esnasında çevre yerleşim yerlerini de ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir. Germencik ve yakın çevresinin manevra idare merkezi konumunda bulunması nedeniyle Atatürk fırsat buldukça Çamlık istasyonundaki özel treninden ayrılıp Germencik ve Hıdırbeyli'yi gezmiş beraberindeki misafir ve komutanlarla Germencik çarşısı, Mursallı Köyünü dolaşmıştır. Manevra alanlarını gözetlediği Çobantepe'den dönerken Abdurrahmanlar Köyü'ne uğramıştır.⁶⁸ Atatürk manevralar esnasında her iki tarafın hareketlerini yakından takip etmiştir. Atatürk Türk ordusunun disiplini, enerjisini, subayların gayretlerini, büyük kumandanlarda yüksek sevk ve idare kabiliyetini, memnuniyetle, takdirle müşahede ve tespitlerde bulunmuştur.⁶⁹ Ege Manevraları sırasında

BCA., 030.10.00.00/197.349.6, Tarih, 28.09.1937, Fatih Özkurt, **a.g.tez**, s.264, Ercan Kostak, **a.g.tez**, s. 212..

⁶⁴ Şahingiray, **a.g.e.**, 11 Ekim 1937, s. 662.

⁶⁵ Ali İhsan Kurtulan, **a.g.tez**, s.63.

⁶⁶ **Ulus** 11 Teşrin-i Evvel 1937.

⁶⁷ **Atatürk Aydın'da**, s.27-28, **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, s. 662, **Cumhuriyet** 13 Teşrin-i Evvel 1937, Ali İhsan Kurtulan, **a.g.tez**, s.63.

⁶⁸ **Cumhuriyet'in Ellinci Yılında Aydın**, 1973 İl Yıllığı, Aydın 1973, s.26-29.

⁶⁹ "Atatürk Manevra Sahasında", **Yeni Asır** 14 Teşrin-i Evvel 1937.

Atatürk rahatsızdır.⁷⁰ Atatürk, 12 Ekim günü rahatsızlığı nedeniyle, manevra ile ilgili gelişmeleri araziye çıkmadan, Germencik İstasyonu'nda trenden takip ederek,⁷¹ aynı gün beraberinde Başbakan İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu olduğu halde saat 16.30'da Ankara'ya hareket etmişlerdir.⁷² Germencik'te yapılacak olan resmigeçide katılmadan, 13 Ekim 1937 Çarşamba günü Ankara'ya dönmeye karar verdi. Beraberinde İsmet İnönü olduğu halde aynı gün manevra sahasından ayrılarak Aydın'dan trenle Ankara'ya hareket etmiştir.⁷³ Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer'in anılarında manevranın ardından Ankara'ya dönüş yolunda bile Atatürk hiç dinlenmemiş, yolculuk ettiği trende gece boyunca Türk Tarihi ve okullarda okutulan tarih kitapları konusunda sohbet edip, notlar tutturmuştur.⁷⁴

1937 Ege Manevrasının Sonuçları

Ege Manevrasının sonunda 15 Ekim 1937 tarihinde Germencik ovasında görkemli bir resmigeçit yapılmıştır.⁷⁵ Sabahın erken saatlerinden itibaren Aydın, Çine, Nazilli, Söke, Muğla, Denizli, İzmir ve havalisinden muhtelif trenler otobüsler ve diğer nakil vasıtaları halkı

⁷⁰ Günver Güneş, **Atatürk ve Aydın...**, s.72. Söke eşrafından Cemal Özbaş Ege Manevraları hakkında anılarını aktarırken Çamlık İstasyonunda karşılaştığı Atatürk'ün oldukça yorgun olduğunu, kendisini arkasından gördüğünü hastalığı dolayısıyla ensesinin epey incelmış bulunduğunu benzinin uçuk, sararmış olduğunu ifade etmiştir. Söylediklerini, Atatürk'ün aralıklarla Çamlık İstasyonuna gelerek Treninde dinlenmesini kanıt olarak gösterir. **Atatürk Aydın'da...**, s.86. Günver Güneş, **Atatürk ve Aydın...**, s.91. Atatürk'ün 12 Ekim'de rahatsızlandığı farklı kaynaklarda da değerlendirilmektedir. Bkz. Özkurt, **a.g.tez.**, s. 233; Şahingiray, **a.g.e.**, s. 662. Atatürk'ün Ankara'ya dönüşü esnasında Alayurt istasyonunda Doktor Şakir Ahmet Bey'i kabul etmişti. Derya Levent Miyak, **a.g.tez.**, s. 506.

⁷¹ **2'nci Ordu Tarihçesi**, s.4-4. Fatih Özkurt, **a.g.tez.**, s. 265.

⁷² Şahingiray, **a.g.e.**, 12 Ekim 1937, s. 662, Ali İhsan Kurtulan, **a.g.tez.**, s.68.

⁷³ **Anadolu** 14 Teşrin-i Evvel 1937, **Yeni Asır** 14 Teşrin-i Evvel 1937, **Cumhuriyet** 14 Teşrin-i Evvel 1937, **Aydın** 14 Teşrin-i Evvel 1937, **Son Posta** 14 Teşrin-i Evvel 1937, **Akşam** 14 Teşrin-i Evvel 1937, **Ulus** 14 Teşrin-i Evvel 1937, Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018, s.254, **Atatürk Aydın'da...**, s. 80-86, Günver Güneş, **Atatürk ve Aydın...** s. 92.

⁷⁴ Söz konusu notlar için Bkz. Turgut Gürer, **a.g.e.**, s.255-256.

⁷⁵ Ali İhsan Kurtulan, **a.g.tez.**, s.69.

Germencik ovasına taşımıştır. Dönemin kaynakları yüz binden fazla insanın bu büyük ovada toplandığını belirtmiştir.⁷⁶ Mareşal Fevzi Çakmak'la beraber generaller, Yunan, İngiliz, Sovyet, Yugoslav, Fransız ataşemiliterleri ve konsololar şerefine Germencik İlkokulu'nda bir öğlen yemeği verilmiştir. Yemekten sonra kısa bir dinlenmenin ardından, misafirler otomobillerle resmigeçit sahasına gitmişlerdir.⁷⁷ Sahanın iki tarafını doldurmuş olan on binlerce insan Fevzi Çakmak ve generaller ile yabancı davetlileri alkışlar arasında karşılaşmışlardır. Heyet hazırlanan tribünde yerini almıştır. Büyük resmigeçit saat 14.00'de başlamıştır. Evvela avcı ve bombardıman keşif tayareleri alçaktan uçuş yaparak geçmişlerdir.⁷⁸ Ege Manevraları sırasında ilk kez gazeteciler uçaklara bindirilerek pilotlar tarafından Aydın semalarında doluşturılmışlardır.⁷⁹ Korgeneral Mustafa Muğlalı ile Keramet'in Kocaman'ın karargâhları ile yaptıkları geçit, halk tarafından şiddetle alkışlanmıştır. Sert adımlarla geçen toplam 15 piyade alayını, istihkâm, muhabere, topçu kıtaları takip etmiştir. Seyyar hastane, otomobilli nakliye kıtaları, motosiklet ve kamyonlara bindirilmiş kıtalarla tanklardan mürekkep zırhlı tugayın geçidi de muhteşem olmuştur. Bilhassa ağır motorlu topçunun def-i hava bataryalarının, bindirilmiş makineli tüfeklerle süvari alayının ve muhafız alayı süvari birliklerinin geçişleri halkın sürekli alkışlarını toplamıştır.⁸⁰ Aralıksız üç saat süren resmigeçitte halk kıtaları candan selamlamaya fırsat bulmuştur. Geçit resmi çok muntazam ve parlak olmuştur. Akşam kıtalar garnizonla-

⁷⁶ **Kurun Gazetesi** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Tan** Teşrin-i Evvel 1937, **Akşam** Teşrin-i Evvel 1937, **Son Posta** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Cumhuriyet** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Aydın** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Yeni Asır** 16 Teşrin-i Evvel 1937.

⁷⁷ **Akşam** 16 Teşrin-i Evvel 1937, Ercan Kostak, **a.g.tez**, s.216, Ali İhsan Kurtulan, **a.g.tez**, s.69.

⁷⁸ **Son Posta** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Anadolu** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Ulus** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Cumhuriyet** 16 Teşrin-i Evvel 1937.

⁷⁹ Murat Yümlü, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emegi; Gazeteci Abidin Daver", **Türkiyat Mecmuası**, C 29, S 1, İstanbul 2019, s.261.

⁸⁰ **Kurun Gazetesi** 16 Teşrin-i Evvel 1937.

rına dönmeye başlamışlardır. Resmigeçit sonunda, Mareşal Fevzi Çakmak ve refakatindeki generaller Ankara'ya; yabancı davetliler, askerî ataşeler, diğer generaller ve komutanlar da İzmir'e dönmüşlerdir.⁸¹

Her iki tatbikatta görev almış generallere, üzerinde Atatürk'ün imzası olan birer saatin hatıra olarak verilmesi Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak tarafından organize edildi.⁸² Manevra esnasında haber toplama vasıtalarının hava ve kara keşifleri ile elde ettikleri bilgileri zamanında kıymetlendirebilen tarafın başarılı olacağı beklenilmekteydi. Bu sebeple haber akışını kolaylaştırmak üzere ordu envanterine yeni giren muhabere vasıtalarının önemi daha da artmaktaydı.⁸³ Planlanmış durumlar içerisinde kimyasal silahlardan korunma, gaz maskesi kullanılması ile hava taarruzlarına karşı uçaksavar birlikleri tarafından karşılık verilmesi, önemli bir yer tutmaktaydı.⁸⁴ Bu manevrada ilk defa denenmiş çalışmalardan biri de demiryolu nakliyatı ile ilgili faaliyetlerdi. Bu kapsamda tren istasyonlarında birliklerin kendi rampalarını kullanarak malzeme indirme ve bindirme çalışmaları yapılmıştı. Bununla birlikte demiryolu ulaşımını engelleme çalışmalarına yönelik olarak planlanan demiryolu tahripleri hazırlanan senaryolar içerisinde başarıyla uygulanmıştı.⁸⁵ Manevraya katılan

⁸¹ **Tan** 16 Teşrin-i Evvel 1937.

⁸² Trakya Manevrası'nda olduğu gibi, Ege manevrasında verilmek üzere içinde Atatürk'ün imzası olan 10 adet kronometreli saat tasarlanmıştı. Bu saatlerden bir tanesi Orgeneral İzzettin Çalışlar'a verilecekti. Bkz. **BCA**, Dosya: 232485, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 197.349.6. Tarih: 28.9.1937

⁸³ Orgeneral Fahrettin Altay manevrada bu kapsamda verdiği bilgide bir zamanlar haber alma ve haber verme vasıtalarının eksik olduğunu, ulaşılan seviyede ise artık kumandanın oturduğu yerden bile muharebe sahasını kafasında canlandırabilecek duruma geldiğini belirtti. Bu kapsamda verdiği örnekte Trakya manevralarında artık seygar telsiz kullanılmaya başlandığını, artık zırhlı araçlarda da seygar telsiz bulunması nedeniyle bu imkanların muharebenin neticesini fazlasıyla etkileyeceğini değerlendirmekteydi. Bkz. "Fahrettin Altay Diyor ki: Biz Manevrayı Gösteriş İçin Yapmıyoruz", **Tan** 12 Teşrin-i Evvel 1937, s. 10, Derya Levent Miyak, **a.g.tez.**, s. 506.

⁸⁴ **Cumhuriyet** 11 Teşrin-i Evvel 1937, **Tan** 11 Teşrin-i Evvel 1937, **Cumhuriyet**, 13 Teşrin-i Evvel 1937, **Tan** 13 Teşrin-i Evvel 1937, **Cumhuriyet** 14 Teşrin-i Evvel 1937, **Tan** 14 Teşrin-i Evvel 1937, Derya Levent Miyak, **a.g.tez.**, s. 506.

⁸⁵ Özkurt, **a.g.tez.**, s. 236; "Mavi Taraf Kuvvetlerinin Kırmızıya Karşı Giriştiği Taarruzlar Devam Ediyor", **Tan** 11 Teşrin-i Evvel 1937, s. 8. Sarayköy demiryolu köprü-

birlikler, 28 saat devam eden bir yürüyüşün ardından Germencik bölgesine geldikten sonra 15 Ekim 1937 tarihinde burada icra edilen geçit resmi ile manevrayı tamamladılar.⁸⁶ Geçit resmi hakkında bilgi veren Abidin Daver, töreni izlemekte olan yüz bin civarındaki halkın, gurur duyduğu ordusunu alkışlayarak sevinç ve heyecanlarını büyük bir coşku ile gösterdiklerini kaydederken, manevrada bulunan ve geçit resmini izleyen askeri ataşelerin de hayranlık içerisinde olduklarını vurguluyordu. Abidin Bey de kendi coşkusunu "...Varol yenilmez ordu!" sözleriyle ifade ediyordu.⁸⁷ Cevat Abbas Gürer ise manevranın hakiki bir muharebe sahası olduğunu belirttikten sonra Aydın halkının işini gücünü bırakarak günlerce manevraları takip ettiğini hatta bir kısmının gerçeği aratmayan muharebenin etkisinde kalarak kırmızı kuvvetlere gönüllü kaydolmaya çalıştığını yazmıştır.⁸⁸

Büyük başarıyla tamamlanan 2'nci Ordu Ege Manevraları'nın bitimini müteakip Genelkurmay Başkanlığı'nın 13 Ekim 1937 tarih ve 4 sayılı 2'nci Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği yazısında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, kendisinin ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün manevra ile ilgili görüşlerini ifade etmiştir.⁸⁹

sünün uçak bombardımanı ile tahribi, manevradaki demiryolu tahribine örnek gösterilebilir. Bkz. "Manevraların Üçüncü Günü", **Cumhuriyet** 12 Teşrin-i Evvel 1937, s. 1. Derya Levent Miyak, **a.g.tez**, s. 507.

⁸⁶ **Cumhuriyet** 15 Teşrin-i Evvel 1937, **Tan** 15 Teşrin-i Evvel 1937, **Cumhuriyet** 16 Teşrin-i Evvel 1937, **Tan** 16 Teşrin-i Evvel 1937, Trakya ve Ege manevralarında MMV'nin tahsisatından başka Başvekâlet tahsisatının da kullanıldığı anlaşılmaktadır. **BCA**, Dosya: 4047, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 48.308.5. Tarih: 12.1.1938, Benzer şekilde MMV, İcra Vekilleri Heyeti'nin Trakya Manevrası'na gidiş ve dönüşleri için tahsis edilen yataklı ve yemekli vagon servisindeki 962 lira 17,5 kuruş tutan masraf için manevra faslında tahsisat kalmadığından dolayı bu paranın Başvekalet'çe karşılanmasını talep etmekteydi Bkz. **BCA**, Dosya: 11228, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 13.76.10, Tarih: 17.12.1937, .Başvekalet'çe ilgili masraf ödendikten sonra, MMV'ye ayrıca bilgi verildi. Ayrıca Bkz. **BCA**, Dosya: 11228, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 13.76.10, Tarih: 17.12.1937, Derya Levent Miyak, **a.g.tez**, s. 507.

⁸⁷ Abidin Daver, "Varol Yenilmez Ordu!", **Cumhuriyet** 17 Teşrin-i Evvel 1937, s. 1, 6. Derya Levent Miyak, **a.g.tez**, s. 507, Ercan Kostak, **a.g.tez**, s.223.

⁸⁸ Cevat Abbas Gürer, "Atatürk Ege Manevralarında", **Yeni Sabah** 9 Şubat 1942, Turgut Gürer, **a.g.e**, s.253.

⁸⁹ Ercan Kostak, **a.g.tez**, s.220.

Atatürk'ün Ege Manevraları'nı başlangıcından itibaren bütün teferruatıyla mahallinde takip ettiğini, Türk Ordusu'nun en modern silahları pekiyi kullanmasını, komutanlarla subayların sevk ve idaredeki kabiliyet ve maharetlerini fevkalâde takdir ettiğini belirtmiştir. Beraberinde bulunan hükûmet erkânının da bu takdire iştirak ettiğini bildirmiştir. Atatürk'ün takdirinin yanında selamlarının da orduya iletilmesini emrettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Fevzi Çakmak, Türk Ordusu'na gösterilen bu yüksek iltifatların kendisinin de göğsünü ifiharla kabarttığını belirtmiş, gösterilen bu gayret ve muvaffakiyete teşekkür etmiştir. Bu hususun bütün komutan, subay ve erlere tebliğ edilmesini isteyerek sözlerine son vermiştir.⁹⁰ Manevralarla ilgili olarak yine Atatürk Ankara'ya ulaştıktan sonra, 18 Ekim 1937 günü, 2'nci Ordu Komutanı ve Ege Manevrası Harekât Müdürü Orgeneral İzzettin Çalışlar'a hitaben bir telgraf çekmiştir. Telgrafında Atatürk; Mareşal Fevzi Çakmak'ın kendisine; manevranın son günündeki enteresan safhaları ve bu münasebetle kendisinin anılarak gösterilen hassasiyeti anlattığını, bunun kendisini memnun ettiğini ifade etmiştir. Ege Manevralarına kıymetli bilgi, gayret ve mesaisini harcayan Orgeneral İzzettin Çalışlar'a, parlak muvaffakiyetinden dolayı bir defa daha takdirleriyle beraber teşekkür etmiştir. Atatürk'ün bu takdir mesajına, Orgeneral İzzettin Çalışlar tarafından aşağıdaki cevap sunulmuştur:⁹¹ “Çok büyük takdirlerine mazhariyetinden dolayı bahtiyarım. Yüksek lütuflarına teşekkürlerimi ve sarsılmaz sevgi ve bağlılığımı derin saygılarımla sunarak ellerinizden öperim.”

SONUÇ

1937 yılında Ege ve Trakya'da yapılan manevralarla birlikte ordunun eğitim seviyesi ve gücü, manevra sonrasında yapılan ve tüm halkın da davet edildiği resmigeçitlerle tüm dünyaya duyurulmak istenmiştir. Aynı zamanda dönemselsel olarak yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı öncesinde olası düşman tehditlerine yönelik güç gösterisi olarak

⁹⁰ 2'nci Ordu Tarihçesi, s. 4-8. Fatih Özkurt, a.g.tez, s.268, Ercan Kostak, a.g.tez, s.220.

⁹¹ Fatih Özkurt, a.g.tez., s. 271. Ercan Kostak, a.g.tez, s.222.

gerçekleştirilen ve içte ve dışta büyük ses getiren bu manevralar Türk Ordusu'nun kendi bölgesinde barışı ve istikrarı korumak adına hazır olduğunun bir göstergesi ve ispatı olmuştur. Özellikle davet edilen Balkan Paktı ve Sadabad Paktı ülkelerinin en üst düzey askerî yetkilileri manevraları yakından takip etmişlerdir. Yaptıkları değerlendirmelerle Türk Ordusu'nun gücünü ve kudretini dile getirmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa manevraya hasta olduğu halde katılmakla, bir yandan ordusunun harbe hazırlık durumunu gözden geçirirken bir yandan da halk, yabancı askerî erkân ile yerli ve yabancı basın tarafından da takip edilen bu eğitimleri iç ve dış siyasette mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Hatay sorunu gibi meselelerin çözümünde icra edilen tatbikatların doğrudan veya dolaylı olarak katkısı olmuştur. Aynı zamanda bu manevralar, yaklaşmakta olduğu başta Atatürk olmak üzere, tüm Avrupalı devletlerce de dile getirilen yeni bir dünya savaşına Türk Ordusu'nun hazır olduğunu göstermiştir. Manevra alanına 100 binlerce kişinin gelerek orduya sevgi gösterisinde bulunması Türk Ordusunun moral değerlerini de yükseltmiştir. Ege manevraları Atatürk'ün katıldığı son askeri manevra olmuştur. Manevra alanına geçmeden önce açılışını yaptığı Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası bölgeye yaşam kaynağı sunan Cumhuriyetin sanayileşme sahasında yaptığı en büyük atılımlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Atatürk manevralar sırasında sadece ordunun hareketlerini izlememiş, manevra sahasında yer alan halkla buluşarak devlet millet kaynaşmasının en güzel örneğini sergilemiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K.: 40, G.: 48, Belge No.:1, 7.10.1937.

BCA, Tarih: 4.10.1937, Dosya: 5117, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 5.26.2.

BCA, Tarih: 4.10.1937, Dosya: 5117, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 5.26.2, Ek:1-3.

BCA, 030.10.00.00/197.349.6, Tarih, 28.09.1937.

BCA, Dosya: 232485, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 197.349.6. Tarih:
28.9.1937.

BCA, Dosya: 4047, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 48.308.5 Tarih:
12.1.1938.

BCA, Dosya: 11228, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 13.76.10, Ek: 3
Tarih: 17.12.1937.

BCA, Dosya: 11228, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 13.76.10, Ek: 1-2.
Tarih: 17.12.1937.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18,
Belge No:6

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18,
Belge No:6-1

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18,
Belge No:6-7.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18,
Belge No:6-10.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No:1/174(46-4), Fihrist No:6/18,
Belge No:6-11.

Gazete ve Dergiler

Akşam

Anadolu

Aydın

Cumhuriyet

Kurun Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Sümerbank Dergisi

Tan Gazetesi

Tarih ve Toplum

Türkiyat Mecmuası

Ulus**Yeni Asır****Yeni Sabah****Yeni Söke Gazetesi****Kitap ve Makaleler**

Altay, Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, Eylem Yayınları, Ankara 2008.

Atatürk'ün Nöbet Defteri, (Toplayan: Özel Şahingiray), Ankara 1955.

Atatürk Aydın'da, Haz. M. Kemal Şenol, Karınca Matbaası, İzmir 1981.

Belen, Nezahat, **1900-1973 Yılları Arasında Kuşadası'nın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Tarihi**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2004.

Cumhuriyet'in Ellinci Yılında Aydın, 1973 İl Yıllığı, Aydın 1973

Genç, İsmail Caner, **Söke; Bir Güzel Anadolu, Söke ve Çevresinin Coğrafyası ve Söke Tarihi**, C I, Gazi Kitabevi, Ankara 2018.

Gençosman, Kemal Zeki, "Nazilli Basma Fabrikası Atatürk'ün Açtığı Son Tesis Oldu" **Sümerbank Dergisi**, S 197, Ankara 1978, ss.37-40.

Güneş, Günver, "Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar", **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara 2004, ss.121-137.

_____, **Atatürk ve Aydın**, Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları No:1, Aydın 2006.

_____, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm; Bir Kasaba Bir Fabrika: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiri Kitabı**, C I, Ankara 2009.

Güneş, Günver- Göçmen, Alper, Tunga, **M. Ali Asrav'ın Anılarında Yakın Tarihte Söke ve Sökeliler**, Yeni Söke Gazetesi Kültür Yayınları:1, Söke 2015.

- Güneş, Günver, “Mustafa Kemal Atatürk ve Kuşadası”, **Çakabey’den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi**, Edit: Mustafa Yıldırım- Kemal Haykıran, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:61, Aydın 2018, ss.189-212.
- Gürer, Turgut, **Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018.
- 2’nci Ordu Tarihçesi 1843-2000**, İkinci Ordu Matbaası, Malatya, 2000.
- İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1968.
- Kocatürk, Utkan, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1989.
- Kostak, Ercan, **Mustafa Kemal Atatürk’ün Cumhurbaşkanı Olarak Katıldığı Askeri Manevralar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.
- Kurtulan, Ali İhsan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mustafa Kemal Atatürk’ün Katıldığı Harp Oyunları ve Askeri Manevralar**, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2010.
- Miyak, Derya Levent, **Milli Müdafaa Vekaleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, AİİT Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018.
- Önder, Mehmet, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1975.
- Özkurt, Fatih, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde İcra Edilen Askeri Manevra ve Tatbikatlar 1909-1938**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.
- Tekin, Saadet, “Nazilli Basma Fabrikası”, **Tarih ve Toplum**, C 39, S 230, İstanbul 2003.

Yümlü, Murat, “Yarım Asra Ulaşan Basın Emegi; Gazeteci Abidin Daver”, **Türkiyat Mecmuası**, C 29, S 1, İstanbul 2019, ss.249-299.

EKLER

ULUS

ADIMIZ, ANDIMIZDIR

HER YERDE
5
KURUŞ

18 Ocak 1937
84 İKİT

SALI
12
Birinci Teşrin
1937

Tel: 4 Eylül 1937
Tas: 1000 1937

Atatürk manevralarda

Karargâh Sökeden Aydın'a nakledildi

Mavi kuvvetler ilerliyorlar kırmızılar karşı koyuyorlar

ŞİDETLİ BİR HAVA HARBI OLDU

Sams, 11 (A.A.)

Atatürk, Samsun'da bulunan Karargâh'ı söküp, Aydın'a nakletti. Bu sırada Samsun'da bir hava harbi oldu. Mavi kuvvetler ilerliyorlar, kırmızılar karşı koyuyorlar. Şiddetli bir hava harbi oldu.

Atatürk'ün Samsun'da bulunduğu fotoğrafı

Atatürk'ün Samsun'da bulunduğu fotoğrafı

Samsun'da bulunan Karargâh'ı söküp, Aydın'a nakletti. Bu sırada Samsun'da bir hava harbi oldu. Mavi kuvvetler ilerliyorlar, kırmızılar karşı koyuyorlar. Şiddetli bir hava harbi oldu.

İtalyan notasından sonra vaziyet nazikleşti

29 ilik teşrinde
üeni makinesinde

General Metaksas diyor

“Türk - Yunan ordu ayrılmaz bir küldü

“Bu iki ordu her iht

Sene 20 — No 6822 — Fıatı her yerde 5 kuruş

ÇARŞAMBA 13 Teğrinievvel 1937

Manevralar bugün büyük bir meydan muharebesile bitiyor

Atatürk kızı Sabiha Gökçenin raporları Mavilere muvaffakiyetler temin etti

Dün gece ordu erkânı şerefine Aydın Orduevinde bir ziyafet verildi
Ziyafette Mareşal Fevzi Çakmak ta bulundu ve madalyalar tevzi edildi

Solda Atatürk ve İsmet İnönü
Aydın 12 (Manevraları takib eden
muharririnden) — Ege büyük ma-
neralarının yarın (bugün) akşamı so-
na ermesi müstemseldir. Bugün Mani
tarafın ırtılı livası şahtaktan evvel ha-
reketle geçerek dünkünden daha mü-

tayyazelerin uçuşlarını takib ediyorlar, sağda verilen izahatı dinliyorlar
him bir akam göze aldırması ve Aydın -
Germeneik arasındaki Kırmızı kuvvet-
lerin cenubuna sarkarak ilerlemiştiir.
Sıradaki ilerleyen Mavi madone ku-
vetler sabahleyin Kırmızı tarafın il-
vasını arkadan dağıtmağa muvaffak

olmuştur. Zirhli livanın akıncı ve ke-
şif zirhli otomobilleri daha şerhlerle
sokularak harp sahasına doğru in-
mekte olan Kırmızı taraf kuvvetlerine
hücum etmiştir. Bu hücum Kırmızı-
vasını (Devamı 5 inci sahifede)

Pirene hududunun açılması katileşiyor

Hududun açılma şartitini İngiliz ve
Fransız kabineleri tespit edebekler

Londra 13 (Akşam) — Londra-
ya dönen B. Eden Fransanın büyük elçi-
si B. Corbini kabul etmiştir. Fransız
sefiri B. Ederne İtalyanın bu cevabı
hakkında Fransanın noktalı nasarını
müddetleri bir muhtıra vermiştir. Muht-
tura tetkik edilmek üzere mütehaassıs-
lara verilmiştir. Mütehaassıs, bu
muhtıra hakkında bugün toplanacak
olan İngiliz kabinesine bir rapor ve-
recektir.

Fransız gazeteleri ne
diyorlar?

Paris 12 (A.A.) — Petit Parisien ga-
zetesinde çıkan bir makalede excümlü
şöyle denilmektedir:

«Fransa ile İngiltere garbi Akdeniz-
de sevkiyle muvazenesini ve muva-
sale hatlarının emniyetini temin et-
meğe matuf bazı tedbirler düşünüyor-
(Devamı 5 inci sahifede)

Atatürk

Dün akşam Çamlıktan
Ankara'ya hareket
buyurdular

Kermeneik 12 (Manevraları takib
eden muharririnden) — Ege
büyük manevralarını takib bu-
yuran Atatürk, refakatlerinde B.
İsmet İnönü, B. Celal Bayar, Şi-
şer Vekiller, profesör Bayan Afet
buldukları halde bu akşam bu-
susu trenle buradan Ankara'ya
mütevecchen hareket buyurmuş-
lardır. Büyük Önder istasyonda
toplanan kalabalık halk kütləsi
tarafından terahüratla uğurlan-
mışlardır.

K: 37
D: 113
P: 8

B. E. Rs. [11] Şube (3.) Kısm

Ş. Kayıt No.	Tesvit eden ve tarihi	Beyaz eden ve tarihi	Karşılaştran ve tarihi	İrsal tarihi
17384	Zeki Uzsan 2 - I. TEŞ. - 1937			2-5-Teş.-97 24.
Doşyası	Hulâsası: Atatürk'ün 2. Or. manevra bölgesine hareketleri.			

Yazılan Makam :

1. Or. Mf.
2. Or. Mf.
İstanbul K.
I. Kor. K.
IV. Kor. K.
V. Kor. K.

Şifre

GNKDR
ATASE
ARŞİVİ

1 - Aşağıdaki maddelerde yapılacak 1937 sonbahar manevralarına tesvir edilecek olan Atatürk, İsmail trenleriyle 8 - I. Teş. - 1937 de İstanbul'da hareketle 10 - I. Teş. - 1937 de SSK'e varış ve buradan manevrayı takip buyuracaklardır.

2 - Hareket günlerinde, büyükleri koruma talimatı esaslarına göre, gereken tedbirlerin alınmasını dilerim.

3 - I. , 2. Or. Mf. lerine arz edilmiş; İstanbul K. : I. , IV. , V. Kor. K. larına yazılmıştır.

4 - 2-1-Teş-937 gün ve 11. 19384 sayılıdır.
Genkur. Bşk. Y.
Orgeneral

Ataş
Karad
14,25

Doşyası ekl. olmamak şif.

Leffi

Ek-3 2.nci Ordunun Manevra Bölgesine Hareketi Hakkındaki Yazı. ATASE Arşivi, Kutu No: 40, Gömlek No: 29, Belge No: 29-1, Tarih, 2.10.1937.

Ek-4 Atatürk Ege Manevralarında (Aydın İl Kùltür Müdürlüğü Arşivi)

Ek-5 Atatürk Ege Manevralarında (Aydın İl Kùltür Müdürlüğü Arşivi)

Sene 29 — No. 6821 — Fiyatı her yerde 5 kuruş

SALI 12 Teşrinievvel 1937

Aydın ve Çamlık Mavilerin elinde Atatürk her geçtiği yerde halkın çoşkun tezahüratı ile karşılanıyorlar

*Dersimden kırmızıları takviye etmek için gönderilen
Riyaseti Cumhur Muhafız alayı süratle manevra
sahasına yetişerek mavilerle harbe tutuştu*

Atatürk Ege manevralarını takib ediyorlar

Ek-6 Akşam Gazetesi 12 Teşrin-i Evvel 1937

Ek-7 Ege Manevraları İçin Hazırlanan Hatıra Madalyaları

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN IX. ORDU MÜFETTİŞLİĞİ’NE GÖREVLENDİRİLMESİNDE ERMENİ SORUNU FAKTÖRÜ

Haluk SELVİ*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sonunda uluslararası alanda Osmanlı Devleti’ni en çok meşgul eden konulardan birisi de Ermeni Sorunudur. Savaş sırasında İtilaf Devletlerinin yanında yer alan Ermeni komiteleri Mondros Mütarekesi’nden hemen sonra İstanbul’da, Anadolu’da ve Avrupa’da her alandaki çalışmalarını hızlandırmışlar, Doğu Anadolu’da “Büyük Ermenistan” projesini hayata geçirmek için büyük fırsat yakalamışlardı. Paris Konferansı’nda bu isteklerini resmen dile getiren Ermeni Milli Delegasyonu, “Üç Deniz Arasında Büyük Ermenistan” projesinin uygulamaya konulmasını istemiştir. Mütarekeden sonra İstanbul’a dönen Ermeni Patriği Zaven Efendi de basına verdiği demeçlerde, savaş sırasında kendilerine uygulandığını iddia ettikleri soykırımın suçlularının cezalandırılmasını ve doğuda Ermeniler için bir yurt inşasını ifade etmiştir. ABD Başkanı, İngiltere, Fransa ve Yunanistan Başbakanları da eş zamanlı olarak basına verdikleri demeçlerde Ermeniler için Doğu Anadolu’da yeni bir devlet inşa edileceğini bildirdiler.

Mondros Mütarekesinden sonra büyük bir uluslararası tehdit karşısında kalan Osmanlı Ordusu, kendisini mütareke hükümleri gereği küçültmek yoluna gitmiş, birçok ordu lağvedilerek komutanların görevlerine son verilerek İstanbul’a gelmeleri sağlanmıştır. Bu komutanlardan bir kısmı İtilaf Devletleri tarafından tutuklanırken diğer bir

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi, hselvi@sakarya.edu.tr.

kısmı İstanbul'da yeni durum karşısında çözüm üretmeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Bey ve eski İttihatçı yöneticiler Osmanlı Devleti için teslimiyetten başka bir yol olması gerektiğini düşünmüşler, özellikle en yakın tehlike olarak gördükleri Ermeni Sorunu için yeni birtakım tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. İstanbul ve Doğu şehirlerinde milli teşkilatlanmalar bu tehdide karşı alınan ilk tedbirler olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliği görevine getirilmesi ve görev sahasının oldukça geniş tutulması, doğuda ortaya çıkan ve galipler tarafından bir oldu-bittiye getirilme çabasına karşı bir hamledir.

Bu tebliğimizde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul günlerinde (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) Ermeni Sorunu ile ilgili ulusal ve uluslararası gelişmeler ve onun müfettişlik görevine atanmasında Ermeni faktörü kaynaklar çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Ermeni Sorunu, IX. Ordu Müfettişliği.

Mondros Mütarekesi'nde Ermeni Sorunu ve İtilaf Devletlerinin Çalışmaları

30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında dört yıldan beri devam eden savaşı sona erdirmişti. Anlaşma hükümlerine göre, İtilaf Devletleri için Boğazlar açılacak, istihkâmlar işgal edilecek; Türkiye, savaşta aldığı tutsakları geri verecek, sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olandan fazla askeri terhis edecek; Türk savaş gemileri limanlarda kontrol altında tutulacak; İtilaf Devletleri güvenliklerinin tehdit edildiğine karar verdikleri durumlarda önemli noktaları işgal edebilecekler; limanlar ve demiryolları bu devletlere açılacak, karşı devletlere kapatılacak; İtilaf Devletleri isterse Türkiye Kafkasları boşaltacak; Toros Tünelleri işgal edilecek; telsiz ve telgraf hatları denetlenecek; Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Bingazi, Trablus'taki Türk birlikleri teslim olacak; Türkiye, Almanya ve müttefikleriyle bütün ilgisini kesecekti.

Mütarekenin Ermenilerle ilgili ya da Ermeni Sorunu ile ilgili maddeleri şöyleydi:

Madde 4- İtilaf Hükümetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esirleri ve tutukluları İstanbul'da toplanarak kayıtsız şartsız İtilaf Hükümetlerine teslim edilecektir.

Madde 7- İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır.

Madde 11- İran'ın kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten önceki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir uygulanacaktır. Mavera-yı Kafkas'ın daha önce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden geri kalan kısmı müttefikler tarafından mahalli durum incelenerek talep olursa tahliye edilecektir.

Madde 24- Altı vilayette karışıklık çıktığında bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.¹

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı Devleti temsilcilerine dikte ettirdikleri şartlarla Birinci Dünya Savaşı sırasında aralarında yaptıkları gizli anlaşmaları gerçekleştirmek amacındaydılar. Bunun için de adı farklı da olsa bir bahane bulunarak Osmanlı Devleti'ne ait stratejik bazı yerlerin başlangıçta işgal edilmesi gerekiyordu. Mütarekenin imzalanmasının ardından ilk ihlaller de başladı. Mütareke döneminde İngilizlerin gerçek niyetlerini gösteren ilk işgal Musul'da yaşandı. Osmanlı Devleti Irak Bölgesini Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerine ayırarak idare etmişti. Irak bölgesini İngiltere için cazip kılan şey Hindistan yolunun güvenliği ve petroldü.

Güneyde ve Batıda İngiliz ve Fransız işgalleri, özellikle İstanbul'da İtilaf Devletlerinin Türklük gurur ve haysiyetini ayaklar altına alan tavırları, bunu yaparken de bütün Türk-İslam âlemine Türklerin yenildiği havasının verilmek istenmesi, Osmanlı Ordusu ve Türk Milleti için onur kırıcı bir davranıştı. İtilaf Devletleri, bu kadarıyla yetinmemişler; mütarekenin uygulanmasını denetleyecek İtilaf kontrol subayları aracılığıyla Osmanlı merkez ve taşra yönetimlerine birçok kez müdahale etmişlerdi.

Türk halkının huzurunu, münferit moral bozucu olaylardan ziyade Ermenilerin ve Rumların politik istekleri ve bunların İtilaf Devletleri tarafından desteklenmesi kaçırıyordu. Bu endişeyle, Meclis-i Mebusan'ın feshinden önce, 1918 yılı Aralık ayı başında Şark Vilâyetleri Mebusları mecliste bir grup halinde toplanmak lüzumu hissetmişlerdi. Kendilerine "Vilâyât-ı Şarkiyye Grubu" diyen bu mebuslar seçtikleri bölgenin menfaatleri için ve Türk milleti namına harekete etmek üzere bir grup halinde bulunmaya karar vermişlerdi. Yedi maddelik bir program hazırlayan grup, kitap, gazete ve risaleler neşret-

¹ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953, ss. 520-524.

mek, milli menfaatleri müdafaa maksadıyla Avrupa'ya heyetler göndererek haklarının korunmasına çalışmak gibi bir gaye takip ediyordu.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 3. Devre toplantılarında da Ermeni Sorunu gündeme gelmişti. Meclis, 1 Ekim-21 Aralık 1918 tarihleri arasında sürdürdüğü çalışmalarında başta mütareke ve mütarekenin getirdiği önemli sorunlar olmak üzere ülkenin iç ve dış meselelerini bütün olumsuzluklara rağmen gündemine alıp tartışmıştı. Bu dönemde meclisin gündemine aldığı tartışma konularından biri de harp yıllarında yaşanan Ermeni Meselesi tartışmaları olmuştur. Ermeni Meselesi ilk defa Meclis'in gündemine, mütareke döneminin ilk kabinesi Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin kurulması münasebetiyle gelmiştir. Meclisin 4 Kasım 1918 tarihli oturumunda Divaniye Mebusu Fuad Bey'in, Sait Halim ve Talat Paşa Kabinelerinin Divan-ı Âliye sevklarine dair olan 28 Ekim 1918 tarihli takriri, Ermeni meselesi ile ilgili tartışmaların yeniden Meclisin gündemine gelmesine neden olmuştur. Meclisin 4 Kasım tarihli oturumunda İttihat ve Terakki hükümetlerinin harp yıllarındaki icraatlarına dair hükümete sual takriri veren Emanuelidi Efendi, 8 maddelik söz konusu takririnin 1. Maddesinde Ermeni milletine mensup olmaktan başka hiçbir suçu olmayan bir milyon Ermeni nüfusun kadın ve çocuk ayırımı yapılmaksızın katl ve telef edildiğini iddia etmiştir. Aynı takirde Emanuelidi Efendi 250 bin Rum nüfusun Osmanlı hudutlarından çıkarıldığı, 550 bin Rum nüfusunun ise Çanakkale, Marmara ve Adalar denizi bölgesinde katl ve imha edildiğinden de bahsetmiştir. Burada dikkati çeken husus bir milyon Ermeni nüfusunun katl edildiğinin hiçbir mesnede dayanılmaksızın ileri sürülmesi ve Suriye ve Lübnan bölgesine gönderilen Ermenilerden hiç bahsedilmemiş olmasıdır. 2 Kasım tarihli sual takririnin altında ise, Emanueldi Efendi'den başka İzmir Mebusu Vangel ve Çatalca Mebusu Tokinidis Efendilerin imzaları da bulunmaktadır ki bu durum Meclis'te Ermeni ve Rum ittifakının artık net bir biçimde kurulduğunu göstermektedir. Emanuelidi Efendi'nin açtığı yolu bundan sonra diğer Ermeni mebuslar da takip edecek ve meseleyi meclisin gündeminde tutmaya çalışacaklar, özellikle hükümeti bu konuda

bazı tedbirler alması için zorlayacaklardır. Meclisin aynı günkü oturumunda okunan bir başka karar doğrudan Ermeni tehciri ile ilgiliydi. Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan, Halep Mebusu Artin, Maraş Mebusu Agop, İzmir Mebusu Onnik İhsan, Erzurum Mebusu Medetyan ve Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendilerin imzasını taşıyan kararda, vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyeye ittihaz olunacak tedabir hakkındaki kararname ile işbu kararname mucibince başka mahallere nakledilen eşhasın emval ve emlak ve matlubatı metrukeleri hakkındaki kararnameye tevfiikan yapılan mezalimin mürettip ve faileri ile duçar-ı gadr olanlar hakkında hükümetçe ne düşünüldüğü, söz konusu kararnamelere istinaden elim icraat çerçevesinde yapılan suiistimal ve mezalimin mürettip ve faileri ve uğranılan mağduriyetini giderilmesi konusunda hükümetin ne düşündüğü, ne gibi tedbirler alacağı soruluyordu. Ermeni meselesi ile ilgili iddia ve tartışmalar özellikle Ermeni mebuslar tarafından meclisin feshedildiği 21 Aralık 1918'e kadar her fırsatta gündeme getirilmiş, bu tartışmalar İstanbul basınında da yer almıştır.²

Ermenilerin, Patrik Zaven Efendi önderliğinde, Mütareke dönemi İstanbul hükümetleriyle olan ilişkilerinin “Ermenilerin geleceği” noktasında Vilayat-ı Şarkiyye ile alakalı olduğu da görülmektedir. Patrik Zaven Efendi'nin faaliyetlerinin temelini gerek Kafkasya Ermenileri gerekse Anadolu Ermenileri arasında bağları kurmak suretiyle şartların olgunlaşmasına bağlı olarak “Büyük Ermenistan”ı inşa vardır. Bunun için de ona göre Mütareke dönemi şartları, Anadolu'dan önemli toprak parçalarının elde edilmesi için uygundur ve bu amacı gerçekleştirmek için büyük bir fırsat yakalanmıştır. Yoğun bir propaganda ve siyasî faaliyet içinde bulunan Ermeniler, bir Ermenistan kurulma yolundaki isteklerinin müttefikleri İngiltere ve Fransa tarafından kabul göreceğini düşünüyorlardı. Bu sebeple, Türkiye Ermenilerinin temsilcisi sıfatıyla Bogos Nubar Paşa, 30 Kasım 1918'de İtilaf

² **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre.3, içtima 5, C 1, Ankara, 1992, ss. 109-112; Bünyamin Kocaoğlu, “Mütareke Meclisinde Ermeni Meselesi Tartışmaları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 16, S 30, Aralık 2013, ss. 169-180

Devletleri'ne başvurarak, bağımsız bir Ermenistan kurulmasını ve bu bağımsızlığın İtilaf Devletleriyle Milletler Cemiyeti'nin himayesi altına konulmasını istemişti.³

Paris Barış Konferansında ortaya konulan prensiplere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması hakkında savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalar uygulanamayacaktı. Ancak konferansın 30 Ocak 1919 günü yapılan toplantısında Ermenileri ilgilendiren bir karar alındı; İtilaf Devletleri Osmanlı Devletinden Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın ayrılması konusunda hem fikir olduklarını açıkladılar. Bu yönüyle Paris Barış Konferansı Ermenileri çok ümitlendirmiş, Osmanlı Delegelerinin yaptığı öneriler, Ermenilerin ümidini daha da artırmıştı.

Aslında, Ermenileri ümitlendiren görüş İngilizlerden gelmekteydi. Yapılan görüşmede Karadeniz'e kıyısı olan küçültülmüş bir Ermeni Devleti İngiltere tarafından desteklendi. İngiltere, Milletler Cemiyeti mandasında bir Ermenistan'a taraftardı. İngilizler bölgenin dağlık oluşundan, ulaşım zorluklarından ve Ermeni nüfusunun azınlıkta oluşu gibi durumların da farkındaydılar. Ermeniler Paris'teki girişimleriyle yetinmeyip Amerikan Başkanı Wilson'a da başvurarak, yardım istediler. Başkan Wilson, İngiltere ve Fransa'nın zor olarak gördüğü Doğu Anadolu toprakları üzerindeki Ermeni Devleti'nin kurulmasını destekliyordu. Bölgeye bir heyet gönderecek kadar ciddi olması bu görüşü ispatlar durumdaydı.

Diaspora'daki Ermenilerin lideri Bogos Nubar Paşa, daha müte-reke imzalandığı gün İtilaf Devletlerine başvurarak, içerisinde Erzurum'un da bulunduğu tam müstakil bir Ermenistan'ın kurulmasını ve bu istiklâlin İtilaf Devletleriyle Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) himayesi altına konulmasını istedi. Aynı amaç için çalışan Ermeni Patriği Zaven Efendi de, 12 Şubat 1919'da İstanbul'dan Paris'e ve oradan Londra'ya hareket etti, Bogos Nubar Paşa ile görüşerek Ermeni Me-

³ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, 943-946.

selesini İngiliz bakanlara anlattı. Ermenilerin minnettarlığını arz etmek üzere İngiltere Kralı V. George'u ziyaret etti, dönüşünde Fransa Cumhurbaşkanı ve başbakanı ile görüştü.

Türkiye, Rusya, İran, Mısır, Suriye, Avrupa ve Amerika Ermenileri adına kurulan "Ermeni İttihadı Kongresi" 24 Şubat 1919'da toplanarak Bogos Nubar Paşa'nın başında bulunduğu altı kişilik bir heyeti, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni isteklerini savunmakla görevlendirdi. 28 Mayıs 1919'da resmen kurulan Kafkas Ermeni Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Avetis Aharonian da bu konferansa katıldı. Ermeni Delegasyonu, 26 Şubat 1919'da isteklerini içeren muhtırayı konferansa sundu. Ermeni Delegasyonu bu muhtırada, Çukurova'dan Karadeniz'e kadar uzanacak büyük bir Ermenistan kurulmasını istiyor, bunu savaşta müttefiklere verdikleri destekten dolayı hak ettiklerini ifade ediyordu. Büyük Yugoslavya'yı Sırp'ların idaresinde kurmayı kabul eden konferans onları tatmin ettikleri gibi küçük müttefikleri Ermenilerin isteklerini de kabul edecekler ancak bunun uygulanması için bir çözüm yolu arayacaklardı.

Ermeni Patriği Zaven Efendi'ye göre; Mütarekeden sonra yeni Türk yönetimi, İttihatçı seleflerinin, devletin Ermeni unsurlarının yüreklerinde açtıkları yarayı iyileştirecek tek bir jest bile yapmamıştı. Türk halkı ve hükümeti yüzlerce yıllık komşuları olan Ermenilerin yaşadıkları acı ve felaketleri seyretmişlerdi. Hatta bu durumdan içten içe mutlu oldukları bile söylenebilirdi. Ona göre; Türklerin bu tutumuna karşılık, Rum ve Ermeni Patrikhaneleri genellikle samimi ilişkiler içinde olmuşlar ve bu ilişkilerin soğumasına neden olabilecek herhangi bir problem ya da çatışma da yaşamamışlardı. İki patrikhanenin ilişkileriyle ilgili, din adamları arasında sık sık görüşmeler yapıldı, toplantılar düzenlendi. Yunanistan Başbakanı Venizelos, Yunan gayelerine ulaşabilmek için Türkiye'deki Rum Patrikhanesi'ni ve Rum cemiyetlerini daha faal bir hale getirmek arzusundaydı. Bununla beraber ülkedeki diğer bir önemli Hristiyan grup olan Ermenilerle de iş birliği sağlayarak mütareke ortamından daha rahat istifade edebilmeyi hedefliyordu. Venizelos'un bu maksatla Ermenilere yakınlaşma talebi

aynı şekilde karşılık bulmuş ve Ermeniler de Rumlarla işbirliğini olumlu karşılamışlardı. Mütarekenin hemen ardından başlayan Rum-Ermeni dayanışması, 6 Aralık 1918 tarihinde Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin çabalarıyla ve "Rum-Ermeni Birliği Komitesi"nin kurulmasıyla da artarak devam etti. Bu komiteyi Venizelos'tan aldığı kesin talimat gereğince, Yunanistan'ın İstanbul'daki siyasî temsilcisi Kanelopulos idare ediyordu. Ancak komite en büyük desteği Zaven Efendi ve Rum Patriki Dorotheos Mammelis'ten alıyordu. İstanbul'da iki patrikhane arasında başlayan iş birliği kısa sürede Anadolu'daki Hristiyan din adamları aracılığıyla ülkenin her yanına yayıldı. Kiliselerde ortak ayinler düzenleniyor, ortak dinî ve siyasî propagandalar yapılıyordu.

18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nın açılması üzerine iki patrikhane, aralarındaki iş birliğini yazılı bir muhtıra metni haline getirmeyi tasarladılar. Hazırlanan metin Paris'teki Barış Konferansı'na gönderilecek ve iki milletin taleplerinin büyük devletlerce karşılanması istenecekti. Rum Patrik Vekili Dorotheos ve Ermeni Patriği Zaven imzalarıyla açıklanan 11 Şubat 1919 tarihli bu anlaşma metninde; her iki topluluğun da özgürlüğünü elde etme amacı ve yakın doğuda güvenli, modern ve rahat yaşama planları aynıdır denilerek Türkler suçlanıyor ve şu noktalar üzerinde duruluyordu:

"...Eğer tüm Rumların ve Ermenilerin kendi millî devletlerinde yaşamaları imkânsız bulunursa, içtenlikle, halkımızın en azından, durumlarının da gerektirebileceği gibi bir Yunan veya Ermeni Hükümeti altında yaşamalarını istiyoruz. Karadeniz ve Akdeniz'e tamamen ve serbest girişi olan Büyük Ermenistan'a sahip olmayı istiyoruz ve biz Rumlar Kilikya'yi bütünü ile altı Ermeni vilayetine katılmış olarak görmekten mutlu olacağımızı bildiririz. Yasal olarak Yunanistan'a ait olan ama zorla elinden alınan bu toprakların tekrar iadesini istiyoruz ve biz Ermeniler, arzumuzun Trakya; İstanbul, Aydın ve Bursa vilayetleri; Biga bölgeleri (sancakları) ve İzmit'in Yunanistan'a katılması olduğunu bildiriyoruz. Bu şekilde birleştiklerinde ülkelerimiz doğuda barışın sağlanmasında en güçlü etken-

ler olacaklardır. Yukarıda belirtilen taleplerin kabul edilmesi yüce bir adalet çalışması olacaktır ve şundan eminiz ki bu sadece bizim milletlerimizin değil tüm insanlığın menfaatlerine olacaktır.”

Bu metnin bir kopyası da Venizelos’a gönderildi ve Paris Konferansı’na katılan büyük devletlere iletilmesi istendi. 9 Mart 1919 günü de Dorotheos bir beyanname yayınlayarak; Rum Patrikhanesi ile Osmanlı Hükümeti arasındaki münasebetlerin kesildiğini ve Rumların artık tebaa görevlerinden affedildiğini açıkladı. Aynı anlayışı Ermeni Patrikhanesi de uygulayacak ve her iki patrikhane de Rumların ve Ermenilerin artık Osmanlı Devleti ile her türlü münasebetlerini koparmak için uğraşacaklardı. Rum-Ermeni ittifakı ve iki Patrikhane arasındaki iş birliği Türklerle birlikte bir çözüme ulaşma fikrini tamamen ortadan kaldırıyordu.⁴

Bütün bunların yanında mütarekeden hemen sonra, İngiltere ve Osmanlı Hükümeti arasında ateşkes gereği Doğu Anadolu’da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin silahsızlandırılması konusunda bir gerginlik yaşanmıştı. İngiltere Ocak ayından beri ısrarla orduların silahlarını teslimini istemiş bu amaçla Erzurum’daki Yarbayı Rawlinson’u, XV. Kolordunun ağır silahlarını teslim alması için görevlendirmişti. Ancak İngilizlerin bütün tehditlerine rağmen, Kazım Karabekir Paşa ordunun ağır silahlarını teslim etmemiş, gerekçe olarak da, Ermenilerin saldırı hazırlığında olduğunu açıklamıştır.⁵ Gerçekten de Mondros Mütarekesi’nden sonra Doğu Cephesinde Ermeni saldırıları artarak devam etmekteydi. Daha 1918 yılının kış aylarında Gökçe Gölü ile Nahcivan arasında kalan topraklarda yaşayan Türkler, Antranik ve Yapun adlı çete liderlerinin komutasındaki Ermeniler tarafından tehdit edilmiş, 113 köy yakılmış ve buralarda 1000’den fazla Türk öldürülmüştü. Bu kanlı saldırılar tüm bölgede sürmüş, yalnız Kars’ta İngi-

⁴ Ramazan Erhan Güllü, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXV, S 75, Ankara, Kasım 2009, ss.575-605.

⁵ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1992, 133-135.

lizlerin dağıttığı Millî Şura Hükümeti kuvvetleri Allahuekber Dağı çevresinde Ermeni işgaline direnmiştir. Bölge halkı ise Erzurum'a doğru kaçarak göçe başlamıştır.⁶

Ulusal ve uluslararası bu gelişmelerin tamamı Osmanlı Devleti'nin sivil ve asker yöneticileri ve aydınları tarafından gözlemleniyor, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları da İstanbul'da bu olağanüstü sorunların nasıl çözülebileceği üzerine düşünüyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliği Görevi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, 13 Kasım 1918'da İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, burada bulunduğu altı ayın ilk üç ayında durumu değerlendirmiş ve mağlubiyet sonrası uluslararası alandaki gelişmeleri yakından takip etmiş, arkadaşları ve Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'ndaki üst düzey görevlilerle durum muhakemesi yapmıştır. Onun ilk düşüncesinin İstanbul'da kalmak ve burada bakanlık gibi bir üst düzey görev almak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak geçen zaman içinde İstanbul'un tam anlamıyla İtilaf Devletleri kontrolü altına girdiğinin görülmesi, işgal sahalarının genişletilerek mütareke hükümlerinin teker teker ayaklar altına alınması, Paris'te yapılan açıklamaların aksine Osmanlı Devleti hakkında savaş sırasında imzalanan gizli anlaşmaların uygulanacağını anlaşılmaması üzerine bu düşünceden vazgeçilmiş, Anadolu'da önemli merkezlerde örgütlenen hareketin başına geçilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu karar sürecinde Osmanlı Devleti'nin geleceği için ön plana çıkan bazı konular görülmektedir. Bu konular; İstanbul'un geleceği ve nasıl bir yönetime sahip olacağı, Batı Anadolu'da Yunanistan'a verilecek sahanın hangi vilayetleri içine alacağı, Trakya'nın durumu ve Doğu Anadolu'da altı vilayette Ermenistan inşasıdır. Dönemin Avrupa basını ve burada yer alan haberlerin ve yorumların Osmanlı basınındaki yansımaları, Paris'teki görüşmelerde Venizelos'un ve Bogos Nu-

⁶ Geniş bilgi için bakınız Haluk Selvi, **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara, 2000, s. 280.

bar'ın istekleri, bu isteklerin özellikle İngiltere tarafından desteklenmesi, İstanbul'da bulunan Rum ve Ermeni dini ve siyasi liderlerinin tutumları Türk askeri ve sivil aydınlarını endişelendirmiştir. Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'dan sonra Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başlamıştır. Harbiye Nazırı, Genelkurmay Başkanı ve diğer hükümet yetkilileri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevini kabul etmiştir. Ancak bu görevin sınırlarının genişletilmesi için de yoğun bir mesai harcamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıda verdiğimiz IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevinin Ermenistan, Pontus ve Kürdistan kurulmak istenen alanı içerisine aldığı açıkça görülmektedir:

*“Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Şube: 1, Numara: 2690
6/5/1335 (6 Mayıs 1919)*

Suret Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayininiz hakkındaki irade-i padişahînin şerefsudûru üzerine vezâif-i âlileri hakkında Meclis-i Vükelâca lede't-tezekkür kaleme alınan bir kıta talimatname sureti merbuttur. Azîmetce iltizâm-ı sür'at buyurulması mercûdur.

Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti Suret IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek talimat suretidir. Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine ait vezâif yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva eylediği mıntıka dâhilinde aynı zamanda da mülkîdir.

1-İşbu müsterek vezâif şunlardır:

a-Mıntıkada asayiş-i dâhilînin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudûsunun tespiti.

b-Mıntıkada ötede beride müteferrik bir hâlde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddihârı ve muhafaza altına alınması.

c-Muhtelif mahallerde birtakım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-i resmî bir surette ordunun bunları

himâye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa katiyen meniyse bu kabûl müteşekkil şûraların da lağvı.

2-Bunun için:

a-İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan Onbeşinci Kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular harekât ve asayiş hususatın da doğrudan doğruya müfettişliğe ve muamelat-ı cariye yani muamelat-ı zatiye ve kuvve-i umumiye vesaire gibi hususatta kemâ fi's-sâbık Harbiye Nezâreti'yle muhabere edeceklerdir. Fırka veyahud mıntaka kumandanlığı veya bir vazâfe-i husûsiyeye ta'yîn edilecek zabitanın tayin ve tebdilleri müfettişliğin inzimâm-ı muvâfakati veya talebiyle olacaktır. Ma'a-hâzâ sair husûsâtca lüzûm ve menfa'at görerek müfettişliğin verdiği ta'lîmatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahvâl-i sıhhiye pek mühimdir. Bu zemîndeki [tedkîkât] ve icrââtın ahaliye de teşmili lâzımdır.

b-Müfettişlik mıntakası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadat edilen vezâfi tedvir için vereceği bi'l-cümle talimatı işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3-Müfettişlik hududuna mücavir vilâyât ve elviye-i müstakille (Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri) ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifa-yı vazife sırasında re'sen vaki' olacak müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

4-Müfettişliğin hususat-ı askeriye âid merci'i Harbiye Nezareti olmakla beraber hususat-ı sâire için makâmât-ı âliye-i âüdesiyle muhâbere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezareti'ne de malumat verecektir. Harbiye Nâzırı Şâkir.”⁷

İstanbul Hükümeti ve Padişah, kapatılmış olan Yıldırım Orduları Grubu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'yı, IX. Ordu Kıtaatı Müfettiş-

⁷ BOA. DH. İUM. 19-6/1-70-2; Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2003, Belge: 7, s. 28.

liğine atayarak onun başarılarından ve dürüst bir kumandan olmasından azami derecede faydalanmak istemiş, atama 30 Nisan 1919'da kesinleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu atamaya ilişkin görüşlerini 1927 yılında şu şekilde ifade etmiştir: *“Benim bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve komuta vermekten daha ileri bir yetkim vardı ki, müfettişlik bölgesine yakın olan askerî birliklere de tebligat yapabilecektim. Aynı şekilde bölgede bulunan ve bölgeme komşu olan illere de tebligatta bulunabilecektim. Bu yetkiye göre, Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu ve bunun bağlı bulunduğu müfettişlik ile Diyarbakır'daki kolordu ile ve hemen hemen Anadolu'nun bütün sivil yönetim amirleriyle ilişkiler kurabilecek ve yazışmalar yapabilecektim. Bu geniş yetkinin, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl verilmiş olduğu garibinize gidebilir. Hemen ifade etmeliyim ki, onlar bu yetkiyi bana bilerek ve anlayarak vermediler. Ne pahasına olursa olsun, benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe Samsun ve dolaylarındaki güvensizlik olaylarını yerinde görüp tedbir almak üzere Samsun'a kadar gitmekti. Ben, bu görevin yerine getirilmesinin bir makam ve yetki sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar sezmiş olan kimselerle görüştim. Müfettişlik görevini buldular; yetki konusu ile ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa, bu talimatı okuduktan sonra, imzalamaya çekinmiş; anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mührünü basmıştır.”*⁸

IX. Ordu Müfettişliğine verilen vazife yalnız askeri olmayıp müfettişliğin içerdiği muntaka dâhilinde aynı zamanda da mülkidir. Ayrıca Kayseri ve Maraş müstakil mutasarrıflıklarına (sancaklarına) IX. Ordu Müfettişliğinin emirlerine uyulması konusunda emir verilmiştir. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'ya verilen ya da kendisinin elde ettiği görevin sınırları; Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini içerisine almakta, bölgede bulunun askeri ve mülki idarecilere emir verme yetkisi bulunmaktaydı. Bölge üzerindeki teh-

⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, 1990, s. 8-9.

ditler göz önüne alındığında bu görevin mahiyeti açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim O'nun Samsun'a çıktıktan sonra İstanbul'a gönderdiği raporlar ve ilk icraatları bu düşünceleri güçlendirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İlk Raporlarında Ermeni Sorunu

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmesinden itibaren İstanbul'a yolladığı raporlarda, bölgedeki Rum çetelerinin faaliyetlerinden bahsederken, Ermenilerin ve Rumların ortak hareket etmekte olduklarını vurgulamıştır. Nutuk'ta, bu sırada Anadolu'da Ermenilerin ve Rumların yaptıklarından ve iki patrikhanenin ortak çalışmalarından şöyle bahsediyor: "... İstanbul Rum Patrikhanesi'nde teşekkül eden Mavri Mira Heyeti vilayetler dâhilinde çeteler teşkil ve idare etmek, kurmak, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salib-i Ahmer'i, Resmî Muhâcirîn Komisyonu, Mavri Mira Heyeti'nin teshil-i mesâisine hadim. Mavri Mira Heyeti tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını müteceviz gençler de dâhil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyetiyle hem fikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor..."⁹

24 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda, Ermeni hazırlıkları ile ilgili şu bilgileri veriyordu: "Silahlı 300 Ermeni'nin üç makineli tüfek ve birçok bomba taşıyarak Kars'tan Erzurum'un Kuzeydoğusunda sınır üzerinde Kosor mevkiine geldikleri öğrenildi. Ermenilerin siyasi emellerini fiilen elde etmek ve asayişini bozuk göstermek amacıyla doğu vilayetleri içine çeteler geçireceklerini ve mütareke tarihinden beri ilk olarak elverişli bulunan mevsimin bu uygulamalarını kolaylaştıracağı görülmektedir."¹⁰

Bundan bir hafta sonra, 30 Mayıs 1919 tarihli başka bir raporunda durumu bütün çıplaklığı ile ortaya koyarak şunları yazıyordu: "...Evvelce de arz ettiğim gibi ben siyasi vaziyetimizi çok karanlık görüyorum. İtilaf Hükümetleri atalarımızdan kalan meşru hakkımız olan toprakları çığnemeyi Hıristiyanlık adına bir hizmet sayıyorlar. Bu cümleden olarak Ermenilere vilayetlerimizi peşkeş çekmeleri de ihtimal bulunuyor. Böyle bir vaziyette İngiliz

⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 10

¹⁰ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 327.

birliklerinin İzmir'de Yunanlılarla Rumlara yaptıkları gibi bu cephede de Ermenilere öncülük edeceği çok muhtemeldir. Ve böyle bir hareketle zorla yerleşmiş olan mahalli ahali ile muhacirleri bir kez daha yerlerinden oynatmak ve bu şekilde azınlığın çoğunluğa hakim olmak teorisini uygulamak kendilerince uygun görülebilir. Kanaatimce böyle bir hali biz düşmanlık olarak görmeye ve saymaya, meşru topraklarımızı ve milli bağımsızlığımızı kurtarmak için mecburuz."¹¹

12 Haziran 1919'da yine Harbiye Nezareti'ne gönderdiği başka bir raporunda, Ermeni ve Rum çetelerinin gayelerinden bahsederek şunları yazıyordu: "*Hıristiyan unsurları şımartıp çulğınca vaziyetlere sokan Rum ve Ermeni kundakçıları asayişini yabancılara karşı bozuk göstermek ve işgal ve müdahaleyi davet etmek ve bilhassa yabancı subayların bulunduğu yerlerde hükümetle hiç temas etmemek doğrudan yabancılara müracaat etmek gibi muameleler ve İslamlar aleyhine olaylar çıkartılması gibi tutum ve davranışlarını gösteriyorlar. Rum ve Ermeni komitacılarıyla bunların ileri gelenleri devamlı şekilde temasta buldukları İngiliz subayları ile bazı Amerikan memurlarından çok yüz buluyorlar. Hakikaten cinayet İngiliz temsilci tarafından bildirildiği şekilde kabul edildiği takdirde Türkiye'ye dönmek üzere sınıra yaklaşan Ermenilerin hala vahşet ve cinayetlerine devam edecekleri ve Müslümanları birer birer imhadan geri durmayacakları hakkındaki doğu vilayetleri halkının korku ve kanatları doğrulanmakta...*"¹²

Bütün bu haberler ve elde edilen bilgiler Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kime karşı ve hangi güce dayanarak hareket edeceğini göstermesi açısından önemlidir. Amasya Genelgesi'nde, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Ermenilerin isteklerinin kabul edilemeyeceği ve bunun için Türk milletinin direneceği kararı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesindeki etkenleri göstermektedir. Erzurum Kongresi'ni açış konuşmasında: "*Osmanlı tebaasından olan Rum ve Ermeni unsurları gördükleri teşvik ve yardımın neticesiyle de milli namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahane tecavüzlere koyuldular. Vatanın parçalanması söz konusu ve*

¹¹ Age. s. 344.

¹² Age. s. 368.

karar olarak Doğu vilayetlerimizde “Ermenistan”, Adana ve Kozan havali-sinde “Kilikya” adı ile yine Ermenistan kurulmak isteniyor... Ermenistan’a gelince, bir istila fikri besleyen Ermeniler Nahçıvan’dan Oltu’ya kadar bütün İslam ahaliye baskı ve bazı mahallerde katliam ve yağma yapıyorlar. Sınırlarımıza kadar İslamları mahva mahkûm ve göçe mecbur ederek doğu vilayetlerimiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle yaklaşmak ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Ermenisini bir dayanak olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar.” diyordu.

Erzurum Kongresi sonrasında, 7 Ağustos 1919 tarihinde yayınlanan beyannamenin 3. Maddesinde: “Her türlü işgal ve müdahale Rum ve Ermenilik teşkili gayesine ma’tuf telakki edileceğinden müttehiden savunma ve direnme esası kabul edilmiştir. Hıristiyan halka siyasî ve sosyal dengeyi bozacak surette yeni imtiyazlar verilmeyecektir” denilerek Ermeni ayrılıkçıların ulaşmak istediği Ermenistan fikri önüne bir set çekilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum’da 22 Ağustos 1919’da Mavri Mira adındaki örgüt bünyesinde çeteler oluşturulduğunu, miting ve propagandalar tertip edildiğini ve Ermeni Patriği’nin de bunlarla iş birliğine girdiğini ifade etmiştir. Sivas Kongresi kararlarında Ermenilik ve Rumluk meselesi, biraz daha kuvvetli bir vurgu ile ifade edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın 8 Temmuz 1919’da askerlik mesleğinden istifa metninde: “Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine av etmemek için açılan milli mücadele uğrunda milletle beraber serbest şekilde çalışmağa resmi ve askeri sıfatım artık mani olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle âşığı olduğum silk-i celîl-i askerîye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gâye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i milletde bir ferd sıfatıyla bulunmakta olduğumu tamim ve arz u ilan ederim.”¹³

¹³ Haluk Selvi, **Milli Mücadelede Erzurum**, s. 97.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi Türk Milleti için yeni bir safhanın başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Türkler Anadolu'da yaşayacak mı, yaşamayacak mı? sorusunu Avrupa'da, dünyanın kaderini belirlemek için bir araya gelen galiplerin birbirlerine sordukları bir süreç yaşanmıştır. İngiltere Hükümeti, özellikle Başbakan Lloyd George, Türklerin İstanbul'dan ve Anadolu'dan çıkarılmasını ileri sürerken, Fransızlar ve İtalyanlar onlara göre biraz daha insafli davranarak Osmanlı Saltanatının İstanbul'da kalmasını istiyorlar ancak sınırları daraltılmış ve tam manasıyla esir bir Türk Devleti düşünüyorlardı. Galipler, bütün Orta-doğu'yu istedikleri gibi şekillendirirken Anadolu'yu da aynı rahatlıkta dizayn edebileceklerini sanmışlar, Batı Anadolu'da Yunan, Doğu Anadolu'da Ermeni idaresini kurarak işe başlamak istemişlerdi. Savaş sırasında olduğu gibi bütün gizli emellerini güya ezilen milletlerin özgürlüğüne adadıklarını ileri süren emperyalistler, mütarekeden sonra da bu stratejilerinden vazgeçmemişler, Rumları ve Ermenileri Anadolu'da kuracakları hâkimiyet alanları için yeniden ateşe atmışlardır.

Mütarekenin ilk günlerinden itibaren Ermenilik ve Rumluk planlarını uygulamaya koyan İngiltere ve Fransa'ya karşı ilk cevap, milletin kurduğu müdafaa-i hukuk cemiyetleri ile olmuş, bu örgütlerin birleştirilmesi için merkezi bir güce ihtiyaç duyulduğunda Mustafa Kemal Paşa sahneye çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ordu müfettişi olarak görevlendirilmesinde Ermeni Sorununun en önemli etkenlerden birisi olduğu tarihi gelişmelerden, onun Anadolu'ya geçtikten sonraki çalışmalarından ve belgelerden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

BOA. DH. İUM. 19-6/1-70-2.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara, 1990.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2003.

- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXV, S 75, Ankara, Kasım 2009, ss.575-605.
- Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1992.
- Kocaoğlu, Bünyamin, “Mütareke Meclisinde Ermeni Meselesi Tartışmaları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 16, S 30, Aralık 2013, ss. 169-180.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre.3, İçtima 5, C 1, Ankara, 1992.
- Selvi, Haluk, **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara, 2000.
- Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1974.

BİR TEĞMENİN SAKARYA MUHAREBELERİ SIRASINDA CEPHEDE GÜNLÜK HAYATA DAİR TESPİT VE TAHLİLLERİ

Hamit PEHLİVANLI*

ÖZET

Teğmen Ali Kadri (Köprülü), Birinci Dünya Savaşının sona ermesiyle açığa çıkan çok sayıda subaydan biridir. İstanbul'a, evine döndükten sonra bir müddet kararsız kalarak İstanbul'da yaşamıştır. Bu arada bazı temasları olmuştur. Kendisi gibi açığa kalan subaylarla istişare ettikten sonra gönüllü olarak Ankara'ya gitmeye karar vermiş, deniz yoluyla İnebolu'ya çıkmıştır. İnebolu'dan, Çankırı üzerinden Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara'da gerekli temaslardan sonra Batı Cephesi emrine tayinini çıkarttırmış, Ankara'dan Eskişehir'e giderek birliğine katılmıştır. Eskişehir-Kütahya Muharebelerinden sonra ordunun Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmesiyle birlikte Ali Kadri de birliğiyle geriye doğru hareket etmiştir. Ali Kadri, günlüklerinde Sakarya Muharebesini başından sonuna kadar, gün gün anlatmıştır. Biz bu günlüklere dayalı olarak Yunanla yapılan muharebeler üzerinde durmayacağız. Bizim üzerinde durmak istediğimiz asıl husus, muharebe dışında kalan zamanlarda askerinin cephe hayatını genç bir subayın gözünden ortaya çıkarmaktır. Teğmen Ali Kadri, bir insan olarak, muharebelerden arta kalan zamanlarda ne yaptıklarını, duygularını, aile hasretini, mektup yazma ve cevap bekleme sırasında hissettiği duyguları günlüklerine aktarmıştır. Genç bir subay olmasına rağmen çok önemli tespitleri vardır. Komutanlarıyla ilgili düşünceleri, askerlerin savaş karşısındaki tutum ve davranışları, korkuları, hasretleriyle savaşın gidişatı üzerinde birtakım görüşleri dile getirmiştir. Bunun dışında

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, hamitoba@yahoo.com

muharebe alanı içerisinde kalan yerleşim yerleriyle alakalı ilginç tespitleri söz konusudur. Savaş alanındaki köylerle ilgili tek tek değerlendirmeleri mevcuttur. Köylünün askere ve harbe bakışı, askere karşı müspet veya menfi davranışları, köy isimleri verilerek dile getirilmiştir. Köylerin genel görüşünden, temizliğine veya pisliğine dair kayıtlar tutmuştur. Köyler ve köylülerle ilgili çok açık kanaatler ortaya koymuştur. Tebliğ metni içerisinde bu hususlar tek tek ortaya konulacak ve yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Batı Cephesi, Sakarya Muharebesi, Ali Kadri, Seyitgazi, Yeni Mehmetli, Yıldız Dağı, Hamamlı Karahisar.

DETERMINATIONS AND ANALYSIS OF A LIEUTENANT FOR DAILY LIFE DURING THE SAKARYA BATTLES

ABSTRACT

Lieutenant Ali Kadri (Köprülü) is one of the many officers who emerged with the end of the First World War. After returning to his home in Istanbul, he remained indecisive for a while. Meanwhile he has had some contacts. After consulting with exposed officers like him, he voluntarily decided to go to Ankara and went to İnebolu by sea. He reached Ankara from İnebolu via Çankırı. After the necessary contacts in Ankara, he had his appointment to the Western Front order and went to Ankara from Eskişehir and joined his unit. After the Eskişehir-Kütahya Battles, the army retreated to the east of the Sakarya River and Ali Kadri moved backwards with his unit. In his journals, Ali Kadri described the Battle of Sakarya from beginning to end, day by day. Based on these diaries, we will not focus on battles with Greece. The main point we want to emphasize is to reveal the life of the soldier from the eyes of a young officer during the time of the battle. Lieutenant Ali Kadri, as a human being, recorded what he did during the battles, his feelings, his longing for the family, the feelings he felt during the writing of letters and waiting for answers. Although he is a young officer, he had very important findings. He expressed his thoughts about his commanders, the attitudes and behaviors of the soldiers against the war, their fears, his longing and some opinions on the course of the war. In addition, there are interesting findings related to the settlements within the battlefield. There are individual evaluations of the villages on the battlefield. The peasant's view of the military and the war, their positive or negative behaviors towards the military were expressed by giving the village names. He kept records of the general appearance of the villages, their cleanliness or their dirtiness. He made clear convictions about the villages and the villagers. These issues will be put forward and interpreted in the text of the paper.

Keywords: National Struggle, Western Front, Battle of Sakarya, Ali Kadri, Seyitgazi, Yeni Mehmetli, Yıldız Mountain, Hamamlı Karahisar.

GİRİŞ

Günlükler ve hatıralar tarih araştırmalarında kullanılan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bütün kaynakların kullanımında olduğu gibi günlükleri de metodolojik açıdan tenkide tabi tutmadan kullanmak doğru değildir. Tarih usulüyle ilgili yazılan kitaplarda günlüklerin, öncelikle yazarının kendini haklı göstermeleri veya kendisini ilgilendiren hususlarda doğruyu olduğu gibi yazmaktan imtina etmeleri gibi noksanlıklarla malul oldukları kaydedilmektedir. Ancak bu hususu fazla mübalağa etmemek gereklidir. Yani diğer kaynaklardaki bilgiler ne kadar güvenilir veya güvenilmez ise günlük ve hatıralardaki bilgiler de o kadar şüphelidir. Askerlerin günlüklerindeki bilgiler, daha çok tarihler (kronoloji), birlik isimleri, sayıları, yer isimleri bakımından belki doğrulamaya muhtaçtır. Bazı olaylar hakkında yazılanlar, günlük sahibinin fikir ve kanaatleri olması bakımından önemli ve dikkate değerdir. Belki de günlüklerin en önemli yanı da budur. Yani o şahsın kanaatlerini aksettirmesi bakımından değerlidir. Dolayısıyla günlükler, maddî birtakım bilgiler (tarihler, birlik isimleri, coğrafî yer adları, askeri birliklerle ilgili verilen sayılar vs.) bakımından diğer kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırıldıktan, gerekli tenkide tabi tutulduktan sonra tarihçilerin kullanabileceği en önemli bilgi kaynaklarından dır. Zira olayları birebir bizzat yaşayan kimselerin günlükleri kaleme alması, olayların şahidi olması bu bilginin kıymetini arttırmaktadır. Harplerde tutulan günlükleri sahibinin rütbesi, makam ve mevkii, yetkileri bakımından ayrı ayrı değerlendirmek gereklidir. Harpler sırasında genelkurmay başkanı, kuvvet komutanı, ordu komutanı, kolordu, tümen, alay, tabur, bölük ve takım komutanı seviyesinde yetkili olanların yazdıklarının her birinin ayrı ayrı önemi vardır. Yukarıda saydığımız birliklerin bir kısmı stratejik, bir kısmı ise taktik seviyede birliklerdir. Dolayısıyla bu birliklerde görev yapanların her birisi, meselelere buldukları yerden bakmaktadırlar. Görevleri icabı hadiselere bakışları da buldukları komuta kademesinden gözüktüğü şekliyledir. Yani birtakım komutanından, bir kolordu komutanınının bakış açısını ve görüşlerini bekleyemeyiz. Her şeyden önce yetki bakımından, sorumluluk bakımından, tecrübe ve bilgi birikimi bakımından bu

birliklerde görev yapanların durumları farklılık arz etmektedir. Birliklerde görev alan kişilerin içindeki buldukları savaş şartları da birbirinden çok farklıdır. Bir üst seviye komutanın harp sırasında yaşadığı şartlar farklıdır. İçinde bulunduğu çadırı, yediği yemek ve yemeğin sofrası ediliş şekli, yattığı yatak, tuvalet imkânları, giydiği elbise, ayakkabıdaki botu vs. gibi günlük ihtiyaçlarının karşılanma biçimiyle küçük rütbeli bir subayın, astsubayın veya erin imkânları birbirinden farklıdır. Dolayısıyla olaylardan etkilenmelerinin şekli de, hissettikleri de farklı olacaktır.

Cephede günlük yaşayışı sadece harbin oluşu, yapılan muharebeler, askerî hareketler olarak değerlendirmemelidir. Askerî hareketler cephenin olmazsa olmazı ise, insanî faaliyetler de aynı şekilde olmazsa olmazlardandır. Hatta daha önemlidir. Yani yeme içme, giyim kuşam, yatma, uyuma, tuvalet ihtiyacı vs. gibi hususlar da cephenin değişmezlerindedir. Diğer taraftan, insan psikolojisi de muhakkak en önemli hususların başında gelmektedir. Savaşların kazanılmasındaki en önemli faktör şüphesiz insanın olaylar karşısındaki davranışları, tepkileridir. Yani korkular, cesurane davranışlar cephede her saniye iç içe olunan hususlardır. Bunları göz ardı edemeyiz. Diğer taraftan cephede savaşan birliklerdeki insan unsurunun dışında bir de savaş alanı içinde veya yakın çevresinde bulunan yerleşim alanları ve buralarda yaşayan insan unsuru da önemlidir. Savaşın kaderini doğrudan etkileyen konular arasındadır. Askerî birliklerin morali ve güveni hususunda yerli ahalinin tutum ve davranışlarının etkili olduğu şüphesizdir.

Bu genel girişten sonra Ali Kadri Köprülü'ye ait günlüklere geçebiliriz. (Ali Kadri Köprülü, **Anadolu'da Hayat ve Hatıratım-Anadolu'da İstiklâl Mücadelesi**-(Hazırlayan: Hamit Pehlivanlı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2011) Ali Kadri, Mülâzım-ı Sâni (Teğmen) olarak Millî Mücadeleye katılmıştır. Günlükleri, İstanbul'dan ayrıldığı 14 Haziran 1921'den başlamaktadır. Ali Kadri Bey Ankara'ya ulaşıncaya kadar yolda rastladığı kişiler ve olaylar hakkında düşünce-

lerini açıkça yazmıştır. Yol üzerindeki köyler, köylüler, hanlar ve sahipleri hakkındaki fikirlerini, iyi veya kötü kanaatlerini samimi bir dille açıklamıştır. Ankara'ya ulaştıktan bir süre sonra Kocaeli Grubuna tayin olunmuştur. Birliğine katılmak üzere Eskişehir'e ulaştığında tayininin Batı Cephesi nakliye kollarına çıktığını öğrenir ve buna üzülür. Bu sırada Eskişehir-Kütahya Muharebeleri devam etmektedir. Bazı teşebbüslerde bulunarak kendisini 14 Temmuz 1921'de 11. Tümen 126. Alay Hücum Taburuna tayin ettirir. Bundan sonra cephede yaşadıklarını da günü gününe kaydeder. Ordunun Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde yenilerek Sakarya'nın doğusuna çekilişini, Sakarya Muharebelerinin safahatı ve zaferle sonuçlanmasını günbegün defterine kaydetmiştir. Sakarya Zaferinden sonraki hazırlık dönemini de her gün defterine yazmıştır. Defterdeki kayıtlar Ocak 1922 tarihi itibarıyla son bulmaktadır. (Ali Kadri, s. XVII-XVIII).

Günlüklerde küçük rütbeli bir subayın gözlemlerini, olaylara bakış açısını görmekteyiz. Üst birlikleri idare edenlerin daha yukarıdan olaylara bakışlarına karşılık, askerî birliklerin en küçük biriminde, en ön saflarda çarpışan bir teğmenin duygu ve düşünceleri, olaylara bakışı da şüphesiz önem arz etmektedir. Cephe günlüğü olarak yazılan bu hatırat, askerî tarih araştırmacıları ve bazı tahlilleri açısından sosyoloji ve sosyal psikolojiyle uğraşanlar için de fevkalade önemli bilgileri havidir. Genel ve resmî tarih kitaplarına aksetmeyen, aksetmesi de mümkün olmayan küçük, teferruat sayılabilecek olaylar burada yer almaktadır. Düşman kurşunlarına doğrudan göğsünü siper eden, aç, susuz, yorgun ve en yakın arkadaşlarının yanında şehit olmasına şahit olanlar öncelikle bu gibi küçük rütbelilerdir. Bu bakımdan onların yazdığı harp hatıraları ve günlükler özgünlük açısından, gerçeklik açısından son derece kıymetli eserlerdir. Ali Kadri Bey'in yazdıkları da bu çerçevede değerlendirilmelidir. İstiklâl Harbinin üzücü (Eskişehir-Kütahya) ve sevindirici (Sakarya) iki önemli muharebesini bir teğmenin kaleminden okuyarak, o günkü savaşların ne derece zor şartlar ve imkânsızlıklar altında yapıldığını, kazanılan zaferlerin ne kadar kıymetli olduğunu öğreniyoruz. Günlüklerde sadece askerî olaylarla ilgili

bilgi ve mütalaalar yazılmamıştır. Askerî bilgiler kadar önemli sayılabilecek bazı toplumsal olaylar da aktarılmıştır. (Ali Kadri, s. XVIII)

Cephede Günlük Olağan (Kabul Edilen) Hayat

Ali Kadri'nin günlüklerinde cephedeki hayatı ilgilendiren konularda da fevkalade kıymetli bilgiler mevcuttur. Askerin cephede geçirdiği günler ve karşılaştığı yaşama şartları konusunda bazı somut bilgiler vermektedir. Yaşadıklarını olağan hadiseler gibi aktarmaktadır. Cephede savaşan genç bir subayın psikolojisini anlatması bakımından bu bilgiler çok kıymetlidir. Mesela Eskişehir-Kütahya muharebelerinden sonra Eskişehir'in düşmesi üzerine Yunanlıların ilerleyişi karşısında tertibat alınmıştır. 17 Temmuz 1921 gecesi Ahmet Turan Baba (1300 rakımlı tepeler) civarında yarını beklerken ateş yakıp geceyi geçirmeyi planlamaktadır. Kendi ifadesiyle, "*Hayatımda ilk defa bir çalının dibinde çıplak olarak yatıyordum. Bu vaziyeti kendim bile bilmiyordum. Fakat vazife-i vatan bunu muktezadır. Soğuşun şiddetinden kâh uyanıyor, kâh yine yatıyorum. Güç hal ile sabahı ettik. Sabah müthiş bir patırtı arasında hepimiz uyandık. Vazifemize koştuk. Muharebe başlamıştı.*" (Ali Kadri Köprülü, *Anadolu'da Hayat ve Hatıratım*, s.59-60) Genç bir subayın ilk defa düşman karşısında geceyi zorluklar içinde geçirmesini vatan hizmetinin gereği olarak kabul ederek makul karşılaması askerin morali bakımından önemli bir husustur. Askerin psikolojini ve zorluklara hazırlıklı oluşunun göstergesidir. Bu cümleler, askerlik şartlarını sıradan bir iş gibi kabulünü de ifade etmektedir. 18 Temmuz sabahı Yunan askeri- nin topçu desteğinde ilerlemesi üzerine muharebe şiddetlenmiştir. Bu hadiseyi "*bu hay, huy, harp hem tatlı ve hem de pek feci bir şey*" (a.g.e., s.60) diye açıklamaktadır. Düşmanın kaçışını da kazanmanın mutluluğuyla şöyle değerlendiriyor: "*Düşman kaçarken ilk defa görüyorum. Ne hoş ve tatlı manzara! Zafer kadar hoş bir şey yok.*" (a.g.e., s.60) Yani kazanma duygusu zorlukları ve ölüm tehlikesini unutturuyor.

Ali Kadri, muharebelerin kanıksandığını, şartların insanı normal hayattaymış gibi davranmaya mecbur ettiğini şöyle ifade ediyor: "*Gece bitap bir şekilde Sivrihisar'da yattık. Yemek yer yemez yattık. Ölü gibi uyuduk. Artık dünün müthiş muharebelerini, düşmanın vaziyetini düşünmüyorduk.*"

Bunları çoktan unutmuştuk.” (a.g.e., s.69) Askerin durumunu ve normal bir hayat yaşıyormuş gibi günlük hayatını sürdürmesi bakımından şu ifadeler önemlidir: “Sivrihisar’ın aşçı dükkânında yemek yedim. Öteberi aldım. Burada kavafiye var. Bir pabuç aldım ve giydim. Başka çare yok. Yürüyüşlerde bu iş çok fena! Yemeni (bir tür deriden yapılmış ayakkabı) lazım. Bilhassa bizim gibi piyadelere Allah acısın. Mütemadiyen yürü, yürü...” (a.g.e., s.69) Askerin savaş şartlarında cephedeki günlük istirahatini, sanki rahat bir yatakta yatıyormuşçasına şöyle aktarıyor: “Gece ovada yattık. Bu gibi yürüyüşlerde toprak üstünde uyumak adettir. Buna da alıştık. Hemen yatacak gibi bir yer tesviye olunur. Mezara girer gibi bir çukur kazdırılır, onun içine yatılır. Ve ölü gibi de uyunur, uykuya dalmır. Çünkü yürüyüş insanı berbat ediyor.” (a.g.e., s.70).

Savaşlar hayatla ölümün yan yana olduğu anlardır. Asker, bu şartlar altında bile “*pılıçka, yağma*” yapmaktan vazgeçmemektedir. Her an ölümle burun buruna olan insanoğlu, muharebe sırasında da ganimet ele geçirmek için çabalamakta ve silahların gölgesinde bunları paylaşabilecek kadar ölümü hiçe sayabilmektedir. Ali Kadri bu manzarayı “*bir kısım efrat ganaimi taksim etmekte. Bir kısmı da alınan davarları kesmekte ve pişirmektedir. Herkes boğazıyla meşgul*” (a.g.e., s.62) diye tasvir etmektedir.

Savaş şartlarını herkes aynı cesaretle, fedakârlıkla ve aynı gayelerle kabullenemiyor çoğu zaman. Savaşın en önemli meselelerinden biri de şüphesiz firari askerlerin meydana getirdiği boşluk ve diğer askerler üzerindeki olumsuz etkileridir. Firarları önlemek, bazen sözle ikna ile mümkün olmamaktadır. Komutanlar ve siyasi otorite bunun önüne geçebilmek için çok ağır, etkili tedbirler alma yoluna gitmiştir. Tabii bunlardan en etkilisi ve korkunç olanı firarilerin idam veya kurşuna dizilerek öldürülmesidir. Ali Kadri de günlüklerinde bu konuda örnekler sunmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Onun anlattığına göre firar eden Afyonlu askerlerden ikisi Sivrihisar’da 126. Alay Komutanı İsmail Hakkı Bey’in (Alpan) emriyle idam edilmiştir. Bu

hadiseyi üzücü olarak nitelemekle beraber aynı zamanda tabii karşılamakta ve “*bu hazin manzara etraf-ı erbaaya iyi bir numune-i imtisal teşkil etti*” (a.g.e., s.69) şeklinde değerlendirmektedir.

Yunanın Vahşeti

Ali Kadri, elinde tabanca düşman askerlerini kovalarken savaşın tabiatı gereği yürek burkan manzaralarla da karşılaşmaktadır. Bu üzücü olaylar karşısındaki duygularını şöyle aksettiriyor: “70. *Alaydan iki yüzbaşı, bir mülazım gördüm. Bedbahtlar şehit olmuş. Zavallıları düşman adamakıllı süngülemiş, her tarafı parçalamış. Düşman köpekleri pek çok. Ben bu elim manzara karşısında ilk defa bulunuyordum. Onun için yüzbaşılardan, şehitlerin yanında durdum. Diz çöktüm, okudum, üfledim. Gözlerim sulandı. Aklıma birçok şey gelip geçiyor. Kendimi kaybetme dercesine de geldim.*” (a.g.e. s.62) Düşman askerinin davranışları ise göz yaşartıcı ve insanlıktan utandırıcı bir vaziyettir. Yunanlar etrafta bulunan çiftlikleri, hatta çiftliklerdeki hayvanları bile yakmıştır. Teğmen gördüğü manzarayı şöyle tarif etmektedir: “*Düşman bizden aldığı bir manga kadar esiri bir araya toplayarak teçhizatıyla beraber yakmış. Biçare zavallı şehitlerin kemikleri, simsiyah vaziyetleri tamamen yakıldıklarını müeyyettir. Bu müthiş manzara karşısında ağladık. Düşmanımız asrın en vahşi ve hunharıdır.*” (a.g.e., s.62) Teğmen Ali Kadri, Yunanların çekilirken yaptıkları mezalimden, orman ve köylerin yakılmasından dehşetle bahsetmekte ve “*hayvanatın sesleri, alev sütunları, yangınlar pek elim ve tahammülsüz idi. Bu cehennemi manzaraya henüz tesadüf ediyorum*” (a.g.e., s.62) diyerek vahşeti cehenneme benzetmektedir. Yunanların karakterini de tahlil eden Ali Kadri, “*Kral Eskişehir’de Zeytunizâdelerin evinde oturmuş. Giderken evdeki halıları bile aşırmış. Yunanistan’ın kralı hırsız, pek adi. Eskişehir’de çok olan Ermeni ve Rumlar mütemadiyen taarruz ve yağmalara devam etmiş*” diyerek izah etmektedir. (a.g.e., s.122)

Köylerin Durumu ve Halkın Askere Bakışı

Teğmen Ali Kadri, aynı şekilde cephede askerî bölge içinde kalan köyler ve köylülerle ilgili de kıymetli bilgiler sunmuştur. Cephede ileri harekât sırasında karşılaştığı olayları aktarırken açıkça kanaat belirt-

miştir. Konakladıkları veya geçerken uğradıkları köylerde karşılaştıkları muameleleri, köylülerin iyi veya kötü davranışlarını, yemeklerini, adetlerini, şivelerini, misafirperver olup olmadıklarını kendi üslubuyla bizlere ulaştırmıştır. Sosyolojik ve psikolojik tahliller yaparak halkın askere iyi veya kötü davranışının sebeplerini izaha çalışmıştır. Kanaat belirtirken olabildiğince objektif davranmaya çalıştığı hissedilmektedir. Halkın yoksulluğunu, buna bağlı olarak savaşa bakış açılarını dile getirmektedir. Yunan işgalinden önce askere soğuk davranan bir kısım köyler halkının, bilâhare Türk askeri tekrar geldiğinde tamamen farklı bir davranış sergilediklerini yazmıştır. Köylerin etnik yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Bu yüzden hatırat sadece askerî bakımdan değil, adet, gelenek, şive, misafirperverlik, damak tadı, bölgenin iklim ve bitki örtüsü, yetişen meyve ve sebzeler gibi hususlarda bilgi vermesi açısından da önem arz etmektedir.

Teğmen, harp sahasındaki halk ve köylerin durumu hakkında şunları yazmaktadır: “Üryan Baba Köyünü geçerken çok üzüldüm. Evler beyaz bir bayrak asmış, teslim olmuş. Çıt, seda yok. Zavallılar beş dakika sonra düşman elinde fecayii ve mezalim silsilelerine maruz kalacak. Ne elim manzara. Ağlamamak mümkün mü?” (a.g.e., s.67) “Her saat geçtikçe düşmana topraklarımız terk olunuyordu. Geriye attığımız her adım düşmana terk olunuyordu. Her taraf ekin. Ekinler olmuş, hatta yanmış. Başaklar dolu ve eğilmiş. Hasat zamanı. Fakat kim bakıyor? Düşman tarlaları yakıyor. Karşıdan duman ve alev sütunları müşahede olunmaktadır. Ne elim manzara!” (a.g.e., s.68) “Yollarda perakende kıtaatın, ağırlıkların vaziyeti, köylülerin hal-i pür melali, köylerin safahatı müellemesi pek garip ve şayan-ı teessür idi.” (a.g.e., s.68) Askerin bazı yerleri düşmana terk etmesi üzerine o yöre halkının içine düştüğü durum Ali Kadri’nin günlüklerinde şöyle anlatılmaktadır: “Sivrihisar’ı terk ediyoruz. Ahali ağlıyor. Bu çekilme vaziyeti ne kadar müthiş ve olmasa. Allah vermesin. Bilhassa kadınların ağlaşmaları ve duaları dilsûz idi.” (a.g.e., s.69-70)

Ali Kadri, harp sahasındaki köylerle ilgili enteresan tespitlerde bulunuyor. 1 Ağustos 1921'de Yeni Mehmetler Köyüne karargâhları taşınmıştır. Köydeki duruma dair tespitleri şöyledir: “*Su cihetinden sıkıntı çekiyoruz. Köyü gezdim. Ahalisi pek pis ve ahlâksız. Askere karşı pek insafsızca hareket ediyor. Parasıyla bir şey alma imkânı yok. Haşin ve sert bir ahali var.*” (a.g.e., s.71) Asker 3 Ağustos 1921'de açık ordugâhtan çıkıp Yeni Mehmetli Köyüne girmiştir. Ali Kadri, köyle ilgili tespitlerine devam ederek şunları yazmaktadır: “*Köy pek pis. Şerait-i hayat mevkut (ölü-kötü). Su yok. Bir pis kuyuya arz-ı inhisar etmekteyiz. Kıtaat ve köylü buradan su almaktadır. Esasen Haymananın Meydanı demek olan bu menatik, hemen hemen anasır-ı erbaadan mahrumdur diyeceğim. Başka çare yok. Tek bir ağaç yok. Köyde ev, oda buluncaya kadar neler çektim neler! Damlar toprak, odalar toprak, taş, pislikten ibarettir. Sokaklar pislik. Apteshane katiyen yok. Adetleri değildir. Herhangi bir yere def-i hacet edilir. Hal-i vahşet eseri var. Kaçgöç yok demektir. Nisvan (nisa-kadın) nisvanlıktan çıkmış. Kadınlar eşek gibi çalışmakta, erkekler istirahat etmektedir. Bunlar bir odada hayvanlarla beraber yatmayı pek tabii bulurlar. Bunun mahazirini izah etmeye kalkarsak her taraftan duçar-ı müşkülât oluruz. Pislik tabiatsızlıkla imtizaç etmişler. Tarz-ı libasları bambaşka. Kırmızı şalvar kuşak, ayak, yalın ayak. Başta alnın önünde başın muhitinde kâkül ve mangırlar var. Bu ağır parayı başta taşımak âdet edilmiş. Kafalarında ekseriya büyük ve derin tabak gibi bir şey var. Bunun etrafında para, mangır 5. Mehmet'in yüzlükleri var. İşte yeni Mehmetli Köyünün hayat ve âdâtı. Ahvâl-i ruhiye sükût etmiştir. Ahlâksızlık var. Askere karşı hürmet ve itaat yoktur. Bir şey vermek ve satmak istemezler. Hey gidi cahil guruh hey!” (a.g.e., s.73)*

Ali Kadri 6 Ağustos 1921'de Yeni Mehmetli'den Toydemir'e karargâhlarının taşındığını yazmakta ve Toydemir'i tasvir etmektedir. Buna göre, “*Çadır hayatına tekrar atıldık. Toydemir'de Tatarlar mebzul. Bir ufak bakkaliye var. Ara sıra gider otururuz. Su yok. Bir kuyu var, pis.*” (a.g.e., s.75)

Ali Kadri Bey'in cephede bir kurban bayramı kutlamasını tasviri de önemlidir. Asker üzerindeki tesiri ve oluşan manevi havayı şöyle açıklıyor: “*15 Ağustos 1921 Sakarya-Yıldız Dağı ordugâh. Bugün kurban*

bayramı. Büyük ve ilahi bir günün, bir yevm-i mübarek ve mesudun birinci günü. Herkes şen ve şakra. Bütün zabitan toplandı. Fırka karargâhı civarında bayram namazını eda ettik. Allah kabul etsin. Kumandan Ali Hikmet Bey (Ayerdem) başta olmak üzere büyük bir cemaat ile bütün fırka namazı eda etti. Namazgâhın etrafı süngü ile mümeyyez, silah çatıları ile muhat ve etraf-ı erbaa Albayraklarla müzeyyen.” (a.g.e., s.77)

Ali Kadri Bey, 13 Eylül 1921’de Sakarya Muharebesinin 21. günü daha önce hakkında pekiyi şeyler düşünmediği Yeni Mehmetli Köyüne geri gelmiştir. Daha önce askere karşı soğuk ve kötü muamele yapan köyle ilgili olarak eskiye atıfta bulunan Ali Kadri, onların yaptıklarını unutmuş bir vaziyette yeni durumlarına üzülmemektedir. Köyle ilgili yeni düşünceleri şöyledir: “*Tam bundan 20 gün evvel yine burada bulunuyorduk. Hamdolsun az fasıla ile yine buralara geldik. Yeni Mehmetli Osman Ağabeyi (muhtar) gördüm, görüştim. Ellerime sarıldı. Ahalî ağlıyor, sızlıyor, Yer yurt yok. Ekmek, su yok. Harabe ve ölüm. Başka bir şey mevcut değil. Yeni Mehmetli kâmilen ihrak-ı binnar olmuş. Altı bin kadar davarları götürülmüş. Para ve eşyaları kaybolmuş. Irzlarına tasallut etmişler. Her türlü fezahat irtikâp olunmuş. Ahalî bunları hikâyeye ediyor ve ağlıyor. Yüreğim sızladı. Hey gidi bundan 20 gün evvelki Yeni Mehmetli hey! Nerede o binalar, davarlar, sevişen insanlar nerede! Bu elim ve müessir manzara-i hevli-i nak (korkunç-korku veren) karşısında ağlamamak, sızlamamak mümkün mü? Bütün köyler aynı vaziyettedir vesselam. Yollarda birkaç esir yakalandı. Nihayet Yıldız Köyüne geldik. Yıldız Köyü haraben, turaben. Ahalisi yok. Evler yanmış. Elan duman içindedir.*” (a.g.e., s.108)

Sakarya Muharebeleri neticesinde 21 Eylül 1921’de Yunan birlikleri takip edilirken yol üzerinde rastlanan Türk köylerindeki vaziyet hakkında Ali Kadri şunları anlatmaktadır: “*Kozağaç tarikiyle Kadıncık’a geldik. Köylerin manzarası oldukça hoş. Fakat köylerin hemen hemen hepsi yanmış. Düşman yakmış, her taraf harabe. Her yer felaket yuvası, baykuş yuvası. Yanan köylerin ahalisi yanmayan birkaç köye dolmuş, balık istifi gibi. Harap bostanlar, halî (boş) tarlalar, yağma olmuş, yanmış evler, köyler. Bu tahammülsüz manzara-i dilhıraş (yürek paralayan) insanı çok müheyyiç (heycan vermek) ve müteessir ediyor. Bu elim manzaraya şahit olmak da bedbahtlık.*

Hem de ne bedbahtlık. Artık bundan sonraki yürüyüşlerde hem böyle harabelere tesadüf edeceğiz. Harabeler arasında serseriyane dolaşan zavallı bedbaht halka rast geleceğiz. Yunan, namussuz düşman yapmadığını bırakmamış. (a.g.e., s.115) Köylüler ağlaya ağlaya hikâye ediyorlar. Hetk-i ırz, nehb-ü garet (çapulculuk), yağmagirlik, yangıncılık, yıkıcılık, bir sürü fezahat (kepazelik, alçaklık) ve şenaat.” (a.g.e., s.116) Ali Kadri, başka bir köy, Dutluköy ile alakalı şunları aktarıyor: “Mehmet Ağanın odasında misafiriz. Bize çok ikram etti. Ayağı topal olan Mehmet Ağa güzel bir yemek çıkardı. Bunlar arasında hindiyi zikredebilirim. Bu yorgunluk üzerine bu ikram ve misafirperverlik bizleri çok sevindirdi. Üzüm çok mebzul. Her tarafımız üzüm kesildi. Bıktık. Asker de bıktı.. Mehmet Ağa uzun uzadıya düşman mezalimini, fecayii silsilelerini nakil ve hikâye etti. Mehmet Ağa askere o kadar merbutiyet gösteriyor ki tasavvur olunamaz. Esasen kendisi de Harb-i Umumide Çanakkale’de ayağının birini kaybetmiş bir gazidir. Adamcağız ağlaya ağlaya bitti. Bu elim manzara karşısında biz de ağladık. Nihayet hıçkırıklar arasında uyudum kaldım... Mehmet Ağa ile veda ettim. Adamcağız gözyaşları ile bizi teşci etti. Bu suzengi (yakıcı-yakan) manzara beni epey yordu. Manen çok yoruldu. Maddeten hiç. Köylüler gözyaşları ile bizleri selamlıyor. Bunların hal-i pür melali ve perişanlıklarına tahammül etmek mümkün değil. Tahammül etmek için çelikten bir kalbe malik olmak lazımdır.” (a.g.e., s.116)

Ali Kadri, Yunanları takip ederken karşılaştığı manzaraları günlüklerinde aktarmaya devam etmektedir. “Düşman Sivrihisar’ı da yakacakmış. Tertibatını almış. Fakat Zeki Bey kumandasındaki kahraman süvarilerimiz ansızın Sivrihisar’a girmiş. Düşman ancak kendini kurtarabilmiş. Sivrihisarlılar kahramanlara hayatlarını medyundur. Ahali orduyu ağlayarak karşılıyor. Hatta bu sürura, bu tatlı istikbâle harabeler arasında dolaşan bedbahtlar bile meserret (sevinç) gözyaşları ile iştirak ediyorlar. Ne müheyyiç bir manzara. Bizim tabur Aşağı Kepen’e yerleşti. Burada Mehmet Ağa’nın evine girdik. Bize çok ikram etti. Mütemadiyen süt, kahve getiriyor. Pilav ve fasulyeyi sofradan eksik etmiyordu. Zavallılar o kadar misafirperverlik gösteriyorlar ki tasavvur edilemez. Yorgun olduğum için hemen yattım.” (a.g.e., s.117) Ali Kadri, köylerle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Günlükle-

rine savaş sırasında, sıkıntılı zamanlarda bile o günkü durumu aksettiren bilgiler vermekte ve gördüğü manzarayı tasvirten geri kalmamaktadır. Aynı zamanda köylülerin düşman işgalinden önceki askere bakış açılarıyla düşman yenilerek çekildikten sonraki bakışları ve davranışlarını da mukayese etmekten geri durmamaktadır. Karargâh kurdukları Aşağı Kepen Köyü hakkında şunları yazmaktadır: “Aşağı Kepen seksen hane kadar. Ahalisi pek o kadar fena değil. İyi insanlar. Düşmanın tecavüzüne uğramış. Civar kısmen harap olmuş. Bağlar, bostanlar berbat olmuş. Yukarı Kepen tamamen yanmış. Yalnız bu köy nasılsa kurtulmuş. Bizim ev sahibi Mehmed Ağa hikâyesine başladı. Kendisi esasen askermiş. Tebdil-i heva almış. Zayıf malûl zavallıdır. Köylüler ile konuşmak pek tatlı. Bu saf, nezih insanlar pek has ve ruhlular. Bunları hor görmek muvafık değil. Köylülerin kutsi hizmeti büyüktür. Bunlara hürmet etmeliyiz vesselam. Sivrihisar’a önce geldiğimiz zaman ahali ve halk daha başka idi. Askere karşı biraz husumet vardı. Çarşıda dükkânlar kapalı, her şey pahalı, vermek istemezler, serin muamele yaparlardı. Son felaketten sonra ahval böyle biraz tagayyüre uğramış. Fakat biraz daha var. Yunan fecayii ve felaketinden sonra Hanya ile Konya’yı biraz anlamışlar. Fakat Mehmet Ağa bu malul asker çok hürmet ve nezaket gösteriyor. Neler ikram etmiyor neler! Ekmek yerine bunlar sacda pişirdikleri bir nevi pide ile iktifa ediyorlar. Bunlara da alıştık. Mehmet Ağa’nın takdim ettiği bu gibi şey insana pek lezzetli geliyor. İnsan her şeye alışıyor vesselam. Bizim Mehmet Ağa saf olduğu kadar temiz ve mütevazıdır. Çok iyi bir adam. Bura hakkında çok iyi malumat edindim. Havalar akşam soğuyor. Buraların kışı galiba çok sert oluyor. Şimdiden böyle olursa düşünmeli.” (a.g.e., s.117-118)

Ali Kadri, düşman takibi sırasında yol üzerinde yeni rastladıkları yerler hakkında bilgiler vermeye devam etmektedir. Köylerin nüfus bilgileri, tabiat manzaraları, halkın yapısı, ahlâkı, huyu, temizlikleri, tertipleri, giyim kuşamları ve askere davranışlarını ayrı ayrı tahlil ve tasvir etmektedir. Köyler ve köylüleri birbiriyle mukayese etmekte ve kanaatlerini belirtmektedir. Yaverviran Köyü hakkında yazdıkları fevkalade önemli bilgilerdir: “28 Eylül 1921 Yaverviran’a muvasalat ettik.

120 kadar hane mevcuttur. Ahalisi Kırım Tatarlarından müteşekkildir. 20-30 sene evvel gelip tavattun (yerleşmek-vatan edinmek) etmişler. Abdülhamid'e duaguvandırlar. Tatarlar çok çalışkan temiz millet. Türkmenlerden çok temiz ve faal. Kabil-i kıyas değildir. Evleri temiz, nizam, intizam düsturlarıdır. Ahali misafirperver, haluk (temiz-iyi huylu), kadınlar ciddi ise de açık saçık geziyorlar. Serbest millet. Faruk Akay Abdullah'ın evindeyim. Sait, ben, İsmail Hakkı, Ahmet hep bir yerde oturuyoruz. Abdullah Ağa ihtiyar. Yunan fecaatini anlattı. Bu köyde 14 kadar hane, ekinler vesaire yanmış. Mevaşisi (koyun) umumiyetle götürülmüş. Bundan sonraki köyler Hamidiye vesaire hep yanmış, berbat olmuş. Yağmagirliğe maruz kalmış. Her şey yanmış. Ben artık bu fecaat ve fezahat silsilelerini kayıt düşmekten bıktım.” (a.g.e., s.120)

Ev Yapısı, Düzeni, Mimarisi ve Halkın Durumu

Teğmen Ali Kadri takip harekâtı sırasında karargâh kurdukları, konakladıkları yerlerle ilgili bilgi aktarımına devam etmektedir. Her seferinde köylerin bir tarafını izah etmekte, köylülerin sağlıklarından, halet-i ruhiyelerinden, evlerin mimarisinden, iç düzeninden, temizliği veya pisliğinden, halkın etnik yapısından bahsetmekte ve çok kıymetli bilgiler vermektedir. Bu çerçevede Alikel Köyü hakkında verdiği malumat ve yaptığı yorumlar önemlidir: “6 Teşrin-i evvel (Ekim) 1921'de Yaverviran'dan saat sekizde ayrıldık. Tatarlar ayrıldığımızı müteessir oldular. Üç saat sonra Alikel'e geldik. Köy halkı Sakarya kenarında bulgur kaynatmakla meşgul. Kazanları kurmuşlar çalışıyorlar. Su olduğu için düşman buralara pek uğrayamamış. Alikel, yedi parça köyden müteşekkildir. Bunlar 20-30 hane kadar vardır. Ahalisi Türkmen. Burası daha iyi. Fakat evler berbat. Tatarlar daha temiz ve tertipli. Ahalisi haşin ve serttir. Buralarda hiçbir şey yok. Yumurta, süt bu gibi şeyler bulmak imkân haricindedir. Oturduğum ev yedi sütun üzerine mebni büyük bir dam. Kapıdan girer girmez büyük ocağı havi bir avlu. Avlunun iki tarafında iki büyük oda mevcuttur. Tavan alçak. Tavandaki müteaddit direkler duvara amudi uzanmış. Direklerin üstüne de sazlıkla örtülmüş. Odada tek bir pencere var. Oda pislikten kararmış. Ziya girmiyor. Odanın içinde büyük bir ocak mevcut. Yer toprak. Ve rutubetli oda mustatiliş-şekil (dikdörtgen) bir yerdir. Mukabil iki büyük sofalar, iki büyük hücre mevcuttur. Hücreler kâmilten toz. Örumcek ile memlu (kaplı). Oturduğumuz

odanın karşısındaki mutfak odada sahib-i hane İsmail Ağa sekiz kadar ailesiyle ikamet ediyor. Bu Türkmenler o kadar pis ki tasavvur olunamaz. Her taraf pislik. İsmail Ağa'nın hemşiresi otuz yaşlarında bir kadın. Pek hasta. Yüzü sapsarı. Elleri, her tarafı zayıf, damarları nazar olunmaktadır. Gözler çukura kaçmış. Çehresi sapsarı, boyun değnek gibi. Ocağın başında bîhis ve hareket durmaktadır. Verem, sıtma gibi hastalıklar kadını mahvettimiş. Yarın öbür gün yolcu. Tatar, Çerkez köyleri ile kabil-i kıyas olmayan bu köyde hayat pek zor ve pahalı, berbat. Sıtma dehşet. Etrafta bataklık var. Ahalisi hasta ve halsiz. Garp Cephesi Sivrihisar'a geliyor.” (a.g.e., 124-125)

Ali Kadri, bu köyle ilgili bilgiler vermekte ve karşılaştığı kötü manzarayı okuyucularla paylaşmaktadır. Buradaki köylülerle daha önceki rastladığı köyleri mukayese etmekte ve bu köyün aleyhine neticelere varmaktadır. Elbette burada kasti olarak bir değerlendirme söz konusu değildir. Gördüklerini, yaşadıklarını, hissettiklerini aktarmaktadır. Teğmenin verdiği bilgiler tarih ve sosyolojik araştırmalar için son derece önemlidir. Şikâyet ettiği en önemli husus, birçok defa olduğu gibi temizliktendir. Yazdığından anlaşıldığına göre asker hemen hemen her gittiği yerde temizlik yaparak orada yerleşmektedir. Ali Kadri askerin bu temizlik anlayışının köylülere örnek olmasını da temenni etmektedir. Bu hususta yazdıkları şöyledir: “10 Teşrin-i evvel 1921. *Alıkan=Alikel. Sabahleyin kalktım odada öyle bir koku mevcut ki beynim dönüyor. Kendimi hemen dışarı attım. Oh... Geniş bir nefes alabildim. Ne pis koku! Daimi mevcut bir koku var ki tahammül mümkün değil. Her yer her taraf berbat, murdar. Ahalisi de pis. Temizlik yok. Bunların yatak yorganını tavsif etsem kaari behemehâl nefret edecektir. Onun için zapt etmeden geçeceğim. Diğer taburlar Alikel'in diğer mahallâtına yerleştiler. Ahmet Sivrihisar'dan geldi. Ismarladığım mesh geldi. Bunu giyeceğim. Sıcak tutar. Buralarda bu çok işe yarayacaktır. Havadis yok, temizlik var. Köyü temizliyoruz. Her nereye gelsek mükellef tathirata başlamak zarureti var. Yoksa iskân, ikamet mümkün değil. Yarabbi askerin bu temizliği, faaliyetini köylülere numune-i gayret teşkil etse ne kadar iyi olacak. Sanki pislik, murdarlık ecdattan mevrus gibi temizliğe meyil etmiyorlar.” (a.g.e., s.125)*

Teğmen Ali Kadri birliğiyle 11 Ekim 1921’de Yaver Viran Köyüne gelmiştir. Burası hakkında da kıymetli tespit, tasvir ve düşünceleri vardır. Daha önce de olduğu gibi mustarip olduğu konuların başında temizlik konusu gelmektedir. Halkın pisliğinden, yaşayış tarzından, örf ve adetlerinden, inançlarından, batıl inançlarından, namaz vs. gibi ibadetlere karşı soğuk olduklarından bahsetmekte ve yorumlar yapmaktadır. Tarih, sosyoloji, folklor, inanç, sağlık ve halkın psikolojisi gibi konularda başka bir yerde hemen hemen rastlayamayacağımız çok önemli bilgiler vermekte ve tespitler yapmaktadır. Dikkate değer çok önemli tespitleri şöyledir: “*Sabah talime çıktım. Hava pek soğuk. Şimdiden hava böyle soğuk devam ederse kışın kim bilir ne kadar kuru soğuk olur? Bu seferki bulunduğumuz oda da pek pis ve murdar. Yer, duvar her taraf toprak. Tavan sazlıklardan ibaret. Odada muhtelif direkler var. Tavan basık. Oda karanlık, pis koku var. Biri kırık, diğeri sağlam olmak üzere iki pencere mevcuttur. Pencere bildiğimiz pencere değil, birer delik. Havası pekiyi değil. İnsanları zayıf, sapsarı. Ev sahibi Hacı Ağa ve kardeşi nitekim böyle. Duma Köy, Alikel Karyesi, şu halde pek fena bir yerdir. Yazın ve kışın buraları yatar. Ağaç namına bir şey yok, kupkuru. Tezek yakıyorlar. Bu köy halkının garip bir itikadına şahit oldum. Şöyle ki bulunduğumuz evin önünde ölmüş bir kuzu gördüm. Bunu niye atmadıklarını veya toprağa gömmediklerini sordum. Cevap verdiler. Verdikleri cevap kışın ölen kuzuları yaza kadar evin önünde terk ederiz. Yazın bunu tarlaya götürüp gömeriz. O şey tarlaya bereket olur. Ne garip itikat! Kahkaha salıvermeye mecbur oldum. Bu tuhaf cevap karşısında gülme-yen yok. İşte böyle garaib mevcut. Ahalinin seciye ve ahlakına gelince umumi-yetle saf ve temiz insanlardır. Fenalık yapmazlar, iyilik yapmaktan da ihtiraz ederler. Mamafih terbiye ve sükût alaimi mevcut. Her şeyde sükût var. Kadınlar ahlaken biraz düşkün. Tesettür falan yok. Kadın erkek karışık. Tefrik-i müşkül. Zafiyet-i diniye mevcut. Taharet, nezaket külliyyen yok. Namaz kılan pek ender. Hülasa ahlaken, dinen, bedenen zafiyet mevcut. Maatteessüf bu civarda Aziziye mintikasında bu hal umumi bir şekil almış vesselam.” (a.g.e., s.127)*

Ali Kadri, dört gün sonra başka bir köye gelmiş ve orası hakkında defterine birtakım bilgiler kaydetmiştir. Burada halkın askerinin gelme-

sine sevineceği yerde üzüldüğünü müşahede etmiştir. Ali Kadri, halkın bu tavrını çok yadırgadığını ve kendisini üzdüğünü ifade etmektedir. Gerçekten de böyle bir tutumun vatan için mücadele eden askerleri üzeceği şüphesizdir. Teğmen bu köyde gördüğü adet, giyim, kuşam, dini hayat vs. gibi konularda da tespitlerini yazmıştır. Defterdeki bu konudaki kayıtlar şöyledir: “15 Ekim 1921’de Manhoz’a geldik. Otuz kadar hane mevcuttur. Ahalisi Türkmen. Hasta, zayıf adamlar. Burada sıtma tahribat yapmaktadır. Ahali sert ve haşin. Hüsn-ü kavil yok, zorla. Ahali ağlıyor. Hâlbuki geldiğimiz için memnun olmaları lazımdı. Bu hal bana çok dokundu. Müteessir oldum.” (a.g.e., s.129) “16 Teşrin-i evvel 1921. Pazar günü. Manhoz. Akşam kaynamış mısırı dökmekle meşgul olan kadınları seyrettim. Kuluk ve kıyafetleri, konuşmaları taaccübüme gidiyor. Bunlarla biraz alay ettim. Bunların bazı âdetleri vardır ki gülmek mümkün değil. Başlarında bulunan ağır müzeyyenat paralardan ibarettir. Bunları halkavari başlarına takarlar. Ayak çıplak, elbise kırmızı şeylerden ibaret. Ayakta şalvar, pek bol bir şalvar. Tesettür hemen yok gibi.” (a.g.e., s.129-130)

Teğmen Ali Kadri, Kasım Ayında geldikleri Pazar Ağaç köyü hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir. Köylünün soğuk davranışından müteessir olmakla beraber öz eleştiri yapmaktan da çekinmemektedir. Kendilerinden önce buradan geçmiş olan 15. Tümenin askerlerinin davranışlarının halk üzerinde kötü tesir etmiş olduğunu kabul etmektedir. Ancak burada şu soru da akla gelmektedir: “Köylü, 15.Tümen askerlerine de böyle kötü davrandıkları için mi kötü muameleye maruz kaldılar?” Bu durum izaha muhtaçtır. Ancak teğmenin tespitlerinden anlaşıldığına göre halk askerden hoşnut değildir. Teğmenin bu husustaki tespit ve yorumları şöyledir: “3 Kasım 1921. Pazar Ağaç. Bu köyün ahalisi biraz huysuz. Bahusus buradan hareket eden 15. Fırka kutaatının bırakmış olduğu fena tesirat dolayısıyla ahalinin bize karşı göstermekte olduğu âdem-i itimat ve emniyet cidden nakabil-i tahammüldür. Seviye itibarıyla pek düşük olan zavallı ahali, ruhen de tezayüd-üs sukut.” (a.g.e., s.140)

SONUÇ

Teğmen Ali Kadri'nin muharebe dışında cephedeki günlük hayata dair tespit ve görüşleri burada sona ermektedir. Ali Kadri, Teğmen rütbesiyle takım komutanlığıyla başlayan cephe hayatında birçok sıkıntılarla karşılaşmıştır. Yazılanların geneline bakıldığında Teğmen Ali Kadri sıkıntıları dile getirmekle beraber zorluklardan, sıkıntılardan hiç şikâyetçi değildir. İsteyerek Anadolu'ya geçmiş ve kendisine teklif edilen cephe gerisindeki kolay hizmetleri kabul etmemiştir. Her türlü yolu kullanarak kendisini savaşan birliklerden birine tayin ettirmiştir. Yazdıklarından işini severek yaptığı, savaş şartlarını benimseydiği, kabullendiği anlaşılmaktadır. Genç bir subay olmasına rağmen tespit ve teşhisleri yerindedir. Teğmenin eli kalem tutmakta ve hayatı kayda değer bulmaktadır. Bu özelliğinden dolayı da her gün defterine yeni bilgiler kaydetmiştir. Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktığı andan itibaren her şeyi kayda geçirerek tarihe hizmet etmiş, malzeme bırakmıştır. Hatıralarla ilgili daha öncede irdelediğimiz gibi bazı ihtiyatlı davranmayı gerektirecek özellikler elbette bu günlüklerde de bulunmaktadır. Ancak Ali Kadri'nin günlükleri, hem harp tarihi, hem askeri tarih, hem genel tarih, hem de sosyoloji ve sosyal psikoloji bakımından dikkate değer bir hatıradır. Bu durumda hatıralar, günlükler hakkında genel olarak peşinen verilen hükümler de sorgulanmak durumundadır. Teğmen Ali Kadri'nin, harp sahasındaki tasvirleri, komutanlar ve askeri hazırlıklar hakkında yazdıkları harp tarihi ve özellikle Sakarya Muharebeleri açısından önemlidir. Genellikle alışlageldiği üzere harp tarihleri resmi evraka müsteniden ve üst birlik amirlerinin yazdıklarına (genellikle harp ceridelerine) dayalı olarak yazılmaktadır. Elbette bu önemli bir husustur. Ancak savaşanlar sadece üst birlik amirleri değildir. Sahada eratin arasında onlarla hemen hemen aynı şartlarda savaşan, savaşı bizzat yaşayan küçük rütbeli bir subayın yazdıkları da önemlidir. Öyle anlaşılıyor ki, teğmen defterine gördüklerini, hissettiklerini, düşüncelerini hemen hemen sansürsüz kaydetmiştir. Günlüklerin bütününden samimi, ön yargısız bir anlatım olduğu kanaati hâsıl olmaktadır. İstanbullu bir şehir çocuğu olduğu anlaşılan Teğmen Ali Kadri, aldığı askeri eğitimin gereği

olarak savaş şartlarından şikâyetçi değildir. Karşılaştığı zorlukları olağan karşılamakta ve içinde bulunulan duruma alışmak gerektiği bilinciyle hareket etmektedir. Ali Kadri'nin günlükleri askeri tarih açısından önemli olduğu kadar, sosyoloji ve sosyal tarih açısından da önemlidir. Zira Ali Kadri, askerin gece gündüz, muharebe sırasında ve dışındaki cephedeki hayatını, duygularını, psikolojisini tespit etmiştir. Diğer taraftan harp sahasındaki yerli halkın muharebeler sırasındaki durumunu ortaya koymuştur. Köylülerin psikolojisi, askere bakış açısı, sevgisi veya nefreti olaylarla ortaya konmuştur. Düşman işgalinden evvelki davranışları ve Türk askeri tarafından kurtarıldıktan sonraki tutumları mukayese edilerek neticelere varılmıştır. Diğer taraftan o zamanki halkın sosyal, ekonomik durumu ve hayat tarzı üzerinde de durularak kendi çapında tespitlerde bulunmuştur. Bölgeyi tanımayan, harp münasebetiyle ilk defa bölgeye gelen birisi olarak teğmenin yazdıkları çok önemlidir. Teğmen, tanımadığı köyler ve halkı hakkında gördüklerini kayda geçirmiştir. Tarafsız ve sadece o sırada gördüklerine dayanan tespitler ve varılan kanaatler günlüğün önemini arttırmaktadır. Bu günlükten alınan ilhamla Sakarya Muharebeleri ile ilgili her rütbeden asker tarafından yazılmış günlük ve hatıralardan istifadeyle, mukayeseli bir çalışma yapılabileceği kanaati hâsıl olmuştur. Böylece sadece resmi evrak ve üst seviye komutanların kanaatlerine göre yazılan eserlerdeki noksanlıklar ve fazla dikkate alınmayan küçük rütbelilerin düşüncelerine karşı yapılan haksızlıklar da giderilmiş olur.

**ATATÜRK DÖNEMİ'NDE BİR KADIN DOĞUM VE
HASTALIKLARI DERGİSİ: TÜRK JİNEKOLOJİ ARŞİVİ (1934-
1939)**

Hasan DEMİRCİ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Atatürk döneminde Türk Jinekoloji Cemiyeti tarafından 1934-1939 yılları arasında çıkarılmış olan Türk Jinekoloji Arşivi adlı mecmuayı ve mecmuada yer alan haberleri gözler önüne sererek mecmuayı dönemin sağlık politikaları açısından değerlendirmektir. Türk Jinekoloji Arşivi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kadın sağlığına verilen önem dolayısıyla özellikle Türk kadınına bilinçlendirmek ve Türk sağlığına kadın doğum ve hastalıkları konusunda yeni geliştirilen tedavi yöntemlerini halka duyurmak açısından son derece önem arz etmekteydi. Böylece hem yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinde sağlıklı kadınlar, sağlıklı genler doğuracak ve yetiştirecek hem de Türk kadını siyasal ve sosyal alanda olduğu gibi sağlık alanında da layık olduğu yere gelecekti. Bu açıdan bakıldığında Türk Jinekoloji Arşivi, önemli bir görevi de üstlenmiş bulunmaktaydı. Bu sayede bu çalışma, Türk Jinekoloji Arşivi'nin Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemini de ortaya koyacaktır. Çalışma meydana getirilirken konuyla ilgili kaynak ve literatür eserler, tarih ilminin öngördüğü şekilde tarafsız ve dönemin şartları içerisinde incelenecektir. Çalışma giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşacaktır. Giriş bölümünde Türkiye'de kadın sağlığının kısa bir tarihçesi verilecek cumhuriyetten önceki dönemlerde kadın sağlığı konusunda neler yapıldı-

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, hasan.demirci.1315@gmail.com.

ğına dikkat çekilecektir. Birinci bölümde mecmuayı çıkararak Türk Jinekoloji Cemiyeti hakkında açıklayıcı mahiyette bilgiler verilecektir. Cemiyetin amacı, neden kurulduğu ve faaliyetleri bu bölümde verilecektir. İkinci bölüm ise Türk Jinekoloji Arşivi mecmuasını ele almaktadır. Bu bölümde mecmuanın niçin ve kimler tarafından çıkarıldığına dair sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır. Mecmuanın kaç sayı çıktığı ve ne tür haberlere yer verdiği yine bu bölümde tartışılacaktır. Mecmua hakkında değerlendirmeler yapılarak Atatürk dönemi kadın sağlığı politikaları üzerinden mecmuaya dair bazı çıkarımlarda bulunulacaktır. Sonuç kısmında ise Türk Jinekoloji Arşivi'nin Türk kadın sağlığı açısından yeri ve önemi üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır. Türk Jinekoloji Arşivi, 1934-1939 yılları arasında Türk Jinekoloji Cemiyeti tarafından çıkarılmıştır. Mecmuanın mevcut 15 sayısına ulaşılmıştır. Mecmuanın her bir sayısı ortalama 90 sayfadır. Mecmua ilk olarak Ağustos 1934'te neşredilmiş ve üç ayda bir olmak üzere yayınlanmıştır. Mecmuanın sahip ve mesul müdürü M.A. Hadi isimli bir doktordur. Neşir Heyeti ise Kenan Tevfik, Ahmet Asım ve Ali Esat beylerden oluşmaktadır. Mecmua, Türk Jinekoloji Cemiyeti doktorlarının kadın hastalıkları ve doğumuyla ilgili ilmi tedkiklerini yayınlamıştır. Bundan başka Türk Jinekoloji Cemiyeti'nin aylık toplantılarına yer vermiştir. Mecmuanın son sayfalarında ise kadın sağlığına yönelik ilaç reklamları yer almaktadır. Mecmua, kadında frengi, bel soğukluğu, gebelik vs. çeşitli hastalıklara çözümler üretmektedir. Kadın hastalıkları ile ilgili konular, alanında doktorlar tarafından ele alınarak özellikle kadınlar bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmış, kadın sağlığına yeni tedavi yöntemleri geliştirilmiş ve bunlar Türk sağlığına kazandırılmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti devletinin, sağlıklı nesiller yetiştirme politikası daha iyi bir ivme yakalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türk Jinekoloji Cemiyeti, Türk Jinekoloji Arşivi, Kadın Sağlığı.

**THE JOURNAL OF GYNECOLOGY AND DISEASES IN THE
PERIOD OF ATATURK: TURKISH GYNECOLOGY ARCHIVE
(1934-1939)**

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the journal of the Turkish Gynecology Archive and the news published in the period between 1934-1939 by the Turkish Society of Gynecology in the period of Atatürk and to evaluate the journal in terms of health policies of the period. Since the early years of the Republic, the Turkish Archives of Gynecology was of utmost importance in terms of raising awareness of women's health and introducing the newly developed treatment methods for obstetrics and gynecology to Turkish health. Thus, both the new Republic of Turkey in healthy women will have healthy genes and to educate both Turkish woman would come to where it is also worthy in the health field as in the political and social fields. In this respect, the Turkish Archives of Gynecology also had an important task. Thus, this study will reveal the importance in the history of the Turkish Republic of Turkey Gynecology Archive. While creating the study, the related literature and literature works will be examined in a manner that the science of history foresees. The study will consist of introduction, two main sections and conclusion parts. In the introduction will be noted that in the period before a brief history of the republic will be given to women's health women's health in Turkey. In the first section, explanatory information about the Turkish Society of Gynecology is given. The purpose of the Society, why it was founded and its activities will be given in this section. The second part deals with the Turkish Archives of Gynecology. In this section, it will be sought to answer the questions about why the journal was issued and by whom. The number of issues and the type of news published in this section will also be discussed in this section. Evaluations will be made about the journal and some inferences will be made on women's health policies of Atatürk period. In the conclusion part, evaluations will be made on the place and importance of Turkish Gynecology Archive for

Turkish women's health. Turkish Archives of Gynecology was published between 1934-1939 by the Turkish Society of Gynecology. The current number of journals has been reached. The average number of sheets is 90 pages. The journal was first published in August 1934 and published quarterly. M.A. Hadi, the owner and responsible manager of the journal, is a doctor. The publication committee consists of Kenan Tefik, Ahmet Asım and Ali Esat. The journal published the scientific treatment of gynecology and obstetrics of Turkish Gynecology Society doctors. In addition, it has held monthly meetings of the Turkish Society of Gynecology. On the last pages of the journal, there are drug advertisements for women's health. This journal, syphilis, chlamydia, pregnancy, etc. produces solutions for various diseases. The issues related to women's diseases were addressed by doctors in the field and especially women were tried to be made aware of this issue, new treatment methods were developed for women's health and these were introduced to Turkish health. Thus, the Republic of Turkey, raising a healthy generation has achieved a better acceleration policy.

Keywords: Atatürk, Turkish Gynecology Society, Turkish Gynecology Archive, Women's Health.

GİRİŞ

Türkiye’de kadın sağlığı konusunda yaşanan gelişmeler ve yapılan çalışmalar modern anlamda Tanzimat’la birlikte başlamaktadır. Bununla birlikte kadın doğum ve hastalıkları ile ilgili Tanzimat’tan önce de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Tanzimat’tan önceki dönemlerde doğum güçlüğü ve ölü doğum, jinekolojik kanserler, cinsiyet bilgileri, kadınlara erkek arasındaki farklar, lohusalık ve bununla ilgili hastalıklar konusunda bilgiler mevcuttur. Evliya Çelebi, eserinde güç bir doğum sahnesinden bahsetmekte ve Harem’de bir kadın hastanesinin olduğu bilinmektedir. Tanzimat öncesi kadın doğum ve hastalıklarıyla ilgili bilgiler bunlarla sınırlıdır¹.

1839 yılıyla başlayan Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti’nin bürokrasi, eğitim, hukuk, sağlık gibi alanlarda gerçek manada modernleşmeye başladığı bir dönemdi. Tanzimat dönemi, her konuda olduğu gibi kadınlarla ilgili konularda da birçok yenilik ve modernleşmenin yaşandığı bir dönem oldu. Kadınlar bu dönemde okullara girdi ve ülkenin çeşitli yerlerinde ilk ve orta dereceli inas (kız) mektepleri açıldı. Kadınlar, giyim-kuşamlarını Tanzimat’ın getirdiği haklar neticesinde batılı tarzda değiştirmeye başladılar. Keza cariyelik de bu dönemde kaldırıldı². Tanzimat kadınlara sadece eğitim, kültür ve hukuk alanında haklar tanımadı. Üstelik sağlık konusunda da kadınlara layık olduğu önem verildi. Bu sebeple kadın hastalıkları konusunda çeşitli adımlar atıldı. 1826 yılında Tıbbiye Mektebi kurulmuş ve bu mektebe bağlı olarak Ebelik Mektebi açılmıştı. Viyana Mekteb-i Tıbbiyesi hocalarından Dr. Bernard getirilerek İstanbul’daki Tıbbiye Mektebi’nde Fransızca tıp eğitimi verildi. Bernard’ın verdiği dersler arasında “*fenn-i vilâde*” (doğum) dersi de bulunmaktaydı. 1852 yılında “*fenn-i kâbâle*” (ebelik) dersini Fenerli Pavlaki Efendi verdi. Tıbbiye Mektebi’nde dersler Türkçe olarak verilmeye başladığında ebelik derslerini Dr.

¹ Aykut Kazancıgil, **Türk Jinekoloji ve Obstetrik Bibliyografyası**, İstanbul 1973, s. XII.

² Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 24-96.

Mehmet Vahit Bey ve Vuçino Bey okutmuştur³. 1881 yılından itibaren kadın doğum ile ilgili yabancı kitapların Türkçe'ye tercüme edildiği de görülmektedir. Nitekim bu anlamdaki ilk tercümeyi Tıbbiye Mektebi'nde Emraz-ı Hariciye doktoru ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucularından Birgivi Kâtibzâde Mehmet Nuri'nin Fransız Dr. Lucien Pénard'dın kitabını "*Rehnümâ-yı Kavâbil*" adıyla yaptığı anlaşılmaktadır⁴. Aynı tarihte Tıbbiye Mektebi hocalarından İbrahim Lütü, Hüseyin Remzi, Nafiz Süreyya, Hüseyin Sabri, Ahmet Hilmi gibi kişilerden oluşan bir komisyon Alman jinekolog Scanzoni'nin kadın doğumla ilgili bir kitabını "*Fenn-i Vilâde*" adıyla tercüme etmiştir⁵. Kadının doğum ve hastalıkları ile ilgili yayın faaliyetleri bu tarihten sonra da devam etmiştir. 1895 yılında Uşşâkizâde Halid Ziyâ, bütün annelerin faydalanması için "*Kanun ve Fenn-i Vilâde*" adını bir kitap yayınlamıştır⁶. 1904'te ise Besim Ömer, kadın hastalıklarının neden ve nasıl arttığını sorguladığı "*Emrâz-ı Nisânın Sebeb-i Kesreti*" adında bir eser kaleme almıştır⁷.

Kadın doğum ve hastalıkları ile ilgili yabancı eserlerin tercüme edilip ilmi kitapların kaleme alındığı dönemde Avrupa'da kadın doğum ve hastalıkları üzerine tahsil görmüş ve daha sonra Türkiye'ye gelerek alanında uzmanlaşmış doktorlar bulunmaktaydı. 1880 yılından itibaren Avrupa'ya giden doktorlar arasında Besim Ömer, Asaf Derviş ve İsmail Derviş gibi önemli kişiler vardı. Besim Ömer, Paris'ten döndükten sonra Tıbbiye Mektebi'nde Fenn-i Vilâde Muallimi

³ Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1932, s. 47-50.

⁴ Kadın doğum v doğurtma yöntemleriyle ilgili fenni ve cerrahi bilgileri içeren eser, 500 sayfadan oluşmaktadır. Bkz. Lucien Pénard, **Rehnümâ-yı Kavâbil**, (Müt.: Birgivi Kâtibzâde Mehmet Nuri), Matbaa-ı Ceride-i Askeriye, İstanbul 1297.

⁵ Eser, toplamda 481 sayfadır. Bkz. Scanzoni, **Fenn-i Vilâde**, (Mütercimler: İbrahim Lütü, Hüseyin Remzi, Nafiz Süreyya, Hüseyin Sabri, Ahmet Hilmi), Matbaa-ı Tıbbiye-i Şahane, 1297.

⁶ Eser, toplamda 109 sayfadır. Ayrıca Halid Ziyâ Bey, eserinin mukaddime kısmında eseri fenni olarak yazmadığını ve özellikle validelere hitaben kaleme aldığını belirtmiştir. Bkz. Uşşâkizâde Halid Ziyâ, **Kanun ve Fenn-i Vilâde**, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1311.

⁷ Besim Ömer, **Emrâz-ı Nisânın Sebeb-i Kesreti**, Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1320.

olarak atanmış⁸, Asaf Derviş Berlin'den döndükten sonra Gülhane Hastanesi'nde kadim doğum derslerine girmiş ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Nisaiye muallimliğine tayin olunmuş⁹, İsmail Derviş ise Lyon'da eğitimini tamamladıktan sonra Tıbbiye Mektebi'nde Fenn-i Kibâle Muallimliği Yardımcılığı görevine getirilmiştir¹⁰. Avrupa'da kadın doğum ve rahatsızlıkları üzerine modern tekniklerle eğitim gören bu doktorlar yurda döndükten sonra alanlarında kitaplar yazmışlar, kliniklerinde kadın hastalarını tedavi etmeye başlamışlardır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kadın hastalıkları konusunda da ilerlemeler kaydedilmiştir. 1909'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile Kadırga'daki Tıp Fakültesi birleştirilmiş ve vilâdiye ve nisaiye olarak iki ayrı şube kurulmuş ve müderrisliklerine de Besim Ömer ile Asaf Derviş beyler getirilmiştir¹¹.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber Avrupa'da kadın doğum ve hastalıklarıyla ilgili dönemin en seçkin kurumlarında eğitim gören doktorlar memlekete döndükten sonra alanlarında çeşitli eserler vermeye devam etmişlerdir. 1909 yılında Refik Münir, Almanca'dan "*Fenn-i Vilâde*" ismiyle bir tercüme kitap neşretmiştir¹². 1911'de de Kenan Tevfik Bey, Almanca bir kadın doğum ve hastalıkları eserini çevirerek "*Telhis-i Emrâz-ı Nisâiye*" adıyla yayınlamıştır¹³. Kadın doğum ve hastalıkları konusunda yaşanan bu gelişmeler mütareke dönemi ve Cumhuriyet'in ilanıyla da devam etmiştir. Bilhassa Cumhuriyet'in ilk yıllarında

⁸ Besim Ömer, kadın doğum uzmanı olduktan sonra Mustafa Nizameddin Bey'le Fransız jinekolog Auguste Lutaud'un kadın doğum ve hastalıkları ile ilgili eserini Fransızcadan Türkçeye tercüme etmiştir. Eser, 527 sayfadan oluşmaktadır. Bkz. A. Lutaud, **Emrâz-ı Nisâ**, (Müt.: Besim Ömer-Mustafa Nizameddin), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1314.

⁹ Asaf Derviş Bey, 1902 yılında Türkiye'de Nisâiye ve Vilâdiye uzmanı olarak tanındı. Refik Münir Keskin, Saim Sağlık, "Türkiye'de Vilâdiye Tarihinden Bir Hülâsa", **Türk Tıp Tarihi Arşivi**, S 11, İstanbul, Mart 1939, s. 105.

¹⁰ Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, s. 50-53.

¹¹ Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, s. 53.

¹² Eser 294 sayfadır. Bkz. Refik Münir, **Fenn-i Vilâde**, Matbaa-ı Kütübhaneye-i Cihan, Dersaadet 1325.

¹³ Kitap toplam 312 sayfadır. Bkz. Kenan Tevfik, **Telhis-i Emrâz-ı Nisâiye**, Hikmet Matbaa-ı İslâmiyesi, Dersaadet 1327.

rında kadın doğum konusunda yine çeşitli eserler verilmiştir. Mütareke döneminde Avanzâde M. Süleyman “*Kadın Hastalıklarından Seyelan-ı Ebyaz*” adında bir eser kaleme almıştır¹⁴. Dr. Asaf Bey, 1924 yılında “*Mufassal Kadın Hastalıkları*” adlı kitabı öğrenciler ve hekimler için çıkarmıştır¹⁵. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadın doğum ve rahatsızlıkları hakkında kitap kaleme alan diğer jinekologlar arasında Ahmet Asım¹⁶, Cemal Zeki¹⁷, Tevfik Remzi¹⁸, Besim Ömer¹⁹ ve Doktor Behzat²⁰ gibi kişiler bulunuyordu.

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte Türk jinekolojisi açısından önemli sayılabilecek gelişmeler olmuştur. 1925 tarihindeki Birinci Milli Türk Tıp Kongresi’nde ülkenin sağlık meseleleri masaya yatırılmış, kadın sağlığı, sağlıklı doğum ve çocuk ölümlerinin önüne geçilmesi için önemli kararlar alınmıştır²¹, Besim Ömer ve Refik Münir tarafından raporlar sunulmuştur²². 1928 yılında da İstanbul Kadırga’daki Kadın Doğum Kliniği, Haydarpaşa’daki Tıp Fakültesi’ne nakledilmiş ve buradaki Kadın Doğum Kliniği ile birleştirilmiştir²³. 1933 yılında yapılan üniversite reformu neticesinde İstanbul Üniversitesi Kadın Doğum

¹⁴ Bkz. Avanzâde M. Süleyman, **Kadın Hastalıklarından Seyelan-ı Ebyaz**, Kader Matbaası, Dersaadet 1335.

¹⁵ Eser toplamda 540 sayfadır. Bkz. Doktor Asaf, **Mufassal Kadın Hastalıkları**, I, Kader Matbaası, İstanbul 1340.

¹⁶ Ahmet Asım, **İlm-i Emrâz-ı Nisâiye**, Kader Matbaası, İstanbul 1928; Ahmet Asım, **Vilâdî ve Nisâî Ameliyatlarda İbtal-i Hiss-i Katani**, Kader Matbaası, İstanbul 1927.

¹⁷ Cemal Zeki, **Gebelik, Doğum Lohusalık Hıfzıssıhhası**, Kader Matbaası, İstanbul 1928; Cemal Zeki, **Kadın Rahatsızlıkları**, Kader Matbaası, İstanbul 1928.

¹⁸ Tevfik Remzi, **Nisâiye ve Vilâdiye’de Muayene ve Teşhis Usulleri**, Kader Matbaası, İstanbul 1928.

¹⁹ Besim Ömer, **Fenn-i Vilâde-4, Ameliyat-ı Vilâdiye**, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1927.

²⁰ Doktor Behzat, **Tıbbi-Cerrahi Kadın Hastalıkları**, Bağdat, 1933.

²¹ 1925 yılından itibaren Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Ankara, Konya, Çorum, Adana, Malatya, Kars, Erzurum, Balıkesir, Eskişehir ve İzmir gibi yerlerde doğum ve çocuk yurtları ile kadın ve çocuk dispanserleri kurmuştur. Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, s. 54.

²² Besim Ömer, Refik Münir, “Doğumdan Evvel ve Doğum Esnasında Çocuk Zayıyatı”, **Birinci Milli Türk Tıp Kongresi Müzakeratı (1-3 Eylül 1925)**, Kader Matbaası, İstanbul 1926, s. 14-31.

²³ Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, s. 55.

Kürsü reisliğine Alman doktor Prof. Liepmann davet edilmiştir. Liepmann'ın vefatından sonra reisliğe 1934'te Tefvik Remzi Kazancıgil getirilmiştir²⁴. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sadece klinikler genişletilmiş üstelik kadın doğum doktorları tarafından cemiyet kurma yoluna da gidilmiş, cemiyet çıkardığı yayın organı sayesinde jinekoloji alanındaki son gelişmeleri ve tedavi yöntemlerini ülke kadınlarına ulaştırmayı hedeflemiştir.

I. Türk Jinekoloji Cemiyeti

Türkiye'de tıbbi uzmanlık alanlarına dair cemiyetler 1925 yılından sonra Türk Tıp Cemiyeti çatısı altında kurulmaya başlamıştır²⁵. Aykut Kazancıgil'in kitabında verdiği bilgiye göre, 5 Mayıs 1925 tarihinde *Türk Vilâdiye ve Emrâz-ı Nisâiye Cemiyeti* kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları arasında Kenan Tefvik, Refik Münir ve Tefvik Remzi (Kazancıgil) beyler bulunmaktadır. Cemiyet'in reisliğini Kenan Tefvik, ikinci reisliğini Refik Münir, katib-i umumiliğini ise Tefvik Remzi Bey yapmıştır. Aykut Kazancıgil'in kitabında verdiği cemiyetin kuruluş belgesine göre cemiyetin amacı, mütehassısların mesaisini müşterek bir sahada birleştirmek ve kendi aralarında ilmi tetkiklerde bulunmaktır. Cemiyetin idare merkezi ise Beyoğlu Saka çıkmazında Türk Tıp Cemiyeti binasıydı. Cemiyetin İstanbul'dan başka şubesi bulunmamaktaydı²⁶. 1925-1933 yılları arasında *Türk Vilâdiye ve Emrâz-ı Nisâiye Cemiyeti* adını kullanan cemiyet, 1933 tarihinden itibaren *Türk*

²⁴ Kazancıgil, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik...*, s. XXXV-IXL.

²⁵ Kazancıgil, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik...*, s. XLVI.

²⁶ Kazancıgil, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik...*, s. XLIX-LIII.

Jinekoloji Cemiyeti adını almıştır²⁷. 1935 yılında ise ismi *Türk Ginekoloji Kurumu* olarak yeniden değiştirilmiştir²⁸.

Türk Jinekoloji Cemiyeti, kurulduğu tarihten itibaren aylık toplantılar yaparak kadın doğum ve hastalıkları hakkında uzman doktorların son araştırma ve tedavi yöntemlerini değerlendirmiştir. Cemiyet 1925 yılında kurulduktan sonra aylık içtimalar yapmasına rağmen 1933 yılından sonraki aylık toplantılar hakkında bilgi mevcuttur. Cemiyet, 1933 yılının Şubat ayı toplantısında senelik seçimini yapmış ve seçim neticesinde reisliklere Tıp Fakültesi Kliniği Nisaiye Müderrisi Prof. Kenan Tevfik ve Gülhane Nisaiye Muallimi Ali Esat Beyler ve katib-i umumiliğe Tıp Fakültesi Kliniği Nisaiye Doktoru Prof. Tevfik Remzi Beyler seçilmişlerdir. Cemiyet, Esat Bey'in riyaseti altında Saka Salim çıkmazındaki 28 Ocak 1933 tarihli aylık toplantısında, fibromlar hakkındaki veriler gösterildikten sonra Dr. Naşit Bey tarafından myome ve gebelik mevcut bir hasta gösterilmiştir. Toplantıya Kenan Tevfik, Ali Esat, Hadi İhsan, Orhan Tahsin ve Aziz Fikret Beyler katılmışlardır. Gülhane Nisaiye Başasistanı Dr. Şükrü Şakir Bey tarafından Gülhane'de Muallim Esat Bey'in tatbik etmekte olduğu Schauta yöntemi ile rahim yolu ameliyesi neticesi görülen rahim kanseri hakkında bir konuşma yapmış ve bu konuşmaya Orhan Tahsin ve Kenan Tevfik Bey katılmışlardır. Dr. Saim Bey ise gebe serumunu tavşana vermek suretiyle gebenin hızlı bir şekilde hormonal teşhisi konusunda ilk kez Gülhane'de uygulamasına başlanan yönteme dair veriler göstermiştir²⁹.

²⁷ Tedavi Notları dergisinin Mart 1933 tarihli sayısında çıkan bir haberde *Türk Vilâdiye ve Emrâz-ı Nisâiye Cemiyeti* aylık toplantısından bahsetmekteydi, **Tedavi Notları**, Numara: 7, Mart 1933, s. 183; Cumhuriyet gazetesinin 15 Teşrin-i sani/15 Kasım 1933 tarihli sayısında da *Türk Jinekoloji Cemiyeti*'nin aylık toplantısından bahsedilmekteydi, "Türk Jinekoloji Cemiyeti", **Cumhuriyet**, 15 Teşrin-i sani/15 Kasım 1933. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere cemiyetin *Türk Vilâdiye ve Emrâz-ı Nisâiye Cemiyeti* şeklindeki adı son olarak Mart 1933'te kullanılmıştır. Kasım 1933 tarihinden itibaren ise cemiyetin adı *Türk Jinekoloji Cemiyeti* olarak değişmiştir.

²⁸ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 5, Ağustos 1935.

²⁹ "Türk Vilâdiye ve Emrâz-ı Nisâiye Cemiyeti", **Tedavi Notları**, Numara: 7, Mart 1933, s. 183

Cemiyet, 8 Kasım 1933 tarihinde aylık toplantısını yapmıştır. Kenan Tevfik Bey'in riyasetinde toplanan içtimada azadan Muallim Fuat Fehim Bey, dış rahim bir gebelik vakası takdim etmiş, Dr. Ahmet Asım Bey, saralı kadınlarda gebelik ve doğum hakkında tebliğde bulunmuş, Dr. Bahar Bey dış gebelik örneği arz etmiş, Kenan Tevfik Bey ameliyatla çıkardığı üç tahtelmuhati fibrom piyesi göstermiştir. Bu vakalar hakkında yapılan fenni tartışmalara Kenan Tevfik, Fuat Fehim, Ahmet Asım, Nuri Süleyman, Şükrü, Şerif, Bahar ve Leontiyadis Beyler iştirak etmişlerdir³⁰. Cemiyet, Aralık ayı toplantısını yine Kenan Tevfik Bey'in riyaseti altında gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, Dr. Ahmet Asım Bey, iki taraflı bir hydrosalpinx vakasını sunmuş, Muallim Ali Esat, Dr. Orhan Tahsin, Kenan Tevfik Beyler de tıbbi konuşmalar yapmışlardır³¹. Türk Jinekoloji Cemiyeti, 1934 yılının haberlerde mevcut ilk toplantısını 14 Mart'ta akdetmiştir. Bu toplantıda, Dr. Hadi İhsan Bey, ferç hakkesinin röntgenle tedavisine dair tebliğde bulunmuştur. Muallim Dr. Ali Fuat Bey, iki granulosazelltumor vakası takdim etmiş ve projeksiyonla çok nadir görülen bu vakaları açıklamıştır. Dr. Şükrü Bey, sağ tarafında yumurtalık kisti, halip taşı ve apandisit bulunan bir hastanın müşahedesini arz etmiş ve ameliyatla elde edilen örnekleri göstermiştir. Konular hakkında yapılan tartışmalara Refik Münir, Kenan Tevfik, Ali Esat, Ahmet Asım, Hadi İhsan, Orhan Tahsin, Aziz Fikret, Nuri Süleyman ve Şükrü Beyler katılmışlardır³².

Basında çıkan haberlerden Türk Jinekoloji Cemiyeti'nin Türk ilminin gelişimi açısından gerekli önemi gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Cumhuriyet gazetesinin 13 Nisan 1934 tarihli bir nüshasında "*Kadın hekimleri tarafından tesis edilen ve memleketimizin ilmi varlık ve hareketlerinde büyük hizmetleri olan Türk Jinekoloji Cemiyeti her ay toplantılarına muntazaman devam etmekte ve birçok ilmi mevzuları tetkik ve münakaşa etmektedir.*" denmekteydi³³. Gazete cemiyetin 1934 yılının Nisan ayı toplantısına yer vermiştir. Reisliğini Prof. Fuat Fehim ve Kenan Tevfik

³⁰ "Türk Jinekoloji Cemiyeti", **Cumhuriyet**, 15 Teşrin-i sani/15 Kasım 1933.

³¹ "Türk Jinekoloji Cemiyeti", **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1933.

³² "Jinekologların Toplantısı", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1934.

³³ "Kadın Hekimlerinin İçtimai", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1934.

Beylerin yaptığı bu toplantıda, Muallim Ali Esat Bey, eksik doğan çocuklarda harman tedavisine dair bir tebliğ sunmuştur. Fuat Fehim Bey de rahim ve rahim yolu iltihaplarının tedavisi hakkında konuşmuştur. Bu mevzular hakkında yapılan görüşmelere Kenan Tevfik, Ahmet Asım, Nuri Süleyman, Hadi İhsan, Hüseyin Naşit, Aziz Fikret Beyler katkıda bulunmuşlardır³⁴. Cemiyet, Mayıs ayı toplantısını 9 Mayıs 1934 Çarşamba günü Eubba Odası'nın toplantı salonunda Kenan Tevfik Bey'in riyaseti altında gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, Kenan Tevfik Bey, kadında belsoğukluğu hakkında detaylı bir tebliğatta bulunmuştur. Dr. Ahmet Asım Bey, rahim delinme ve yırtılmalarından bahsetmiş ve buna ait ameliyatla çıkardığı üç örneği açıklamıştır. Ali Esat Bey, idrar yolu tamamen tahrip olmuş bir kadında yeni bir usulle yaptığı plastik ameliyatı anlatmış ve hastayı takdim etmiştir. Dr. Şerif Bey, adenomiyosis hakkında tebliğde bulunmuştur. Kenan Tevfik Bey, bir dış gebelik vakasından bahsetmiş ve bununla ilgili bir vakayı göstermiştir. Bütün bu konular üzerinde, Hadi İhsan, Şükrü ve Muzaffer Beyler de görüş bildirmişlerdir³⁵.

Aykut Kazancıgil, 1934 yılında cemiyetin 1925 yılındaki kuruluşunda rol almış jinekolog doktorları arasında bir anlaşmazlık çıktığını ve bu anlaşmazlık yüzünden cemiyetin ikiye bölündüğünü belirtmektedir. Bu bölünmede Tevfik Remzi, Prof. Liepmann ve A.E. Birol gibi jinekologlar, *Türk Kadın Hekimleri Birliği*'ni kurmuşlardır³⁶. Nitekim Kazancıgil'in verdiği bu bilgiyi Cumhuriyet gazetesinin 28 Mayıs 1934 tarihli nüshasında verilen bir bilgi de doğrulamaktadır. Bu haberde, Türk Jinekoloji Cemiyeti Riyaseti'nden neşredilen bir yazıya yer veriliyor ve Türk Jinekoloji Cemiyeti'nden yapılan açıklamada 22 Mayıs 1934'te kurulan Türk Doğum ve Kadın Hekimleri Birliği'nin Türk Jinekoloji Cemiyeti ile bir alakasının bulunmadığı ifade ediliyordu³⁷. Türk Jinekoloji Cemiyeti, senenin son ilmi toplantısını 1934 yılının Haziran ayında yapmıştır. Kenan Tevfik Bey'in reisliğinde toplanan

³⁴ "Kadın Hekimleri", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1934.

³⁵ "Kadın Hekimlerinin Toplantısı", **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1934.

³⁶ Kazancıgil, **Türk Jinekoloji ve Obstetrik...**, s. LV-LVI.

³⁷ "Bir Tavzih", **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1934.

bu içtimada, Dr. Ahmet Asım Bey, çok nadir bir hunsa vakası sunmuş ve hastadan ameliyatla çıkardığı örneği göstermiştir. Muallim Ali Esat Bey, muhafazakâr miyom ameliyatında röntgenin önemi konusunda bir tebliğde bulunmuş ve örneklerini paylaşmıştır. Dr. Hadi İhsan Bey, huveysalı giraf nezfine ait bir örnek vermiş ve açıklamalar yapmıştır. Muallim Ali Esat Bey, bir gebelik ve lösemi miyeloit vakasından bahsetmiştir. Dr. Ahmet Asım Bey, kadınları kısırlaştırma yöntemleri ve bunların akıl ve ruh hastalıklarındaki tatbik mahallerine dair bir konuşma gerçekleştirmiştir. Dr. Hadi İhsan Bey, uzun süreli bir rahim iltihabı vakası hakkında bilgi vermiştir³⁸. 8-9 Ekim 1935 tarihinde ise *Birinci Ulusal Türk Jinekoloji Kurultayı*, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Refik Saydam'ın başkanlığında toplanmış ve Türk jinekologlar bilhassa Türk Jinekoloji Cemiyeti azaları kadın doğum ve hastalıkları konusunda çeşitli raporlar sunmuşlardır³⁹.

Türk Jinekoloji Cemiyeti, bütün bu ilmi toplantılarında tartıştığı konuları ve kadın doğum ve hastalıklarıyla ilgili uyguladıkları tedavi yöntemlerini yayınlayarak halka duyurma ihtiyacı hissetmiş ve bir müddet sonra Türk Jinekoloji Arşivi adlı bir mecmua çıkarmaya başlamıştır.

II. Türk Jinekoloji Cemiyeti'nin Yayın Organı: Türk Jinekoloji Arşivi

a) Mecmuanın Neşir Heyeti, Muhtevası ve Özellikleri

Türk Jinekoloji Arşivi, 1934 yılının Ağustos ayından itibaren Türk Jinekoloji Cemiyeti'nin yayın organı olarak yayın hayatına başlamış bir mecmuadır. Türk Jinekoloji Arşivi'nin sahibi ve mesul müdürü M.A. Hadi Bey'dir. Mecmuanın neşir heyeti ise Kenan Tefvik, Ahmet Asım ve Ali Esat Beylerden oluşmaktadır⁴⁰. Mecmuanın çıkarılmaya başlanmasından dönemin basınının da haberdar olduğu ve okuyucularına duyurduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1934 tarihli

³⁸ "Kadın Doktorları Son İlmî Toplantılarını Yapılar", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1934.

³⁹ "Türk Ginekoloji Kurumu'nun 1934-1935 Senesi Faaliyet Raporu", *Türk Ginekoloji Arşivi*, No: 7, Şubat 1936.

⁴⁰ *Türk Jinekoloji Arşivi*, No:1, Ağustos 1934.

sayısında mecmuanın çıkmasıyla ilgili şöyle bir haber yapmıştır: “*Türk Jinekoloji Cemiyeti tarafından Türk Jinekoloji Arşivi adlı bir mecmua neşredilmeye başlanmıştır. Üç ayda bir neşredilecek olan mecmua çeşitli konularla ilgili yazıları ihtiva eden ilk sayısını çıkarmıştır. Kadın hastalıklarının bütün safhaları ve mevkiileri üzerinde etütler ihtiva eder. Okuyucularımıza tavsiye ederiz.*”⁴¹

Mecmuanın ilk sayısında dağıtım yeri olarak Beyoğlu’ndaki İstiklal Caddesi üzerindeki Tünel Kütüphanesi belirtilmiştir. Yine aynı sayıda mecmuanın üç ayda bir olmak üzere Ağustos, İkinci Teşrin (Kasım), Şubat ve Mayıs aylarında çıkarılacağı ve yazıların İstanbul Alman Hastanesi’nde Dr. M.A. Hadi Bey’e gönderilmesi gerektiği de ifade edilmiştir⁴². Mecmuanın ikinci sayısından itibaren sahibi ve mesul müdürü ibaresi kalkmış, M.A. Hadi Bey de, neşir heyetine dâhil olmuştur. Yazı İşleri Müdür Hadi Bey’in yeri de Beyoğlu İstiklal Caddesi’nden Sıraselviler Caddesi 18 numaraya taşınmıştır.⁴³ Mecmua, ilk sayısından itibaren Türkçe ve Almanca olarak çıkarılmıştır. Mecmuada kapak sayfasından hemen sonra bir içindikiler kısmı bulunmaktadır. İçindikiler kısmında, o sayıda jinekolog doktorlar tarafından kadın doğum ve hastalıkları ve tedavi yöntemleriyle ilgili yazılar yer almaktadır. Doktorların ilmi yazılarından sonra tercüme kısmında yabancı doktorların jinekoloji sahasındaki bir makalesi Türkçeye çevrilmiştir. Bu bölümden sonra ise cemiyetler başlığında Türk Jinekoloji Cemiyeti’nin aylık ilmi toplantılarına yer verilmektedir. Hülâsalar bölümünde ise mecmuanın neşir heyetinden bir doktor, yabancı doktorların jinekoloji sahasındaki yeni tedavi yöntemleri hakkında kısa bilgiler vermektedir. Yabancı diller kısmında da, mecmuanın Almancaya çevrilmiş hali verilmekte ve mecmuanın Almanca bir özeti yapılmaktadır. Ayrıca mecmuanın her sayısında belirli sayfalarda ilaç ve korse ilan ve reklamları bulunmaktadır⁴⁴.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1934.

⁴² *Türk Jinekoloji Arşivi*, No:1, Ağustos 1934.

⁴³ *Türk Ginekoloji Arşivi*, No: 2, İkinci teşrin 1934.

⁴⁴ *Türk Jinekoloji Arşivi*, No:1, Ağustos 1934; *Türk Ginekoloji Arşivi*, No: 2, İkinci teşrin 1934.

1934-1939 tarihleri arasında çıkan ve ortalama 90 sayfa çıkan mecmuanın ulaşılabilen toplamda 15 sayısı mevcuttur⁴⁵. Mecmuanın üç ayda bir çıktığı göz önünde bulundurulursa beş senelik yayın dönemi içerisinde toplamda 20 sayı çıkarması gereklidir. Bu da mevcut nüshalardan beş tanesinin eksik olduğunu göstermektedir.

b) Mecmuada Kadın Doğum ve Hastalıkları Konusundaki İlmî Yazılar

Türk Jinekoloji Cemiyeti azaları, aylık toplantılarında kadın hastalıklarıyla ilgili konularda uyguladıkları tedavi yöntemlerini kendi aralarında münakaşa edip tartışıyorlardı. Ancak bu yöntemlerden sadece kendileri haberdar oluyorlardı. Geliştirdikleri tedavi yöntemlerini halkla ve yerli ve yabancı jinekologlarla paylaşmak isteyen Türk Jinekoloji Cemiyeti, işte bu sebeple Türk Jinekoloji Arşivi mecmuasını çıkarmaya başladı. Cemiyet'in 1934-1935 yılları arasında gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında mecmuada bir yazı neşreden Türk Jinekoloji Cemiyeti'nin Kâtib-i Umumisi Dr. Ahmet Asım, bu mecmuayı aslında üç sene evvel çıkarmak istediklerini fakat bir türlü çıkarılamadığını belirttikten sonra mecmuanın yurt içinde ve yurt dışında gerekli ilgiyi gördüğünü şu sözlerle belirtiyordu: "*Mecmuamızı, memleket dâhilindeki arkadaşlarımız beğendiği ve çok lüzumlu bulduğu derecede memleket haricindeki meslektaşlarımız ve bilhassa Almanya, Avusturya, Macaristan ve Çekoslovakya'daki profesörlerle diğer tanıdığımız doktorlar da arşivimizi seve seve ve büyük bir alaka ile okuduklarını bize gönderdikleri mektuplarda yazmaktadır*

⁴⁵ Mecmuanın mevcut sayıları şunlardır: **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 2, İkinci teşrin 1934; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 5, Ağustos 1935; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 6, İkinci teşrin 1935; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 7, Şubat 1936; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 8, Mayıs 1936; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 9, Ağustos 1936; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 10, İkinci teşrin 1936; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 14, İkinci teşrin 1937; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 17-18, Ağustos-İkinci teşrin 1938; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 19, Şubat 1939; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 20, Mayıs 1939; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 21, Ağustos 1939; **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 22, Sontişrin 1939.

lar. *Gazetemizin yabancı diyarda kazandığı mühim kıymet ve büyük ehemmiyeti, Viyana'dan Prof. Latzko'nun gönderip 5 inci nüshamızda neşrettiğimiz (Anesthesie und Operationsresultat) travmayı da isbat etmektedir.*"⁴⁶

Mecmuanın ilk sayısından itibaren jinekoloji doktorları, kadın doğum ve hastalıkları üzerine uyguladıkları tedavi ve yöntemleri makale olarak yayınlamışlardır. Mecmuanın ilk sayısında Kenan Tefvik "Kadında Gonore", adlı yazısında kadınlarda da belsoğukluğu rahatsızlığının görüldüğü ve bunların nasıl tedavi edilebileceği üzerinde durmuş, Ali Esat "Granulosa Hücreli Tümör", Ahmet Asım "Unku Rahim Kanseri Tedavisine Dair", Şerif Hayri "Adenomyosis", M.A. Hadi Bey "Gebelik ve Şeker Hastalığı" başlıklı makaleler kaleme almışlar, jinekoloji ilmi camiasına sunmuşlardır⁴⁷. İkinci sayıda, Ali Esat, "Bir Suni Mehbil Vakası" başlıklı yazısında rahmi olamayan ve hiç adet görmeyen genç bir kızı nasıl tedavi ettiğini anlatmaktadır. Ahmet Asım da "Kadınları Kısırlaştırma Usulleri ve Bunların Akıl ve Ruh Hastalıklarındaki Tatbiki Mahalleri" adlı yazısında akıl ve ruh sağlığı yerinde olmayan kadınların nasıl ve hangi tedavi yöntemleriyle kısırlaştırılabileceğini detaylı bir şekilde incelemiştir. Dr. Leontiadis de "Cycle Oestrien ve Azai Tenasülyede Husule Gelen Vazifevi Tahavvüller" başlıklı makalesinde kadının gebelik döneminde tenasül organında ne gibi değişimler meydana geldiğini ortaya koymaktadır⁴⁸.

Mecmuanın ikinci sene beşinci sayısında da önemli makaleler yayınlamıştır. Viyanalı Doktor W. Latzko "Anesthesie und Operatonsresultant" adlı yazısında ameliyatlarda ve doğumlarda anestezinin uygulanışını anlatmıştır. Kenan Tefvik, "Amenorede Progynon ve Proluton Tedavisi" adlı makalesinde amenore (adet görememe) rahatsızlığında Progynon ve Proluton ilaçlarının nasıl kullanılacağına değinmiştir. Dr. Şükrü Şakir, "Fluor Tedavisine Dair", Şerif Çanğa "Miaddaki Gebede Binefsihi Taklip", M.A. Hadi ise "Klimakton Hakkında" başlıklı yazılar

⁴⁶ "Türk Ginekoloji Kurumu'nun 1934-1935 Senesi Faaliyet Raporu", **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 7, Şubat 1936.

⁴⁷ **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934.

⁴⁸ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 2, İkinci teşrin 1934.

yazmışlardır⁴⁹. Mecmuanın altıncı sayısı Birinci Ulusal Türk Jinekoloji Kurultayı'nda sunulan bildirilere ayrılmıştır. Kenan Tefik, kurul-tayda sunduğu “Losalık İntanları” başlıklı tebliğinde kadınların doğu-mundan sonraki lohusalık döneminde meydana gelen iltihapları ve bu iltihaplara karşı nasıl tedbir alınacağını açıklamıştır. Dr. Ahmet Asım Onur, “Mülhakat İntanlarının Tedavisi” başlıklı bildirisinde, rahim ve rahim yolu iltihapları durumunda hangi tedavilerin uygulanacağını incelemiştir. Dr. Ali Esat Birol da, “Kadında Kısırlık” başlıklı rapo-runda, kısırlığın tanımını yapmış ve kadınların kısırlaşmasının neden-leri üzerinde durarak kadın kısırlığına karşı tedavi yöntemlerini an-latmıştır⁵⁰. Yedinci sayıda da, Dr. Mim Kemal, “Over Kanamaları” adlı yazısında kadın yumurtalıklarında meydana gelen uzun süreli kana-maların sebeplerini inceleyerek örnek vakalar sunmuş ve hangi teda-vileri uyguladığını ifade etmiştir. Şükrü Şakir ise “Kanser Mücadelesi-nin Ana Hatlarına Bir Bakış” başlıklı makalesinde anlaşılacağı üzere kanserin tanımını yapmış ve kanserle nasıl mücadele edilmesi gerek-tiği üzerinde durarak çeşitli ülkelerin kanserle mücadelede neler yapı-tığına değinmiştir⁵¹.

Türk Jinekoloji Arşivi'nin sekizinci sayısında da oldukça önemli makaleler yayınlanmıştır. Ali Esat Bey “Rahim İçindeki Çocuğun Ölü-münün Radyolojik Teşhisi”, Liepmann “Dış Gebeliğinin Nadir Neti-celeri”, Ahmet Asım “Bir Uterus Dupleks ve Molidatiform”, Leontiya-dis ise “Bir Fibrome ve Gebelik Vakası” adında ilmi yazılar kaleme al-mışlardır⁵². Dokuzuncu sayıda, Ahmet Asım Onur “Apandisit Taklit Eden Halip Taşı” adlı yazısında kadınlarda apandisitte meydana gelen taşların şiddetli ağrılara sebep olduğunu açıklamış ve bir hastadan ör-nek vererek nasıl bir tedavi yöntemi izlediğini açıklamıştır. Şükrü An-say “Kadında Seksüel Hormonlar Bahsına Dair” isimli makalesinde kadınlardaki hormonal değişimleri gözden geçirmiş ve kadınlarda hormonal değişmelerde yumurtalıkların fonksiyonlarının son derece

⁴⁹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 5, Ağustos 1935.

⁵⁰ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 6, İkinci teşrin 1935.

⁵¹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 7, Şubat 1936.

⁵² **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 8, Mayıs 1936.

önemli olduğunu söylemiştir. Kemal Hüseyin Bey de “İntroitus Vagina de İptidai Tuberkulose Vakası” başlıklı yazısında kadın tenasül organında meydana gelen tüberküloz vakalarına yer vermiştir⁵³. Mecmuanın onuncu sayısında Şükrü Ansay “Hakiki Menstruation ve Pseudomenstruationa Dair” adlı makalesinde kadınlarda hamile kalmak için gerekli olan adet kanamalarına, adet düzeni ve düzensizliklerine ve buna karşı tedavi yöntemlerine açıklık getirmiştir. Mükerrerem Nuri Sarol ise “Gebelik Kusmalarının Tekevvün ve Tedavisi” başlıklı yazısında hamilelik döneminde kadınlarda yaşanan kusmanın nedenleri ve tedavisi üzerinde durmuştur⁵⁴.

Mecmuanın on dördüncü sayısında, Dr. H. Wintz “Meme Kanserinin Röntgen Işığile Tedavisi” isimli yazısında kadınlarda görülen meme kanserine karşı kendi adıyla bir tedavi yöntem geliştirmiştir. V. Schubert “Kadın Tenasül Azası Kanserinin Yeni Işıklama Tedavisi Usulleri” adlı makalesinde kadın tenasül organlarında görülen iltihap ve kanserlere karşı ışıkla tedavi yöntemini açıklamıştır. Dr. M.A. Hadi Gediz “Meme Kanserinin Röntgen Işığile Tedavisi” başlıklı yazıda yukarıda değinilen Dr. Wintz’in tedavi yöntemini tanıtmıştır. Ahmet Asım Onur da, “Eunarcon Anaesthesis Hakkında” adlı yazıda kadın hastalıklarında uygulanan ameliyatlardaki anestezi yönteminden bahsetmiştir⁵⁵. Mecmuanın on yedi ve on sekizinci sayıları bir sayı olarak çıkmış ve İkinci Milli Türk Jinekoloji Kongresi’nde sunulan raporlara ayrılmıştır. Kenan Tefik Sezenel kongrede “Ağrısız Doğum” adlı tebliğinde doğum ameliyatlarında kullanılan anestezi şekillerinden bahsetmiştir. Ahmet Asım Onur “Gebelik Kusmalarının Yeni Tedavisi” adlı raporunda kadınların hamilelik dönemindeki kusmalarının nedenleri üzerinde durmuş ve yeni yöntemlerden bahsetmiştir. Hasan Yusuf Başkam “Septik Düşüklerin Tedavisi” adlı raporunda gebelik döneminde meydana gelen düşüklerin sebeplerini ve tedavilerini anlatmıştır. Suad Atay “Normal Bir Doğum Mümkün Mertebe Az Sancı

⁵³ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 9, Ağustos 1936.

⁵⁴ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 10, İkinci teşrin 1936.

⁵⁵ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 14, İkinci teşrin 1937.

ile ve Tıbbın Tespit Ettiği Muayyen, Mukannen Bir Zaman Zarfında İntacı Neye Mütevakıftır ?” adlı bir tebliğ sunmuştur. Ziya Üstün “Cismi Rahmin Zuckerguss’a Benzer Kanseri ve Nefirde Metastas” adlı tebliğinde rahim kanserinin bir türü üzerinde durmuş ve tedavisini açıklamıştır. Nuri Kamil Üreyen “Miyomlu Bir Rahimden Doğum” ve “Post Partum Bir Eklampsı Vakası” isimli raporlarını sunmuştur. İhsan Rıfat Sabar “Tüberküloz ve Evlenme” adlı raporunda veremlilerin evlenip evlenemeyeceği konusunu tartışmıştır. M.A. Hadi Gediz “Ölümlü Neticelenen Bir Lohusalık Dimağ Thrombose’u Vakası” ve “Radiumla Tedavi Edilmiş İki Ağır Rahim Kanaması Vakası” başlıklı tebliğlerini anlatmıştır⁵⁶.

Mecmuanın on dokuzuncu sayısında Orhan Tahsin “Over Hormonlarının Menopoz Yakınında Ademi Müvazenesinden Mütevellit Kesreti Tamis ve Nezifler”, Ahmet Asım Onur “Insuffiation Tubaire ve Hystérosalpingographie ile Nefirlerin Perméabilitesinin Tayinine ve Bu Usullerin Thérapeutique Tesirine Dair”, Saim Sağlık “Vajinal Operationlarda Lokal Anestezi” ve “Gilfilien-Gregg Cilt Reaction’u ile Gebeliğin Erken Teşhisi”, Zeki Tektaş “Bir Molluscum Pendulum Vakası”, Hadi Gediz “Gebelik Böbreği, Eklampsism ve Eklampsiye Dair Müşahedeler” başlıklı makaleler kaleme almışlardır⁵⁷. Mecmuanın yirminci sayısında Ahmet Asım Onur “Yumurtalık Adenomyosis’leri Hakkında” başlıklı makalesinde yumurtalıktaki dokuların rahimdeki iç kaslara yerleşerek çeşitli sorunlara yol açtığını ve buna karşı yapılması gereken tedavi yöntemlerini açıklamıştır. Ali Rıza Ünlen ise “İleri Derecelerde Görülen Agglutination du col Vakaları Münasebetiyle” adlı bir yazı yayınlamıştır⁵⁸. Yirmi birinci sayıda Kenan Tefvik “Diabet ve Gebelik” adlı makalesinde gebelikle diabet arasındaki ilişkiyi incelemiş ve gebeliğin kadında hormonal dengeyi bozarak diabete yol açtığı diabetin de gebeliği etkilediği ve buna karşı ne tür tedaviler uygulanabileceğini açıklamıştır. İhsan Rıfat da “Evlilerde Tüberküloz veya

⁵⁶ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 17-18, Ağustos-İkinci teşrin 1938.

⁵⁷ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 19, Şubat 1939.

⁵⁸ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 20, Mayıs 1939.

Evlilik Tüberkülozu” adlı yazısında evlilikte eşlerden birinde verem görülebileceğini ancak veremin bir eşten diğer eşe sirayetinin söz konusu olmadığını belirterek veremin evlilik döneminde de ortaya çıkabileceğini ancak veremin eşlerden birinde evlenmeden önce bulunabileceğine işaret etmektedir⁵⁹. Mecmuanın yirmi ikinci ve ulaşılabilen son sayısında Nurettin Adison “Şayanı Dikkat Bir Kanser Komplasyonu” adlı makalesinde 17 yaşında evlenmiş ve bir sene sonra normal bir çocuğu olmuş, sonra altı sene çocuğu olmamış, adetleri düzenli ve sonra tekrar bir çocuğu olan genç bir kadının şikâyetinden bahsetmiştir. Genç kadının doğumdan sonra rahminde ağrı hissettiğini ve gitgide şiddetlendiğini ifade etmesiyle kendisinin hemen tedavisine başladığını ve bir kanser tespit ettiğini belirtmiş ve tedavisinin nasıl olacağı üzerinde durmuştur. Burhan Öncel ise “Habis Tabiatta Gebelik Anemilerinin Klinik ve Tedavileri” başlıklı yazısında hamilelik esnasında kadınlarda görülen kansızlığın sebepleri ve tedavisi konusunu ortaya koymuştur⁶⁰.

c) Mecmuadaki Korse ve İlaç Reklamları

Türk Jinekoloji Cemiyeti, yayın organı Türk Jinekoloji Arşivi'nin masraflarının bir kısmını karşılamak üzere her sayısında korse ve ilaç ilan ve reklamlarına yer vermiştir. Mecmuadaki ilan gelirleri hakkında Türk Jinekoloji Cemiyeti Genel Sekreteri Dr. Ahmet Asım Onur şöyle demiştir: “*Mecmuanın ilan varidatı, masrafını koruyacak kadar olmamakla beraber ilerde geliri ile masrafı arasında bir tevazün husule geleceğini ve bu suretle daha emniyetle neşrine devam edebileceğimizi ümid ediyoruz.*”⁶¹ Hiç şüphesiz ilaç ve korse reklamları, o dönemin sık görülen hastalıklarını ve bu hastalıkların tedavisinde hangi ilaçların ne şekilde kullanıldığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Mecmuada reklamı ve ilanı yapılan ilaç ve korseler şunlardır:

⁵⁹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 21, Ağustos 1939.

⁶⁰ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 22, Senteşrin 1939.

⁶¹ “Türk Ginekoloji Kurumu'nun 1934-1935 Senesi Faaliyet Raporu”, **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 7, Şubat 1936.

Vinokinyüm: “Zayıf anneler için en mükemmel iştah ve kuvvet ilacıdır” denmektedir⁶².

Gynergéne Sandoz: “Çavdar mahmuzunun baş alkaloididir. Koksuz, renksiz, vecasız zerk. Nisaiye ve Vilâdiyede; Vaz-ı hamilden sonraki atoni, halastan sonraki nezifler. Rahmin natamam rücatı. Lokiyo-metrimeşimenin çıkması için tazyik. Cesariennes. Sıkıt suretile hamlin inkıtı. Nisai nezifler, Akdometrit. Menoraji, inkıtı tamis (neşifler). Rahmin urları.” denmektedir⁶³.

Quina-Forcine: “İstimali ile iştihâ artar, iddiharât fazlalaşır. Sıkleti beden çoğalır, kansızlık kaybolur ve az zamanda sıhhat teessüs eder. Sureti İstimali: Yemeklerden evvel birer kinaforsin kadehi.” diye yazmaktadır⁶⁴.

Prolan: “Aybaşı yokluğu, aybaşı fazlalığı, tıfliyet, kısırlık, tams zorluğu vs. gibi hastalıklarda miyaz faaliyetini tenbih eder” denilmektedir⁶⁵.

Orasthin: “Aynen standardize rahim üzerinde müessir guddei nuhamiye arkafussu hormonu. Rahim üzerine tesiri intihabi olduğundan gebelikten ileri gelen böbrek iltihabı ve havaledede dahi kullanılır.”, *Hypophysine*: “Guddei nuhamiye arkafussunun umumi hormonu. Fizyoloji tesirli doğum ağrı ilacı. Eviye ve adalatı melsa mukavvisi. Tam doze edilebilir.”, *Tonephin*: “İstidari barsak hareketlerini tenbih eden, diyürezî durduran hormon. Guddei nuhamiye arkafussu, istidari hareketleri kuvvetlendirir, şekersiz diyabetle klorsodyum ve su itrahını temin eder. Aynen standardizedir.” denmektedir⁶⁶.

⁶² **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934.

⁶³ **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934.

⁶⁴ **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934.

⁶⁵ **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934.

⁶⁶ **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934.

Viyanalı Korse Mütahassısı Mme. Julie Siewert: “Her nevi ölçü üzerine korseler ve bilhassa gebe korseleri karın ve göğüs bağları” yazmaktadır⁶⁷.

Şark Malt Hülâsası: “Gebelerde, Lögusalarda ve Nakahet zamanları en müessir mukavvidir. Bütün eczanelerde bulunur” denmektedir⁶⁸.

Aghalithine Effervescent Granule: “Mide, Barsak, böbrek, Taş, Kum, Ekzema, Tasallübü şerayin, Romatizma. Sureti istimali: Günde 3-4 kahve kaşığı” şeklinde yazmaktadır⁶⁹.

Storm: “Lastiksiz gebelik ve tıbbi karın korseleri, dereceli lastikli gebelik korseleri, lastikli ve lastiksiz varis çorapları, umumi ortopedi cihazları” denmektedir⁷⁰.

Klimakton Knoll: “Adet kesimi teşevvüşlerinde aynı zamanda sebep ve araz üzerinde müessirdir. Yüze sıcaklık vurması, fartitenepbühiyet halleri, bol terleme, baş ağrıları, uykusuzluk vs.” yazmaktadır⁷¹.

Cardiazol-éphéderine: “Astmayı izale eder, deveran zaafının kâffesini tedavi eder” denilmektedir⁷².

Hepamoxyl: “İki şekilde; 1- 5 c.c.’lük 10 ampullu kutu. 2- 300 gramlık şişelerde şurup. Bütün kansızlıkların tekmil uzvi arızaların hususi devasını teşkil eder.” ifadesi bulunmaktadır⁷³.

İstizine: “Emin ve hafif tesirli müşhil. Barsak tenbelliği ve inkıbazın bütün şekillerinde barsak boşalmasını sistemaitik surette tanzim eder. Yataktaki hastalarla gebeler ve lohusalar için mükemmel elverişlidir”,

⁶⁷ **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934.

⁶⁸ **Türk Jinekoloji Arşivi**, No:1, Ağustos 1934.

⁶⁹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 2, İkinci teşrin 1934.

⁷⁰ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 5, Ağustos 1935.

⁷¹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 5, Ağustos 1935.

⁷² **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 5, Ağustos 1935.

⁷³ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 5, Ağustos 1935.

Acidol-Pepsine: “İştahsızlık, mide iltihabı ve hazım bozuklukları tedavisine yarar. Hamızı klorma tecezzisi uzatılmış olduğundan müsait tesir eder ve muhati gışaları tahriş etmez.” açıklaması bulunmaktadır⁷⁴.

Cardiazol: “Ağızdan alınmak suretile birçok vakalarda, zerk suretile olduğu kadar seri, devamlı bir tesir devresi temin eder ve bilhassa deveran kifayetsizliği, kalp teşevvüşleri vakalarında uzun müddet kullanılabilir deva olarak cerrahi bir müdahaleden bir sport idmanından evvel profilaktik tedbir olarak mesela alkol ve tütünün suiistimali gibi esbaptan mütevellit selim tegayyürlere mani olmak için istitbabı vardır” denmektedir⁷⁵.

Gynoestryl: “Dr. Roussel’in Billuri Follikülin’i kimyaca saf yumurtalık hormonu. Aybaşı hastalıkları, bülug ve adetten kesilme, erken doğanların ve süt çocuklarının beslenmemesi” ibaresi vardır⁷⁶.

Iode-Calcium-Diurétine: “Hypertonie, hunnakı sadır, astmada. Koenigsberg’te Prof. S. Askanazy’ye göre: 3 mürekkinin tesiri birbirini takviye etmiştir: Iode, Calcium ve Diurétine.” şeklinde denmektedir⁷⁷.

Dévégan: “Fluor ve bilhassa trichomonas fluoru ile mihibil cidarlarının faaliyet zayıflığında. Normal mihibil florasının biyolojik esaslar dairesinde yeniden tanzimi. Muvaffakiyeti emin, tedavi tarzı hoş ve temizdir.” diye bir açıklama yapılmaktadır⁷⁸.

Neo Passiflorine: “Nevropatik hallerin tedavisi; korku, sıkıntı, asabî uykusuzluklar, kalbin vazifevi teşevvüşleri kadınların adet görme teşevvüşleri” rahatsızlıklarda kullanılmaktadır⁷⁹.

Hormoflaveine Byla (Corps Jaune): “Yumurtalığın vazifesini layıkile yapamaması (Hyperplasie). Çocuk düşürme istidadı, tabii ve cerrahi

⁷⁴ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 6, İkinci teşrin 1935.

⁷⁵ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 6, İkinci teşrin 1935.

⁷⁶ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 6, İkinci teşrin 1935.

⁷⁷ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 7, Şubat 1936.

⁷⁸ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 7, Şubat 1936.

⁷⁹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 8, Mayıs 1936.

aybaşı kesilmesi” hallerinde kullanılmaktadır, *Hormovarine Byla*: “Fizyolojik olarak titre edilmiş Graff Follicule’leri hülasasıdır. Kabili zerk ampul halindedir. Ademi tams, aybaşı güçlüğü, adetten kesilme teşevvüşleri, kısırlık ve ila...ile yumurtalığın bütün vazifevi bozukluklarında kullanılır” denmektedir, *Antelobine Byla*: “Kadınlarda tenasüli vazife bozuklukları, buluşda gecikme, muannit adet görmemede, adetten kesilme teşevvüşleri, erkeklerde ademi iktidar, her iki cinsde saç dökümlerinde” etkili bir ilaçtır, *Pituilobine Byla*: “Guddei nuhamiye fussy halfisinin saf ve fizyolojik olarak titre edilmiş hülasasıdır. Rahim ataletinde, doğumlarda, burun kanaması ile bütün kanamarda, atonik kabızlarda, midil isnaaşeri karhaka ve ile...kabili zerk 50 ünitelik ampuller” ibaresi bulunmaktadır⁸⁰.

Progynon: “Yumurtalık kifayetsizliğinin Progynon ile tedavisi kati ve devamlıdır” denmektedir⁸¹.

Feminol: “Vinegri döbua solidifiye esasına müstenid suda münhal ve güzel kokuludur. 2-4 tablet yarım bardak sıcak suda eritilir, irigatöre doldurulmuş bir kilo suya katılarak kanülle iyice karıştırılır. Böylece hazırlanan mahlul, harici tuvalet veyahut hekimin tarif edeceği lavajlar için kullanılır. Feminolun içindeki odun sirkesi Astringent olduğundan Seylan ebyazın tedavisinde, zaten sayılı ilaçlar içinde en iyisidir. Şu halde vajenin gayritabii transudasyonu vakalarında, nitrat darjan tedavisinde yardımcı olan tesiri diğer ilaçlara üstündür. Ayrıca Seylanlı tenasül azası hastalıklarında (rahim nezlesi, kaşıntılı hallerde) lavaj şeklinde kullanılırsa da yardımcıdır. Kadının her gün yaptığı harici tuvaletinde kolay kullanılması, tahriş etmemesi ve diğer evsafıle tavsiyeye değer, Hazırlayan: Eczacı Necdet Ekrem, Yapıldığı yer ve deposu: Kurtuluş Necdet Ekrem Eczanesi” diye açıklama yapılmıştır⁸².

Terpestesin Ampulleri: “Kimyevi maddeler ve tahriş tedavisi esası üzerine hazırlanmış iltihaplarda kullanılan bir devadır. Kullanıldığı

⁸⁰ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 8, Mayıs 1936.

⁸¹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 9, Ağustos 1936.

⁸² **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 9, Ağustos 1936.

yerler; rahim iltihapları (muhit, mücavir, dâhil rahim), mülhakat iltihapları, ayrıca idrar yolları iltihaplarında fronkülozda ve diğer indifai cilt hastalıklarında da müessirdir. Kullanılış tarzı: Haftada iki defa adale arasına bir ampul şırınga edilir. İltihabın şiddetine göre bir seri tedavi 6-12 ampuldur. Yapıldığı yer: Nargileciyan Eczanesi-Pangaltı” ifadesi geçmektedir⁸³.

Dr. İhsan Sami Bakteriyoloji Laboratuvarı: “*Gonokok Aşısı*; belsoğukluğu ve ihtilatlarına karşı pek tesirli ve taze aşıdır.”, *İstafilokok Aşısı*: “Acne, furunculose, abce, koltuk altı çıbanı ve cilt hastalıklarına karşı pek faydalı bir aşıdır.”, *Tifobil*: “Tifo ve paratifo hastalıklarına karşı ağızdan alınan aşıdır.”, *Karışık Tifo Aşısı*: “Tifo ve paratifo hastalıklarına tutulmamak için tesiri katı, muafiyeti pek emin bir aşıdır.”, *Wasserman Teamülü için Antigene*: “Pek hassas, ayarı sabit, kıymetli bir anti-jendir.”. Hepsi hükümet tarafından kontrol edilmiş, resmi müsaadesi alınmıştır” denmektedir⁸⁴.

Prontosil: “Streptokok ve stafilokoklu hastalıklar tedavisinde önemli bir ilerleme. Angina, septik kızıl, yılanık, ortakulak iltihabından sonraki sepsis, doğumdan ve düşükten sonraki sepsis, intani mafsalsal iltihabı, mesane ve huveyza iltihabı, pyuri, plevra empyemi turonkl. İntanlı ve güç doğumlarda koruma ve intanlarla ihtilatların önüne geçmek için. Ağızdan ve adale yolu ile kullanılır ve iyi tahammül edilir.” açıklaması yapılmıştır⁸⁵.

Normacol: “Müzmin kabızlık; ekseriya gıdanın bağırsakta az posa vermesindedir. Bu sebeple bağırsağın peristaltik hareketi için icap eden tabii tenbih mevcut değildir. Bu hakikatin bilinmesidir ki Normacol’ü meydana çıkarmıştır. Bu fizyolojik şekilde normal tagavvut refleksini husule getirir. Draje şeklinde olan Normacol danecikleri Hindistan’da çıkan ve fevkalade kabarma kabiliyetini haiz bir nebati

⁸³ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 9, Ağustos 1936.

⁸⁴ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 10, İkinci teşrin 1936.

⁸⁵ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 14, İkinci teşrin 1937.

maddeyi havidir. Bunlar bağırsak muhteviyatı ile karışır. Onu yumuşatır ve muhaccem yumuşak madei gaita kitlesi husule getirir. Normacol zararsızdır, tahriş etmez ve amel yapmaz.” açıklaması mevcuttur⁸⁶.

Likrol ve Likroform: “İki ideal antiseptik. Kadın hıfzıssıhhasında, cerrahide, sari hastalıklarda ve umumi enfeksiyonlar” kullanılmaktadır. “En elverişlidir. %1 mahlulleri, mikropları derhal öldürür ve fena kokuları giderir. Cildi ve muhati gişayı yakmaz ve tahriş etmez. Şişesi 40 kuruştur.” denmektedir⁸⁷.

Akridol: “Ağız ve boğaz dezenfeksiyonu için en müessir ilaçtır. Nezle, grip, difteri, kızıl gibi bulaşıcı hastalıkların alınmasına mani olur. Ağız, boğaz, bademcik iltihaplarını tedavi eder. Lezzetli hoştur, her saatte bir şekerleme ağızda eritilir. Ufak kutu 35, büyüğü 70 kuruştur.” ifadesi yer almaktadır⁸⁸.

Uliron: “Stafilokok intanları ve belsoğukluğunun tedavisinden ileri adım” denmektedir⁸⁹.

Zephirol: “El ve aletlerin dezenfeksiyonu, ginekoloji ve doğum müdahalelerinde tampon tedavisi ve lavajlar, intanlı yaraların temizlenmesi, ameliyatlardan önce cildin dezenfeksiyonu, bakterili cild hastalıklarında sürmek için” açıklaması yapılmıştır.⁹⁰

Octinum: “Teşennücle mütefarik ağrılarda alkaloidsiz spazmolitik ve muzaddı evca. Kullanılan yerler; mide-bağırsak yolunun üst kısımları ile mide ve isnaaşer yaralarının teşennüci hallerinde, spastik kabızlık, safra kesesi, böbrek, mesane, kasabat teşennücleri ve spastik dismenorelerde” denmektedir⁹¹.

⁸⁶ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 14, İkinci teşrin 1937.

⁸⁷ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 17-18, Ağustos-İkinci teşrin 1938.

⁸⁸ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 17-18, Ağustos-İkinci teşrin 1938.

⁸⁹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 17-18, Ağustos-İkinci teşrin 1938.

⁹⁰ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 17-18, Ağustos-İkinci teşrin 1938.

⁹¹ **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 17-18, Ağustos-İkinci teşrin 1938.

Görüldüğü üzere bu ilaç ve korse ilan ve reklamları, Türk Jinekoloji Arşivi'nde yayınlanmak suretiyle gerek halkı bilgilendirmiş gerekse mecmuaya maddi anlamda bir katkı sunmuştur.

SONUÇ

Atatürk döneminde 1934-1939 yılları arasında mevcut sayılara göre toplamda 15 sayı çıkan Türk Jinekoloji Arşivi, Türk Jinekoloji Cemiyeti'nin yayın organı olarak Türk jinekologların kadın doğum ve hastalıklarıyla ilgili ilmi çalışmalarını yayınlamak suretiyle dönemi itibarıyla gerek yurt içinde gerekse yurt dışında oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Türk Jinekoloji Arşivi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün kadınlara her alanda olduğu gibi sağlık alanında gerçekleştirdiği inkılâpların ve izlediği politikaların da bir yansımasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık alanında neslin devamı, genç ve sağlıklı nesiller yetiştirmek, sağlık alanında izlenen politikaların temel esasını oluşturmaktaydı. Atatürk, bu sebeple özellikle kadın ve çocuk sağlığına büyük önem vermiştir. Nitekim Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları içerisinde kadın hastalıklarının yeri ve önemini dönemin Gülhane Hastanesi Jinekoloji Kliniği'nde görev yapan Prof. Dr. Ali Esat Bey, "Kadın Kısırlığı" başlıklı yazısında şöyle ifade etmektedir: "*Nüfus siyasalı Cumhuriyet hükümetimizin belli başlı işlerinin başında bulunmakta ve nesli çoğaltmak için doğum evleri gibi lüzumlu sıhhi müessesata önem verilmektedir. Bu siyasalda önemli (mühim) rol oynayan hastalıklarla uğraşmaya ve herhangi sebeple olursa olsun kısır olanları sağutmak (tedavi) da bize düşer.*"⁹² Yine Atatürk döneminde kadın sağlığına verilen önem ve gerçekleştirilen faaliyetler, Türk Jinekoloji Cemiyeti Reisi Prof. Kenan Tefvik'in Birinci Ulusal Türk Jinekoloji Kurultayı'nda yaptığı konuşmadan da anlaşılmaktadır. Kenan Tefvik Bey, bu konuda şu uzun beyanatı vermiştir: "*...Memleketimizde eski devirlerde cerrahi ginekoloji olmayup, umumî, cerrahinin bir şubesi halinde kalmış, doğum ve doğum müessesleri de pek iptidai bir şekilde ve o zaman kadını kafes ve peçe arkasında saklayan devrin ihdas ettiği sayısız güçlükler karşısında aciz ve cılız bir halde bırakmıştı.*

⁹² Ali Esat Birol, "Kadın Kısırlığı", **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 6, İkinci teşrin 1935, s. 373.

O zamanlar doğuran bir kadının, hekime veya bir doğum müessesesine müracaatı ayıp ve kabahat sayılırdı. Doğumlar yalnız diplomasız, cahil, ocaktan yetişme, eli güzel, samur kürklü, gümüş çakılı, ebe isimleri altında şöhret kazanmış, birtakım acuze ebelerin binbir türlü kötü alışıklıkları altında yapılırdı. Ve böylece doğururken ölmek veya doğurduktan sonra bütün hayatında alil kalmak, memlekette hemen istilai bir şekilde idi. Cumhuriyet devrinin her sahada yaptığı büyük inkılâp Türk kadını her noktadan layık olduğu seviyeye yükselttiği gibi onun sıhhatini de korumayı düşündü. Cumhuriyet devri, memlekette mütehasıs hekimler orta tahsil görmüş, genç fikirli ebe ve hasta bakıcı hemşireler yetiştirdi. Nihayet memleketimizin her tarafını doğum mütehasısları ve doğum ve çocuk bakım evleriyle techiz ederek kadınlarımızı asri ve fenni usuller dairesinde doğurarak neffasi hastalıklarının korkunç sonuçlarından kurtardı. Bize bu yüksek varlıkları temin eden yüce Atatürk'e, Cumhuriyet hükümetimize ve bugün huzurlarile ve Başkanlırlarile toplantımızı şereflendiren onun kıymetli Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Prof. Refik Saydam'a hepimiz namına sonsuz şükran ve minnet hislerimizi tekrar sunarız.”⁹³

Türk Jinekoloji Arşivi'nin amacına, muhteviyatına bakılırsa Atatürk'ün kadın sağlığı politikalarının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Türk Jinekoloji Arşivi, Cumhuriyet kadınına sağlık açısından bilgilendirmiş, yerli ve yabancı uzman jinekologların kadın doğum ve hastalıkları konusundaki son tedavi yöntemlerinden Türk kadınına haberdar etmiştir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Tedavi Notları

Türk Jinekoloji Arşivi

Türk Tıp Tarihi Arşivi

⁹³ “Birinci Ulusal Türk Ginekoloji Kurultayı”, **Türk Ginekoloji Arşivi**, No: 6, İkinci teşrin 1935, s. 403.

Telif Eserler

- A. Lutaud, **Emrâz-ı Nisâ**, (Müt.: Besim Ömer-Mustafa Nizameddin), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1314.
- Ahmet Asım, **İlm-i Emrâz-ı Nisâiye**, Kader Matbaası, İstanbul 1928.
- Ahmet Asım, **Viladî ve Nisâî Ameliyatlarda İbtal-i Hiss-i Katani**, Kader Matbaası, İstanbul 1927. (Şişli Seririyatı Müessis ve Müdürü)
- Avanzâde M. Süleyman, **Kadın Hastalıklarından Seyelan-ı Ebyaz**, Kader Matbaası, Dersaadet 1335.
- Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1932.
- Besim Ömer, **Emrâz-ı Nisânın Sebeb-i Kesreti**, Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1320.
- Besim Ömer, **Fenn-i Vilâde-4, Ameliyat-ı Vilâdiye**, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1927.
- Besim Ömer, Refik Münir, “Doğumdan Evvel ve Doğum Esnasında Çocuk Zayiati”, **Birinci Milli Türk Tıp Kongresi Müzakeratı (1-3 Eylül 1925)**, Kader Matbaası, İstanbul 1926, s. 14-31.
- Cemal Zeki, **Gebelik, Doğum Lohusalık Hıfzıssıhhası**, Kader Matbaası, İstanbul 1928.
- Cemal Zeki, **Kadın Rahatsızlıkları**, Kader Matbaası, İstanbul 1928.
- Doktor Asaf, **Mufassal Kadın Hastalıkları**, I, Kader Matbaası, İstanbul 1340.
- Doktor Behzat, **Tıbbi-Cerrahi Kadın Hastalıkları**, Bağdat 1933.
- Kazancıgil, Aykut, **Türk Jinekoloji ve Obstetrik Bibliyografyası**, İstanbul 1973.
- Kenan Tevfik, **Telhis-i Emrâz-ı Nisâiye**, Hikmet Matbaa-ı İslâmiyesi, Dersaadet 1327.
- Keskin, Refik Münir, Sağlık, Saim, “Türkiye’de Vilâddiye Tarihinden Bir Hülâsa”, **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, S 11, İstanbul, Mart 1939, s. 101-110.
- Kurnaz, Şefika, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2011.

Pénard, Lucien, **Rehnümâ-yı Kavâbil**, (Müt.: Birgivi Kâtibzâde Mehmet Nuri), Matbaa-ı Ceride-i Askeriye, İstanbul 1297.

Refik Münir, **Fenn-i Vilâde**, Matbaa-ı Kütübhaneye-i Cihan, Dersaadet 1325.

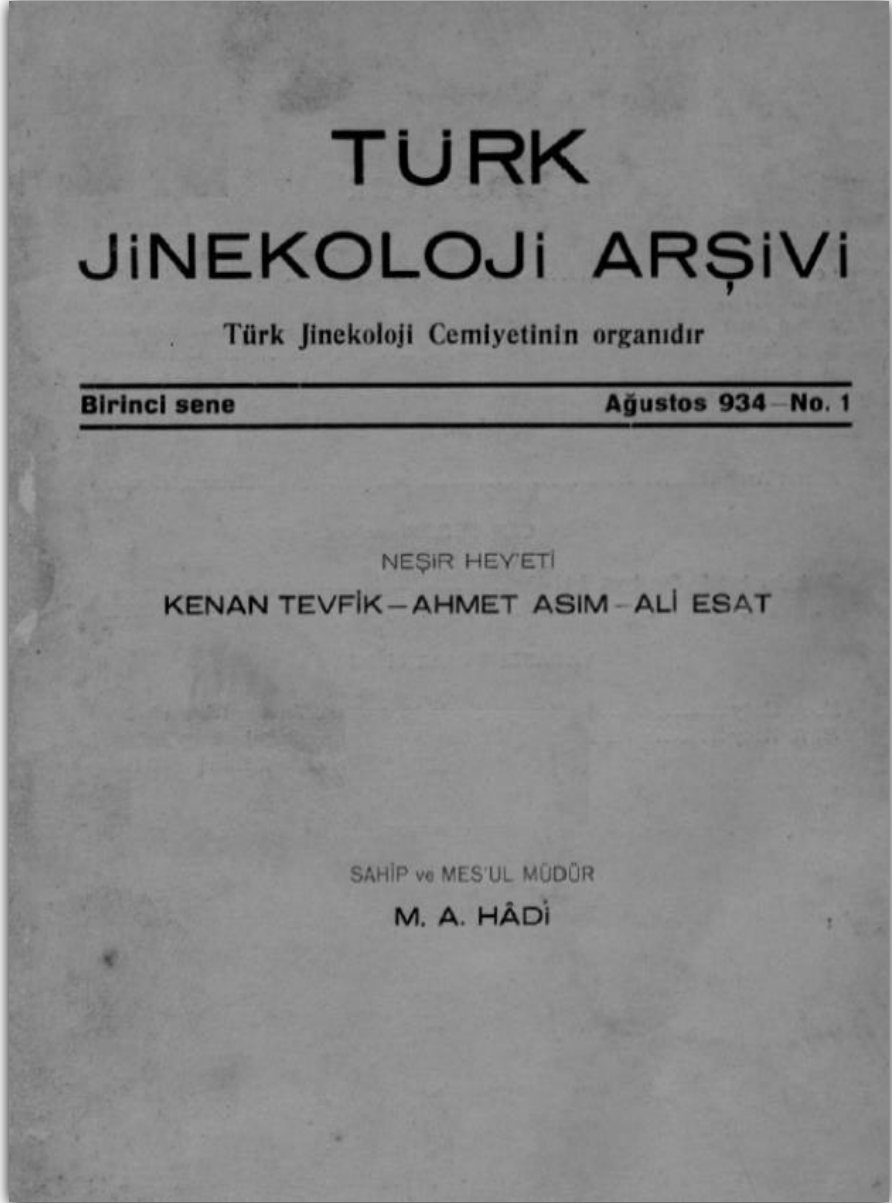
Tevfik Remzi, Nisâiye ve Vilâdiye'de Muayene ve Teşhis Usulleri, Kader Matbaası, İstanbul 1928.

Scanzoni, **Fenn-i Vilâde**, (Mütercimler: İbrahim Lütüfî, Hüseyin Remzi, Nafiz Süreyya, Hüseyin Sabri, Ahmet Hilmi), Matbaa-ı Tıbbiye-i Şahane, 1297.

Uşşâkizâde Halid Ziyâ, **Kanun ve Fenn-i Vilâde**, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1311.

EKLER

EK-1 Türk Jinekoloji Arşivi'nin ilk sayısının kapağı.

EK-2 Türk Jinekoloji Arşivi'nin ilk sayısının Almanca kapağı.

TÜRKİCHES ARCHIV FÜR GYNÄKOLOGIE

Organ der Türkischen Gesellschaft für Gynäkologie

Bd. I **August 1934 - Nr. 1**

HERAUSGEGEBEN VON

Kenan Tewfik **Ahmet Asım** **Ali Esat**

REDIGIERT VON **M. A. Hady**

Auszüge aus den in diesem Hefte veröffentlichten Arbeiten.

Kenan Tewfik — Istanbul. Gonorrhoe des Weibes.
 Sehr ausführliche literarische Arbeit; Geschichte -- Biologie -- Verlauf der Krankheit - Sterilität - Gonorrhoe in der Schwangerschaft - Diagnostik-Prognose- Prophylaxe-Therapie der geschlossenen Gonorrhoe. Indication zur Operation. Verfasser hebt die konservative Einstellung besonders hervor.

Ali Esat — Istanbul. **Zwei Granulosazellumoren**
 Verfasser schickt eine Statistik der in den letzten 35 Jahren im Lehrkrankenhaus Gülhane beobachteten Ovarialtumoren voraus.

Art der Ovarialtumoren	In der Klinik beobachtete Fälle	Operierte Fälle	Geheilt entlassen	Gestorben
Ovarialkystom	126	120	111	9
Sarkome	6	5	4	1
Carcinome	3	3	2	1
Granulosazellumoren	2	2	2	1
Intraligamentäre	4	3	3	0
Krukenberg	1	1	0	1
Dermoidcysten	8	8	8	0
Paraovarialcysten	1	1	1	0
	<u>151</u>	<u>143</u>	<u>131</u>	<u>12</u>

Dann pathologisch-anatomische Ursprünge der Granulosazellumoren Recidive und Metastasierung - Problem der Bösartigkeit - Prognosestellung histologische Eigenart der Tumoren, Klinik und Therapie.

1. Fall: 43 Jahre l. para-Regeltypus, früher, je 30 Tage, 5 Tage lang, tgl. 2-3 Binden seit 6 Monaten je 23 Tage 5-6 Tage lang tgl. 3-4 Binden. Befund: Tumor der vom Becken bis zum Sternum reicht. Op. an vorderer Bauchwand adhaerenter Tumor 12 Liter dunkelbrauner Inhalt, durch Punktion

EK-3 Mecmuadaki Bazı İlaç Reklamları.

Zayıf anneler için

Vinokinyüm

En mükemmel
İŞTAH
ve
KUVVET
İlacıdır

SANDOZ
Eczacı Tıbbiye Fabrikası Müstahzarları

GYNERGENE
"SANDOZ"

(Tartrate d'ergotamine Stoll)

Çıvdar mahluzunun baş alkaloididir.
Kokusuz-Renssiz-Veasız zerk

Ber'linde Prof. STOKKEL daha 1925 senesinde bir çok Alman nisaiye kliniklerine yaptığı anketde Gynergenin bütün sekal müstahzarlarının fevkinde o'duğu neticesine varmıştır.

İSTİBABATI:
NİSAİYEDE VE VİLÂDİYEDE: - Vaz'ı hamilden sonraki atonî, halâttan sonraki neşifler. - Rahmin natamam vîc'atı. Lokiyometri-meğimenin çıkması için tazyik - Cesariennes. - Sikit suretile hamlin inkuta'sı. - Nisai neşifler, Akdometrit. - Menoraji, inkifa'i tamîs (neşifler). - Rahmin ırları (neşifler).
CERRAHİDE: Bassedow hastalığı (ameliyattan evvel ve sonra tedavî)
SEMPATİKOTONİ: Dermatöz - Prurigo - Baş ağrıları. - Ürtiker.
OPTALMOLOJİ: Glökom.
ŞEKLİ: Komrime - Mahlûl - Ampul.

Literatür ve Nümuneler için: Fuat Mehmet, Eczacı Kimyager, İstanbul, Yeni Postahane karşısında Küçük Künacıyan Han-İstanbul Posta Kutusu 560.

Fluor
ve bilhassa
trichomonas fluoru ile

Mihbil edatlarının faaliyet sayılığında

Dévégan

Musavir usul de hazırlanmış hydrate de carbone 0,25
A-oxyl 3. selenyum acide phenylarsinique
acide benzoïque.

Normal mihibil florasının
biyolojik esaslar dairesinde
yeniden tanzimi.
Muvaffakiyeti emin, tedavi
tarzı hoş ve temizdir.

ORIGINAL AMBALAJ
Kutu: 30 komprime

Bayer
LEVERKUSEN (Almanya)

"STORM,"

Lastiksiz
Gebelik ve Tıbbî karın
korseleri

Dereceli Lastikli
Gebelik Korseleri

Lastikli ve Lastiksiz
Varis Çorapları

Ummut ortopedi cihazları

Posta ile kataloğumuzu isteyiniz.

A. Kifides
BeYOZLU - İstiklal cadd. Posta Sokak No. 1
Tel. 41429

Mesumun her ayda bir olmak üzere Ağustos, Ekim, Teşrin, Şubat, Mayıs aylarında çıkar
Sembolik abone bedelidir. Bir İradır.
Nispeti yazılar-İstanbul Takvim İncelemeler 10 numarada Yazı İşleri müdürlüğü
Dr. M. A. Hıfadi'ye gönderilmelidir.

ATATÜRK VE SÜRYANİLER

Haşim ERDOĞAN*

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak ülke toprakları üzerinde yaşayan bütün halkı Türk halkı olarak adlandırmıştır. Müslüman ya da gayrimüslim olduğuna bakılmaksızın bütün ahaliye eşit yaklaşılmasını istemiştir. Laiklik ilkesi ile birlikte Türkiye'de yaşayan gayrimüslimlerden olan Süryaniler de kendilerini güvende ve laikliğin garantisi altında hissetmişlerdir. Bu güven duygusuyla birlikte Türkiye'de yaşayan diğer gayrimüslim gruplardan farklı olarak Süryanilerin genelinde devlete bağlılık duygusu oluşmuştur. Din adamları aracılığıyla her fırsatta devlete ve devlet başkanı olarak Atatürk'e bağlılık ve sadakat bildiren Süryanileri zaman içerisinde diğer gayrimüslim milletlerde olduğu gibi kendi menfaatleri uğruna kullanmak isteyenler olmuşsa da Kadim Süryaniler, bu çağrılara uzun süre kulak asmamışlardır. Özellikle 1917-1932 yılları arasında Patriklik yapan ve Türkiye'de görev yapan son patrik olma özelliğini taşıyan III. İlyas Şakir Efendi döneminde ilişkiler yoğunlaşmıştır. Lozan Antlaşması sırasında Atatürk'ün huzuruna çıkararak Azınlık haklarını istemediklerini belirten Patrik İlyas Şakir Efendi'nin bu tutumu kendilerini bağlı buldukları devletten ayrı görmemeleri adına oldukça önemlidir. Musul Meselesi ve Şeyh Sait İsyanına kadar olumlu giden ilişkiler, bu olaylarla birlikte İngiliz kışkırtmalarına alet olmuş ve bu sürecin sonunda, patrikhane Mardin'den Suriye'nin Humus şehrine, ardından da Şam'a taşınmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yapılan

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hasimerdogan@nevsehir.edu.tr.

çağdaşlaşma hareketlerine de Süryaniler destek vermiş, bu yenilik hareketlerine çabuk uyum sağlamış, yenilikleri benimsemiş ve uygulayıcısı olmuşlardır. Özellikle sosyal hayata dair yapılan yeniliklerin destekçisi olmalarının yanı sıra bu yeniliklerin Süryani cemaati içerisindeki diğer insanlar tarafından da tanınmasını sağlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki bütün bu olumlu gelişmelere rağmen 20. yüzyıl boyunca farklı zamanlarda yurtdışına göç etmiş ve oralarda diaspora oluşturmuş olan bazı Süryanilerin, Ermenilerle ortak bir tarih yaratma çabaları da batılı devletlerin Türkiye üzerindeki emelleri çerçevesinde devam etmektedir.

Hristiyan bir cemaat olmasından dolayı Süryaniler, 20. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da yaşayan diğer gayrimüslim gruplarda olduğu gibi Avrupalı büyük devletlerin ilgisini çekmiş ve bu durum, onların da misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmelerini beraberinde getirmiştir. Misyonerler aracılığıyla batılılar tarafından haklarında daha iyi bilgiler edinilen ve zamanla tanınan Süryaniler de diğer Hristiyan gruplar gibi batılı devletlerin Anadolu'daki menfaatleri çerçevesinde kullanılmaya çalışılmışlardır. Süryanilerin önemli bir özelliği bu kullanılma hadisesine en az alet olan cemaat olmalarıdır diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Süryani, Patrik İlyas Şakir, İnkılâplar, Mardin.

ATATÜRK AND ASSYRIANS**ABSTRACT**

Mustafa Kemal Atatürk, the founder Republic of Turkey, called all the people living in the country the Turkish people. He wanted all people to be treated equally regardless of Muslim or non-Muslim. With the principle of secularism Assyrians that the non-Muslims living in Turkey themselves felt safe and under the guarantee of secularism. Emerged sense of commitment to the state throughout the Assyrians unlike other Muslim groups living in Turkey. Although there were people who wanted to use Assyrians who declaring allegiance and loyalty to the state and Atatürk as the president at every opportunity through the clergy for their own interests as in other non-Muslim nations, the ancient Syrians did not listen to these calls for a long time. Relationships intensified during III. İlyas Şakir Efendi period who between the years 1917-1932 Patriarchate and carries the distinction of being the last patriarch who served in Turkey. Patriarch İlyas Şakir Efendi, who stated that they did not want minority rights in the presence of Atatürk during the Lausanne Treaty, This attitude is very important for them not to see themselves apart from the state they belong to. The Mosul Issue and until Sheikh Sait rebellion positive relations with these incidents, it became a tool to British provocations and at the end of this process, the patriarchate moved from Mardin to Homs city of Syria and then to Damascus. The Assyrians supported the modernization movements made, quickly adapted to these innovation movements, adopted and implemented the innovations with the proclamation of the Republic. Especially, in addition to being supportive of innovations in social life, these innovations were also recognized by other people in the Assyrians community. Despite all these positive developments in the Republic of Turkey's founding years, emigrated abroad at different times during the 20th century and some Assyrians who have created there and the Diaspora, creating a common history with the Armenians efforts continue within the framework of ambitions on the western state of Turkey.

Because it was a Christian community since the beginning of the 20th century, the Assyrians have attracted the attention of the major European states as well as other non-Muslim groups living in Anatolia and this situation brought them to be affected by missionary activities. The Assyrians, who were better acquainted with time by westerners through missionaries, tried to be used within the framework of the interests of Western states in Anatolia, like other Christian groups. We can say an important feature of the Assyrians is that the community least tools to this event.

Keywords: Atatürk, Assyrian, Minority, Revolutions of Atatürk, Patriarch.

GİRİŞ

Süryaniler, Güneydoğu Anadolu'da çoğunlukla Mardin ve civarında yaşayan, kökeni bazı görüşlere göre Aramîlere, bazılarına göre ise Asurîlere dayandırılan Hristiyanlığı ilk kabul eden topluluklardan olduğu düşünülen bir cemaattir. Dinî bir cemaat olarak ön plana çıkan Süryaniler, aynı zamanda zanaatkârlıklarıyla ve ince işçilikteki becerileriyle de tanınmaktadırlar. Geçmişten günümüze gelene kadar kendi aralarındaki kilise anlaşmazlıkları sonucunda yaşanan bölünmelerin ardından Nasturi ve Keldani adıyla Süryaniliğin alt kollarının oluşmasının yanı sıra Hristiyanlığın en eski geleneklerini yaşatan Süryaniler ise Kadim Süryaniler olarak anılmışlardır.

Süryaniler, yeni Türk Devleti'nin kuruluş aşamasında Anadolu'daki diğer Hristiyan gruplardan farklı bir çizgi takip etmiş ve genellikle devlete bağlılık bildiren, devlet yöneticileriyle iyi ilişkiler kuran hatta birçok din adamının yaptığı gibi kendilerini öncelikle Türk olarak adlandıran bir yol izlemişlerdir. Hz. İsa'nın Hristiyanlığına en yakın, değişmemiş ve bozulmamış gelenekleri devam ettirdikleri ve esas Hristiyanlığı yaşadıkları düşünüldüğü için Kadim Süryaniler olarak da adlandırılan bu cemaatin bilinen en önemli özellikleri tarih boyunca yaşadıkları topraklar üzerindeki siyasi iradeye saygı duymuş olmaları ve fırsat buldukça bağlı buldukları devlete sadakatlerini bildirmeleridir. Osmanlı Devleti yıkılmadan önce birçok devlet yanlısı harekette buldukları gibi, Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve bu devletin yöneticileriyle de başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere iyi ilişkiler kurmuşlardır.

Mustafa Kemal Atatürk halkı tanımlarken “*Birbirlerine karşı karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyle dolu, kaderleri ve menfaatleri ortak olan bir içtimaiyedir*”¹ diyerek Türkiye sınırları içerisinde yaşayan ve aynı duyguları paylaşan insanların bir milleti oluşturduğunu söylemiştir. Bu bütünleştirici ifadeye rağmen Anadolu'daki gayrimüslimlerin büyük

¹ Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, s.148.

bir bölümünün İtilaf Devletleriyle işbirliği yapıp kilise ve patrikhanelerinde siyaset yapmaları ve devletin güçlü olduğu zamanlarda ise devlete bağlılık yeminleri etmeleri Batılıların tahriklerinin Anadolu'da yaşayan Hristiyanlar üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Ermeni Patrikhanesinin yayınlamış olduğu eserlerde yeni kurulan Türk Devleti ve Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere devlet yöneticileri ile ilgili Anadolu'daki Hristiyanların kökünü kazımakla itham etmeye kadar oldukça suçlayıcı ifadelerde bulunmuşlardır.²

Atatürk'ün Süryani Toplumu ile Tanışması ve İlişkileri

Süryani kaynakları, Mustafa Kemal Atatürk ile Süryanilerin ilişkilerinin ilk olarak I. Dünya Savaşı'nda, Mustafa Kemal Paşa'nın, Suriye cephesinde düşmanla çarpıştığı sırada gerçekleştiğini söyler. Bu kaynaklara göre, I. Dünya Savaşı sırasında Arap aşiretlerinin İngilizler ile işbirliği yapması sonucu Anadolu coğrafyasına doğru geri çekilmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin birçok üst rütbeli subayına çevredeki Süryani köyleri yardımlarda bulunmuşlardı. Bu subaylardan birisi de savaş sırasında bu bölgede bulunan Mustafa Kemal Paşa idi. Çevre köylerdeki Süryanilerin bu yardım ve ilgisi üzerine Mustafa Kemal'in de Süryanilere iltifatlarda bulunduğu bilgisi yine Süryani kaynaklarında geçmektedir. Süryaniler arasında saygı gören birisi olan Diyarbakır Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi'nin Horepiskoposu olan Aziz Günel hatıratında, Süryaniler ile Atatürk'ün ilk karşılaşmaları ve aralarındaki ilişki ile ilgili şunları söyler: “*Ulu Önder Atatürk ilk kez Süryanileri Suriye cephesinde iken tanıdı, takdir etti ve unutmadı. Süryani toplumu içindeki sevecen özü fark eden Ulu Önder daha sonra bunu değerlendirmesini bildi. Milli Mücadele’de Süryanileri dost kabul buyurdu. Çünkü Süryaniler o karanlık zamanlardaki ihanet şebekelerinin içinde hiçbir zaman olmadılar.*”³

² Azmi Süslü, “Atatürk ve Azınlıklar”, **Türkiye Cumhuriyeti Yetmişbeş Yılı Armağanı**, TTK Yayınları, Ankara, 1998. s.141.

³ Mehmet Şimşek, **Horepiskopos Aziz Günel'in Hatıratı**, Anı Yayınları, İstanbul, 2011, s.63.

Atatürk ile İlyas Şakir Efendi'nin tanışıp görüşmeleri ilk olarak, Atatürk'ün Mart 1917'de Mardin'e geldiğinde ve buradaki Alman karargâhını ziyareti sırasında olmuş olmalıdır.⁴ Mustafa Kemal Atatürk'ün Mardin'deki Alman karargâhını ziyaretine dair bir fotoğraf olmasına rağmen bu ziyareti sırasında Süryani Patrikhanesine uğrayıp uğramadığına dair bir bilgi yoktur.

Mustafa Kemal Atatürk ile Süryanilerin ilk tanışma ve karşılaşmalarının her ne kadar I. Dünya Savaşı'nın sıcak savaş döneminde olduğu düşünülse de iki taraf ilişkilerinin en güçlü ve yoğun olduğu dönem, III. İlyas Şakir Efendi'nin Patrik olduğu dönemdir. İlyas Şakir Efendi, 11 Şubat 1917 tarihinde⁵ Patrik tayin edilmiş ve Süryanilerin merkezi konumunda olan Mardin'deki Deyrulzafaran Manastırının Patriklik makamında bulunmuştur. Mustafa Kemal'in bu ziyareti sırasında patriklik makamına henüz bir ay önce oturmuş olan Patrik İlyas, yeni atandığı görevinin hemen başında, yönetimle geçinme konusunda en azından patrikhanenin Suriye'ye taşındığı 1930'lu yıllara kadar ılımlı davranmış ve yeni Türk Devleti'nin kuruluş aşamasında bu devlete destek vermiştir.

Süryani Patriği III. İlyas Şakir Efendi'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılış töreninde hazır bulunduğu, Atatürk'ün yanında meclis'in açılış için yapılan duaya katıldığı belirtilir.⁶ Fakat bu

⁴ Sadettin Noyan, **Yıldızlara Yakın Şehir: Mardin**, Bizim Büro Basımevi, Mardin, 2005, s.141-145.

⁵ **BOA. BEO**, Dosya No: 4454, Gömlek sıra no: 334042.

⁶ Aziz Günel, **Türk Süryaniler Tarihi**, Oya Matbaası, Diyarbakır, 1970, s.187; Midhat Seretoğlu, **Süryani Türklerinin Siyasî ve İctimaî Tarihi**, Baha Matbaası, İstanbul, 1974, s.80; Gabriyel Akyüz, **Tüm Yönleriyle Süryaniler**, Anadolu Ofset, İstanbul, 2005, s.454-455. Bu eserlerde TBMM'nin açılışında Patrik İlyas ile Mustafa Kemal Paşa'nın bir hatıra fotoğrafı çekti oldukleri yazmaktadır ki bugüne ait herhangi bir fotoğraf bulunmamaktadır. Aziz Günel 1970'te yayımlanan eserinde bu fotoğrafın halen Deyrulzafaran'da bulunduğundan bahsetmektedir ki burada bulunan fotoğraf TBMM'nin açılış sırasında çekilmiş bir fotoğraf değil 1923 yılına ait bir fotoğraftır. Bu bilgi hatası Aziz Günel'in eserinden diğer kitaplara da silsile yoluyla geçmiştir. Mustafa Oral, "Mardin'in Son Süryani Kadim Patriği Mor İgnatios İlyas Şakir Efendi (1867-1932)", **Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar Dini Topluluklar**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul, 2007, s.287.

bilgi doğrulanmış bir bilgi değildir. Meclis'in açılışında gayrimüslimlerin olmadığı da düşünülecek olursa yanlış bir bilgidir diyebiliriz. Zira bu bilgi Süryani kaynaklarında ki bir hata ile başlamış ve silsile yoluyla devam etmiştir. Patrik Efendi ile Mustafa Kemal Atatürk arasında yakın ilişki bu tarihten sonra başlamıştır. Bu dostane ilişkiler, Mustafa Kemal ile Şakir İlyas'ın fırsat buldukça görüşmelerini de beraberinde getirmiştir. Yine Süryani kaynaklarına göre İlyas Şakir Efendi'nin Temmuz 1922'de TBMM Başkanı ve Başkumandan olan Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'da bizzat ziyaret ettiği belirtilmektedir.⁷

Mustafa Kemal Atatürk'ün Süryanilerle bizzat patrikleri vasıtasıyla ilişki kurduğunu gösteren bir fotoğraf Ankara Tren Garı'nda çekilmiş fotoğraftır. Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresi sonrasında trenle Uşak ve Eskişehir aracılığıyla Ankara'ya dönmüştür. Balıkesir, Akhisar, İzmir, Uşak ve Eskişehir'i içine alan Batı Anadolu gezisinde Mustafa Kemal'in yanında Latife Hanım da bulunmaktaydı. Eskişehir'de Lozan'dan dönen İsmet Paşa ile karşılaşan ve beraber Ankara'ya dönen Mustafa Kemal'i 20 Şubat 1923'te Ankara'ya gelişinde Ankara garında karşılayanlar arasında Süryani Kadim Patriği İlyas Şakir Efendi de vardır. Atatürk ile Patrik İlyas Şakir Efendi'yi aynı fotoğraf karesinde gördüğümüz bu tarihî belgede Süryani Patriği, Mustafa Kemal'in solunda ve yönleri birbirine dönük vaziyette iken, Atatürk'ün hemen arkasında Latife Hanım göze çarpmaktadır. Ayrıca Mareşal Fevzi Çakmak ve Fethi Okyar'da Mustafa Kemal'e eşlik edenler arasındadır.

Bu fotoğraf Kemal Atatürk ile İlyas Şakir'i bir arada gösteren tek fotoğraf olup, İlyas Şakir Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildiği tarih olan 3 Mart 1923 tarihinden on bir gün önce, 20 Şubat 1923 tarihinde çekilmiştir. Bu fotoğraf günümüz Süryani cemaati için çok anlamlıdır ve yeni kurulan Türk Devleti ile Süryani Kadim cemaatinin yakın ilişkilerinin görülmesi ve Atatürk ile Patrik İlyas Efendi arasındaki iyi ilişkiler açısından en önemli görsel kanıttır. Bu

⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s.443.

fotoğraf Deyrulzafaran Manastırı Patriklik makamında halen asılı bulunmaktadır.

Süryani Kadim Patriği İlyas Şakir Efendi'nin Atatürk ile görüşmek üzere Ankara'ya geldiği sırada bir ay kadar burada kaldığı ve 3 Mart 1923 tarihinde Mustafa Kemal'in Patrik Efendi'yi kabul ettiği bilinmektedir.⁸ Bu görüşmede Atatürk, Patrik İlyas Efendi'yi gayet samimi bir şekilde misafir etmiş ve bu ziyaretin anısına patriğe altın bir saat hediye etmiştir.⁹ Bu görüşmenin ardından Patrik İlyas, patriklik merkezi olan Mardin Deyrulzafaran Manastırı'na gitmiş, Mardin'e ulaştıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya bir teşekkür telgrafi çekmiştir. Bu telgraf şu şekildedir:

“Ulu Tanrı'nın, yardımı ve rehberliği ile büyük kumandanın azim ve iradesiyle Mardin'e ulaştım. Ünlü hükümet ve Millet'in şan ve şerefine layık temiz, vazifesine bağlı askeri sivil yönetici ve belediyenin şerefli mensupları tarafından, yüksek şahsiyetinize yakışır her yerde olduğu gibi burada da duacınız olan bendenize gösterdikleri hüsnü kabulden dolayı çok minnettar oldum. Karşılama merasimi nedeniyle Patrikhanemizde toplanan Müslüman ve Müslüman olmayan binlerce halk huzurunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin devamını şanlı şerefli milletimizin hakiki başkanı yüksek şahsiyet sahibi Muzaffer unvanlı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin ömür boyu sağlık ve mutluluk dileklerimizle mukaddes şanlı ordumuzun devamlı muvaffakiyetini ve Aziz Türk vatanımızın korunması saadeti için dua ettiğimi bağlılık ve iftiharla arz ederim. Sadık Süryani Kadim Cemaatinin tüm fertleri ile şükranlarımızın kabulünü rica ederim.”¹⁰

⁸ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.327.

⁹ Ferit Özcan, “Türk Süryani Kadim Cemaati yönetim kurulu adına Ferit Özcan'ın açıklaması: Amerikan Belgesinde adı geçen Ağa Petros Süryani değil Nasturidir”, **Milliyet**, 19 Kasım 1977, s.5.

¹⁰ Yakup Tahincioğlu, **Tarihleri, Kültürleri ve İnançlarıyla 5500 Yıldır Bu Topraklarda Yaşayan Süryaniler**, Butik Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.248.

Bu telgraftan da anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Atatürk ile İlyas Şakir Efendi bu dönemde yakın ilişki içerisinde bulunmuştur. Bu yakınlığın önemli işaretlerinden birisi de Patrik İlyas'ın 19 Mayıs 1923 tarihinde Diyarbakır yolu üzerindeki Şehmus Köyünden memleketi Mardin'e kadar devlet töreni eşliğinde karşılanmış olmasıdır¹¹. Ayrıca bu karşılamada sadece Süryanilerin olmadığı, Müslümanlar tarafından da Mardin'in girişinde ve Deyrulzafaran Manastırı'nda bu kalabalık kitle tarafından karşılandığı ve sevgi gösterileri içerisinde şehre girdiği görülmektedir.

Süryani Metropoliti ve aynı zamanda tarihçi özelliği olan Hanna Dolabani (Dolapönü), Mustafa Kemal Atatürk'ün Süryani Patriği III. İlyas Şakir'i takdir ettiğinden bahsetmektedir ki bu takdirin sebebi olarak da Süryani Patriği İlyas'ın Millî Mücadele yıllarında müstevilere karşı, bu yurdun evlâdı olarak takındığı mücadelecî tavrı göstermektedir.¹²

Süryanilerin devlete bağlılık bildirmeleri sadece sözlü veya yazılı bildirilerle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda gösterdikleri faaliyetlerle de Atatürk'ün başlatmış olduğu Millî Mücadeleye destek verdikleri anlaşılmaktadır. Millî Mücadele sırasında Mardin'den Diyarbakır'a giden Süryani kadınlar, Türk ordusunun kıyafet ihtiyacını karşılamak adına Diyarbakır'daki Süryani kilisesinde kurulan dikimevinde çalışarak Atatürk'ün başlattığı bu mücadeleye destek olmuşlardır.¹³ Yönetimine Millî Savunma Bakanlığı tarafından eski milletvekili Müftüzade Şeref Uluğ Bey'in getirildiği bu dikimevinde Millî Mücadeleye katılan Süryani Kadim erkeklerinin aileleri tarafından askerin ihtiyacı olan çamaşır ve giysi dikilmesi işi gerçekleştiriliyordu.¹⁴ Bu dikimevinde 70-

¹¹ Akyüz, **a.g.e.**, s.456. Patriğin Şehmus köyünden memleketi Mardin'e kadar devlet töreni eşliğinde karşılanması olayını bazı kaynaklar Moran Mor Ignatius 4. Petrus'un 1881'de Deyrulzafaran'a ilk matbaayı getirirken yaşadığından bahseder.

¹² Hanna Dolapönü, **Tarihte Mardin**, Hilâl Matbaacılık, Yayına Hazırlayan: P. Cebraîl Aydın, İstanbul, 1972, s.169.

¹³ Tahincioğlu, **a.g.e.**, s.240.

¹⁴ **Milliyet Gazetesi**, a.g.m., s. 5.

75 kişilik bir Süryani kadın grubu askerin ihtiyacı olan elbiselerin dikim işiyle uğraşmış ve Süryani kadınları da millî mücadeleye bu şekilde katkıda bulunmuşlardı. Ayrıca Millî Mücadeleye maddi destek olunması açısından Süryani cemaatinden toplanan paraların vatanın düşmandan kurtarılması adına muntazaman Ankara'ya ulaştırıldığı ve bu paraların Süryaniler tarafından seve seve verildiği Süryanilerin sözleriyle iddia edilmektedir.¹⁵

Lozan Barış Antlaşması sürecinde de Süryanilerin Patrikleri İlyas Şakir Efendi vasıtasıyla yeni kurulan Türk Devleti'ne bağlılık bildirdikleri görülmektedir. Lozan Antlaşması imzalanmadan önce Lozan Konferansı devam ettiği sırada İlyas Şakir Efendi'nin İleri Gazetesi başyazarı Celal Nuri İleri'ye verdiği 4 Şubat 1923 tarihli demeçte Mustafa Kemal'e hitaben "*Biz ekalliyet haklarını istemiyoruz*"¹⁶ demesi Atatürk'e ve yeni Türk Devleti'ne bağlılık bildirmelerinin yanı sıra azınlık sayılmamalarının da bir kanıtı olmuştur. Bilindiği gibi Süryaniler, Lozan'da azınlık tanımlaması din merkezinde yapılmasına ve Anadolu'da yaşayan gayrimüslimler azınlık sayılmasına rağmen bu tanımlamanın dışında tutulmuş ve kendi istekleriyle azınlık sayılmamış ve azınlık haklarından yararlanmamışlardır. Patrik İlyas'ın bu yakınlık belirten sözleri üzerine daha sonra Metropolitlik ve Horepiskoposluk yapan din adamları yazmış oldukları eserlerinde İlyas Şakir Efendi'yi Atatürk'ün yakın dostu olarak tanımlamışlardır. Bu bahsedilen yakın dostluk İngilizler araya girene kadar devam etmiştir. Lozan sonrasında Musul Meselesi ve Şeyh Sait İsyanı sırasında bölgeyi karıştırmak isteyen İngilizlerin Süryani Patriğini etkilediği anlaşılmaktadır. 17 Ağustos 1926'da¹⁷ Cumhurbaşkanı Atatürk'e bağlılık bildirmesi için Ankara'ya giden Mardin heyetinin içinde Süryani Kadim cemaati adına bir temsilcinin bulunmaması¹⁸, Süryani toplumunun Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilişkilerinin bu tarihten itibaren bir kesintiye uğrayacağına da bir belirtisiydi. Bu ziyarette heyete Mardin Vilayeti

¹⁵ *Milliyet Gazetesi*, a.g.m., s. 5.

¹⁶ *İleri Gazetesi*, 9 Şubat 1923, s.1.

¹⁷ Kocatürk, a.g.e., s.395.

¹⁸ *BCA.*, 030-10-00-00-1-1-25.

Mebuslarından Abdürrezzak Bey başkanlık etmiştir. Heyette belediye adına Başkan Doktor Yahya Bey, Meclis-i Umumi ve Tayyare Cemiyeti adına Encümen Azasından Abdülkerim Bey, Mardin Türk Ocağı ve Himaye-i Etfal Cemiyetlerini temsilen Türk Ocağı Başkanı Doktor Cevdet Şakir ve Muallimler Birliği adına Rauf Bey bulunuyordu. Daha önce Millî Mücadele döneminde Mardin şehrinin genel kanaati belirlenirken Süryani Cemaati Lideri Patrik İlyas'ın özellikle İngilizlere karşı görüşlerine başvurulurken¹⁹ burada Süryanileri temsilen cemaat adına kimsenin bulunmaması da dikkat çekicidir. Şeyh Sait isyanı ve Musul'un elden çıkmasının hemen sonrasında gerçekleşen bu ziyaret Mardin şehrinin bu olaylara karşın devlete bağlılığını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu heyet içerisinde Süryani bir temsilci olmaması, Mardin'in nüfus yapısı içerisinde önemli bir yerde bulunan bir cemaatin liderleri aracılığıyla Cumhuriyet Türkiye'si ile ilişkilerini yeniden gözden geçirdiği anlamına gelebilir. Bu tarihte Patrik İlyas'ın Türkiye dışında olması ve İngiliz siyasetine yakın hareketler sergilemeye başlaması da dikkat çekicidir.

Patrik İlyas'ın ardından 1932'de Süryani Patriği olan Efram Barsavm Süryani Patrikhanesi'ni Türkiye'den Suriye'nin Humus şehrine taşımış²⁰ ve Süryanilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile ilişkileri yurtdışından resmî olarak devam etmiştir. Efram Barsavm, 1933 yılından itibaren *Mğaltho Difatıryarğutho Dsuryoye* adlı dergiyi çıkararak Patrikliğin bütün dinsel, tarihsel, sosyal ve kültürel faaliyetlerinden bütün dünyadaki Süryanileri haberdar etmeye çalışmıştır.²¹ Bu dergiden yayınlanmış zararlı içeriğe sahip olduğu düşünülen patriğe ait sözlerin Türkiye'deki Süryaniler için bir tahrik oluşturabileceği düşünülmüş olmalı ki bu beyannamenin Süryanileri etkilememesi için çalışılmıştır. Zira 7 Haziran 1937 tarihinde

¹⁹ İngiliz Binbaşı Növil, Mardin şehrinin İngilizlere karşı tavrını ve nabzını yoklamak üzere Mardin'e geldiğinde şehirdeki gayrimüslimlerden destek beklemiş ama Süryani Patriği İlyas Şakir'den umduğu desteği bulamamıştır.

²⁰ Süryani Patrikhanesinin Türkiye'den Taşınması ile ilgili bilgi için Bkz.: Haşim Erdoğan, **20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'deki Süryaniler**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 123-132.

²¹ Akyüz, **a.g.e.**, s.308.

Mustafa Kemal Atatürk imzalı bir kararnamede Efram Barsavm'ın yayınlamış olduğu beyannamenin zararlı içeriğine karşı matbuat kanununun 51. maddesi gereğince yurda sokulmasının icra vekilleri heyetince yasaklanmasının onaylandığı belirtilmektedir²². Bu istisna durumun yanı sıra Atatürk'ün vefatından sonra bile Süryanilerin Atatürk hatırına bazı mükellefiyetlerden istisna tutuldukları görülmektedir. Varlık Vergisi konusunda bu vergiye tabi tutulmuş bir Süryani ile yapılan bir röportajda bu kişi, varlık vergisinin ödenememesi durumunda diğer gayrimüslimler gibi Süryaniler de sürgün edildiler mi? sorusuna “*Hayır ondan evvel Atatürk hatır var*”²³ diyerek Süryanilerin çalışma kampına Atatürk hayattayken iyi ilişkiler kurulduğundan dolayı gönderilmediklerinden bahsetmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki Kadim Süryanilerin hafızasında bir lider olarak Atatürk'ün yeri çok farklıdır.

Süryani bir din adamı olan Horepiskopos Aziz Günel'in Atatürk için söylediği sözlerde dikkat çekicidir. Aziz Günel, hatıratında Atatürk için: “*Bazı peygamberlerden üstün*” ifadesini kullanmış ve sözlerinin devamında bu durumun nedenini açıklamıştır.²⁴ Bu ifadeler ile Atatürk'e Süryani din adamları tarafından duyulan büyük sevgi ve saygı durumu Kadim Süryanilerde bir gelenek halini almış, devlete ve devlet başkanına bağlılıkları diğer gayrimüslim cemaatlerden oldukça farklı bir özellik olarak kendini göstermiştir. Fakat günümüzde yurtdışına göç etmiş olan bazı Süryanilerin diaspora psikolojisi içerisinde kendilerine 1915 yılında soykırım yapıldığı iddiaları, Türkiye'de yaşayan Süryanilerin bazılarını etkilemiş olacak ki, bu durum Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hoşgörü toplumu içerisinde yaşayan vatandaşların zaman içerisinde söylemleri içerisinde soykırım ifadesini de aldıklarından anlaşılmaktadır.

²² BCA., 030-0-18-01-02-75-50-001

²³ Mutay Öztemiz, **II. Abdülhamit'ten Günümüze Sosyolojik, Siyasal ve Hukuki Açından Süryaniler**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s.174.

²⁴ Şimşek, **a.g.e.**, s.69.

Süryanilerin Atatürk İnkılâplarına İlişkin Tutumu

Süryaniler gayrimüslim bir cemaat olmalarına rağmen azınlık olarak görülmemiş ve azınlık haklarından yararlanmamışlardır. Fakat bu durum cumhuriyetin kuruluş yıllarında Süryaniler için bir problem teşkil etmemiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ile birlikte ardı ardına sıralanan yeniliklerin yanında yer almışlardır. Yeniliklerin yanında yer alma durumu daha çok din adamları öncülüğünde olmuştur. Bu durum, dinî özelliklerinden dolayı kapalı bir toplum olarak bilinen Kadim Süryani cemaatinin devlet ile bağlarını daha da kuvvetlendirmiştir. Bu konuda ilk destek, inkılâpların en büyüğü ve kapsamı olan cumhuriyetin ilanı sırasında gerçekleşmiştir. Süryani Kadim Cemaati, Cumhuriyet'in ilanını olumlu bir gelişme olarak karşılayıp, Mustafa Kemal'e bir kutlama telgrafi çekerek²⁵ inkılâpların yanında olduklarını açıkça göstermiştir. Süryani kaynakları, bu kutlama yazısının Patrik III. İlyas Şakir adına vekili tarafından yazıldığı ve bu telgrafın bir örneğinin kendi arşivlerinde bulunduğu bahsetmektedir.²⁶

Süryaniler, özellikle Atatürk'ün çağdaşlaşma hareketlerinin gereklerini tereddütsüz şekilde uygulamaya çalışarak Mardin'de örnek bir topluluk olmuşlardır. Süryanilerin bu tutumunu Gabriyel Akyüz, özellikle Mardin'deki Süryanilerin eşleriyle birlikte ruhanîler önde olmak üzere medenîleşme yolunda önemli bir adım olan kılık kıyafet değişikliği ilkesini yerine getirerek, çarşıya indiklerinden ve diğer insanlara örnek olduklarından bahsetmektedir. Süryanilerin iddiasına göre Mardin'de kılık kıyafet konusunda yapılan yenilik bu şehirde yaşayan Müslümanlara Süryaniler tarafından aktarılmıştır.²⁷

Aziz Günel'de kılık kıyafet inkılâbı ile ilgili olarak; "Eski cübbeler ve tekkeler mazide kalmıştı, erkeğin başına giydiği keçeden yapılmış yarım arşın uzunluktaki külahın ağırlığından, siyah püsküllü kırmızı

²⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.455.

²⁶ Akyüz, **a.g.e.**, s.455.

²⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s.456.

fesin arkadan kuyruk gibi sallanan püskülün sallantısından kurtulmuştu.” diyerek²⁸ kılık kıyafet kanununun sosyal hayata dair kolaylaştırıcıları da beraberinde getirdiğini ortaya koymuştur.

Özellikle Şapka İnkılâbının da uygulayıcısı oldukları, Süryani ruhanilerin halen fötr şapka giymeleri geleneğinden anlaşılmaktadır. Türkiye dışındaki Süryani ruhanilerinin fötr şapka takmadıkları da göz önünde bulundurulduğunda bunun sadece Türkiye’ye mahsus olması Süryanilerin cumhuriyetin kuruluşundaki yenilikleri en azından din adamları nezdinde ne derece benimsediklerini de göstermektedir. Süryanilerin sadece Türkiye’ye has olan bu durumu, Atatürk’e ve onun inkılâplarına ne derece bağlı olduklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.²⁹ Ayrıca Şapka Kanunu’nun uygulanmasını da Aziz Günel’in hatıratından anlamaktayız. Bütün Süryanilerin Atatürk’e bakış açısını ortaya koyarcasına Aziz Günel, Atatürk’ün şapkası başında halkın arasına katıldığından, köylüler ile beraber tarlada çift sürdüğünden ve tarla ektiğinden bahsederken; “*Ata, Aziz ruhu ve melek bedeninin ilahi uyumsallığını göstermekten kıvanç duyuyordu*” demektedir.³⁰ Süryani cemaati, din ve dünya işlerini de ayırarak Atatürk’ün laiklik ilkesini benimsediğini göstermiştir. Patrik İlyas Şakir Efendi, 1928 yılında yürürlüğe giren yeni Türk alfabesinin kabulünü de aynı şevk ve heyecanla kabul ederek, cemaatin kendi işlemlerinde bile yeni Türk alfabesinin kullanılmasını isteyerek bu konuda öncülük etmiştir.

Süryani Kadim Cemaati, cemaat liderleri başta olmak üzere diğer cemaat üyeleri ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti’ni çağdaşlaştıran inkılâplara da gönülden ve istekle bağlanmıştır. Yeni Türk Alfabesi 1928 yılında kabul edildiğinde, yurt dışında bulunan III. İlyas kendi vekiline telgraf çekerek, bütün idarî ve resmî işlemlerin derhal yeni Türk Alfabesiyle yapılmasını istemiştir. Bu dönemde Atatürk’ün de bunun bir karşılığı olarak III. İlyas’a sağladığı uyumdan dolayı teşekkür ettiği ve emrindekilere talimatlar vererek Süryanilere her türlü kolaylığın

²⁸ Şimşek, a.g.e., s.67.

²⁹ Akyüz, a.g.e., s.456.

³⁰ Şimşek, a.g.e., s.67.

sağlanmasını emrettiği ileri sürülmektedir.³¹ 03.12.1934 tarihinde herhangi din ve mezhepteki ruhanilerin mabet ve ayinler dışında dinî kisve giymelerini yasaklayan kanunun³² yürürlüğe girmesiyle birlikte, ilk olarak Süryani patrik vekili horepiskopos Abdulahad, bu kanuna uygun davrandığını göstermek istercesine sivil kıyafetlerle sokağa çıkmıştır.³³ Bu dönemde Süryani Patriği çeşitli sebeplerle Mardin'den ayrılmış ve Patriklik makamı da Türkiye'den Suriye'ye taşınmıştır. Süryanileri Türkiye'de Patrik vekili temsil etmekteydi.

Sosyal hayattaki karışıklıkları gidermek ve halkın devletle olan ilişkilerinde kolaylık sağlamak amacıyla yapılan inkılaplardan birisi olan Soyadı Kanununun uygulanması sırasında da Süryani Horepiskoposu Aziz Günel önemli bilgiler vermektedir. Soyadı Kanununun yürürlüğe girdiği 1934 yılında henüz 16 yaşında olan Aziz Günel, bu kanunun uygulanması sırasında Midyat'taki bütün Süryanilerin soyadlarını kendisinin verdiğini ifade eder. Soyadı Kocamanoğlu olan dönemin Midyat Kaymakamı'nın³⁴ bir gün kendisini yanına çağırdığını ve bir istekte bulunduğunu aktarmaktadır. Midyat Kaymakamı'nın Günel'e hitaben: “*Senden bir ricam var. Buradaki İnsanlar Soyadı nedir bilmezler. Zorunlu bir biçimde hepsinin soyadlarını değiştirmemiz gerekiyor. Seni Nüfus dairesine bırakacağım. Burada bütün Süryanilerin soyadlarını sen koy*” diyerek ondan Süryanilere soyadı verilmesi konusunda yardım istediğinden bahseder. Aziz Günel'de bu isteği yerine getirerek Midyat nüfus dairesine gitmiş ve soyadı verme konusunda çalışmalara başlamıştır. Günel, bu olaya dair anılarını da şu şekilde aktarmaktadır:³⁵

“Midyat Nüfus Dairesine oturdum. Önüme nüfusa kayıtlı olan tüm aileleri bölüm bölüm getirmeye başladılar. Onları tek tek okudum. Tümüne yeni soyadlarını ben verdim, yeni soyadları ve yeni köy isimlerini kütük defterlerine yazdım. Örneğin Kfarze Köyü, Kafar Zer (Kevvir Zer), adı

³¹ Muzaffer İris, **Bütün Yönleriyle Süryaniler**, Ekol Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.172.

³² **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 16, S. 413.

³³ İris, **a.g.e.**, s.172.

³⁴ Aziz Günel, dönemin Midyat Kaymakamının ismini hatırlamadığını, soyadının Kocamanoğlu olduğunu söylemektedir. Şimşek, **a.g.e.**, s.42.

³⁵ Şimşek, **a.g.e.**, s. 42.

iki Kürtçe sözcükten oluşuyordu. Ben onu Türkçe karşılığı olan Altuntaş olarak çevirdim ve kayda geçirdim. Onlara hiç bilgi vermeden bu yeni değişimi Soyadı Kanunu için yapıyorduk. Daha sonra bunlarla (kimlikler) nüfuslar çıktı. Eski Nüfus cüzdanları atıldı, yerlerine yenileri verildi. Tümünü yeni verdiğimiz soyadlarıyla almışlardı. Bu işlemleri Kaymakamlığa bağlı nüfus dairesinde çalışarak yaptım. Bu dönemde ben yirmi beş yaşındaydım. Benden başka bunlarla uğraşan olmadı. Kaymakam Kocamanoğlu, Midyat'ta yaşayan vatandaşlara: Şu an nüfus dairesine eski cüzdanlarımızla gidin, size yenileri verilecek dedi.”

Aziz Günel, 1918 yılında doğduğu düşünüldüğünde, 1934 yılındaki soyadı kanunu çıktığı sırada 16 yaşında olmalıdır. Buradaki bilgide Günel, soyadı ile ilgili bu işlemlerle uğraştığı sırada 25 yaşında olduğunu söylemektedir ki yıl 1943 olmalıdır. Soyadı Kanunu'nun Süryanilere özel olarak 9 yıl gecikme ile uygulandığı düşünülmesine de Türkiye'de birçok yerde bu kanunun uygulamasında bazı problemler yaşandığı gibi Mardin'deki Süryanilere de bu kanun uygulanırken bu tür gecikmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Soyadı kanununun yürürlüğe konmasının üzerinden 9 yıl geçmesine rağmen Anadolu'daki bazı ailelerin ve Midyat'ta yaşayan bazı Süryanilerin henüz soyadı almamış olmaları hükümeti bazı tedbirler almaya yönlendirmiş olacak ki 4 Temmuz 1937 tarihinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla Başvekalet'e gönderilen bir yazıda süresi geçmiş olmasına rağmen hala soyadı almamış olanların bir de Başvekalet tarafından uyarılmaları istenmiştir.³⁶ Buradan da anlaşılmaktadır ki herkesin bir soyadı alması için ortaya konan bu kanun birkaç yıl uygulamada gecikmelere neden olmuş ya da halk tam olarak soyadı konusunda kararını verememiştir. Burada Süryaniler adına Türkiye Cumhuriyeti'nin Süryani ruhanisi Aziz Günel'den yararlandığı anlaşılmaktadır ki, 1940 sonrası Türkiye'de uygulanan millî politika çerçevesinde soyadlarının ve yer adlarının Türkçeden seçilerek verilmesi sırasında Aziz Günel Süryanilerin devlet ile irtibatını sağlayan bir aracı olarak görev yapmıştır. Zaten

³⁶ BCA., 030-0-010-000-000-124-886-17.

verdiği örnekte de kendi köy ismini nasıl Türkçe bir isimle değiştirdiğini anlatmaktadır.

Süryanilerin inkılâplara bağlılığına dair verilen bu örneklerin yanı sıra uygulamalarda yaşanan farklılıklardan dolayı yapılan inkılâplara ters düşen bazı durumlar da olmuş, 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nun bazı maddeleriyle Süryanilerin kendi ruhanî kongrelerinde çıkardıkları yasaların çeliştiği de görülmüştür.³⁷ Özellikle Medeni Kanunun miras ve vasiyet konusunda getirmiş olduğu hür ve eşitlikçi anlayış, Süryanilerin ruhanilerle ilgili kendi yasalarında fazla yer etmemiş ve ruhanilerin öldükten sonra geride bıraktığı mallar, kendi yasalarına göre patrikhane, manastır ve yerel kiliselere bırakılmıştır. Bu din adamlarının ailelerine ise ölen akrabalarının mallarından herhangi bir hak verilmemiştir. Halbuki Medeni Kanunda ölüm durumunda geride kalan menkul ve gayrimenkul malların durumu ve taksimi belirlenerek, miras bırakılacak yer olmaması durumunda bile bütün varlıkların devlete kalacağı belirtilmiştir. Bu durum da göstermektedir ki Süryaniler, cumhuriyetin ilk dönemlerinde çıkarılan kanunlara uygun hareket etmelerinin yanında sosyal hayata dair işlemlerinde kendi dinî kaidelerine göre hazırlanmış kanunları uygulamaya da devam etmişlerdir.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki Mondros Ateşkesi sürecinde Anadolu'daki gayrimüslimler işgalci devletler tarafından Anadolu'nun işgali için kendi menfaatleri çerçevesinde kullanılmış olsalar da Kadim Süryaniler bu gayrimüslim gruplardan genel itibarıyla farklı bir çizgi takip etmişlerdir. En azından Kadim Süryaniler diğer gayrimüslimlerde olduğu gibi devlete karşı büyük isyan faaliyetleri içerisinde bulunmamışlardır. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan bütün gayrimüslim halka halkçılık ilkesinin de bir gereği olarak eşit olarak yaklaşmıştır. Bu eşitlik anlayışı içerisinde

³⁷ Elöve, M.Emil, "Türkiye'de Din İmtiyazları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C X, Ankara, 1953, s.260.

Süryanilere de insanî ve ilgiyle yaklaşmıştır. Atatürk'ün bu ilgisi Süryaniler tarafından da olumlu karşılanmış ve birçok Süryani ileri geleni Atatürk'ü ifadelerinde yüceltmıştır. Süryani toplumunun ruhanî liderleri konumunda olan din adamları, Atatürk'ü bir lider olarak benimsemiş ve onun yapmış olduğu çağdaşlaşma hareketlerine içtenlikle uyum sağlamışlardır. Bu çağdaşlaşma hareketlerine büyük destek vermişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş yıllarında "Atatürk İnkılâpları" olarak da anılan yenileşme çalışmalarına büyük oranda ayak uydurmuş ve bu yenilik hareketlerini bizzat uygulayan ve bu inkılâpların toplum tarafından benimsenmesi noktasında başta yaşadıkları çevredeki gayrimüslimler olmak üzere diğer insanları hatta Müslüman komşularını bile bu inkılâplara hazırladıkları görülmektedir. Süryaniler, Atatürk inkılâplarının toplumda yer bulmasında ve bu yeniliklerin yeni nesillere aktarılmasında da önemli bir rol oynamışlardır. Bütün bunların gerçekleşmesinde Süryanilerin dinî bir cemaat olmaları ve din adamlarının cemaat içerisinde çok önemli ve saygın bir konumda olmaları da etkili olmuştur. Zira Süryani din adamları, cemaatleri üzerinde etkili olarak yeri geldiğinde cemaatlerinin tamamı adına kararlar alabilmişlerdir.

Batılıların Türkiye'de oynamaya çalıştığı oyunun eseri olan azınlıkların haklarının ellerinden alındığı, kiliselerinin tahrip edildiği, özgür ve bağımsız yaşayamadıkları, din ve vicdan hürriyetlerinin kısıtlandığı gibi söylemler uzun süre kullanılmıştır. Özellikle İngilizlerin Türkiye'deki Süryani patriğinin kafasını karıştırarak ve onu siyaseten sıkıştırarak zor durumda bırakmaya çalıştığı da görülmektedir ki bunda bir nebze başarılı da olmuşlar, neticede Süryani Ortodoks Patrikhanesi Türkiye'den Suriye'nin Humus şehrine taşınmıştır. Yeni kurulan Türk Devleti ile olan iyi ilişkiler Süryanilerin Lozan görüşmeleri sırasında azınlık haklarını istememeleriyle neticelenmiştir. Başlangıçta Süryaniler için herhangi bir problem oluşturmayan bu durum zamanla isteklerin artmasından kaynaklı sıkıntı doğurmuş ve azınlık haklarını kullanamamanın vermiş olduğu eksiklik hissedilmeye başlanmıştır.

Süryaniler, cumhuriyet rejimini ve bu rejimin beraberinde getirmiş olduğu çağdaşlaşma faaliyetlerini hızlı bir biçimde benimseyip bu dönemde çıkarılan kanunlara uygun hareket etmelerinin yanında, bazı sosyal hayata dair işlerinde ve özellikle miras hukukunda kendi dinî kurallarına göre hazırlanmış gelenekselleşen uygulamalarına da devam etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmî Yayınlar

BOA. BEO, Dosya No: 4454, Gömlek sıra no: 334042.

BCA., 030-10-00-00-1-1-25.

BCA., 030-0-18-01-02-75-50-001.

BCA., 030-0-010-000-000-124-886-17.

Düştur, Üçüncü Tertip, C 16, S. 413.

Kitaplar ve Makaleler

Akyüz, Gabriyel, **Tüm Yönleriyle Süryaniler**, Anadolu Ofset, İstanbul, 2005.

Dolapönü, Hanna, **Tarihte Mardin**, Hilâl Matbaacılık, Yay.Haz.: P. Cebraîl Aydın, İstanbul, 1972.

Elöve, M.Emil, "Türkiye'de Din İmtiyazları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C X, Ankara, 1953, s. 184-280.

Erdoğan, Haşim, **20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye'deki Süryaniler**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2013.

Günel, Aziz, **Türk Süryaniler Tarihi**, Oya Matbaası, Diyarbakır, 1970.

İris, Muzaffer, **Bütün Yönleriyle Süryaniler**, Ekol Yayımcılık, İstanbul, 2003.

Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

- Noyan, Sadettin, **Yıldızlara Yakın Şehir: Mardin**, Bizim Büro Basımevi, Mardin, 2005.
- Oral, Mustafa, “Mardin’in Son Süryani Kadim Patriği Mor İgnatios İlyas Şakir Efendi (1867-1932)”, **Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar Dini Topluluklar**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul, 2007, s.269-297.
- Öztemiz, Mutay, **II. Abdülhamit’ten Günümüze Sosyolojik, Siyasal ve Hukuki Açından Süryaniler**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sertoğlu, Midhat, **Süryani Türklerinin Siyasî ve İçtimaî Tarihi**, Baha Matbaası, İstanbul, 1974.
- Süslü, Azmi, “Atatürk ve Azınlıklar”, **Türkiye Cumhuriyeti Yetmişbeş Yılı Armağanı**, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- Şimşek, Mehmet, **Horepiskopos Aziz Günel’in Hatıratı**, Anı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tahincioğlu, Yakup, **Tarihleri, Kültürleri ve İnançlarıyla 5500 Yıldır Bu Topraklarda Yaşayan Süryaniler**, Butik Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Sürelî Yayınlar

Milliyet, 19 Kasım 1977.

İleri Gazetesi, 9 Şubat 1923.

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ VE MİLLÎ MÜCADELE

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU*

ÖZET

Mustafa Kemal, Sivas'taki İrade-yi Milliye gazetesinin matbaasını Ankara'ya getirerek 10 Ocak 1920'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesini kurar. Bu gazetede editörlük ve köşe yazarlığı yapar. Bazen Mustafa Kemal imzasıyla bazen de imzasız yazılarında Millî Mücadele'yi ve işgalleri anlatan yazılar kaleme alır. Osmanlı harfleriyle basılan gazete-deki bu yazılarını Millî Mücadele zaferle sonuçlanana kadar devam ettirir. Mustafa Kemal'in bu makaleleri üzerinde az da olsa incelemeler yapılmış fakat bunlar günümüz harfleriyle henüz basılmamıştır. Bu çalışmada Mustafa Kemal'in Hâkimiyet-i Milliye'deki köşe yazıları üzerinde durulacaktır. Hâkimiyet-i Milliye Millî Mücadele yıllarında kamuoyu oluşturmak ve halkın Millî Mücadele'ye katılımını sağlamak amacıyla yayımlanmıştır. Anadolu ve İstanbul işgal altındayken yazıların birçoğu Mustafa Kemal imzasıyla veya yıldız işaretiyle yayımlanmıştır. Başlangıçta yazıların isimsiz ama yıldız işaretiyle yayımlanmasının sebebi hakkında çeşitli düşünceler söylenebilir. Mustafa Kemal, bu gazetenin "Anadolu'nun Sesi" olduğuna inandığı için ve gazetenin belli bir grubun değil, bütün Anadolu'nun simgesi olduğunu göstermek için yazıların altına ismini koymamıştır, denilebilir. Ayrıca bu gazete vasıtasıyla içinde bulunulan dönemde işgal kuvvetlerinin başlattığı propagandalara karşı halk uyarılmıştır. Hâkimiyet-i Milliye'de dış politikamızın nasıl olması gerektiği hakkında da yazılar yayımlanmış ve Avrupa'nın ikiyüzlü olduğu ve biz Türkleri sevmedikleri sık sık vurgulanmıştır. Bu yazılar vasıtasıyla Mustafa Kemal'in Avrupa'ya nasıl

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak., hdogramacioglu@gmail.com

baktığı ve Batı ülkelerine karşı neler düşündüğü de anlaşılmaktadır. Özellikle başyazılar üzerinde yapılmış olan bu incelemede görülen şudur ki gazete vasıtasıyla Millî Mücadele günbegün takip edilmiş ve halk işgallere karşı bilinçlendirilmiştir. Mustafa Kemal'in imzasız yayınladığı bu başyazılar, Millî Mücadele'ye rehberlik etmiştir. Ayrıca, millî bilinci zinde tutan diğer yazılar vasıtasıyla da istiklâl mücadelemiz halka duyurulmuştur. Gazetede hemen her konuda halkı bilgilendirmek için yazılar yazılmıştır. İktisadî, askerî, kültürel ve diğer farklı konularda yazılan yazılarda Millî Mücadele sonrası kurulacak Türkiye'nin fikrî temelleri atılmıştır. Böylece hem Millî Mücadele'nin başarıyla sürdürülmesi sağlanmış hem de toplumsal kültürlenme süreci hızlandırılmıştır. Gazete, bir yandan Millî Mücadele'yi yürütme vazifesini yerine getirirken diğer yandan da sosyal meselelerle ilgilenmiştir. Yetimlerin durumu, gençlik ve evsizlik gibi sosyal meseleler de gazetede kendine yer bulabilmiştir. Böylesine yelpazesini geniş tutan bu gazete kendisini halkın sesi olarak görmüştür. Zaten Mustafa Kemal bu gazeteye isim seçerken önce "Anadolu'nun Sesi" adını vermiş fakat sonradan "Hâkimiyet-i Milliye" adında karar kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, işgaller, sosyal meseleler.

NEWSPAPER OF HÂKİMİYET-İ MİLLİYE AND NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

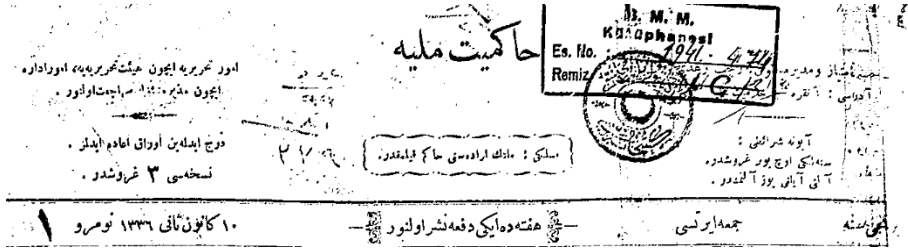
Mustafa Kemal brought the printing house of the newspaper İrade-yi Milliye in Sivas to Ankara and founded Hâkimiyet-i Milliye on 10 January 1920. He worked as editor and columnist in this newspaper. He sometimes wrote articles about the National Struggle and the occupations in his unsigned writings. These letters in the newspaper, which was printed with Ottoman letters, continue until the National Struggle has ended in victory. Although some of these articles written by Mustafa Kemal have been examined, they have not yet been published. In this study, the articles of Mustafa Kemal on the columns of Hâkimiyet-i Milliye will be emphasized. In the years of the National Struggle, the National Sovereignty was published in order to create public opinion and to ensure the participation of the people in the National Struggle. While Anatolia and Istanbul were under occupation, many of the writings were published under the name of Mustafa Kemal or with asterisk. At the beginning, there are various thoughts about the reason why the articles were published with an anonymous asterisk. Because Mustafa Kemal believed that this newspaper was the Voice of Anatolia and the newspaper is not a certain group, but to show that it is the symbol of all Anatolia, under the name of the article did not put his signature. In addition, through this newspaper, the people were warned against the propagandas initiated by the occupation forces. Written articles about how our foreign policy should be in the Hakimiyet-i Milliye and it is often emphasized that Europe is a hypocrite and they do not like Turks. Through these writings, it is understood how Mustafa Kemal looked at Europe and what he thought of Western countries. In this study, especially on the editorials, it is seen that the National Struggle was followed up daily and the people were informed about the occupations. These editorials published by Mustafa Kemal were guided by the National Struggle. In addition, our struggle for independence was announced to the public

through other writings that kept it in a national consciousness. In the newspaper, almost everything was written to inform the public. Economic, military, cultural and other articles written on different subjects will be established after the National Struggle Turkey's intellectual foundations were laid. Thus, the success of the National Struggle has been ensured and the social culturing process has been accelerated. The newspaper, while carrying out the task of carrying out the National Struggle, on the other hand was interested in social issues. Social issues such as the situation of the orphans, youth and homelessness were also found in the newspaper. This newspaper, which has such a wide range, saw itself as the voice of the people. In fact, when choosing the name of this newspaper, Mustafa Kemal first called the "Voice of Anatolia but later made a decision called Hâkimiyet-i Milliye.

Keywords: National Struggle, Newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, Occupations, Social Issues.

GİRİŞ

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Millî Mücadele'yi yakından takip etmiş ve Mustafa Kemal'in bizzat editörlük yaparak yönettiği bir gazete olmuştur. Gazetede işgaller günü gününe takip edilmiş ve Anadolu'da kurulacak yeni Türk Devletinin fikrî temelleri bu gazete tarafından atılmıştır. Gazete o günün şartlarında Millî Mücadele'nin tek yayım organı durumuna gelmiştir.

(Hâkimiyet-i Milliye'nin ilk nüshası 10 Kânûn-ı Sâni 1336 / 10 Ocak 1920, Numara:1)

Gazetenin neşriyatı Anadolu'da heyecanla karşılanmış ve gazete nüshaları Millî Mücadele'nin sürdüğü vatan sathına ücretsiz dağıtılmıştır. Böylece Millî Mücadele'nin fikrî cephesi Ankara'da açılmıştır.

A. İşgaller ve Millî Mücadele:

Mütareke'yi takip eden günlerde Anadolu'da bölge bölge işgaller başlamıştır. Anadolu'da halk bu işgallere karşı direnmeye başlamış ve Hâkimiyet-i Milliye'de işgal kuvvetleriyle yapılan müsademeler ve halkın işgal güçlerine karşı gösterdiği mukavemetten övgüyle bahsedilmiştir. Özellikle Fransız askerlerinin Ermenileri silahlandırarak halka zulmetmeleri, halkın mukaddesâtına saldırıp kadınlara tecavüzleri gazetede sıkça rastlanılan ve halkı işgale karşı direnmeye teşvik eden yazılardandır. 10 Şubat 1920'de Fransız askerleri Maraş'ta halkla silahlı çatışmaya girmiş; bu çatışmanın ardından kan ve gözyaşı kalmıştır:

مرعشك قرآنسزلر طرفدن تجايه-ی
 اوذریته شهرده در حال سکون و آسایش تقریر
 ایدلمش ایسه ده مملکتک منظره پریشانیسی
 آجینه جق بر شکلده در. قصیه نک نمئی یا نمشدر.
 بر تلخی ده قرآنسزلر طرفدن انداخت ایدیلن
 طوب مرعیلرینک تخریباته هدی اوله رق
 خرابیه دو نمشدر. اهالی مملکتارخی قور-

“Maraş’da Fransızlar tarafından tahliyesi üzerine şehirde derhal sükûn ve âsâyiş takrir edilmiş ise de memleketin manzarâ-yı perişâniyesi acınacak bir şekildedir.(...)Ahâli-yi İslâmiyenin mukaddesâtına açıktan açığa tecavüz ederek onları tahammülfersâ bir hâlde şıarmış olan Ermeni çetelerinin ayakları altında bırakmak Fransız dostlarımız için müebbeden mûcib-i nedâmet bir siyasettir. Taşları, toprakları değil gönülleri işgal etmek arzusunu izhar etmekte olan Fransız efkâr-ı umumiyesinin bu katliamlardan haberdar olup olmadığını, Fransız medeniyeti namına şark-taki memurlarının ne facialar tertip ettiklerini tahkik edip etmediklerini herkes kendi kendine sormaktadır. (...) Fransızların Maraş’a gelir gelmez cebren bazı hâne ve Kiliseleri işgal eylediklerini ve Ermeni gençlerinden bazılarını zor ve tehdit ile silahlandırarak İslamlar aleyhine teşvik ettikleri ve Türklere karşı hissiyât-ı dostânelerini izhâr edenleri tehdit ve hapseyledikleri ve bir kısmını da beraber götürdükleri ve memleketi ateşe yakarak binlerce Ermeni’nin kanına girdikleri bildirilmektedir.”¹

Maraş’ın işgali Anadolu’nun işgalinin bir sembolü olmuş ve kurtuluş meşalesi Sütçü İmam ile yakılmıştır. Bu işgaller ve halkın işgalere direnişi gazetenin muhtelif sayfalarında farklı metinlerle yer almıştır. Elbette işgal edilen tek yer Maraş; tek işgalci de Fransızlar değildi. Yurdun dört bir tarafı işgal edilmiş, her yerden kan ve gözyaşı haberleri gelmekteydi. Hâkimiyet-i Milliye bu haberleri günü birlik

¹ İmzasız, Maraş’da Vaziyet, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1336 / Cumartesi, Numara 10, Sayfa 3, Sütun 2-3.

Anadolu sathına duyurmuş ve duyurmakla kalmayıp kamuoyu oluşturmuştur. Bu yönüyle Milli Mücadele'yi yönlendirmiştir.

B. Yunanlıların Sinsi Planları

Yunanlılar Anadolu'yu planlı ve programlı işgal ederken halkı birbirine düşürmek ve böylece işgalleri kolaylaştırmak için sinsi planlar yapmışlardır. Anadolu'da bulunan Rumlar, Ermeniler ve daha çeşitli etnik kimlikler üzerinden ülkeyi parçalama planlarını işgal yıllarında hazırlamış ve uygulamışlardır.

Yunanlılar Aydın'ı işgal ettiklerinde orada Zeybek elbiselerinin bulunduğu depoyu ele geçirmişler ve bu elbiseleri kendi askerlerine giydirerek sinsi planlarını uygulamaya koyulmuşlardır. Ertesi gün Zeybek kıyafeti giymiş Yunan askerleri Aydın havalisinde bulunan Hristiyan beldelere saldırılar düzenleyerek oradaki gayrimüslim ahalie tecavüz ve işkenceler yapmışlar ve bunları da kayıt altına alarak Batı kamuoyuna servis etmişlerdir. Böylece Türklerin soykırım yaptıklarını, Hristiyan halka işkence ettiklerini ve Türklerin barbar(!) olduklarını iddia ederek işgali meşru göstermeye çalışmışlardır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu davranışta bulunan Yunan askerlerine "Yunan Çeteleri" adını vermiştir:

یونان چتہ لری و حاضر لقلر

۱۲-۲-۳۶ تاریخچه : آیدین وحوالیسی
قوای ملیہ قومانداتی دیرجی محمدآقہ امضاسیلہ
دول اشتلافیہ قوق العادہ قومیسر لرینہ کشیدہ
ایدیان مہم ویک عوثوق موادی احتوا
ایہین خطرہ صورتی :

یونانیلرک ازمیر وحوالیستدہ برچوق بزیک
الیدسی تدارک ایدہرک یونلرک برقسینی اشذل
منامہ لری داخندہ کی یونان چتہ لرینہ کیدردکلری
وبرقسندہ اشغال خارچندہ بولوتان منطقہ دہ کی
روملردن فکرلرینہ خدمت ایدہجک اولانارہ

“YUNAN ÇETELERİ VE HAZIRLIKLAR

12.2.1336- tarihiyle: Aydın ve havalisi Kuva-yı Milliye kumandanı Demirci Mehmet Efe imzasıyla düvel-i itilâfiye fevkalade komiserlerine keşide edilen mühim ve pek mevşuk mevâdi ihtiva eyleyen muhtıra sureti:

Yunanlıların İzmir ve havalisinde birçok Zeybek elbisesi tedarik ederek bunların bir kısmını işğâl mntıklarındaki Yunan çetelerine giydirdikleri, bir kısmını da işğâl haricinde bulunan mntıkadaki Rumlardan fikirlerine hizmet edecek olanlara gönderdikleri ve bu günlerde hazırladıkları umumî bir taarruz esnasında bu zeybek elbiseli çetelerle İslâm ve Hristiyan ahaliye karşı tecavüzlerde bulunarak Yunan taarruzuna mukabil Hristiyan ahâlinin bizim tarafımızdan katliam edildiklerini iddiaya kalkışacakları ve pek kati bir surette haber alındı.”²

Yunanlılar aslında bu planları daha öncesinde Fransızlardan almışlardır. Fransızlar Anadolu’yu işgal ettiklerinde Ermenileri silahlandırıp Türkleri katlettirmişler, aynı zamanda Türk elbiseleri giyip Ermenileri öldürmüş ve soykırım iddialarını bugün olduğu gibi o zaman da ortaya atmışlardır. Aynı yöntemi Yunan çeteleri de Aydın’da uygulamışlardır. Günümüzde Ermeni katliamı gibi iddiaların temelini işgal yıllarında kendileri sinsi planlarla ortaya atmışlardır. Bu planları dış kamuoyunda tutmuş ve bugün hâlâ karşımıza problem olarak çıkarılmaktadır. Hakimiyet-i Milliye bu planları görmüş ve yaptığı haber yayınlarıyla bu sinsi planları deşifre etmiştir.

C. İşgalin Mahiyeti:

Başta İstanbul olmak üzere tüm Anadolu’nun işgali o dönemde halkta bir panik ve şaşkınlık oluşturmuş, insanlar o güne kadar medenî olarak bildikleri batının kendilerine nasıl bir zarar verebileceklerini kestirememişlerdi. Hatta bazı aydın geçinen kişiler Batı’nın kendilerine çağdaş yaşam getireceğini, ülkeyi mamur edeceklerini bile iddia etmeye başlamışlardı. Bu şuursuz insanları başta medya olmak üzere çeşitli vasıtalarla bilinçlendirmek gerekmektedir. Bu durumda

² İmzasız, Yunan Çeteleri ve Hazırlıklar, **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Şubat 1336 / Salı, Numara 11, Sayfa 3, Sütun 1.

işgalin mahiyetini ve neticesinin neler olabileceğini duyurmak Hâkimiyet-i Milliye gazetesine düşüyordu. İşte Hâkimiyet-i Milliye Batı'nın hain plânlarını ortaya çıkarmak ve halkı aydınlatmak için işgali takip eden günlerde işgalin mahiyetini ve içyüzünü ortaya koyan haberler yayımlamıştır:

برنجی سنه

جمعه ایرتسی

اشغالک ماهیتی

- و -

نتیجہ سی

۱- نبولده تطیق ایدیان اشغال دسمینک
ماهیتی هرکجه معلوم اولقله برابری آژدها
تشریحی هیچ اولمازسه تاریخده دهسا ای
ثبیت ایش اولاق ایچون فائده لی عد ایدیوروز.
استانولک اشغالی ء بردن بره ء اشغال
فکرته متارکدن بری آلیشمش اولان

“İŞGÂLİN MAHİYETİ VE NETİCESİ

İstanbul'da tatbik edilen işgâl-i resmînin mahiyeti herkesçe malum olmakla beraber biraz daha teşrihini hiç olmazsa tarihinde daha iyi tespit etmiş olmak için faydeli addediyoruz. (...) Bu işgalde düşmanlarımızın hesap edemedikleri bir nokta var: Kuvâ-yı Milliye'nin işgaldeki bu mahiyeti derhal idrak ederek mücahedeye girişmesi... Harekât-ı katiye için sulh kararlarını beklediği meslek ittihaz etmiş olan Kuvâ-yı Milliye'nin sulhtan evvel tatbik edilecek bu emr-i vâkilere karşı da aynı tavrı muhafaza edeceğini zannetmişlerdir. Hâkimiyet-i Milliye'nin, İstiklâl-i Milliye'nin ve hürriyetin hiçbir zaman layık olmadığı kanaat-ı kaviye ile Türklerin kalbinde yer tutamayacağına İstanbul'da iş başında gördükleri birkaç numuneye bakarak hükmetmiş olan düşmanlarımız, Kuvâ-yı Milliye'nin de aynı zihniyet ile kati kararları bekleyeceğini zannettiler. Zannettiler ki İstanbul'da tesis eden İngiliz idaresinin vereceği emirler dairesinde büsbütün Anadolu'daki hâkimiyetinden de milleti tecrit edebilmek imkânını bulabilirler. Zannettiler ki Hilâfet ve Saltanat'ın kapısını süngülerle kontrol altına

alarak bütün âlem-i İslâm'ın ve bütün milletin ruh ve vicdanını da esâret altına almış olacaklar.”³

Hâkimiyet-i Milliye’de işgal sonrasında çıkan yazıda İngilizlerin işgal sonrasında Anadolu’yu kolayca ele geçirip sömürgeleştirmeyi zannettikleri ancak bunun boş bir hayal olduğunun bir müddet sonra ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Bu konu ile ilgili özellikle İstanbul’un işgal edilmesi üzerine Hâkimiyet-i Milliye’de bu işgalin hesabının sorulacağı ve Kuvâ-yı Milliye’nin bu işgalleri durduracağı yönünde yazılar yer almıştır.

D. İsyanlar:

İstanbul’daki yönetimi ele geçiren işgal kuvvetleri bir yandan Anadolu’yu yer yer işgal ederken diğer yandan da iç isyanlar çıkartıp Millî Mücadele’yi etkisiz hale getirmek istemişlerdir. Yunanlılar başta olmak üzere Fransız ve İngilizler hem Anadolu’yu baştan başa işgal etmişler ve hem de işgal ettikleri yörelerin halkını sinsi plânlar yaparak birbirine düşürmek için pek çok katliam yapmışlardır. Böl, parçala yut, üç ayaklı plânını Millî Mücadele yıllarında uygulamışlardır. Böylelikle halkı isyana teşvik etmek ve Millî Mücadele’yi zayıflatmak istemişlerdir. Özellikle Aznavur isyanı işgal kuvvetlerinin işini kolaylaştırmış ve Anadolu’ya büyük zararlar vermiştir. Aznavur adlı isyancı önce kasabalara girmiş ve Millî Mücadele’nin günah olduğunu söyleyip nutuklar attıktan sonra yağmacılığa başlamıştır:

³ İmzasız, İşgâlin Mâhiyeti ve Neticesi, **Hâkimiyet-i Milliye** (Başyazı), 3 Nisan 1336 / Cumartesi, Numara 19, Sayfa 1-2, Sütun 1-2-3-4 /1.

(آنزاور)ك ملعنترى

آنزاورك باندیرمہی تاریخ اشغالی اولان ۹ نیشان ۱۳۳۶
تاریخکدن قوای ملیہ تک باندیرمہی استرداد تاریخی اولان ۱۹
نیشان ۱۳۳۶ تاریخہ قدر وقوعہ اولان حادثاتی حاوی روزنامہ
راپوریدر :

“ANZAVUR’UN MELANETLERİ

Anzavur’un Bandırma’yi tarih-i işgâli olan 9 Nisan 1336 tarihinden Kuvâ-yı Milliye’nin Bandırma’yi istirdâd tarihi olan 19 Nisan 1336 tarihine kadar vuku bulan hâdisâtı hâvi rûznâme raporudur:

(...)Nisan 1336 Cuma günü Bandırma’ya vasıl olan Anzavur’u kasabaya girmeden evvel kendisini Şehzâde Cemaleddin Efendi riyasetinde bir heyet istikbâl eylemişlerdir. Anzavur, Bandırma’ya girerek doğruca hükümet binasına girerek toplanan halka Millî Mücadele aleyhinde beyanatta bulunarak namaz kılmak ve oruç tutmak gerekliliğinden bahsedip meyhanelerin de derhal kapatılması için ahd ü peymân ettiğini ifade etmekten sonra yeğeni olan Nuh Bey’le belediyede kendisine tahsis edilen odaya geçmiştir. Anzavur’un Bandırma’ya girişini müteakip maiyeti derhal depoları kırarak mevcut silahları, cephane ve teçhizatı yağma etmeye başlamış ve kasaba ahâlisinden Tarakçı Ahmet, Susurluklu Laz Zâhid ile Gürcü Neşet ve rüfekâsı zâbitânın evlerine girerek soygunculuğa ve tecâvüze başlamışlardır. Bununla beraber komşu köylere de girerek ahâlinin emvâl ve eşyâsını yağma ettikleri haberlerini almış isek de bir harekât icrâsı imkânı hâsıl olunamadı.”⁴

⁴ Yüzbaşı Süheyl İzzet, Anzavur’un Mel’anetleri, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Mayıs 1336 / Perşembe, Numara 33, Sayfa 2-3, Sütun 1-2-3 / 1.

Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Yüzbaşı Süheyl İzzet tarafından gönderilen telgraf metninde Anzavur'un takip edildiği, ancak henüz yakalanamadığı ifade edilmiştir.

E. Hâkimiyet-i Milliye'de Cephe Havadisleri:

İşgaller devam ederken Hâkimiyet-i Milliye'de bir yandan da cephe havadisleri yer almıştır. Yunan taarruzu ve işgali sırasında Yunanlıların ve Fransızların silahlandığı Ermeni çeteleri köyleri basıp zorla altın ve kıymetli eşyaları aldıktan sonra genç, ihtiyar demeden halkı kurşuna dizip o yörelerden çekilmiş ve başka köylere gitmişlerdir. Bu hâdiseler hemen her gün gazetede haber olarak yer almıştır:

“Yunanlılar şimal ve cenup cephelerinde taarruza başladılar. Şimdiye kadar elini pek çok İslâm ve Türk kanıyla boyayan Yunanlılar genç, ihtiyar demeden o şenaatlerine devam etmektedirler. (...) Ermeni fecayii her gün şiddetle devam ediyor. Kars'ın şimalindeki Çakmak köyünden Ermeniler pek çok altın ve iki yüz kadar at almışlar ve köyü tahrip etmişlerdir. Yine aynı mntıkada yer alan Yukarı Kolmanlı, Oluklu, Kemeli, Tuzluca ve Böcükli gibi birçok İslâm köyelerinden fîdye-i necât olarak sekiz bin altın istemişler, vermedikleri takdirde halkı katledeceklerini söylemişlerdir.”⁵

Anadolu'nun bağrında kurulan, bununla birlikte maddî güçten, teçhizat ve cephe desteğinden yoksun, ama kurtuluşa inanmış, bağımsızlık ve istikbal için her şeyini ortaya koymuş olan Türk milleti çetin bir imtihan geçirmişti. Bir yandan İngilizlerin cephe, araç ve gereç yönüyle sürekli destekledikleri Yunanlılar, bir yandan ani bas-kınlarla halkı canından bezdiren Ermeni çeteleri, diğer yandan ise güneyde işgal ve tecavüzlerini sürdüren Fransızlar Millî Mücadele'yi çetin bir imtihana dönüştürmüştür. Hâkimiyet-i Milliye bu durumu *Üç Büyük İmtihan* başlığı altında ve canlı bir üslupla anlatır:

“Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Paşa dün Meclis'te muhtelif cephe havadislerini arz etmişlerdir. İsmet Paşa âtideki sözlerle hâdiseleri ifade et-

⁵ İmzasız, Cephelerde, **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Haziran 1336 / Pazartesi, Numara 41, Sayfa 4, Sütun 1.

miştir: Cephelerde kanlı müsademeler devam etmektedir. Düşman, taarruzlarını kanlı bir biçimde sürdürmektedir. Ancak Türk kutâtı düşmana büyük zayıat vermiştir. (...) İğdir havalisinde devam eden muharebede düşman müfrezesi iki top terk etmek zorunda kalmıştır. İğdir muntkasında muharebeler devam ederken Ermeniler yeni bir taarruza başlamışlardır. Muharebe sonrasında Ermeni sürülerinden de elde edilen topraklarla bu miktar 19'a ulaşmıştır.”⁶

Taarruzlar sürerken Türk müfrezeleri yeni yeni muvaffakiyetler elde etmişlerdir. Soğukların başladığı ve karın bütün şiddetiyle yağmaya devam ettiği Kasım 1920'de askerlerimiz cephede kahramanca çarpışmışlardır:

“Kış, soğuk her taraftan muharebeleri adım adım karşılıyor. Tabiatın bütün bu manialarına rağmen askerlerimiz cephelerimizde kahramanca çarpışıyorlar. Cenup cephemizde yine başka kahramanlık eserleri görülüyor. Adana ve Antep son zamanların en kutsî iki kahramanı oldu. Adana ve Antep, karşılardaki medenî vasıtalar ne olursa olsun yeni yeni kahramanlıklar gösteriyor. Antep, hâlâ Fransız gülleleri altında her gün bir parça daha toprak oluyor. Antep toprakları biraz daha temiz kanla ıslanıyor. Fakat Antep bütün bunlara kalbinin ve bileğinin gücüyle cevap veriyor.”⁷

Anadolu bütün varlığı, canı ve kanıyla düşmanla mücadele ederken İstanbul daima Anadolu'nun zaafı olagelmıştır. İşgal güçleri, Anadolu'da istiklâlî için savaşan Millî ordunun karşısına İstanbul'u çıkarılmışlar ve hep bunu bir koz olarak kullanmışlardır. Anadolu halkı İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasında bir seçim yapmış ve seçimini Ankara hükümetinden yana kullanmıştır. Milletın kalbi ve ruhu Ankara'dadır. Ancak İstanbul, işgal güçlerinin elinde bir oyuncak gibi Anadolu'nun karşısına çıkarılmıştır:

⁶ İmzasız, Üç Büyük İmtihan, **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Teşrin-i Evvel 1336 / Cumartesi, Numara 70, Sayfa 1, Sütun 3-4.

⁷ İmzasız, Cephelerde, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Sâni 1336 / Pazar, Numara 72, Sayfa 1, Sütun 5.

*“İstanbul’da devlet adamlarından, paşalarından, beyefendilerinden, gazetecilerine ve küçük İstanbul burjuvalarına varıncaya kadar herkes bilerek veya bilmeyerek düşman dolaplarına alet olmak istidâdı gösteriyor. Fakat şunu temin edebiliriz ki İstanbul böyle çeşit çeşit zümreleriyle Anadolu için ne kadar muzır olursa olsun Anadolu da artık kendisi için zaafın nereden ve nasıl geldiğini anlamıştır. İstanbul şimdiye kadar Anadolu’nun zaafı olmuştur. Binaenaleyh, İstanbul artık Anadolu’nun zaafı değildir. Çünkü Anadolu artık zayıf değildir.”*⁸

Hâkimiyet-i Milliye’de cephe havadisleriyle ilgili çıkan haberlere göre Anadolu, artık güçlenmiş ve istiklâl mücadelesini başarıyla yürütmüştür. Seneler süren Millî Mücadele artık ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. Türk ordusunu bundan böyle yeni zaferler beklemektedir. Ordumuz, Yunanlılar karşısında İnönü’nde çetin bir imtihan vermiş ve “Türk’ün Ateşle İmtihanı” İnönü’nde zaferle sonuçlanmıştır.

SONUÇ

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Millî Mücadele yıllarında Anadolu’nun Sesi görevini görmüş, işgalleri günü gününe takip etmiş ve halkı işgallere karşı bilinçlendirmiştir. Bu süreçte Mustafa Kemal gazetede editörlük ve köşe yazarlığı yapmıştır. Mustafa Kemal imzasıyla yüzlerce yazı kaleme almıştır. Ancak bu yazıların tümü eski yazılı metinler olarak arşivlerde saklanmaktadır. Bu yazıların bir kısmı günümüz harflerine aktarılmış ama büyük bir kısmı da aktarılmayı beklemektedir. Gazetede işgaller, Millî Mücadele ve halkın işgallere karşı bakışı, Kuvâ-yı Milliye konuları işlenmiş ve halk bu şekilde bilinçlendirilerek işgaller sonrasında kurulacak yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin fikrî temelleri atılmıştır. Bu yönüyle Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Millî Mücadele’nin bir yayın organı olmuş ve bu süreçte önemli görevler üstlenmiştir.

⁸ İmzasız, Anadolu’nun Zaafı, **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Kânûn-ı Sâni 1337 / Cumartesi, Numara 100, Sayfa 1, Sütun 1-2.

KAYNAKÇA

- “Anadolu’nun Zaafı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Kânûn-ı Sâni 1337 /
Cumartesi, Numara 100, Sayfa 1, Sütun 1-2.
- “Cephelerde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Haziran 1336 / Pazartesi, Nu-
mara 41, Sayfa 4, Sütun 1.
- “Cephelerde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Sâni 1336 / Pazar, Nu-
mara 72, Sayfa 1, Sütun 5.
- “İşgâlin Mâhiyeti ve Neticesi”, **Hâkimiyet-i Milliye** (Başyazı), 3 Nisan
1336 / Cumartesi, Numara 19, Sayfa 1-2, Sütun 1-2-3-4/1.
- “Maraş’da Vaziyet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1336 / Cumartesi,
Numara 10, Sayfa 3, Sütun 2-3.
- “Üç Büyük İmtihan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Teşrin-i Evvel 1336 /
Cumartesi, Numara 70, Sayfa 1, Sütun 3-4.
- “Yunan Çeteleri ve Hazırlıklar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Şubat 1336
/ Salı, Numara 11, Sayfa 3, Sütun 1.
- Yüzbaşı Süheyl İzzet, “Anzavur’un Mel’anetleri”, **Hâkimiyet-i Mil-
liye**, 27 Mayıs 1336 / Perşembe, Numara 33, Sayfa 2-3, Sütun 1-
2-3 / 1.

AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN ALMAN ƏHALİSİNİN QAFQAZ İSLAM ORDUSUNA YARDIMI

İkram AĞASIYEV*

ÖZET

1917'deki Rusya devrimlerinden sonra, Güney Kafkasya Sovyet Rusyası, Almanya ve İngiltere arasında bir savaş alanı haline geldi. Bu durumda, Osmanlı İmparatorluğu, Güney Kafkasya'nın kaderine kayıtsız değildi ve ilk önce Nuru Paşa, Azerbaycan Türklerine Kafkas İslam Ordusu kurma konusunda yardım etmekle görevlendirildi.

Azerbaycan mücadelesinde Türklerin rakipleri sırasında Ermeni-Bolşevik çemberi ve İngilizlerle Almanya da vardı. 1918'de Güney Kafkasya'da gerçekleşen süreçlere yaklaşımda Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yanlış anlamalar yaşanıyordu. Haziran 1918'de, Gürcistan'ın tam kontrolünü elinde bulunduran Almanya, Azerbaycan'a karşı aynı şeyi uygulamaya koymayı planlıyordu. Bu planı gerçekleştirmek için Tiflis'teki Alman temsilciliği, Azerbaycan'ın batı kesiminde yaşayan Alman nüfusunu Türklere karşı bir araç olarak kullanmayı düşünüyordu. Alman göçmenler 1818'de Almanya'dan gelmişler, Azerbaycan'ın batı bölgelerinde yerleşmişlerdi ve 1918'de 8 alman köyünde 6 bin ahalı yaşıyordu. Tiflis'teki Almanya büyükelçisi Schulenberg'in emriyle bir grup Alman subay Gence yakınlarındaki Helenendorf köyüne gönderildi ve Alman nüfusuna Azerbaycan hükümetine itaat etmemeleri ve sadece Tiflis'teki Alman büyükelçiliğine başvurmaları talimatı verildi. Nuru Paşa'nın emriyle komutanlar Helenendorf Almanları ile bir araya geldiler ve Kafkasya İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ı Ermeni Taşnak silahlı kuvvetlerinden temizlemek için geldiğini söylediler. Gence çevresindeki Ermeni çeteleri,

* Tarix Elmləri Doktoru, AMEA-Nın A.A.Bakıxanov Adına Tarix İnstitutunun "Dərbənd Tarixi" Bölməsinin Müdiri, Azərbaycan Respublikası, ikramagasiyev@mail.ru.

1904'ten beri Alman halkını tehdit ediyorlardı ve bu nedenle Almanlar da Nuru Paşa'nın Ermeni çetelerini silahsızlandırmak konusundaki önerisini beğendiler. Kısa bir süre sonra Kafkaz İslam Ordusu ve Alman köylüler işbirliği yaptılar-silahlı Alman taburunun yardımıyla 13-14 Haziran 1918'de, Gence kasabaları silahlı Taşnak gruplarından temizlendi ve ermeni çeteleri silahsızlandı. Daha sonra Helenendorf'tan gelen Alman nüfusu da Bakü'nün savaşlarında aktif rol aldı. Kafkas İslam Ordusunun bir parçası olarak Helenendorflu Almanlardan 10 kişi İngiliz ve Taşnaklara karşı savaşlarda görev yaptı. Alman köylüler, ordu merkezlerine ürün, giyim, at, araba vb. getiriyorlardı. Kafkas İslam Ordusuna Batı Cephesinde Rus ordusu tarafından ele geçirilen Alman kökenli askeri esirler de yardım ediyorlardı.

İslam Ordusundaki Almanların sayısı çok azdı, ancak orduya katılımları ahlaki açıdan önemliydi. Çünkü Almanya Bolşevikleri gizlice destekliyordu ve Kafkaz İslam Ordusunun Bakü'ye girmesini istemiyordu. Her şeye rağmen, şanlı Türk ordusu Bakü'ye girdi ve kurtarılmış Bakü Azerbaycan'ın başkenti oldu. Azerbaycan'da yaşayan Almanlar, Gürcistan'da yaşayan Almanların aksine, Almanya'nın elinde bir araç olmadı ve Azerbaycan yasaları çerçevesinde hareket etti. Şüphesiz, Kafkas İslam Ordusu, Osmanlı Devleti Azerbaycanı desteklemeseydi, her şey farklı olabilirdi.

ASSISTANCE TO THE CAUCASIAN ISLAMIC ARMY OF THE GERMAN POPULATION LIVING IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

After a Russian revolution, South Caucasus became a war field between Soviet Russia, Germany and England. In this situation, the Ottoman Empire cannot be careless to the destiny of the territory and first of all Nuri Pasha was appointed for contributing Azerbaijani Turks to construct Caucasian Islamic Army.

Besides Armenian-Bolshevik and English forces, Germany was also one of the rivals of Turks in the struggle for Azerbaijan. There were misunderstandings between the Ottoman Empire and Germany in terms of approach to the processes happening in the South Caucasus. Germany, who took control of all the territories of Georgia in June 1918, was planning to do the same to Azerbaijan. To implement this plan German representatives located in Tbilisi planned to use the German population living in the western part of Azerbaijan as a tool against Turks. German immigrants came in 1818 from Germany and settled to the western territories of Azerbaijan, and there were 6000 people in the 8 German villages in 1918. By order of Tbilisi ambassador of Germany Schulenberg, a group of German officers were sent to the German village of Helenendorf, which located near to the city of Ganja, and instructed the population not to obey Azerbaijani government and apply only to the German embassy located in Tbilisi. Turk commanders met Helenendorf Germans by order of Nuri Pasha to tell the people that the Caucasian Islamic Army came here to remove Azerbaijan from Armenian-Tashnak forces. Armenian bands around Ganja were threatening Germans since 1904, that is why they supported the suggestion of Nuri Pasha about disarmament of Armenian forces. After a little time, on 13-14 June 1918, villages around Ganja removed from Tashnak forces and Armenian bands were disarmed. German people coming from Helenendorf took

an active role in the battles for Baku afterwards. As a part of the Caucasus Islamic Army, there were 10 Germans from Helenendorf in the fight against English and Tashnak forces. German peasants provided the army with the product, cloth, horses, vehicles etc. German-originated prisoners captured by Russians in the Western front also helped Caucasus Islamic Army.

The number of Germans in the Caucasus Islamic Army was very few but the participation of them was morally important. Because Germany secretly supported Bolsheviks and did not want the Caucasus Islamic Army to enter Baku. But despite everything, the Turkish army entered Baku which became the capital of free Azerbaijan. In contradiction to the ones living in Georgia, German people of Azerbaijan did not convert to the tool of Germany and acted under the law of Azerbaijan. It is the undeniable fact that everything could be different if the Caucasus Islamic Army, the Ottoman Empire, had not supported Azerbaijan.

1918-ci ilin yayında Qafqaz İslam Ordusu Bakını erməni - daşnak və bolşevik işğalından azad etmək üçün mücadilə edərəkən Gürcüstanda yaşayan alman əhalisi və burada qərarlaşan Almaniya silahlı qüvvələri ona əngəllər yaratdığı halda, Azərbaycanda yaşayan almanlar Qafqaz İslam Ordusuna dəstək olmuşdur. Gürcüstan və Azərbaycanda yaşayan alman əhalisinin Osmanlı silahlı qüvvələrinə, ümumiyyətlə türk əhalisinə sərgilədiyi fərqli münasibətin səbəblərini araşdırmazdan öncə alman əhalisinin Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda məskunlaşması tarixinə qısaca ekskurs etmək yerinə düşərdi. Almanların Şimali Qafqazda məskunlaşması hələ 1802-ci ildə bu bölgədə xristian missionerlərin yerləşdirilməsi ilə başlamışdır¹. 1813-cü ilin Gülüstən sülh müqaviləsinə görə Şimali Azərbaycanı işğal edən çar Rusiyası yeni işğal etdiyi ərazilərdə özünə dini etnik, sosial dayaq yaratmaq məqsədi ilə Cənubi Qafqazın türk-müsəlman əhalisi yaşayan bölgələrində xristian erməniləri, rusları, yunanları, almanları köçürüb yerləşdirirdi². İlk alman ailələrinin Cənubi Qafqazda yerləşdirilməsi 1817-ci ildə başlanmış, 1818-ci ildən bu proses kütləvi hal almış³, ilk əkinçi məskənləri, yəni koloniyalar Gürcüstanda - Azərbaycanda türklərinin yaşadığı Borçalı bölgəsində yaradılmışdır⁴. Gürcüstanda 6 alman koloniyası (Marienfeld, Noy-Tiflis, Yekaterinenfeld, Aleksandersdorf, Yelizavettal, Petersdorf) salınmışdır ki, bu koloniyalarda ümumilikdə 1165 nəfər sakin vardı⁵. Yüz il sonra-1918-ci ildə Gürcüstanda 19 alman koloniyası var idi ki, bu koloniyalarda əhəlinin sayı 9 minə çatırdı⁶. Azərbaycana gəldikdə burada almanların məskunlaşdırılması 1818-ci ilin noyabrında başlamış, 1819-cu ilin

¹ **Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией** (qısaca -АКАК). /Под.ред. Ад. Берже, т.4, Тифлис, 1870, s.910.

² Глинка С. **Описание переселения армян аддербиджанских в пределы России**, М., 1831, 144 с. / Перепечатка, Баку, «Элм», 1996.; Дубровин Н, **Закавказье в 1803-1806 гг.**, СПб., 1866, 542 с.;Verdiyeva Н.У., **XIX əsrin birinci yarısında Şimali Azərbaycanın əhalisi**, Bakı, 1993, s.79-86.

³ **АКАК**, т.5, Тифлис, 1873, s.316.

⁴ **АКАК**, т.6, часть I, Тифлис, 1874, s.347, 352.

⁵ **АКАК**, т.6, часть I, Тифлис, 1874, s.347,348,352.

⁶ Плохотнюк Т.Н., "К вопросу о немецкой миграции в Северокавказском регионе", **Вестник СГУ**, №15, 1998, с.9.

aprelində Gəncə şəhərindən 8 km aralıqda Yelenendorf⁷ (indiki Göygöl şəhəri- müəllif) və 30 km aralıqda Annenfeld (indiki Şəmkir şəhəri – müəllif) koloniyaları salındı⁸. 1818-ci ildə Azərbaycana 1101 nəfər alman gətirilmişdi. Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycana gələndə artıq Azərbaycanda koloniyaların sayı 8 -ə çatmışdı (Yelenendorf, Annenfeld, Georqsfeld, Traubenfeld, Qrünfeld, Ayqenfeld, Alekseyevka, Yelizavetinka) və bu koloniyalarda Almaniya qərargahının verdiyi məlumatlara görə 6 min alman əhalisi yaşayırdı⁹. Qeyd edək ki, həm Gürcüstanda , həm də Azərbaycanda məskunlaşan almanlar Almaniyanın Baden-Vürtemberg ərazisindən gətirilmiş şvablar idi.

1914-cü ildən sonra alman kolonistləri Qafqazda 100 illik tarixinin ən təlatümlü dövrünü yaşayırdılar. Birinci Dünya savaşında Rusiya və Almaniya arasında hərbi əməliyyatlar başladıqdan sonra Rusiyanın qərb quberniyalarında yaşayan almanlar 1914-1915- ci illərdə Sibirə deportasiya edilmiş¹⁰, 1916-cı ildən bu proses artıq Simali Qafqazda da başlamışdı¹¹.

1917-1918-ci illərdə Cənubi Qafqazda baş verən hadisələr bu bölgədə yaşayan alman əhalisindən də yan keçmədi. 1917-ci ilin martın 3-də Rusiyada monarxiya ləğv edildi, Müvəqqəti hökumət yaradıldı. 1917-ci ilin Oktyabr çevrilişi nəticəsində Müvəqqəti hökumət devrildi, hakimiyyətə bolşeviklər gəldi və Rusiya Sovet Respublikası elan

⁷ **Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi** (qısaca-ARDTA), f.508, siy.1, iş 436,v.24.

⁸ АКАК, т.2, Тифлис, 1874, s.348.

⁹ Пипия Г.В., **Политика Германии в Закавказье в 1918 году. Сборник документов**, Издательство «Сабчато Сакартвело», Тбилиси, 1971, s.64.

¹⁰ Вах: Arndt N., „Motive zur Verbannung der Wollhuniendeutschen im Ersten Weltkrieg mit Diskussionsbeitrag prof. Dr. Hosch“, **Wolhynische Hefte, 4 Folge**, Schwabach, Wiesentheid, 1986, s.184-226; Arndt N., **Die Deutschen in Wolhynien. Ein kulturhistorischer Überblick**, Würzburg, 1995, 327 s.; Behre O., „Einführung in die Entstehung evan. - lutherischen Kirche in Wolhynien“, **Wolhynische Hefte. 7 Folge**, Schwabach, Wiesentheid, 1992, s.33-62; Neutatz D., „Die «Deutsche Frage» in Süd - und Südwestrusslands“, **Wolhynische Hefte, 6 Folge**, Schwabach, Wiesentheid, 1990, s.91-158; Cichoska – Petrazyska S., **Zywol niemieski na Wolyniu**, Warszawa, 1935, 112 s.

¹¹ **Krasnodar Diyar Dövlət Arxivi, Rusya Federasiyası**, f.454, siy.1, iş.5844, v.8, 28, 29, 30-35; iş 5845; iş 5847.

olundu¹². Peterburqda baş verən çevriliş Rusiyanın ideoloji əsasda parçalanmasına və Vətəndaş müharibəsinin başlanmasına gətirdi. Rusiya imperiyasının ucqar əyaləti olan Cənubi Qafqazda da siyasi parçalanma baş verdi : 1917-ci ilin noyabrın əvvəllərində Bakı şəhəri və ətraf ərazilərdə bolşeviklər hakimiyyəti ələ keçirdilər və bütün hakimiyyət erməni əsilli Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Sovetinin əlində cəmləşdi¹³. Bolşeviklərin hakimiyyətini tanımaq istəməyən və Cənubi Qafqazı sovetləşmədən qorumağa çalışan siyasi partiyalar 1917-ci il noyabrın 15-də Tiflisdə Zaqafqaziya (Cənubi Qafqaz) Komissarlığını yaratdılar. 1917-ci il noyabrın 15-də Cənubi Qafqaz Komissarlığı Abşeron yarımadasından savayı yerdə qalan indiki Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan ərazilərində özünü “Müstəqil Zaqafqaziya (Cənubi Qafqaz) hökuməti” elan etdi¹⁴. Bu hökumət Azərbaycanlı, gürcü və erməni nümayəndələrdən təşkil edilmişdi.

Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlişi ilə Ön Asiya və Cənubi Qafqazda geosiyasi vəziyyət dəyişdi. Belə ki, hələ Birinci Dünya savaşının başlanmasınadək Osmanlının parçalanmasına dair 100-ə yaxın proyektlər çizilmişdi¹⁵. Vladimir Leninin rəhbərlik etdiyi Sovet Rusiyası isə 1917-ci ilin oktyabrında I Dünya müharibəsindən çıxdı və «Dördlər ittifaqı»na daxil olan dövlətlərlə, o cümlədən Osmanlı dövləti ilə barışıq imzalayaraq Brest-Litovsk şəhərində sülh danışıqlarına başladı.

1917-ci ilin sonlarında Rusiyada baş verən hadisələrlə bağlı Osmanlı dövləti də Cənubi Qafqazda fəallığını artırdı. Baş komandan vəkili Ənvər Paşanın təklifi ilə 3-cü ordu komandanı Vəhib Paşa 1918-

¹² Декреты Советской власти, Т. 1, 25 октября 1917 г., 16 марта 1918 г. / [том подготовлен доктором исторических наук, профессором С. Н. Валком и другими], 1957, с.1-2.

¹³ Azərbaycan tarixi, Yeddi cildə, V cild, (1900-1920-ci illər), Bakı, "Elm", 2008, s.238.

¹⁴ Победа Советской власти в Закавказье, Тбилиси, «Мецниереба», 1978, с.207-208.

¹⁵ Турицын И.В., “Колониальная практика и национализм эпохи Первой Мировой войны (на материалах Азербайджана)”, Современная научная мысль, №3, Москва, 2015, с.40.

ci il yanvarın 9-da Tiflisə, Rus - Qafqaz Ordu komandanlığına teleqram göndərərək Cənubi Qafqazın müstəqilliyinin elan olunması halında Osmanlı dövlətinin dəstək verəcəyini və Cənubi Qafqaz hökumətinin Brest-Litovsk danışıqlarında müstəqil tərəf kimi iştirak etməsini arzuladığını bildirdi ¹⁶. Eyni zamanda, Cənubi Qafqazın milli qüvvələri də Osmanlı dövlətindən yardım alaraq öz milli dövlətlərini qurmaq niyyətində idi və bu arzu ilə Azərbaycandan Nəsib bəy Yusibbəyli, Nağı Şeyxzamanlı, Ömər Faiq Nemanzadə, Acarıstandan Cəlal Həmşizadə və Ahıskadan Əbraim bəy İstanbula getmiş, öz icmaları adından türk ordusunu vətənlərinə dəvət etmişdilər¹⁷. Hərbiyə naziri və Baş Komandan vəkili Ənvər paşa 1918-ci il fevralın 03-də 6-cı ordu komandanı Xəlil Paşaya göndərdiyi məktubda Qafqaz xalqlarının azadlıq mübarizəsinə dəstək olmaq, bu bölgənin Rusiyadan bitərəfliyini təmin etmək və Qafqazda türk - müsəlman əhaliyə qarşı törədilən qətlialmların qarşısını almaq məqsədilə fəaliyyətə keçməyin vaxtının çatdığını açıqlamışdı¹⁸.

Osmanlı dövləti 1918-ci ilin əvvəllərində də Sovet Rusiyası ilə sülh danışıqlarını davam etdirirdi və Sovet Rusiyasının nümayəndələrinin qeyri-müəyyən mövqeyi nəticəsində Brest-Litovsk sülh danışıqlarının növbəti mərhələsi də 1918-ci il 10 fevral tarixdə uğursuzluqla başa çatdı və tezliklə həm Almaniya, həm də Osmanlı qoşunları bütün şərq cəbhələrində əks hücumə keçdilər. Eyni zamanda, Cənubi Qafqaz Komissarlığı hərbi mükəlləfiyyət haqqında Dekret imzaladı. Sənədə əsasən 1899-cu ildə doğulmuş bütün gənclər ordu sıralarına hərbi xidmətə çağırılırdılar¹⁹ və Osmanlı ordusuna qarşı silahlandırıldılar.

Cənubi Qafqaz Komissarlığının Qafqaz cəbhəsindəki erməni və gürcü milli hərbi birləşmələri türk ordusu qarşısında dayana bilmir-

¹⁶ *Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии*, Тифлис, Типография Правительства Грузинской Республики, 1919, s. 52.

¹⁷ Nəsiman Yaqublu, *Qafqaz İslam Ordusu və Nuru Paşanın Azərbaycanda izləri*. Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2012, s.5.

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1990, s.466.

¹⁹ *ARDTA*, f.508, 1, iş 409, v.1-7.

dilər və türk qoşunları 1918-ci ilin fevralın ortalarına Şərqi Anadolunun bir sıra vacib qalalarını düşmənlərdən təmizlədi. Həç bir nüfuza malik olmayan Cənubi Qafqaz Komissarlığı özünü buraxmaq məcburiyyətində qaldı və 1918-ci il fevralın 22-də Cənubi Qafqaz Seymi yaradıldı, yerli hakimiyyətin bu orqana verilməsi haqqında qərar qəbul edildi²⁰. 23 fevral 1918-ci il tarixdə fəaliyyətə başlayan Cənubi Qafqaz Seymi başda Y.H.Geçəçkori olmaqla Cənubi Qafqaz hökumətini təşkil etdi. Seymin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri Osmanlı dövləti ilə yaxınlaşan sülh danışıqları üçün hüquqi baza yaratmaq idi. Lakin Seym bu məsələ ilə bağlı ziddiyyətli qərarlar qəbul edirdi – bir tərəfdən Cənubi Qafqazı müstəqil dövlət elan etməkdən imtina edən Seym, digər tərəfdən xarici ölkələrlə, o cümlədən “Dördlər İttifaqı”nın üzvləri ilə sülh bağlamaq səlahiyyəti olduğunu bildirirdi və Osmanlı dövləti ilə sülh danışıqları aparmaq üçün yaradılan siyasətçilər qrupu martın 12-də Trabzona gəlmişdi²¹.

1918-ci il martın 14-də Trabzonda başlayan sülh konfransında Türkiyə ilə Cənubi Qafqaz Seymi nümayəndələri arasında razılıq əldə olunmadı. Seymin erməni və gürcü nümayəndələri 1918-ci ilin martın 03-də Sovet Rusiyası ilə “Dördlər İttifaqı”ı üzvləri arasında bağlanan Brest sülhünün şərtlərini tanımaqdan boyun qaçırır, Türkiyəyə qarşı ərazi iddiaları irəli sürürdülər. Cənubi Qafqaz nümayəndələri ilə uzun və nəticəsiz danışıqlar türk ordusunu öz hücumlarını davam etdirməyə məcbur etdi. Türkiyəyə qarşı hərbi əməliyyatlara hazırlaşan Cənubi Qafqaz Seymi də bütün hərbi mükəlləfiyyətlilərin orduya səfərbər edilməsi haqqında sərəncam verdi²². 1918-ci ilin martunda Cənubi Qafqada siyasi gərginlik son həddə çatmışdı.

Türk qoşunlarının Bakıya qədər irəliləməsi ehtimalından və bunun fonunda Bakıda müsəlman-türk əhalisinin, “Müsavət” partiyasının siyasi fəallığının artacağından təşvişə düşən Bakı Soveti,

²⁰ Енукидзе Д.Е., **Разгром и изгнание интервентов из Закавказья**, Тб., Госиздатель Груз. ССР, 1969, s.200.

²¹ Пипия Г.В., **Политика Германии в Закавказье в 1918 году**, s.9.

²² **ARDTA**, f.508, 1, iş 409, v.7.

“Daşnaksutyun” partiyası və Erməni Milli Şurası artıq 1918-ci ilin martın ortalarından Bakıda milli qırğın törətmək və şəhəri türk-müsəlman əhalidən təmizləmək planları qururdu. « Bolşevik düşmənləri ilə mübarizə » şüarı altında erməni daşnakları Bakı və ətraf qəzalarda yaşayan erməni, rus, aysor və sair xristian əhalini də bu qırğına cəlb etmək niyyəti ilə onlar arasında təbliğat aparırdılar. Bu gərgin günlərdə Azərbaycanın alman əhalisinin də siyasi fəallığı artmışdı.

Brest-Litovsk sülhündən sonra Cənubi Qafqazda həm siyasi, həm hərbi mövcudluğunu təmin etmək üçün əlverişli imkan qazanan Almaniya fəal hərəkətlərə keçdi. Təcili olaraq bölgədəki alman əhalisinin təşkilatlanmasına başlanıldı. Almaniyanın Tiflisdəki səfirliyinin dəstəyi ilə “Alman milliyyətindən olan Rusiya vətəndaşlarınının Qafqaz ittifaqı”nın nümayəndələr qurultayının keçirilməsinə hazırlıqlar başlandı²³ və 14 mart 1918-ci il tarixdə Tiflisdə Mərkəzi Alman komitəsinin fəvqəladə nümayəndələr qurultayı keçirildi²⁴. Qurultayda Alman Milli Şurası yaradıldı, bundan savayı, Qafqazın alman əhalisindən ibarət alayın yaradılması, bu alayın Şimali Qafqazda general Vrangelin komandanlıq etdiyi orduya daxil olması haqqında qərar qəbul olundu²⁵.

1918-ci ilin martın 30-da Bakıda ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı başlayan soyqırım aprel-may aylarında Şamaxı, Quba, Naxçıvan, İrəvan, Lənkəran və sair müsəlman qəzalarda da davam etmişdir. Arxiv sənədlərindən görünür ki, Azərbaycan almanları ermənilərin fitnələrinə uymadılar və regionda 1918-ci il yaz aylarında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım aktlarında neytral mövqə tutdular, hətta bəzi hallarda azərbaycanlı sakinləri ermənilərdən müdafiə etmişdilər²⁶.

Azərbaycan türklərinə qarşı münasibətdə alman əhalisinin ədalətli və sülhsevər mövqə sərgiləməsi onlara baha başa gəldi : 1918-ci ilin baharında ermənilərin alman kolonistlərinə qarşı təxribat xarakterli

²³ ARDTA , f.508, siy.1, iş 395, v.10.

²⁴ ARDTA, f.508, siy.1, iş 388, v.17.

²⁵ ARDTA , f.508, siy.1, iş 388, v.17-18.

²⁶ ARDTA , f.508, siy.1, iş 377, v.10.

hərəkətləri başladı və onlar “şüurlu şəkildə və sistemativ olaraq” almanların təsərrüfatlarına ziyan vurmaqda davam edirdilər²⁷. Ermənilər həmçinin, alman koloniyalarına silahlı hücumlar da edirdilər və 1918-ci ilin may ayının sonunda və iyunun əvvəllərində onların hücumları daha da intensivləşdi. Bütün bu azğınlıqların təşkilatçısı və mənəvi dəstəkləyicisi Gəncə şəhərində qərarlaşan Erməni Mülki Komitəsi idi. Erməni silahlı dəstələri Yelenendorf koloniyasının alman və azərbaycanlı əhalisinə hücumlar edir, onları öldürür, bir çoxlarını girov götürürdülər və yalnız böyük məbləğdə pul müqabilində girovları azad edirdilər. Bununla bağlı, Yelenendorf komissarı dəfələrlə Erməni Mülki Komitəsinə müraciət edərək ondan “Yelenendorf cəmiyyətinin torpaqlarına edilən hücumlara son qoyulması üçün ondan asılı olan bütün ölçülərin görülməsini tələb edirdi”²⁸.

Ermənilərin məqsədi almanların evlərini, təsərrüfatlarını ələ keçirmək və burada öz qaçqınlarını yerləşdirmək idi. Bəzən alman kolonistlərinin mühafizə dəstəsi erməni quldurlarına qarşı silah tətbiq etməli olur, onları tərksilah edirdi. Gəncədə qərarlaşan Erməni Mülki Komitəsi daşnak dəstələrinin cinayətkar fəaliyyətini dəstəkləyir, koloniya rəhbərlərindən erməni silahlılarından “müsadirə olunmuş silahların və sair əşyaların Erməni Mülki Komitəsinə təhvil verilməsini tələb edirdi”²⁹.

Cənubi Qafqazda bolşevik-daşnak elementlərinin türk-müsəlman əhaliyə qarşı qətliaamları Qafqaz İslam Ordusu yaratmaq işində Ənvər paşanı təcili əməli hərəkətə keçməyə sövq etdi. Qafqaz müsəlmanlarının təşkilatlanması və burada İslam Ordusunun yaradılması işi Ənvər paşasının qardaşı, yarıbay Nuru bəyə həvalə edildi və səlahiyyətlərini icra etmək üçün ona general-leytenant rütbəsi verildi³⁰. 1918-ci il martın 25-də Mosula, 6-cı ordunun sərəncamına gələn Nuru paşa 20 nəfər zabit və lazımı hərbi personalla aprelin 8-də

²⁷ ARDTA, f.508, siy.1, iş 77.

²⁸ ARDTA, f.508, siy.1, iş 408, v.74.

²⁹ ARDTA, f.508, siy.1, iş 377, v.5, 26, 27.

³⁰ Mustafa Görüryılmaz, **Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər**, Bakı, 2008, s.103.

Azərbaycan istiqamətində hərəkətə başladı. Qurulacaq Qafqaz İslam Ordusunun qərargahının Gəncədə yerləşməsinə qərar verilmişdi ³¹.

14 aprel 1918-ci il tarixdə Cənubi Qafqaz Seymi erməni və gürcü deputatların təzyiqi ilə Türkiyə ilə aparılan sülh danışıqlarını kəsdilər və ona qarşı müharibəyə başladılar. Cənubi Qafqaz ərazisində hərbi vəziyyət elan edildi, ümumi səfərbərlik başladı. Türk qoşunları qısa bir müddətdə Batumi, Poti ətrafı əraziləri ələ keçirərək Tiflis istiqamətində hərəkətə başladılar. Yaranmış vəziyyətdə 22 aprel 1918-ci il tarixdə Cənubi Qafqaz Seymi Cənubi Qafqaz Federativ Respublikasını elan etməyə və Brest – Litovsk sülhünün şərtlərini qəbul etməyə məcbur oldu. Tezliklə Cənubi Qafqaz Federasiyası ilə Osmanlı dövləti arasında Batumda danışıqlar başladı və bu danışıqlara Almaniya nümayəndələri də dəvət olundular. Danışıqlar zamanı Cənubi Qafqaz nümayəndələri arasında fikir ayrılığı daha da dərinləşdi. Əgər Azərbaycanlı nümayəndələr Osmanlı dövləti ilə sülh bağlamaq iqtidarında idisə, gürcülər « Türkiyə köləliyinə » düşməmək üçün “sivil Almaniya”nın qoşunlarını Gürcüstana dəvət etmək niyyətində idilər. Erməni Milli Şurası ümumiyyətlə “Antanta” ölkələri ilə və ilk növbədə İngiltərə ilə əlaqələrin qurulmasını prioritet sayırdı ³².

Beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr, xüsusən də Batumda sülh danışıqları zamanı Almaniya nümayəndələri ilə Cənubi Qafqaz nümayəndəliyinin gürcü üzvləri arasında separat danışıqlar Qafqazın alman əhalisini gələcəyə ümidləndirdi. Separat danışıqların nəticəsi olaraq 14 may 1918-ci il tarixdə Gürcü Milli Şurası Almaniyanın himayədarlığını qəbul etmək haqqında qərar qəbul etdi ³³ və gizli şəkildə “gələcək müstəqil Gürcüstanla” Almaniya arasında bağlanacaq müqavilənin maddələrinin hazırlanması prosesi başlandı. Eyni zamanda Batuma, Potiyə, Oçamçirə Ukraynada yerləşən Almaniya hərbi

³¹ Görüryılmaz, a.g.e., s.104.

³² Пипия Г.В., *Политика Германии в Закавказье в 1918 году*, s.12.

³³ Пипия Г.В., *Германский империализм в Закавказье в 1910-1918 гг.*, М., «Наука», 1978, s.103.

hissələrindən 3 minlik hərbi kontingent göndərildi³⁴. Beləliklə, Almaniya üçün Cənubi Qafqaza yol açıldı.

1918-ci il mayın 25-də Nuru paşanın başçılığı ilə Osmanlı hərbi kontingenti də Azərbaycan əhalisinin sevinc nümayişi altında Gəncəyə daxil oldu³⁵. Nuru paşanın Gəncəyə girməsinin ertəsi günü, yəni 1918-ci il mayın 26-da Cənubi Qafqaz Seyminin iclası keçirildi. İclasda Gürcüstanın Cənubi Qafqaz Federasiyasından çıxdığı və Gürcüstanın müstəqilliyi elan olundu. Ramişvilinin başçılıq etdiyi gürcü hökumətinin ilk xarici siyasi addımı mayın 28-də Potidə Almaniya ilə saziş bağlamaq oldu³⁶. Gürcüstanın istiqlaliyyətinin elan etməsi ilə siyasi vəziyyət dəyişdi və Seymin Azərbaycan fraksiyası mayın 27-də fəvqəladə iclas keçirərək yekdilliklə Azərbaycanın idarə olunmasını öz öhdəsinə götürdü. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən Tiflis şəhərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildi³⁷.

Bakı Soveti Azərbaycan Cümhuriyyətini tanımadı və 1918-ci ilin iyunun əvvəllərində tələsik şəkildə Gəncəyə hərbi yürüşə hazırlıqlara başladı³⁸. Bu zaman Gəncədə qərarlaşan Qafqaz İslam Ordusunun hərbi qüvvələri yetərincə deyildi. Mosuldan Azərbaycana yola çıxanda Nuru paşa Qafqaz İslam Ordusunun təşkili üçün zəruri olan kadrlar kimi 6-cı Ordudan 149 zabit və məmur, 488 gizir və əsgər seçmişdi. Nuru paşa öz hərbi qüvvələrinin sayını Azərbaycan əhalisinin və Azərbaycanda əsirlikdə olan türk hərbcilərinin hesabına artırmağı planlaşdırırdı. Qeyd edək ki, Xəzər dənizində, Bakıdan bir qədər aralı Nargin adasındakı əsir düşərgəsində içərisində uşaqlar, qadınlar, qocalar və hərbcilər olmaqla 10 minə yaxın türk, həmçinin alman, avstriyalı və

³⁴ Пипия Г.В., *Политика Германии в Закавказье в 1918 году*, s.13.

³⁵ Görüryılmaz, a.g.e., s.104.

³⁶ **Германские оккупанты в Грузии в 1918 году. Сборник документов и материалов**, Составил и подготовил к печати М.М.Габричидзе, Госиздат Груз.ССР, Сектор политической литературы, Тбилиси, 1942, с.41-54

³⁷ **Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика. (Документы и материалы)**, Баку, издательство "Азербайджан", 1998, с.8-9.

³⁸ **Rusiya Federasiyasının Dövlət Arxivi (qısaca-RFDA)**, f. P-130, siy.2, iş 58a, v.1.

bolqar mənşəli əsirlər saxlanılırdı³⁹. Almanların, avstriyalı və bolqar əsirlərin saxlanma şəraiti türk əsirlərə nisbətən dözümlü olsa da, onlar da əsirlikdən qaçmağa can atırdılar⁴⁰. Nargin adasından qaçırılan əsirlərin bir çoxu general Şıxlınskinin komandanı olduğu hərbi birləşməyə qatılmışdılar. Nuru paşa Gəncəyə qələn vaxt general Əliağa Şıxlınskinin qısa bir vaxt ərzində formalaşdırdığı Müsəlman Milli Korpusunda təqribən 1000 nəfərə yaxın hərbiçisi vardı ki, onların da yarısını türk hərbi əsirləri təşkil edirdilər.⁴¹

Gənc respublika öz silahlı qüvvələri ilə Bakı Sovetinin 20 minlik ordusu qarşısında dayana bilməzdi və bu səbəbdən Batum konfransında Osmanlı dövlətinin nümayəndə heyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə silahlı yardım haqqında qərar qəbul etdi. 04 iyun 1918-ci il tarixdə Türkiyə ilə bağlanan “Sülh və dostluq haqqında” hərbi müqavilənin 4-cü bəndinə görə AXC hərbi yardım üçün Türkiyəyə müraciət etdi⁴². Bu müraciətdən sonra Mürsəl paşanın rəhbərliyi ilə 5-ci Qafqaz piyada diviziyasından 9-cu və 2-ci alaylar 4 iyunda Cəlaloğlundan Gəncəyə hərəkətə başladılar. 06 iyun 1918-ci il tarixdə Bakı XKS-nin hərbi və dəniz komissarı T.N. Korqanov (Korqanyan) Gəncə üzərinə yürüş haqqında əmr verdi. Elə həmin gün S.Şaumyan Leninin göstərişi ilə Gürcüstana müraciət etdi ki, Osmanlı qoşunlarının Azərbaycana gəlməsinə mane olsun. Gürcüstandakı alman nümayəndəliyi də türk qoşunlarının Azərbaycana girməsini arzulamırdılar. Gürcü-alman birləşmiş qüvvələri Gürcüstanın türklər yaşayan Borçalı ərazisində Osmanlı qoşunlarının qarşısını kəsməyə çalışdılar, ancaq məğlub olub geri çəkildilər. Bölgəni erməni silahlılarından da təmizlədikdən sonra yerli əhalinin sıx sevgi nümayişləri altında 9-cu və 2-ci alaylar Qazax və Tovuz bölgəsindən keçərək, 9-10

³⁹ Akif Aşırılı, *Nargin adasında Türk əsirləri*, Bakı, "Elm və təhsil", 2011, s.6.

⁴⁰ *Birinci Dünya Savaşı ve Azərbaycan (Osmanlı Arşiv belgeleri)*, İstanbul, TEAS-Press Nəşriyyat evi, 2018, s.258.

⁴¹ Süleymanov Mehman, *Azərbaycan Ordusu (1918- 1920)*, Bakı, “Hərbi Nəşriyyat”, 1998, s. 84.

⁴² *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (qısaca-ARDA)*, f.894, siy.2, iş 88, v.1-3.

iyunda Gəncəyə çatdılar və Qafqaz İslam Ordusunun əmrinə girdilər⁴³. Diviziyanın geridə qalan hissəsi isə 15 iyuna qədər dalbadal Gəncəyə çatdı. Xalq Gəncədə türk əsgərlərinə qurbanlar kəsərək böyük bir coşqu ilə qarşıladı. Bu zaman Qafqaz İslam Ordusunda 257 zabit, 5575 əsgər var idi⁴⁴.

Bakı Soveti ilə döyüşlərə hazırlaşan Nuru paşa yaxşı başa düşürdü ki, ilk öncə arxa cəbhəni möhkəmlətmək lazımdır. Bu məqsədlə Gəncə şəhəri və ətraf bölgələrdə yaşayan erməni əhalisini silahsızlaşdırmaq qərara alındı. 1918-ci ilin iyunun əvvəllərində Gəncədə 20 minə yaxın erməni cəmləmişdi və onlar 600 nəfərlik silahlı tabor yaratmışdılar⁴⁵.

İlk olaraq, Yelenendorfda yaşayan almanlarla danışıqlar başladı. Qeyd edək ki, almanlarla ermənilər arasında münasibətlərdə bir gərginlik var idi. Belə ki, alman əhalisi 1904-cü ildən başlayaraq "Daşnaksütyun" partiyasının silahlı quldur dəstələrinin hücumlarına məruz qalırdı. Bu dağıdıcı basqınlar xüsusən 1905-1906-cı illərdə, 1917-ci ilin yayında və 1918-ci ilin aprel-may aylarında daha intensiv olmuşdu⁴⁶. Erməni təcavüzünə qarşı dayanış gətirmək məqsədilə hələ 1917-ci ilin dekabrında Yelenendorfda yerli sakinlərdən ibarət özünümüdafiə batalyonu yaradılmışdı⁴⁷. Bu batalyona Ruşits soyadında zabit komandanlıq edirdi və əllərində yüngül silahlarla bərabər dörd pulemyot da olan bu tabor hərbi baxımdan Tiflisdə qərarlaşan Alman atıcı diviziyasına tabe idi.

Cənubi Qafqaz almanlarından 1494 nəfər, o cümlədən Yelenendorf koloniyasından 179 əsgər və 8 zabit Birinci Dünya savaşında Qafqaz cəbhəsində Osmanlı ordusuna qarşı döyüşlərdə iştirak etmişdilər⁴⁸. Bu səbəbdən almanlar Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə türk hərbi kontingentinin Gəncəyə gəlişini narahatlıqla qarşıladılar.

⁴³ Görüryılmaz, **a.g.e.**, s.107.

⁴⁴ Görüryılmaz, **a.g.e.**, s.107.

⁴⁵ Mehman Süleymanov, **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi tarixi. I cild**, Tehran, Firuzan Nəşriyyatı, 2014, 761 s.

⁴⁶ **ARDTA**, f.508, siy.1, iş 93, v.138; iş 110; iş 114; iş 403; iş 401; iş 409, v.13-15.

⁴⁷ **ARDTA**, f.508, siy.1, iş 408, v.20-21.

⁴⁸ Гумбатова Т., **Жизнь немцев-колонистов за Кавказом**, Баку, 2005, с. 150-151.

Qafqaz İslam Ordusunun zabidləri koloniya rəhbərliyi və batalyonun komandanı ilə görüşərək onları əməkdaşlığa dəvət etdilər. Əks təqdirdə alman milisinin tərksilah ediləcəyi bildirildi. Almanlar türklərlə mücadilədən zərərli çıxacaqlarını başa düşdülər və əməkdaşlıq təklifini qəbul edərək türk alaylarına qatıldılar⁴⁹. Beləliklə, Gəncədə erməni daşnak silahlı qruplarının tərksilah edilməsi əməliyyatlarına yardım kimi alman özünümüdafiə batalyonu da cəlb edildi və alman milisi Zurnabad - Hacıkənd xəttində yerləşdirildi ki, ətraf kəndlərdən erməni silahlılarının Gəncəyə hücumuna imkan verməsinlər. Qeyd edək ki, hələ 1915-ci ildə Anadoludan Osmanlı dövlətinə xain çıxan və çar ordusu ilə əməkdaşlıq edən 3 minə yaxın erməni Gəncə ətrafında, Azərbaycan türklərinin yaşadığı Çaykənd, Azad, Murud kəndlərini ələ keçirərək burada məskunlaşmışdılar⁵⁰. Almanları nəzarətdə saxlamaq və əməliyyatın uğurunu təmin etmək məqsədi ilə alman özünümüdafiə taboruna bir neçə türk zabiti də göndərildi⁵¹.

Gəncədəki erməni silahlı dəstələrinin tərksilah edilməsinə 1918-ci ilin iyunun 10-da gecə başlandı. Gəncə çayını keçən türk hərbiçiləri iyunun 11-də erməni məhəlləsini arxadan mühasirəyə aldılar. İki türk zabiti erməni məhəlləsinə göndərildi və onlar ermənilərə döyüşsüz təslim olmağı və bunun müqabilində canlarının və mallarının salamat qalacağına zəmanət verildiyini ermənilərə çatdırdılar. Ancaq ermənilər türklərin sülh çağırışına silahlardan atəşlə cavab verdilər və qəflətən 9-cü Qafqaz alayının əsgərlərinin üzərinə hücumla keçdilər. Bu xain saldırida 13 türk əsgəri şəhid oldu 7 əsgər və 1 zabit yaralandı. Ermənilər də bu əlbəyaxa süngü döyüşündə 15 nəfər itirdilər. Ermənilərin bu qəfləti hücumundan sonra onların məhəlləsi tam mühasirəyə alındı və ermənilərdən iyulun 11-də axşamədək təslim olmaq tələb olundu, əvəzində onların canlarının və mallarının təhlükəsizliyinə təminat verildi. Elə həmin saatlarda erməni məhəlləsini mühasirəyə alan türk birliklərinin 15-ə dək əsgərinin

⁴⁹ Görüryılmaz, **a.g.e.**, s.109.

⁵⁰ **ARDTA**, f. 508, siy.1, iş 403, v.1-5.

⁵¹ Görüryılmaz, **a.g.e.**, s.109.

ermənilər tərəfindən bağlarda xüsusi amansızlıqla parçalanaraq öldürüldüyü haqqında xəbər ordu qərargahına, Nuru Paşaya çatdı. Nuru Paşa yelenendorflu bir alman kolonisti vasitəsilə ermənilərə məktub göndərdi və onları 12 iyun axşam saat 17-dək təslim olmağa çağırırdı. Ancaq ermənilər təslim olmaq istəmir, hətta türk birlikərinə hücum da edirdilər. 1918-ci il iyunun 13-də səhər türk hərbiçiləri əməliyyata başladılar. Mühasirə həlqəsi getdikcə daralırdı və eyni zamanda erməni məhəlləsinə topdan bir neçə atəş də açıldı. Müqavimətin faydasız olduğunu görən ermənilər təslim oldular və minbaşı Cəmil Cahid bəyin komandasındaki 9-cu Qafqaz alayı və minbaşı Zehni bəyin komandasındaki 2-ci Süvari alayı 13-14 iyun tarixdə Gəncənin erməni məhəlləsini tam nəzarətə götürdülər⁵².

Beləliklə, Azərbaycanda yaşayan almanlar Qafqaz İslam Ordusunun gəlişinin sülhə, qayda-qanuna xidmət etdiyini anladıqdan sonra onların fikri müsbət tərəfə dəyişdi və Qafqaz İslam Ordusu ilə qarşıdurma deyil, yaxından əməkdaşlıq yolunu seçdilər ki, bunu Gürcüstanda yaşayan almanlar haqqında demək olmazdı.

1918-ci ilin ortalarına Avropa cəbhələrində vəziyyəti gərginləşən Almaniya Gürcüstana çoxsaylı hərbi kontingent göndərmək imkanına malik deyildi və Qafqaza dair planlarının həyata keçirilməsində Gürcüstanda və Azərbaycanda yaşayan alman əhalisindən, ümumiyyətlə Qafqazdakı hərbi əsirlərdən etnik dəyər kimi istifadə etməyə böyük ümid bəsləyirdi. Cənubi Qafqazdakı alman kolonistlərindən silahlı qüvvə kimi istifadə etmək Almaniya Baş qərargahının əsas planlarına daxil olan məsələlərdən idi. Almaniya Baş qərargahının rəisi, məşhur alman hərbiçisi Lüdendorf öz xatirələrində yazırdı: “Şərqdəki alman əhalisindən çağırışçıların qəbul edilməsinə böyük ümid bəsləyirdim”⁵³. Qeyd edək ki, o dövrdə təkcə Şimali

⁵² Görüryılmaz, a.g.e., s.110-111.

⁵³ Людендорф Э., **Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг.**, Перевод с 5 -го немецкого издания, Часть 2, М., «Высший военный совет ГИЗ», 1924, s.214.

Qafqazda 27000 alman hərbi əsiri vardı, bütün Rusiya üzrə isə onların sayı 2 milyon 247 min nəfər təşkil edirdi⁵⁴.

Gürcüstan Demokratik Respublikası elan olunduqdan dərhal sonra - 1918-ci il 28 may tarixdə, Poti şəhərində Almaniya ilə Gürcüstan arasında arasında 6 müqavilə bağlandı. Birinci əsas müqavilənin ikinci bəndinə görə Almaniya Gürcüstanın dəmir yollarının tam sahibinə çevrilirdi, baxmayaraq ki, müqavilədə Almaniyanın müttəfiqi Osmanlı dövlətinin də bu dəmir yollarından istifadə etmək hüququ əks olunmuşdu⁵⁵. Alman rəsmiləri dəfələrlə Gürcüstan dəmir yollarını heç bir dövlətlə, o cümlədən Osmanlı dövləti ilə də bölüşməyəcəklərini bəyan etmişdilər⁵⁶. Gürcüstanın bütün strateji əhəmiyyətli yaşayış məntəqələrindən dəmir yolunun keçməsinə və bütün dəmir yol stansiyalarına alman qoşunlarının nəzarət etməsini nəzərə alaraq deyə bilərik ki, gürcü-mənşevik hökumətinin Almaniya ilə bağlı olduğu müqavilələr və xarici silahlı qüvvələrin köməyi ilə öz hakimiyyətini möhkəmlətmək istəyi əslində bütün Gürcüstan ərazisində Almaniyanın hegemonluğunun bərqərar olmasına gətirdi, Almaniyanın qonşu dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycanın daxili işlərinə qarışması üçün siyasi və strateji şərait yaratdı.

Gürcüstanla müqayisədə Azərbaycan-Almaniya münasibətlərinin müəyyən xüsusiyyətləri var idi ki, bu da ilk növbədə Azərbaycanın daha çox Osmanlı dövləti ilə əməkdaşlıq etməsindən irəli gəlirdi. Almaniyanın AXC-yə münasibəti ikili xarakter daşıyırdı. Bir tərəfdən Almaniya Azərbaycanın Osmanlı dövləti ilə yaxınlaşma siyasətini dəstəkləyir, digər tərəfdən Osmanlı dövlətinin Qafqazda möhkəmlənməsinin gələcəkdə Almaniyanın “Qafqaz siyasəti”nin həyata keçirilməsinə maneçilik törədəcəyindən, alman – türk ziddiyyətlərinin yaranacağından

⁵⁴ Шлейхер И.И., “Пленные Первой Мировой войны и немцы-колонисты в Сибири”, **Миграционные процессы среди российских немцев: исторический аспект. Материалы научн. конференции.** Анапа, 26-30 сентября 1997 г. Москва: 1998, с.205.

⁵⁵ Пипия Г.В., **Политика Германии в Закавказье в 1918 году**, с.34-35.

⁵⁶ Пипия Г.В., **Германский империализм в Закавказье в 1910-1918 гг.**, с.104.

narahat olurdu. Almaniya, həmçinin Brest – Litovsk sülh müqaviləsinin şərtlərini bəhanə edərək Bakıda Sovet hakimiyyətinin mövcudluğunu da nəzərə alırdı. 1918-ci ildə Almanıyanın Cənubi Qafqaz siyasətinə aid mənbələrin təhlili göstərir ki, siyasi dilemma qarşısında qalan Almaniya Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqazda fəallığını, Qafqaz İslam Ordusunun Bakı Sovetinə qarşı hərbi əməliyyatlarını dəstəklədiyi görünüşü yaradırdı ki, bu cür mövqenin arxasında gələcək siyasi oyunlarda dividend qazanmaq ümidi dururdu. Almanlar hesab edirdilər ki, türklərin Bakını ələ keçirməsindən sonra Bakı neftinin bölüşdürülməsində “böyük tərəfdaş” kimi Almaniya da iştirak etmək hüququna malik olacaqdır⁵⁷. Buna görə, Almaniya bir hərbi taborla da olsa, Qafqaz İslam Ordusu ilə birlikdə Bakı yürüşündə iştirak etmək niyyətində idi və hər dəfə bu məsələ qaldırılanda Ənvər paşa və Nuru paşa tərəfindən razılıq cavabı verilmirdi⁵⁸.

Azərbaycana hərbi müdaxilə etməyin imkansız olduğunu görən Almaniya tərəfi Azərbaycan hökuməti daxilində “almanpərəst” qrup yaratmaq, Almanıyanın maraqlarının Azərbaycan hökuməti daxilində təmsil olunmasını təmin etmək, Bakı Sovetinin süqutundan sonra onların köməyi ilə neft sənayesində alman kapitalının mövqələrinin möhkəmlənməsinə nail olmağı düşünürdülər. Təsadüfi deyil ki, hələ F. Xoyski hökuməti Tiflisdə fəaliyyət göstərdiyi dövrdə Almaniya hərbcilərindən ibarət missiya artıq Azərbaycandakı alman koloniyalarına baş çəkmiş, buradakı siyasi, iqtisadi, mədəni – intellektual potensialın öyrənilməsi məqsədi ilə araşdırmalar aparmışdılar⁵⁹. Gürcütandakı alman diplomatik korpusu qarşısında Azərbaycanın hərtərəfli öyrənilməsi və Almanıyanın Azərbaycan ərazisinə girməsi üçün şərait yaratmaq kimi mühüm vəzifələr qoyulmuşdu. Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün Almaniya nümayəndəliyi Azərbaycandakı koloniyaları dayaq nöqtəsi sayır, onların daxili həyatını nəzarətdə saxlamağa, onların siyasi meyllərini Tiflisə, Gürcüstana yönəltməyə

⁵⁷Пипия Г.В., **Германский империализм в Закавказье в 1910-1918 гг.**, s.124.

⁵⁸Akif Aşırılı, **Cümhuriyyət dövrü mətbuatında Qafqaz İslam Ordusu**, Bakı, "Nurlan", 2007, s.28.

⁵⁹ARDTA, f.508, siy.1, iş 408, v.45-48.

çalışırdı. Bunun nəticisidir ki, Azərbaycan almanlarının bəzi nümayəndələri Gürcüstandakı alman cəmiyyətləri və sair qurumlarla sıx əlaqələrə can atır, bəzən hətta ən xırda təsərrüfat məsələlərinin həllində Gürcüstan rəsmilərinə müraciət etməyi üstün tuturdular⁶⁰. Belə ki, bir qrup alman kolonisti 1918-ci ilin iyulun əvvəllərində Yelizavetpolda olmuş alman generalı ilə görüşmüş, öz ağır vəziyyətləri barədə ona şikayətlənmiş, Almaniya tərəfindən onlara kömək göstərilməsini xahiş etmişdilər⁶¹. Yelizavetpol qəza rəisi 18 iyul 1918-ci il tarixdə Yelenendorf koloniyasının şultsuna göndərdiyi göstərişdə yazırdı: “Qəzada yaşayan bir neçə alman tərəfindən Gəncəyə gələn alman generalına şikayət təqdim olunmuşdur. Qəza rəisi tələb edirdi ki, şults təcili Gəncəyə gəlməli və bu məsələ ilə bağlı izahat verməlidir⁶². Bu hadisə ilə bağlı artıq 18 iyul 1918-ci il tarixdə şikayətçilər Gəncə qubernatoru tərəfindən qəbul edilmiş, Azərbaycan Cümhuriyyətinin alman əhalisinin problemlərinə biganə qalmadığı, mövcud problemlərin gələcəkdə Azərbaycan hökuməti tərəfindən həll ediləcəyi və kənarında himayədar axtarmağa ehtiyac olmadığı kolonistlərin nəzərinə çatdırılmışdır⁶³. Gürcüstandan platsdarm kimi istifadə edən Almaniya üçün Bakını ələ keçirmək çox vacib idi, çünki artıq 1918-ci ilin əvvəllərindən Almaniya neft və yanacaq məhsulları çatışmazlığı yaranmışdı⁶⁴. Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün Almaniya hökuməti 27 aprel 1918-ci il tarixdə Osmanlı dövləti ilə bağladığı müqaviləyə əsaslanmaqla yanaşı, həm də yüz ildən artıq Azərbaycanda yaşayan “alman əhalisi” amilindən də istifadə etmək niyyətində idi.

Almaniya sözdə Osmanlı dövləti ilə müttəfiqlik edir, əslində isə ikili oyun oynayaraq Azərbaycanda möhkəmlənmək üçün həm də gizlincə bolşeviklərlə əməkdaşlıq edirdi və ilk növbədə Bakı Soveti vasitəsilə Sovet Rusiyası ilə əlaqələr yaradırdı. Hətta Qafqaz İslam Ordusunun 1918-ci ilin iyunun son həftəsində Göyçay, Qaraməryəm ətrafında Bakı

⁶⁰ ARDTA, f.508, siy.1, iş. 307, v. 53.

⁶¹ ARDTA, f.508, siy.1, iş. 408, v. 38.

⁶² ARDTA, f.508, siy.1, iş. 408, v.38.

⁶³ ARDTA, f.508, siy.1, iş. 408, v.48.

⁶⁴ Пипия Г.В., *Политика Германии в Закавказье в 1918 году*, s.160,161.

Sovetinin bolşevik - daşnak ordusuna vurduğu ağır zərbələrdən sonra Almaniyanın narahatlığı daha da artmış və 1918-ci ilin iyunun sonlarında alman hərçiləri gizləncə Bakıya, bolşeviklərin qərargahına gəlmişlər. Bakı Sovetinin rəhbəri S.Şaumyan 5 iyul 1918-ci il tarixdə Moskvaya, V.Leninə göndərdiyi teleqramda yazırdı : « Bu günlərdə (yəni 22 iyunda- **müəllif**) guya əsirlərə qayğı göstərmək məqsədilə Tiflisdən bura iki alman zabiti təyyarə ilə gəldilər. Biz onları sizin yanınıza, Moskvaya yola saldıq⁶⁵. 1918-ci il iyulun 5-də Kiyev Başşehbenderi Ukraynada cəmləşən Almaniya məxsus hərbi qüvvələrin 7 min sayda bir bölüyünün « Rostov və Şimali Qafqazdan Bakıya girmək üçün yola çıxması », Rostov – Bakı dəmir yolu xəttinin bir hissəsinin almanlar tərəfindən ələ keçirilməsi haqqında məlumat vermişdi.⁶⁶

Gürcüstanda tam hegemonluğa nail olan Almaniya qonşu Azərbaycanın da daxili işlərinə qarışmağa cəhd edirdi və bu işdə alman kolonistlərindən Azərbaycana təzyiqtəmə mexanizmi kimi istifadə etməyə çalışırdı. Almaniyanın ölkənin daxili işlərinə qarışmasına əsas verməmək üçün Azərbaycan hökuməti kolonistlərin ictimai-siyasi həyatını daim nəzarətdə saxlayırdı. Milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına zəmanət verən AXC hökuməti 12 iyul 1918-ci il tarixdə vacib qərar qəbul etdi. Bu qərara görə “milli düşmənçilik və yaxud bir sinfi başqasına qarşı qoyan yalançı məlumatların yayılması” qəti qadağan edilir, “bu qaydanı pozanları ciddi cəza tədbirləri gözlədiyi” vurğulanırdı⁶⁷. Qərarla göstərilən bu və sair tələblərə əməl etməyən cinayətkarlar Hərbi İstintaq Komissiyası qarşısında məsuliyyət daşıyırdılar və istintaq başa çatdıqdan sonra onların işi Qafqaz İslam Ordusu nəzdində yaradılan Hərbi Məhkəməyə göndərilirdi Hərbi Məhkəmənin hökmü Qafqaz İslam Ordusunun komandanlığı tərəfindən 24 saat ərzində yerinə yetirilirdi⁶⁸.

⁶⁵ RFDA, f. P-130, siy.2, iş 569, v.9.

⁶⁶ Birinci Dünya Savaşı və Azərbaycan (Osmanlı Arşiv belgeleri), s.596.

⁶⁷ ARDTA, f.508, siy.1, iş 408, v.47.

⁶⁸ ARDTA, f.508, siy.1, iş 408, v.47.

Qafqaz İslam Ordusunun qərargahı Gəncədə yerləşirdi və hərbi rəhbərlik qonşuluqda yerləşən alman koloniyasına qarşı qeyri-qanuni hərəkət edən hər bir hərbcini, mülki şəxsi ciddi cəzalandırırdı⁶⁹. Qafqaz İslam Ordusunun qısa bir zamanda Gəncə və ətraf bölgələrdə nizam-intizam yaratması alman əhalisinin ona münasibətini müsbət tərəfə dəyişdirirdi⁷⁰. Buna görə Qafqaz İslam Ordusunun təchizatında bütün Azərbaycan əhalisi ilə yanaşı alman kolonistləri də fəal iştirak edirdilər.

1918-1920-ci illərdə Cənubi Qafqaz alman koloniyalarının iqtisadi həyatı böhran içində idi. Bu haqda hələ 24 iyun 1918-ci il tarixdə Azərbaycanın alman koloniyalarına baş çəkmiş Almanıyanın Baş Konsulu məlumat vermişdi⁷¹. Buna baxmayaraq, Azərbaycan almanları Qafqaz İslam Ordusuna yardım etməkdə davam edirdilər. Arxiv sənədlərindən görünür ki, 23 iyun 1918-ci il tarixdə Yelizavetpol Quberniya Komissarı Ziyadxanovun imzaladığı sərəncamda qəzalarda “toplanan və gələcəkdə toplanacaq buğdanı, arpanı Yelizavetpol (1918-ci ilin 30 iyunundan Gəncə adı qaytarıldı) şəhərinə, türk ordusunun sərəncamına çatdırmaq” təklif olunurdu⁷². Sərəncamın surəti, həmçinin Yelenendorf cəmiyyətinə də göndərilmişdi və bildirirdi ki, “almanların türk qoşunları üçün topladığı satılıq buğdanın dəyəri ödəniləcəkdir”. Yelenendorf komissarından “məhsulun başqa qəzalara aparılmasının qarşısını almaq” tələb olunurdu⁷³. Ordunun qoşqu heyvanları üçün tədarük edilən otun aparılması üçün 1918-ci il iyulun 02-də Yelenendorf koloniyasına polkovnik Cəmil Cahidin adından bir türk əsgəri ezam edilmişdir⁷⁴. Qafqaz İslam Ordusunun atlarla, arabalarla təchizatına yardım məqsədi ilə 04 avqust 1918-ci il tarixdə Yelenendorfda 2 komissiya yaradıldı. Birinci komissiyaya 5 nəfər-Xristian Sayzer, Fridrix Reytenbax III, Georq Fotteler III, Yohannes Breytmeyer və Xristian Hummel daxil idi və bu komissiya

⁶⁹ ARDTA , f.508, siy.1, iş 415, v. 83,97.

⁷⁰ ARDTA , f.508, siy.1, iş 415, v. 83,97.

⁷¹ Пипия Г.В., *Политика Германии в Закавказье в 1918 году*. с.64.

⁷² ARDTA , f.508, siy.1, iş 408, v. 32.

⁷³ ARDTA , f.508, siy.1, iş 408, v. 93.

⁷⁴ ARDTA , f.508, siy.1, iş 408, v.8

atların, onların qiymətinin təyin edilməsi ilə məşğul olurdu. İkinci komissiya da 5 nəfərdən ibarət idi (Teodor Reytenbax, Henrix Fotteler, Yohannes Hummel IV, Henrix Kox və Yakov Şefer) və bu komissiya isə arabaların, furqonların qəbulu və qiymətləndirilməsi ilə məşğul olurdu⁷⁵.

Arxiv sənədlərindən görünür ki, Yelenendorf cəmiyyətindən 10 nəfər – Q.Frik, T.Kun, F.Leqler, V.Leqler, E.Andris.V.Kremer, M.Pol, S.Fliqrel, V.Neverin və Q.Borisov Qafqaz İslam Ordusunda arabaçı vəzifəsini yerinə yetirmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, Ordu rəhbərliyi alman əhalisindən alınan atların, arabaların, faytonların, ərzaq məhsullarının dəyərini ödəyirdi. Hətta, yuxarıda adı çəkilən alman mənşəli arabacılarla gündəlik 30 manat məvacib ödənilirdi⁷⁶

Qafqaz İslam Ordusunun gəlişi ilə bölgədə sabitlik yarandı və bütün yerli əhali kimi, alman kolonistləri də sülh şəraitində yaşamağa başladılar. Məktəblərdə tədris bərpa olundu və Rusiya çarının 22 noyabr 1890 - cı il fərmanına əsasən alman dilində tədrisə qoyulan qadağa aradan qaldırıldı⁷⁷, alman məktəblərində dərslər almanca keçirilməyə başlandı. Alman dilini mükəmməl bilən Nuru paşa tezliklə Yelenendorf alman əhalisinin rəğbətini qazandı.

Bakı Soveti və bolşeviklər də Azərbaycanın alman əhalisini öz tərəfinə çəkmək və onları Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycana qarşı qaldırmağa çalışdılar. Bu məqsədlə koloniyada bolşevizm ideyalarının yayılmasına çalışdılar. Cənubi Qafqaz alman koloniyaları sırasında bolşevizmin ən çox populyar olduğu koloniya – Yekaterinenfeld koloniyası idi. Koloniyada bolşevizmin təbliğinə Q.Q.Kimerle və E.Q.Kimerle qardaşları başçılıq edirdilər. Onların fəaliyyəti Gürcüstan koloniyaları ilə məhdudlaşmırdı: Yelizavetpol 2-ci sahə pristavının verdiyi məlumatdan görünür ki, Kimerle qardaşları Yelenendorf koloniyasında da bolşevizm ideyalarının təbliği ilə məşğul

⁷⁵ ARDTA , f.508, siy.1, iş 415,v.12.

⁷⁶ ARDTA , f.508, siy.1, iş 415, v.42,48.

⁷⁷ ARDA, f.830, siy.1, iş 7, v.1.

olurdular. Bu məqsədlə keçirilən yığıncaqlar üçün daha çox yerli kolonistlərin şəxsi evlərindən istifadə olunurdu⁷⁸.

Almaniya Sovet Rusiyası ilə bağlanan Brest – Litovsk sülhünün şərtləri ilə əlaqədar Cənubi Qafqazda yaranan yeni dövlətləri tanımaq istəməirdi. Ancaq burada başqa səbəblər də var idi : əgər Almaniya rəsmiləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini « Osmanlı proyektı » hesab edirdilərsə, Gürcüstanın tanınmasına əngəl olan səbəb onun respublika siyasi quruluşuna malik olması idi. Belə ki, Almaniya Gürcüstanı Cənubi Qafqazda öz forpostuna çevirməklə kifayətlənmir, həm də onun siyasi quruluşunu dəyişərək Gürcüstanda monarxiya rejimi yaratmağı planlaşdırırdılar⁷⁹. Almanların məqsədi sadəcə Gürcüstanda monarxiyanı bərpa etmək deyil, həm də gürcü taxt - tacına alman şahzadələrindən birini otuzdurmaq idi. Bu məsələ ilə bağlı Almaniyanın Gürcüstan təmsilçisi qraf Şülenberqlə Almaniyanın Moskvadakı səfiri qraf Mirbax arasında intensiv məsləhətləşmələr aparılırdı⁸⁰. Alman nümayəndəliyinin hazırladığı məruzələrin birində göstərilirdi ki, “ alman dili Cənubi Qafqazda çox yayılmış dillərdəndir, belə ki, xüsusi bir əmək sərf etmədən onu daha çox yaymaq olar”⁸¹. Beləliklə, almanlar Gürcüstana öz müstəmləkəsi kimi baxır, gürcülərin və başqa Cənubi Qafqaz xalqlarının almanlaşdırılmasını planlaşdırırdılar. Bu baxımdan Cənubi Qafqazda məskunlaşan alman kolonistlərinin rolu böyük önəm daşıyırdı və Gürcüstandakı alman nümayəndəliyinin rəhbəri fon Kress Cənubi Qafqazda yaşayan alman əhalisinin hüquqi statusu məsələsini diqqət mərkəzində saxlayırdı.

Gürcüstan və Azərbaycan hökumətlərinə təzyiqli artırmaq məqsədilə alman kolonistlərinin maraqlarının müdafiəsi pərdəsi altında Almaniya nümayəndəliyi kolonistlərin hüquqi statusuna aid hökumətlərarası qeyri-bərabər müqavilə bağlamaq niyyətində idi və

⁷⁸ ARDTA, f.508, siy.1, iş 395, v.15,16.

⁷⁹ “Ertoba” qəzeti, 1918-ci il 19 iyun (gürcü dilində); **Германские оккупанты в Грузии в 1918 году**, Составил и подготовил к печати М.М.Габричидзе,Тбилиси, Госиздат Груз.ССР, сектор политической литературы, 1942, с.62-65.

⁸⁰ Енукидзе Д.Е., **a.g.e.**, s.141.

⁸¹ Пипия Г.В., **Политика Германии в Закавказье в 1918 году**, s.105,106

1918-ci ilin yayında alman əhalisi ilə bağlı müqavilə layihələri hazırlanıb Azərbaycan⁸² və Gürcüstan⁸³ hökumətlərinə təqdim edilmişdi. Hər iki respublikanın hökumətlərinə təqdim olunan bu müqavilələr məzmunca biri birindən o qədər də fərqli deyildilər. Bu layihələrə görə Azərbaycanda və Gürcüstanda yaşayan alman kolonistlərinə “özünüidarə” hüququ verilməli idi⁸⁴. Bundan savayı, koloniyalarda “mühafizə dəstələri”- yerli milisin yaradılması, kolonistlərə daşınmaz əmlak və torpaq almaqda geniş səlahiyyətlərin verilməsi, çar Rusiyası zamanı almanlara verilən güzəşt və imtiyazların bərpa edilməsi, çarizmin diskriminasiya xarakterli qanunlarının nəticələrinin ləğv edilməsi, kolonistlərin arzusu ilə onların Almaniya vətəndaşlığı qəbul etməsinə imkanların yaradılması, onların sərbəst şəkildə mədəni və dini tələbatlarının ödənilməsi üçün şəraitin yaradılması və sair məsələlər bu layihələrdə əks olunmuşdu⁸⁵. Hərçənd ki, silahlı milis dəstəsi Azərbaycanın Yelenendorf koloniyasında hələ 1917-ci ilin payızında yaradılmışdı və indi daha 26 koloniyada bu cür silahlı dəstələrin yaradılması planlaşdırılırdı. Əslində, bu müqavilələrin bağlanması həm Gürcüstan, həm də Azərbaycan almanlarına “dövlət içində dövlət” yaratmağa imkan verərdi.

Qeyd edək ki, Alman nümayəndəliyinin Gürcüstan hökumətinə təqdim etdiyi müqavilə layihəsi daha alçaldıcı xarakter daşıyırdı. Müqaviləyə əsasən Gürcüstanda yaşayan alman kolonistlərinin bütün hüquqlarının müdafiəsi səlahiyyəti Almaniyanın Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəliyinə verilirdi⁸⁶. Razılışmaya görə, Almaniya nümayəndəliyinə Gürcüstandakı alman koloniyalarına öz zabıt və əsgərlərini göndərmək hüququ verilmişdi⁸⁷. Almaniya nümayəndəliyinin Gürcüstan hökumətinə belə bir məzmununda

⁸² ARDA, f.970, siy.1, iş 29, v.1-3.

⁸³ ARDA, f.970, siy.1, iş 169, v.1.

⁸⁴ Gürcüstan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi, (qısaca-GRDTA), f.3, siy.1, iş 10, v.26,27.

⁸⁵ ARDA, f.970, siy.1, iş 29, v.1-3.

⁸⁶ ARDA, f.970, siy.1, iş 169, v.1.

⁸⁷ GRDTA, f.3, siy.1, iş 10, v.27.

müqavilə layihəsini təqdim etməsi almanların Gürcüstanın müstəqilliyinə hörmətsiz münasibətinin təzahürü idi. Bu cür münasibət alman kolonistlərinin vətəndaşlığı məsələsində daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verdi – müqavilə proyektinin 4-cü maddəsində göstərilirdi ki, “alman kolonistləri Almaniya vətəndaşlığını qəbul etməkdə sərbəstdirlər və istənilən halda Gürcüstan belə şəxsləri öz təəbəliyindən azad etməyə borcludur”⁸⁸. Adı çəkilən layihənin reallaşması o demək idi ki, alman kolonistləri yerli əhali ilə müqayisədə daha geniş güzəşt və imtiyazlara malik olacaqdılar.

Almaniya rəsmilərinin kolonistlərin mənafeyini canfəşanlıqla müdafiə etməsi bir daha göstərirdi ki, Almaniya hökuməti xaricdə, o cümlədən Qafqazda yaşayan alman əhalisinə öz planlarının həyata keçirilməsində böyük önəm verirdi. Müqavilə layihəsinə gəldikdə, ağır vəziyyətə düşmüş Gürcüstan hökuməti alman nümayəndəliyinin tələblərinə rədd cavabı verə bilmədi, müqavilədə nəzərdə tutulan məsələləri həll etmək məqsədi ilə komissiya yaradıldı və hətta hökumət Almaniya yeni kolonist kütlələrinin Gürcüstanda yerləşdirilməsinə razılıq verdi⁸⁹.

Almaniya Gürcüstan almanlarından silahlı dəstələr yaratmaqla onlardan öz məqsədləri üçün istifadə edirdi və bu silahlı dəstələr ilk növbədə Gürcüstanın güneyində - Borçalıda yaşayan Azərbaycan türk əhalisinə qarşı hazırlanırdı.

1918-ci ildə müstəqillik elan edildikdən sonra Gürcüstanla Azərbaycan arasında ərazi mübahisələri yarandı. Dövlətlərarası mübahisənin əsas obyektləri Azərbaycan türklərinin kompakt yaşadıkları Borçalının böyük hissəsi, Sığnax və Tiflis qəzasının bəzi əraziləri idi. Arxiv sənədlərindən göründüyü kimi, 1918-ci ilin baharında Gürcüstanda Azərbaycan türklərinin sayı 187 min 445 nəfər olmuşdur və bu da Gürcüstanın bütün əhalisinin 6,5%-i deməkdir⁹⁰. Azərbaycan türkləri ümumən Tiflis quberniyasında 11, 4%, quberniyanın

⁸⁸ GRDTA, f.3, siy.1, iş 10, v.33.

⁸⁹ GRDTA, f.13, siy.1, iş 1869, v.26, 27.

⁹⁰ Пипия Г.В., *Германский империализм в Закавказье в 1910-1918 гг.*, s.50.

quzeyində - Borçalı bölgəsində isə əhalinin 65%-ə yaxınını təşkil edirdilər⁹¹.

Borçalı türkləri Osmanlı ordusuna xilaskar kimi baxır, ona hər cür yardım etməyə hazır idi. Gürcüstan hökuməti Borçalı və Kaxetiya türklərinin könüllü olaraq Azərbaycana birləşməsindən çəkinirdilər və bu səbəbdən 1918-ci ilin 05 iyun tarixində Gürcüstan hökuməti yuxarıda adı çəkilən qəzalarla sərhədyanı ərazilərə hərbi qüvvələrin yeridilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi⁹². Tezliklə alman qoşunları və gürcü hərbi qüvvələri Borçalıya daxil oldular. Borçalıda gürcü inzibati idarəetmə sisteminin yaradılmasına başlandı. Yeni idarəetmə orqanları, silahlandırılmış alman və gürcü əhalisi, həm də burada yerləşdirilən Almaniya hərbi hissələri Borçalı türklərinə qarşı çoxsaylı cinayətlər və özbaşnalıqlar törədirdilər və türkləri öz tarixi torpaqlarını tərk etməyə məcbur edirdilər. Gürcüstanda yaşayan Azərbaycan əhalisinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Şurasının sədrinə və Osmanlı dövlətinə göndərdiyi şikayət məktublarından görüldüyü kimi, Gürcüstandakı türk kəndləri dəfələrlə talana məruz qalmışdılar. Xüsusən Şabandlı, Qızıl Kilsə, Kəkliyən, Hamamlı, Yuxarı Uzman, Aşağı Uzman, Səfərli, Muğanlı, Sarıyer, Molla Əyyublu, Qamışlı, Saatlı, Soyuq bulaq, İlməzdi, Qaraqala və başqa kəndlər tamamilə soyulub talanmış, burada yaşayan türk əhalisinin də bir hissəsi məhv edilmişdi. Azərbaycan türklərinə qarşı bu qanunsuz aksiyalarda bəzən hətta türklərlə qonşu olan gürcü və alman kəndlərinin əhalisi də iştirak edirdi.

Gürcüstanın türk əhalisinin şikayətində deyilirdi : « Alman torpaq sahibkarları özlərini diktator kimi aparırlar. Onlar bütün camaatın gözü qabağında bizim hörmətli analarımızı və arvadlarımızı söyürlər və bu zaman utanmadan hər cür ifadələrdən istifadə edirlər. Azərbaycanlıların kəndlərindən yığılan cərimə pullarına spirtli içkilər alınır, harınlamışlar çaxırdan bol-bol içərək sonra öz keflərinə belə bir tamaşa qururlar : həbs edilmiş müsəlmanı soyundururlar, onu meydana

⁹¹ ARDA, f.970, siy.1, iş 24.

⁹² “Ertoba” qəzeti, 13 iyun 1918-ci il,(gürcü dilində)

çıxarırlar, bütün xalqın gözü qabağında onu necə gəldi döyürlər və özləri də bu zaman bir ayağını o birinin üstünə qoyaraq stol arxasında oturaraq, özlərinə çar görkəmi verir, işgəncələrə məruz qalan bu bədbəxtlərin necə əziyyət çəkdiələrinə və çübuq zərbələrinə dözməyərək necə hönkürdüklərinə baxaraq keflənirlər. Bununla yanaşı, bu « tamaşanı » düzəldənlər və başqa tamaşaçılar qəhqəhə çəkib gülürlər və onların qəh-qəhəsi bədbəxt insanların iniltisi ilə bir-birinə qarışır. Bax bu da sizə ədalət, hökumət və sərəncamı yerinə yetirənlər. Görüm, belə hökuməti yerə girsin »⁹³.

Alman və gürcü hərbi hissələrinin, başçıları iri alman torpaq sahibkarları olan alman kolonistlərinin silahlı dəstələrinin özbaşınalıqları qarşısında Gürcüstanda yaşayan türklər Azərbaycan və Türkiyə hökumətlərinə müraciət edərək « müsəlman kəndlərinin təhlükəsiz həyatını təmin etmək üçün mümkün olduqca tez bir zamanda yetərli sayda qoşunların göndərilməsini » xahiş edirdilər⁹⁴. Onların müraciəti bu sözlərlə birtirdi : « Əgər bunu etmək mümkün deyilsə, onda biz qohum dövlətlərə birləşmək istəyən və yaxud müstəqilliyə iddialı olan başqa xalqlar kimi, xahiş edirik ki, bizə ya mərkəzi Tiflis olmaqla və Türkiyənin himayədarlığı altında yarımüstəqil « Qarapapaq xanlığının » yaradılmasında, ya da bizim Tiflislə birlikdə qonşu dövlət – Azərbaycana birləşməyimizdə yardım edilsin »⁹⁵.

Azərbaycanın Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəsi M.Y.Cəfərov Almaniyə hökumətinin Qafqazdakı nümayəndəsi general fon Kressə Borçalıdakı türk əhalisinə qarşı törədilən özbaşınalıqları araşdırmaq üçün beynəlxalq komissiyanın çağırılmasını təklif etsə də ,⁹⁶ onun təkifi cavabsız qalmışdı..

Gürcücə çıxan « Ertoba » (« Birlik ») qəzeti 1918-ci ilin 25 sentyabr tarixli nömrəsində yazırdı : « Alman hərbciləri Gürcüstanda özlərini sanki öz evlərində olduğu kimi aparırdılar. Alman əsgərlərinin

⁹³ ARDA, f.970, siy.1, iş 236, v.12, 12 arxası.

⁹⁴ ARDA, f.970, siy.1, iş 236, v.15 arxası.

⁹⁵ ARDA, f.970, siy.1, iş 236, v.32.

⁹⁶ ARDA, f.970, siy.1, iş 18, v.89.

hərəkətləri bizə dost əsgərlərin hərəkətinə bənzəmir. Onlar özbaşına sərəncamlar verir, gürcü və müsəlman kəndlərinin sakinlərini soyub-talayır, tabe olmadıqda onları cərimələyir və onlara qarşı fiziki güc tətbiq edirlər»⁹⁷. Əslində, almanların Gürcüstanda özlərini bu cür aparması gözlənilən idi, çünki Gürcüstan menşevik hökuməti tamamən bütün məsələlərdə Almaniya nümayəndəliyindən asılı vəxziyyətdə idi.

Azərbaycan hökuməti isə Almaniya ilə qeyri-bərabər müqavilənin bağlanmasına getməyərək Azərbaycan almanlarına “dövlət içində dövlət” yaratmağa imkan vermədi və Almaniyanı Azərbaycana təzyiqtmə vasitəsindən məhrum etdi.

1918-ci il avqustun əvvəllərində Cənubi Qafqazda yaranan hərbi-siyasi vəziyyətlə bağlı Almaniya öz Qafqaz siyasətinə yenidən baxmağa məcbur oldu və hətta bu məsələnin geniş müzakirəsi üçün 21 avqust 1918-ci ildə Berlində xüsusi konfrans çağrıldı⁹⁸. Konfransda Almaniyanın Cənubi Qafqaza aid siyasətilə bağlı bir sıra məsələlər, o cümlədən Almaniyanın Qafqazda mövqelərinin möhkəmləndirilməsində bu regionda yaşayan alman əhalisinin rolu, onlara aid firmaların, müəssisələrin, ictimai təşkilatların Almaniya üçün lazım olan məhsulların – pambığın, yunun, ipəyin, misin, dərinin, tütünün, şərabın, meyvə və bitki yağlarının alınıb Almaniya çatdırılmasında iştirakı məsələsi müzakirə olundu⁹⁹. Konfransda bir daha Almaniya – Azərbaycan əlaqələrinin gələcək perspektivlərinə toxunuldu və türklərin Bakıya hücumunu dəstəkləyən qərar qəbul edildi¹⁰⁰. Ancaq bir həftə sonra – yəni 27 avqust 1918-ci il tarixdə Almaniya Sovet Rusiyası ilə bağladığı separat müqavilə ilə müttəfiqi Türkiyənin maraqları ilə hesablaşmadığını, müəyyən maddi qazanclar müqabilində Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinə yönələn siyasət apardığını nümayiş etdirdi.

⁹⁷ «Ertoba», 25 sentyabr 1918-ci il (gürcü dilində).

⁹⁸ Пипия Г.В., *Политика Германии в Закавказье в 1918 году*, s.155.

⁹⁹ Пипия Г.В., *Политика Германии в Закавказье в 1918 году*, s.158,159.

¹⁰⁰ Пипия Г.В., *Политика Германии в Закавказье в 1918 году*, s.160.

1918-ci ilin avqustun 27-də Almaniya Sovet Rusiyası ilə razılaşma imzaladı. Brest sülhünə əlavə kimi qəbul edilən bu müqavilədə göstərilirdi ki, Almaniya hər hansı 3-cü dövlətin qoşunlarının Şamaxı və Bakı qəzalarının sərhədlərini keçməsinə mane olacaq və bu « xidmətlərinə » görə Sovet Rusiyası hər ay Bakıda hasil edilən neftin 25%-ni Almaniya gödərməyi öhdəsinə götürüdü¹⁰¹. Təbii ki, 3-cü dövlətin qoşunları dedikdə Osmanlı qoşunları nəzərdə tutulurdu.

Almaniyanın Sovet Rusiyası ilə Azərbaycanın ərazi bütünlüyünə yönələn separat sülh bağlaması ilə bağlı İstanbuldakı Azərbaycan nümayəndə heyətinin sədri M.Ə.Rəsulzadə Almaniyanın Türkiyədəki səfiri qraf Valdheyma etiraz notası təqdim etdi¹⁰².

1918-ci ilin avqustunda Almaniyanın apardığı anti-türk siyasət yerlərdə bəzi alman koloniya rəhbərliyinin də əhval-ruhiyyəsinə təsir etməyə bilməzdi. Yelenendorf alman milis batalyonu Qafqaz İslam Ordusu ilə sıx əməkdaşlıq etsə də, mülki koloniya rəhbərliyi Gəncə hərbi qubernatorunun sərəncamlarını vaxtılı-vaxtında yerinə yetirmirdi, gecikmələrə yol verirdi. Bununla bağlı 1918-ci ilin avqustun 4-də Gəncə Hərbi qubernatoru Yelenendorf koloniyasının şultsuna göndərdiyi məktubdan görünür ki, “koloniya avqustun 04-dək Qafqaz İslam Ordusunun sərəncamına 10 furqon gətirməli idi, lakin koloniya rəhbərliyi Hərbi qubernatorun tələbini diqqətə almamış, ordu qarşısında, Azərbaycan Respublikasının qanunları qarşısında öz borcunu yerinə yetirməmişdir. Eyni zamanda, müharibə dövrünün qaydalarına görə furqonları təyin olunan vaxtda Gəncəyə çatdırmayan koloniya şultsu, ordu ehtiyacları üçün kolonistlərə məxsus atları vermək istəməyərək alman milisinin atlarını əllərindən alıb göndərmişdir. Hərbi qubernatorun tələbnaməsində almanların diqqətinə çatdırılırdı ki, Qafqaz İslam Ordusu bura tək cə mü səlmanları deyil, həmçinin başqa millətin nümayəndələrini də qorumaq üçün gəlmişdir və Şultsa göstəriş verilirdi ki, qanunsuz əməllərindən əl çəksin və 05 avqust 1918-ci il tarixinə 10 furqon və atlar

¹⁰¹ Балаев А., **Мамед Эмин Расулзаде (1884-1955)**, М., : Флинта, 2009, с.132.

¹⁰² ARDA, f.970, siy.1, iş 16, v. 3-4.

hazır vəziyyətdə Gəncə şəhərinə, Qafqaz İslam Ordusunun sərəncamına çatdırılsın. Əks təqdirdə, şultsun qanun qarşısında cavab verəcəyi göstərilirdi¹⁰³.

Bütün Cənubi Qafqazda kaos hökm sürdüüy vaxt, Azərbaycanda yaşayan alman əhalisi Qafqaz İslam Ordusuna Gəncə quberniyasının ictimai həyatına qayda – qanun, sabitlik və ədalət gətirən bir qüvvə kimi baxırdılar. Ordunun qərargahı Gəncədə yerləşirdi. Ordu komandanlığı alman kolonistlərinin şikayətlərinə diqqətlə yanaşır və kolonistlərin hüquq və azadlıqlarını pozan, qanuna zidd hər hansı bir hərəkətlərin qarşısını alırdı. Heç kəs üçün istisnalar yox idi. Məsələn, 1918-ci ilin avqustun 17-də Yelenendorf kənd idarəsinin Qafqaz İslam Ordusunun qərargahına göndərdiyi məktubda özlərini əsgər adlandıran və əsgər kostyumu geyinən iki nəfərin - Əli Mahmud oğlunun və Hacı Bağır Zakal oğlunun Yelenendorf sakinlərinə qarşı törətdiyi cinayət əməllərindən danışılır. Sənəddə qeyd olunur ki, dəfələrlə koloniyaya gələn bu Azərbaycan mənşəli iki şəxs 1918-ci ilin avqustun 16-da “ Yelizavetpol – Yelenendorf yolunda quldurluqla məşğul olmuş... koloniya sakini Teodor Hummelin 16 yaşlı oğlunu və onunla işə gedən iki işçini hədələyərək pullarını əllərindən almışlar...”¹⁰⁴. Yelenendorf alman milisi tərəfindən həbs olunan bu əsgərlərdən axtarış zamanı qarət etdikləri 25 rubl 85 qəpik pul tapılmışdır. Müvafiq protokol tərtib olunduqdan sonra kolonistlər ələ keçirilən yalançı əsgərləri “qanuni məsuliyyətə cəlb etmək üçün” Gəncə şəhərinə - Qafqaz İslam Ordusunun qərargahına gətirmişlər. Qanunu pozan bu şəxslər ordu komandanlığı tərəfindən çox ciddi şəkildə cəzalandırılmışdılar¹⁰⁵. Həmçinin, “özbaşına kolonistlərin bağına girdiyinə görə və böyük həcmdə üzüm oğurladıqlarına görə” iki türk mənşəli əsgər də ciddi şəkildə cəzalandırılmışdı¹⁰⁶.

¹⁰³ ARDTA, f. 508, siy.1 , iş 408, v. 41.

¹⁰⁴ ARDTA, f. 508, siy.1 , iş 408, v.41, 42.

¹⁰⁵ ARDTA, f. 508, siy.1 , iş.408, v. 42, 42 arxası.

¹⁰⁶ ARDTA, f. 508, siy.1 , iş 408, v.97.

Bakıya hücum ərəfəsində Qafqaz İslam Ordusunun ərzağa olan tələbatının ödənilməsi çox vacib məsələ idi. Gəncə qəza rəisinin 23 avqust 1918-ci il tarixli sərəncamına görə əhalidən yığılan məhsulun 10%-nin Qafqaz İslam Ordusuna ayrılması və Gəncəyə gətirilməsi tələb olunurdu¹⁰⁷. Yelenendorf cəmiyyətinin səlahiyyətli nümayəndəsi X.X.Forerin 1918-ci ilin sentyabrın 04-də Azərbaycan Daxili İşlər Nazirinin adına göndərdiyi xahişnamədə qeyd olunurdu ki, “alman əhalisi özləri ehtiyac içində yaşamalarına baxmayaraq, “Bakı cəbhəsinin türk qoşunları üçün at, araba, ərzaq məhsulları göndərmişlər”. Arayışda “almanların çətin maddi durumda yaşaması və cəbhəyə yardım göstərilməsinin getdikcə çətinləşməsi” vurğulanır¹⁰⁸. 1918-ci ildə alman koloniyalarının iqtisadi həyatında durğunluq hökm sürürdü. Maddi vəziyyətinin ağır olmasına baxmayaraq alman kolonistləri Qafqaz İslam Ordusuna yardımı davam etdirirdilər.

Alman əhalisi Qafqaz İslam Ordusuna həm də lazımı məlumatın toplanması və çatdırılması baxımından da dəstək olurdu. İngilis generalı Denstervil xatirələrində 1918-ci ilin avqustun sonlarında Bakı küçələrinin azadlığa buraxılmış alman və avstriyalı hərbi əsirlərlə dolu olduğunu, onların və şəhərin tatar əhalisinin (Azərbaycan türkləri-**müəllif**) birmənalı olaraq türklərə rəğbət bəslədiyini və onların sayəsində Qafqaz İslam Ordusunun ingilis qoşunlarının yerləşmə mövqeyindən daim xəbərdar olduğunu yazmışdır¹⁰⁹. Qeyd edək ki, Nargin adasında türklərlə bərabər təqribən 1000 nəfər avstriyalı və 400 alman əsir saxlanılmışdı¹¹⁰.

15 sentyabr 1918-ci il tarixdə Qafqaz İslam Ordusu Bakını erməni-bolşevik qüvvələrindən azad etdi, sentyabrın 17-də Azərbaycan

¹⁰⁷ ARDTA, f. 508, siy.1, iş 415, v.80.

¹⁰⁸ ARDTA, f.508, siy.1, iş 405, v.93

¹⁰⁹ Vilayət Quliyev, **Britaniya generalının Bakı gündəlikləri**, Elektron resurs: https://525.az/site/? Name =xeber &news_id=748#gsc.tab=0., (müraciət tarixi 20.03.2019).

¹¹⁰ **Azərbaycan Cumhuriyyəti.1918-1920 (Osmanlı arşiv belgeleri)**, Neşre hazırlayanlar: Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, İstanbul, TEAS Press Nəşriyyat evi, 2018, s.17.

hökuməti Gəncədən Bakıya köçdü, Bakı Azərbaycanın paytaxtı oldu. Bakı azad etdikdən sonra Almaniya yenə öz iqtisadi maraqlarını üstün tutaraq Sovet Rusiyası ilə 1918-ci ilin 27 avqustda bağladığı müqaviləyə əhəmiyyət verməyərək Gürcüstandakı alman hərbi hissələrinin Baş komandanı polkovnik Fridrix fon der Qoltsun rəhbərliyi ilə alman hərbiçilərini Bakıya göndərdi. Hərbi missiyanın ardınca Bakıya alman ekspert qrupu da gəldi və onun qarşısında Bakı neft rayonunda Almaniyanın payına düşəcək mədənlərin və müəssisələrin sayının təyin olunması, Azərbaycandan başqa strateji məhsulların aparılma imkanlarının araşdırılması vəzifəsi qoyulmuşdu¹¹¹. Lakin Almaniyanın gözləntiləri yanlış idi, çünki beynəlxalq siyasətdə daha çox Türkiyəyə arxalanan Azərbaycan hökuməti Gürcüstandan fərqli olaraq nisbətən sərbəst siyasət yeridirdi. Məhz Türkiyədən dəstək alan Azərbaycan hökuməti hələ 11 iyul 1918-ci il tarixdə Azərbaycandan taxıl, pambıq, yun, ipək, həmçinin onlardan hazırlanan məhsulların, ət və ət məhsullarının ixracını qadağan edən dekret imzalamaqla Almaniyanın ekspansionist planlarına sədd çəkmişdi. Almaniya rəsmiləri də hesab edirdilər ki, bu məzmunlu sənədin qəbul edilməsinin təşəbbüsü türk tərəfindən gəlmişdir¹¹².

1918-ci ilin sentyabrın sonlarına Qafqaz İslam Ordusunun hissələri Azərbaycanın bölgələrində yerləşdirilmişdi. Gəncə qəza rəisinin göstərişi ilə sentyabrın sonlarında “qış mövsümünün yaxınlaşması ilə əlaqədar türk ordusuna isti paltar hazırlamaq üçün əhalidən qoyun dərisi ilə təmənnəsiz yardım etmək xahiş olunurdu” və alman əhalisi də bu kompaniyada fəal iştirak etmişdir¹¹³.

1918-ci ilin payızına Almaniya siyasəti gərginləşdi. 30 sentyabrda baş verən hökumət böhranı nəticəsində reyxsansler Hertling istefaya getdi. Prins Badenskinin rəhbərliyi ilə yeni koalisiya hökuməti yaradıldı və bu hökumət Almaniyanın ağır sosial – iqtisadi, siyasi

¹¹¹ Али Гасанов, **Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана**. Баку, “Zərdabi LTD” MMC, 2013, c.82.

¹¹² Пипия Г.В., **Политика Германии в Закавказье в 1918 году**, s.148.

¹¹³ ARDTA, f. 508, siy.1, iş 408, v.99.

vəziyyətindən irəli gələrək ABŞ-ın prezidenti Vilsona barışıq haqqında müqavilə bağlamaq təklifi ilə müraciət etdi. 20 oktyabr 1918-ci il tarixdə Almaniya barışıqla bağlı ABŞ tərəfinin bütün şərtlərini qəbul etdiyini və danışıqlara hazır olduğunu bildirdi. Bir gün sonra 21 oktyabr tarixdə Almaniya Baş komandanı Gürcüstandan alman qoşun hissələrinin çıxarılması haqqında əmr verdi¹¹⁴. Osmanlı dövləti silahlı qüvvələrinin Baş komandanı Əhmət İzzət Paşanın 1918-ci il 21 oktyabr tarixdə imzaladığı sərəncamla Brest-Litovsk sülh müqaviləsindən sonrakı dövrdə Osmanlı silahlı qüvvələrinin Qafqazda ələ keçirdiyi bütün məntəqələri tərk etməsi əmr olunurdu¹¹⁵. 1918-ci ilin noyabrından başlayaraq Qafqaz İslam Ordusu buraxıldı və türk hərbiçiləri Azərbaycanı tərk etməyə başladılar. Türk hərbiçiləri Azərbaycanı tərk etdikdən sonra da alman əhalisi Gəncədə, Hacıkənddə yerləşən Azərbaycan qoşunlarının hərbi hissələrinə yardımını davam etdirirdilər¹¹⁶.

Beləliklə, Tədqiqata Yekun Vuraraq Aşağıdakı Nəticələrə Gəlmək Olar

1. 1917-ci ildə Rusiyada baş verən inqilablardan sonra Avrasiyada, o cümlədən Qafqaz regionunda geosiyasi durum əsaslı şəkildə dəyişdi. Bölgə Sovet Rusiyası, İngiltərə, Almaniya və çar Rusiyasını bərpa etmək istəyən qüvvələr arasında mübarizə meydanına çevrildi. Bu qüvvələrarası savaşa ən çox əziyyət çəkən Qafqazın türk-müsəlman əhalisi idi ki, Osmanlı dövləti özünə həm etnik, həm də dini-mədəni baxımdan yaxın olan bu xalqların taleyinə biganə qala bilməzdi.
2. 1918-ci ilin əvvəllərindən Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının nümayəndələri dəfələrlə yardım üçün Osmanlı dövlətinə müraciət etmişdilər və türk-müsəlmanlara qarşı erməni-daşnak və bolşevik qüvvələri tərəfindən təhdidlərin artması fonunda Osmanlı dövlətinin başında duranlar Qafqaz

¹¹⁴ Пипия Г.В. *Политика Германии в Закавказье в 1918 году*, s. 213.

¹¹⁵ *Birinci Dünya Savaşı ve Azərbaycan.*(Osmanlı Arşiv belgeleri), s.618.

¹¹⁶ ARDTA, f. 508, siy.1, iş 415, v.50.

- müsəlmanlarına və ilk növbədə Azərbaycan türklərinə yardım etmək qərarını qəbul etdilər.
3. 1918-ci ilin 03 mart Brest müqaviləsinin şərtlərini nəzərə alaraq, Osmanlı dövləti Azərbaycana ordu göndərməyərək burada yaşayan əhalidən ibarət Qafqaz İslam Ordusunu yaratmaq qərarına gəldi və bu vəzifənin icrası Nuru paşaya həvalə edildi.
 4. Cənubi Qafqazda baş verən hadisələr və ilk növbədə ermənilərin Bakıda , Şamaxıda, Qubada və s. bölgələrdə Azərbaycan türklərinə qarşı törətdiyi qətliaamlar Nuru paşanı və onun hərbi kontingentini tələsməyə vadar etdi. 1918-ci ilin mayın 25-də Nuru paşa Gəncəyə yetişəndən bir gün sonra Cənubi Qafqaz Seymi dağıdıldı, nəticədə Tiflisdə gürcü, erməni dövlətləri ilə yanaşı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti də elan edildi.
 5. Nuru paşa və türk hərbi heyəti qarşısında iki mühüm məsələ dururdu: Qafqaz İslam Ordusunu yaratmaq, onu gücləndirmək və Bakı şəhəri də daxil olmaqla Azərbaycanın şərq ərazilərini erməni-bolşevik işğalından azad etmək, Tiflisdə elan olunan Azərbaycan Cümhuriyyətinin öz ərazilərində azad, müstəqil fəaliyyət göstərməsini təmin etmək.
 6. Bu vəzifəni həyata keçirmək yolunda türk hərbcilərinin rəqibləri sırasında yalnız Sovet Rusiyası, Bakı Sovetinin erməni-daşnak qüvvələri, İngiltərə deyil, həmçinin Osmanlı dövlətinin müttəfiqi sayılan Almaniya da vardı. 1918-ci ildə həm hərbi meydanlarında, həm də sosial-iqtisadi cəhətdən ağır duruma düşən Almaniya Cənubi Qafqazın təbii sərvətlərini, ilk növbədə Bakı neftini ələ keçirərək böhran vəziyyətindən qurtarmağı planlaşdırırdı. Məqsədinə çatmaq üçün Almaniya ikili oyun oynayırdı: bir tərəfdən Osmanlı dövləti ilə müttəfiq kimi davransa da, digər tərəfdən onun arxında Bakı Sovetinin erməni-bolşevik rəhbərliyi ilə gizləncə əlaqələr qururdu.
 7. Bakıdakı erməni-bolşevik qüvvələri Azərbaycan Cümhuriyyətinə müharibə elan etdilər və Gəncə üzərinə

hücumu başladılar. Bakını 20 minlik ordusu olan Bakı Sovetindən azad etmək üçün Nuru paşanın yetərli sayda hərbi qüvvəsi yox idi və 1918-ci il iyunun əvvəllərində Nuru paşanın yerli əhali hesabına çoxsaylı ordu yaratmaq ümidləri özünü doğrultmadı. İyunun 4-də Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə Osmanlı dövləti arasında bağlanan hərbi yardım haqqında saziş minlərlə türk hərbcilərinin də Qafqaz İslam Ordusuna qatılmasına, bundan sonra Azərbaycan əhalisinin də həvəslə bu orduya yazılmasına və Qafqaz İslam Ordusunun sayının artmasına imkan verdi.

8. Qafqaz İslam Ordusunun yaradılması Azərbaycanın qeyri-müsəlman əhalisi tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Gəncə yaxınlığında və Azərbaycanın qərb bölgəsində yaşayan alman əhalisi də ilk dövrlərdə Qafqaz İslam Ordusuna etimad göstərmədilər. Təbii ki, burada erməni-daşnakların apardığı təbliğat və Almaniya rəsmi dairələrinin Qafqaza dair siyasəti də öz rolunu oynamışdır. Belə ki, Almaniya 1918-ci ilin iyununda Gürcüstanı öz yarımüstəmləkəsinə çevirdikdən sonra bütün Qafqazı nəzarətinə almaq planları qurmuşdu. Yetərli hərbi qüvvəyə malik olmayan Almaniya Gürcüstanda yaşayan 9 min, Azərbaycanda yaşayan 6 min alman mülki əhalisindən və sayı 27 minə çatan alman əsilli hərbi əsirlərdən istifadə etməyi planlaşdırmışdı və müəyyən mənada Gürcüstanda buna nail olmuşdu. Borçalıda alman hərbciləri və alman əhalisindən yaradılan silahlı dəstələr türk ordu hissələrinin Azərbaycana yetişməsinə mane olmaqla yanaşı, həm də Borçalının türk əhalisinə qarşı özbaşınalıqlar törədirdilər.
9. Alman rəsmiləri Gürcüstan ssenarisini Azərbaycanda da tətbiq etməyə çalışırdılar və buradakı alman əhalisinə Azərbaycan hökumətinə itaətsizlik etmək haqqında şifahi göstərişlər verilirdi. Nuru paşa və onun komutanları Azərbaycanın alman əhalisi ilə ünsiyyət qurdular və Azərbaycanı erməni-daşnak qüvvələrindən təmizləmək və sabitliyi bərqərar etmək üçün gəldiklərini söylədilər. 1904-cü ildən ermənilərin sistemli

hücumlarına məruz qalan alman kəndliləri Qafqaz İslam Ordusunun niyyətini bildikdən sonra onunla əməkdaşlığa razılaşdılar.

10. Yelenendorf alman özünümüdafiə taburunun iştirakı ilə Qafqaz İslam Ordusu Gəncəni silahlı daşnak qruplarından təmizlədi. Bundan sonra alman əhalisi Qafqaz İslam Ordusunun tərkibində Bakı Sovetinə qarşı və ingilislərlə döyüşlərdə iştirak etdi. Alman kəndliləri orduya ərzaqla, geyimlə, at və arabalarla yardım edir, öz lazaretlərində yaralı türk əsgərlərini müalicə edirdilər. Almaniyanın cəhdlərinə baxmayaraq Azərbaycanın alman əhalisi türk hərbcilərinə qarşı silah qaldırmadılar, əksinə ona dəstək oldular və bu yardım Qafqaz İslam Ordusunun son günlərində, yəni 1918-ci ilin noyabrınadək davam etmişdir.
11. Birinci Dünya Savaşında ruslar tərəfindən əsir götürülərək Bakı yaxınlığındakı Nargin adasında saxlanılan və qaçmağa nail olan türk əsirlərlə yanaşı, avstriyalı və alman mənşəli əsirlər də Qafqaz İslam Ordusuna yardım etmişlər.
12. Təbii ki, Qafqaz İslam Ordusunda xidmət edən almanların sayı çox az idi, ancaq onların bu xilaskar orduya qatılmaları mənəvi cəhətdən çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Çünki Almaniya dövləti Bakı Sovetinin erməni – bolşevik rəhbərliyi ilə, onların havadarı Sovet Rusiyası ilə separat sövdələşmələrə girir, Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycanda fəaliyyətinə hər cür əngəllər yaradır, onun Bakıya girməsinin qarşısını almağa çalışırdı. Bütün bu maneələrə baxmayaraq şanlı Türk ordusu Bakıya girdi və Bakı erməni-daşnaklardan, ingilislərdən azad olundu, Azərbaycan hökuməti öz tarixi paytaxtına köçdü.
13. Azərbaycanda yaşayan almanlar, Gürcüstanda yaşayan almanların əksinə, Almaniyanın əlində bir vasitəyə çevrilmədilər və Azərbaycan qanunları çərçivəsində hərəkət etdilər. Almaniya “alman əhalisi” amilindən istifadə edərək Azərbaycanın təbii sərvətlərini qarət edərək, onu özünün xammal bazasına çevirə bilmədi. Burada, təbii ki, birinci növbədə

Türkiyə, Qafqaz İslam Ordusu amillərinin müsbət rolunu nəzərə almaq lazımdır - Türkiyə 1918-ci ildə Azərbaycanın Almanıyanın müstəmləkəsinə çevrilməsinə imkan vermədi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi (qısaca-ARDTA), f.508, siy.1, iş 77.

ARDTA , f.508, siy.1,iş 93.

ARDTA , f.508, siy.1, iş 110.

ARDTA , f.508, siy.1, iş 114.

ARDTA, f.508, siy.1, iş. 307.

ARDTA , f.508, siy.1, iş 377.

ARDTA, f.508, siy.1, iş 388.

ARDTA , f.508, siy.1, iş 395.

ARDTA , f.508, siy.1, iş 401.

ARDTA , f.508, siy.1, iş 403.

ARDTA, f.508,siy.1,iş 405.

ARDTA, f.508, siy.1, iş 408.

ARDTA, f.508, 1, iş 409.

ARDTA, f.508, siy.1, iş 415.

ARDTA , f.508, siy.1, iş 436.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (qısaca- ARDA), f.830, siy.1, iş 7.

ARDA, f.970, siy.1, iş 24.

ARDA, f.970., siy.1, iş 29.

ARDA, f.970, siy.1, iş 169.

ARDA, f.970, siy.1, iş 236.

Azərbaycan Cumhuriyyəti.1918-1920.(Osmanlı arşiv belgeleri).Neşre hazırlayanlar: Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov.İstanbul, TEAS Press Nəşriyyat evi, 2018,707 s.

- Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. V cild (1900-1920-ci illər). Bakı. "Elm". 2008. 696 səh. + 40 səh. İllüstrasiya.
- Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**. Ankara, Sevinç Matbaası, 1990, 755 s.
- Akif Aşırılı. **Nargin adasında Türk** əsirləri, Bakı, "Elm və təhsil", 2011, 112 s.
- Akif Aşırılı.**Cümhuriyyət dövrü mətbuatında Qafqaz İslam Ordusu**.Bakı,"Nurlan", 2007,185 s.
- Arndt N. „Motive zur Verbannung der Wolhuniendeutschen im Ersten Weltkrieg mit Diskussionsbeitrag prof. Dr. Hosch“./ **Wolhynische Hefte. 4 Folge** , Schwabach, Wiesentheid:1986, s.184-226.
- Arndt N. **Die Deutschen in Wolhynien. Ein kulturhistorischer Überblick**.Würzburg: 1995, 327 s.
- Behre O. “Einführung in die Entstehung evan. - lutherischen Kirche in Wolhynien”. / **Wolhynische Hefte. 7 Folge**,Schwabach, Wiesentheid:1992, s.33-62.
- Birinci Dünya Savaşı ve Azərbaycan (Osmanlı Arşiv belgeleri). Neşre hazırlayanlar: Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov.İstanbul, TEAS Press Nəşriyyat evi, TEAS-Press Nəşriyyat evi, 2018, 666 s.
- Cichoska – Petrazyska S. **Zywol niemieski na Wolyniu**.Warszawa, 1935, 112 s.
- “Ertoba”(Birlik) qəzeti, 13 iyun 1918-ci il,(gürcü dilində)
- “Ertoba”(Birlik) qəzeti, 19 iyun1918-ci il (gürcü dilində).
- «Ertoba» qəzeti, 25 sentyabr 1918-ci il (gürcü dilində).
- Gürcüstan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi, (qısaca-GRDTA), f.3, siy.1, iş 10, v.27.
- GRDTA, f.3, siy.1, iş 10, v.26, 27.
- GRDTA, f.3, siy.1, iş 10, v.17.
- GRDTA, f.3, siy.1, iş 10, v. 33.
- GRDTA, f.13, siy.1, iş 1869, v.26, 27.
- Krasnodar Diyarı Dövlət Arxivi (qısaca-KDDA), Rusya Federasiyası, f.454, siy.1, iş 5844.
- KDDA, f.454, siy.1, iş 5845.

KDDA,f.454, siy.1, iş 5847.

Quliyev Vilayət. **Britaniya generalının Bakı gündəlikləri**.Elektron resurs:https://525.az/site/?Name=&news_id=748#gsc.tab=0.(Müraciət tarixi 20.03.2019).

Mustafa Görüryılmaz. **Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər (1918)**. Bakı,"Qismət", 2009, 408 s.

Mehman Süleymanov, **Azərbaycan Ordusu (1918- 1920)**, Bakı, "Hərbi Nəşriyyat", 1998, 488 s.

Mehman Süleymanov. **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi tarixi. I cild**. Tehran, Firuzan Nəşriyyatı, 2014, 761 s.

Neutatz D. Die «Deutsche Frage» in Süd - und Südwestrusslands". / **Wolhynische Hefte. 6 Folge**. Schwabach, Wiesentheid :1990, s.91-158.

Nəsiman Yaqublu.**Qafqaz İslam Ordusu və Nuru Paşanın Azərbaycanda izləri**. Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2012, 151s.

Rusiya Federasiyasının Dövlət Arxivi (qısaca-RFDA), f. P-130, siy.2, iş 58a.

RFDA, f. P-130, siy.2, iş 569.

Verdiyeva H.Y. **XIX əsrin birinci yarısında Şimali Azərbaycanın əhalisi**. Bakı: 1993, 133 s.

Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика. (Документы и материалы) — Баку, издательство "Азербайджан", 1998, 632 с.

Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией (qısaca-AKAK). /Под.ред. Ад.Берже , т.2, Тифлис, 1874, 941 с.

AKAK, т.4, Тифлис, 1870, 1013 с.

AKAK, т.5, Тифлис, 1873, 1152 с.

AKAK, т.6, часть I, Тифлис, 1874, 941 с.

Али Гасанов. **Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана**. Баку, "Zərdabi LTD" MMC, 2013, 504 с.

Балаев А.**Мамед Эмин Расулзаде (1884-1955)**.-М, :Флинта, 2009, 288 с.

- Германские оккупанты в Грузии в 1918 году. Составил и подготовил к печати М.М.Габричидзе. Тбилиси, Госиздат Груз.ССР, сектор политической литературы. 1942, 86 с.
- Глинка С. **Описание переселения армян аддербиджанских в пределы России.** М.: 1831, 144 с. / Перепечатка: Баку, «Элм», 1996.
- Гумбатова Т. **Жизнь немцев-колонистов за Кавказом.** Баку, 2005, 267 с.
- Декреты Советской власти. Т. 1. 25 октября 1917 г. - 16 марта 1918 г. / [том подготовлен доктором исторических наук, профессором С. Н. Валком и другими]. - 1957. - XII, 625, [1] с., [1] л. портр. : факс.
- Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис: Типография Правительства Грузинской Республики, 1919, 514 с.
- Дубровин Н. **Закавказье в 1803-1806 гг.** СПб., 1866, 542 с.
- Енукидзе Д.Е. **Разгром и изгнание интервентов из Закавказья.** Тб.: Госиздат Груз. ССР, 1969, 295 с.
- Людендорф Э. **Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг.** Перевод с 5 -го немецкого издания. Часть 2. М.: «Высший военный совет ГИЗ», 1924, 315 с. + 7 с. иллюстрации.
- Пипия Г.В. **Политика Германии в Закавказье в 1918 году. Сборник документов.** Издательство «Сабчато Сакартвело». Тбилиси, 1971, 240 с.
- Пипия Г.В. **Германский империализм в Закавказье в 1910-1918 гг.** М.: «Наука», 1978, 239 с.
- Плохотнюк Т.Н. К вопросу о немецкой миграции в Северокавказском регионе. // **Вестник СГУ, №15, 1998**, с. 6-15.
- Победа Советской власти в Закавказье. Тбилиси: «Мецниереба», 1978, 682 с.
- Турицын И.В. Колониальная практика и национализм эпохи Первой Мировой войны (на материалах Азербайджана). // **Современная научная мысль. №3, Москва, 2015, С.31-54.**
- Шлейхер И.И. "Пленные Первой Мировой войны и немцы-колонисты в Сибири". / **Миграционные процессы среди российских немцев: исторический аспект. Материалы научн. конференции.** Анапа, 26-30 сентября 1997 г. Москва: 1998, с.205-227.

IRAQI-TURKISH RELATIONS DURING THE PRESIDENCY OF MUSTAFA KEMAL ATATÜRK 1923-1938

Inaam Mahdi Ali Al-SALMAN*

INTRODUCTION

The importance of Iraqi-Turkish relations is highlighted as having overlapping dimensions, Iraq had been under Ottoman control since Sultan Suleiman Alqanuniu entered Baghdad in 1534, and continued this control until the end of the First World War (1918). During this period which lasted for nearly four centuries Iraq and Turkey have accumulated many cultural, economic and religious ties which were marked by the development of relations in various fields¹. Iraq was in great need of communication with Turkey because of the long era of Ottoman domination of Iraq, especially from administrative and cultural aspects. For example, everything related to (altaboo) which is popularly referred to as the (black bond) and registration papers for all property of every Iraqi person was in Istanbul, which belonged to the property during the Ottoman domination. As well as the register of endowments and census, and ownership of agricultural land which was interested in the Ottoman Empire, as it constituted the bulk of the surplus extracted from Iraq for the benefit taxes². Nevertheless religious ties remained the strongest relationship between Arab and Tur-

* Prof. Dr., Faculty of Arts/University of Baghdad, dr.inaam_mahdi@yahoo.com.

¹ Mona Hussein Abud, "Iraqi-Turkish Relations and Its Impact on The Stability of Iraq", Journal of International Studies, University of Baghdad, Issue 60, 2015, p. 89.

² Jassim Mohammed Daish, "Reading in the History of Iraqi-Turkish Relations", Civilized Dialogue, No. 5923, 2018.

kish Nations existed on religious rather than political or economic grounds, because the Ottoman Empire relied on religious ideology not on nationalism even at the beginning of the 20th century³.

The first world war and the Division of the world into two axes of the countries of reconciliation (Britain, France and Tsarist Russia) and the central States (Germany, the Empire of Austria – Hungary and the Ottoman Empire) was an opportunity to divide the Ottoman Empire and put an end to it. Britain occupied Iraq between (1914-1918.)⁴ and loss of the Ottoman Empire in this war Iraq became subject to occupation and then the British mandate, which was created by the Government headed by Faisal Bin Hussein crowned King of Iraq on 23 August 1921 and making the new Iraqi State, where began a new phase of Iraqi-Turkish relations began, we will talk about later .

Iraqi-Turkish Relations (1923-1933)⁵

At the time that was formed in Iraq a new Government headed by King Feisal was Turkey still resist foreign occupation of their country, led by Mustafa Kemal, who culminated with many victories leading to the signing of the truce of Mudanya between allies and Turks on 11 October 1922⁶, and have created these victories to Mustafa Kemal's arrival to power in 29 October 1923 Turkish Republic declared⁷.

The Kemalist movement had received since its early stages, and after receiving the Mustafa Kemal in Turkey with a big welcome in Iraq by various official and popular levels, the Iraqis followed Turkish

³ Hussein Mujib al-Masri, Links between Arabs, Persians and Turks, Cairo, 1971, p. 15.

⁴ Inaam Mahdi Ali Al-Salman, Britain and the making of the Iraqi State (the impact of Sir Henry Dobbs in Iraqi Politics 1923-1929), Baghdad, 2016. P. 55

⁵ the period between the receipt of Mustafa Kemal power in turkey to death of king Faisal of Iraq

⁶ Grebi Nusseibeh and ManaA Aisha, Mustafa Kemal Ataturk and his role in the Turkish National Movement 1881-1938, Master's Thesis, Faculty of Humanities and Social Sciences, Algeria, 2017. P. 18.

⁷ Qassem Khalaf Assi al-Jumaily, Iraq and the Kemalist Movement, Ph.D. thesis presented to the Faculty of Arts, University of Baghdad, 1990, p. 20

victories with great interest because they represented a living model for Renaissance of the East and its renewal⁸. But it wasn't without its obstacles when Mustafa Kemal became the President of the Turkish Republic in 1923, Turkey-Iraq relations were facing a crisis of dispute over the state of Mosul demanded by both since 1920⁹.

In the second phase of the Lausanne Conference, which was held between 1922-1923 the first tour began, headed by British Foreign Minister Lord Curzon on 20 November 1922 Conference succeeded to solve all the problems between Britain and Turkey under the agreements signed between the British and Turkish sides, except the problem of Mosul, northern Iraq, which was under the responsibility of the Britain, Iraq became under British mandate in accordance with the resolutions of the San Remo Conference of 1920¹⁰.

The problem of Mosul continued to sour relations between Turkey on the one hand and Britain and Iraq on the other. Before the end of the Lausanne Conference on February 2, 1923, due to differences of opinion¹¹, the British Government proposed on 25 January 1923 that Article 2, paragraph 2, (3) of the proposed treaty to refer the dispute on the Iraqi-Turkish border and the belong of Mosul state to the League of Nations, if the British and Turkish governments failed to find a friendly solution between them within nine months of ratification of the treaty, but the Turkish side rejected the proposal¹²

⁸ Ibid, p.22

⁹ For more details on the dispute see: Fadhil Hussein, the problem of Mosul, a study in Iraqi- English-Turkish diplomacy, Baghdad, 1977.

¹⁰ Khudhair Mazloum Al-Badiri, Contemporary History of Iran and Turkey, Beirut, 2015, p. 228...

¹¹ Special Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Progress of Iraq During the Period 1920-1931, London, 1931,p33.

¹² Abdul Razzaq al-Hasani, "Mosul Province Failed To Separate It from Iraq in 1925", Afak Arabia Magazine, Issue 9, September 1991, p. 45

When the Lausanne Conference resumed its work on April 23, 1923¹³, the dispute over Mosul was settled by calling for friendly talks between the two parties, especially after the Turkish position changed towards a peaceful resolution of the dispute. The British and Turkish governments began preparations for a conference to be held in Istanbul on May 19, 1924, in which the British government was represented by Percy Cox he was accompanied by representatives of the Iraqi government, defense Minister Jaafar Al-Askari and Tawfiq Al-Suwaidi, while the Turkish government was represented by President of the Turkish national council Fathi Bek in the period between February 1923 and May 1924.

The Istanbul Conference began on May 19, 1924. British Ambassador to Turkey, Ronald Lindsay, informed the British Foreign Office to arrive at the conference firsthand, but the conference ended on 9 June 1924 without reaching a satisfactory final settlement for both sides. It was therefore decided to present the case to the League of Nations¹⁴. But at a time when the League of Nations issued its recommendations in this regard, continued violations of the border between Iraq and Turkey as the Turkish government submitted a memorandum to the British government, handed over a copy to the League of Nations, which included that the British planes crossed the border and opened fire and dropped bombs killing three people and injuring 12 people¹⁵. The Turkish government has accused Britain of encouraging the Kurdish movement led by Sheikh Said Biran al-Naqshbandi on February 13, 1925, in the area between Butlis and Diyarbakir. The

¹³ the conference ended on 24 July 1923 with signing of the treaty of Lausanne which entered in to force on 6 August 1924.

Sami Abdul Hafiz al-Qaisi, Yassin al-Hashimi and his role in Iraqi politics, part1, Basra, 1975

¹⁴ Inaam Mahdi Ali Al-Salman, *op.cit*, p150

¹⁵ Fadhil Hussein, *op.cit*, p55.

British government rejected the accusation¹⁶. The Iraqi also complained the attacks of Turkish in the disputed areas. The Council of the League of Nations was forced to hold a meeting the Belgian capital Brussels in which it decided to draw up a provisional border between Iraq and Turkey known as the Brussels line until the League of Nations Council make a decision on the final borders.¹⁷

Since early September 1925, the League Council began discussing the report of the UN Commission and listening to the arguments presented by both the British and Iraqi sides on the one hand and Turkish by another to support their position. On December 16, 1925, the League Council decided to combine Mosul to Iraq and to make the Brussels line a border between Iraq and Turkey. The Turkish government did not welcome the decision, even though it was binding on both sides. The Turkish press received the decision angrily. Turkish President Mustafa Kemal Atatürk did not hesitate to participate in writing articles condemning it, and even the idea of a war between Britain - Iraq and Turkey emerged at that time¹⁸. The Turkish position continued until Iraq signed the 1926 Treaty with Britain. After signing and ratification the treaty, Turkey government seemed to realize that the hope of restoring Mosul had faded after it was very hopeful that the negotiations between the two sides would fail. The British ambassador in Turkey, Ronald Lindsey, touched on this change during his meeting with Turkey's Prime Minister and Foreign Minister. The Turkish side no longer insisted that Mosul should be possess to Turkey. He began negotiations with the Turkish government, moving faster than expected, In early March 1926 a draft treaty in which Turkey recognizes the conditions set by the decision of the League Council provided that some quotas are allocated to the Turkish oil company.

¹⁶ Ala Hamza Al-Fatlawi, British Policy towards Turkey 1939-1945, Unpublished Doctoral Thesis presented to the Faculty of Arts, University of Baghdad, 2009, p. 57.

¹⁷ Ahlam Hussein Jamil, Political Ideas of Iraqi Parties during the Mandate period 1922-1932, Baghdad, 1985, p. 34

¹⁸ Stephen Hemsley Longreeg, Modern Iraq, 1900-1950, translated and commented by Salim Taha Al-Tikriti, part1, Baghdad, 1988, p. 256.

The Turkish request has caused great debate within the British Ministry because the Turkish Oil Company does not agree, so the Council of Ministers was forced to submit a proposal on March 15, 1926 guaranteeing Turkey a share of Iraq's oil imports from the Turkish oil company with modifications in line Brussels to draw the border between the two countries¹⁹, Ankara agreed to the proposal and on that basis the Anglo-Turkish-British Treaty was signed in Ankara on June 5, 1926²⁰ which was ratified in both Baghdad and Ankara at standard speed.

The resolution of the Turkish-Iraqi dispute on the Mosul revealed the state of hostility between the two countries. Especially after the signing of the Treaty of Ankara, British-Iraqi Turkish, which ended the Turkish-Iraqi dispute and began an improvement in the level of relations between the two countries and after a short time

The Turkish government announced its official recognition of the Iraqi state on March 15, 1927, as it was one of the first countries to recognize Iraq²¹. Since then, Iraqi and Turkish to establish diplomatic representation with the help of Britain was Turkey is the initiative has contacted the Turkish ambassador in London the British government and informed her the desire of his government to appoint a Consul General in Baghdad and know the position of the Iraqi government of this desire.²²

The Iraqi government's response was that the diplomatic representation between them should be the rank of Minister plenipotent-

¹⁹ Kazem Hashim Al-Nema, King Faisal, English and independence, Beirut, 1988, p. 179-180.

²⁰ For more details on the treaty see: Z.J.C ,Hurewitz, p.143. (ed), Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record 1914-1956, Vol.II, New Jersey, 1956,p.143.

²¹ Aziz Jabr Chial, "Iraqi-Turkish Relations Reality and The Future", Al-Qadisiyah Journal of Law and Political Science, Qadisiyah University, No. 1, Volume 5, June 2012, p. 50

²² Ala Hamza Al-Fatlawi, op.cit, p.70.

ary instead of Consul General. Iraq asked Britain to continue its efforts to achieve this, in a desire to give the relations the diplomatic level it deserves. Turkey agreed to the Iraqi government's proposal. Two plenipotentiaries were appointed in Ankara and Baghdad in September 1929, Iraq was represented by Sabih Nashaat and Turkey in Iraq Tahir Lutfi.²³

The Iraqi-Turkish relations were strengthened through visits by delegations from both countries, Iraqi Foreign Minister Nuri Al-Said visited Turkey on 10 September 1930 at the head of a Government delegation to Ankara following the increase of Kurdish movement on the Iraqi – Turkish border, and performed during his visit, which lasted ten days held talks with Turkish Prime Minister Ismet İnönü and Foreign Minister Tofik Rushdie Arras. The visit focused on the following points:

first, the issue of security on the Iraqi-Turkish borders according to the tripartite Treaty in 1926 in which the Turkish government pledged not to leave a trail of elements of corruption and rebellion in Iraqi mountainous areas bordering turkey. the Turkish Government supported its readiness to arm Turkish troops on the border if Iraq wished to carry out a campaign against Kurdish rebels to capture fugitives who were infiltrate across Turkish territory and handed over to Iraqi authorities.

Secondly: Nuri Al- said discussed the oil issue he pointed that the wealth in Iraq's oil production constitutes a greater than the interest received by Turkey and noted that Iraq's interest to ensure that this issue is resolved in such a way that it can invest it as soon as possible.²⁴

²³ Mona Hussein Abud, *op. cit.*, p91.

²⁴ Aouni Abdul Rahman Mustafa, *Iraqi-Turkish Relations 1932-1958*, Master's Degree to The Institute of National and Socialist Studies, Mustansiriyah University, 1978, p. 21.

Third: look at the possibility of holding a trade agreement between the two countries²⁵.

This visit contributed to the development of relations between the two countries and left positive impact in the hearts of Turkish officials, Turkish President Mustafa Kemal Atatürk in a speech at the opening of the Turkish people's Party Conference on 10 May 1931 referred to these relations saying: *"Turkey's relations with Iraq were in earnest and based on their desire for peace and cooperation"*²⁶. Either King Faisal King of Iraq was through improved relations between the two countries, saying: *"Turkey was yesterday our enemy and now became our friend"*²⁷. and demanded to accelerate the organization of the political and commercial relations between the two countries.

In the mid of 1931 the Turkish Government informed first King Faisal's intention to make a private visit to Turkey, it welcomed the visit and suggested that the visit be official, President Mustafa Kemal addressed his official invitation to King Faisal I, on July 6, 1931 at the head of a government delegation that included Rustom Haidar Finance Minister and Tahsin qadri the private facilities of King Faisal where the reception was officially headed by President Mustafa Kemal exchanged the two parties friendly speeches expressed the desire of their Governments to consolidate and develop relations between the two countries in the interests of the Turkish and Iraqi people²⁸. The Turkish President Atatürk expressed his satisfaction at the visit by King Faisal I in Ankara saying : *"That all geographical requirements and necessities of the moral and material interests necessitated cooperation between the Arabic countries and Turkey"*, Turkish newspapers praised the visit and wrote editorials articles emphasizing the depth of ties between The two countries and called for strengthened economically. joint statement which announced on 13 July was apparent clear change in

²⁵ Aziz Jabr Chial, op.cit, p51.

²⁶ Mona Hussein Abud, op.cit, p.91.

²⁷ Arab World Newspaper, August 6, 1931.

²⁸ Aouni Abdul Rahman Mustafa, op. cit,p.22.

Turkish policy towards Iraq by confirming the agreement of the parties to initiate trade agreements and treaties of friendship and good-neighborliness and to work to maintain security and order on their borders²⁹.

Thus, it is important that a clear change was taking place on the surface of Turkish foreign policy towards Iraq after the resolving the dispute over Mosul, whose solution was the main key to explain the nature of the relations between the two countries³⁰. Following the visit of King Faisal Prime Minister Nouri Al-Said visited Turkey on the 16th of December 1931 and signed three agreements concerning residence, Commerce and extradition. In 1932 an economic Treaty was signed granting both countries the most-favored-nation treatment in terms input and output fees, and then the relations between two countries witnessed important developments, especially on the economic sphere. Iraq's import of Turkish goods in (1932) saw a marked improvement, Until the sudden death of King Faisal I in August 8th 1933 to make matters worse and complicated in the internal situation of Iraq has left his departure a vacuum in the political life of Iraq both internally and externally³¹.

Iraqi-Turkish Relations 1933-1938

Turkey, after the death of King Faisal I and prince Ghazi bin Faisal received Iraq's throne witnessed the development of the internal situation in Iraq very closely, especially in light of the young Kings inexperience in the affairs of government and the stabbing of veteran politicians. Turkey has expressed its dissatisfaction with what happened there and tried to intervene through advice and opinion to confirm this situation. during a special session in Ankara in 1935 between Turkish President Mustafa Ataturk, and Foreign Minister Nuri Al-said and Naje Shawkat Iraq's commissioner in Ankara the agreement

²⁹ Abdul Razzaq al-Hasani, History of The Iraqi Ministries, part 3, Baghdad, 1988, p. 144.

³⁰ Aziz Jabr Shail, op.cit, p. 51

³¹ Iraqi Chronicle Newspaper, April 4, 1932.

was reached that Nuri Al- said would cooperate with Yaseen Al- Hashimi to approve the internal political situation in Iraq and forming of the Ministry headed by Yaseen Al- Hashimi in which Nuri Al-said as miniter of Foreign affairs and Naje Shawkat Interior Minister, and Rashid Eali Al- Qailani as minister of Justice or financial Minister as he desired and it is shared by Jamil Al-madfai and Naji Al-Suwaidi, but rivalry between politicians has hampered the agreement. the Iraqi Government announced that its policy towards Turkey will not change. As indicated by the telegram of the Iraqi Government to the Turkish Government, which stressed that *“What matters in Iraq in its primarily policy to reassure Turkey's men and public opinion that Iraq, a friend of Turkey and does not affect any change of Government in Iraq these fraternal friendship based on brotherly accounts opposite, and agree their common interests in international politics”*.³²

On the other hand, Turkey had entered on the mediation line between Iran and Iraq since early in 1934 and it will continue, as we shall see, during the following years, the minister of Iraq commissioner in Turkey Naji Shawkat met with Turkish Foreign Ministry Undersecretary Shukri Siraj oglu asking him to mediate between Iraq and Iran to remove dispute between the two parties stressing that Iraq wasn't a factor in stirring up the dispute, but Iran raised for reasons that did not have the income of, such as cut off water from Iraq cities Mandali and zerbata and violations on the border and insistence on not the recognizing of the Constantinople Protocol, and asked Naji Shawkat of the Turkish official to draw the attention of Iran Shah Reza Pahlavi, who had an invitation to visit Turkey, and Iranian Foreign Minister to it and confirms to them , the possibility of the Turkish Government to resolve differences amicably but Turkish efforts didn't succeed³³.

³² Samir Abdul Wahab Abdul Karim, *Iraqi-Turkish Relations 1958-1968*, Unpublished Doctoral Thesis, Faculty of Arts, University of Baghdad, 1998, p. 14.

³³ Aouni Abdul Rahman Mustafa, *op.cit*,p,37.

In August 1934, the Iraqi Government asked the Turkish Government to mediate once more to end the Iraqi- Iranian dispute through minister of Iraq commissioner in Turkey, who met in Ankara Turkish Foreign Minister. The Turkish Foreign Minister replied that his Government would seek to end dispute between the two parties, and it's not like the survival differences between two neighbors so the Turkish government asked to hold negotiations between the two sides, and both sides had agreed to the Turkish request. Where direct negotiations were held between the parties³⁴.

Political chaos and political rivalry, which we referred to, led to the overthrow of Baker sidqi in 29 October 1936, the first military coup in the history of modern Iraq, the Turkish Government initially looked at the coup with great concern, Turkish Foreign Minister tevfik Rushdie Arras contacted with Taha Al-Hashimi, the chief of staff of the Army in the ministry of yassin Al- Hashimi who was on a visiting Turkey when the coup took place, Taha Al- Hashemi expressed his regret for the army's intervention in politics and considered it a sad things. For its part, the Turkish press took care of the news of the coup as the headlines that took the news published in different images and their impact on Iraq's foreign policy. Also the the minister of Iraq commissioner in Turkey met the Turkish Foreign Minister after receiving the approval of the new Government headed by Hekmet Suleiman, assuring that the Government change in Iraq will not affect the existing friendship between Iraq and Turkey. Accordingly, the Turkish Foreign Minister tevfik Rushdie Arras told the Turkey Minister Plenipotentiary in Baghdad that the Turkish Government is interested in Iraq's political turmoil that Iraq is going through two issues ,the stability of political situation in Iraq and the maintenance of British friendship³⁵.

³⁴ Ibid,p38.

³⁵ Samir Abdel Wahab Abdul Karim, op.cit, p. 14.

The Turkish reservation about the coup didn't last long, as it was followed by great support when the Turkish Government felt that the plans and programs of the new government meet with goals and interests of Turkey to secure its supply lines of supply in the events of a new world war, especially that the new Prime Minister Hikmat Suleiman was leaning to dealing with the Turks more than his tendency to deal with Arab countries and he was influenced by the experience of Kemalist and tried to transfer to Iraq, and ruled Hikmat Suleiman Iraq's relationship with Turkey and Iran, saying: *"Iraq is surrounded by two strong countries are walking hard on the road to progress, which is behind them and has to follow them"*. Hikmat Suleiman said in his Foreign ministry's platform on the arbitration of the bonds of friendship and cooperation between Iraq and the Republic of Turkey and work to accelerate the signing of the non-aggression pact between Iraq, Turkey, Iran and Afghanistan³⁶. Bakar Sidqi the real power holder after the coup, was influenced by Turkish President Mustafa Kemal Atatürk and his policy.

So the political instability which had been witnessed in Iraq after coup of Bakar Sidqi did not affect in the Iraqi-Turkish rapprochement, this stage witnessed the exchange of delegations and official visits, especially the visit of Iraqi Foreign Minister Naji Al-Aseel to Turkey on April 21, 1937, to discuss a number of common issues including The provisions of chapter II of the Iraqi-Turkish-British Treaty signed on 5 June 1926, as chapter II of the Treaty ends on 18 July 1936, which confirms the determination of the final borders between the two countries, the Ministry of Hikmat Suliman began negotiations between the parties³⁷, Turkey's political and Press circles have shown interest in the Iraqi Foreign Minister's meeting with Turkish President Mustafa Kemal Ataturk, praising the directive of Iraqi policy and relations of friendship between the two countries. When Naji Al-Aseel

³⁶ Abdul Amir Hadi al-Akam, Hikmat Suleiman and his role in Iraqi politics 1889-1964, Baghdad, N.D,P. 64.

³⁷ Abdul Razzaq al-Hasani, History of Ministries, P.3, p. 263.

returned to Iraq the documents were presented to the House of Representatives and the Senate, which accepted the agreement³⁸.

For its part, Turkey has sent a delegation headed by Foreign Minister Tofik Rushdie Arras to Iraq on 22 June 1937. The official communiqué issued after the conclusion of his talks, which included his meeting with Bakr Sidqi's emphasized the strength of bilateral relations and its policy towards different issues and expressed their desire to prevail good-neighborly relations between them and their neighboring countries³⁹. During that interview, the Turkish Minister tried to persuade Bakr Sidqi to leave politics to the Prime Minister and devote him to the Army, as was the case with the chief of staff of the Turkish Army, but Bakr Sidqi didn't care about the advice⁴⁰.

During this time there was a major political development had been announced. The signing the (Saad Abad) charter on 8 July 1937 between Turkey, Iraq, Iran, and Afghanistan, especially after Turkey solved the border problems between Iraq and Iran. The British Government has encouraged Turkey to join Saidabad Charter. It seems clear that the western allied capital state, notably "Great Britain" was encouraging in the mid-1930s a number of countries in the region that were associated with it or close to it politically. "Political alliance" of Islamic states in the form of multilateral pact that it was united against the dangerous communism of its people⁴¹.

The parties themselves signed a separate protocol and the formation of a joint Council to meet every year and Secretarial, it was agreed to prevent the sending of weapons and the contribution of the war from Iraq and neighboring countries to Kurdish areas in Turkey. They agreed that the Turkish Government undertakes to assist the

³⁸ Ibid,p.265.

³⁹ Safaa Abdul Wahab Mubarak, coup 1936 in Iraq, unpublished master's thesis presented to the Faculty of Arts, University of Baghdad, 1973, p. 240.

⁴⁰ Aouni Abdul Rahman Mustafa, op.cit, p. 39.

⁴¹ Sobhi Nazim Tawfiq, How to Justify the "Charter of Saadabad" and Why It Ended, Writings Magazine, Thursday, May 31, 2018.

Iraqi Government diplomatically and when necessary with the weapon. the Iraqi Government will meet with military missions to Turkey to receive military training assets in its institutes⁴².

For his part, Turkish President Mustafa Kemal Atatürk praised (Saad-Abad) charter as “an important new step in the policy of friendship and rapprochement pursued by the Turkish Foreign Ministry towards the Eastern countries which have an impact on the peace decision and its good results on the signatory countries”⁴³. As Turkey prepared to welcome Bakr Sidqi to attend Turkish military exercises, reports of his assassination were received at Mosul airport on 11 August 1937.

During his meeting with the Iraqi Minister in Ankara Naji Shawkat, after the assassinating of Bakr Sidqi, the Turkish Foreign Minister expressed his fear that the incident would lead to the resignation of Hikmat Suleiman and the deterioration of the relations between the two countries especially that Hikmat Suleiman supported the policy of rapprochement with Turkey and under his ministry signed Saad Abad charter. The Iraqi Official replied that he did not think that any government would change its friendly policy towards Turkey⁴⁴. Iraq's foreign policy is the same policy adopted by King Faisal I to develop relations with its neighbors. The Iraqi Government meets the same goals, and it differs in the way it is applied, and no Iraqi Government can overstate its relationship and maintain friendly ties with Turkey⁴⁵. And that the Iraqi Government will submit the agreements to National Assembly for approval and actually ratified the Charter of Saidabad and strengthen relations with Turkey⁴⁶.

⁴² Hanna Azzo Behanan, "Turkish-British Relations 1923-1938", Center for Regional Studies No. 20, pp.. 125-126.

⁴³ Samir Abdel Wahab Abdul Karim, op.cit, p. 15.

⁴⁴ Jassim Mohammed Daish, op.cit,p.

⁴⁵ Aouni Abdul Rahman Mustafa, op. cit, p. 31.

⁴⁶ Abdul Wahab Abdul Karim, op.cit, p. 17

After that there were not marked significant events that dominated the Iraqi-Turkish relations after the signing Saidabad Charter until the death of the Turkish President Mustafa Kemal Atatürk on 10 November 1938.

THE CONCLUSIONS

The importance of Iraqi-Turkish relations is highlighted as having overlapping dimensions, Iraq had been under Ottoman control since 1534, and this control continued until the end of the First World War in 1918, Iraq and Turkey have gathered during this period of nearly four centuries many From cultural, economic and religious ties where these relations have been characterized by development in various fields.

After the announcement of the British mandate on Iraq and the making of the Iraqi state in 1921, relations between the two countries were characterized by differences resulting from the demand of both the province of Mosul and the right of each side, but the dispute was resolved soon and diplomatic relations began to improve after the signing of the Treaty of Ankara between Britain and Iraq Turkey in 1926, as a result of improved relations between the two sides, resulted in Turkey's recognition of the Iraqi state in 1927 and the strengthening of relations between the two sides through mutual visits between the two sides, particularly the king's Faisal I visit to Turkey.

After the death of King Faisal I of Iraq, the Turkish government tried to intervene to solve some internal problems and offered its mediation to interene in the solution of problems between Iraq and Iran- The Turkish government expressed reservations over the 1936 Bakr Sedki coup, but quickly supported the coup ministry for pursuing a policy of rapprochement with the Turkish government due to the admiration of the Turkish prime minister as well as the signing of the (Saad Abad) charter by the two countries. After the failure of the coup of Bakr Sedki did not indicate significant events between the two countries until the death of President Mustafa Kemal Atatürk.

RESEARCH SOURCES

First: Published Documents

-Arabic الوقائع العراقية

English -

-Special Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Progress of Iraq During the Period 1920-1931, London, 1931. .

.-Z.J.C, Hurewitz, p.143. (ed), Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record 1914-1956, Vol.II, New Jersey, 1956.

Second: University Thesis

- Ala Hamza Al-Fatlawi, British Policy towards Turkey 1939-1945, Unpublished Doctoral Thesis presented to the Faculty of Arts, University of Baghdad, 2009. .

.- Grebi Nusseibeh and ManaA Aisha, Mustafa Kemal Atatürk and his role in the Turkish National Movement 1881-1938, Master's Thesis, Faculty of Humanities and Social Sciences, Algeria, 2017.

- Samir Abdul Wahab Abdul Karim, Iraqi-Turkish Relations 1958-1968, Unpublished Doctoral Thesis, Faculty of Arts, University of Baghdad, 1998, p. 14.

- Safaa Abdul Wahab Mubarak, coup 1936 in Iraq, unpublished master's thesis presented to the Faculty of Arts, University of Baghdad, 1973, p. 240.

- Qassem Khalaf Assi al-Jumaily, Iraq and the Kemalist Movement, Ph.D. thesis presented to the Faculty of Arts, University of Baghdad, 1990. - Aouni Abdul Rahman Mustafa, Iraqi-Turkish Relations 1932-1958, Master's Degree to The Institute of National and Socialist Studies, Mustansiriyah University, 1978

Third: Arabic Books

- Ahlam Hussein Jamil, Political Ideas of Iraqi Parties during the Mandate period 1922-1932, Baghdad, 1985.
- Inaam Mahdi Ali Al-Salman, Britain and the making of the Iraqi State (the impact of Sir Henry Dobbs in Iraqi Politics 1923-1929), Baghdad, 2016. P. 55
- Hussein Mujib al-Masri, Links between Arabs, Persians and Turks, Cairo, 1971.
- Khudhair Mazloun Al-Badiri, Contemporary History of Iran and Turkey, Beirut, 2015.
- Sami Abdul Hafiz al-Qaisi, Yassin al-Hashimi and his role in Iraqi politics, part1, Basra, 1975
- Fadhil Hussein, Mosul problem study in Iraqi- English-Turkish diplomacy, Baghdad, 1977. . .- Stephen Hemsley Longreeg, Modern Iraq, 1900-1950, translated and commented by Salim Taha Al-Tikriti, part1, Baghdad, 1988...
- Kazem Hashim al-Nema, King Faisal, English and independence, Beirut, 1988
- Abdul Razzaq al-Hasani, History of Iraqi Ministries, part3, Baghdad, 1988.
- Abdul Amir Hadi al-Akam, Hikmat Suleiman and his role in Iraqi politics 1889-1964, Baghdad, N.D. .

Newspapers and Magazines Articles in :Four

- . Hanna Azzo Behanan, "Turkish-British Relations 1923-1938", Center for Regional Studies No. 20,
- Jassim Mohammed Daish, "Reading in the History of Iraqi-Turkish Relations", Civilized Dialogue, No. 5923,2018
- Sobhi Nazim Tawfiq, How to Justify the "Charter of Saadabad" and Why It Ended, Writings Magazine, Thursday, May 31, 2018
- Abdul Razzaq al-Hasani, "Mosul Province Failed To Separate It from Iraq in 1925", Afak Arabia Magazine, Issue 9, September 1991

- Aziz Jabr Chial, "Iraqi-Turkish Relations Reality and The Future", Al-Qadisiyah Journal of Law and Political Science, Qadisiyah University, No. 1, Volume 5, June 2012

Mona Hussein Abud, "Iraqi-Turkish Relations and Its Impact on The Stability of Iraq", Journal of International Studies, University of Baghdad, Issue 60, 2015

Fifth:News Paper

- Arab World Newspaper, August 6, 1931.

İKİ FARKLI DÖNEMDE KEMALİZMİN ALGILANMASI (1960'LI VE 1990'LI YILLAR)

Kurtuluş KAYALI*

ÖZET

Kemalizmin algılanışı zaman içinde farklılaşmıştır. Kemalizmin düşünsel çerçevesinin çizilmesi 1930'lu yıllarda gerçekleşmiş ve açılımı 1940'lı yıllarda belli bir görünüm almıştır. Kemalizm bu çerçevede gelişirken doğal olarak farklı yorumlara uğramıştır. Ancak 1960'lı yıllarda mesele daha genel bir çerçevede mütalaa edilip bir örnek sayılabilecek, birbirine yakın ve yatkın bir Kemalizm anlayışı gündeme gelmiştir. Sözü edilen yorum sosyalizm ile Kemalizm arasında bir ilişki kurmak şeklinde tezahür etmiştir. Ancak bu yorumun daha akademik tarafını Niyazi Berkes ve Tarık Zafer Tunaya'nın metinlerinde, daha ideolojik tarafını da Fethi Naci ve Çetin Altan'ın yazdıklarında bulmak mümkündür. Değişimin genel fotoğrafı Sezai Karakoç'un Kemalistlerin sosyalistleşmesi yorumunda somutlaştırılabilir. Bir otuz yıllık süreç içinde sözü edilen anlayış belli bir mecrada mahiyeti fazla değişmeden devam etmiştir. Bu tarz bir yorum çerçevesinde Doğan Avcioğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk ve Şevket Süreyya Aydemir'in yaklaşımları da düşünülebilir. Hatta bu doğrultuda Cahit Tanyol'un yazıları da mütalaa edilebilir. Bu arada onun yazmayı tasarladığı *Türk Marksizm'ine Giriş* bu anlayış çerçevesindedir. Bir otuz sene sonra Kemalizmin bir biçimde sosyalizmle iç içe geçmiş yorumu farklılaşmış ve Kemalizm sosyalizmden soyutlanmış ya da bir ölçüde ayrıştırılmış hale gelmiştir. Dönem aynı zamanda sosyalizmin etkisinin azaldığı, sosyalizmin dünya ölçeğinde çözüldüğü bir tarih kesitidir. Daha liberal yak-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi (Emekli öğretim üyesi), Tarih, k_kayali@yahoo.com

laşımın gündeme gelmesi söz konusudur. Aynı zamanda Kemalizmin eleştirisinin yaygınlaşması gündemdedir. Bu eleştiri sosyalizmin Kemalizmden ayrıştırılma teşebbüsünden bir süre sonra gündeme gelmiştir. Dolayısıyla geçmiş dönemden fazlasıyla farklılaşmış bir Kemalizm algısı oluşmuştur. 1960'lı yılların Kemalizm eleştirisine göre daha sığ bir Kemalizm eleştirisi belirdiği gibi, daha problemliler bir Kemalizm savunusu ortaya çıkmıştır. Dönem aynı zamanda milliyetçiliğin de 1960'lı yıllardan farklı bir şekilde anlaşılmasını beraberinde getirmiş, bu nedenle de 1960'lı yılların sosyalist entelektüelleri bile milliyetçi ve muhafazakâr olarak görülmüşlerdir. Özet olarak sol bir Kemalizm yorumundan soldan büyük ölçüde arındırılmış bir Kemalizm yorumuna geçilmiştir. Hatta 1990'lı yıllar ve sonrasında Kemalizm yorumu 1960'lı yılların sonrasındaki sağ Kemalizm anlayışından düşünsel anlamda daha sağda yer almaktadır. Bu bildirinin konusu da bu iki dönemdeki Kemalizm olgusunun derinlemesine tartışılmasıdır.

UNDERSTANDING OF KEMALISM IN TWO DIFFERENT ERAS (60s & 90s)

ABSTRACT

The understanding of Kemalism has changed in time. Formation of the Kemalist doctrine was established in 1930s and evolved in a certain manner in 1940s. While Kemalism was evolving in time, it was naturally interpreted in different ways. However, the doctrine was discussed in a large scale in 1960s and a solid Kemalist point of view has come up. This interpretation was manifested as a relation between Socialism and Kemalism. It is possible to find the academical side in papers written by Niyazi Berkes and Tarık Zafer Tunaya and the ideological side in papers written by da Fethi Naci and Çetin Altan. The big picture of the change would be illustrated by the interpretation as socialism of Kemalists by Sezai Karakoç. This interpretation has prevailed in a 30 years period in a sold essence. In that point view, approaches of Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk and Şevket Süreyya Aydemir shall be also kept in mind. Moreover, Cahit Tanyol's articles shall also be discussed. Hence, his attempt to write "Introduction to Turkish Marxism" has been parallel to that view. After 30 years, entegrated form of Kemalism and Socialism has changed and Kemalism has been abstracted or dissociated from Socialism. This period was such a time wrap that the impact of socialism was reducing and unwinding in worldwide scale. At that time, more liberal approaches shall have come to agenda. In the meanwhile, criticism of Kemalism shall have grown up. This criticism have come up after a while from the attempt of dissolving socialism from Kemalism. Therefore, a vastly differentiated perception of Kemalism from the past version has appeared. In comparison to 1960's criticism of Kemalism, a more narrow criticism of Kemalism has emerged in such a way that a more problematical defense line for Kemalism revealed. That period also had triggered a different understanding of nationalism compared with 1960s; hence, the socialist intellectuals of 1960s have seen as nationalists and conservatives. In brief, a separated Kemalism from the left wing ideology came into hand instead of a left wing oriented Kemalism. Moreover, 1990s and later interpretation of Kemalism had a more right wing ideological position than the later 1960s right wing

Kemalist theory. The scope of this abstract covers the discussion of Kemalism in those two periods in depth.

GİRİŞ

Belki de Kemalizm üzerine metinleri İletişim Yayınlarının yayınladığı *Türk Siyasi Düşünce Tarihi* cildindeki metinlerle karşılaştırmak anlamlı olabilir. Konuyu sosyalizm, muhafazakarlık, Kemalizm ekseninde karşılaştırmak yerine somut entelektüeller üzerine odaklaştırsak daha sahici bir fotoğraf ortaya çıkar. Çünkü aynı düşünce akımı içinde düşünülen entelektüellerin meseleleri formüle etmek açısından birbirleriyle hiç te azımsanmayacak farklılıkları vardır. Bu durum muhafazakâr olarak nitelenme anlamında Peyami Safa ile Hilmi Ziya Ülken arasında vardır. Gene Kemalist ve hatta sosyalist olarak nitelenme anlamında Niyazi Berkes ile Doğan Avcıoğlu arasında da bulunmaktadır. Mesele daha dikkatli bir şekilde yorumlandığı zaman bazı kavramların zaman içinde değişik anlaşılması da ciddi farklılıklar içermektedir. 1990'lı, 2000'li yıllarda muhafazakâr olarak nitelenen düşünce akımını 1960'lı hatta 1930'lu yıllarda da muhafazakâr olarak nitelenmek mümkün görünmemektedir. Örneğin Kemalizm 1940'lı, 1960'lı yıllarda rahatlıkla muhafazakâr bir ideoloji olarak nitelenmişken 1980'li ve 2000'li yıllarda muhafazakâr bir ideoloji olarak nitelenmektedir. Bu durum sosyalizm açısından da böyle görünmektedir. 1960'lı yılların sosyalizm anlayışı 1990'lı ve takip eden yıllarda da rahatlıkla milliyetçilik olarak anlaşılmaktadır. Bu durumları değişik düşünsel yönelimler bakımından da belirtmek mümkündür. Tabii bu durum somut entelektüellerin düşünsel konumlarıyla bağlantılı olarak da düşünülebilir. Bazı düşünce adamları zaman içinde değişik düşünce odakları çerçevesinde mütalaa edilebilir. Örneğin Niyazi Berkes'i onun 1960'lı yıllarda yazdıklarına bakarak Kemalist, sosyalist ve milliyetçi olarak nitelenmek imkân dahilindedir. Hatta biraz zorlama halinde ona muhafazakâr bir kimlik giydirmek de yadırganmaz. Kendisi de yurtdışı hayatının kendisini bir biçimde şovenizme sürüklediğini söylemiştir. Ancak belli bir dönemin, zamanın ruhu çerçevesinde aynı somut entelektüel de değişik düşünsel konumlara yerleştirilmektedir. Buna benzer tarzda Kemalizm anlayışının da ekonomik anlamda devletçilikle ve bazı zamanlarda ve bazı yazaralar tarafından ekonomik liberalizmle özdeşleştirildiği görünmektedir. Bu anlamda

devletçiliğin özellikle 1960'lı yıllarda da Kemalizmin belirgin bir unsuru olarak nitelendiği saptanmaktadır. Hatta 1960'lı yılların başlarında Niyazi Berkes'in belirgin olarak etkili olan metni, 200 *Yıldır Neden Bocalıyoruz?* kitabı böyle bir yakınlaştırma işlevi taşımaktadır. Belki de 1960 yılı sonrasında Kemalizm anlayışı Berkes'in o kitabı ve ondan kaynaklanarak Doğan Avcioğlu'nun devletçilik konusundaki vurgusunu güçlendiren metinleri sağlamıştır. Türkiye 1960'lı yıllarda Kemalizmin bu tarz yorumlanmasına tepki olarak oluşan Atatürk'ün devletçiliğe, özel teşebbüsçülüğün şartlarının oluşmadığı, özel girişimin imkânsız olduğu için yöneldiği şeklindeki anlayış kimi metinlerde kendini ifade etmiştir. Aslında Kemalizmin yeni devletçilik olarak nitelenmesini en net olarak *Yön*'ün çıkış bildirisinde görmek imkân dahilindedir¹. Aslında Doğan Avcioğlu'nu, Fethi Naci'yi ve Çetin Altan'ı hatta, ondan öte Korkut Boratav'ı devletçilik noktasında buluşturan neden resmen 1960'lı yılların başlarında Niyazi Berkes'in yazdıklarıdır. Bu noktada yaklaşmayı en net gösteren kitap Cem Eroğul'un *Demokrat Parti* kitabıdır. Aslında iki dönemin birbirlerine benzerliğini ve farklılıklarını da buradan kalkarak anlamaya çalışmak mümkündür. Örneğin *Kadro* dergisi çevresinde sosyalizmle Kemalizmi ayırıştırma, en azından kısmi ayrılığa vurgu yapma şeklinde bir eğilim belirirken, 1960'lı yıllarda sosyalizmle Kemalizm arasında hemen neredeyse hiçbir mesafe yoktur şeklinde bir yorum vardır. Bu noktada Yakup Kadri'nin 1960'lı yıllarda sosyalizme yönelik olumlu değerlendirmelerini bu çerçevede anlamlandırmak lazımdır. Tabii 1960'lı yılların başlarında sosyalizmin belirgin bir biçimde muğlak tanımı yapılmaktadır. Bu noktada Mihri Belli'nin sosyalizmi daha net bir şekilde anladığı için Kemalizmle sosyalizm arasında Çin seddi yoktur demesi anlaşılır bir husustur. İki dönemi birbirlerinden ayırştıran husus 1930'lu yıllarda Türkiye'de sistemi meşrulaştırmak, 1960'lı yıllarda da iktidara yönelmek eğilimidir. 1990'lı yıllar da Kemalizmin iktidardan kısmen uzak olduğu yıllardır. Ancak meseleyi sadece o dönemdeki, 1960'lı yıl-

¹ "Çıkış Bildirisi", *Yön*, No: 1, 20 Aralık 1961, s.2.

lardaki düşünsel ortama bakarak anlamlandırmak doğru görünmemektedir. Düşünsel ortamın arkasında bariz bir siyasal gerçeklik var gibi görünmektedir. Bu anlamda da konuşulan iki siyasal akım çerçevesinde sözü CHP ve TKP'ye getirmek gerekmektedir.

Kadro dergisi içindeki dört önemli entelektüel 1930'lu yıllarda Markisizmden gelmişler, bunlardan ikisi de TKP'nin içinden. Bunların içindeki Şevket Süreyya, Vedat Nedim Tör ve Burhan Asaf Belge belirgin bir şekilde Demokrat Partiye yönelik olumlu bir tutum içine girmişler, Şevket Süreyya ve Burhan Asaf Demokrat Parti'nin ekonomik hamlelerini ve siyasal icraatlarını da heyecanla savunmuşlardır. *Kadro* mensuplarının CHP'ne yönelmeleri hiç de garip karşılanmamıştır. Nitekim bu durumu bir başka yönelimle de birlikte düşünmek anlamlı olabilir. Millî Mücadele sırasında ve hemen sonrasında Sovyetler Birliği ile olumlu ilişkiler Cumhuriyet sonrası muhalefet karşısında sosyalistlerin CHP'ne yönelik olarak olumlu tutum takınmalarına sebep olmuştur. Ve 1930'lu yıllarda da TKP'nin CHP ile olumlu ilişkilerde bulunma kararı partili sosyalistlerin, rejimle bakışmalarının yolunu açmıştır. Bu mantalite çerçevesinde olaya bakıldığı zaman Kemalizmin sosyalizme belirgin olarak yakın durabileceği anlamı çıkar. Aslında TKP içinde muhalif bir konumda olanlarla 1960'lı yıllarda sol içinde değişik yerlerde bulunanlar arasında farklı bir durum, değişik bir yorumlama eylemi gündemde değildir. Bu noktada Mehmet Ali Aybar ile Mihri Belli arasında derin ayrılıklar bulunmamaktadır. Ve Kemalizm denince genel anlamda sol içinde de sadece Avcıoğlu ve dergisi ile ona uyumlu olanlar düşünülmemelidir. Anılan partiler konusunda da katı sayılabilecek bir yaklaşım içinde olunmamalıdır. O dönemde sosyalizm kapitalizm tartışmaları çerçevesinde Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri karşılaştırıldığı için de devletçilik en temel kıstas olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede düşünüldüğü zaman devletçilikten kısmi sapma Kemalizmden uzaklaşma, bakkal ve küçük esnafta özel mülkiyet hakkı savunulması da Sadun Aren tarafından Mehmet Ali Aybar'ın sosyalizmden sapmasının bir göstergesi olarak anlaşılmıştır.

Bir kısım aydınların İzmir İktisat Kongresi kararlarına ve 1929 Dünya ekonomik bunalımına bakarak Türkiye’de devletçiliğe yönelimi bir yönüyle konjonktürel bir durum olarak nitelemeleri pekâla ekonomik alanda liberalizmin Kemalizmden daha uygun bir tercih olduğunun iyi temellendirilmiş bir muhakeme tarzı olduğunu göstermektedir. Bunu sadece o dönem açısından değil daha sonraki dönemler açısından da ifade etmek mümkündür. 1990’lı yıllar söz konusu olduğunda Ahmet Hamdi Başar’ın altı ciltlik *İktisadi Devletçilik* başlıklı kitabı temel tercihin ne kadar doğru ve ne kadar konjonktürel olduğunu kanıtlayacak durumdadır. Aynı tarihlerde İş Bankasının kuruluşu da benzer bir mantalite çerçevesinde anlaşılmaktadır. Aslında Demokrat Parti hareketini, Demokrat Partinin ekonomi politikasını da aynı minvalde telakki etmek anlayışı gündemdedir. Nitekim CHP’nin yaklaşımını, ekonomi politikası hakkındaki görüşlerini de özellikle 1950’li yıllar açısından tümüyle liberalizmin dışında mütalaa etmek doğru görünmemektedir. Özellikle muhalif *Forum* dergisinin yazar kadrosu açısından liberal olarak görmek daha doğru görünmektedir. Türkiye’de Kemalizmin devletçilikle özdeşleştirilmiş gibi görünmesinin bugüne de uzanan yaygın kabulleniş çerçevesinde Atatürkçü *liberal*’ olarak mizahi bir şekilde nitelendirilmesi tuhaflık arz etmektedir.² Benzeri durumun 1960 yılı sonrası da meseleyi anlamlandırmak bakımından önemlidir. Aslında *Forum*’un en öne çıkmış yazarlarını, Aydın Yalçın, Osman Okyar ve Şerif Mardin’i devletçi olarak yorumlamak mümkün görünmemektedir. Söz konusu dönemin, 1960 yılı sonrası- nın en liberal entelektüellerinin *Barış Dünyası* dergisinin sahibi Ahmet Hamdi Başar olduğu da aşikar gibidir. Tabii bu noktadaki bir başka meseleyi artık 1980’li yıllardaki yeni şekillenişte görmek mümkün olacaktır. 1990’lı yıllardaki Kemalizm yorumu liberal ekonomik siyasetlerle daha çok uyuşmakta olup o dönemdeki sosyalist anlayış da 1960’lı yıllardaki sosyalist anlayışa göre oldukça liberalleşmiştir.

² Buğra Kalkan, “Türkiye’de Liberalizmin Tarihi- Kişiler, Kurumlar ve Olaylar”, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Düşünce**, (der: Ömer Baykal), Binyıl Yay., İstanbul, 2019, s.111.

Sosyalizmin belli ölçüde daha gerçekçi bir şekilde anlaşıldığı 1960'lı yılların sonlarına doğru sosyalizm ile Kemalizm arasında belirli mesafeler olduğu şeklinde bir anlayış oluşmaya başlamıştır. Ancak böyle bir mesafe pek belirgin olarak görünmemektedir. Aslında Kemalizme yönelik eleştirel yaklaşım daha belirgin olarak CHP genel sekreteri Ecevit'ten gelmektedir. Bülent Ecevit söz konusu eleştirilerini üst yapı devrimleri olarak nitelediği değişiklikleri eleştirmek şeklinde gerçekleştirmiştir. Sözü edilen eleştiri, partinin gazetesi olan *Ulus*'un başyazılarında gerçekleştirilmiş ve en mükemmel biçimini *Atatürk ve Devrimcilik* kitabında almıştır. Bu anlamda Bülent Ecevit'in her iki dönemde de belli ölçüde farklı bir yerde durduğu belirtilebilir. Bülent Ecevit, *Yön*'ün çıkış bildirisini fazla devletçi bulduğunu söyleyerek imzalamamıştır. 1980 yılı sonrasındaki siyaset hayatında da ağırlıklı bir sosyal piyasa vurgusu yapmıştır. Aynı şekilde kendisine sosyalist denmesinden 1960'lı yılların başlarında memnun olacağını ifade etmiştir. Onun Kemalizm eleştirisi de devletçiliğe yönelik temkinli yaklaşımı da aynı tarih kesitine tekâbül etmektedir. Aslında Kemalizme mesafeli ve eleştirel yaklaşım ile piyasa ekonomisine olumlu bakmak anlamında Bülent Ecevit'in yaklaşımları bazı sosyalist odakların yeni yaklaşım tarzlarına takaddüm etmektedir. Tabii Bülent Ecevit'te Kemalizm eleştirisi bir noktada durmaktadır. Hatta bu noktada eleştirisi yukarıda anılan kitap da dahil olmak üzere ekonomik eksende kalmaktadır. Bu açıdan aslolanın altyapı değişikliği olduğu söylenmektedir. Ve bu anlamda üstyapı devrimciliğinin yapay ve anlamsız kaldığı şeklinde bir genelleme yapılmaktadır. Hatta bu anlamda bazı sosyalistlerin temelde gerçekleşmemiş olsa da Atatürk'ün toprak reformunu gerçekleştirmek kararı anlamında sosyalizme daha yakın olduğu tespitini yaptıkları görülmektedir. Tabii bununla paralel olarak Sina Akşin ve Doğan Avcıoğlu gibi aydınlar Kemalist dönemin demokratik bir ortam oluşturduğunu ifade etmektedirler.

Tabii doğal olarak milliyetçilik, din ve demokrasi konusundaki tutumları dönemlerin kendi haleti ruhiyesi çerçevesinde mütalaa etmek gerekmektedir. Nitekim milliyetçilik ve batıcılık, milliyetçilik ve hümanizm arasında Kemalizm açısından hemen hemen her dönem bir ikilik

belirmiştir. Bu eğilimlerin iki ucundan birine daha yatkın olanlar birbirlerine eleştirel bakmışlardır. Bir anlamda 1961 Anayasasının girişinde milliyetçilik kavramının kullanılmamasında ısrar edenlerin aslında Atatürk milliyetçiliği kavramını kullanmak istemeleri önemli görünmektedir. Onlar milliyetçilik kavramını kullanmanın kendilerini ırkçı olarak niteleyecekleri yaklaşımlarla, entelektüellerle ortak noktada buluşturacağını düşünmekteydiler. O nedenle de onlardan ayrılmak için Atatürk milliyetçiliği tabirini kullanmışlardır. Ancak zaman zaman milliyetçiktik belki aleni bir tarzda kullanılmaktadır. Hatta bu çerçevede Doğan Avcıoğlu, kendi doğrultusundan söz ederken “bizim milliyetçiliğimiz sosyalistliğimizden önce gelir” demektedir. Ancak Doğan Avcıoğlu’nun belki de pratik, pragmatik tarzından dolayı belirgin bir esnekliği bulunmakta ve Kürt sorununa dair *Yön*’de farklı ve dönemine göre radikal sayılabilecek metinlere yer vermektedir. Bu tarz bir milliyetçiliği o dönemde Doğan Avcıoğlu ile yakın bir düşünsel konumda olan Mihri Belli’nin yazdıklarında da fark etmek mümkündür. Onun yaklaşımında da milli çizgi belirgin olarak görülmektedir. Mihri Belli’nin milliyetçilik konusunda ısrarı, Kemalist döneme vurgu yapması ve 1960’lı yılların sonlarında Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde verdiği ve hapse girmesine yol açan “*Anti Kemalist Karşı Devrim*” başlıklı konferansı durduğu yeri göstermesi anlamında önemlidir. Mihri Belli Anti Kemalist Karşı Devrim’in başlangıç yılı olarak Demokrat Parti’nin iktidar olduğu 1950 yılını göstermektedir. Onun bu tarz Kemalizm anlayışıyla uyuşan yaklaşımla arasındaki mesafeyi en net gösteren metin *Aydınlık* dergisinin 7. sayısında yayınlanan “*Millet Gerçeği*” başlıklı yazısıdır. Bu yazısında Kürt sorununa yönelik farklı bir tutum takınmaktadır. Bu tarz farklı tutumun Doğan Avcıoğlu’nun metninden daha sonra yayınlandığına dikkat etmek gerekmektedir. Bir de milliyetçiliğin hümanizmden, belki de daha duyarlı olarak enternasyonalizmden uzaklaşmaması konusunda bir dikkat söz konusudur. Görüntüdeki bu çelişkiyi, kutup gibi görünen iki unsuru son haddine kadar savunarak, son raddeye kadar savunarak Mihri Belli aşmıştır. 1960’lı yılların sonlarından itibaren Fransız sosyalisti Jaean Jaurés’in “*milliyet-*

çiliğın çoğı bizi enternasyonalizme yaklaştırır milliyetçiliğın azı bizi enternasyonalizmden uzaklaştırır” sözünü sürekli olarak tekrarlamıştır. Bu noktada başka bir zaman kesitinde de iki keskin çelişki olarak görülebilecek hususlar kendisine göre başarılı bir şekilde mezcedilmiştir. Bu noktada belki de dönemin sosyalizm açasından ruhunu daha radikal ve daha net bir biçimde Hikmet Kıvılcımlı'nın yazdıklarında bulmak mümkündür. Onun Milli Birlik Komitesine, 27 Mayıs darbesi sonrası iktidara yazdığı mektup daha sonra “İkinci Kuvayı Milliyeciliğımız” başlığıyla yayınlanmıştır. Onun aynı zamanda daha önce 1930'larda yazılmış olsa da ölümünden sonra 1970'lerde yayınlanan Kürt sorununa dair kitabı Kürdistan tabirini kullanmakta ve sözü edilen coğrafiyanın sömürge olduğunu söylemektedir. Dönemin temel ortamını anlamlandırması açasından onun Brejnev'e yönelik olarak yazdığı ve Sovyetler Birliğini sosyalizmin anavatanı olarak niteleyen mektup önemlidir. Aslında belki de bu noktaya bağlı olarak Sovyetler Birliği değerlendirmesi önemli görünmektedir. Bu hususta Hikmet Kıvılcımlı'nın tutumu olağanüstü nettir. Bunun yanında Doğan Avcioğlu temel eğilim olarak Sovyetler Birliği ile dostluğu ön plana çıkarmaktadır. Mihri Belli de dünyada Çin gerçeği belirgin hale geldikten sonra da Sovyetler Birliğine olumsuz yaklaşmayarak dengede olan Ho Chi Minh davranışını esas alarak doğru tavrın Ho Chi Minh tavrı olduğunu ifade etmiştir. 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliğinin dünya siyasetindeki yerinin değerlendirilme tarzı solun milliyetçilik konusundaki tutumunu anlamak bakımından önemli bir ölçüt olarak anlaşılabilir. Aslında sosyalist solun Kemalizm ve milliyetçilik konusunda yazdıklarının gerçeği bütünüyle ortaya koyduğunu düşünmemek gerekir. Kendilerini Kemalist olarak niteleyenlerin bu konu üzerinde yeterince detaylı bir şekilde durmadıkları görülmektedir. Dönem açasından genellikle Kemalizmin sosyalizme yakınlılaştırarak anlaşıldığı şeklinde bir kanaat vardır. Bu nedenle dönemdeki bu sol yoruma yönelik bir tepki oluşmaktadır. Anti komünizmin o dönemde bu kadar yükselmesini de bu yönelimin etkisi altında düşünmek anlamlı olabilir. Dönemin önemli entelektüelleri, muhafazakâr milliyetçi olarak nitele-

nemeyecek entelektüeller başat milliyetçilik yorumuna eleştirel bir şekilde bakmışlardır. Bu çerçevede Aclan Sayılğan, Celal Bayar, Falih Rıfkı Atay ve Burhan Felek gibi yazarların sosyalizme milliyetçilik çerçevesindeki eleştirileri önemlidir. Bu noktada Adalet Partisi'nde *Yeminliler* grubunu başındaki isim olan Aydın Yalçın'ın eleştirel tutumuna özel önem atfetmek gerekmektedir. Sözü edilen eleştiriler sadece milliyetçilik ekseninde gelişmemiş, demokrasi açısından da gündeme gelmiştir. Değişik alanlardaki, bu anlamda, din alanındaki yaklaşımların da birbirleriyle bağlantıları vardır. Altı çizilmek istenen hususlardan biri de milliyetçilik eksenindeki eleştirilerin, başka alanlardaki eleştiriler gibi sadece İslamcı ve milliyetçi çevrelerden gelmemesidir. Bu noktada laik, modernist çevrelerde beliren bir tepki de vardır. Kemalizmin sözü edilen tarzındaki yöneliminin siyaset düzlemindeki örneğini Turhan Feyzioğlu'nun Güven Partisi örneğinde görmek mümkündür. Aslında sadece kısa vadede değil, uzun vadede bir başka deyişle 1960'lı yılları da aşan süreç içinde bu laik endeksli Kemalist tepkiyi en mükemmel şekilde Coşkun Kırca'nın yazdığı metinlerde görmek mümkündür. Burada yazılanların kanıtını 12 Eylül darbesinin ilk tercih ettiği başbakan adayının Turhan Feyzioğlu olmasında ve Coşkun Kırca'nın laiklik karşıtı hareketlere yönelik yorumlarında ve sosyalizm eleştirilerinde gözlemlemek olasıdır. Coşkun Kırca'nın eleştirileri 1960'lı yılların sonlarında bütünsel anlamda anti-komünist eleştirilerden, Aclan Sayılğan ve Fethi Tevetoğlu'nun eleştirilerinden daha kapsamlı ve daha etkili görünmektedir. Coşkun Kırca'nın eleştirilerinin daha kapsamlı, daha ciddi olarak temellendirilmiş eleştiriler olmasının arkasında yatan hususlardan biri de onun düşüncelerinin dış politika tahlilleriyle de temellendirilmiş olmasıdır.

1990'lı yıllardan itibaren milliyetçilik konusunda düşünceler yaygın olarak farklılaşmaya başlamıştır. Her anlamda dünyaya açılmaya başlanmıştır. Kemalizm ve milliyetçilik anlamında da Batılı eleştiriler öne çıkmıştır. Çeviri metinler dünyaya entegrasyonu beraberinde getirmiştir. Dünyayla bütünleşme sadece sol kesimler için değil İslamcı muhafazakârlar açısından da söz konusu olmuştur. Liberal düşünce-

nin etkisi kendini bariz bir şekilde hissettirmiştir. 1980 yıllardan itibaren liberal solda Kemalizm eleştirisi radikal bir şekilde başlamış ve İslamcı muhafazakâr kesimde de Kemalizm eleştirisi belirli bir mesafe kat etmiştir. Liberal sol Kemalizm eleştirisini zaman içinde milliyetçilik eleştirisine dönüştürmüş ve bir kısım İslamcı muhafazakâr aydın ile liberal sol her baktığı yerde kendi ifadesiyle düşünceye musallat olan milliyetçiliği görmüşlerdir. Bunun bir biçimde görülmesinden sonra Kemalizm özü itibarıyla milliyetçilik olarak algılanmıştır. Bu anlamda da güncel olarak CHP ve MHP arasında hiçbir fark görülmez olmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra mikro milliyetçilik konusu öne çıkmış ve milliyetçilik üzerine Batılı metinlerin Türkçeye çevrilmesi sonrasında Kürt meselesi, 1915 Ermeni Tehciri belirgin olarak farklı şekilde algılanır olmuştur. Örneğin Kürt sorununu temel mesele olarak gören sosyolog 1980'li yılların başlarında Türkiye'nin bölünme konusuna alışması gerektiğini söylemiştir. Nitekim özellikle 1990'lı yıllardan itibaren inceleme konusu Kürt ve Ermeni sorunları başta olmak üzere etnik sorunlar ve toplumsal cinsiyet üzerine odaklanmaya başlamıştır. Örneğin bu süreç eski dönemlerde, ki bazıları için eski dönemlerde değil yeni dönemlerde de yazarların eski metinlerine bizatihi kendilerinin eleştiri getirmelerini beraberinde getirmiştir. Bu durum oldukça uzun sayılabilecek bir süre istikrarlı bir ortamın, düşünsel anlamda istikrarlı bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Bunu bir dönem Baskın Oran'ın 1960'lı yıllar ve 1980'li yıllar başlarında yazdıklarına yönelik, Barış Ünlü'nün de 2000 yılların sonlarında yazdıklarına yönelik eleştirilerinde somutlaştırmak mümkün görünmektedir. Bunlar erken dönem metinlerinin milliyetçi tahlillerle malul olduğunu düşünmüşlerdir. Barış Ünlü'nün nitelemesi çerçevesinde Mehmet Ali Aybar ve Sencer Divitçioğlu da milliyetçi etiketlenmesinden kurtulamamışlardır. Aslında 1960'lı yılların sosyalistlerinin milliyetçi olarak nitelenmesi çok da yeni bir şey olarak görünmemekte, bizzat onlar kendilerini milliyetçi olarak nitelemektedirler. Tabii milliyetçilik kavramına yüklenen anlam farklılaşmaktadır. Ancak mesele bir ölçüde siyasallaştığı zaman bir tarz anlamsız ikili ölçüt kullanmak durumu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Tanıl Bora, *Cerayanlar* kitabında

Birikimle bağlantılı olan hiçbir siyasal eylemliliğe kısmen de olsa milliyetçi bir nitelik atfetmemektedir. Benzer bir şekilde bakıldığı zaman örneğin çok net bir şekilde ittihatçılığın sosyalist solda bir uzantısının olabileceği düşünülmemektedir. Toplumsal cinsiyet incelemeleri de Kemalist dönemin, sadece Kemalist dönemin değil, 1960 yıllar entelektüellerinin de muhafazakâr oldukları şeklinde yorumlara cevaz vermiştir. Milliyetçilik konusundaki dönemler arasındaki fark açısından Mihri Belli milliyetçilikle enternasyonalizm arasındaki doğrusal ilişkiyi 1990'lı yıllarda yurtseverlikle enternasyonalizm arasında kurar olmuştur. 1990'lı yılların temel farklılıklarından biri de Halide Edip konusundaki yorumda somutlaşmıştır. Daha önce Amerikan mandacısı olarak nitelenen Halide Edip'in 1929 yılında yayınladığı Kemalizmi eleştiren, Kemalizmi bir diktatörlük olarak niteleyen metni de artık bilinir olmuş ve benimsenmiştir. 1990'lı yıllarda Halide Edip, Türkiye'de gelişip uygulanan kadın araştırmalarının da başat konularından birisi olmuştur. Antiemperyalizmin bir tarz milliyetçilik olarak nitelenmesi Türk sosyalist aydınının düşüncesinde de köklü bir kırılmaya yol açmıştır. Artık milliyetçilik meselesinin Stalin ve Lenin'in metinlerinden kalıkarak tartışılmasından vazgeçilmiş olup yeni dönemde Benedict Anderson, Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm'ın metinleri temel alınarak değerlendirilir olmuştur. Belki de dönemin zihniyetinin aksine Batılı metinlere en açık entelektüel olarak Doğan Avcıoğlu öne çıkmıştır. Onun *Yön* yayınları arasında bulunan *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik* metni bu konuyu en ciddi bir şekilde tartışan bir metin olarak nitelenebilir.

İki konudaki, milliyetçilik ve Kemalizm konusundaki son derece katı tavır - ilginç olan nokta her iki konudaki katı tavır iki dönem için de geçerlidir - bir başka konuda da serdedilen düşüncelerde son derece geçerli olmayı beraberinde getirmektedir. Sözü edilen ısrar demokrasi kavramının altının ciddi olarak çizilmesini de beraberinde getirmektedir. Meselenin en net formülasyonunu 1965 seçimlerinin beklenen neticeyi vermemesine müteakip Avcıoğlu'nun diline pelesenk ettiği "cici demokrasi" ve "Filipin Tipi Demokrasi" kavramının sıkça

kullanılmasında görmek mümkündür. Dönemin TİP dışındaki sosyalist solu topluca TİP'i parlamenterist olarak suçlamaktaydı. TİP de Türkiye'de devrimin ancak bir ihtimal parlamento yoluyla gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bunun CHP içindeki görünümü de Bülent Ecevit halkoyuyla düzen değişikliğinin sağlanması gerektiğini düşünmesine rağmen Güven Partisi'nin kurulmasından sonra CHP içi muhalefet de değişimin farklı bir şekilde, demokratik, parlamenter olmayan bir yoldan gelişeceğini savunmasında somutlaştırmıştır. Bu durumu net bir şekilde Nihat Erim'in 12 Mart'ın hemen sonrasında başbakan olmasında ve Doğan Avcıoğlu'nun 9 Mart cuntasının içinde bulunmasında somutlaştırmak mümkündür. Aslında Erol Toy "cuntacılık Türk sosyal gerçeğidir" sözleriyle Türkiye'nin, memleketin ahvalini doğru yansıtmaktadır. Dönemin temel zihniyeti açısından önemli hususlardan biri de az gelişmiş ülkelerde demokrasinin gerçekleşmeyeceği şeklinde bir kanaatin kökleşmesidir. Nitekim dönemin zihniyetini anlamlandırmak açısından en belirleyici husus 27 Mayıs darbesinin yorumlanış biçimidir. Her şeyden önce 27 Mayıs sonrasının ikinci cumhuriyet olarak nitelenmesi 1923 yılındaki açılımın zihniyetin sürekliliğinin bir işareti olarak anlaşılmasıdır. Onun ötesinde milli iradenin tercihlerinin zorlanması diktatoryal olmasa da otoriter bir yönetimin kesinlikle meşru görülmesi olarak yorumlanmıştır. Dönem açısından bakıldığında zaman askeri vesayetin pekâlâ kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bunun somut göstergelerinden biri de cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi olağanüstü koşullarda gerçekleşmiştir. Cevdet Sunay'ın seçimini de başka türlü yorumlamak mümkün değildir. TİP bile Cevdet Sunay'ın 1966 yılında cumhurbaşkanı seçilmesinde olumlu oy kullanmıştır. Aslında 1980'li yıllardan itibaren Kemalist dönemin diktatörlük olarak nitelenmesi fazla dikkat çeken bir husus olarak görülmemiştir. Ve 1990'lı yıllardan itibaren Maurice Duverger'nin Kemalist dönemi "potansiyel demokrasi" olarak nitelenmesi sürekli savunulan bir husus olarak gündeme getirilmiştir. Türkiye'de askeri vesayet 1960 yılından sonra vurgulanması eski dönemde askeri vesayet olmadığı şeklinde bir kanaate yol açmıştır. Kimileri net olarak bu tespiti savunurken kimileri de eleştirel

anlamda 1960'lı yıllardan itibaren askeri vesayetin kökleştiğini ifade etmiştir. Milli iradeye 1961 anayasasıyla ortaklar geldiğini ifade eden Celal Bayar, Kemalizmin bir başka versiyonunu savunur bir konumdadır. Celal Bayar idama giderken, tarih önünde konuşurken Atatürkçü olduğunu net olarak ifade etmiştir. Ve tutarlı bir şekilde 1924 Anayasasını, Atatürk anayasası sıfatını kullanarak 1961 anayasasına karşı savunmuştur. 1924 Anayasasının millî iradeye yaslandığını buna mukabil 1961 anayasasının millî iradeye anayasa mahkemesi gibi, millî güvenlik kurulu gibi ortaklar getirdiğini ifade etmiştir. Doğan Avcıoğlu Celal Bayar'ın yazdığı *Başvekilim Menderes* kitabındaki yaklaşım tarzının İdris Küçükömer'in tahlilleriyle örtüştüğünü söylemiştir. Ancak bu tarz tahlillerle Celal Bayar Kemalizmi savunmakta, İdris Küçükömer de Kemalizmi eleştirmektedir. Kemalizmi savunması konusundaki tutumu nedeniyle İslamcı muhafazakârlar Celal Bayar'a yönelik eleştirel bir konum içindedirler. Bu noktada Necip Fazıl Kısakürek'in *Benim Gözümde Menderes* kitabı önemli bir göstergedir. 1960'lı yıllar açısından pek o kadar liberal görünmese de laik eksenli Kemalizm zihniyetinde Celal Bayar'ın yazdıkları önemli bir örnektir. *Ben de Yazdım* kitabı Celal Bayar'ın tarihsel temellerini de oluşturarak düşüncelerini nasıl savunduğunu göstermektedir. 1990'lı yıllardan itibaren Kemalizm anlayışı biraz da yükselen İslamcı muhafazakâr tepkinin gelişmesi nedeniyle ortaya çıkmış görünmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren Kemalizm eskinin, 1960'lı yıllardaki biçimlenişinin aksine bir tepkinin ifadesi olarak şekillenmiştir. Kemalizme yönelik yaygın sol eleştirinin, özellikle liberal sol eleştirinin ve ona ilaveten İslamcı muhafazakâr gelişmenin yarattığı ivmeyle ortaya çıkmıştır. Ve düşünsel içerikleri Çetin Yetkin, Sina Akşin, Özdemir İnce, Ahmet Taner Kışlalı ve Toktamış Ateş gibi aydınların metinleriyle şekillenmiştir. Adı anılan aydınların yazdıkları metinlerin belli bir düzey tuttursalar da 1960'lı yılların Kemalist entelektüellerinin yazdıklarının yanında bariz şekilde yüzeysel kaldığı rahatlıkla söylenebilir. 1960'lı yılların Kemalistleri olarak Niyazi Berkes ve Tarık Zafer Tunaya'yı anmak anlamlı olabilir. Belki de en mütekamil Kemalizm savunusunu Niyazi Berkes'in metinle-

rinde görmek mümkündür. Aslında adı anılan aydınlar ve diğerlerinin eski dönemdeki, 1960'lı yıllardaki metinlerindeki sol vurgu sanki kalkmış gibidir. Bunun işaretlerini yazdıklarının içeriğinde görmek olanaklıdır. Eski dönemin sol Kemalist yorumlarından ziyade özellikle dinsellik karşısındaki yorumları anlamında Coşkun Kırca'nın tahlillerine yaklaşmış gibidirler. Ve 1990'lı yılların Kemalizminde 1960'lı yılların laik sağ Kemalist yorumlardan izler bulmak mümkündür. Hatta bu noktada ilginç bir metin yayın değişikliği Sina Akşin'in derlediği *Türkiye Tarihi* başlıklı kitapta zaman içinde gerçekleşmiştir. İlk cildi 1989'da yayınlanan kitabın ilk yayınlanışında 1908-1918 yılları arası ile 1950-1960 yılları arası dönemi Mete Tunçay yazmıştır. Metnin sonraki baskılarında bu iki bölüm çıkarılmış ve bu bölümleri Mete Tunçay yerine Sina Akşin kaleme almıştır. Yazarların düşünsel doğrultusu ve metinlerin içeriği incelendiğinde meselenin Kemalizmin değerlendiriliş noktasında odaklandığı görülmektedir. Aslında yukarıda da adı anılan Sina Akşin, Özdemir İnce ve İkinci Cumhuriyetçilik üzerine yüksek lisans tezi yazan Zülal Kalkandelen İkinci Cumhuriyetçi olarak nitelendirdikleri aydınların metinlerinin büyük ölçüde, hatta büyük ölçüde olmanın ötesinde bütünüyle Kemal Tahir'in ve İdris Küçükömer'in düşüncelerine yaslandığını ifade etmektedir. Adı anılan bu aydınların bu tarz nitelermelerin temellendirmelerinde belirgin zaafı vardır. Bu zaafın en belirginini düşünce adamlarının yaklaşımlarının bütünsel mahiyetine dikkat etmemeleridir. İkinci Cumhuriyetçilerin temelde Batı toplumlarının etkisinin Türkiye'de hissedilmesine karşı bir itirazları bulunmazken Kemal Tahir ve İdris Küçükömer'in temelde Batı ve Amerikan etkisinin Türkiye'yi şekillendirmesine karşı olmalarıdır. Sol liberaller Kemal Tahir ve İdris Küçükömer'i tipik bir üçüncü dünyacı olarak görmektedir. Onların Türkiye'yi "Bir Küçük Amerika" olarak görmelerine mukabil Kemal Tahir ve İdris Küçükömer Türkiye'nin toplumsal yapısının farklılığının altını bariz bir biçimde çizmektedirler. Sığ Kemalistler bu anlamda sınırlı bir şekilde Kemal Tahir ve İdris Küçükömer'le buluşmaktadır. Diktatörlük konusundaki tartışma belki de solu hiçbir biçimde rahatsız etmemekte-

dir. Solun her kesiminde varlığını koruyan Stalinist eğilim Kemalizmin totaliter ya da otoriter yanına tahammülü mümkün kılmıştır. İşte 1960'lı yılları bu mantalite çerçevesinde mütalaa etmek mümkünken Kemalizm eleştirisine paralel bir düzlemde ülkede Stalinizm eleştirisi de boy vermiştir. Batı Marksizmine açılış ve Stalinizm eleştirisi Kemalizmin farklı değerlendirilişiyle paralel gelişmiştir. Bir anlamda belki de her anlamda 1990'lı yılların düşünce hayatı 1960'lı yılların düşünce hayatının fotoğrafının karşıtıdır (arabıdır).

Kemalizmle bağlantılı olarak bir başka husus da dinin sosyolojik boyutunun değerlendirilmesidir. Bu noktada da esnek ve pragmatik bir tavır gündemdedir. Kemalizmin temel vasfı 1960'lı yıllarda katı sayılabilecek bir laiklik anlayışıdır. Nasıl 1960'lı yıllarda Kemalizmle sosyalizm arasında Çin seddi olmadığı savunuluyorsa sosyalizmle İslam arasında da aşılmaz bir duvar olmadığı düşünülmüştür. Sosyalizmin ve İslamiyet'in örtüşen düşünsel dayanakları olduğu varsayılmıştır. Mısır örneğinden kalkarak sosyalizm, İslamiyet ve milliyetçiliğin ortak noktaları olduğu düşünülmüştür. Belki de bunlara dayanarak Roger Garaudy'nin *Sosyalizm ve İslamiyet* metni Türkçeye çevrilmiştir. Bu konuda *Yön* dergisinde bir yılı aşkın bir süre sosyalizm İslamiyet ilişkisi tartışılmıştır. Bu vesile ile Doğan Avcıoğlu memleketin alaturka sağcılarını, Nurettin Topçu ve Osman Yüksel'i Aydın Yalçın gibi alafranga sağcılarına tercih ettiğini ifade etmiştir. Daha sonraki tarih kesitinde de Nurettin Topçu islam sosyalizminden söz etmiştir. Genel anlamda da emperyalizme tepki gündeme gelmiştir. Genel kabul gören yaklaşıma göre İslamcılar emperyalizmi, islam dışı dinlerle, Hristiyanlıkla, haçlılıkla, sosyalistler de ekonomik sömürüyle özdeşleştirdikleri için karşı çıkmışlardır. Ancak bunun dışında laiklik belli bir şekilde, esnek sayılabilecek bir şekilde yorumlanmamıştır. Pragmatizm kendini bu noktada göstermektedir. Endonezya'daki katliamı çağrıştıran yazılar ve Kanlı Pazar dönemin bazı İslami figürlerinin fazlasıyla önemsedığı konular olmuştur. O dönemde belki de İslamcı muhafazakârlık konusunda en esnek tutum Bülent Ecevit'ten gelmiş ve Ecevit düzen değişikliği İslam'a da uygun derken ilericiliğin ve gericiliğin kültürel de-

ğerler üzerinden değil ekonomik etkenler çerçevesinde tahlil edilmesini savunmuştur. Bülent Ecevit'in 1960'lı yıllar sonlarındaki bu tutumu partisinin MSP ile 1974 yılında koalisyon kurmasının yolunu açmıştır. 1970'lı yıllarda Türkiye'deki kargaşa solun ve Kemalistlerin MHP yerine MSP'ye daha sempatik bakmalarının yolunu açmıştır. Tabii bu gelişme de genel anlamda solu ve Kemalistleri pragmatik kılmıştır. Kemalizmle laiklik ilkesine yaklaşım arasındaki gerilim kendini hep hissettirmiştir.

1990'lı yıllar solu İslamcılığa daha bir olumlu yaklaşır olmuştur. 1960'lı yıllar solu dini "kitlelerin afyonu" olarak kabullenirken 1980'li ve 1990'lı yıllar solu bu konuda resmî ideolojinin kavramlarıyla konuşmayı bırakmış ve dini "kitlelerin vicdanı" olarak düşünmüştür. Dolayısıyla liberal sol çevrelerde islami yaklaşımlara yönelim çok daha yakın olmuştur. Medine Vesikası ve sol ilahiyat tartışmaları da daha çok felsefi boyutta, soyut boyutta yapıldığı için de anlaşmazlık konusu ortaya çıkmamıştır. Bu durum İslamcılarının ve sol liberallerinin Türkiye sorunlarından bariz bir biçimde uzaklaştıkları için kolay olmuştur. Aslında 1965 yılının sol İslamiyet ilişkileri tartışmaları neredeyse bütünüyle sol içinde gerçekleşirken Medine Vesikası ve sol ilahiyat tartışmaları İslami muhafazakârların fazlasıyla etkin olduğu bir çerçevede gelişmiştir. Son beş-altı yılki siyasal gelişmeler ise birbirleriyle ilişkileri bağlamında liberal solu ve islami muhafazakârları milliyetçilik konusundaki düşünceleri dışında 1960'lı yıllardaki konumlarına götürmüştür. Milli ve yerli kavramı aynı zamanda örtük olarak da olsa bir kısım islami muhafazakârlara yönelik bir ikaz görünümündedir. Son beş altı yıllık süreç liberal solcuları Kemalizm konusuna daha insaflı bir şekilde yaklaşmaya yöneltmiş ve bir anlamda Türkiye'nin yeni dönem Nevzat Tandoğan'ları olacaklarını göstermişlerdir.

Netice-i kalam, Kemalizm savunusu ilk dönemde gelişkin bir fikri seviye gösterirken zaman içinde giderek yüzeysel ve sığ bir biçim almıştır. Mesela *Yön* üzerine yazılan metinlerin zaman içinde sığlaştığını görmek mümkündür. Belki de paralel bir yorumu Kemalizm eleştirisi

noktasında da ifade etmek gerekmektedir. Kemal Tahir, İdris Küçükömer ve Emin Türk Eliçin'in Kemalizm eleştirileri 1980'li yıllardan itibaren gelişen Kemalizm eleştirilerinden çok daha anlamlı bir düşünsel temele yaslanmaktadır. Belki de son dönemin gelişkin bir Kemalizm eleştirisine Fikret Başkaya'nın *Paradigmanın İflası* başlıklı kitabında rastlamak olasıdır. Fikret Başkaya'nın eleştirisi kendi geçmiş düşünsel çizgisiyle uyumlu bir mecrada gelişmiştir. Kemal Tahir, İdris Küçükömer ve Emin Türk Eliçin'in konuya dair yaklaşımları zaman içinde istikrarlı bir düzlemde gelişmiştir. Sözü edilen bu üç entelektüel Erken Cumhuriyet Dönemi'ne eleştirel bakmak anlamında son dönem aydınların pek değil, hiç farkına varmadıkları hocaları olmuştur.

Bu üç entelektüel genelde üzerinde durulmayan son derece önemli düşünceler telaffuz etmişlerdir. Buralardan beslenmeden ve bunlarla hesaplaşmadan Kemalizm üzerine ahkam kesmek tabiri caizse veresiye laf etmek anlamına gelir. Veresiye laflar 1960'lı yıllarda da, 1990'lı yılları takip eden yıllarda da -ikinci dönem daha yoğun olmak üzere- bazı çevrelerin ezberleri olmuştur.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Yön Dergisi

Türk Solu Dergisi

Ant Dergisi

Kitaplar

Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası İstanbul, 1972.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul, 2007.

Akşin, Sina, **Türkiye Tarihi**, 5 cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

Altan, Çetin, **Atatürk'ün Sosyal Görüşleri**, dönem yayınları, İstanbul, 1965.

- Avcioğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, C I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- Avcioğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, C II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İnkılâp ve Kadro**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1932.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.
- Başkaya, Fikret, **Paradigmanın İflası**, Doz Yayınları, Ankara, 1991.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Bora, Tanıl, **Cereyanlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017
- Eliçin, Emin Türk, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.
- Garaudy, Roger, **Sosyalizm ve İslamiyet**, Yön, İstanbul, 1965.
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği**, İmge Yayınları, Ankara, 1992.
- Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm, Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- “Liberalizm” **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Düşünce**, (der: Ömer Baykal), İstanbul, 2019.
- Naci, Fethi, **100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri**, gerçek yayınevi, İstanbul, 1968.
- Özkandaş, Yaşar, **27 Mayıs 1960'dan 12 Mart 1971'e Türkiye'de Kemalist Tartışmaları**, (basılmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, 2016.
- Parla, Taha, **Atatürk'ün Nutuk'u Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Parla, Taha, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, C II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Tahir Kemal, **Yol Ayrımı**, Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.

Yetkin, Çetin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, Otopsi Yayınevi, Ankara, 2002.

ATATÜRK DÖNEMİNDE HALKBİLİMİ ÇALIŞMALARI VE DEVİRİM GAZETESİ

Kübra YILDIZ ALTIN*

ÖZET

Temelleri XIX. yüzyılda Avrupa’da atılan halk bilgisi çalışmalarının Türkiye’de bir disiplin olarak ele alınışı XX. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Kültür politikaları çerçevesinde çeşitli faaliyetlerin yürütüldüğü bu dönemde kurulan derneklerin yanı sıra uzman ve özellikle “amatör” halk bilgisi araştırmacıları tarafından yapılan yayın ve derlemeler oldukça önemlidir. Atatürk dönemindeki kültür politikalarının bir gereği olarak başlatılan bu derlemelerin resmî merkezi haline gelen ve Türk Ocaklarının (Mart 1912) yerine kurulan Halkevlerinin (Şubat 1932) çalışmaları ile Halkevleri tarafından çıkarılan yayınlar, halkbilimi araştırmalarının geleceği açısından önemli olmuş ve böylece halk kültürü araştırmaları yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde bahsi geçen devlet destekli kurum ve yayın organlarının dışında yer almakla beraber halk bilgisi alanına dâhil edilebilen ve yerel basın temelinde şekillenen yayın faaliyetlerini de görmek mümkündür.

Söz konusu faaliyetlerden biri, 16 Ağustos 1935 yılında yayın hayatına başlayıp 4 Mayıs 1936 tarihinde yayın hayatını sonlandıran *Devrim* gazetesidir. İbrahim Cemal Alish tarafından Bartın’da çıkarılmış olan bu yerel gazetenin önemi, halk bilgisine ayırdığı sütunlarıdır. Türk folklor tarihinde önemli bir kaynak durumunda olup “Günlük Siyasal Gazete” alt başlığıyla yayınlanan ve 89. sayısı ile son yayını yapan gazetenin önemli bir yönü, dünya tarihinden ziyade yerel tarihe ve kültüre ayırdığı sütunlarıdır. Özellikle “Halk Bilgisi” adıyla

* Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, kubrayildiz89@gmail.com.

halk kültürüne ilişkin derlemelere ve incelemelere ayrılan gazetede ki yazı köşeleri, günümüz halkbilim araştırmaları için önemli bir yere sahiptir. Yayımladığı 89 sayının 55'inde halk bilgisine ayırdığı sütunlarla dikkat çeken bu yayının, dönemi bağlamında, “yerel halk bilgisi dergisi” işlevi gördüğü söylenebilir. Bu bağlamda bildiride, Atatürk dönemi kültür politikaları içinde milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri temelinde hareket edip yayın yapmış olan *Devrim* gazetesi incelenecektir.

Bildiride Atatürk dönemindeki halk bilgisi (folklor) ile ilgili faaliyetlere değinildikten sonra 1920'den *Devrim*'in çıkarıldığı döneme kadar olan süreçte (1936) yerel basın (gazete ve dergi) özelindeki halk bilgisi çalışmaları hakkında bilgi verilecektir. Ardından Atatürk döneminde yayın yapmış olan gazetenin Türk halkbilimi araştırmaları tarihindeki yerinden bahsedilecek ve buradan hareketle halkbilimi araştırmalarında yerel gazetelerin önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Türk Halkbilimi Araştırmaları, Yerel Basın, Yerel Gazete, Bartın, Devrim Gazetesi.

FOLKLORE STUDIES IN THE ATATURK PERIOD AND DEVİRİM NEWSPAPER

ABSTRACT

Foundations of the folklore studies were founded in Europe in the 19th century. However, dealing with folklore studies as a discipline in Turkey started approximately in 20th century. In this period, various activities were carried out within the framework of cultural policies. Publications and compilations by experts and especially “amateur” folklorists as well as associations which were established in this stage are very important. These compilations in the Ataturk period were initiated as a requirement of cultural policies. Community Centers (February 1932) which are founded in place of Turkish Hearths (March 1912) became official center of these compilations, and publications issued by Community Centers have been important for the future of folklore researches. Thus, folk culture researches have gained a new momentum. In this period, it is also possible to see the broadcasting activities that can be included in the field of folklore and which are shaped on the basis of the local press outside state-funded institutions and media.

One of these activities is *Devrim* newspaper which started its broadcasting on August 16, 1935 and ended its broadcasting on May 4, 1936. The newspaper was published by Ibrahim Cemal Alis. The importance of this local newspaper is that the broadcast has separated newspaper columns for folklore. Thus, it is an important source in the history of Turkish folklore. An important aspect of the newspaper which was published “Daily Political Newspaper” subheading and the last issue with the number 89, is that it has devoted newspaper columns to local history and culture rather than the history of the world. Writing corners under the name of “Folklore” in the newspaper which are reserved examinations and compilations for folk culture have an important place for today’s folklore researches. This publication att-

tracts attention with the columns allocated to folklore in 55 of 89 published. In this regard, it can be said that the newspaper, in the context of the period, functioned as a “local folklore magazine”. In this context, *Devrim* newspaper which has acted and published on the basis of nationalism and populism principles within cultural policies of the Ataturk period will be examined.

In this announcement, after referring to the activities related to the folklore in the Ataturk period, will be focused on the folklore studies in local press (newspaper and magazines) from 1920 to the time of publication of newspaper (1936). Then, place of the newspaper which was published in the Ataturk period will be evaluated in the history of Turkish folklore researches and will be focused on the importance of local newspapers in the folklore researches in the context of mentioned newspaper.

Keywords: Ataturk Period, Turkish Folklore Researches, Local Press, Local Newspaper, Bartın, Devrim Newspaper.

GİRİŞ

Atatürk dönemi kültür politikalarında özellikle halk kültüründen yoğun olarak faydalanılması, halk bilgisi/bilimi (folklor) çalışmalarının yerinin ve işlevinin ele alınmasını gerekli kılar. Bu gerekçeyle çalışmada, Atatürk dönemi kültür politikaları içinde yerel basın özelindeki halkbiliminin konu alanı içine giren faaliyetlerinin durumu ele alınmış; bu temelde yayın yapmış olup halk bilgisine ayrı bir sütun ayıran *Devrim* gazetesi incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma, aşağıda yer verilen birkaç temel soru çerçevesinde şekillenmiş ve *Devrim* gazetesi örnekleminde cevaplar aranmıştır:

Atatürk döneminde, bir kültür politikası olarak, halkbilim alanındaki çalışmalar nelerdir?

Atatürk döneminde, bir kültür politikası olarak, halkbilim alanındaki çalışmalarda yerel basının önemi nedir?

Atatürk döneminde çıkarılmış olan *Devrim* gazetesinin halkbilimi çalışmalarındaki yeri ve önemi nedir?

Sözlü tarih çalışmalarında ilk yapılacak olan, bilindiği gibi, sözlü kültür ortamında yaratılan ürünlere ulaşmak ve bunları kayıt altına almaktır. Söz konusu amaçla sahaya çıkan bir araştırmacı ise çeşitli yöntemlerden yararlanarak derleme yapar ve elde edilen verileri arşivler. Bu bağlamda halkbilimi araştırmalarında “Metin Merkezli” ve “Bağlam Merkezli” olmak üzere iki ana yöntem vardır. Günümüzdeki halkbilimsel çalışmalarda icra ortamı ile birlikte anlatıcı ve dinleyiciyi değerlendirmeye katıldığı için “Bağlam Merkezli” yöntemler daha çok tercih edilmektedir. Fakat daha eski yaratmalar için “Metin Merkezli” yöntemler kullanılmaktadır. İcracısının kalmaması veya anlatıların unutulması başta olmak üzere çeşitli sebeplerle bu yaratmaların yeniden derlenmesi mümkün olamayacağı için onların incelenmesinde metni merkeze alan yöntemlerin kullanımı tercih edilmektedir. Bu gerekçeyle çalışmanın temel başvuru kaynağı Bartın’da 89 sayı çıkarılan *Devrim* gazetesi arşivi olup yöntem olarak “metin merkezli” bir yaklaşım kullanılmıştır.

Halk kültürü, milliyetçilik çerçevesindeki düşünceleri besleyen bir kaynak olması bakımından, Atatürk dönemi kültür politikaları içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Atatürk'ün hayata geçirmeyi planladığı kültür politikaları ise “kültür milliyetçiliği”¹ çerçevesinde toplanmıştır. Söz konusu milliyetçilik anlayışının köklerinin ise Türkistan ve Doğu kaynakları ile tarihte ve dil birliğinde bulunduğu kabul edilmiştir². Atatürk döneminde bu çerçevede çalışmalar yürütmüş kurumlardaki derleme faaliyetleri ile eş zamanlı olarak Türkistan coğrafyasıyla kurulmaya çalışılan kökensel birliktelik ve kültürel süreklilik³, halk kültürüne yönelişin de temellerinden biri olmuştur. Bu devrede “dil, kültür ve ideal birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasî ve sosyal bir bütün”⁴ şeklinde tarif edilen “millet” birliği ve bu noktada oluşturulmaya çalışılan “millet olma bilinci” tanımlara yansımakla kalmamış, Türkiye Cumhuriyeti esaslarının kurulmasına zemin hazırlamıştır. Batı dünyasında Herder ile başlayan millî köklere dönüş paradigması bağlamında ve millet olma bilinci temelinde halkın kül-

¹ B. Dâver, “Atatürk Dönemi Kültür Politikası”, **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s.615.

² H. Ağca, “Atatürk Düşünce Sisteminin Tarihi Temelleri”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi I**, Haz. Mustafa Cöhhce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s.408; İ. Başgöz, “Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik”, Serdar Uğurlu (Çev.), **Turkish Studies**, C VI, S 3, 2011, s.1538; R. Ersoy, “Folklor Çalışmalarının 100. Yılında ‘Folklor-Milliyetçilik’ İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler”, **Milli Folklor**, S 99, 2013, s.55; M. Keskin, “Atatürk’e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği”, **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Özel Sayısı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIV, S 41, Ankara 1998, s.362.

³ Yusuf Akçura ve arkadaşları tarafından 1908 yılında kurulan Türk Derneği’nin resmî yayın organı olan *Türk Derneği Dergisi*’nde, Osmanlı sınırları içindeki Türklerin yanı sıra Türkistan coğrafyasındaki Türk topluluklarının halk kültürü başta olmak üzere çeşitli konulara yer verilmiştir. Bk. A. Öztürkmen, **Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.45. Bu süreçte İzmir Halkevi (1932-1935) de millî saz “kopuz” ile çalınan halk türküleri geceleri hazırlamıştır. Bkz. CHP, **103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı? Halkevleri (1932-1935)**, Ankara 1935, s.44. Bu girişimde iki temel amaç vardır: Türkistan coğrafyasında doğup şekillenen Türk kültürüyle bütünleşmek ve teknikte uluslararası, karakterde millî olma prensibi temelinde geleneksel ve millî Türk müzik kültürünü canlandırmaktır.

⁴ A. İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumun Basımevi, Ankara 1998, s.196.

türüne yönelik, Anadolu coğrafyasında Atatürk döneminde başlamıştır. Bu konudaki çalışmalar ise halk bilgisi/bilimi (folklor) faaliyetlerinin alanı içinde yer almaktadır.

Çağdaş Türk devletinin kültürel alt yapısının oluşturulmasının amaçlandığı Atatürk döneminde halkbilimi çalışmaları devlet tarafından desteklenmiş ve bu çalışmalarda batı tekniği kullanılarak bir “sentez” oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte işlenen halk bilgisi ise millî kültürün kaynağı olarak benimsenip kullanılmıştır⁵. Bu bağlamda yaygın olarak 1920-1938 olarak tarihlenen Atatürk dönemindeki halkbilimi araştırmalarının “Sentezci Devre⁶” içinde yer aldığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de Halkbilimi Tarihine Dair

Avrupa yazınında XIX. yüzyıldan beri kullanılan ve buradan dünyaya yayılan “folklor” terimi, bugün kendi başına bir disiplinin adını oluşturmaktadır. Bu bağlamda halkbilimi çalışmalarının dünyada yaygın olarak kabul edilen başlangıcı, Almanya’da Grimm kardeşlerin masal derlemelerine (1812) ve İngiltere’de de bugün bilim dalının adı olarak kabul gören “folklor” teriminin W. J. Thoms tarafından (1846) kullanımına tarihlenmektedir⁷.

Temelleri Avrupa’da atılan bu disiplinin alanını derinden etkileyen ve “ulusun ortak ruhu” düşüncesini öne süren Herder’in çalışmaları ise halkbilgisinin ulus-devletlerin inşasında kullanılabileceği fikrine zemin hazırlaması bakımından oldukça önemlidir. Bu aşamadan

⁵ S. Bayındır Uluskan, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s.74.

⁶ Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalının kurucusu Prof. Dr. Durmuş Yıldırım tarafından kaleme alınan “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri” adlı makalede, Türk halk bilgisi/bilimi (folklor) araştırmalarının gelişme devreleri “Örtülü Devre (1839-1908)”, “Türkçü Devre (1908-1920)”, “Sentezci Devre (1920-1928)”, “Dergici Devre (1939-1966)” ve “Bilimci Devre (1966’dan günümüze)” olmak üzere beş başlıkta toplanmıştır. Bkz. D. Yıldırım, “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri”, **Millî Folklor**, S 11, 1991, s.13-14

⁷ Ö. Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s.19; M. Öcal Oğuz, “Araştırmaların Tarihi”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, M. Öcal Oğuz (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s.1-9.

sonra Avrupa’da halka ait gelenekler “tarihin yaşamayan tortuları veya kalıntıları” değil, gerektiğinde kitleleri harekete geçirebilecek olan kültürel altyapılar olarak algılanmaya başlamıştır.

Toplumu bir arada tutan bağlayıcı ve bütünleştirici öğelerden olan örf ve adetler, inanış ve uygulamalar ile töreye bağlı usul ve esaslar, millî kültürün dayandığı değerlerdir. Bu değerler ise Batı dünyasında çok önceden fark edilmiştir. Örneğin kaynaklarını millî kültürlerinden alarak ortaya koymuş oldukları özgün eserleriyle sanatçı ve edebiyatçıların Batı dünyasındaki milletleşme sürecinde büyük rolleri olmuştur⁸.

Türkiye’de ise halkbilgisinin halkbilimi adıyla bir disiplin haline gelişi ve araştırmaya değer görülüşü, yaklaşık olarak XX. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir⁹. Halk bilgisinin bağımsız bir disiplin olarak ele alınmasına zemin hazırlayan bu çalışmalar, 1913 yılında Ziya Gökalp ile başlatılır. Halk bilgisinin hem tam bir disiplin niteliği kazanması hem de millileşme sürecine katkısı ise Atatürk dönemindeki uygulamalarla mümkün olmuştur. Bu süreçte Rıza Tevfik (1914), Fuad Köprülü (1914), Selim Sırrı (Tarcan) (1922) ve Yusuf Akçura (1929) gibi aydınların ilgili yazıları halkbilimi araştırmaları tarihinde önemli bir yer işgal ederler. Örneğin, “Türklerin Fâidesine Çalışır” sloganıyla yayın yapan *Türk Yurdu Dergisi* (1911) halkbilimi araştırmaları tarihinde önemli bir basın faaliyetidir. Bu gibi yayınların yanı sıra özellikle Köprülü’nün sömürgeci ülkeleri örnek vererek bu dönemde “halka özgü/folklorik bilginin siyasi idareciler tarafından sık sık başvuru-

⁸ A. Yuvalı, “Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Dünyasındaki Ortak Kültür ve Tarih Değerleri Yönüyle Değerlendirilmesi”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi Cilt II**, Haz. Mustafa Cöhcce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s.860-861.

⁹ Türkiye’de halkbilimi çalışmaları tarihi, zaman zaman Tanzimat’ın ilanından sonra başlatılmaktadır. Tanzimat ilan edilmeden önce Osmanlı sahasında “Türk-i Basit” ve “Mahallileşme” akımları bu eğilimin sebebidir. Ancak bu akımlar, Türk halk bilgisi üzerine yapılan ilk hareket olmamakla beraber dile ait ilk dikkat olması nedeniyle kayda değerdir. “Türk-i Basit”, XVI. yüzyılda Tatavlalı Mahremi, Aydınlı Visâlî, Edirneli Nazmî’nin şiirlerinde Türkçe kelimeleri kullanma gayretleriyle gelişen bir akımdır. Daha sonra halkın konuşma dilindeki bazı unsurları şüire katan, atasözü ve deyimlerin kullanımına ağırlık veren “Mahallileşme” akımı gelişim göstermiştir.

bir kaynak olmasından dolayı işlevsel olduğuna değinmesi” dikkate değerdir. Benzer bir görüşü paylaşan Selim Sırrı (Tarcan) ise kaleme aldığı makalesinde “ilm-ül halk” dediği halkbilimini tanımlarken “folklor, milletin mazisini yaşatan bir ilimdir” diyerek halk kültürü alanındaki çalışmaların gerekliliğini vurgulamıştır¹⁰.

Atatürk döneminin önde gelen aydınlarından olup Türk Tarih Kurumu başkanlığı yapan, Türk Derneği ile Türk Ocaklarının kurucuları arasında yer alan ve *Türk Yurdu Dergisi*'nin başyazarı ve editörü olan Yusuf Akçura'ya göre “folklor”, bilimden ziyade etnolojiye malzeme toplayan bir yardımcıdır. Akçura'nın, “folklor” altında toplanan halk bilgisi alanındaki çalışmaları bir disiplin olarak görmesine karşın, “folklor, filoloji kökünden çıkmış bir bilgi budağıdır” ifadeleri ise toplum ve kültür çalışmalarında halkbilgisinin önemi bakımından dikkate değerdir¹¹.

Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Türk Derneği'nin (1908) yanı sıra, Türk Yurdu Cemiyeti (1911) ve Türk Ocağı (1912) gibi teşkilatlar, “ortak ulus ruhu” düşüncesiyle hareket etmişler ve bu yaklaşımla yayınlar yapmışlardır. Bu kapsamdaki çalışmaları ilk halkbilimi faaliyetleri olarak ifade etmek gerekir¹². Herder'de izleri bulunan ve Türkiye'de Ziya Gökalp tarafından yeniden kurgulanan “halka doğru” düşüncesi bu çalışma ve yayınların temelinde yer almıştır. Gökalp, bu düşüncenin temellerini açıklamak için Türk halkbilimi

¹⁰ Ö. Çobanoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Halkbilimi Çalışmaları Tarihçesi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi III (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, s.1007; C. Metin, “Fikir Dergiciliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi II (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, s.838,841-842; A. Öztürkmen, **a.g.e.**, s.25-33; D. Yıldırım, “Türkiye’de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri”, **Millî Folklor**, C III, S 21, 1994, s.12.

¹¹ Yusuf Akçura, “Folklor Nedir?”, **Muhit (Resimli Aylık Aile Mecmuası)**, S 13, 1929a, s.976; Yusuf Akçura, “Folklor Nedir? (Geçen Nüşadan Devam)”, **Muhit (Resimli Aylık Aile Mecmuası)**, S 14, 1929b, s.1050.

¹² Türk Ocakları bünyesinde yürütülen “Türk Ocakları Mesai Programı” kapsamında Türk folkloruna ayrıca yer verildiği görülmektedir. Bu aşamada ocaklarda yerel geleneklerin, hikâyelerin, atasözlerinin ve şarkıların derlenmesine; halk danslarının tasvirinin yapılmasına ve Türk dili bağlamında farklı lehçelerin incelenmesine yönelik çalışmalar teşvik edilmiştir. Bkz. A. Öztürkmen, **a.g.e.**, s.51.

çalışmaları bakımından oldukça önemli bir yere sahip olan *Halka Doğru* adlı bir dergi çıkarmıştır. Tüm bu yayınların başlıca amacını, ulus-devlet olmanın bir gereği olarak toplumun millet fikri etrafında bilinçlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu gerekçeyle Maarif Vekâleti'ne bağlı bir Hars Dairesi'nin 1920'lerde kurulmasıyla başlayan halka ait unsurların tespit edilip derlenmesi süreci 1932 yılında Türk Ocakları yerine kurulan Halkevleri vasıtasıyla yeni bir ivme kazanmıştır. Bununla birlikte devletin resmî kanalları aracılığıyla yapılan halk kültürüne ilişkin çalışmaların yanı sıra bağımsız statüye sahip kurumlar tarafından da çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Bunlardan ilki olan ve Ankara'da 1927 yılında Türk (Anadolu) Halk Bilgisi Derneği adıyla kurulan dernek¹³, Türk halk bilgisi/folklor derneklerinin ilki olma özelliğine sahiptir (Bu kuruluş, 1932 yılında Halkevlerine katılma kararı alarak devletin resmî kanallarına dâhil olmuştur). Dernek tarafından neşredilen *Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber* (1927-1928) adlı kılavuz, derleme faaliyetlerinin yönünü bilimsel bir tabana oturtması bakımından dikkate değerdir¹⁴.

Atatürk dönemi kültür politikaları bağlamında yönetimin başlıca amaçlarından biri “ulus bilinci” yaratmaktır. Ulus-devlet düzenlerinin temel yapı taşlarından olan bu bilinç, toplumun kültürel kökenlerinin araştırılması anlamına gelmekteydi. Kültürel kökenlerin araştırılması ve bununla bağlantılı olarak halkın farkındalığının arttırılması gerekmektedir. Bu gerekçeyle kurulan Türk Tarih Kurumu (Nisan 1931)

¹³ Anadolu'daki halk kültürüne ilişkin çalışmalara yönelik olarak Nisan 1924-Şubat 1925 tarihleri arasında M. Halit Bayrı tarafından İstanbul'da on iki sayı yayımlanan *Anadolu Mecmuası*, Atatürk dönemindeki halkbilimi faaliyetlerindeki önemli basın-yayın organlarından: “Anadolu Mecmuası'nın neşrinden maksat, bir Anadolu ilmi ve bir Anadoluculuk mesleği vücuda getirmektir” şeklinde tanımlanan dergi, halkbilimine yönelik çalışmalarını “Anadoluculuk” kavramlaştırmasıyla özelleştirmiştir. Bu dergide bulunan bir diğer isim Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur. Dergi etrafından toplanan bu kadro, daha sonra Türk (Anadolu) Halk Bilgisi Derneği'nin kurucuları arasında yer alacaklarından Türk halkbilimi araştırmaları tarihinde önemli bir yer teşkil ederler. Bkz. Ö. Çobanoğlu, a.g.m., s.1007-1008.

¹⁴ Ö. Çobanoğlu, a.g.m., s.1002, 1011; Ö. Çobanoğlu, **a.g.e.**, s.48; A. Öztürkmen, **a.g.e.**, s.44-64.

ve Türk Dil Kurumu (Temmuz 1932), ulus bilinci yaratma ve toplumsal kimlik kazandırma bağlamında işlev yüklenmişlerdir. Bu süreçte “halka doğru” ilkesi benimsenmiş ve doğrudan halk bilgisinden yararlanılmıştır. Özellikle Türk Dil Kurumu’nun öncülüğünde gerçekleştirilen halk ağzından derleme faaliyetleri, “kültürel ulusallaşma” yolunda önemli bir adımdır¹⁵. Derleme faaliyetleri sırasında sadece ağız özellikleri tespit edilmemiş, Anadolu halkının gelenek, görenek ve bunlara ilişkin uygulamaları da kayıt altına alınmıştır. Türk halk kültürü araştırmaları tarihinde büyük öneme sahip olan çalışmalar sayesinde “Anadolu halk bilgisi külliyyatının” temelleri atılmıştır.

Halk bilgisine/folklorla ilişkin unsurların tespiti ve derlenmesini temel alan çalışmalar, Anadolu’nun dört bir yanında derleme faaliyetlerini başlatmıştır. Bu bağlamda millî kültür unsurlarının tespitine, derlenmesine, işlenmesine ve yaşanır konuma getirilmesine önem verilmiştir¹⁶. 1920’lerde halk unsurlarının tespiti ve derlenmesiyle başlayan bu süreç Türkiyat Enstitüsü, Musiki Muallim Mektebi, Etnografya Müzesi, Türk Dilini Tetkik Cemiyeti ve Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasıyla devam etmiştir. Atasözü ve ağız araştırmaları sırasında hazırlanan *Tarama* ve *Derleme Sözlükleri* ise dikkate değerdir¹⁷. Sözlüklerin hazırlanması sürecinde sadece ağız özellikleri kaydedilmemiş, Türk halk bilgisine ait birçok malzeme de toplanmıştır¹⁸.

¹⁵ A. Binyazar, “Atatürk’ün Yaratmak İstedığı Bilgi Toplumu”, **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri**, Haz. Nimetullah Hafız, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s.44-47; CHP, **Halkevleri Halkodaları 1932-1940**, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942, s.3.

¹⁶ A. Yuvalı, “Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Dünyasındaki Ortak Kültür ve Tarih Değerleri Yönüyle Değerlendirilmesi”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi II**, Haz. Mustafa Cöhce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoglu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s.861.

¹⁷ Ö. Çobanoğlu, **a.g.e.**, s.46-48; M. Öcal Oğuz, “Araştırmaların Tarihi”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, M. Öcal Oğuz (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s.35-38.

¹⁸ Halkevlerinin dil, tarih ve edebiyat şubeleri 1932-1935 yılları arasında yoğun bir şekilde çalışmışlar, Anadolu’nun birçok yerinden derlemeler yapmışlardır. Köylerin yanı sıra göçebe topluluklara varıncaya kadar hemen her yerden derlenen halk sözleri fişler halinde Türk Dil Kurumu’na gönderilmiştir. Ağız sözlüklerinin hazırlanmasına zemin hazırlayan bu çalışmalar sırasında halk bilgisine ilişkin olarak yaklaşık on bin

Bu bağlamda Atatürk dönemindeki başlıca kültür politikalarının halkı eğitmeye, millî kimlik oluşturarak dil ve tarih bilinci oluşturmaya yönelik faaliyetler olduğu görülür. Tüm bu faaliyetler içinde ise Türk halk bilgisine yönelik çalışmaların önemli bir yer kapladığını, bu faaliyetlerin basın ve daha özelde yerel basın organlarıyla yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür.

Basın, Yerel Basın ve Halk Bilgisi

Türkiye’de yerel gazeteciliğin tarihi vilayet gazeteleri ile başlatılabilir. Merkez ile çevre arasındaki ilişkinin sağlam ve doğru temellerde yürütülmesi amacıyla çıkarılan vilayet gazeteleri, günümüzün yerel gazetelerine benzer bir işleve sahip olmuşlardır. Benzer bir şekilde Millî Mücadele döneminde Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın hem ulusala hem de uluslararasına doğru bir şekilde anlatılması ve bu süreçte kamuoyunun dikkatini çekerek aydınlatılabilmesi için basına büyük önem verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında yerli ve yabancı gazetecilerle görüşmesinden; bazı gazetelere yazılar göndermesinden¹⁹; 1918 yılında Ruşen Eşref Üneydın ile yaptıkları ve her gün on iki saat olmak üzere üç gün boyunca süren söyleşisinden; TBMM toplanmadan önce 6 Nisan 1920’de Anadolu Ajansı’nı kurmasından²⁰, TBMM matbaasının kurulmasında öncü olmasından ve Konya’da *Halk* adını verdiği gazetenin çıkarılması için

kadar kayıt tutulmuştur. Bkz. CHP, **103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı? Halkevleri (1932-1935)**, Ankara 1935, s.18.

¹⁹ Atatürk, 22-26 Ocak 1937 tarihlerinde *Vakit* gazetesinde başyazı kaleme almıştır. Asım Us adıyla yayımlanan yazıların konusu Türk-Fransız ilişkileri ve Hatay sorunudur. Bkz. H. Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s.158.

²⁰ Anadolu Ajansı’nın çalışmaları iki nokta üzerinde toplanabilir. Bunlardan birincisi, kamuoyunu yanlış yönlendirerek ulusal birliği tehlikeye düşürecek durumları önlemek adına tedbir almak ve halkı bilinçlendirmek; ikincisi, Kurtuluş Savaşı ve eylemiyle ilgili olarak ulusa yönelik faaliyetleri halka zamanında duyurmaktır. Bkz. İ. Öztoprak, “Atatürk, Basın ve Minber Gazetesi”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi II**, Mustafa Cöğce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s.912. Anadolu Ajansı’nın kuruluşu şu bildiri ile halka duyurulmuştur: “Kalbi İslâm olan Osmanlı Saltanat Merkezi’nin düşman işgaline geçmesi ve bütün ulus ve vatanımızın en büyük tehlikeye uğramasının sonucu olarak bütün Rumeli ve

maddi yardımda bulunmasından hareketle²¹ basına ve basın faaliyetlerine önem verdiğini söylemek mümkündür.

Basının kültür yaratımında ve aktarımındaki önemi, henüz erken dönemlerde kavranmış durumdaydı. Örneğin 1911 yılında kurulmuş olan Türk Yurdu Cemiyeti'nin yaygın organı olan *Türk Yurdu Dergisi* aracılığıyla “Türk dilinin, yaygın eğitim ve yayıncılık sayesinde Osmanlı toprakları dışındaki bütün Türklerin birleşmesinde anahtar bir rol üstleneceğinin savunulması²²” bu varsayımı destekler niteliktedir. Benzer şekilde Cumhuriyet ilan edilmeden önce, 1920 yılında Maarif Vekili Dr. Rıza Nur tarafından Hars Dairesi Müdürlüğü kurularak kültür politikası bağlamında “halkiyâta” dair ürünlerin derlenmesi için okullara genelge gönderildiği bilinmektedir. Bu düşüncenin devamı olarak öğretmenler tarafından *Muallimler Birliği Dergisi*'nin çıkarılmasını ve halkbilimi derlemelerine uygun yol ve yöntem gösteren yazıların kaleme alınmasını²³ aynı bakış açısı içinde değerlendirmek mümkündür.

Atatürk döneminde kişisel çabalarla çıkarılan dergiler de olmuştur. “Türkçü Dergiler” kimliğiyle tanımlanan bu dergilerde Türkiye dışındaki Türklere yönelik yazılar yer almıştır. Bu dergiler arasında *Yeni Türkistan* (1927-1931), *Emel* (1930-1935), *Orhun* (1933-1934) ve *Bilgi* (1938) sayılabilir²⁴. Bununla birlikte Türk tarihi ve dış politik gelişmelerin yanı sıra dil ve halk bilgisi üzerine kaleme alınan yazıları

Anadolu'nun giriştiği ulusal ve kutsal savaş sırasında halkın en doğru iç ve dış haberlerle aydınlatılması önemle göz önünde tutulmuş ve burada en yetkili kişilerden kurulu bir Özel Heyet'in yönetiminde ve Anadolu Ajansı adı altında bir kurum kurulmuştur ...” Bkz. H. Topuz, **a.g.e.**, s.132-133.

²¹ F. Mermer, “Atatürk ve Basın”, **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri**, Nimetullah Hafız (Haz.), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s.207-208; Y. Özkaya, “Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, S 3, 1985, s.883; İ. Öztoprak, a.g.m., s.911, 913.

²² A. Öztürkmen, **a.g.e.**, s.46.

²³ Ö. Çobanoğlu, a.g.m., s.1006-1007; N. Tan, **Atatürk ve Türk Halk Kültürü (Folkloru)**, Atatürk'ün Doğumunun 120. Yıldönümüne Armağan 1881-2001, Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.9.

²⁴ A. Doğan, “Edebiyat Dergileri (1923-1938)”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi II (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, s.993.

yayımlayan, kadrosunda Mahmut Ragıp Kösemihal, Nihat Sami Banarlı, Pertev Naili Boratav, Orhan Şaik Gökyay gibi ünlü isimlerin bulunduğu ve Hüseyin Nihal Atsız tarafından on yedi sayı çıkarılan *Atsız Mecmua*'dan (1931-1932) bahsetmek mümkündür.²⁵

Atatürk döneminde halk bilgisine yönelik çalışmaların büyük bir kısmı “köycülük politikaları” içinde yer almıştır. Örneğin, köylünün bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi sürecinde çeşitli yayın organları vasıtasıyla derlemeler yapılmıştır. Sayılarında köycülük konusuna büyük yer ayıran *Atsız Mecmua*'daki köy konulu yazıların bir kısmının Bozkurt, Dede Korkut, Irkıl Ata, Deli Dumrul gibi isimler altında yayımlanması²⁶ konu bağlamında ayrıca dikkate değerdir.

Yazar kadrosunda Pertev Naili Boratav, Âşık Veysel, Orhan Şaik Gökyay gibi önemli isimlerin yer aldığı ve 1935 tarihinde Ankara'da aylık olarak çıkarılan *Yücel* dergisi, halkbilimi/bilgisi araştırmaları tarihi içinde diğer önemli yayın organlarından biridir. Dil, şiir, hikâye, halk edebiyatı gibi yazıların yayımlandığı dergi, yüz altmış üçüncü sayısından sonra 1956 yılında yayın hayatını sonlandırmıştır.²⁷

Halk bilgisi faaliyetleri bağlamında dönemin dikkat çeken birkaç yayınının yanı sıra bölgesel Halkevlerinin yayın faaliyetleri de yerel basın-yayın organları içinde yer almaktadır. Hem bu gerekçeyle hem de bu bildirinin ana konusu *Devrim* gazetesinin başyazarı İ. Cemal Aliş'in Bartın Halkevi'nin yayın komitesinde yer alması ve 1938 yılında başkanlığına geçmesi²⁸ dolayısıyla Halkevleri ile Halkevlerinin folklor bağlamındaki basın faaliyetlerinin ele alınması önemlidir.

²⁵ C. Metin, a.g.m., s.845-846.

²⁶ S. Bayındır Uluskan, a.g.e., s.110-111.

²⁷ A. Doğan, a.g.m., s.992.

²⁸ Ç. Asma ve G. Yavuzaslan, **Kalemin Aydınlığında Bir Ömür İbrahim Cemal Aliş ve Bartın Gazetesi (1906-1977)**, Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın 2014, s.48.

Halkevleri ve Halkevlerinin Halk Bilgisine İlişkin Basın Faaliyetleri

Derleme çalışmalarının etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi ve bunların yayımlanması konusundaki faaliyetleriyle Halkevleri, Türk halkbilimi tarihinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Zamanla Türkiye'nin birçok ilinde şube açan bu kuruluşların yayın organları, günümüzde "Anadolu halk bilgisi külliyyatının" ana kaynakları durumundadırlar.

Anadolu'da Türk Ocaklarının kapanmasından sonra açılan Halkevlerinin kuruluşu ve yapılanma şeması için bazı ülkelerdeki benzeri kurumlar örnek alınmış ve yönetmelikleri getirilen bu kurumlardan uygun olanları seçilip uyarlanmıştır²⁹. Henüz yapılanma aşamasında ve hatta öncesinde uluslararası standartları takip etmeye çalışan Halkevlerinin, benzer şekilde millî edebiyat oluşturma faaliyetlerinde de teknik ve yöntem bakımından belli bir bakış açısı benimsedikleri görülür. Diğer bir deyişle, temel amaç, çağdaş bilime ve sanata dair anlayış ve uygulamaları Türk toplumuna tanıtop yaygınlaştırmaktır. İkinci aşamada ise yapılacak olan, aydın-halk arasında köprü kurarak aydınların halktan uzaklaşmalarını önlemektir³⁰. Örneğin, halk bilgisi içinde yer alan halk oyunlarının Halkevleri bünyesinde belli bir disiplin alınmasını ve kuramsal çalışmalara başlanılmasını³¹ bu düşünceyle açıklamak mümkündür.

Atatürk dönemi kültür politikalarına ilişkin uygulamalarda, bu bağlamda, Halkevleri önemli bir yere sahip olmuştur. İsmet

²⁹ S. Bayındır Uluskan, **a.g.e.**, s.43-44; M. Şakiroğlu, "Atatürk Döneminde Kültür Çalışmaları", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi-Atatürk ve Gençlik [Özel Sayısı]**, C L, S 407, 1985, s.293-294.

³⁰ Ö. Çobanoğlu, "Atatürk Devrimlerinin Kültür Konsepti Bağlamında Halkevlerinde Türk Halkbilimi Çalışmalarının Kuramsal Eğilimleri", **I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.80-81; A. Süslü, "Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 31, 1995, s.28.

³¹ A. Çakır, "Atatürk Döneminden Günümüze Türk Halk Oyunları Üzerine Bir Değerlendirme", **I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.73.

İnönü'den hareketle Halkevlerinin amacı, “Cumhuriyet Halk Partisinin, Halkevleri vasıtasıyla memleket içinde takib ettiği kültür politikası; bu vasıta ile ilmi ve fenni, güzel sanatları yaymak, bu memleketin siyaseti, iktisadiyatı hakkında en yeni, en doğru malûmatı ortaya dökmektir”³² şeklinde özetlenebilir.

Kâtibi umumi Recep Peker ise Halkevlerinin kuruluş amacını şu şekilde ifade eder: “...milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilâtlandırmaktır”³³. Bu amaçla Halkevleri bünyesinde oluşturulan dokuz şube³⁴, “teknik beynelmilel, ruh Türk; usul beynelmilel, üslub Türk”³⁵ düşüncesiyle hareket ederek çalışmalarını sürdürmüşlerdir³⁶.

Millî dilin, tarihin ve edebiyatın sağlam temeller üzerine oturtulması için Halkevleri bünyesinde çalışmış olan “Dil, Tarih ve Edebiyat Şubeleri”nin çalışmaları halk bilgisi alanı içinde yer almaktaydı³⁷. Türk kültürünü geliştirme ve yayma amacıyla hazırladıkları programlar çerçevesinde Halkevlerinin dil ve tarih şubelerince yürütülen halk bilgisi alanındaki çalışmaları dikkate değerdir. Bu bakış açısı içinde özellikle “dil ve mevzu” meselesi, edebiyatı değerlendirmek ve geliştirmek

³² CHP, **103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı? Halkevleri (1932-1935)**, Ankara 1935, s.2.

³³ CHP, **a.g.e.**, s.6.

³⁴ Millî bütünlük prensibiyle çalışan Halkevlerinin 1935 yılında “Dil, Tarih, Edebiyat; Art (Güzel Sanatlar); Temsil; Spor; Sosyal Yardım; Halk Dershaneleri ve Kurslar; Kitapsaray ve Yayın; Köycülük; Müze ve Sergi” olmak üzere dokuz şubesi bulunmaktaydı.

³⁵ CHP, **a.g.e.**, s.38-39.

³⁶ Halkevlerinin Güzel Sanatlar Şubeleri tarafından radyodan on beş günde bir yapılan “Halkevleri Sanat ve Folklor Geceleri” adı verilen programlar geleneksel Türk müzik kültürünün tanıtılıp anlatıldığı bir ortam sağlamıştır. Bu süreçte Türk halk müziği ve dansları tanıtılırken onların yaygınlığı da sağlanmıştır: “Vaktile yalnız Zeybek bilen büyük şehir çocukları, şimdi Halay’ı, Horan’ı, Bar’ı birbirinden daha güzel, daha usta oynar olmuşlardır”. Bkz. CHP, **Halkevleri Halkodaları 1932-1940**, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942, s.5.

³⁷ Başlangıçta Dil ve Edebiyat Şubesi’ne bağlı olan tarih çalışmalarının 1940’lı yıllardan sonra Müze Şubesi’ne birleştirilmesi üzerine oluşturulan Tarih ve Müze Şubeleri, millî kültürü araştıran Halkevi şubelerine dönüşmüşlerdir. Bkz. CHP, **a.g.e.**, s.16. Yani, 1940’lı yıllardan sonra Halkevleri içindeki halk bilgisine/folklorla ilişkin çalışmalar, bu şubeler tarafından gerçekleştirilmiştir.

için esas malzemeler olarak görülmüştür. Bu esaslar içinde mevzunun başvuru kaynakları ise birincil sözlü kültür ortamının³⁸ yaratıları olan halk edebiyatı ürünleri olmuştur. Halkevlerindeki halk edebiyatı temelli çalışmaları, bu bağlamda “ortak ulus bilinci yaratma politikaları” olarak değerlendirilmek mümkündür.

Halkevlerinin dil, tarih ve edebiyat şubelerindeki halk kültürünün derlenmesine yönelik çalışmalarda bilimsel bir bakış açısının gerekliliği vurgulanmıştır. Halkevlerinin faaliyetleriyle ilgili hazırlanan çalışmalarda, Atatürk döneminde “meraklı birkaç araştırmacının yaptığı derlemelerin” -bu kişiler günümüz halkbilimi araştırmalarında “amatör folklorcu” olarak ifade edilir- teknik ve yöntem itibarıyla uluslararası bir nitelik taşımadığı sıklıkla ifade edilmiştir. Millî bir edebiyatın oluşturulması yolunda kaynak olacak olan halk bilgisi malzemelerinin³⁹, Türkiye’nin hemen her alanındaki sanatçılara ve onların sanatlarına ilham olması amaçlandığından derlemelerin uygun bir yöntemle yapılması büyük önem taşımaktaydı⁴⁰. Bu bakımdan Halkevleri tarafından ve onların basın organlarınınca gerçekleştirilen çalışmalar, Türk halk bilgisinin/folklorunun uzmanlarca araştırılmasını ve derlenmesini sağlayarak “bilimsel halkçılığın” temellerini atmıştır⁴¹.

³⁸ W. J. Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü Teknolojileşmesi**, Sema Postacıoğlu Bannon (Çev.), Metis Yayınları, İstanbul 2013.

³⁹ Bu düşünüş biçimini Vahit Topçugil’in *Devrim* gazetesinde kaleme aldığı “Bartın’da Toplanılan Maniler I” başlıklı yazısında görmek mümkündür: “Bir yurdun ekonomik durumunu araştırıp tespit etmek ne kadar lâzımsa, kültür yönünden sosyetenin duygularını kamçılıyıp yurd sevgisini aşlamak için lâzım olacak elemanları da araştırıp bulmak ve tespit etmek lâzımdır. Ve aynı derecede önemlidir. Madde kadar, mantıklı maneviyat da insan sosyetesini için lâzımdır. İşte bu maneviyatı bugünkü vaziyette, bize, kültür verecektir”. Bkz. Vahit Topçugil, “Bartın’da Toplanılan Maniler I”, **Devrim**, 9 İlkteşrin 1935, S 38, s.2.

⁴⁰ Bk. CHP, **103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı? Halkevleri (1932-1935)**, Ankara 1935.

⁴¹ M. Şakir Ülkütaşır, **Cumhuriyet’le Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972, s.57.

Halkevlerinin 1940 yılına ait talimatnamesinde yapılması istenen işlerden biri “umumiyetle folklor üzerinde çalışmak” şeklinde belirtilmiştir⁴². Bu kapsamda yapılan yayın ve dergiler, üç kısma ayrılmış durumdadır:

1. Mahallî tarih, halkiyat ve hayat tetkiklerine ait olan yahut da bir gezinin, bir çalışmanın, bir kutlamanın tafsilatını veren broşürler;
2. Muhitin tarihini veren, halkiyatını inceleyen, muhitte yetişen büyüklerin eserleri ve hayatlarını anlatan kitaplar;
3. Mecmualar veya mahallî gazetelerde devamlı sayfalar⁴³.

Halkevlerinin halk bilgisine/foklora ilişkin basındaki faaliyetlerinin ilkini gazetelerde yayımladıkları yazılar oluşturmaktadır. Örneğin, Çorum Halkevi edebiyat şubesi (1932-1935), *Çorum* gazetesinde beş halk şairinin hayatlarını ve eserlerini konu alan yazılar yayımlamıştır. Bununla birlikte bazı Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından çıkartılan *Yurd* gazetesinde ilgili yazılar yayımlamışlar ve dağıtımını da yapmışlardır⁴⁴.

Halkevlerine ait dergiler de halkbilimi/folklor çalışmalarında önemli olmuştur. Bunları aynı zamanda köycülük politikaları çerçevesinde de ele almak mümkündür. Köklerini halka doğru ilkesinden alan ve bir bakıma “kültür merkezi” işlevi görmüş olan Halkevleri (1932), “hem kültür üreten hem de ürettiği kültürü yayan kurumlar olmuşlardır⁴⁵”. Bu kurumların yönetiminde çıkarılan dergiler ise Anadolu halk kültürünü kayıt altına alan yerel basın organları arasında yer alırlar.

Halkevlerine ait yayınların büyük bir kısmında Türk folkloruna ilişkin çalışmalara yer verilmekle birlikte, Ziyaeddin Fahri (Fındı-

⁴² CHP, **Halkevleri 1940**, Ulusal Matbaa, Ankara 1940, s.5-6.

⁴³ CHP, **a.g.e.**, s.10-11.

⁴⁴ CHP, **103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı? Halkevleri (1932-1935)**, Ankara 1935, s.24.

⁴⁵ A. Binyazar, a.g.m., s.47.

koğlu) ve Halit Bayrı gibi dönemin bilinen halk bilgisi/folklor araştırmacılarının girişimleriyle 1927 yılında kurulan Türk Halk Bilgisi Derneği, 1929 yılından itibaren *Halk Bilgisi Haberleri* adıyla bir süreli yayın çıkarmıştır⁴⁶. 1931 yılına kadar on dokuz sayı çıkaran dergi, Fuad Köprülü'nün Eminönü Halkevi'ndeki Edebiyat Şubesi'nin başına geçmesiyle Eminönü Halkevi'nin resmi yayın organı haline gelmiştir. Dergi, zaman zaman kesintiye uğramakla beraber 1947 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Özellikle bu dergide derneğin faaliyetlerinden olan araştırma gezilerine dair notların yayımlanmasından dolayı halk kültürüne ilişkin birçok bilgi bulmak mümkündür⁴⁷.

Her ayın birinde çıkan kültür mecmuası *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 1933 yılında Ankara'da Halkevinin resmî basın organı olarak yayın hayatına başlamıştır. Editörlüğünü Fuad Köprülü'nün yaptığı dergi, her sayısında felsefe, sosyoloji ve coğrafya gibi disiplinlerden yazıların yanı sıra edebiyat tarihi, folklor ve halk edebiyatı gibi halk kültürüne yönelik derleme ve makalelere yer vermiştir. Bu süreçte çıkarılan Halkevlerinin diğer yayınları arasında *Akgünler* (Adana), *Çağlayan* (Antalya), *Altıok* (Edirne), *Halkevi* (Eskişehir), *Yenidoğuş* (Manisa), *Batıyolu* (Kırklareli), *Ün* (Isparta), *Fikirler* (İzmir), *Taşpınar* (Afyon), ... sayılabilir⁴⁸.

⁴⁶ 1927 yılında Anadolu Halk Bilgisi Derneği adıyla kurulan, bir yıl sonra Türk Halk Bilgisi Derneği adını alan bu kuruluş, *Halk Bilgisi Mecmuası* adıyla bir sayılı dergi çıkarmıştır. Dernek bir yıl sonra ise uzun bir yayın hayatı olacak olan *Halk Bilgisi Haberleri* Dergisi'ni yayımlamıştır Bkz. Ö. Çobanoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Halkbilimi Çalışmaları Tarihçesi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi III (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, s.1007-1008; İ. Ünver Nasrattunoğlu, "Atatürk ve Türk Folkloru", **I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.184.

⁴⁷ S. Bayındır Uluskan, **a.g.e.**, s.60; S. Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s.25; A. Öztürkmen, **a.g.e.**, s.61; M. Şakir Ülkütaşır, **a.g.e.**, s.40.

⁴⁸ CHP, **103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı? Halkevleri (1932-1935)**, Ankara 1935, s.25, 140; M. Şakir Ülkütaşır, **a.g.e.**, s.72; M. Şakiroğlu, "Atatürk Döneminde Kültür Çalışmaları", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi-Atatürk ve Gençlik [Özel Sayısı]**, C L, S 407, 1985, s.300-301; M. Şakiroğlu, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", **Ke-bikeç**, S 3, 1996, s.132.

Türk folklor araştırmaları tarihi bağlamında Halkevlerinin yayınları arasında *Ülkü* dergisinin ayrı bir önemi vardır. Diğer Halkevleri dergileri mahallî yayınlar yaparken *Ülkü*, Ankara'daki Halkevleri genel merkezince çıkarılmış ve bu yüzden merkezi bir konuma sahip olmuştur. Bizzat Atatürk'ün adını verdiği dergi, 1933-1950 yılları arasında kesintisiz yaklaşık olarak on yedi yıl, iki yüz yetmiş sayı çıkmıştır. İlk sayıda yer alan *Ülkü Niçin Çıkıyor?* başlıklı yazıda derginin amacı tanımlanmış durumdadır: "...ÜLKÜ millî dile, millî tarihe, millî sanatlara ve kültüre hizmet için... ÜLKÜ bütün bu gayelere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki harareti yazı vasıtasıyla yaymak için çıkıyor"⁴⁹. Ahmet Kutsi Tecer tarafından yönetimin üstlenilmesiyle dergide yüz ikinci sayısından sonra edebiyat ve folklorla ağırlık verildiğini⁵⁰ belirtmek gerekir.

Türk folklor çalışmaları tarihinde ulusa yayılan Halkevleri ile bölgesel faaliyetlerde bulunanların yayın çalışmalarının yanı sıra yerel gazetelerin de ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kimi zaman bu gazeteler, *Devrim* gazetesi örneğinde olduğu gibi, Halkevinin yayın organı gibi hareket etmişlerdir.

Devrim gazetesinin başyazarı ve sahibi İbrahim Cemal Aliş'in, aynı zamanda, Bartın Halkevi'nin "kitapsaray ve yayın komitesi" başkanı olması, gazeteyi adeta Bartın Halkevinin resmî yayın organı haline getirmiştir. *Devrim*'in sayılarında yer verilen "Tarihi Hikâye (Fıkra)" ve özellikle "Halk Bilgisi" sütunlarının, Bartın Halkevi çalışmalarıyla birlikte yürütüldüğü *Bartın Halkevi Çalışma Raporu*'nda şu şekilde yer alır⁵¹:

"Tarihi Yazılar: Dil, tarih ve edebiyat komitemiz yurddaşların tarihî yazılarla aydınlanmasını saptamak için küçük parçalar halinde yazılar hazırlatmış ve bu yazılar 'Tarihî Yapraklar' 'Tarihî Hikâyeler' başlıkları

⁴⁹ C. Metin, a.g.m., s.843-844.

⁵⁰ A. Doğan, a.g.m., s.991.

⁵¹ **Bartın Halkevi Çalışma Raporu 1936 (İlk Altı Aylık)**, 1 İkinci Kânun-30 Haziran 1936, s.13. 3 Ciltlik Bartın Halkevi Çalışma Raporlarına ulaşmamı sağlayan yerel tarih araştırmacısı Çetin Asma beyefendiye teşekkürlerimi sunarım.

altında kitapsaray ve yayım komitesi tarafından Bartın ve Devrim gazeteleriyle yayılmıştır.”

“Derlenen Halk Türkülerinin Yayını: Yine bu komitemiz mahallî halk türkülerini derleyerek basturup yaymak üzere hazırlamış fekat bütçemizin müsadesezliğinden şimdilik Devrim gazetesiyle yaymak suretiyle kalmıştır.”

Bu cümleden Bartın Halkevi'nin resmî bir yayın organı olmadığı, yayın faaliyetlerinin *Bartın* ve *Devrim* gazeteleri aracılığıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bunu Vahit Topçugil'in *Devrim* gazetesinde yayınlanan yazı dizisindeki şu ifadelerinden de anlamak mümkündür: “Bu oyunlardan bazılarını evvelce *Bartın* gazetesinde yazmışım⁵²”.

Devrim Gazetesi Hakkında

Bartın'ın ilk günlük gazetesi olan *Devrim*, 16 Ağustos 1935 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. 27x40 cm ebatlarında siyah olarak 3. hamur kâğıda iki sayfa basılarak çıkarılan gazetenin kurucusu ve başyazarı İbrahim Cemal Aliş'tir. 4 Mayıs 1936 yılında son sayısını çıkararak yayın hayatını sonlandıran gazetenin⁵³ köşe yazarları arasında İbrahim Cemal Aliş, Mahmut Maan, Nazım Darıcı ile öğretmen ve aynı zamanda folklor derlemecisi Vahit Topçugil yer almıştır. “Günlük Siyasal Gazete” alt başlığı ile yayın yapan gazete, o yıllarda radyodan kulaklıkla dinlenen haberleri günü gününe yayınlarak Bartın halkına duyurmuştur⁵⁴. Başlangıçta “pazardan başka her gün çıkan” gazete, 33. sayısından sonra kesintilere uğramış ve iki günde bir olmak üzere aralıklı olarak çıkarılmıştır.

⁵² Vahit Topçugil, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları 15 (Maniler-Bilmece-ler)”, **Devrim**, 14 Eylül 1935, S 26, s.2.

⁵³ Gazetenin yayın hayatını sonlandıracağı bilgisi 89. sayının birinci sayfasında “Okuyucularımıza” başlıklı şu haberde bildirilmiştir: “Basımevimizin, geciktürülmesi imkânı olmıyan işlerinden dolayı Devrim uzun müddet çıkmamak ızttarındadır. Bu karar, bir tatili neşriyat olmamakla beraber, fazla uzaması ihtimaline binaen, abonelerimizin hesapları tasfiye edilecek ve dünya haberlerini hulâsa halinde vermek ödevini *Bartın* gazetesi üzerine alacaktır”. Bkz. “Okuyucularımıza”, **Devrim**, 4 Mayıs 1936, S 89, s.1.

⁵⁴ Ç. Asma, **Bartın'da Yerel Basın 1914-2012**, Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın 2012, s.20; Ç. Asma ve G. Yavuzaslan, **a.g.e.**, s.55.

Yerel basın hakkında yapılan genel tanımlamalarda, bu yayın organlarının yerel konuları öncellediği, uluslararası ve hatta ulusal konuları sayfalarına taşımadıkları yönünde açıklamalar mevcuttur. Bu tanımlama “Taşra” veya “Anadolu Basını” olarak da adlandırılan bazı yerel gazeteler için geçerli ise de Bartın matbuat tarihinde kendine yer edinmiş olan *Devrim* gazetesi için pek mümkün görünmemektedir. Gazetede yer alan haber başlıkları bu varsayımı destekler niteliktedir: “İtalya, boyuna asker topluyor. Newyork Taymis gazetesi İtalya’nın hareketini takbih ediyor.”⁵⁵; “Uluslar Sosyetesı Konseyi dün ilk toplantısını yaptı. Eden, Sosyetenin hayalî bir imtihan geçirdiğini, bunu atlayamıyarak yıkılırsa dünya durumunun kötü olacağını söyledi.”⁵⁶; “Küçük Antant-Fransa ile aynı safta mücadelede hazırdr.”⁵⁷

Geçmişte ve bugün gazetelerin bilgilendirmekten başka eğitici, öğretici ve dönüştürücü işlevleri bulunmaktadır. Örneğin, başta İstanbul olmak üzere okuma yazması olmayan fakat Türkçe konuşan Rum, Ermeni gibi toplulukların kendi çevrelerinde okuma yazma öğretmek için Rum ve Ermenice harflerle fakat Türkçe olarak gazete yayımladıkları bilinmektedir⁵⁸. Bu açıdan, *Devrim* gazetesinin sayılarında yer verdiği yazı ve makalelere bakıldığında, Cumhuriyet sonrası dönemde oluşmaya başlayan yeni Türkiye’nin, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri içinde ve Türkçülük düşüncesi çerçevesinde, kültürel altyapısını hazırlayan bir gazete olduğu görülür.

Gazetenin Cumhuriyet’i destekleyici yazılara yer vereceği 16 Ağustos 1935 tarihli birinci sayısındaki İlk Söz başlıklı yazıda “Devrim, inkılâb demektir. Devrimin ülküsü de büyük Türk devriminin başarımlarını elinden geldiği kadar yaymak olacaktır. İ. Cemal Aliş” cümleleriyle ifade edilmiştir⁵⁹.

⁵⁵ *Devrim*, 16 Ağustos 1935, S 1, s.1.

⁵⁶ *Devrim*, 6 Eylül 1935, S 19, s.1.

⁵⁷ *Devrim*, 20 Şubat 1936, S 74, s.1.

⁵⁸ O. Özkaya Duman, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusal’dan Yerel’e Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, C VIII, S 12, 2013, s.1032-1034.

⁵⁹ *Devrim*, 16 Ağustos 1935, S 1, s.1.

Merkez tarafından yürütülen ve ülke çapında hayata geçirilmeye çalışılan Cumhuriyet ilkelerinin getirdiği değişiklikleri benimseyen ve inanan gazetenin sütunlarında, bu bağlamda, milliyetçiliği destekleyici yazılara yer vermesi, bu gazetenin Anadolu’da Cumhuriyet rejiminin yerleşmesine hizmet eden bir basın-yayın organı olduğunun göstergesidir. Birkaç haber ve köşe yazısı bu noktada örnek verilebilir: “*Hazar Türklerinden Kalan Eski Anıtlar ve İzler*”⁶⁰; “*Halk Ekonomisi: Yerli Mallarımıza Değer Vermeliyiz*”⁶¹; “*Plevne’de Türk Kahramanlığı-Mahmud Maan*”⁶², “*Fındak Kongresi*”⁶³, “*Gençlerin Özveriliği-Aralarında Topladıkları Para ile Halk Evinin Balkonunu Yaptırıyorlar*”⁶⁴, “*Yurddaş! - 31 Birinciteşrin Arşivusal Arttırma Günüdür*”⁶⁵.

Sadece bölgesel haberleri değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası alandaki konuları da sayfalarına taşıyan ve bu sebeple yerel basın niteliklerini aşan gazete, aynı zamanda, yayımladığı 89 sayının 55’inde halk bilgisine ayırdığı sütunlarıyla dikkat çekmektedir. Derlenen malzemelerin kayıt altına alındıkları kaynaklar olmaları bakımından arşiv niteliği taşıyan yerel gazeteler, Türk folkloruna ilişkin kayıtların konduğu alanlardır. Bu bağlamda *Devrim* gazetesi, dönemi bağlamında, “yerel halk bilgisi dergisi” işlevi üstlenmiştir.

Devrim Gazetesinde Halk Bilgisi Sütunu ve Vahit Topçugil

Devrim gazetesinin yayımlanan 89 sayısının 54’ünde “Halk Bilgisi” adlı sütuna yer verilmiş ve bu kısımda öğretmen ve folklor derlemecisi Vahit Topçugil’in köşe yazıları dizisi şeklinde derlemeleri yayımlanmıştır.

Vahit Topçugil, aynı dönemde, Eminönü Halkevi tarafından çıkarılan *Halk Bilgisi Haberleri* dergisinin yazar kadrosunda da yer almıştır. Bu bilgi *Devrim* gazetesinin 7. sayısındaki “Halk Bilgisi” sütununda

⁶⁰ *Devrim*, 24 Ağustos 1935, S 8, s.1.

⁶¹ *Devrim*, 23 Ağustos 1935, S 7, s.2.

⁶² *Devrim*, 10 Eylül 1935, S 21, s.2.

⁶³ *Devrim*, 12 İlkteşrin (Ekim) 1935, S 41, s.1.

⁶⁴ *Devrim*, 17 İlkteşrin (Ekim) 1935, S 44, s.2.

⁶⁵ *Devrim*, 23 İlkteşrin (Ekim) 1935, S 49, s.1.

yer alan “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları Maniler-Bilmeceler” başlıklı yazının dipnotunda şu şekilde geçer: “Bu manilerden bir kısmı, İstanbul Halkevi dil-tarih-edebiyat şubesi tarafından neşredilen Halk Bilgisi Haberleri mecmuasında çıkmıştır”⁶⁶.

Vahit Topçugil, *Devrim* gazetesinin “Halk Bilgisi-Derleme” alt başlığında kaleme aldığı “Bartın’da Toplanılan Maniler 1” adlı yazı dizisinin ilkinde folklor araştırmalarının önemini şu cümlelerinde belirtmiştir:

“... tarihte bir müessese halinde yaşamış ve yaşatmış kültür elemanlarını araştırıp şimdi işe yarayacaklarını işlemek ve hali yaşatabilecek bir biçime sokmak lâzımdır. İşte, halk bilgisi (folklor), bu kültür elemanlarının, başta önemli olanlarını araştıran bir iştir ki, bizde bu yönden çalışma, hemen hemen Cumhuriyet’ten sonra başlamıştır. Tarihte, acuna her yönden örnek eserler bırakan ulusumuzun yüksek değerlerini, kestirmeğe, hale ruh vermeğe yarayacak olan bu işe çok önem vermek lâzımdır”⁶⁷.

Gazetenin 3. ve 30. sayı aralığındaki “Halk Bilgisi” sütununda “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları (Maniler-Bilmeceler)” adıyla Vahit Topçugil’in yazı dizileri yayımlanmıştır. Gazetenin 38. sayısından sonra ise sütun “Halk Bilgisi-Derleme” başlığını almıştır. Bu ad altında gazetenin 38. ve 77. sayı aralığında “Bartın’da Toplanan Maniler” başlığıyla Vahit Topçugil’in yazı dizisi derlemeleri yayımlanmıştır.

Gazetenin toplamda 54 sayısında Vahit Topçugil’in halk bilgisine ilişkin derlemelerine yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte yayın hayatını sonlandırdığı 89. sayısının son sayfasında “Halk Türküleri” başlığı altında 1 adet türkü derlemesine yer verilmişse de türkünün derlendiği yöre ve derleyeni hakkında herhangi bir bilgi verilmiştir.

⁶⁶ *Devrim*, 23 Ağustos 1935, S 7, s.2.

⁶⁷ Vahit Topçugil, “Bartın’da Toplanılan Maniler 1”, *Devrim*, 9 İkteşrin 1935, S 38, s.2.

Vahit Topçugil tarafından kaleme alınan eğlence toplantılarına ilişkin yazı dizilerinde, toplantılarda söylenen mani ve bilmecelere yer verilmekle birlikte geleneğin kendisi ve icrası hakkında da bilgi bulmak mümkündür. Diğer bir deyişle, bu yazı dizileri Safranbolu eğlence geleneğine ilişkin bir monografi niteliğindedir. Bu monografi içinde eğlence toplantılarındaki çerez çeşitleri hakkında⁶⁸; büyük eğlence ve oyun gruplarının bulunduğu sıra geceleri⁶⁹ ile Safranbolu'nun farklı bölgelerinde icra edilen sıralar hakkında⁷⁰; eğlencede oynanan oyunlar ve oyunlardaki cezalar hakkında⁷¹; delikanlıların sıralarında söylenen bozlaklar hakkında bilgi edinilmektedir.

Yazı dizisinde yer alan derlenmiş metinlerde yerel ağız özelliklerinin korunduğu ve bazı kelimelerin anlamları ile açıklamalarının dipnotta verildiği görülmektedir. Gazeteden alınan birkaç örnek şu şekildedir: “Sarka, bir nevi cepken; Kıynak, şak, parça; Tefe başı, gelin elbisesi yapılan kumaş”⁷²; “Ker, kızılık ağacının genç dallarından yapıl-

⁶⁸ “... çerez çeşitlerini de hemen şu şekilde listede gösterebiliriz: Tavşut: Her cins meyva kuruları ki, bunlar ya kuru olarak veyahut hoşaf halinde verilir. Kavud: Kavurğa denilen mısır ve buğdaydan yapılmış un ile şekerin karıştırlmış. Kabak çerki...” Bkz. Vahit Topçugil, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 19 Ağustos 1935, S 3, s. 2.

⁶⁹ “Eğlence ve oyunlara yol açan sıraları üç şekilde tetkik edeceğiz: 1. Köy yaşlılarının sıraları 2. Kadınların sıraları ve 3. Delikanlıların sıraları”. Bu derlemeler için *Devrim* gazetesinin 5. ve 18. sayı aralığındaki Vahit Topçugil’in köşe yazısı dizilerine bakılabilir.

⁷⁰ “Eflâni bölgesinde sıralar biraz ayrılış gösterir. Safranbolu köylerinde sıralar yaşlara göre yapılırken, Eflâni’de genel şölen (umumî ziyafet) şeklinde, gece veya gündüz yapılabilir. Bu eğlence ve ziyafetlere katılanlarda yaş farkı aranmaz, her yaşta insan bulunabilir”. Bkz. Vahit Topçugil, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları 16 (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 18 Eylül 1935, S 29, s.2.

⁷¹ “Genç sıraları bu suretle kurulduktan sonra oyunlar oynanır. Bunlar arasında yüzük oyunları... kadı ve sığırtaç oyunları vardır... Sonra saz, kaval gibi çalgılardan hangisi varsa bunlarla oyunlar yapılır ve söyleyiciler bozlak, deyişleme, mani ve türkü söylerler”. Bkz. Vahit Topçugil, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları 12 (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 6 Eylül 1935, S 19, s.2.

⁷² Vahit Topçugil, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları 5 (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 26 Ağustos 1935, S 9, s.2.

mış is ki rastuk yerine kullanılır; Ağmak: yükselmek, çıkmak, bir taraftan öte tarafa düşmek”⁷³ gibi.

Devrim gazetesinin 38. sayısından sonraki “Halk Bilgisi” sütununda yer alan köşe yazıları, “Derleme-Bartın’dan Toplanılan Maniler” başlığı altında Vahit Topçugil tarafından kaleme alınmıştır. Araştırmacı, Bartın’ın çoğu semtinde mani söyleyiciler olduğu gibi Kanlı Irmak, Sıtmayanı, Hendekyanı, Orduyeri ve Asma semtlerinde bu türden manicilere daha çok rastladığını belirttikten sonra bu manileri kendisinin Gürgenpınarı ve Amasra’dan topladığını nakletmiştir. Gazetede ki maniler kimi zaman kaynak kişinin doğrudan kendisinden kimi zaman da yanında taşıdığı cönklerden veya defterlerden derlenmiştir.⁷⁴

Gazetenin 77. sayısına kadar süren “Halk Bilgisi-Derleme” sütununda mani atma geleneği, kış geceleri eğlencelerindeki maniler ve düğün manileri hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. Ardından maniler, ilk mısralarının baş harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Bunlar metinler halinde verilirken, manilerden bir kısmının bölgede söylenen bazı halk türkülerinin varyantlarını meydana getirdiğinin dipnotlarla belirtilmesi ve bilgi verilmesi ise halk türkülerinin varyantlaşma süreçlerini göstermesi bakımından dikkate değerdir.⁷⁵

⁷³ Vahit Topçugil, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları 14 (Maniler-Bilmece-ler)”, *Devrim*, 11 Eylül 1935, S 23, s.2.

⁷⁴ Vahit Topçugil, “Bartın’dan Toplanılan Maniler 5”, *Devrim*, 16 İkteşrin 1935, S 43, s.2. “Ay doğar aya gider/Gün doğar güne gider/Ölsem kabire girsem/Cemalin benden gider... Dipnot: Yahud: Ay doğar Hinde gider/Su akar bende gider/Ölsem kenefe girsem/Hayalim sende gider. Bu mani de, daha önce bahsettiğim cönkten alınmıştır”. Bkz. Vahit Topçugil, “Bartın’da Toplanılan Maniler 8”, *Devrim*, 22 İkteşrin 1935, S 48, s.2.

“Yemenisi çim yeşil/Çayda kumlar kaynaşır/Sokaktan sessiz aldım/Evde dilim dolaşır... Dipnot: Yazılı cönkten alındı”. Bkz. Vahit Topçugil, “Bartın’da Toplanılan Maniler 30”, *Devrim*, 8 Nisan 1936, S 76, s.2.

⁷⁵ “Ev üstüne ev yaptım/Çıktım üstünden baktım/Yar seni gelecek diye/Çifte lâmbalar yaktım... Dipnot: Bu kıt’a Dam üstüne dam yaptım (of)/(Yandım Ayşem) üstünden baktım/(Yarım) yar seni gelecek diye (of)/(Yandım Ayşem) çifte lambalar yaktım. Kıt’asıyla başlayan Yandım Ayşem adlı bir türküye yeni bir varyant yapmıştır. Bu suretle bütün mani kıt’aları bu türküye tatbik olunabilir”. Bkz. Vahit Topçugil, “Bartın’da Toplanılan Maniler 14”, *Devrim*, 23 Sontışrin 1935, S 56, s.2.

Devrim gazetesindeki halk bilgisine ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında bu yazı dizilerinin halk arasındaki “mani, bilmece ve türkü gibi derlemeler” ile “eğlence toplantıları bağlamında halk tiyatrosu”⁷⁶ temalarında oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Atatürk döneminin ilk yıllarındaki (1919-1923) kitap temelli yayın faaliyetlerinde Millî Mücadele'nin ağır koşullarının etkisi görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemlerde ise kitap basımlarının artması söz konusudur. Bu dönemde kitabın yanı sıra gazete ve dergi faaliyetlerinden de bahsetmek mümkündür. Yayın hayatına başlayan gazetelerden sadece belli bir kısmı aralıksız çıkmayı başarmıştır. Ancak gazetelerin, dergilerden farklı olarak, öncelikle haber verme işlevine sahip olmaları, onların daha sınırlı sayıda fakat kalıcı olmalarını sağlamıştır. Gerek gazete gerekse dergi yayıncılığında İstanbul'un başı çektiği görülmektedir⁷⁷ de Ankara, İzmir gibi büyük şehirler dışında Anadolu'nun diğer illerinde özellikle Halkevleri bünyesinde veya kişisel çabalarla yerel basın faaliyetleri yürütülmüştür. Bununla birlikte, kişisel yayıncılık faaliyetlerinde İstanbul ile kurulan ilişkilerin belirleyici olduğunu ifade etmek gerekir. 1923 yılında yayın hayatına başlayan ve halen çıkarılmaya devam eden *Bartın* gazetesinin başyazarı İbrahim Cemal Aliş bu tür bir iletişim içinde bulunmuştur. Aliş'in *Bartın* gazetesi ile birlikte “Günlük Siyasal Gazete” alt başlığıyla 16 Ağustos 1935-4 Mayıs 1936 arasında çıkardığı *Devrim* gazetesi de böyle bir çabanın ürünüdür.

“Karanfilsin tarçınısın/Tamam benim harcınısın/Ben bu derdden ölürsem/Yine kendin acırsın... Dipnot: Bu da eski bir türkünün değişik bir kıtasıdır”. Bkz. Vahit Topçugil, “Bartın'da Toplanılan Maniler 21”, *Devrim*, 4 İllkânun 1935, S 64, s.2.

⁷⁶ Halkevi dergilerinde halk bilgisine ilişkin makaleler Öztürkmen tarafından “folklorun teorisi ve yöntemi”; “köy monografileri”; “halk şiiri, bilmece, masal, fıkra ve halk şarkıları derlemeleri”; “halk tiyatrosu ve halk dansları” olmak üzere dört grupta toplanmıştır. Bkz. A. Öztürkmen, **a.g.e.**, s.120. Bu tasniften hareketle *Devrim* gazetesinde yayımlanan yazılar üçüncü ve dördüncü grup içinde yer almaktadır.

⁷⁷ Y. Doğaner ve T. Yılmaz, “Kitap, Dergi ve Gazete Yayıncılığı”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi II (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, s.830-835.

Devletin sağladığı imkânlar dâhilinde “devlet folklorcülüğü” temelinde⁷⁸ şekillenen halkbilimi çalışmalarının yanı sıra bağımsız mesleki kurumlaşmalara dayalı olarak yapılan faaliyetlerin neticesinde yayınlanmış olan *Devrim*, gerek Bartın ve çevresi gerekse Türk halk kültürü üzerine yapılacak araştırmalarda önemli bir kaynaktır.

SONUÇ

Temelleri Avrupa’da atılan halk kültürü çalışmalarının günümüzde de önemini koruduğunu söylemek mümkündür. Avrupa’da XIX. yüzyılın ortalarından beri, Türkiye’de ise XX. yüzyılın başlarından bu yana bir disiplin olarak var olan halkbiliminin uygulama alanı oldukça geniş olup kültür politikaları içinde başvurulan alanlardan biri olmuştur. Bu bağlamda, Atatürk dönemi kültür politikaları içinde halka doğru gidilmiş ve “ortak ulus bilinci” yaratmak için halk bilgisinden çokça yararlanılmıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında “millî bilincin” yaratılması sürecinde gazete ve dergi gibi basın-yayın organları kilit rol üstlenmişlerdir. Bu devrede özellikle merkez ve yerel arasındaki bağlantıyı sağlayan “yerel basın-yayın” faaliyetleri önemli olmuş ve bunlar merkezin benimsediği ilkelerin yerele ulaştırılmasında ara organ olarak işlev görmüşlerdir. Bu basın-yayın organları, sadece yeni rejimin prensiplerini halka anlatmamış, aynı zamanda hayata geçirilecek kültür politikalarının uygulayıcıları olmuşlardır.

Milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri çerçevesinde halkın bilinçlendirilmesi ve bu süreçte sözlü halk ürünlerinin derlenmesi, Atatürk döneminde uygulanmış olan temel kültür politikalarındandır. Alman filoloğu Herder’in ortak ulus ruhu yaratmak için halka doğru gitmek gerektiği düşüncesini Türkiye’ye uyarlayan ve kuramsal çerçevesini çizen Ziya Gökalp, Anadolu’daki halk kültürüyle ilgili faaliyetleri derinden etkilemiştir. Bu gerekçeyle halka yönelik hız kazanmış ve halk yaratılarının kayıt altına alınması için devlet tarafından görevlendirilen kişilerce derleme çalışmaları başlatılmıştır. Bu politikalar aracılığıyla

⁷⁸ Ö. Çobanoğlu, a.g.m., s.1013.

yeni rejimin temellerinin halk kültürü üzerinde yükselmesi ve bu sayede millî bir kültürün oluşturulması amaçlanmıştır. Anadolu’da söz konusu amaç etrafında harekete eden basın-yayın organları var olmuştur. Bu bağlamda Bartın’da çıkarılan yerel gazete *Devrim* (1935-1936), sürece hem tanıklık etmiş hem de destek vermiştir.

İkincil sözlü kültür ortamının kayıt araçlarından biri olan gazeteler, Ong’un tanımlamasıyla, “toplumların yazılı hafızalarını oluştururlar”. İçerik bakımından günlük olayları konu edinen bu belgelerde ayrıca halk kültürüne ait birçok unsur bulmak mümkündür. Genellikle belli bir kişinin mülkiyetinde çıkarılan ve “yerel gazete” olarak adlandırılan bu yayınlar, Anadolu’daki yerel basın faaliyetleri içinde yer alırlar. Bu noktada özellikle yerel tarih araştırmalarında birincil kaynak durumunda olan mahallî gazetelerin tespit edilip derlenmesi ve incelenmesi önem arz etmektedir. Bunlardan biri olmakla beraber içerik itibarıyla yerel basın niteliklerini aşan *Devrim* gazetesi, Türk halkbilimi araştırmaları tarihinde dikkat çekilmesi gereken kaynaklardan biridir. Bartın’da çıkarılmış yerel bir gazete olan *Devrim*, ulusal ve bölgesel haberlerin yanında halk bilgisine ayırdığı sütunlarıyla folklor araştırmaları tarihinde önemli bir kaynak durumundadır.

Sonuç olarak bu bildiride Devrim, halkbilimsel olarak ele alınmış ve Türk folklor araştırmaları tarihindeki yeri gösterilmiştir. Tüm bunlarla birlikte, halkbilimine ilişkin çalışmalarda yerel yayınların kaynak olarak kullanılabilceğini ve bu sayede, üzerinde çalışılmamış halk kültürü ürünlerinin alana kazandırılabilceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Ağca, Hüseyin, “Atatürk Düşünce Sisteminin Tarihi Temelleri”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi I**, Haz., Mustafa Cöhce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005.

Akçura, Yusuf, “Folklor Nedir?”, **Muhit (Resimli Aylık Aile Mecmuası)**, S 13, 1929a, ss.975-977.

Akçura, Yusuf, “Folklor Nedir? (Geçen Nüshadan Devam)”, **Muhit (Resimli Aylık Aile Mecmuası)**, S 14, 1929b, ss.1050.

- Asma, Çetin ve Yavuzaslan, Güngör, **Kalemin Aydınlığında Bir Ömür İbrahim Cemal Aliş ve Bartın Gazetesi (1906-1977)**, Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın 2014.
- Asma, Çetin, **Bartın'da Yerel Basın 1914-2012**, Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın 2012.
- Bartın Halkevi Çalışma Raporu 1936 (İlk Altı Aylık)**, 1 İkinci Kânun-30 Haziran 1936.
- Başgöz, İlhan, "Türkiye'de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik", Serdar Uğurlu (Çev.), **Turkish Studies**, C VI, S 3, 2011, ss.1535-1547.
- Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.
- Binyazar, Adnan, "Atatürk'ün Yaratmak İstedığı Bilgi Toplumu", **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri, (12-14 Aralık 1998-Prizren)**, Haz. Nimetullah Hafız, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, ss.39-49.
- CHP, **103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı? Halkevleri (1932-1935)**, Ankara 1935.
- CHP, **Halkevleri 1940**, Ulusal Matbaa, Ankara 1940.
- CHP, **Halkevleri Halkodaları 1932-1940**, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942.
- Çakır, Ahmet "Atatürk Döneminden Günümüze Türk Halk Oyunları Üzerine Bir Değerlendirme", **I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, ss.71-76.
- Çobanoğlu, Özkul "Atatürk Devrimlerinin Kültür Konsepti Bağlamında Halkevlerinde Türk Halkbilimi Çalışmalarının Kuramsal Eğilimleri", **I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, ss.77-84.
- Çobanoğlu, Özkul "Atatürk Dönemi Türk Halkbilimi Çalışmaları Tarihi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi III (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, ss.1001-1016.

- Çobanoğlu, Özkul, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- Dâver, Bülent, “Atatürk Dönemi Kültür Politikası”, **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, ss.611-616.
- Devrim Gazetesi**, 16 Ağustos 1935-4 Mayıs 1936, S 1-S 89.
- Doğan, Âbide “Edebiyat Dergileri (1923-1938)”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi II (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, ss.987-994.
- Doğaner, Yasemin ve Yılmaz, Tuncer, “Kitap, Dergi ve Gazete Yayıncılığı”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi II (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, ss.825-836.
- Ersoy, Ruhi, “Folklor Çalışmalarının 100. Yılında ‘Folklor-Milliyetçilik’ İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler”, **Millî Folklor**, S 99, 2013, ss.51-62.
- İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumun Basımevi, Ankara 1998.
- Keskin, Mustafa, “Atatürk’e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Özel Sayısı**, C XIV, S 41, 1998, ss.359-373.
- Mermer, Fahri, “Atatürk ve Basın”, **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri**, Haz., Nimetullah Hafız Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.
- Metin, Celal, “Fikir Dergiciliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi II (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, ss.837-847.
- Nasrattınoğlu, İ. Ünver, “Atatürk ve Türk Folkloru”, **I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, ss.183-187.
- Oğuz, M. Öcal, “Araştırmaların Tarihi”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, M. Öcal Oğuz (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, ss.1-60.
- Ong, Walter J., **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözümlenmesi**, Sema Postacıoğlu Banon, (Çev.), Metis Yayınları, İstanbul 2013.

- Örnek, S. Veyis, **Türk Halkbilimi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Özkaya Duman, Olcay, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusal’dan Yerel’e Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, C VIII, S 12, 2013, ss.1031-1041.
- Özkaya, Yücel, “Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa’nın Basınla İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, S 3, 1985, ss.871-912.
- Öztoprak, İzzet, “Atatürk, Basın ve Minber Gazetesi”, Haz. Mustafa Cöhce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoğlu, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, ss.905-914.
- Öztürkmen, Arzu **Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Süslü, Azmi “Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 31, 1995, ss.21-42.
- Şakiroğlu, Mahmut, “Atatürk Döneminde Kültür Çalışmaları”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi-Atatürk ve Gençlik [Özel Sayısı]**, C L, S 407, 1985, ss.291-301.
- Şakiroğlu, Mahmut, “Halkevi Dergileri ve Neşriyatı”, **Kebikeç**, S 3, 1996, ss.131-142.
- Tan, Nail, **Atatürk ve Türk Halk Kültürü (Folkloru)**, Atatürk’ün Doğumunun 120. Yıldönümüne Armağan 1881-2001, Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Topçugil, Vahit, “Bartın’da Toplanılan Maniler 8”, **Devrim**, 22 İlkteşrin 1935, S 48, s.2.
- Topçugil, Vahit, “Bartın’dan Toplanılan Maniler 5”, **Devrim**, 16 İlkteşrin 1935, S 43, s.2.
- Topçugil, Vahit, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 19 Ağustos 1935, S 3, s.2.
- Topçugil, Vahit, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 23 Ağustos 1935, S 7, s.2.

- Topçugil, Vahit, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları 12 (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 6 Eylül 1935, S 19, s.2.
- Topçugil, Vahit, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları 15 (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 14 Eylül 1935, S 26, s.2.
- Topçugil, Vahit, “Safranbolu Köylerinde Eğlence Toplantıları 5 (Maniler-Bilmeceler)”, **Devrim**, 28 Ağustos 1935, S 9, s.2.
- Topuz, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- Ülkütaşır, M. Şakir, **Cumhuriyet’le Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972.
- Yıldırım, Dursun, “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri”, **Millî Folklor**, S 11, 1991, ss.13-21.
- Yıldırım, Dursun, “Türkiye’de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri”, **Millî Folklor**, C III, S 21, 1994, ss.2-15.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Dünyasındaki Ortak Kültür ve Tarih Değerleri Yönüyle Değerlendirilmesi”, Haz. Mustafa Cöhce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoğlu, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi Cilt II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, ss.859-870.

Ek-2

Sayfa : 2

DEVİRİM

No : 12

TARİHİ FIKRA

Bu sitede her gün

MAHMUD PAŞA

Abdülâzizin ölümlündeki esrar.

—Dünkü sayıdan devam—

Buna karşı Ali-bey daha keskin bir sesle: — Abdülâziz efendiye hitab ediyorum! mukabelesinde bulunur.

Bu sözü işiten Abdülâzizin yüzü mosmor olur; giymekte olduğu entarisinin ve gömleğin yakalarını yırtar; ağzından kanla karışık yeşil bir su gelir ve şen bu hakareti altında yaşayamam diyecek ödeki odaya girer, mindere kaplanır.

Bu vakânin evvelini, Mahmud Cefâlettin paşama kızkardeşinin konağında ki hatıradan öğrendiğim gibi, gerisini Tevfik bey, ölmeden önce, Üsküdar'da Nuh kuyusunda hikâye etmişti.

İkinci Mahmud'un üçüncü ikbali ve Abdülâzizin üvey annesi Tiryal-hanım efendi-nin evlâdlığı ve Tunuslu Bin Ayyad Mahmud paşanın damadı Hüseyin-bey, bana, analığından intikal etmiş olan bir makas gösterdi ve bunu Abdülâzizin damarlarını kestigi miakas olarak tanıttı. Kırmızı bir kadife kutu içinde bulunan bu makasın uçları gayet sivri idi, ki Abdülâziz bituupla sakalını düzeltirmiş

Mesrutiyetin ilanından sonra, mülga Zabtiye nezaretinin ordudan istediği za-bitler meyânında bulunarak Üsküdar mutasarrıf refiği olmuştum. Bahriye nazırı Cımal paşa merhum, kaymakam rütbesiyle sonradan Üsküdar mutasarrıfı olmuştu. Ekseriyette Üsküdar cihetinde bulunmakta olan seh-zadelerin siyaset erbabiyeye temaslarına mahal vermemek için, büfaların, görüşmek istedikleri kişilerinle, Mutasarrıflık dairesinin delâletiyle buluşmalarını teklif ve temin etmiştim. Bu münasebetle veliahd Yusuf İzzettin efendi-nin görüşmek istediği hürriyet kahramanı Atif ve şair Mehmet Emin beyleri, mutasarrıf, benim vasıtamla veliahdın köşküne göndermişti.

Yusuf İzzettinle vukubulan görüşmelerimin birinde, babasının ölümü hakkındaki fikrini sordum. Kati olarak intihar etmiş olduğunu söyledi.

(Arkası yarın)

935 modeli

Kadın mantoları ucuz ve feminath dikilir. Kırmızı söküğü: Ordular-terzi Emin. 5-7

Safranbolu köylerinde

Eğlence toplantıları
MANİLER - BİLMİCELER

— 7 —
Toplayan: Vâhid Topçacı

Bu maniler, ayrı ayrı olarak besteler halinde, türkî biçiminde de yine kadınlar arasında söylenir. Bunlardan başka ayrı türlerde de vardır ki bunların topunu düşün-lerde dinlemek mümkündür. Bunların bir kısmı eski tür-lerdir. Bir kısmı ise eski tür-lerden oldukları halde zamanın ilhâcine ve dînamu-na göre değiştirilip yeni var-yanlar halinde meydana çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi olan:

Kızlar gözük açtı
Mahtar Barına kaçı
Şermelin yallah
türküsü, eski bir besenin yeni bir varyantıdır. İnan, geçen yıl, hemen bütün gez-diğim köylerde dinlemişimdir.

Zaman hadiselerine uydu-ruşmuş olan şu türküyü de yine kadınlar arasında not ettim.

Ayrıktan indim yayan
Dayan dilerim dayan
İstintaktan gelen geldi
Uyan Salim beyim uyan
Evleizin ömü küçük

Yarımkı bayram

— İnci sayıdan artan —
lebe tarafından birer söyle-verecektir.

O akşam bir fener alayı yapılacak; şay Akerlik Su-besi, Hükümet, Halk Partisi ve Belediyeye herinden tes-a-hatler yapacaktır.

Hırvat meselesi

— İnci sayıdan artan —
ulusiyetlilik kördürdür ise hik-metli vâcibdir habal etmiş olur.

Yalnız Hırvat meselesi ancak geniş bir sömî mer-kezîyet ve mahtar idare(Self government) tesisiyle kötrü-labildir. Devletin yüküvâd olarak hareket etmesini icab ettirmiyen bütün işler bak-kında muhtariyet tesisi olma-lıdır. Bunun için de sömî merkezîyet lâzımdır.

Devrim'i her gün alınmanız için büyüklük kullanmanızna yardım etmiş olursunuz.

Tez gel Salim beyim tez gel
Hanımın boynuz bükük
Tez gel Salim ağam tez gel

Terki bağı vardunuz mu
Masaları kurduz mu
Ötüz altı şişe deyinice
Salim beyi vardunuz mu

Gazel gazel gazeline
Açın bakın mezerline
Salim beyin kır atını
Çektim sultan paşasına

Atın onarı at içinde
Gümüş köşek var kayında
Biler dâğünden geliyor
Salim beyim yok içinde

Aynalı tükük dal işiyor
Türküsü, eski bir besenin yeni bir varyantıdır. İnan, geçen yıl, hemen bütün gez-diğim köylerde dinlemişimdir.

Otomobile bindirdiler
Harmansında indirdiler
Öğlen ikindin arasında
Salim beyi öldürdüler

Ayrıktan inebilem
Martine şifek sürebilem
Salim beyim ölüşüm
Göstüm ile görübilem
— Şirecek —

Devrim aboneleri

Her gün üç kâğıt

- 28. — Manifaturacı İbra-him Kemik.
- 29. — Terzi H. Sabri Aysındı.
- 30. — Mütakaid binbaş Ah-med İnsef.

İ L A N

Ortaokul Direktör-lüğünden :

Batın Ortaokuluna talebe kayıtları başlanmıştır. Kayıt maddesi 31 Ağustos 1935 saat 13 e kadar şerhcektir. Yatılılar için okula pansiyon vardı, ücreti 120 lira: dir.Üç taksitle ödenir.

§ Okulmızın bitintileme ve engel yoklamaları 12 Eylülde başlayacaktır. Progra-mı yapılmıştır. Ataka-darları okul idaresine mü-raacatları.

İşlet ve gazet. yayın idaresi: İsmail Kızılcakçıoğlu-Batın / Mülkiyet: İsmail Kızılcakçıoğlu

Ek-3

Sayı: 89 - Yıl: 1 Pazartesi 4 Mayıs 1936 Tanesi 60 para

Dokuzuncu sayı
İbrahim Cemal Aliş

Adres: Bartın gazetesini yönetseki

Ahşesi: pük 505, sük 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

BARTIN'da

Devrim

Şimdilik gün ağı çıkar

GÜNLÜK SİYASAL GAZETE

Habeş imparatoru memleketini bırakıp kaçtı.

Habeşlerin daha fazla dayanabilecekleri sanılmıyor.

Paris, 2 (A.A.) — Havas muhabirine göre, Adisababın pek yakında muhakkak olan işgali keyfiyeti, siyasi mahfilerde İtalyan muzafferiyetinin artık münakaşa götürmez bir hakikat olduğu intibasını hasıl etmiştir. İmparatorun puytahu Sudan üzerinde Goreye nakledeceği sanılıyor. Bu intihaba sebep, hem oranın müdafası kolay olması, hem de icabında İngiliz arazisine ilticanın mümkün bulunmasıdır.

Londra, 2 (A.A.) — «Reuter den»: Adisabadaki İngiliz elçisi, Habeş imparatorunun, beraberinde imparatoriçe ve veliahd olduğu halde Cibutiye gitmiş olduğunu bildirmiştir. Adisabadan tükfek sesleri gelmekte ve yağmekerliğin başladığı söylenmektedir. İngiliz elçiliği binasında ecnebilerin himayesi için gerek olan bütün tedbirler alınmıştır. Burada üç bin kişi barınabilir.

Habeşlerin Adisababayı müdafaa için aldıkları tedbirlerin uzun müddet mukavemeti temin edemeyeceği anlaşılmaktadır. İmparator, hareketinden evvel İngiliz elçisiyle uzun müddet görüşmüş de, kendisine tavassut için hiç bir teklif yapmamıştır. Milletler Cemiyetinin 11 Mayıs devresinde hazır bulunması için İngiltere tarafından imparatora hiç bir teklif vaki olmamıştır ve İngiltereye gitme ihtimali muhtemel olduğu haberi de teyyüd etmemiştir. İmparatorun kaçması İngiliz mehafilinde, netayici itibarıyla vahim telâkki edilmektedir. Eden, bu sabah Dış Bakanlığında vaziyeti tetkikle meşgul olmuştur. Londra, 2 (A.A.) — Adisabadaya doğru ilerlemekte olan başlıca İtalyan kolu, mühendisler tarafından yapılmakta olan bazı tamiratın neticesine intirazen yürüyüşünü durdurmuştur. Bu yürüyüşün bugün tekrar başlaması bekleniyor. Asmara, 2 (A.A.) — Son haberlere göre, İtalyan piyadar müfrezeleri, Adisababın 80 kilometre şimalinde bulunmaktadırlar.

Avusturya hadiseleri

Dünya sulhun tehlikeye düşülebilir mi?

Istanbul, 2 (A.A.) — Cumhuriyet bugünkü sayısında, Avusturya hadiselerinin dünya sulhuna tehlikeye düşürmek istediğini gösterip göstermediğini tahvil ederek, içinde yaşanan nazik zamanlarda, Almanya ve Avusturyanın Avrupa sulhuna malvedecek şursuz bir harekette bulunmaları beklenmeyeceğini yazıyor.

Normandinin uskurusu düştü.

Havr, 2 (A.A.) — Normandi transitantlığı, dün sür'at tecrübelerini yaptıktan sonra havuza girerken, uskurulardan birini kaybetmiştir. Uskuru bulmak için araştırmalara başlanmıştır.

Dış Bakanımız

Tevfik Rüşü Aras Atınada

Atina, 2 (A.A.) — Dr. Tevfik Rüşü Aras, bu sabah Pireye varış ve vapurda Başbakan ve Dış Bakanı Metakasa ve Dış Bakanlığı genel direktörlüğünden Magrithis tarafından karşılanmıştır. Dr. Aras, Bay Metakasla beraber Atinaya gelecek içinde kendisine lütfi bir daire tahsis edilen Büyük Britanya oteline inmiştir. Saat 11 de Dr. Aras, Başbakanlığa giderek Metakasla görüşmüştür.

Balkan antantında Yunanistanın mevki sağlamıdır.

Istanbul, 2 (A.A.) — Asım Us, Kuranda, haftalık siyasi icmalinde, Dış Bakanımızın Belgrade giderken Atinadan geçmesini sebebi, dost Yunanistanın yeni hükümeti ricaliyile temas etmek olduğunu kayıttikten sonra, Dr. Arasın Atina yoluyla Belgrade gelişini, son günlerde Yunanistanın Balkan Antantı içindeki mevkiinin zaafı uğradığı yolundaki şüphaları tekdiz ve Yunanistanın mevkiindeki kıymetini tahariz ettiğini yazıyor.

Okuyucularımıza

Basmevizimizi, geciktirilmesi imkânı olmayan işlerden dolayı Devrim uzun müddet çıkmamak ıztırarındadır. Bu karar, bir tatil neşriyatı olmamakla beraber, fazla uzaması ihtimaline binaen, abonelerimizin hesabları tasfiye edilecek ve dünya haberlerini bulasa halinde vermek ödevini «Bartın» gazetesi üzerine alacaktır.

İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'nden (APİKAM) alınmıştır.

(Devrim Gazetesi, 4 Mayıs 1936, Sayı 89, Sayfa 1)

ATATÜRK'ÜN SİNEMADA ANLATIMI: “DERSİMİZ ATATÜRK” FİLMİ

Lokman ZOR*

ÖZET

Sinemamızın başlangıcından itibaren birçok filmde Kurtuluş Savaşı farklı bakış açılarıyla ele alınmasına rağmen yakın zamana kadar doğrudan Atatürk'ü anlatan film çekilmemiştir. Kurtuluş Savaşı konulu filmlerin bazı sahnelerinde Atatürk'e yer verilerek gerçek görüntüleri kullanılmış ancak Atatürk'ün bir aktör tarafından canlandırılması düşüncesi söz konusu olmamıştır. 2000'li yılların başında ülkemizde yaşanmaya başlayan sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal, ideolojik v.b. değişim ve gelişim birçok konudaki bakış açılarını değiştirmiş, bazı konuların yeniden ele alınıp değerlendirilmesini, yeniden tanımlanmasını ve anlatılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, 2000'li yıllara gelindiğinde çekilen bazı tarihi konulu filmlerde ilk defa, bir oyuncu tarafından canlandırılan çok kısa Atatürk görüntülerine yer verilmesi, zamanla Atatürk'ün hayatını konu alan filmlerin çekilmesini gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda çekilen “Dersimiz Atatürk” filmi, Türk sinemasında doğrudan doğruya Atatürk'ün yaşamını -ya da yaşamından belirli bir kesiti- ele alan az sayıda filmde biridir. Tarihçi bir dedenin, torununa ve torununun arkadaşlarına tarihi sıkıcı bir geçmiş olarak değil fantastik bir dünyanın parçası olarak yansıtmasını anlatan film, Atatürk'ün çocukluğunu, okul hayatını ve askerlik kariyerini mümkün oldukça gerçekçi bir biçimde ortaya koymaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi, lokman_zor@hotmail.com.

Atatürk'ün sinemadaki anlatımı, diğer anlatım araçlarıyla anlatılmasından büyük farklılıklar taşımaktadır. Dersimiz Atatürk, bu farklılığın yansıtılmasının yanı sıra Atatürk'ün anlatılışının arka planındaki farklı söylem biçimini de son derece belirgin şekilde ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada; "Dersimiz Atatürk" filmi bağlamında, Atatürk'ün askeri ve siyasi yönlerini ön plana çıkararak anlatan genel yaklaşımı o dönemin olaylarına ve kişilerine yönelik tarihsel bir bakış açısıyla yansıtma, filmin sinematografik niteliğini ortaya koymanın yanı sıra gündeme taşıdığı konu ve içeriği, tarihsel bağlamında ele alarak toplumsal bir çerçeveye oturtma hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, betimsel bir araştırma olan ve genel tarama modeli ile hazırlanan çalışmamızda; senaryosunu Turgut Özakman'ın yazdığı, yönetmenliğini Hamdi Alkan'ın üstlendiği 2010 yapımı "Dersimiz Atatürk" isimli film A. Teun van Dijk'in geliştirdiği eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dersimiz Atatürk, Sinemada Atatürk, Atatürk Filmleri, Söylem, Atatürk'ün Anlatımı.

THE EXPRESSION OF ATATURK IN CINEMA: "DERSİMİZ: ATATÜRK"

ABSTRACT

Although the War of Independence has been addressed from various perspectives in many films since the beginning of our cinema, there has not been a direct film about Atatürk until recently. The real images of Atatürk were used in some scenes of the films about the War of Independence, but the idea of the portrayal of Atatürk by an actor was not in question. Social, economic, cultural, political, ideological, etc. change and development which started to take place in our country at the beginning of the 2000s changed the perspectives in many subjects and necessitated to re-evaluate, re-define and re-explain some subjects. In this context, for the first time in some historical films shot in the 2000s, the introduction of very short videos of Atatürk portrayed by an actor brought about shooting films about his life. "Dersimiz: Atatürk" ("Atatürk is Our Lesson"), directed in this scope, is one of the few films that directly center on Atatürk's life - or a certain section of his life - in Turkish cinema. The film centers around a historian grandfather reflecting history to his grandson and his classmates as a part of a fantastic world, not as a boring past, revealing Atatürk's childhood, school life and military career as realistically as possible.

The portrayal of Atatürk in cinema bears great differences from his narration through other means of expression. In addition to reflecting this difference, the movie reveals the distinctive form of discourse in the background of Atatürk's portrayal.

In this study; within the context of "Dersimiz: Atatürk", it is aimed to reflect the general approach that emphasizes the military and political aspects of Atatürk to the events and people of that period with a historical point of view, to reveal the cinematographic quality of the film, and to put the topic and content it brings up into a social framework within the historical context. In this respect, in our descriptive study carried out with the general screening model, the 2010 film

"Dersimiz: Atatürk" written by Turgut Özakman and directed by Hamdi Alkan was analyzed with the critical discourse analysis method developed by A. Teun van Dijk.

Keywords: Atatürk is Our Lesson, Atatürk in Cinema, Atatürk Films, Discourse, Atatürk's Expression.

GİRİŞ

Yüz yılı aşkın bir geçmişe sahip olan sinemamızın tarihi tema bağlamında en fazla değinilen konularından biri hiç şüphesiz Kurtuluş Savaşı'dır. Birçok filmde Kurtuluş Savaşı farklı bakış açılarıyla ele alınmasına rağmen Kurtuluş Savaşı'nın önderi ve ülkemizin kurucusu Atatürk'ü doğrudan anlatan film yok denecek kadar azdır. Kurtuluş Savaşı temalı bazı filmlerde Atatürk'e ait gerçek görüntüler kullanılmış, bazı filmlerde Atatürk'e göndermeler yapılmış, bazılarında ise Atatürk'ün görüntülenmesinden kaçınılan Atatürklü sahneler oluşturulmuştur. Atatürk'ün bir aktör tarafından canlandırılması suretiyle doğrudan doğruya Atatürk'ü anlatan bir filmin çekimi sinemamızda yakın zamana kadar söz konusu olmamıştır.

Ülkemizde 2000'li yılların başında yaşanmaya başlayan sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal, ideolojik v.b. değişim ve gelişim birçok konudaki bakış açılarını değiştirmiş, bazı konuların yeniden ele alınıp değerlendirilmesini, yeniden tanımlanmasını ve anlatılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, 90'lı yılların sonlarından itibaren çekilen bazı tarihi konulu filmlerde ilk defa, bir oyuncu tarafından canlandırılan çok kısa Atatürk görüntülerine yer verilmesi, zaman içinde Atatürk'ün hayatını konu alan filmlerin çekilmesini gündeme getirmiştir (Yaylagül, 2018:173). Bu doğrultuda çekilen "Dersimiz Atatürk" filmi, Türk sinemasında doğrudan doğruya Atatürk'ün yaşamını -ya da yaşamından belirli bir kesiti- ele alan az sayıda filmde biridir. Tarihçi bir dedenin, torununa ve torununun arkadaşlarına tarihi sıkıcı bir geçmiş olarak değil fantastik bir dünyanın parçası olarak yansıtmasını anlatan film, Atatürk'ün çocukluğunu, okul hayatını ve askerlik kariyerini mümkün oldukça gerçekçi bir biçimde ortaya koyma gayretiyle çekilmiş bir filmidir.

Senaryosunu Turgut Özakman'ın yazdığı 2010 yapımı filmi, Hamdi Alkan yönetmiştir. Birol Güven ve Serkan Balbal'ın yapımcılığını üstlendiği filmde Halit Ergenç, Çetin Tekindor, Doğa Rutkay, Batuhan Karacakaya, Miray Daner, Canan Hoşgör, Nilgün Kasapbaşoğlu, Şahin Sekman, Tolga Savacı, Münire Apaydın gibi oyuncular

rol almıştır. Filmin müziklerini Aydın Sarman ve Burcu Güven, görüntü yönetmenliğini Ferhat Öçmen, sanat yönetmenliğini ise Dilek Pınarcı Başak yapmıştır.

Çocuklara ve gençlere Atatürk'ü en doğru, en yalın ve en seyre değer şekliyle anlatmayı amaçlayan film, ilkokul 5. sınıfta okuyan bir grup çocuğa öğretmenleri tarafından, Atatürk'ü daha iyi anlamaları için bir ödev verilmesiyle başlar. Öğretmenin verdiği bu ödev onlar için Atatürk'ün yaşamına ve ülkenin kurtuluş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş öyküsüne yapılacak uzun ve öğretici bir yolculuk niteliği taşımaktadır. Bu yolculukta onlara önderlik edecek olan kişi çocuklardan biri olan Mert'in ödüllü tarihçi dedesidir. Mert'in dedesi bir tarihçi olarak diğer tarihçilerden çok farklıdır. O, tarihi sıkıcı bir geçmiş olarak anlatmaktan ziyade sevirerek ve yaşatarak anlatmayı tercih eden adeta fantastik bir dünyanın tarihçisidir. Verilen ödev doğrultusunda torunu Mert'in ricasıyla çocuklara Mustafa Kemal'in çocukluğunu, okul hayatını ve askerlik kariyerini anlatır. Onları Kurtuluş Savaşı'nın en önemli cephelerine götürür, dünyada eşi görülmemiş bir fedakârlık ve direniş gösteren Türk milletinin eşsiz kahramanlarıyla tanışır. Cumhuriyetin kuruluşuyla yoktan var edilen ülkenin emeklerini ve Atatürk'ün hayran olunası insani özelliklerini bazen canlandırmalar, bazen tarihi görüntü ve fotoğraflar bazen de anlatıma yönelik çekilmiş özel videolar yoluyla öğretir. Çocuklar, kendilerine verilen ödev ve Mert'in dedesinin farklı anlatımı sayesinde Atatürk'ün hiç bilinmeyen ya da az bilinen birçok şeyini öğrenip onu eskisinden çok daha iyi ve fazla tanıma imkânı bulurlar.

Filmde, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı başlatıp Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasından ölümüne kadarki süreç parçalar halinde ortaya konulmuştur. Genel bir şekilde ifade etmek gerekirse; Atatürk'ün Samsun'a çıkışı, TBMM'nin açılışı, Kurtuluş mücadelesinde söz konusu olan muharebeler, Cumhuriyetin ilanı gibi tarihi olayların yanı sıra Atatürk'ün kişiliğine, insani özelliklerine ve çocukluğundan itibaren ölümüne kadarki özel yaşamına dair olaylara en son da cenaze törenine yer verilmiştir (Özakman 2013).

“Atatürk’ün Sinemada Anlatımı: Dersimiz Atatürk” başlıklı bu çalışmada; “Dersimiz Atatürk” filmi bağlamında, Atatürk’ün askeri ve siyasi yönlerini öne çıkararak anlatan genel yaklaşımın o dönemin olaylarına ve kişilerine yönelik tarihsel bir bakış açısıyla yansıtılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, betimsel bir araştırma olan ve genel tarama modeli ile hazırlanan çalışmada; “Dersimiz Atatürk” isimli film A. Teun van Dijk’in geliştirdiği eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi ile incelenmiştir. Filmin sinematografik niteliğini ortaya koymanın yanı sıra gündeme taşıdığı konu ve içerik, tarihsel bağlamında ele alınmaya gayret edilmiştir.

Atatürk’ün Sinemada Anlatımı ve Dersimiz Atatürk Filmi

Kişilerin yaşamöyküsünü konu alan biyografik filmlerde, ele alınan hayat hikâyesini sinemaya aktarma esnasında genelde iki farklı yol izlenir. Bunlardan birincisi; resmi tarih anlatıcılığının kalıplarına uyarak büyük işler başaran, her alanda çok başarılı, zaaflarından arınmış bir kişi olarak epik bir üslupla efsaneleştirerek sunmaktır. İkinci yol ise; resmi tarih anlayışından farklı olarak, arşivlerden, elyazmalarından, kişinin özel eşyalarından, onun tanınmayan çevresine kadar geniş bir araştırma çerçevesinden yararlanarak elde edilen bilgilerle kişinin gerçekçi bir sunumdur (Uzdu, 2018:532). Bu ikinci yöntemde ele alınan kişi, yalnızca başarılı ve örnek yönleriyle değil; insanî nitelikleriyle, gündelik hayatıyla, acıları, sevinçleri, mutlulukları, ihtiyaçları ve zaaflarıyla ele alınır. Bütün bunlara ek olarak yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasi koşulları da perdeye yansıtılarak kişinin tarihsel ve toplumsal varlığının belirli bir çerçeveye oturtulması amaçlanır.

Sinemada kişilerin yaşamlarını belirli yönleri ön plana çıkararak kurgulayıp anlatmak sıkça başvurulan yollardan biridir. Bu yaklaşım çoğunlukla egemen ideolojinin söylemlerini ve toplumsal normları yayma ya da güçlendirme amacına hizmet eder. Çünkü yaşam öyküsü anlatılan kişiyle ilgili tarafsız bir tutum sergilenmiş gibi görünse de olayların ele alınış ve ifade edilmiş biçimi egemen ideoloji ve kabul görmüş toplumsal normlar çerçevesindedir. Bu yüzden özellikle tanınmış

ve toplumda efsaneleşmiş bir karşılığı olan kişilerin yaşam öykülerinin sinemaya aktarılması, o kişilerin ve yaşadıklarının değer kaybına uğraması endişesini gündeme getirir. Bunun en temel sebebi, toplumsal bellekte efsaneleştirilip yüceleştirilmiş kişinin zaafları olan, sahici biri olarak resmedilmesi sonucunda toplum nazarında sıradanlaşma ihtimalidir.

Atatürk'ün yakın zamana kadar sinemamızda herhangi bir filme konu edilmemesi büyük olasılıkla Atatürk'e yönelik bu tabusal bakış açısının bir sonucudur. Zira Kurtuluş savaşı konulu hemen hemen her filmde Atatürk anılmış, Atatürk'ün varlığı hissettirilmiş, yaptıkları ve hizmetleri ifade edilip gösterilmiş ancak hiçbir filmde bir karakter olarak yer alması söz konusu olmamıştır. Kurtuluş Savaşı konulu filmlerde çoğunlukla kurtuluş mücadelesinin başlaması, dağınık haldeki direnişçi grupların bir araya toparlanması, düzenli ordunun kurulması, düşmanın yenilerek yurttan kovulması şeklinde ilerleyen klişeleşmiş aksiyon içerisinde Atatürk'ün varlığı belge filmlerden alınmış görüntülerle ortaya konulmuştur (Şener, 1970:80).

Atatürk'ün sinemada bir oyuncu tarafından canlandırılması kısa süreli görüntüler halinde olsa da 90'lı yılların sonunda yaygınlaşmaya başlamıştır. Kurtuluş Savaşı temalı filmlerde uygulanan bu durum, 2000'li yıllarda Atatürk konulu filmlerin çekilmesi düşüncesine altyapı oluşturmuştur. Önceki yıllarda Atatürk filmi çekme bağlamındaki en ciddi düşünce yönetmen Metin Erksan tarafından ortaya atılmıştır. Metin Erksan, devletin herhangi bir şekilde müdahale etmeyeceği tarihsel bir Atatürk filmiyle, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde Atatürk'ün gündeme getirilebileceğini düşünmektedir. 60'lı yıllarda başlayan bu doğrultudaki düşüncelerini 1988'de düzenlenen "Atatürk Filmi" isimli bir paneldeki konuşmasında ifade ettikten sonra "Atatürk Filmi" isimli kitabında ortaya koyan Erksan, gündeme getirdiği bu düşünce kapsamında çekilecek bir Atatürk konulu filmin yapım öncesi aşamasında ciddi ve uzun bir hazırlık çalışması gerektiğini vurgulamış, zorluklarını anlatmıştır (Yaylagül, 2018:171-Kayalı, 2004:49).

“Atatürk filmi, insanların Atatürk’ü özgürce hayal etme, sevmeye, düşünme, öğrenme, bilme, kavrama yeteneklerini sınırlayacak, Atatürk hakkında efsane üretme, söylence yaratma güçlerini ve haklarını olumsuz yönde etkileyecektir” diyen ve herkesin içine sinecek nitelikte bir Atatürk filminin çekilmesini mümkün görmeyen Erksan, insanların belleğindeki Atatürk imajının sarsılabileceği, Atatürk’ün sıradanlaşmış efsanevi kişiliğinin yok olabileceği düşüncesiyle bu tür bir filmin yapılmaması gerektiğini ileri sürmüştür (Erksan, 1989:18).

Sonradan bu düşünceleri değişen Metin Erksan, Atatürk filminin, Atatürk’ün devrimci ve çağdaş bir düşünceyle kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’nde, durağan bir olguya dönüşüp yozlaşmaya başlayan Atatürk ilkelerinin, devingen bir nitelik kazanmasını sağlayacağı için çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak böylesi bir film çekilecekse de yabancı sinemacıların Atatürk’e daha nesnel yaklaşabilme avantajı ve her açıdan ileri düzeydeki Amerikan sineması gibi gelişmiş bir sinema anlayışının imkânlarından yararlanarak çekilmesi gerektiği düşüncesindedir (Erksan, 1989:33).

Atatürk’ün sinemadaki anlatımı, diğer anlatım araçlarıyla ifade biçiminde büyük farklılıklar taşımaktadır. Çünkü sinematografik anlatım, diğer tüm anlatım araçlarından daha etkili ve daha zengin bir ifade tarzına sahiptir. Bu yüzden özellikle çocuklara ve gençlere yönelik Atatürk’ü kapsayan bir anlatım, etkileyiciliğin ötesinde dikkat çekici bir farklılığı da ortaya koymaktadır. Dersimiz Atatürk, bu farklılığın yansıtılmasının yanı sıra Atatürk’ün anlatılışının arka planındaki farklı söylem biçimini de bariz şekilde ifade etmektedir. Hedef kitlesi özellikle çocuklar ve gençler olarak belirlenen Dersimiz Atatürk’te kanıtlar ve belgeler yapımın temel omurgasını oluştururken; sinemanın tüm imkânlarından yararlanılarak yaratılan masalsi ve büyümlü anlatım dili ise filmin ruhunu ortaya çıkarmaktadır.

Dersimiz Atatürk, yüzeysel bir biçimde ele alındığında 2008 yılında gösterimi yapılan “Mustafa” isimli belgesel filme cevap niteliğinde çekilmiş izlenimi vermektedir. Ayrıca 2010 yılının başlarında

vizyona giren ve Atatürk'ü, Atatürk'ün yaşamında önemli bir yere sahip olan Salih Bozok'un perspektifinden anlatan "Veda" isimli filmi tamamlamayı hedefleyen bir anlayış sergilemektedir. Genel olarak çocuklara ve gençlere Atatürk'ü doğru anlatma amacıyla çekilen ve buna uygun nitelikte didaktik bir dile sahip olan filmde, çok sayıda görüntü ve diyalog aracılığıyla söz konusu filmlerdeki Atatürk anlatımına cevap yetiştirilmekte ya da yarım/hatalı olan bilgiler tamamlanmaktadır.

Dersimiz Atatürk'ün en dikkat çekici yönlerinden biri, filmin hem kurmaca hem de belgesel nitelikli bir film olmasıdır. Filmin fabulası (öykü), öğretmenleri tarafından Atatürk'le ilgili bir ödev hazırlamak üzere görevlendirilen bir grup ilkokul öğrencisinin, tarihçi bir dededen Atatürk'ü dinlemesi üzerine kuruludur. Dedenin, belgeler ve kanıtlar yardımıyla Atatürk'ü anlatması, "syuzhet"nin (söylem) belgesel havasına bürünmesini sağlamaktadır. Şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasında filmin tamamına hâkim olan didaktik dilin de etkisi büyüktür. Söylemin öyküyü etkili ve ilgi çekici kılması için farklı yöntemler uygulanır. Bu anlamda Dersimiz Atatürk'te de kurmaca ve belgesel anlatım iç içe kullanılarak didaktik içerikli bir konunun ele alındığı öykü ilgi çekilecek biçime sokulmaya çalışılmıştır. Ancak bu noktada önemli bir sorun ortaya çıkmakta, filme belgesel atmosferi veren tüm unsurlar, kurmaca öykünün inandırıcılığının ve etkisinin azalmasına sebep olmaktadır.

Filmin anlatımında dikkat çekici özelliklerden biri de söylemi belgeselleştiren unsurlardan biri olan projeksiyon sistemi aracılığıyla alanlarında tanınmış kişilerin filme dahil olarak Atatürk'ü anlatmalarıdır. Turgut Özakman, Uğur DüNDAR, Müjdat Gezen, Muzaffer İZGÜ gibi ünlü isimler, öykünün ilerleyişine göre projeksiyon sistemiyle dedenin Atatürk'ü anlatımına katkı sağlayacak bilgiler vermek üzere filmin içine sokulmuş bu yolla etkileşimli bir atmosfer yaratılmıştır. Çocuklar, projeksiyon sistemiyle bilgi aktaran ünlülere teşekkür edip sorular sorabilmekte, neredeyse karşılıklı olarak konuşabilmektedir. Söz konusu sahnelerin filme etkileşim kazandırmak dışında önemli bir işlevi de, seyirciyi film öyküsünün gerçekliğinden koparacak biçimde

yabancılaştırma niteliği yaratmasıdır. Bu sayede seyirci, filmi seyrederken öykünün içine girip kendisini katarsise götürecek özdeşleşmeyi yaşama yerine kendisine sunulanları akıl ve mantık süzgecinden geçirebilecek bir gözlemci konumunda tutulmaya çalışılmıştır. Bir başka ifadeyle; Atatürk ile ilgili seyirciye anlatılanların filmin hedeflediği “öğreticilik” bakış açısına uygun şekilde algılanması sağlanmaya çalışılmıştır.

Filmde öykünün önemli kahramanlarından biri durumundaki “Dede”nin işlevi de üzerinde durulması gereken noktalardan birini oluşturmaktadır. Zira Atatürk’ün anlatılmasına aracılık eden dede, genel anlamda sinemada kullanılan anlatıcılardan farklı niteliğe sahiptir. Dede, varlığıyla aksiyonun parçası değildir. Anlattıkları bir yandan aksiyonun ilerleyişine katkı sağlarken diğer yandan öğretici bilgiler içermektedir. Bu bağlamda Dede, sinemadaki anlatıcıdan ziyade anlatıma aracılık etme işlevine sahiptir.

Dersimiz Atatürk’ün anlatı biçimini belirleyen en önemli unsurun çocuklara ve gençlere Atatürk’ü öğretmek olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, yalnızca çocukların algılama ve anlama düzeyine hitap eden bir Atatürk portresi ortaya çıkarmaktadır. İnsani yönleri olan, sempatik, buna rağmen ulvileştirilmiş bir Atatürk resmedilmiştir. Çocukları seven ve çocuklar tarafından sevimliyi hak eden Atatürk’ün cesur bir kahraman, her anlamda başarılı bir devlet adamı olarak yansıtılmasının yanı sıra çocuklara verdiği değer ön plana çıkarılması da ayrı önem taşımaktadır.

Atatürk, çocukları her zaman önemsemiş, her şartta geleceğin teminatı olarak gördüğü çocuklara ilgi göstererek çeşitli imkânlar sunulmasına ön ayak olmuştur. Atatürk’e göre çocuklar vatan kadar sevilmesi gereken, milli çıkarları ve hakları gözetir gibi gözetilip korunması gereken varlıklardır. Bu yüzden cephedeyken bile çocuklarla yakından ilgilenip onlar için neler yapılabileceği üzerine düşünmüştür (Sönmez, 2004:2). Filmde de bu yönü ön plana çıkarılmış, çocukları ne kadar önemseydiği, bu konuda sahip olduğu düşünceler ve taşıdığı hassasiyet belirgin şekilde vurgulanmıştır.

Filmin anlatımında kurmaca ve belgesel unsurların iç içe kullanılması, filmin bir yandan öğretici nitelik taşımasını sağlarken diğer yandan da tarih anlatan sıkıcı bir belgesel tadının ortaya çıkmasına engel olmuştur. Teknik olarak birtakım aksaklıklara sebep olan bu tercih, filmin anlatımıyla bağlantılı amacına büyük katkı sağlamaktadır. Kurmaca kısımlarda özellikle oyunculuk ve diyaloglarda gözlemlenen abartı, hata ve benzer eksiklik ya da sorunların ortaya çıkması da belgeselleştirme gayretinin ve filme yüklenmeye çalışılan didaktik dilin doğal bir sonucudur. Söz konusu durumun bir başka dikkate değer sonucu da gerek kurmaca gerekse belgesel sahnelerde tarihi kaynaklara sıkı sıkıya bağlı kalınması ve bunun sıklıkla yansıtılmasıdır. Diyaloglarda bile görülebilen bu durum hem Atatürk'le ilgili az bilinen bilgilerin ortaya çıkmasını hem de bunlara yönelik güven duygusunun oluşmasını sağlamaktadır.

Atatürk, dünya tarihinde nadir karşılaşılan devlet ve siyaset adamı aynı zamanda eşsiz bir askerdir. Onun sahip olduğu bu özellikler hiç şüphesiz edinmiş olduğu birikimden kaynaklanmaktadır. Çok iyi bir araştırmacı ve okuyucu olması, yaşadığı döneme hatta günümüze bile hitap edecek nitelikte bir donanım sağlamıştır. Henüz öğrencilik yıllarından itibaren okuduğu kitaplar ve etkilendiği düşünürlerden kaynaklanan fikir dünyası, sonraki yıllarda kurduğu yeni devletin yönetim biçimini ve sosyal hayatını da şekillendirmiştir. Bu bağlamda okuduğu kitaplardan O'nu en çok etkileyen olgu, yeni dünyada şekillenen yönetim biçimlerinden biri ve yeni bir rejim olan Cumhuriyet fikridir. Yeni kuracağı Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim şeklinin Cumhuriyet olacağını daha milli mücadeleden önce benimsemiş olduğu okuduğu kitaplarda Cumhuriyet ile ilgili kısımların çok dikkatle okumasından ve işaretlemesinden anlaşılmaktadır (Eroğlu, 2001:291). Aynı durum, hukuktan ekonomiye, aile düzeninden kadının konumuna kadar yeni cumhuriyetin sosyal hayatına yönelik tüm olgular için de geçerlidir. Dersimiz Atatürk filminde Atatürk'ün sadece askeri dehası ve bu doğrultudaki başarılarından değil aynı zamanda okuduğu kitaplar ve etkilendiği düşünürlerin fikirlerinden kaynaklanan sosyal hayata yöne-

lik düşünceleri de belirgin şekilde yansıtılmıştır. Bu doğrultuda özellikle çocuklara yönelik hassasiyeti, kadınların konumu, eğitimin önemi, modern bir yaşam biçiminin tesisi ve benzeri konularda sahip olduğu fikirler gerek sözlü gerekse görsel unsurlardan oluşan farklı yollarla birçok defa vurgulanmıştır.

Filmdeki önemli noktalardan biri de Atatürk'ün çevresindeki herkes gibi zevkleri, mutlulukları, korkuları, endişeleri vb. duyguları olan, iyi ya da kötü alışkanlıklara sahip sıradan bir insan gibi resmedilerek insani özelliklerinin de vurgulanmasıdır. Ancak bu yapılırken sanki seyircinin nezdinde Atatürk'ün değeri azalacakmışçasına belirgin bir hassasiyet gösterilmiş, gereksiz bir abartıya kaçılmıştır. Bunun sonucunda da seyirciyi rahatsız edecek boyutta bir yapaylık ortaya çıkmıştır. Örneğin; Atatürk'ün özel yaşamına ait fareden korkması, içki içmesi ve benzeri bilgilerin paylaşılması, Atatürk'ün şimdiye kadar anlatıldığından farklı olarak doğal bir insan gözüyle ele alındığını, putlaştırmaktan kaçınılarak sıradan yönleriyle anlatılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu bağlamda üzerinde en belirgin şekilde durulan konulardan biri Atatürk'ün içki içmesi konusudur. Atatürk'ü çocuklara anlatan Dede'nin, Atatürk'ün içki içtiğini ancak ölçülü içtiğini söylemesiyle vurgulanan bu konu Atatürk'le ilgili olarak çokça tartışılan ve üzerinde konuşulan bir konu olagelmiştir. Atatürk'ün Türk tarihi boyunca pek çok tanınmış kişi gibi içkiyi ve eğlenceyi sevdiği bilinmektedir. Bu doğrultuda kendisi de, içkiyi öteden beri sevdiğini ve içtiğini, vazife sırasında kullanmadığını ve istediği zaman bırakabileceğini ifade etmiştir. İçkiyi keyif olarak içtiğini bu yüzden görevini bir kez bile aksatmadığını ve vazife söz konusu olduğunda vazifenin keyfe tercih edilerek içkinin kesilmesi gerektiğini belirtmiştir (Akt: Akçiçek, 2000:92). Dolayısıyla filmde Dede'nin ağzından ifade edildiği gibi Atatürk içkiyi hiçbir zaman aşırılığa vurdurmadan yerinde ve zamanında adap ve erkâna uygun, ölçülü bir biçimde içmiştir.

Filmde, Atatürk'ün doğal bir insan olarak putlaştırılmadan ve sıradan yönleriyle anlatımı yapılırken genel anlamda temkinli bir yak-

laşım sergilenmesi ve verilen her bilgiyle ilgili açıklama yapılması filmin söylemiyle ilgili bariz bir güvensizlik yaratmaktadır. Oysa Atatürk'ün bu özellikleriyle ve zaaflarıyla, olduğu gibi anlatılması seyirci gözünde değerini düşürmeyeceği gibi daha sahici bir profil yaratılmasını sağlayarak özdeşleşmeyi dolayısıyla da daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Filmin genel anlatımı, aksiyonun ilerleyişine bağlı olarak baştaki sahnelere göre daha başarılı bir yapı sergilemektedir. Özellikle kurmaca sahnelerde, Atatürk'ü canlandıran oyuncunun başarısız ve abartılı makyajına rağmen seyirciyi etkileyecek nitelikte pek fazla bilinmeyen olaylar içermektedir. Bu durum da doğal olarak seyirciyi aksiyonun içine sokup anlatımı ilginçleştirerek etkili kılmakta aynı zamanda da filmin yapay ve didaktik atmosferini dağıtmaktadır.

Filmin çocuklara Atatürk'ü doğru anlatma amacıyla çekilmiş olması gerek anlatım biçimi, gerek dili, gerekse sinema tekniği açısından birçok sorun ortaya çıkarmıştır. Öğreticiliğin temel hedef olması, filmdeki belgeselci anlayışı ön plana çıkarmış, kurmaca boyutunu zayıflatmıştır. Buna rağmen Dersimiz Atatürk filmi, sadece ülke tarihimizin değil aynı zamanda dünya tarihinin de en fazla takdir gören, en özel şahsiyetlerinden biri olan Atatürk'ü farklı bir anlatım biçimi ve naif bir yaklaşımla ele alması ve Atatürk'ü anlatan yeni filmlerin çekilmesine öncülük edecek olması bakımından önem taşımaktadır.

SONUÇ

Atatürk'ün, Türk Milleti için kurtarıcı ve milli bir kahraman olarak taşıdığı tarihi önem dünyadaki birçok ulus ve devlet için de geçerlidir. Zira Onun başlattığı Milli Mücadele ve özgürlük hareketi birçok ulus tarafından örnek alınmış, bu anlamda sadece kendi milletine değil, farklı coğrafyalardaki birçok millete de fikri önderlik etmiştir. Hiç şüphesiz Atatürk'ün evrensel nitelikli bu ölümsüz kahramanlığının temelinde yalnızca askeri alanda elde ettiği başarılar değil, aynı zamanda kurduğu cumhuriyet, getirdiği ilkeler, yaptığı inkılâplar ve uy-

guladığı reformlar sayesinde mensubu olduğu milleti çağdaş bir topluma yakışır nitelikte yaşam koşullarına kavuşturması da vardır. Bütün bunlar dikkate alındığında Atatürk'ü sonraki nesillere ve farklı toplumlara anlatmak son derece önemli bir sorumluluk olarak öne çıkmaktadır.

Sinemanın sahip olduğu anlatım imkanları doğrultusunda Atatürk'ün sinemadaki anlatımı, farklı anlatım araçlarıyla anlatılmasından çok daha büyük bir etkiye sahiptir. Dersimiz Atatürk filmi bu düşüncenin bir ürünü olarak özellikle gençlere ve çocuklara Atatürk'ü doğru anlatma amacıyla çekilmiştir.

Film, tür bakımından kurmaca ve belgesel özelliklerin bir arada kullanıldığı farklı ve alışılmadık bir biçimde çekilmiştir. Hem bu yüzden hem de amacına uygun düşen bir anlayışın sonucu olarak didaktik bir dil taşımaktadır. Atatürk'ün askeri ve siyasi yönlerinin yanı sıra insani özelliklerinin ön plana çıkarıldığı film, dönemin olaylarına ve kişilerine yönelik tarihsel bir bakış açısı yansıtmaktadır.

Atatürk anlatılırken resmi tarihin sadece belirli yönleriyle ele alıp belirli kalıplara sokarak sunduğu Atatürk portresi yerine farklı yönleriyle ele alınan Atatürk anlatımlarının günümüz koşullarına uygun ve kamuoyunun ilgisini çekecek anlatım araçlarıyla anlatılması son derece önemlidir. Bu doğrultuda sinemanın etkili dili iyi bir araç niteliğindedir. Çocuklara, gençlere hatta yetişkinlere yönelik filmlerin çekilmesi, farklı dillere çevrilerek dünya sinema seyircisine sunulması Atatürk'ün tanınması ve doğru anlaşılmasına büyük katkılar sağlayacaktır. O yüzden Atatürk'e yönelik tabusal bakış açısının bir tarafa bırakılıp Onu doğru, etkili ve anlaşılabilir biçimde anlatacak yeni yapımların sayısının artırılması ve bu yapımların desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akçiçek, Eren. (2000). **Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü**. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erksan, Metin. (1989). **Atatürk Filmi**. İstanbul: Hil Yayın.

Eroğlu, Haldun. (2001). "Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28/Mayıs-Kasım, ss.285-298.

Kayalı, Kurtuluş. (2004). **Metin Erksan Sinemasını Okumayı Denemek**. Ankara: Dost Kitabevi.

Özakman, Turgut. (2013). **Dersimiz Atatürk Senaryonun Tam Metni**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Sönmez, Cemil. (2004). **Atatürk'te Çocuk Sevgisi**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Şener, Erman. (1970). **Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız**. İstanbul: Dizi Yayınları.

Uzdu, Halil. (2018). "Ömer Muhtar, Gandi ve Lincoln Filmleri Örneğinde Biyografik Filmlere Konu Olmuş Şahsiyetlerin Ortak Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 11, S 1/Haziran, ss. 529-550.

Yaylagül, Levent. (2018). **Sinema Toplum Siyaset**. Ankara: Dipnot Yayınları.

Film

Dersimiz Atatürk. 2010. Sen: Turgut Özakman, Yön: Hamdi Alkan, Yap: Birol Güven ve Serkan Balbal)

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE’NİN İTALYA POLİTİKASI

Mehmet TEMEL*

ÖZET

XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayan Türk-İtalyan ilişkileri, İtalya'nın izlemeye başladığı sömürgecilik politikası kapsamında Türk egemenliğinde olan Trablusgarp, On İki Ada ve Güneybatı Anadolu'yu işgaliyle sorunlu ve güvensiz bir döneme girmiştir. 1922 yılında iktidara gelen Mussolini, Akdeniz yönünde yayılmacılık politikası izlemeye başlamış, adaları silahlandırmış, adalardaki Türk nüfusu İtalyanlaşmaya ve göçe zorlamıştır. Türk hükümeti de uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde adalardaki Türklerin hak ve çıkarlarını savunmaya çalışmıştır. Mussolini yönetimi, oluşan uluslararası yeni konjonktürün etkisiyle 1926 yılından itibaren Doğu Akdeniz'de ittifak arama politikasına yönelince iki ülke ilişkileri normalleşmeye başlamıştır. On İki Ada, Anadolu sahilleri ve diğer konularda ikili ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, iki ülkeyi doğrudan ilgilendiren karasularının sınırlandırılması, adacıkların egemenlik tanımlarının yapılması, sahil kaçakçılığının önlenmesi, adli yardımlaşma, suçluların iadesi, ticaret, tediye ve kliring konularında antlaşmalar yapılmış ve konsolosluk sözleşmesi imzalanmıştır. Bu bildiri metninde, Atatürk'ün izlemiş olduğu yurttan ve dünyada barış politikası çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin İtalya konusunda izlediği politika incelenmeye çalışılmıştır.

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, meh-temel239@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: İtalya, On İki Ada, Ouchy Antlaşması, Ticaret Antlaşması, Karasuları, Adli Yardımlaşma Antlaşması.

TURKEY'S ITALY POLICY IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

Turkish-Italian relations, which started to develop in the second half of the 19th century, entered into a troubled and unsafe period with the invasion of Tripoli, the Dodecanese Islands and Southwestern Anatolia, which had been under the rule of Turkey, within the scope of the colonial policy that Italy started to follow. Mussolini, who came to power in 1922, started to follow a policy of expansion in the direction of the Mediterranean, armed the islands and forced the Turkish population on the islands to Italianize and migrate. The Turkish government tried to defend the rights and interests of Turks on the islands within the framework of international laws. With the influence of the new international conjuncture, the relationships between the two countries started to normalize when the Mussolini administration adopted an alliance seeking policy in the Eastern Mediterranean in 1926. Bilateral relations were tried to be developed on the issues such as the Dodecanese Islands, Anatolian coasts and other issues, agreements were made regarding the restriction of coastal waters that directly concern the two countries, the definition of sovereignty of the islets, the prevention of coastal smuggling, judicial assistance, extradition of criminals, trade, disbursement and clearing and consulate treaty was signed. In this paper, it was attempted to analyze the Italy policy followed by the Turkish Republic within the framework of Atatürk's policy of "peace at home, peace in the world".

Keywords: Italy, The Dodecanese Island, Ouchy Treaty, Trade Agreement, Coastal Waters, Judicial Assistance Treaty.

GİRİŞ

İtalya-Türkiye ilişkileri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamış, ancak İtalya'nın, sömürgecilik politikası kapsamında 1911 ve 1912 yıllarında Osmanlı toprakları Trablusgarp ve On İki Ada'yı, 1919 yılında Güneybatı Anadolu'yu işgali, ilişkilerin II. Dünya Savaşı öncesine kadar sürecek olan sorunlu bir sürece evrilmesine neden olmuştur¹. İtalya'nın Güneybatı Anadolu işgaline başarılı bir Milli Mücadele süreciyle son verilmiş ise de On İki Ada ile ilgili sorunlar II. Dünya Savaşı yıllarına kadar devam etmiş, adaların 1947 yılında Yunanistan'a verilmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. İtalya egemenliğinde kalmasına rağmen adaların Anadolu'ya yakınlığı ve bölgedeki Türk nüfus Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin İtalya politikasında önemli bir yer oluşturmuştur.

Güneybatı Anadolu coğrafyasının yaklaşık 2 mil açıklarında, Ege Denizi'nin güneydoğu kesiminde yer alan On İki Ada² 1522 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Saint Jean Şövalyelerinden alınarak Osmanlı yönetimine katılmıştır. Önce Kaptan Paşalığa, daha sonra da Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlanan adalar İtalya'nın 1912

¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Türk-İtalyan ilişkileri için Bkz.: Halil Dal, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İtalya İlişkileri (1850-1900)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017; 1911-1916 yılları arasındaki Türk-İtalyan ilişkileri için Bkz.: Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri**, Ankara, 1989; İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara, 1995; Mehmet Temel, "Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 1, Haziran 2005, s.203-214; Milli Mücadele dönemi Türk-İtalyan ilişkileri için Bkz.: Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, 2002.

² On İki Ada, Astropalia, Rhodes, Calki, Skarpanto, Casso, Tilos, Misyros, Kalymnos, Leros, Patmos, Lipsos, Simi, Kos ve bunlara bağlı adacıklardan oluşmaktadır. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları C I (1920-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 90.

yılının Nisan ve Mayıs aylarındaki işgaline kadar değişik idari düzenlemelere tabi olmuş, 18 Ekim 1912 tarihli Ouchy Antlaşmasıyla İtalya'ya terk edilmiştir³.

1915 yılında İtilaf Devletleriyle İtalya arasında imzalanan Londra Antlaşması'nın 8. maddesiyle On İki Ada'nın İtalya'ya aidiyeti onanmış ise de 1919 Temmuzunda İtalyan büyükelçi Tittoni ile Venizelos, 1920 Ağustosunda da İtalya'nın Paris büyükelçisi Bonin Longare ve Venizelos arasında imzalanan antlaşmalarla Rodos ve Meis dışındaki adaların Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak bu antlaşmalar yürürlüğe girememiş, Sevr antlaşmasıyla adalar İtalya'ya bırakılmıştır⁴.

Sevr Antlaşması yürürlüğe girmemiş olsa da On İki Ada, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın 15. maddesiyle kesin olarak İtalya'ya bırakılmış⁵ Yunanistan'a verildiği 1947 yılına kadar bu ülkenin egemenliğinde kalmıştır.

Büyük beklentilerle katıldığı I. Dünya Savaşı'ndan hayal kırıklığı ile çıkan İtalya, 1922 yılında faşizmin iktidara gelmesiyle birlikte saldırgan ve sömürgeci bir dış politika izlemeye başlamış, St. Jean de Maurienne Antlaşması sırasındaki dış politikasına dönmüştür⁶. Hatta Benito Mussolini, Akdeniz'de eski Roma İmparatorluğu'nu tekrar yaratmak hayaliyle "*İtalya bir tek denizde ebediyen kapanıp kalmaz, bu deniz Adriyatik olsa bile Adriyatik'ten başka Akdeniz* (bizim deniz, mare nostrum)

³ Cevdet Küçük, "On İki Ada", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 33, s. 353; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s.643. On İki Ada'nın Osmanlı dönemi idari yönetimi için Bkz.: Ali Fuat Öreng, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, İstanbul, 2006, s. 45-172.

⁴ Çağla D. Tağmat, "Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler", **Türkiyat Mecmuası**, C 28, S 1, 2018, s. 148-150.

⁵ Soysal, **a.g.e.**, s. 90.

⁶ Mehmet Gönübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası C I (1919-1973), C II (1973-1983)**, Ankara, 1987, s.81-82.

vardır” açıklamalarıyla Akdeniz ve Anadolu üzerindeki emellerini dile getirmiştir⁷.

1920’li yılların başlarından itibaren Adalar üzerindeki egemenliğini pekiştirmeye başlayan İtalya, bir taraftan adalarda askeri tahkimatı yoğunlaştırırken diğer taraftan uyumlaştırma ve İtalyanlaştırma politikaları izleyerek adalardaki Türk ve Rum nüfus üzerinde baskı uygulamaya çalışmıştır. Hatta On İki Ada Metropolitliğini Fener Patrikhanesi’nden ayırarak İtalya Kilisesi’ne bağlama girişimlerinde bulunmuş ancak Türk ve Yunan hükümetlerinin itirazı üzerine gerçekleştirilememiştir⁸.

İtalya’nın, adalardan Rodos, Leryos, Astropalya ve İstanköy’deki askeri yapılanması ve askeri inşaatlarıyla ilgili olarak İtalyan basınında da bilgiler yer almaya başlamış⁹, tahkimat ve askeri sevkiyatın devam edeceği Dâhiliye Vekâleti’nin 17.05.1925 günü Başvekâlet’e gönderdiği yazıdan anlaşılınca¹⁰ Türk hükümeti de güvenlik önlemlerini arttırmaya yönelmiştir.

Türkiye’yi hedef alan adalardaki İtalyan tahkimatına karşı Türk hükümeti adalardan gelen istihbarat raporları doğrultusunda Güneybatı Anadolu bölgesinde askeri hazırlıklar yapmış, halka silah dağıtmaktan her türlü askeri tahkimata kadar gerekli önlemleri almıştır¹¹.

Mussolini, izlemekte olduğu yayılcı dış politikanın Doğu Akdeniz ve Balkanlarda rahatsızlık ve huzursuzluk yaratmakta olduğunu

⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C 1-2:1914-1995)**, Ankara, 2005, s.172-173; Hazal Papuççular, “İki Savaş Arası Dönem Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Oniki Ada, 1923-1939”, **History Studies**, Volume, 9 Issue, 5, p. 143-154, December 2017, s.145.

⁸ C.C.A, (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 30.10/236.594.19.

⁹ C.C.A, 30.10/236.595.47.

¹⁰ C.C.A, 30.10/236.594.38.

¹¹ Türk hükümetinin 1927 yılına kadar devam eden askeri önlemleri için Bkz.: Papuççular, a.g.m, s.146.

fark etmiş olmalı ki 1926 yılından itibaren diğer devletlerle olan ilişkilerinde güçlü olabilmek için Doğu Akdeniz ülkeleriyle ittifak sistemi kurma girişimlerinde bulunmuştur¹².

Gelişen Diplomatik ve Siyasal İlişkiler

İtalya'nın dış politikasındaki bu değişiklik Türkiye ile olan ilişkilerine de yansımaya başlamıştır. 1925 yılında Türk hükümeti Türkiye'de süngercilik, dalgıçlık ve dalyancılığın geliştirilmesi amacıyla İtalya egemenliğindeki Kalimnos, Leryos ve Sömbeki'den bu konularda uzman kişilerin getirtilip Güneybatı Ege denizinde çalıştırılmalarını kararlaştırmıştır¹³. Aynı yıl içinde İtalya ile yapılacak olan Adli Yardımlaşma Sözleşmesi'nin akdi için Roma büyükelçisi Suat Bey'e yetki verilmiş¹⁴, 1926 yılında Kaş, Meis, Rodos ve Marmaris telgraf kablolarının işletmesine ilişkin sözleşme akdedilmiş¹⁵, ertesi yıl Meis ve Anadolu'nun güney kıyıları arasındaki karasularını tespit etmek üzere ortak komisyon kurulmuş¹⁶, 1927 ve 1928 yıllarında adalar ile Anadolu sahilleri arasında görülen kaçakçılığın önlenmesine ilişkin alınabilecek önlemler görüşülerek karara bağlanmıştır.¹⁷ Türk hükümeti de kaçakçılığa karşı alınması gereken önlemlerle ilgili olarak İzmir,

¹² Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s.173; Gönlübol ve diğerleri, **a.g.e.**, s.82.

¹³ Türkiye'de uzman süngerci, dalgıç ve dalyancı istihdamı Bodrumlu müteşebbislerin, kayıt ve muhafazadan mahrum olan bu doğal milli servetin kaçak yollarla yurt dışına çıkarılmasının önlenmesi, Türk müteşebbislerin zarardan korunması ve işlerinin kolaylaştırılması amacıyla hükümete başvuruda bulunmalarıyla gündeme gelmiştir. Türkiye'de bulunmayan bu uzmanların bir an önce yetiştirilmesi düşüncesiyle talep kabul edilmiş ve Bakanlar Kurulu'nda şu kararlar alınmıştır: Sünger arama ve dalgıçlık çalışmaları Milas İlçesinin Akbük İskeleyiyle Bodrum Körfezi arasındaki bölgede yapılacak, kayıklar ve mürettebat, karakolu olan sahillerde geceleyecek, İtalyan uzmanlar çalışmalara eş ve çocuklarını getiremeyecek, çıkarılan süngerler Türk toprağında terbiye edilecek, yabancı uzmanların yanında Türkler bulunacak ve bunlar süngerciliğe alıştırlacak, sünger kayıkları Türk limanlarına bağlı olacaklardır. **C.C.A.**, 30.18.01/12.70.20.

¹⁴ **C.C.A.**, 30.18.01/16.71.18.

¹⁵ **C.C.A.**, 30.18.01/19.43.6.

¹⁶ **C.C.A.**, 30.18.01/25.48.1.

¹⁷ **C.C.A.**, 30.10/236.596.18.

Aydın, Muğla, Antalya illeri ile Rodos Şehbender Vekilliği'ne gerekli talimat ve emirlerini göndermiştir¹⁸.

İki ülke ilişkilerinin gelişmesi bağlamında sürdürülen diplomatik ilişkilerin olumlu sonuçlarından diğerleri de şunlardır:

30 Mayıs 1928 tarihinde iki ülke arasında Roma'da imzalanan 5 maddelik *Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması*, 25.8.1929 tarihinde iki ülke arasında suçluların iadesine ilişkin bir antlaşma yapılması ve tasdiknamelerin Ankara'da teatisi için Hariciye müsteşarı Menemenli Numan Bey'e yetki verilmesi¹⁹, 1930 yılında Konsolosluk Sözleşmesi imzalanması²⁰, 4 Kasım 1932 tarihinde Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İtalya'nın Türkiye'deki büyükelçisi Pompeo Aloisi arasında 7 maddelik *Anadolu Kıyısı ile Meis Adası Arasında Karasularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Ada'nın Egemenliği Konusundaki Sözleşme*'nin, 4 Nisan 1934'te Ticaret ve Kliring Antlaşmalarının²¹, 15 Ekim 1938 Ticaret ve Tediye Antlaşması'nın imzalanması²².

Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması'nda âkidlerin, taraflardan herhangi birine yöneltilmiş siyasi ve ekonomik bir anlaşmaya ya da tertibe girmemesi, taraflardan biri üçüncü bir devletin tecavüzüne uğradığında diğerinin tarafsızlığı, iki ülke arasında çıkan ancak diplomatik yollarla çözülemeyen uyuşmazlıkların uzlaşma usulüne tabi tutulması, antlaşmanın yorumlanmasından ve uygulanmasından doğacak uyuşmazlıkların La Haye Adalet Divanı'na sunulması öngörülmüştür²³.

¹⁸ C.C.A, 30.10/180.242.18, Lef.1,2,3.

¹⁹ C.C.A, 30.18.01.02/5.41.3.

²⁰ C.C.A, 30.18.01.02/14.67.12.

²¹ C.C.A, 30.18.01.02/60.80.18. 20 Ekim 1936 tarihinde süresi dolan bu antlaşma, 1.12.1936'da 10 gün C.C.A, 30.18.01.02/70.92.4, 11.12.1936'da 20 gün süreyle uzatılmıştır. C.C.A, 30.18.01.02/70.94.11.

²² C.C.A, 30.18.01.02/85.98.9.

²³ Gönlübol ve diğerleri, **a.g.e.**, s.83. Antlaşmanın tam metni için Bkz.: Soysal, **a.g.e.**, s.335-339.

Anadolu Kıyısı İle Meis Adası Arasında Karasularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Ada'nın Egemenliği Konusundaki Sözleşme'de ise Meis Adası ile Anadolu kıyısı arasındaki adacıkların egemenliği tanımlanmış, karasularının sınırlandırılması yapılmış, Kara Ada Türkiye'ye bırakılmıştır²⁴.

Türk hükümeti, Mussolini'nin dış politikasını hep şüphe ile karşılamış olsa da iyi niyetini sürdürerek 16.09.1929 tarihinde On İki Adalı ve İtalyan uyrukluların mallarını tanımış²⁵, 1933 yılında meydana gelen depremde zarar gören Leryos, Kalimnos ve Kos halkına iâşe ve ilk yardım hizmeti götürmüş²⁶, depremde ağır hasar alan Kos adasındaki Defterdar Camii'nin tamiri için bakım ve tamiratla ilgilenen vakfa 5500 lira nakit yardımı yapılmış Rodos'taki Türk çocuklarının buldukları yerde ve Türkiye'de eğitimlerini sürdürebilmeleri için yardım ve girişimlerde bulunmuştur²⁷.

İtalya'nın adalarda uygulamış olduğu uyumlaştırma ve İtalyanlaştırma, İtalya'dan getirmiş olduğu göçmenleri adalarda iskân etme, Türklere ait malları ucuz fiyattan satmaya zorlama veya düşük fiyata kamulaştırma gibi politikaları adalardaki Türklerin Anadolu'ya göç etmelerine yol açmış, Türk hükümetinin göçleri engelleme ve sorunlarını yerinde çözmeye çalışma çabalarına rağmen²⁸ On İki Adadaki Türk nüfusu her geçen gün azalmıştır. İtalya'nın 1912 yılında başlayan egemenliği ile birlikte başlayan nüfus azalması egemenliğinin son

²⁴ Türkiye ve İtalya egemenliğine bırakılan adacıkların adları, karasuları sınırları ve antlaşmanın tam metni için Bkz.: Soysal, **a.g.e**, s.340-343. Bu sözleşmenin metni TBMM'nde 18.01.1933 tarihine 2106 sayılı yasa ile onaylanmış, teatisi için de Roma büyükelçisi H. Vasıf Bey yetkilendirilmiştir. **C.C.A**, 30.18.01.02/35.24.15.

²⁵ **C.C.A**, 30.18.01.02/1.14.12

²⁶ Türk hükümetinin yardımları için Bkz.: **C.C.A**, 30.10/119.838.16; 30.10/237.601.32; Bayram Akça ve Seher Akça, "Cumhuriyet Dönemi Muğla Vilayeti'nde Görülen Depremler (1923-1960)", **Turkish Studies**, Volume, 14, Issue, 1, 2019, s. 22.

²⁷ Defterdar Camii'nin tamirâtı süreciyle ilgili gelişmeler ve girişimler hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: **C.C.A**, 30.10/191.308.7, Lef.1,2,3,4,5,6.

²⁸ **C.C.A**, 30.10/237.601.32; **C.C.A**, 30.10/101.656.10; **C.C.A**, 30.10/237.604.20; **C.C.A**, 30.10/238.605.12; **C.C.A**, 30.10/237.604.23

yıllarına kadar devam etmiştir²⁹. 1922 yılında İstanköy'de 4700 civarında olan Türk nüfusu 1931 yılı itibarıyla 2715'e, 1912 yılında Rodos'ta 6490 olan Türk nüfusu İtalyan yönetiminin son zamanlarında 3400'e kadar gerilemiştir³⁰.

Türk hükümeti, On İki Ada'dan Türkiye'ye yönelik göçlere engel olmaya çalışmakla birlikte Türkiye'de ikamet izni isteğinde bulunanların bazılarına olumlu cevap vermiş, bir kısmına da Türkiye'de süreli çalışma hakkı tanımıştır³¹.

SONUÇ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Türk-İtalyan ilişkileri 1911-1926 yılları arasında olumsuz ve güvensiz bir sürece girmiş olsa da İtalya'daki Mussolini yönetiminin Doğu Akdeniz'de ittifak ve denge arayışının bir sonucu olarak yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Türk dış politikasının barışçı ilkeleriyle örtüşen bu gelişme sonucunda iki ülke arasında önemli antlaşmalar imzalanmıştır. İtalya'nın, uluslararası hukuka aykırı olarak adaları silahlandırması bölgedeki Türk nüfusu İtalyanlaştırmaya çalışması veya göçe zorlaması Türkiye tarafından izlenmiş, Türk hükümeti devletlerarası hukuk kuralları ve diplomatik teamüller dâhilinde Türklerin hak ve hukuklarını savunmaya ve gözetmeye çalışmıştır. Zaman zaman güven duyulamayan süreçlerle karşılaşmış olsa da ikili siyasi, sosyal ve diplomatik ilişkiler sürdürülmeye çalışılmıştır.

²⁹ İtalyanlar işgal ettiği dönemde yaklaşık 25.000 civarında olan Kalimnos'un nüfusu 6 yıl içinde 8312'ye, 8.000 olan Leryos'un nüfusu 2500'ün altına 23.000'lerde olan Sömbeki'nin nüfusu ise 7.000'e inmiştir. Cabir Doğan, "Fethinden Kaybına Rodos (1522-1912)", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 30, Aralık 2013, s. 82-83.

³⁰ Gülcan Yılmaz, "Rodos ve On İki Ada'daki İtalya İle Yunan Yönetiminin Baskı Politikaları", **ICANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları Kongresi 10-15.09.2007 Ankara, Bildiriler C VII**, Ankara, 2012, s.3362-3363.

³¹ İskân izni örnekleri için Bkz.: **C.C.A**, 272.12/53.129.29; **C.C.A**, 272.12/54.130.29; **C.C.A**, 272.12/57.141.11.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

- C.C.A**, 30.18.01/16.71.18.
C.C.A, 30.18.01.02/5.41.3.
C.C.A, 30.18.01.02/14.67.12.
C.C.A, 30.18.01.02/60.80.18.
C.C.A, 30.18.01.02/85.98.9.
C.C.A, 30.10/236.594.19.
C.C.A, 30.10/236.595.47.
C.C.A, 30.10/236.594.38.
C.C.A, 30.18.01/19.43.6.
C.C.A, 30.18.01/25.48.1.
C.C.A, 30.10/236.596.18.
C.C.A, 30.10/180.242.18, Lef.1,2,3.
C.C.A, 30.18.01.02/35.24.15.
C.C.A, 30.18.01.02/1.14.12
C.C.A, 30.10/119.838.16; 30.10/237.601.32
C.C.A, 30.10/191.308.7, Lef.1,2,3,4,5,6.
C.C.A, 30.10/237.601.32.
C.C.A, 30.10/101.656.10.
C.C.A, 30.10/237.604.20.
C.C.A, 30.10/238.605.12.
C.C.A, 30.10/237.604.23
C.C.A, 272.12/53.129.29.
C.C.A, 272.12/54.130.29.
C.C.A, 272.12/57.141.11.

Kitaplar ve Makaleler

Akça, Bayram Akça ve Seher Akça, “Cumhuriyet Dönemi Muğla Vilayeti’nde Görülen Depremler (1923-1960)”, **Turkish Studies**, Volume, 14, Issue, 1, 2019, ss. 17-30.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

_____ ; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C 1-2:1914-1995)**, Ankara, 2005.

Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, 2002.

Dal, Halil, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İtalya İlişkileri (1850-1900)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Doğan, Cabir, “Fethinden Kaybına Rodos (1522-1912)”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 30, Aralık 2013, ss. 67-88.

Gönlübol, Mehmet ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası C I (1919-1973)**, C II (1973-1983), Ankara, 1987.

Kurtcephe, İsrail, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara, 1995.

Küçük, Cevdet, “On İki Ada”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33.

Örenç, Ali Fuat, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, İstanbul, 2006

Papuçular, Hazal, “İki Savaş Arası Dönem Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Oniki Ada, 1923-1939”, **History Studies**, Volume, 9 Issue, 5, p. 143-154, December 2017, ss.143-154.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları C I (1920-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Şıvgın, Hale, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri**, Ankara, 1989.

- Tağmat, Çağla D., “Trablusgarp Savaşı’ndan Lozan Antlaşması’na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler”, **Türkiyat Mecmuası**, C 28, S 1, 2018, s. 148-150.
- Temel, Mehmet, “Trablusgarb Savaşı’nda Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S 1, Haziran 2005, ss.203-214.
- Yılmaz, Gülcan, “Rodos ve On İki Ada’daki İtalya İle Yunan Yönetiminin Baskı Politikaları”, **ICANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları Kongresi 10-15.09.2007 Ankara, Bildiriler C VII**, Ankara, 2012, s.3362-3363.

ATATÜRK'ÜN BİLİNMEYEN BİR RÖPORTAJI

Mevlüt ÇELEBİ*

ÖZET

Modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk hakkında yapılan çalışmalar devam etmektedir. Bu, onun hakkında yeni bilgi ve belgelerin ortaya çıkmaya devam ettiği anlamına da gelmektedir. Söz konusu çalışmalarda yabancı araştırmacıların da büyük katkısı olmaktadır.

Bildirimizde Atatürk'ün şimdiye kadar ortaya çıkarılmamış, bilinmeyen bir röportajını inceliyoruz. Röportaj, İtalyan kökenli G. Filippucci Giustiniani tarafından yapılmıştır. Biz bu mülakata, adı geçen gazetecinin Türkiye ve Yakın Doğu ülkelerine yaptığı seyahatlere ait hatıralarının bulunduğu 1924'te yayınlanan *Dieci anni di viaggi politici in Oriente*, *Dieci anni di viaggi politici in Oriente*, *Turchia-Grecia-Egitto-Palestina-Siria* (1914-1924) başlıklı kitabında rastladık. Yazar, Atatürk ile mülakatı 1923'te yaptığını yazmış ve mülakatın sonunda da *Corriere Italiano* notunu düşmüştür. *Corriere Italiano* gazetesi, 9 Ağustos 1922-28 Temmuz 1923 tarihleri arasında yayınlanan *Il Giornale di Roma* gazetesinin yerine 11 Ağustos 1923'te yayınlanmaya başladı. Mülakatın sonundaki nottan hareketle *Il Giornale di Roma* ve *Corriere Italiano*'nun gazetelerinin 1923 ve 1924 yıllarına ait koleksiyonlarını taradığımız halde bu mülakata rastlayamadık. Giustiniani'nin bu dönemde Türkiye hakkındaki çeşitli yazılarına İtalyan gazetelerinde rastladık. Tahminimiz, bu mülakatın yayınlanmak üzere *Corriere Italiano* gazetesine gönderildiği fakat yayınlanmadığı yönündedir.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, mevlutcelebi@yahoo.com

Mülakatın ne zaman yapıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kitabın ilk sayfasında yer alan resimden, görüşmede Atatürk'ün Giustiniani'ye imzalı bir fotoğrafını verdiğini anlıyoruz. Fotoğrafın ay kısmında 7 rakamı olduğu okunuyor. Yazar, görüşmenin İzmir'de Göztepe'de yapıldığını not etmiştir. Buradan hareketle, Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 yılının 27 Temmuz-2 Ağustos günleri arasında Göztepe'de kaldığını bildiğimizden, görüşmenin 27-31 Temmuz 1923'te yapıldığını düşünüyoruz.

Mülakatta Mustafa Kemal Paşa'nın zaferden sonrasına dönük planları, kurduğu Halk Partisi, demokrasi, yabancılar ve yabancı sermaye hakkındaki düşünceleri ve özellikle kadınlarla ilgili düşüncelerini öğrenmek mümkündür. Yazar Giustiniani, Atatürk ve eşi Latife Hanım hakkında son derece gerçekçi gözlem ve tespitlerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Filippucci Giustiniani, Atatürk ve Filippucci Giustiniani, Atatürk ve İtalyan Basını, Atatürk ve İtalyan Kamuooyu.

ATATÜRK'S UNKNOWN INTERVIEW

ABSTRACT

The studies are ongoing about the founder of modern Turkey, Atatürk. This also means that new information and documents about him continue to emerge. Foreign researchers also contribute to these studies.

In our paper, we examine an unknown interview of Atatürk that has not yet been revealed. The interview was conducted by G. Filippucci Giustiniani of Italian origin. We came across this interview in the memoirs of Giustiniani published in 1924. The author wrote that he had interviewed Atatürk in 1923. At the end of the interview, *Corriere Italiano* was downgraded. The newspaper *Corriere Italiano* was published between 11 August 1923-19 June 1924. Although we have examined all the issues of *Corriere Italiano* a few times, we did not come across this interview. We think that this interview was sent to *Corriere Italiano* for publication but it was not published.

We do not know exactly when the interview took place. From the picture on the first page of the book, we understand that Atatürk gave a signed photo to Giustiniani. But from the photograph and some notes from the author, we believe that the interview took place in Göztepe in İzmir in July 1923.

In the interview, it is possible to learn about Mustafa Kemal Pasha's plans for the post-victory, his thoughts about the People's Party, democracy, foreigners and foreign capital, and especially about women. The author Giustiniani made extremely realistic observations about Atatürk and his wife Latife Hanım.

Keywords: Atatürk, Filippucci Giustiniani, Atatürk and Filippucci Giustiniani, Atatürk and Italian Press, Atatürk and Italian Public Opinion.

GİRİŞ

Başlangıcının 100. Yılında, Türk İstiklal Savaşı'nı ve lideri Mustafa Kemal Atatürk'ü çeşitli yönleriyle yeni araştırmalarla desteklemek birkaç bakımdan faydalı olacaktır. Türk tarihinin en zor döneminde, iç ve dış düşmanlara karşı verilmiş ve başarılı olmuş bir savaş, her türlü yeni araştırmayı, incelemeyi hak etmektedir. Bunun bilimsel çalışmalarla yapılması kadar, gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olacak her türlü araçla yapılması neslimiz için manevi bir sorumluluktur. Atatürk'ün "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır" sözüyle de işaret ettiği gibi Türk çocuklarının atalarını iyi tanımalarını sağlamak borcumuzdur. Bu, yeni nesillere sadece tarih bilinci kazandırmakla kalmayacak aynı zamanda gelecekte daha büyük işler yapmaları için de özgüven kazandıracaktır. Bu realitenin yanı sıra, bugün, bağımsız bir devletin onurlu yurttaşları olarak yaşamamızı borçlu olduğumuz Milli Mücadele'ye ve lideri Atatürk'e karşı manevi borcumuzu kısmen ödemiş olacağız. Türk İstiklal Savaşı'na, silahıyla, parasıyla, duasıyla, kalemiyle, kısaca maddi ve manevi gücüyle katılmış atalarımıza manevi minnet duymak ve her fırsatta şükran ifadelerimizi belirtmek, millet olmanın asgari ölçüsüdür. Bu manevi sorumluluğun yanı sıra yeni araştırmalarla bu mücadeleyi ve bu savaşa katılanları incelemek de başka bir sorumluluktur.

Türk İstiklal Savaşı'nın muzaffer başkomutanı olarak Mustafa Kemal Paşa, hakkında en çok araştırma yapılan liderlerden birisidir. Yerli ve yabancı araştırmacıların Atatürk'e olan ilgisinin devam ediyor ve yeni araştırmalarla kendisinin daha iyi tanınmasının sağlanıyor olması elbette sevindiricidir. Ancak yeterli olduğunu savunmak mümkün değildir. Yeterli kabul etmek de söz konusu olmamalıdır. Çünkü Atatürk'ü araştırmak demek aynı zamanda Türk tarihini araştırmak demektir, Türk milletinin geçmişinin incelenmesi demektir. Bu noktada, kendi kaynaklarımızın kullanılması son derece önemlidir. Özellikle arşivcilik alanındaki gelişmeler buna fırsat sağlamakta, yeni araştırmaların yapılmasına zemin hazırlamaktadır. Fakat, yabancı kaynakların da bu araştırma sürecine dahil edilmesi şarttır. Milli Mücadele ve

Atatürk söz konusu olduğu zaman sadece Türk kaynaklarının kullanılması araştırmayı sınırlayacak ve kısırlaştıracaktır. İstiklal Savaşı yedi düvele karşı verilmiş bir mücadeledir ve Atatürk de evrensel bir liderdir. Böyle olunca, ilgili ülkelerin kaynaklarının kullanılması İstiklal Savaşı'nın ve Atatürk'ün daha iyi tanınmasına ve anlaşılmasına hizmet edecektir. Elbette hem Milli Mücadele hem de Atatürk hakkında yabancı kaynaklara dayanılarak kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Ancak eminiz ki, hâlâ araştırılacak, kıyıda köşede kalıp gün ışığına çıkartılmayı bekleyen pek çok malzeme bulunmaktadır.

Bildirimizde ele aldığımız anılar da belirttiğimiz gibi, bir kitapta, dolayısıyla kıyıda köşede kalmış bir malzeme durumundaydı. Atatürk ile mülakatı hakkında daha sonra değerlendirme yapacağımız G. Filippucci Giustiniani, İzmir'de yaşayan İtalyan kökenli bir aileye mensuptur. Kendisinin biyografisi hakkında maalesef Türk ve İtalyan kaynaklarında fazla bilgi bulamadık. Mensup olduğu Giustiniani ailesi Ceneviz kökenlidir. Sakız adasına yerleşmiş olan bu ailenin bir kısım üyelerinin de, pek çok diğer aile gibi, Sakız'ın 1566'da Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra İstanbul'a esir olarak götürüldükleri fakat sonra serbest bırakıldıkları hakkında kayıtlar vardır.¹ Ailenin önemli bir kısmı Sakız'da yaşamaya devam ederken bir kısım üyelerinin de zamanla İzmir'e göç ettiklerini biliyoruz.

Giustiniani ailesinin İzmir koluna mensup olan G. Filippucci Giustiniani kitaplar yazdı ve serbest gazetecilik yaptı. I. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreci yakından takip ettiğini bildiğimiz Giustiniani, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü "ıstırab"ı bir kitabına başlık yaptı.² Giustiniani'nin adına ve yazdıklarına Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra daha sık rastlıyoruz. Bu dönemde, İzmir'in

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bornova/İzmir. E-Posta: mevlutcelebi@yahoo.com

¹ A. Frangini, **Italiani in Smirne**, Strenna Nazionale, cenni biografici, Tipografia Aurora, Bologna, 1903, s.6.

² G. Filippucci Giustiniani, **L'agonia d'un impero, (Note in margine del trattato di Sèvres)**, M. Carra, Roma, 1921. (Kitabın başlığının "Bir İmparatorluğun İstırabı" olması, yazarın Sevr gerçeğini doğru anladığını görmesi bakımından anlamlıdır.)

kurtuluşu ve yanması gibi önemli olaylar hakkında İtalyan gazetele-
rine yazılar gönderdiğine rastladığımız Giustiniani, Yunan işgal böl-
gelerini de gezerek izlenimlerini çarpıcı bir şekilde kaleme almıştır.
Yunanlıların geri çekilirken Manisa, Uşak, Afyon ve Eskişehir'i yaktık-
larını ve İzmit bölgesinde bir İtalyan subayının, sadece bir çukurda,
aralarında kadınlarla çocukların da bulunduğu cesetlerden 200 kada-
rını sayabildiğini kaydetmiştir.³ Giustiniani, Zaferden sonra, Ekim
1922'de beraberinde Journal des Débates, Gazete de Lausanne ve
New-York Herald gazetelerinden birer temsilci olduğu halde özel bir
trenle, İzmir'den başlayan bir seyahat yapmışlardır. Torbalı-Sarayköy-
Balatçık-Germencik güzergâhında Yunanlıların çekilirken yaptığı kö-
tülükleri gören İtalyan gazeteci, bunları etkileyici bir dille anlatmıştır.
Gazeteciler güzergâhtaki Sultanhisar'da Yörük Ali Efe ile karşılaşmış-
lardır. Giustiniani'nin trende karşılaştığı Yörük Ali Efe ile konuşma-
sını ve intibalarını daha önce bir sempozyumda sunmuşuk.⁴

I- Mülakat

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığındaki Türk ordusu, göz
kamaştırıcı bir zafer kazanarak Yunan işgal kuvvetlerini Anadolu'dan
söküp attı. Bu parlak zafer dünyanın geniş bir coğrafyasında, yenilmez
denilen güçlerin de yenilebileceğini gösterdi ve umut oldu, güven
verdi. Entelektüel camiada ilgi uyandıran biri daha vardı kuşkusuz:
Mustafa Kemal Paşa. Türk İstiklal Savaşı'nın zaferle kazanılması Mus-
tafa Kemal Paşa'ya da "Atatürk" olma yolunu açmış, dünyanın değişik

³ G. Filippucci Giustiniani, "Dopo l'incendio di Smirne", **Il Messaggero**, 6 Ottobre 1922; G. Filippucci Giustiniani, **Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia-Grecia-Egitto-Palestina-Siria (1914-1924)**, Casa Editrice M.Carra & C. Di Luigi Bellini, Roma, (ty), s.251. Giustiniani'nin zaferden sonra İtalyan gazetelerine gönderdiği yazılardan seçmeler birkaç Türk gazetesinde de yer almıştır: Ancak, tercüme hatası ya da kasten, İtalyan gazetecinin metinde verdiğimiz bilgi anlam değiştirerek şöyle yayınlanmıştır. "Yunanlılar geri çekilirken, Manisa, Uşak, Afyon, Eskişehir'de tahayyül edilmesi bile mümkün olmayan feci cinayetler işlemişlerdir. İzmir'de yalnız bir hendekte bir İtalyan subayıyla birlikte, iki yüz kadar kadın ve çocuk cesedi saymışuk." **Yeni Gün**, 13 Şubat 1923; **Âhenk**, 26 Şubat 1339.

⁴ Mevlüt Çelebi, "İtalyan Kaynaklarında Yörük Ali Efe", **Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, (13 Nisan 2007, Aydın) Editörler: Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın Belediye Başkanlığı Yayını, (ty), ss.107-116.

ülkelerinden gazeteciler kendisiyle mülakat yapmak için girişimde bulunmuşlardır. Zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa ile mülakat yapma talebinde bulunan gazetecilerden birisi de G. Filippucci Giustiniani'dir. Giustiniani, Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'den 21 Ekim 1922'de gönderdiği telgrafla hem zaferinden ötürü tebrik etmiş hem de mülakat talebinde bulunmuştur: "Doktor Filippucci zât-ı devletlerini tebrik ve zaferden sonra mülakat icra edecek ilk gazeteci olmak arzusunda bulunduğundan Fethi Bey vasıtasıyla Roma gazeteleri hesabına mülakat yapmak için vesait-i muhaberenin teminini zât-ı devletlerinden rica eyler."⁵

Bu talebin kabul edilmekle birlikte İtalyan gazetecinin arzu ettiği gibi zaferden sonra yapılan ilk mülakat olmadığını biliyoruz. Öte yandan, Giustiniani'nin zafer tebriki ve mülakat talebiyle ilgili telgrafı 21 Ekim 1922'de gönderdiği dikkate alınır, hayli geç gönderdiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın, daha Giustiniani telgraf göndermeden önce 25 Eylül 1922'de Reuter Ajansı'na;⁶ 26 Eylül'de Daily Mail Chicago Tribun gazetelerine demeçler verdiğini biliyoruz.⁷ Bununla birlikte İtalyan gazetecinin talebine olumlu cevap veren Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım ile birlikte 1923'te G. Filippucci Giustiniani'yi kabul etmiştir. Biz bu mülakata G. Filippucci Giustiniani'nin, *Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia, Grecia, Egitto, Palestina, Siria (1914-1924)* başlıklı kitabında rastladık. G. Filippucci Giustiniani'nin anıları önce 1924'te⁸ yayınlanmış, daha sonra da üçüncü bin baskı olarak tekrar basılmıştır. Biz, tarihsiz bu baskıdan⁹ faydalandık. Giustiniani'nin; Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı röportaj, Türkiye,

⁵ Bilal N., Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar, -I-, (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s.417.

⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918 - 1937)*, (Açıklamalı Dizin İle), 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s. 65.

⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918 - 1937)*, (Açıklamalı Dizin İle), 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s. 65-66.

⁸ G. Filippucci Giustiniani, *Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia-Grecia-Egitto-Palestina-Siria (1914-1924)*, Casa Editrice M.Carra & C. Di Luigi Bellini, Roma, 1924.

⁹ G. Filippucci Giustiniani, *Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia, Grecia, Egitto, Palestina, Siria (1914-1924)*, Editrice M.Carra & C. Di Luigi Bellini, Roma,

Yunanistan, Mısır, Filistin ve Suriye’de yaptığı gezileri bir araya getirip yayınladığı kitabında yer almıştır.¹⁰

Mülakatla ilgili değerlendirmeyi sona bırakarak şimdi mülakata geçebiliriz. Kitabın kapağında Mustafa Kemal Paşa’nın çok bilinen kalpaklı ve mareşal üniformalı imzalı bir fotoğrafına yer verilmiştir. Resmin arkasındaki sayfada şu not okunmaktadır: “Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri. Göztepe’deki Köşkte beni kabul buyurdıkları uzun saatlerin ve İtalya’nın, halkının demokratik gelişimi için verdiği desteğin anısına.”

Mülakat şöyledir:

“Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Bayan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat.

Türk Karargâhından, 1923.

Uzun boylu bir adam, kasları yağsız, asla gülmezmiş gibi görünüyor. Berrak bir bakış, soğuk, mükemmel bir sakinlik. Ülkesinde yeni bir çağ açan ve dünyada geniş bir yer edinen yeniden kurucu Paşa, Kemal Paşa böyle takdim edilir.

Etrafı, kendi kişiliği ve sözleri gibi açık, ölçülü ve makul pek çok yardımcıyla çevrilidir. Çok fazla iltifat etmeden açık fakat blöfsüz konuşuyor. Azimli ve gayretli diyebilirim. Her sözü ölçülü.

- *Ekselans, barış sonrasına dönük planlarımız nelerdir?*¹¹

(ty). Roma Milli Kütüphane kataloglarında bu kitabın iki baskısı da bulunmaktadır. İlk baskıda, baskı tarihi olarak 1924 verilirken bizim de yararlandığımız diğer baskının künyesinde baskı tarihi 192! şeklinde verilmiştir. Başka kütüphane kataloglarında da baskı yılı olarak 1924 ya da emin olmama durumunu belirtmek için 1924? şeklinde verilmiştir.

¹⁰ G. Filippucci Giustiniani, **Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia-Grecia-Egitto-Palestina-Siria (1914-1924)**, Casa Editrice M.Carra & C. Di Luigi Bellini, Roma, (ty), ss.271-278.

¹¹ Kemal Paşa, benim farklı karakterdeki bir soruma da cevap verdi:

“Ülkemizdeki yabancıları kovmamız gereğinden önce, İstanbul, Gelibolu ve Musul’u elinde tutan İngilizleri topraklarımızdan atmalıyız”

- Bir Balkan birliğinin meydana gelmesi sizi ürkütür mü?

- *Harap olan şehirlerimizi yeniden inşa etmek ve halkımızın refahını artırmak için çalışıyoruz. Sonra sermayeye, demiryolu hatlarına, fabrikalara, madenlere, sanayiye ihtiyacımız var. Yani yabancılarla iş birliğine ihtiyacımız var fakat her zaman için bağımsızlığımıza hiçbir zarar vermeyecek yabancılarla iş birliğine. Şahsen, adı "Halk Partisi" olacak bir siyasi parti kurmak niyetindeyim. Bizde demokrasinin, Batı demokrasi ve parlamentarizmde daha önce olmayan, daha derin, daha güvenli ve daha geniş temelleri vardır. Ben, partinin doğrudan halktan insanlardan meydana geldiğini göstermek için bu partinin adını Halk Partisi koyacağım. Ben bir program oluşturmuyorum çünkü o zaman derhal benim işim olduğu söylenecek. Şu anda gerekli elemanları topluyorum ve ülkenin çeşitli noktalarından gelmesi gereken raporları bekliyorum. Şu anda ülkemizde yürürlükte olan sistem diğer hiçbir batı devletinininkiyle aynı değildir. Diğer ülkelerde, parlamentoya ek olarak, her zaman devleti somutlaştırmak için anayasal bir egemenlik vardır. Bizdeyse, bir şey yok. Millet Meclisi, yasama ve yürütme işlevlerini merkezileştirir ve yetkilerini sorumlu bir hükümete devretmez ve Meclisin kendisi yani halk, doğrudan hükümettir. Bu sistem, Paşa devam ediyor, tarihte örneği olmayan bir sistem değildir. Eski Roma ve Yunan devletlerinde örneğini görürsünüz. Gerçek bir referandumu göremezsiniz. Şüphesiz sorun Türkiye için farklı, uzantıları görülüyor.*

- Sanmam. Mantıklı konuşmak gerekirse Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan arasında farklı beklentiler olduğu için bu birliği kolaylıkla kurmaları mümkündür. Fakat bu ülkeler neden ileride düşmanları olacak Büyük Yunanistan'ı kurmak istesinler?

- Antlaşmanın revizyonu için ne düşünüyorsunuz?

- Gerekli bir şey. Bana göre kaçınılmaz. Bazı ülkelerin bunu zorla kabul ettirmeye çalışmaları için doğasına aykırıdır. Tüm bunlar doğaya karşı durmazlar ve ikna edemezler. Göreceksiniz, bugün değilse de yarın.

- 4 yıl boyunca İtalya, Doğu'da haklarınızın tanınması ve dengenin sizin lehinizde değiştirilmesi için arabuluculuk görevini yerine getirdi. Bu sizin için İtalya'nın saygınlık kazanmasını sağladı mı?

- İtalyan halkının genel düşüncesinin bu doğrultuda olması kuşkusuz Türkiye'ye uygun. Ama neden İtalyan heyeti Lozan'ın duygularının gerçek tercümanı olmasın. Mesela, kapitülasyonlar meselesinde.

- Üçüncü güç, yargı gücü söz konusu olduğunda?
- Millet Meclisi'nin bir komisyonu halen bu işle ve yasalarımızın reformuyla meşgul.
- Basın da yeni demokrasi fikirlerinin temsilinde kesinlikle çok önemli olacak. Artık sansür de, uzun zamandır Türkiye'de olduğu gibi, eskisi kadar kolay işlemeyecek. Gazeteler, parlamentoyla birlikte, kamuoyu yaratmakta milletin sözcüsü olacak.
- Zaten öyle fakat öte yandan yapılacak çok şey var. Unutulmamalıdır ki, Türkiye'de bir tipografinin ne anlama geldiğini bile bilmiyorduk.
- Ve tüm bu demokratikleşme fikirleri zâtınıza ait şahsi fikirler mi?
- Evet, şayet Büyük Millet Meclisi'ndeki ilk nutkumu okursanız, bunları ilk dile getirenin ben olduğumu göreceksiniz.
- Ülkenizde geliştirmeye çalıştığınız demokratik hareketlerde kadınlara neden özel bir yer yok?
- Neden özel bir yer? Bize göre, kadınlar da erkeklerle aynı haklara sahip olmalı ve aynı eğitimi almalılar. Avrupa'nın her yerinde kadın sorunu var. Ama anlıyorum: Bizde kadın peçelidir ve sizi etkileyen bu dış görünümüdür.
- Peçe bir dış görünüş şeklidir ama aynı zamanda bir semboldür. Ekse-lans, demek istiyorum ki, cinsiyet farklılığının, sosyal hayatın gelişimini engelleyen, halka açık alanlarda mesela ortak konferans dinlemeyi engelleyen, birlikte tiyatro izlemeyi önleyen yani ilerlemenin bir parçası olan sosyal hayatı öldüren bir sembol.
- Kadın meselesine büyük önem veriyorsunuz ve haklısınız. Çünkü unutulmamalıdır ki, kadın sadece çocuk doğurmaz aynı zamanda hayatının ilk yıllarında onu takip eder yani nesli şekillendirir. Eşim, size, bu mesele hakkında Bursa şehrinde, kadın ve erkeklerin karışık oturduğu karma izleyicilere yaptığım konuşmayı tercüme edecek. Eğer ülke içerisinde bulunsaydınız, Anadolu kırsalındaki manzaranın büyük şehirlerdekiyle aynı olmadığını bilirdiniz. Kadın ve erkek sık sık birlikte çalışır ve serbestçe hareket ederler.

Bu esnada Türk cumhurbaşkanının çok genç eşi içeri girdi ve Paşa, benimle tanıştırdı. Bana dönük olarak oturdu ve mükemmel bir nezaket ve zerafetle hitap etmeye başladı. Derhal, mükemmel Fransızcasıyla Cumhurbaşkanının Bursa'da Türkçe olarak yüksek sesle okuduğu metni tercüme etmeye başladı. Esas noktaları şöyleydi: 'Eğitim müdürüne, konuşması ve ev sahipliği için teşekkür ediyorum ve entelektüel ordunun bizimle olduğunun farkındayım. Fakat neden bu gönüllü orduyu cinsiyet bakımından ayırarak zayıflatıyoruz? Biri diğeriyle eşit olmalı ve bu ordunun bütün yönleriyle ortak görüntü vermesi gerekir. Milli tarihimize ve dinimize bakınız. Oğuz Han zamanında kadınlar erkeklerle aynı niteliklere sahipti. Timur'un eşi onun gibi çalıştı. Milli tarihimizde bunun benzeri çok pek çok örnek vardır ve büyük adamlarımızın çoğu kadınların yeteneklerinden faydalanmışlardır. Bizim kitaplarımızda kadının görüntüsüne dair hiçbir yasak getirilmemiştir. Sadece diyor ki, kadın basit ve mütevazı bir kıyafet giymelidir. İran toplumuyla ilk temasımızda İranlı kadınların taktığı peçeyi kadınlarımıza aldık.'

- *Avrupa, diyorum Paşa'ya, Türk dünyasının demokratik yükselişini ilk önce merakla, sonra da şaşkınlık ve hayranlıkla takip etti. Halkın bütün bunlarla olgunlaştığına inanıyor musunuz?*
- *Paşa, bizde, 'kitaplarda yazılı olmadığı' bahanesiyle, bu rejimi anlamak istemeyen insanlar vardı diye agresif bir havada cevap veriyor. Fakat Türkler çok acı çektiler. Yüzlerce yıl, yetkilerini padişahların ve halifelerin ellerine bıraktılar fakat bir gün halk uyanı ve bu insanların hepsini kovdu.¹²*
- *Halife Abdülmecid'i şahsen tanıyorum ve oldukça demokratik fikirli biri olduğuna inanıyorum.*
- *Ama Paşa, biraz da öfkeli bir şekilde devam etti:*
- *Ben kendisini tanımıyorum. Eğer halkımız, Avrupa'da söylendiği gibi olgunlaşmamış olsaydı, belki de yaptığını yapardı. Siz benden daha iyi*

¹² Bu mülakatın metni Türk Cumhurbaşkanı ve eşi tarafından yeniden okundu ve onaylandı.

biliyorsunuz ki, sadece bir insanın fikri, bir ülkeyi değiştirmeye ve halkı peşinden sürüklemeye yetmez. Eğer millet de aynı hislere sahip olmazsa, bir kişi, büyük halk hareketlerini meydana getiremez. Savaşını yapan halk, barışını da kendisi yapmak istiyor. Bugün her şeyi riske atmaya kararlı. Çok acı çektik; özgür yaşamak ya da ölmek istiyoruz.

- *Türk Cumhurbaşkanı, bu son cümleyi yüksek sesle söyledi. Bu uzun söylevde ne bir tebessüm vardı ne de izdüşümü. Sadece bir nükte hatırlıyorum, bu da onun bile değil, tarihe geçmeyi neredeyse hak eden biri olan eşinin. Bayan Kemal Paşa'ya, Cumhurbaşkanının adı geçen Bursa nutkunda neden Türkiye'de çokeşlilik meselesinden bahsetmediğini sorduğumda bana şöyle cevap verdi:*
- *Ben bu sorunu Sorbone profesörleriyle saatlerce tartıştım. Ama bir cümleyle cevaplamak yeterli olur. "Sosyal bir kurum olarak değilse bile en azından bir realite olarak çok eşlilik Avrupa'da da var. Orada değişen sadece biçimdir." Fakat bu benim için ruhumda etki yaratan son slogan değildi. Ayrılırken kurucu lider Paşa'nın yüksek sesle söylediği sözleri hâlâ kulağımda çınliyordu:*
- *Türkiye sonsuza dek bağımsız yaşamak ya da ölmek istiyor.*

II- Değerlendirme

Öncelikle üzerinde durulması gereken husus, röportajın ne zaman yapıldığıdır. Yazar bu hususta net bilgi vermemiştir. Kitabının röportaja yer verdiği ilk sayfasında "1923" tarihi geçmektedir. Ancak bazı ipuçlarından hareket ederek yaklaşık bir tarih vermek mümkün olacaktır. Mülakatın İzmir'de yapıldığından emin olmamızı sağlayacak bazı veriler söz konusudur ki, en önemlisi, Giustiniani'nin görüşmenin Göztepe'deki Uşakzade Köşkünde yapıldığını yazmasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın ne zaman burada kaldığı hakkında bilgi sahibiyiz. Mustafa Kemal Paşa, 1923'ün Ocak-Şubat aylarında İzmir'de ikamet etmiş ve Latife Hanım ile de bu dönemde evlenmiştir. 27 Ocak-4 Şubat 1923 ve 10-18 Şubat 1923 tarihlerinde İzmir'de olduğunu biliyoruz. Paşa, 1923'te 27 Temmuz-2 Ağustos günlerini de burada geçir-

miştir. Son olarak 31 Aralık 1923 günü de İzmir'e gitmek üzere Ankara'dan hareket etmiştir. Gazetecinin ifadesinden hareketle, Mustafa Kemal Paşa'nın Temmuz'da geldiği İzmir'de Göztepe'deki köşkte kaldığını biliyoruz. 27 Temmuz gecesi şehirde kutlama alayı düzenleyen İzmirli, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın ikamet etmekte olduğu Göztepe'deki köşke gelerek Gazi'yi selamladılar. Mustafa Kemal Paşa, halkın sevgi tezahüratlarına cevap vererek bir de konuşma yapmıştır.¹³ 28 Temmuz günü köşkte İzmir'in ileri gelenlerine bir ziyafet veren¹⁴ Mustafa Kemal Paşa ve eşi 2 Ağustos'ta kentten ayrıldılar.

Atatürk'ün İtalyan gazeteciye kabul tarihi hakkındaki en önemli veri, İtalyan gazeteciye verdiği imzalı resmindeki tarihtir. Mustafa Kemal Paşa'nın İtalyan gazeteciye hediye ettiği mareşal üniformalı resminin üzerinde belli belirsiz bir tarih fark edilmektedir. Tarih bütün olarak zor okunmakla birlikte, ay kısmında 7 net olarak görülmektedir. Buradan hareketle görüşmenin 7. Ayda yani Temmuz 1923'te yapıldığını kabul etmemiz mümkündür. Resimdeki 7'den hareketle Gazi'nin Giustiniani'yi 27-31 Temmuz 1923 arasında kabul ettiği sonucunu çıkartabiliriz.

Mülakatta, ne zaman yapıldığı hakkında tahminde bulunacağımız bazı ifadeler de geçmektedir. Bunlardan biri, İtalyan gazetecinin, Lozan Barış Konferansı'nın artık sonuçlandığını çağrıştıran ifadeleri ve İtalyan heyetinin yardımcılarından söz etmesidir. Ancak daha kesin bir ifade, Atatürk'ün, bir Halk Fırkası kuracağına dair sözleridir. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa, 1923'ün başından itibaren Halk Fırkası kuracağından söz etmiş; seçimin yenilenmesi çerçevesinde 8 Nisan 1923'te yayınladığı beyannamede konumuzla ilgili olan şu ifadeleri kullanmıştır. "Yeni devre-i mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyet-i milliye dairesinde siyasi teşkilâta mazhar etmek için bir Halk fırkası teşekkül edecektir. Mecliste eylevm müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkası'na intikal edecektir." Bu bildiriyle birlikte yeni partinin

¹³ **Tanin**, 30 Temmuz 1923; **Vakit**, 30 Temmuz 1923.

¹⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Temmuz 1923.

programı diyebileceğimiz “9 umde” de ilan edilmiştir.¹⁵ Bu haber, yazarın mülakatın yayınlandığını ileri sürdüğü *Corriere Italiano*¹⁶ ile birlikte diğer İtalyan gazetelerinde de duyurulmuştur.¹⁷ Buradan hareketle de Mustafa Kemal Paşa’nın Giustiniani’yi, İzmir’e Temmuz 1923’teki gelişinde kabul ettiği sonucuna ulaşabiliriz. Dikkat edilmiştir, yazar, mülakatında Mustafa Kemal Paşa’dan “Cumhurbaşkanı” olarak söz etmektedir. Bu, mülakatın cumhuriyetin ilanından sonra yapıldığı gibi bir fikre yol açabilir. Ancak bunun yanıltıcı olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Zira başka örneklere de rastladık. Giustiniani’nin gazetelerde yayınlanan yazılarıyla, aynı yazıların faydalandığımız kitabındaki metinleri arasında bazı farklılıklar söz konusudur. Yani, yazılar kitaba alınırken yazarı, bazı müdahaleler yapmıştır. Sadece bir örnek vermekle yetineceğiz. Giustiniani, Ağustos 1920’de İstanbul’da Velihaht Abdülmecit Efendi ile yaptığı görüşmeyi tarihini belirtmeden *Il Tempo* gazetesinde yayınladığını not etmiştir. Oysa bu mülakat kitabında “Dolmabahçe’deki Sarayında Halife Bana dedi ki...” başlığıyla yer almıştır.¹⁸ Demek istediğimiz, kitaptaki başlıklar ve ifadeler yanıltıcı olabilir.

Şimdi asıl soruna geçebiliriz: Birkaç kez dile getirdiğimiz gibi G. Filippucci Giustiniani, yazı ve mülakatlarını İtalyan gazetelerinde yayınlatan serbest gazeteci olarak çalışmış bir entellektüeldir. Çeşitli yazı ve mülakatlarını bizzat gördük ve bazılarından da söz ettik. Bu yazı ve mülakatların bir kısmını, bildirimize esas olan *Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia-Grecia-Egitto-Palestina-Siria* (1914-1924) başlıklı kitabına almıştır. Bu yazıların sonunda kimi zaman hangi gazetede yayınlandığını, tarih be-

¹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1923; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s.397.

¹⁶ *Corriere Italiano*, 11 Aprile 1923.

¹⁷ *Il Secolo*, 10 Aprile 1923; *La Tribuna*, 11 Aprile 1923; *L’Epoca*, 11 Aprile 1923; *Corriere d’Italia*, 11 Aprile 1923.

¹⁸ G. Filippucci Giustiniani, *Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia, Grecia, Egitto, Palestina, Siria (1914-1924)*, Editrice M.Carra & C. Di Luigi Bellini, Roma, (ty), s.109-118.

lirtmeden veya sadece yılını yazmak suretiyle ilave etmiştir. Biz, kendisinin Atatürk ile bir mülakat yaptığını bu kitapta gördük. Kitabında yer verdiği bu mülakatın sonunda, “Corriere Italiano” notunu düşmüştür. Bu bilgiden ve gazetecinin mülakatın 1923'te yapıldığını yazdığından varsayarak İtalyan arkadaşım, Türk dostu Claudio M. Mancini'nden, bizim için Corriere Italiano gazetesinin 1923 yılını taramasını rica ettik. Bu arada, mülakatı bilim dünyasına tanıtmak amacıyla, 17-22 Kasım 2011 tarihinde Makedonya'da yapılan VII. Uluslararası Atatürk Kongresi'ne bildiri olarak teklif ettik. Ne hikmetse, herhangi bir gerekçe gösterilmeden bildiri önerimiz kabul edilmedi. Bu arada Claudio M. Mancini, 1923 yılını taradığını ancak böyle bir mülakata ve G. Filippucci Giustiniani'nin herhangi bir yazı ve haberine rastlamadığını bildirdi ve adı geçen gazetede Türkiye ile ilgili haberlerin künyelerini gönderdi.

2019 yılında 9. Uluslararası Atatürk Kongresi'nin toplanacağı ve bizim de uzun süreli bir araştırma için İtalya'da bulunacağımızdan hareketle, bu mülakatı tekrar bildiri teklifi olarak sunduk. Sunuş özetinde de buna değinerek, “Araştırma konularımızdan biri de, Giustiniani'nin, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmenin yayınlandığını ancak tarihini belirtmediği Corriere Italiano gazetesinin mülakatın yayınlandığı nüshasını bulmak olacaktır” taahhüdünde bulunduk. Gerçekten de İtalya'ya geldikten sonra ilk işimiz adı geçen gazetenin 1923 koleksiyonunu taramak oldu. Ancak beklemediğimiz bazı durumlarla karşılaştık. Öncelikle gördük ki, Corriere Italiano gazetesi, 28 Temmuz 1923'te yayınına son verilen Il Giornale di Roma gazetesinin yerine çıkmaya başlamıştır. Gazete hakkındaki bilgilerde de bu şu şekilde ifade edilmiştir: “Il Giornale di Roma: 9 Ağustos 1922-28 Temmuz 1923. Bağımsız gazete. Corriere Italiano'ya yer açmak yayını durduruldu.”¹⁹ Bu değişiklik, Corriere Italiano gazetesinin çıkmaya başladığı 11 Ağustos 1923'te gazete yönetimi tarafından kaleme alınan bir

¹⁹[https://it.wikipedia.org/w/index.php?title=Giornale_di_Roma_\(1922-1923\)&action=edit&redlink=1](https://it.wikipedia.org/w/index.php?title=Giornale_di_Roma_(1922-1923)&action=edit&redlink=1) (Erişim: 24.07.2019)

yazıyla izah edilmiştir. İtalya’da son on ayda yaşanan tarihi gelişmelerin bir sonucu olarak *Il Giornale di Roma* gazetesinin adının *Corriere Italiano* olarak değiştirildiği ifade ediliyor. Bütün İtalyanların “devrim”e sahip çıkmasının önemine değinen gazete yönetimi, kendi misyonlarını da şu sözlerle dile getiriyorlar: “*Corriere Italiano*, bugünden itibaren tamamen her gün adını haklı çıkartmak ve kendini buna adanmak istiyor. Karanlık geceden kurtulan değil, milletin aydınlık sabahının habercisi olmak istiyor. Ve bu yemin ve bu umutla savaşı, şimdi başlıyor.”²⁰

Gazetede yaşanan isim değişikliğinin bizi ilgilendiren kısmı, mülakatın Temmuz 1923’te yapıldığını ve *Corriere Italiano* gazetesinde yayınlandığını kabul ederek, adı geçen gazetenin 11 Ağustos 1923’ten sonraki sayılarını taramaktı. Bu yapıldı; *Corriere Italiano*’nun sadece 1923 yılı değil, yayın hayatına son verdiği 19 Haziran 1924²¹ tarihine kadar olan sayıları tarandı. İlk olarak İtalya’da gazete taramalarını yaptığımız Senato Kütüphanesi’ndeki (*La Biblioteca del Senato Giovanni Spadolini*) koleksiyonunu taradık. Böyle bir mülakata rastlamayınca, aynı gazetenin bu kez Modern ve Çağdaş Tarih Kütüphanesi’ndeki (*Biblioteca di Storia Moderna e Contemporanea*) koleksiyonunu taradık. Yine bulamayınca, gözümüzden kaçmış olabileceği ihtimaliyle bu kez de, gazetenin Roma Milli Kütüphane’deki (*Biblioteca Nazionale Centrale di Roma*) dijital sayılarını taramış olmamıza rağmen, böyle bir mülakata rastlamadık. Nihayet, metnin yazımı aşamasında, emin olmak için son kez inceledik.

Bu durumda akla iki ihtimal gelmektedir. Böyle bir mülakatın yapılmadığı ve masa başı bir iş olduğu veya yapılmış olmasına rağmen mülakatın gazete yayınlanmadığı. Biz, mülakatın yapılmadığı halde masa başında üretildiğine ihtimal vermiyoruz. Çünkü İtalyan gazetecinin, yazı ve mülakatlarının gazetelerde yayınlandığı şekliyle kitabındaki halleri arasında bazı tutarsızlık ve çelişkiler görünmekle birlikte, Atatürk ile böyle bir mülakat yapmadığını düşünmemiz için çok fazla

²⁰ La Direzione, “*Il Corriere Italiano*”, *Corriere Italiano*, 11 Agosto 1923.

²¹ [https://it.wikipedia.org/wiki/Corriere_Italiano_\(1923-1924\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Corriere_Italiano_(1923-1924)) (Erişim: 24.07.2019)

mantıklı neden bulunmamaktadır. Daha doğrusu, yapıldığı halde yayınlanmamış olmasıyla, yapılmadığı halde uydurulup kitaba konulması mukayese edilecek olursa, ilki daha ağır basmaktadır.

Biz, bu mülakatın yapıldığını ancak yazarının belirttiği gibi *Corriere Italiano* gazetesinde yayınlanmadığını düşünüyoruz. Mülakatın yapıldığı konusundaki en önemli kanıtlar; Giustiniani'nin, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için resmi müracaatta bulunması, Paşa'nın kendisine imzalı bir fotoğraf vermesi ve bu resimdeki tarihin İzmir'de bulunduğu dönemlere rastlaması ve mülakatın içeriğinin, bir itirazımızı aşağıda ifade edeceğiz, ağırlıklı olarak Atatürk'ün düşüncelerini yansıtır olmasıdır.

Yapıldığı halde mülakatın yazar tarafından yayınlandığı iddia edilen *Corriere Italiano* gazetesinde yayınlanmadığını düşünmemizi sağlayan bazı faktörler söz konusudur. Bu mülakatı değerlendirmeye karar verdiğimiz andan itibaren, mülakatın yapıldığına dair Türk kaynaklarında bilgi bulmaya çalıştık. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ile Atatürk'ün Bütün Eserleri başta olmak üzere bilinen kaynaklarla Atatürk'ün yakınındakilerin anılarını inceledik. Mülakat hakkında bir habere rastlama ihtimali/umudu bizi dönemin Türk gazetelerini taramaya yöneltti. Elimizdeki İtalyan kaynaklarını da kontrol ettikten sonra bu mülakatın “bilinmediği” kanaatine ulaştık. İtalya'daki çeşitli çalışmalarımızda önde gelen İtalyan gazetelerini, bazılarını birkaç defa olmak üzere, çeşitli çalışmalarımız vesilesiyle taradık. Ancak böyle bir mülakatın yapıldığı konusunda en küçük bir bilgi kırıntısına ulaşamadık. Şunu biliyoruz: Giustiniani'nin mülakatının yayınlandığını iddia ettiği *Corriere Italiano* gazetesinde, dünyanın değişik ülkelerinden devlet adamlarıyla mülakatlar yaptığı görülüyor. Bulgaristan Başbakanı Aleksandar Tsankov (Zankoff)²² ve Türkiye'den de Dâhiliye Vekili Ferid Bey ile yapılan mülakat²³ örnek olarak verilebilir. Atatürk gibi o dönemde ve sonrasında dünya kamuoyu gibi İtalyan kamuoyunda da popüler ve merak edilen bir şahsiyetle yapılan bir mülakat bir İtalyan gazetesinde yayınlanmış olsaydı, örneklerini gördüğümüz

²² *Corriere Italiano*, 23 Settembre 1923.

²³ *Corriere Italiano*, 9 Gennaio 1924.

gibi, diğer İtalyan gazetelerinin de alıntılar yapması veya haber olarak bildirmesi ihtimal dahilindedir. Oysa böyle bir habere rastlamadık. Yukarıda da dikkat çektiğimiz gibi, bilgi bulunması muhtemel kaynakları incelediğimiz halde, Atatürk'ün İtalyan gazeteci Giustiniani ile bir röportaj yaptığı konusunda herhangi bir kayıda rastlamadık. Oysa örnekleri de olduğu için biliyoruz ki, Mustafa Kemal Paşa'nın adı geçen İtalyan gazeteciyle yaptığı mülakat gazetelerde yayınlanmış olsaydı, mutlaka bir şekilde Türk kaynaklarında yer alması gerekirdi. Burada ayrıntısına girmeyeceğiz fakat Eylül 1922-Eylül 1923 döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı basın mensuplarına verdiği demeçleri Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nden takip etmek mümkündür. Eğer bu mülakat yayınlanmış olsaydı, mutlaka bir iz bulunurdu. Basında bilgi bulunması beklenirdi. Öte yandan birkaç defa çalıştığımız için biliyoruz ki, Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği ülkemizle ilgili haberleri derleyip merkeze göndermiştir. Dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa ile yapılan ve yayınlanan bir mülakatın elçiliğin dikkatinden kaçacağına ihtimal vermiyoruz. Zannediyoruz ki, Giustiniani, mülakatı yaptıktan sonra yayınlanması için Corriere Italiano gazetesine göndermiş, ancak mülakat gazetede yayınlanmamıştır. Muhtemeldir ki, mülakatın yayınlanma sürecinde gazeteci, kitabını bastırması; mülakatın yayınlanacağını varsaydığı için de kitabına o notu düşmüştür.

Mülakatın içeriği hakkında da kısa bir yorumda bulunmak istiyoruz. Gazeteci mülakatı, bizim de müdahale etmeden dipnotta gösterdiğimiz notlarla desteklemiştir. Atatürk'ün dış görünüşü ve fiziki yapısı hakkında gerçekçi gözlemlerde bulunduğu görülüyor. Gazi'nin mülakatta en çok üzerinde durduğu, İtalyan gazetecinin en çok etkilendiği husus, bağımsızlık konusundaki vurgudur. “Ya istiklal ya ölüm” parolasıyla verilmiş ve kazanılmış bir savaşın ardından Mustafa Kemal Paşa, gerçekçi değerlendirmelerini bu görüşmede de tekrarlıyor. Türkiye'nin “muasır medeniyet seviyesine çıkma” mücadelesinin altını çizen Atatürk, bunun için gerçekçi bir tablo çiziyor ve yabancı sermayeye karşı olmadığını bu röportajında da dile getiriyor. Ancak, hep dikkat çektiği gibi, bu iş birliğinin Türkiye'nin bağımsızlığına asla zarar vermeyeceğini net bir şekilde vurguluyor.

Mülakatta ele alınan konulardan biri de Türkiye’de egemenliğin nasıl kullanılacağıdır. Türk demokrasi tarihinin Avrupa’dakinden farklı bir seyir takip ettiğine değinen Atatürk, kuvvetler ayrılığının gerekliliğine işaret ediyor. Halk Fırkası’nın kurulması konusunda epey mesafe alındığı dönemde Atatürk, siyasetin bir partiyle yapılması hususundaki eski düşüncesini tekrarlıyor. Partinin tabandan bir hareket olması için ülkenin her yerinde sondaj çalışması yaptırdığını anlıyoruz. Demokrasilerde yargı ve basının önemine de vurgu yapan Gazi, basının, milletin sesi olma özelliğini yerine getirebilmesi için özgür olmasının şart olduğunu tekrarlıyor.

Giustiniani’nin Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı mülakatın en önemli özelliklerinden biri de kadınlar hakkındaki görüşleridir. Gazetecinin, kadınlara “pozitif ayrımcılık” yapılmasını istemesine Atatürk’ün verdiği cevap, tam da onun tarzı bir ifade özelliği taşımaktadır. Atatürk kadınlara birtakım hakları kadın oldukları için değil, bireysel hak ve özgürlüğe sahip olmaları gerektiği için verdiğine dikkat çekiyor. Gerçekten de modern devletlerde esas olan kadınların da erkeklerle aynı haklara sahip olmasıdır ki, Atatürk’ün de yapmaya çalıştığı budur. Yalnız burada yazarın, Atatürk’ün yaptığı konuşmayı Bursa’da yapılmış olarak yazması yanlıştır. Atatürk, Bursa’da Şark Sineması’nda 22 Ocak 1923’te halkla bir konuşma yapmış ve sanatın öneminden, yabancı sermayeden, ziraattan ve barış görüşmelerinden söz etmiştir.²⁴ Burada kadınlardan söz etmeyen Atatürk, Giustiniani’nin, Latife Hanım’ın tercüme ettiğini belirterek ana hatlarıyla kitabına aldığı konuşmayı, İzmir’de 31 Ocak 1923 günü eski Gümrük binasında kadınlarla erkeklerin birlikte dinlediği bu sohbet toplantısında yapmıştır.²⁵

İtalyan gazetecinin Latife Hanım’ın tavırlarından ve özellikle “mükemmel” olarak nitelediği Fransızcasından etkilendiği anlaşılıyor.

²⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s.69-74.

²⁵ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III**, s.87-95.

Mülakatında ifade ettiği “tarihe geçmeyi neredeyse hak eden biri olan” tespitin doğru çıktığını teslim etmeliyiz.

SONUÇ

Bir bağımsızlık savaşının lideri ve modern bir devletin kurucusu olarak Mustafa Kemal Atatürk, yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Yurt içinde ve yurt dışında hakkında yapılan her yeni yayın dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu araştırmalar, Atatürk’ün bilinmeyen veya az bilinen ya da üzerinde çok durulmayan yönlerini daha iyi tanımamızı sağlamaktadır.

Atatürk’ün evrensel bir lider olarak ilgi odağı olmaya devam etmesinin diğer bir yönü de hakkında yeni bilgi ve belgelere ulaşmaya devam edilmekte oluşudur. Ülkemizde tarihçilerin araştırmasına açılan her yeni arşiv, aynı zamanda Atatürk’ün araştırılması için yeni malzeme anlamına gelmektedir. Bu olgu, yurt dışındaki kaynaklar için de geçerlidir. Atatürk’ün evrensel bir lider olarak dünyada yarattığı etkinin tam olarak araştırıldığını söylemek mümkün değildir. Dünyanın bilinmeyen yerlerinde Atatürk’ü çeşitli yönleriyle daha iyi tanımamıza, daha iyi anlamamıza ve düşünceleriyle geleceğe ışık tutmasına yardımcı olacak hangi malzemeler keşfedilmeyi beklemektedir, bilemiyoruz. Dolayısıyla, geleceğin Türk tarihçileri açısından Atatürk önemli bir araştırma konusu olmaya devam edecektir.

Bildirimizde ele aldığımız mülakat, benzerlerine çok sık rastladığımız bir tür değildir. Dünyanın değişik yerlerinde Atatürk ile ilgili çeşitli anılar, yazılar, şiirler, inceleme yazıları, Türk kamuoyuna ulaştırılmayı beklemektedir. Ancak bu yazıda ele aldığımız mülakat çok sık rastlanacak bir durum değildir. Yapılmış ancak yayınlanmamış röportaj örneği olarak Giustiniani’nin bir gazetede yayımlandığı notunu düşmesine rağmen, o gazetede yayınlanmamış olması, bizce, mülakatın değerini azaltmayıp hatta artırmaktadır. Bilinenleri tekrarlamakla birlikte, gazete yayınlanmamış olması sadece değerini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni bir açılım sağlamaktadır. Atatürk mirası araştırılırken yalnızca yayınlanıp kıyıda köşede kalmış eserler bulunup

ortaya çıkartılmaya çalışılmamalı; bizim örneğimizde olduğu gibi, yayınlanmamış çeşitli malzemelerin de olabileceği hatırd tutularak bu noktaya da odaklanılmalıdır. Kaldı ki, mülakatın bir gazetede yayınlanmamış olmasını ele alıyoruz. Elbette bir kitapta yayınlandığı için mülakat zaten yayınlanmış ancak bilinmeyen bir mülakat olma özelliğini korumaktadır.

Giustiniani'nin Corriere Italiano gazetesinde yayınlanmayan mülakatı bize, başka bir mülakatı daha çağrıştırmaktadır. Kastımız, Mustafa Kemal Paşa ile yapıldığını bildiğimiz halde bir mülakatın da L'Epoca gazetesinde yayınlanmamasıdır. koleksiyonlarını incelediğimiz için Türk İstiklal Savaşı'na yakın ilgi gösterdiğini bildiğimiz L'Epoca gazetesinde de 1920'de benzer bir durum yaşanmıştır. Önce, Vakit gazetesindeki şu haberi okuyalım:

“Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat.

Roma'da intişar eden Epoka gazetesinin İstanbul muhabiri, Mustafa Kemal Paşa ile mülakat etmiştir. Muhabirin gönderdiği telgraf şu sualleri muhtevi idi:

1- Sulh Konferansı Türkiye meselesiyle meşgul olmaya koyulduğu şu zamanda sizin bu husustaki mütalâat-ı şahsiyenizi öğrenmek ve Meclis-i Mebusan açılır açılmaz Kuvâ-yı Milliyenin dağılıp dağılmayacağını bilmek gazetemizi pek müstefit edecektir.

2- Sizin Meclis-i Mebusan'da Erzurum'u temsil etmekten istinkâf ettiğiniz doğru mudur?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı şudur:

Ankara, 30 Kânun-ı evvel 1919.

Bu vesile ile size eškâr-ı şahsiyemi söylemek isterim: Millet'in bu husustaki arzuları Sivas Kongresinin resmî beyannamesinde musarrahtır. Teşkilât bu arzusu yerine gelinceye kadar îfâ-yi vazifede, hatta tevessüde devam edecektir. Benim, Meclis-i Mebusan'da Erzurum'u temsilden istinkâf ettiğim hakkındaki haber yanlıştır.

Mustafa Kemal."²⁶

Vakit gazetesindeki bu haberin tabii devamı olarak mülakatın adı geçen İtalyan gazetesinde yayınlanmış olması beklenir. Oysa L'Epoca'nın 1920 sayılarını taradığımız halde bu mülakatın yayınlandığına da rastlamadık.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Âhenk; 26 Şubat 1339.

Corriere d'Italia; 11 Aprile 1923.

Corriere Italiano; 11 Aprile 1923; 23 Settembre 1923; 9 Gennaio 1924.

Hâkimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1923; 31 Temmuz 1923.

Il Secolo; 10 Aprile 1923.

L'Epoca; 11 Aprile 1923.

La Tribuna; 11 Aprile 1923.

Tanin; 30 Temmuz 1923.

Vakit; 5 Kânun-ı sâni 1920; 30 Temmuz 1923.

Yeni Gün; 13 Şubat 1923.

Kitap ve Makaleler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, (1918-1937), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, (4. Baskı), Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), (Açıklamalı Dizin İle), 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006.

²⁶ **Vakit**, 5 Kânun-ı sâni 1920; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, (1918-1937)**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, (4. Baskı), Ankara 1989, s.19.

Çelebi, Mevlüt, “İtalyan Kaynaklarında Yörük Ali Efe”, **Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, (13 Nisan 2007, Aydın) Editörler: Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın Belediye Başkanlığı Yayını, (ty), ss.107-116.

Frangini, A., **Italiani in Smirne**, Strenna Nazionale, cenni biografici, Tipografia Aurora, Bologna 1903.

Giustiniani, G. Filippucci, L'agonia d'un impero, (Note in margine del trattato di Sèvres), M. Carra, Roma, 1921.

Giustiniani, G. Filippucci, “Dopo l'incendio di Smirne”, **Il Messaggero**, 6 Ottobre 1922.

Giustiniani, G. Filippucci, Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia-Grecia-Egitto-Palestina-Siria (1914-1924), Casa Editrice M.Carra & C. Di Luigi Bellini, Roma, 1924.

Giustiniani G. Filippucci, Dieci anni di viaggi politici in Oriente, Turchia-Grecia-Egitto-Palestina-Siria (1914-1924), Casa Editrice M.Carra & C. Di Luigi Bellini, Roma, (ty).

La Direzione, “Il Corriere Italiano”, **Corriere Italiano**, 11 Agosto 1923.

Şimşir, Bilal N., **Atatürk ile Yazışmalar, -I-, (1920-1923)**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981.

İnternet Kaynakları

[https://it.wikipedia.org/w/index.php?title=Gior-nale_di_Roma_\(19221923\)&action=edit&redlink=1](https://it.wikipedia.org/w/index.php?title=Gior-nale_di_Roma_(19221923)&action=edit&redlink=1) (Erişim: 24.07.2019)

[https://it.wikipedia.org/wiki/Corriere_Italiano_\(1923-1924\)___](https://it.wikipedia.org/wiki/Corriere_Italiano_(1923-1924)___) (Erişim: 24.07.2019)

TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA LİTVİNOV'UN 1931 TÜRKİYE ZİYARETİ

Mevlüt Samet YILDIZ* - Çağatay BENHÜR**

ÖZET

Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında XV. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ilişkiler XX. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Her iki ülke de birbirlerine karşı birçok kez savaşmıştır. İki ülke arasında yaşanan en son savaş Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Her iki devlet de savaşa büyük umutlarla girmiş olmasına rağmen savaş istedikleri gibi sonuçlanmamış ve savaşın sonucunda iki ülkede de rejim değişiklikleri yaşanmıştır. Türkiye bağımsızlık mücadelesi verirken, Sovyet Rusya ise devrim sonrasında yaşanan iç gelişmelerle mücadele etmiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde ortak düşmana karşı mücadele temelinde başlamış ve kısa sürede pozitif yönde ivmelenerek yakın dostluk çehresine bürünmüştür. Sovyetler Birliği, Milli Mücadele dönemi içerisinde Ankara Hükümeti'nin en yakın destekçisi olmuştur. Sağlanan bu yakın dostluk ilişkileri her iki ülke temsilcilerinin karşılıklı ziyaretleri ve yapılan antlaşmalarla daha da sağlamlaştırılmıştır. Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gerçekleştirilen bu ziyaretin aynı zamanda Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına denk gelmesi de ayrı bir öneme sahiptir. Komşu iki ülke arasındaki yakın ve dostane ilişkiler sebebiyle her iki ülkenin basını bu kısa süreli ziyareti yakından takip etmişler, sayfalarında ayrıntılı haberlere yer

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi B.D., smtyildiz@yandex.com.

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, cbenhur@selcuk.edu.tr.

vermişlerdir. Ziyaret esnasında 1925 yılında imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının süresinin uzatılması elbette ki ziyarete başka bir boyut kazandırmıştır. Çalışmamızda Sovyetler Birliği Dış Politikası adı altında yayınlanmış olan belge seçkisinden Sovyetler Birliği'ne ait belgeler incelenmiş, ayrıca Türk arşivlerinde de konu hakkındaki belgeler kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin dönem içerisinde önemli ulusal gazeteleri de taranmıştır. Ayrıca daha önce konu hakkında yapılan çalışmalarda Türk basını üzerinden dolaylı olarak incelenmiş olan İngiliz The Times Gazetesi de doğrudan incelenerek ziyaretin ne şekilde takip edildiği görülmeye çalışılmıştır. Bu vesile ile hem Sovyet tarafının hem de Türkiye'nin geziyi ne şekilde değerlendirdiği incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca dönem içerisinde Türk-Sovyet İlişkileri üzerine yayınlanmış telif eserler de çalışmamız içerisinde kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyetler Birliği, Litvinov, Türk-Sovyet, Basın.

THE 1931 TURKEY VISIT OF LITVINOV IN THE CONTEXT OF TURKISH-SOVIET RELATIONS

ABSTRACT

The relations between the Ottoman Empire and Tsarist Russia that started in the second half of the fifteenth century and had continued until the beginning of the twentieth century. Both countries have fought against each other many times. The last war between the two countries was undoubtedly the First World War. Although both empires entered the war with great hopes, the war did not end as they wanted, and as a result of the war, regime changes were experienced in both countries. While Turkey fights for its independence, the Soviet Russia was struggling against internal developments occurred after the Revolution. The relations between Soviet Union and Turkey had based on fighting against the common enemy, which was the result of developments after the end of the First World War and accelerated into a close friendship between two states. The Soviet Union was the closest supporter of the Ankara Government during the National Struggle period. These close friendship relations were further strengthened by mutual visits of the representatives of both countries and agreements. This visit to Turkey by Litvinov, the People's Commissar of Foreign Affairs of the Soviet Union has played an important role in strengthening relations between the two countries. This visit is especially important because it coincides with the Celebration of the Republic Day. Due to the close and friendly relations between the neighboring countries, the press of both countries closely followed this short-term visit and included detailed news on their pages. During the visit, the extension of the Treaty of Friendship and Impartiality, which was signed in 1925, certainly brought another dimension to the visit. In our study, documents belonging to the Soviet Union were examined from the selection of documents published under the name of Soviet Union Foreign Policy, the documents about the subject in the Turkish Archives were also used. In addition to that the important

Soviet and Turkish newspapers of the time were scanned. Furthermore, British the Times newspaper; which was indirectly examined through the Turkish press by the previous studies, was examined this time from its mother tongue in order to see how the visit were reported in presses. With this occasion; it has been tried to examine that how the visit was evaluated in the both Soviet and Turkish presses. In addition, the copyrighted works published on Turkish-Soviet relations during the period were also used in our study.

Keywords: Turkey, Soviet Union, Litvinov, Turkish-Soviet, Press.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, başladığı andan sonlanmasına kadar geçen dört yıllık süreç içerisinde savaşan tüm devletler açısından büyük kayıpların ve acıların yaşanmasına sebep olmuştur. Yirminci yüzyılın hemen başında cereyan eden bu büyük savaş neticesinde Avusturya-Macaristan, Almanya, Osmanlı ve Rusya İmparatorlukları ortadan kalkmış, yerlerine yeni rejimler kurulmuştur¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru gerçekleşen Ekim Devrimi² sonucunda Rusya'da Çarlık rejimi yıkılmış, Bolşevikler tarafından yönetim devralınmıştır. İktidarı ele geçiren Bolşeviklerin aldığı ilk ve en önemli kararlardan birisi şüphesiz ki Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek olmuştur. 20 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk'ta barış görüşmelerine başlanmıştır. 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile Osmanlı ile Bolşevik Rusya arasındaki savaş hali sonlandırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise Birinci Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918 tarihinde yenilgiyi kabul ederek çekilmiştir³.

Birinci Dünya Savaşı akabinde hem Osmanlı hem de Rus topraklarında çeşitli karışıklıklar meydana gelmiştir. Osmanlı toprakları galip İtilaf Devletleri tarafından işgale uğrarken, rejim değişikliği yaşanan Bolşevik Rusya ise çeşitli iç karışıklıklar ile mücadele etmekteydi. Bir başka ifade ile her iki devletin vatandaşları bu dönemde kendi milli mücadelelerini vermekteydiler. Türk Milli Mücadelesinin başlaması ile birlikte Türkiye ve Bolşevik Rusya arasında ilişkilerin de başladığı aşıkardır. Bolşevik Rusya'nın Dışişleri Bakanı Çiçerin'in "*Türk-Rus dostluğu, her iki ülke için de kendi varlığını koruma eylemidir*" şeklindeki

¹ Ergun Türkcan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulmasında Unutulan Bir Faktör: Brest-Litovsk Antlaşması ve Toynbee'nin Ekim 1917 Devrimi Hakkındaki Görüşlerine Dair Bir Değerlendirme", **Historia** 1923, S 4, 2018, Ankara, s.25.

² Rusya'da o dönemde kullanılan takvime göre Büyük Ekim Devrimi, 25 Ekim 1917 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarih miladi takvime göre 7 Kasım tarihine karşılık gelmektedir.

³ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.1-2.

beyanatu dönem itibarıyla iki ülke arasındaki ilişkileri en iyi özetleyen cümle olmuştur⁴.

Kamuran Gürün ise Milli Mücadele'nin başlangıcındaki Türk-Sovyet ilişkilerini şu şekilde açıklamıştır: “1919 yılında, Türkiye ile Rusya arasında henüz bir temas mevcut değildi. Yeni Rus yöneticileri, Anadolu'da filizlenmeye başlayan milli hareketten haberdar oluyorsalarsa bile, bu hareketin başındakileri ve bunların ne düşündüklerini ve daha mühimi Bolşevizm'e karşı tutumlarının ne olacağını bilmiyorlardı”⁵.

Türkiye ile Bolşevik Rusya arasında ilk resmi temas genel kaniya göre Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından birkaç gün sonrasını işaret etmektedir. Buna göre Mustafa Kemal, Albay Budiyeni'nin başkanlık ettiği Rus heyeti ile Havza'da görüşmüştür. Görüşmede her iki taraf da samimi ilişkiler kurma hususunda birbirlerine güvence vermişlerdir. Bu görüşmede dikkat çeken başka bir husus da Sovyetlerin, Türk tarafına gerçekleştireceği yardımlar hususunda Mustafa Kemal'i bilgilendirmeleri olmuştur⁶.

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının hemen akabinde gerçekleştirdiği ilk dış politika hamlesi Mustafa Kemal'in, Sovyet lider Vladimir İlyiç Lenin'e emperyalizme karşı mücadelede askeri iş birliği teklif ettiği mektubu göndermesi olmuştur. Öte yandan Mustafa Kemal, iki ülke arasında sadece askeri bir iş birliği değil aynı zamanda ekonomik yardım ve diplomatik ilişkilerin kurulması gerekliliğini de belirtmiştir⁷.

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet 19 Temmuz 1920 tarihinde birtakım resmi görüşmelerde bulunmak amacıyla

⁴ Çağatay Benhür, “Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)”, **History Studies International Journal of History**, C 5, S 5, 2014, s. 85.

⁵ Gürün, **a.g.e.**, s. 17.

⁶ Dimitir Vandov, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 47.

⁷ Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.50-51.

Moskova'ya gitmiştir. Moskova'da temaslarına hızlıca başlayan bu heyet, 24 Temmuz 1920 tarihinde Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ile 14 Ağustos 1920 tarihinde ise V.İ. Lenin ile görüşme gerçekleştirmiştir. 24 Ağustos tarihinde iki ülke arasında gerçekleştirilecek iş birliği hususunda bir anlaşma yapılmış olmasına rağmen Ermeni meselesi dolayısıyla bu antlaşma yürürlüğe konmamıştır. Bu meselenin çözümü için gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında iki ülke arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da *Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması* imzalanabilmiştir⁸.

Türk Milli Mücadelesi sonrasında barış antlaşmasının imzalanabilmesi amacıyla düzenlenen Lozan Konferansı'na Sovyetler Birliği, boğazlar meselesi hususunda gerçekleştirilen görüşmeler esnasında katılmıştır. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Aralov, kendi Dışişleri Bakanlığına Türkiye ile ortak hareket edilmesi gerektiğini belirten bir çağrıda bulunmuştur. Sovyet temsilciler, Lozan'a ancak 7 Ocak 1923 tarihinde gelmişlerdir. Sovyet heyetinin baskısı sonucunda boğazlar meselesi 1 Şubat 1923 tarihinde tekrar gündeme gelmiş olmasına rağmen, Lozan Konferansı'nın dağılması sonrasında bu konunun tekrar görüşülmesi kararı alınmıştır. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Boğazlar Sözleşmesi İtalya'nın Roma şehrinde 14 Ağustos 1923 tarihinde imzalanmıştır⁹. İki ülke arasında ikili ilişkilerin başladığı tarihten Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini sonlandırdığı tarihe kadar Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye yüklü miktarda aynı ve nakdi yardım da gönderilmiştir¹⁰.

Lozan Antlaşması sonrasında bazı meselelerin çözüme kavuşturulamamış olması sonucunda Türkiye ve batılı devletler ile aralarındaki ilişkiler, Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrini de belirlemiştir¹¹. Bu süreç

⁸ Aleksandr Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 27-28.

⁹ Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1. Cilt 1919-1980**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 176.

¹⁰ Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, Damla Neşriyat, İstanbul 1990, s.75.

¹¹ Hüner Tuncer, **Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi 1920-2002**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s.99.

her iki devleti de birbirine yakınlaştırmış, karşılıklı ilişkilerde pozitif yönlü bir ivmelenme görülmüştür. Bu gelişmeler neticesinde 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* imzalanmıştır. Bu antlaşma gereğince, taraflardan birisinin saldırıya uğraması üzerine antlaşmanın diğer taraf devleti kesinlikle tarafsız kalmayı taahhüt etmiştir. Bu antlaşma iki ülke arasında imzalanan ilk saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması olması dolayısıyla da önemlidir¹². Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki ilişkiler giderek artmaya devam etmiştir.

Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey, 25 Eylül 1930 tarihinde Moskova'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, burada Sovyetler Birliği hükümeti temsilcilerinden Kalinin, Vorosilov ve Karahan ile görüşmüştür. Tefik Rüştü Bey, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği görevine 1 Temmuz 1930 tarihinde atanan Maksim Maksimoviç Litvinov'u da makamında ziyaret etmiştir. Litvinov tarafından Tefik Rüştü Bey onuruna bir resepsiyon düzenlenmiş ve burada gerçekleştirdiği konuşmada Sovyet bakan, tarihsel süreç içerisinde Türk-Sovyet ilişkilerinin önemine değinmiş ve iki ülke arasında imzalanmış olan 1925 tarihli *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*'nin bu süreç içerisinde önemli bir dönüm noktası olduğunu söylemiştir. Moskova'da gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde açıklanan 3 Ekim 1930 tarihli ortak deklarasyonda, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası meselelerde beklentilerinin ortak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesinde bu tip ziyaretlerin önemine dikkat çekilerek gelecekte de bu tarz ziyaretlerin gerçekleştirilmesi gerekliliği dile getirilmiştir¹³.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği görevine 1 Temmuz 1930 tarihinde atanan Maksim Maksimoviç Litvinov, 5 Temmuz 1876 tarihinde Biyalistok'ta bankacı bir ailede dünyaya gelmiş, iyi bir eğitim

¹² Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 15, Konya 2004, s. 326-327.

¹³ Gökser Gökçay, **Türk Basını'nda Türkiye Cumhuriyeti'ni Ziyaret Eden Sovyet Misyonları (1923-1938)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s.38.

aldıktan sonra 1898 yılında gönüllü olarak orduya katılmış ve buradaki görevinin ardından muhasebecilik yapmıştır. 1898 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (PCДПП/RSDİP)'ne katılmıştır. Ukrayna, Riga ve Petersburg'ta parti görevlerine getirilmiş, devrimin gazetesi olarak bilinen *İskra* Gazetesi'nin editörlüğünü yapmak amacıyla bir süre İsviçre'de yaşamıştır. Daha sonra, Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ilk yasal gazetesi olan *Novaya Jizn*'in editörlüğünü yapmak için Petersburg'a dönmüştür. 1907 yılında sürgüne gönderilen Litvinov, Stuttgart'ta gerçekleştirilen Uluslararası Sosyalist Kongresi'nde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi delegasyonunda sekreter olarak görev almıştır. 1908 yılında İngiltere'ye yerleşen Litvinov, burada partinin İngiltere temsilciliğine getirilmiştir. 1914-1915 yılları arasında Uluslararası Sosyalist Büro'nun RSDİP Merkez Komitesi temsilcisi olarak çalışmış, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi sonrasında ise Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (PCФСР/RSFSC) Büyük Britanya temsilcisi olarak görev yapmaya başlamıştır. Eylül 1918'de İngiliz hükümetince tutuklanan Litvinov, Rusya'da tutuklu bulunan B. Lockhart'ın özgür bırakılması karşılığında kurtarılmıştır. Rusya'ya dönmesinin ardından Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiserliğinde çeşitli bürokratik ve diplomatik görevlerde bulunmuştur. Sovyet Lider Stalin tarafından Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği görevine 1930 yılında Çiçerin'in yerine getirilmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde; "ortak güvenlik" olgusunun savunucusu olarak dönemin uluslararası siyasetinde önemli bir figür haline gelmiştir. Sovyetler Birliği ile Almanya arasında 1939 yılında imzalanan Saldırmazlık Paketi görüşmeleri öncesinde M.M. Litvinov'un Yahudi olması ve bu durumun Alman tarafında huzursuzluk yaratması sonucunda Dışişleri Halk Komiserliği görevinden alınmış ve yerine Molotov getirilmiştir. Görevden alındığı 1939 yılından emekli olacağı 1941 yılına kadar bürokratik görevlerinin yanı sıra ABD ve Küba'da büyükelçilik görevlerinde de bulunmuştur¹⁴.

¹⁴ K.A. Zalesskiy, **İmperiya Stalina Biyografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar**, Beçe, Moskova 2000; s.278-279; Ömer Erden, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Sovyet Rusya

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ikili ilişkilerin başladığı ilk günden itibaren, Sovyetler Birliği tarafından bakan seviyesinde bir heyetin Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiş olması oldukça önemlidir. Çalışmamızda Sovyet Bakan Litvinov'un gerçekleştirdiği ziyaret özellikle Sovyet Basını temel alınmak koşuluyla kronolojik olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un Türkiye'yi Ziyareti

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, ilişkilerin kurulduğu ilk andan itibaren sürekli olarak karşılıklı diplomatik ziyaretler gerçekleşmiştir. Bu ziyaretler vasıtasıyla mevcut ilişkilerin daha da gelişmesi amaçlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan'ın 1929 yılında gerçekleştirmiş olduğu Türkiye ziyaretine karşılık olarak 1930 yılında Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Karşılıklı yapılan bu ziyaretlerle iki ülke arasındaki mevcut iyi ilişkilerin daha da gelişmesi için uygun zemin oluşturulmuştur¹⁵. Tefik Rüştü Bey ziyaret esnasında Dışişleri Halk Komiserliği görevine yeni atanmış olan Maksim Maksimoviç Litvinov'u resmi olarak Ankara'ya davet etmiştir¹⁶.

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Surits, 16 Ağustos 1931 tarihinde Mustafa Kemal'i Yalova'da ziyaret etmiş ve Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un Türkiye'ye gerçekleştireceği ziyaret hakkında kendisini bilgilendirmiştir¹⁷. İngiliz *The Times* Gazetesi de *Türk-Sovyet İlişkileri* başlıklı kısa bir haber yayınlamış ve haberin içeri-

İlişkileri Çerçevesinde Rusya Hariciye Komiseri Litvinov (Litvinoff)'un Türkiye'yi Ziyareti", *Atatürk Dergisi*, C 5, S 4, Erzurum 2007, s.90-91.

¹⁵ Vandov, *a.g.e.*, s.119.

¹⁶ Perinçek, *a.g.e.*, s.185.

¹⁷ Perinçek, *a.g.e.*, s.193-194.

sinde Litvinov'un Ekim sonunda Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştireceğini söylemiştir¹⁸. Türkiye'de yayın yapan gazetelerin büyük bir çoğunluğu 15 Ekim 1931 tarihinde yapmış oldukları yayınlarda Litvinov'un, 26 Ekim 1931 tarihinde Türkiye'ye geleceğini aktarmıştır¹⁹. *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesi, 19 Ekim 1931 tarihli sayısında Cumhuriyet Bayramı kutlamaları hakkında bilgiler aktarırken, Litvinov'un törene katılacağı ve kendisine Mustafa Kemal'in yanında yer ayrılacağı bilgisini de Türk kamuoyu ile paylaşmıştır²⁰.

Ziyaret hakkında Sovyetler Birliği basınındaki ilk haber 22 Ekim 1931 tarihinde *İzvestiya* Gazetesinde yer almıştır. *SSCB ve Türkiye Halk Cumhuriyeti* başlığını taşıyan haber içeriğinde: SSCB Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov'un Türkiye'ye doğru yola çıkacağı bilgisi verilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin emperyalizm karşısındaki tarihsel sürecine de değinen gazete, haberin devamında, gerçekleştirilecek bu ziyaret ile Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostluk ilişkilerinin daha da sağlamlaşacağı ve gelişeceğine vurgu yapmıştır²¹. Moskova'dan Ankara'ya resmi ziyaret gerçekleştirmek amacıyla yola çıkan Litvinov'a yolculuk esnasında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey eşlik etmiştir. Moskova'dan tren ile ayrılacak olan Litvinov'u garda Alman Büyükelçi Von Dirksen, Türk Büyükelçiliği çalışanları, SSCB Dışişleri Halk Komiserliği çalışanları ile basından temsilciler uğurlamıştır²².

Türkiye ziyareti için Moskova'dan tren ile ayrılan Litvinov ile Hüseyin Ragıp Bey, 24 Ekim 1931 tarihinde sabah saatlerinde Odessa'ya gelmişlerdir. Burada Odessa'nın yerel yöneticileri ve halk tarafından coşkuyla karşılanan Litvinov, saat 16.00'da kendisine refakat eden Hüseyin Ragıp Bey ile birlikte Türkiye yolculuklarına devam edecekleri *İlyiç* adlı vapura binmişlerdir. Litvinov, Odessa'dan ayrılmadan

¹⁸ **The Times**, 14 Ekim 1931, s.11.

¹⁹ Vandov, **a.g.e.**, s.122

²⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Teşrinievvel 1931, s.1.

²¹ **İzvestiya**, 22 Ekim 1931, s.2.

²² **Pravda**, 23 Ekim 1931, s.4.; **İzvestiya**, 24 Ekim 1931, s.2.

önce yerel basın temsilcilerine açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasına dost ülke Türkiye Cumhuriyeti'ne gerçekleştireceği ziyaretten dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirerek başlayan Litvinov, Odessa halkına SSCB hükümetinin selamlarını iletmiş ve Odessa ile ilgili görüşlerini dile getirerek sözlerini tamamlamıştır²³.

Sovyet Basını ziyaret hakkındaki haberlerine 27 Ekim 1931 tarihinde devam etmiştir. *Pravda* ve *İzvestiya* Gazetelerinin, TASS Haber Ajansı'nın Anadolu Ajansı'ndan elde ettiği haberleri sayfalarına taşıdıkları görülmüştür. Her iki gazetede de yer alan *Yoldaş Litvinov İstanbul'da* başlıklı haberde, Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un dün sabah saatlerinde, yani 26 Ekim 1931 tarihinde kendisine eşlik eden heyet ile birlikte İstanbul'a vardığı aktarılırken; Litvinov'u taşıyan gemiye Türk torpidolarının yolculuk esnasında eşlik ettiği de belirtilmiştir. Tophane Rıhtımına gelen Litvinov'u burada Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan bir heyet, İstanbul Valisi, hükümet temsilcileri, ordu mensupları ve kalabalık bir halk kitlesinin karşıladığı da her iki gazete tarafından okuyucuyla paylaşılmıştır. Haberin devamında ise Sovyet bakanın aynı gün akşam saatlerinde Ankara'ya doğru yola çıkacağı bilgisi de aktarılmıştır. Haberin ikinci bölümünde ise her iki gazete de *Sovyet-Türk Dostluğu Hakkında Türk Basınında Yer Alan Haber* alt başlığıyla *Vakit* Gazetesinde konu hakkında yayınlanmış bir haber doğrudan yayınlanmıştır. Habere göre: “SSCB ve Türkiye arasındaki dostluk her iki ülke hükümetlerinin öngörülerinin bir sonucudur. Litvinov'un Ankara'ya gelişi, tüm dünyaya SSCB ve Türkiye arasındaki son derece derin ve samimi dostluğun kanıtı mahiyetindedir. Sovyet-Türk dostluğu, Batı dünyasının Türkiye'nin ulusal varlığını ortadan kaldırmayı amaçladığı anda ortaya çıkması hasebiyle oldukça büyük bir öneme haizdir. Gerçek dost kara günde belli olur. SSCB ve Türkiye her geçen gün daha çok birbirlerine yaklaşıyorlar ve aralarındaki dostluk daha fazla önem ve güç kazanıyor²⁴”.

²³ *İzvestiya*, 25 Ekim 1931, s.1.

²⁴ *İzvestiya*, 27 Ekim 1931, s.1; *Pravda*, 27 Ekim 1931, s.1.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri M.M. Litvinov Türkiye'ye gelir gelmez İstanbul'da kendisine verilen ziyafette, Türk basınından temsilcilere bir beyanet vermiştir. Konuşmasına: *“Uzun yıllardan beridir Sovyetler Birliği ile sağlam bir şekilde dost ve iş birliği içerisinde bulunan Türkiye’de çoktandır bulunabilme arzusunun gerçekleşmiş olması dolayısıyla oldukça mutluyum. Saygıdeğer Dışişleri Bakanınız, dostum Tevfik Rüştü Bey ile fikir alışverişinde bulunabileceğimden ve ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin diğer yetkilileri ile de görüşebilme imkânı bulmam dolayısıyla da çok memnunum. Bu vesile ile Türk basını aracılığıyla Sovyetler Birliği halklarının dost Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına selamını iletiyorum”* şeklinde başlayan Litvinov, Türk-Sovyet dostluğunun tarihsel kökenine ve bu süreçte nasıl bir yol izlendiğine değinmiştir. İki ülke arasında dostluğun gerçekleştirilen antlaşmaların da etkisiyle gayet samimi bir temele dayandığını da belirtmiştir. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun sadece siyasi alanda değil sosyal ve ekonomik alanlarda da diğer ülkelere örnek olabilecek bir seviyede olduğunu vurgulayan Litvinov, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ve Türkiye'nin ekonomi programı hakkındaki görüşlerini de paylaşmıştır²⁵.

Litvinov'un Türkiye’de bulunduğu süreç içerisinde beraberindeki heyet ile birlikte İstanbul ve Ankara arasında gerçekleştireceği seyahat için özel bir tren tahsis edilmiştir²⁶. Beraberindeki heyet ile birlikte Ankara'ya hareket etmek için geldiği Haydarpaşa Garı'nda kendisini uğurlamak amacıyla Sovyet basınına göre olağanüstü bir tören düzenlenmiştir. Tören kıtasının da hazır bulunduğu bu uğurlama da ayrıca kalabalık bir halk kitlesi de mevcuttur. Maksim Maksimoviç Litvinov, beraberindeki heyet ile birlikte 27 Ekim 1931 tarihinde Ankara'ya varmıştır. Burada kendisini Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı

²⁵ **Dokumenti Vneşney Politiki SSSR**, c.14, s.593-595; **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1931 s.1-6; **İzvestiya**, 28 Ekim 1931, s.1; **Pravda**, 28 Ekim 1931, s.1.

²⁶ **BCA**, 30-18-1-2/ 25-1-2.

Tevfik Rüştü Bey ile bakanlık çalışanları karşılamıştır. Karşılama töreni için Ankara Garı her iki ülkenin de bayraklarıyla donatılmış ve tören kıtası hazır bulunmuştur²⁷.

Sovyet Bakan'ın Ankara'daki programı şu şekildedir: Ankara Gar'ından, konaklayacağı Ankara Palas'a geçmesinin hemen akabinde resmi ziyaretler gerçekleştirecek olan Litvinov için saat 14.00'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey tarafından Ankara Palas'ta hususi bir öğle yemeği düzenlenecektir. Yemeğin akabinde Mustafa Kemal tarafından kabul edilecek olan Litvinov'a, ziyaret esnasında Türk meslektaşları da eşlik edecektir. Akşam saatlerinde ise yine Ankara Palas'ta Tevfik Rüştü Bey tarafından misafir onuruna bir ziyafet düzenlenecektir. 28 Ekim tarihinde misafirlere İsmet Paşa tarafından öğle yemeği verilecek olup akşam saatlerinde ise SSCB Büyükelçisi Surits tarafından büyükelçilikte akşam yemeği verilecektir. 29 Ekim tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılacak olan resmîkabule katılacak olan Litvinov, gerçekleştirilecek olan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılması akabinde akşam saatlerinde Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Tevfik Rüştü Bey tarafından Ankara Palas'ta düzenlenecek akşam yemeğine katılacaktır. 30 Ekim 1931 tarihinde kendileri onuruna Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa tarafından düzenlenen öğle yemeği sonrasında 19.30 saatlerinde kendilerine tahsis edilmiş tren ile Ankara'dan İstanbul'a doğru yola çıkacaktır²⁸. Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un Ankara'da bulunduğu süreç içerisinde onuruna verilecek yemeklerde kullanılmak üzere İstanbul'da bulunan Milli Saraylardan 150 kişilik yemek takımı da Ankara'ya gönderilmiştir²⁹.

Ankara'da karşılanmasının ardından resmî temaslarına başlayan Litvinov, önce Dışişleri Bakanlığı'nda hemen ardından da Başbakanlık'ta kabul edilmiştir. Başbakanlığı ziyareti esnasında kendisine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Surits ile

²⁷ **Pravda**, 28 Ekim 1931, s.1; **İzvestiya**, 28 Ekim 1931, s. 1.

²⁸ **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1931, s.6.

²⁹ **BCA**, 30-18-1-2/23-70-18.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey eşlik etmişlerdir. Sonrasında daha önce planlandığı üzere Ankara Palas'ta Litvinov ve eşine Tefik Rüştü Bey tarafından öğle yemeği verilmiştir. Saat 16.00'da ise Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından makamında kabul edildi. Yine daha önce planlandığı üzere bu ziyaretin ardından Ankara Palas'ta Litvinov şerefine Tefik Rüştü Bey tarafından bir akşam yemeği düzenlendi³⁰.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile makamında yaklaşık 2 saatlik bir görüşme gerçekleştiren Litvinov, görüşme esnasında kendileri ile uluslararası arenadaki sorunlar üzerine fikir alışverişinde bulunmuştur. Görüşmede Türk-Sovyet dostluğunun sarsılmaz sağlam karakterinin önemi Mustafa Kemal Paşa tarafından vurgulanmıştır. Litvinov onuruna konakladığı Ankara Palas'ta düzenlenen akşam yemeğine Türk hükümetinin bazı üyeleri de katılmıştır. Başbakan İsmet Paşa, milletvekilleri, ordu mensupları, diplomatik çevreler ve Sovyetler Birliği büyükelçilik çalışanları katılımcılar arasında yerlerini almışlardır. Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey tarafından Litvinov'a ziyafet esnasında gereken hassasiyet gösterilmiştir. Ayrıca, Litvinov'un konaklayacağı Ankara Palas tamamen aydınlatılmış, Ankara Palas'ın bulunduğu cadde Sovyet bayrakları ile donatılmıştır³¹.

Konuk bakan Litvinov onuruna düzenlenen akşam yemeğinde her iki bakan da birer konuşma gerçekleştirmiştir. Tefik Rüştü Bey konuşmasına Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri'ni ülkemizde görmekten duyduğu memnuniyeti dile getirerek başlamış, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Sovyetler Birliği'ne karşı beslediği içten duyguları dile getirmiştir. Konuşmasının devamında iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecine vurgu yaparak, siyasi ilişkilerin yanı sıra ekonomik ilişkilerin de güçlendirildiğini söylemiştir. Ziyaretin asıl

³⁰ **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1931, s.1-5.; **İzvestiya**, 28 Ekim 1931, s.1; **Pravda**, 28 Ekim 1931, s.1.

³¹ **İzvestiya**, 29 Ekim 1931, s.1; **Pravda**, 29 Ekim 1931, s.6.

amaçlarından birisi olan 17 Aralık 1925 tarihli *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*'nin uzatılacak olmasından duyduğu memnuniyeti ve bu imzanın iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin daha da gelişmesi yönünde bir adım olacağını dile getirmiştir. Bu vesile ile de sıkı dostluk ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir paya sahip olan ve Türkiye'nin büyük dostlarından Stalin'e de selamlarını iletmiştir. Ziyaret için Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'a eşlik eden Bayan Litvinov'a da teşekkürlerini sunarak konuşmasını bitirmiştir. Tevfik Rüştü Bey'in konuşmasının ardından Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov söz almıştır. Milli Mücadele döneminden itibaren yeni Türkiye'nin merkezi konumunda bulunan Ankara'da bulunmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmek ve yakın dostu olarak gördüğü Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in kendisi hakkında söylemiş olduğu güzel sözlere cevap vermek amacıyla söz aldığını belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey'e hitaben daha önce Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirmiş oldukları ziyarette olduğu gibi bugün de hükümetlerinin Türkiye hakkındaki tutumunun aynı olduğunu belirtmiş, iki ülke arasındaki dostluğun önemine değinerek, uluslararası arenada bu yakın dostluk ilişkisinin önemini altını çizmiştir³².

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri M. Litvinov'un Türkiye'deki ziyareti 28 Ekim 1931 tarihinde de devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı İsmet Paşa tarafından saygıdeğer konuşun onuruna bir öğle yemeği verilmiş, yemekte Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İçişleri Bakanı Şükrü Bey, Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, SSCB Ankara Büyükelçisi Surits de hazır bulunmuştur. Daha sonra Litvinov ile Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey arasında SSCB Büyükelçiliğinde bir görüşme gerçekleşmiş, bu görüşmeye her iki ülkenin büyükelçileri Surits ve Hüseyin Ragıp Bey de katılmıştır. Görüşmede, her iki ülkeyi yakından ilgilendiren dış politika meseleleri hakkında karşılıklı görüş alışverişlerinde bulunulmuştur. Akşam saatlerinde ise Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçiliğinde

³² **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1931 s.5; **İzvestiya**, İzvestiya, 29 Ekim 1931, s.2; **Pravda**, 29 Ekim 1931, s.6.

bir ziyafet düzenlenmiştir. Düzenlenen bu ziyafete Başbakan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve diğer hükümet yetkilileri katılmıştır. Burada İsmet Paşa ile Litvinov arasında yaklaşık 3 saatlik bir görüşme gerçekleşmiştir.³³

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıl dönümü olan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılmak için tören alanında bulunmuş ve kendisine özel olarak Mustafa Kemal'in yakınında bir yer hazırlanmıştır. Litvinov'un konakladığı otel binası Sovyetler Birliği bayraklarıyla kaplanmıştır. Resmi geçiş töreni esnasında Mustafa Kemal ile Litvinov beraber yer almıştır. Resmi geçiş töreni sonrasında Meclis binasında İsmet Paşa ile Litvinov arasında bir görüşme gerçekleşmiş, görüşme esnasında Tevfik Rüştü Bey, Hüseyin Ragıp Bey ve Surits de hazır bulunmuştur³⁴.

Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Kurul Başkanı M. Kalinin, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e 29 Ekim 1931 tarihinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları dolayısıyla bir tebrik telgrafi göndermiştir. Telgraf içerisinde Kalinin, Mustafa Kemal'e Türkiye ile uzun süredir devam etmekte olan dostluğun daha da geliştirilmesi ve sağlamlaştırılması yönündeki arzusunu belirtmiştir. Mustafa Kemal ise Kalinin'in göndermiş olduğu tebrik telgrafına karşılık olarak 2 Kasım 1931 tarihinde teşekkür mahiyetinde bir telgraf göndermiştir³⁵.

Sovyet basını, Cumhuriyet'in 8. kuruluş yılı onuruna düzenlenen geceye Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un katıldığını, bütün diplomatik çevrelerin de bulunduğu bu gecede Türk-Sovyet dostluğunun dikkat çektiğini belirtmiştir. Ayrıca Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Türk hükümetinin diğer yetkililerinin Sovyetler Birliği'ne karşı dostane tutumları da gözden kaçmayan husus olarak ortaya çık-

³³ **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1931; s.1-6; **İzvestiya**, 30 Ekim 1931; s.1; **Pravda**, 30 Ekim 1931, s.1.

³⁴ **Pravda**, 31 Ekim 1931, s.1.

³⁵ **Dokumenti Vneşney Politiki SSSR**, c.14, s.619.

mıştır. Mustafa Kemal Paşa, tüm geceyi konuk bakan Litvinov ile birlikte geçirmiş ve kendisiyle Türk-Sovyet ilişkileri üzerine sohbet etmiştir³⁶.

Resmi ziyaretler için Türkiye’de bulunan Litvinov, buradaki izlenimleri hakkında 29 Ekim 1931 tarihinde Moskova’ya bir telgraf göndermiştir. Gönderilen telgrafın içeriğinde şimdiye kadar Ankara’da kimseye gösterilmemiş ilginin kendisine gösterildiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve özellikle İsmet Paşa ile uzunca sohbet ettiğini de belirten Litvinov, Mustafa Kemal’in Mançurya sorunu ile ilgili olduğunu ve konuyu yakından takip ettiğini telgrafa eklemiştir. Düzenlenecek olan silahsızlanma konferansı hususunda Tefvik Rüştü Bey ile görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen, Kemal Paşa ve İsmet Paşa’nın bu konu da Tefvik Rüştü Bey’i uyarmasını umduğunu ve kendisiyle ortak hareket etmesi hususunda talimat almasını beklediğini yazmıştır. Litvinov, İsmet Paşa’yı 1 Mayıs gösterileri için Moskova’ya davet etmek istediğini, İsmet Paşa’nın törenleri görmesinin faydalı olacağını düşündüğünü de telgrafa belirtmiştir. Gönderilen telgrafa Litvinov, Türkiye’de bulunan diğer büyükelçiler ile de görüştüğünü, zamanını kabul, resepsiyon ve ticari görüşmelerin aldığını söylemiştir. Türkiye’nin, Sovyetler Birliği ile mevcut ilişkilerine oldukça önem verdiğini, ekonomik ilişkilere rağmen mevcut dış politika çizgisinden ayrılmayacağını düşündüğünü de telgraf içerisinde belirtmiştir³⁷.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov’un Türkiye ziyareti esnasında 17 Aralık 1925 tarihinde Paris’te Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında imzalanan *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* uzatılmış, bu durum resmi bir tebliğ ile kamuoyuna bildirilmiştir. Resmi tebliğde: “*Bir taraftan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı Hariciye Komiseri M.M. Litvinov ile diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti Başvekili İsmet Paşa ve Hariciye Vekili Tefvik Rüştü Bey arasında gayet samimi mükâlemeler cereyan etmiştir. Sovyet İttihadı’nın Türkiye’deki sefiri M. Surits ile Türkiye’nin Mos-*

³⁶ *İzvestiya*, 1 Kasım 1931, s.2; *Pravda*, 1 Kasım 1931, s.6.

³⁷ Perinçek, *a.g.e.*, s.411-412; Gökçay, *a.g.e.*, s.42.

kova sefiri Hüseyin Ragıp Bey'in de iştirak ettikleri bu konuşmalarda iki memleket münasebatına taalluk eden meseleler üzerinde fikir alışverişi yapılmıştır. Bu muhaverele sayesinde evvela bundan 10 sene evvel tahkim edilen Türk-Sovyet dostluğunun istinat ettiği temellerin sağlamlığı ve saniyen şimdiki Türk-Rus iktisadi münasebatının arz ve irade ettiği büyük inkişaf imkânları bir kere daha sabit olunmuştur. Sulhun muhafazasını ve iki memleket arasında mevcut samimi ve sıkı münasebetlerin idamesini istihdaf eden bu mülakatlar esnasında tarafeynin en tam ve mutlak fikir mutabakatı müşahede olunmuştur. Litvinov Sovyetler hükümeti ittihadı namına bundan bir müddet evvel M. Surits tarafından Moskova'ya ziyaret etmesi için İsmet Paşa'ya yapılan daveti tekrar eylemiş ve bu davet müşariünileyh tarafından kabul edilmiştir. Bahsi geçen temasların en sevinç uyandırıcı sonuçlarından birisi şüphesiz ki 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın aynı tarihli 3 protokolü ile aynı antlaşmanın Ankara'da 1929 tarihli protokolü ve yine Ankara'da 7 Mart 1931 tarihli deniz protokolünün sürelerinin uzatılması olmuştur³⁸. İngiliz The Times gazetesi de Türk-Sovyet Antlaşmasının Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov'un görüşmeleri sonucunda 5 yıllığına uzatıldığını belirtmiştir³⁹.

Ankara'da çeşitli ziyaretlerde bulunan ve Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılan Litvinov, 30 Ekim 1931 tarihinde saat 19.30 sularında kendisine özel olarak tahsis edilmiş trenle İstanbul'a hareket etmiştir. Litvinov'un ayrılışı esnasında tren garında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü ile birlikte diğer bakanlarda hazır bulunmuştur. Almanya, İtalya ve Macaristan'ın Ankara Büyükelçileri de uğurlama törenine katılmışlardır⁴⁰.

Ankara'daki resmi programından sonra İstanbul'a hareket eden Litvinov burada İstanbul protokolü tarafından karşılanmıştır. Yolculuk esnasında kendisine Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Su-

³⁸ **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1931; s.1-2; **Pravda**, 2 Kasım 1931, s.1; **İzvestiya**, 2 Kasım 1931, s.1

³⁹ **The Times**, 31 Ekim 1931, s.9.

⁴⁰ **Pravda**, 1 Kasım 1931, s.6.; **İzvestiya**, 1 Kasım 1931, s.2.

rits ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey eşlik etmiştir⁴¹. İstanbul'da bir gece geçirdikten sonra Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri, *Ege* vapuru ile İtalya'ya doğru hareket etmiştir. Hareket öncesinde vermiş olduğu beyanatta, gerçekleştirmiş olduğu bu ziyaret ile iki ülke arasındaki mevcut dostluğun daha da kuvvetlendiği vurgusunu yapmıştır⁴².

Meclisin yeni dönem açılış töreninde konuşan Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetler Birliği hakkındaki görüşleri Pravda ve İzvestiya gazeteleri tarafından doğrudan kendi kamuoyuna aktarılmıştır. Büyük dostumuz Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Halk Komiseri'ni Ankara'da ağırlamaktan dolayı oldukça memnun olduklarını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini koruyabildiklerini ve her iki ülkenin de bu yöndeki arzularını ortaya koyduğunu belirtmiştir⁴³.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, Türkiye'den İtalya'ya doğru yola çıkarken Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e bir telgraf göndermiştir: *“Misafirperver Türk hudutlarını terk ederken gördüğüm unutulmaz dostane kabul hakkında gerek zat-ı alinize gerekse hükümet arkadaşlarınıza bir kere daha minnettarlığımı arz etmek isterim. Müstesna şahsiyeti bende silinmez bir hatıra bırakan Reis-i Cumhur hazretleri nezdinde hürmetime tercüman olmanızı rica ederim. Keza büyük bir devlet adamı olan Başbakan İsmet Paşa hazretlerine de kendisi ile yaptığım görüşmede verdiğim kıymeti ve bu görüşmeden duyduğum hazza lütfen söylemenizi rica ederim. Kat'iyen halisane ve samimi olan görüşmemizde yeniden teyyüt eden Türk-Sovyet ilişkilerinin sarsılmaz sağlamlığı hakkında kat-i bir kanaat görüyorum. Yeni Türkiye'nin banileri ile şahsi muarefenin iki memleket arasındaki mütakabil anlaşmanın kuvvetle tezayüdüne medar olacağına hiç şüphe etmiyorum. Münasebatımızın, milletlerimizin arzu ve ihtiyaçlarına ve cihan sulhu*

⁴¹ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1931, s.1.

⁴² *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1931, s.1.

⁴³ *İzvestiya*, 3 Kasım 1931 s.1; *Pravda*, 3 Kasım 1931, s.1; Perinçek, *a.g.e.*, s.194-195.

davasına ne kadar tevafuk ettiğini şimdi daha sarahatle fark ediyorum. Hak-kımda eseri dikkat gösteren bütün makama ve eşhasa bilhassa samimiyet teza-hürlerinden bulunursanız beni minnettar kılarsınız⁴⁴”.

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov'un Türkiye'den ayrılmasının ardından *İzvestiya* Gazetesinde *Sovyet-Türk Dostluğu* başlıklı yazarı belirtilmemiş bir bölüm yayınlanmıştır. Burada, Litvinov'un Ankara'ya gelmesi hadisesi Türk-Sovyet dostluğunun bir gösterisi olarak yorumlanmış, Türk hükümetinin tüm temsilcilerinin Litvinov ile yakından ilgilendikleri belirtilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin sağlamlığına vurgu yapılırken, Litvinov'un Türkiye'ye gelir gelmez Türk gazetecilere vermiş olduğu beyanata atıf yapılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin tarihsel sürecine vurgu yapılırken, imzalanmış olan antlaşmalar hakkında da Sovyet kamuoyu ile bilgi paylaşılmıştır. Daha sonra ise ziyaret esnasında uzatılan *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* hakkında da bilgi verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin batı emperyalizmine karşı savaşının henüz bitmediği, hali hazırda bu savaşın ekonomik alanda sürdüğü bilgisi de paylaşılmıştır. Bu vesile ile Türk basınından örnekler verilerek Türk ekonomisi bölüm içerisinde yorumlanmış ve Türk-Sovyet ilişkilerinin ekonomik boyutuna da değinilmiştir⁴⁵.

Litvinov'un Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret Amerika Birleşik Devletleri'nin de dikkatini çekmiştir. Konuyla ilgili bir telgraf gönderen ve ziyaretin asıl sebebi olarak Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin dış politikasının Batı'ya yöneldiği yönündeki düşüncesini gösteren ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Grew, bu bağlamda ortak geçmişe vurgu yaparak kendilerini hatırlatmak istediklerini söylemiştir. Grew'in göndermiş olduğu telgrafta ziyaretin sonuçlarıyla ilgili Tefik Rüştü Bey ile gerçekleştirdiği görüşmeye de yer verilmiştir. Tefik Rüştü Bey bu görüşmede, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi-

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1931, s.3.

⁴⁵ *İzvestiya*, 5 Kasım 1931 s.1.

nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler açısından bir sorun teşkil etmeyeceğini, aksine Sovyetler Birliği'nin barışa katkı sağlayacak her türlü girişimi olumlu karşılayacağını Grew'e söylemiştir⁴⁶.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasının ardından işgale uğramış ve bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye ile yaşadığı rejim değişikliği sonucu birtakım iç meselelerle uğraşan, ekonomik ve sosyal alanlarda karmaşa halinde olan Rusya birbirlerine yakınlaşmaya başlamış ve yakın ilişkiler kurma yönünde hareket etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve Sovyetler Birliği'nin kurulması ile bu ilişkiler daha da gelişerek artmıştır.

Bu süreç içerisinde iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla çeşitli antlaşmalar gerçekleşmiştir. Bunlardan en önemlileri şüphesiz ki ilk olması hasebiyle 1921 tarihli antlaşmadır. Çalışmamız ile de bağlantılı olması sebebiyle 1925 tarihli Paris'te gerçekleştirilen Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması da iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde mihenk taşı konumundadır.

Karahan'ın gerçekleştirdiği 1929 tarihli ziyarete karşılık olarak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, 1930 yılında Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Buradaki temasları esnasında da Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği görevine yeni atanmış olan Maksim Maksimoviç Litvinov'u Türkiye'ye davet etmiştir. Litvinov bu teklife olumlu cevap vererek 1931 yılı Ekim ayında Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını da içine alan bir programla Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu ziyaret iki ülke ilişkilerinin gelmiş olduğu noktayı görmek için oldukça önemlidir. Zira bu ziyaret ile Sovyetler Birliği, Türkiye'de ilk kez bakan seviyesinde bir heyet ile ağırlanmış oldu. Dönemin karmaşık siyasi konjonktürü içerisinde gerçekleşen bu ziyaret ile her iki ülke de dostluktan yana olduklarını dünya kamuoyuna göstermişlerdir.

⁴⁶ Erden, a.g.m., s. 102-103.

Litvinov'un ziyareti her iki ülke basınında geniş yer bulmuştur. Sovyet basını genel olarak Anadolu Ajansı'ndan aldığı haberleri kullanmışsa da haberlerin çoğunlukla ilk sayfadan verilmesi önemlidir. Sovyet gazetelerinin, Moskova hükümetinin bakış açısının dışında bir haber yapması olası olmadığından; Litvinov'un ziyaretinin Sovyet yetkililerince de önemsendiği çıkarımında bulunmak yanlış olmayacaktır. Türk basını da ziyarete önem vermiş; Türk-Sovyet dostluğunu öne çıkaran yayınlar yapmıştır. İncelenen dönem içerisinde her iki ülkenin basını da birbirlerine atıf yaparak yayınlanmış haberleri doğrudan kendi kamuoyu ile paylaşmıştır.

Sovyet bakan, ziyareti esnasında verdiği beyanlarda; sürekli olarak Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihsel sürecine vurgu yapmıştır. Bunun iki ülke arasındaki yakın ilişkileri tarihsel bir ortak tabana oturtma ve sağlam bir temel oluşturma amacıyla özellikle kullanıldığını düşünmekteyiz.

Litvinov, Türk Sovyet ilişkilerinin geleceği ile ilgili söylemlerinde sadece siyasi ilişkilerden bahsetmemekte, ekonomik ilişkilerin de altını sürekli çizmektedir. Bu durum, Sovyet bakanın Türk-Sovyet ilişkilerini geniş bir perspektiften ele alma çabasında olduğunun bir göstergesidir. Litvinov'un Türkiye ziyaretinin en önemli sonucu 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresinin karşılıklı protokollerle yeniden uzatılmasıdır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

Gazeteler

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İzvestiya

Pravda

The Times**Kitap ve Makaleler**

Benhür Çağatay, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 15, Konya 2004.

Benhür Çağatay, “Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)”, **History Studies International Journal of History**, C 5, S 5, 2014.

Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, C 14, Moskova 1968.

Erden Ömer “Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri Çerçevesinde Rusya Hariciye Komiseri Litvinov (Litvinoff)’un Türkiye’yi Ziyareti”, **Atatürk Dergisi**, C 5, S 4, Erzurum 2007.

Gökçay Gökser, **Türk Basını’nda Türkiye Cumhuriyeti’ni Ziyaret Eden Sovyet Misyonları (1923-1938)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

Gürün Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Kolesnikov Aleksandr, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Perinçek Mehmet, **Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Saray Mehmet, **Atatürk’ün Sovyet Politikası**, Damla Neşriyat, İstanbul 1990.

Tellal Erel, “Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası 1. Cilt 1919-1980**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

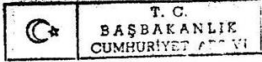
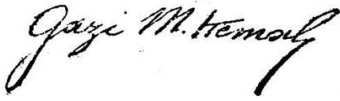

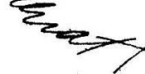
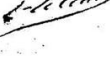
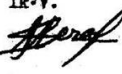
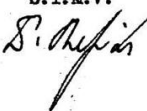
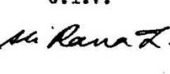

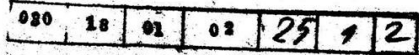
Tuncer Hüner, **Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi 1920-2002**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.

Türkcan Ergun, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurulmasında Unutulan Bir Faktör: Brest-Litovsk Antlaşması ve Toynbee’nin Ekim 1917 Devrimi Hakkındaki Görüşlerine Dair Bir Değerlendirme”, **Historia 1923**, S 4, 2018, Ankara.

Vandov Dimitur, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Zalesskiy K.A., **İmperiya Stalina Biyografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar**, Veçe, Moskova 2000.

EKLER

T.C. BAŞVEKÂLET MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ Şube: _____ Sayı: <u>12284</u>		KARARNAME			
<p>Hükümeti Cumhuriyetimizin misafiri olarak Ankara'ya gelen Soviyet Hariciye Komiseri M. Litvinof ile zevcesi ve maiyeti erkânı için Haydarpaşa ve Ankara istasyonlarında birer treni mahsus ihzârı Hariciye Vekaletinin 15/10/931 tarih ve 20411/562 numaralı tezkere-sile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 3/1/932 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur .</p>					
3/1/932					
REİSİCUMHUR					
					
Bş.V.	Ad.V.	M.M.V.	Da.V.		
					
Ha.V.V.	Ma.V.	Hf.V.	Ha.V.		
					
İr.V.	S.i.M.V.	G.i.V.	Zr.V.		
					
					

Ek-1 SSCB Dışişleri Halk Komiseri Litvinov ve heyetine özel tren tahsis edildiğini gösterir belge.

ПРАВДА

Орган Центр. Ком. и Моск. Ком. ВКП(б)

НОЯБРЬ 2 1931 г. № 303 (5183)

СЕГОДНЯ В НОМЕРЕ: ПЛАТФОРМА ВОСЬМЬ СТРАН, ОБЪЕДИНЯЮЩАЯСЯ В ОДИН БЛОК

НА БОРЬБУ ЗА УДАРОЕ ЗАВЕРШЕНИЕ ХЛЕБОБОГАТОВОК.

Ведь только так в условиях... (text continues with agricultural and economic news)

Важнейшим условием... (text continues with news about grain production and government policies)

В этом году... (text continues with news about the current year's harvest and government goals)

ЛАВИНА БОЛЬШЕВИСТСКИХ ТРАКТОРОВ.

Первая победа автомобильного завода им. Сталина.

Выпуск тракторов стalingradским заводом в «Красный Октябрь».

СЕНТЯБРЬ 1.866

ОКТАБРЬ 2.330

ДЛЯ ИТАЛИИ 1.903

ОКТАБРЬ 1.946

ОКТАБРЬ 2.350

СТАЛИНГРАДЦЫ БОЯТСЯ ЗА 110 В ДЕНЬ.

Средняя зарплата рабочих завода им. Сталина... (text continues with details about wages and working conditions)

В этом месяце... (text continues with news about the month's production and worker concerns)

КРАСНОУФИМСКИЙ ЛУГ ВИБРА.

В Краснотуркестанской области... (text continues with news about agricultural work in the region)

В этом году... (text continues with news about the current year's work and harvest)

ПОБЕДА ЭЛЕКТРОВАЗА Д.А.

Крупнейший электровоз... (text continues with news about the success of the D.A. electric locomotive)

В этом году... (text continues with news about the current year's achievements)

ПЯТИМЕТРА В 3 ГОДА.

Крупнейший электровоз... (text continues with news about the five-meter locomotive)

В этом году... (text continues with news about the current year's achievements)

ПРОДЛЕНИЕ СОВЕТСКО-ТУРЕЦКОГО ДОГОВОРА О ДРУЖБЕ И НЕЙТРАЛИТЕТЕ.

Турецкий премьер Исмет-паша... (text continues with news about the extension of the Soviet-Turkish agreement)

В этом году... (text continues with news about the current year's achievements)

БОЛЬШЕВИКИ ДОНБАССА ДОЛЖНЫ ПОЛНОСТЬЮ РЕАЛИЗОВАТЬ УКАЗАНИЯ ТОВ. СТАЛИНА.

ДОНБАСС В ОКТЯБРЕ.

Августовские 1 месяц... (text continues with news about the Donbass region in October)

В этом году... (text continues with news about the current year's achievements)

В этом месяце... (text continues with news about the month's production and worker concerns)

В этом году... (text continues with news about the current year's achievements)

ТЕКСТ ПРОТОКОЛА.

Встреча 23 октября... (text continues with the text of a protocol meeting)

В этом году... (text continues with news about the current year's achievements)

ПОСЛЕДНИЕ ИЗВЕСТИЯ.

Встреча 23 октября... (text continues with the latest news)

В этом году... (text continues with news about the current year's achievements)

В ОКТЯБРЕ 1931 г. — 10,0
В ОКТЯБРЕ 1931 г. — 10,0
В ОКТЯБРЕ 1931 г. — 126,8

ИЗВЕСТИЯ
СРЕДА 28 ОКТЯБРЯ 1931 г.

Спасайся, кто может

Великая война в Европе началась 28 июля 1914 года. В течение 4 лет и 3 месяцев она велась с невероятной силой и яростью. В течение 4 лет и 3 месяцев она велась с невероятной силой и яростью. В течение 4 лет и 3 месяцев она велась с невероятной силой и яростью.

Тов. Литвинов в Ачкаре

27 сентября (СТАВКА) Товарищ Литвинов в Ачкаре. Товарищ Литвинов в Ачкаре. Товарищ Литвинов в Ачкаре.

О СОЮЗСАХАРЕ
ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК ВКП(б) ОТ 28 ОКТЯБРЯ 1931 г.

Вопросы работы союза сахарных работников Советского Союза в области организации и проведения профсоюзных мероприятий.

ИТОГИ ВАШИНГТОНСКОГО СВИДАНИЯ
В ОБЩЕНИИ АМЕРИКАНСКОЙ ПЕЧАТИ

28 сентября (СТАВКА) Общение тов. Литвинова с американскими журналистами в Вашингтоне. Общение тов. Литвинова с американскими журналистами в Вашингтоне.

Заявление тов. Литвинова представителям турецкой печати

27 сентября (СТАВКА) Заявление тов. Литвинова представителям турецкой печати. Заявление тов. Литвинова представителям турецкой печати.

Турецкая печать о советско-турецкой дружбе

СТАВКА в статье (СТАВКА) Турецкая печать о советско-турецкой дружбе. Турецкая печать о советско-турецкой дружбе.

СКАЯ ПЕЧАТЬ РАЗОЧАРОВАНА
Вопрос журналистики (ИЗВЕСТИЯ)

Вопрос журналистики (ИЗВЕСТИЯ) Ская печать разочарована. Вопрос журналистики (ИЗВЕСТИЯ).

РОМАН РОЛАН О СОБЫТИЯХ В МЛАДЧУРНИ

Они думали, что война, что война, что война. Роман Ролан о событиях в Младчурни.

ПОСЛЕДНИЕ ИЗВЕСТИЯ
Выборы в АН

ПОСЛЕДНИЕ ИЗВЕСТИЯ (ИЗВЕСТИЯ) Выборы в АН. Последние известия (ИЗВЕСТИЯ).

ПО СОВЕТСКОМУ СТО
НОВЫЙ НЕФТЯНОЙ ФОНТАН ВЫБРАСЫВАЕТ 6,5 ТЫС. ТОНН ЧИСТОГО НЕФТИ В СУТКИ

«Первоз» — на харабате, по задиринга без руды. В Армении обнаружено новое месторождение нефти.

Ek-3 İzvestiya Gazetesi'nin 28 Ekim 1931 tarihli nüshası.

**CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE (1923-38 YILLARI ARASINDA)
SAĞLIK POLİTİKASININ GELİŞTİRİLMESİ VE SAĞLIK
HİZMETLERİNDE SOSYALLEŞME**

Mine ERSEVİNÇ*

ÖZET

İnsanlığın varoluşundan itibaren hayatta kalma savaşımı başlamış ve bilinçli bir şekilde olmasa da tıp tarihi ile ilgili ilk belirtiler ortaya çıkmıştır. Türk tıp tarihi açısından gelişmeler küresel oluşumlara paralel seyredecektir. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Cumhuriyet dönemi ile birlikte sağlık politikalarını oluşturmak bağlamında örgütlenme, devletin sağlık alanını bir kamu hizmeti olarak görerek yatırım yapması anlayışı belirginleşmiştir. Eğitsel ve bilimsel oluşumlar desteklenmiş ve sosyal devlet anlayışı içinde bireye-topluma yönelik sağlık politikalarını kurmak yönünde bir siyasa izlenmeye başlanmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunda günümüze kadar sağlık politikaları dönüştürülürken, sağlık alanında ortaya çıkan küresel gelişmeler ve uluslararası tıp örgütlerine entegrasyon sağlanmıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nden itibaren başlayan dönüşümü, Cumhuriyet Dönemi'ndeki gelişmeleri belgelerle değerlendirilerek sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi süreci ile Atatürk'ün konuya bakışını saptamayı hedefleyen mevcut çalışmada; literatür taramasına ek olarak arşiv katalogları, dönem kaynakları ve konuya ilişkin diğer basılı eserlerin incelenmesi öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Türkiye'si, Sağlık, Sosyalleşme

* Doçent Dr., Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, akusm@uludag.edu.tr.

HEALTH POLICY DEVELOPMENT AND SOCIALIZATION IN HEALTH SERVICES IN THE REPUBLICAN ERA (BETWEEN 1923-1938)

ABSTRACT

The struggle to survive has started since the existence of mankind and the first signs related to the medical history have emerged even if not consciously. The developments in terms of Turkish medicine history will be parallel to the global developments. The manner that the state makes investments by considering the field of health as a public service became clear within the context of the collapse of the Ottoman Empire and the forming of health policies along with the Republic period. Educational and scientific formations have been supported and a policy has been started to be followed for establishment of health policies towards the individual-society within the sense of social state. While the health policies have been transformed from the establishment of the Republic until the present day, global developments in the field of health and the integration into international medical organizations have been provided.

In the present study that aims to define the Atatürk's view of the subject by evaluating the transformation that has started from the National Struggle Period, and the developments in the Republic Period with documents and through the process of socialization of health services; it is stipulated to examine archive catalogs, the source of the periods and other printed works related to the subject will be examined in addition to literature review.

Keywords: Turkey in Republic Period, Health, Socialization.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sağıkta modernleşme bağlamında başlayan gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla gerileyecektir. Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra savaşın getirdiği yıkım devrimler ve kalkınma hamlesiyle giderilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda Osmanlı periyodunda açılan ilk sağık kurumları ve İmparatorluğun yıkılışına değin evrilererek süren sağık çalışmaları, olumlu olumsuz yönleriyle Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak kalmış ve Atatürk Dönemi'nde bu alanda kalkınma ve modernleşme hamlesi geliştirilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde tıp alanında yasal-kurumsal, halk sağlığı, eğitsel ve tıp dilinin Türkçeleştirilmesi başlıkları altında çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde sağık hizmetlerinin örgütlenmesi, devletin sağık alanını bir kamu hizmeti olarak görerek yatırım yapması, eğitsel ve bilimsel oluşumların desteklenmesi ve sosyal devlet anlayışı içinde bireye-topluma yönelik sağık politikalarının geliştirilmesi yönünde bir siyasa izlenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda salgın hastalıklara neden olan problemler çözümlenmeye ve buna bağlı olarak bulaşıcı ve salgın hastalıklar ortadan kaldırılmaya çalışılırken sosyal hizmetlerin eksikliğini neden olduğu sorunlarda aşılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla yapılan mücadeleyle Türkiye'de yaşayan insanların yaşam standartları geliştirilmeye çalışılırken, nüfus, istihdam, verimlilik ve ekonomik kalkınma sorunları da aşılması hedeflenmiştir.¹ Diğer yandan kurumsal ve eğitsel modernleşme ve sosyalleşme geliştirilmeye başlanmıştır.

¹ Mine Ersevino, "Bursa Kent Tarihi İçinde Salgın Hastalıklar ve Gerçekleştirilen Mücadeleler", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C II, s. 1389.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

Sağlık alanında ilk gelişmeler Kurtuluş Savaşı yıllarına uzanmaktadır. 2 Mayıs 1920’de kabul edilen 3 numaralı kanun ile Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, yani Sağlık Bakanlığı kurulmuş ve vakit geçirilmeden *Türkiye’nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası* adıyla bir araştırma yaptırmıştır. 19 tane hazırlanan Türkiye’nin Sıhhi-İctimai Coğrafya isimli kitap ile mevcut hastane, dispanser, doktor, sağlık memuru, eczacı, sağlık kurumları, hastalıklar ve diğer konularla ilgili bir durum tespiti yapılmıştır. İlk hükümette kurulan Sağlık Bakanlığı’nın görevleri; 1- Koruma (hıfzıssıhha ve mücadele), 2- Kurtarma (tedavi müessesleri) olarak belirtilmiştir².

Bir süre sonra ismi Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti olarak değiştirilen, Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’nin ilk Vekili Adnan Adıvar’dır. Dr. Adnan Adıvar, Ankara Vilayet Konağı’nda bakanlığa ayrılan 613.141 lira bütçe ve bir kâtiple faaliyete başlamıştır. Öncelikle mevcut hekimler tespit edilmeye çalışılmış, halk sağlığı açısından ciddi boyutlara gelen frengi konusunda acil önlemler alınmış ve Frengi Kanunu hazırlanmıştır. 1921 yılında Sivas’taki laboratuvarda 3.000.000 kişiye yetecek kadar çiçek aşısı, 537 kilo kolera aşısı, 477 kilo tifüs aşısı üretilmiş, ayrıca Diyarbakır’da bir aşı üretim merkezi açılmıştır.

10 Mart 1920’de Dr. Refik Saydam bakanlığın başına getirilmiştir. 5 Haziran 1921’de göçmenler için bakanlıkta bir Muhacirin Müdürlüğü oluşturulmuştur. 1922 yılında ayrıca İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü, eczacılık için Müessesat Mütahasssıslığı kurulmuştur. Ulusal Mücadele döneminde bir taraftan işgal güçleri ile savaşılarken özellikle sıtma, tifüs, frengi, çiçek, lekeli humma, kolera gibi salgın hasta-

² Osman Gümüüşü, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye Sağlık Tarihi”, **Bursa Sağlık Tarihi**, C I, Editör Ceyhun İrgil, Hermes Matbaacılık, Ankara, 2017, s. 204.

lıklar, olumsuz yaşam koşulları, beslenme yetersizlikleri gibi sorunlarla mücadele edilmek zorunda kalınmış ve ciddi insan kayıpları yaşanmıştır.³

Ulusal Mücadeleyi sonlandıran Lozan Antlaşması'nın *Ulaşım Yolları ve Sağlık İşleri* başlığı altında ikinci kısmında yer alan 114, 115, 116, 117 ve 118. Madde görüşmelerinin sonucunda sağlık alanındaki kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Antlaşmanın TBMM tarafından onaylanması sonrasında İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Kurulu kaldırılmış, bu kurulun yerine oluşturulan İstanbul ve Boğazlar Karantina Müdürlüğü, 1924 yılında Hudut ve Sevahil Müdüriyeti adıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Antlaşma ile yabancı uzman çalıştırma konusu çözümlenmiş, bulaşıcı hastalıklarla mücadele uluslararası bir konu olarak kabul edilmiştir.⁴

CUMHURİYET DÖNEMİ

Erken Cumhuriyet dönemi sağlık politikasının esasını tedavi edici hizmetler oluşturmaktadır. Öncelikle yasal düzenlemeler yapılmış, serbest hekim ve diş hekimlerinin çalışmaları düzenlenmiş, *Etibba Odaları* (tabip odaları) kurulmuştur. 1928'de çıkartılan 1219 Sayılı Tabaet ve Şuabatı Sanatların Tarzı İcrasına Dair Kanun ve 1930 yılında çıkartılan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu zaman içinde birçok maddesi değişmiş olmakla birlikte günümüzde de yürürlüktedir. 1928 yılında 1267 sayılı kanun ile salgın hastalıkları incelemek ve mücadele etmek için Merkez Hıfzısıhha Müessesesi kurulmuş, 1931 yılında serum üretim kısmı faaliyete geçmiştir. 1935 yılında 2767 sayılı Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun yayınlanmıştır.

³ Ulvi Keser, "Milli Mücadele döneminde Anadolu'da Sağlık Faaliyetleri", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C II, s. 256-260.

⁴ Murat Aksu, "Lozan Antlaşması ile Türkiye'de Sağlık Kapitülasyonlarının Kaldırılması", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C II, s. 1019, 1020.

Düşman işgalinden kurtarılan bölgelerdeki bulaşıcı hastalıklarla mücadele için silahaltındaki doktorların terhis edilmesi için karar alınmıştır.⁵ Sıtma mücadelesi 1925 yılından itibaren önce Ankara, Aydın, Adana bölgelerinde yapılmaya başlanmıştır. Bursa-Balıkesir alanında mücadele teşkilatı 1926 Mayıs'ta meydana getirilmiştir. 1936 yılında Sıtma Enstitüsü'nde staj görecek 33 doktora ait 3 aylık kadro tahsis edilmiştir.⁶

1925'te çıkarılan Frengi Yönergesi (Talimatnamesi) ile tedavi yöntemlerinde modernleşme ve standartlaşma sağlanmıştır. İlk olarak Ankara ve İzmir'de olmak üzere, 1927'de Deri ve Tenasül Hastalıkları Tedavi Evi adıyla birer dispanser açılmıştır⁷. Türkiye'de frengi savaşının sistemli bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla 1933'te dört maddelik bir plan kabul edilmiştir. 1. Hükümet ve belediye tabipleri, seyyar tabipler ve resmi müesseseler tarafından taramalar yapılması, 2. Frengi oranı yüksek olan yerlerde özel mücadele teşkilatı kurulması, 3. Tedavi evlerinde kontroller yapılması, 4. Evlenme muayenesi gerçekleştirilmesi.

Tedavi edici hekimlik, özellikle enfeksiyon hastalıklarına karşı geliştirilmiş, 1925 yılında yaklaşık 50 bin, 1931 yılında 2 milyon civarında sıtmalı muayene edilmiş, 11 ilde sıtma dispanseri, Adana'da Sıtma Enstitüsü açılmıştır. Trahomla mücadele dikkat çeken başka bir alan olmuş, *körler memleketi* denilen Adıyaman'da 20 yataklı bir hastane ve buna bağlı dispanserleri, Adana, Gaziantep, Malatya, Urfa, Maraş, Besni, Kilis ve Siverek'te açılan dispanserler takip etmiş, 1930'da Gaziantep'te Trahom Mücadele Reisliği kurulmuştur.

Tüberkülozla mücadele için 1924 yılında 30 yatak kapasite ile açılan sanatoryumun kapasitesi 125'e çıkartılmıştır. Ankara, İstanbul ve

⁵ **BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)**: Tarih: 28/10/1922, Dosya: 2012, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 178.229..2.

⁶ **BCA**: Tarih: 25/9/1936, Dosya: 197-83, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 68.78..6.

⁷ AhmetSaluk, http://ahmetsaltik.net/arsiv/2014/06/Erken_Cumhuriyet_Donemi_Saglik_Hizmetleri1.pdf, s. 14.

Bursa'da birer Verem Savaş Dispanseri açılarak halka bedava ilaç dağıtılmaya başlanmıştır. Merkez Hıfzısıhha Müessesesi; 1931 yılında ağız yoluyla BCG aşısı üretimi gerçekleştirmiş, 1934 yılında ülke ihtiyacının tümünü karşılayacak kadar çiçek aşısı üretimi gerçekleştirmiştir. Sivas, Erzurum ve Diyarbakır birer kuduz tedavi merkezi açılmış, 1933 yılında kuduz aşısı üretimi başlatılmıştır.⁸ 1933 yılında trahom, sıtma, frengi ve sari hastalıklarla mücadele için çalıştırılacak doktor ve memurlara ait kadronun tasdiki kararı alınmıştır.⁹

Salgın hastalıklarla mücadelenin arka planında yatan iki önemli etken vardır: Birisi nüfus sorunu, ikincisi ekonomik kazanç amacı. Türkiye Cumhuriyeti çok ciddi nüfus sorunları yaşayarak kurulmuştur. Savaşlar, göçler ve sağlık sorunları. Bunlar hem demografiyi olumsuz etkilemekte hem de işgücü verimliliğini düşürmektedir.¹⁰ Nüfus, istihdam ve ekonomik kalkınma amacı sistematik bir bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele eylem planını beraberinde taşımıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında salgın hastalıklarla ilgili yasal düzenlemeler; Frenginin Kaldırılması ve İlerlemesinin Yayılmasına Dair Yasa (1921), Frengi Yönergesi (Talimatnamesi) (1925), 1926 tarih ve 831 sayılı Sular Hakkında Kanun, 1926 tarih ve 839 sayılı Sıtma Mücadelesi Hakkında Yasa, 1927 tarih ve 992 sayılı Seriri ve Gıdai Taharriyat ve Tahlilat Yapılan ve Masli Teamüller Aranılan Umuma Mahsus Bakterioloji ve Kimya Laboratuvarları Yasası, 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Yasası, 1936 tarih ve 3039 sayılı Çeltik Ekim Yasası¹¹; tüzük olaraksa Kinin Tedarikine Dair Kanununun Uygulanması Hakkında Tüzük, Zührevi Hastalıklarla Savaş Tüzüğü, Sular Hakkında Tüzük, Çiçek Aşısı Tüzüğü'dür.

⁸ Fahri Ovalı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Alanındaki Faaliyetler", **Bursa Sağlık Tarihi**, C I, Editör Ceyhun İrgil, Hermes Matbaacılık, Ankara, 2017, s. 215-217.

⁹ BCA, Tarih: 19/6/1933, Sayı: 14606, Dosya: 197-57, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 37.47..7.

¹⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı (Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi)**, İstanbul, 2004, s. 109.

¹¹ Saltık, **a.g.ç.**, s. 8, 9.

Ülke çoğunluğunun kırsal alanda yaşadığı ilk yıllarda 18 Mart 1924'te 442 numara ile kabul edilen Köy Kanunu'nda yer alan 23 madde doğrudan ya da dolaylı olarak sağlıkla ilgilidir.¹² Köy Kanunu'nun da köyün ve köylünün sağlığını, hayatını korumak için *Köy Sağlık Koruyucusu* unvanıyla birer sağlık korucusu bulundurmak ve bunları yetiştirmek için de kaza ve il merkezlerinde sağlık derslerinin verilmesi hükmü vardır.

1938 yılında Kanunun söz konusu hükmüne dayanılarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde *Köy Sağlık Korucuları Talimatı* ismiyle bir talimat kitapçığı oluşturulmuş ve valiliklere bildirilmiştir. Bu talimata göre sağlık kurslarına devam ve köy sağlık korucusu olarak yetiştirileceklerin sahip olması gereken şartlar şunlardır; 1. İlk tahsilini bitirmiş olmak, 2. Yaşı 25'ten aşağı ve 40'tan yukarı olmamak, 3. Askerlik vazifesini yapmış olmak, 4. Askerliğini sıhhiye hizmetinde yapmış olmak (böylelerinde ilk tahsilini bitirmiş olmaları aranmaz), 5. Köy öğretmenleri tercihan alınır.

Talimatın ikinci maddesi birkaç köye ortak bir sağlık korucusu tayinini bildirmektedir. Köy sağlık korucuları için açılacak kurslar 6 hafta devam edecektir. Bu süre içinde kursa devam edenlere sağlık kuralları 4 başlık altında öğretilenlerdir. Bunlar; 1- Kısaltılmış anatomi, fizyoloji, 2- Sağlığı koruma bilgileri: Köy hıfzısıhhası, su, temizlik, gübrelikler, lağım çukurları, meskenler, temiz gıda vs. 3- Mikroplar, salgın hastalıklar: Tifo, lekelihumma, dizanteri, salgın beyin humması ve bunlardan korunma yolları. Ayrıca sıtma ve frengi hastalıklarından korunma bilgileri ve yöntemleri, 4- İlk ve acil tedavi ve hastabakıcılık bilgileri.¹³ Köy Kanunu'na dayanılarak oluşturulan Köy Korucularının aldıkları eğitim sonrası, sınavlarda başarılı olanlarının 1938 yılında atamaları yapılmıştır.¹⁴

¹² Gümüşçü, a.g.m., s. 204.

¹³ **Bursa Köy Belleteni**, Bursa İl Basımevi, 1939s. 87.

¹⁴ **A.g.e.**, s. 88-91.

Salgın hastalıklar ile mücadele edilirken bir taraftan da sağlık hizmetlerinin kurumsal anlamda geliştirilmesi çalışmaları da başlatılmıştır. Kurumsallaşma bağlamında 1928 tarih ve 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Yasa, 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Yasası, 1933 tarih ve 2219 sayılı Hususi Hastaneler Yasası ve 3017 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu (1936) gibi önemini kanunlar yayımlanmıştır¹⁵.

Kurumsal anlamda dönem kaynaklarında yer alan sayısal veriler tablonun hiç de iç açıcı olmadığını yansıtmaktadır. 1923'te Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'deki yataklı hastane kurumlarının sayısal durumu şöyledir: 950 yatak kapasitesi ile 3 Devlet Hastanesi, 635 yatak kapasitesi ile 6 Belediye Hastanesi, 4520 yatak kapasitesi ile 6 Özel İdare Hastanesi, 2422 yatak kapasitesi ile 32 Özel, Yabancı ve Azınlık Hastanesi.¹⁶ Yatak kapasiteleri 1923'de 10 bini aşmış, 1935'te hastane sayısı 175 ulaşmıştır. Tüm branşlarda hizmet veren ve *örnek olan* Ankara, Sivas, Diyarbakır Erzurum'da numune hastaneleri açılmış, bu hastaneleri desteklemek amacıyla 150 ilçede her biri 5'er yataklı dispanser, özel idare belediyeler tarafından 189 dispanser (Muayene ve Tedavi Evleri) oluşturulmuştur.¹⁷

Sağlık Bakanlığı 1923'te yılında tüm ülkede 554 hekim, 60 eczacı, 560 sağlık memuru ve 136 ebe ile hizmete başlamıştır. 1935'te hekim sayısı 1625'e, ebe sayısı 400, sağlık memuru sayısı 1365'e ulaşmış, başlangıçta hiç olmayan 202 hemşire hizmete koyulmuştur. Gelişme süreci o denli hızlıdır ki, dışarıdan getirilenler ile 1940'ta hekim sayısı 2378'e (1923'e göre 17 yılda 4 katı), hemşire sayısı 405'e ulaşmıştır. Sağlık memuru ve ebe yetiştiren okullar açıldı. İzmir'de 100 yataklı özürülüler okulu hizmete sokuldu.¹⁸

Günümüzde de faal olan Türk Tabipleri Derneği ise Ettiba Odası ismi ile 14. 4. 1928'de Tababet ve Şuabat-ı sanatlarının Tarzı İcrasına

¹⁵ Saltık, a.g.ç., s. 8, 9.

¹⁶ A.g.ç., s. 3.

¹⁷ Ovalı, a.g.m., s. 217, 218.

¹⁸ Saltık, a.g.ç. s. 14.

Dair Kanun ile oluşturulmuştur. 1953'te Ettiba Odaları lağvedilerek Tabip Odaları açılmıştır¹⁹.

Sağlık personelini arttırmak içinde yasal düzenlemeler yapılacaktır. 1923 tarihli Hekimlerin Zorunlu Hizmetleri Hakkında Kanun (1923), Hekimlerin Sıtma Enstitülerinde Staj Zorunlulukları Hakkında Yasa (1926), 1924 tarihli Sivil Hekimlerin Zorunlu Hizmetleri ve Hekim, Eczacı ve Diş Hekimlerin Stajları Hakkında Kanunlara Ek Yasa, 1926 tarih ve 826 sayılı Etibaa'nın Sıtma Enstitülerinde Staj Zorunluluğu Hakkında Yasa, 1934 tarih ve 2821 sayılı Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir²⁰.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok ilde sağlığın devlet politikası olarak ele alınması ve sosyalleşme açısından yaşanan gelişimi yansıtması bakımından bir örnek Bursa olmuştur. Bursa Sesleri Gazetesi'nin özel sayısında; Bursa merkezinde bir Verem Dispanseri'nin açıldığı, fuhuşla bulaşan hastalıklarla mücadele komisyonu meydana getirildiği, bütün ilçelere birer hükümet doktoru, köyleri dolaşıp köylünün sağlığı ile uğraşan birer atlı gezici sağlık işyaru ve birer ebe görevlendirildiği, birer tane de belediye doktoru tayin edildiği belirtilmektedir.

Aynı yayında Osmanlı Devleti dönemi ile Cumhuriyet dönemi ilk yıllarındaki sağlık ve sosyal yardıma verilen ödenekler yer almıştır. Buna göre; Osmanlı döneminde bütün yurt için sağlığa yılda 28.000 lira ayrılmıştır. Cumhuriyet döneminde yılda 4.000.000 lira harcanmıştır. 1923'ten 1933'e kadar ise yalnız yurdun sağlık ve sosyal yardım işleri için 70.000.000'dan fazla para harcanmıştır.²¹ Söz konusu bilgiler ışığında Atatürk döneminde devletin, hükümetlerin daha önceki devirlerle hiç de ölçülemeyecek derecede büyük bütçeler ayırarak, adımlar atarak halkın sağlığı adına birçok çalışma yaptığı söylenebilir.

¹⁹ Cumhur İzgi, "Türk Tabipler Birliğinin (TTB) Tarihi", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C I, s. 561.

²⁰ Saltık, **a.g.ç.**, s. 8, 9.

²¹ **Bursa Sesleri**, s. 14.

1927 Bursa Vilayeti Salnamesi'ndeki bilgilere göre; Bursa'ya gelen 30 bini geçen göçmen 45 köye yerleştirilmiş ve bunların sağlık kontrolünü yapmak üzere bir doktor, bir sağlık memuru istihdam edilmiştir. Her köy dört beş defa kontrol edilmiş, bu genel muayeneler esnasında 4.819 kişinin hastalıkları belirlenerek tıbbi muayeneden geçirilmiş ve bunlardan 4.126'sına parasız ilaç verilmiştir. 508 kişinin reçeteleri yazılmış ve 104 kişi hastaneye sevk edilmiştir.²²

Yine Bursa'da Osmanlı Devleti döneminde açılmış olan Ahmet Vefik Paşa Hastanesi'nde (Memleket Hastanesi); salgın hastalıklarla mücadele için, laboratuvara ayrılan bir binanın inşaatına 1928'de başlamış ve 33.000 lira olan ihale bedeline 4.007 lira 81 kuruş eklenerek toplam 37.007 lira 81 kuruşa mal olmuştur. Bunun 7.504 lira 79 kuruşu 1928 bütçesinden, 26.720 lira 19 kuruşu da 1929 bütçesinden verilmiştir.²³

1929 yılı süresince 1.800 liraya ameliyathane için cihazlar satın alınmış ve bir de ultraviyole aracı sağlanmıştır. 1929 yılında Hastane'ye 211 hasta yatırılmış ve 8.549 hasta ayakta muayene edilmiş ve 1.816 hastaya pansuman yapılmıştır. Hariciye'de 138, göz, kulak servisinde 96 hastaya büyük, 94 hastaya küçük ameliyat gerçekleştirilmiştir.²⁴

Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme)'ye yardım etmek ve şehrin fabrikalarında çalışan fakir kadınların sokaklarda kalan çocuklarının bakımı için 3.000 lira ayrılarak biri şehrin doğusunda diğeri batısında olmak üzere iki Bakımevi (Kreş) açılmıştır. Böylece ilk defa bu amaçla Bursa'da bir kurum meydana getirilmiştir.²⁵

Bursa'da örneklerini verdiğimiz çalışmalar yurt genelinde kısıtlı imkânlarla oluşturulmuştur ve Cumhuriyet Dönemi'nde kâr amacı

²² **1927 Salnamesi**, Bursa Vilâyeti Matbaası, 1927. s. 205.

²³ **Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Müzakerat Zabıtnamesi (İntisap devresi: 4, İctima senesi: 4)**, 15.1.1930-27.2. 1930, Bursa Vilayeti Daimi Encümen Kalemî, Bursa Vilayet Matbaası, 1930, s. 7.

²⁴ **A.g.e.**, s. 15.

²⁵ **Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Müzakerat Zabıtnamesi 1930**, s. 14,15.

gütmeden toplum yararına çalışan kurumlar da -mevcutlar geliştirilirken- yeni örgütlenmelerle sağlıkta sosyalleşme geliştirilmiştir. Toplum sağlığı için örgütlenen ve Osmanlı döneminde kurulan Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) 1919 yılından 1931 yılına kadar yardım için 8 milyon civarında harcama yapmıştır. 1921 yılında savaşlarda yetim kalan çocuklara sahip çıkmak için kurulan Türkiye Hilal-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) 1932 yılında 490 şubeye ulaşmıştır. Cemiyet anne-babasız çocuklar için *Ana Kucağı* adı verilen, çalışan anneler için *Bakımevleri*, çocuklara temiz süt sağlamak için süthaneler ve süt damlaları ile çocuk bahçeleri, çocuklar ve anneleri için hamam ve banyolar açmıştır.²⁶

Cumhuriyet döneminde *Türkiye Tıp Encümeni* ismini alan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ilk kongresini, 1925'te Atatürk'ün himayesinde Ankara'da *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi* ismi ile TBMM binasında yapmıştır. Cemiyet 1925-1968 yılları arasında 20 milli kongre toplamıştır.²⁷ Kongrenin düzenlendiği 1925 yılında devletin elinde bulunan devlet kurumları; 1 numune hastanesi, 2 salgın ve bulaşıcı hastalıklar hastanesi, 1 akıl hastanesi, 1 eftal hastanesi, 1 amele hastanesi, 4 darülkelp, 1 sanatoryum, 1 gurabayı müslimin hastanesi, bu hastanelerde yatak sayısı 2155'dir. Kongreyi Türkiye Tıp Encümeni toplamış ve 13 gün sürmüştür. Kongrenin ana konuları sıtma ve trahomla mücadele olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkı bilinçlendirmek için toplantılar yapılacaktır. Doktor Stampar, Milletler Cemiyeti Sağlık Teşkilatı'nda çalıştığı yıllarda, 1932 ve 1937'de iki kez Türkiye'ye gelmiş, tıp fakülteleri, merkez hıfzıssıhha okulu ve halkevlerinde hijyen, koruyucu hekimlik ve halk sağlığı hakkında konferanslar vermiştir.²⁸

²⁶ Ovalı, a.g.m., s. 217, 218.

²⁷ Ayten Altıntaş, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye", **Bursa Sağlık Tarihi**, C II, Editör Ceyhan İrgil, Hermes Matbaacılık, Ankara, 2017, s.1143-1146.

²⁸ H. Zafer Kars, **1929 Polemikleri Tıp Tarihi Notları**, Türk Tabipler Birliği Yayını, Ankara, 2003, s. 76.

Tıp eğitiminde özellikle Dr. Refik Saydam'ın sağlık bakanlığı yaptığı dönemde sistemli bir yapılanmaya gidilmiştir. Tıp eğitimini özendiren kararlar alınmıştır. Bu kararların başında ücretsiz öğrenci pansiyonları açılması vardır. Öğrencilerin tüm giderleri devlet tarafından karşılanmış, bir miktar da burs verilmiş ve böylelikle hem fakir ailelerin çocuklarına destek sağlanmış hem de devletin doğu ve güneydoğu il ve ilçelerindeki hekim açığı bu şekilde kapatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Tıbbiye Mektebi'nde okuyan yoksul öğrenciler için 1924 yılında İstanbul'da 200 yataklı bir Tıp Talebe Yurdu açılmış, 1929'da yatak kapasitesi 300 çıkartılmıştır.

Refik Saydam'ın 1925 yılında hazırladığı hizmet programının ana hatları ise; doktor sayısını arttırmak numune hastaneleri açmak, ebe sayısını arttırmak, sağlık memuru yetiştirmek, doğum ve bakımevleri açmak, veren sanatoryumu açmak, sıtma-trahom-frengi mücadele etmek, sağlık ve sosyal örgütlenmeyi köylere kadar götürmek, sağlık ve sosyal yasaları yapmak, TC hıfzıssıhha müessesesi kurmak, hıfzıssıhha mektebi açmaktır.²⁹

Saydam, göreve başladığı andan itibaren sağlık personel sayısı artırmış, bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmiş, dispanserlerin sayısı artmış, Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kurulmuş ve Hıfzıssıhha Okulu açılmış, ulusal tıp kongreleri düzenlenmiştir. 1923 yılında 554 hekim varken 1935 yılında bu sayı 1625'e kadar yükseltmiştir.

1931 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Cenevre Üniversitesi'nde rektörlük görevinde bulunan Profesör Albert Malche'yi eski adı Darülfünun olan İstanbul Üniversitesi'nin eğitiminin değerlendirilmesi için davet etmiştir. 1932 yılında çalışmalarını tamamlayıp raporunu Türk hükümetine sunmuştur. Malche'in raporundan yaklaşık bir yıl sonra çıkarılan bir kanunla Üniversite Reformu resmi olarak başlatılmıştır.

²⁹ Oya Ögenler-Rana Can, İlter Uzel, "Birinci Milli Türk Tıp Kongresi", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C I, s. 811, 822.

Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in sıcak ilişkileri ve gayretleri ile yaşanan bu gelişmelerin ardından 1933-1945 döneminde 16 Alman tıp profesörü İstanbul Tıp Fakültesinde görev almışlardır. Bu yabancı bilim insanlarına ilave olarak Hulusi Behçet, Akil Muhtar Özden, Mazhar Osman gibi önemli Türk hekimleri de görev almaya başlayınca İstanbul Tıp Fakültesi 1933 sonrası Avrupa'da o dönemin en gözde tıp fakültelerinden biri haline gelmiştir.³⁰ Darülfünun yerini 1 Kasım 1933 üniversite reformu ile İstanbul Üniversitesine bırakmıştır. İstanbul Üniversitesi ülkemizde ilk üniversite olmanın yanında ilk ve tek tıp fakültesi olarak da eğitimine başlamıştır.

1933'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde kurulan Tıp Tarihi Enstitüsü sayesinde, tıp tarihine ilgi duyan kişilerin yaptıkları araştırma faaliyetleri kurumsal bir hüviyete büründürülmüştür. 1933'teki üniversite reformu ile tıp fakültesini yeniden yapılandıran Dr. Akil Muhtar Özden, Tıp Tarihi ve Deontoloji kürsüsünün kurulmasına karar vermiş ve aynı yıl Dr. Ünver'e kürsü başkanlığı ile tıp tarihi üzerine çalışma görevi verilerek ilk tıp tarihi kürsüsü kurulmuştur. Ünver, Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun (1940) kurulması sürecinde de yer almış ve Türk tıp tarihinin ilk dergisini (Tıp Tarihi Arşivi, 1935-43) yayınlamıştır.³¹

Cumhuriyet döneminde tıp alanında bir başka gelişme terimlerin Türkçeleştirilmesi çalışmalarıdır. Alfabe değişikliği ve Türk Dil Kurumu'nun açılmasının ardından diğer bilim dallarında olduğu gibi tıp biliminde de Türkçeleştirme faaliyeti başlatılmıştır. Özleşme döneminde yeni tıp eserleri, oluşturulmakta olan yeni terminoloji kullanılarak yazılmış, eski kitapların yeni baskıları bu yeni dil ile yapılmıştır. 1936 sonrasında anlaşılmaz, belirsiz ve karışıklığa yol açan öz Türkçe (neolojik) kelimeler yerine, Greko-latin kökenli uluslararası terminolojinin istikrarından faydalanılmalıdır görüşünde birleşmiştir. Kendi

³⁰ Başer, Aysel-Hatice Şahin, "Atatürk'ten Günümüze Tıp Eğitimi", **Tıp Eğitimi Dünyası**, C 16, S 48, Yıl: 2017, s. 70-83, a.g.m. s. 75.

³¹ Feza Günergün, "Türkiye'de Tıp Tarihi: Geçmiş Yıllardaki Çalışmalar İle Son Araştırmaların İncelenmesi", Çeviren Murat Yolun, **Tarih Okulu**, İlkbahar-Yaz 2013, Sayı XIV, s. 270.

gramerimize sadık kalınması fikri ön planda tutulmuş, Arapça, Farsça kelimeler kullanılsa bile, tamlamaların Türkçe gramerine uygun olmasının yeterli olacağı düşünülmüştür.³² Bu tartışmalar paralelinde tıp terminolojisi geliştirilmiştir.

Bu bağlamda yapılan çalışmalardan bir tanesi; Dr. Şefik İbrahim İşçil ile edebiyat öğretmeni Ali Ulvi Elöve tarafından dört yılda (1934-1938) tamamlanan, basılması da bir dört yıl (1944-1948) süren toplam 973 sayfalık “Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme” isimli eserdir. Eserden birkaç örnek³³; Terim: Abces (Osmanlıcası-Huraç, Türkçesi-Çıban), Terim: Biopsie (Osmanlıcası- Biyopsi, Türkçesi-Cansal tanı), Terim: Cadavre (Osmanlıcası- Meyt, cenaze, ölü, Türkçesi- Ölü), Terim: Embryologie (Osmanlıcası- Mephasülcenin, Türkçesi- Cüçük bilim), Terim: Endoscopie (Osmanlıcası- Derunbin ile muayene usulü, Türkçesi- İç görümü), Terim: Gynecologie (Osmanlıcası- İlmî emrazı nisaiye, Türkçesi- Kadıncıl bilim), Terim: Laratoire, laboratorium (Osmanlıcası- Laboratuvar, Türkçesi- Dürüşke, işlemce (dürüşmek-çalışmak)), Terim: Laparoscopie (Osmanlıcası- Batın bini, Türkçesi- Karın içi bakışı), Terim: Malade (Osmanlıcası- Hasta, Türkçesi- Sayrı), Terim: Quarantae (Osmanlıcası- Karantina, Türkçesi- Kırklama), Terim: Radiologue (Osmanlıcası- Radyolok, Türkçesi- Işın bilimci), Terim: Malade (Osmanlıcası- Hasta, Türkçesi- Sayrı).

Cumhuriyet’in en önemli kazanımlarından birisi hiç kuşkusuz kadın haklarıdır. Cumhuriyet’in ilk kadın doktoru Almanya’da tıp eğitimi alan Safiye Ali’dir ve Dr. Safiye Ali Almanya’da tıp eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye’ye gelmiş ve 1923’te Türkiye’nin ilk kadın hekimi olarak hizmete başlamıştır. Tıp fakültelerine kız öğrenci

³² M. Alpertunga Kara-Adnan Ataç, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tıp Terimlerinin Türkçeleştirilmesi Çalışmaları Üzerine”, http://www.academia.edu/16894929/Cumhuriyetin_%C4%B0lk_Y%C4%B1llar%C4%B1nda_T%C4%B1p_Terimlerinin_T%C3%BCrk%C3%A7ele%C5%9Ftirilmesi_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmaları_%C4%B1_%C3%9Czerine.

³³ Mine Ersevîç, Meral Güllülü, Gülnaz Çetinoğlu, “Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme” İsimli Eserde Tıp Dilinin Türkçeleştirilmesi, Cumhuriyet Türkiye’si ve Ulusal Kültüre Etkileri”, III. Kültür ve Medeniyet Kongresi 20-22 Nisan 2018 Martın, Yayınlanmamış bildiri.

kabulü 1922-1923 eğitim-öğretim yılında başlamıştır. İlk kadın öğrenciler İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nden 1927 yılında mezun olmuş, bir yıllık uygulamalı eğitim sonrası 1928 yılında diploma almışlardır.³⁴

Ayrıca, meslek hastalıklarının tedavisi ve işçi sağlığına yönelik olarak Zonguldak Amele Birliği Hastanesi (1936) ve Ergani Maden Hastanesi (1938) açılmıştır.³⁵

SONUÇ

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve emperyalizmin Anadolu'dan atılması ile vatanın işgalci güçlerden kurtarılması sağlanmıştır. Fakat Atatürk'ün Ekim 1922'de Bursa ziyaretinde Belediye önünde verdiği söylevinde “...Bugün mutluluğunu duyduğumuz zaferi, ulusumuzun kararlılık ve kutsal inanç gücü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının süngüleri kazanmıştır. Üzerinde hiçbir güç, hiçbir baskı yoktur ve olmamıştır. Ulusun ve ordularının yeteneği, bütün ulusal emellerimizi elde edecek derecededir. Ülkenin kaynaklarının genişliği, halkın çalışkanlığı ve yeteneği ve ordularının süngüleri, barış döneminde de her türlü sonuçları elde edecektir. Üç buçuk yıl süren bu savaştan, bilim açısından, milli eğitim açısından, ekonomi açısından savaşmaları sürdüreceğiz ve güveniyorum ki bunda da başarılı olacağız. Bundan sonra düşüncelerimizi hep buna adayalım...” sözleriyle belirttiği gibi savaş bundan sonrada devam edecek ve bu savaş kalkınma, güçlenme ve çağdaşlaşma savaşı olacaktır.

Bu bağlamda Ulusal Mücadele'nin ardından Türkiye'nin bütün bölgelerinde ve kentlerinde ekonomiden kültüre, siyaseten sosyal yapıya, eğitimden ulaşım ve sağlığa kadar her alanda kalkınma hamlesi başlatılacak günümüzün sağlık politikalarının ön hazırlığı gerçekleşmiştir.

³⁴ Başer, a.g.m., s. 74.

³⁵ Gamze Nesipoğlu, “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, 2018; 21(1): 165-177. S. 172.

Atatürk Dönemi'nde en önemli sağlık sorunlarından birisi olan salgın hastalıklarla mücadele edilecek, hijyen problemleri aşılmaya çalışılacak, genel sağlık taramaları gerçekleştirilecek, başta yoksul öğrenciler olmak üzere çeşitli kişilere yiyecek, giyecek ve nakdi yardım ve ilaç sağlanacak, kamuya açık ücretsiz sağlık kontrolleri ve haftanın belli günlerinde diş taramaları yapılacaktır. Böylece tüm kurumların ve çalışmaların ortak paydası; Atatürk Dönemi Bursa'sında merkez, kazalar ve köylere yönelik çalışmalarla halka hizmet etmek olmuştur. Bir taraftan sağlık hizmetleri modernleştirilmeye çalışılırken diğer taraftan sosyal bir devlet anlayışı içinde Atatürk Dönemi sağlık politikalarının oluşturulmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarla toplumsal bir yara olan batıl inançlar ve ekonomik yetersizliklerden kaynaklanan sorunlar ortadan kaldırmaya çalışılmış ve her bireye eşit yaşama koşulları sağlamak bağlamında devrim kadrosunca halkçı bir politika izlendiği belirlenmiştir.³⁶

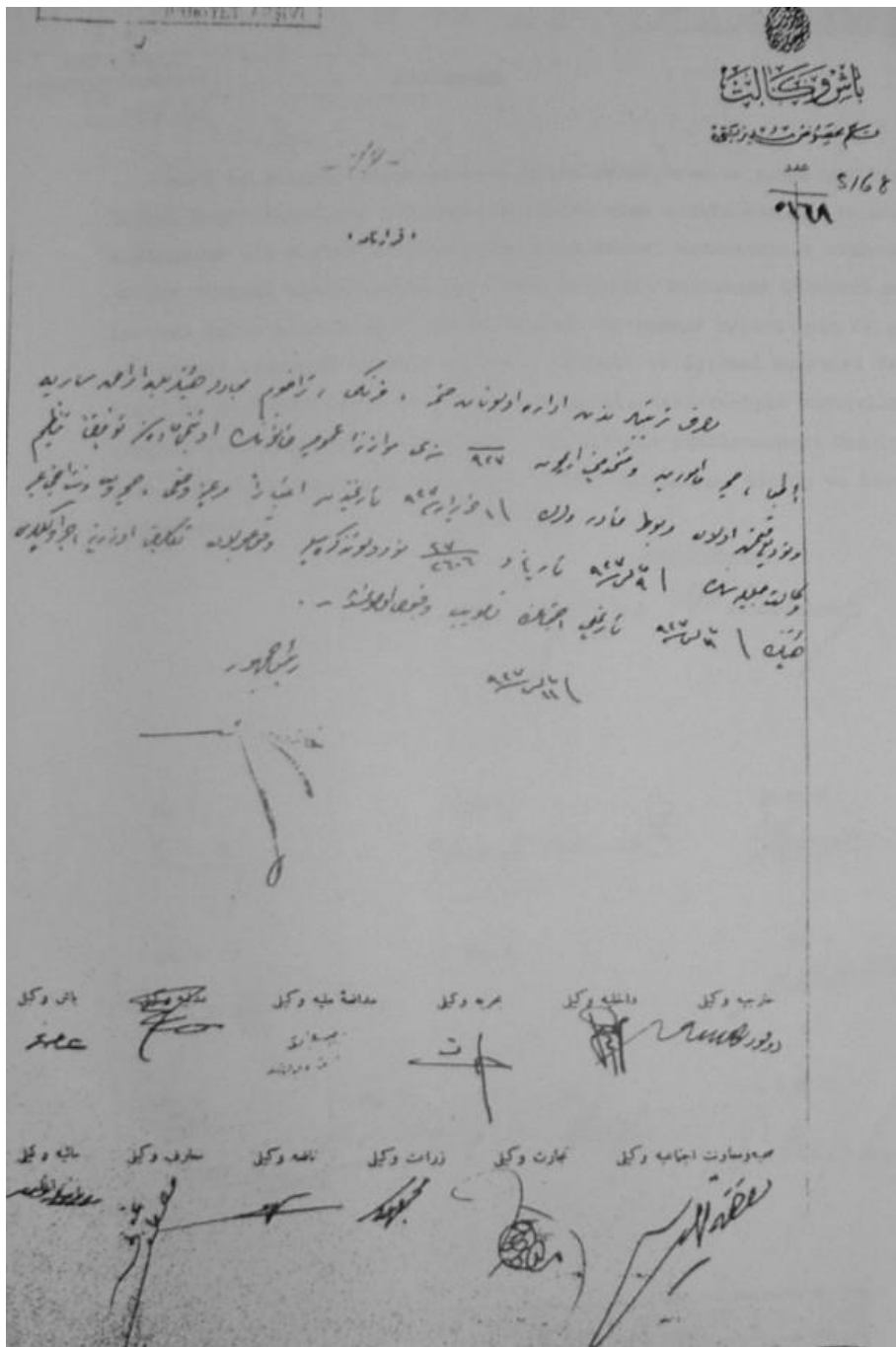
EK:

Atatürk'ün ilgisini, bulaşıcı ve salgın hastalıklar probleminin sorununun bir devlet politikası olarak algılandığını gösteren ait arşiv belgeleri mevcuttur. Belgelerden birisi 1927 yılına aittir. Bu belgede sıtma, frengi, trahomla mücadele heyetleriyle, bulaşıcı hastalıklar doktor, sağlık memurları ve müstahdemleri için düzenlenen kadronun yürürlüğe koyulması kabul edilmiştir.³⁷ Aynı içerikli bir başka belge 1931 yılında Atatürk'ün imzasıyla yürürlüğe girmiştir.³⁸

³⁶ Mine Ersevîç, "Atatürk Dönemi Bursa'sında Tıp Çalışmaları", ", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C!7, S17, Yıl:10, 2009/2, s.263.

³⁷ **BCA**, Tarih: 11.5.1927, Dosya No: 197-11, Fon Kodu: 30..18.1.1.

³⁸ **BCA**, Tarih: 27.7.1931, Dosya No: 030.108.01.02, Fon Kodu: 22.54.16.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1923-38 YILLARI
ARASINDA) SAĞLIK POLİTİKASININ GELİŞTİRİLMESİ
VE SAĞLIK HİZMETLERİNDE SOSYALLEŞME

1421

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Sıra :
Sayı : 71374

BASBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sarı ve salgın, trahom, sührevi hastalıklar, virem ve sıtma mücadeleleri teşkilâtlarında istihdam edilmekte olan etibba, memurin ve müstahdemine ait merbut kadronun, 1931 mali senesi ağustosundan itibaren tatbik olunmak üzere tasdiki ve 11404 numaralı kararname hükümünün meriyetten kaldırılarak 1931 senesi haziran ve temmuz ayları için de geçen seneki kadronun kemakân tatbiki; Sıhhat ve İqtimaf Muavenet Vekâletinin 20/7/931 tarih ve 150/8085 numaralı tezkeresiyle vukubulan x teklifi ve Maliye Vekâletinin 20/7/931 tarihli mütaleanesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 27/7/931 tarihli iqtimainda tasvip ve kabul olunmuştur.

27/7/931

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. *[Signature]* Ad. V. *[Signature]* M. M. V. *[Signature]*

Da. V. *[Signature]* Ha. V. *[Signature]* Ma. V. *[Signature]*

Mi. V. *[Signature]* Na. V. *[Signature]* K. V. *[Signature]* S. İ. M. V. *[Signature]*

KAYNAKÇA

1927 Salnamesi, Bursa Vilâyeti Matbaası, 1927.

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) ; Tarih: 28/10/1922, Dosya: 2012, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 178.229..2.

BCA, Tarih: 11.5.1927, Dosya No: 197-11, Fon Kodu: 30..18.1.1.

BCA, Tarih: 27.7.1931, Dosya No: 030.108.01.02, Fon Kodu: 22.54.16.

BCA, Tarih: 19/6/1933, Sayı: 14606, Dosya: 197-57, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 37.47..7.

BCA: Tarih: 25/9/1936, Dosya: 197-83, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 68.78..6.

Bursa Köy Belleteni, Bursa İl Basımevi, 1939.

Bursa Sesleri Gazetesi (Cumhuriyetimiz 1923-1936 Özel Sayısı), Sayı:32, Yıl: 2, 29.10.1936, s. 14.

Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Müzakerat Zabıtnamesi (İntisap devresi: 4, İçtima senesi: 4), 15.1.1930-272. 1930, Bursa Vilayeti Daimi Encümen Kalemî, Bursa Vilayet Matbaası, 1930, s. 7.

Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Müzakerat Zabıtnamesi 1930, s. 14,15.

Aksu, Murat, "Lozan Antlaşması ile Türkiye'de Sağlık Kapitülasyonlarının Kaldırılması", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C II, s. 1015- 1022.

Altuntaş, Ayten, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye", **Bursa Sağlık Tarihi**, C II, Editör Ceyhun İrgil, Hermes Matbaacılık, Ankara, 2017, s.1143-1146.

Başer, Aysel-Hatice Şahin, "Atatürk'ten Günümüze Tıp Eğitimi", **Tıp Eğitimi Dünyası**, C 16, S 48, Yıl: 2017, s. 70-83.

Ersevînc, Mine. "Atatürk Dönemi Bursa'sında Tıp Çalışmaları", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 7, S 17, Yıl:10, 2009/2, s. 257-276.

Ersevînc, Mine, "Bursa Kent Tarihi İçinde Salgın Hastalıklar ve Gerçekleştirilen Mücadeleler", **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi**

Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı,
20-28 Mayıs 2008, C II, s. 1375-1390.

Ersevınç, Mine, Meral Güllülü, Gülnaz Çetinoğlu; “ Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme” İsimli Eserde Tıp Dilinin Türkçeleştirilmesi, Cumhuriyet Türkiye si ve Ulusal Kültüre Etkileri”, **III. Kültür ve Medeniyet Kongresi 20-22 Nisan 2018 Mardin**, Yayınlanmamış bildiri.

Gümüşçü, Osman, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye Sağlık Tarihi”, **Bursa Sağlık Tarihi**, C I, Editör Ceyhun İrgil, Hermes Matbaacılık, Ankara, 2017, s. 204-210.

Günergen, Feza, “Türkiye’de Tıp Tarihi: Geçmiş Yıllardaki Çalışmalar İle Son Araştırmaların İncelenmesi”, Çeviren Murat Yolun, **Tarih Okulu**, İlkbahar-Yaz 2013, Sayı XIV, s. 267-283.

İzgi, Cumhur, “Türk Tabipler Birliğinin (TTB) Tarihi”, **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C I, s. 560-571.

Kara, M. Alpertunga-Adnan, Ataç, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tıp Terimlerinin Türkçeleştirilmesi Çalışmaları Üzerine”,http://www.academia.edu/16894929/Cumhuriyetin_%C4%B0lk_Y%C4%B1llar%C4%B1nda_T%C4%B1p_Terimlerinin_T%C3%BCrk%C3%A7ele%C5%9Ftirilmesi_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_%C3%9Cze-rine.

Kars, H. Zafer, **1929 Polemikleri Tıp Tarihi Notları**, Türk Tabipler Birliği Yayını, Ankara, 2003.

Keser, Ulvi, “Milli Mücadele döneminde Anadolu’da Sağlık Faaliyetleri”, **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C II, s. 256-260.

Nesipoğlu, Gamze, “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, 2018; 21(1): 165-177.

Ovalı Fahri, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Alanındaki Faaliyetler”, **Bursa Sağlık Tarihi**, C I, Editör Ceyhun İrgil, Hermes Matbaacılık, Ankara, 2017, s. 215-218.

Ögenler Oya-Rana Can, İlder Uzel, “Birinci Milli Türk Tıp Kongresi”,
**1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi-10. Ulusal Türk Tıp
Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 20-28 Mayıs 2008, C I, s. 810-
823.

Saltık,Ahmet,[http://ahmetsaltik.net/arsiv/2014/06/Erken_Cumhuri-
yet_Donemi_Saglik_Hizmetleri1.pdf](http://ahmetsaltik.net/arsiv/2014/06/Erken_Cumhuriyet_Donemi_Saglik_Hizmetleri1.pdf).

Tekeli, İlhan-Selim İlkin, Cumhuriyetin Harcı (Köktenci Modernite-
nin Ekonomik Politikasının Gelişimi), İstanbul, 2004.

TÜRKPA VE TÜRK DÜNYASINA YÖNELİK ADIMLARI (2008-2019)

Mukaddes ARSLAN♦

ÖZET

Türk dış politikasının esasları; ülkenin coğrafi, siyasi ve stratejik konumu açısından önem arz eder. Uluslararası ilişkilerde ülkenin milli menfaatleri ve dostane ilişkiler dış politikada güç ve istikrar sağlamaktadır. Diplomasi alanında ortaya konulan ilkeler, aynı zamanda devletin dış politika çerçevelerini de çizmektedir. Savaş ve diplomasi-nin birlikte yürütüldüğü Milli Mücadele döneminde, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulduğu 1923 tarihinden itibaren Atatürk döneminde ve 1938'de Atatürk'ün ölümünden sonrası günümüze değin Türk dış politikasında bu bağlamda belirgin tarihi gelişmeler yaşanmıştır. Türk dünyası tabiri, 21. asırda Türk halkları için kullanılmıştır. Türk dünyası, coğrafi ve kültürel bir kavramdır. Türk dünyası; Orta Asya, Anadolu, Kafkasya, İran, Balkanlar, Rusya-Sibirya, Orta Doğu coğrafyasında yaşayan Türk topluluklarını ve Türk devletlerini kapsamaktadır. Türkiye ile Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında ortak tarihi, kültürel ve manevi bağlar mevcuttur. Bu ülkeler arasında siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel ilişkiler tarih boyunca devam edegelmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi -TÜRKPA- 2008'de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın katılımı ve Parlamentolar arası işbirliğinin sağlanması amacı ile kurulmuştur.

♦ Tarihçi-Eğitimci, mukaddesarlan11@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: TÜRKPFA, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamento Asamblesi, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan.

STEPS FOR TURKPA AND THE TURKISH WORLD (2008-2019)

ABSTRACT

Principles of Turkish foreign policy; it is important for the geographical, political and strategic position of the country. In international relations, the national interests and friendly relations of the country provide strength and stability in foreign policy. The principles laid down in the field of diplomacy also draw the foreign policy frameworks of the state. War and diplomacy conducted jointly by the National Struggle period, the establishment of the Republic of Turkey and Atatürk's period from 1923 until today, after the death of Atatürk in 1938 in Turkish foreign policy has experienced significant historical developments in this regard. The term Turkish world was used for the Turkish peoples in the 21st century. The Turkish world is a geographical and cultural concept. Turkish World; It covers Turkish communities living in Central Asia, Anatolia, Caucasus, Iran, Balkans, Russia-Siberia and Middle East. Turkey and Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan in common history, cultural and spiritual ties are available. Political, economic, social and cultural relations have continued throughout history. Turkish Speaking Countries Parliamentary Assembly in 2008 -TÜRKPA- Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan was established with the participation and inter-parliamentary cooperation to achieve its purpose.

Keywords: Banner Alaný the Turkish Language Speaking Countries Parliamentary Assembly, Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan.

Türk dış politikasının esasları; ülkenin coğrafi, siyasi ve stratejik konumu açısından önem arz eder. Uluslararası ilişkilerde ülkenin milli menfaatleri ve dostane ilişkiler dış politikada güç ve istikrar sağlamaktadır. Diplomasi alanında ortaya konulan ilkeler, aynı zamanda devletin dış politika çerçevelerini de çizmektedir. Savaş ve diplomasi- nin birlikte yürütüldüğü Milli Mücadele döneminde, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulduğu 1923 tarihinden itibaren Atatürk döneminde ve 1938'de Atatürk'ün ölümünden sonrası günümüze değin Türk dış politikasında bu bağlamda belirgin tarihi gelişmeler yaşanmıştır.

Türk dünyası tabiri, 21. asırda Türk halkları için kullanılmıştır. Türk dünyası, coğrafi ve kültürel bir kavramdır. Türk dünyası; Orta Asya, Anadolu, Kafkasya, İran, Balkanlar, Rusya-Sibirya, Orta Doğu coğrafyasında yaşayan Türk topluluklarını ve Türk Devletlerini kapsamaktadır. Türkiye ile Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında ortak tarihi, kültürel ve manevi bağlar mevcuttur. Bu ülkeler arasında siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel ilişkiler tarih boyunca devam edegelmiştir.

3 Ekim 2009 tarihli Nahçıvan Anlaşması ile Türkiye'de kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi/Türk Keneşi Üyeleri: Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'dır. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryası Türkiye'de İstanbul'dadır. Bu uluslararası örgüt, 2006'da Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in fikri doğrultusunda kurulmuştur. 24 Mayıs 2019'da ise Nursultan Nazarbayev, Türk Keneşi onursal başkanı unvanını almıştır. Türk Konseyi/Keneşi'nin organları: Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryası; diğer ortak kurumları: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi/TÜRKPAA, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı/TÜRKSÖY, Uluslararası Türk Akademisi, Türk İş Konseyi/Turkic Business Council, Türk Kültür ve Miras Vakfı'dır.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi -TÜRKPAA- (İng.: Parliamentary Assembly of Turkic Speaking Countries) 2008'de

Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın katılımı ile kurulmuştur. TÜRKPA -Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi- 21 Kasım 2008'de İstanbul'da Türk dünyasında parlamentolar arası iş birliği amacı ile, Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan Parlamento Başkanlarının imzalamış olduğu Kurucu Anlaşma- İstanbul Anlaşması ile kurulmuştur.

İstanbul Anlaşması; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye arasında imzalanmıştır. Anlaşma, Dolmabahçe Sarayı'nda; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti Parlamento Başkanlarınca imzalanmıştır. Bu anlaşmada kurucu ülkeler arasında parlamentolarında iş birliğini sağlamak, Türk Dili Konuşan Ülkelerin Parlamentoları arasındaki tarih, kültür ve dil birliğine dayanarak ulusal mevzuatları yakınlaştırmak ve diğer Parlamentolar arası faaliyetler konusunda sıkı iş birliğini gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Kurucu Anlaşması olan 21 Kasım 2008 tarihli İstanbul Anlaşmasında: *“Türk Dili Konuşan Ülkelerin Parlamentoları (bundan sonra “Taraflar” olarak adlandırılacaktır) aralarındaki tarih, kültür ve dil birliğine dayanarak ulusal mevzuatların yakınlaştırılması ve diğer parlamentolar arası faaliyetler konularında en sıkı iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla aşağıdaki konular üzerinde mutabakata varmışlardır”* denilmektedir. Aynı anlaşmada TÜRKPA organlarına da değinilmektedir. Olağan genel kurullar, taraf ülke sınırları içerisinde İngilizce alfabetik sıra ile yılda bir defadan az olmamak üzere düzenlenmektedir. Asamble Konseyi üye ülkelerin meclis başkanlarından, Genel Kurul ise üye ülke delegasyonlarından oluşmaktadır. TÜRKPA daimi komisyonları 27 Nisan 2011 tarihinde İç Tüzük'te yapılan değişiklikle kurulmuştur. Bu değişiklikle kurulan komisyonlar: Ekonomi, Ticaret ve Mail İşler Daimi Komisyonu, Hukuk İşleri Komisyonu, Uluslararası İlişkiler Daimi Komisyonu, Sosyal, Kültürel ve İnsani Konular Daimi Komisyonu. Daha sonra Genel Kurul'un aldığı kararlarla şu komisyonlar kurulmuştur: Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu, Sosyal, Kültürel ve İnsani Konular Komisyonu, Ekonomik İş Birliği Komisyonu, Çevre ve Doğal Kaynaklar Komisyonu. An-

laşmada TÜRKPA Sekretaryasının 15 Ocak 2010'dan itibaren faaliyete başlayan uluslararası kurum statüsüne sahip bir teşkilat olduğu ve Sekretaryanın Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yerleşik olduğu ifade edilmiştir.

TÜRKPA'nın amaçları arasında: Parlamentolar arası iş birliğine, parlamento diplomasisi yardımıyla devletlerarasında politik diyalogun geliştirilmesine katkıda bulunmak, tarih, kültür ve dil ortaklığına dayanarak ulusal yasamaların yakınlaştırılması, Türk dili konuşan ülkeler ve diğer bölge ülkeleri arasında karşılıklı faydalı ve eşit düzeyli iş birliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmak, Üye ülkelerin yasamalarının, aynı zamanda kültürel mirasın ve tarih, sanat, edebiyat ve diğer alanlarda Türk dili konuşan ülkeler için ortak önem taşıyan değerlerin korunması ve gelecek nesillere devredilmesine yönelik yasamaların yakınlaştırılması üzere tavsiyeler vermek, taraflar arasında politik, sosyo-ekonomik, kültürel, insani, hukuki ve diğer alanlarda ilişkilerin geliştirilmesine yardım etmek yönünde faaliyetleri devam ettirmek bulunmaktadır. Kurum faaliyetlerini; bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve devlet sınırlarının ihlal edilmezliği, eşitlik, birbirinin iç işlerine karışmama ilkelerine saygı duyulması, devletlerin siyasi ve ekonomik güvenliğinin güçlendirilmesi gibi esaslara dayanarak yürütmekte ve aynı zamanda ulusal ve uluslararası kuruluşlarla da iş birliği yapmaktadır¹.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi İç Tüzüğünde, 21 Kasım 2008'de imzalanan İstanbul Anlaşması'na uygun ifadeler yer almıştır. İçtüzükte: "Asamble, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi hakkındaki İstanbul Anlaşması'na katılan parlamentoların delegasyonlarından oluşur. Delegasyonlar, Anlaşma Tarafları parlamentolarında kendi iç tüzük ve prosedürlerinin uygun gördüğü üyeler arasından seçilen veya görevlendirilen temsilcilerinden oluşur. Delegasyon üyelerinin süreleri ve yetkilerinin son bulması ulusal tüzük

¹ [https://www.tbmm.gov.tr.](https://www.tbmm.gov.tr;); <https://www.turk-pa.org/tr>.

ve ulusal yasalar doğrultusunda belirlenir. Parlamento delegasyonları eşit ve bir oy hakkına sahiptir” denilmektedir².

TÜRKPA'ya üye ülkeler: Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan'dır. 12-13 Haziran 2014'te yapılan 5. TÜRKPA Genel Kurulu'nda ise Macaristan gözlemci üye olmuştur. Kurumun merkezi ve genel sekreterliği, Bakü-Azerbaycan'dadır. TÜRKPA'nın Ulusal Parlamentoları: Türkiye TBMM, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu ve Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneşi.

29 Eylül 2009'da Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapılan TÜRKPA 1. Genel Kurul Toplantısında; TÜRKPA'nın İctüzüğü, Sekreteryası, Bakü Beyannamesi kabul edilmiş ve TÜRKPA Sekreteryası'nın Bakü'de yerleşik olması kararı alınmıştır. TÜRKPA dönem başkanlığı, her yıl bir üye ülke tarafından yürütülmektedir. Kurucu Anlaşmaya göre TÜRKPA Türk Grubu Başkanı TBMM Başkanıdır. Günümüz tarihi itibariyle -2019- TÜRKPA Dönem Başkanı, 24 Şubat 2019'da TBMM Başkanı seçilen Mustafa Şentop'dur.

TÜRKPA Daimi Komisyonları: Çevre ve Doğal Kaynaklar Daimi Komisyonu (Azerbaycan), Sosyal, Kültürel ve İnsani Konularda Daimi Komisyon (Kırgızistan), Ekonomik İş Birliği Daimi Komisyonu (Kazakistan), Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Daimi Komisyonu (Türkiye). Ulusal Delegasyonlar: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye. Bu komisyonların çeşitli konularda Komisyon Raporları ve Komisyon Tavsiye Kararları bulunmaktadır. Değişik tarihlerde TÜRKPA komisyon toplantıları yapılmaktadır. En son yapılan toplantı, 31.10.2018'de Bakü'de yapılan Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu 6. Toplantısıdır. Yine aynı kuruluş tarafından konferanslar düzenlenmektedir. Yakın dönemde 20 Kasım 2018'de, TÜRKPA 8. Genel Kurulunda, “İlk On Yılında TÜRKPA ve Parla-

² Geniş bilgi için ayrıca Bkz.: **Türk Cumhuriyetleri Parlamento İctüzükleri, (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)**, TÜRKPA Yayınları, Bakü, 2017.

mentolar Arası İşbirliğinin Geleceği: İşbirliğine Yeni Yaklaşımlar” konulu Uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. 27-28 Eylül 2018’de ise Ankara’da Ekonomik İş Birliği Daimi Komisyonu 6. Toplantısı yapılmıştır.

TÜRKPA Deklarasyonları: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi İzmir Bildirgesi-21.11.2018, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Ala-Arça Bildirgesi-08.12.2017, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Astana Bildirgesi- 04.12.2015, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Bakü Bildirgesi-13.06.2014, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Ankara Bildirgesi -11.06.2013, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Bişkek Bildirgesi-15.06.2012, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Astana Bildirgesi-28.04.2011, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Bakü Bildirgesi-29.09.2009. TÜRKPA Dokümanları: İstanbul Anlaşması-21 Kasım 2008, İstanbul Anlaşmasına Dair İlave ve Değişiklikler Protokolü- 27.04.2011, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Sekreterliği /TÜRKPA Sekreteryası arasında Ev Sahibi Ülke Anlaşması, TÜRKPA üyesi ülkelerin parlamento Kütüphanelerinin İşbirliği Protokolü-27.04.2011.

TÜRKPA’nın Türk İşbirlikleri ve Uluslararası İşbirlikleri vardır. Türk İşbirlikleri: 1. Türk Keneşi: Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi /Türk Konseyi - TDİK, Türk dili konuşan ülkeler arasında işbirliğini teşvik amacı ile 2009’da uluslararası bir örgüt olarak kurulmuştur. Türk Konseyi’nin kurucu üyeleri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’dir. 2. Türksoy: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanları tarafından 1993’de imzalanan anlaşmayla kurulmuştur. 3. Türk Akademisi: 2010’da Kazakistan’da kurulmuş, 2014’de uluslararası teşkilat statüsü kazanmış; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından kurulan akademi, “Uluslararası Türk Akademisi/ITA-International Turkic Academy” adı ile çalışma-

lar yapmaktadır. 4. Türk Kültür ve Miras Vakfı: Türk Konseyi 2. zirvesinde 2012'de kurulmuştur. Merkezi Azerbaycan'ın başkenti Bakü'dedir. TÜRKPA'nın diğer Kurumlarla da işbirlikleri vardır. Bunlar: TDBB/Türk Dünyası Belediyeler Birliği; TDMMB/ Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği; Ahmet Yesevi Üniversitesi / Ankara; Manas Üniversitesi / Bişkek-Kırgızistan. TÜRKPA'nın Uluslararası Örgütlerle İşbirliği: İSİPAB, AGİT, AGİT PA, Avrupa Parlamentosu, İİT, IPU, ASGP, KEİPA, CICA, Baltık Asamblesi, IPA CIS, GUAM, İskandinav Kurulu, Macaristan Ulusal Meclisi.

TÜRKPA Faaliyetleri ise özetle şu şekilde sıralanabilir: Genel Kurullar: 1. Genel Kurul: 29 Eylül 2009'da Azerbaycan-Bakü'de, 2. Genel Kurul: 28 Nisan 2011'de Kazakistan- (Astana) Nur-Sultan'da, 3. Genel Kurul: 14-15 Haziran 2012'de Kırgızistan-Bişkek'te, 4. Genel Kurul: 11-12 Haziran 2013'de Türkiye-Ankara'da, 5. Genel Kurul: 12-13 Haziran 2014'te Azerbaycan-Bakü'de, 6. Genel Kurul: 4-6 Aralık 2015'te Kazakistan-(Astana) Nur-Sultan'da, 7. Genel Kurul: 8 Aralık 2017'de Kırgızistan-Bişkek'te, 8. Genel Kurul, 21 Kasım 2018'de Türkiye-İzmir'de yapılmıştır.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi'nin-TÜRKPA ilk 1. Genel Kurul Toplantısı 29 Eylül 2009'da Azerbaycan Cumhuriyeti başkenti Bakü'de yapılmıştır. Toplantıda TÜRKPA'nın İçtüzüğü, Sekreteryası ve Bakü Beyannamesi kabul edilmiştir.

Günümüz tarihi itibarıyla en son yapılan toplantı ise, TÜRKPA 8. Genel Kuruludur. Bu son kurul Türkiye'de TBMM ev sahipliğinde 20-21 Kasım 2018'de Türkiye-İzmir'de düzenlenmiştir. 8. Genel Kurul toplantısına Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis Başkanı Ogtay Asadov, Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Meclis Başkanı Nurlan Nigmatulin, Kırgızistan Meclis Başkanı Dastanbek Cumabekov, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve TÜRKPA Dönem Başkanı Binali Yıldırım, Macaristan Ulusal Meclisi Başkanı László Kövér gözlemci sıfatıyla ve Özbekistan Cumhuriyeti Meclis Başkanvekili Hatamzhon Ketmonov ise misafir olarak katılmıştır. Toplantının so-

nunda İzmir Bildirgesi kabul edilmiştir. Toplantıda bir sonra yapılacak olan TÜRKPA 9. Genel Kurul toplantısının 2019'da Azerbaycan'da düzenlenmesi kararı alınmıştır.

8. Genel Kurulda Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi İzmir Bildirgesi 21.11.2018'de kabul edilmiştir. İzmir Bildirgesinde; Parlamentolar arasında iş birliğini derinleştirme arzuları dile getirilerek, 21 Kasım 2008 tarihli İstanbul Anlaşması ve daha önceki TÜRKPA deklarasyonlarına atıf yapılarak, ortak tarih, dil ve kültür bağlarını temel alan Türk dili konuşan ülkeler arasında yakın iş birliğini geliştirmede parlamentoların özel rolü dikkate alınarak, Kardeş ülkelerin parlamentoları arasındaki etkileşimin üye ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunduğu vurgulanmıştır.

TÜRKPA Daimi Komisyon Toplantularından bazı örnekler şu şekildedir: 27-28 Eylül 2018, Ekonomik İş Birliği Daimi Komisyonu Altıncı Toplantısı. Ankara, Türkiye, 13-14 Eylül 2018, Çevre ve Doğal Kaynaklar Komisyonu Dördüncü Toplantısı. Bişkek, Kırgızistan, 13-14 Eylül 2018, Sosyal, Kültürel ve İnsani Konularda Daimi Komisyon Altıncı Toplantısı. Bişkek, Kırgızistan. TÜRKPA Komisyon Toplantularından örnekler ise şunlardır: TÜRKPA Çevre ve Doğal Kaynaklar Komisyonu 4. Toplantısı; 14 Eylül 2018'de Bişkek'te yapılmış ve toplantı gündeminin ana maddesi "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Yayılmasının Etkileri" olmuştur. TÜRKPA Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu 6. Toplantısı, Azerbaycan-Bakü'de 31 Ekim 2018'de yapılmış, "TÜRKPA Üye Ülkelerinin Terörle Mücadele Mevzuatına İlişkin Ortak Tutum Oluşturulması" konusu görüşülmüştür. TÜRKPA Ekonomik İşbirliği Komisyonu 6. Toplantısı, 27-28 Eylül 2018'de Ankara'da "TÜRKPA üye ülkelerinde yenilikçi girişimcilik beklentileri" konusu ile toplanmıştır. TÜRKPA Sosyal, Kültürel ve İnsani Meseleler Komisyonu 6. Toplantısı 14 Eylül 2018'de Bişkek'te yapılmıştır. TÜRKPA Seçimler ve Referandumlar Gözlemleri de yapılmaktadır. 24 Haziran 2018 Türkiye Genel Seçimi-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento Seçimleri, 11 Nisan 2018 Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Seçimi gibi.

Üye Ülke İhtisas Komisyonları Arası İşbirliği Faaliyetlerinde: 21 Kasım 2014- TÜRKPA Üyesi Ülkeler Sağlık ve Sosyal İşler Komisyonları Ortak Toplantısı. Bakü, Azerbaycan, 8 Nisan 2014- TÜRKPA Üyesi Ülkeler Sağlık ve Sosyal İşler Komisyonları Ortak Toplantısı. Ankara, Türkiye; Muhtelif Meclisler Arası İşbirliği Faaliyetlerinde: 23-24 Ocak 2019- Ormanların Doğal Zenginliğinin Korunması ve Doğal Kaynakların Çevreye Uyumlu Kullanımı Çalıştayı. Ankara, Türkiye, 16-18 Nisan 2018- TÜRKPA Atık Yönetimi ve GDO'lara ilişkin Mevzuat ve Uygulamalar Çalıştayı. İstanbul, Türkiye gibi çalışma toplantıları yapılmıştır. Üye Ülke Meclis İdari Teşkilatları Arasında İşbirliği Faaliyetlerinde mesela: 21-26 Şubat 2016, Kırgız Cumhuriyeti Yüksek Meclisi bürokrat heyetinin TBMM tarafından düzenlenen eğitim seminerine katılımı, 3-9 Kasım 2013, Azerbaycan Parlamentosu Bürokrat heyetinin TBMM tarafından düzenlenen eğitim seminerine katılımı sağlanmıştır. Konferanslarda ise yakın tarihlerde: 20 Kasım 2018- TÜRKPA 8.Genel Kurulunda “İlk On Yılında TÜRKPA ve Parlamentolar Arası İşbirliğinin Geleceği: İşbirliğine Yeni Yaklaşımlar” konusunda konferans düzenlenmiştir.

TÜRKPA Asamble Konseyi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve TÜRKPA Dönem Başkanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Başkanı, Kazakistan Cumhuriyeti Parlamento Meclisi Başkanı, Kazakistan Cumhuriyeti Parlamento Senatosu Başkanı, Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneş Başkanından müteşekkildir. TÜRKPA Asamble Konseyi: Mustafa Şentop - 27. Yasama Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve TÜRKPA Dönem Başkanı; Oktay Asadov - Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Başkanı; Nurlan Nigmatulin- Kazakistan Cumhuriyeti Parlamento Meclisi Başkanı; Dariga Nazarbayeva- Kazakistan Cumhuriyeti Parlamento Senatosu Başkanı; Dastanbek Cumabekov - Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneş Başkanı.

TÜRKPA Türkiye Delegasyonu Grubu Üyeleri: TÜRKPA Türk Grubu Başkanlığı TBMM Başkanı tarafından yürütülmektedir. Mustafa Şentop - TBMM Başkanı ve TÜRKPA Türkiye Delegasyonu/Türk

Grubu Başkanı, TÜRKPA Türkiye Delegasyonu Başkanı vd. milletvekilleri; TÜRKPA Azerbaycan Delegasyonu Üyeleri: Oktay ASADOV-Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis Başkanı ve TÜRKPA Azerbaycan Delegasyonu Başkanı vd. milletvekilleri; TÜRKPA Kazakistan Delegasyonu Üyeleri: Nurlan NIGMATULIN-Kazakistan Cumhuriyeti Meclis Başkanı ve TÜRKPA Kazakistan Delegasyonu Başkanı vd. milletvekilleri; TÜRKPA Kırgızistan Delegasyonu Üyeleri: Asilbek JEEN-BEKOV Kırgızistan Cumhuriyeti Parlamento Başkanı ve TÜRKPA Kırgızistan Grubu Başkanı vd. milletvekilleri. TÜRKPA Genel Sekreteri: Altınbek Mamayusupov'dur. 8 Aralık 2017'de Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılan TÜRKPA 7.Genel Kurulunda Genel Sekreter seçilmiştir. TÜRKPA Genel Merkezi-Uluslararası Genel Sekreterliği, Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'dedir. TÜRKPA Türkiye Grubu Sekreteryası- TBMM Dış İlişkiler ve Protokol Başkanlığınca yürütülmektedir.

TÜRKPA Yayınları arasında: “Türk Cumhuriyetleri Parlamento İçtüzükleri, (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan); Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, (Anayasa Değişiklikleri ile Beraber) (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)” gibi eserler mevcuttur³.

TÜRKPA faaliyetleri ile ilgili olarak özellikle yakın tarihlerde, dünden bugüne tarih sıralamasına göre seçilmiş bazı basın haberleri ise şu şekildedir: TÜRKPA kuruluşunda emeği geçen TBMM Genel Sekreteri Ali Osman Koca: “TÜRKPA, Türk dili konuşan ülkeler arasında uluslararası anlamda kurulmuş ilk örgüt olması nedeniyle büyük önem taşıyor” demiş ve kuruluş sürecini 2008 yılında kısaca şöyle değerlendirmiştir: Şubat 2008'de Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkiye'den Meclis Başkanvekilleri ve Meclis Genel Sekreterlerinin katılımlarıyla Antalya'da bir ön çalışma yapılmış, bu çalışma Meclis Başkanvekillerince imzalanmış, Meclis Genel Sekreterlerince Kazakistan'da yeni bir toplantı yapılarak bir metin üzerinde mutabakata varılmış, bu metin Türkiye'de yapılacak Meclis Başkanları toplantısının da

³ [https://www.tbmm.gov.tr.](https://www.tbmm.gov.tr;); <https://www.turk-pa.org/tr>.

nihai metnini teşkil etmiş ve 22 Kasım 2008'de imzalanan İstanbul Anlaşmasıyla TÜRKPA kurulmuştur⁴. TÜRKPA Parlamento Genel Sekreterleri toplantısı, 4-5 Haziran 2009'da Bakü'de yapılmıştır⁵. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi'nin ilk Genel Kurul toplantısı 28 Eylül'de Bakü'de yapılmıştır⁶. TBMM Genel Sekreteri Sadettin Kalkan 2010 yılında, TÜRKPA genel sekreterleri toplantısına katılmıştır⁷. TÜRKPA 2. Genel Kurulu Konsey toplantısı 2011'de Kazakistan'da yapılmıştır. Toplantıda TÜRKPA başkanlığı Kazakistan'a devredilmiştir⁸. TÜRKPA Ekonomik, Ticari ve Mali İşler Daimi Komisyonu 2. Toplantısı 2013'de yapılmıştır⁹. TBMM Başkanı Cemil Çiçek, TÜRKPA Meclis Başkanları Toplantısına katılmak üzere Türkiye'de bulunan Kırgızistan Meclis Başkanı Asilbek Jeenbekov, Kazakistan Meclis Başkanı Nurlan Nigmatulin ve Azerbaycan Meclis Başkanı Oktay Esadov ile 10 Haziran 2013'de Anıtkabir'i ziyaret etmiştir¹⁰.

TÜRKPA Asamble Konsey Toplantısı/7. Genel Kurulu, 8 Aralık 2017 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılmıştır. Toplantıya Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneş Başkanı Dastanbek Cumabekov, Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Oktay Asadov, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı İsmail Kahraman, Kazakistan Parlamento Meclisi Başkan Yardımcısı Gülmira İsimbayeva, TÜRKPA eski Genel Sek-

⁴ "TBMM Genel Sekreteri Ali Osman Koca: TÜRKPA'nın Kurulması Çok Büyük Bir Olay", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 149 (Aralık/2008), s.37.

⁵ "TÜRKPA Parlamento Genel Sekreterleri toplantısı Bakü'de yapıldı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 155 (Haziran/2009), s.18.

⁶ "TÜRKPA Başkanlar Konseyi Bakü'de toplandı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 156 (Ekim/2009), s.10.

⁷ "TBMM Genel Sekreteri Sadettin Kalkan, TÜRKPA genel sekreterleri toplantısına katıldı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 165 (Ekim/2010), s.30.

⁸ "TÜRKPA 2. Genel Kurulu Kazakistan'da yapıldı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 170 (Mart – Nisan 2011), s.32.

⁹ "TÜRKPA Ekonomik, Ticari ve Mali İşler Daimi Komisyonu Toplantısı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 187 (Nisan/2013), s. 19.

¹⁰ "TÜRKPA Meclis Başkanları Toplantısı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 189 (Haziran/2013), s.20.

reteri Jandos Asanov, ayrıca Macaristan gözlemci statüsüyle, Özbekistan ise onur konuğu olarak ilk kez katılmıştır¹¹. Kazakistan Dışişleri Bakanı Kayrat Abdrahmanov 2018 yılında, “TÜRKPA, son yıllarda Türk cumhuriyetlerinin uluslararası alanda tanınan parlamenter diplomasi kurumu haline geldi” demiştir¹². TÜRKPA 8. Genel Kurulu İzmir’de toplanmış ve İzmir Bildirgesi kabul edilmiştir. TBMM tarafından İzmir’de düzenlenen TÜRKPA 8. Genel Kurulunda TÜRKPA’nın 10. kuruluş yıldönümü dolayısıyla “*TÜRKPA’nın İlk 10 Yılı ve Parlamentolar Arası İşbirliğinin Geleceği: İşbirliğine Yeni Yaklaşımlar*” başlıklı konferans düzenlenmiştir¹³. Öte yandan TÜRKPA Heyeti 2018 yılında, Küresel Göç Mutabakatı bağlamında Parlamenter Konferansa Katılmıştır¹⁴. TÜRKSOY Daimi Konseyi 36. Toplantısı ve Türk Dünyası 2018 Kültür Başkenti Kapanış Programı ise Kastamonu/Türkiye’de 18 Aralık 2018’de yapılmıştır¹⁵.

TÜRKPA tarafından düzenlenen “Ormanların Doğal Zenginliğinin Korunması ve Doğal Kaynakların Çevreye Uyumlu Kullanımı Çalıştayı”, 23-24 Ocak 2019 tarihlerinde Türkiye-Ankara-TBMM’de yapılmıştır. Çalıştayda TBMM Başkanvekili Mustafa Şentop TÜRKPA gibi kuruluşların alternatif siyasi istişare zeminleri şeklinde ortaya çıkmasının önemini vurgulamış, Türkmenistan ve Özbekistan’ın da dâhil olacağı bir bölgesel yapılanma ile TÜRKPA’nın yoluna devam etme-

¹¹https://turk-pa.org/tr/content/haberler/turkpa_haberleri/987_trkpa_dnem_bakanl_konsey_toplants_ile_krgz_cumhuriyeti_jogorku_keneine_devredildi.

¹² “TÜRKPA, Uluslararası Alanda Tanınan Kurum Haline Geldi”, 19 Temmuz 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkpa-uluslararasi-alanda-taninan.../1208179>.

¹³ “TÜRKPA’dan İzmir Bildirgesi”, 22 Kasım 2018, <https://www.sabah.com.tr.> ; “TÜRKPA 8. Genel Kurulu İzmir’de toplandı”, 20 Kasım 2018, www.hurriyet.com.tr. ; **TBMM Türk Parlamenterler Birliği Parlamento Dergisi**, S 57 (Kasım/2018), s.12 ; **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 237 (Kasım/2018), s.13-23 ; “TÜRKPA Genel Kurulunda Ortak Bildiri Kabul Edildi”, 21 Kasım 2018, www.milliyet.com.tr/turkpa-genel-kurulunda-ortak-bildiri-izmir-yerelhaber-3168327; “TÜRKPA 8. Genel Kurulu İzmir’de Başladı”, 20 Kasım 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkpa-8-genel-kurulu-izmirde-basladi/1316209>.

¹⁴ “Bakü, 5. Genç Parlamenterler Konferansı’na Ev Sahipliği Yapı”, 14 Aralık 2018, <https://www.turk-pa.org/tr>.

¹⁵ <https://www.turk-pa.org/tr>.

sini istediklerini belirtmiştir. Çalıştayın 2. Oturumunda, “Doğal Kaynakların Çevreye Uyumlu Kullanımı İçin Mevzuat ve Uygulamalar Çalıştayı” yapılmıştır¹⁶. TBMM Başkanı Prof. Dr. Mustafa Şentop ve heyeti Mart 2019’da, Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclis Başkanı Oktay Asadov ile beraber Bakü’de TÜRKPA Genel Sekreterliğini ziyaret etmiş ve TÜRKPA Genel Sekreteri Altınbek Mamayusupov’dan bilgi almıştır¹⁷. TÜRKPA ülkelerinin ulusal mevzuatlarının uyumlaştırılmasına ilişkin çalıştayın üçüncüsü Mart 2019’da yapılmış, çalıştaya TÜRKPA Türkiye Grubu Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu Başkanı, TÜRKPA Genel Sekreteri Altınbek Mamayusupov ve Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Azerbaycan milletvekilleri ve uzmanları katılmıştır¹⁸. TÜRKPA Sosyal, Kültürel ve İnsani İlişkiler Daimi Komisyonu 7. toplantısı Mayıs 2019’da Ankara’da, TBMM’nin ev sahipliğinde yapılmıştır. Toplantı gündemini Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde toplumsal cinsiyet, TÜRKPA ülkelerinde modern aile değerleri, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği ve ailenin korunması vb. konular oluşturmuştur¹⁹. TÜRKPA 10. kuruluş yıl dönümü dolayısıyla Mayıs 2019’da TBMM’de TÜRKPA 10. Yıl Nişanları Takdim Töreni ve Fotoğraf Sergisi töreni düzenlenmiştir²⁰.

14 Haziran 2019 tarihinde TÜRKPA tarafından Azerbaycan-Bakü’de Uluslararası Kadın Parlamenterler Konferansı düzenlenmiştir. Konferansa TÜRKPA üyesi ülkelerin milletvekilleri, uluslararası kuruluşların temsilcileri, Azerbaycan devlet kurumları ve STK’ları katılmıştır. Konferansta dünya ve bölgedeki cinsiyet eşitliği sorunları ve

¹⁶ “TÜRKPA Çalıştayı”, 23 Ocak 2019, Kaynak: AA, <https://www.haberler.com/turkpa-calistayi-11670216-haberi>.

¹⁷ **TBMM Meclis Bülteni**, S 240, (Mart/2019), s.20.

¹⁸ “TÜRKPA Ulusal Mevzuatlarının Uyumlaştırılması 3. Çalıştayı”, 1 Mart 2019, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/turkpa-ulusal-mevzuatlarinin-uyumlastirilmasi-3-calistayi/5c79082c01a30a150cdbacdf>.

¹⁹ “TÜRKPA Sosyal, Kültürel ve İnsani İlişkiler Daimi Komisyonu 7. Toplantısı Başladı”, 16 Mayıs 2019, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/turkpa-sosyal-kulturel-ve-insani-iliskiler-daimi-komisyonu-7-toplantisi-basladi-756605.html>.

²⁰ “TBMM’de TÜRKPA 10. Yıl Dönümü Fotoğraf Sergisi ve Nişan Takdim Töreni Düzenlendi”, 16 Mayıs 2019, **TBMM Meclis Bülteni**, S 242 (Mayıs/2019), s.27.

toplumun kalkınmasında kadının rolü konuları müzakere edilmiştir. Konferans, Bakü Deklarasyonunun kabulü ile sona ermiştir²¹. TÜRKPA heyeti 17-20 Haziran 2019 tarihlerinde Sakarya'da Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği/TDMMB, Sakarya Büyükşehir Belediyesi ve Sakarya Üniversitesi iş birliğinde düzenlenen Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık ve Şehircilik Forumu'na katılmıştır²². 22-26 Temmuz 2019 tarihlerinde Ankara'da TBMM'de TBMM ve TURKPA tarafından müşterek olarak “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Birimlerinin Çalışma Esasları” başlıklı ikinci tecrübe paylaşım programı düzenlenmiştir. Kazakistan-Nur Sultan kentinde Kazakistan Cumhuriyeti Parlamento Meclisi tarafından 23-24 Eylül 2019 tarihlerinde “Avrasya Ülkeleri Parlamento Başkanlarının Dördüncü Toplantısı” düzenlenmiştir. Toplantıya 65 ülkeden milletvekili heyetleri, uluslararası ve parlamentolararası örgütlerin temsilcileri, Kazakistan Cumhuriyeti Parlamento Meclisi Başkanı Nurlan Nigmatulin başkanlığında, TÜRKPA üyesi parlamento başkanları Oktay Asadov (Azerbaycan), Dariga Nazarbayeva (Kazakistan, Senato), Dastanbek Cumabekov (Kırgızistan), Mustafa Şentop (Türkiye ve TÜRKPA Dönem Başkanı), Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı İlbaşı Nursultan Nazarbayev ve TÜRKPA Genel Sekreteri Altınbek Mamayusupov katılmıştır. Aynı toplantıda Genel Sekreter Altınbek Mamayusupov Özbekistan Cumhuriyeti Parlamentosu Yasama Meclisi Başkanı Nuriddincan İsmailov ile görüşmüş ve Özbekistan Cumhuriyeti Parlamentosu'nun TÜRKPA'nın faaliyetlerine tam katılımının gerçekleşmesi umudunu ifade etmiştir. TÜRKPA Heyeti 14 Ekim 2019 tarihinde Bakü'de Türk Keneşi Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısına; 13-17 Ekim 2019 tarihlerinde ise Sırbistan'ın başkenti

²¹ “Türk Dünyası Kadın Milletvekilleri Bakü'de Buluştu”, 14 Haziran 2019, Kaynak: AA, <https://www.haberler.com/turk-dunyasi-kadin-milletvekilleri-baku-de-bulustu-12144597-haberi>. ; “Türk Dünyası Kadın Milletvekilleri Bakü'de Buluştu”, 14 Haziran 2019, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/turk-dunyasi-kadin-milletvekilleri-bakude-bulustu/5d037d0201a30a263404e763>. ; “Bakü'de Uluslararası Kadın Parlamentolar Konferansı Düzenlendi”, 14 Haziran 2019, https://turkpa.org/.../2234_uluslararası_kadın_parlamentolar_konferansı__14_haziran.

²² “TÜRKPA Heyeti Sakarya'da Gerçekleştirilen TDMMB Etkinliğine Katıldı”, 20 Haziran 2019, <https://www.turkpa.org/tr>.

Belgrad'da düzenlenen Parlamentolar Arası Birlik (PAB) 141. Genel Kurul Toplantısına katılmıştır. Türk Keneşi Yedinci Zirvesi 15 Ekim 2019 tarihinde Bakü'de yapılmış, toplantıya Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooranbay Ceenbekov, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev, Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Purli Agamuradov konuk olarak, Macaristan Başbakanı Viktor Orban gözlemci statüsünde, TÜRKPA Genel Sekreteri Altınbek Mamyusupov ve Türk iş birliği kurumlarının temsilcileri katılmıştır. Kırgız Parlamentosu'nda TÜRKPA ve Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneşi /Parlamento tarafından 14-18 Ekim 2019 tarihlerinde “Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneşi Çevre ve Doğal Kaynaklar ile ilgilenen Komitelerinin Çalışma İlkeleri” konulu Üçüncü Tecrübe Paylaşım Programı düzenlenmiştir²³. “Özbekistan, Türk Konseyi'nden Sonra TÜRKPA'ya da Katılıyor” başlıklı bir basın haberinde ise: Özbekistan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya yer verilmiş ve Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov'un, Azerbaycan'ın Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi Hüseyin Guliyev ile TÜRKPA'ya katılımı görüştüğü, 2009'da imzalanan Nahçıvan Deklarasyonu'na Özbekistan'ın da katıldığı ve uyum çalışmalarının süreceği ifade edilmiştir (20 Eylül 2019)²⁴.

Öte yandan TÜRKPA 9. Genel Kurul toplantısı 18 Aralık 2019'da Bakü- Azerbaycan'da yapılmıştır. Toplantıda “Türk Dünyasında Parlamenter Diplomasi: Barış ve Güvenlik için Bölgesel İşbirliğinin Güçlendirilmesi” ana tema olmuştur. 9. Genel Kurula TBMM Başkanı Mustafa Şentop, Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Oktay Asadov, Kırgızistan Meclis Başkanı Dastanbek Cumabekov, Kazakistan Meclis Başkanı Nurlan Nigmatulin, TÜRKPA Genel Sekreteri Altınbek Mamyusupov, Özbekistan Ali Meclisi Senato Başkanı Tanzila Narbayaeva, Uluslararası Türk Akademisi, Türk Konseyi Genel Sekreteri, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve diğer Türk iş birliği yapıları başkanları

²³ <https://turk-pa.org/tr>.

²⁴ <https://qha.com.tr> (QHA - Kırım Haber Ajansı).

ve temsilcileri katılmıştır. TBMM Başkanı Şentop konuşmasında, alt-yapı olarak TÜRKPA'yı güçlendirdiklerini ifade etmiş ve *“TÜRKPA üyesi olmayan diğer kardeş ülkelerin de bu yapıya dahil olmalarını sağlamak için gayret ediyoruz. Özbekistan da inşallah en yakın zamanda üye olarak dahil olacak TÜRKPA'ya. Darısı Türkmenistan'ın başına”* demiştir. TBMM Başkanı Mustafa Şentop, TÜRKPA Dönem Başkanlığını Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Oktay Asadov'a devretmiştir. Toplantıda, TÜRKPA faaliyetlerinin güçlendirilmesine yönelik kararlar alınmıştır. Türk Dünyası Kadın Milletvekilleri Grubunun ve Türk Dünyası Genç Parlamenterler Grubunun kurulması kararlaştırılmıştır. Genel Kurul neticesinde Bakü Deklarasyonu kabul edilmiş ve TÜRKPA 10. Genel Kurul Toplantısının 2020'de Kazakistan'da yapılacağı açıklanmıştır²⁵.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikaları ve Atatürk Sonrası Dönemde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler çerçevesinde; dün, bugün, gelecek çizgisinde Türk dış politikası açısından Türk dünyasına yönelik önemli bir adım olarak TÜRKPA örneği incelenerek; arşiv kaynakları, telif eserler ve basın haberlerinden faydalanılarak güncel ve birinci elden ana kaynaklardan sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Türk dış politikası açısından Türk dünyasına yönelik önemli bir adım olarak TÜRKPA hakkında, belirtilen kaynaklara istinaden ilmi, tarihi, güncel ve yeni bilgiler ortaya konulması; TÜRKPA kimliği, gayeleri, faaliyetleri, istişareleri üzerinde durularak üye ülkeler arasında müşterek tarihi bağların Parlamentolar arasında da tesisi ve sağlamlaştırılması, Türkiye'nin diplomasi alanındaki bu atılımlarının ortaya konulması amaçlanmıştır; Türkiye diplomasi tarihi, Türk dış politikası, Türk dünyası açısından konu masaya yatırılmış, üye ülkelerin iş birliği çalışmaları ve faaliyetlerine katkı sunulmuş ve ışık tutulmuştur.

²⁵<https://www.haberler.com/turkpa-9-genel-kurulu-baku-de-toplandi-12730056-haber/18.12.2019>; <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkpanin-faaliyeti-guclendiriliyor/1677645>; <https://qha.com.tr/haberler/turkpa-genel-kurulu-azerbaycan-da-tamamlandi-yeni-platformlar-kurulacak/133500>; https://turk-pa.org/tr/content/haberler/turkpa_haberleri/2445_trkpa_dokuzuncu_genel_kurulu.18.12.2019.

Siyasi, coğrafi ve stratejik açılardan Türk dış politikasının esasları, büyük önem arz eder. Milli menfaatler ve dostane ilişkiler, uluslararası ilişkilerde güç ve istikrar sağlar. Diplomasi ilkeleri, devletin dış politika çerçevelerini de çizer. Bu bağlamda Türk dış politikasında özellikle Türk dünyasına yönelik çok önemli tarihi gelişmeler yaşanmıştır ve yaşanmaktadır.

Atatürk Türk dünyası ve dış Türkler hususunda hassastır. Bunu bazı ifadelerinde görmek mümkündür. Şöyle ki: “Siyasal varlığımızın dışında başka ellerde başka siyasal topluluklarla isteyerek veya istemeyerek yazgı birliği yapmış, bizimle dil, ırk, köken birliğine sahip ve hatta yakın uzak tarih ve ahlak yakınlığı görülen Türk toplulukları vardır. Tarihin bir hadisesinin sonucu olan bu hal Türk milleti için elim bir anıdır. Fakat Türk milletinin tarihi ve ilmi teşekkülündeki köklülüğü dayanışmayı asla bozamaz”²⁶.

Türkiye ile Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında tarih boyunca siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel ilişkiler ve ortak tarihi, kültürel ve manevi bağlar mevcuttur. TÜRKPA bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, eşitlik gibi esaslara dayanarak, üye ülkeler arasında Parlamentolar arası iş birliğinin sağlanmasını, parlamento diplomasisi yoluyla politik diyalogun geliştirilmesini ve siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel, insani, hukuki vd. alanlarda ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamaktadır.

TÜRKPA'nın Daimi Komisyonları, Ulusal Delegasyonları, Komisyon Raporları, Komisyon Tavsiye Kararları, Deklarasyonları, Dokümanları, Türk İşbirlikleri, Uluslararası İşbirlikleri, Faaliyetleri, Genel Kurulları, Daimi Komisyon Toplantıları, Komisyon Toplantıları, Çevre ve Doğal Kaynaklar Komisyonu, Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu, Ekonomik İşbirliği Komisyonu, Sosyal, Kültürel ve İnsani Meseleler Komisyonu, Seçimler ve Referandumlar Gözlem-

²⁶ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, s.319.

leri, Üye Ülke İhtisas Komisyonları Arası İşbirliği Faaliyetleri, Muhtelif Meclisler Arası İşbirliği Faaliyetleri, Üye Ülke Meclis İdari Teşkilatları Arasında İşbirliği Faaliyetleri, Konferanslar, Yayınları vd. faaliyetleri, bu kuruluşun ne kadar önemli bir görev icra ettiğini ve dün bugün ve gelecek çizgisinde üzerine düşen tarihi sorumluluklarını gözler önüne sermektedir.

Türk dili konuşan ülkeler arasında uluslararası anlamda ilk örgüt olarak TÜRKPA'nın kuruluşu, Türk dünyası tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Parlamentolar ve Meclis Başkanları düzeyinde yapılan karşılıklı ziyaretlerle, üye ülkelerin ilişkilerinde büyük gelişmeler görülebilmekte ve istişare zeminleri doğmaktadır. Önümüzdeki yıllarda TÜRKPA üye ülkeleri arasında Parlamentolar arasında yakın işbirliğinin daha da genişletilmesi, ortak tarih, dil ve kültür bağlarının güçlendirilmesi, mevcut üye ülkelerin yanı sıra Türkmenistan, Özbekistan, KKTC vd. Türk dünyası ülkelerinin de katılacağı bir yapılanma amaçlanması ile ilişkilerin daha da ivme kazanacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

TBMM Arşivi

TBMM Dış İlişkiler ve Protokol Başkanlığı Arşivi

I. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Gelecek Perspektifi Çalıştayı, Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2016.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2010.

Gönlübol, Mehmet, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2013.

Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005.

- Orucov, Hidayet, **Haydar Aliyev ve Azerbaycan'da Milli Siyaset**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2014.
- Saray, Mehmet, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2010.
- Türk Cumhuriyetleri Parlamento İçtüzükleri, (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), TÜRKPA Yay., Bakü 2017.
- Türk Cumhuriyetleri Anayasaları**, TÜRKPA Yay., 1.baskı, Ankara 2012.
- Türk Cumhuriyetleri Anayasaları (Anayasa Değişiklikleri ile Beraber) (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), TÜRKPA Yay., 2.baskı, Bakü 2017.
- Yaldız Fırat, Ayşe Çolpan Yaldız, "Türk Dünyası Zincirinin Eksik Halkası Türk Keneşi ve Özbekistan", **1. Milletlerarası Türkiye Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu, Bildiriler**, Kastamonu 2018, s.120-126.
- "TBMM Genel Sekreteri Ali Osman Koca: TÜRKPA'nın Kurulması Çok Büyük Bir Olay", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 149 (Aralık/2008), s.37.
- "TÜRKPA Parlamento Genel Sekreterleri toplantısı Bakü'de yapıldı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 155 (Haziran/2009), s.18.
- "TÜRKPA Başkanlar Konseyi Bakü'de Toplandı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 156 (Ekim/2009), s.10.
- "TBMM Genel Sekreteri Sadettin Kalkan, TÜRKPA Genel Sekreterleri Toplantısına Katıldı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 165 (Ekim/2010), s.30.
- "TÜRKPA 2. Genel Kurulu Kazakistan'da Yapıldı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 170 (Mart - Nisan 2011), s.32.
- "TÜRKPA Ekonomik, Ticari ve Mali İşler Daimi Komisyonu Toplantısı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 187 (Nisan/2013), s. 19.
- "TÜRKPA Meclis Başkanları Toplantısı", **TBMM Meclis Haber Dergisi**, S 189 (Haziran/2013), s.20.

“Türkiye TÜRKPA Dönem Başkanı Oldu”, **Parlamento**, TBMM Türk Parlamenterler Birliği Yayını, S 57 (Kasım/2018), s.12.

TBMM Meclis Haber Dergisi, S 237 (Kasım/2018), s.13-23.

TBMM Meclis Bülteni, S 240 (Mart/2019), s.20.

“TÜRKPA, Uluslararası Alanda Tanınan Kurum Haline Geldi”, 19 Temmuz 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkpa-uluslararasi-alanda-taninan.../1208179>.

“TÜRKPA'dan İzmir Bildirgesi”, 22 Kasım 2018, <https://www.sabah.com.tr>.

“TÜRKPA 8. Genel Kurulu İzmir'de Toplandı”, 20 Kasım 2018, <https://www.hurriyet.com.tr>.

“TÜRKPA Genel Kurulunda Ortak Bildiri Kabul Edildi”, 21 Kasım 2018, www.milliyet.com.tr/turkpa-genel-kurulunda-ortak-bildiri-izmir-yerelhaber-3168327.

“TÜRKPA 8. Genel Kurulu İzmir'de Başladı”, 20 Kasım 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkpa-8-genel-kurulu-izmirde-basladi/1316209>.

“Bakü, 5. Genç Parlamenterler Konferansı'na Ev Sahipliği Yaptı”, 14 Aralık 2018, <https://www.turk-pa.org/tr>.

“TÜRKPA Çalıştayı”, 23 Ocak 2019, Kaynak: AA, <https://www.haberler.com/turkpa-calistayi-11670216-haberi>.

“TÜRKPA Ulusal Mevzuatlarının Uyumlaştırılması 3. Çalıştayı”, 1 Mart 2019, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avryasyadan/turkpa-ulusal-mevzuatlarinin-uyumlulastirilmesi-3-calistayi/5c79082c01a30a150cdbacdf>.

“TÜRKPA Sosyal, Kültürel ve İnsani İlişkiler Daimi Komisyonu 7. toplantısı Başladı”, 16 Mayıs 2019, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/turkpa-sosyal-kulturel-ve-insani-iliskiler-daimi-komisyonu-7-toplantisi-basladi-756605.html>.

“TBMM'de TÜRKPA 10. Yıl Dönümü Fotoğraf Sergisi ve Nişan Takdim Töreni Düzenlendi”, 16 Mayıs 2019, **TBMM Meclis Bülteni**, S 242 (Mayıs/2019), s.27.

“Türk Dünyası Kadın Milletvekilleri Bakü'de Buluştu”, 14 Haziran 2019, Kaynak: AA, <https://www.haberler.com/turk-dunyasi-kadin-milletvekilleri-baku-de-bulustu-12144597-haberi>.

“Türk Dünyası Kadın Milletvekilleri Bakü'de Buluştu”, 14 Haziran 2019, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/turk-dunyasi-kadin-milletvekilleri-bakude-bulustu/5d037d0201a30a263404e763>.

“Bakü'de Uluslararası Kadın Parlamenterler Konferansı Düzenlendi”, 14 Haziran 2019, https://turk-pa.org/.../2234_uluslararası_kadn_parlamenterler_konferans__14_haziran.

“TÜRKPA Heyeti Sakarya'da Gerçekleştirilen TDMMB Etkinliğine Katıldı”, 20 Haziran 2019, <https://www.turk-pa.org/tr>.

<https://www.haberler.com/turkpa-9-genel-kurulu-baku-de-toplandi-12730056-haberi/18.12.2019>.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkpanin-faaliyeti-guclendiriliyor/1677645>.

<https://qha.com.tr/haberler/turkpa-genel-kurulu-azerbaycan-da-tamamlandi-yeni-platformlar-kurulacak/133500>.

https://turk-pa.org/tr/content/haberler/turkpa_haberleri/2445_trkpa_dokuzuncu_genel_kurulu.18.12.2019.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, <https://www.tbmm.gov.tr>.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi -TÜRKPA-TBMM, <https://www.tbmm.gov.tr>.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi - TURKPA, <https://www.turk-pa.org/tr>.

Türk Parlamenterler Birliği, <https://www.tpb.org.tr>.

<https://www.meclishaber.gov.tr>. ; TÜRKSOY, <https://www.turk-soy.org.tr>.

Türk Konseyi/Türk Keneşi, <https://www.turkkon.org/tr>.

Türk Akademisi, <https://www.twesco.org>. ; <https://qha.com.tr> (QHA - Kırım Haber Ajansı).

EKLER

Ek-1: TÜRKPA 2008 Tarihli İstanbul Kurucu Anlaşması İmza Töreni.

Ek-2: TÜRKPA 2018 Tarihli İzmir 8. Genel Kurul hatırası.

Ek-3: TÜRKPA 2019 Tarihli Bakü-Uluslararası Kadın
Parlamenteler Konferansı.

Ek-4: TÜRKPA Yayınlarından Türk Cumhuriyetleri Anayasaları Kitabı-Kapak.

Ek-5: TÜRKPA Yayınlarından Türk Cumhuriyetleri Parlamento İçtüzükleri Kitabı-Kapak.

Ek-6: TÜRKPA 2019 Tarihli Bakü 9. Genel Kurul Hatırası.

Ek-7: TÜRKPA Ülkeleri Bayrakları.

**MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA
HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN AMASYA'DAKİ
FAALİYETLERİ (1919-1925)**

Mustafa SARI*

ÖZET

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin (Kızılhaç) benzeri olarak Osmanlı devlet adamlarının himayesinde 11 Haziran 1868'de kurulmuştur. II. Abdülhamid dönemi boyunca faaliyetlerini askıya almak zorunda kalan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1911 yılında yeniden kurulduktan sonra, özellikle Trablusgarp, Balkan Savaşları'nın tesiri ile Osmanlı ülkesinin her tarafında şubelerini açmaya gayret etmiştir. Cemiyetin bu dönemde açılan şubelerden birisi de Amasya şubesidir.

1912 tarihinde kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Amasya Şubesi, bu tarihten itibaren bütün liva genelinde teşkilatlanmaya çalışmıştır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda faydalı hizmetler veren Hilâl-i Ahmer Amasya Şubesi Milli Mücadele döneminde faaliyetlerine aralıksız devam etmiştir. Bu dönemde yetim çocuklar için kurulan Şefkati İslamiye Yurdu'nun kurulmasına öncülük eden Amasya Şubesi, bölgede hastaneler kurarak askerlerin ve halkın yaralarını sarmaya çalışmıştır. Bunun dışında Amasya'daki Hilâl-i Ahmer Şubeleri, yardımsever halktan yardımlar toplayarak Cemiyet'in merkezine göndermişlerdir. Mübadele döneminde Amasya ve çevresine yerleştirilen mübadillerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti büyük görevler üstlenmiştir.

Bu çalışmada başta Kızılay Arşivi olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlanan raporlar,

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, msari@sakarya.edu.tr.

TBMM tutanakları ve araştırma eserler incelenerek Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Amasya ve çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Amasya, Milli Mücadele, Mübadele.

**THE ACTIVITIES OF HILAL-I AHMER SOCIETY IN AMASYA
DURING THE NATIONAL STRUGGLE AND THE FIRST YEARS
OF THE REPUBLIC (1919-1925)**

ABSTRACT

The Hilal-i Ahmer Society (Red Crescent) was founded on 11 June 1868 under the auspices of the Ottoman statesmen as the Salib-i Ahmer Society (Red Cross). The Hilal-i Ahmer Society, which had to suspend its activities during the reign of Abdulhamid II, re-established in 1911, and tried to open branches all over the Ottoman country especially with the influence of the Turco-Italian and Balkan Wars. One of the branches of the Society was Amasya.

The Amasya Branch of the Hilal-i Ahmer Society, established in 1912, has tried to organize throughout the town after this date. The Amasya Branch of Hilal-i Ahmer Society, providing useful services during the Balkan Wars and First World War, continued its activities uninterruptedly during the National Struggle period. During this period, the Amasya Branch, which pioneered the establishment of the Compassionate-Islamic House for orphan children, set up hospitals in the region and tried to heal the trouble of the soldiers and the people. In addition, the Hilal-i Ahmer Branches in Amasya collected from charitable people and sent them to the Head Office of the Society. Hilal-i Ahmer Society has also undertaken major duties in supplying the needs of the emigrants placed in Amasya and it's around during the Turkish-Greek Population Exchange.

In this study, the activities of the Hilal-i Ahmer Society in Amasya and it's surroundings during the National Struggle and first years of the Republic will be evaluated by the examining of firstly the Red Crescent Archive, the Prime Ministry Ottoman Archive, the reports prepared by the Hilal-i Ahmer Society, the records of the Grand National Assembly and the research works.

Keywords: Hilal-i Ahmer Society, Amasya, the Turkish National Struggle, the Turkish-Greek Population Exchange.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti gibi İslam ülkelerindeki adı Hilâl-i Ahmer (Kızılay) olan Salib-i Ahmer (Kızılhaç), İsviçre vatandaşı Jean Henry Dunant'ın gayretleriyle ortaya çıkmıştır. Dunant'ın böyle bir teşkilatı vücuda getirmesindeki amacı, savaşta yaralanan ve hastalanan insanlar ile onlara bakanların tarafsızlığının ve korunmalarının uluslararası hukukla yaptırım altına alınmasını sağlamak idi¹. Böylece birkaç arkadaşı ile birlikte 9 Şubat 1863'te Cenevre'de "Beşler Komitesi" adı altında bir komite kurdu. Zamanla "Uluslararası Yaralılara Yardım Komitesi"ne dönüşen komite², Cenevre'de Ekim 1863'te³ ve Ağustos 1864'te konferanslar düzenledi. Bu konferansların sonunda Cenevre Sözleşmesi imzalandı⁴ ve böylece Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı kuruldu⁵.

Kızılhaç benzeri bir teşkilatın Osmanlı topraklarında kurulması ise Mekteb-i Tıbbiye Muallimlerinden Miralay Dr. Abdullah Bey'in çabalarıyla vücut bulmuştur. Abdullah Bey, arkadaşlarının da desteğiyle *Asakir-i Berriye ve Bahriye Mecruhine Muavenet Cemiyeti*'ni 11 Haziran 1868 tarihinde kurdu⁶. Bu tarih Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilse de, "*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*" adını alması 14 Nisan 1877 tarihinde olmuştur⁷. Cemiyet, II. Abdulhamid döneminde faaliyetlerini yürütebilse de genel olarak işlevselliğini yitirmiştir⁸.

¹ Mesut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 9.

² Hüsnü Ada, **Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 3.

³ **Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335- 1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1339, s. 282.

⁴ Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti**, s. 10.

⁵ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331)**, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul (t.y), s. 5.

⁶ Ada, **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)**, s. 11-15.

⁷ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi**, s. 27-29.

⁸ Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)**, s. 12-13.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden kurulması, Sadrazam Hakkı İbrahim Paşa'nın desteğiyle 20 Nisan 1911 tarihinde gerçekleştirilen toplantı ile olmuştur⁹. Bu tarihten sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı topraklarında neredeyse bütün vilayet, kaza hatta bazı yerlerde nahiyelerde şubelerini açmaya başlamıştır.

Amasya'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İlk Faaliyetleri

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1911 yılında yeniden kurulduktan sonra açılan şubelerden birisi de Amasya Şubesi'dir. Ancak Amasya'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kızılay Arşivi'nde Amasya ve civarı ile ilgili ilk belge 4 Mart 1912 tarihli Havza kazasında 3.008 kuruş harp ianesi toplandığına dair belgedir¹⁰. Ancak 14 Ekim tarihinden itibaren livada oldukça yoğun bir faaliyet göze çarpmaktadır. Bunun tek sebebi şüphesiz Amasya Mutasarrıfı Nureddin Bey'dir.

Diğer yerlerde olduğu gibi Amasya'da da mülkî yöneticiler Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin örgütlenmesinde büyük pay sahibidirler. Amasya'da cemiyetin örgütlenmesi de Nureddin Bey'in 5 Eylül 1912'de mutasarrıf olarak tayin edilmesinden¹¹ sonra hızlanmıştır. Bu tarihten itibaren Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, sadece merkezde değil, mutasarrıflığa ait bütün kazalarda örgütlenmiştir.

Bu süreçte toplanan yardımlar şu şekildedir¹²:

⁹ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi**, s. 34-36; Besim Ömer, **Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans**, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330, s. 20-21.

¹⁰ **Kızılay Arşivi**, 14/ 424, 20 Şubat 1327/4 Mart 1912.

¹¹ **BOA**, İ.DH, 1494/ 78, 23 Ağustos 1328/5 Eylül 1912.

¹² Bu tablo için şu hususları belirtmekte fayda vardır. Yardımların tarihleri belge tarihleridir. Ayrıca bu yardımlar sadece tespit edilebilenlerdir.

Liva/Kaza	Tarih	Miktar	İnanenin Cinsi
Havza kazası	4 Mart 1912	3.008 kuruş	Harp ianesi13
Merzifon Kazası	14 Ekim 1912	1.900 lira	Harp ianesi14
Ladik Kazası	6 Kasım 1912	4.500 kuruş	Hilâl-i Ahmer ia- nesi15
Amasya Merkez	13 Kasım 1912	50 lira	Hilâl-i Ahmer ia- nesi16
Amasya Merkez	18 Kasım 1912	50 Osmanlı li- rası	Harp ianesi17
Mecitözü Kazası	18 Kasım 1912	40.000 kuruş	Hilâl-i Ahmer ia- nesi18
Havza Kazası	19 Kasım 1912	27.303 kuruş	Harp ianesi 19
Havza Kazası	25 Kasım 1912	10.280 kuruş	Hilâl-i Ahmer ia- nesi20
Köprü Kazası	27 Kasım 1912	25.019 kuruş 8 para	Hilâl-i Ahmer ia- nesi21
Ladik Kazası		6.000 kuruş	Harp ianesi

¹³ **Kızılay Arşivi**, 14/ 424, 20 Şubat 1327/4 Mart 1912.

¹⁴ Merzifon kazasında 10 Ekim 1912 tarihinde harp ianesi toplamak için açılan deftere bir saat zarfında 1900 lira taahhütte bulunulmuştu. Belgeden anlaşıldığına göre Hristiyan ahali de bu taahhütlere katılmıştı (**BOA**, DH.SYS, 112-14/ 17-10, lef: 3 - 28 Eylül 328/11 Ekim 1912. 123 kişinin deftere isimlerini yazdırdıkları görülmektedir. Birkaç gün içerisinde kişiler taahhütlerini yerine getirerek 1.250 lira toplanmıştı. Kalanların ise yakında toplanacağı yerel yetkililerce tahmin edilmekteydi. Bu toplanan yardımların dışında ahali tarafından 12 binek hayvanı da hibe olarak verilmişti (**BOA**, DH.SYS, 112-14/ 17-10, lef: 6 - 1 Teşrinievvel 1328/14 Ekim 1912). Buradaki listede ahali tarafından söz verilen 1900 kuruşun tamamının toplandığı varsayılmıştır.

¹⁵ **Kızılay Arşivi**, 79/ 236, 24 Teşrinievvel 1328/6 Kasım 1912.

¹⁶ **Kızılay Arşivi**, 79/ 279, 31 Teşrinievvel 1328/13 Kasım 1912; **Kızılay Arşivi**, 78/ 95, 5 Teşrinisani 1328/18 Kasım 1912.

¹⁷ **Kızılay Arşivi**, 78/ 96, 5 Teşrinisani 1328/18 Kasım 1912.

¹⁸ **Kızılay Arşivi**, 78/ 97, 5 Teşrinisani 1328/18 Kasım 1912.

¹⁹ **Kızılay Arşivi**, 78/ 340, 6 Teşrinisani 328/19 Kasım 1912.

²⁰ **Kızılay Arşivi**, 78/ 124, 12 Teşrinisani 1328/25 Kasım 1912.

²¹ **Kızılay Arşivi**, 78/ 145, 14 Teşrinisani 1328/27 Kasım 1912.

	27 Kasım 1912	5.500 kuruş	Hilâl-i Ahmer ianesi ²²
Amasya Merkez	2 Aralık 1912	90 Osmanlı lirası	Hilâl-i Ahmer ianesi ²³
Amasya Merkez	4 Aralık 1912	5.000 kuruş	İane 24
Ladik Kazası	4 Aralık 1912	500 kuruş	Hilâl-i Ahmer ianesi ²⁵
Havza Kazası	4 Aralık 1912	22.345 kuruş	Hilâl-i Ahmer ianesi 26
Gümüşhacıköy Kazası	7 Aralık 1912	5.000 kuruş	Hilâl-i Ahmer ianesi ²⁷
Merzifon Kazası	9 Ocak 1913	500 Osmanlı lirası	Hilâl-i Ahmer ve harp ianesi ²⁸
Amasya Merkez	11 Ocak 1913	19.000 kuruş	İane 29
Gümüşhacıköy Kazası	11 Ocak 1913	100 lira	Hilâl-i Ahmer ianesi ³⁰
Köprü Kazası	14 Ocak 1913	6.910 kuruş	Harp ianesi ³¹
Ladik Kazası	14 Ocak 1913	10.000 kuruş	Harp ianesi ³²
Merzifon Kazası	19 Ocak 1913	500 lira	İane 33

²² **Kızılay Arşivi**, 78/ 146, 14 Teşrinisani 1328/27 Kasım 1912.

²³ **Kızılay Arşivi**, 78/ 161, 19 Teşrinisani 1328/2 Aralık 1912; **Kızılay Arşivi**, 78/ 163, 20 Teşrinisani 1328/3 Aralık 1912.

²⁴ **Kızılay Arşivi**, 14/ 272 (t.y.).

²⁵ **Kızılay Arşivi**, 14/ 71, 21 Teşrinisani 1328 / 4 Aralık 1912.

²⁶ **Kızılay Arşivi**, 78/ 176, 21 Teşrinisani 1328 / 4 Aralık 1912.

²⁷ Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin zaruri masrafları için toplanmıştır (**Kızılay Arşivi**, 14/ 76, 24 Teşrinisani 1328 / 7 Aralık 1912).

²⁸ **Kızılay Arşivi**, 14/ 150, 27 Kânunuevvel 1328/9 Ocak 1913.

²⁹ **Kızılay Arşivi**, 14/ 272 (t.y.).

³⁰ **Kızılay Arşivi**, 14/ 160, 29 Kânunuevvel 1328/11 Ocak 1913.

³¹ **Kızılay Arşivi**, 14/ 262, 1 Kânunusani 1328/14 Ocak 1913.

³² **Kızılay Arşivi**, 14/ 262, 1 Kânunusani 1328/14 Ocak 1913.

³³ **Kızılay Arşivi**, 14/ 284, 6 Kânunusani 1328/19 Ocak 1913.

Ladik Kazası	31 Ocak 1913	2.000 kuruş	İane34
Gümüşhacıköy Kazası	21 Nisan 1913	50 lira	İane35
Gümüşhacıköy Kazası	1 Haziran 1913	50 lira	İane36

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 3.290 lira 192.365 kuruş iane toplanmıştır. Bu tutar kuruş hesabıyla 521.365 kuruş etmektedir. Bu meblağ ise ileride göreceğimiz üzere Kızılay Arşivi'nden elde edilen diğer belgelerle de örtüşmektedir.

Toplanan yardımların dışında Mutasarrıf Nureddin Bey, Amasya'nın mühim bir askerî güzergâh üzerinde olması ve burada herhangi bir hastane bulunmaması nedeniyle Amasya'da 10 yataklı bir askerî hastane ile bir de güçsüzler için bir misafirhane kurulmasına öncülük etmiştir. Böylece, Amasya'dan geçen taburlar ve parça parça gelen kabilelerdeki hasta askerler ile avdet eden hasta askerler han köşelerinde ve perişan bir halde sürünmeyeceklerdi. Bu hastanenin ilaç ile yiyecek bedeli iaşe komisyonundan karşılanmaktaydı.

Mutasarrıf Nureddin Bey, 16 Ocak 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bir telgraf göndererek Amasya'nın dışında Havza'da da askerî bir hastanenin kurulmasını talep etmiştir. Çünkü ona göre Amasya'daki hastane bölge açısından yetersizdi. Ayrıca Havza kazası birçok askerî yolun merkezi olması nedeniyle orada da toplanan yardımlar ile böyle bir askerî hastanenin kurulması gerekiyordu. Nureddin Bey'e göre savaş başladıktan sonra askerlerin dönüşlerinde karşılaşılacak müşkülâtın ortadan kaldırılması sağlanmış olacaktır³⁷.

Mutasarrıf Nureddin Bey tarafından 18 Ocak 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen diğer bir telgrafta ise Amasya

³⁴ Kızılay Arşivi, 14/ 330, 18 Kânunusani 1328/31 Ocak 1913.

³⁵ Kızılay Arşivi, 78/ 292, 8 Nisan 1329/21 Nisan 1913.

³⁶ Kızılay Arşivi, 78/ 308, 19 Mayıs 1329/1 Haziran 1913.

³⁷ Kızılay Arşivi, 14/ 267, 3 Kânunusani 328/16 Ocak 1913.

ve havalisinde açılan iki askerî hastanenin durumları izah edilmektedir. Hastanelerden birisi Amasya'daki hastane olduğuna göre diğer açılması düşünülen Havza hastanesi ya da başka bir hastane olmalıdır.

Nureddin Bey, bu telgrafında ayrıca harp nihayetine kadar ortaya çıkacak olan masrafların dışında Aralık 1912 yılı sonuna kadar Amasya livasından 306.350 kuruş harp ve 195.664 kuruş Hilâl-i Ahmer ianesi olmak üzere toplam 502.014 kuruş iane gönderildiğini ifade etmiştir. Bunların dışında ayrıca Amasya'dan geçen askerî taburlar için de tedarik edilip gönderilen elbise ve diğer masraflara da 72.000 kuruş harcanmıştır. Böylece Amasya livasının topladığı iane 574.000 kuruşa ulaşmıştır³⁸.

Amasya Mutasarrıfı Nureddin Bey, livada 2 askerî hastanenin dışında Leylî ve Neharî olmak üzere Darüleytam Mektebi'nin kurulmasına öncülük etmişti. Darüleytam 27 Nisan 1913 tarihinde resmen tesis edilmiş, ancak Nureddin Bey'in 1 Ekim 1913 tarihinde Amasya Mutasarrıflığından ayrılması nedeniyle binanın inşası kısmen akim kalmıştı. Amasya halkı mutasarrıflıktan ayrılrsa da Nureddin Bey'e mektuplar göndererek hariçten bir yardım alınmazsa bu mektebin yakında kapanmaya mahkûm olacağından bahsetmiş ve ondan yardım istemiştir.

Nureddin Bey de Amasya Darü'l-Hayr Cemiyeti Müfettiş-i Umumi sıfatıyla 16 Kasım 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bir yazı göndermiştir. Bu yazısında Nureddin Bey, Amasya livasının harp esnasında 3.000 lira kadar Hilâl-i Ahmer ianesi verdiğini binbir güçlkle Darüleytam'ın kurulduğunu ve cemiyetin yardımı olmazsa mektebin kapanarak yetimlerin boyunlarının bükük kalacağını belirtmiştir. Nureddin Bey, mektubun devamında mektebin üst düzey memurlar ile yerel muteber eşraftan oluşan 14 kişilik bir idare heyetinin olduğunu belirtmişti. Nureddin Bey son olarak, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden gönderilecek meblağın bu heyet marifetiyle sarf olunacağını

³⁸ Kızılay Arşivi, 14/ 273, 5 Kânunusani 1328/18 Ocak 1913.

ve mahalli hükümetin ise bu işe nezaret edeceğini söylemiştir³⁹. Nureddin Bey Amasya Mutasarrıflığı'ndan ayrılrsa da liva için yine çabaları devam etmekteydi.

1916 yılında Amasya Merzifon'da Şifa Yurdu Hastanesi bulunduğu Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Kızılay Arşivi'nden elde edilen bir belgeye göre Merzifon Şifa Hastanesinden naklen gelen operatör Kurmay Yüzbaşı Nişantaşlı Hasan Hayri'nin künyesi hakkında bilgi istenmiştir⁴⁰. Diğer bir belgeye göre ise Sadık Efendi adında birisinin Merzifon Şifa Yurdu'na gönderildiği bilgisine ulaşılmaktadır⁴¹.

Hilâl-i Ahmer şubelerinin gelir yollarından birisi de Hilâl-i Ahmer'e ait müzeyyenat eşyalarının satılmasıydı. Amasya'ya bağlı şubelerde bu türden satışlar olmaktadır. Merzifon Kaymakamı, 16 Nisan 1917 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne bir yazı göndererek kazada cemiyet adına satılan eşyalara halk tarafından çok fazla rağbet edildiğini belirtmiş ve aşağıdaki listedeki eşyaların gönderilmesini istemiştir. Bu eşyalar şu şekildedir: 20 çift küpe, 10 adet büyük rozet, 20 adet küçük rozet ve 10 adet sigara ağızlığı⁴². Merzifon'da Nisan ayı sonlarında müzeyyenat eşyası satışından elde edilen 642 kuruş 20 para merkeze gönderilmiştir⁴³.

Amasya Livası'nda Merzifon kazasının dışında Havza kazasında da Hilâl-i Ahmer müzeyyenat eşyası satışları yapıldığı arşiv belgelerine yansımıştır. Havza Kazası Müdafaa-i Milliye Reisi imzasıyla İstanbul

³⁹ **Kızılay Arşivi**, 155/ 9, 3 Teşrinisani 1329/16 Kasım 1913. Ayrıca Bkz. Ek-1.

⁴⁰ **Kızılay Arşivi**, 315/ 101, 17 Teşrinisani 1332/30 Kasım 1916.

⁴¹ **Kızılay Arşivi**, 325/ 183, 2 Temmuz 1332/15 Temmuz 1916.

⁴² **Kızılay Arşivi**, 158/ 104, 16 Nisan 1333/1917.

⁴³ Bu eşyalar şu şekildedir: Hilâl-i Ahmer pulları-125 kuruş, Hilâl-i Ahmer pulları-80 kuruş, Hilâl-i Ahmer kartları-112 kuruş 20 para, Hilâl-i Ahmer rozetleri-60 kuruş, Hilâl-i Ahmer iğnesi-25 kuruş, Hilâl-i Ahmer küpeleri-120 kuruş, Hilâl-i Ahmer ağızlığı-90 kuruş, hükümdar levhası-30 kuruş olmak üzere toplam 632 kuruş 20 para (**Kızılay Arşivi**, 158/ 105 - 28 Nisan 1333/1917)

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne gönderilen bir telgrafta sigara ağızlığı, tabaka ve cüzdan gibi 3.000 kuruşluk hediyelik eşyası talep edilmiştir⁴⁴.

Amasya'da 1912 yılında Mutasarrıf Nureddin Bey'in çabalarıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti teşkilatlanmasını büyük ölçüde tamamlamış, sadece merkezde değil bütün kazalarda da büyük miktarlarda yardımlar toplanmıştı. Bu faaliyetlerin dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Amasya livasında Darüleytam mektebi ve askerî hastanelerin açılmasına yardımcı olmuştur.

Milli Mücadele Dönemi

5. Kafkas Fırkası Komutanı Kaymakam Cemil Cahit Bey'in 28 Ocak 1920 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdiği bir yazıdan Amasya livası dâhilindeki durumu öğrenebilmekteyiz. Cemil Cahit Bey, 1920 Ocak ayında Amasya'nın durumunu ve yapılan faaliyetleri söz konusu yazıda şu şekilde izah etmektedir:

I. Dünya Savaşı'nın yurtsuz, meskensiz, kimsesiz, perişan bıraktığı sefil ve aciz muhacirlerden yaklaşık 6.000 kişi Amasya livasında bulunmaktadır. Bu biçarelerden birçoğu açlıktan, hastalıktan, yollarda, cami kapılarında, virane köşelerinde harabe kovuklarında vefat etmektedirler. Nispeten eli ayağı tutanların şurada burada bir iş görüp olabildiğince geçinebilmesi mümkün. Fakat hastalar için baş koyacak taştan başka bir yastık dahi bulunmamaktadır.

Bir yaşından sekiz yaşına kadar olan ve tamamıyla sokaklarda kalmış bulunan 270 kadar erkek ve kız yetimin hayatlarını muhafaza için ahalinin yardımlarıyla Şefkat-i İslam Cemiyeti adı altında bir yetim yurdu kurulmuştu. Sırf hayırseverlerin yardımlarıyla yurt içinde bunların hastalananlarına bakacak kadar bir küçük hastane vücuda getirilmişti. Ancak bütün liva dahilinde ne halkın ne de hükümetin yataklı bir tek hastanesi olmadığından hariçte kalan genç/ihtiyar kadın/erkek fukara ve muhacirlerden garibanlar sokaklarda viranelerde ölmeğe

⁴⁴ Kızılay Arşivi, 155/ 99, 23 Nisan 1333/1917.

devam etmektedirler. Ayrıca frengi de hem şehirli hem de köylü halkı bütün şiddetiyle etkilemektedir. Bundan dolayı sefalet ve zührevi hastalıklarla esaslı bir mücadele etmek için belediye tarafından 100 küsur lira harcanarak 25 yataklık güzel bir de belediye hastane binası meydana getirilmiştir.

Cemil Cahit Bey yazısında Amasya hakkında yukarıda belirtilen açıklamaları yaptıktan sonra, Belediye Hastanesi'nin -ağaçtan da olsa karyolasıyla yatakları livaca tedarik olunabileceğini ancak ne hükümetin ne de belediyenin hastanenin diğer teçhizat ve masraflarını karşılayabilecek gücü olmadığından bu teşebbüsün akim kalmaya mahkûm olduğunu açıklamıştır. Cahit Bey, işte bundan dolayı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım istemek adına "büyük bir ümitle" bu yazıyı kaleme aldığını belirtmiştir.

Cemil Cahit Bey, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden hastane ihtiyaçları için şu malzemeleri talep etmiştir: 25 yatak için yatak, karyola, yorgan, yastık, çarşaf, battaniye. Bunun dışında gömlek, entari, peşkir, yemek tabakları, kaşık, su tası gibi malzemelerin yanında ihtiyaç olunan ecza ve edevatının en elzem olanları. Bunların dışında bir senelik iaşesinin aynen veya nakden temin edilmesi. Cemil Cahit Bey yazısının ilerleyen satırlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu malzemeleri gönderdiği takdirde bu hastanenin idaresinin fırka veya hükümet tabirince sorumluluk altına alınarak derhal faaliyete başlanabileceğini belirtmiştir. Cemil Cahit Bey'e göre böylece Amasya'da frengi mücadelesinde ciddî ve fiilî bir adım atılmış olunacaktır⁴⁵.

Cemil Cahit Bey'in açıkça izah ettiğine göre I. Dünya Savaşı neticesinde Amasya livasında 6.000 muhacir aç ve sefil olarak bulunmaktadır. Yetimler için Şefkat-i İslamiye Cemiyeti kurulmuştu. Muhacirlerin sağlık problemleri için bir hastane oluşturulmuş ve bu hastanenin faaliyete geçmesi için de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımı beklenilmekteydi.

⁴⁵ Kızılay Arşivi, 155/ 110, 28 Kânunusani 1336/28 Ocak 1920. Ayrıca Bkz. Ek-2.

Cemil Cahit Bey'in Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdiği yazıdan bir gün sonra yani 29 Ocak 1920 tarihinde bu kez Amasya Mutasarrıfı Cevdet Bey yine aynı makama gönderdiği yazıda muhacirler için kurulacak Belediye Hastanesi için yardım talebinde bulunmaktaydı. Cevdet Bey yazısına Amasya'da çok sayıda muhacir ve mültecinin olduğunu bunların tedavilerinin tam olarak gerçekleştirilmediği için birçok hastalığa yakalandıklarını belirtmiştir. Bu amaçla Belediye tarafından vücuda getirilmeye çalışılan 25 yataklık bir hastane-nin masraflarının belediye tarafından sağlanamayacağını izah eden Cahit Bey, bu hastane için battaniye ve yatak çarşafı beraber olmak üzere yeterli miktarda hasta çamaşırının Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından verilmesini talep etmiştir⁴⁶.

Birer gün ara ile Amasya livasında bulunan yetkili kişilerin bu şekilde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden Belediye Hastanesi için yardım talebinde bulunmaları, bu yardıma ne kadar ihtiyaçları olduğunu göstermektedir.

Amasya'da kurulan ve daha önce bahsedilen Şefkat-i İslamiye Yurdu için 30 bin liranın Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye bütçesine ilave edilmesine dair Amasya Mebusu Hamdi Bey tarafından 29 Mart 1921 tarihinde bir kanun teklifinde bulunulmuştu. Hamdi Bey bu kanun teklifinin gerekçesini "*Zamanında açılmış olan Şefkat-i İslamiye Yurdunda talim ve terbiye edilen birtakım şehit ve muhacirlerin çocuklarının refahlarının temin için büyük bir bina vücuda getirmek*" olarak açıklamıştı.

Bu kanun teklifi gerekli encümenlerde görüşüldükten sonra 30.000 lira değil ancak 5.000 lira tahsisat ayrılabilceği gerçeği ortaya çıkmıştı. Bu suretle Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye bütçesinden 5.000 lira tahsisatın kabulüne dair kanun teklifi 15 Ekim 1921 tarihinde TBMM'de görüşülmeye başlandı. Kanun teklifi okunduktan sonra Amasya Mebusu Ragıp Bey bu kanun teklifi görüşülürken söz almış ve Şefkat-i İslamiye Yurdu'nun kısaca tarihçesini açıklayacağını belirterek şu sözleri söylemiştir:

⁴⁶ **Kızılay Arşivi**, 155/ 108, 29 Kânunusani 1336/29 Ocak 1920.

Harb-i Umûmi'de Türk ordusu, geri çekildiği zamanlarda babaları şehit olmuş valideleri, büyük babaları ya da akrabalarının yanlarında kalmış birtakım şehit çocuklarını toplamıştı. Bu yetim çocukları muavenet-i içtimaiye adıyla tesis edilen eytam yurtlarında muhafaza edilmiş ve mütarekeden sonra da bunların masrafları ordu tarafından karşılanmıştır. Merzifon'da bu şekilde 300-350 kadar yetim bulunmaktaydı. Bunları saliverip sokak ortasına bırakmak bittabi insaniyetle bağdaşmazdı. Bu zamanda da İngilizler ve Amerikalılar bu çocukları almak için müracaat ediyorlardı. Neden olarak ise Türklerin çocukları iâşe edemeyeceklerini söylemekteydiler.

Bu çocukların İngiliz ve Amerikalılara verilmesinin mümkün olmayacağı için alelacele Amasya'da Şefkat-i İslamiye adıyla bir cemiyet kurularak gerekli olan her şey imkânlar ölçüsünde sağlanmaya çalışılmıştır. Bu suretle Merzifon'da 350 kadar kız ve erkek yetimi bu cemiyet himayesi altına almıştı. Şefkat-i İslamiye Yurdu iki senedir bunların iâşe ve giyimlerini her suretle temin etmektedir. Bu cemiyetin şu anlarda birçok azası askerdir, birçoğu da Tekâlif-i Harbiye suretiyle hükümete birçok yardımda bulunmuşlardır. Ayrıca bu yetimlerin bir kısmı da hükümetin yardımıyla beslenmektedir. Yurttaki yetimlerin bir kısmı mektepler açılarak okutulmakta, kız yetimler için de Darüsinalar açılarak bez dokutturulmaktadır. İleride işlerin ilerletilebilmesi için bir ipek fabrikası dahi satın alınmıştır. Bu fabrikanın alet ve edevatları bulunmaktaydı. Şefkat-i İslamiye Yurdu gerekli sermayeyi temin edebilirse bu fabrikayı ilerletecek ve böylece yetimlere ipekçilik öğretilecektir.

Ragıp Bey, Şefkat-i İslamiye Yurdu hakkında kısaca yukarıdaki değerli açıklamalarda bulunduktan sonra istedikleri paranın çok cüzi bir miktar olduğunu kış gelmeden bu paranın verilmesini talep etmiş ve sözlerini “*Meclis-i Aliniz bu parayı kabul ederse 350 çocuğun her birisine beşer lira düşer ki, elbette bunu dirîğ buyurmazsınız*” cümlesiyle bitirmiştir.

Ragıp Bey'den sonra Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey söz alarak, Amasya'dan geçtiği zaman Şefkat-i İslamiye Yurdu'nu gördüğünü, bu müessesenin çok büyük olduğunu, büyük bir çaba ile bir

mektep vücuda getirildiğini, bu nedenle bu kanun teklifinin çok isabetli olduğunu belirtmiş ve bu paranın verilmesini rica etmiştir.

Bu sözlerden sonra kanun teklifi onaylanmış ve kabul edilmiştir. Kanun şu şekildedir:

“Madde 1) Evlâd-ı şüheda ve muhacirinin iâşesi ve talim ve terbiyeleri için Amasya’da küşad edilmiş olan Şefkat-i İslamiye Yurdu’nun masarifi daim ve mübremesine medar olmak üzere 1337 Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye bütçesinin 193 (A) faslına beş bin lira tahsisat kabul edilmiştir.

Madde 2) İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3) İşbu kanunun icrasına Maliye ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekilleri memurdur”⁴⁷.

İlerleyen dönemlerde Şefkat-i İslamiye Yurdu’nun ufak bir hastanesi de açılmıştı. Bu hastanenin ihtiyaçları için 4 Ocak 1922 tarihinde Amasya’dan Hilâl-i Ahmer Ankara Murahhaslığı’na bir yazı gönderilmişti. Bu yazıda öncelikle Şefkat-i İslamiye Yurdu’nun ordu tarafından erzak ve diğer hususların da büyük yardımlarla ancak ayakta kalabildiğinden bahsedilmiş, yazının devamında ise büyük çoğunluğu kız olmak üzere bu kimsesiz çocukların bazı sınıflarda okutturulmaya çalışıldığı ifade edilmişti. Daha sonra ise müessese için kurulan hastanenin acil ihtiyaçları olan tıbbî eczalar ve sıhhi malzemelerinin Hilâl-i Ahmer Ankara Murahhaslığı tarafından gönderilmesi talep edilmiştir. Belgenin altına yazılan ibareye göre bahsedilen tıbbi ecza ve sıhhi malzemenin gönderilmesine karar verilmiştir⁴⁸. Böylece bu malzemelerin gönderildiği bilgisine ulaşabilmekteyiz.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığı’nın Şefkat-i İslamiye Yurdu’na yardımları devam etmekteydi. 1922 Eylül ayı içerisinde yapılan böyle bir yardımdan dolayı Şefkat-i İslamiye Cemiyeti Heyeti-İdare Reisi Ankara Murahhaslığı’na bir teşekkür yazısı göndermişti. Yazıda bu malzemelerin gönderilmesine vesile olan Hamdi Bey’den

⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, C 13, s. 151-154.

⁴⁸ Kızılay Arşivi, 73/ 168, 4 Kânunusani 1338/4 Ocak 1922.

“Ebu'l-eytam” yani yetimlerin babası olarak bahsedilmiştir⁴⁹. Yine aynı tarihte bu kez Amasya Mebusu tarafından Ankara Murahhaslığı'na gönderilen başka bir telgrafta ise Amasya Şefkat-i İslamiye Cemiyeti Darüleytam hastanesinden başka gureba için de ayrıca bir hastane açılması için yardım talep edilmiştir⁵⁰. Görüldüğü üzere yapılan bütün yardımlara rağmen, Amasya livasında yaraların sarılması zaman almaktaydı.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlanan raporlardan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Amasya Şubesi'nin teşkilat yapısı hakkında bilgilere sahip olabilmekteyiz. Buradaki bilgilere göre Amasya merkezi 14 Mart 1921 tarihinde teşekkül edilmişti. Ancak Amasya'da cemiyetin faaliyetleri 1912 yıllarına kadar gitmektedir. Bazı vilayetlerde ya da kazalarda şubeler kapanmakta ve belli bir süre sonra tekrar açılmaktadır. Amasya için de böyle bir durum söz konusu olabilir.

Amasya merkezi 14 Mart 1921 tarihinden 1922 yılı sonuna kadar 3.372 lira iane toplamış ve bunun 3.010 lirasını Ankara Murahhaslığı'na göndermiştir. Bu iki sene zarfında şubenin idare masrafları için 108 lira sarf eylemiştir. 1921 ve 1922 yıllarında Amasya Şubesi'nin idare heyeti şu şekildedir:

	1921 yılı	1922 yılı
Reis	Doktor Zühtü Bey	Sihhiye Müdürü Hacı Nuri Bey
Reis-i sani	Doktor Lütfü Bey	Müftü Hacı Tevfik Efendi
Kâtip	Ekrem Bey	Doktor Zühtü Bey
Veznedar	Nihad Bey	Hacı İsmail Efendi
Veznedar Muavini	Hacı Tahsin Efendi	Doktor Lütfü Bey

⁴⁹ Kızılay Arşivi, 93/ 142, 25 Eylül 1338/1922.

⁵⁰ Kızılay Arşivi, 93/ 141, 25 Eylül 1338/1922.

1922 yılı itibarıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Amasya merkezine bağlı olarak teşekkül eden şubeler ise şu şekildedir: Lâdik, Merzifon, Gümüşhacıköy ve Havza⁵¹.

Amasya Merkez Şubesi tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi'ne 1923 yılında 450, 1924 yılında ise 63 lira gönderilmiştir⁵². *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nda yer alan diğer bir bilgiye göre ise 1923 yılı başından yine aynı yılın Haziran ayı sonuna kadar Amasya Merkez Şubesi'nden Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne 25.000 kuruş iane gönderilirken⁵³, 1923 senesi Kasım ayı sonuna kadar ise Amasya merkez şubeden bu kez 43.811 kuruş gönderilmiştir⁵⁴.

Amasya'ya bağlı yukarıda ifade edilen kazalardaki şubelerden de aralıklarla yardımlar yine Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne gönderilmekteydi. 1921 Haziran ayı içerisinde Merzifon şubesi tarafından 50 entari, 52 don ve 52 gömlek Ankara Murahhaslığı'na gönderilmiştir⁵⁵. Yine Merzifon şubesi tarafından Eylül 1922'de 125 lira merkeze gönderilmiştir⁵⁶. Amasya'ya bağlı diğer bir şube Gümüşhacıköy'den ise 1923 yılı başından yine aynı yılın Haziran ayı sonuna kadar Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne 17.845 kuruş gönderilmiştir⁵⁷.

Milli Mücadele sürecince Amasya'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri devam etmiş, yetimler için Şefkat-i İslamiye Yurdu açılmış, muhacirler ve garibanlar için kurulan hastanelere cemiyetin yardımları sürmüştür. Bu dönemde Amasya livası hayırseverleri de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti için ianelerde bulunmaya devam etmişlerdir.

⁵¹ **Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor**, s. 168.

⁵² **Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)**, Yay. Haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği, Ankara 2013, s. 398.

⁵³ **Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, 15 Temmuz 1339/1923, S 24, s. 311.

⁵⁴ **Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, 15 Kânunuevvel 1339/15 Aralık 1923, S 28, s. 101.

⁵⁵ **Kızılay Arşivi**, 158/ 157, lef: 2, 18 Haziran 1337/1921.

⁵⁶ **Kızılay Arşivi**, 158/ 157, lef: 1, 18 Eylül 1338/1922.

⁵⁷ **Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, 15 Temmuz 1339/1923, S 24, s. 310.

Mübadele Dönemi

Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında Türk ve Yunan hükümetleri arasında 30 Ocak 1923 tarihinde “Türk ve Rum Nüfusun Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” imzalandı. Mübadele Sözleşmesine göre “*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukluları, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadele*” edileceklerdi⁵⁸. TBMM, Sözleşme ve Protokolü 23 Ağustos 1923 tarihinde onayladı⁵⁹.

Mübadele işlerine bakmak için 13 Ekim 1923’de Mübadele İmar ve İskân Vekâleti teşekkül edildi⁶⁰. 8 Kasım 1923 tarihinde ise “Mübadele, İmar ve İskân Kanunu” kabul edildi⁶¹. Daha sonra mübadiller için iskân mıntıkları oluşturuldu. Türkiye on iskân mıntukasına ayrıldı. Amasya’nın da dâhil olduğu 1. Mıntika şu şekildedir: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum⁶².

TBMM Hükümeti, mübadele işlerini düzenlemek amacıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile 5 Haziran 1923’te bir çalışma programı hazırladı⁶³. Bu program ile Cemiyet etkin bir şekilde mübadele işlerine dâhil edildi. Bunun dışında, bu bölgelere büyük miktarda sıhhî malzeme ile çamaşır, battaniye ve ayakkabı gibi eşyalar verilecek olan birer

⁵⁸ Sözleşme ve Protokolün tam metin için Bkz: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, İkinci Takım, C II, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 82-88.

⁵⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, C. I, s. 282.

⁶⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, C. II, s. 621-664.

⁶¹ Mübadele ve İskân Kanunu’nun tam metni için Bkz: **TBMM II. Dönem Kanunlar Dergisi**, C II, s. 132-134.

⁶² **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, 15 Kânun-ı evvel 1339/Aralık 1923, Sayı: 28, s. 103-104.

⁶³ **Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)**, s. 332-333.

imdad-ı sıhî heyeti gönderilmesine karar verildi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kısa zaman içerisinde 20'den fazla imdad-ı sıhî heyeti oluşturdu⁶⁴.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 14 Ocak 1925 tarihli idare heyeti kararıyla Amasya, Tokat, Karahisar-ı şarki vilayetleri dâhilinde iskân edilen mübadillere yardım etmek için bir heyet oluşturulmuştu. Heyet mübadillerden yardıma muhtaç olanlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere battaniye, çamaşır, elbise ve bir miktar erzakı elden (yeden-yed) vermekle vazifelidi.

İmdat Heyeti 22 Ocak 1925 tarihinde İstanbul'dan Samsun'a hareket etti. Heyet şiddetli fırtına nedeniyle 2 gün tehirle Samsun'a ulaşabildi. Ayrıca vapurdaki eşyanın karaya çıkarılması için ise 10 gün kadar beklenildi. Heyetin ilk dağıtım mıntukası Amasya vilayeti⁶⁵. Bu vilayet kazalarının vilayet merkezine uzak olması dağıtım süresini uzatacak, nakliye masraflarını da yükseltecekti. Tüm bunlar göz önünde tutularak, civar kazalara en ziyade yakın olan Havza'nın merkez kabul edilmesi ve dağıtımın buradan yapılması heyetçe kabul edildi.

22 Şubat'ta eşyanın dağıtımına Havza'dan başlandı. Nüfusun yoğunluğunun en fazla Havza'da bulunması ve mevcut 8 köyün merkeze uzaklığı nedeniyle dağıtım işleri birkaç gün sürmüştür. 2 Mart 1925 tarihinde 372 hanede 1.291 nüfus giyindirilerek, 4 Mart 1925'de diğer kazaların dağıtımına başlanılmıştır. Her kaza tevziatı gidiş ve dönüş dahil olmak üzere üç ila beş gün kadar devam etmiş ve vilayet merkezi ile beraber altı kaza dahilinde yardıma muhtaç 654 hanede 2.269 nüfusa yeden-yed dağıtımda bulunulmuştur. Kazalara göre bu dağıtım şu şekildedir: Havza 1291, Köprü 275, Ladik 260, Merzifon 123, Gümüşhacıköy 140 ve Merkez Vilayet 180 nüfus. Amasya vilayeti dâhilinde Heyetin faaliyetleri 23 Mart 1925 tarihinde son bulmuştur.

⁶⁴ **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, 15 Mayıs 1340/1924, S 33, s. 299; **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, 15 Haziran 1340/1924, S 34, s. 322.

⁶⁵ 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre, liva/sancak teşkilatı kaldırılmış ve livalar vilayete dönüştürülmüştür.

Amasya vilayeti dâhilinde Hilâl-i Ahmer Heyeti'nin halka dağıttığı malzemelerin listesinin kazalara dağılımı ise şu şekildedir⁶⁶:

Esami-i Kaza		Havza Kazası	Köprü Kazası	Ladik Kazası	Merzifon Kazası	Hacıköy Kazası	Merkez Vilayyet	Yekûn
Miktar-ı nüfus		1291	275	260	123	140	180	2259
Battaniye	Adet	94	28	23	23	12	20	200
Kaput	Adet	60	20	12	12	6	10	120
Ceket	Adet	54	7	7	7	3	6	84
Pantolon	Adet	80	10	11	11	6	8	126
Fanila	Adet	106	10	3	3	2	3	127
Hırka	Adet	23	1	1	0	0	2	27
Fanila don	Adet	44	30	35	33	21	25	188
Çocuk Elbisesi	Adet	84	10	12	12	8	10	136
Pijama ceket	Adet	64	32	22	22	11	20	171
Kadın çamaşırı	Adet	105	15	18	18	8	15	179
Müsta'mel don	Adet	64	0	0	4	0	0	68
Müta'mel gömlek	Adet	64	22	13	13	6	12	130
Müceddet don	Adet	37	21	18	18	11	20	125
Müceddet gömlek	Adet	38	24	17	17	9	20	125
İğne	Deste	5	2	2	3	1	2	15
Makara	Adet	5	2	1	1	1	1	11
Pazen	Metre	121	0	18	18	8,5	14	179,5
Alaca	Metre	16	33,5	18	18	8	15,5	109
Beyaz pazen	Metre	39	25	0	0	0	0	64
Çorap	Çift	148	45	38	25	14	30	300

⁶⁶ Kızılay Arşivi, 1332/ 68, 20 Mart 1341/1925. Ayrıca Bkz. Ek-3 ve Ek-4.

Kollu kova ma'a kapak	Adet	44	3	1	1	1	0	50
Demir tava	Adet	20	7	7	3	7	6	50
Karavana leğen	Adet	17	9	7	7	4	6	50
Sabun	Kilo	50	0	0	0	0	0	50
Marmelat	Kilo	50	13	8	10	8	11	100
Tuvalet Sabunu	San-dık	1/3	1	2/3	1	1/3	2/3	4

Mübadele döneminde Amasya Hilâl-i Ahmer merkez ve kaza şubelerinin faaliyetleri devam etmiştir. Bu dönemde yani 1924 yılı içerisinde Amasya Merkez Şubesi'nin idare heyeti şu kişilerden oluşmaktadır⁶⁷:

Reis-i Evvel	Tüccârdan Şirinzâde Mahmûd Bey
Reis-i sani	Dava vekillerinden Yusuf Kemal Bey
Kâtip	Eczacı Kadri Nihad Bey

1924 yılında Havza Şubesi ise şu kişilerden oluşmaktadır:

Reis	Zübeyirzâde Fuâd Bey
Veznedar	Sungurzâde Hasan Efendi
Aza	Cebecizâde İbrahim Efendi
Aza	Kaymakzâde Mehmed Efendi
Aza	Mahmud Ağazâde Ali Rıza Efendi
Aza	Hacımzâde Ömer Efendi

Havza Şubesi hakkında *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nda şu şekilde bilgi vardır: *"Bu şube Yunanlıların istila zamanında mezalimden gerilere kaçan biçâre fukaray-ı ahâliye iyice muâvenetlerle temâyüz etmiş olub bundan sonrası için muvaffakiyetler temenni ederiz."*⁶⁸

Mübadele döneminde Amasya merkez ve kaza şubelerinden ianeler de toplanılmıştır. Ladik şubesinde 1 Nisan 1924-8 Haziran 1924

⁶⁷ *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Haziran 1340/1924, Sayı: 34, s. 321-322.

⁶⁸ *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Haziran 1340/1924, Sayı: 34, s. 320.

tarihleri arasında 12.653 kuruş kadar yardım toplanmıştır. Bu meblağdan 6.293 kuruşu çiçek hasılatı olarak merkez-i umumiye gönderilmiştir. Geri kalan 6.360 kuruş da Ladik kazasındaki muhacirlerin ihtiyaçları için kullanılmıştır⁶⁹. Gümüşhacıköy Şubesi tarafından Ocak 1924 tarihinden 15 Kasım 1924 tarihine kadar 24.630 kuruş iane toplanmıştır. Ayrıca 47.660 kuruş da kazada çeşitli yardımlar için kullanılmıştır⁷⁰.

Amasya Merkez Şubesinin 1925 yılında idare heyeti şu şekildedir:

Reis	Doktor Rıza Tahsin Bey
Reis-i sani	Mahmut Bey
Kâtip	Kadıızâde Fuat Bey
Veznedar	Kadri Hasip Bey
Veznedar Muavini	Topçuzâde Mazhar Bey
Aza	İsmail Hakkı Bey
Aza	Osman Bey
Aza	Rıfat Bey
Aza	Doktor Selim Hakkı Bey
Aza	Veysel Bey
Aza	Körükzâde Nurettin Bey

Amasya merkezin 1925 yılı zarfında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiye'ne gönderdiği nakdî iane 1050 lira kadardır.

Amasya Merkez Şube'ye 1925 yılı itibarıyla Havza, Gümüşhacıköy, Vezirköprü, Lâdik ve Merzifon şubeleri bağlıdır. Bu şubelerden Gümüşhacıköy şubesinden 30, Vezirköprü şubesinden 70, Lâdik şubesinden 126 lira 20 kuruş merkez-i umumiye 1925 yılı içerisinde gönderilmiştir⁷¹.

Mücadele döneminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti imdat heyeti oluşturarak Amasya livası dâhilinde iskân edilen mübadillere yardımlarda

⁶⁹ Kızılay Arşivi, 1353/ 111, 8 Haziran 1340/1924.

⁷⁰ Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Kânunuevvel 1340/15 Aralık 1924, Sayı: 40, s. 144.

⁷¹ Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928), s. 478.

bulunmuş ve onların yaralarını bir nebze olsun sarmıştır. Yine bu dönemde cemiyetin teşkilatlanması ve yardımların toplanması da devam etmiştir.

SONUÇ

Amasya'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1912 yılından itibaren örgütlenmeye başlamış, sadece merkez livada değil neredeyse bütün kazalarda teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Balkan Savaşları sırasında livada 2 askerî hastane kurulmuş, 306.350 kuruş harp ve 195.664 kuruş Hilâl-i Ahmer ianesi olmak üzere toplam 502.014 kuruş iane toplanmıştır. Bunun dışında livada kurulan Daruleytam Mektebi ile Merzifon Şifa Yurdu ve Hastanesi'ne Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yardımlarda bulunmuştur.

Milli Mücadele süresince Amasya ve çevresinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde en göze çarpan faaliyet, özellikle şehitlerin yetim çocukları için kurulan Şefkat-i İslamiye Yurdu'dur. Bunun dışında Amasya merkez şubesinde ve merkeze bağlı kazalarda Lâdik, Merzifon, Gümüşhacıköy ve Havza şubelerinden yardımlar toplanmaya devam edilmiştir.

Mücadele döneminde ülkenin her yerinde olduğu gibi Amasya'da da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti etkin bir rol oynamıştır. 1925 yılı başlarında Amasya, Tokat ve Karahisar-ı şarkî vilayetleri için gönderilen *İmdat Heyeti*, Amasya'da mübadillerden en muhtaç olanlardan başlamak kaydıyla 654 hanede 2.269 nüfusa elden eşya dağıtımında bulunmuştur. Yine bu süreçte merkez vilayette ve kazalarda şubeler yardım teşkilatlanmalarını sürdürerek yardımlar toplamışlardır.

Son söz olarak Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e intikal eden en güçlü sivil toplum kuruluşu olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve mücadele sürecinde Amasya ve çevresinde başarılı faaliyetler gerçekleştirdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Kızılay Arşivi

Sürelî Yayınlar

Hilâl-i Ahmer Mecmuası

TBMM II. Dönem Kanunlar Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi⁷²

Raporlar / Salnameler / Yayınlanmış Belgeler

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, C II,
Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331), Matbaa-i
Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul.

**Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-
1928)**, Yay. Haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kı-
zılayı Derneği, Ankara 2013.

**Türkiye Hilâl- i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından
1339 Senesi Hilâl- i Ahmer Meclis- i Umumisine Takdim Edi-
len (1335- 1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor**, Matbaa-i Ah-
med İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1339.

Kitaplar / Makaleler / Tezler

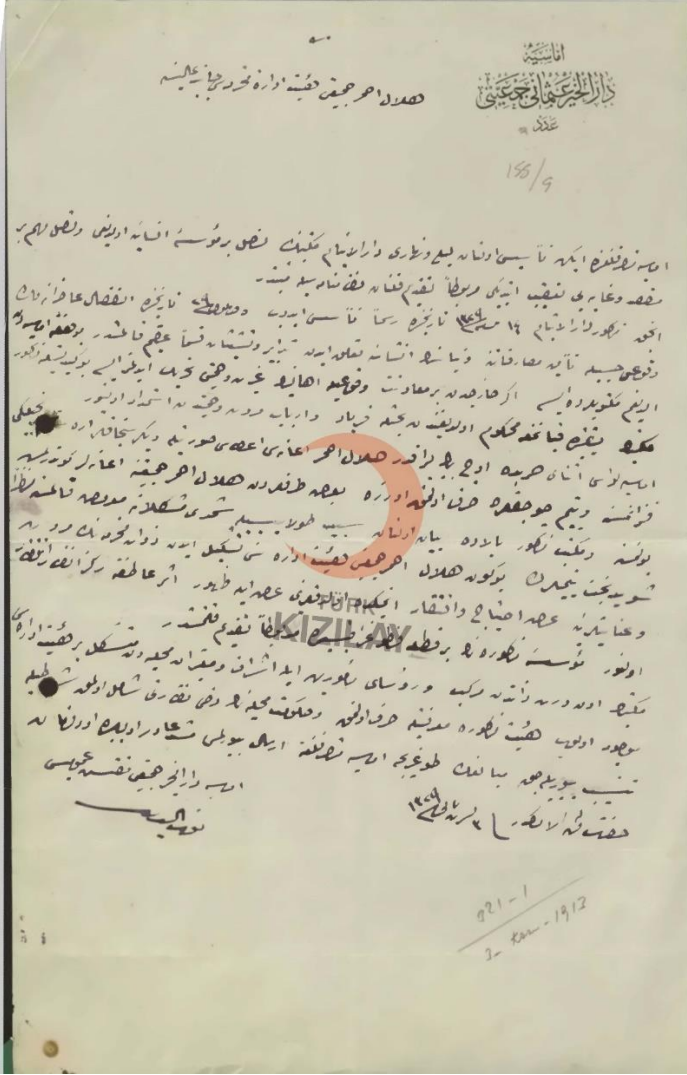
Besim Ömer, **Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans**, Ah-
met İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul
1330.

Hüsnü Ada, **Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı
Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-
1911)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türki-
yat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

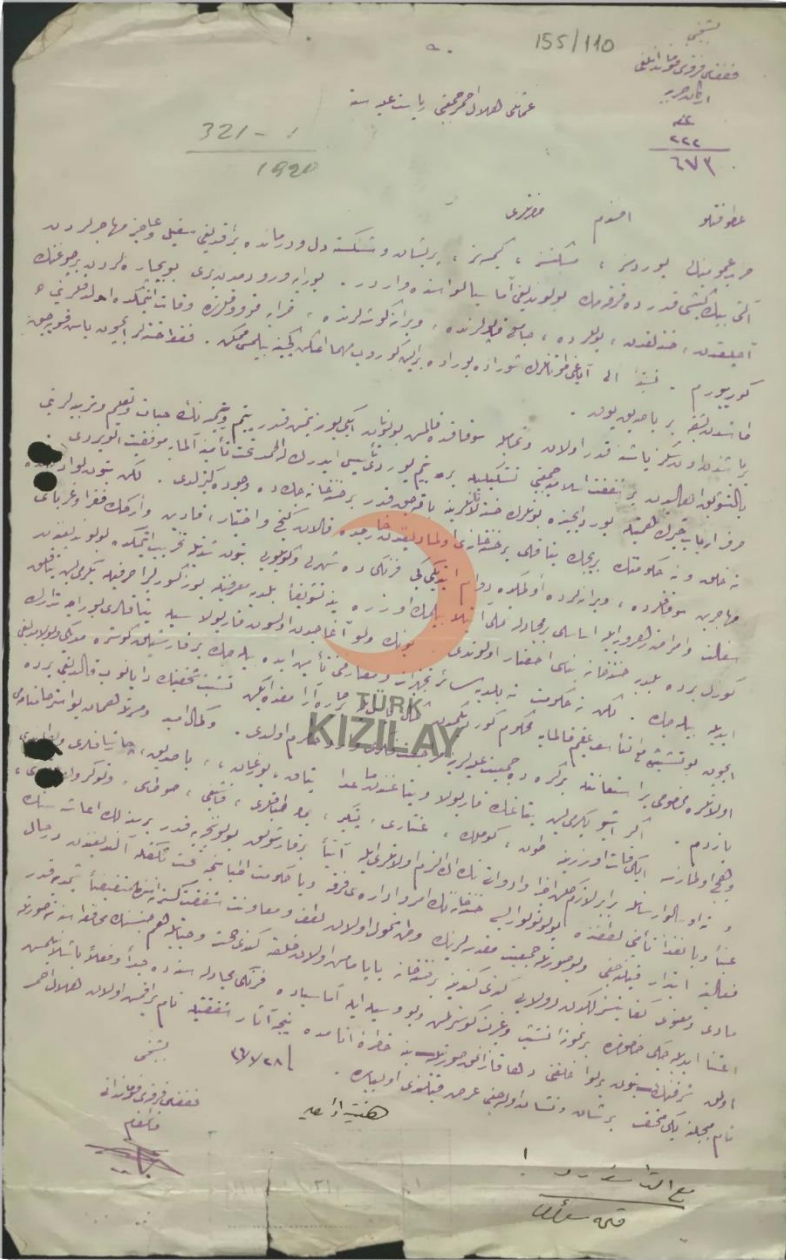
⁷² **TBMM Zabıt Cerideleri** için Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutana-nak_sorgu.html.

Mesut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

EKLER

Ek-1 Amasya'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin örgütlenmesinde büyük payı olan Mutasarrıf Nureddin Bey'in Amasya'da kurulan Darüleytam'ın sorunları ile ilgili Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği yazı (**Kızılay Arşivi**, 155/ 9, 3 Teşrinisani 1329/16 Kasım 1913)

Ek-2 5. Kafkas Fırkası Komutanı Kaymakam Cemil Cahit Bey'in Amasya livasının durum ile ilgili 28 Ocak 1920 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği kapsamlı raporu (Kızılây Arşivi, 155/ 110, 28 Kânunusani 1336/28 Ocak 1920)

1332/68.1

احساب دولتی شریعتیہ تنظیم

تاریخ	محل	مبلغ	تاریخ	محل	مبلغ	تاریخ	محل	مبلغ	تاریخ	محل	مبلغ	تاریخ	محل	مبلغ	تاریخ	محل	مبلغ	تاریخ	محل	مبلغ	
1	تاریخ	50	50	17	50	17	50	17	50	17	50	17	50	17	50	17	50	17	50	17	50
2	تاریخ	14	14	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14
3	تاریخ	8	8	7	8	7	8	7	8	7	8	7	8	7	8	7	8	7	8	7	8
4	تاریخ	10	10	7	10	7	10	7	10	7	10	7	10	7	10	7	10	7	10	7	10
5	تاریخ	11	11	7	11	7	11	7	11	7	11	7	11	7	11	7	11	7	11	7	11
6	تاریخ	100	100	7	100	7	100	7	100	7	100	7	100	7	100	7	100	7	100	7	100

KIZILAY

Ek-4 Amasya İmdat Heyeti'nin halka dağıttığı malzemeleri gösteren cetvel
(Kızılây Arşivi, 1332/ 68, 20 Mart 1341/1925)

ATATÜRK DÖNEMİNDE OKUL MİMARİSİ

Mustafa ŞAHİN*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de okulların mimari yapısında nasıl bir seyir izlendiğini ortaya koymaktır. Cumhuriyetin ilk evresinde 1950’lere kadar geçen süreçte Türkiye’de okul mimarisi dönemin siyasi ve kültürel anlayışına paralel değişim göstermiştir. Bu değişimin boyutları merak konusu olmuştur. Bu doğrultuda, okul mimarisinde ne gibi değişikliklerin yapıldığı, dönemin siyasi ve kültürel yapısının okul mimarisine nasıl yansıdığı, mimari-deki değişimin dönemin özelliğini yansıtıp yansıtmadığı, yurtdışından davet edilen mimarların eğitim yapılarında etkili olup olmadığı, okul mimari yapılarının gereken niteliklere sahip olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Bu çalışmada, betimsel araştırma türlerinden tarihi yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın verilerini erken Cumhuriyet dönemi okul mimari kayıtları ve görselleri oluşturmuştur. Cumhuriyetle birlikte Türkiye’de yeni bir toplum inşa edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte mekansal dönüşüm yine en dikkate çeken öğelerden biri olmuştur. Mimari değişimin ilk örnekleri başkent Ankara’da meydana gelmiştir. Ankara’da imar uğraşları arasında 1924’de Latife ve Gazi okullarının yapımı ilk örneklerdendir. Yurdun diğer bazı kentlerinde de aynı isimli ilkokullar yapılmıştır. 1920’lerin ikinci yarısından sonra, Türk mimarların bir bölümü ulusal mimarlık akımını sürdürmeye, bir bölümü de devletin her alanda yapmayı amaçladığı yenilikler doğrultusunda, uluslararası mimarlık anlayışıyla hareket etmeye çalışmışlardır. Devlet, bir yandan da kültür ilişkileri içinde olduğu ülkelere öğrenci göndermeye başlamıştır. Yabancı mimarlar yalnız bina tasarla-

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, İzmir. mustafa.sahin@deu.edu.tr

makta değil, eğitim kurumlarında ders vermekle de görevlendirilmişlerdir. Bu uygulama, 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 1950'lere dek uzanmıştır. Bu dönemde devam eden bilgi ve teknik eksiklikler nedeniyle kalkınmaya çalışan Cumhuriyet yönetimi için eğitim hizmetlerinde gelişme önemini korumuştur, bu nedenle, eğitim binaları büyük bir hızla yapılmaya devam etmiştir. Farklı bölgelerde inşa edilen bu okullar rasyonel-işlevsel anlayışa, modern teknik ve cephe çizgisine sahip binalar halinde inşa edilmiştir. Yeni bir kültürel mekan modeli olan okullar, devlet merkezli, seküler, rasyonel yönüyle Cumhuriyet modernleşmesine özgü ölçütlerin tamamını yansıtmıştır. Mimari modeller doğrudan insan ihtiyaçlarının devreye girdiği alanlardır. Ancak yine de edinilen farklı tecrübeler gereği, her mimari modelde modernleşme ölçütlerinin önem sıralaması başkadır. Yapılacak yeni çalışmalarla Cumhuriyet döneminde Türkiye'de okul mimarisi ayrıntılarıyla ele alınabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Eğitim, Mimarlık, Okul, Türkiye, Türk Eğitim Tarihi.

SCHOOL ARCHITECTURE IN ATATÜRK'S ERA

ABSTRACT

The aim of this research is to show how schools are viewed in the architectural structure in Turkey during the early republican period. In the first phase of the Republic until the 1950s, school architecture in Turkey has changed parallel to the political and cultural understanding of the period. The dimensions of this change have been a matter of curiosity. In this respect, it was wanted to investigate what changes were made in school architecture, how the political and cultural structure of the period was reflected in school architecture, whether the change in architecture reflected the characteristics of the period, whether the architects invited from abroad were effective in educational structures, whether the school architectural structures had the necessary qualifications. In this study, historical methods from descriptive research types were used. The data of the research was composed of early republican period school architectural records and visuals. With the republic, a new society has begun to be built in Turkey. In this process, spatial transformation has again been one of the most remarkable elements. The first examples of architectural change occurred in the capital Ankara. The construction of Latife and Gazi schools in Ankara in 1924 is one of the first examples. Elementary schools of the same name were also built in some other cities of the dormitory. After the second half of the 1920s, some of the Turkish architects tried to continue the national architecture movement and some tried to act with the international understanding of architecture in line with the innovations that the state intended to do in all areas. The state has also started sending students to countries where they are in cultural relations. Foreign architects were not only tasked with designing buildings, but also with teaching in educational institutions. This practice was introduced from the second half of the eighteenth century until the 1950s. During this period, the development of educational services for the republic's government, which was trying to develop due to the ongoing information and technical deficiencies,

maintained its importance, so the educational buildings continued to be built at great speed. Built in different regions, these schools are built in buildings with rational-functional understanding, modern technique and a front line. The schools, a new model of cultural space, reflected all of the criteria specific to Republican modernization in their state-centered, secular, rational aspect. Architectural models are areas where direct human needs come into play. However, due to the different experiences gained, the importance of modernization criteria in each architectural model is different. The new studies will be able to address the details of school architecture in Turkey during the Republican period.

Keywords: Atatürk, Education, Architecture, School, Turkey, History of Turkish Education.

GİRİŞ

Bir ülkedeki mimari yapılanma o ülkenin kültüründen izler taşır. Bu izler aynı zamanda o ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan içinde bulunduğu durumu da yansıtır. Türkiye’de de siyasi ve sosyal ortamlarda yaşanan değişimlerin mimari yapılar, özellikle kamu binaları üzerindeki etkileri oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Cumhuriyet döneminde yaşanan gelişmeler nedeniyle ihtiyaç duyulan kamu binalarının yapımı aşamasında yaşanan sorunları anlayabilmek için Osmanlı toplumunun Batılılaşma sürecine girdiği yıllara uzanarak, Cumhuriyete miras bırakılan ortamı incelemek gerekmektedir.

Osmanlı mimarlığının tarihi 14. yüzyıla kadar gider. 16. yüzyıla gelindiğindeyse diğer alanlarda olduğu gibi mimaride de üstün düzeye ulaşılmıştır. 18. yüzyılın ortalarında siyasi açıdan gerileyen imparatorluk Batı uygarlığının etkileri altına girmeye başlamıştır. Genel olarak Osmanlı mimarisine bakıldığında 18. yüzyılda Batı etkisi görülmesine rağmen 16. yüzyıl klasik Osmanlı mimarisine göre değerlendirilir. 18. yüzyılda Lale Devri’nin ardından 1740-1808 yıllarını kapsayan ve yine yaygın tanımıyla Türk barok ve rokoko devri denilen bir döneme girilmiştir. Bu dönemde artık klasik Osmanlı yapı sanatının mimari ve bezeme öğeleri yerlerini ağır ağır Avrupa mimarisinin barok ve rokoko üsluplarındaki mimari ve bezeme öğelerine terk etmeye başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğindeyse Batı kaynaklı ampir üslubun da Türkiye’ye ithali gerçekleştirilmiştir (1808-1860). Avrupa’da barok üsluptan sonra ortaya çıkan ampir üslup, Osmanlı topraklarında Batı’daki özgün şekliyle değil de, değişikliğe uğrayarak ve yer yer barok üslupla birleştirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu yorumlayışta, bize özgü görüşlerin varlığı gene de kendisini hissettirmektedir. 20. yüzyıla kadar uzanan dönem ise, Batı etkisinin tüm alanlarda Osmanlı toplum yapısını sarstığı ve mimaride seçmeci (eklektik) dönem denilen akımın egemen olduğu yıllardır (1860-1900). Bu dönemde Batı mimarlığının Antik Çağ’dan başlayarak kullandığı tüm

mimari elemanlar ve üsluplar, hiçbir kural ve sınır tanımaksızın, birbirine karıştırılarak kullanılmıştır.¹

Cumhuriyet dönemine gelindiğindeyse, modernleşme hareketlerini her alanda görmek mümkündür. Erken Cumhuriyet dönemi, modern Türkiye'nin temellerinin atıldığı bir dönem olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Dil, hukuk, siyaset, felsefe, eğitim gibi birçok alanda köklü değişimler meydana gelmiştir. Mimari de bu değişikliklerden etkilenen bir alandır. Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığı ele alındığında, toplumun geçirdiği değişimin mimarlık alanına da benzer biçimde yansıdığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde görülen mimari akımlar, “Birinci Ulusal Mimari Dönem”, “Yabancı Mimarlar Dönemi” ve “İkinci Ulusal Mimari Dönemi” akımlarıdır. Erken Cumhuriyet döneminde görülen Birinci Ulusal Mimari akım, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş yıllarındaki mimarlık ortamı eldeki tüm olanakların değerlendirilmesi, ulusal bilinç yaratma eylemleri içinde oluşmuştur. 1927'lerde başlayan değişimler, aşamalı biçimde farklılaşarak 1940'lara değin uzanmıştır ki bu dönem yabancı mimarlar dönemi olarak da isimlendirilir. Bunu 1940-1950 yılları arasında İkinci Ulusal Mimarlık akımı olarak adlandırılan dönem izlemiştir.² Bu bağlamda gerek Birinci Ulusal Mimarlık akımının, gerek yabancı mimarlar dönemi gerekse İkinci Ulusal Mimarlık akımının özellikleri, kamu yapılarının inşasını, dolayısıyla eğitim kurumlarının inşasını etkilemiştir. İnşa edilen binaların cepheleri, bahçe düzenlemeleri, binaların genel yapıları ulusal kimlik yaratma çabasından etkilenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de Osmanlı'nın son evresinden Cumhuriyetin ilk evresine Türkiye'nin eğitim yapılarını incelemektir. Bu çerçevede şu soruların cevabı aranmıştır: **1) 20. yüzyıl mimarlık akımları nelerdir? 2) Türkiye'de mimarlığın gelişimi nasıl gerçekleş-**

¹ Metin Sözen, **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı**, Ankara, 1984, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 167.

² Sözen, **a.g.e.** s. 243.

miştir? 3) Birinci ve İkinci Ulusal Mimari dönem eğitim yapıları arasındaki farklar nelerdir? 4) Erken Cumhuriyet döneminde yabancı mimarların okul binalarına etkileri nasıl gerçekleşmiştir? 5) Erken Cumhuriyet dönemi siyasi yapısı ile okulların mimarisi arasında bağ var mıdır? 6) Erken Cumhuriyet dönemi okul binalarında mekansal organizasyonun önemi nasıl gerçekleşmiştir? Okulların şehir merkezinde yapılma gerekçesi nedir?

Yapılan literatür incelemesinde erken Cumhuriyet döneminde okul mimarisiyle ilgili detaylı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Konuya en yakın çalışma Alpagut'un hazırlamış olduğu doktora tezidir.³ Alpagut hazırlamış olduğu doktora tezinde erken Cumhuriyet döneminde Ankara'da yapılmış olan eğitim yapılarını ele almıştır. Bir diğer ilgili çalışma Kul⁴ tarafından kalem alınan ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ilkokul binalarını ele alan makaledir. Yavuz⁵ çalışmasında Mimar Kemalettin ile Birinci Ulusal Mimarlık dönemini incelemiştir. Çalışmada söz konusu dönemi meydana getiren sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel ögeler bir arada değerlendirilmiştir. Aslanoğlu'nun⁶ kitabında erken Cumhuriyet dönemi mimarlığı Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığını sürdürdüğü evrede Türkiye'nin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel dokusuyla sözü edilen dönemin resmi binaları ele alınmıştır. Bozdoğan ve Kasaba⁷ yayınlamış oldukları modernizm ve ulusun inşasını ele aldıkları kitapta erken Cumhuriyet dönemi mimarlığını Türkiye'nin hem sosyo-ekonomik yapısı hem de siyasal ve kültürel ortamı içinde

³ Leyla Alpagut, **Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Yapıları**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.

⁴ F. Nurşen Kul, Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları), **Mimarlık Dergisi**, S 360, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=374&RecID=2862>

⁵ Yıldırım Yavuz, **Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi**, Ankara, 1981, ODTÜ Mimarlık Yayınları.

⁶ İnci Aslanoğlu, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı**, Ankara, 2001, ODTÜ Mimarlık Yayınları.

⁷ Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik** (Editör), İstanbul, 1998, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

değerlendirmiştir. Alsaç⁸ yapmış olduğu çalışmada Türkiye’de mimarlık düşüncesinin gelişimini yine benzer ölçütler çerçevesinde ele almıştır. Kopuz⁹ tarafından yakın dönemde yayınlanmış olan bir makalede erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de yabancı mimarların izleri incelenmiştir. Kopuz çalışmasında yabancı mimar örneklerinden Franz Hillinger ve onun eserlerini konu edinmiştir. Sözü edilen çalışmalar olmakla birlikte doğrudan bu araştırma konusuyla ilişkili bir incelemeye rastlanmamıştır. Bu çalışmada Osmanlının son evresinden Cumhuriyetin ilk evresine Türkiye’nin eğitim yapıları incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarının ilgili literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, betimsel araştırma türlerinden doküman incelemesi (tarihi) yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu yöntem geçmişten günümüze geçen süreçte yaşanmış olay ve olguların araştırılıp açıklanması ve ortaya çıkarılmasında kullanılan yöntemdir. Bu yöntemde dönemin dokümanlarına ulaşma, orijinalliğin kontrol edilmesi, dokümanları anlama, verileri analiz etme ve veriyi kullanma süreçleri yer almaktadır.¹⁰

Bu çalışmada öncelikle 20. yüzyıldaki mimari akımlara kısaca değinilmiş daha sonra bu akımların Türkiye’deki yansımaları ele alınmıştır. Araştırmanın alt problemlerine dayalı olarak Osmanlı Devleti’nin son evresinde ve erken Cumhuriyet döneminde mimarlığın kısa tarihsel gelişimi ele alınmış, sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerle mimarı yapılanma arasındaki etkileşim değerlendirilmiştir. Eğitim kurumları ile ilgili görsellerin bir bölümü yayınlanmış olan kitap ve makalelerden, bir bölümü ise ilgili kurumların web sayfaların-

⁸ Üstün Alsaç, **Türkiye’de Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi**, Trabzon, 1976.

⁹ Ayşe Durukan Kopuz, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi Yabancı Mimarların İzleri, Franz Hillinger Örneği”, **Megaron**, C 13, S 3, Hatay, 2018, ss. 363-373.

¹⁰ Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, 2008, Seçkin Yayınları, ss. 193-201.

dan ya da internet sitelerinden alınmıştır. İnternet adreslerinin bazıları çok uzun olduğu için sayfa içinde kısaltılmış olup kaynakçada orijinal haliyle verilmiştir.

BULGULAR

Bulgular bölümünde araştırmanın alt problemlerine dayalı olarak Türkiye’de mimarlığın kısa tarihi gelişimine yer verilmiş; Cumhuriyet döneminde sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerle mimarı yapılanma arasındaki etkileşim değerlendirilmiştir.

20. Yüzyıl Mimarlık Akımları

Sanat tarihçileri modern sanatla modern fiziğin aynı zamanda doğduğunu çünkü ikisinin de aynı düşünceden başladığını savunurlar. Mimari akımların her birinin de yaşandığı dönemde görülen sanat akımlarıyla bağlantıları vardır.

Fütürizm (1909); 20. yüzyılın ilk on yılı içinde gelişen sanat ve mimarlık dünyasının en ilerici, en yenilikçi, özgün ve ileri hareketidir. Akımın öncülerine göre, “modern kentler muazzam bir tersane gibi yaratılıp yeniden inşa edilmeli, her yer hareketli ve dinamik, modern binalarsa dev bir makine gibi olmalıdır” denilmiştir. **Neo-Plastisizm (1917);** bu akımda binalar bir dikdörtgen prizma mekan şekline bürünmüş, saf, yalın, soyut, geometrik ve dik açılı, biçimlerle kompozisyon yaratılmıştır. Tarih boyunca geleneksel şekilde toprağa bağlanmış tüm kütleleriyle yere oturmuş binalar bu kütlelerde olduğu gibi topraktan kurtulma çabasında olup tıpkı bir ağaçta olduğu gibi toprağa minimum temas eden ve yukarı doğru genişleyen bir biçim kazanmaktadır. Betonarme, çelik gibi çağdaş malzeme ve teknolojilerle bu yeni fikirler hayata geçirilmeye başlanmıştır. **Fonksiyonalizm (1917);** bu biçim mimarlığın ana ölçütlerinden ilki işlevselliği yerine getirmektir. Eğer bu biçim sağlam inşa edilmişse rüzgar, deprem gibi güçlere dayanabiliyorsa işlevsel bir form yani bir bina yaratılmış demektir. Ancak bu yapının estetik değerlerinin büyüklüğü onun mimari değerlerinin de ölçütü olacaktır. **Pürizm (1918);** bu akım içinde güzellik; saf, yalın birincil formlarda bulunmuştu. Küpler, koniler, silindirler, piramitler

en güzel formlardır. Pürizm'in formları kişisel formlar olmayıp anonim, evrensel, genel-geçer, rasyonel formlardır ve bunlarla yapılan sanat eserleri ve kompozisyonlarda evrensel olacaktır. Ekspresyonistlere (1918) göre, sanat eserlerinin tümünde ifade vardır, ifadesiz bir sanat eseri olamaz. Bir sanat eserinin ortaya konmasında farklı aşamalardan geçilir. İlk aşamada doğadan alınan izlenimlerin etkisi görülür. İkinci aşamada orijinal manevi bir sentez söz konusudur. Üçüncü aşamada bu özgün ifadeye bir haz duygusu katılır. Son aşamada sanatçı yarattığı bu alt yapıyı ses, taş, beton gibi fiziksel elemanları kullanarak somut hale sokarak sanat eserini yaratır. Bu aşamalardan geçen, orijinal ifade gücü yüksek mimari eserlerde üstün estetik değerlere sahip olarak nitelenir.¹¹

Türkiye’de Mimarlığın Gelişimi

Tanzimat’la birlikte pek çok alanda meydana gelen düzenlemelerle devletin resmi söyleminde dikkat çekici dönüşüm oluşmaya başlamıştır. Bu dönüşümlerden birisi de mimarlıkta ve bu araştırmaya konu alan eğitim mimarisindedir. Bu dönemin yeni okulları kendilerini Osmanlı Devleti’nin kurulu geleneksel eğitiminden farklı göstermişlerdir. Son derece düzenli ve klasikleştirilmiş dış görünüşlerinin, dini içerikten fiziki kopuşlarının ve pek çok örnekte şehrin merkezinden hatırı sayılır bir uzaklıkta oluşlarının bir araya gelmesi, yeni okulları bütünüyle alışılmışın dışında göstermektedir. Bu fiziki uzaklık devletin okullaşma girişiminin diğer yönleriyle birleştiğinde yeni okulların geçmişten temel bir kopuşu temsil ettiği izlenimini uyandırmaktadır. Müfredatlarında olduğu gibi, bu yeni yapıların mimarilerinde de, orijinalinde Avrupalı olan esin kaynağının Osmanlı tarafından değiştirilişi göze çarpmaktadır. Okul binalarında bezemeler kullanılmış, namaz ve törenler için alanlar oluşturulmuş, Osmanlı ve İslam geleceğinin temel elemanlarını birleştirmiştir. Örneğin, okul binalarının içinde pek çok yerde kullanılan kaligrafik “padişahım çok yaşa” sloganı, binaların varlığını merkezi hükümetle ve onun nihai otoritesi

¹¹ <http://www.restoraturk.com/index.php/mimarlik/212-mimari-akimlar-nelerdir>

padişahla birleştirmiş, dış cephelerde kullanılan tuğra ve hilal gibi öğeleri güçlendirmiştir.¹²

Türkiye'deki mimarlık uygulamaları belli dönemlerde yaygın olan mimari akımlardan, Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan belli sorunlardan ve çelişkilerden etkilenecek veya onlara tepki olarak oluşmuştur. Bu çelişkilerden başta geleni özellikle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde gündeme gelen Doğu-Batı ikilemidir. Buna ek olarak ulusal-evrensel, geleneksel-modern veya dindarlık-laiklik gibi ikilemler ve farklı siyasi görüşler de mimarlık uygulamalarının seyrini etkilemiştir. Bu dönemlerin birbirinden kesin olarak ayrılması pek mümkün değildir. Bazı akımlar diğerleriyle iç içe belirli bir zaman dilimine kadar varlığını sürdürmüşler; bir dönemin veya ekolün temsilcisi olarak nitelendirilen bazı Türk mimarlar, kariyerlerinin ileriki dönemlerinde daha farklı stillerde de eserler tasarlamışlardır. Türkiye'nin kurulduğu ilk yıllarda yaygın ve etkili olan bir sivil toplum örgütlenmesi ve devlet alanı dışında mimariye destek verecek özerk bir burjuvazi yoktu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti döneminde elitist içeriğe sahip olup, sadece saraya bağlı olan mimarlar; yeni dönem de aynı üslupla devlet yönetimine bağlı kaldılar. Bu durum 1950'lerden itibaren değişmeye başladıysa da özel sektörün gelişmesi ve mimarlık alanına yön verip, hakim olmaya başlaması çok daha sonraları gerçekleşti. Türkiye'deki mimarlık, ilk dönemlerinde Osmanlı mimarisinden oldukça etkilendi. Özellikle 1920'li yıllara hakim olan Birinci Ulusal Mimarlık akımında bu etkileri gözlemlemek mümkündür. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda yabancı kökenli mimarların Türkiye'ye çağrıldığı ve onlara farklı amaçlar için ağırlıklı olarak kamu yapıları inşa ettirildiği gözlemlenmektedir. 2. Dünya Savaşı ve sonrası, yani Türkiye'nin dış dünyadan izole olduğu 1940'lı yıllarda başlayıp 1950'lere kadar süren dönemde İkinci Ulusal Mimari akımı etkili oldu. Bu dönemin sona ermesiyle tek parti iktidarının sona ermesi birbiriyle paralel dönemlerdir. Türkiye'de mimarlık uygulamaları, yurt dışında gelişen modern

¹² Benjamin Fortna, **Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, İstanbul, 2005, İletişim Yayınları, ss. 175-176.

ve post modern mimarlık akımlarından etkilenmişse de özellikle 1970'li yıllara kadar ağırlıklı olarak yerli ve ülkeye özgü bir mimarlık kültüründen söz etmek mümkündür.¹³

Birinci ve İkinci Ulusal Mimari Dönem Eğitim Yapıları Arasındaki Farklar

Birinci Ulusal Mimarlık anlayışı Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaygınlık kazanmaya başlamış, yaslanmak istediği kaynak, genellikle Osmanlı mimarlığının Sinan dönemi olmuştur. İkinci Ulusal Mimarlıkta ise Türk sivil mimarlığı, ulusalcılığın esin yeridir. Öteki nedenlerden birisi de Güzel Sanatlar Akademisi'nde, 1934 yılında başlatılan Milli Mimari Semineri'dir. Ayrıca o yıllarda Osmanlı Dönemi'nin simgelerinin kullanmanın sınırlılığı, geleneksel konuta yönelmeyi kolaylaştırmış, bir anlamda halkla da bağ kurabilme olanaklarını sağlamıştır.¹⁴

Tasarımda, çağdaşlaşmanın vazgeçilmez ideoloji olduğu bir ortamda milli mimarının nasıl biçimleneceği sorusuydu. Geçmiş canlandıracak bir biçimlendirmeyi savunmanın olanağı yoktu. Yapıların yerlilik ve ulusallık kadar çağdaşlığı da simgelemesi gerekiyordu. Çelişkilerin nasıl bağdaştırılabileceği konusunda somut önerilerin ortaya çıkması kolay olmadı. Cumhuriyet'in laik kültür politikası içinde İslam'a bağlı geleneği simgeleyen Osmanlı dini mimarlığı yüzyıl başındaki milli mimari deneyiminde olduğu gibi, ulusal mimari arayışı için artık başvuru kaynağı olamazdı. Milli Mimari Semineri, sakıncasız hem de bilinmeyen ve o zamana kadar kullanılmamış bir başka kaynağa, sivil mimari incelemesine yönelmeyi seçti.¹⁵ Bu bağlamda İkinci Ulusal Mimari anlayışına göre yapılan okul binaları sivil mimariye örnekken, Birinci Ulusal Mimari anlayışına göre yapılan okul binaları daha çok Osmanlı mimarlığının Sinan Dönemi'ne örnekler.

¹³ <https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX>

¹⁴ Sözen, a.g.e. s. 245.

¹⁵ Batur, a.g.m. s. 232.

Erken Cumhuriyet Döneminde Yabancı Mimarların Okul Binalarına Etkileri

1920'lerin ortalarından 1940'lı yılların ortalarına kadar geçen yıllar, Kemalist ilkelerin ve ideallerin eksiksiz bir biçimde uygulandığı yıllar olmuştur. Sanatta aşırı milliyetçilik desteklenmemiş ve daha da önemlisi Cumhuriyet'in kendi biçimlerini yaratması istenmiş ve hedeflenmiştir. Bu anlayış mimarlık ve mimarlık eğitiminde de kendini göstermiş, eğitim ve uygulama amaçlı olarak Almanya ve Avusturya'dan pek çok mimar Türkiye'ye davet edilmiştir. 1926-27 yıllarında, 2. Meşrutiyet'in ilanından beri uygulana gelen ulusal mimarlık ilkeleri yavaş yavaş yerini (özellikle yabancı mimarların getirdiği) enternasyonal biçimlere ve rasyonalizme bıraktığı görülmüştür. Bu yıllarda Avrupa'dan, Theodore Post, Ernest Egli, Clemens Hozmeister, Herman Jansen, Bruno Taut gibi mimarlar Türkiye'ye gelmiş ve 1940'lara kadar ülke mimarisine damgasını vuracak olan modernizm düşüncelerinin yayılmasına yardımcı olmuşlardır.¹⁶

1927-1940 yılları arasında resmi kanallardan Türkiye'ye çağrılan yabancı mimarların sayısı çok değildir. Etkinliklerini önemli kılan, onlara tanınan olanaklarla verilen iş hacmi ve niteliğidir. Ernest Egli, Türkiye'de 1927-1940 ve 1953-1955 yıllarında öğretim üyesi ve danışman olarak çalışmıştır. Tümü Ankara'da olmak üzere başlıca yapıtları: Müzik Muallim Mektebi, Ticaret Lisesi, İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Siyasal Bilgiler Okulu'dur.¹⁷

Erken Cumhuriyet Dönemi Siyasi Yapısı İle Okulların Mimarisi Arasındaki Bağ

Erken Cumhuriyet döneminde, imparatorluk kurumlarının tasfiyesi bu yıllar içinde hızlı bir operasyon biçiminde gerçekleştirilmiş ve yerine ulusal bir devlet yapısının ve cumhuriyetçi kurumların getirilmesine girişilmiştir. Kültürel, ideolojik, siyasi ve ekonomik alanda bir

¹⁶ Özorhon (2008) **Mimarlıkta Özgünlük Arayışları: 1950-60 Arası Türkiye Modernliği**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 52.

¹⁷ Batur, a.g.m. s. 223.

dizi kararlar rejimin kimliğini tanımlama ve yapısal kuruluşunu gerçekleştirme yönünde önemli mesafeler alınmıştır. Artık genç Cumhuriyet'in toplumsal gelişme hedeflerini daha açık olarak aradığı ve belirlemeye çalıştığı bir evreye girilmektedir. Slogan olarak özetlendiği biçimiyle Çağdaş uygarlık düzeyine erişmek, her kesimde benimsenmesi öngörülen hedeftir. Cumhuriyet dönemi mimarlığı da bu hedef doğrultusundaki kurumlaşmanın bir parçası olarak kendi etkinlik alanında özgül düşünceler, uygulamalar ve örgütlenmeler şeklinde biçimlenecektir. O dönem mimarlarının büyük bir tutku ve özveriyle katıldıkları bir yapılanma gerçekleştirilecek ve Cumhuriyet'in kurumsallaşmasıyla Cumhuriyet mimarlığının kuruluş ve kurumlaşması iç içe özdeş olacaktır. Erken Cumhuriyet dönemi siyasi politikalarına eş olarak okul binaları dönemin mimari akımlarına uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Tevhid-i Tedrisat ve harf değişikliği sonrası tüm okulların modern ve laik eğitim ilkeleri üzerine yeniden örgütlendiği 30'lu yıllarda, yaklaşık 50 ilkokul ile 20 orta dereceli okul açılabilirdi.¹⁸ Cumhuriyet döneminde çağdaş kadının kurgusundaki görsellikle modern binaların barındırdığı mesaj örtüşmektedir. Her ikisi de Cumhuriyet öncesi ve sonrası arasında yapılan karşılaştırmaların ortak nesnesidir. Modern binalar ve modern kadınlar, Cumhuriyet'in kendisini tanımlarken ve konumlandırırken başvurduğu önemli araçlardır.¹⁹

Erken Cumhuriyet Dönemi Okul Binalarında Mekansal Organizasyonun Önemi

Birinci Ulusal Mimarlık akımı ulusal benliği onurlandırıcı bir üslup geliştirdiği için yönetim tarafından da desteklenmiş, kışla, tren istasyonu, okul gibi yapıların bu üslupta yapılması özellikle istenmiştir. Büyük ölçekli kamu yapıları dışında konut yapımında da Birinci Ulusal Mimarlık akımı etkili olmuştur. Üslup yalnızca cephelerde gelenek-

¹⁸ Afife Batur, "1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss. 213-217.

¹⁹ Leyla Alpagut, "Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (Erken Cumhuriyet Döneminde Kızların Eğitimi İçin Ankara'da İki Önemli Yapı: İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Kız Lisesi)", **Mimarlık Dergisi**, S 351, 2010, ss. 73-78.

sel kemer, saçak gibi yapısal öğelerin ve silme, çini, mukarnas gibi öğelerin düzenlemesiyle kurulmuştur. Geçmiş yeni baştan yorumlamayı amaçlayan bu üslupta planlama ikinci derecede kalmıştır.²⁰

Cumhuriyetle birlikte Türkiye’de yeni bir ulus inşa edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte mekansal dönüşüm yine en dikkate çeken öğelerden biri olmuştur. Mimari değişimin ilk örnekleri başkent Ankara’da meydana gelmiştir. Ankara’da imar uğraşları arasında 1924’de Latife ve Gazi okullarının yapımı gelir. Yurdun diğer bazı kentlerinde de aynı isimli ilkokullar yapılmıştır. Bu yapılar 1923-1932 yılları arasındaki dokuz yıllık dönemi kapsayan Birinci Ulusal Mimarlık akımı üslubunda tasarlanmıştır. Bu yıllarda ülke genelinde 45 öğretim kurumu inşa edilmiştir. Her alandaki genel ve teknik bilgi eksikliği, kalkınma çabaları içindeki Cumhuriyette eğitim hizmetlerinin önem ve ivediliğini bu dönemde de korumasına neden olmuştur. Eğitim hizmetlerine ait ilk dönemde girilen hızlı bina yapımı sürdürülmüş, ilk, orta ve lise eğitiminin verileceği binalar, öğretmen okulları, teknik eğitim veren sanat okulları, kız meslek okulları, ticaret okullarının yapımı birçok ilde tamamlanmıştır.²¹

Bu dönemde sadece örgün eğitim kurumlarında değil aynı zamanda yaygın eğitim kurumlarından olan halkevlerinin mimarisinde de dönemin izleri gözlenmektedir. Yeni bir kültürel mekan modeli olan halkevleri, kolektif, devlet merkezli, seküler, rasyonel yönüyle Cumhuriyet modernleşmesine özgü kriterlerin tamamını yansıtır. Çünkü mimari modeller doğrudan insan ihtiyaçlarının devreye girdiği, bu nedenle yaşanan kamusal dönüşümlerin birebir tecrübe edildiği alanlardır. Ancak yine de edinilen farklı tecrübeler gereği, her mimari modelde modernleşme kriterlerinin önem sıralaması başkadır. Bu bağlamda öncelikle kültürel bir mimari modelleme örneği olan halkevlerinin, sırasıyla, kolektif, devlet merkezli, seküler ve ras-

²⁰ Mert Ozan, **BAUHAUS Okulu ve Erken Cumhuriyet Dönemi İç Mimarisine Etkileri**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 96.

²¹ Aslanoğlu, **a.g.e.** s. 18, 51.

yonel yaklaşımlara referans verdiği söylenebilir. Cumhuriyetin geliştirdiği kamusal mekan modelleri içinde mimari ölçekte kendini gösteren bir diğer örnek de köy enstitüleridir. Köyler için gerekli yetişmiş insan kaynağını elde etmeyi ve bu yolla köy kalkınmasının gerçekleştirilmesini amaçlayan köy enstitüleri bu amaçların da ortaya koyduğu üzere kolektif, devletçi, rasyonel ve sekülerliği örneklemektedir. Mekansal düzlemde enstitüler, hemen hemen tümü öğrenciler tarafından kolektif yolla inşa edilen yatakhane, öğretmenevleri, yemekhane, yönetim odası, derslikler, kütüphane, laboratuvar, atölye, tiyatro/toplantı salonu, çamaşırhane, revir, fırın, kooperatif, ahır/ağıl/kümes, balıkhane, su deposu, havuz, elektrik santrali, bahçeler, tarım alanları, spor tesisleri ve açık hava tiyatrosu gibi birimleri barındırır.²² Enstitülerde, kültür, tarım ve sanat/teknik başlıkları altında üç ana grup ders yer alır.²³ Tarım ve sanat derslerinin tümü doğrudan uygulama ağırlıklıdır, bu bir bakıma, etkinlik alanı köy enstitülerinden tümüyle ayrılan, ancak kuram ve uygulama birlikteliğini kurma anlamında onlarla ciddi ölçüde benzeşen Batılı bir eğitim kurumunu, Bauhaus sanat ve mimarlık okulunu akla getirir. Ama böylesi bir benzerlik dışında Türkiye gerçeklerine özgü bir uygulama örneği sunan köy enstitüleri, içerdiği mekansal çeşitliliğiyle rasyonalize edilmek istenen köy yaşamına hizmet eder.²⁴

Başkent Ankara'daki eğitim kurumları başta olmak üzere muhtelif yerlerdeki kurumların tasarımı şöyledir:

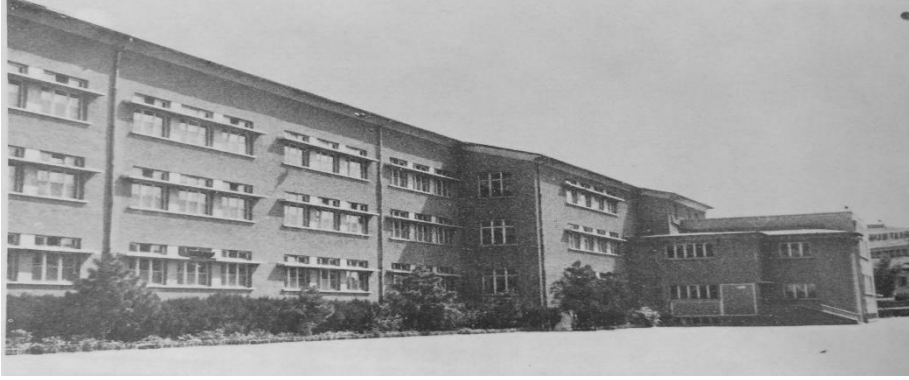
Cebeci Ortaokulu (1938): Okul, mimarın tasarımıyla Türkiye'deki okul yapılarına örnek oluşturmuş rasyonel-fonksiyoncu çizgideki binalardan biridir. Önde, öğrenci kullanımına açık geniş bir gezinti alanına bakan yapı U biçiminde birleşen farklı yükseklikteki kütlelerden meydana gelmiştir. Bunlardan, caddeye sundurmalı bağlantısı olan

²² Yıldız Keskin, "Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Devrim Mimarisi Olarak Köy Enstitüleri'ne Resmî Geçiş", *Mimarlık*, 1998, S 284, s. 13.

²³ Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul, 1995, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss. 43-48.

²⁴ Özlem Arıtan, "Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (Modernleşme ve Cumhuriyetin Kamusal Mekân Modelleri)", *Mimarlık*, S 342, 2008, ss. 49-56.

ana girişin bulunduğu kütlede büyük açıklıklı jimnastik salonu ve onun arkasında kütüphane yer almaktadır. Cebeci Ortaokuluna ait fotoğraf görsel 1’de verilmiştir.

Görsel 1. Cebeci Ortaokulu'nun önden görünüşü

Kaynak. <https://www.google.com/search?q=cebeci+ortaokulu>

Görsel 1’de görüldüğü üzere, yapıda bir okul tasarımında önemli olan sınıfların ışık düzeni, geniş ve alçak basamaklı, rahat koridorlar, iyi ışık alan bir kütüphane tutarlı çözümler bulunmuştur.²⁵ Diğer uçtaki uzantıda ayrı bir giriş bulunmaktadır. Çatısı düz olan bu kütle giriş merdiveninin olduğu köşe, kütüphanede olduğu gibi yuvarlatılmıştır. Mimarın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasında ve burada, yer yer de olsa, dik açılı köşelerden uzaklaşmaya çalıştığı görülmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve bodrum üzerine üç katlı olan uzun ana kütlede güneye bakan sınıflar bir koridor boyunca dizilmişlerdir. Her sınıfın güneş siperli üçlü pencere düzeni aynı yıllarda birçok okul binasında uygulanan bir cephe biçimlenmesi olmuştur. Arka cephe, gerisindeki fonksiyonun gereği olarak önden tümüyle farklı bir anlatımdadır. Bu koridor cephesinde altta demir korkuluğuyla dikey pencereler ve bunların aralarında küçük yatay pencereler yer almaktadır. Yapıda, bir okul tasarımında önemli olan sınıfların ışık düzeni, geniş ve alçak basamaklı merdivenler, rahat koridorlar, iyi ışık alan bir

²⁵ Aslanoğlu, a.g.e., s. 188.

kütüphane gibi tutarlı çözümlerde bulunulmuştur. İçte ve dışta dönemin yalın çizgilerini yansıtan yapı işlevsel mimarlığa iyi bir örnek oluşturmaktadır.²⁶

Ankara Atatürk Lisesi (1938): Yapı üç aşamada tamamlanmıştır. 1937-38 yılları arasında bugünkü A ve C Bloklar yapılmış, sonradan özgün tasarıma uygun olarak B Blok eklenmiştir. Özgün projede B Bloğun kuzeyine bitişik olan spor salonu ise uygulanmamış, bunun yerine, İmar Dairesi Başkanlığı'nın 1966'da aldığı bir kararla başka bir proje uygulanmıştır. Yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan 30.000 metrekarelik büyük yapı parselinin batısına yerleştirilmiş, simetrik olmayan farklı mimari özelliklerdeki kütlelerden oluşmaktadır. Atatürk Lisesi'ne ait fotoğraf görsel 2'de verilmiştir.

Görsel 2. Atatürk Lisesi'nin önden görünüşü

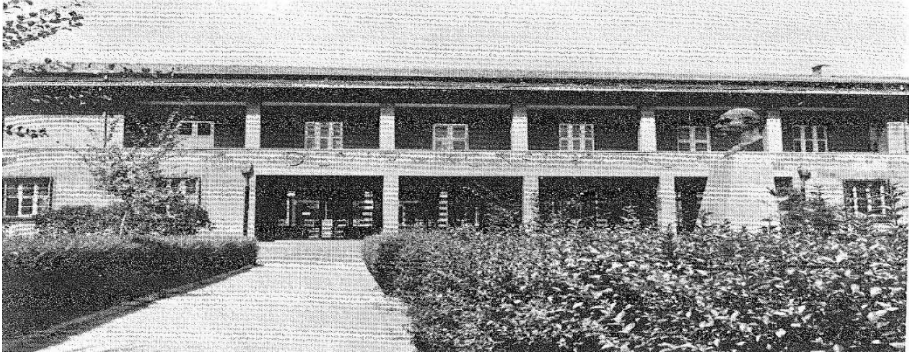
Kaynak: Alpagut, a.g.m., s. 144.

Görsel 2'de görüldüğü üzere, büyük bir bahçe içinde yer alan yapı, dört yönden alçak duvarlarla kuşatılmıştır. Yapıda, işlevine uygun olarak yerleştirilmiş birbirine bitişik üç ayrı kütle algılanmaktadır. A, B ve C olarak adlandırılan bu blokların doğu-batı doğrultusundaki uzun kollarında derslikler ve çok amaçlı mekanlar; kuzey-güney doğrultusundaki kısa kollarda ise konferans salonu, yemek salonu, spor salonu gibi büyük mekanlar yer almaktadır. Yapıda, konferans salonu

²⁶ <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/ceb/trindex.htm>

dışında bütün bölümler kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Simetriden uzak bir anlayışla tasarlanmış olan doğu cephede A ve C blokların özenle tasarlanmış olan ana girişleri dikkati çeker. A bloğun doğusunda Ankara taşı ile kaplı olan yükseltilmiş zemin üzerinde, geniş bir saçak taşıyan iki sıra kolon yer alır. Ana giriş, saçak kodu daha alçak olan revaklarla diğer blokların girişlerine bağlanmaktadır. Doğu cephenin güney ucunda C blok girişini vurgulayan, özgün projede okul bahçesine ana ulaşımı sağlayan merdiveni de örtecek şekilde geniş tutulmuş, on kolonun taşıdığı geniş saçak bulunur. Yapının taşıyıcı sistemi betonarme iskelettir. İç mekanlarda giriş holünün zemin kaplamasında dökme mozaik ve mermer kullanılarak geometrik bir düzenleme yapılmıştır.²⁷

Musiki Muallim Mektebi (1928): Eğitim seferberliğine hız verildiği yıllarda Cumhuriyet'in güzel sanatların müzik dalına bir okul açılması, sanata verdiği önemi göstermesi yönünden oldukça anlamlıdır. Musiki Muallim Mektebi, 1928 yılında mimar Ernst Egli tarafından projelendirildi ve başkentteki rasyonel-modernist akımın en önemli sembollerinden birisi olmuştur. Musiki Muallim Mektebi'ne ait fotoğraf görsel 3'de verilmiştir.

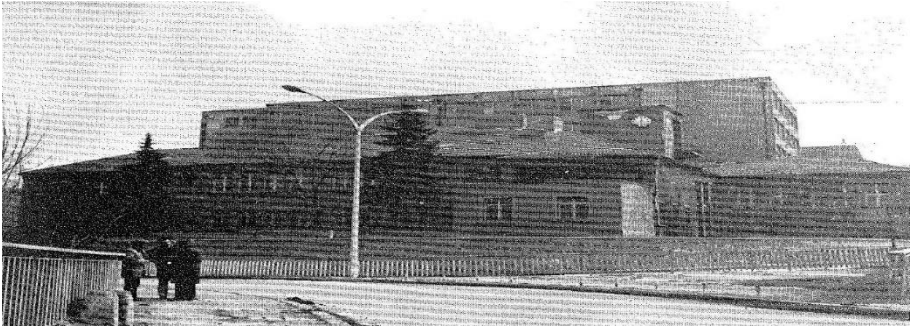
Görsel 3. Musiki Muallim Mektebi'nin önden görünüşü

Kaynak: Sözen, **a.g.e.**, s. 179.

²⁷ <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/ata/trindex.htm>

Görsel 3’de görülen Musiki Muallim Mektebi binası, sadece eğitim kurumu olarak değil, aynı zamanda bir konser salonu ve fuayesini, idari ofisleri, sınıfları, yemekhaneyi, yurtları, çalışma ve okuma odalarını içeren bir kompleks olarak hizmet vermiştir. 1938’de Devlet Konservatuarı, 1985 yılında Mamak Belediyesi Hizmet Binası halini alan bina, günümüzde Mamak Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.²⁸

Ankara Ticaret Lisesi (1930): Dik bir eğimi olan kiremitli çatısıyla dikkati çeken iki katlı yapıda ana kütle giriş aksı yönünde uzanmaktadır. Girişte her iki yönde servis ve idari kısımlarla okuma odasını içeren birer kütle daha vardır. Bunlardan girişte sağdakine, ana kütleyle paralel olarak yerleştirilmiş gene iki katlı bir kütle daha eklenmiştir. Ankara Ticaret Lisesi’ne ait fotoğraf görsel 4’de verilmiştir.

Görsel 4. Ankara Ticaret Lisesi’nin önden görünüşü

Kaynak: Sözen, **a.g.e.** s. 181.

Görsel 4’de görülen yapıya, 1930’ların kalıplaşan üçlü açıklık ve katlar boyu uzanan iki ayaklı giriş düzeninden ulaşılmaktadır. Bayrak direği, iki yüzeyinde saati ve önde küçük bir balkonu olan kulesi yatay kütleleri dengelemektedir. Ana kütlelerin zemin katında giriş aksındaki geniş ve rahat bir koridorun sonunda, bugün spor odası olarak kullanılan konferans salonu yer almaktadır. Konferans salonunun, bugünkünden farklı amaçla kullanılan ve yanlardaki merdivenlerle ulaşılan balkon kısmı vardır. Üst katın alttan farklı olarak batıya bakan bir bal-

²⁸ Aslanoğlu, **a.g.e.** s. 165.

konu ve geniş bir terası bulunmaktadır. Tek pencerelerin çıkıntılı çerçevelerle, sıra pencerelerin alt ve üstte yatay bordürlerle sınırlandırıldığı serpmeli sıvalı cephelerin, ayakların, pencere sövelerinin, subasman düzeyinin Ankara taşıyla kaplanması ve genel kütle ölçeğiyle yapı; aynı yıllarda yine Egli'nin tasarladığı Musiki Muallim Mektebi ile benzerlikler göstermektedir.²⁹ Sağlam yapısı, insancıl ölçeği, çok iyi tasarlanmış detayları, ilginç desenler oluşturan balkon, teras, merdiven ve kapının demirden korkulukları, dönemine göre ileri bir tekniği olan ısıtma ve havalandırma sistemiyle bu okul binası Cumhuriyet'in ilk yıllarında kısıtlı olanaklara rağmen neler yapılabileceğinin somut bir kanıtıdır.³⁰

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (1937): Ankara Üniversitesine ait bu fakülte 1 Ekim 1935'te kurulmuş ve Evkaf Apartmanı'nın bir bölümünde eğitime başlamıştı. İki yıl sonra inşa edilen fakülte binası döneminin görkemli yapılarından kabul edilmektedir. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne ait fotoğraf görsel 5'de verilmiştir.

Görsel 5: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin önden görünüşü

Kaynak.

<https://www.google.com/search?q=dil+ve+tarih+co%C4%9Frafya+fak>

Görsel 5'de görüldüğü üzere, ana kütle bulvar boyunca yani kuzey-güney doğrultusunda uzanan yapı, bodrum üzerine yüksek bir zemin ve dörder katlı kütlelerin birleşmelerinden oluşmuştur. Bunlar,

²⁹ <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/han/trindex.htm>

³⁰ Aslanoğlu, a.g.e., s. 168.

birbirine kaydırılarak eklenen iki yatay kütle ve uçlarda konferans salonları gibi büyük mekanlar içeren iki dikey bloktur. Zemin kat, köşeleri yuvarlatılmış girişi ve mermer döşemeli büyük holü ile üst katlardan farklı düzendedir. Buradan görkemli bir merdivenle üstteki dört kata çıkılmaktadır. Katlarda fakültenin çeşitli birimlerine ait sınıf ve idarî mekanlar uzun bir koridor boyunca dizilmişlerdir. Yapının girişinin bulunduğu orta bölümü dışarı taşmaktadır. Üstte ise Atatürk'ün özdeyişinin harflerinin bulunduğu kısım hafif bir kavis yaparak yükseltilmiştir. Bodrum ve zemin kat rustik taş, orta bölüm düzgün kesme taş, yan kanatlarsa taş-tuğla karışımı bir örgü şekliyle kaplanmıştır. Yalnız ön cepheye bu kılıf verilmiştir. Arka ve yan cepheler sıvalıdır. Erken Osmanlı duvar örgü biçimlerinden olan taş ve tuğla sıralarının değişmesinden oluşan duvar şeklinin yan kanatlarda ve batı yönünde uzanan kütlelerin cadde yüzeyinde görülmesi veya giriş holü taşıyıcılarının kaplamalarında turkuaz renkli çini kullanımı, Taut'un Mimar Sinan'a ve Türk kültürüne duyduğu ilgi sonucu incelediği geleneksel mimarlıktan esinlenmesine bağlanabilir. Korkuluk vb. demir aksamın tasarımı da yapının diğer ayrıntıları gibi Taut'un elinden çıkmadır. Egli'nin tasarımlarında olduğu gibi kübist estetiğe uymayan yapının Orta Avrupa geleneğiyle Türk etkilerinin bir sentezi olduğu söylenebilir.³¹

Siyasal Bilgiler Fakültesi (1937): Rasyonel fonksiyoncu yaklaşımla tasarlanmış olan fakülte binası, bodrum üzerinde iki ve üç katlı iki uzun kütlelerin T şeklinde birleşmesinden oluşmuştur. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne ait fotoğraf görsel 6'da verilmiştir.

³¹ <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/phi/trindex.htm>

Görsel 6. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin önden görünüşü

Kaynak.

<https://www.google.com/search/anakara+%C3%BCniversitesi%2C+siyasal+bilgiler+fak>

Görsel 6'da görülen okul merdivenli giriş, ana caddeye paralel uzanan bloktandır. Üç katlı olan bu bloğun plan düzeni simetriktir. Zemin katında sütunlu mekan büyük bir yer kaplamaktadır. Geniş ve rahat üç merdivenle ulaşılan üst katlarda profesör ve asistan odaları geniş bir koridorun iki tarafına yerleştirilmişlerdir. Ana bloğun büyük cam yüzeyleriyle daha serbest arka cephe tasarımı, yapıların ön cephelerinin sık yerleştirilmiş eş büyüklükte pencerelerinin yaptığı dizi-lerle karşıtlık oluşturmaktadır. Betonarme iskelet sistemiyle inşa edilen blokların üstü; yükseltilmiş korkuluk duvarları arkasına gizlenmiş, eğimli, kiremitle kaplı çatularla örtülmüştür.³²

Ankara Kız Lisesi (1929): Yapı, özgününde Namazgah Tepesi olarak adlandırılan eski mezarlık alanında, Etnografya Müzesi, Devlet Resim ve Heykel Müzesi, Türk Tarih Kurumu gibi kültür ve eğitim yapılarının bulunduğu bir alanda konumlanır. Yapı iki aşamada tamamlanmıştır. 1929 yılında ekonomik koşullar göz önüne alınarak Ernst Egli'nin tasarımının yaklaşık yarısı gerçekleştirilir. 1934-1935 öğretim yılında kuzeyindeki kayalıklar temizlenerek bahçe haline getirilmiş, buraya, daha sonra kaldırılan betonarme saçak yapılmış ve 1936 yılında yapının diğer yarısı tamamlanmıştır. 1938'de Margarete Schütte Lihotzsky, Kız Lisesi binasının güneyine eklenmek üzere ders-

³² <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/pol/trindex.htm>

lik, toplantı salonu ve müzik odası gibi mekanların bulunduğu bir tasarım hazırlamış, ancak uygulanmamıştır. Kız Lisesi'ne ait fotoğraf görsel 7'de verilmiştir.

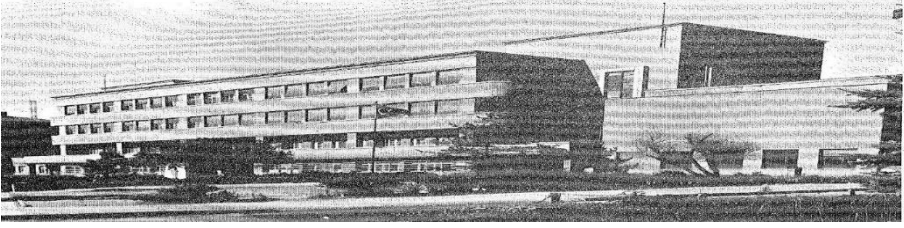
Görsel 7. Ankara Kız Lisesi'nin önden görünüşü

Kaynak. <https://www.google.com/search?q=Ankara+K%C4%B1z+Lisesi>

Görsel 7'de görülen okul yaklaşık 16.000 metrekare büyüklüğünde eğimli bir yapı parselinde büyük bir bahçe içinde yer alan yapı, tabanı eğrisel U biçimli küteden oluşur. Yerleşim alanının eğimi nedeniyle güneyde ve doğuda üç katlı, kuzeyde iki katlı ve batıda kısmen üç katlıdır. Eğrisel biçimli uzun kütlede derslikler ve bürolar, iki kısa kolda büyük mekan gerektiren laboratuvarlar ve yönetim birimleri bulunur. Yapının ön ve arka cepheleri farklı anlayışla biçimlenmiştir. Güney cephedeki anıtsal etkiyi, yapıyı yüksek bir konumda bırakan yerleşim alanının eğimi ve daha geniş bir görüş açısı oluşturan eğrisel kütle sağlar. Ayrıca alt katın kolonlu düzenlemesi ve pencere dizileri bu etkiyi güçlendirir. Yatay etkili kütle, dönemin birçok yapısında olduğu gibi, parapet duvarlarının arkasına gizlenmiş az eğimli çatı ile örtülüdür.³³

İsmet Paşa Kız Enstitüsü (1930): Söz konusu bina, simetrik plan ve cephe özellikleri, işlevselci anlayışta biçimlenişleri, yalın ve sade anlatımlarıyla Egli mimarlığının önemli yapıları arasındadır. İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ne ait fotoğraf görsel 8'de verilmiştir.

³³ <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/mad/trindex.htm>

Görsel 8. İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün önden görünüşü

Kaynak. Sözen, **a.g.e.** s. 182.

Görsel 8'de görüldüğü üzere, belirgin biçimde modernist bir estetikle tasarlanıp inşa edilen bu yapı, eğitime yönelik işlevselliği ile öne çıkmaktadır. Egli diğer eğitim yapılarında olduğu gibi, burada da işlevi, türü ve bulunduğu konumla uyumlu farklı bir tasarım yapmıştır.³⁴

Halkevleri (1932): Bu dönemde dünyada etkili olan “modern mimarlık hareketi” Türkiye’de de kendini göstermeye başlamıştır. Tarihe ve topluma yönelik yeni bir bakış ve anlayışın temsili olan modern mimarlık, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ideolojisiyle de örtüşmüştür. Böylelikle 30’lu yıllar aynı zamanda, Osmanlı mimarlığın biçemlerinden yeni Cumhuriyetin temsili, batılı bir modern mimarlık diline geçiş dönemini ifade eder. Buna paralel olarak, modern mimarlığın temsili örneklerinden biri olarak kabul edilen halkevi binaları ayrıca önem kazanır. İzmit Halkevi’ne ait fotoğraf görsel 9’de verilmiştir.

Görsel 9. İzmit Halkevi'nin önden görünüşü

Kaynak. <https://www.google.com/search?q=halkevleri>

³⁴ Alpogut, a.g.m., ss. 73-78.

Görsel 8'de İzmit Halkevi örneğinde görüldüğü üzere, halkevleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 30'lu yıllardaki kültürel ortamını ve yeni rejimin idealinin ne olduğunu anlamak açısından da önem kazanmaktadır. Çünkü halkevlerinde okuma yazma, el sanatları vb. çeşitli kursların açılması, müzik, tiyatro, spor gibi alanlardaki çalışmalara öncülük edilmesi bu durumun göstergesidir. Halkevleri, geçmiş Türk kültürüyle ilgili, edebiyat ve sosyoloji alanındaki araştırmalarıyla çeşitli halk sanatlarını derleyerek, başka bir anlamda bir taraftan geleneğe yönelerek kültürel zenginlikleri açığa çıkarıp güncelleştirirken, diğer yandan çağdaş gelişmelere yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Böylelikle, halkın yaşamış olduğu kültürü kamusal alana aktararak yeniden yaratan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵

Okulların Şehir Merkezinde Yapılma Gerekçesi

Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü Atatürk Bulvarı üzerine, Kız Lisesi ise onun hemen arkasına, bulvara yakın yerleştirilmiştir. Yapıların bulvarla böylesine dolaysız ilişkisi dikkat çekicidir. Bu durum kadını gizleyen gelenekçi anlatımın ve mekansal kurguların tersine, kadını kentten odağına yerleştirmekte, kız öğrencileri çağdaş, eğitilmiş, görgülü davranışları ve görünüşlerinden yararlanarak kentin vitrini olarak kurgulama isteğini belirginleştirmiştir. Kız öğrencilerin doğrudan kentle bütünleşmesi, kadını duvarla ve avluyla gizleyen gelenekçi yaklaşımdan farklı bir tutumla, kadın kimliğinin toplumda üstlendiği dönüştürücü rolü ortaya koymayı amaçlamıştır.³⁶

1930'lu yıllarda hakim olan yapı politikalarının en önemlilerinden biri her kentin modern anlayışa uygun olarak planlanması ve bu doğrultuda mutlaka yeni bir "Gazi Bulvarı" veya "Atatürk Caddesi" açılmasıdır. Bu aks, kentin anayolu olarak, mutlaka "Cumhuriyet Meydanı" ile ilişkilendirilir. Ayrıca döneme ait imar hareketi kapsamında

³⁵ Durukan & Ulusu Uraz, a.g.m., ss. 40-41.

³⁶ Alpagut, a.g.m., ss. 73-78.

yer alan Gazi İlkokulu, Belediye Binası, Hükümet Konağı ve Halkevi Binaları da, bu ana cadde üzerinde veya meydanda yer alır.³⁷

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilanıyla erken Cumhuriyet Türkiye'sinin tüm kurumları yenileşme hareketinin birer parçası olmuştur. Mimari alan da yeni oluşturulan devletin ideolojisini yansıtması bakımından son derece önem arz etmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi iktidarı, ideoloji ve mimari bağlantısını en iyi şekilde kullanma yoluna gitmiştir. Ülkenin Kemalist ideolojisi doğrultusunda yapılan kamu binalarının eski düzeni ortadan kaldırılmasına, yerine Cumhuriyetin izlerini taşımasına önem verilmiştir. Binalar Cumhuriyet rejiminin somut göstergesi konumuna gelmiştir.

İkinci Meşrutiyet'le birlikte öne çıkan milliyetçilik akımı mimariyi de etkisi altına almış, Birinci Ulusal Mimari'yi yaratmıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda bu akım kendini göstermiştir. Mimar Kemaleddin ve Vedat Bey bu dönem de birbirinden önemli yapıları inşa etmişlerdir. Bu dönemde yapılan mimari eserlerde özellikle Anadolu Selçuklu motifleri kullanılmıştır. Fakat 1920'li yılların sonuna doğru ülkenin dışa açılma isteği mimariyi de etkilemiş ve yavaş yavaş yabancı mimarların etkileri kamu yapılarında kendini göstermeye başlamıştır.

Bu dönemde eğitim yapılarında özellikle Egli ve Taut gibi mimarların çalışmaları ön plana çıkmıştır. Bu dönemde yapılan okullar, moderniteyi içine alan, yenilikleri kucaklayan bir anlayışla yapılmıştır. Modern eğitimin oluşturulması için, ülkeye getirilen yabancı uzmanların önerileri doğrultusunda yeni eğitim yapıları inşa edilmiş, dönemin mimarları da üzerine düşen görevi yerine getirmiştir. Dönemin mimarları, yaptıkları okulların mekansal organizasyonuna dikkat etmiş, yeni eğitim sistemini özümseyen yapılar ön plana çıkmıştır.

³⁷ Ayşe Durukan & Türkan Ulusu Uraz, "Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olarak Halkevleri Binaları", **İTÜ Dergisi: Mimarlık, Planlama, Tasarım**, C 7, S 1, 2008, s. 41.

Cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda kızların eğitimine de özellikle önem verilmiş, bu önem de okul binalarına yansmıştır. Modernizmin ışığı altında kız enstitüleri şehrin önemli kamu alanlarından biri olmuş, önemli kamu yapılarının yanında yer almıştır. Erken Cumhuriyet ideolojisi içerisinde yer alan kadın ve erkeğin eşit derecede modernleşmesini göstermesi bakımından kız enstitülerinin şehrin merkezine inşası oldukça önem teşkil etmiştir.

Devlet, yurttaşlarının yenilikleri sindirmesi, modernizmi algılamalarını kolaylaştırmak için halkevi binalarını inşa ettirmiş, inşa ettirilen bu binaların dönemin yenilikçi karakterini taşımasına özen göstermiştir. Hükümetler, binaların otoriteyi temsil etme gücünü kullanma yoluna gitmiştir. Tavandan tabana doğru olan yenileşme hareketini, tabana yaymak için açılan halkevleri bu önemli misyonu da içinde barındırmıştır. Halkevlerinin inşası sırasında hitap balkonu, yurttaşların liderin konuşmasını dinlemeleri için meydan inşası yapılması kararı alınmıştır. Fakat yapılan “balkon” ve “meydan” dönemin diğer ülkelerinde yapılan halkevlerindeki gibi ideolojik olmamıştır. Dönemin hükümetinin simgesi olan altıoklu bayrağın, halkevlerinde bulunması, halkevlerinin ideolojik boyutunun bir başka göstergesi olmuştur. Halkevlerinin şehrin merkezinde kurulmasına özen gösterilmiş, halkevlerinin yapıldığı bulvara “Cumhuriyet Bulvarı” ya da “Gazi Bulvarı” adı verilmiştir. Cumhuriyet ideolojisi içerisinde yer alan “kadın ve erkeğin modernleşmesi” olgusu halkevleri mimarisinde de önemli bir yer oluşturmuş, temsil salonlarında bir arada oturmaları bunun önemli göstergesi arasına girmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde şehirlerin çağdaşlaşmasına önem verildiği kadar, köylerin de çağdaşlaşmasına önem verilmiştir. Köylerin eğitimi için köy enstitüleri sistemi oluşturulmuştur. Oluşturulan enstitülerin, mimarisine de önem verilmiş, hem bölgesel özellikler dikkate alınmış hem de dönemin çağdaşlaşma anlayışına sadık kalınmıştır.

Sonuç olarak, erken Cumhuriyet Türkiye'sinde, modernleşme olgusu her alanda kendini gösterirken bu hızlı değişimlerin özümsemesi, kalıcılığının artırılması, ülkede somut olarak varlığını göstermesi açısından mimari de önemli bir konuma sahip olmuştur. Modernizm anlayışının oluşturulmaya çalışıldığı bu ortamda, toplumun çağdaşlaşması için başta okulların mimarileri olmak üzere halkevleri binalarının, köy enstitüleri binalarının mimarilerine önem verilmiştir. Bu eğitim yapılarının yenilik sürecinin izlerini taşımasına özen gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alpagut, Leyla, “Erken Cumhuriyet Döneminde Kızların Eğitimi İçin Ankara’da İki Önemli Yapı: İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Kız Lisesi”, **Mimarlık Dergisi**, S 351, 2010, ss. 73-78.
- Alpagut, Leyla, **Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Ankara’daki Eğitim Yapıları**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.
- Alsaç, Üstün, **Türkiye’de Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi**, Trabzon, 1976.
- Arıtan, Özlem, “Modernleşme ve Cumhuriyetin Kamusal Mekan Modelleri”, **Mimarlık**, S 342, 2008, ss. 49-56.
- Aslanoğlu, İnci, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı**, ODTÜ Mimarlık Yayınları, Ankara, 2001.
- Batur, Afife, “1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı”, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 213-217.
- Binbaşıoğlu, Cavit, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bozdoğan, Sibel & Kasaba, Reşat, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik** (Editör), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Durukan Kopuz, Ayşe, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi Yabancı Mimarların İzleri, Franz Hillinger Örneği”, **Megaron**, C 13, S 3, Hatay, 2018, ss. 363-373.

Durukan, Ayşe & Ulusu Uraz, Türkan, “Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olarak Halkevleri Binaları”, **İTÜ Dergisi: Mimarlık, Planlama, Tasarım**, C 7, S 1, 2008, ss. 40-41.

Fortna, Benjamin, **Mektedir-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, İstanbul, 2005, İletişim Yayınları, ss. 175-176.

<http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/ata/trindex.htm> (Erişim Tarihi: 17.07.2019).

<http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/ceb/trindex.htm> (Erişim Tarihi: 17.07.2019).

<http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/han/trindex.htm> (Erişim Tarihi: 17.07.2019).

<http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/mad/trindex.htm> (Erişim Tarihi: 17.07.2019).

<http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/phi/trindex.htm> (Erişim Tarihi: 17.07.2019).

<http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/bil/pol/trindex.htm> (Erişim Tarihi: 17.07.2019).

<http://www.restoraturk.com/index.php/mimarlik/212-mimari-akim-lar-nelerdir> (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWfFrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/T%C3%BCrkiye'de_mimarlık.html (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWfFrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/T%C3%BCrkiye'de_mimarlık.html (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

https://www.google.com/search?biw=1536&bih=674&tbm=isch&sa=1&ei=B4NZXarkE8HIwQKqr4eYDQ&q=anakara+%C3%BCniversitesi%2C+siyasal+bilgiler+fak%C3%BCltesi+binas%C4%B1&oeq=anakara+%C3%BCniversitesi%2C+siyasal+bilgiler+fak%C3%BCltesi+binas%C4%B1&gs_l=img.12...108673.117849..120525...0.0..2.266.2737.0j20j2.....0....1..gws-wiz-

img.N5EWoLWqXf4&ved=0ahUKEwjg9q88YzkAhVBZFAK-HarXAdMQ4dUDCAY#img-dii=BKGGVqt4slCW3M:&imgrc=wegTY1y5KXCmQM: (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

https://www.google.com/search?q=Ankara+K%C4%B1z+Lisesi&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjpsuqD84zkAhWR1aYKHceOB60Q_AU-IESgB&biw=1536&bih=674&dpr=1.25#imgrc=f8nQPNP5ijD3PM: (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

https://www.google.com/search?q=cebeci+ortaokulu&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjf8oK73IzkAhVtxKYKHUKYDdsQ_AU-IESgB&biw=1536&bih=722#imgrc=Atk02Tux0NTcZM: (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

https://www.google.com/search?q=dil+ve+tarih+co%C4%9Frafya+fak%C3%BCltesi&tbm=isch&tbs=rimg:CfsY0gFDPr_19IjhYUBWgfC3oHNV46VfKa_1YgFnPCwVpHxkINhuMgwwZ4XNj5hzaHbN9zg9qh9y3X0BSD5Lg-YcEeAi-oSCVhQFaB8LegcEWEh3WHHra-KeKhIJ1XjpV8pr9iAR4sTmdHyruwgqEgkWc8LBWkfGQh-HA-GAWQxESB6yoSCQ2G4yDC9nhcEa_1GD_1JkU8kOKhIJ2PmHNods33MRb1exgcgPvkvqEgmD2qH3LdfQFBHnSvA-RajQAhSoSCYPkuD5hwr4CEWRLcyFU-OPs0&tbo=u&sa=X&ved=2ahUKEwiA85HD8IzkAhXRfFAKHfrWBEYQ9C96BAg-BEBs&biw=1536&bih=674&dpr=1.25#imgrc=f05W7hVCNjsL2M: (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

https://www.google.com/search?q=halkevleri+binalar%C4%B1&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiXj6ux9YzkAhXNR5oKHbZPDU4Q_AU-IESgB&biw=1536&bih=674#imgdii=gJUl-brWNhHnM:&imgrc=j5lsVfNfSy9avM: (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

<https://www.google.com/search?q=izmir+gazi+ortaokulu&tbm=isch&tbs=rimg:CYxKFwhNFA5MijZ6TG0q163K>

KRIWtByHnCLzvHSRe-
 FAJHU8sDIaEVöBW896TBC0Mch9rAJha-
 gudtUvdO9sNB1L1XCoSCZnpMbSrXrcoE-
 bIGXoxBQje_1KhIjpEha0HIe-
 cIsRz0TpT6rvRM8qEgnO8dJF4UAkdRFS0H6ecdk0NyoSCTy
 wMhoRWgFbEfT-
 nUPJHe3vOKhIjz3pMELQxyH0RriCe_ljmgGOAqEgmsAmF
 qC521SxF9Eb-
 PaqZI4oioSCd072w0HUvVcEYbnyaYBJMcF&#tbo=u&#sa=X&
 ved=2ahUKEwjghtn29IzkAhUCb1AKHdn7DBIQ9C96BAg-
 BEBs&#biw=1536&#bih=674&#dpr=1.25#imgrc=jPT3_ZoTWv-
 65M: (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

- Keskin, Yıldız, “Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Devrim Mimarisi Olarak Köy Enstitüleri’ne Resmi Geçiş”, **Mimarlık**, 1998, S 284.
- Kul, F. Nurşen, “Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları”, **Mimarlık Dergisi**, S 360, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=374&RecID=2862> (Erişim Tarihi: 15.06.2019).
- Ozan, Mert, **BAUHAUS Okulu ve Erken Cumhuriyet Dönemi İç Mimarisine Etkileri**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 96.
- Özorhon, İlker Fatih, **Mimarlıkta Özgünlük Arayışları: 1950-60 Arası Türkiye Modernliği**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008.
- Sözen, Metin, **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- Yavuz, Yıldırım, **Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi**, ODTÜ Mimarlık Yayınları, Ankara, 1981.

MACAR ELÇİLERİNİN GÖZÜYLE GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TÜRK DEVRİMLERİ

Müjdat KARAGÜLMEZ*

ÖZET

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Macaristan arasında 18 Aralık 1923 yılında bir “*Dostluk Anlaşması*” imzalanmıştır. Böylece, Mondros Mütarekesi sonrasında kesintiye uğrayan resmi temaslar yaklaşık 5 yıl aradan sonra yeniden tesis edilmiştir.

İmzalanan dostluk anlaşmasının maddeleri gereğince 1924 yılının Mayıs ayında her iki ülkede de Elçilikler açılmıştır. Atatürk, yakın arkadaşları olan Hüsrev Gerede'yi Budapeşte'ye elçi olarak atarken, Macaristan Kral Naibi Amiral Horthy de Orta Doğuyu yakından tanıyan deneyimli bir diplomat olan László Tahy'i (1924-1933) Türkiye'ye elçi olarak atamıştır. Her iki lider de Türk-Macar ilişkilerine en çok katkı yapabilecek deneyimli diplomatları seçmiştir. İlk Macar elçisi Tahy'nin ardından sırasıyla Mihály Arnóthy Jungerth (1934-1935) ve Zoltán Máriássy (1935-1941) Türkiye'de görev yapmışlardır. Her üç Macar elçisi de güven mektuplarını sunmalarından sonra yazdıkları raporlarda Atatürk'ten övgüyle bahsetmişler ve onun muhteşem bir görüntüsünün olduğunu söylemişlerdir. Macar elçileri Atatürk ile ilk tanışmalarının ardından görev yaptıkları dönemde Atatürk'ün siyasi hayatı ve özel hayatı hakkında da çok sayıda rapor yazmışlardır. Macar elçileri, Türkiye'nin iç ve dış meselelerini yakından takip ederken Türkiye'de gerçekleştirilen devrimler hakkında da çok sayıda rapor

* Öğr. Gör. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Hava Astsubay Meslek Yüksekokulu, İzmir, mkaragulmez@msu.edu.tr.

yazmışlardır. Bu raporlar, özellikle 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen devrimlere aittir.

Bu çalışmanın amacı, Türklerle yakın dostluk bağları olan Macaristan'ın Türkiye'ye gönderdiği elçilerinin gözüyle Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü anlatmak ve Türk devrimleri üzerine yabancı diplomatların gözüyle bir değerlendirme yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Macar İlişkileri, Macar Elçileri, Dış Politika, Atatürk Devrimleri, Elçilik Raporları, Macar Milli Arşivi.

**GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK AND TURKISH
REVOLUTIONS IN THE EYES OF HUNGARIAN
AMBASSADORS**

ABSTRACT

After the success of the National Struggle between Turkey and the Republic of Hungary in the year December 18, 1923 a “friendship agreement” was signed. Thus, official contacts which were interrupted after the Armistice of Mudros were re-established after approximately 5 years. In accordance with the provisions of the signed friendship agreement, embassies were opened in both countries in May 1924. While Atatürk appointed his close friend Husrev Gerede to Budapest as ambassador, Hungary Regent, Admiral Horthy, a seasoned diplomat who knew the Middle East Tahy of László (1924-1933) was appointed as ambassador to Turkey. Both leaders have selected experienced diplomats to make the most contribution to Turkish-Hungarian relations. After the first Hungarian ambassador Tahy of László, Mihály Arnóthy Jungerth (1934-1935) and Zoltán Máriássy (1935-1941) had served in Turkey. All three Hungarian ambassadors praised Atatürk in their reports after submitting their letters of trust and said that he had a magnificent image. Hungarian ambassadors wrote many reports about Atatürk's political and private life during their term of office after their first meeting with Atatürk. Hungarian ambassadors, Turkey's domestic and foreign affairs have followed closely and also wrote a number of reports about the reforms in Turkey. These reports belong to the revolutions, especially in the 1930s.

The aim of this study is that close bonds of friendship with Turkey through the eyes of the messengers sent by Hungary to Turkey to tell Gazi Mustafa Kemal Atatürk and make an assessment on the Turkish revolution through the eyes of foreign diplomats.

Keywords: Turkish-Hungarian Relations, Hungarian Ambassadors, Foreign Policy, Atatürk Revolutions, Embassy Reports, Hungarian National Archive.

GİRİŞ

Türklerle Macarlar arasındaki dostane ilişkiler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artmış ve bu pozitif havanın devamında Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Almanya'nın yanında savaşa dâhil olmuşlardır. Macarlar, savaş süresince Osmanlı Devleti'ne çeşitli yollarla yardım ederken Osmanlı askerleri de Galiciya cephesinde müttefiklerine önemli yardımlarda bulunmuş ve ortak düşmanlarına karşı savaşmışlardır.¹ Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ortak düşmanlara karşı aynı safta yer almaları, siyasi, iktisadi ve kültürel alanda Türkleri ve Macarları daha da yakınlaştırmış ve Türk-Macar dostluğunu güçlendirmiştir.² Nitekim Birinci Dünya Savaşı Almanya'nın başını çektiği İttifak Devletlerinin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Alınan ağır yenilgi sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti yıkılmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun parçalanmasının ardından Avusturya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya gibi Macaristan da bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.³ Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra Türkler ise Mustafa Kemal önderliğinde işgallere karşı çıkarak Milli Mücadeleyi başlatmışlardır.

Macarlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadele yıllarında Türklere büyük destek sağlamışlar ve Türklerle siyasi ilişkiler tesis edebilmek amacıyla bazı girişimlerde bulunmuşlardır.⁴ Milli Mü-

¹ Müjdat Karagülmez, **Atatürk Dönemi'nde Türkiye'deki Macar Elçileri ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2018, s.13.

² Melek Çolak, "Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 1, S 2 (Güz 2000), s.63.

³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, C 1-2, 14.basım, Alkım Yayınevi, Ankara 2004, s.177.

⁴ Yücel Namal, **Türk Kaynakları Işığında Türk-Macar İlişkileri (1923-1950)**, Lambert Academic Publishing-Türkçe Özel Seri, 2017, s.65-66.

cadele yıllarında Macarların yakın desteğini hisseden Türkler, Avrupa'da her şeyden çok Macarlara güvenmişler ve Macarlar da manevi olarak hiçbir millete olmadığı kadar Türklere yakınlık duymuşlardır.⁵ Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki ilişkiler Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması sonrasında kesilirken, Türkler ve Macarlar arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden sağlanması uzun zaman almıştır.⁶

Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk-Macar Diplomatik İlişkilerinin Yeniden Tesis Edilmesi

Türk-Macar Dostluk Anlaşması ve Türkiye'de Macar Elçiliğinin Açılması

Türk-Macar ilişkilerinin XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde giderek gelişmeye başladığı görülmektedir.⁷ Bu dönemde Türkler ve Macarlar arasındaki "*kardeşlik*" bağları daha da kuvvetlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler imzaladıkları antlaşmaların maddeleri gereğince bir süre sağlanamasa da Lozan görüşmeleri devam ederken bir Macar heyeti, Anadolu'ya gelerek Türk yetkililer ve Mustafa Kemal Paşa ile bazı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerin neticesinde Lozan Antlaşmasından sonra bir dostluk antlaşması imzalanmış ve 1924 yılında her iki ülkede elçilikler açılmıştır.⁸

Macaristan Türkiye ile iyi ilişkiler tesis etmenin önemini henüz Anadolu'da devam eden Milli Mücadele döneminde fark etmişti. Macaristan için Türkiye potansiyel bir partnerdi.⁹ Macar hükümeti Lozan

⁵ Gyula Németh, "Törökök és Magyarok", **Törökök és Magyarok I**, Budapest 1990, s.26.

⁶ Kesilen resmi ilişkiler 18 Aralık 1923 yılında imzalanan "*Dostluk Anlaşması*" ile yeniden tesis edilmiştir.

⁷ Melek Çolak, 19 Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması, **Toplumsal Tarih**, C 15, S 89, Mayıs 2001, s.4-9.

⁸ **Külügyi Közlöny**, "Közlemények", 2. szám, 1924, s.2.

⁹ Ágnés Tóth, **Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az ataturki aranykor időszakában**, Grotius E-Könyvtár, 2009, s.16.

Konferansı'nda Türk yetkililerle temas kuramayınca 1923 yılının Ocak ayında Jenő Ruskay adında bir Kurmay Yüzbaşıyı Ticaret Ataşesi sıfatıyla Anadolu'ya göndererek, Türklerle temasa geçmiştir.¹⁰ Ruskay'ın asıl görevi, Türk ve Macar hükümetleri arasında siyasi ve askeri ilişkiler tesis etmektir.¹¹ Macar hükümeti Ruskay'a resmi görevini gizli tutmasını izah etmiş ve kendisini, iki ülke arasında yatırım olanaklarını araştırarak Türk ve Macar tarafları arasında ekonomik ilişkiler tesis etmek maksadıyla gönderilen bir yetkiliymiş gibi tanıtması emrini vermiştir. Trianon Antlaşması'nın ağırlığını halen hissetmekte olan Macarlar, İtilaf Devletlerinin tepkisini de bu yolla engellemeye çalışmıştır.¹²

Ruskay, Yunanistan'a ait bir gemi ile yola çıkarak deniz yolu aracılığıyla 10 Ocak 1923 tarihinde İzmir'e ulaşmıştır. İzmir'de Türk yetkililer ile bir dizi görüşmeler yapan Ruskay, 12 Ocak tarihinde şehirden ayrılarak Alaşehir, Uşak, Afyon ve Eskişehir istikameti üzerinden 17 Ocak'ta Ankara'ya ulaşmıştır.¹³ Ruskay'ın asıl amacı Mustafa Kemal ile görüşmektir. İktisat Kongresinin 17 Şubat'ta başlaması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa İzmir'de bulunmaktaydı. Ruskay, Ankara'ya geldiğinden beri Mustafa Kemal Paşa ile tanışma fırsatı bulamaması sonrasında İzmir'e geçmişti. Ruskay, Türkiye Dışişleri Bakanlığı üzerinden yapılan ön talep sonrasında 16 Şubat tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal ve Ruskay arasında yaklaşık 20 dakikalık bir görüşme gerçekleşmiştir. Ruskay, görüşmede öncelikle Kral Naibi Horthy ve Macar ordusunun yanı sıra Macar halkının Türk zaferi ile ilgili dostça duygularını ifade ederek selamlarını iletmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu içten sözlerine karşılık

¹⁰ Emre Saral, **Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s.151.

¹¹ Lajos Árokay, 'A Rejtett Magyar Katonai Attasé Szolgálat Tevékenységére 1923-1928 Között', **Hadtörténelmi Közlemények**, 4. Szám, XXX. Évfolyam, Budapest 1983, s.580.

¹² **MOL**, K 64, 7. bağ, 32. başlık, 3 Nisan 1923 tarihinde Ruskay'ın Ankara misyonu ile ilgili Berlin'den gönderilen rapor.

¹³ **MOL**, K 64, 7. bağ, 32. başlık, 18 Ocak 1923 tarihli ve 3-pol sayılı rapor.

Ruszkay'a teşekkürlerini ileterek Türkiye'de açılması muhtemel olan Macar Elçiliği hakkında bazı sözler sarf etmiştir.¹⁴

Ruszkay, Mustafa Kemal ile görüşmesinin ardından Ankara'ya dönmüş ve uzun bir süre Türkiye'de kalarak pek çok Türk yetkili ile görüşme gerçekleştirmiştir. Ruszkay'ın girişimleri sonrasında Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanması, iki ülke arasında tesis edilmek istenen diplomatik ilişkilerin başlamasına olanak sağlamıştır. Ruszkay'ın büyük çabaları sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti ile Macaristan arasında 18 Aralık 1923 tarihinde İstanbul'da "*Dostluk Anlaşması*"¹⁵ imzalanmıştır.

Türk-Macar Dostluk Antlaşması'nın her iki ülkenin meclisi tarafından onaylanması ardından Macar temsilciliği 1924 yılında İstanbul'da açılmıştır. Macar elçiliğinin açılmasından sonra ilk Macar elçisi olarak László Tahy görevlendirilmiştir.¹⁶ 13 Temmuz 1924 yılında İstanbul Nişantaşı'nda Macar Elçiliğinin resmi açılış töreni gerçekleştirilmiş ve törene Türkiye'de bulunan bazı Macar bilim adamları da katılmıştır.¹⁷

Macar Elçileri ve Atatürk

Türklerin yurdunu düşmanlardan kurtarması ve bağımsız bir Türk Devleti kurması Macarlarda büyük sevinç yaratmıştır. Macarlara göre, Mustafa Kemal Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mücadeleyi bırakmamıştı, Anadolu'da yeni bir ordu kurmuş, Türk halkını bağımsızlığı için birleştirmişti. Sadece 3 sene içinde yurdunu düşmanlardan temizlemişti. Avrupalıların iki yüz yıldan daha uzun zamandır Osmanlı

¹⁴ MOL, K 64, 7. bağ, 32. başlık, Ankara I'in Kemal Paşa ile tanışması hakkında 17 Şubat 1923 tarihli rapor.

¹⁵ **Magyar Törvények 1924 évi Törvéncikkék**, "Barátságai szerződés Magyarországgal és Törökországgal közzét", Codex Kiadás, Budapest 1924, s.170-171.

¹⁶ Pál Pritz, **Iratok a Magyar Külügyi Szolgálat Történetéhez 1918-1945**, Akadémiai Kiadó, Budapest 1994, s.120.

¹⁷ Eminalp Malkoç, "Türk-Macar Akademik İlişkilerinde Erken Cumhuriyet Dönemi'nden Bir Kesit: Macar Profesörlerin 1924 Türkiye Gezisi", **Macar Kardeşler**, Ed.Yeliz Okay, Doğu Kitapevi, İstanbul 2012, s.85-86.

Devleti üzerinde emelleri vardı ve bunu neredeyse Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte başaracaklardı. Nitekim Türk ordusu Yunanlıları Sakarya Nehri çevresinde büyük bir kahramanlık ile püskürtmüş ve bu zaferden sonra Doğu'nun durumu değişmeye başlamıştır. Macarlar Atatürk'ü ulusal bir kahraman, devlet adamı, siyasetçi ve büyük reformları gerçekleştiren bir lider olarak tanımlamış, O ülkesini, Türkiye'yi özgürlüğüne kavuşturmuştur. Ülkesini cesaretle ve büyük irade ile kurtardıktan sonra reformlar ile ülkesini baştan aşağıya yenilemiştir. Milli Mücadele'deki liderliği, yeni bir devlet kurması ve gerçekleştirdiği inkılaplar ile kendi ülkesinin sınırlarının ötesinde Müslüman dünyasında da muazzam manevi canlanma hareketi başlatmıştı ve bu "*Doğu'nun uyanışı*" olarak adlandırılmıştır.¹⁸

Atatürk'ün öncülük ettiği siyasi ve ekonomik yenilikler Türkiye'nin hızlı bir şekilde kalkınmasına öncülük etmiştir. Macarlara göre Atatürk'ün eseri olan Türkiye Cumhuriyeti, Orta Doğudaki diğer Müslüman devletlere de bir örnek olmuştur. Ayrıca Türkiye, komşu devletlerle iyi ilişkiler tesis etmeye önem vermişti. Bu barışçıl politikası ile revizyon politikasının karşısında kendine yer edinmiştir. Macarlara göre Atatürk ismini tarihe altın harflerle yazdıran büyük bir liderdir.¹⁹

Macar tarihçisi ve paleograf Fekete, Atatürk hakkında yazdığı bir yazısında, Atatürk'ün fikirlerini kendi istediği gibi gerçekleştirme hakkını kullanmayıp her şeyde milletin arzusunu ve iradesini kesin olarak dikkate aldığını ve Türk milletine olan sevgisinin yanında hemen hemen hiçbir his ve ihtiras taşımadığını ifade etmiştir.²⁰

Macarlar, Milli Mücadele'den ve Atatürk'ten övgü dolu sözlerle bahsederken, Türkiye'ye atanan ilk Macar elçisi olan László Tahy'nin Macaristan Krallığı'nın elçisi sıfatıyla Türkiye'de çalıştığı dönem

¹⁸ Horváth Béla, "Kemál Atatürk", *Új Idők*, XLIV. Évfolyam, 47. Szám, 20 November 1930, s.61-62, (61-63).

¹⁹ György Hazai, "Musztafa Kemál Atatürk", *Világtörténet*, 2. Szám, 1983, 73-74 (s.67-69).

²⁰ Lajos Fekete, *Az Új Törökország (Yeni Türkiye)*, Budapest 1939, s.5-6.

(1924-1933), Türk-Macar ilişkilerinin tarihte olmadığı kadar iyi seviyeye ulaştığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir.²¹

Tahy'nin Türkiye'ye Macaristan elçisi olarak atanması, 29 Aralık 1923 tarihinde Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından da uygun görülmüştür.²² Türkiye ile yakın ilişkiler tesis etmeye büyük önem veren Macaristan Kral Naibi Miklós Horthy, 7 Şubat 1924 tarihinde Türkiye'ye atanan Macar elçisi László Tahy hakkında Cumhurbaşkanı Atatürk'e bir mektup göndermiştir. Horthy mektubunda, Tahy'nin önceki görevlerinde gösterdiği büyük beceri ve sadakati Türkiye'de de göstereceğinden emin olduğunu ve Türkiye'nin Milli Mücadele'de göstermiş olduğu askeri başarıların kendisinde uyandırdığı hayranlığı Tahy aracılığıyla ifade etmek istediğini belirtmiştir.²³

Tahy 11 Mayıs 1924 Pazar günü Cumhurbaşkanı Atatürk ile görüşmüş ve güven mektubunu kendisine takdim etmiştir. Tahy öncelikle Horthy'nin ve Macar halkının selamlarını iletmiş, güven mektubunu sunarken iki millet arasındaki ilişkilerin daha iyi seviyeye çıkarılması için elinden gelenin en iyisini yapacağını belirtmiş ve bunun için gereken tüm fedakârlığı göstereceğini ifade etmiştir.²⁴ Güven mektubunu sunmasının ardından Atatürk ise Tahy'nin Macar elçisi olarak görevlendirilmesinden büyük mutluluk duyduğunu belirtmiş ve aynı dostane ve sıcak hisleri Türk milletinin Macarlara karşı beslediğini ifade etmiştir.²⁵ Tahy, Türkiye'deki 10 yıla yakın görev süresi boyunca Türk diplomasi çevrelerinde takdir edilen biri olmuş ve Türk devlet adamlarıyla ve Türk halkıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Gazeteler ondan "*memleketimizi seven bir diplomat*" olarak bahsetmişlerdir.²⁶ Macar elçisi görev aldığı bu süreçte, Türkiye'deki Macar algısının kamuo-

²¹ Karagülmez, **a.g.e.**, s.256.

²² **BCA**, 30.10, 131.936.13, Dosya: 11413, 29.12.1923.

²³ Namal, **a.g.e.**, s.66-67.

²⁴ Namal, **a.g.e.**, s.67; **Ayın Tarihi**, C 3, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran 1340, No:7,8,9,10, s.273-274.

²⁵ Namal, **a.g.e.**, s.68; Saral, **a.g.e.**, s.168-169; **Ayın Tarihi**, 1340, s.273-274.

²⁶ Namal, **a.g.e.**, s.69.

yunda ve diplomasi çevrelerinde olumlu anlamda yer edinmesinde etkili olmuştur. Bu özellikle, Macaristan Krallığı'nın Başbakanı Gyula Gömbös'ün 1933 yılının Ekim ayında Ankara'yı ziyaret ettiğinde, Mustafa Kemal Atatürk ve Ankara halkının Gömbös'ü büyük bir coşku ve sempati ile karşıladığında ortaya çıkmıştır.²⁷

Türkiye'de geçirdiği uzun dönemin ardından Tahy, kendisine başka bir görev verilmesi nedeniyle 27 Kasım 1933 tarihinde Ankara'dan ayrılmıştır. Tahy'nin Türkiye'den ayrılmasından sonra Hâkimiyeti Milliye gazetesi sayfasında:²⁸ "*Türkiye'de bulunduğu süre zarfında Türk vatanının inkılaplarını ve yükselişini yakından görüp anlayan değerli diplomata yeni vazifesinde başarılar dileriz*" şeklinde kısa bir veda yazısı paylaşmıştır.

Görev yaptığı dönemde Türk-Macar ilişkilerinin her alanda gelişmesine büyük katkı sağlayan László Tahy'nin Macaristan'ın temsilcisi olarak Milletler Cemiyeti'ne ataması yapılmıştır. Tahy'nin yerine Mihály Arnóthy Jungerth atanmıştır. Mihály Arnóthy Jungerth, XX. yüzyıl başlarında Macar dışişlerinde hizmet veren önemli bir diplomatı.²⁹ Jungerth, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ruslara esir düşen Macar askerlerinin Macaristan'a tekrar iade edilmesi sürecinde önemli görevler üstlenmiş ve buradaki hizmeti nedeniyle takdir edilmiştir. Jungerth, Sovyet Rusya ile yapmış olduğu müzakerelerden sonra Macaristan Dışişleri Bakanlığı'nca "*Rus Uzmanı*" olarak anılmıştır.³⁰

Jungerth, 9 Ocak 1934 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e geleneksel seremoni eşliğinde güven mektubunu sunmuştur. Güven mektubunu sunduktan sonra Atatürk ile Jungerth arasında bir saate yakın bir sohbet gerçekleştirmiştir. İkili

²⁷ **Magyar Országgyűlési Almanach 1935-1940 (Macar Meclis Almanacı)**, s.539-540.

²⁸ **Hâkimiyeti Milliye**, "M. Tahi Gitti", 28 İkinci teşrin (Kasım), s.3.

²⁹ Jungerth Arnóthy Mihály, **Moszkvai Napló**, Haz. Sipos Péter-Szűcs László, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest-1989, s.5.

³⁰ Seres Attila, **A magyar-Szovjet Diplomáciai és Kereskedelmi Kapcsolatok Főbb Problémái 1922-1935**, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2006, s.8.

arasında gerçekleşen uzun görüşmede, Türkler ve Macarlar arasındaki tarihsel akrabalık meselesi konuşulmuştur. Konuşma süresince Atatürk'ün engin dil ve tarih bilgisi, fikirleri Macar elçiyi oldukça etkilemiştir.³¹

Konuşmanın devamında, Atatürk'ün Macar elçiye söyledikleri önem arz etmektedir: "Eğer iki ülke birbirine sınır komşusu olduğu zaman akrabalıklarını bilerek, birbirlerine yaslanarak bu akrabalık bağlarını korumuş ve güçlerini geliştirmiş olsalardı, son yüzyıllarda Doğu Avrupa tarihi tamamen başka yön alabilirdi."³²

Jungerth, Türkiye'deki görevine devam ederken Macar hükümeti onu 1934 yılında, Sovyet Rusya ile gerçekleştirdiği müzakerelerde görevlendirerek Roma'ya göndermiştir.³³ Roma'daki görüşmelerde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin tesis edilmesine karar verilmiştir.³⁴ Roma'daki antlaşmadan sonra Macaristan Kral Naibi Horthy ve Sovyet hükümeti ayrı ayrı olarak Jungerth'in Moskova'ya elçi olarak atanması konusunda talimat vermiştir.³⁵ Bu gelişmelerin devamında "*Sovyet Uzmanı*" olarak bilinen Mihály Arnóthy Jungerth, 1934 yılının Nisan ayında Moskova'daki Macar elçiliğinin başına geçmiş³⁶ ve Sovyet Rusya'da görev alan ilk Macar elçisi olmuştur.³⁷

Jungerth'in başka bir görev nedeniyle Türkiye'den ayrılması nedeniyle Macaristan Krallığı, yeni Ankara elçisi olarak Zoltán Máriássy'yi (1935-1941) atamıştır.³⁸ Máriássy, Budapeşte'deki Türk

³¹ Melek Çolak, "Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 27, Bahar 2010, s.378-380.

³² MOL, K-63, 289. bağ, 32/7, 10 Ocak-1934 ve 2/fön-pol. sayılı rapor.

³³ Saral, **a.g.e.**, s.109-110.

³⁴ PTI, 972. Fond, 3. örzési egység, s.550.

³⁵ Sipos Péter-Szűcs László, "Orosz Oriantáció 1920 után ", **História**, X. Évfolyam, 2-3. Szám-1988, s.26.

³⁶ PTI, 972. Fond, 9. örzési egység, s.102.

³⁷ Seres, **a.g.e.**, s.147.

³⁸ **Budapesti Hírlap**, "Személyi változások a magyar diplomáciái karban", 15 Mayıs-1935-Çarşamba, s.3.

Elçiliğinin vermiş olduğu bilgilerde Macar dışişlerindeki "en iyi ve geleceği en parlak diplomatlardan birisi" olarak gösterilmiştir.³⁹

Máriássy 10 Temmuz 1935'te saat 6'da, her zamanki resmi törensel çerçevede güven mektubunu Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Atatürk'e takdim etmiştir. Güven mektubunu teslim etmesinden sonra Atatürk, yaklaşık olarak bir buçuk saatten daha fazla süre Máriássy ile bir sohbet gerçekleştirmiştir. Sohbet sırasında Atatürk'ün Fransızca'yı iyi bir şekilde kullandığına tanık olan Macar elçisi, bundan etkilenmiş ve Macar Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda şu ifadelerle yer vermiştir:⁴⁰ "Gazi, Fransızca'yı iyi konuşuyor ve bu dilde kendini gayet rahat ve serbest bir şekilde ifade edebiliyor. Bunu şahsen de öğrenmiş oldum, çünkü duyduğum kadarıyla olağanüstü bir şekilde sözü birçok defa Fransızcaya çevirdi ve bazen dakikalarca bu dilde konuşabildi."

Macar elçisi, Atatürk ile gerçekleştirdiği görüşmenin başında Macaristan Kral Naibi Horthy'nin selamlarını iletmiş ve Horthy'nin Türklerle karşı olan derin sevgisinden bahsetmiştir. Atatürk, Macar elçisinin bu sıcak sözlerine karşılık teşekkür etmiş ve Macar elçisine, Türk milleti için beslediği güzel duyguların aynısını kendisinin de Macaristan ve Macar halkı için beslediğini Horthy'e iletmesini rica etmiştir.⁴¹

İkili arasındaki sıcak sohbetin devamında Atatürk, "favori teması olan Türk-Macar ortak kökenine, sonra Türklerin prehistoryasına ya da Onun tarafından oluşturulan ve bütün halkların medeniyeti Türklerden aldığı" teorisine geçmiştir.⁴² Atatürk'ün bu konu hakkındaki derin bilgileri karşısında Macar elçisi şaşkınlığını gizleyememiştir. Atatürk'ün muhteşem bir görüntüsünün olduğunu söyleyen Macar elçisi, Onun sade bir onur ve coşku ile felsefe ve filoloji deyimlerinin Türkçeden alıntı olduğunu göstermeye çalıştığını söylemiştir. Atatürk, Macar elçilerinin güven mektuplarını sunmaları esnasında politik konuşmalar yapmak

³⁹ BCA, 030.10.233.568.11., 14.04.1935.

⁴⁰ Karagülmez, a.g.e., s.54-55.

⁴¹ MOL, K 63, 11 Temmuz-1935, Ankara ve 72-pol. fön sayılı rapor.

⁴² Çolak, "Atatürk, Macarlar ve Türk...", s.380.

yerine, iki ülke arasındaki dil ve tarih meseleleri üzerine konuşmayı tercih etmiştir.⁴³

Atatürk döneminde görev yapan üç elçi de çalıştıkları süre boyunca iki "kardeş" ülke arasındaki ilişkilerin daha da iyileştirilmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Macaristan hükümeti bu dönemde, Türkiye'deki temsilciliklerinde görev alan elçilerini özenle seçerek vazifelendirmiştir. Macar elçileri, Türk-Macar ilişkilerindeki rollerinin yanı sıra Macaristan ile Doğu arasında bir köprü görevi görmüşlerdir.⁴⁴

Macar Elçilerinin Gözüyle Türk Devrimleri

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından ulus bir devlet olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, kısa zaman içerisinde Atatürk önderliğinde önemli devrimler yapmış ve bu devrimler tüm dünya tarafından dikkatle izlenmiştir. Türkiye'deki devrimleri yakından izleyen ve hayran kalan milletlerden birisi de Macarlar olmuştur. Macarlar, Atatürk'ün yarattığı yeni Türkiye'ye büyük bir sempati ile yaklaşmışlardır.⁴⁵ Ünlü Macar Türkoloğu Gyula Németh, 1934 yılında Atatürk'e yazmış olduğu mektubunda Atatürk'ten, "*kudretli iradesi altında dünyayı hayrete bırakan devrimler yapmış Ulu Gazi*" şeklinde bahsederken, kendisine beslediği derin saygıyı belirtmiş ve Türk devrimlerine olan hayranlığını dile getirmiştir.⁴⁶

Yine, Milli Mücadele döneminde Türklere büyük destek sağlayan Macar Turancıları da yeni Türkiye'nin yükselişini ve devrimleri yakından takip etmişlerdir. Macar Turancılarından Alajos Paikert, Turán Dergisi'nde çıkan bir yazısında Milli Mücadele'den başarıyla ayrılan Türklere ve Atatürk'ten sıcak sözlerle bahsetmiştir. Paikert yazısında; "*Mustafa Kemal'in kazanmış olduğu büyük zaferin ardından Türk*

⁴³ MOL, K 63, 11 Temmuz-1935, Ankara ve 72-pol. fön sayılı rapor.

⁴⁴ Karagülmez, a.g.e., s.56.

⁴⁵ Melek Çolak, "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)", 5. Uluslararası Atatürk Kongresi, Bildiriler, C 2, 2005, s.1258-1260.

⁴⁶ OSZK Kézíráttár (Ulusal Széchenyi Kütüphanesi El Yazmaları), Gyula Németh hıyatéka, Fond 121-322, 14.09.1934 tarihli mektup.

milletinin eski parlak günlerinin tekrar yükseldiğini, eziyet çekmiş, aşağılanmış soylu Türk milletinin uzun bir rüyadan uyandığını hissediyoruz” şeklinde bir ifadeye yer vererek Macarların Türklere duyduğu sempatiyi açıkça dile getirmiştir. Paikert’e göre Atatürk, milletini utanç verici esaretten kurtarmıştır. Parlak zaferlerinden sonra zar zor dinlenmiş, önemli devrimler gerçekleştirmiş, okullar kurmuş, yollar ve demiryolları inşa etmiş, telsiz istasyonları, fabrikalar, sulama kanalları ve tesisler kurmuştu. Yani, ülkesini sil baştan yeniden inşa etmiş ve Türkiye’nin çehresini değiştirmiştir. Yazısının devamında Macar Turancılarının Türklere ve Atatürk’e karşı duyduğu sevgiyi ve sempatiyi anlamak mümkündür:⁴⁷

“Seni kalpten selamlıyoruz şanlı ve muzaffer Başkumandan ve güçlü devlet adamı. Bugün hüznü ve üzücü köleliğimizi sizinle hissediyoruz. Sizin kahramanca örneğinden güç alıyoruz ve umudumuz kırılmıyor. Çünkü biliyoruz ki karanlık geceden sonra parlayan bereketli bir gün gelecek.”

Atatürk döneminde Türkiye’deki değişime bire bir şahit olan Macar elçileri, Türkiye’nin iç ve dış siyasetine önemli derecede ilgi duyar-ken üzerinde durdukları diğer bir konu da Türkiye’deki devrimler ve yenilikler olmuştur. Macar elçilerinin bu konu hakkında Macaristan Dışişleri Bakanlığı’na çok sayıda rapor göndermeleri bunun açık birer kanıtı niteliğindedir.⁴⁸

“Gelişen devletlere veya medeniyetlerin beşiği olan ülkelere bakıldığında büyük ilerlemeler uygun koşullar altında mümkündür. Cahillik ve dini fanatıklık ile boğuşan ülkelerde bu ilerlemeler çok zor gerçekleşir. Bu

⁴⁷ Alajos Paikert, “Musztafa Kemál pasa (Mustafa Kemal Paşa)”, **Turán**, III. IV Évnyed, 25. Szám, 1922, s.138-139.

⁴⁸ Macar Dışişleri Bakanlığı’nda Türkiye’yle ilgili arşiv belgelerinin bir kısmı II. Dünya Savaşı sonlarına doğru Almanların arşiv binasını bombalaması nedeniyle tahrip olmuştur. Özellikle 1924-1928 yılları arasındaki arşiv belgeleri eksiktir. Konu hakkında bkz. Müjdat Karagülmez, “Türk Dış Politikası Araştırmalarında Macar Arşiv Belgelerinin Yeri ve Önemi”, **Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü Uluslararası Sempozyumu**, (07-09 Nisan 2016, İstanbul), Bildiriler, Ankara 2017, s.543-574.

koşullar altında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başka seçeneği yoktu. Avrupalı emperyalist devletlere karşı bütün riskleri almak zorundaydı. Bunun için de üzerine düşen büyük sorumluluğun farkında olarak büyük güçlere karşı ülkesini birleştirdi ve Sevr'e karşı çıktı. İç savaşı da yenmesi gerekiyordu. Türk Devletinin kurulması ve sonrasındaki reformlarla da Türk Devleti karanlıktan aydınlığa çıkacaktı.” Macar elçisi Tahy'nin bu sözleri Türkiye'deki reform hareketlerinin hangi yönde ilerlemesi gerektiğini açık şekilde ortaya koymaktaydı.⁴⁹

1930'lu yıllardaki devrim ve yenilik hareketlerine bakıldığında Macar elçilerinin üzerinde önemle durduğu meselelerden birisi Türkiye'de gerçekleşen Türk dil devrimi ve sonrasında yaşanan süreç olmuştur. Atatürk'ün, Macar Türkoloji'sinden ve Macar Türkologların çalışmalarından önceden haberi vardı ve bu nedenle Türkiye'de gerçekleştirmek istediği dil devrimiyle ilgili olarak Macar Türkolojisinden faydalanmak istemişti. Atatürk, dil devrimi hazırlığındayken Latin alfabesinin incelenmesinin yanında Macar alfabesini de incelemiştir. Yine bu süreçte Macaristan'da eğitim alan ve Macarca bilen Türklerin dil devriminin aşamalarında yer almaları Türk ve Macar dostluğunun ve Türk-Macar kültürel bağlarının ne denli sağlam olduğunun kanıtı olarak öne çıktığı görülmektedir.⁵⁰

Macar elçisi Tahy yazmış olduğu bir raporda, Cumhuriyetin kuruluşunun yıl dönümünün her geçen yıl yurttan daha da coşkulu kutlandığını ifade ederken Atatürk'ün 1928 yılındaki Cumhuriyet kutlamaları çerçevesinde Meclis'te gerçekleştirdiği konuşmada yeni Türk alfabesinin kabulünden önemli beklentilerinin olduğunu ve kısa zaman içinde yüzyıllardır devam eden bir eksikliğin ortadan kaldırılarak okur-yazarlıkta büyük bir artışın beklendiğini ifade ettiği aktarılmıştır. Macar elçisi, Atatürk'ün dil devrimine çok büyük önem verdiğini ve

⁴⁹ MOL, K 63, 287. bağ, 32. başlık, Ankara, 3 Kasım 1928 tarihli ve 45-pol sayılı sapor, s.7-8.

⁵⁰ Macarların gözünden Türk dil devrimi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Melek Çolak, “Macarların Gözü ile Atatürk ve Türk Dil Devrimi”, **15th International Conference on Turkish Linguistics (ICTL)**, Szeged-Macaristan, August 20-22 2010, Studia Uralo-Altaica (49), s.202-208.

gerçekleşen dil devriminin yardımı ile Türk dilinin hak ettiği yeri bulacağından bahsettiğini söylemiştir. Atatürk'ün dil devriminden beklentilerinden bahsederken de böyle bir devrim hareketine sadece dilde ilerleme değil, Türkiye'nin çeşitli alanlarında kalkınmasına katkı sağlayacak bir yenilik gözüyle baktığını ifade etmiştir. Macar elçisinin Atatürk'ün konuşmasından aktardığına göre, Türkiye bu dil devrimi ile sadece kendi içinde değil, ayrıca bütün insanlık tarihinde önemli bir yer alacaktır.⁵¹

Macar elçisi konuyla ilgili raporunda, 1 Aralıktan itibaren Osmanlı alfabesi ile kitap veya gazetelerin basımının yasaklandığını söylerken siyasi ve dini reformların ardından Türkiye'nin daha da laikleştiğini ve kültürel anlamda yapılan yeni reform hareketleri ile de eskiden çok farklı bir çehreye sahip bir Türk devlet yapısının oluşturulduğunu yazmıştır. Devlet yöneticilerinin çok akıllıca ve doğru şekilde çalıştıklarını söyleyen Macar elçisi, ülkedeki gelişmelerle ilgili şunları söylemektedir: “*Ben 1923 yılından itibaren ülkenin (Türkiye) tarihini, halkını, dilini ve geleneklerini yakından biliyorum. Türk tarihinin son dönemlerinden yeni bir devlete geçiş sürecinde de bu topraklarda yaşadım. Ve şunu söyleyebilirim ki İmparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde yaptıklarını doğru buluyorum ve hak veriyorum.*” Macar elçisi Türk kültürüne yakın birisi olarak ve geçiş sürecini iyi bilen biri olarak Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yenilik ve reform hareketlerinin destekçisi olduğunu bu sözlerle ifade etmiş ve atılan adımların doğru olduğunu belirtmiştir.

Yine 1932 yılında Meclisteki bir oturumda Atatürk'ün sarf ettiği sözler Macar elçisinin dikkatini çekmiştir. Konuyla ilgili raporda, Atatürk'ün, dil devriminin tüm yalınlığıyla ve tüm zenginliğiyle en önemli yeniliklerinden birisi olduğunu söylediği, son dönemlerde dil ve tarih araştırmalarına büyük önem verdiği ve Atatürk'ün buna öncülük ettiği ifade edilmiştir. Bu çalışmalarla Atatürk'ün, eski Türk tarihinin kökenleri meselesine ve eski Türk tarihinin parlak günlerinin açığa kavuşturulmasına yönelik çalışmalar yaptığı vurgulanırken Osmanlı

⁵¹ MOL, 3 Kasım 1928 tarihli ve 45-pol sayılı a.g.r., s.1-7.

kültürünün üstüne yeni bir milli ideolojinin yaratılmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Milli bir politika ideali ile de -Kemalizm'in pratik amaçlarıyla ilgili olarak- uygulanabilir milli temel değerler yaratmak amacı hedeflendiği eklenmiştir. Osmanlı kültürünü de yakından tanıyan ve o dönemde bizzat Osmanlı topraklarında yaşamış olan Tahy, yenilik hareketlerinin ve reformların Türkiye için olumlu sonuçlarının olacağını ifade ederken, raporlarından anlaşılacağı üzere bu reformları da olumlu bir bakış açısıyla takip etmektedir.⁵²

Macar elçileri, göndermiş oldukları raporlarda Atatürk'ün dil ve tarih konuları üzerinde gerçekleştirmiş olduğu araştırmalardan ve bu alanda atılan adımlardan övgü dolu sözlerle bahsetmişlerdir. Zamanında Macar elçilerinin güven mektuplarını sunmaları esnasında da Atatürk'ün dil ve tarih bilgilerinden dolayı hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Bununla ilgili olarak 1934 yılında gerçekleştirilen II. Türk Dil Kongresi'nden de raporlarda önemle bahsedilmiştir. İstanbul'da gerçekleşen kongreye Atatürk'ün, Başbakanın, siyasetçilerin, önemli kademedeki askerlerin ve pek çok bilim adamının katıldığı ve kongreye büyük bir önem arz edildiği aktarılmıştır. Kongrede Türk dilinin hangi dil grubuna ait olduğu ve tarihi gelişimi hakkında önemli sunumların yapıldığını belirten Macar elçisi, kongrede Türk dilinin Altay dil grubuna ait olduğuna yönelik ve tüm dünya dillerinin atası olduğuna dair önemli sunumların yapıldığını da eklenmiştir.⁵³

1934 yılına ait yıllık raporda, latin alfabesinin kabul edilmesinin ardından ülkede bazı kesimlerin rahatsızlık duyduğu fakat devletin bu yeniliğe karşı olan bu tepkiler için birtakım tedbirler aldığı belirtilmiştir. Yine yıllık raporda, 1933 yılında yapılan en önemli reformlardan birisinin İsviçreli uzman pedagog ve siyasetçi Albert Malche'nin tavsiyeleri üzerine üniversite reformu kapsamında yapılan

⁵² MOL, K 63, 288. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 17 Kasım 1932 tarihli ve 63-pol sayılı rapor, s.4.

⁵³ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, İstanbul'dan gönderilen 28 Ağustos 1934 tarihli ve 71-biz sayılı rapor, s.1-2.

yenilikler gösterilmiştir. Bu reform kapsamında da Türkiye'ye pek çok Alman bilim insanının davet edildiği ve bazı Türk üniversite profesörlerinin emekli edildiği de eklenmiştir.⁵⁴

Soyadı kanunuyla ilgili de Macar Elçiliği'nden çok sayıda rapor gönderilmiştir. Macar elçisi soyadı kanununun kabul edilmesinin ardından yazmış olduğu raporda, Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadının verildiği kanun maddesini tamamen Macarcaya çevirerek gönderirken, Atatürk soyadı ile Mustafa Kemal'e "*Türklerin Atası*" manasına gelen bir soyadı verildiği ve kendi görüşüne göre halkın Ona "*Atam*" Macarcası "*Atyám*" şeklinde sesleneceğini öngördüğünü belirtmiştir. İsmet İnönü'ye de Milli Mücadele'deki büyük başarılarından dolayı bir yer adı olan İnönü soyadının verildiği belirtilirken Macar elçisi bu soyadların önemli devlet görevlilerine en üst seviyeden bir hediye ve hizmetlerinin karşılığı olarak verildiğini gördüğünü aktarmıştır.⁵⁵ Soyadı kanunu çerçevesinde kanun çalışmalarının halen devam etmekte olduğunu söyleyen Macar elçisi, önemli siyasi şahsiyetlerin eski "Türkçe" veya "öz Türkçe" den soyadları alıp bu kanun çerçevesinde bir soyadı aldıklarını belirtmiş ve özellikle öz Türkçe soyadlarının alınmasına dikkat çekmiş, bunun bilicli olarak yapılan bir girişim olduğunu söylemiştir. Macar elçisi ayrıca -yan, -zade-, -bin gibi takma isimlerin soyadı kanunu çerçevesinde kullanılmasının yasak olduğunu da belirtmiştir. Kısa zaman içerisinde kanunun uygulamasına başlandığı ve belirli kuralları çerçevesinde hızlı şekilde uygulandığı da eklenmiştir.⁵⁶

⁵⁴ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 28 Ocak 1934 tarihli ve 7-pol sayılı yıllık rapor, s.10-11. Bu dönemde yapılan üniversite reformu hakkında detaylı bilgi için bkz. Yücel Namal-Tunay Karakök, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C 1, S 1, Nisan 2011, s.27-35.

⁵⁵ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 30 Kasım 1934 tarihli ve 144-pol sayılı rapor, s.1-2.

⁵⁶ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 30 Kasım 1934 tarihli ve 143-pol sayılı rapor, s.1-2.

1935 yılına ait yıllık raporda ise, Türk Dil Kurultayı⁵⁷ ve diğer yenilikler hakkında detaylı bilgiler yer almıştır. Raporda, Türk dilinin Arap ve Fars etkisinden arındırılarak dilde sadeleşme çalışmalarının başlatılacağı ve öz Türkçeye geçiş için detaylı bir araştırma yapılmasının gerekliliği üzerinde durulduğundan bahsedilmiştir. Öz Türkçe çalışmalarının bu dönemde devletin yenileşme hareketleri ve dil reformu içerisinde çok önemli bir yerinin olduğu ve milli kültür politikasının en önemli aşamalarından birisini teşkil ettiği vurgulanmıştır. Bu süreçte öz Türkçe kelimelere ağırlık verilerek bir sözlüğün de hazırlanmasının planlandığı vurgulanırken gazetelerin de yeni Türk harfleri ile yayımlanacağı konusuna tekrar vurgu yapıldığı belirtilmiştir. Yine bu dönemde müzik ve sanat alanında da önemli refer hareketlerinin varlığından söz edilirken Atatürk'ün 1 Kasım'da TBMM'nin açılış konuşmasında bu konunun önemine vurgu yaptığı belirtilmiştir. Ayrıca, Atatürk'ün milli kültür politikası ve milli bir devlet inşasında kültür-sanat ve müzik alanlarındaki gelişmelere önem verilmesi gerektiğini belirttiği ifade edilirken daha ziyade *eskiden çok yeni* sanat ve müzik dallarına ağırlık verilmesi gerektiğini vurguladığı da eklenmiştir. Yine gönderilen yıllık raporda, Türkiye'de gerçekleşen yenilik hareketlerine büyük yer ayrılmıştır. Bunlardan biri olarak kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiği ve böylece Türk kadınlarının iç siyaset hayatında önemli bir yer edinmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Diğer taraftan kılıf kıyafet ve şapka kanununun çıkarılması da raporlarda işlenmiştir. Bey, Paşa, Efendi yerine Bay ve Bayan kelimelerinin isimlerin önüne getirilerek toplumda ayrılacak durumların ortadan kaldırılması ve toplumdaki eşitsizliklerin önüne geçilmesinin amaçlandığı vurgulanmıştır. Askeri olarak da Paşa yerine General ve Mareşal, Amiral gibi unvanların kullanılacağı ve din adamlarının görevlerini

⁵⁷ Türk Dil Kurultaylarına ayrıca bizzat Atatürk tarafından Macar Türkologlar da davet edilmiş ve onların Türkoloji alanındaki çalışmalarından faydalanılmak istenmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Müjdat Karagülmez, "Atatürk Dönemi Türk-Macar Kültürel İlişkilerinden Kesitler", **Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan-Türk Tarihine Dair Yazılar III**, Ankara 2018, s.629-644.

yaptıkları cami veya görevli oldukları yerden başka günlük hayatta dini kıyafetlerini kullanmalarının yasaklandığı da eklenmiştir. Bu kanunun özellikle Türkiye'deki Ortodoks kilisesi tarafından büyük bir tepki çektiği raporlarda yazılmıştır. Yunan hükümetinin de bu yasa ile ilgili Türk yetkilileri ile birtakım görüşmeler yaptığı ve bazı sıkıntıların yaşandığı belirtilmiştir.⁵⁸

Macar elçileri raporlarda genel olarak, yeni bir Türk milli kültürü oluşturma çabaları ve yenilikler çerçevesinde bu kanunların yürürlüğe konulduğunu belirtirlerken, bu yeniliklerin yine Atatürk'ün büyük mücadelesi sonrasında gerçekleştiğini yazmışlardır. Onlara göre Atatürk, yeniliklere ve devrimlere öncülük yapmakta, fikir ve düşüncelerini hayata geçirmek için büyük mücadeleler vermektedir.⁵⁹

Macar elçisi 1936 yılında yazmış olduğu yıllık raporunda 1935 yılı gelişmelerini detaylı şekilde anlatmıştır. Raporunda en önemli iç gelişmelerden bahsederken devrimlerin ve yeniliklerin yeni bir ulus devlet inşası ile ilgili önemli gelişmeler olduğu vurgulanmıştır. 1935 yılı itibari ile yeni Türk alfabesinin kullanılmasından sonra Atatürk'ün büyük gayretleri sonrasında okur-yazarlık oranında yüksek artışlar olduğu aktarılmıştır. Türk sanat ve musikisinde de önemli gelişmelerin yaşandığı ve bunun Türkiye'de gerçekleşen yenilik hareketlerinin bir devamı olduğu yazılmıştır. Burada asıl amacın, Türk ulusunun motivasyonundan meydana getirilmiş ve batıdan evrilerek stilize edilen bir temelde yeni bir klasik Türk müziğinin meydana getirilmesi olduğu vurgulanmıştır. Bu alandaki gelişmelerin sonuç verdiği ve bazı müzisyenlerin çalışmalar yaptığı belirtilmiştir. Türk hükümetinin Ankara'da bir opera binası açmayı planladığı ve İstanbul'da da müzik konservatuarı kurmayı ve bazı Alman müzisyenleri de Türkiye'ye davet edeceği belirtilmiştir. Diğer taraftan

⁵⁸ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 14 Ocak 1935 tarihli ve 2-pol sayılı yıllık rapor, s.16-19.

⁵⁹ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1.başlık, İstanbul'dan "çok gizli" notuyla gönderilen 13 Aralık 1934 tarihli ve 140/biz sayılı rapor, s.1-6.

ulusal bayram ve resmi tatiller hakkındaki kanun ile resmi tatilin cumadan pazara alınması hakkında da bir rapor yazan Macar elçisi, yeni Türk rejiminin böylelikle Arap kültürünün bir parçası olan bu geleneği ortadan kaldıracığını, fakat böyle bir yenilikle maksadın farklı bir karşı duruş sergilemek ve Hristiyan bir geleneği Türk kültürüne yerleştirmek değil, asıl amacın ekonomik ve pratik sebeplerden dolayı dönemin uluslararası koşullarına ayak uydurmak olduğunu söylemiştir.⁶⁰

Macar elçisi, 1936 yılına bakıldığında Atatürk'ün özellikle dil konusuna büyük önem verdiğini söylerken bu düşüncesinin temel çıkış noktasının O'nun eski Türk medeniyetinin dünya medeniyetlerini büyük ölçüde etkilediğini düşünmesi ve Türk dilinin ise bütün diğer dillerin temeli olduğunu kabul etmesi olarak göstermektedir.⁶¹

Macar elçisi, yine Cumhuriyet Türkiye'si için önemli bir yenilik olarak gösterilebilecek olan kılık kıyafet kanunu çerçevesinde de kendi düşüncelerini raporlar halinde sunmuştur. Çıkarılan yeni kanuna göre imamların ve hocaların sadece görevleri süresince dini kıyafetlerini giymelerinin zorunlu hale getirildiği ve günlük hayatta ise bu kıyafetlerini giymelerinin yasaklandığı vurgulanmıştır. Gazetelerin de bu konuda kanunu destekleyici yazılar yazdığı vurgulanırken muhafazakar kesimin tam olarak nasıl tepki vereceğinin ise zamanla ortaya çıkacağı yazılmıştır.⁶² Bu arada Macar elçisi, Türkiye'de yaşayan Musevilerin ise kılık kıyafet kanunu hakkında hoşkulu şekilde destekleyici açıklamalarda bulduklarını yazmıştır. Gregoryen Ermenilerinin de kanuna sempati ile baktıkları vurgulanırken Türkiye'deki Ermenilerin hayat standartlarının

⁶⁰ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 11 Şubat 1936 tarihli ve 3535-pol sayılı rapor, s.26-29.

⁶¹ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 29 Ocak 1937 tarihli ve 10-pol sayılı yıllık rapor, s.16-17.

⁶² Bu bilginin yanı sıra başka bir raporda Macar elçisinin gözlemlediklerine göre söz konusu kanunun, Türkiye'deki islami çevrelerde de birtakım rahatsızlıklara yol açtığı bazı olumsuz tepkilere de neden olduğu söylemiştir. Bkz. MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 21 Şubat 1935 tarihli ve 20-pol sayılı rapor, s.1-4.

giderek iyileştiği ve bunun devamındaki gelişmeler karşısında çok da olumsuz bir tavır sergilemeye istekli olmayacaklarını da ilave edilmiştir. Katoliklerle ilgili büyük bir tepkinin var olmadığı ve şuan için Fransız Elçiliğinin de konu hakkındaki düşüncelerine göre Türk tarafından beklenenin rahiplerin ve papazların geleneksel siyah kıyafetlerini sokaklarda giymelerinin devam etmesi yönünde bir beklentilerinin olduğunun altı çizilmiştir. Yine en büyük sorunun Rum Ortodoksları tarafından olduğu vurgulanmış ve meselenin çeşitli siyasi sorunları da beraberinde getirdiği söylene de büyük bir kriz yaratmayacağı yönünde bir fikrin olduğunu yazılmıştır. Yine Macar elçisi bu meselenin Türk-Yunan dostluğuna zarar vermeyeceğini de eklemiştir.⁶³

Macar elçisi, Türkiye'deki yenilikler ve devrimler hakkında bilgiler verirken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. Kongresi hakkında da bilgiler vererek bu kongreyi yakından takip etmiştir. Macar elçisi, kongrede özellikle kültürel ve sosyal gelişmenin devletin en önemli programlarından birini teşkil ettiğinin ifade edildiğini ve Türkiye'de yapılan yenilik hareketlerinin en üst seviyede gerçekleştirilmesine özen gösterildiğinin altının çizildiğini ifade etmiştir.⁶⁴

Macar elçisinin Atatürk'ün ölümü üzerine yazmış olduğu raporu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün en büyük eseri olduğunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Macar elçisi, "*bir dönemin kapanışı*" başlığıyla verdiği raporunda, Atatürk'ün ülkesini Orta Çağ şartlarından modern bir ülkeye taşıdığını ve pek çok alanda yapılan devrim ve yeniliklerin Atatürk'ün büyük çabalarının sonucu meydana geldiğini ve yeni Türkiye'nin O'nun eseri olduğunu ifade etmiştir. Döneminde büyük bir devlet adamı olarak yer edinen Atatürk'ün tüm devlet işlerini kendi işi gibi görüp büyük bir sevgiyle yaptığını söyleyen Macar elçisi, herkesin Atatürk'e büyük bir sempati

⁶³ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1.başlık, İstanbul'dan "çok gizli" notuyla gönderilen 13 Aralık 1934 tarihli ve 140/biz sayılı rapor, s.1-6.

⁶⁴ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 19 Mayıs 1935 tarihli ve 141-biz sayılı rapor, s.1-7.

ile baktığını ve herkesin Atatürk'e kendisini çok yakın hissettiğini, O'nun döneminin en büyük devlet adamlarından birisi olarak görüldüğünü söylemiştir. Atatürk'ün, halkının önünde hiçbir zaman gizlenmediğini söyleyen Macar elçisi Onun halk ile temas kurmayı çok sevdiğini ve halkını yapmış olduğu devrimler ile en iyi konuma çıkarmak için hayatının büyük bölümünde çok çalıştığını söylemiştir.⁶⁵

SONUÇ

Birbirini “*kardeş*” olarak gören Türkler ve Macarlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden resmi temaslar kurmak amacıyla bazı girişimlerde bulunsalar da asıl nihai adım Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması sonrasında gerçekleşmiştir. 18 Aralık 1923 yılında imzalanan Türk-Macar Dostluk Antlaşması'nın ardından yeniden resmi ilişkiler tesis edilirken her iki ülkede de elçiliklerin açılması iki ülke arasında yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Bu yeni dönemde Türk-Macar ilişkilerini etkileyen en önemli faktörlerden birisi elçilikler olmuştur. Türkiye'de görev alan Macar elçileri iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir köprü görevi üstlenirken yeni Türkiye'nin kurucusu Atatürk ile de tanışmaları, güven mektuplarını sunmaları ve Onun hakkındaki düşünceleri oldukça önemli bilgiler içermektedir. Özellikle Macar elçilerinin güven mektuplarını vermesi esnasında Atatürk ile diyalogları önem arz etmektedir. Görüşme süresince, Atatürk'ün Macar elçilerini diğer ülkelerin elçilerinden daha çok tutması Macarlara duymuş olduğu sempatinin açık birer göstergesidir. Macar elçilerinin gözlemlerinden ve raporlarında yazmış oldukları cümlelerden Atatürk'ün bir dünya lideri olarak anılmasının manasını çıkarmak mümkün olmaktadır. Diğer taraftan Macar elçileri Atatürk önderliğinde gerçekleşen devrimler hakkında da çok sayıda rapor yazmışlardır. Macar elçilerine göre Atatürk, yeniliklere ve devrimlere öncülük yapan büyük bir fikir adamıdır ve daha refah bir Türkiye için elinden gelenin en iyisini yapmıştır. Bu dönemde yapılan en önemli devrimlerin milli bir kültür politikası oluşturmak

⁶⁵ MOL, K 63, 289. bağ, 32/1. başlık, Ankara'dan gönderilen 21 Kasım 1938 tarihli ve 141-pol sayılı rapor, s.1-4.

çerçevesinde yapıldığını belirten Macar elçileri, bunun da başarılı bir şekilde gerçekleştiğini vurgulamışlardır. Diğer taraftan Macar elçilerinin üzerinde en çok durduğu konulardan birisi yine milli kültür politikasının devamı olarak Atatürk'ün dil ve tarih konuları üzerinde gerçekleştirmiş olduğu araştırmalar ve bu alanda atılan adımlar olmuştur. Atatürk'ün Macar elçileri ile sohbetleri sırasında Atatürk'ün dil ve tarih bilgileri Macar elçilerin büyük takdirini kazanmış ve onları etkilemiştir. Ayrıca yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün eseri olduğunu söyleyen Macar elçileri, Onun modern bir Türkiye yaratmak için ömrünün sonuna kadar çok çalıştığını her defasında ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Magyar Országos Levéltár (MOL/Macar Ulusal Arşivi)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézírtattár (Devlet Széchényi Kütüphanesi El Yazmaları)

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (Siyaset Tarihi ve Uzmanlık Enstitüsü Arşivi)

Kitap ve Makaleler

Armaoğlu Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, C 1-2, 14.Basım, Alkim Yayınevi, Ankara 2004.

Árokay Lajos, "A Rejtett Magyar Katonai Attasé Szolgálat Tevékenységére 1923-1928 Között", **Hadtörténelmi Közlemények**, 4. Szám, XXX. Évfolyam, Budapest 1983, s.574-591.

Aym Tarihi, C 3, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran 1340, No:7,8,9,10, s.273-274.

Béla Horváth, "Kemál Atatürk", **Új Idők**, XLIV. Évfolyam, 47. Szám, 20 November 1930, s.61-63.

Budapesti Hírlap, "Személyi Változások a Magyar Diplomáciái Karban", 15 Mayıs-1935-Çarşamba, s.3.

Çolak Melek, “Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 1, S 2 (Güz 2000), s.61-72.

_____, “19 Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlığı”, **Toplumsal Tarih**, C 15, S 89, Mayıs 2001, s.4-10.

_____, “Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 27, Bahar 2010, s.371-402.

_____, “Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)”, **5. Uluslararası Atatürk Kongresi, Bildiriler**, C 2, 2005, s.1253-1266.

_____, “Macarların Gözü ile Atatürk ve Türk Dil Devrimi”, **15th International Conference on Turkish Linguistics (ICTL)**, Szegeç-Macaristan, August 20-22 2010, Studia Uralo-Altaica (49), s.202-208.

Fekete Lajos, *Az Új Törökország* (Yeni Türkiye), Budapest 1939.

Hâkimiyeti Milliye, “M. Tahi Gitti”, 28 İkinci teşrin (Kasım), s.3.

Hazai György, “Musztafa Kemál Atatürk”, **Világtörténet**, 2. Szám, 1983, s.67-69.

Jungerth Arnóthy Mihály, **Moszkvai Napló**, Haz. Sipos Péter-Szűcs László, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest-1989.

Magyar Törvények 1924 évi Törvénycikkek, “Barátság szerződés Magyarország és Törökország között”, Codex Kiadás, Budapest 1924, s.170-171.

Magyar Országgyűlési Almanach 1935-1940 (Macar Meclis Almanacı), s.539-540.

Malkoç Eminalp, “Türk-Macar Akademik İlişkilerinde Erken Cumhuriyet Dönemi'nden Bir Kesit: Macar Profesörlerin 1924 Türkiye Gezisi”, **Macar Kardeşler**, Ed.Yeliz Okay, Doğu Kitapevi, İstanbul 2012, s.81-89.

Karagülmez Müjdat, **Atatürk Dönemi'nde Türkiye'deki Macar Elçileri ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2018.

- _____, "Atatürk Dönemi Türk-Macar Kültürel İlişkilerinden Kesitler", **Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan-Türk Tarihine Dair Yazılar III**, Ankara 2018, s.629-644.
- _____, "Türk Dış Politikası Araştırmalarında Macar Arşiv Belgelerinin Yeri ve Önemi", **Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü Uluslararası Sempozyumu**, 07-09 Nisan 2016, İstanbul, Bildiriler, Ankara 2017, s.543-574.
- Külügyi Közlöny**, "Közlemények", 2. szám, 1924, s.2.
- Namal Yücel, **Türk Kaynakları Işığında Türk-Macar İlişkileri (1923-1950)**, Lambert Academic Publishing-Türkçe Özel Seri, 2017.
- Namal Yücel-Karakök Tunay, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, C 1, S 1, Nisan 2011, s.27-35.
- Németh Gyula, "Törökök és Magyarok", **Törörök és Magyarok I**, Budapest 1990, s.24-26.
- Paikert Alajos, "Musztafa Kemál pasa (Mustafa Kemal Paşa)", **Turán**, III. IV Évnegyed, 25. Szám, 1922, s.138-139.
- Pritz Pál, **Iratok a Magyar Külügyi SzolgálatTörténetéhez 1918-1945**, Akadémiai Kiadó, Budapest 1994.
- Saral Emre, **Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)**, Basılmamış Doktora Tezi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2016.
- Seres Attila, **A magyar-Szovjet Diplomáciai és Kereskedelmi Kapcsolatok Főbb Problémái 1922-1935**, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2006.
- Sipos Péter-Szűcs László, "Orosz Orientáció 1920 után ", **História**, X. Évfolyam, 2-3. Szám-1988, s.25-26.
- Şimşir Bilal N., **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.
- Tóth Ágnés, **Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az atatürki aranykor időszakában**, Grotius E-Könyvtár, 2009.

EKLER

Ek-1 Atatürk'ün kendi el yazısı ile László Tahy'e hediye ettiği fotoğrafı.

László Tahy Özel Arşivi.

Ek-2 Geleneksel kıyafet içerisinde Macar elçisi László Tahy.
László Tahy Özel Arşivi.

Ek-3 1930 yılı civarında İstanbul'daki Macar Elçiliği.
László Tahy Özel Arşivi.

Ek-4 Ankara'daki Macar Elçiliği
László Tahy Özel Arşivi.

MÜTAREKE DÖNEMİNDE CAFER TAYYAR BEY VE MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İLİŞKİLERİ

Nagihan Ebru CAMBAZ*

ÖZET

30 Ekim 1918 itibariyle Doğu Trakya’da I. Kolordu Komutanı olarak görev yapan Cafer Tayyar Paşa, Anadolu’da yürütülen Milli Mücadele’ye Sivas Kongresi sonrasında katılmış ve oradan gelen emirler doğrultusunda hareket etmiştir. Fakat, Cafer Tayyar Bey, tüm Trakyalıları aldattığı, hiçbir teşkilat ve teçhizatta bulunmadığı, şahsını düşündüğü, Bulgaristan’dan haberdar olmadığı, hatta neredeyse İtilaf Devletleri lehinde hareket ettiği şeklinde ithamlara maruz kalmıştır. Çalışmada Cafer Tayyar Bey’in Doğu Trakya’daki faaliyetlerine yer verilerek, kendisi hakkındaki iddiaların geçerliliği ve doğruluğu değerlendirilmiştir. Buna göre, Trakya’da gerçekleşen Millî Mücadele’ye ve Cafer Tayyar Bey’in Trakya’daki faaliyetlerine bakıldığında onun hakkındaki iddiaların doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın doğrudan Cafer Tayyar Bey ile iletişimi oldukça kısıtlıydı. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa Doğu Trakya konusunda dolaylı yoldan bilgi edinmiştir. Mustafa Kemal Paşa aldığı bu bilgilerden dolayı Trakya’da yanlış bir siyaset izlendiğini düşünmüştür. Halbuki Cafer Tayyar Bey 1918 yılı Ekim ayından itibaren Bulgaristan’da olan bitenden haberdar olup, Bulgaristan ile Batı Trakya konusunda uzlaşmaya çalışmış, Doğu Trakya’da köylere kadar gidip halkı işgale karşı direnişe hazırlamıştır. Bazı mülki amirler İstanbul Hükümeti’nden çekindikleri için Millî Mücadele’ye taraf olmamış ve

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, nagihanebrucambaz@gmail.com

Trakya'da Yunan işgali sebebiyle asayiş problemleri yaşanmıştır. Buna rağmen Cafer Tayyar Bey orduyu teşkilatlandırmış ve tarafsız kalan mülki amirleri Millî Mücadele tarafına çekmeye, çekemiyorsa etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise Cafer Tayyar Bey ve Trakya hakkında aldığı olumsuz haberleri dikkate almakla birlikte, durumu ve bilgiyi getirenleri soruşturmuştur. Cafer Tayyar Bey ile doğrudan iletişime geçtikten sonra bu ithamların doğru olmadığına kani olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cafer Tayyar, Mustafa Kemal, Mütareke, Doğu Trakya, Millî Mücadele

RELATIONSHIP BETWEEN CAFER TAYYAR BEY AND MUSTAFA KEMAL PAŞA DURING THE ARMISTICE PERIOD

ABSTRACT

Cafer Tayyar Paşa, who served as the Commander of the I. Corps in Eastern Thrace as of October 30, 1918, joined the National Struggle in Anatolia after the Sivas Congress and acted in line with the orders from there. However, he was accused of deceiving all Thracians, not having any organization and equipment, thinking about only himself, knows nothing about Bulgaria, and even acting in favor of the Entente States. In the study, included with Cafer Tayyar Bey's actions in Eastern Thrace, the validity and accuracy of the claims about him were evaluated. According to this evaluation, when we look at the National Struggle in Thrace and the activities of Cafer Tayyar Bey in Thrace, it is understood that the claims about him are not true. During Armistice Period Mustafa Kemal Paşa's direct communication with Cafer Tayyar Bey was very limited. Therefore, Mustafa Kemal Paşa obtained indirect information on Eastern Thrace. Mustafa Kemal Paşa thought that a wrong policy was followed in Thrace due to this information he received. However, Cafer Tayyar Bey became aware of what was happening in Bulgaria since October 1918, tried to compromise with Bulgaria on Western Thrace, went to the villages and prepared the people for resistance against the occupation. Some local governors did not take a side to the National Struggle because they were hesitate from the Istanbul Government and there were security and public order problems in Thrace due to the Greek occupation. Nevertheless Cafer Tayyar Bey organized the army and tried to attract the civilian chiefs who remained neutral to the side of the National Struggle, or to neutralize them if they could not. Mustafa Kemal Paşa, on the other hand, took into account the negative news he received about Cafer Tayyar Bey and Thrace, but investigated the situation and those who brought the information. After directly contacting Cafer Tayyar Bey, he was convinced that these accusations were not true.

Keywords: Cafer Tayyar, Mustafa Kemal, Armistice, Eastern Thrace, National Struggle

GİRİŞ

Mütareke döneminde Cafer Tayyar Bey'in Trakya'nın işgalden kurtulmasına yönelik gösterdiği tüm çabalara rağmen kendisine özellikle Kara Vasıf ve Edirneli bazı mülki amirler tarafından olumsuz ithamlarda bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya Cafer Tayyar Bey hakkında gönderilen mektup ve raporlarda yanıltıcı bilgiler verilmiştir¹. Cafer Tayyar Bey aleyhinde gelişen bu tutumlar Mustafa Kemal Paşa'nın Cafer Tayyar Bey'den şüphelenmesine yol açtığı gibi, Millî Mücadele döneminde ikiliğe ve vakit kaybına da sebep olmuştur. Bu durumun sebebi Millî Mücadele döneminde yaşanan nüfuz elde etmek üzere yaşanan rekabetin bir yansıması olup, ilk ve son değildir. Kara Vasıf Bey İstanbul'da nüfuz sahibi olmak için, bu bölgede kendisine rakip olabilecek liderleri benzer suçlamalarla şikâyet ettiği bilinmektedir².

Trakya ve Anadolu arasında coğrafyadan ve içinde bulunulan durumdan kaynaklı mevcut iletişim problemleri, nüfuz mücadelesi ve dolayısıyla ortaya çıkan yanlış anlaşılmalara çelişkili durumlar oluşturmuştur. Trakya, İtilaf Devletleri kontrolü ile İstanbul Hükümeti baskısı altında sıkışmıştı. Trakya ve Anadolu arasında iletişim oldukça zor olduğundan haberler iletilemiyor veya yanlış iletilebiliyordu. Bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa ve Cafer Tayyar Bey'in ilk karşılaşmalarından itibaren ilişkilerinden başlanarak, asıl olarak mütareke dönemindeki ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmanın amacı Cafer Tayyar Bey hakkındaki ithamların gerçeklik payının ortaya konması ve Mustafa Kemal'in Cafer Tayyar Bey'e yaklaşımıdır. Çalışmada konu ile ilgili daha

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk** (1919-1927), ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 271.

Bu ithamlar; Mustafa Kemal Atatürk Nutuk adlı eserinde Cafer Tayyar Bey hakkında yazdığı bölümde "yanlış bir yol izlediği" şeklinde yer almıştır. Bu bölümde Karakol Cemiyeti'nden Kara Vasıf Bey'in gönderdiği bir mektup yer almakta ve Cafer Tayyar Bey'e yönelik ağır ithamlar bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa bu mektubu aldıktan sonra doğru olup olmadığını tashih edebilmek için yeniden Cafer Tayyar Bey ile iletişime geçmiştir. Daha önce söylediği gibi Trakya'da yapılması gerekenleri bir kez daha tekrar etmiştir.

² Murat Aydoğdu, "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II", Atatürk **Araştırma Merkezi Dergisi**, S.75, Ankara, 2009, s. 155-200.

önce yapılmış telif eserler ile arşiv kaynakları kullanılmıştır. Çalışmanın amacı konu içerisinde tartışılan kişiler hakkında suçlu/haklı gibi bir ayrıma gitmek ve kanaat getirmek değildir. Yalnızca Trakya'da izlenen siyasetin aslında ne olduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk adlı eserinde yazdığından yola çıkarak olaya olan yaklaşımını açıklamaktır.

Mütarekenin İmzalanmasını Takiben Doğu Trakya'da Oluşan Durum

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından çeşitli bölgelerde İtilaf Devletleri tarafından işgaller başladı. Bu işgallerin başlayacağını öngören Edirneli yerel yöneticiler ve eşraf 2 Kasım 1918'de Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmaya karar verdiler³. 7 Kasım 1918'de Doğu Trakya'da fiili işgal başladı⁴. Fransa'nın Doğu Trakya politikaları sebebiyle Cafer Tayyar Bey Doğu Trakya'da görevli olan d'Esperey ile görüşmeler yapmıştır. 7 Aralık 1918'de Doğu Trakya'yı teftiş etmeye gelen komutan d'Esperey bölgede Türkler tarafından misafir olarak nitelendirildiğinden, özenli karşılanmıştır⁵.

İşgalleri Fransız ordusu başlatmıştı ancak zaman içerisinde Fransızlar yerlerini Yunan ordusuna bırakacaktı. Venizelos bu bölgede yaşayan Rumları öne sürerek Doğu Trakya'yı Yunanistan topraklarına ilhak etmek istiyordu. Bu ilhak amacı doğrultusunda pek çok yasadışı uygulama yapıyordu. Asayiş bozuyor, Türklerin can ve mal güvenliğini ortadan kaldırıyor, çeteler kuruyor, saldırılar yapıyor, yaralama ve cinayet olayları yaşanıyor. Yortu, yılbaşı gibi özel günlerde kilisede toplanıyorlar ve bu tür toplantılar mutlaka bir nümayiş ile sona eriyordu. Havaya ve evlere doğru ateş açarak bağırarak sarhoş şekilde sokaklarda dolaşıyorlar, hava karardıktan sonra dışarıda bir Türk görürlerse yakalayıp darp ediyorlardı. Türklerin malları ve toprakları

³ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C 1, TTK, Ankara, 1992, s. 124.

⁴ Komisyon, **Türk İstiklal Harbi**, C 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Gen. Kur. ATASE Yay, Ankara, 1999, s. 72.

⁵ Sadaret'ten Edime Mutasarrıflığına, **BOA, BEO D.4545 G.340858 İef 6**, t. 6 Aralık 1918.

gasp ediliyor, hakarete ve şiddete uğruyorlardı. Katiller ve zanlılar bulunamıyor, bulunsa da ceza almıyordu, bu şekilde suni güvenlik problemleri yaratarak Türkleri Anadolu'ya doğru göç etmeye zorluyorlar böylece Trakya'daki demografiyi Yunanistan lehine değiştirmeye çalışıyorlar ve Avrupa'dan ilhak için destek almayı umuyorlardı. Mütarekeye göre bölgedeki demiryolunu kontrol etme amacıyla gelmişler ancak maddesinin çok dışına çıkmışlar ve Doğu Trakya'da yerleşmeye başlamışlardır. Hastane, okul gibi resmi binaları işgal ederek yerleşmişlerdir. İngilizler ve Fransızlar bile aynı tarafta olmalarına rağmen Yunanların yaptığı kontrolsüz hareketlere tepki göstermemiştir⁶.

İnsanların bir kısmı çaresiz bir şekilde devletin çözüm bulmasını beklerken, bir kısmı da mücadele için hazırlanıyordu. Mücadele için en fazla çaba gösteren kişilerden birisi I. Kolordu Kumandanı olarak bölgede görevlendirilen Cafer Tayyar Bey'di. Cafer Tayyar Bey Doğu Trakya'ya 1918 yılı Ekim ayının ilk haftasında gelmişti. Gelecekte burada bir işgal olacağını öngörmüş ve bir aylık süre içerisinde burada bulunan askerlerin savaş kabiliyetlerini arttırabilmek için yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışmış, iaşelerini düzenlemiş, savunma için gerekli hazırlıkları yapmış ve askerleri silahlandırmıştır⁷. Trakyalılar içerisinden mücadele fikrini benimseyen bir grup idareci ve halkın ileri gelenleri de 1918 yılı Ekim ayı başından itibaren işgale karşı mücadele etmek üzere cemiyet kurmuş ve müdafaa hazırlıklarına başlamıştı⁸. Cemiyet ve Cafer Tayyar Bey öncelikle silahlı mücadele etme konusunda Trakyalıları ikna etmeye çalışmış, köyleri gezerek halkı direnişe katmaya çalışmıştır. Askerlerin talimlerini yaptırmış, gıda ve giyecek takviyesi yapmış, silahları mümkün olduğunca İtilaf Devletleri'nin el koymaması için saklamaya çalışmıştır⁹.

⁶ Nagihan Ebru Cambaz, **Doğu Trakya'da İşgal Uygulamaları (1918-1920)**, İstanbul Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

⁷ Zülal Keleş, **Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa**, Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Ankara, 1993, s.166-167.

⁸ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.152.

⁹ Zülal Keleş, "Cafer Tayyar Paşa", **ATAM Dergisi**, C.15, S. 44, Ankara, 1999, s. 530-538.

Cafer Tayyar Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yollarının Kesişmesi

Cafer Tayyar Bey II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Arnavutluk'ta Üsküp merkez olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu bölgedeki faaliyetlerinde görevliydi. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Arnavutluk'ta çıkan isyanları bastırmakla görevine devam etmiştir¹⁰. 21 Mayıs 1910'da Mahmut Şevket Paşa ve Mustafa Kemal Arnavutluk'a geldiğinde yolları ilk kez burada kesişmiştir. 1915 yılında ise Çanakkale Cephesi'nde yeniden karşılaştılar. Cafer Tayyar Bey Çanakkale'de 1. Tümen'in başında Asya Grubundaydı. Mustafa Kemal ise, Kuzey Grubunda 19. Tümen'in başındaydı. Çanakkale Cephesi'nden sonra bir de Kafkas Cephesi'nde birlikte savaşmışlardır. Cafer Tayyar Bey'in bu cephelerde yazdığı raporlar ve öngörülleri son derece isabetlidir. Kendisinin savunma veya saldırı konusunda cephede fikirlerini dikkate almayanlar özellikle rütbeli Alman komutanlar başarısızlığa uğramıştır. İnsan ve coğrafya faktörünü iyi analiz edilebilen, kontrolü ele aldığında başarılı olan bir komutandır. Mustafa Kemal Paşa onun bu özelliklerini I. Dünya Savaşı esnasında görmüş ve tanımış olmalıdır. Cafer Tayyar Bey aynı zamanda Ali Fethi (Okyar) Bey'in askeri idadiden sınıf arkadaşı ve Kazım (Karabekir) Paşa'nın da yakın arkadaşıdır¹¹.

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, ülkenin işgale uğraması sebebiyle vatansever komutanlar çareler aramaya başlamıştı. İzmir'in İşgaline kadar olan süreçte hazırlıklarını tamamlayan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya giderek Millî Mücadeleyi başlatması Doğu Trakya halkı için de ümit ve motivasyon kaynağı olmuştu. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya gitmeden hemen önce Trakya Paşaeli cemiyeti üyeleri ile İstanbul'da görüşmüş ve bu üyeler Mustafa Kemal Paşa'ya kendilerine de liderlik etmesini istemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa bu isteğe olumlu bakmış, Trakyalılardan bazı isteklerde bulunmuştu. Öncelikle Doğu ve Batı Trakya meselelerinin ayrı tutulmasını, önceliğin

¹⁰ BOA, DH.MTV., D. 1, G.1, lef 1, t. 4 Ağustos 1910.

¹¹ Keleş, a.g.t, s.15, s. 33, s.74, s.115.

Doğu Trakya'ya verilmesini, askeri teşkilatlanma yapılmasını ve gönüllü müfrezeler kurulmasını istemişti. Cafer Tayyar Bey bu istekler doğrultusunda hareket edecektir. Mücadelenin bir elden yürütülebilmesi, Anadolu ve Trakya davalarının ortaklığı dolayısıyla da Sivas Kongresi'ne katılmak istedikleri Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine sorulduğunda hiç beklemeden olumlu cevap vermişlerdi¹².

Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Cafer Tayyar Bey'in Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra Doğu Trakya'da işgallerin başlayacağı anlaşılınca 2 Kasım 1918'de Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulması kararlaştırıldı. Cemiyet 2 Aralık 1918'de gazete yayınlamaya başladı ve Trakya'nın Yunanistan'a ilhak olmaması için çalışmalar yapmaya başladı¹³. Trakya'daki il ve ilçelerden üyeler seçilerek cemiyet teşkilatı oluşturuldu. Basın yoluyla demografinin Türkler lehine olduğunu kanıtlamaya çalıştı, ilmi yayınlar yaptı ve Trakya'da yaşayan Türklere yapılan zulümleri yayınladı. Yalnızca Doğu Trakya için değil Batı Trakya için de mücadele etti, zira Trakya'yı ayrı görmüyorlardı. Bu gazeteleri yabancı gazetelere ve devlet adamlarına da göndererek Trakya'nın Türk olduğu ve burada asıl mağdur olanların Türkler olduğunu ispat etmeye çalıştı. Paris Barış Konferansı'na mümessiller göndererek ilmi çalışmalar ile Venizelos'un iddialarına cevap vermeye çalıştılar¹⁴. Ancak vize verilmediği için konferansa katılamadılar. Kongreler düzenleyerek Doğu Trakya'nın nasıl kurtarılacağını görüşmüşler işgaller karşısında halka yardım etmek için çareler aramışlardır. Doğu ve Batı Trakya meselesi birlikte ele alınarak Trakya'nın topyekûn bir şekilde kurtarılması amaçlanıyordu. Ancak İzmir'in işgalinden sonraki süreçte bunun mümkün olmadığı anlaşılınca, her ne kadar Batı Trakya'dan vazgeçil-

¹² Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 5.

¹³ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 124.

¹⁴ Zekai Güner, **Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)**, ATAM Yay, Ankara, 1998, s. 18-38.

mediyse de Mustafa Kemal Paşa'nın da önerisi ile Batı Trakya'ya destek vermekle birlikte, Doğu Trakya Anadolu ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Trakya heyeti Mustafa Kemal Paşa'dan kendilerine liderlik etmesini istemiş, Mustafa Kemal Paşa da memleketin bir bütün halinde ortak bir programla işgale karşı koymasını istemiştir. 18 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği telgrafta Anadolu ve Doğu Trakya'nın birlikte hareket etmesinin, bir düzen içinde olmanın gerekliliğini bildirmiş ve kendisine bir talimat vermiştir. Bu talimatta teşkilattan bir iki kişiyi Anadolu'ya göndermesini ve Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kendisini müdafii olarak vekil ettiklerine dair imzalı bir vesika istemiştir. Sivas Kongresi'nde alınan birleşme kararına Trakyalılar memnuniyet bildiren bir telgrafla cevap vermiştir. Böylece Trakya ve Anadolu iş birliği halinde hareket etmeye başlamıştır¹⁵. Cemiyet beş kez kongre düzenleyerek Trakya'da Yunan işgaline karşı yapılacak savunmayı tartışmıştır. Cafer Tayyar Bey vakit kaybetmemek adına teşkilatlanmaya, halkı uyarıya devam etmiş ve bu faaliyetleri İtilaf Devletleri'nin dikkatini çekmiştir. Cafer Tayyar Bey'in mütareke ahkâmı dışında hareket ettiğine dair İtilaf Devletleri'nden İstanbul Hükümeti'ne şikayetler gidince, Cafer Tayyar Bey ve onun yanında bulunan birkaç subay hakkında soruşturma da açılmıştır¹⁶. Cafer Tayyar Bey hakkında açılan bu soruşturma, devamında kendisinin İtilaf Devletleri tarafından sıkı bir şekilde takip edilmesi, Cafer Tayyar Bey'in bu bölgedeki faaliyetlerinin yavaşlamasına sebep olmuştur.

1920 yılına gelindiğinde Cafer Tayyar Bey Mustafa Kemal Paşa'nın da emri¹⁷ üzerine önemli yerlere sivil memur görünümünde fedakâr subaylar yerleştirmeye başlamıştı¹⁸. Bekçi-korucu adı altında 3000 kişilik silahlı milli bir teşkilat kurmaya karar verdi. Öğretmenlik

¹⁵ Güner, a.g.e., s. 85-88.

¹⁶ Dahiliye Nezareti'nden Edirne Vilayeti'ne, **BOA, DH. ŞFR., D. 101, G. 40** lef 1, t. 26 Temmuz 1919

¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk** (1919-1927), ATAM Yay, Ankara, 1997, s. 270 (ves. 247).

¹⁸ Bu subaylardan birisi gizli görevdeyken yakalanarak esir düşmüştür. **TİTE, K. 56, B. 130**, lef 1, t. 12 Mart 1923.

görevi bahanesi ile subayları okullara yerleştirdi, tümen komutanlarına gizli çalışacak milli teşkilatlar kurmaları emrini verdi. Ancak Tekirdağ'daki Alaaddin Bey bu göreve itiraz ederek emri yerine getirmemiştir¹⁹. Bu itiraz ve kararsızlıklar teşkilatlanmayı geciktirmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilince Cafer Tayyar Bey Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Ocak 1920'de verdiği emri ile İstanbul ile iletişimi keserek sıkıyönetim ve seferberlik ilan etmiştir. Askerlik çağındaki erkekler askere çağırılmış, tüm cephane ve silahlara el konmuştur. Tekirdağ'da bulunan Yarbay Alaaddin Bey bir kez daha bu emirleri uygulamakta tereddüt etmiş, daha sonra kararsız kaldığı için görevden izin alarak ayrılmıştır. Bu tarihten sonra Bursa'da bulunan Bekir Sami Bey ve Cafer Tayyar Bey iletişime geçmiş, bundan sonra ne yapılacağını görüşmüşlerdi²⁰. Cafer Tayyar Bey bu görüşmenin akabinde hemen Anadolu'dan gelen emirlere uyarak Doğu Trakya'da sıkıyönetim ve seferberlik ilan etmiş, askere alımlara başlamıştı. Bu dönemde Bulgaristan ile iletişim de kesilmiş ve Cafer Tayyar Bey bunu Bekir Sami Bey'e bildirmiştir. Bekir Sami Bey'den Anadolu'dan gelecek emirleri kendisine iletmesini ve emirlere uyacağını bildirmiştir²¹. Yazışmalardan da anlaşıldığı üzere Cafer Tayyar Bey Anadolu'dan gelen emirleri uygulamakta, bundan sonra neler yapması gerektiğini sormakta ve seferberlik ilan ederek asker sayısını ve niteliğini çoğaltmaya çalışmaktadır. Bulgaristan'dan ise işgal dolayısıyla bir süre haber alınamamıştır.

1920 Nisan ayında Fransız komutan d'Esperey ile Cafer Tayyar Bey görüşmüştür. D'Esperey'nin buradaki milli teşkilatın gücünü kırmaya yönelik konuşma yapması üzerine Cafer Tayyar Bey ne olursa olsun Türk milletinin fedakarlıkla Yunan ilhakına karşı koyacağını söylemiştir. Bu esnada Trakya Paşaeli Cemiyeti'nde bazı kişilerce

¹⁹ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 205.

²⁰ Cafer Tayyar Bey'den Bekir Sami Bey'e gönderilen telgraf, **TTK, BS, D. 5 N. 37**, t. 18 Mart 1920

²¹ Bursa'da bulunan Bekir Sami Bey'den Edirne'de bulunan Cafer Tayyar Bey'e gönderilen telgraf, **TTK, BS, D. 5 N. 25** t. 17 Mart 1920.

Fransız mandası fikri de bulunuyordu. Ancak bu fikir cemiyet tarafından çoğunlukla reddedilmiştir. Cafer Tayyar Bey bir yandan milli bir teşkilat kurmaya çalışırken bir yandan bu fikirler ve kararsızlıklarla da mücadele etmek durumunda kalmıştır²².

9-13 Mayıs 1920 tarihinde Edirne’de son kez büyük bir kongre toplandı²³. Kongrede mücadele fikri tartışılmış, sonuçta silahlı mücadeleye karar verilmiş ve Cafer Tayyar Bey kongre delegeleri tarafında fahri hemşeri ve Trakya Milli Kumandanı seçilmiştir²⁴.

Cafer Tayyar Bey’in Millî Mücadele İçin Hiçbir Faaliyette Bulunmadığı İddiaları

Mustafa Kemal Paşa’ya 26 Ocak 1920 tarihinde Kara Vasıf’tan bir mektup gelmiş ve Cafer Tayyar Bey hakkında bazı ithamlarda bulunulmuştur²⁵. Kara Vasıf Bey’in bu iddialarının gerçekliğini aşağıda oluşturduğumuz başlıklar altında değerlendireceğiz.

²² Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.225-226.

²³ Kongrenin tutanakları Mustafa Toker tarafından yayınlanmıştır. Mustafa Toker, **Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kongre Tutanakları (9 Mayıs 1920- 13 Mayıs 1920)**, Ankara Üni. TİTE ENS. Yay, Ankara, 2016.

Bu kongrede Trakya’nın silahla savunulması fikri tartışılmıştır. Cafer Tayyar Bey kongrede Yunan saldırısına karşı silahla savunmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bölgedeki komutanlar, bölgenin eşrafından bulunan cemiyet üyeleri ve Cafer Tayyar Bey ilerleyen günlerde de kongrede bulunan delegeleri silahlı savunma yapmaya ikna etmeye çalışmış ve görüşmeler uzadıkça vakit kaybı olduğuna dikkat çekmiştir. Ülkenin çeşitli bölgelerinin şu an işgal altında olduğu onlarınsa burada tartışmaya devam ettikleri, halbuki yarım saat sonra bile ne olacaklarını bilemediklerini hatırlatmışlardır. Lüleburgaz müftüsü ve Tekirdağ’da bulunan Muhiddin Bey bu görüşe destek vermiştir. Millî Mücadeleyi İstanbul Hükümeti’ne isyan gibi görenlere Muhiddin Bey padişahla görüştüğünü ve doğrudan değilse de ima yoluyla destek aldığını söylemiştir. Toker, **a.g.e.**, s. 20-32.

²⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 143.

²⁵ Atatürk, Nutuk, Kara Vasıf Bey’den Mustafa Kemal Paşa’ya gelen 26. 01.1920 tarihli mektupta; Cafer Tayyar Bey’in tüm Trakyalıları ve Anadolu’yu aldattığı, hiçbir teşkilat yapmadığı, bir tüfekte bile silahlandırmadığı, şahsını düşündüğü, Bulgaristan’dan habersiz olduğu, gaflet halinde olduğunu bildirmiştir. Devamında Batı Trakya’dan Bulgarlar çekildiği halde buradaki Türklerin bir şey yapamadıkları bildirilerek Cafer Tayyar Bey’in bundan üzüntü duymamış olabileceği, Batı Trakya’ya teşkilat için gönderilecek subayların Cafer Tayyar Bey tarafından engellenebileceği yazmıştır. Burada neredeyse İtilaf Devletleri ile iş birliği yaptığı ima edilmiştir. Doğu Trakya’daki Yunan işgalinden bahsedilerek Cafer Tayyar Bey’in aciz kaldığını, kuvvetsiz olduğunu, işin ehli ve fedakâr olmadığını ifade etmiştir.

a) Hiçbir Teşkilat Yapmamış, Orduyu Silahlandırmamıştır

Yukarıda Cafer Tayyar Bey'in faaliyetleri başlığı altında kısaca Doğu Trakya'daki çalışmalarına değinmiştik. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni de silahlı mücadele için ikna etmeye çalışmış ve İtilaf Devletleri'ni oyalayarak silahları mümkün olduğunca elde tutmaya çalışmıştır²⁶.

1918 yılı ekim ayı başından itibaren Edirne'de bulunan Albay Cafer Tayyar Bey mütareke döneminin en başından beri orduyu ıslah etmeye, silahlı mücadele için halkı ve orduyu hazırlamıştı. Mütarekenin imzalanmasının ardından, mütareke şartları gereğinde ordunun silahları İtilaf Devletleri'ne teslim etmesi gerekiyordu. Cafer Tayyar Bey'e 1918 yılı kasım ayında gelen emirde de Trakya'da bulunan ordunun silahlarının depolara konması ve İtilaf Devletleri'ne teslim edilmesi istenmişti. Ancak Cafer Tayyar Bey gelen emirlere rağmen Harbiye Nezareti'ni çeşitli bahanelerle oyalayarak silahların teslim edilmemesi, büyük ölçüde saklanması için çalışıyordu²⁷. 1918 yılı aralık ayına gelindiğinde silahlar hala toplanmamış olduğundan, silahların toplanması ve sayımı için detaylı bir emir daha geldi. Cafer Tayyar Bey yalnızca Edirne'de terhis olan askerlerin silahlarını alarak depolara koymuş ve bu şekilde İngilizleri oyalamaya çalışmıştır. Terhis edilmesi gereken askerlerin terhisleri çeşitli bahanelerle uzatıyor ve orduyu dağıtmamaya çalışıyordu. İngilizler tarafından el konan silahlar büyük depolara konuyordu. Bu büyük depolardan Edirne, Uzunköprü, Lüleburgaz, Çorlu, Şarköy ve Tekirdağ'da olanlara I. Kolordu el koyabilecek durumdaydı²⁸. Bu arada firar olayları da olduğu için ordudaki asker sayısı düştükçe yeni asker takviyesi istiyordu. 28 Ocak 1919'da Kazım (Karabekir) Paşa ile görüşerek gelecek günler için yol haritasını konuşmuşlar ve Millî Mücadele üzerinde ortak fikirde olduklarını anlamışlardı. Kazım Paşa Doğu'ya gidecek, Cafer Tayyar Bey Trakya'da

²⁶ Görgülü, İsmet, **On yıllık harbin kadrosu, 1912-1922: Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, TTK Yay, Ankara, 2014, s.287-288.

²⁷ Keleş, **a.g.t.**, s. 180-181.

²⁸ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 198-199.

kalacak ve işgale karşı vatani savunacaklardı. Esasen kendisi de Anadolu'ya gitmek istediye de İstanbul'un savunması kendisinin başında olduğu I. Kolordu'ya bağlı olduğu için gidemedi. 1919 yılı mart ayına gelindiğinde hala çok az sayıda silah depolara konmuş, bu depolar mühürlenmiş ve Harbiye Nezareti kontrolündeydi²⁹. Bu silahlardan önemli bir kısmı Akbaş Cephaneliği'ne gönderilmiştir ki, buraya Türkler tarafından yapılan bir baskın ile buradaki cephane Anadolu'ya kaçırılmıştır³⁰. İstanbul'un işgalinden sonra kamaları İngilizler tarafından alınmış olan sahra topları için yeni kamalar yaptırarak kullanılabilir hale getirmiştir³¹.

Büyük Edirne Kongresi sonrasında halktan ayni ve nakdi yardım toplanarak Milli Müfrezeler oluşturulmuştur. Bu kuvvetler İtilaf Devletleri'ne jandarma kadrosunda gösterilmiştir³².

Cafer Tayyar Bey maddi ve manevi tüm imkansızlıklara rağmen Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirleri mümkün olduğunca yerine getirdiği ve orduyu güçlendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Kara Vasıf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektubundaki hiçbir teşkilat yapmadığı ve orduyu teşkilatlandırmadığı şeklindeki ifade doğru değildir.

b) Şahsını Düşünmüştür

Mütareke imzalandığında Trakya'da memleketin siyaseten kurtulabileceğine inananlar³³ bir de en başından itibaren silahlı mücadele yanlısı olanlar vardı. Cafer Tayyar Bey sürecin en başından beri Trakya'nın siyaseten kurtulacağına inanmıyordu, ancak İstanbul ile iletişimini de kesmemiştir. Çünkü Edirne'de bulunduğu ve için hem

²⁹ Keleş, **a.g.t.**, s.182-186.

³⁰ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, ATAM, Ankara, 2014, s. 295-296.

³¹ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 200.

³² Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 305-313.

³³ Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne, **BOA, HR. SYS D. 2537 G. 10 lef 16 t. 25** Şubat 1919.

coğrafi olarak merkeze yakın hem de İtilaf Devletleri'nin kontrolü altındaki bir bölgedeydi. İstanbul ile doğrudan ve açıkça ters düştüğü noktada görevinden alınabilir, tutuklanabilir ve Millî Mücadele için faydalı bir harekette bulunamayacak hale gelebilirdi. İşgalciler güçlerini ve etkinliklerini arttırdıkça silahlı mücadele fikri de güçleniyordu. Nitekim 1919 yılı mart ayında İstanbul Hükümeti tarafından gönderilen Heyet-i Nasiha herhangi bir şekilde halk üzerinde çok fazla etkili olamamıştır³⁴. İzmir'in işgali Anadolu'yu olduğu gibi Trakya'yı da etkiledi ve ülkenin artık siyaseten kurtulamayacağına inananlar çoğaldı. Dolayısıyla 15 Mayıs 1919 Trakya için de bir dönüm noktası oldu. Hem silahlı mücadelenin gerekliliğine inandılar hem de Doğu Trakya ve Batı Trakya meselelerini tıpkı Mustafa Kemal Paşa'nın en başından söylediği gibi ayrı tutmaya başladılar³⁵.

1919 yılı başından itibaren Fransız ve İngilizler yerlerini peyderpey Yunan ordusuna bırakıyordu. İstasyonları kontrol etme bahanesi ile gelen Yunan ordusu Doğu Trakya'ya yerleşiyor ve hukuka aykırı uygulamalar yapıyordu. Yunan ordusundan cesaret alan yerli Rumlar da gösteriler ve taşkınlıklar yapıyor, Türklere saldırılar düzenliyorlardı. İzmir'in işgalinden sonra bu uygulamalar artarak devam etti. Cafer Tayyar Bey Yunanların bu tür uygulamalarına karşılık hem İstanbul Hükümeti'ne hem de İngiliz ve Fransız yetkili makamlarına başvuruyor, öte yandan sivil halkı korumaya çalışıyordu. 1919 yılı temmuz ayında İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta Yunanların Doğu Trakya'ya çok sayıda asker göndererek ilhak edecekleri yönünde bilgiler aldığını bildirmiş ve "Bu felaketin gerçekleşmesi durumunda vatan hakkında kesin olarak yasak olsa da idaremdе bulunduğundan her türlü müdafaa'nın gerekliliği ile karşı koyacağım." şeklinde ifade bulunmuştur³⁶.

³⁴ Mevlüt Çelebi, **Heyet-i Nasiha**, İzmir, 1992, s. 57, 59- 60.

³⁵ Dâhiliye Nezareti'ne Lüleburgaz'dan gelen telgraf sureti, **BOA, HR. SYS D. 2537 G. 10 lef 2.**

³⁶ Dâhiliye Nezareti'nden Çatalca Mutasarrıflığına, **BOA, HR. SYS. D. 2538 G. 10 lef 21 t. 4** Ağustos 1919.

Yukarıdaki bilgiler göz önüne alındığında Cafer Tayyar Bey'in Anadolu'yu ve Trakya halkını aldattığı, yalnız şahsını düşündüğü ifadesi de geçerliliğini kaybetmektedir.

c) Bulgaristan'dan Habersiz ve Gaflet Halindedir

Cafer Tayyar Bey'in Bulgaristan'dan haberi olmadığı kısmen doğrudur. Şöyle ki, Cafer Tayyar Bey Edirne'ye gittiğinde ilk olarak Bulgaristan ile iletişim kurmuştu. Çünkü Yunanların Doğu Trakya'yı ilhak etmesi Bulgarların da çıkarlarına aykırı bir durumdu. Eğer Yunanistan Doğu Trakya'yı topraklarına katacak olursa, Bulgaristan Ege Denizi'ne çıkamayacaktı. Bu yüzden Bulgarlar, Yunanların Doğu Trakya'ya gelmesini İstanbul Hükümeti'nden bile daha şiddetle protesto etmişler ve karşı çıkmışlardır. Bu çıkar ortaklığının farkında olan Cafer Tayyar Bey Bulgaristan ile iletişim kurmuştur. İlerleyen dönemde Doğu Trakya'da Yunan işgalleri artmış ve asayiş bozulmuştur. Özellikle İzmir'in işgalinden sonra Doğu Trakya'da da faaliyetlerini arttıran Yunanlar 1919 yılı sonlarına doğru Türkler için büyük problemlere sebep olmuştur. Bu tarihlerde dahi Bulgaristan'dan istihbarat alınmaya ve iş birliği yapmaya yönelik çaba göstermeye devam edilmiştir³⁷. Cafer Tayyar Bey ve Trakya Paşaeli Cemiyeti bu işgaller ve asayiş problemleri ile meşguldü, bu yüzden birkaç ay Bulgaristan ile iletişim kesildi. Ancak daha sonra 1920 yılı mayıs ayında kongre tutanaklarında da görüleceği üzere Cafer Tayyar Bey Bulgaristan'a birkaç kişiyi göndererek durumu detaylı bir şekilde araştırmış ve Bulgaristan ile yeniden iletişimi sağlamıştır³⁸. Zaten bunu yapmamış olsaydı, 1920

³⁷ I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'den Muğla Heyet-i Milliyesine istihbarat raporu, **TİTE**, K. 111 B. 2, t. 10 Temmuz 1919.

³⁸ 3 Mayıs 1920 tarihinde Cafer Tayyar Paşa Karaağaç'taki Bulgar yetkilisi ile görüşmüş, karşılıklı iş birliği yapılıp yapılamayacağını sormuş ve bu iş birliği sayesinde Yunan işgalinin önlenileceğini belirtmiştir. Bu görüşmede Cafer Tayyar Paşa ayrıca Trakya'nın Bulgar ve Türk çıkarları doğrultusunda paylaşılması önerisinde bulunmuştur.

Yine mayıs ayında Cafer Tayyar Paşa, Bulgaristan Başkonsolosluğunu ziyaret ederek Lüleburgaz kongresi hakkında bilgi vermiş, sonuçtan memnun olduğunu belirtmiş, alınan kararları gizli olmasına rağmen Başkonsolosa vereceğini söylemiştir. Bulgaristan Konsolosluğu da aldığı bilgileri Bulgar Dışişleri Bakanlığına göndermiştir.

yılı temmuz ayında beş gün süren Yunan saldırıları sonrası yenilen ordudan kaçan bazı subay ve askerler kolaylıkla Bulgaristan'a geçerek sığınmazdı³⁹. Bununla birlikte Cafer Tayyar Bey Bulgaristan'da neler olup bittiğini bilmediğini, haber alamadığını saklamamış zaten kendisi Bekir Sami Bey'e söylemiştir. Eğer yukarıda ifade edildiği gibi kasten kendisini düşünerek hareket ediyor ve halkı oyalıyor olsaydı bu durumu söylemeyebilirdi.

d) Batı Trakya'daki Gelişmelerde İtilaf Devleti Lehine Tutum Göstermektedir, Fedakâr Değildir

Bir diğer itham ise Cafer Tayyar Bey'in Batı Trakya'da yaşanan durumlara üzülmeyeceğinin ve Doğu Trakya'ya gönderilecek asker ve silahların Cafer Tayyar Bey tarafından engellenebileceğinin ima edilmesidir. Ancak olaylara baktığımızda Cafer Tayyar Bey'in Batı Trakya için de mücadele ettiğini görmekteyiz. Doğu Trakya ve Batı Trakya çoğu zaman birlikte düşünülüyordu. Doğu Trakya'yı kurtarmak, Batı Trakya'yı kurtarmak için bir üs olacağı gibi, Batı Trakya'yı kurtarmak da Doğu Trakya'yı güvence altına almak anlamına geliyordu. Kara Vasıf Bey Batı Trakya'ya gönderilecek silah ve askerlere Cafer Tayyar Bey'in engel olabileceğini yazmıştı. Halbuki, Batı Trakya'nın Yunan taarruzuna uğrayacağı anlaşıldığında Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Trakya halkından para toplayarak buraya silah yardımı yapmış ve gönüllü askerler göndermiştir⁴⁰. Cafer Tayyar Bey, Batı Trakya'dan sonra Doğu Trakya'nın Yunan taarruzuna uğrayacağını farkındaydı, dolayısıyla bu bölgenin savunmasına da önem veriyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Cafer Tayyar Bey Kazım (Karabekir)

Kâmil, İbrahim, "Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Milli Mücadele ve Türk Bulgar İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 35, İzmir, 2017, s. 85-119.

³⁹ Hallı, Reşat, Rahmi Apak, Kadri Coşkun, **Türk İstiklal Harbi**, Sivas Kongresi ve Heyeti-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), C.2, 2. Kısım, 3. Baskı, ATASE yay, Ankara, 1999, s. 382-383.

⁴⁰ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 305-310.

Paşa ile yaptığı görüşmede Anadolu'ya geçmek istediğini söylemiş ancak kendisine Trakya'da ihtiyaç duyulduğu için fedakârlık yaparak bölgede kalmıştır.

Kara Vasıf Bey, Cafer Tayyar Bey ve Mustafa Kemal Paşa

Millî Mücadele'ye destek amacıyla Karakol Cemiyeti'ni kuran Kara Vasıf, Mütareke döneminde Anadolu'ya silah göndermiş, İstanbul'da direnişi örgütlemiş ve Millî Mücadele yararına pek çok faaliyette bulunmuştur. Bununla birlikte Heyet-i Temsiliye'nin kontrolü altına girmek istememesi ve nüfuz kazanma çabası ikiliğe ve Millî Mücadele'nin zayıflamasına sebep olduğundan 1920 yılında kapatılmıştır⁴¹. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Karakol Cemiyeti'nden bahsederek, bu "esrarençiz ve korkunç" komitenin uygulamaya koyduğu tüzük ve yönetmeliği durdurmaya çalışmıştır. Kara Vasıf ile görüştüğünde bunun kendi adına fakat izin alınmadan yapıldığını öğrenmiş, bu gizli çalışma yönteminin sakıncalarını söylemiştir. Ancak Kara Vasıf yine de faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu faaliyetleri sürdürdüğü dönemde Yahya Kaptan'ın öldürülmesine sebep olmuş, Cafer Tayyar Bey hakkında yazdığı mektubu da bu dönemde yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa "*Bu derneğin, sonradan, özellikle İstanbul'da yine aynı adla faaliyetini sürdürmeye çalıştığı anlaşıldıktan sonra, kuruluşunda ve bu-*

⁴¹ Bu noktada eklemek gerekir ki, her ne kadar Karakol Cemiyeti Millî Mücadele yararına işler yapsa da bir yandan kendi verdikleri kararlar doğrultusunda hareket etmişlerdir. Örneğin, Mustafa Kemal Karakol Cemiyeti'nin kapatılmasını istediğinde bu cemiyet kapatılmamış ve çalışmalarına devam etmiştir. Millî Mücadele'de zaman zaman Amerikan Mandası veya Bolşeviklerle yakınlık kurma çabaları da gündeme gelmiş ve dikkat çekmiştir. Kara Vasıf Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu 16.7.1919 tarih ve 880 sayılı şifreli telgrafta Amerikan mandasına sıcak baktığını, Amerikalıların desteğinin alınabileceğini ifade etmiş, bu fikirleri Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul görmemiştir. Uşak Kongresi sonrasında da Karakol Cemiyeti adına Kafkasya'ya giden Baha Sait Bey, burada Bolşevikler ile bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Karakol Cemiyeti'nin Anadolu'da bir ihtilal cemiyeti olduğunu kabul etmiştir. Antlaşmadan haberdar olan Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşa, bu antlaşmayı ve kongreyi tanımamıştır.

Betül Arslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi, ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma" **Atatürk Dergisi**, C.4, S.1, ss. 29-63, Erzurum, 2004, s.41.

nunla ilgili olarak bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerde samimiyet bulunabileceği iddia edilemez.” yorumu ile şüpheye düştüğünü ifade etmiştir⁴².

Mustafa Kemal Paşa Kara Vasıf'ın kendisine gönderdiği bilgilere de şüphe ile yaklaşıyordu. Zira Karakol Cemiyeti dolayısıyla aralarında nüfuz mücadelesi vardı⁴³. Ancak Kara Vasıf'ın hem Heyet-i Temsiliye üyesi olması hem de İstanbul teşkilatının başında olması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Vasıf'a daha toleranslı yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Kara Vasıf, Cafer Tayyar Bey hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubun devamında kendisinin daha önce gönderdiği telgrafa cevap alamadığını ve eğer şahsi bir siyaset takip ettiği düşünülüyorsa bundan dolayı üzgün olduğunu yazmıştır⁴⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin faaliyetlerinden şüphe duyduğunu düşünmekte ve açıklama beklemektedir. Mustafa Kemal Paşa, devamında Karakol Cemiyeti'nin hala Heyet-i Temsiliye'nin kontrolü dışında faaliyetlerini sürdürdüğünü anlamış ve İstanbul'daki milli hareketi Anadolu'ya bağlayarak ikiliği sona erdirmeye çalışmıştır. Karakol Cemiyeti'nin yarattığı ikiliğin Millî Mücadele aleyhinde olacağını düşünmektedir.

İstanbul'un işgali sonrasında Kara Vasıf tutuklanarak Malta Adası'na sürgüne gönderilmiş ve Karakol Cemiyeti politik ağırlığını kaybetmiştir. Kurdukları teşkilat sayesinde Anadolu'ya giderek Millî Mücadele'ye katılmak isteyenler güvenli şekilde geçebilmişlerdir⁴⁵.

Mustafa Kemal Paşa Kara Vasıf Bey'in göndermiş olduğu bu telgraftan dolayı Cafer Tayyar Bey'in yanlış bir siyaset izliyor olabileceği izlenimini edinmiştir. Ancak yine de Kara Vasıf'ın itham ettiği gibi vahim bir durum olmadığını düşünmüş olmalı ki Cafer Tayyar Bey'e yalnızca daha önce söylediklerini tekrar eden bir telgraf göndermiştir.

⁴² Atatürk, **a.g.e.**, s.49-50.

⁴³ Aydoğdu, a.g.m, s. 155-158.

⁴⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁵ Aydoğdu, a.g.m, s.195.

Burada tekrar Batı Trakya meselesinin ayrı tutulmasını, Bulgaristan'ın politikasının takip edilmesini ve iş birliği yapılmasını tekrarlamıştır. Trakya'da yanlış bir siyaset izleniyor düşüncesinin altında yatan sebep, Batı Trakya ile Doğu Trakya meselelerinin hala bir arada yürütülüyor olmasıydı, teşkilatlanma konusunda ise herhangi bir uyarıda bulunmamıştır. Zaten Cafer Tayyar Bey'in teşkilatlanma konusundaki gayreti ve çabası hem raporlar ile hem de Cafer Tayyar Bey'in Millî Mücadele'nin diğer önderleri ile haberleşmelerinden dolayı sabitti. Cafer Tayyar Bey Mustafa Kemal Paşa'dan bu telgrafı aldıktan sonra Doğu Trakya'daki durumu bir kez daha izah etmiştir. Buradaki memur, eşraf ve ahalinin durumunu anlatmış, tarafsız mülki amirlerin teşkilatlanmayı geciktirdiğini bildirmişti. Buna karşın, köylere kadar giderek halkı örgütlemeye ve destek almaya çalıştığını bildirmişti⁴⁶. Cafer Tayyar Bey orada yaşananları eksiksiz biçimde tasvir etmeye, yaptıkları kadar yapamadıklarını da söylemeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa Cafer Tayyar Bey ile doğrudan iletişime geçince Trakya'daki durumu tam olarak kavramış, General Milne'in bölgede etkin olması, tarafsız mülki amirler ve her işi devletten bekleyen ahali dolayısıyla burada başarılı olmanın çok zor olacağını öngörmüştü⁴⁷.

Bu gelişmeler 1920 yılının ocak ayında yaşanmıştı. Aynı yılın mart ayında İstanbul'un işgali üzerine Cafer Tayyar Bey etkinliğini arttırmış, seferberlik ilan etmiş ve kontrolü büyük ölçüde sağlamıştı. Onun aldığı tedbirler İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin olduğu kadar Anadolu'nun da dikkatini çekmişti. Cafer Tayyar Bey takip edilecek siyaset konusunda Heyet-i Temsiliye'den emir ve talimat bekliyordu. Trakya'nın düşmanla çevrili olmasına rağmen attığı bu cesur adımlar Millî Mücadele liderleri tarafından takdirle karşılanmış ve Cafer Tayyar Bey'in milli davaya olan bağlılığını bir kez daha kanıtlamıştır⁴⁸.

⁴⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s.271.

⁴⁷ Atatürk, **a.g.e.**, s. 272.

⁴⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yay, İstanbul, 2017, s. 376.

Doğu Trakya'daki Yunan Taarruzu Sonrası Bölgedeki Durum ve Cafer Tayyar Bey'in Esir Düşmesi

Büyük Edirne Kongresi'nden sonra Yunan taarruzuna karşı hazırlıklara başlandı. Yunan ordusunun nereden saldırabileceği ve ordunun konuşlanması planlandı. 1920 yılının haziran ayında sınırlarda küçük çatışmalar başlamıştı⁴⁹. Bu çatışmalar İstanbul Hükümeti'ne bildiriliyor ancak bir sonuç alınamıyordu. Aynı yılın temmuz ayında İtilaf Devletleri'ne ait uçaklardan halkı korkutmaya yönelik beyannameler atılıyordu. Cafer Tayyar Bey bu süreçte Trakya'da gönüllü milli müfrezeler kurmuş, ulaştırma ve iye için halkın desteği alınmıştı. Bir savunma savaşına hazırlanılmıştı. Batı Anadolu'dan gelen olumsuz haberler ve Rumların gösterileri sebebiyle halkın motivasyonu ve kendine güveni düşüktü. Askerler disiplinli değildi, orduda firar fazlaydı⁵⁰.

20 Temmuz 1920'de Tekirdağ sahilinden başlayan harekât Türkleri bozguna uğrattı. Askerler emir almadan ve plansız şekilde savaş malzemelerini de bırakarak geri çekilmeye başladılar. Meriç sınırındaki direniş güçlüyse de Yunanların Tekirdağ'dan Doğu Trakya'nın iç kesimlerine doğru ilerlemesi sebebiyle Trakya'da milli mücadele başarısız oldu ve gidebilen asker ve subaylar Bulgaristan'a çekildi. Cafer Tayyar Bey yaralı haldeyken bir köylünün İtilaf Devleti askerine kendisini ifşa etmesi üzerine bulunarak esir edildi.

Cumhuriyet Döneminde Cafer Tayyar Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın İlişkileri

Cafer Tayyar Bey esaretten kurtulup döndükten sonra Edirne milletvekili olarak mecliste yer almıştır. Ankara'ya gittiğinde Mustafa Kemal Paşa tarafından samimiyetle karşılanmıştır. Sonra Cafer Tayyar Bey'i Trakya'da görevlendirerek halkın Türkiye Büyük Millet Meclisi hakkındaki görüşlerini öğrenmesini istemişti. Yeni seçim sürecinde de

⁴⁹ Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne, **BOA, HR. SYS. D. 2539 G. 7 İef 1**, t. 28 Şubat 1920.

⁵⁰ Hallı, Reşat, Rahmi Apak, Kadri Coşkun, **a.g.e.**, s. 363.

Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirler doğrultusunda adayları belirlemiştir. Yeniden seçilerek Edirne milletvekili olarak Ankara'ya dönmüş ve Mustafa Kemal Paşa kendisine güvendiği için Cafer Tayyar Bey'i generalliğe terfi ederek Diyarbakır'da görevlendirmiştir. Musul meselesi dolayısıyla bölgede çıkan isyanları bastırdı. Daha sonra askerlik görevinden istifa ederek milletvekilliği görevini yapmak üzere Ankara'ya döndü. Burada Ali Fethi (Okyar) Bey'in Cumhuriyet Halk Fırkasında kalmasını telkin etmesine rağmen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katıldı. Şeyh Sait İsyanının çıktığı günlerde ülke içerisinde gerginlikler olunca parti kapatıldı. Bunun üzerinden çok geçmeden Mustafa Kemal'e suikast düzenleneceği haberi geldi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri de suikasti bildiği halde haber vermemekle suçlanmış ve yargılanmıştır. Yargılananlar arasında Cafer Tayyar Bey'de vardır⁵¹. Cafer Tayyar Paşa sorgusunda, suikastla ilgisinin olmadığını, Şükrü Bey'i tanıdığını ancak Şükrü Bey'in ayaş, sarhoşken ne dediğini bilmez, aykırı bir insan olduğunu ve kendisinin suikast yapacak karakterde olmadığını belirtmişti⁵². Bunun dışında mahkemede savunması istendiğinde savunma yapmamış ve beraat etmiştir.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde Doğu Trakya'da bulunan Cafer Tayyar Bey hakkındaki iddiaların doğruluk ve gerçeklik payını tartıştığımız bu çalışmada, sonuç olarak bu iddiaların çoğunlukla gerçekçi olmadığı görüşündeyiz. Kara Vasıf tarafından Cafer Tayyar Bey hakkında Mustafa Kemal'e gönderilmiş olan mektupta yer alan iddialar, Cafer Tayyar Bey'i Milli Mücadele aleyhinde hareket eden bir kişi gibi göstermekte ve neredeyse suçlayıcı bir nitelik taşımaktaydı. Fakat Cafer Tayyar Bey'in bölgede gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlere baktığımız zaman, kendisinin I. Ordu Komutanı olarak bölgenin teşkilatlanmasında ve savunulmasında çaba harcadığını ve Milli Mücadele için

⁵¹ Keleş, a.g.t, s. 290-297.

⁵² Gülten Savaşal Savran, 1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü YL Tezi, İzmir, 2006, s.54.

şartların müsait olduğu çerçevede hareket ettiğini görmekteyiz. Doğu Trakya'da Milli Mücadele askeri açıdan başarılı olmamış ve 1920 yılının Temmuz ayında Yunan Ordusu Trakya'yı ele geçirmiştir. Cafer Tayyar Bey burada Yunan ordusuna esir düşmüştür. Bu sonuca baktığımızda Cafer Tayyar Bey'in gösterdiği çabaların sonuçsuz kaldığı aşıkardır. Ancak yaşanan dönemin şartları, bölgenin konum olarak son derece kritik, savunulmasının zor ve hem doğu hem batı yönünden işgale açık halde olması, başarısızlığı kısmen açıklayabilmektedir. Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin Batı Trakya'yı Doğu Trakya'dan ayrı görmemesi ve dolayısıyla Doğu Trakya'ya tam anlamıyla odaklanamaması, mülki amirlerin İstanbul Hükümeti'nden çekinceleri, İtilaf Devletleri'nin işgali ve asayiş problemleri, halkın büyük oranda siyaseten kurtulacağı düşüncesi ve silahlı mücadeleye son ana kadar ikna olmaması da başarısızlığın sebepleri olarak sıralanabilir. Bu problemler Cafer Tayyar Bey'in çabalarından ya da kişiliğinden kaynaklanmadığından, kendisine yöneltilen ithamlarda doğruluk payı olduğunu düşünmemekteyiz.

Mustafa Kemal Paşa Trakya'nın durumunu bildiğinden bu tür bir başarısızlığın yaşanacağını öngörmüştü. Buna karşın yapılması gerekenleri Cafer Tayyar Bey'e iletmış ve Doğu Trakya'nın işgalden korunması için bölgeyle bizzat ilgilenmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri hem Cafer Tayyar Bey tarafından yerine getirilmeye çalışılmış hem de Trakya halkının çoğunluğu tarafından emir telakki edilmişti. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın bölgenin işgal ihtimalinden kurtarılmasına yönelik emirleri uygulanmaya çalışılmışsa da yukarıda saymış olduğumuz sebepler dolayısıyla bu emirlerin tamamı yerine getirilememiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa Trakya'da yanlış bir siyaset izlenebiliyor olacağı ihtimalini de düşünmüştür. Bu düşüncedeki en büyük payın sahibi, Mustafa Kemal Paşa'nın da Nutuk'ta kaynak olarak gösterdiği Kara Vasıf'ın getirdiği bilgilerdir. Kara Vasıf kurduğu Karakol Cemiyeti ile Milli Mücadele'ye destek vermekle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın da tereddütle yaklaştığı bir kişiydi. Kara Vasıf Bey'in kurduğu cemiyetin şüpheli hareketlerde bulunması ve Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerine zaman zaman uymaması da göz önünde

bulundurulduğunda olay örgüsü biraz daha açık hale gelmektedir. Mustafa Kemal her ne kadar kendisine aktarılan bilgileri dikkate aldıysa da bu bilgilere şüpheyle yaklaşmıştır. Sonuçta, gerekli araştırmalar yapıldığında Trakya'da takip edilen siyasetin aslında Cafer Tayyar Bey'in şahsından kaynaklanmadığı ve bu ithamların doğru olmadığı anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA, BEO)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Mütenevvia Kısmı Belgeleri (BOA, DH.MTV.)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (BOA, DH. ŞFR.)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım Belgeleri (BOA, HR. SYS)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi Belgeleri (TİTE)

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bekir Sami Belgeleri (TTK, BS)

Telif Eserler

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)** , ATAM Yay., Ankara, 1997

Bıyıklıoğlu, **Tevfik Trakya'da Millî Mücadele**, C 1, TTK, Ankara, 1992

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi**, C 1 Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Gen. Kur. ATASE Yay, Yay. Haz. Tevfik Ercan, Ankara, 1999

Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, ATAM, Ankara, 2014

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yay, İstanbul, 2017,

Çelebi, Mevlüt, **Heyet-i Nasiha**, İzmir, 1992

- Görgülü, İsmet, **On yıllık harbin kadrosu, 1912-1922: Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, TTK Yay, Ankara, 2014.
- Güner, Zekai, **Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)**, ATAM Yay, Ankara, 1998
- Hallı, Reşat, Rahmi Apak, Kadri Coşkuner, **Türk İstiklal Harbi**, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), C.2, 2. Kısım, 3. Baskı, Yay.Haz.Tevfik Ercan, ATASE yay, Ankara, 1999
- Toker, Mustafa, **Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kongre Tutanakları (9 Mayıs 1920- 13 Mayıs 1920)**, Ankara Üni. TİTE ENS. Yay, Ankara, 2016

Tez ve Makale

- Arslan, Betül, “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi, ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma” **Atatürk Dergisi**, C.4, S.1, ss. 29-63, Erzurum, 2004, s.41.
- Aydoğdu, Murat, “Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 75, Ankara, 2009
- Keleş, Zülal, **Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa**, Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993
- Savaşal Savran, Gülten, **1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü YL Tezi, İzmir, 2006

ATATÜRK IS THE PIONEER OF TURKISH SECULARISM: A STUDY ON THE SECULARIZATION OF EDUCATION IN THE ATATÜRK ERA

Nahar Muhammed NURI*

ABSTRACT

Many studies have dealt with the Atatürk era from historical or critical perspectives, but important fields of the Atatürk era still need to be re-examined and read in- depth from the perspective of revision, re-reading the historical era and reveal the fact of importance. Thus, the Atatürk era is one of the problematic fields whose importance derives not only from a historical perspective but from a comparative epistemological perspective, which contributes to the comparative studies needed by the researcher to compare the great value shifts that accompanied the Turkish state structures and institutions During the Atatürk era.

Research Hypothesis: Secularization before Secularism

In General, the hypothesis research deal with an important "problematic" related to the emergence of signs of secularization in the institutions of the Turkish state before the adoption of the concept of secularism in Constitution as the consistent principle, a year before the death of Atatürk (i.e., in 1937). Turkish state institutions (including educational institutions) have long been secularized and directly subjected to the principles of a new civil state since the emergence of the modern Turkish state in 1923. But, gradual secularization is what the Turkish state led by Atatürk needed to attract large sectors of people's in due to convincing them of the new ways of life; the field of education was one of the most prominent areas where secularization

* Dr. Nahar Muhammed Nuri- Assistant Professor/ Mustansiriyah University, College of Arts, History Department, Baghdad- Iraq, naharnori@yahoo.com.

had been considered, where the patterns of education had changed from traditional to modern.

The First Steps of Kemalist Visions - The Secularization of Education

According to Mustafa Kemal, the main goal of education was to protect a nation's existence and future. In order to maintain the independence of Turkey, originality and Turkish customs needed to be taught to new generations. In his mind, 'the first duty of education is to raise individuals to function well in the society, educate them and furnish them with culture'. He also thought that a powerful and healthy society could only be established with healthy individuals⁽¹⁾.

On 3rd March 1924 the law on the unification of education was passed⁽²⁾. This law placed all education under the control of the Ministry of Education⁽³⁾. Giving the Ministry control of all educational establishments paved the way for the later move to close the medreses⁽⁴⁾. The need to close the medreses can be illustrated by the fact that as late as 1921 they taught "almost exclusively by rote memorization of the Qur'an and Arabic texts learned by reading aloud before the teacher⁽⁵⁾. This method of education had proved satisfactory for the more traditional religious needs of Ottoman society. Clearly however they were unsuited for the development of a Western nation envisaged by Atatürk. Under the rule of the Ottoman theocracy "religious

⁽¹⁾ **Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri**, Maarif Vekâleti Press, İstanbul 1939, s. 11; Mustafa Gündüz, "Sociocultural Origins of Turkish Educational Reforms and Ideological Origins of Late Ottoman Intellectuals (1908–1930)", **History of Education**, Vol. 38, No. 2, March 2009, s. 195.

⁽²⁾ Howard A. Reed, "Ataturk's Secularizing Legacy and the Continuing Vitality of Islam in Republican Turkey" in: Cyriac K. Pullapilly (Ed.), **Islam in the Contemporary World**, Notre Dame, Cross Roads Books, Indiana 1980, s. 322.

⁽³⁾ Reed, a.g.m., s. 327.

⁽⁴⁾ Turhan Feyzioğlu, "Secularism: Cornerstone of Turkish Revolution" in: Turhan Feyzioğlu (ed.), **Atatürk's Way**, Produced by Form Advertising and Public Relations Co., İstanbul 1982, s. 223.

⁽⁵⁾ Howard A. Reed, "The Faculty of Divinity at Ankara I", **The Muslim World**, Vol. 46, October 1956, s. 296.

schools and religious education in schools were unquestioned"⁽⁶⁾. Certainly for the population at large. Atatürk, on the other hand, saw Islamic education as an integral part of the old order and as a stumbling block to modernization⁽⁷⁾.

It established the principle of the separation of religion from politics, state and social life⁽⁸⁾. The main objective of secularism was to evolve a non-religious consciousness in order to replace the traditional concepts of loyalty like Islam and Ottomanism. According to Bernard Lewis, the purpose of the Kemalist secularism "was not to destroy Islam, but to destabilize it to end the power of religion and its exponents in political, social and cultural affairs, and limit it to matters of belief and worship"⁽⁹⁾.

The development in the form of separation between religion and state took place throughout the Tanzimat, Young Ottomans and Meşrutiyet (constitutional) periods, and that this development was not in the right direction. But the Kemalist approach to secularism differed radically from the approaches of the Tanzimat and the Meşrutiyet. Moreover, the emphasis on rationality in the religious affairs became a deistic conviction of secular coloring in Turkey. In this context, the abolition of the caliphate was presented, as "liberating" Islam from its "unreasonable traditional associates" and preparing the ground for its emergence as a rational religion."⁽¹⁰⁾ It became clear that Atatürk did not want to establish a rupture with the Islamic heritage as the first step, but he establishes a rupture with the legacy of

⁽⁶⁾ Andreas M. Kazamias, **Education and the Quest for Modernity in Turkey**, University of Chicago Press, Chicago 1966, s. 185.

⁽⁷⁾ *Ibid.*, p. 185.

⁽⁸⁾ Yahya Armajani and Thomas M. Ricks, **Middle East past and present**, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey 1986, s. 244.

⁽⁹⁾ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, 2nded., Oxford University Press, London 1968, s. 410; Ikrima Sherwani, **Mustafa Kemal Pasha and Turkey: A Study on Western Influence**, UnPublishing Ph.D. in Islamic Studies, Department of Islamic Studies Aligarh Muslim, University Aligarh-202002 (India), 2008, ss. 172- 173.

⁽¹⁰⁾ Sherwani, a.g.m., s. 173.

the religious alliance with feudal elites that do not fit the frameworks of modernity that he established in his New State.

Sun Language Theory / Education as Foundation of Transformation

Among the most important ideological and institutional reforms of the Kemalist Era were the unification of education, abolition of the caliphate and the establishment of the Directorate of Religious Affairs. Following the madrasah, Islamic monasteries- which presented a significant potential for resistance and organization- were also closed down in 1925. The adoption of the Latin alphabet on 1 November 1928 was presented as a step to improve literacy education; in reality it aimed to erode the most important link with the past⁽¹¹⁾. On 1 January 1929, public schools were opened and the new alphabet and regime rituals started to spread from the centre to the periphery, even though the unification of education created a divinity faculty and religious schools and the education system was entirely cleared of religion. This imitation of France, which had been an Ottoman preference as well, continued in this era by “modeling high schools after the French education system and basing most course-books on their French counterparts regardless of Turkey’s needs”⁽¹²⁾.

This attitude on the part of the group urging modernization of the Turkish state and the following of a path to Westernization involved the teaching of religion in all state schools being proscribed⁽¹³⁾. This began in 1927 with the first stage of a two-part move against religious education. In this year religious classes in ordinary state schools

⁽¹¹⁾ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Press, C 2, Ankara 1985, s. 223; Benjamin C. Fortna, **Learning to Read in the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic**, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010; Mustafa Gündüz, “The Radical Transformations and Deep Continuities of a Decade: Turkish Educational Policy, 1938–1950”, **Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education**, Vol. 52, No. 3, 2016, s. 253.

⁽¹²⁾ Eleanor Bisbee, **The New Turks: Pioneers of the Republic 1920–1950**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1951, s. 89.

⁽¹³⁾ Bisbee, a.g.m., s. 185.

became voluntary⁽¹⁴⁾. On 1 September 1929, Arabic and Persian courses were removed from curricula, and religious schools were closed in 1931. On 12 April 1931, the Turkish Historical Society was re-established to write a new history that satisfied the mentality and expectations of the day. The year 1931 saw the emergence of the Sun Language Theory to construct a “cultural and archeological nationalism”⁽¹⁵⁾.

The second stage in the removal of religious education began in primary schools where religious classes were dropped in 1930 in urban schools⁽¹⁶⁾. This measure did not apply to village schools until 1933. This difference in the year of implementation of the measure points to the urban-rural contrast which must always be kept in mind when looking at Turkey, particularly when looking at matters of development. Following this, in September 1931 religious classes were also abolished in middle schools⁽¹⁷⁾. This abolition of religious education was seen as necessary, but not necessarily as irreversible. As one leading figure in Turkish national education told Rom Landau in the late 1930s: "In twenty years or more there may be a religious education in Turkey once again. But we cannot possibly have it today. Within one or two generations we must try to absorb that spirit of the new age which most of the Western nations have evolved slowly through many generations. The word 'religion' must not even be mentioned. It would only create confusion in the minds of the people and open doors to the reactionaries"⁽¹⁸⁾. In fact, Atatürk's main concern was how to find a new form of education that would be far from the traditional educational systems that lacked modern science and had Persian and Arab influences. Therefore, the main objective was to create a new Turkish intellectual structure and enhance confidence in it as a

⁽¹⁴⁾ Reed, *Ataturk's Secularizing Legacy...*, s. 330.

⁽¹⁵⁾ Eric Jan Zürcher, **Turkey: A Modern History**, I. B. Tauris, New York 1994, s. 190.

⁽¹⁶⁾ Reed, *Ataturk's Secularizing Legacy...*, s. 330.

⁽¹⁷⁾ Reed, a.g.m., s. 330.

⁽¹⁸⁾ Rom Landau, **Search for Tomorrow: The Things Which Are and the Things Which Shall Be Hereafter**, Nicholson and Watson Limited, London 1938, s. 262.

first step to formulate the concept of citizenship, while erasing the effects of the stereotype of the Ottoman citizen which had a negative impact in the previous era.

The Law 430 on “the Unification of Education” (Tevhid-i Tedrisat) in 1924 started the period of change in Turkish education system. This law has two characteristics: It democratizes education system and puts secularism into action. Maarif Institution (Maarif Teskilati) was founded with Law 789 enacted on 22 March 1926 .During republican period educational meetings were held under the name of Heyet-i Ilmiye and Egitim Sûrasi (Council of Education) in order to improve education. Some educational issues were discussed and basic principles were laid down in these meetings. Four Heyet-i Ilmiye meetings were held. First one was in 1921, the second was in July 1923, the third was in April 1924 and the fourth was in December 1925-January 1926. However, after the Head Council of Education and Morality was founded in 1926, meetings began to be held under the name of National Education Councils under this council’s responsibility. Since the first National Education Council in 1939, 19 Councils have been held up to now. Various issues, including educational programs, teacher training, structural arrangement of education and functional arrangement have been discussed and resolved. Their influence on education has been observed.

In the first years of republic, Latin alphabet was adopted in 1928 so as to extend education in larger areas, increase literacy, make education easier and turn Turkish into a common language. Thus, with the adoption of new alphabet, literacy rate suddenly decreased from 10% (in terms of Ottoman Turkish) to zero. Therefore, Ministry of National Education struggled to improve education since the first years of republic⁽¹⁹⁾.

⁽¹⁹⁾ Tuncay Yavuz Ozdemir, Personnel Development Practices in Turkish Education System, **Journal of Education and Practice**, Vol.7, No.15, 2016, ss. 21- 22.

An additional measure may be noted here for the sake of completeness. On 7th February 1924 a law was passed banning religious symbols from the inside of foreign schools⁽²⁰⁾. These foreign schools were of two types. Firstly, those providing a Western education to those wishing to acquire one. Secondly, denominational schools providing an education to members of specific religious groups. In April of the same year the government closed down all French and Italian schools in Turkey as those responsible for these schools refused to remove Roman Catholic symbols from their classrooms⁽²¹⁾. Generally, speaking Christian missionaries were allowed to continue their educational work though the government repeatedly made it clear to them that it would not tolerate any direct proselytizing. This may be illustrated by the incident at the American Girls Lycee in Bursa during 1928. In that year the school was closed down following changes being brought against it which alleged that three of its pupils had been converted to Christianity. Three teachers from the school were charged under legislation forbidding proselytizing and were convicted on 30th April 1928. Following an appeal the verdict was upheld by the Court of Cassation on 5th March, 1929. The school was later allowed to reopen without the offending teachers⁽²²⁾. Atatürk's nationalization of education, albeit of a holistic nature, has helped curb sectarian teaching (in local and Western schools) Thus, it provided a supportive ground for emerging Turkish nationalism against sectarian religious tendencies.

In 1933, the secular Istanbul University was established in place of the previous Istanbul Ottoman University, which was blamed for “staying impartial to reforms”⁽²³⁾ and new schools were opened on all

⁽²⁰⁾ Donald Everett Webster, **The Turkey of Atatürk**, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia 1939, s. 262.

⁽²¹⁾ Roger R. Trask, “Unnamed Christianity” in: Turkey During the Ataturk Era, **The Muslim World**, Vol. 55, Issue 2, April 1965, s. 76.

⁽²²⁾ Trask, a. g. m., s. 72.

⁽²³⁾ “Maarif Vekili Reşit Galip ile Darülfünun Rerormu Üzerine Röportaj”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 August 1933.

levels and in all varieties⁽²⁴⁾. All school curricula were rewritten to construct a future society in accordance with the Kemalist principles⁽²⁵⁾. By the end of 1938, there were 6700 primary schools, 13,500 teachers, 546 educators, and 864,590 students in Turkey⁽²⁶⁾. All these developments were improved in the İnönü Era both quantitatively and qualitatively, and new institutions, projects and experiments were born⁽²⁷⁾.

In 1923 Mustafa Kemal stated in Izmir that ‘our nation’s educational institutions must be similar. All Turkish citizens, women and men, must graduate from these’⁽²⁸⁾. This statement highlighted the importance of educational unity to the founders of the Republic and has been used as evidence that the objective of the law was to forge an education system with a secular ideology⁽²⁹⁾. ‘The Law of Unification of Instruction was concerned with the implementation of the policies of secularism’⁽³⁰⁾. Indeed, this secularist ideology in education also had its roots in the Tanzimat. It has also been argued that secularist thought had much earlier origins among Ottoman intellectuals and governors⁽³¹⁾.

Many and intricate were the influences that had their effects on Anatolian history, but none, probably, had the vigor of Islam. Mustafa

⁽²⁴⁾ Kazamias, a.g.e., s. 185; Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, London 1961, s. 408; Bisbee, a.g.e., ss. 85- 95.

⁽²⁵⁾ Barak A. Salmoni, “Ordered Liberty and Disciplined Freedom: Turkish Education and Republican Democracy 1923–1950”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 40, No. 2, 2004, s. 83.

⁽²⁶⁾ **Cumhuriyet’imizin 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Eğitimimiz**, MEB Press, Ankara 1973, s. 70.

⁽²⁷⁾ Gündüz, *The radical transformations...*, s. 235.

⁽²⁸⁾ Atatürk’ün Maarife Ait Direktifleri, s. 15.

⁽²⁹⁾ I. Sungu, “Tevhidi Tedrisat”, **Bellekten**, II. Vol. 7, 8, Ankara 1938, ss. 397- 431.

⁽³⁰⁾ S. Turan, “John Dewey’s Report of 1924 and his Recommendations on the Turkish Educational System Revisited”, **History of Education, Journal of the History of the Education Society** 29, no. 6 2000, s. 550; Raşit Çelik, “Unity vs. Uniformity: The Influence of Ziya Gökalp and John Dewey on the Education System of the Republic of Turkey”, **Education and Culture**, Purdue University Press, Vol. 30, No. 1, 2014, ss. 17- 37.

⁽³¹⁾ S. Mardin, “Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes”, **Turkish Studies**, Vol. 6, no. 2, 2005, s. 150.

Kemal and his colleagues, in replacing the Ottoman Islamic state with a secular republic, regarded the educational system as the most effective institution to break the restraints of Islamic institutions, beliefs, and outlook. The choice of formal educational institutions as the agency to transform the inherited Islamic Ottoman structure seems to have been derived from the definition of Turkish nationalisms (Türkçülük) formulated by Ziya Gökalp. The 'nation', he stated, 'is not racial, ethnic, geographical, political, or voluntary group or association. The nation is a group composed of men and women who have gone through the same education, who have received the same acquisition in language, morality, religion, and aesthetics.' So important was the role Mustafa Kemal assigned to the school system in rushing Anatolia from the Middle Ages to modern times, that he declared himself the teacher of the Turks, and in his Message to the Turkish Youth he placed the future of the Republic in the hands of the schools and the younger generation, whom he advised 'ever to preserve and defend the national independence of the Turkish Republic'⁽³²⁾. The concept of the Turkish nation has merged with the new secular ideology. The most obvious example of this integration was in the educational institutions where the important revision of ethics and new instructional patterns has been practiced, especially since these institutions are the surest guarantors of practicing the required change through the long years of education spent by students.

Pillars of Secular Change - Westernization and the Decline of Religious Schools / Adoption of Scientific and Historical Revision

Shortly after the introduction of the Law on the Unification of Education, the famous American educationist, John Dewey, came to Tur-

⁽³²⁾ M. T. Ozelli, "The Evolution of the Formal Educational System and Its Relation to Economic Growth Policies in the First Turkish Republic", **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press, Vol. 5, No. 1, Jan., 1974, ss. 78-79.

key, being the first foreign educationist to visit Turkey after the proclamation of the Republic⁽³³⁾. Dewey had visited China before his visit to Turkey, and afterwards visited Mexico (1926), Russia (1928), and North Africa (1934), which contributed to his prominence in the international arena⁽³⁴⁾. Dewey played an important role in Turkish education history with his two reports intended specifically for the Turkish education system. After Dewey, many foreign educationists were invited to Turkey and asked to prepare reports on the Turkish education system's weaknesses and to sound any precautions. Between the years described as the Atatürk period, the German Kühne (1925), Egyptian Omar Buyse (1927), Swiss specialist Albert Malche (1932), the committee under the presidency of American E. Walter Kemmerer (1933), and American education specialist Beryl Parker (1934) visited Turkey. These specialists researched and reported on Turkey's education and school system⁽³⁵⁾.

The consequence of the French influence in textbooks was the realization of the close relationship between history education and nationalism and their importance in influencing mass psychology. Therefore, history began to be used for pragmatic educational purposes during the Second Constitutional Era⁽³⁶⁾. Citizenship education, upon which the intellectuals of the Second Constitutional Era laid great emphasis within the framework of the "new human-new society" project, constituted an important dimension of the nation building

⁽³³⁾ Bahari Ata, "The influence of an American Educator (John Dewey) on the Turkish Educational System", **The Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 31, 2000, ss. 119-130; Hüseyin Bal, **1924 Raporunun Türk Eğitimine Etkileri ve J. Dewey'nin Eğitim Felsefesi**, Aydınlar Matbaası, İstanbul 1991; Cavit Binbaşoğlu, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995; Fay Kirby & Niyazi Berkes, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.

⁽³⁴⁾ Maurice R. Berube & Clair T. Berube, **The End of The School Reform**, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham 2007.

⁽³⁵⁾ Yusuf Keskin, "US Influence On The Education System In Turkey: An Analysis Of Reports By American Education Specialists", **Journal of International Education Research**, Volume 10, Number 3, Third Quarter 2014, s. 230.

⁽³⁶⁾ Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

project of Turkey's founding leaders in the period following the declaration of the republic⁽³⁷⁾. However, the French history oriented content of history textbooks did not uphold the nation-state that was now steering towards nationalism, while the legacy of the Second Constitutional Era was maintained at the point of the instrumentalization of history education. In terms of this instrumentalization, it was a very clear requirement to write compact and methodical textbooks. It was foreseen that this task would be done in a unique way by the Turks, and Turkish historians were asked to write history books with "scientific and contemporary rules"⁽³⁸⁾. There was only one group of historians upon whom the republican ideologues could rely to fulfill such a vital task: themselves⁽³⁹⁾. The New intellectuals in the Turkish secular state found that secular change and Westernization would not be effective without the adoption of scientific and historical revision from Turkish historians for all roots of old in learning institutions and tried to remove it and replaced by new methods of life and think.

In modern states since the early eighteenth century, "public or mass education"⁽⁴⁰⁾ has become a significant activity area. The radical educational and cultural reforms that took place quickly in Turkey after 1923 were a full stop to the social and political changes that dated back to early Ottoman modernization. "The educational policies of the Atatürk regime, one of the most drastic nation-building and secularizing exercises ever, nevertheless built on the previous efforts of Ottoman reformers."⁽⁴¹⁾ Even though this process has been viewed by many

⁽³⁷⁾ Füsun Üstel, "Makbul Vatandaş" ın: Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim, İstanbul 2004, s. 127.

⁽³⁸⁾ Ersanlı, İktidar ve Tarih..., s. 115.

⁽³⁹⁾ Fatih Yazıcı, "Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarih Yazımı" in: Vahdettin Engin and Ahmet Şimşek (Eds.), **Türkiye'de Tarih yazımı**, Yeditepe, İstanbul 2011, s. 200; Fatih Yazıcı & Tercan Yıldırım, History Teaching as a Nation-Building Tool in The Early Republican Period in Turkey (1923–1938), **Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education**, Vol. 45, Issue 4 2018, s. 7.

⁽⁴⁰⁾ Andy Green, **Education and State Formation, the Rise of Education System in England, France and the USA**, Macmillan, London 1990, s. 1.

⁽⁴¹⁾ Nazan Çicek, "The Role of Mass Education in Nation-Building in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1870–1930," in: Laurence Brockliss and Nicola

researchers as a compulsory road to teleological secularism and Kemalism,⁽⁴²⁾ it was at the same time a must for the consolidation and continuation of the nation-state established in 1923.

"From 1934 to 1948 the only indigenous, legal Islamic religious training available to Turkish Muslims was either as a routine part of basic armed forces training for recruits, or in the very elementary courses for memorizers of the Qur'an and on the Qur'an"⁽⁴³⁾. This is remarkably strange as it is the army which is regarded as the guardian of Kemalism, and thus of secularism. So to have a situation in which these guardians of secularism are the only people providing a religious education is something of a surprise. Feyzioğlu points to a dual attitude towards the subject of religious education from the point of view of secularism in Turkey. As secularism "does not imply an anti-religious attitude", he tells us: "The faith of children being educated at state schools has to be respected, while, of course, it is imperative that no education in direct conflict with the scientific approach be given"⁽⁴⁴⁾. He sees, thus, the need to attempt to strike a balance between respect for individual beliefs and respect for the scientific outlook.

We are left in no doubt as to which element in the choice is to be given greater weight. Feyzioğlu tells us that it is "totally undesirable to have a religious 'establishment'" free from state control and regulation "which conducts religious education completely outside of the supervision of the state"⁽⁴⁵⁾. In essence, you may take the religion out of the state, but you cannot remove the state from religion. With regard to higher education two items need to be noted. Firstly, the increasing

Sheldon (Ed.), **Mass Education and the Limits of State Building, c.1870-1930**, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012, ss. 225-250.

⁽⁴²⁾ Niyazi Berkes, **The Development of Secularism in Turkey**, McGill University Press, Montreal 1964.

⁽⁴³⁾ Reed, *Ataturk's Secularizing Legacy...*, s. 330.

⁽⁴⁴⁾ Feyzioğlu, *Secularism: Cornerstone of Turkish...*, s. 224.

⁽⁴⁵⁾ Feyzioğlu, *Secularism: Cornerstone of Turkish...*, s. 188.

inability of the faculty of Theology at Istanbul University to attract students between 1924 and 1933⁽⁴⁶⁾.

The Kemalist secularism was not "anti-religious" in the sense of liquidating religion systematically." Although the official formulation was content to separate the worldly from the divine, and to oppose the exploitation of religion for political purpose, in reality Kemalist "Lai-cism" became an instrument for control and supervision of Islam by the state"⁽⁴⁷⁾. Mustafa Kemal's expectations of education were parallel to the ideas which were developed during European Educational History and 'equivalent to international norms'⁽⁴⁸⁾. Jean Jacques Rousseau was one of the basic sources of Mustafa Kemal's views on civilization, culture, freedom, Republic and race. For instance, Mustafa Kemal's view of freedom was affected by John Locke and Rousseau's 'nature rights'⁽⁴⁹⁾. His definition of a nation was similar to that of Ernest Renan⁽⁵⁰⁾. In the area of education, Mustafa Kemal was influenced by Rousseau⁽⁵¹⁾ and Dewey. In 1924 the Turkish Ministry of Education invited Dewey to Turkey to report on issues facing the Turkish educational system. The report was very influential⁽⁵²⁾. Dewey advocated 'doing and experiencing' as a learning method and brought to attention the idea of constructivism. Mustafa Kemal was also influenced by other Western educational philosophies and intellectuals, such as Rousseau and Durkheim. 'It can be said that the recommendations made by Dewey are historically significant in the development of an

⁽⁴⁶⁾ Reed, *The Faculty of Divinity...*, s. 298.

⁽⁴⁷⁾ Berkes, *The Development of Secularism...*, ss. 480- 483.

⁽⁴⁸⁾ H. Umunç, "The Universal Values of Atatürk's Educational Policy", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 8, no. 22, November 1991, ss. 33-37.

⁽⁴⁹⁾ Afet. Inan, **Medenî Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları**, TTK Press, Ankara 1969, s. 51.

⁽⁵⁰⁾ Turan, "John Dewey's Report of 1924"..., ss. 15, 19.

⁽⁵¹⁾ I. H. Baltacıoğlu, **Atatürk**, Atatürk University Press, Erzurum 1973, s. 12.

⁽⁵²⁾ Turan, "John Dewey's Report of 1924"..., s. 547; C. Cahen, Introduction, in: Jo Ann Boydston (Ed.), **John Dewey: The Middle Work, 1899-1924**, Vol. 15, 1923-1924, Southern Illinois University Press, Carbondale 1983, s. xx.

educational system'⁽⁵³⁾. Dewey's philosophy of education continues to influence Turkish education policy and practice⁽⁵⁴⁾.

The declining student population of this establishment can be seen from the following statement of student numbers⁽⁵⁵⁾:

1924- 1925 284

1926- 1927 167

1927- 1928 53

1929- 1930 35

1932- 1933 20

This probably simply reflects the fact that the professional and employment prospects which graduates of this institution could expect were declining in the new atmosphere of modernization and development. For the sake of completeness it may be noted that in 1949 a new faculty of theology was opened at Ankara University⁽⁵⁶⁾. In 1924 there were over 29 of these imam-hatip schools⁽⁵⁷⁾. This number declined to only two in 1932 and in 1932-33 imam-hatip schools ceased operating⁽⁵⁸⁾. Yet it came to be recognized that it was: "Essential to train qualified men of religion capable of comprehending the fact that secularism does not imply antagonism toward religion"⁽⁵⁹⁾. The new in the Kemalist models was did not neglect the pairing between the quote from the Western styles in educations and modernization, and the attempt to train qualified men of religion. Therefore, the aim was to show that the new secular model is not anti-religious.

⁽⁵³⁾ Turan, "John Dewey's Report of 1924"... , s. 554.

⁽⁵⁴⁾ Sabri Büyükdüvenci, "John Dewey's Impact on Turkish Education", in: Jim Garrison Dordrecht (ed.), **The New Scholarship on Dewey**, Kluwer, Dordrecht 1995, s. 230.

⁽⁵⁵⁾ Büyükdüvenci, a. g. m., s. 298.

⁽⁵⁶⁾ Wilfred Cantwell Smith, **Islam in Modern History**, Princeton University Press, Princeton 1957, s. 185.

⁽⁵⁷⁾ Reed, Ataturk's Secularizing Legacy..., s. 330.

⁽⁵⁸⁾ Reed, a. g. m., s. 330.

⁽⁵⁹⁾ Feyzioğlu, Secularism: Cornerstone of Turkish..., s. 225.

In 1929 school history books were rewritten to place more emphasis upon the ethnic background of the Turks and with "exaggerated and dubious theories about their origins and influence in the world"⁽⁶⁰⁾. Included in such efforts was the work of Turkish scholars to establish links between recent Turkish history and Hittite and Sumerian civilizations⁽⁶¹⁾. Considerable impetus was given to such work by Atatürk's belief in the antiquity and importance of Turkey. As he put it: "My whole work for Turkey, everything I have done, would be meaningless if I did not believe that this country is the cradle of civilization. My faith in the antiquity and in the special role which Turkey must play in the history of the world has been my guiding principle through all my activities"⁽⁶²⁾.

At the same time, the rewriting of school books was part of the process, including the language reform, aimed at fostering national identity and at distancing the Turks from their Islamic neighbors with an Arabic and Persian based culture. This rewriting replaced the predominant Islamic emphasis in the earlier text books. We can also note the effects of Western education upon the native superstitions. Kazamias notes that: "as students acquire more formal education, they also change their attitudes concerning the role of Kismet in shaping their lives and their future"⁽⁶³⁾. This would seem to justify the faith and emphasis which Atatürk placed on education as a means of fostering more Western and scientific attitudes which would assist the Westernization of Turkey. In fact, the most important tool was represented by efforts towards upholding Turkish nationalism through practically linking with the general cultural heritage of history, culture and folk customs and through a system of new national discourse, in end, integrates all that elements into a single form of modern Turkish civil.

⁽⁶⁰⁾ Kazamias, *Education and the Quest...*, ss. 186- 187.

⁽⁶¹⁾ Landau, *Search for Tomorrow...*, s. 248.

⁽⁶²⁾ Landau, a. g. m., s. 249.

⁽⁶³⁾ Kazamias, *Education and the Quest...*, s. 195.

Modernization of Educational Curriculum - Adaptation of Secularism

One of the important aims of the young Turkish Republic was to disseminate the basic education to all of the citizens since the majority of people living in rural area were still illiterate. In 1924, the committee of science considering education made some important decisions that 1) the number of grades for elementary schools was five, 2) the duration of elementary teachers' schools was increased from four years to five years, 3) their curriculum was mostly changed and revised based on the ideas of the young republic⁽⁶⁴⁾. The first educational congress of this period was held in Ankara, in July 16, 1921, inaugurated by Mustafa Kemal Paşa. In his speech, he mentioned: "A national education (millî terbiye) and establishment of principles to improve the efficiency or organization of education". This is a turning point of program since Selim III, starting a new are of nationalism together with western secularism. He continued saying that "the principles of education and learning, followed up to now, was one of the cause of historical declination. National educative program means, to stay far away from the foreign ideas and influences coming from east or west, which is not related to national qualities. I mean a culture compatible with historical national character"⁽⁶⁵⁾.

Influenced by Durkheim's sociology, the republican leaders and educators would have been expected to impose a secular, sociological morality instead of religious education and morality. However, there was a delay in this until the 1940s, and the Second Council created a true wave of excitement with its focus on a new form of morality.

⁽⁶⁴⁾ Lütfullah Türkmen, "The History of Development of Turkish Elementary Teacher Education and the Place of Science Courses in the Curriculum", **Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education**, 2007, 3(4), s. 331.

⁽⁶⁵⁾ Sabahaddin Zaîm, "Development of the Educational System in Turkey (Influence of Westernization on Education) (VIII)", Istanbul University, s. 500.

Council members identified new moral principles in order to “optimize the life of the Turkish public and individuals”⁽⁶⁶⁾. It is worth noting here that no classical works or moralists of Islamic and Turkish history were consulted. Instead, the moralists of Ancient Greece and medieval Europe were taken as models. The issue of “new history instruction” discussed during the Second Council was also important for a new identity and character engineering. At the same time, these debates necessarily produced an integrative mentality that redefined the Ottomans in its own way instead of the radical, secular nationalist history perception of the Kemalist Era. Subsequently, the teaching stage of the new history perception that started to emerge after 1939 was initiated⁽⁶⁷⁾. The climax of secularism of Atatürk in the educational aspects was represented by giving a deep dimension to the Turkish personality through claims that both of the Ottoman civilization and the general Turkish history it's the cradle of civilization for all Turkish people.

The levels of these elementary (or sometimes they could be called primary) teachers' schools could be classified as a combination of middle and secondary schools at that time. The majority of population was still living in rural area, especially in villages. During this time, the newly established republic was inviting some foreign educators to Turkey such as John Dewey in 1924. In Dewey's report, it was mentioned that for rural areas or villages it was necessary to open another type of village teacher school to meet the needs of villagers. This fact led to another discussion to open a different elementary teacher school for village schools in 1925. As a result of this movement, with the minister of education, Mustafa Necati, in 1927 two village teacher schools were opened with a three-year instruction period after elementary school graduation. The new village teacher schools' curriculum showed some

⁽⁶⁶⁾ **İkinci Maârif Şûrası (15–21 Şubat 1943)**, İstanbul 1943, s. 118.

⁽⁶⁷⁾ Başar Arı, “Religion and Nation-Building in the Turkish Republic: Comparison of High School History Textbooks of 1931–1941 and of 1942–1950”, **Turkish Studies**, 14, No. 2, 2013, s. 387.

pragmatist approach in elementary teacher education. In 1938, elementary teachers' schools were reorganized that their education periods were three years after graduation from a middle school. Primary teacher school curriculum seems to be the most secular due to no courses affiliated to religion and the highest proportion of science related courses between 14% and 16%⁽⁶⁸⁾.

The fundamentals Atatürk determined on education appeared during his own educational life. Atatürk stated that truths of education must be based on scientific fundamentals getting rid of superstitions on every occasion. "The aim of education, the basics of education, the quality of education are great. If the followed way is a wrong one on this issue and this way drives nation into breakdown, does the crime belong to the leading ones rather than the wretched public who is virtuous, good-tempered, and unselfish, follows the way and trusts in persons responsible for them. Atatürk made one of the most important identifications in Turkish education history. This was associated with the education-teaching methods. "I am of opinion that education and discipline methods followed until now are the most important factor in our nation's regression history. Every time Atatürk suggested that there was a common illiteracy in society, release and development would be possible when destroying this and spreading science, education in society. According to him, the fault in lack of information is not the public's, results from the old methods applied without understanding Turkish characteristics, and these ones cause the public remained lack of information⁽⁶⁹⁾.

Kemalist education departed from the path of indoctrinating students with ideologies such as communism, socialism, Islamism and ethnic racism that would weaken and undermine national unity and order. It aimed to raise students able to administer their own affairs both within and out of school in a manner balancing liberty and order;

⁽⁶⁸⁾ Türkmen, a. g. e., ss. 331-332.

⁽⁶⁹⁾ Birsen Unal, "Education Policies during Ataturk Period", **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, Vol. 174, 2015, s. 1718.

education was considered the chief mechanism to prepare pupils for adult society so that they would be aware of the collective memory of Turkey's past and of contemporary dangers to Turkey. Disorder was condemned by the Kemalist regime. For instance, 'transforming religion (Islam) to a matter of the public sphere instead of keeping it as a private matter' (or aiming to place Marxism as the founding philosophy, abusing cultural plurality for ethnic racist ideology etc.)⁽⁷⁰⁾. One remarkable in education achievements was represented by the adoption of primary schools to a secular curriculum with a lack of religion courses (Sectarian or denomination). Atatürk succeeded in creating an educated generation at a time when he was able to convert religion (Islam) from the private to the public sphere.

CONCLUSION

Secularism has been one of the most important aspects of the modern Turkish state, especially in the field of education. Westernization (as Ziya Gökalp and John Dewey) have contributed to a qualitative and quantitative change, that has transformed and refined the curriculum from the influences of the traditional religious system which inherited from the Ottoman Empire into a closer civil order to modern European systems, and Western intellectual visions. During the Atatürk era, the Turkish state adopted important steps to modernize education. The most important of these was the adoption the fundamental science and applied sciences, modernization of historical curricula and other teaching materials. All these steps have contributed to the decline in the status of the religious topics in schools that have accumulated over many decades of the rule of the Ottoman Empire. The most outstanding achievement in the Atatürk era was the construction of many institutes, schools, and colleges, which quickly became the main modernization front in the Turkish state.

⁽⁷⁰⁾ Diren Çakmak, "Pro-Islamic Public Education in Turkey: The Imam-Hatip Schools", **Middle Eastern Studies**, Taylor & Francis, Ltd., Vol. 45, No. 5, September 2009, s. 829.

The clash between traditional legacies and the attempts to change them gradually, especially in the educational field, was one of the most important features on which the Turkish state was based during Atatürk's reign. Therefore, we find that the steps of secularization in Turkish society have come on several levels; including changing the curricula of primary education, in conjunction with the development of staffs of teachers, and the adoption of laws on modernizing the educational system. On the other hand, the adoption of secularism as a "concept" in Turkish constitution- which came in conjunction with secularization- was the culmination for a series of radical transformations in the Turkish state.

- It became clear that Atatürk did not want to establish a rupture with the Islamic heritage as the first step, but he establishes a rupture with the legacy of the religious alliance with feudal elites that do not fit the frameworks of modernity that he established in his New State.
- In fact, Atatürk's main concern was how to find a new form of education that would be far from the traditional educational systems that lacked modern science and had Persian and Arab influences. Therefore, the main objective was to create a new Turkish intellectual structure and enhance confidence in it as a first step to formulate the concept of citizenship, while erasing the effects of the stereotype of the Ottoman citizen who had a negative impact in the previous era.
- Atatürk's nationalization of education, albeit of a holistic nature, has helped curb sectarian teaching (in local and Western schools) Thus, it provided a supportive ground for emerging Turkish nationalism against sectarian religious tendencies.
- The concept of the Turkish nation has merged with the new secular ideology. The most obvious example of this integration was in the educational institutions where the important revision of ethics and new instructional patterns has been prac-

ticed, especially since these institutions are the surest guarantors of practicing the required change through the long years of education spent by students.

- The New intellectuals in the Turkish secular state found that secular change and Westernization would not be effective without the adoption of scientific and historical revision from Turkish historians for all roots of old in learning institutions and tried to remove it and replaced by new methods of life and think.
- The new in the Kemalist models was did not neglect the pairing between the quote from the Western styles in educations and modernization, and the attempt to train qualified men of religion. Therefore, the aim was to show that the new secular model is not anti-religious.
- In fact, the most important tool was represented by efforts towards upholding Turkish nationalism through practically linking with the general cultural heritage of history, culture and folk customs and through a system of new national discourse, in end, integrates all that elements into a single form of modern Turkish civil.
- The climax of secularism of Atatürk in the educational aspects was represented by giving a deep dimension to the Turkish personality through claims that both of the Ottoman civilization and the general Turkish history it's the cradle of civilization for all Turkish people.
- One remarkable in education achievements was represented by the adoption of primary schools to a secular curriculum with a lack of religion courses (Sectarian or denomination). Atatürk succeeded in creating an educated generation at a time when he was able to convert religion (Islam) from the private to the public sphere.

BIBLIOGRAPHY

- Arı, Başar, “Religion and Nation-Building in the Turkish republic: Comparison of High School History Textbooks of 1931–1941 and of 1942–1950”, **Turkish Studies**, 14, No. 2, 2013.
- Armajani & Ricks, Yahya and Thomas M., **Middle East past and present**, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey 1986.
- Ata, Bahari, “The influence of an American educator (John Dewey) on the Turkish educational system”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 31, 2000.
- Atatürk’ün Maarife Ait Direktifleri**, Maarif Vekâleti Press, Istanbul 1939.
- Bal, Hüseyin, **1924 Raporunun Türk Eğitimine Etkileri ve J. Dewey’nin Eğitim Felsefesi**, Aydınlar Matbaası, İstanbul 1991.
- Baltacıoğlu, H., **Atatürk**, Atatürk University Press, Erzurum 1973.
- Berkes, Niyazi, **The Development of Secularism in Turkey**, McGill University Press, Montreal 1964.
- Berube & Berube, Maurice R. & Clair T., **The end of the School Reform**, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham 2007.
- Binbaşoğlu, Cavit, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Bisbee, Eleanor, **The New Turks: Pioneers of the Republic 1920–1950**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1951.
- Büyükdüvenci, Sabri, “John Dewey’s Impact on Turkish Education”, in: Jim Garrison Dordrecht (ed.), **The New Scholarship on Dewey**, Kluwer, Dordrecht 1995.
- Cahen, C., Introduction, in: Jo Ann Boydston (ed.), **John Dewey: The Middle Work, 1899-1924**, Vol. 15, 1923–1924, Southern Illinois University Press, Carbondale 1983.
- Çakmak, Diren, “Pro-Islamic Public Education in Turkey: The Imam-Hatip Schools”, **Middle Eastern Studies**, Taylor & Francis, Ltd., Vol. 45, No. 5, September 2009.

- Çelik, Raşit, “Unity vs. Uniformity: The Influence of Ziya Gökalp and John Dewey on the Education System of the Republic of Turkey”, **Education and Culture**, Purdue University Press, Vol. 30, No. 1, 2014.
- Çicek, Nazan, “The Role of Mass Education in Nation-Building in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1870–1930,” in: Laurence Brockliss and Nicola Sheldon (Ed.), **Mass Education and the Limits of State Building, c.1870–1930**, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012.
- Cumhuriyet’imizin 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Eğitimimiz**, MEB Press, Ankara 1973.
- Ersanlı, Büşra, **İktidar ve Tarih Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Feyzioğlu, Turhan, “Secularism: Cornerstone of Turkish Revolution” in: Turhan Feyzioğlu (Ed.), **Atatürk's Way**, Produced by Form Advertising and Public Relations Co., İstanbul 1982.
- Fortna, Benjamin C., **Learning to Read in the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic**, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2010.
- Green, Andy, **Education and State Formation, the Rise of Education System in England, France and the USA**, Macmillan, London 1990.
- Gündüz, Mustafa, "The radical transformations and deep continuities of a decade: Turkish educational policy, 1938–1950", **Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education**, Vol. 52, No. 3, 2016.
- Gündüz, Mustafa, “Sociocultural origins of Turkish Educational Reforms and Ideological Origins of Late Ottoman Intellectuals (1908–1930)”, **History of Education**, Vol. 38, No. 2, March 2009.
- İkinci Maârif Şûrası (15–21 Şubat 1943)**, İstanbul 1943.
- Inan, Afet., **Medenî Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazıları**, TTK Press, Ankara 1969.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Press, C 2, Ankara 1985.

- Kazamias, Andreas M., **Education and the Quest for Modernity in Turkey**, University of Chicago Press, Chicago 1966.
- Keskin, Yusuf, "US Influence On The Education System In Turkey: An Analysis Of Reports By American Education Specialists", **Journal of International Education Research**, Volume 10, Number 3, Third Quarter 2014.
- Kirby & Berkes, Fay & Niyazi, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.
- Landau, Rom, **Search for Tomorrow: The Things Which Are and the Things Which Shall Be Hereafter**, Nicholson and Watson Limited, London 1938.
- Lewis, Bernard, **The Emergence of Modern Turkey**, 2nd ed., Oxford University Press, London 1968.
- Lewis, Bernard, **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, London 1961.
- "Maarif Vekili Reşit Galip ile Darülfünun Rerormu Üzerine Röportaj", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 August 1933.
- Mardin, S., "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", **Turkish Studies**, Vol. 6, no. 2, 2005.
- Ozdemir, Tuncay Yavuz, Personnel Development Practices in Turkish Education System, **Journal of Education and Practice**, Vol.7, No.15, 2016.
- Ozelli, M. T., "The Evolution of the Formal Educational System and Its Relation to Economic Growth Policies in the First Turkish Republic", **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press, Vol. 5, No. 1, Jan., 1974.
- Reed, Howard A., "Ataturk's Secularizing Legacy and the Continuing Vitality of Islam in Republican Turkey" in: Cyriac K. Pullapilly (Ed.), **Islam in the Contemporary World**, Notre Dame, Cross Roads Books, Indiana 1980.
- Reed, Howard A., "The Faculty of Divinity at Ankara I", **The Muslim World**, Vol. 46, October 1956.

- Salmoni, Barak A., "Ordered Liberty and Disciplined Freedom: Turkish Education and Republican Democracy 1923–1950", **Middle Eastern Studies**, Vol. 40, No. 2, 2004.
- Sherwani, Ikrima, **Mustafa Kemal Pasha and Turkey: A Study on Western Influence**, UnPublishing Ph.D. in Islamic Studies, Department of Islamic Studies Aligarh Muslim, University Aligarh-202002 (India), 2008.
- Smith, Wilfred Cantwell, **Islam in Modern History**, Princeton University Press, Princeton 1957.
- Sungu, I., "Tevhidi Tedrisat", **Bellekten**, II. Vol. 7, 8, Ankara 1938.
- Trask, Roger R., "Unnamed Christianity" in: Turkey during the Ataturk Era", **The Muslim World**, Vol. 55, Issue 2, April 1965.
- Turan, S., "John Dewey's Report of 1924 and his Recommendations on the Turkish Educational System Revisited", **History of Education, Journal of the History of the Education Society** 29, no. 6 2000.
- Türkmen, Lütfullah, "The History of Development of Turkish Elementary Teacher Education and the Place of Science Courses in the Curriculum", **Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education**, 2007, 3(4).
- Umunç, H., "The Universal Values of Atatürk's Educational Policy", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 8, no. 22, November 1991.
- Unal, Birsen, "Education Policies during Ataturk Period", **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, Vol. 174, 2015.
- Üstel, Füsun, "**Makbul Vatandaş**" in: **Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim, İstanbul 2004.
- Webster, Donald Everett, **The Turkey of Atatürk**, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia 1939.
- Yazıcı & Yıldırım, Fatih & Tercan, "History Teaching as a Nation-Building Tool in The Early Republican Period in Turkey (1923–1938)", **Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education**, Vol. 45, Issue 4, 2018.

Yazıcı, Fatih, “Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarihyazımı” in: Vahdettin Engin and Ahmet Şimşek (Eds.), **Türkiye’de Tarihyazımı**, Yeditepe, İstanbul 2011.

Zaîm, Sabahaddin, “Development of the Educational System in Turkey (Influence of Westernization on Education) (VIII)”, Istanbul University.

Zürcher, Eric Jan, **Turkey: A Modern History**, I. B. Tauris, New York 1994.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA MARAŞ'A İSKÂN EDİLEN MÜBADİLLER

Nejla GÜNAY*

ÖZET

Maraş'ı işgal eden Fransız ordusunun 1920 yılı başlarında yenilmesiyle Ermenilerin büyük kısmı Fransız ordusuyla birlikte şehri terk etti. Daha sonra Milli Mücadele'nin Türk ordusu tarafından kazanılmasından sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalandı. Türkiye ve Yunanistan arasında bir nüfus değişimi (mübadele) yapılmasıyla ilgili görüşmeler 1914 yılında başlatılmış ancak savaş nedeniyle kesintiye uğramıştı. Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile ilgili sözleşmeler de Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde imzalandı. Bunun sonucunda Türkiye'de yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak yer değiştirecekti. Türkiye'ye gelen mübadillerin iskân edildikleri yerlerden biri de Maraş'tır. Bu durum Maraş'ta kapsamlı bir imar ve iskân çalışması yapılmasını gerektirdi. Gelen göçmenler terk ettikleri yurtlarındaki mallarıyla ilgili tasfiye talepleri elde ettiler ve bunun karşılığı olarak kendilerine iskân edildikleri yerlerde mesken ve işyeri verilmeye çalışıldı. Ermenilerin boşalttığı bazı ev ve işyerleri bu kapsamda değerlendirildi. Tarla, bağ ve bahçelerin ekilip biçilmesi, bakımı hükümetin öncelikleri arasında yer aldı. Maraş ekonomisi bu şekilde yeniden canlandırıldı.

Mübadillerin sayısı, onlara verilen emlakın durumu ve yaşadıkları sorunların neler olduğu önem arz etmektedir. Bu konuda "Tasfiye Talepleri" ile Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeler döneme ışık tutan birinci derecedeki kaynaklar arasındadır.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü. ngunay@gazi.edu.tr.

Bu çalışmada; mübadele yoluyla Türkiye'ye gelen göçmenlerin Maraş'a iskânları ele alınacaktır. Mübadillerin Maraş'ta nerelere iskân edildiği, yaşlarının ne şekilde sağlandığı, mübadillerin ekonomik hayata kazandırılması için yapılan çalışmalar bu tebliğin diğer başlıklarını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Tasfiye Talepnameleri, Mübadele, Göç, İskân.

THE EXCHANGEES THAT WERE SETTLED IN MARAS IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

Majority of the Armenian population left Maras with the French army following the defeat of the invading French military forces in the beginning of 1920. It was followed by the signing of the Lausanne Treaty on July 24th, 1923 after the Turkish forces prevailed. There were talks between the Turks and Greece in 1914 about a population exchange; however, they could not continue due to the breaking of wars. Contracts regarding the Turco-Greco population exchange were signed in Lausanne on January 30th, 1923. As a result, the Rums that resided in Turkey were to be exchanged for the Turks living in Greece. One of the locations that the exchangees were settled in was Maras. This made a detailed zoning and settling plan necessary. The exchangees made liquidification requests for their belongings in Greece and the government tried to provide them with residences and businesses according to these documents. Some of the residences and businesses that the Armenians emptied were considered in this category. The utilization and maintenance of farms and lands were prioritized by the government. The economy of Maras was revitalized with this policy.

The number of the exchangees, the state of the residences they were provided with and the problems they encountered are important. In this sense, the 'Liquidation Request' forms and the documents that are found in the Republic Archives will be used as the primary sources.

In this study, the settling of the exchangees in Maras will be investigated. The locations where they were settled, how they were catered, and what actions were taken to integrate them into city economy will be the main topics under investigation.

Keywords: Maras, Liquidation Request, Exchange of Population, Migration, Settling.

GİRİŞ

Lozan Antlaşması'nın Mübadele İle İlgili Hükümleri ve Bunun Ortaya Çıkardığı Yeni Durum

Yunanistan İle Yapılan Mübadele Antlaşmaları

Balkan Savaşı'nı takip eden 1912-1913 yıllarında İzmir ve Balıkesir sahillerinde oturan Rumlar, büyüyen Yunanistan'a göçe başlamışlardı. Yunanistan, bu göç olayını şikâyet etti. Bu sebeple Büyük Devletlerin tercümanları bölgede inceleme yaptılar. Göçün Rum halkın kendi arzusuyla gerçekleştiğini ortaya koydular. Bunun üzerine İngiliz gazetecilerinden Dr. Dilo'nun önerisiyle, Venizelos Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında görüşmeler yapılarak her iki taraftan delegelerin yer alacağı bir mübadele komisyonu kurulması kararlaştırılmıştı. 1914 yılında toplanan komisyon; Yunanistan'a giden Rumların bir daha geri dönmelerini, mallarının tasfiyesini, göç mıntukasının Doğu Trakya ile İzmir Vilayeti sahillerininin 30 km. içerisine kadar olmak üzere köylerde oturan Rumlarla, Epir ve Makedonya'daki Türk köylerini kapsamasını, mübadelenin bunlar arasında yapılmasını kararlaştırmıştı.¹ Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Trakya ve İzmir'den göç etmiş olan Rumlar, İtilaf Devletlerinin nezaretinde geri dönüp buradaki Türkleri tehcir etmişlerdi. Anadolu'da Yunan ordusunun mağlubiyeti üzerine bunlar da Yunan ordusunu takip ederek Yunanistan'a gitmişlerdi.² Lozan Konferansı'nın toplanmasından önce Cemiyet-i Akvam'da çalışan Dr. Nansen İstanbul'dan başlayarak Batı Trakya, Atina'yı dolaşıp bir rapor hazırladı. Nansen tarafından hazırlanan raporun da etkisiyle Lozan Konferansı'nda 1 Aralık 1922 tarihli oturumda sadece mübadele konusu ele alınmış ve Lord Curzon'un çağrısıyla Türkiye ve Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi yapılması gereği ifade edilip mübadele antlaşması için alt komisyonlar kurulmuştur. Yunanistan ile Türkiye arasındaki mübadele ko-

¹ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 92-93.

² **İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 7-8.

nusu, Lozan'da, 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol" ün imzalanmasıyla çözüme kavuşturuldu. Bu şekilde mallarla kişilerin mübadele edildiği bir antlaşma dünyada örneği olmayan bir husustu. İlk defa böyle bir antlaşma tesis edilmekteydi.³

Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol, 23 Ağustos 1923 tarih ve 340 numaralı kanunla yürürlüğe girdi. Buna göre;

1. 1 Mayıs 1913 tarihinden itibaren Türkiye arazisinde ikamet eden Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile Yunan arazisinde sakin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaası mecburi mübadeleye tabi olup bunlar Türkiye ve Yunanistan hükümetlerinin müsaadesi olmadıkça karşı memleketlerde ikamet hakkına sahip değillerdir.
2. 1912 kanununa göre belirlenen İstanbul Şehremaneti sınırları dâhilindeki yerlerde 30 Ekim 1918 tarihinden önce sakin bulunan Rumlarla Bükreş Antlaşması ile 1913'te çizilen sınır hattının doğusunda kalan Doğu Trakya ahalisi mübadeleden istisna tutulacaktır.
3. Mübadeleye tabi araziye 18 Ekim 1912 tarihinden evvel terk etmiş olan Rum ve Müslümanların hepsi mübadeleye dâhil olacaklar, onlar için muhacir tabiri kullanılacaktır.
4. Muhacirler, her türlü menkul mallarını beraberlerinde götürmek ve naklettirmekte serbest olup bu yüzden hiçbir vergiye tabi tutulmayacaklardır.
5. Taraflar arazisini evvelce terk etmiş olan mübadillere ait emvalden, mütekabilen müsadere, mecburî bey ve istimlak gibi tedbirlere tabi tutulanlara işbu tedbirler hiç uygulanmamış gibi değer biçilip zararları tazmin edilecektir.
6. Muhtelit Mübadele Komisyonu, Yunanistan'da kalan Müslüman vakıflarına ait malların hukukî haklarını ve Türkiye'de

³ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 185; **İskân Tarihçesi**, s. 8-11.

Rumlara ait müesseselerin tasfiyesine başlarken eski antlaşmalarda tespit edilen esaslardan mühlhem olacaktır.

7. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren bir ay zarfında her iki taraftan dörder ve I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerarasından Cemiyet-i Akvam tarafından seçilecek üç azadan oluşan bir muhtelit komisyon oluşturulacak, bu komisyonun başkanlığını tarafsız devletlerden seçilen üyeler dönüşümlü olarak üstleneceklerdir. Lüzum görülecek yerlerde her biri bir Türk ve bir Yunan üye ile muhtelit komisyon tarafından tayin edilecek tarafsız bir başkandan oluşan tali heyetler kurulabilecektir.
8. Muhtelit Komisyon, göçün suhuletle gerçekleşmesi, menkul ve gayrimenkul malların tasfiyesiyle mükelleftir. Tasfiye edilecek mallarla ilgili itirazlar, hukuk çerçevesinde komisyon tarafından kati surette halledilecektir.
9. Komisyon, ilgili mal sahibine; elinden alınan ve *sahip olduğu arazi hükümetinin emrinde kalacak olan mallardan dolayı* kendisine borçlu kalınan meblağı belirten bir beyanname verecek; bu beyannamelerdeki esas üzerine zimmet olacak meblağ, tasfiyenin bulunacağı memleket hükümetinin muhacirin mensup olduğu hükümete karşı borcunu teşkil edecek, muhacirlere hicret ettikleri memleketlerde terk ettikleri memleketlerdeki mallarının değerinde mal verilecektir.
10. Taraflar, mübadele edilecek ahaliyi tayin edilen tarihten evvel memleketlerini terk ettirmek için hiçbir baskı yapmayacağı gibi vergi ve olağanüstü vergilere tabi tutmayacak, mübadeleden istisna tutulan yerler ahalisinin bu mıntıklalarda kalmasına veya tekrar oralara girmesine, hürriyet ve vatandaşlık haklarına dokunulamayacaktır.
11. Tasfiye edilecek emvalin takdiri kıymetinde (altın kıymet) esas kabul edilecektir.

Söz konusu sözleşmeye göre, değişim sürecini gözlemleyip denetleyecek olan Türk ve Yunan temsilcilerinin de bulunduğu bir “Millet-

lerarası Karma Değişim Komisyonu” kurulması kararlaştırılmıştı. Sözleşmede bu komisyon “Muhtelit Mübadele Komisyonu” adıyla oluşturulmuş ve karşılıklı olarak iki ülke arasında mübadele işlemleri başlatılmıştır.⁴ “Muhtelit Mübadele Komisyonu” nun öngörüsü ile öncelikli olarak Girit, Kavala ve Selanik’te yaşayanların değişimi ile başlayan mübadeleye, 1923 yılının Kasım ayında 34.627, Aralık ayında 26.691 olmak üzere yılsonuna kadar toplam 61.318 göçmen Türkiye’ye geldi.⁵ Mübadele ile 1925 yılı ortalarına kadar Türkiye’ye 456.720 Müslüman gelmiş ve Ekim 1923’te kurulan “Mübadele İskân ve İmar Vekâleti” tarafından gelenler daha önceden belirlenen yerlere iskân edilmişlerdir.⁶ Buna karşılık mübadele öncesi ve mübadele sonrası Yunanistan’a giden Ortodoksların sayısı 1.104.206 kişidir.⁷

Mübadele ile anavatana geçecek olan yarım milyon civarında halkın, nakli, iaşesi, iskânı kolay olmayan bir işti ve ciddi bir organizasyonu gerektirmekteydi. Mübadele henüz başlamadan imkânı olan ailelerin, yanlarına eşyalarını alıp tren ve gemilerle sınıra dayanması üzerine Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, “Mübadele Talimatnamesi” yayınladı. Bu talimatname ile bir “Muhtelit Komisyonu” kuruldu. Bu şekilde, sınırlarda yığılmanın azaltılması ve iskân probleminin çözümlenmesi amaçlanmaktaydı. Ayrıca muhacirlerin emvali metrukeye yerleştirilmesi, muhtaç olanlarına yardım edilmesi ve herhangi bir Türk kasaba ve köyüne yerleştirilen muhacir oranının %20’yi geçmemesi gibi hususlar kararlaştırıldı.⁸

⁴ Yusuf Sarımay, “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler (1923-1999)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVII, S 80, Ankara, 2011, s.354.

⁵ Kemal Arı, Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923- 1925), **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul, 2000, s.91.

⁶Nedim İpek, **Selanik’ten Samsun’a Mübadiller**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2010, s. 73.

⁷ Sarımay, a.g.m., s. 355.

⁸ Arı, **a.g.e.**, s. 28-29.

Muhacirler İçin Belirlenen İskân Mıntıkları, Ayrılan Ödenekler ve Yapılan Yardımlar

Muhacirlerin iskân edilmesi için ilk etapta sekiz bölge belirlendi. 17 Temmuz 1923 tarihli kararnameyle ilan edilen bu bölgeler şu şekildeydi:⁹

1-	Birinci Mıntıka Samsun ve Havalisi	Canik, Sinop, Giresun, Ordu, Trabzon, Lazistan, Kastamonu, Bolu, Zonguldak
2-	İkinci Mıntıka Adana ve Havalisi	Adana, Mersin, Konya, Niğde, Kayseri
3-	Üçüncü Mıntıka Malatya ve Havalisi	Malatya, Gaziantep, Urfa, Kozan, Maraş, Mamuretülaziz, Ergani
4-	Dördüncü Mıntıka Amasya, Tokat, Sivas ve Havalisi	Amasya, Tokat, Karahisar, Gümüşhane, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Yozgat, Sivas
5-	Beşinci Mıntıka İzmir, Manisa, Menteşe, Denizli ve Havalisi	İzmir, Manisa, Balıkesir, Menteşe, Aydın, Denizli, Kütahya, Afyonkarahisar
6-	Altıncı Mıntıka Çatalca, Tekirdağ, Kırklareli, Karaman, Niğde ve Havalisi	
7-	Yedinci Mıntıka Antalya ve Havalisi	Antalya, Burdur, İçel, Isparta
8-	Sekizinci Mıntıka Ayvalık, Erdek, Mersin ve Havalisi	Karesi, Aydın, Çanakkale, Mersin

Üçüncü iskân mıntıkasını oluşturan Malatya ve havalisine; Kozana, Girebene, Naslıç ve Kesriye'den gelen mübadillerin iskân edildiği ve bunların sayısının 2500'ü tütüncü, 15000'i çiftçi, 5000'i bağcı ve zeytinci olmak üzere toplam 22500 mübadil olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA). 272.11/20-102-17.

¹⁰ İskân Tarihçesi, s. 18.

Muhacirler ülkeye geldikçe iskân mıntukalarını yeniden gözden geçirmek zaruri oldu. Muhacir sayısının fazla olmasından dolayı mıntuka sayısının artış gösterdiği görülmektedir. Bu iskân mıntukaları arasında yer alan “Adana Onuncu İskân Mıntukası”, Adana, Osmaniye, Mersin, Silifke, Antep ve Maraş illerini kapsamaktaydı. Ancak 4 Haziran 1925 tarihinde, sekiz olan mıntuka sayısının ona çıktığı ve mıntuka bölgelerinin şu şekilde güncellendiği görülmektedir:¹¹

1-	Samsun Mıntukası	Samsun, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu, Karahisarışarki, Tokat, Amasya, Çorum
2-	Trakya Mıntukası	Tekirdağ, Beyköy, Kırilareli, Edirne
3-	Karesi Mıntukası	Balıkesir
4-	İzmir Mıntukası	İzmir, Saruhan, Afyonkarahisar, Menteşe, Aydın, Denizli
5-	Bursa Mıntukası	Hüdavendigar, Çanakkale
6-	İstanbul Mıntukası	İstanbul, Zonguldak, Çatalca, Üsküdar, Beyoğlu
7-	İzmit Mıntukası	Kocaeli, Bolu, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya
8-	Antalya Mıntukası	Teke, Burdur, Hamidabad
9-	Konya Mıntukası	Konya, Kayseri, Aksaray, Niğde
10-	Adana Mıntukası	Adana, İcel, Mersin, Kozan, Cebelibereket, Maraş, Gaziantep

Muhacirlerin iskân mıntukaları ve 1924 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında ayrılan nakdî yardım ödenekleri şu şekildeydi:¹²

	İskân Bölgeleri	Ödenek (Lira)
1-	Samsun Birinci İskân Mıntukası	50 000
2-	Trakya İkinci İskân Mıntukası	30 000
3-	Karesi Üçüncü İskân Mıntukası	30 000

¹¹ BCA. 272.12/40-43-16.

¹² BCA. 272.12/42-52-25-6.

4-	İzmir Dördüncü İskân Mıntıkası	40 000
5-	Bursa Beşinci İskân Mıntıkası	25 000
6-	İstanbul Altıncı İskân Mıntıkası	5 000
7-	Kocaeli Yedinci İskân Mıntıkası	15 000
8-	Antalya Sekizinci İskân Mıntıkası	20 000
9-	Konya Dokuzuncu İskân Mıntıkası	30 000
10-	Adana Onuncu İskân Mıntıkası	10 000
11-	İnebolu Kastamonu İskân Mıntıkası	3 000
	Toplam	258 000

Türkiye'ye mübadele ile gelen göçmenler, önceden belirlenen iskân mıntıklarındaki emvalimetrekeye yerleştirilmiş, ancak bunların yeterli olmadığı durumlarda da yeni köyler kurulmuştu. Ayrıca mübadillerin kısa zamanda üretici hâle getirilebilmesi amacıyla ailelere tarla, tütün arazisi, bağ, bahçe, zeytinlik, portakallık gibi arazi tahsisleri yapıldı.¹³ Ayrıca göçmenleri müstahsil duruma getirmek için ziraat alet ve hayvanları ile tohumluk gibi yardımlarda bulunuldu.¹⁴

Mübadillerin sağlık sorunlarını gidermek ve salgınların önünü alabilmek amacıyla 6 Mart 1924'te Hilali Ahmer Cemiyeti ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti arasında bir itilafname imzalandı. Bu itilafnameyle; mübadele ile gelecek olan göçmenlerin sağlık durumlarını takip etmek ve yazışmalardan doğabilecek zaman kaybını önlemek için Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya ve İzmit'te Hilaliahmer Cemiyeti'nin bir temsilci bulundurması kararlaştırıldı.¹⁵

¹³ Önder Duman, **Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2010, s. 35-37.

¹⁴ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 2, S 5, Yıl: 1990, s. 49.

¹⁵ Fahriye Emgili, **Mersin Mübadilleri**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Mersin, 2004, s.61.

Maraş'ta Mübadil, Muhacir ve Mültecilerin İskânıyla İlgili Çalışmalar ve Yaşanan Problemler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında göç kavramı içerisinde mübadele ile ilgili işlemler oldukça önemli bir yer tutmuştur. Ama aynı dönemde mübadele dışı göçmenlerle Doğu illerinden Batı'ya kayan sonra bir kısmı memleketine dönen bir kısmı bulunduğu bölgede iskân edilen mültecilerle ilgili işlemler de aynı anda yürütüldü. Dolayısıyla tebliğin konusu mübadiller olsa da zaman zaman konu bütünlüğü içerisinde mübadil olmayan muhacir ve mültecilerden de bahsedilmesi zaruri olmaktadır. Maraş'ta iskân edilen ailelerin sayısını kayıt defterlerinden tespit etmek mümkün olmaktadır. Kahramanmaraş İli Merkez İlçesi Muhacir Esas Kayıt Defteri, dört bölümden oluşmaktadır. Defterde farklı tarih ve statülerde Maraş'ta iskân edilen muhacir ve mültecilere ait kayıtlar yer almaktadır. Deftere 16 Ekim 1923 tarihinde kaydedilen bilgilere göre; 46 aileye bağ ve tarla verildi. Bu ailelerden 16'sı Rusçuk, ikisi Bulgar, ikisi Bosna, üçü Hindistan, beş Zarlık, yedisi Kösence, biri Şam, ikisi Lazkiye, üçü İzmir ve beşi Kesriye'den gelmişti. Kesriye'den gelenler için "mübadil" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁶ Defterden anlaşıldığına göre mübadil ve mülteciler geldikçe kayıt işlemleri devam etmiştir. Defterdeki bölümlerden birinde tarla tevcih edilen 162 aile bulunmaktadır. Defterin başka bir bölümünde mübadil ve mültecilerin nereden geldiklerini de tespit etmek mümkündür. Bu bölümdeki bilgilere göre Maraş'a iskân edilen 66 Kesriye ve 11 Selanik mübadili ile altı Rusçuk, iki Bulgar, iki Bosna, bir Hindistan ve 11 Zarlık mültecisi toplam 99 aileye 23.223 dönüm bağ tevzi edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷

11 Nisan 1926 tarihinde tutulan bir kayda göre; Maraş'ta 171 aileye tarla ve sebze bahçesi verilmiştir. Bu ailelerden 152'si mübadil,

¹⁶BCA. Mübadil ve Mültecilere Tahsis Edilen Gayrimenkullere Ait Tevzi Defteri, Kahramanmaraş İli Merkez İlçesi Muhacir Esas Kayıt Defteri, Defter Numarası: 271 V 46, Tarih: 1924-1930.

¹⁷ Mübadil ve Mültecilere Tahsis Edilen Gayrimenkullere Ait Tevzi Defteri.

üçü mültecidir. Geriye kalan 16 aileyle ilgili bir belirleyici tanımlama yapılmadığı görülmektedir.¹⁸

Adana İmar ve İskân Müdüriyeti, 26 Temmuz 1924 tarihinde Maraş'a 600 muhacirin, iki kfile hâlinde sevk edildiğini haber verip tedbirli olunmasını istedi. Bu, Maraş'ta acil önlemler alınıp mübadillerin öncelikle barınma ve iâşe daha sonra iskânlarıyla ilgili problemlerin çözülmesini gerektiriyordu. Maraş Valisi Ekrem Bey, 10 Ekim 1924 tarihinde Ankara İmar Vekâlet'ine çektiği telgrafta Maraş ve bazı kazalarda 100 kadar ev dışındaki bütün gayrimüslim ve Müslüman evlerinin tamamen yanmış yıkılmış olduğunu, şehirdeki toplam 400 evin çoğunun da ciddi şekilde tahrip olduğundan tamire muhtaç bulunduğunu, kullanılabilir durumda olan az sayıdaki eve, evleri yanan Müslümanlarla bazı memur ve askerlerin yerleştiğini bildirdi. Valinin verdiği bilgilere göre; Maraş'a iki kfile hâlinde gelen muhacirlerden 337'si Ermenilerin terk ettiği emvalimetrüke arasından güçlkle temin edilen 40 eve iskân edilmiş, geri kalanı da büyük bir kiliseye geçici olarak konmuştur. Köylerde terk edilmiş araziler vardır ama buralarda yerleşim yeri yoktur. Maraş civarındaki terk edilmiş araziler ise birbirinden kopuk, uzak yerlerdedir. Bu sebeple çoğunlukla ziraat ehli olduğu anlaşılan muhacirlerin kullanımına açılması uzun zaman alacaktır. Maraş Valisi şehirdeki olumsuzlukları sıraladıktan sonra muhacirlerin bir an önce ziraat yapabilmeleri için tahsisat ayrılmasını ve Maraş'a göçmen gönderilmemesini istedi.¹⁹ Maraş Valiliğinin bu yazısı üzerine Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Adana'daki yetkililere Maraş'ta iskanın müşkül olmasından dolayı buraya muhacir sevkîyatının durdurulmasını emretti.²⁰ Bununla birlikte Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, 14 Ağustos 1924'te gönderdiği yazıda bazı tespitlerini paylaştığı Maraş Valiliğinden şu konular hakkında da bilgi istedi:

¹⁸ Mübadil ve Mültecilere Tahsis Edilen Gayrimenkullere Ait Tevzi Defteri.

¹⁹ BCA. 272-11 / 19-91-17-1.

²⁰ BCA. 272-11 / 19-91-17-2.

1. Maraş'ta 40 hanede iskân edilen 337 nüfus için aile başına kaç dönüm arazi verilmiştir? İçlerinde sanatkâr varsa dükkân verilmiş midir?
2. Geriye kalan 263 nüfusun Elbistan'a gönderilmesini uygun görmüyorum. Maraş'ta amacına uygun kullanılmayan 148, tamir edilebilir 291 ev, 10207 dönüm tarla, 2467 dönüm bağ ve bahçe bulunduğuna göre geriye kalan muhacirlerin hatta daha fazlasının Maraş'ta iskânı mümkündür. Bunun için iskân hakkı olmadığı hâlde haksız yere terk edilmiş evlerde oturanların en büyük memurdan başlayarak bir an önce tahliye edilmesi gerekmektedir.
3. Arazi vermek şartıyla 263 muhacirin Maraş'ta iskânını ve bunlardan başka ne kadar cins ve miktarda muhacir kabul edilebileceğinin bildirilmesi.²¹

İskân çalışmalarında en önemli amaç muhacirlerin bir an evvel barınacağı bir yer temin etmek oldu. Bu amaçla, 1923 yılı içerisinde mevcut evlerin satılmaması ve tamirlerinin yapılmasını içeren bir kararname çıkarılarak bu amaçla vali ve kaymakamların başkanlığında mühendis ve memurlardan oluşan üç-dört kişilik komisyonlar kurulmuştu.²² Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, emvalimetrukenin amacı dışında kullanılmasına müsaade etmeyerek buralarda haksız yere ika- met eden memur, asker ve eşrafın derhal buralardan çıkarılmasını ve bu yerlerin muhacirlere tahsis edilmesini istedi. İmar faaliyetleri için ihtiyaç duyulan yapı ustası, demirci, doğramacı gibi meslek sahipleri bu komisyonlar aracılığıyla bulundu. Öte yandan meslek sahibi olan muhacirler de tespit edilip onların iskânları ihtiyaç duyulan bölgelere yapıldı. Ancak eldeki belgelere göre Maraş'a gelen muhacirlerin çok büyük kısmı çiftçiydi, farklı iş yapanlar da memurdu.²³

²¹ **BCA.** 272-11 /19-91-17-3. Kazalarda komisyonlar kurulmasıyla ilgili bir başka belge için Bkz.: **BCA.** 272-11/19-96-8.

²² **BCA.** 272.11/16-68-11.

²³ **BCA.** 272.11/16-70-5-12.

Mübadele sonucunda Maraş'a; Onsaray, Serfice, Kesriye, Galisete ve Vegaşite'den toplam 120 aile geldiği, bunların sayısının 520 kişi olduğu ve çoğunun Kesriyeli oldukları tespit edilmiştir.²⁴ Mübadele kapsamı dışında gelen göçmenlerle bu sayının oldukça arttığı anlaşılmaktadır.

Mübadele ile gelen muhacirlere 16 Nisan 1924 tarihli kanun gereği, memleketlerinde bıraktıkları mallar değerinde mal verilmesi, (tasfiye taleplerine göre) yanlarında getirdikleri mallardan vergi alınmaması 1 Aralık 1924 tarihinde bütün vilayetlere bir genelge ile duyurdu.²⁵

Maraş'a Gelen Mübadillere Ait Tasfiye Taleplerleri

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda Türkiye'de belirlenen yerlerde iskân edilecek olan mübadillerin yanlarında götüremediği taşınır ve taşınmaz mal ve mülklerin dökümünün yapılarak Türkiye'de ortaya çıkabilecek sorunların çözümü için yerleşim yapılan 249 noktaya planlama ve uygulamayı yürütmek, çıkabilecek sorunları çözüm noktasına ulaştırabilmek, planlama ve uygulamayı gerçekleştirip, gereksinimleri karşılamak için kurulan "Mübadele İmar ve İskân Vekâleti" mübadillere ait mal dökümlerinin kayıtlarını tutmakla görevlendirilmiştir. Buna bağlı olarak da gelenlerin geldikleri yerlerde bulunan taşınmaz mallarını beyan etmeleri istenmiş ve varsa tapu ile gerekli belgelerin eklenmesi ile malları edindikleri tarih ve kişilerin sorulduğu tasfiye taleplerinin düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu taleplerde geride bırakılan ev, işyeri, bahçe ve tarla gibi taşınmazların adedi ve yüzölçümleri beyan esasına göre kayıt altına alınmıştır. Mübadeleye tabi tarafların taşınmaz mal varlıklarını gösteren ve "*Mübadil Tasfiye Talepnamesi*" olarak isimlendirilen bu belgeler yerel makamlarca saklanıp, tasfiye işlerini yürütmekle görevlendirilen

²⁴ **BCA. Muhacir Kayıt Defteri (Şark Mültecilerine Ait Yeni 926 senesine ait isim defteri)**, Defter Kod: 271

Defter No: 2, İl: Kahramanmaraş Merkez, Sayfa Adedi:215, Tarih: 1916-1922.

²⁵ **BCA. 272.11/20-101-24(17.12.1924).**

“Muhtelit Komisyon”a verilmiştir. Mübadillere ait bu kayıtlar esas alınarak, gittikleri ülke tarafından eş değerde mülk sağlamaları öngörül-müştü.²⁶ Mübadeleye tabi olanların taşınmaz mal varlıkları böylece ka-yıt altına alınmıştır. Söz konusu vesikalar, dört nüsha halinde hem mübadilin gideceği ülkeye hem de kendisine verilecek şekilde hazır-lanmıştır.²⁷ Talepnamede öncelikle ilgilinin geldiği yer, meslek du-rumu, yaşı, tahsil durumu ve okuryazar olup olmaması gibi hususlar da sorulmuştur. Talepnamelerin incelenmesinden Okuryazar olama-yanların resmi işlemlerini yürütecek bir vekil tayin ettikleri anlaşıl-maktadır. Bu bağlamda Yunanistan’dan Maraş’a gelmiş olan mübadil-lere ilişkin Tasfiye talepnameleri Devlet Arşivi’nde bulunmaktadır. Bunlardan tespit edilenlerin listesi aşağıdadır.

Maraş’a Gelip Tasfiye Talepnamesi Veren Mübadiller²⁸

Maraş’a mübadiller yerleştirilmiş olmasına rağmen Devlet Arşiv-leri’nde sadece altı adet tasfiye talepnamesinin yer alması düşündür-ücü olmakla beraber bunun bazı sebepleri olabileceği akla gelmekte-dir. Bazı ailelerin tasfiye talepnamesi vermediği ya da vermişlerse bile bunların arşivde tasnif edilmediği düşünülmektedir. Maraş ile ilgili iskân bilgilerini yerel memurların tuttuğu muhacir kayıt belgelerin-den elde ediyoruz. Bu defterlerde muhacirlere verilen bağ, bahçe ve tarla ile ilgili bilgileri elde etmek mümkündür. Ancak sanatkâr olup da dükkân, mağaza vs gibi yerler verilenler varsa bunları tespit etmek mümkün olamamaktadır. Maraş’a gelip tasfiye talepnamesi verenler şu şekilde tespit edilmiştir:

Selanik Vilayeti, Drama livası Doksad köyünden gelen Maraşlı Hasan Dayı’ya ait tasfiye talepnamesine göre bu kişi tütün rençberidir.

²⁶Seçil Akgün, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadele Sorunu”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk Yunan İlişkileri Bildirileri**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara. 1986, s. 250

²⁷İsmail Özçelik, “Tasfiye Talepnameleri Işığında Hatay-Dörtyol’a Yerleştirilen Mübadillere İlişkin Bazı Değerlendirmeler”, **Anavatan’a Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu**, 4-6 Nisan 2019, Hatay.

²⁸ 6 Adet Tasfiye Talepnamesi tespit edilmiştir. Bunlardan biri sorun çözümlenmediği için tekrar verilmiştir.

Balkan Savaşları sonrasında malları Yunan hükümeti tarafından müsadere edilip Rum muhacirlere verilmiştir. Mübadele anlaşması üzerine mallarını muhtelit komisyona kaydettirip Türkiye'ye gelmiştir.²⁹

Girit Vilayeti Hanya Livası Hünkâr Mahallesinden gelen Mehmet Maraşitaki oğlu Hüseyin'e ait tasfiye talepnamesine göre mağaza sahibi olduğu anlaşılmaktadır.³⁰

Selanik Vilayeti İkişerif Mahallesi'nden gelip Maraş ilinde iskân edilen Mehmet Emin kızları Makbule ve Şükriye'ye ait tasfiye talepnamesi.³¹

Girit Vilayeti Hanya Livası Hünkâr Mahallesinden gelen memur Hüseyin Kaptanoğlu Mustafa Ekrem ve kızı Şevkiye'ye ait tasfiye talepnamesi verdikleri Hüseyin Bey'in muhasebe katiplerinden olduğu anlaşılmaktadır.³²

Selanik Vilayeti, Ustrumça Vilayeti Yeni Mahalle'den gelip Maraş ilinde iskân edilen çiftçi Uleyman oğlu Ahmet torunu Uzika'ya ait tasfiye talepnamesi.³³

Selanik Vilayeti, Ahmet Subaşı Mahallesi'nden gelip Maraş ili, Bayezid Mahallesi'nde iskân edilen memur Ahmet oğlu Mehmet Ali'ye ait tasfiye talepnamesi.³⁴

SONUÇ

1923 yılı ve sonrasında Yunanistan'dan gelen mübadiller Anadolu'nun çeşitli kent, kasaba ve köylerine yerleştirildikleri gibi, bunlardan bir kısmı da Maraş'a yerleştirilmiştir. Maraş'a gelen mübadillerin çoğunlukla Kesriye'den geldikleri tespit edilmiştir. Mübadillerden Maraş'a yerleşenlerin neredeyse tamamının çiftçilik mesleği ile uğraştıkları gözlemlenmiştir. Bu bilgileri, iskân sırasında yerel memurların

²⁹ BCA. 130-16-13-2/8703150-11 (28.02.1924).

³⁰ BCA. 130-16-13-2/44-40-13 (06.05.1924).

³¹ BCA. 130-16-13-2/362-20-23 (22.08.1925).

³² BCA. 130-16-13-2/41-19-9 (11.06.1925).

³³ BCA. 130-16-13-2/396-248-2 (01.06.1926).

³⁴ BCA. 130-16-13-2/367-55-14 (02.08.1928).

tuttuğu ve muhacirlere bağ, bahçe, tarla tevzi işlemlerinin kaydedildiği “Muhacir Tevzi Defterleri”nden öğrenmek mümkündür.

Türkiye'ye gelen mübadiller terk ettikleri yurtlarındaki mallarıyla ilgili tasfiye taleplerini elde ettiler ve bunun karşılığı olarak kendilerine ev ve işyeri verilmeye çalışıldı. Maraş'a gelen mübadillerle ilgili tasfiye taleplerinin sayısının oldukça az olduğu görülmüştür. Bu, mübadiller arasında farklı meslek icra edenlerin olup olmadığını tespit etmemizi güçleştiren bir durumdur. Bütün bunlara rağmen kayıtlardaki bilgiler ışığında Maraş'a gelen göçmenler ve burada uygulanan iskân politikasını ortaya koymak mümkün olabilmektedir. Buna göre Maraş'a; mübadiller, mübadele dışı gelen göçmenler ve -I. Dünya Savaşı sırasında 1916-1921 yılları arasında bölgede nüfus hareketliliğine yol açan- “Şark Mültecileri”nin bazılarının da iskân edildiği tespit edilmiştir.

Göç hareketlerinden etkilenen Maraş'ta kapsamlı bir imar ve iskân çalışması yapılması icap etti. Ermenilerin boşalttığı bazı ev ve işyerleri bu kapsamda değerlendirildi. Tarla, bağ ve bahçelerin ekilip biçilmesi, bakımı hükümetin öncelikleri arasında yer aldı. Maraş ekonomisinin bu şekilde yeniden canlandırılması hedeflendi.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Belgeleri(BCA)

BCA. 130-16-13-2/44-40-13 (06.05.1924).

BCA. 130-16-13-2/362-20-23 (22.08.1925).

BCA. 130-16-13-2/41-19-9 (11.06.1925).

BCA. 130-16-13-2/396-248-2 (01.06.1926).

BCA. 130-16-13-2/367-55-14 (02.08.1928).

BCA. 130-16-13-2/42-22-5 (17.06.1929).

BCA. 272.11/20-102-17.

BCA. 272.12/40-43-16.

BCA. 272.12/42-52-25-6.

BCA. 272-11 / 19-91-17-1.

BCA. 272-11 / 19-91-17-2.

BCA. 272-11 /19-91-17-3.

BCA. 272-11/19-96-8.

BCA. 272.11/16-68-11.

BCA. 272.11/16-70-5-12.

BCA. 272.11/20-101-24(17.12.1924).

BCA. Mübadil ve Mültecilere Tahsis Edilen Gayrimenkullere Ait Tevzi Defteri, Kahramanmaraş İli Merkez İlçesi Muhacir Esas Kayıt Defteri, Defter Numarası: 271 V 46, Tarih: 1924-1930.

BCA. Muhacir Kayıt Defteri (Şark Mültecilerine Ait Yeni 926 Sene-sine Ait İsim Defteri), Defter Kod: 271

Defter No: 2, İl: Kahramanmaraş Merkez, Sayfa Adedi:215, Tarih: 1916-1922.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Bıyıkhoğlu, Tevfik, **Trakya’da Milli Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Sarınay, Yusuf, “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler (1923-1999)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVII, S 80, Ankara, 2011, ss. 351-387.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923- 1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Çapa, Mesut, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 2, S 5, Yıl: 1990, ss. 49-69.

Emgili, Fahriye, **Mersin Mübadilleri**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2004.

- Akgün, Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadele Sorunu”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk Yunan İlişkileri Bildirileri**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara. 1986.
- Özçelik, İsmail, “Tasfiye Talepnameleri Işığında Hatay-Dörtyol’a Yerleştirilen Mübadillere İlişkin Bazı Değerlendirmeler”, **Anavatan’a Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu**, 4-6 Nisan 2019, Hatay.
- İpek, Nedim, **Selanik’ten Samsun’a Mübadiller**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2010.
- Duman, Önder, **Rumeli’den Samsun’a Göç (1923-1970)**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2010.
- İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 7-8.

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE EMEK PİYASASINDA KADIN İSTİHDAMINDAKİ GELİŞMELERİN YERİ VE ÖNEMİ

Nihat ALTUNTEPE*

ÖZET

Yapılan bu çalışmada Atatürk döneminde kadın istihdamındaki gelişmeleri analiz edilmiştir. Bununla birlikte Atatürk dönemindeki ekonomik gelişmeler ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Atatürk döneminde bütün sektörler itibari ile kadın istihdamında önemli derecede artışların ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Kadın bu dönemde çalışma hayatında daha etkin bir şekilde rol alarak, ekonomik ve sosyal gelişmeye önemli katkılar sağladığı ortaya çıkan bir diğer sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: Emek Piyasası, İstihdam, Kadın istihdamı, Atatürk Dönemi.

Jel Sınıflandırma Kodları: E24, J21

* Dr. Öğretim Üyesi Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gönen MYO, Dış Ticaret Bölümü, nihataluntepe78@gmail.com

**THE PLACE AND IMPORTANCE OF DEVELOPMENTS IN
WOMEN'S EMPLOYMENT IN THE LABOR MARKET IN
ATATURK PERIOD**

ABSTRACT

In this study, developments in women's employment in the period of Ataturk were analyzed. In addition, economic developments during the Ataturk period were discussed. As a result of the study, it has been determined that there has been a significant increase in women's employment in all sectors during the Atatürk period. It is another result that women have contributed to economic and social development by taking a more active role in working life in this period.

Keyword: Labor Market, Employment, Women's Employment, Ataturk Period

JEL Classification Codes: E24, J21

GİRİŞ

Her toplumda kadına verilen değer, toplumun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik yapıya göre farklılık göstermektedir. Kadın üstlenmiş olduğu görev ve sorumluluklarla hem aile için hem de toplum için gelişmenin en önemli aktörüdür. Bununla birlikte, çalışma hayatında kadının yeri Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar giderek artan derecede önem kazanmaktadır. Kadın istihdamındaki gelişmeler toplumun kadına verdiği değerlerin bir sonucu olduğundan, toplumların gelişmişlik göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Çalışma hayatında kadına duyulan ihtiyaç her geçen gün önemli artışlar göstermektedir. Kadın işgücü, çalışma hayatında istediği mesleği seçebilmekte, istediği işe girebilmekte ve çalıştığı alanda da istediği yere kadar yükselebilmektedir. Kadının çalışma hayatında bugünkü elde etmiş olduğu hakların temelleri Atatürk Dönemi'nde kadın haklarında atılan önemli adımların birer sonucudur. Mustafa Kemal Atatürk'ün, kadına vermiş olduğu değeri, O'na ait şu sözlerden çıkarmak mümkündür.

“Türk kadını dünyanın en aydın, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır siklette değil, ahlakta ve fazilette ağır, vakarlı bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi Türk'ü zihniyeti ile pazusu ile, azmi ile muhafaza ve müdafaaya kudretli nesiller yetiştirmektir. Kadının en kıymetli vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse, bu vazifenin önemi layığıyla anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün ihtiyaçlarından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini sağlamaktır. Bundan dolayı, kadınlarımızda alim ve fen bilgini olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğrenim derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar, sosyal hayata erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı olacaklardır”.

Atatürk'ün bu sözlerinden anlaşıldığı gibi, kadının en kutsal görevi analıktır. Kadın bu kutsal görevi yanında, ilimde ve fende bilgi sahibi olmalı, topluma katkılar sağlamalıdır. Bu yüzden kadının sosyal hayattaki gelişimi hiçbir nedenle engellenemez. Kadın, erkekler gibi

toplumda eğitimde, iş hayatında ve diğer etkinliklerde yerini almalıdır. Bunun gerçekleştirilebilmesi içinde, kadının iş hayatında karşılaşmış olduğu engellerin kaldırılması büyük önem taşımaktadır.

Yapılacak olan bu çalışmada; Atatürk Dönemi'nde kadın istihdamındaki gelişmeler analiz edilecektir. Kadının çalışma hayatındaki yeri ve önemi ortaya konulacaktır. Çalışmanın temel amacı; Atatürk Dönemi'nde emek piyasasında kadın istihdamının yapısını sektörel bazda ele alıp incelemektir. Diğer bir amaç ise; adı geçen dönemde, kadının çalışma hayatına olan katkıları ortaya konularak, kadının ekonomik ve sosyal kalkınmadaki yerini tespit etmektir. Çalışmada yöntem; literatür taraması, istatistiki verilerin analizi ve değerlendirilmesi şeklinde gerçekleştirilecektir.

1. İSTİHDAMLA İLGİLİ TEORİK ÇERÇEVE

John Maynard Keynes'e göre; kapitalizmin iki temel sorun vardır. Bunlardan biri işsizlik, diğeri ise; gelir dağılımındaki aşırı eşitsizliktir. Bu iki temel sorun arasında bir bağlantı vardır. Çünkü: kapitalist ekonomilerde yaşayan insanların çoğu gelirlerini elde etmek amacıyla çalışmak zorunda oldukları için, bir iş sahibi olmamaları daha düşük gelir elde etmeleri anlamına gelir. Eğer ekonomilerde işsizlere iş sağlanabiliyorsa, eşitsizlik ve yoksulluk azalacaktır (Wray,2009: 2). Bu nedenle iş, insanların yaşamlarının önemli bir parçasıdır. İş arayan insanlarla işçi arayan insanlar bu arayışlarını iş piyasasında gerçekleştirmektedirler. İş piyasasında da istihdam ve işsizlik önemli iki kavramdır.

Ekonomistler, %4'lük işsizliği *tam istihdam* ya da buna yakın olarak adlandırmaktadırlar. *Tam istihdam* kavramının kökenleri teorik bir kategori olarak Keynes'in Genel Teorisi'ne dayandırılmaktadır. Genel Teori'nin yayınlanmasından önce, ekonomistler nadiren tam istihdam terimini kullanmışlardır. Sadece ekonomik reformcular çalışmalarında, zaman zaman modern anlamda tüm çalışanlar için *tam istihdam* sağlama politikasına atıfta bulunmak için bu terimi kullanmayı tercih etmişlerdir. (Harvey,2016).

Ekonomistlere göre tam istihdam, sıfır işsizlikle aynı değildir. Çünkü farklı işsizlik türleri vardır ve bazıları ekonomiler için kaçınılmazdır. Hatta bu düşünceye göre; işleyen bir işgücü piyasası için işsizlik bile gereklidir. Herhangi bir zamanda, endüstriler geliştikçe yeni işler ortaya çıkmakta ve bazı işler yok olmaktadır. Aynı zamanda eski işlerden yeni işlere geçiş her zaman sorunsuz olmamaktadır. Kayıp gelirlerin yerine geçmeleri için çoğu insan yeteneklerine uygun bir iş bulmak için zaman ayırmak zorunda kalmaktadır. Bu gecikme nedeniyle işgücünün belli bir yüzdesinin herhangi bir zamanda üretime katılmaması işsiz olarak sınıflandırılmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan işsizlik türlerinden biri olan kalıcı işsizlik, işçilerin arzı ile yapısal işsizlik olarak bilinen belli bir ücretteki emek talebi arasındaki uyumsuzlıktan kaynaklanmaktadır (Sablık, 2019).

Ana akım iktisatta, gerçek tam istihdamın ne mümkün, ne de arzu edilebilir bir durum olduğu kabul edilmektedir. Ekonomideki otomasyon, dış kaynak kullanımı ve diğer yapısal değişimler nedeniyle piyasanın iş arayan herkes için iş yaratması mümkün değildir. Ekonomiler için bu istenmeyen bir durumdur. Çünkü piyasa başarısız olduğunda hükümet yeterli sayıda iş yaratmaya çalışsa bile, yüksek oranlı bir enflasyon sorunu ekonomiye daha fazla zarar verebilir. Bu nedenle ekonomistler, bazı NAIRU¹ların (hızlandırılmamış işsizlik enflasyonu) işsizlik düzeyinin umut edilebileceği en yüksek seviyedeki iş olduğunu düşünmektedir. Diğer taraftan para kullanan bir piyasa ekonomisinde, işsizlik parasal bir olgudur; yani, ücret karşılığı çalışmaya hazır, istekli ve çalışabilecek insanlar var, ancak bu insanlara hiçbir ücret teklifinin gitmediği durumdur. Parasal bir olgu olarak işsizlik, ekonominin canlı olup olmadığına bakılmaksızın var olan bir durumdur (Tcherneva, 2014: 2-3).

¹ NAIRU kavramı ilk kez Modigliani ve Papademos (1975) tarafından enflasyonist olmayan işsizlik oranı (Non-Inflationary Rate of Unemployment, NIRU) olarak adlandırılmış ve daha sonra Tobin (1980) tarafından NAIRU olarak ifade edilmiştir. NAIRU istikrar ile uyumlu ve enflasyonu hızlandırmayan bir işsizlik oranını temsil etmektedir. NAIRU'nun önemi, politika yapıcıları için faydalı bir araç olmasından kaynaklanmaktadır (Temurlenk ve Başar, 71).

Diğer bir tanımlamaya göre tam istihdam; geniş bir şekilde iş arayan insanların sayısı ile işçi arayan işverenlerin arasında sıkı bir eşleşmenin olduğu bir durum olarak tanımlanmaktadır. Ekonomistlerin çoğu için, tam istihdam tanımı, işsizlik ve enflasyon arasındaki değiş tokuşa neden olmaktadır. Daha doğrusu, ekonomistler soruyu şu şekilde çerçevelendirmektedir: istikrarlı enflasyonla tutarlı en düşük işsizlik oranı nedir, bu oran “işsizliğin hızlanmayan enflasyon oranı” veya NAIRU olarak da bilinir. Ekonomistlerin çoğu için bu oran yüzde 5 ila 5,5 aralığındadır (Bernstein, 2014: 2).

Ekonomilerde tam istihdam istenilen bir durum olmasına rağmen bunu gerçekleştirmek pek mümkün olmamaktadır. Tam istihdamın sağlanamamasına bağlı olarak ekonomilerde istihdam eksiklikleri ve dolayısıyla işsizlik ortaya çıkmaktadır. İşsizlik ekonomilerde farklı sebeplere dayalı olarak ortaya çıktığından çeşitli işsizlik türlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İşsizlik türlerinden biri; friksiyonel işsizliktir. *Friksiyonel işsizlik*; ekonomide, işçiler ve işverenler tarafından yapılan geçici iş geçişlerinden veya tutarsız ve eksik bilgiye sahip işçiler ve işverenlerden kaynaklanan bir işsizlik türü olup her zaman mevcuttur. Örneğin, ilk kez iş arayan bir kişi, kendisi için uygun veya uygun işi olan şirketi bulmak için gereken kaynak ve verimden yoksun olabilir ve bunun sonucu olarak geçici olarak daha iyi ödeme yapan iş için geçici olarak başka işlerde çalışmaz. *Friksiyonel işsizlik*, ayrıca bir şirketin iş için yeterli nitelikli bireylerin bulunmadığına inanmasından dolayı işe alım yapmaktan kaçınması durumudur. Bu işsizlik, potansiyel iş arayanları mevcut iş alanlarıyla hızla eşleştirerek azaltılabilir. Bu durumda bilgi paylaşımı ile gerçekleştirilir. Sosyal medya ve iş ilanı web siteleri aracılığıyla, iş arayan bireyler işe alınmak için daha hızlı bir geri dönüş yaşayabilir. Bu durum friksiyonel işsizlik seviyesini azaltır. *Friksiyonel işsizlik*, parasal genişlemeyle azalmayacak tek işsizlik türüdür. Aslında, parasal genişleme meydana gelirse, daha fazla iş fırsatları ortaya çıkar ve bu da potansiyel olarak işsizliğin artmasına neden olur. Ekonomi resesyona girdiğinde, friksiyonel işsizlik düşüş eğilimine girer. Bu, çalışanların

çalıştıkları işlerin yenilerini bulmak için mevcut konumlarını terk etmekten korkmalarının bir sonucudur. *Friksiyonel işsizlik* ekonomiye faydalıdır. Bireylerin daha iyi pozisyonlar aradıklarının bir göstergesidir. *Friksiyonel işsizlik*, işçinin tercihine bağlı olabileceğinden, bu işsizlik biçimi diğerleri kadar şiddetli değildir. Diğer taraftan, friksiyonel işsizlik, işletmelerde herhangi bir pozisyon için başvuran potansiyel olarak yüksek nitelikli aday seçimlerinin daha fazla olmasına neden olmaktadır (Kagan, 2017).

Bununla birlikte friksiyonel işsizlik de dâhil olmak üzere üç farklı işsizlik türü tanımlanabilir. *Gönüllü (İradi) işsizlik*, insanların kendi istekleri doğrultusunda işsiz kaldığı zamandır. *Friksiyonel işsizlik*; insanlar işler arasında iş değiştirmeleri yaşarken, iş eğitimi alırken veya buldukları yerden başka yere taşınırken gerçekleşir. *Gayri iradi (İstem-siz) işsizlik*, insanların iş bulmak için ciddi çaba harcadıkları, ancak başarısız oldukları durumdur. Ülke olarak, ilk iki işsizlik türü nispeten iyi huyludur. İşsizlik, ancak gayri iradi olduğunda hem ekonomik hem de toplumsal anlamda ciddi bir sorun haline gelmektedir. Ancak işsizlikle ilgili bu üç kategori arasındaki farklar her zaman belirgin değildir (Pollin, 2008: 3-4).

Bir diğer işsizlik türü yapısal işsizliktir. *Yapısal işsizlik*; mevcut işler ve işçiler arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. İşçi hareketliliği, iş hareketliliği ve segmentler arasındaki ücret pazarlık maliyetleri yapısal işsizliğe neden olmaktadır. Yapısal işsizliğin çoğu, büyük ancak yine de işsizlik sonuçlarına çok az katkıda bulunan ücret pazarlık maliyetlerinden kaynaklanmaktadır. *Yapısal işsizlik*, genel işsizlik kadar döngüselidir ve hem mevcut hem de önceki durgunluklarda kalıcı değildir ((Daniels, Kestner ve Lupica, 2017: 3-4). Yapısal işsizliği kavramsallaştırırken iki ana yaklaşım öne çıkmaktadır. Birincisi yapısal işsizliği sabit tutan, ikincisi değişken olarak gören ve yoğun olarak makroekonomik bir işsizlik teorisine dayandığı inancı yaklaşımıdır. Yapısal işsizliğinin sabit olduğu görüşünü benimseyenler; uzun vadede enflasyon ve işsizlik arasında denge olduğunu kabul etmektedirler.

Kısa vadede, döngüsel değişiklikler işsizliği artırır veya azaltır ve enflasyon oranları dengeye geri dönmesi için ayarlanır. Denge fikri makroekonomik teoride sıklıkla faydalı olsa da, en uygun bulunan yapısal işsizliğin ikinci anlayışıdır. Bu görüş yapısal işsizliğin değişken olduğunu ve anlamlı bir değişikliğe maruz kaldığını savunmaktadır. Ancak bu yaklaşım içinde fikir farklılıkları bulunmaktadır. En belirgin olanı yapısal işsizliğin becerinin arz ve talep arasındaki uyumsuzluk olarak gören yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre yapısal işsizlik bazen çalışma çağındaki nüfusun ve işsizlerin eğitim oranlarındaki değişim, endüstriler arasındaki hareketlilik ve işsizlik dönemlerinde iş arayanların becerilerinin aşınmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka grup ise bu tür yapısal işsizliği ekonomik ve nüfus demografisi açısından değerlendirmektedir. Örneğin, işgücünün yaşı ve yeri, değişen teknolojiler ve eğitim oranları, ekonomik yapıdaki değişiklikler işsizlik oranlarını diğer faktörler arasında etkiler. Yaygın olarak kullanılan yapısal işsizlik anlayışı bu olarak kabul edilmektedir (Daniels, Kestner ve Lupica, 2017: 3-4).

Teknolojik işsizlik kavramı ise, ekonomistlerin ve ekonomik taraflar arasındaki ivmesini yeniden kazanmaktadır. Oxford Ekonomi Sözlüğü, teknolojik işsizliği teknik ilerleme nedeniyle işsizlik şeklinde tanımlamaktadır. Bu işsizlik, genellikle hizmetleri yerine getiren işçiler yerine makineleri kullanarak, üretim yöntemlerinde yapılan değişiklikler nedeniyle becerileri az olan belirli işçi tipleri için geçerlidir. Teknolojik işsizlik iki ayrı olgu ortaya koyar: teknolojik gelişme ve işsizlik. Teknolojik işsizlik, ekonomik sistemin farklı seviyelerinde incelenebilir: bireysel aktörler, şirketler, üretken sektörler, ülkeler veya küresel ekonomi düzeyinde (Campa, 2018: 58).

Hava koşullarındaki mevsimsel dalgalanmalar, işsizlikte de mevsimsel dalgalanmalara neden olmaktadır. Dini ve milli bayramlar ile okul dönemi gibi diğer şeyler de istihdamda mevsimsel dalgalanmalara yol açmaktadır, ancak en temel belirleyici faktör mevsim değişikliklerine bağlı olarak hava koşullarındaki değişimlerdir. Sıfırın altındaki sıcaklıkların varlığı ve yoğun kar yağışı nedeniyle kışın sert hava

kaçınılmaz olarak ekonomik aktiviteye müdahale etmektedir. Örneğin balıkçılık tehlikeli buzlu sulara mümkün değildir. İnşaat sektöründe, soğuk havalarda temel kazmak ve çimento dökmek zor olduğundan kışın çok daha maliyetli olabilir. Öte yandan, tomruk gibi bazı endüstrilerde, kışın ağaç kesmek için ağır ekipman bulundurmamak daha kolay olabilir. Bununla birlikte, dengede gerçekleşen istihdam genellikle kış aylarında yaz aylarından daha düşüktür. İşte bu şekilde hava değişikliklerine bağlı olarak mevsimsel dalgalanmalardan dolayı ortaya çıkan işsizlik türüne mevsimsel işsizlik denir(Grady ve Kapsalis, 2002: 3).

2. EMEK PİYASASINDA KADIN İSTİHDAMI

Kadın istihdamı hakkındaki literatür, arz tarafındaki perspektifi, hanelerin kadın üyelerinin işgücü piyasasına katılma kararını etkileyen faktörleri vurgulamaktadır. Metodoloji ve kadınların işgücüne katılımını etkileyen farklı faktörlerin seçimi açısından, araştırmacılar, kadınların işgücü arzındaki ekonometrik analizlerine, bir dizi sosyo-demografik ve hanehalkına özgü değişkenleri dahil etmişlerdir (Raihan ve Bidisha, 2018: 4). Bir kadının çalışma kararı, sosyal normlar, eğitim durumu, doğurganlık oranı, evde bakım, diğer hizmetlere erişim ve fırsatların bulunmasını içeren karmaşık bir konudur. Ekonomideki çeşitli arz ve talep faktörlerini analiz ederek kadınların işgücüne katılımının itici güçlerini açıklamayı amaçlayan hızla büyüyen bir literatür vardır. Bu literatürdeki çalışmaların çoğu, kadınların zaman içindeki istihdamındaki eğilimi ve bunun potansiyel olarak açıklayıcı faktörlerdeki değişikliklerle nasıl ilişkili olduğunu incelemek için tekrarlanan mikro seviye kesit verilerini analiz eder (Sarkar, Sahoo ve Klasen, 2017: 2-3).

Kadınlar herhangi bir ülkenin toplam nüfusun yarısını oluşturur. Bununla birlikte, çoğu ülkede, kadınlar erkeklerden, niceliksel olarak, işgücüne katılımda ve niteliksel olarak, eğitim başarısı ve becerilerinde, kaydedilen üretimin değerine daha az katkıda bulunur. Kadın emeğinin yetersiz kullanımı, ekonomik refah ve büyüme için belirgin sonuçlara sahiptir. Hem ekonomik hem de ekonomik olmayan birçok

faktör bu duruma bağlıdır. Özellikle kadınların işgücüne katılımı, sosyal çevreye, erkekler için olduğundan daha fazla bağımlı görünmektedir. Bu bağımlılık, işgücü piyasasındaki kadın davranışları ile ücret ve gelir gibi ekonomik değişkenler arasındaki gözlemlenen ilişkiyi bulanıklaştırmaktadır (Psacharopoulos ve Tzannatos, 1989: 188). Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda son zamanlarda görülen iki önemli eğilim, kadın işgücüne katılımın artması ve okul kayıtlarındaki cinsiyet farklarının kapatılmasıdır. Ortaya çıkan temel tema, iki fenomen arasındaki ilişkidir: eğitimdeki artış, daha fazla kadının işgücüne girmesine neden olduğu için, artan işgücü piyasası fırsatları, kadın eğitiminde de artışlara neden olmuştur (Heath R. ve Jayachandran, S., 2017:3).

Eşit mesleki bilgi birikimine rağmen, kadınlar genellikle kariyer yapma konusunda erkeklerden daha az şansa sahiptirler. Son yüzyıllarda kadınlarda gelişmiş ülkelerde yönetim pozisyonu artmış olmasına rağmen, bu değişimin yüksek pozisyonlar alanında bir etkisi olmamıştır. Üst yönetici pozisyonundaki kadın sayısı hala çok düşüktür. Rekabetçi, güçlü fikirli ve kendine güvenen kadın çalışanlar, ilerleme konusunda daha iyi şanslara sahiptirler. Daha fazla çocuğu olan kadınların istihdamı yarı zamanlı işlerin sunulması ve yaygınlaştırılması ile desteklenmesi gerektiği vurgulanmış olmasına rağmen, şu anda pek çok sektörde mevcut değildir. Kreşler kurulması desteklenmeli, yerel kreş ve anaokullarını işletmek için işverenlere destek verilmelidir (Bella, 2019).

Beşeri sermaye teorileri, becerilerdeki artışın, kadınların daha yüksek ücretler elde etmek için daha fazla fırsat sağlayacağını ve bunun da kadınların işgücüne katılımını artıracığını ileri sürmektedir. Çoğu gelişmiş ülkede, eğitim seviyesindeki artışlar kadınların işgücüne katılımında artışa neden olmaktadır. Ancak, düşük ve orta gelirli ülkelerde bu durum genellikle oldukça farklıdır. Kadınların işgücüne katılımındaki artış, eğitim arttıkça, diğer aile gelirlerinin gelir etkisine bağlı olarak biraz azalabilir. Daha eğitilmiş kadınların daha fazla geliri olan eğitilmiş erkeklerle evlenmesi muhtemeldir. Aile gelirinin yüksek

olması, kadınları çalışmak için daha az teşvik etmektedir (Chatterjee, Desai ve Vanneman, 2018: 858-859). Kadınların küresel işgücü piyasasına katılımlarının son iki yüzyıl boyunca önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Ancak, kadın ve erkek katılım oranları arasındaki fark devam etmekte ve kadınlar ücretli çalışmaya tam olarak katılmakta zorluk çekmeye devam etmektedir. Bu tür zorluklar, iş piyasasına katılım ve kabul sürecine nüfuz eden sosyal, kültürel ve ekonomik faktörleri içermektedir. Eş zamanlı olarak, erkekler, işgücü piyasasında daha rahat hareket edebiliyor ve çoğu sektörde daha aktif olarak istihdam edilebiliyor (Hasani, 2015: 2).

Küresel olarak, 15 yaş ve üstü kadın ve erkekler için işgücüne katılım oranı, uzun süreli düşüşünü sürdürmekte; son on yılda yüzde 1,4 puan düşerek, 2018'de yüzde 61,8 olarak gerçekleşmiştir. Kadınların katılım oranındaki düşüş erkeklerinkinden daha yavaştır. bu durum cinsiyet farkının hafifçe daralmasına neden olmuştur. İşgücüne katılımda ortaya çıkan bu eğilimler, yaşam boyunca, hem gençler arasında eğitime katılımdaki değişikliklerden hem de ölçeğin diğer ucundaki yaşlı işçilerin emeklilik seçimlerindeki değişikliklerden kaynaklanan farklı nedenlere dayanmaktadır. Bununla birlikte, önemli bir nokta, dünya genelinde ortalama olarak, kadınların işgücü piyasasına katılma ihtimalinin erkeklerden daha az olmasıdır. 2018'de yüzde 48,5 olan kadınların küresel işgücüne katılım oranı erkeklerin yüzde 26,5 puan altındadır 1990'dan bu yana, bu fark yüzde 2 azalarak 2009 yılına kadar olan düşüşün toplamı kadar azaldı. 2009'dan bu yana yavaşlayan iyileşme oranının 2018 döneminde durması ve muhtemelen tersine dönmesi, son on yılda elde edilen işgücü piyasasına erişimde cinsiyet eşitliğindeki nispeten küçük gelişmeleri potansiyel olarak olumsuz etkilemiştir. Bu küresel eğilimin altında, kadınların farklı gelişim aşamalarındaki ülkeler arasında işgücü piyasasına erişimleri konusunda önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Kadınlar ve erkekler arasındaki katılım oranlarındaki fark, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde daralmaktadır, ancak 2018'de 30,5 puan olan ve 2009'dan bu yana 0,5 puan olan gelişmekte olan ülkelerde genişlemeye devam etmektedir (ILO, 2018:5).

3. ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

Osmanlı Devleti'nin siyasi anlamda, devamı niteliğinde olmayan Türkiye Cumhuriyeti büyük bir dönüşüm olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, yeni Cumhuriyet, uyguladığı ekonomi politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından, Osmanlı Devleti'nin kendisine bırakmış olduğu mirası taşır. Dönemin yöneticileri siyasal bağımsızlığın olması için iktisadi bağımsızlığın mutlaka olması gerektiği düşüncesini taşımışlardır. Bu düşünceye bağlı olarak uygulanmak istenen iktisat politikası temelde iki görüşün etkisi altında kalmıştır (Vural, 1999:134). Bu görüşlerden birincisi serbest ticaret, ikinci ise; milli iktisat okuludur. Serbest ticaret görüşü; tarımsal ürünlerin ihracatına dayalı olarak uzmanlaşmayı, sanayii teşvik etmek amacıyla yabancı sermaye önündeki engellerin kaldırılmasını ve piyasalara devletin müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Milli iktisat okulu; kalkınmanın ve sanayileşmenin temelinde Batı ülkeleri gibi sanayileşmekten geçtiğini savunduğu için, korumacı politikalarla milli bir sermaye grubunun oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır (Boratav, 2005:40).

Büyük bir dünya savaşından çıkmış olmasından dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkedeki ekonomik ve sosyal dengelerin bozulduğu görülmektedir. Savaştan çıkmış olmasına bağlı olarak ülkede erkek nüfusu kadın nüfusundan daha azdır. Ülkede sağlık koşullarının elverişli olmamasının sonucu olarak birçok salgın hastalık ortaya çıkmış ve halkın birçoğu hayatını kaybetmiştir (Yenal, 2017: 47).

1923-1938 yılları boyunca Atatürk uyguladığı politikalarda içinde bulunduğu dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik şartlarını dikkate almış; o dönemde geçerli olan temel ekonomik görüşlerden büyük ölçüde yararlanmış; ekonomi politikalarının oluşumunda katılımcılığa büyük önem vermiştir. Ülke için en yararlı politika hangisi ise onu uygulamakta tereddüt etmemiştir. Atatürk dönemi 1923-29 dönemi ve 1930-38 dönemi olarak incelenmektedir. 1923-29 dönemi serbest ticaret koşullarına bağlı kalınarak devletin, sosyal ve iktisadî hayatın yeniden inşa edildiği ve mali yapının çağdaş bir yapıya kavuşturulduğu bir dönem olmuştur. 1930-38 dönemi boyunca bir yandan 1929

Dünya krizinin etkileri azaltılmaya çalışılırken; aynı zamanda, devletin yapmış olduğu müdahalelerin yanında kamu yatırımları artırılarak hızlı bir şekilde sanayileşmek hedeflenmiştir (Vural, 1999:134).

Cumhuriyetin ilân edildiği 1923'lerde Türkiye'nin genel iktisadi durumu, çok genel çizgileriyle, şöyledir (Kılıçbay, 421-423, Aktaran: Özyurt, 2019: 121-122);

- ✓ Sermaye birikimi yetersizdir.
- ✓ Müteşebbis, özellikle millî müteşebbis kıttır.
- ✓ Finansman güçlükleri vardır.
- ✓ Millî gelir düşüktür.
- ✓ Vasıflı iş gücü kıt, vasıfsız iş gücü bakımından işsizlik yaygındır.
- ✓ Fert başına gelir ve ücretler düşüktür.
- ✓ Modern üretim ve pazarlama geridir, iktisadî kurumlaşma gelişmemiştir.
- ✓ Nakdî tasarruflar ile yatırımlar arasındaki dönüşümü sağlayacak kuruluşlar yoktur.
- ✓ Sanayi faaliyetleri hafif sanayi dallarında yoğunlaşmış, cüce işletmeler oluşmuştur.
- ✓ İç ticaretin büyük kısmı, dış ticaretin hemen tamamı yabancı unsurlar elinde toplanmıştır.
- ✓ Zorunlu tüketim mallarının ithal edilmekte oluşu nedeniyle ithal meyli çok yüksektir.
- ✓ Dûyun-u Umumiye ile Cumhuriyet idaresine 86 milyon altın lira dış borç bırakılmıştır.
- ✓ Nüfusun %70-75 kadarı tarım kesiminde istihdam edilmektedir.
- ✓ Köylü büyük ölçüde aşar ile mültezime, köy ve kasaba mura-bahacısına ve büyük toprak sahibine bağlı bulunmaktadır.

1923-1929 arası dönemde liberal ekonomik politikalar uygulanmıştır. Ancak bu politikaların uygulanması sonucunda genel olarak istenilen başarı elde edilememiştir. Bunun temel nedeni, özel sektörün

elinde teknolojik altyapı, teknik bilgi ve vasıflı eleman yetersizliği yanında sermaye birikiminin çok sınırlı olmasıdır. 1929 yılında ABD’de başlayan ekonomik kriz bütün ülkeleri kısa sürede etkileyerek ülkelerin ekonomik çöküntü ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. 1932-1938 arası dönemde devlet kontrolünde sanayi planlarında ve ekonomideki sektörlerde gelişmeler sağlanmıştır (Dişbudak, 2006: 154).

17 Şubat- 4 Mart 1923’te İzmir’de toplanan I. İzmir Kongresi’nde Cumhuriyet kurulduktan sonra ekonomik gelişmenin devlet desteğiyle yaratılacak olan bir Türk özel sermayesine dayandırılacağı ortaya çıkmıştır. Kongre temelde iki amacı gerçekleştirmek için toplanmıştır. Birincisi, tüccar, sanayici, çiftçi ve işçilerin sorunlarını belirlemek, ikincisi, yabancı sermaye çevrelerine yani diğer ülkelere ekonomide gelecekte nasıl bir yol izleneceğini açıklamaktır (Kepenek, 1990: 33).

Cumhuriyetin ilk on yılındaki dönem liberal ekonomik politikaların uygulandığı dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan ekonomik gelişmeler; (Şahin, 2002: 33-39);

- ✓ 17 Şubat- 4 Mart 1923,de İzmir’de I. İzmir Kongresi toplandı.
- ✓ 1925 yılında Aşar Vergisi kaldırılmıştır.
- ✓ 1925 yılında İsviçre medeni Kanunu kabul edilerek, toprağın mülkiyeti sorunu yasal bir zemine oturtulmuştur.
- ✓ 1925 yılında devlet bankası olan Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bu bankanın sanayi işletmeciliği ile ilgili faaliyetleri 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi’ne devredilmiştir.
- ✓ 1925 yılında şeker fabrikalarının kurulması ile ilgili kanun çıkarılmıştır. 1926 yılında ilk şeker fabrikaları Alpullu ve Uşak’ta kurulmuştur. 1933 yılında Eskişehir’de, 1934 yılında Turhal’da yeni şeker fabrikaları kurulmuştur.
- ✓ 1925 yılında sanayi ve Ticaret Odaları ile ilgili yasalar çıkarılmıştır.
- ✓ 1926 yılında başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kurum 1927 yılında nüfus, sanayi ve tarım sayımı yapmıştır.

- ✓ 1927 yılında Ali İktisat Meclisi kurulmuştur.
- ✓ 1927 yılında Teşvik-i Sanayi kanunu çıkarılmıştır.
- ✓ 1928 yılında Ticaret ve Tarım vekillikleri birleştirilerek İktisat Vekilliği kurulmuştur.
- ✓ 1927 ile 1929 yıllarında çıkarılan kanunlarla toprak sahibi olmayan köylüye kamuya ait toprakların bir kısmı dağıtılmıştır.
- ✓ 11 Haziran 1930 çıkarılan 1715 sayılı kanunla TCMB, anonim ortaklık olarak kuruldu. 1 Ocak 1932 tarihinde faaliyete geçti.

1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Bunalımı Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Bu nedenle 1930'lu yıllarda devletin ekonomik hayatta daha etkin rol alması gerektiği ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak 1930 ile 1938 yılları arasında devletçi dönem olarak isimlendirilmiştir. Adı geçen dönemdeki ekonomik gelişmeler ise; (Şahin, 2002: 58-66);

- ✓ 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) yürürlüğe konuldu.
- ✓ 1933 yılında Sümerbank kuruldu. 1938 yılında İktisadi Devlet teşekkülü statüsü kazanmıştır.
- ✓ 1934 yılında Isparta Keçiborlu'da kükürt fabrikası kurulmuştur.
- ✓ 1934 yılında Bodrum'da sünger işleme tesisi işletmeye açılmıştır.
- ✓ 1935 yılında Zonguldak'ta semikok fabrikası kurulmuştur.
- ✓ 1935 yılında şişe-cam fabrikası faaliyete geçmiştir.
- ✓ 1935 yılında Etibank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kuruldu.
- ✓ 1935 yılında Isparta'da gül yağı fabrikası açılmıştır.
- ✓ 1936 yılında İzmit'te kağıt fabrikası faaliyete geçmiştir.
- ✓ 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBBYSP) hazırlıklarına başlandı.
- ✓ 1937 yılında İBYSP ile yürütülecek bir maden programı kabul edildi.
- ✓ 1938 yılında Bursa'da yünlü kumaş fabrikası kurulmuştur.

- ✓ 1938 yılında Karabük'te demir-çelik fabrikası açılmıştır.
- ✓ 1939 yılında Ergani'de bakır izole fabrikası hizmete girmiştir.

4. ATATÜRK DÖNEMİNDE İSTİHDAMDAKİ GELİŞMELER

**Tablo 5.1 Ekonomik Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler
(1923-1939)(15+yaş)**

(Bin Kişi)

Yıllar	Toplam	Tarım, Ormancılık, avcılık ve balıkçılık	Madencilik ve taş ocakçılığı	İmalat Sanayi	Elektrik gaz ve su
1923	5031	4525	17	159	1
1924	5161	4618	28	162	1
1925	5280	4712	24	166	1
1926	5447	4809	33	197	1
1927	5593	4909	36	207	1
1928	6058	5345	39	213	1
1929	6197	5459	34	215	1
1930	5975	5229	35	212	1
1931	6026	5341	37	201	1
1932	6150	5455	41	202	2
1933	5259	5571	40	177	2
1934	6420	5690	50	185	2
1935	6638	5835	53	256	2
1936	6802	5937	53	298	2
1937	6942	6040	58	319	2
1938	7124	6146	63	347	3
1939	7328	6326	62	367	3

Kaynak: TÜİK, 2008, İstatistik Göstergeler, 1923-2007, s.162.

Tablo 5.1'de Atatürk döneminde 1923 ile 1939 yılları arasında, 15 yaş ve üzeri nüfustaki, istihdamın sektörel dağılımını göstermektedir. 1923 yılında toplam istihdam edilenlerin sayısı 5.031.000 kişi iken 1939 yılında 7.328.000 kişi olmuştur. Toplam istihdamdaki bu artışın sağlayan temel neden, daha önce yukarıda ifade edilen 1923 yılı ile

1939 yılları arasındaki ekonomideki gelişmelerdir. Yani fabrikalar ve işletmeler kurularak iş imkânlarının artış göstermesidir. Adı geçen dönemde en çok istihdam sağlayan sektörün tarım sektörü olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe 1923 yılı ile 1939 yıllarında sırasıyla 4.525.000 ve 6.326.000 kişi istihdam edilmiştir. Sanayi sektörünü temsil eden imalat sektöründe ise; 1923 yılında 159.000 kişi istihdam edilirken, 1939 yılında istihdam edilenlerin sayısı 367.000 kişiye yükselmiştir.

**Tablo 5.2 Ekonomik Faaliyet Koluna Göre istihdam Edilenler
(1923-1939)(15+yaş)(Devam)**

(Bin Kişi)

Yıllar	İnşaat ve bayındırlık işleri	Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	Ulaştırma, haberleşme ve depolama	Mali krm, sig., tşnmz mal. ait işl ve yrd. Hzmtl.	Toplum hiz. Sos. ve kişisel hzmt.
1923	40	138	19	13	119
1924	56	138	19	13	121
1925	73	144	22	14	124
1926	74	147	23	16	147
1927	94	150	24	17	155
1928	106	153	25	17	159
1929	127	156	26	19	160
1930	132	160	29	18	159
1931	86	163	29	18	150
1932	84	166	31	18	151
1933	99	170	31	18	151
1934	117	174	32	17	152
1935	114	174	34	18	152
1936	130	177	35	17	153
1937	136	181	36	17	153
1938	172	184	37	18	154
1939	172	189	37	18	154

Kaynak: TÜİK, 2008, İstatistik Göstergeler, 1923-2007, s.162.

Tablo 5.2, Tablo 5.1’de yer almayan sektörlerdeki 1923 ile 1939 yılları arasındaki istihdam yapısını göstermektedir. Örneğin; inşaat ve bayındırlık işlerinde istihdam 1923 yılında 40.000 kişi iken 1939 yılında 172.000 kişiye çıkmıştır. Ulaştırma, haberleşme ve depolamada istihdam sayısı 1923 yılında 19.000 kişiden 1939 yılında 37.000 kişiye yükselmiştir. Tablolar incelendiğinde 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı sektörel bazda istihdamı etkilediği görülmektedir. Yine tablolar bir bütün olarak değerlendirildiğinde Atatürk döneminde uygulanan ekonomi politikalarının her sektör için ayrı ayrı istihdam oluşturduğu görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde 1923-1938 döneminde uygulanan ekonomi politikaları, temel olarak karma ekonomik sistem özelliği taşımaktadır. Ekonomik ve siyasi alanda ortaya çıkan İç ve dış gelişmeler sonucu, dönem içerisinde özel girişim ile birlikte artan oranda kamu girişimciliğine ağırlık verilmiştir. Genel olarak uygulanan ekonomi politikaları değerlendirildiğinde 1923 ile 1938 döneminde ekonomide başarılı sonuçlara ulaşılmıştır (Erim,1998:2).

5. ATATÜRK DÖNEMİNDE EMEK PİYASASINDA KADIN İSTİHDAMINDAKİ GELİŞMELER

Kadınların, Atatürk dönemindeki konumlarına şöyle bir göz gezdirilirse Atatürk’ün ekonomik ve sosyal ilerleme yolunda ortaya koyduğu yapısal değişiklikler, kadınlara eğitim ve çalışma olanağı sağlamıştır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, kişilerin, kendilerini eğitip, sosyo-ekonomik statülerini yükseltebileceği fırsat alanı oluşturmuştur. Oluşturulan bu fırsat alanından kadınlar da kendisine düşen payı almışlardır. Özellikle kentsel alanda, miras, boşanma, eğitim, çalışma haklarından yararlanan bir kadın kesiminin oluştuğunu söyleyebiliriz (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 201).

Ülkenin sanayileşme yoluyla kalkınmasının benimsendiği ve bu yolda politikaların belirlenmesi amacıyla 1923 yılında İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’ne Kadın İşçiler adına Hayriye, Elif,

Emine, Şefika, Münire ve Nigar Hanımlar temsilci olarak katılmışlardır (Aydın, 1999:74). Kadın işçilerin niceliğine ilişkin ilk önemli bilgi kaynağı 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarıdır. Buna göre, 14 yaşından büyükler itibariyle toplam 124.444 işçiden 29.533'ü kadındır (%23.73). 14 yaşından küçükler itibariyle ise toplam 22684 işçiden 8107'si kızdır (%35.74). Aynı kuruluşlarda çalışan 7817 memurdan ise 1609'u kadındır (%20.58). “İşveren” statüsündeki kadınlar açısından bakarsak 10941 patrondan sadece 155'i kadındır (%0.14) (Makal, 2012:47).

Kadının, çalışma yaşamında yer almasının önemini her fırsatta dile getiren Atatürk, kadınların ve gençlerin, iş yaşamında korunması için de uğraş vermiştir. Bu çerçevede, ülkedeki sanayi işletmelerinin tümünde kadınların ve genç emekçilerin korunmasına ilişkin ilk düzenlemeler 24 Nisan 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (Genel Sağlık Koruma Yasası) ile yürürlüğe girmiştir. Bunun dışında 1925 yılında yürürlüğe giren 394 sayılı yasa ve 1935 yılında çıkarılan 2739 sayılı yasa ile başta kadınlar olmak üzere bütün çalışanların hakları yasal güvence altına alınmıştır (Kocacık ve Gökkaya., 2005: 200-201). Kadınların çalışma hayatının düzenlenmesinde en önemli aşama ise 1936 tarihli İş Kanunu'dur. 8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen bu yasa ile erkek, kadın ve çocukların çalışma koşulları yeniden düzenlenmiştir. O tarihe kadar kadınların çalışma hayatını düzenleyen başka bir kanun bulunmamaktadır (Yaşar, 2007: 14). 1937 ve 1943 yılında gerçekleştirilen ilk iş istatistiklerine göre, 1937 yılında 50.131 olan kadın işçi sayısı 1943'te 56.937'ye yükselmiştir (Makal, 2001: 135).

Tablo 6.1. Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında Giren Kuruluşlarda İşçi ve Ustabaşlar İçinde Kadınlar (1932-1934)

Yıllar	14 + yaş kadın		14 - yaş kadın		Toplam kadın	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
1932	12.713	25,13	761	47,74	13.474	25,80
1933	13.052	21,89	1.476	57,19	14.528	23,35
1934	15.579	24,17	919	51,11	16.498	24,91

Kaynak: Tökin, 1946, s.54-55. (Aktaran: Makal, 2010, s.22).

Tablo 6.1’de; 1932 ile 1934 yılları arasında 14 yaşın altında ve 14 yaşın üstünde çalışan kadınların sayıları görülmektedir. 1932 yılında toplam çalışan kadın sayısı 13.474 kişidir. Bu 13.474 çalışan kadından; 761 kişisi 14 yaş altında, 12.713 kişisi ise 14 yaş üstündedir. 1934 yılında ise; çalışan kadın sayısı 16.498 kişiye yükselmiştir. Bu sayının 919 kişisi 14 yaş altında, 15.579 kişisi ise 14 yaş üstündedir. 1932 ile 1934 yılları arasında çalışan kadın sayısında ortaya çıkan artış Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaları döneminin kapsamaktadır. Bu gelişmede BBYSP’nın çalışma hayatında özellikle kadın istihdamı konusunda ortaya çıkarmış olduğu etkinin bir göstergesidir.

1937 yılında İş Kanunu Kapsamına Giren Ücretliler İçerisinde toplam çalışan sayısı, 265.341 kişidir. Bu sayının 50.131 kişisi (% 18,89) kadın, 23.347 kişisi (% 23,34) 12 ile 18 yaş arası çocuk, 191.863 kişisi (%72,11) erkektir (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1945: 7; Çalışma Dergisi, 1978: 146’daki verilerden düzenlenmiştir. Aktaran: Makal, 2010, s:23)

Tablo 6.2 İlkokul ve İlköğretim Okullarında Cinsiyetlere Göre İstihdam Edilen Öğretmen Sayıları (1923-1939)

Öğretim Yılı	Öğretmen		
	Toplam	Erkek	Kadın
1923/1924	10.238	9.021	1.217
1924/1925	13.822	10.480	3.342
1925/1926	14.309	10.445	3.864
1926/1927	14.231	10.864	3.367
1927/1928	15.194	10.948	4.246
1928/1929	15.718	11.153	4.565
1929/1930	15.308	10.898	4.410
1930/1931	16.318	11.504	4.814
1931/1932	16.973	11.810	5.163
1932/1933	15.064	10.440	4.624
1933/1934	15.123	10.320	4.803
1934/1935	15.102	10.216	4.886
1935/1936	14.949	9.996	4.953
1936/1937	14.777	9.805	4.972

1937/1938	15.775	10.483	5.292
1938/1939	17.120	11.607	5.513

Kaynak: TÜİK, 2008, İstatistik Göstergeler, 1923-2007, s.64.

Tablo 6.2'de 1923 yılı ile 1939 yılları arasında İlkokul ve İlköğretim Okullarında kadın ve erkek öğretmen sayıları görülmektedir. Diğer bir ifade ile tablo, Atatürk döneminde İlkokul ve İlköğretim Okullarında istihdam edilen kadın öğretmen sayılarını vermektedir. 1923 yılında toplam öğretmen sayısı 10.238 kişidir. Bu öğretmenlerden 9.021 kişisi erkek iken, 1.217 kişisi kadındır. 1939 yılında ise toplam istihdam edilen öğretmen sayısı 17.120 kişiye yükselmiştir. Bu sayının 11.607 kişisi erkek öğretmen, 5.513 kişisi kadın öğretmendir. Dolayısı ile Atatürk döneminde İlkokul ve İlköğretim Okullarında istihdam edilen kadın öğretmen sayısı 9.021 kişiden 11.67 kişiye yükselmiştir. Bu gelişme Atatürk döneminde kadının eğitim ve istihdamdaki durumu için önemli bir göstergedir.

Tablo 6.3 Genel Ortaokullarda Cinsiyetlere Göre İstihdam Edilen Öğretmen Sayıları (1923-1939)

Öğretim Yılı	Öğretmen		
	Toplam	Erkek	Kadın
1923/1924	796	-	-
1924/1925	720	609	111
1925/1926	760	-	-
1926/1927	1.392	1.099	293
1927/1928	791	-	-
1928/1929	815	680	135
1929/1930	982	776	206
1930/1931	1068	845	223
1931/1932	963	739	224
1932/1933	1.380	932	448
1933/1934	2.136	1.620	516
1934/1935	2.354	1.764	590
1935/1936	2.403	1.759	644
1936/1937	2.648	1.903	745

1937/1938	2.843	1.932	911
1938/1939	3.402	2.215	1.187

Kaynak: TÜİK, 2008, İstatistik Göstergeler, 1923-2007, s.71.

Tablo 6.3’de 1923 ile 1939 yılları arasında Genel Ortaokullarda cinsiyetlere göre öğretmen sayıları verilmiştir.1924 yılında bu okullarda istihdam edilen toplam öğretmen sayısı 720 kişidir. İstihdam edilen 720 öğretmenin 609 kişisi erkek, 111 kişisi kadın öğretmendir. 1939 yılında istihdam edilen öğretmen sayısı 3.402 kişiye yükselmiştir. İstihdam edilen 3.402 öğretmenin 2.215 kişisi erkek, 1.187 kişisi kadın öğretmendir.

Tablo 6.4. Mesleki ve Teknik Okullarda Cinsiyetlere Göre İstihdam Edilen Öğretmen Sayıları (1923-1939)

Öğretim Yılı	Öğretmen		
	Toplam	Erkek	Kadın
1923/1924	583	177	81
1924/1925	974	737	237
1925/1926	929	789	140
1926/1927	573	492	81
1927/1928	698	170	528
1928/1929	715	570	145
1929/1930	789	618	171
1930/1931	815	649	166
1931/1932	729	585	144
1932/1933	777	609	168
1933/1934	660	486	174
1934/1935	679	523	156
1935/1936	755	544	211
1936/1937	857	604	253
1937/1938	948	683	265
1938/1939	982	668	314

Kaynak: TÜİK, 2008, İstatistik Göstergeler, 1923-2007, s.73.

Tablo 6.4’de 1923 yılı ile 1939 yılları arasında mesleki ve teknik okullarda kadın ve erkek öğretmen sayıları görülmektedir. Diğer bir

ifade ile tablo, Atatürk döneminde mesleki ve teknik okullarda istihdam edilen kadın öğretmen sayılarını vermektedir. 1923 yılında toplam öğretmen sayısı 583 kişidir. Bu öğretmenlerden 177 kişisi erkek iken, 81 kişisi kadındır. Mesleki ve teknik okullarda 1939 yılında ise toplam istihdam edilen öğretmen sayısı 982 kişiye yükselmiştir. Bu sayının 668 kişisi erkek öğretmen, 314 kişisi kadın öğretmendir. Dolayısı ile Atatürk döneminde mesleki ve teknik okullarda istihdam edilen kadın öğretmen sayısı 81 kişiden 314 kişiye yükselmiştir. Bu gelişme Atatürk döneminde mesleki ve teknik eğitime verilen önemi ve aynı zamanda bu eğitimi veren kadın öğretmen sayısının artışının gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 6.5. Yükseköğretim Kurumlarında Cinsiyetlere Göre İstihdam Edilen Öğretmen Sayıları (1923-1939)

Öğretim Yılı	Öğretmen		
	Toplam	Erkek	Kadın
1923/1924	307	307	-
1924/1925	349	349	-
1925/1926	420	420	-
1926/1927	357	357	-
1927/1928	451	451	-
1928/1929	515	515	-
1929/1930	502	502	-
1930/1931	526	526	-
1931/1932	526	526	-
1932/1933	502	501	1
1933/1934	574	533	41
1934/1935	691	598	93
1935/1936	743	653	90
1936/1937	796	699	97
1937/1938	837	739	98
1938/1939	855	756	99

Kaynak: TÜİK, 2008, İstatistik Göstergeler, 1923-2007, s.75

Tablo 6.5’de 1923 yılı ile 1939 yılları arasında Yükseköğretim Kurumlarında kadın ve erkek öğretim elemanı sayıları görülmektedir. Diğer bir ifade ile tablo, Atatürk döneminde yükseköğretim kurumlarında istihdam edilen kadın öğretim elemanı sayılarını vermektedir. 1923 yılında toplam öğretim elemanı 307 kişidir ve bu sayının tamamı erkektir. 1933 yılında öğretim elemanı sayısı 502 kişidir. Bu sayının 501 kişisi erkek, 1 kişisi kadındır. Yükseköğretim Kurumlarında 1939 yılında ise toplam istihdam edilen öğretim elemanı sayısı 855 kişiye yükselmiştir. Bu sayının 756 kişisi erkek öğretim elemanı, 756 kişisi kadın öğretim elemanıdır. Dolayısı ile Atatürk döneminde yükseköğretim kurumlarında istihdam edilen kadın öğretim elemanı sayısı 1939 yılı itibariyle 756 kişiye yükselmiştir. Bu gelişme Atatürk döneminde yükseköğretim kurumlarında kadın öğretim elemanı sayısında önemli derecede artışının gerçekleştiğini göstermektedir.

SONUÇ

Kadın toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısının oluşmasında önemli bir role sahiptir. Kadın bir anne, bir evlat, bir çalışan, bir işveren ve bir girişimci olarak toplumu şekillendirmektedir. Geçmişten günümüze kadar gelen süreçte kadın başta aile ekonomisine bir bütün olarak ülke ekonomisine katkı sağlamak için ekonomik hayatın içinde yer almakta ve yer almaya devam etmektedir.

Kadının toplum içinde üstlenmiş olduğu rol toplumdaki topluma ülkeden ülkeye dönemden döneme farklılık gösterebilmektedir. Ülkemizde de kadının toplum içindeki rolü ve etkisi, özellikle çalışma hayatındaki etkisi, dönemler itibari ile hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Atatürk döneminde kadının ekonomi üzerindeki etkisi sonuçta toplum üzerindeki etkisi hızlı bir değişim göstererek daha belirgin hale gelmiştir. Cumhuriyet öncesi kadının sınırlı olan hakları cumhuriyet sonrası genişlemiştir.

Yapılan bu çalışmada Atatürk döneminde kadın istihdamındaki gelişmeler analiz edilmiştir. 1923-1939 döneminde kadın istihdamında önemli artışların gerçekleştiği tespit edilmiştir. Kadının çalışma

hayatına daha etkin bir şekilde katıldığı sonucu çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer sonuçtur. Dönem içinde eğitim sektörü başta olmak üzere bütün sektörlerde kadın istihdamının arttığı görülmektedir. Çalışmada elde edilen diğer sonuçlar ise şunlardır;

- ✓ Atatürk'ün ekonomik ve sosyal ilerleme yolunda ortaya koyduğu yapısal değişiklikler, kadınlara eğitim ve çalışma olanağı sağlamıştır.
- ✓ 1923 yılında toplam istihdam edilenlerin sayısı 5.031.000 kişi iken 1939 yılında 7.328.000 kişi olmuştur.
- ✓ Dönemde en çok istihdam sağlayan sektörün tarım sektörü olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe 1923 yılı ile 1939 yıllarında sırasıyla 4.525.000 ve 6.326.000 kişi istihdam edilmiştir.
- ✓ Sanayi sektörünü temsil eden imalat sektöründe ise; 1923 yılında 159.000 kişi istihdam edilirken, 1939 yılında istihdam edilenlerin sayısı 367.000 kişiye yükselmiştir.
- ✓ 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ne Kadın İşçiler adına Hayriye, Elif, Emine, Şefika, Münire ve Nigar Hanımlar temsilci olarak katılmışlardır.
- ✓ 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre; 14 yaşından büyükler itibariyle toplam 124.444 işçiden 29.533'ü kadındır (%23.73). 14 yaşından küçükler itibariyle ise toplam 22684 işçiden 8.107'si kadındır (%35.74). Aynı kuruluşlarda çalışan 7.817 memurdan ise 1.609'u kadındır (%20.58). İşveren statüsündeki kadınlar açısından ise 10.941 işverenden 1.55'i kadındır (%0.14).
- ✓ Türkiye'de sanayi işletmelerinin tümünde kadınların ve genç emekçilerin korunmasına ilişkin ilk düzenlemeler 24 Nisan 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (Genel Sağlık Koruma Yasası) ile yürürlüğe girmiştir.
- ✓ 1925 yılında yürürlüğe giren 394 sayılı yasa ve 1935 yılında çıkarılan 2739 sayılı yasa ile başta kadınlar olmak üzere bütün çalışanların hakları yasal güvence altına alınmıştır.

- ✓ Kadınların çalışma hayatının düzenlenmesinde en önemli aşama ise 1936 tarihli İş Kanunu'dur. 8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen bu yasa ile erkek, kadın ve çocukların çalışma koşulları yeniden düzenlenmiştir.
- ✓ 1937 ve 1943 yılında gerçekleştirilen ilk iş istatistiklerine göre, 1937 yılında 50.131 olan kadın işçi sayısı 1943'te 56.937'ye yükselmiştir.
- ✓ 1932 yılında toplam çalışan kadın sayısı 13.474 kişidir. Bu 13.474 çalışan kadından; 761 kişisi 14 yaş altında, 12.713 kişisi ise 14 yaş üstündedir.
- ✓ 1934 yılında ise; çalışan kadın sayısı 16.498 kişiye yükselmiştir. Bu sayının 919 kişisi 14 yaş altında, 15.579 kişisi ise 14 yaş üstündedir.
- ✓ Atatürk döneminde İlkokul ve İlköğretim Okullarında istihdam edilen kadın öğretmen sayısı 9.021 kişiden 11.67 kişiye yükselmiştir.
- ✓ Atatürk döneminde mesleki ve teknik okullarda istihdam edilen kadın öğretmen sayısı 81 kişiden 314 kişiye yükselmiştir.
- ✓ Atatürk döneminde yükseköğretim kurumlarında istihdam edilen kadın öğretim elemanı sayısı 1939 yılı itibariyle 756 kişiye yükselmiştir

KAYNAKÇA

- Aydın, M. O., (1999). Yasal Açıdan Kadın İşgücü, **Türkiye'de Kadın İşgücü Seminerleri**, 1-2, TİSK Yayınları, Yay. No. 192, 1999.
- Bella, V., (2019), "Employment Of Women In The 21st Century", http://www.uni-miskolc.hu/~microcad/publikaciok/2015/F7_Bella_Vatamany.pdf (Erişim tarihi: 19.06.2019).
- Boratav, K., (2005), **Türkiye İktisat Tarihi:1908:2002**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Campa, R., (2018), "Technological Unemployment. A Brief History Of An Idea", *Orbis Idearum*, Vol. 6, Issue 2 (2018), pp. 57-79.

- Chatterjee, E., Desai, S. ve Vanneman, R., (2018), “Indian Paradox: Rising Education, Declining Women’s Employment”, **Demographic Research**: Volume 38, Article 3, Pages 855-878.
- Daniels, P. L., Kestner, T. O. ve Lupica, S. (2017), Structural Unemployment: A New Measurement And Continuing Discussion Of An Elusive Economic Indicator, **Economic Information Analytics**, 2017.
- Dişbudak, C., (2006), “Atatürk’ün İktisadi Görüşlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)** Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, ss.141-154.
- Erim, N., **Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi: Ekonomi Politikası ve Uygulamaları**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi S.B.E., Kocaeli, 1998.
- Grady, P. ve Kapsalis, C., (2002), “The Approach to Seasonal Employment in the Nordic Countries: A Comparison with Canada”, **Applied Research Branch Strategic Policy Human Resources Development**, SP-572-04-03E, Canada, September, 2002.
- Harvey, P., (2016), “What is Full Employment—and Why the Definition Matters”, Paper Presented at the International Post Keynesian Conference University of Missouri at Kansas City Sept. 17, 2016. https://www.researchgate.net/publication/322643611_What_is_Full_Employment_and_Why_the_Definition_Matters (Erişim Tarihi. 10.04.2019).
- Hasani, M., H., (2015), Women’s Employment In Oman, **University of Queensland – Australia**, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at The University of Queensland in 2015, Business School.
- Heath R. ve Jayachandran, S., (2017), “The Causes And Consequences Of Increased Female Education And Labor Force Participation In Developing Countries”, **National Bureau Of Economic Research, Working Paper 22766**.
- Herz, B. ve Rens T. V., (2019), “Structural Unemployment”, http://www.thijsvanrens.com/su/AMU_201901_www.pdf(Erişim tarihi: 12.05.2019).

- International Labour Organization, ILO, (2018), World Employment Social Outlook, Trends For Women 2018 Global Snapshot, **International Labour Office** , Geneva.
- Kagan, J., (2017), “Frictional Unemployment”,
<https://www.investopedia.com/terms/f/frictionalunemployment.asp>
- Kepek, Y., (1990), **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Verso Yay., 1990,5. Baskı.
- Kılıçbay, A., "Türkiye'de Planlama", **Türk Ekonomisinin 50- Yılı Semineri**, BİTİA yay-, İstanbul, 1973, s. 421-423.
- Kocacık F. ve Gökkaya, V. B., (2005), “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C 6, S 1, ss.195-219.
- Makal, A. (2001), “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeginin İlişkin Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 56, S 2, ss. 117-155.
- Makal, A. (2010), “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi, Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 11. Kongre/Özel Sayı**, C 2, S 25, ss: 13-40.
- Makal, A., (2015). **Türkiye’de Kadın Emeginin Tarihsel Kökenleri, Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emegi**, Ed. Ahmet Makal ve Gülay Toksöz, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Özyurt, H., (2019), “Atatürk Dönemi Birinci Ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları Ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, (<https://dergipark.org.tr/download/article-file/101196>, Erişim tarihi: 12.06.2019)
- Pollin, R., (2008), “Is Full Employment Possible under Globalization?”, **Political Economy Research Institute (PERI)**, University of Massachusetts-Amherst, April 2, 2008.
- Psacharopoulos, G. ve Tzannatos, Z., (1989), “Female Labor Force Participation: An International Perspective”, **Research Observer** 4, no. 2, July 1989., pp: 187-201.

- Raihan, S. ve Bidisha, S., H., (2018), Female Employment Stagnation in Bangladesh, Female employment stagnation in Bangladesh, **EDIG Research Paper Five**.
- Sablík, T., (2019), Full Employment,
https://www.richmondfed.org/~media/richmondfedorg/publications/research/econ_focus/2013/q2/pdf/jargon_alert.pdf (Erişim Tarihi. 12.04.2019).
- Sarkar, S., Sahoo ve Klasen S. (2017), “Employment Transitions of Women in India: A Panel Analysis”, The IZA Institute of Labor Economics, **IZA Discussion Papers, Discussion Paper Series**, IZA DP No. 11086.
- Şahin, H., (2002), **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Genişletilmiş 7. Baskı, Bursa.
- Tcherneva P., R., (2014), “Full Employment: The Road Not Taken”, **Levy Economics Institute of Bard College**, Working Paper No. 789.
- Temurlenk, M., S. ve Başar, S. (2012), “Türkiye İçin Enflasyonu Hızlandırmayan İşsizlik Oranı (NAIRU) Tahmini”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 27, S 1, Yıl:2012, ss.71-83.
- Tökin, İ., H., (1946), **İktisadi ve İctimai Türkiye, Cilt III: Türkiye’de Sanayi**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- TÜİK, 2008, **İstatistik Göstergeler 1923-2007**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Vural, İ., Y., (1999), “1923-1929 Dönemi Maliye Politikaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 1, S 2, ss.133-146.
- Wray, L., R., (2009), “The Social and Economic Importance of Full Employment”, University of Missouri–Kansas City and The Levy Economics Institute of Bard College, **Working Paper No. 560**, April 2009.
- Yaşar, O., (2007), “Türkiye’de Kadın Eğitimi, Kadınlara Ait Diğer Göstergeler ve Çanakkale İli Örneği”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C 4, S 1, ss. 1-35.

Yenal, O. (2017). **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı.

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1935) EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN İSTATİSTİKİ VERİLER IŞIĞINDA ANALİZİ

Nursal KUMAŞ*

ÖZET

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından ülke yeni baştan dizayn edilmeye başlandı. Çağdaşlaşma kavramı içinde yapılan bu faaliyetler içinde eğitim ön planda gelmekteydi. Ülkenin geleceğinin güvence altına alınmasının eğitilmiş bireyler yetiştirmekten geçtiğini düşünen Cumhuriyet yönetimi, bu konuda önemli girişimlerde bulunmuştur. 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'nın çatısı altında toplanmış ve eğitim-öğretim faaliyetleri merkezi bir müfredata bağlanmıştır. 1928 yılında Latin Harfleri'nin kabul edilmesiyle birlikte okuma-yazma seferberliği başlatılmış ve bu amaçla Millet Mektepleri açılmıştır. Atatürk Dönemi'nde gerçekleştirilen tüm bu gelişmelerin ışığında, okuma-yazma ve okullaşma oranlarında hissedilir düzeyde gelişmeler yaşanmıştır.

Türkiye genelinde tüm nüfus dikkate alındığında; 1927 yılında Arap harfleriyle okuma-yazma oranı %8,61'dir (erkek: %12,99; kadın: %3,67). Tahsil yaşına gelmemiş yedi yaşın altındaki nüfus dikkate alınmadığında bu oran %10,58'dir (erkek: 17,42; kadın: %4,63). Başka bir ifadeyle yaklaşık her beş kişiden yalnızca bir kişi okuma-yazma bilmektedir. 1935 yılı verilerine bakıldığında toplam nüfus içindeki okuma yazma oranı %15,3'dür (erkek: %23,3; kadın: %8,2) ve yedi yaş altı nüfus değerlendirme dışında tutulduğunda bu oran %25,3'dür (erkek: %31,3; kadın: %18,6). Bu rakamlardan anlaşıldığı kadarıyla; 1927-1935 döneminde okuma-yazma oranı yaklaşık 2-2,5 kat bir artış göstermiştir. Yedi ve üstü yaşta bu oran yaklaşık %139,1 olmuştur.

* Öğr. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, kumasnursal16@gmail.com

Cinsiyet açısından bakıldığında erkek nüfusun okuma-yazma oranı yaklaşık %79,7 oranında artarken, kadınlarda yine yaklaşık %301,7 oranında bir artış göstermiştir. Kadın nüfusun okuma-yazma oranının erkeklere göre yaklaşık dört kat artmış olması Cumhuriyet yönetiminin kadınlara verdiği değer ve izlediği eğitim politikasıyla izah edilebilir. Okuma-yazma oranlarında yaşanan yüksek artışın bir diğer nedeni de başta Millet Mektepleri olmak üzere Halkevleri, Türk Dil Kurumu vb. birçok kurumun yapmış olduğu özverili çalışmalar olmuştur.

Bu çalışmada; 1927 ve 1935 yılı nüfus sayımı verilerine göre okuma-yazma bilen ve bilmeyen sayıları değerlendirilmiştir. Ayrıca Maarif Vekâleti'nin verilerine dayanılarak 1923-1935 döneminde Türkiye'de azınlıklara ve yabancılara ait okullar da dâhil olmak üzere okul, öğretmen ve öğrenci mevcutları (yabancı ülkelerde öğretim görenler de dikkate alınarak), öğretmenlerin mezuniyet durumları, okul türleri ve kütüphanelerdeki kitap ve okuyucu sayıları incelenerek bu dönemdeki öğretim faaliyetlerinin genel bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle Maarif Vekâleti'nin 1923-1933 dönemi resmi istatistikleri incelenmiştir. Bununla beraber, Maarif Vekâleti'nin verileri tarihsel olarak süreklilik arz etmediği için 1923-1926 dönemine ait bazı veriler çalışmada değerlendirilememiş, 1934-1935 dönemiyle ilgili de hiçbir veriye ulaşılamamıştır. Ayrıca ilgili vekâlet tarafından kütüphanelerle ilgili veri girişi yapılmadığı için ancak 1931-1932 dönemi verilerine ulaşılabilmektedir. Neticede çalışmada kullanılan ilk ve son tarihler dikkate alınarak çalışmanın dönemsel aralığı 1923-1935 olarak benimsenmiştir. Tüm verilerin anlaşılmasını etkin kılmak için tablo ve grafik yöntemine başvurularak ilgili veriler yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi Eğitim İstatistikleri, Eğitim, Okuma-Yazma Oranları

ANALYSIS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE REPUBLIC PERIOD (1923-1935) IN THE LIGHT OF OFFICIAL STATISTICAL DATA

ABSTRACT

Following the victory of the War of Independence, the country was started to be redesigned. In these activities within the concept of modernization, education was at the forefront. Believing that securing the future of the country passes through raising educated individuals, the Republican administration has made important initiatives in this regard. With the Law, Tevhid-i Tedrisat on March 3, 1924, all educational institutions were gathered under the Ministry of National Education and the educational activities were linked to a central curriculum. With the adoption of Latin letters in 1928, the mobilization of literacy was initiated and national schools were opened for this purpose. In the light of all these developments during the era of Atatürk, there have been noticeable improvements in literacy and schooling rates.

Considering the whole population in Turkey; in 1927, the literacy rate with Arabic letters was 8,61% (male: 12,99%; female: 3,67%). If the population under seven years of age is not considered, this rate is 10,58% (male: 17,42; female: 4,63%). In other words, only one person out of about every five people are literate. Checking the data of 1935, the literacy rate in the total population was 15,3% (male: 23,3%; female: 8,2%), and this ratio was 25,3% when the population below the age of seven was excluded from the assessment (male: 31,3%; female: 18,6%). From these figures; in the 1927-1935 period, the literacy rate increased by about 2-2,5 times. At the age of seven and over, this rate was approximately 139,1%. In terms of gender, the literacy rate of the male population increased by 79,7%, while the female population increased by about 301,7%. Having the literacy rate of the female population about four times higher than that of men can be explained by the value of the republican administration given to women and the

education policy it follows. Another reason for the higher increase in literacy rates could be many devoted works of some institutions such as the Turkish Language Association, public schools and mainly national schools.

In this study; according to the census data of 1927 and 1935, the numbers of illiterate and illiterate were evaluated. In addition, based on the data of the Ministry of Education, in the period 1923-1935, including schools belonging to minorities and foreigners in Turkey school, teacher and student numbers (taking into account those studying in foreign countries), by examining the graduation status of teachers, school types and the number of books and readers in libraries, a general analysis of teaching activities in this period has been tried. For this purpose, the official statistics of the Ministry of Education for the period of 1923-1933 were examined first. However, some data of the 1923-1926 period could not be evaluated in the study, as the data of the Ministry of Education did not have historical continuity, and no data about the 1934-1935 period could be reached. In addition, it was known that only the data for the period 1931-1932 could be reached, since no data was entered by the relevant proxy. Consequently, the periodic range of the study was adopted as 1923-1935, taking into account the first and last dates used in the study. In order to make the understanding of all data effective, the relevant data are interpreted by using the table and graphic method.

Keywords: Republican Period Educational Statistics, Education, Literacy Ratios

GİRİŞ

Yeni bir devletin inşa edilmesinde siyasi bağımsızlığın yanında, ülkeyi çağdaş devletler düzeyine ulaştıracak eğitimli kadroların yetiştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Nitekim bir milletin geleceğini tayin edecek önemli unsurların başında eğitimli bireyler yetiştirmek olduğunu bilen Mustafa Kemal Atatürk, daha Kurtuluş Savaşı devam ederken, 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara’da Maarif Kongresi’nin toplanmasına öncülük etmiştir. Bu kongrenin amacı; ilk ve orta dereceli okullarda okutulan derslerin ve eğitim programlarının belirlenmesidir¹. Cumhuriyetin ilanıyla beraber eğitim-öğretim alanında ardi sıra birçok inkılap hareketi birbirini izlemiştir. Özellikle 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edilmesiyle birlikte eğitim-öğretim faaliyetleri Maarif Vekâleti’nin çatısı altında toplanmış ve Atatürk’ün Türk eğitim sistemi için önerdiği; milli, bilimsel, uygulamalı, karma ve laik eğitimin önü açılmıştır². Bu kanunun getirdiği merkezi müfredat sistemi aracılığıyla; milli değerleri içinde barındıran ve milletleşme sürecini hızlandıran “*milli eğitim*” anlayışı hâkim kılınmıştır. Eğitim devrimi niteliğindeki bu kanuna ilave olarak 1924 Anayasa’sının 87.maddesinde yer alan; “*Kadın, erkek bütün Türklere ilk öğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim Devlet okullarında parasızdır*”³ ifadesiyle ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz hale getirilmesi ve 1926 yılında kabul edilen bir kanunla da ortaokul ve lisede gündüz eğitim gören öğrencilerden öğrenim ücretinin alınmamasına karar verilmesi⁴, ülkedeki tüm halkın özellikle de kız çocuklarının eğitim görmesindeki önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır.

¹ Erol Kapluhan, “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S 26, 2012, ss.174-175.

² Halûk Yavuzer, “Atatürk’ün Eğitim Politikası”, **T.C.İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı II**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:3436, 1987, ss.155-156.

³ <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, Erişim Tarihi:15.08.2019.

⁴ Bu kanun 1927 yılından itibaren uygulanmıştır. Hasan Cicioğlu, “Türkiye Cumhuriyetinde Ortaöğretimin Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, s.147.

Batıya uyum çerçevesinde 24 Mayıs 1928 tarihinde Latin rakamlarının kabul edilmesi ve ardından 3 Kasım 1928 tarihli “*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*”un çıkarılması okuma-yazma faaliyetlerinin kolaylaşmasını sağlamıştır. 11 Kasım 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu’nun kabul ettiği; *Millet Mektebi Teşkilatına Dair Talimatname*” yle de Gazi Mustafa Kemal’e Başöğretmen sıfatı verilerek, topyekûn bir eğitim-öğretim seferberliği başlatılmıştır⁵. Bu bağlamda; 1 Ocak 1929 tarihinde *Millet Mektepleri* açılmış ve bu tarihten sonra okuma-yazma bilenlerin sayısı önemli ölçüde artmıştır. Okuma-yazma bilenlerin kendilerini daha da geliştirmelerini sağlamak ve halka kitap okuma alışkanlığı kazandırmak amacıyla 1930 yılında *okuma odaları* açılmaya başlanmıştır. 1933 yılı itibarıyla sayıları 778’e ulaşan bu odalardan toplam 57.179 (Erkek:51.294; Kadın:5885) kişi yararlanmıştır⁶.

Araştırmanın sınırlarını belirleyen 1923-1935 dönemi dikkate alındığında, bu dönemde eğitim-öğretim faaliyetleri açısından yaşanan diğer önemli gelişmelerden bazıları şunlardır:

-1927 yılında; üç yıl eğitim veren köy ilkokullarına yönelik olarak “*Köy Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı*”⁷ başlığı altında bir program hazırlanarak, şehir-kır farkından kaynaklanan çeşitli farklılıklar giderilip sosyal dengenin kurulmasına çalışılmıştır.

-1929 yılında; “*İlkmektepler Talimatnamesi*”, 1930 tarihinde; “*Köy Mektepleri Müfredat Programı*” ve 1931 ve 1934 yıllarında ortaöğretim programları hazırlanmış ve uygulanmıştır.

-19 Şubat 1932 tarihinde *Halkevleri* ve 12 Temmuz 1932’de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* kurulmuştur.

⁵ Mehmet Okur, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 5, S 1, 2005, s.214.

⁶ Mustafa Albayrak, “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 10, S 29, Ankara, 1994, s.477.

⁷ Adil Türkoğlu, “Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005*, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, s.81.

-6 Haziran 1933 tarihli “*İstanbul Darülfünunu’nun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kuruluşuna Dair Kanun*” ve 22 Haziran 1933 tarihli “*Maarif Vekâleti Merkez Teşkilâtı ve Vazifeleri Hakkında Kanun*” çıkarılmış ve ardından 18 Kasım 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi açılmıştır⁸. Aynı yıl içinde 2287 sayılı kanunla Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü kurularak merkezi örgütlenmeye gidilmiştir⁹. İfade edilen bu kanun, talimatname ve inkılap hareketleri, eğitim-öğretim faaliyetlerini olumlu yönde etkilediği gibi dönemin eğitim politikasının da belirlenmesini sağlamıştır.

Bu çalışmada; 1927 ve 1935 yılı nüfus sayımı verileri ve Maarif Vekâletinin yayımlamış olduğu resmi istatistiki verilerden yararlanılmıştır. Bu veriler çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi’nin başlarında Türkiye’de eğitim-öğretim faaliyetlerinin genel bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. 1923-1935 arasındaki on iki yıllık dönem içinde; okul, öğretmen, öğrenci ve okuma-yazma bilenlerin sayıları tespit edilerek, tablo ve grafik yöntemiyle yorumlanmıştır.

1. Cumhuriyet Dönemi Nüfus Sayımı Verilerinde Okuma-Yazma Durumu

Cumhuriyet Dönemi’nin ilk iki nüfus sayımı verilerine göre Türkiye’de mevcut okuma-yazma durumu Tablo No:1’de verilmiştir.

⁸ Muhsin Hesapçioğlu, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S 29, 2009, ss.122-124.

⁹ Engin Demir, H. Şenay Şen, “Cumhuriyet Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitim Reformları”, *Ege Eğitim Dergisi*, C 10, S 2, 2009, ss.43-44. 1927 yılında 1052 sayılı “*Meslek Mektepleri Hakkında*” isimli kanunla mesleki ve teknik okulların eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili sorumluluk Maarif Vekâleti’ne verilmiştir (Kadir Yıldırım, Levent Şahin, “Osmanlıdan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi”, *Çalışma ve Toplum*, C 1, S 44, 2015, s.86).

Tablo No: 1**1927 ve 1935 Yılı Nüfus Sayımı Verilerine Göre Türkiye Genelinde Okuma-Yazma Durumu**

1927			1935			
Okuma -Yazma Bilen	Okuma- Yazma Bilmeyen	Toplam	Okuma -Yazma Bilen	Sa- dece Oku ma Bilen	Okuma- Yazma Bilmeyen	Toplam
1.111.4 96	12.517.9 92	13.629.4 88	2.475.7 48	42.13 0	13.639.5 72	16.157.4 50

Kaynak: **1927 Nüfus Sayımı**, s. XLVI; **1935 Nüfus Sayımı**, s.201.

1927 ve 1935 yılı nüfus sayımlarının kendi içlerinde bazı tutarsızlıklar tespit edilmiştir. Buna göre; 1927 yılı nüfus sayımı verilerinde okuma yazma bilen-bilmeyen toplamı 13.629.488 olarak verilmesine rağmen, aynı sayım verilerine göre Türkiye'nin toplam nüfusu 13.648.270¹⁰ olarak gözükmektedir ve aradaki fark 18.782'dir. Aynı şekilde 1935 yılı verilerinde okuma-yazma bilen-bilmeyenlerin toplamı 16.157.450 olarak verilmiş fakat aynı yıl Türkiye'nin nüfusu 16.158.018 olarak ilan edilmiştir¹¹. İki rakam arasındaki fark 568'dir. Her iki sayımda elde edilen bu farkların sehven mi yapıldığı yoksa farklı bir durumdan mı kaynaklandığı sorusuna net bir yanıt bulunamamıştır. Tablodaki rakamlar dikkate alındığında; 1927-1935 arasında toplam sekiz yıllık süre içinde 1.364.252 kişi okuma-yazma öğrenmiş ve bu dönem içinde okuma-yazma oranındaki artış da %122,74 olmuştur. 1935 yılı verilerindeki sadece okuma bilenleri de toplama

¹⁰ **28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler**, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Fasikül: I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.XVII.

¹¹ **20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Kat'î Tasnif Neticeleri**, C 60, Neşriyat Sayısı:75, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937, s.7.

dâhil ettiğimizde bu oran %126,53'e çıkmaktadır. Bu oranlar Cumhuriyet Dönemi yöneticilerinin büyük bir başarısı olarak değerlendirilebilir.

Tablo No: 2

Okuma-Yazma Bilenlerin Cinsiyete Göre Ayrımı

Cinsiyet	1927			1935			
	Okuma-Yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen	Toplam	Okuma-Yazma Bilen	Sadece Okuma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen	Toplam
Erkek	851.527	5.703.097	6.554.624	1.823.361	23.822	6.089.329	7.936.512
Kadın	259.969	6.814.895	7.074.864	652.387	18.308	7.550.243	8.220.938
Toplam	1.111.496	12.517.992	13.629.488	2.475.748	42.130	13.639.572	16.157.450

Kaynak: 1927 Nüfus Sayımı, s. XLVI; 1935 Nüfus Sayımı, s.201.

Tablo No: 3

Okuma-Yazma Bilenlerin Cinsiyete Göre Yüzdeler Dağılımları

Cinsiyet	1927			1935		
	Toplam Türkiye nüfusu içinde (%)	Okuma-yazma bilen tüm nüfus içinde(%)	Tüm erkek/ kadın nüfus içinde (%)	Toplam Türkiye nüfusu içinde (%)	Okuma-yazma bilen tüm nüfus içinde (%)	Tüm erkek/kadın nüfus içinde (%)
Erkek	6,25	76,61	12,99	11,28	73,65	22,97
Kadın	1,91	23,39	3,67	4,04	26,35	7,94
Toplam	8,16	100,00	-	15,32	100,00	-

Kaynak: Tablo No:2'deki verilere göre hazırlanmıştır. Tabloda verilen yüzdelerle, Tablo No:2'de 1935 yılı için "sadece okuma bilen" başlığı altında verilmiş olan 42.130 kişi dâhil edilmemiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nin başlangıcı olan 1923 yılında 10,5 milyon civarındaki nüfusun yaklaşık %9,5'inin okuryazar¹² olarak bildirilmesine karşın, 1927 yılı nüfus sayımı verilerinde bu oran %8,16'dır (Bkz. Tablo No:3). Tablo No:2 ve 3'deki verilere göre; 1927-1935 döneminde Türkiye genelinde okuma-yazma oranı %7,16 oranında artmıştır. Bu oransal olarak %87,75'dir. Bu dönemde erkek nüfus kendi içinde %80,48 artmış, kadın nüfus da %111,52 oranında bir artış göstermiştir.

Cumhuriyet yönetiminin kadınlara yönelik okuma-yazma faaliyetlerini artırması ve toplumun kadına yönelik bakışının az da olsa değişmeye başlamış olmasıyla birlikte 1927-1935 döneminde toplam okuma-yazma bilenlerin içinde kadınların oranı %2,96 oranında bir artış göstermiştir. Başka bir ifadeyle 1927 yılında tüm nüfus içinde her yüz kişiden yaklaşık iki kadın okuma-yazma bilirken bu rakam yine yaklaşık iki kişi artarak 1935 yılında dörde çıkmıştır. Erkeklerde bu rakam yaklaşık altı kişiden on bir kişiye yükselmiştir. Söz konusu rakamlar çağdaşlaşmaya çalışan bir ülke için oldukça yetersizdir. Bununla birlikte, yeni kurulmuş ve çağdaş eğitim-öğretim sistemini oturtmaya çalışan ve bunu yaparken de birçok zorlukla mücadele etmek zorunda kalan Cumhuriyet yöneticileri için büyük bir başarıdır.

2. 1923-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren Eğitim-Öğretim Kurumlarına Ait Çeşitli Resmi Veriler

2.1.Eğitim-Öğretim Kurumları Mevcudu

Tablo No: 4

1923-1933 Dönemi'nde Türkiye'de Faaliyet Gösteren Okullar

Dönem	Okul Sayısı						Toplam
	İlkokul	Ortaokul	Lise	Öğretmen Okulu	Meslek Okulu	Darülfünun ve Yüksekokul	
1923-1924	4894	72	23	20	44	9	5062
1924-1925	5987	64	19	26	44	9	6149

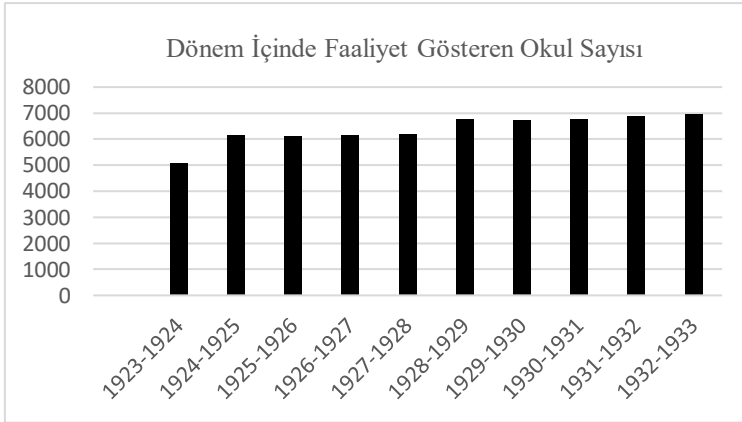
¹² Cemil Öztürk, "Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirmede Model Arayışları, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, s.289.

1925-1926	5975	68	21	26	33	11	6134
1926-1927	6032 ¹³	66	19	23	14	9	6163
1927-1928	6043 ¹⁴	78	19	23	18	12	6193
1928-1929	6599	78	20	25	20	12	6754
1929-1930	6562	82	19	24	22	11	6720
1930-1931	6598	83	22	25	36	11	6775
1931-1932	6713	80	25	24	40	12	6894
1932-1933	6733	109	62	18	39	12	6973

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, No:26, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s.2. (1931-1932 dönemine ait toplam okul sayısı, sehven 6893 olarak verilmiştir). **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, No:31, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.II.

Grafik No: 1

1923-1933 Döneminde Eğitim-Öğretim Faaliyeti Veren Tüm Okulların Sayısı¹⁵

Kaynak: Tablo No:4'deki verilere göre hazırlanmıştır.

¹³ Sehven 6023 olarak verilen rakam, diğer verilerden yararlanarak 6032 olarak düzeltilmiştir (Bkz. Tablo No:5).

¹⁴ Sehven 6042 olarak verilen rakam düzeltilerek 6043 olarak yazılmıştır (Bkz. Tablo No:5).

¹⁵ Maarif istatistiklerinde 1934 ve 1935 yıllarına ait veri girişi bulunmamaktadır.

Tablo No:4 ve Grafik No:1'deki verilere göre Türkiye'de okullaşma oranı 1923-1932 arasında %36,19 oranında bir artış göstermiştir. Okul türleri açısından bu oranlama değerlendirildiğinde sırasıyla; ilkokul: %37,17; Darülfünun ve yüksekokul: %33,33; öğretmen okulu: %20; ortaokul: %11,11 ve lise: %8,7 düzeyinde bir artış yaşanmıştır. Meslek okulları bu artışların aksine %9,09 oranında azalma göstermiştir. Dönem içindeki anaokulu sayıları hakkında ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla beraber, 1923-1924 döneminde ülke genelinde 80 okul öncesi eğitim kurumu bulunduğu bilinmektedir¹⁶. Resmi verilerde, yıl bazında değişiklik göstermekle beraber, 1927-1932 dönemine ait toplam 37 ilde anaokulu olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bununla beraber, bu illerdeki anaokulu sayıları verilmediği için toplam anaokulu mevcudu tespit edilememiştir. 1932-1933 döneminde ülke genelinde toplam 21 adet anaokulu vardı ve bu okullardan 8'i resmi ve 13'ü özel (9'u Türklere; 3'ü azınlıklara ve 1'i yabancılara aitti) kurumları. Özel anaokullarının bir kısmı kendi başına bir anaokulu iken bir kısmı da ilkokul, ortaokul ve liselerin anasınıflarını oluşturmaktaydı. Bu ayrımla ilgili ayrıntılı bilgi verilerde bulunmamaktadır.

Meslek okulları hariç, diğer tüm okulların sayısı 1923-1932 dönemi genelinde artma eğilimi göstermiş olmasına karşın, yıl bazında artan-azalan bir grafik çizmiştir. İlkokul sayısındaki en büyük artış Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yaşanmış ve 1924-1925 döneminde 1093 yeni ilkokul açılmıştır. Harf İnkılabı'nın yapılmasıyla birlikte 1928-1929 döneminde, okul sayısında ikinci büyük artış yaşanmış ve 556 ilkokul eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. 1927-1928 döneminde 12 ortaokul açılması dikkat çekici görünmektedir. Lise sayılarında çok fazla bir farklılık görülmemekle beraber, 1931-1932 döneminde ilk defa üç lisenin aynı yıl içinde açılmış olduğu anlaşılmaktadır. Meslek okullarının sayısında 1926-1927 döneminde yaşanan büyük düşüşün nedeni belirlenememiştir.

¹⁶ Ayla Oktay, "Cumhuriyet Döneminde Okul Öncesi Eğitimin Gelişimi: Tarihsel Gelişim ve Günümüzdeki Durum", **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, s.68.

1932-1933 döneminde 37 yeni lisenin açılması ve liselerde bir önceki döneme göre okullaşma oranının %148 oranında artmış olması oldukça dikkate değer bir görüntü sergilemektedir. Ortaokul sayısındaki artış da 29'dur (%36,25). Bununla birlikte aynı dönem içinde öğretmen okulu (%16,67) ve meslek okulu sayıları (% 2,5) kısmen azalma göstermiştir. 1935 yılı dikkate alındığında; Türkiye'de o dönem için mevcut yaklaşık 40.000 köyden sadece 5000'inde okul bulunduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir¹⁷.

Tablo No: 5

1923-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren İlkokulların Niteliği

Dönem	Resmi	Özel			Özel Toplam	Genel Toplam
		Türk	Azınlık	Yabancı		
1923-1924	4894	-	-	-	-	4894
1924-1925	5711	51	138	87	276	5987
1925-1926	5700	41	150	84	275	5975
1926-1927	5812	40	109	71	220	6032
1927-1928	5812	42	116	73	231	6043
1928-1929	6362	39	117	81	237	6599
1929-1930	6327	37	117	81	235	6562
1930-1931	6370	33	117	78	228	6598
1931-1932	6480	37	118	78	233	6713
1932-1933	6568	17	104	44	165	6733

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, ss.8-9; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.VI.

Tablo No:5'de verilen rakamlara göre; dönem içinde resmi okullar %34,20 oranında bir artış göstermiştir. Bununla birlikte, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla beraber Türklere, azınlıklara ve yabancılara ait özel okul sayısında yıl bazında sürekli azalma yaşanmıştır. Bu dönem içinde yaklaşık olarak Türk özel okulları üçte bir, azınlık okulları üçte

¹⁷ Öztürk, a.g.m, s.284.

iki ve yabancı okullar yarı yarıya azalma göstermiştir. Söz konusu azınlıklara ve yabancılara ait okulların bir kısmı da yürüttükleri birtakım faaliyetler nedeniyle Cumhuriyet yönetimi tarafından kapatılmıştır.

Tablo No: 6

1923-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren Resmi Ortaokulların Niteliği

Dönem	İkmal Okulları	Ortaokullar	Toplam
1923-1924	-	72	72
1924-1925	-	64	64
1925-1926	-	68	68
1926-1927	-	66	66
1927-1928	8	70	78
1928-1929	7	71	78
1929-1930	7	75	82
1930-1931	6	77	83
1931-1932	3	77	80
1932-1933	2	107	109

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, ss.8-9; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.VI.

Tablo No:6'da ortaokullarla birlikte ikmal (bütünleme, bitirme) okullarının da sayıları verilmiştir. İkmal okul uygulamasına 1927-1928 dönemiyle birlikte başlanmış olduğu tablodan anlaşılmaktadır. 1932-1933 döneminde 30 yeni ortaokulun açılmış olması dikkat çekici görünmektedir. 1932-1933 dönemindeki toplam 109 ortaokulun 23 tanesi özel statüdedir (6'sı Türk; 2'i azınlık ve 15'i yabancılara aittir). Resmi ortaokulların bir tanesi öğretmen okulunun orta kısmına bağlıdır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ve ardından medreselerin bütçesinin Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesinden sonra, din görevlisi yetiştirmek amacıyla 1924 yılında 29 yerde dört yıl

eğitim veren İmam Hatip okulları açıldı. Maarif Vekâletine bağlı olmayan bu okulların sayısı İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıyla birlikte önce ikiye indirildi ve 1929-1930 döneminde de öğrenci azlığı nedeniyle kapatıldı¹⁸. 1930-1932 döneminde önce 36 daha sonra 40 okulun, ismi verilmeyen diğer vekâletlere bağlı olduğu Tablo No:7'de görülmektedir.

Tablo No: 7

1923-1932 Döneminde Faaliyet Gösteren Meslek Okullarının Niteliği

Dönem	Maarif Vekâletine Bağlı Sanat Okulları	Maarif Vekâletine Bağlı Ticaret Okulları	İmam ve Hatip Okulları	Toplam	Diğer Vekâletlere Bağlı Meslek Okulları	Genel Toplam
1923-1924	14	1	29	44	-	44
1924-1925	15	3	26	44	-	44
1925-1926	12	1	20	33	-	33
1926-1927	11	1	2	14	-	14
1927-1928	11	5	2	18	-	18
1928-1929	13	5	2	20	-	20
1929-1930	15	5	2	22	-	22
1930-1931	15	5	-	20	16	36

¹⁸ Mehmet Evsile, "TBMM Zabıtlarına Göre Cumhuriyet Döneminde Eğitim Hizmetleri (1923-1950)", **History Studies**, C 11, S 2, Nisan 2019, s.624.

1931- 1932	16	5	-	21	19	40
---------------	----	---	---	----	----	----

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.56.

1932-1933 yılı verilerine göre, orta dereceli ticaret ve sanat okulları dışında şu orta dereceli okullar mevcuttu: ziraat, küçük sıhhat memurları, küçük sıhhiye hayvaniye memurları, orman ameliyat, tapu kadastro, nafia fen, maliye meslek, sağır, dilsiz ve körler okulu ve konservatuar. Ayrıca resmi akşam sanat ve ticaret okullarıyla ilk meslek okulları da şunlardı: Akşam sanat ve ticaret okulları, ipekçilik böcekçilik okulları, devlet demiryolları harekât ve katar kursları, hıfız dershaneleri, resmi çiftçilik ve makinist okulları. Özel olarak faaliyet gösteren okullar: nakış, dikiş ve biçki yurtları, lisan dershaneleri, daktilo ve berberlik kursları, musiki dershaneleri, makine, motor, elektrik ve şoför dershaneleri, hasta bakıcılık okulu, terbiye bedeniyeye dershaneleri ve sanat evleri¹⁹.

Cumhuriyet Dönemi'nin üniversite düzeyinde eğitim veren tek kurumu olan Darülfünuna ve dönemin Maarif Vekâleti'ne bağlı 1931-1932 dönemi itibarıyla fakülte, yüksekokul ve enstitü düzeyinde toplam 12 adet eğitim-öğretim kurumu faaliyet göstermekteydi. Bu eğitim kurumlarının isimleri şöyleydi: Hukuk Fakültesi, Fen Fakültesi, Edebiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Tıp Fakültesi, Ebe Mektebi, Eczacı Mektebi, Dişçi Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Muallim Mektebi, Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü ve Mülkiye Mektebi. 1927-1932 itibarıyla diğer vekâletlere bağlı olarak eğitim-öğretim faaliyetinde bulunan kurumlar da şunlardı: Ankara Hukuk Mektebi, Yüksek Ziraat Mektebi, Yüksek Mühendis Mektebi, İktisat ve Ticaret Mektebi, Deniz Ticaret Mektebi, Halkalı Ziraat Mektebi, Yüksek Orman Mektebi ve Baytar Mektebi²⁰.

¹⁹ **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.VIII.

²⁰ **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, ss.64-65.

2.1.1.Azınlıklara ve Yabancılara Ait Okulların Dağılımı

Azınlık olarak nitelendirilen; Rum, Ermeni ve Musevi halka ait okullarla; yabancı olarak ifade edilen özellikle Fransız, Amerikan ve İtalyanlara ait eğitim kurumları Osmanlı Dönemi'nden itibaren faaliyet göstermekteydi. Bu okullar başlangıçta eğitim alanındaki kapitülasyonlardan yararlanıp Osmanlı yönetimine haber bile vermeden, her türlü etki ve denetimden uzak bir şekilde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu okulların Osmanlılık anlayışına zarar verdiğini fark eden Osmanlı yönetimi söz konusu okullar üzerinde denetim kurmaya çalışmış fakat istediği başarıya ulaşamamıştır. 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle beraber, azınlıklara ve yabancılara ait tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve bu bakanlığın belirlediği müfredata uygun olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Böylelikle Osmanlı Dönemi'nde başarısız denetim ancak Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir.

2.1.1.1.Azınlık Okulları

Resmi verilerde azınlık ve yabancı okullara ait 1923-1926 döneminde bir veri girişi yoktur. 1927-1929 döneminde bu okullar statülerine göre ayrılmadan sadece toplamlarıyla birlikte verilmiştir. Azınlık ve yabancı okullara ait istatistik ancak 1930-1932 döneminde sağlıklı bir şekilde verilmiştir (Bakınız: Ek Tablo No: 1-6).

Ek Tablo No:1, 2 ve 3 dikkate alındığında; Rum, Ermeni ve Musevilere ait okulların ağırlıklı olarak ilköğretim düzeyinde olduğu görülmektedir. Musevi ve Ermenilerin bir-iki tane de olsa anaokulu açtıkları fakat Rumların buna gereksinim duymadıkları anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Rumlar ortaokul açmışlar, Ermeni ve Museviler açmamıştır. Lise düzeyinde eğitime bakıldığında Rumların 5, Ermenilerin 4 ve Musevilerin de kendilerine ait bir liseleri bulunmaktadır. Azınlıklara ait toplam okul sayılarına bakıldığında sırasıyla; Rum, Ermeni ve Musevi şeklinde sıralanmaktadır. Bu durum azınlıkların ülkedeki nüfuslarıyla doğrudan ilişkilidir.

2.1.1.2.Yabancı Okullar

Osmanlı toprakları üzerinde birtakım planları olan Fransa, Amerika, İtalya ve diğer emperyalist devletler eğitimi bu konuda bir araç olarak görmüşlerdir. Osmanlı toprakları üzerinde açtıkları okullar aracılığıyla bir taraftan bölgedeki nüfuzlarını sağlamlaştırmaya çalışırken diğer taraftan da misyonerlik faaliyetleriyle taraftar toplayıp bölgede tutunmayı amaçlamışlardır. Söz konusu okullar, Osmanlı merkezi yönetiminin zayıflamaya başlaması ve birçok alanda Batılılara tanınmış olan kapitülasyonlar aracılığıyla Osmanlı topraklarında palazlanmayı başarmışlardır. Yabancı okullar meselesi Lozan Antlaşması'nda görüşülmüş fakat bir neticeye varılamamıştır. Bu okulların zararlı faaliyetleri yeni kurulmuş olan Cumhuriyet için tam anlamıyla bir tehdit unsuru oluşturmuştur. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla bu okullar büyük ölçüde kontrol altına alınarak söz konusu tehdit bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu tehdidi daha anlamlı kılmak ve örneklendirmek için Bursa Amerikan Kız Koleji'nde, üç kız öğrencinin ihtida hareketinde bulunarak İslamiyeti bırakıp Hristiyanlığı tercih etmeleri ve ardından 1928 yılında okulun kapatılmasıyla neticelenen olayı irdelemek gerekir²¹. Cumhuriyet yönetimi, Müslüman öğrencilerin daha çok küçük yaşlarda kendilerine yönelik yapılan dini propagandadan etkilenmelerini önlemek amacıyla 1931 yılında bir kanun çıkarmıştır. Bu kanuna göre; “İlkokul çağına gelmiş Türk çocukları yalnızca Türk okullarına gidebilir”²² şeklinde ifade edilen kanunla Müslüman Türk çocukları bu okulların kötü tesirinden kurtarılmaya çalışılmıştır.

1932-1933 verilerine göre Türkiye’de; Fransız (39), Amerikan (9) ve İtalyan (15) okullarının yanında; Almanya (1 ticaret lisesi), Avusturya (1 ortaokul, 1 lise), Bulgaristan (4 ilkokul, 1 ortaokul), İngiltere

²¹ M. Metin Hülagü, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 10, 2001, s.70.

²² Ayten Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, Ekim 1999, s.178.

(2 ortaokul), İran (1 ilkokul) ve Yugoslavya'ya (1 ilkokul) ait toplam 75 adet okul bulunmaktaydı²³.

2.2.Öğretim Kadrosu

Tablo No:8 ve Grafik No:2'e göre; 1923-1933 döneminde erkek öğretmenlerin sayısı %47,41 artmıştır. Buna karşın kadın öğretmenlerin sayısı %337,98 gibi oldukça yüksek bir düzeyde artış göstermiştir. Erkek öğretmen sayısında dönem içinde dalgalanma görülürken, kadın öğretmen sayısı 1929-1930 dönemindeki kısmi düşüş dışında her yıl artarak devam etmiştir.

Tablo No: 8

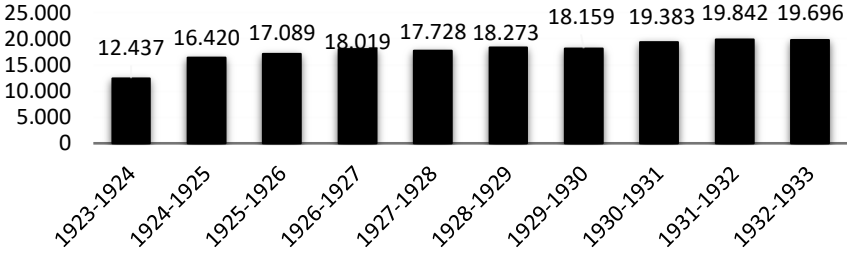
1923-1933 Dönemi'nde Türkiye Genelindeki Okulların Tümünde Görev Yapan Öğretmen Sayıları²⁴

Dönem	Erkek	Kadın	Cinsiyet Ayırımı Olmadan	Toplam
1923-1924	9505	1298	1634	12.437
1924-1925	12.595	3825	-	16.420
1925-1926	12.244	4085	760	17.089
1926-1927	13.913	4106	-	18.019
1927-1928	11.466	4228	2034	17.728
1928-1929	13.359	4914	-	18.273
1929-1930	13.280	4879	-	18.159
1930-1931	14.085	5298	-	19.383
1931-1932	14.206	5636	-	19.842
1932-1933	14.011	5685	-	19.696

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, ss.2-3; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.III.

²³ **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s. X.

²⁴ Maarif istatistiklerinde 1934 ve 1935 yılları için veri girişi yapılmamıştır.

Grafik No: 2**1923-1933 Döneminde Görev Yapan Tüm Öğretmelerin Miktarı****Toplam Öğretmen Sayıları**

Kaynak: Tablo No:8'deki verilere göre hazırlanmıştır.

Tablo No:8 ve bu tabloya bağlı olarak hazırlanmış olan Grafik No:2'e göre; 1923-1933 döneminde Türkiye'de tüm okullarda görev yapan öğretim kadrosuna 7259 yeni öğretmen eklenmiştir. Bu durum dönemsel olarak görev yapan öğretmen sayısında %58,37'lik bir artış anlamına gelmektedir. Mevcut öğretmen sayısı dönem içinde inişli-çıkışlı bir grafik izlemiştir.

Tablo No: 9**1923-1933 Dönemi'nde Türkiye Genelinde Tüm İlk ve Orta Dereceli Okullarda Görev Yapan Öğretmen Sayıları**

Dönem	Öğretmen Sayısı								
	İlkokul			Ortaokul			Lise		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1923-1924	9021	1217	10.238	-	-	796	-	-	513
1924-1925	10.480	3342	13.822	609	111	720	420	135	555
1925-1926	10.445	3864	14.309	-	-	760	590	81	671
1926-1927	11.964	3846	15.810	627	71	698	484	79	563

1927-1928	10.864	4228	15.092 ²⁵	44	-	791 ²⁶	-	-	594
1928-1929	11.153	4565	15.718	680	135	815	441	69	510
1929-1930	10.898	4410	15.308	776	206	982	486	92	578
1930-1931	11.504	4814	16.318	845	223	1068	542	95	637
1931-1932	11.810	5163	16.973	739	224	963	532	105	637
1932-1933	10.440	4624	15.064	942	448	1390	1404	423	1827

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, ss.2-3. 1927-1928 dönemi ilkokullardaki öğretmen sayısı sehven 15.194 olarak verilmiştir. **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, ss. II-III.

Tablo No: 10

**1923-1933 Dönemi'nde Türkiye Genelindeki Öğretmen Okulları,
Meslek Okulları, Darülfünun ve Yüksekokullarda Görevli
Öğretmen Sayısı**

Dönem	Öğretmen Sayısı								
	Öğretmen Okulları			Meslek Okulları			Darülfünun ve Yüksekokul		
	Er-kek	Ka-dın	Top-lam	Er-kek	Ka-dın	Top-lam	Er-kek	Ka-dın	Top-lam
1923-1924	-	-	325	177	81	258	307	-	307
1924-1925	234	151	385	503	86	589	349	-	349
1925-1926	346	83	429	443	57	500	420	-	420
1926-1927	287	71	358	223	39	262	328	-	328
1927-1928	-	-	391	107	?	307 ²⁷	451	-	451
1928-1929	319	98	417	251	47	298	515	-	515

²⁵ Kadın-erkek ayrımı yapılmadan yapılan toplam resmi kayıtlarda 15.194 olarak verilmiştir.

²⁶ 44 öğrenci dışında kadın-erkek ayrımı olmadan genel toplam verildiği için kadın öğretmen sayısı belli değildir.

²⁷ 307 öğrenciden 200'ü cinsiyet ayrımı yapılmadan toplama dâhil edilmiştir.

1929-1930	352	109	461	266	62	328	502	-	502
1930-1931	296	102	398	372	64	436	526	-	526
1931-1932	240	80	320	359	64	423	526	-	526
1932-1933	230	89	319	494	100	594	501	1 ²⁸	502

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.3; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.III.

Tablo No: 9'a göre; öğretmen sayısındaki en büyük artış 1923-1925 döneminde %32,03 oranıyla yaşanmıştır. Bu dönemde öğretim kadrosuna 3584 ilkokul öğretmeni eklenmiştir. Bu rakam, dönem içinde öğretmen sayısında gerçekleşen büyük artışı göstermektedir. Bununla birlikte, 1923-1933 dönemi dikkate alındığında Tablo No:10'a göre; 336 meslek lisesi öğretmeni göreve başlamıştır ki bu oransal açıdan değerlendirildiğinde %130,23'e denk gelmektedir. Bu oran rekor düzeyde bir artışı ifade etmektedir. Bu artış Cumhuriyet yönetiminin önceliği meslek öğretmeni yetiştirmeye verdiğini göstermektedir. Darülfünun ve Yüksekokul başlığı altında görevli bir kadın öğretmenin bulunuyor olması, bu dönem için oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Söz konusu kadın öğretim görevlisinin ismi ve hangi ders veya dersleri vermiş olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1923-1924 Eğitim-Öğretim döneminde öğrencilerin %33'ü genel orta öğretim kurumlarına devam ederken, %67'i mesleki ve teknik ortaokullarda eğitim almaktaydı²⁹. Cumhuriyetin kurulduğu dönem olduğu dikkate alınıp, mesleki ve teknik eğitim açısından bakıldığında bu durum büyük bir başarı olarak değerlendirilebilir. 1932-1933 dönemi verilerine göre; tüm resmi ve özel okullar dikkate alındığında;

²⁸ Darülfünun'da görev yapan bu kadın öğretim görevlisi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

²⁹ Hasan Atabaş, "Günümüzde Ortaöğretimin Durumu: Gelişmeler, Sorunlar ve Çözümler Önerileri", **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, s.190.

şehir bazında bir öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 14-51 aralığında değişkenlik göstermektedir. Bir öğretmenin eğitim verdiği öğrenci sayısının en az Hakkâri (14) ve en çok Rize (51) şehirlerinde olduğu resmi verilerden anlaşılmaktadır. Bu dönemde Türkiye ortalaması 38'dir. Sadece resmi okullar dikkate alındığında bu rakam 39'dur. Büyükşehirlerdeki resmi okullar açısından bakıldığında; İstanbul'da 29; Ankara, İzmir ve Bursa'da 43'dür.

Tablo No:11'de yer alan bilgilere göre; şehir olarak nitelendirilen bölgelerde görev yapan öğretmenlerden 1927-1933 döneminde; yüksekokul ve öğretmen okulu mezunu olan öğretmenlerin sayısı %61,80 oranında bir artış göstermiştir. Başka bir ifadeyle tüm öğretmenler içinde yüksekokul ve öğretmen okulu mezunların oranı dönem başında %58,33 iken bu oran dönem sonunda %80,87'e çıkmıştır. Cumhuriyet Dönemi eğitim politikaları bu açıdan değerlendirildiğinde; eğitim-öğretim faaliyetlerinde liyakatin ön planda tutulmaya çalışıldığı ve işi ehline verme anlayışı çerçevesinde hareket edildiği görülmektedir. 1928-1929 döneminde şehir ve kırsal alanlarda vekil öğretmen sayısının büyük oranda artmış olmasıyla ilgili olarak bilgi notunda; *"yüksekokul ve öğretmen okulu mezunu dışındaki tüm öğretmenlerin bu kategori içerisinde toplu olarak verildiği"* ifade edilmektedir. Her ne kadar bu ifade durumu biraz açıklıyor olsa da diğer dönemler dikkate alındığında bu büyük artışı net bir şekilde ifade etmemektedir. Bununla birlikte, vekil öğretmen sayısında yaşanan bu artış diğer dönemlerde görülmemekte ve aynı dönem içinde Harf İnkılabı'nın gerçekleştiği bilinmektedir. Bu bağlamda öğretmen sayısında yaşanan söz konusu artış, merkezi yönetimin geniş ölçüde okuma-yazma faaliyetlerine yer verdiğini göstermektedir.

Tablo No:11

**Şehirlerde Resmi İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin
Mezuniyet Durumları**

Dö- nem	Yükseko- kul		Öğretmen Okulu		Öğretmen Olmak İçin Diplo- ması ve Hukuki Niteliği Olanlar ³⁰		Geçici/Da- imi Yardım- cılar		Vekiller		Toplam		
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	Top.
1927- 1928	86	13	2187	1101	274	203	1014	928	-	-	3561	2245	5806
1928- 1929	87	1	2537	1211	-	-	-	-	2222	1553	4846	2765	7611
1929- 1930	61	1	2661	1490	775	619	154	235	56	96	3707	2441	6148
1930- 1931	71	9	3070	1886	717	647	82	106	61	80	4001	2728	6729
1931- 1932	70	11	3025	2234	637	650	49	68	58	69	3839	3032	6871
1932- 1933	56	11	2965	2448	561	557	13	14	73	78	3668	3108	6776

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.88. **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, ss.152-153. 1928-1929 Dönemine ait verilmiş olan vekil sayıları yüksekokul ve öğretmen okulu mezunları dışındaki bütün öğretmenleri ifade etmektedir.

³⁰ “Öğretmen Olmak İçin Diploması ve Hukuki Niteliği Olanlar” ifadesi 1932-1933 dönemiyle birlikte diploması olanlar ve kanunen öğretmen olanlar şeklinde iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Bu bağlamda bu başlık altında verilmiş olan toplam 1118 öğretmenin 373’ü öğretmenlik diplomasıyla 745’i de kanunen öğretmen olmuşlardır.

Tablo No:12

**Kırsal Alanlardaki Resmi İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin
Mezuniyet Durumları³¹**

Dönem	Yüksekokul		Öğretmen Okulu		Öğretmen Olmak İçin Diploması ve Hukuki Niteliği Olanlar ³²		Geçici/Daimi Yardımcılar		Vekiller		Toplam		
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	Top.
1927-1928	162	2	1295	119	415	45	3949	482	-	-	5821	648	6469
1928-1929	94	-	932	43	-	-	-	-	3774	333	4800	376	5176
1929-1930	113	-	1272	94	2550	220	1329	194	441	65	5705	573	6278
1930-1931	65	2	1736	162	2740	303	1098	162	320	41	5959	670	6629
1931-1932	166	1	2133	191	2764	310	870	135	342	45	6275	682	6957
1932-1933	144	2	2477	234	2863	346	267	36	394	72	6145	690	6835

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.89. **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, ss.152-153. 1928-1929 Dönemine ait verilmiş olan vekil sayıları yüksek okul ve öğretmen okulu mezunları dışındaki bütün öğretmenleri ifade etmektedir.

Tablo No:12'e göre; şehirlerde yaşanan nitelikli öğretmene yönelme anlayışı kırsal alandaki öğretim faaliyetleri için de geçerli olmuştur. Nitekim yüksek okul ve öğretmen okulu mezunu öğretmenlerin sayısı dönem içinde %81,05 oranında bir artış göstermiştir. Bu artış tüm öğretmenler içindeki yüksek okul ve öğretmen okulu mezunu oranını %24,39'dan %41,79'a ulaştırmıştır. Bu büyük artışa rağmen

³¹ Tablo No:11 ve 12'deki şehir ve köy toplamları toplanıp genel toplam elde edildiğinde söz konusu rakamların resmi ilkokullardaki öğretmenlerin mezuniyet durumlarıyla ilgili verilen toplamlarla uyuşmadığı görülmektedir. Tablolardan elde edilen veriler; 1927-1928:12.275; 1928-1929:12.787; 1929-1930:12.426; 1930-1931:13.358; 1931-1932:13.828 şeklinde olmasına karşılık remi verilerde bu toplamlar şu şekilde verilmiştir: 1927-1928:12.408; 1928-1929:12.921; 1929-1930:12.536; 1930-1931:13.419; 1931-1932:13.851 (**Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.7).

³² Toplam 3209 öğretmenden; 1278'i diplomayla ve 1931'i de kanunen öğretmen olmuştur.

şehirsel alandaki mevcut yüzdenin ancak yarısı kadar bir mesafe kat edilebilmiştir. Söz konusu durum, Cumhuriyet yönetiminin bu dönemde nitelikli öğretmen atamada, kırsal alana nazaran önceliği şehirlere verdiğini göstermektedir.

2.3.Öğrenci Mevcudu

Tablo No: 13

1923-1933 Dönemi'nde Türkiye Genelindeki Okulların Tümünde Eğitim Gören Öğrenci Sayıları

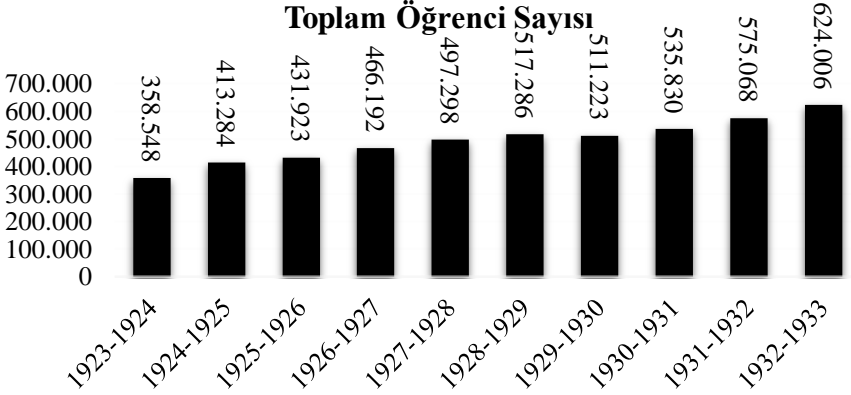
Dönem	Erkek	Kız	Cinsiyet Ayrımı Olmadan	Toplam
1923-1924	280.908	64.614	13.026	358.548
1924-1925	318.990	94.294	-	413.284
1925-1926	332.809	99.114	-	431.923
1926-1927	371.958	94.234	-	466.192
1927-1928	352.479	142.077	2742	497.298
1928-1929	350.508	165.173	1605	517.286
1929-1930	337.333	172.464	1426	511.223
1930-1931	349.453	186.377	-	535.830
1931-1932	374.343	200.725	-	575.068
1932-1933	407.861	216.145	-	624.006

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.3; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.III.

Tablo No:13 ve Grafik No:3 dönem içinde kız öğrenci sayısında yaşanan %234,52 oranındaki büyük artışı açık bir şekilde göstermektedir. Velilerin kızlarını okula gönderme anlayışlarında yaşanan değişim rakamlara da yansımıştır. Cumhuriyetin ilk yılında toplam öğrenci içinde kız öğrencinin oranı %18,02'iken bu oran on yıllık süre sonunda yaklaşık iki kat artarak %34,64 oranına yükselmiştir.

Grafik No:3

1923-1933 Döneminde Tüm Okullarda Eğitim Gören Öğrenci Sayısı

Kaynak: Tablo No:13'deki verilere göre hazırlanmıştır.

Tablo No:14' de ilkokulda eğitim gören erkek-kız öğrenci sayısı dönem içinde inişli-çıkışlı bir grafik çizmiş fakat dönem sonunda erkeklerde %34,14 ve kızlarda %220,26 oranında bir artış sağlanmıştır. Ortaokul ve lisede ilkokulun aksine kız-erkek öğrenci sayıları her yıl artış göstermiştir. Dönem başı ve sonu dikkate alındığında artış yüzdeleri oldukça yüksek oranları göstermektedir (ortaokulda; erkeklerde %226,47, kızlarda %363,34; lisede: erkeklerde %269,85, kızlarda %202,94). Bu yüksek artışlar; velinin bilinçlenmesi, devletin birtakım hukuki yaptırımlar uygulaması, Cumhuriyet yöneticilerine olan güven, savaş ortamının son bulması, ulaşım olanaklarının artması ve okullaşma oranlarında yaşanan artışla açıklanabilir. Tablo No:15'deki verilerin Tablo No:14'le çok fazla uyum gösterdiği söylenemez. Dönem içinde öğretmen okulları, meslek okulları, Darülfünun ve yüksekokulların öğrenci sayıları anlaşılabilir bir nedenle azalmaya eğilimi göstermiştir. Öğretmen okullarına devam eden kız öğrenci sayısı 1930 yılına kadar düzenli olarak artmış ve bu tarihten sonra azalma eğilimine girmiş ve 1932-1933 döneminde de oldukça

düşük bir düzeye inmiştir. Aynı dönemde meslek okullarındaki kız öğrenci sayısının %57,47 gibi diğer dönemlere göre daha yüksek bir düzeyde artmış olması, kız öğrencilerin bu dönemde öğretmen okullarının yerine meslek okullarını tercih etmiş olduklarını göstermektedir.

Tablo No: 14

1923-1933 Dönemi'nde Türkiye Genelindeki İlk ve Orta Dereceli Okullarda Eğitim Gören Öğrenci Sayıları³³

Dönem	Öğrenci Sayısı								
	İlkokul			Ortaokul			Lise		
	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
1923-1924	273.107	62.954	341.941³⁴	-	-	5095	-	-	1241
1924-1925	301.381	88.987	390.368	7976	2076	10.052	1622	612	2234
1925-1926	313.893	92.895	406.788	8917	2705	11.622	1923	825	2748
1926-1927	350.669	87.259	437.928	11.805	3458	15.263	2350	802	3152
1927-1928	325.695	133.969	461.985³⁵	15.674	3763	19.858³⁶	2748	1071	3819
1928-1929	323.260	154.309	477.569	16.996	6229	23.225	3111	1057	4168
1929-1930	308.028	161.043	469.071	18.662	6736	25.398	3574	1172	4746
1930-1931	315.072	174.227	489.299	20.148	6945	27.093	4333	1366	5699
1931-1932	335.921	187.690	523.611	22.805	7511	30.316	5120	1720	6840
1932-1933	366.344	201.619	567.963	26.039	9619	35.658	5999	1854	7853

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.2; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.II.

³³ 1932-1933 dönemi dışındaki tüm dönemlerde çeşitli özel okulların orta ve lise derecesindeki okulları ve bu okullarda görev yapan öğretmenlerin mevcutları ilkokullara ait verilere dâhil edilmiştir. 1923-1924 döneminde faaliyet gösteren anaokullarında 5880 öğrenci eğitim görmektedir ve 136 öğretmen de görev yapmaktaydı (Ayla Oktay, "Cumhuriyet Döneminde Okul Öncesi Eğitiminin Gelişimi: Tarihsel Gelişim ve Günümüzdeki Durum", **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, s.68).

³⁴ 5880 öğrenci cinsiyet ayrımı yapılmadan toplama dâhil edilmiştir ki bu rakam aynı dönemdeki anaokulu öğrenci sayısına eşittir.

³⁵ 2321 öğrencinin cinsiyet ayrımı yapılmamıştır.

³⁶ 421 öğrencinin cinsiyet ayrımı yapılmamıştır.

Tablo No: 15

**1923-1933 Dönemi'nde Türkiye Genelindeki Öğretmen Okulları,
Meslek Okulları, Darülfünun ve Yüksekokullarda Eğitim Gören
Öğrenci Sayısı**

Dönem	Öğrenci Sayısı								
	Öğretmen Okulları			Meslek Okulları			Darülfünun ve Yüksekokul		
	Er-kek	Kız	Top-lam	Er-kek	Kız	Top-lam	Er-kek	Kız	Toplam
1923-1924	1745	783	2528	3427	592	4019	2629	285	2914
1924-1925	2389	1382	3771	2757	619	3376	2865	618	3483
1925-1926	2556	1577	4133	2264	438	2702	3256	674	3930
1926-1927	2782	1776	4558	1388	352	1740	2964	587	3551
1927-1928	2986	2036	5022	1831	501	2332	3545	737	4282
1928-1929	3307	2442	5749	1900	471	2371	1934	665	4204 ³⁷
1929-1930	2873	2537	5410	2159	540	2699	2037	436	3899 ³⁸
1930-1931	3040	2495	5535	3141	620	3761	3719	724	4443
1931-1932	2948	2345	5293	3412	743	4155	4137	716	4853
1932-1933	1052	1007	2059 ³⁹	3806	1170	4976	4621	876	5497

Kaynak: Maarif 1923-1932 İstatistikleri, s.3; Maarif 1932-1933 İstatistiği, s.III.

Ek Tablo No: 7'e göre; Cumhuriyet yönetimi 1927-1933 döneminde 10 farklı Avrupa ülkesine ve Amerika'ya tahsil görmelerini sağlamak amacıyla öğrenci göndermiştir. Avrupa ülkeleri içinde özellikle

³⁷ 1605 öğrencinin cinsiyet ayrımı verilmemiştir.

³⁸ 1426 öğrencinin cinsiyet ayrımı verilmemiştir.

³⁹ Öğretmen okullarının ilk üç sınıfında okuyan öğrenciler ortaokul öğrencisi kabul edilmiş ve Tablo No:14'deki ortaokul öğrenci sayısına dâhil edilmiştir.

Fransa ve Almanya ilk planda yer almıştır. Amerika'ya öğrenci gönderimi 1929-1930 dönemiyle başlamış fakat çok sınırlı kalmıştır. Kız öğrenciler 1930-1931 dönemine kadar ağırlıklı olarak Fransa'yı tercih ederken bu dönemden sonra tercihlerini Belçika'dan yana kullanmaya başlamışlardır. Tercih nedenleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamakla beraber; dönemin siyasi ve ekonomik şartları ve eğitim faaliyetleriyle ilgili olarak devletlerarası imzalanan birtakım antlaşmalar gibi birtakım nedenler bu tercihlere yön vermiş olmalıdır.

2.4.Kütüphaneler

Tablo No: 16'a göre mevcut 74 kütüphanenin 35'i ilçelerde bulunmaktadır. Söz konusu ilçelere şu örnekler verilebilir: Antalya-Elmalı ve Akseki; Çankırı-Çerkeş ve Iğaz; Çorum-İskilip; Kayseri-Pınarbaşı; Kütahya-Tavşanlı, Niğde-Ürgüp, Sivas-Darende, Gürü, Zara, Divriği ve Yıldızeli; Tokat-Zile ve Zonguldak-Safranbolu. Sivas'ın beş ilçesinde kütüphane bulunuyor olması (Toplam 2474 kitap) ve bu ilçelerden Darende de 611 yazma kitabın kayıt altında tutulması o dönem için önem arz etmektedir. Ayrıca Kütahya-Tavşanlı'da bulunan ve içinde 3870 adet basma kitabın yer aldığı kütüphane bir şahsa aittir ve tüm kütüphaneler içinde tek özel kütüphane olma özelliği taşımaktadır.

Tablo No:16

1931-1932 Döneminde Türkiye'de Bulunan Kütüphanelerin Sayısı ve Kitap-Okuyucu Mevcutları

Kütüphane Sayısı	Kitap Miktarı			Okuyucu Sayısı		
	Yazma	Basma	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
74	108.439	227.057	335.496 ⁴⁰	362.818	16.126	378.944

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.106.

⁴⁰ Toplam maarif verilerinde sehven yazma kitap sayısı:180.439; basma kitap sayısı: 226.516 ve toplam kitap miktarı 334.946 olarak verilmiştir. Gerekli düzeltmeler Tablo No:16'da yapılmıştır.

Yazma eser sayısı açısından İstanbul'daki kütüphaneler ilk sıralarda gelmektedir. Eminönü (7 kütüphane, 41.392 kitap); Fatih (4 kütüphane, 23.132 kitap) ve Beyazıt (2 kütüphane, 10.549 kitap). Anadolu'da; Çorum (3261 kitap), Kastamonu (3329 kitap) ve Manisa (2600 kitap) şehir merkezlerinde birer adet kütüphane bulunmaktadır ve bu kütüphanelerde yer alan yazma kitap sayısı oldukça dikkat çekici görünmektedir. Basma kitap sayısı bakımından İstanbul (73.895 kitap) ve Ankara (60.309 kitap) açık ara öndedir.

Kütüphanelerden yararlanan okuyucu sayısına bakıldığında kadın okuyucuların %4,26 gibi oldukça düşük bir düzeyde kaldıkları anlaşılmaktadır. İlçe kütüphanelerini dikkate almadığımızda; Balıkesir, Burdur, Kastamonu, Kayseri, Konya, Rize ve Sivas il kütüphanelerinde tek bir kadın okuyucunun bile kaydı yoktur. Bununla beraber, İstanbul ilçelerindeki kütüphaneler bir kenarda tutulduğunda; Niğde-Nevşehir kazası:207; Çorum İskilip:142; Konya-Karaman:111; Antalya-Elmalı: 100; Sivas-Gürü:96; Manisa-Akhisar:32; Tokat-Zile:10; Sivas-Zara:3 ve Antalya-Akseki:1 kadın okuyucunun bu kütüphanelerden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Yozgat ve Zonguldak (Safranbolu'yla birlikte) kütüphanelerinde erkek-kadın hiçbir okuyucunun kaydı yoktur. Bu iki şehrin kütüphanesinde hiçbir okuyucu yararlanmamış mıdır? veya istatistiki veriler tutulmamış mıdır? sorularının yanıtlarına ulaşamamıştır.

SONUÇ

Cumhuriyet yönetimi, bu çalışmanın konusunu teşkil eden 1923-1935 dönemi eğitim-öğretim faaliyetlerinde, nitelikli iş gücü sorununu çözmek ve çağdaş bir toplum oluşturulabilmek adına üç yönlü hareket etmiştir; modern eğitim-öğretim kurumlarının sayısını artırma, Batılı normlara uygun nitelikli eleman yetiştirme ve çağdaş, karma, milli, merkezi, laik ve demokratik unsurlara dayalı ders müfredatı belirleme. Eş güdümlü olarak yürütülen bu amaçlar doğrultusunda önce 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilerek milli ve merkezi bir öğretim müfredatı oluşturulmuştur. Os-

manlı döneminden itibaren ülkede eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren azınlıklara ve yabancılara ait okullar denetim altına alınmıştır. İlkokul çağına gelmiş Türk öğrencilerin sadece Türk okullarında eğitim almalarının zorunlu hale getirilmesiyle bu okulların etkinlik alanları azaltılmıştır. Bunun sonucunda söz konusu okulların birçoğu eğitim-öğretim faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Böylelikle eğitimin milli olması yönündeki faaliyetlerde önemli bir başarı elde edilmiştir. Batıyla uyumu gerçekleştirmek ve okuma-yazma faaliyetlerini kolaylaştırmak için de 1928 yılında Latin Harfleri'ne geçilmiştir. Bu dönemde merkezi yönetimin eğitim-öğretim alanında çıkardığı tüm kanunlar, yayımladığı talimatnameler ve programlar ve öğretim faaliyetlerine yönelik kurduğu birtakım kurum ve kuruluşlar bu iki temel uygulama alanı içinde kendine yer bulmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nin eğitim ve öğretim faaliyetlerini planlayan yöneticileri, öğretmenlerde özellikle liyakata önem vermişlerdir. Buna karşın, bir yandan henüz yeterli düzeyde çağdaş öğretmen okullunun ve dolayısıyla da öğretmenin olmaması, diğer taraftan da okuma-yazma öğrenmek zorunda olan büyük bir halk kitesinin varlığı düşünüldüğünde, Cumhuriyet yöneticilerinin mektepli olmayıp okuma-yazma öğretme yeterliliğine sahip olduğunu düşündüğü alaylı öğretmenleri ücretli ve vekil sıfatıyla öğretim kadrosu içinde değerlendirmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet yönetimi bu öğretmenleri daha çok kırsal alanlarda görevlendirmeyi uygun görmüştür. Çağdaş öğretmen okullarının ve mezunlarının sayısının artmasıyla beraber dönem içinde öğretim kadrosundaki alaylı öğretmen sayısı mümkün olduğu kadar azaltılmaya çalışılmıştır. Böylelikle kırsal alan aleyhine oluşan durumun giderilmesi ve kır-şehir dengesinin sağlanması hedeflenmiştir.

Cumhuriyet yönetimi yeni kurulan ülkenin en büyük sorunlarından birinin yetişmiş eleman sayısında yaşanan büyük sıkıntı olduğunu fark etmişti. Üstelik yeni açılan kurumlarla beraber yeni baştan dizayn edilen ülkenin yetişmiş elemana olan gereksinimi gün geçtikçe

artmaktaydı. Erkek iş gücünün savaşlarda azalması, Osmanlı döneminde kadının eğitiminin ikinci planda bırakılarak -tarım ve hayvancılık faaliyetleri dışında- çalışma hayatının dışına atılmış olması kadroları dolduracak eleman bulunması konusunda Cumhuriyet yöneticilerini oldukça sıkıntılı bir durumun içinde bırakmaktaydı. Hâlbuki Osmanlı yönetimi kadınların da okuma-yazma faaliyetleri içinde bulunmasına izin vermiş olsa ve özendirici bir politika izlemiş olsaydı, erkeklerden boşalmış olan kadrolar kadın görevlilerle doldurulabilirdi. Cumhuriyet yönetiminin sosyal adaletin gerçekleştirilmesi kapsamında ilkokulları ücretsiz ve zorunlu hale getirmesi özellikle kadınların (veya kız çocuklarının); okula gitme, okuma-yazma öğrenme ve öğretmen olarak eğitim-öğretim faaliyetleri içinde bulunma yüzdelelerini önemli ölçüde artırmaya başlamıştır. Bununla birlikte, uzun bir süre demokratik haklarından mahrum yaşamış kadınların hak, görev ve sorumluluklar açısından erkeklerle aynı düzeye çıkması beklene mezdi. Nitekim kütüphaneden yararlanan okuyucular arasında kadınların oranının yalnızca %4,26 olması (başka bir ifadeyle her yüz okuyucudan yaklaşık dördü kadındır) söz konusu durumu ifade eden bir örnek niteliğindedir.

Araştırmanın kapsamı alanındaki dönem dikkate alındığında; merkezi yönetimin eğitim-öğretim faaliyetlerini çağdaş normlara uygun bir hale getirebilmek için büyük bir mesai harcadığı anlaşılmaktadır. Bu özverili çalışma sonucunda ilköğretim ve ortaöğretim alanında; okul, öğretmen ve öğrenci bağlamında büyük bir başarı elde edilmiş olduğu istatistiki verilerle ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte, ülkenin üniversite düzeyinde eğitim veren tek kurumu olan Darülfünun gerek eğitim kalitesi açısından gerekse öğretim kadrosu yönünden kendini yenileyememiş, mevcut inkılaplara ayak uyduramamış ve çağının gerisinde kalmıştır. İlgi odağını ilköğretim ve ortaöğretime yönelten Cumhuriyet yönetimi, Darülfünunu biraz geri plana itmiştir. Bu durum dönem için olumsuz bir tablo çizmektedir.

Mevcut istatistiki verilerin ayrıntılı oluşu, dönemin genel özelliklerinin anlaşılması konusunda değerli bilgiler sunmaktadır. Bununla

birlikte, Maarif istatistiklerinin 1932-1933 dönemiyle birlikte daha ayrıntılı ve düzenli bir şekilde verilmeye başlanması sunduğu bilgi zenginliği açısından olumlu bir gelişmedir. Buna karşın, önceki dönemlere ait istatistiki verilerin takip edilmesini zorlaştırmıştır. İstatistiki veri toplamada belirli bir şablon etrafında hareket edilmemesinden kaynaklanan bu durum nüfus sayımı verilerinde de gözükmemektedir.

Sonuç olarak Cumhuriyetin bu ilk döneminde her türlü olumsuzluğa ve imkânsızlığa rağmen, eğitim-öğretim faaliyetleri açısından *devrim* niteliğinde kararlar alınmış, uygulanmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi İstatistiki Veriler

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Fasikül: I, Hüsütabiât Matbaası, Ankara, 1929.

20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Kat'î Tasnif Neticeleri, C 60, Neşriyat Sayısı:75, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937.

Maarif 1923-1932 İstatistikleri, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, No:26, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

Maarif 1932-1933 İstatistiği, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, No:31, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.

Tetkik Eserler

Albayrak, Mustafa, "Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 10, S 29, Ankara, 1994, ss.471-483.

Atabaş, Hasan, "Günümüzde Ortaöğretimin Durumu: Gelişmeler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, ss.189-200.

- Cicioğlu, Hasan, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Ortaöğretimin Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, ss.137-172.
- Demir, Engin, Şen, H. Şenay, “Cumhuriyet Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitim Reformları”, **Ege Eğitim Dergisi**, C 10, S 2, 2009, ss.39-59.
- Evsile, Mehmet, “TBMM Zabıtlarına Göre Cumhuriyet Döneminde Eğitim Hizmetleri (1923-1950)”, **History Studies**, C 11, S 2, Nisan 2019, ss.621-654.
- Hesapçıoğlu, Muhsin, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi”, **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, S 29, 2009, ss.121-138.
- Hülagü, M.Metin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 10, 2001, ss.57-99.
- Kapluhan, Erol, “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S 26, ss.172-194.
- Okur, Mehmet, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 5, S 1, 2005, ss.199-217.
- Oktay, Ayla, “Cumhuriyet Döneminde Okul Öncesi Eğitimin Gelişimi: Tarihsel Gelişim ve Günümüzdeki Durum”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, ss.61-76.
- Öztürk, Cemil, “Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirmede Model Arayışları”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, ss.283-316.
- Sezer, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, Ekim 1999, ss.169-184.

Türkoğlu, Adil, “Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu Kitabı 7-9 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010, ss.77-96.

Yavuzer, Halûk, “Atatürk’ün Eğitim Politikası”, **T.C.İ.Ü.Atatürk İlke-leri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı II**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:3436, 1987, ss.151-157.

Yıldırım, Kadir, Şahin, Levent, “Osmanlıdan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi”, **Çalışma ve Toplum**, C 1, S 44, 2015, ss.77-112.

İnternet Erişimi

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, Erişim Tarihi:15.08.2019.

EK TABLOLAR

Ek Tablo No: 1

1927-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren Rum Azınlığa Ait Okulların Dağılımı

Dönem	Anaokulu	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
1927-1928	-	-	-	-	56
1928-1929	-	-	-	-	58
1929-1930	-	-	-	-	56
1930-1931	-	50	2	5	57
1931-1932	-	50	2	5	57
1932-1933	-	51	2	5	58

Kaynak: Maarif 1923-1932 İstatistikleri, s.66; Maarif 1932-1933 İstatistiği, s.X.

Ek Tablo No: 2

1927-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren Ermeni Azınlığa Ait Okulların Dağılımı

Dönem	Anaokulu	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
1927-1928	-	-	-	-	37
1928-1929	-	-	-	-	37

1929-1930	-	-	-	-	38
1930-1931	1	33	-	4	38
1931-1932	2	33	-	4	39
1932-1933	2	33	-	4	39

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.66; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.X.

Ek Tablo No: 3

**1927-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren Musevi Azınlığa Ait
Okulların Dağılımı**

Dönem	Anaokulu	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
1927-1928	-	-	-	-	23
1928-1929	-	-	-	-	22
1929-1930	-	-	-	-	23
1930-1931	1	20	-	1	22
1931-1932	1	20	-	1	22
1932-1933	1	20	-	1	22

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.66; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.X.

Ek Tablo No: 4

**1927-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren Fransızlara Ait Okulların
Dağılımı**

Dönem	Anaokulu	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
1927-1928	-	-	-	-	36
1928-1929	-	-	-	-	41
1929-1930	-	-	-	-	41
1930-1931	1	24	8	6	39
1931-1932	1	25	7	6	39
1932-1933	1	25	7	6	39

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.66; **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.X.

Ek Tablo No: 5**1927-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren Amerikalılara Ait Okulların Dağılımı**

Dönem	Anaokulu	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
1927-1928	-	-	-	-	8
1928-1929	-	-	-	-	10
1929-1930	-	-	-	-	10
1930-1931	-	-	3	8	11
1931-1932	-	-	3	8	11
1932-1933	-	-	3	6	9

Kaynak: Maarif 1923-1932 İstatistikleri, s.66; Maarif 1932-1933 İstatistiği, s.X.

Ek Tablo No: 6**1927-1933 Döneminde Faaliyet Gösteren İtalyanlara Ait Okulların Dağılımı**

Dönem	Anaokulu	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
1927-1928	-	-	-	-	17
1928-1929	-	-	-	-	17
1929-1930	-	-	-	-	17
1930-1931	-	14	1	1	16
1931-1932	-	14	1	1	16
1932-1933	-	13	1	1 ⁴¹	15

Kaynak: Maarif 1923-1932 İstatistikleri, s.66; Maarif 1932-1933 İstatistiği, s.X.

Ek Tablo No: 7**Tahsilini Yabancı Ülkelerde Yapan Öğrencilerin Ülkelere Göre Dağılımı**

Ülke	1927-1928			1928-1929			1929-1930			1930-1931			1931-1932			1932-1933		
	E	K	Top.	E	K	Top.	E	K	Top.	E	K	Top.	E	K	Top.	E	K	Top.
Almanya	6	-	6	32	6	38	100	6	106	106	4	110	96	4	100	92	5	97
Avusturya	2	-	2	5	-	5	5	-	5	7	-	7	1	-	1	1	-	1

⁴¹ Ticaret lisesi konumundaydı.

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1935) EĞİTİM-ÖĞRETİM
FAALİYETLERİNİN İSTATİSTİKİ VERİLER İŞİĞİNDA
ANALİZİ

1685

Çekoslo- vakyaya	-	-	-	4	-	4	4	-	4	4	-	4	4	-	4	5	-	5
İsveç	3	-	3	-	-	-	-	2	2	-	2	2	-	2	2	-	2	2
Fransa	22	2	24	74	15	89	84	15	99	79	15	94	70	10	80	87	12	99
Belçika	3	-	3	14	11	25	21	10	31	20	10	30	9	14	23	6	23	29
İsviçre	-	-	-	1	-	1	20	2	22	19	2	21	17	-	17	16	-	16
İtalya	2	-	2	-	-	-	2	-	2	3	-	3	4	-	4	5	-	5
İngiltere	-	1	1	3	4	7	4	3	7	4	2	6	4	2	6	7	2	9
Macaris- tan	1	-	1	1	-	1	3	-	3	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Avrupa Top.	39	3	42	134	36	170	243	38	281	243	35	278	205	32	237	219	44	263
Amerika	-	-	-	-	-	-	5	2	7	4	-	4	2	-	2	4	-	4
Genel Toplam	39	3	42	134	36	170	248	40	288	247	35	282	207	32	239	223	44	267

Kaynak: **Maarif 1923-1932 İstatistikleri**, s.71. **Maarif 1932-1933 İstatistiği**, s.269. E:Erkek K:Kız

EDİRNE'DE CUMHURİYETİN ONUNCU YILI KUTLAMALARI

Nurten ÇETİN*

ÖZET

Cumhuriyetin onuncu yılına gelindiğinde, Atatürk'ün hedeflediği çağdaşlaşma yolunda önemli işler yapılmıştı. Zirai, ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal alanda gerçekleştirilen inkılâpların meyveleri toplanmaya başlanmıştı. Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları, alınan sonuçların ortaya konulması, ulusça paylaşılması, halka yeni hedeflerin anlatılması, benimsetilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından ayrı bir öneme sahipti. Bunun için TBMM'de 11 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen bir kanunla Cumhuriyetin onuncu yıldönümünün üç gün süreyle kutlanması kararı alındı. Yurdun her tarafında olduğu gibi, kutlama hazırlıkları için Edirne'de de Vali'nin başkanlığı altında bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon, Ankara'daki yüksek komisyondan gelen tamimleri, broşürleri, duvar ve el ilanlarını derhal kazalara, nahiye ve köylere dağıttı. Bunun yanı sıra Halk Fırkası, Halkevi idare heyetleri hemen her gece toplanarak yoğun bir faaliyet gösterdiler. Hazırlıklara öğretmenler, ilk, orta ve lise öğrencileri de katıldı. Cumhuriyetin önemi ve kutsiyeti dile getirildi. Halk, Halkevi, CFH idaresi ve basın rehberliğinde hazırlıklara davet edildi. Hazırlıklar akabinde beklenen gün geldiğinde Edirne'de Cumhuriyet Bayramı o güne kadar görülmemeyen bir şekilde büyük sevinç ve coşku ile üç gün kutlandı.

Bu çalışmada, Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde Edirne'de yapılan kutlama hazırlıkları, kutlama programı ve Cumhuriyetin burada üç gün boyunca nasıl kutlandığı, halkın bayrama katılımının ne oranda gerçekleştiği incelenmektedir.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nurtence-tin@trakya.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Cumhuriyet, bayram, onuncu yıl, kutlama.

CELEBRATIONS OF THE TENTH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC IN EDİRNE

ABSTRACT

By the tenth year of the Republic, important works had been done on the way of modernization, which Atatürk had targeted. The fruits of the revolutions in the agricultural, economic, political, cultural and social spheres were gathered. The celebrations of the tenth anniversary of the Republic were of particular importance in terms of presenting the results, sharing them nationally, explaining, adopting and transferring new targets to the next generations. With a law adopted in the Turkish Grand National Assembly on 11 June 1933, it was decided to celebrate the tenth anniversary of the Republic for three days for this purpose. As in all parts of the homeland for the preparations for the celebration, a commission was established in Edirne under the presidency of the Governor. This commission immediately distributes circulars, brochures and flyers to districts, towns and villages from the higher commission in Ankara. In addition, the People's Party and the Community House delegations gathered almost every night and carried out intensive activities. Teachers, primary and high school students also participated in the preparations. The importance and holiness of the Republic was uttered. The public was invited to the preparations under the guidance of the Community Center, CFH administration and the press. After the preparations, the day of the Republic was celebrated in Edirne for three days with great joy and enthusiasm.

This study examines the preparations for the celebration in Edirne on the tenth anniversary of the Republic, the celebration program and how the Republic was celebrated for three days, and the extent to which public participation took place.

Keywords: Edirne, Republic, Holiday, the Tenth year, Celebration.

GİRİŞ

Cumhuriyeti kuranlar, Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamalarına, toplumsal birlikteliğin sağlanması ve yeni rejimin topluma benimsetilmesi açısından ayrı bir verdiler¹. Bu nedenle tüm hazırlıklar ve program bizzat hükümet tarafından yürütüldü². Kutlamalar, 11 Haziran 1933'te 2305 sayılı "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Kanunu" ile düzenlendi³. Bu kanun çerçevesinde yapılacak kutlama faaliyetlerini tek elden yürütmek amacıyla Ankara'da "Kutlama Yüksek Komisyonu" adıyla bir komisyon kuruldu ve çalışmalara başlandı. Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) genel kâtibi Recep Bey'in (Peker) başkanlığında Erzurum Mebusu Nafi Atıf Bey, Dâhiliye, Milli Müdafaa⁴ ve Maarif vekilleri müsteşarlarından oluşan Yüksek Komisyon, vilayet ve kaza merkezlerinde, bütün nahiye ve köylerde komiteler oluşturdu⁵. Ankara'dan illere Cumhuriyetin onuncu yılının nasıl kutlanacağı bildirildi. Buna göre, bayramda bütün dükkanlar üç gün süreyle hafta tatili yapacaklardı. Her sene yapılan Cumhurbaşkanı'nın tebrikleri kabul etme merasimi bu sene yapılmayacaktı⁶. Geçit resmi kapladığı alan itibariyle törene elverişli olan koşu alanında yapılacaktı⁷. Cumhurbaşkanı, geçit töreninin başlayacağı at yarışları sahasından radyo ile millete hitap edecekti. Daha sonra sırayla ordu, izciler ve halk geçecekti. At yarışları sahasındaki tribünler diplomatlar, mebuslar ve Avrupa'dan gelecek misafirlere tahsis edilmişti⁸. Askeri geçit

¹ Yasemin Doğaner, Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları, http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/cumhuriyet_toren.pdf

² Erdem Çanak, "Adana'da Cumhuriyetin Onuncu Yılı Kutlamaları", s. 4. <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/001-Erdem-Canak.pdf>

³ Selçuk Çıkla, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar", **Turkish Studies**, C 1, 2016, s. 45-46. Ss. 45-67.

⁴ Çanak, a.g.m., s. 4-5.

⁵ "Cumhuriyetimizin 10. Yıldönümü Hazırlıkları Başladı", **Milli Gazete**, 20 Temmuz 1933, s. 1.

⁶ "Cumhuriyet Bayramı Nasıl Kutlanacak?", **Milli Gazete**, 9 Ekim 1933, s. 2.

⁷ **BCA**, O30-18-01-01-36-36-11.

⁸ "Cumhuriyet Bayramı Nasıl Kutlanacak?", **Milli Gazete**, 9 Ekim 1933, s. 2.

törenlerinde yerin darlığı düzensizliğe sebep olduğundan pist ve tribünler önceden hazırlanacaktı⁹. Geçit törenine iki yüzden fazla uçak katılacaktı. İstanbul'dan ve diğer vilayetlerden beş bin izci ile beş yüz sporcu gelecekti. Bunların yerleştirilmeleri için buradaki okullar ayın on dördünde tatil edilecekti. Tayyare Cemiyeti tayyare reklamı olarak ufak, ışıklı bir balon hazırlamıştı. Bayram geceleri havai fişek gösterileri yapılacaktı. Fişekler patladığı sırada havada Cumhuriyetin "Onuncu yıldönümü kutlu olsun ibaresi ve Atatürk'ün resimleri görünecekti"¹⁰.

Yüksek Komisyon tarafından alınan kararlardan birisi de trenlerde indirim yapılması hakkındaydı¹¹. Yüksek Komisyon, devlet ve özel şirketler tarafından işletilen nakliye müesseslerine başvurarak tarifelerinde indirim ricasında bulundu. Bunların bazıları 19 Ekim'den başlayarak yirmi üç gün, bazıları 26 Ekim'den başlayarak dokuz gün, bazıları da 27 Ekim'den itibaren yedi gün boyunca tarifelerinde %50'den %80'e kadar indirim yapmayı uygun gördüler. Banliyö trenlerinde bayram günleri içinde %20, hava yollarında %30 indirim yapılacaktı. Bu indirim yaşadıkları yere en yakın şehirleri görmemiş olanlar, özellikle de Ankara'yı ve Ankara'da yapılacak muazzam şenlikleri görmek isteyenler için bir seyahat fırsatı olacaktı. Böylece kutlamalara daha geniş kitlelerin katılımı sağlanacaktı¹².

Maarif Vekili, Türk inkılâbının anlamını, amacını, kapsamını halka anlatmak için bütün aydın Türk şair ve yazarlarını Türk İnkılâbının herhangi bir cephesi hakkında yazılar yazmaya, sanatkârları da resim, heykel gibi sanat eserleri yaratmaya davet etti¹³. Eserlerde Türk inkılâbının yıktığı şeylerin ülkeye zararları anlatılacak, mizah yönüyle de bu yapılabilecekti. Eserler toplumun her kesimine hitap edebilir nitelikte olacaktı. Yazılan eserler Maarif Vekaleti'ne gönderilecek

⁹ BCA, O30-18-01-01-36-36-11.

¹⁰ "Cumhuriyet Bayramı Nasıl Kutlanacak?", **Milli Gazete**, 9 Ekim 1933, s. 2.

¹¹ "Trenlerde Tenzilat Yapılıyor", **Milli Gazete**, 16 Ekim 1933, s. 2.

¹² "Trenlerde Tenzilat Yapılıyor", **Milli Gazete**, 16 Ekim 1933, s. 2.

¹³ BCA, O30-10-00-00-198-352-10-1. Selçuk Çıkla, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar", **Turkish Studies**, C 1, 2016, s. 45-46. Ss. 45-67.

ve Cumhuriyet'in ilanından bir hafta önce basılacaktı¹⁴. Yüksek Komisyon, iki yüz sayfalık bir rehber kitap hazırladı. Bu eser çocukların ve bütün vatandaşların elinde on yıllık Türk Millî Mücadelesinin belgesi olarak uzun yıllar kalacak ve yaşayacak değerdedi. Kitabın hazırlanmasındaki asıl gaye, Cumhuriyetin onuncu yıldönümü dolayısıyla yazı yazacak, fikir beyan edecek olanlara on yılda yapılanları notlar, grafikler, rakamlar ve tablolar halinde vermektir¹⁵. Bu kitaptan Fransızca özetler hazırlanarak yabancı basına gönderildi.

CHF ve Yüksek Komisyon, yapılmakta olan hazırlıkların o güne kadar görülmeyen bir şekilde başarılması için yoğun çalışma içindeydi. Tamimler, piyesler, destanlar, rehberler, broşürler, grafikler ve anma programlarıyla vilayet, kaza ve köylerdeki kutlama komitelerinin işlerini kolaylaştırıyorlardı.

Yüksek Komisyon tarafından hazırlanan program özet olarak şöyleydi:

Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü ülkede bütün şehir, kasaba ve köylerde üç gün sürecek. Karada, denizde ve havada gece ve gündüz halkın ilgisinin çekecek gösteriler yapılacaktır. Bayram günlerinde radyolardan istifade edilecek, konferanslar ve temsiller verilecektir¹⁶. Buradaki amaç, Türk İnkılâbının geçirdiği evreleri halka anlatmak ve o dönemin Osmanlı Devleti hakkında kısaca bilgilendirmektir¹⁷.

Aralıksız neşriyat yapılacaktır. Şehir ve kasabalarda bütün resmi daireler ile belediye ve hususi idare binaları, CHF merkezleri ve ocakları, halkevleri, bütün okullar, müessese ve ticarethaneler, dükkanlar, vapurlar, limanlar, meydanlar, caddeler, nakil vasıtaları ve spor kulüpleri bayraklarla, defne dallarıyla, yeşilliklerle, kırmızı beyaz kurdelelerle, elektrikle, fenerlerle donatılacaktır. İnkılâp ülküsünü ifade

¹⁴ **BCA**, 030-10-00-00-198-352-10-2-3.

¹⁵ **Milli Gazete**, 16 Ekim 1933, s. 1.

¹⁶ "Cumhuriyet Bayramı Nasıl Kutlanacak", **Milli Gazete**, 19 Ekim 1933, s.1.

¹⁷ **BCA**, 490-1-0-0/227-898-2.

eden kısa sözler ve inkılâba ait yazı ve resim levhaları belirlenen yerlere asılacaktı.

Bayramın ilk günü öğleden önce şehir ve kasabalarda büyük tören için ayrılacak olan meydan, geçit resminin düzenli bir şekilde yapılmasına uygun olacaktı. Daha sonra Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünün yüksek hatırasını ebedileştirmek için Cumhuriyet Meydanı adını alacak olan bu meydanlarda sıra ile ordu, polis,¹⁸ jandarma, mektepler sporcular, izciler, milli cemiyetler ve halk yer alacaktı. Yörenin en yetkili devlet adamı yanında askeri kumandanıyla beraber orada hazır bulunanların önünden geçerek bayramlarını kutlayacaktı. Daha sonra orada hazır bulunanlar tarafından bando eşliğinde İstiklal Marşı ve Cumhuriyet Marşı okunacaktı.

Törenin geçiş resmi kısmı bittikten sonra bayram, üç gün boyunca her yerin özel imkân ve şartları nispetinde coşkun ve neşeli bir şekilde kutlanacaktı. Gece ve gündüz cadde, sokak ve meydanlarda halk müzik eşliğinde marş söyleyerek gezintiler yapacaktı. Gündüzleri ellerde bayrak ve İnkılâbı ifade eden yazı ve resim levhaları geceleri ise meşaleler bulundurulacaktı.

Şehir ve kasabalarda halk kürsüleri kurulacaktı. Bu kürsüler bayramın başından sonuna kadar üç gün gün güneşin doğuşunda batışına kadar açık bulundurulacak ve belirli saatlerde halk hatipleri bu kürsülerden halka hitap edeceklerdi.

Radyoda Cumhuriyetin ilan edildiği saatten on beş dakika önce Cumhuriyetin nasıl ilan edildiğini ifade eden kısa bir konferans yayınlanacaktı. Halk bu konuşmayı ve diğer yayınları sokak hoparlörlerinden dinleyebilecekti. Hemen ardından asker topçu kıtası olan her yerden ve o gece İstanbul'da bulunacak olan filodan 101 top pare top atışı yapılacaktı. Askeri topçu olmayan yerlerde bu işi belediyeler yapacaktı. Top sesiyle saygı duruşunda bulunulacaktı.

¹⁸ "Cumhuriyet Bayramı Nasıl Kutlanacak", **Milli Gazete**, 19 Ekim 1933, s.1.

Vatanın milli birliğine dayanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci on yıllık devrinin başladığı bu dakikada bütün buharlı, motorlu nakil vasıtaları, gemiler, fabrikalar devamlı korna çalacaklardı. Cadde ve meydanlarda fener alayları yapılacaktı. Onuncu yıl kutlamalarına donanma ve hava kuvvetleri dahil tüm silahlı kuvvetler iştirak edeceklerdi. Hava günleri Ankara'daki törende gösteri yapacaktı. Bayramın ikinci ve üçüncü günleri filolara ayrılacaktı. Bütün ülke semalarında vatanın birlik ve beraberliği ortaya konacak ve halkın şenlik heyecanları desteklenecekti.

Bayramın evlerde, makamlarda ziyaretlerle kutlanması yapılmıyacaktı bunun yerine herkes geçit resminin yapıldığı meydandaki törene katılacaktı. Türk köylerinin bayram sevincine katılması çok önemliydi. Fırka, yirmi bin köye hediye olarak büyük birer bayrak yollamıştı. Her köyde bir Cumhuriyet meydanı olacaktı. Meydan ortasına dikilen direklere Türk bayrakları çekilecekti. Meydana kurulan kürsüden köyün öğretmeni Cumhuriyetin başarısını anlatacaktı. Halkevleri köy öğretmenlerini yalnız bırakmayacak, köy halk kürsüleri içinde ayrı ayrı hatipler seçecekti. Hatipler bayramda seçtikleri yerlere gidecek köylüye on senede yapılan işlerden bahsedecek böylece günün ve büyük davanın önemi biraz daha genişletilmiş olacaktı. Türk inkılabını yürüten ve yayan aydınlar da, onun dayandığı ve başladığı yerin Türk köyü olduğunu, onun karşısında herkesin minnetle eğilmesi gerektiğini bir kere daha anlamış olacaklardı¹⁹.

Köylerdeki kutlamalar kendi özel durumlarına göre hazırlayacakları programa uygun olarak yapılacaktı. Bayramın birinci günü saat 10:00'da köy halkı, ihtiyar heyeti, fırka ocağı, öğretmenler, öğrenciler, jandarma, harp mamulleri, askerlik yapmış olanlar, şehit anneleri, eşleri ve çocukları köyün en büyük meydanında toplanacaktı. Köy öğretmenin Cumhürîyet Marşını okumasının ardından halk başları açık şekilde bayrağı selamlayarak geçeceklerdi²⁰.

¹⁹ "Köy ve Bayram", **Milli Gazete**, 23 Ekim 1933, s. 1.

²⁰ "Cumhürîyet Bayramı Nasıl Kutlanacak?", **Milli Gazete**, 19 Ekim 1933, s. 2.

Bütün Türkiye'yi temsil etmek, Türk halkının vatanın birlik ve beraberlik etrafında birleştiğini göstermek için Cumhuriyetin kutlanacağı meydanlardan birer avuç toprak alınarak Ankara'ya yollanacaktı. Toprak alınması halkın katılımı ve törenle yapılacaktı. Ülkenin her şehrinde gönderilecek olan toprakların hepsi bir yerde toplanacaktı²¹.

Cumhuriyetin onuncu yıldönümüne özel olarak yapılan bir diğer icraat, Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan madalyalardı. Ziraat Bankası gişelerinde satışa çıkarılan madalyalar için belirlenen fiyat on beş kuruştur. Madalyalardan elde edilecek gelir, İnkılâba sermaye olarak kullanılacaktı. Madalyaları satın alan her vatandaş bayram günlerinde bunu göğsünde taşıyabilecekti²².

Kabul edilen “Umumi Af Kanunu”ndan yararlanan mahkumlar, Cumhuriyet bayramında tahliye edileceklerdi²³.

Edirne’de Bayram Hazırlıkları

Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi Edirne’de de bayram hazırlıkları başlamıştı. “*Güzel yurdumuzun batı bekçisi*”²⁴ olarak tanımlanan Edirne’de Vali Özdemir Bey’in başkanlığında grup hudut kumandanı, Halk Fırkası ve Belediye Başkanı, Maarif Müdürü ve Edirne Halkevi adına Sıhhiye Müdürü’nün içinde olduğu bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon, haftada iki bazen de üç defa toplandı. Ayrıca CHF ve Halkevi idare heyetleri, Fırka başkanı Akıncioğlu İbrahim Bey’in başkanlığı altında her gece toplanıyor, yoğun çalışıyorlardı. Bu çalışmalara öğretmenler, öğrenciler ve ilkokullardaki çocuklar da katkı sağlıyordu. Komisyon yayın, temsil, tören yeri tespiti gibi faaliyetler için komiteler oluşturdu. Ankara’dan yüksek komisyondan gelen tamimler, broşürler, duvar ve el ilanları kazalara, nahiyelere ve

²¹ “Köy ve Bayram”, **Milli Gazete**, 23 Ekim 1933, s. 1.

²² “Cumhuriyet Madalyaları”, **Milli Gazete**, 19 Ekim 1933, s. 1.

²³ **Edirne Postası**, 2 Kasım 1933, s. 1. SÖNMEZ, Cahide Sınmaz, “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/793/10164.pdf>.

²⁴ “Edirne’de”, **Milli Gazete**, 9 Ekim, 1933., 2.

köylere dağıtılıyordu. Üç gün sürecek tören süresince resmi ve özel bütün kurumlarla, dükkanlar kapalı olacaktı. Bu yerlerin hepsi elektrikler ve bayraklarla donatılacaktı²⁵. Edirnelilere bayramda “*Evlerinizi, dükkanlarınızı ve mağazalarınızı bayraklarla, fenerlerle ve yeşilliklerle süsleyiniz*” çağrısı yapıldı²⁶. Şehrin çeşitli yerlerinde, Halkevinde, belediyede muzika ve ince saz bulundurulacak, şenlik fişekleri atılacak nutuklar verilecekti²⁷. Edirne kutlama komitesi sık sık toplantılar yapıyordu. Fırka ve Halkevi, kutlama merasiminin fevkalade bir şekilde yapılması için büyük çaba sarf ediyordu²⁸.

Edirne basında ülkenin her yerinde bayram hazırlıklarının hummalı bir şekilde devam ettiği, Edirne halkına bu tarihi işte büyük görev düştüğü belirtiliyor, Edirne’de şehrin şan ve şerefine uygun bir kutlama yapılması isteniyordu²⁹. Hazırlıklar 29 Ekim yaklaştığında git-tikçe genişlemişti. Bayramın şehir, kasaba ve köylerde parlak bir şekilde kutlanması için yüksek komisyon tarafından tebliğ edilen köylere ait programlar, destanlar, piyesler ve grafikler derhal ait oldukları yerlere yollandı³⁰. Kutlamalara katılmak üzere 16 tayyareden oluşan bir filonun Edirne’ye geleceği haber alınmıştı. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü marşı şehir bandosunun katılımıyla halk ve mektepliler tarafından söylenecekti³¹. Milli Gazete, Edirnelilerin marşın güftesini öğrenmelerine yardımcı olmak amacıyla marşa sütunlarında yer veriyordu. Gazete, marşı okuyarak Cumhuriyet Bayramının sevincine katılmanın her vatandaşın vatandaşlık görevi olduğunu belirtiyordu³². CHF idare heyeti tarafından yapılan duyuruda, gençlerin ve halkın bayramın heyecanına sesleriyle de katılabilmeleri için Cumhuriyet

²⁵ “Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları”, **Edirne Postası**, 16 Ekim 1933, s. 1.

²⁶ Milli Gazete, 11 Teşrin-i Evvel 1933, nr. 456, s. 1.

²⁷ “Edirne’de”, **Milli Gazete**, 9 Ekim 1933, s. 2.

²⁸ “Bayram Hazırlıkları”, **Edirne Postası**, 19 Ekim 1933, s. 1.

²⁹ “Edirneliler”, **Milli Gazete**, 11 Ekim 1933, s. 1.

³⁰ “Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları”, **Milli Gazete**, 11 Ekim 1933, s. 1.

³¹ “Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları”, **Edirne Postası**, 16 Ekim 1933, s. 1.

³² “Onuncu Yıl Marşı”, **Milli Gazete**, 9 Ekim 1933, s. 2.

marşının öğretildiği belirtiliyordu. Bütün vatandaşların saat 20:00'da Halkevine giderek marşı öğrenmeleri isteniyordu³³.

Bayramda bütün şehirlerde olduğu gibi, Edirne'de de halk kürsüleri kurulacaktı. Halk kürsülerinde söz almak isteyen her vatandaş Edirne Halk Fırkası Başkanlığı'na müracaatla ismini kaydettirerek sıra alabilecekti³⁴. CHF Reisi İbrahim Bey'in başkanlığında büyük bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda esnaf cemiyetleri temsilcileri de yer almış ve cemiyetlerinin bayram hazırlıklarını tespit etmişlerdi.

Okullarda sergi, temsil gibi hazırlıklar yapılıyordu. Onuncu yıl marşı her gece saat sekizden itibaren Yekta Bey tarafından halka öğretiliyor provalar geç saatlere kadar devam ediyordu. Edirne Halkevi tarafından yayınlanacak broşür de hazırlanmıştı. Resmi geçide askeri okullardaki öğrenciler, jandarma ve polis birlikleri, halk ve esnaf cemiyetlerinin üyeleri katılacaklardı³⁵.

Edirne Halkevi her gece Cumhuriyet Marşını öğrenmek isteyenlerle dolup taşıyordu. Halk hatipleri de bir taraftan birer birer CHF'ye giderek isimlerini yazdırıyorlardı. Edirne'deki bu kürsülerden birisi belediye bahçesinde, diğeri Halkevi okuma odası önünde kurulacaktı. Bunlardan başka yedi sekiz kürsü seyyar bir şekilde semt semt dolaştırılacak ve bayram süresince belirli saatlerde halkın toplu olarak bulunduğu her yerde kurulacaktı. 18 yaşını dolduran her vatandaş, Edirne Fırka idare heyeti başkanlığına başvurarak adını yazdıracak, bayramda halk kürsülerinden hitap etme hakkını kazanacaktı³⁶. Bunların dışında söz söylemek isteyen vatandaşlar kürsü başlarında bulunan heyetlere müracaatla söz sırası alabileceklerdi. Söz saatleri şöyle belirlenmişti: Birinci gün saat 15-17 arası, ikinci ve üçüncü gün 9-12 ve 14-17 ye arası³⁷.

³³ **Milli Gazete**, 11 Ekim 1933, s. 1.

³⁴ **Milli Gazete**, 16 Ekim 1933, s. 1.

³⁵ "Trenlerde Tenzilat Yapılıyor", **Milli Gazete**, 16 Ekim 1933, s. 2.

³⁶ "Edirne'de" **Milli Gazete**, 19 Ekim 1933, nr. 458, s. 2.

³⁷ "Halk Hatiplerimize Ait Vazifeler ve Zaman Taksimleri", **Milli Gazete**, 29 Ekim 1933, s. 5.

Ankara'daki hazırlıklara katılmak için Edirne'den yola çıkmak üzere 300 izci hazırlıklara başlamıştı. İzci kabileleri 24 Ekim'de yola çıkacaklardı. Edirne'de konferanslar, temsiller ve spor müsabakaları yapılacaktı³⁸.

Cumhuriyetin 10. Yılında Edirne izcileri³⁹

Halk hatipleri arasında çok sayıda kadın da vardı⁴⁰. Kutlama komitesi, Halk Fırkası ve Halkevinin çalışmalarıyla bir tören programı hazırlanmıştı. Bu program en kısa sürede basılacak ve halka dağıtılacaktı. 22 Ekim'den itibaren Edirne'nin muhtelif yerlerine taklar kurulmaya başlanmıştı⁴¹. Okullardaki hazırlıklar tamamlanmak üzereydi⁴². Aynı şekilde belediye bahçesi ve Halkevi okuma odası yanı ile şehrin çeşitli yerlerinde kurulacak halk kürsüleri hazırlama çalışmaları

³⁸ "Edirne'den 300 İzci Gidiyor", **Milli Gazete**, 19 Ekim 1933, nr. 458, s. 2.

³⁹ <https://images.app.goo.gl/WFv9cpFBxoquXeJF6>

⁴⁰ "Halk Hatipleri Arasında", **Milli Gazete**, 23 Ekim 1933, nr. 469, s. 1.

⁴¹ "Cumhuriyet Bayramı, Hazırlıkları Devam Ediyor", **Milli Gazete**, 23 Ekim 1933, s. 1.

⁴² "Cumhuriyet Bayramı, Hazırlıkları Devam Ediyor", **Milli Gazete**, 23 Ekim 1933, s. 1.

Halk Fırkası tarafından sürdürülüyordu⁴³. Milli Gazetede, Edirneliler bayramın layığıyla kutlanması için milli vazifelerini yapmaya davet ediliyordu⁴⁴.

Yüksek Komisyon, bayramın üç gününde İstanbul ve Ankara radyolarının birlikte çalışmalarını sağlamış ve üç günlük bir program hazırlamıştı. Gazinin Ankara'dan vereceği nutuktan sonra tören başlayacaktı. Yurdun her tarafında olduğu gibi, Edirne'de de sabah saat 10:00'da Cumhuriyet meydanına kurulan memleket radyosundan Mustafa Kemal Paşa'nın nutku dinleneceği Edirne halkına duyuruldu⁴⁵.

Edirne gençleri, Cumhuriyetin on yılda kat ettiği yolu ve başarısını anlatmak ve Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünü köylülerle kutlamak için yola çıkmışlardı.

Halkevinin direktifleri doğrultusunda yurdun asıl efendisi olan köylülerimizle birleşmeye koşan gençlerimiz⁴⁶

⁴³ "Halk Fırkası", **Milli Gazete**, 23 Ekim 1933, s. 1.

⁴⁴ "Edirne'li!", **Milli Gazete**, 23 Ekim 1933, s. 1

⁴⁵ "Edirneliler", **Milli Gazete**, 29 Ekim 1933, s. 1.

⁴⁶ **Altı Ok**, 25 Kasım 1933, s. 21.

Kendilerine rehberlik eden Fırka ve Halkevi reisi Akıncıoğlu İbrahim Bey'den tavsiyeler almışlardı. İlk durakları Hasan Ağa Köyü oldu. Buranın nahiye merkezi olan Lalapaşa'ya Taşmüsellimden, Küçükdöllük, Büyünlü ve Pravadi köylerinden dalga dalga Türk köylüsü gelmişti. Nahiye merkezi baştan başa bayraklarla donatılmıştı. Gençler, İnkılâp, Cumhuriyet, milli ülkü ile ilgili konularda köylülerle sohbet ettiler. Salı günü Hacı Danişment yolunda 16 kişilik kafilenin sayısı 17'ye çıktı. İbrahim Bey, Yolageldili Hasan ve kitapçı Hilmi beyler de kafileye katılmışlardı. Hacı Danişmend'de geceyi geçirdikten sonra Kalkansöğüde, Hacılar yoluyla Küçünlüye gitmişlerdi. Buradan Hanlıyenice, Çömlek Akpınar'a gidilmiş oradan Edirne'ye dönmek üzere yola çıkılmıştı. Seyahat izlenimlerle sona ermişti. Türk köylüsü misafirperverliğini ortaya koymuş, Cumhuriyetin köylünün yürüyeceği yolu aydınlatığı bir kez daha görülmüştü⁴⁷.

Edirne Gençleri Köy Yollarında⁴⁸

Ankara'da yapılacak onuncu yıl kutlamalarına katılmak için Edirne Kız Muallim Mektebi, Erke Lisesi, ve Sanatlar Mektebi'nden

⁴⁷ Şaban Taşkın, "İnkılâp Köyde Doğar, Köyde Büyür", **Altı Ok**, Sayı 3, Edirne Ekim 1933, s. 22.

⁴⁸ **Altı Ok**, 25 Kasım 1933, s. 22.

ayrılan izci kabileleri Çarşamba sabahı bütün şehir halkının uğurlamasıyla Edirne'den ayrılmışlardı.

Kız muallim öğrencileri Muntazam “kıyafetleri ve trampetleriyle süslü bir gelin alayı” gibi ilerlerken, Erkek Muallim Mektebi öğrencileri “gürbüz ve pembe yüzleriyle ve levent endamlarıyla istasyon caddesini çınlatıyorlardı. Erkek Muallim, Erkek Lise ve Sanatlar Mektebi izcileri “nurlu bir istikbal ordusu” halinde ilerliyordu. Sıralanan kompartümanların önlerine hazırlanmış levhalar gerilmişti. Etrafları büyük bir halk kalabalığı tarafından sarılmıştı. Orta yerdeki kompartümanlardan birinin basamaklığına çıkan CHF Reisi ve Millî Gazete'nin imtiyaz sahibi Akıncıoğlu İbrahim Bey, mekteplilere hitaben heyecanlı bir nutuk okudu. “Yaşasın Gazi” sesleriyle boru ve trampet selamlarıyla biten bu nutkun ardından Fırka idare heyeti tarafından özel olarak hazırlatılan pastalar birer birer çocuklara dağıtıldı. Akıncıoğlu İbrahim Bey nutkunda halka şöyle sesleniyordu:

“Sevimli Yavrular!

Güzel Ankara'ya gidişinizi uğurlarken sizlere gıpta etmemek mümkün değildir. İnkılâp kâbesine Meriç'in yeşil sahillerinde yaşayan kardeşlerinizin tazim hislerini götürürken vatanın engin ufuklarına bakan ulu rehberin önünde eğiliniz ve bu anda tek bir gönül halinde çarpan çoşan Edirnelilerin selam ve saygılarını minnet ve şükranlarını her hareketinizle ona sununuz. Yolunuz, Gazi'nin açık hedefleri ve açık rehberlikleri gibi açık ve uğurlu olsun çocuklar”⁴⁹.

“Edirne Meriç İzçileri” adıyla Kız Muallim öğrencilerinden Rana tarafından bir şiir yazılmış ve Musuki Muallimi Yekta Bey tarafından bestelenmişti. Milli Gazete'nin sütunlarına taşıdığı şiir de şu dizeler yer almıştı:

*“Bizler Öz Türk Yurdunun güzel Edirne'sinden
Gönülden bir arzuyla kopup buraya geldik.
Oradaki gençliğin ayrılıp siyenesinden*

⁴⁹ “Edirne Mekteplileri Ankara Yolunda”, **Milli Gazete**, 29 Ekim 1933, s. 4.

*Bugünün sevincini kutlamaya geldik
 Biz Türkün Güneşinin Ulu Gazi adını
 Gönülden bir hasretle anan izcileriyiz
 Asya'nın ortasında medeniyet tadını
 İlk önce tadan biziz ve bu günün eriyiz
 Yanarak içimizde inkılabın ateşi
 Edirne'nin ufkundan Ankara'ya yüceldik,
 (Tarih denen varlığın bir tek eşsiz güneşi
 (Kemal) adlı (Gazi) yi kutlulamağa geldik⁵⁰.*

Edirne'deki kutlamalara katılmak için Ankara'dan ve İstanbul'dan çok sayıda misafir gelmişti. Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili, 61. Fırka Kumandanı Basri, mevki müstahdem kumandanı Fuat ve süvari Fırkası Kumandanı Akif paşalar ile Denizli Mebusu Mazhar Müfit, Tekirdağ Mebusu Cemil, Urfa Mebusu Behçet, Sinop Mebusu Recep Zühtü, Kocaali Mebusu Ali beyler, İzmit Belediye Başkanı Kemal, Erenköy Kız Lisesi Müdürü Mahir, Kabataş Lisesi Müdürü Nuri beyler bu kişiler arasındaydı⁵¹.

1. Edirne'de Bayram Kutlamaları

29 Ekim 1933 Pazar gününe tekabül ediyordu. Bayram üç gün kutlanacaktı⁵². Edirne'ye ait ana bayram programı ayrıntılı olarak şöyle belirlenmişti:

Madde 1- Bayram günlerinde ve gecelerinde bütün resmi daireler, belediye, hususi idare binaları Cumhuriyet Halk Fırkası, Halkevi merkezi, fırka ocakları, resmi ve hususi mektepler, müessese ve ticarethaneler, ev ve dükkanlar meydanlar, caddeler spor kulüpleri, araba ve otomobiller, bayraklarla yeşilliklerle kırmızı beyaz kurdelelerle, elektrikle, trenlerle süslenecek, belediye önü, Abacılarbaşı, Kazancılarbaşı, Ticaret Odası, Erkek muallim mektebi, İnhisarlar dairesi, Ayşekadın ve Trakya un fabrikaları elektrik şirketi önlerinde taklar

⁵⁰“Edirne Meriç İzcileri”, **Milli Gazete**, 29 Ekim 1933, s. 4.

⁵¹ **Altı Ok**, S 1, Ekim 1933, s. 20.

⁵² **Edirne Postası**, 29 Ekim 1933, Yıl:9, S 551, s. 1.

kurulacaktı. Saat kulesi, minareler üç gece donanacak, bu süsleme işinde yazı ve resim levhalarına ve inkılâbın kısa sözlerinin yazılacağı uzun bez levhalara itinalı yerler verilecekti.

Madde 2- Üç bayram gününde resmi daireler kapalı olacaktı. Hususi müessese ve ticarethaneler hakkında hafta tatili kanunu geçerliydi. Ancak bayramın birinci günü kutlama merasimi ve geçiş resmi bitinceye kadar her yer istisnasız kapalı bulunacak ve hafta tatili kanunundan istifade edemeyen ana caddelerdeki mağaza ve dükkanların süslenmiş ve aydınlatılmış olan camekanları gece gündüz açık kalacaktı.

Madde 3- Bayramın birinci Pazar günü büyük merasim belediye karşısındaki meydanlıkta yapılacak ve geçiş resmine iştirak edecekler için belediye kapısı yanında davetlilere mahsus bir tribün hazırlanacaktı. Cumhuriyetin onuncu yıl bayramının kutlanacağı bu meydana günün yüksek hatırasını ebedileştirmek için “Cumhuriyet Meydanı” adı verilecekti⁵³.

Madde 4- Bayramın ikinci günü saat saat 10:00 da tribünde konsolosların tebrikleri kabul edilecekti.

Madde 5- Bayramın kutlanacağı meydanın bir krokisi ile bu krokide merasim duruşu ve geçiş resmine katılacak olan ordu, jandarma, polis, mektepler sporcular, izciler ve halkın alacağı vaziyet ve yerler ilgililere vaktinde bildirilecekti.

Madde 6- Merasime saat 10:00 da başlanacaktı.

Madde 7-Vali, garp hudut kumandanı ile meydanda hazır bulunanların önlerinden geçecek ve her grubun önünde durarak herkesin bayramını kutlayacaklardı.

Madde 8- Kutlamanın ardından Atatürk'ün milli hayattaki kurtarıcı hizmetlerine milletin minnettarlığını ve Gazi mefkuresi yolunda bütün Türkiye'nin birlik beraberlik ve bütünlüğünü gösterecek olan Cumhuriyet kutlama meydanından toprak alma merasimi yapılacaktı.

⁵³ **Milli Gazete**, 29 Ekim 1933, s. 7.

Burada Fırka reisi İbrahim Bey tarafından bir nutuk söylenecekti. Vali, Fırka ve Halkevi reisi, Belediye reisi ve muharebe meydanlarında vatan için malul kalmış bir kişiyle lise ve kız muallim mektepleri son sınıflarından yaşça en büyük olan bir kız ve bir erkek öğrenci ve bir şehit çocuğu tarafından birer avuç toprak alınacak, özel olarak hazırlanan kutuya konacak ve kutu mühürlenecekti. Bundan sonra Vali ve beraberindekiler geçit resmi için hazırlanan tribüne geçeceklerdi.

Madde 9-Vali tribünde yer alır almaz muzika tarafından İstiklal marşı çalınacak ve bundan sonra meydanda toplanmış olanların hepsi bir ağızdan Cumhuriyetin onuncu yıl marşını söyleyeceklerdi. Marşın söylenmesi musiki muallimi Hamdi Bey tarafından idare edilecekti.

Madde 10-Geçit resmi sırası şöyle olacaktı:

- A. Hudut kıtaatı “kumandanlığının tertibi üzere”
- B. İstiklal ve inkılâp için vatan uğrunda canlarını, uzuvlarını vermiş olan kahramanları temsilen her rütbeden zabıt, nefer ve harp malulleri (harp malulleri geçit resminde yürüyemeyecek veya güçlkle yürüyecek malullerin rahatsız olmamaları için kahramanlara hürmet nişanesi olmak üzere bunlar kendileri için ayrılan yerde bulunacaklardı).
- C. Jandarma ve polis kitaları
- D. İzciler
- E. Sporcular
- F. Hilali Ahmer, Himaye-i Etfal, Tayyare Maarif, Milli İktisat ve Tasarruf cemiyetleri şubeleri (“*Millet içindeki mevki vaziyetlerini hizmetlerini temsil eden resim, bayrak ve saire ile süslenmiş otomobillerle*”)
- G. F-Halk kütlesi (toplumdaki hizmet ve mevkii ne olursa olsun biri diğerine karşı hiçbir imtiyaz sahibi olmayan kişiler).

Köylerden gelecek köylüler bu arada bulunacaklar ve yalnız yaya- lar önünde, atlılar arkada toplu bir halde olacaklardı. Halkın tören alanında duruş ve geçiş resminde düzenli yürüyüşlerini sağlamak için gerekli önlemler CHF reisliğince alınacaktı.

Madde 11-Geçiş resminde selamlayıp geçen her grup meydanda kalmayarak Kazancılarbaşı mevkiine kadar yürüyüşüne devam edecek, oradan yerlerine gideceklerdi. Halk kütlesinin geçişini takiben seyirciler yerlerinden kalkarak Vali'yi selamlayacak ve önlerinden geçiş yapacaklardı.

Madde 12- Geçir resmine katılacak olan kişilerden resmi teşkilata bağlı bulunanlar resmi kıyafet ve büyük üniformalarını giyeceklerdi. Halk için resmi elbise kaydı yoktu. Ancak üç bayram gününde herkesin en iyi ve en temiz elbisesini giymesi uygundu.

Madde 13- Onuncu Cumhuriyet Bayramının evlerde, makamlarda ziyaretlerle kutlanması yapılmayacaktı. Herkesin geçiş resmi meydanında toplanıp törene katılması kutlama vazifesinin karşılıklı yapılması sayılacaktı.

Madde 14-Merasimin geçiş resmi kısmı bittikten sonra bayramın üçüncü günü sonuna kadar geçecek zamanın hazırlanabilen imkânlarla göre dolgun, neşeli ve hareketli bir şekilde geçirilmesi için gün sırasıyla aşağıdaki esaslar tespit edilmişti:

Birinci Gün

A-Saat 14:00'da Halkevi okuma odasının açılması merasimi: (Nuttuk: Muallim Osman Nuri Bey.)

B-Saat 15:00'da Halkevinde temsil (Gazi Yatı Mektebi)

C-Saat 21:00'da Kız Muallim mektebinde temsil (Dastan)

D-Saat 21:00'da Halkevinde temsil (Orta mektep)

E-Saat 22:00'da Belediye binasında Resmi balo

İkinci Gün

A-Saat 9:00'da da Lise Kız ve Erkek muallim mektepleriyle Orta mektebin müşterek sergisinin açılma merasimi ve konferans (Mektepler Laboratuvarında). (Muallim Hamdi Bey Tarafından açılma nutku)

B-Saat 14:00'da tayyareden müteşekkil filoyu karşılama merasimi (Tayyare meydanında)

C-Saat 14:00'da Halkevinde (Konferans E.M.M.T.M. Kemal Bey)

Ç-Saat 15:00'da Halkevinde temsil (Cumhuriyet, İstiklal, Lalaşahin mektepleri)

D-Darülfünun meydanında toplantı. Gazi heykelini, Sarayıçi ve Köprübaşı şehitliklerini ziyaret ve çelenk koyma merasimi (Vilayet, Halk Fırkası, Halkevi, Belediye ve mektepler çelenk hazırlayacaklardı.)

E-Saat 15:00'da Kız Muallim Mektebi'nde konferans

F-Saat 15:30'da Edirne Spor birliği –(Yavuz spor) maçı ve atletik müsabakalar (stadyumda Halkevi kupası)

G-Saat 21:00'da şehir kulübünde Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından tayyarecilerimiz şerefine bir ziyafet verilecek

H-Saat 21:00'da Halkevinde temsil (Lise ve Erkek Muallim)

I-Saat 21:00'da Kız Muallim Mektebinde temsil

İ-Saat 22:00'da Belediye tarafından balo (Belediyede)

Üçüncü Gün

A- Saat 14:00'da Halkevinde konferans (Erkek Lisesi m. Muavini Fahri Bey.)

B-Saat 15:00'da Halkevinde temsil (Gazi, Kurtuluş, Mimarsinan, Namık Kemal).

C-Saat 21:00'da Halkevinde temsil (Sanat Mektebi)

Nutuklar

Bayramın birinci gününde saat 15:17, ikinci ve üçüncü günlerinde saat 9:12 ve saat 14:17.

A-Cumhuriyet meydanında

B-Halkevi okuma salonu bahçesinde

C-Kıyık, Muradiye, Yıldırım, Yeniimaret, Kirişhane, Ayşekadın, Karaağaç mıntıklarında özel olarak gönderilen halk hatipleri tarafından verilecekti. (Cumhuriyet Halk Fırkası ocak binalarında)

Madde 15-Müze ve Sergileri Ziyaret

Bayramın üç gününde aşağıdaki müze ve sergiler sabahtan akşama kadar halkın ziyaretine açık olacaktı.

A-Edirne şehir müzesi (Selimiye)

B-Tali mekteplerin müşterek sergisi (Labaratuvarında)

C-Halk sergisi (Halkevinde)

Ç-Sanatlar Mektebi sergisi (Sanatlar Mektebinde)

D-İlk mektepler sergisi (Gaziyatı, Karaağaç Necati, İstiklal, Lalaşahin, Fevzi Paşa, Mitat Paşa, Musevi mektebi)

Madde 16-Şenlik Yerleri:

Hükümet konağı, Kumandanlık dairesi, Belediye, CHF ve Halkevi, Cumhuriyet Halk Fırkası ocak binaları, Kirişhane, Yeniimaret, Mithat Paşa, Karaağaçta gündüz ilk mektepleri. Bazı yerlerde şenlik fişekleri atılacak, meşaleler yakılacak muzika ve saz heyetleri ve davul ve zurnalar bayramın devamı müddetince çalınacaktı. Bundan başka her yerde hususi eğlentiler, şenlikler devam edecekti. Cumhuriyet sinemasında bayramın devamı müddetince %50 indirimle yaşanan günlere uygun milli filimler geceli ve gündüzlü gösterilecekti.

Madde 17-Ankara ve İstanbul radyoları müşterek olarak Cumhuriyet bayramının ilk günü on iki saat, ikinci ve üçüncü günleri de sekiz saat nutuk, konferans ve müzik neşriyatı yapacaktı. (Detaylı program ayrıca gazete ile ilan edilecekti)

Umumi radyoların dışında hususi radyoları olan vatandaşlar, bu büyük bayram günlerinde yapacakları Radyo yayınlarından her kesimin yararlanması için radyolarını evlerinin cadde ve sokaklara bakan

pencerelerine, balkonlarına yerleştirmelerini milli bir vazife olarak kabul edeceklerdi.

Madde 18-Cumhuriyetin ilan saati olan saat 20:30 dan önce Atatürk tarafından bir nutuk söylenecekti. Bu nutuk biter bitmez 101 pare top atılacaktı. Saat 20:30 da atılacak ilk top sesini işiten herkes, araba ve otomobiller inkılâp ve istiklal uğrunda can verenlerin yüksek hatıralarına saygı olmak üzere oldukları yerde bir dakika saygı durumunda duracaklardı. Bu dakikadan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci on yıllık dönemi başlamış olacaktı. Bu anın derin duygusu, büyük heyecanı umumi dalgalar halinde canlandırılacak ve her yerde bayramın en büyük neşesi, sesliliği duyulacaktı. Otomobiller, fabrikalar düdük çalacaktı. Cadde ve meydanlarda fener alayları, Cumhuriyete ve inkılâba bağlılık duygusunun taşkın ifadesi olan sesler yükselecek, muzikalar, sazlar ile davul ve zurnalar çalacak, her kalabalık yığın marşlar söyleyecekti. Hudut kumandanlığı kıtaatı, jandarma mektebi, tali mektepler ve halk kütleleri fener alayları tertip edecekler ve caddeleri dolaşacaklardı.

Madde 19-Bayramın birinci gecesini top atma saati olan 20:30'dan önce ve sonra coşkun ve heyecanlı dakikalarda her vatandaşın evinin dışında cadde ve meydanlarda bulunması, yemek saatlerini buna göre ayarlaması uygun olacaktı.

Madde 20- Temsiller, konferanslar, sergi ziyaretleri ve şenlik yerleri halka açık ve serbestti.

Madde 21- Bu programın uygulanması vilayet kutlama komitesine aitti⁵⁴.

Birinci Gün

29 Ekim'de Edirne "*bir gelin*" gibi özenle süslenmişti. Her taraf Türk bayrakları ve Atatürk'ün resimleriyle donatılmıştı. Kadınlı, erkekli, her yaşta insan kalabalığı, sokakları, caddeleri doldurmuştu. Herkesin yakasında üçer beyaz okla süslenmiş birer küçük bayrak

⁵⁴ **Milli Gazete**, 29 Ekim 1933, s. 8.

vardı. Törenin başlama saatinden çok daha önce belediye önünde büyük bir halk kalabalığı toplanmış, sayıları kısa sürede beş on misli artmıştı. Asker, jandarma, polis, mektepliler, ve muhtelif teşekküllerin mensupları caddeyi ve geniş meydanı hınca hınç doldurmuştu. Törene başkanlık edecek olan Edirne Valisi Salim Özdemir Bey geldi ve tribünde konsolosların tebriklerini kabul etti. Ardından Atatürk'ün Ankara'da okuduğu nutuk büyük bir heyecan ve derin bir sessizlik içinde meydanın dört köşesine yerleştirilen radyolardan dinlendi.

Büyük Gazinin sesini radyoda duyan halk yaşadığı günün büyüklüğünü ve yüksekliğini bir kat daha anlamış, heyecan bir o kadar artmıştı. Bundan sonra Vali, yanındaki Hudut Komutanı Miralay Enis Bey ile meydanda hazır bulunan halkın önünden geçerek her grubun bayramını ayrı ayrı kutladı ve belediye meydanına “*Cumhuriyet Meydanı*” adı verilerek “*Toprak alma*” merasimi yapıldı. Bu merasim bitince Vali, Üç Şerefeli Cami'nin önünde kurulan tribündeki yerine geldi. Şehir bandosu İstiklal Marşını çaldı ve ardından meydanda hazır bulunan bütün halk ve mektepliler hep beraber Cumhuriyetin onuncu yıldönümü marşını söylediler. Artık sıra geçit resmine gelmişti. Önce hudut kıtaları geçti. Muntazam kıyafetli, vakur askerlerimiz coşkuyla alkışlandı. Takiben istiklal, inkılâp ve vatan uğrunda şehit düşen ve uzuvlarını kaybeden kahramanlarımızı temsilen malul gaziler, jandarma ve polis kıtaatlarıyla izciler, mektepliler, sporcular, muhtelif hayır ve esnaf cemiyetleri, serbest meslek erbabı, halk fırkasından bir grup ve köylüler muntazam bir şekilde, neşeler saçarak geçit resmine katıldılar. Alay Kazancılarbaşı istikametinde yürüyüşüne devam etti ve burada dağıldı.

Yine o gün saat 14:00'da Halkevi okuma odasının açılma merasimi mektupçu bey tarafından yapıldı. Bu münasebetle Muallim Osman Nuri Bey nutuk okudu. Ardından ilk tedrisat müfettişi Doğan Bey bir konferans verdi. Saat 15:00'da Halkevi'nde Gazi Yatı Mektebi, saat 21:00'da Kız Muallim ve Halkevinde orta mektep talebeleri tarafından birer müsamere verildi. Akşam muhtelif semtlerde fener alayları düzenlendi. Coşkun tezahürat yapıldı. Hususi ve resmi binalar

ışıklandırıldı. Selimiye minarelerine kurulan “ay yıldız” mahyası ile yangın kulesi, belediye ve borsa önündeki takların aydınlatması oldukça güzeldi.

Cumhuriyet Bayramının şerefine saat 16:00’da Büyük Sinagogda Haham Efendi tarafından dini bir ayin yapılacağı Musevi vatandaşların Cumhuriyete olan şükranlarını gösterecekleri basına yansdı⁵⁵.

İkinci Gün

Saat 9:00’da Lise ve Muallim mektepleriyle orta mektebin müşterek sergilerinin açılma merasimi yapıldı. Saat 14:00’da on tayyareden oluşan bir filo tayyare meydanında tezahürat ile karşılandı. Yine saat 14:00’da Halkevinde konferans ve 15:00’da ilkokul öğrencileri tarafından bir mäsamere verildi. Programa göre saat tam 14:00’da Darülfünun meydanında büyük bir toplantı yapıldı. Burada Gazi heykeli ve ardından Sarayıcı ile Köprübaşındaki şehitlikler ziyaret edilerek çelenkler konuldu. Otomobiller her mıntıkaya katile halinde seyyar hatipler taşıyordu. Cumhuriyet idaresinin bereketi, bolluğu, iyilikleri anlatılıyor, padişahlıkla mukayesesi yapılıyordu. Dinleyenler arasında hıçkırarak ağlayanlar vardı. Gazi Heykeli önünde ve Halkevi okuma odası salonundaki halk kürsüsünde gazeteci Mustafa Şerif Bey’in yaptığı konuşma büyük alkışlarla karşılandı. Tam bu sırada Tayyareciler Edirne ufuklarında Türk bayraklarıyla süslenmiş uçaklarla uçuş yapıyorlardı⁵⁶.

Edirne Sporcular birliği ile Yavuz takımları arasında bir futbol müsabakası yapıldı. Saat 21:00’da misafir tayyareciler şerefine CHF tarafından şehir kulübünde bir ziyafet verildi. Yüz yemiş kişinin katıldığı yemeğin sonunda Fırka reisi İbrahim Bey bir konuşma yaptı. Tayyarecilere ve Türk milletini medeni milletler arasında layık olduğu mevkiye taşıyan Mustafa Kemal Paşa’ya teşekkür etti. Ardından Tayyarecilerden Yüzbaşı Ekrem Bey söz aldı. Bu özel günde Edirne’de

⁵⁵ **Milli Gazete**, 29 Ekim 1933, s. 9.

⁵⁶ **Milli Gazete**, 6 Kasım 1933, s. 2.

bulunmalarından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Edirnelilerin her daim böyle Cumhuriyet Bayramı geçirmelerini diledi. Ekrem Bey, aralarında bulunan Ağrı Dağı harekâtında ve Şey Sait İsyanı'nda görev almış ve bir pervane çarpmasıyla malulen emekli olan bir tayyareciyi takdim etti. Ceketatay giyinen iki pehlivan zeybek oynadılar. Kulüp bahçesinden atılan havai fişekler, bahçe önünden geçen köylülerin fener alayları ortalığı adeta bir ışık denizine çevirmişti⁵⁷.

Saat 21:00'da lise ve muallim mektepleri öğrencileri tarafından Halkevinde temsiller verildi. Gecede misafir tayyareciler şerefine belediye tarafından bir balo verildi. Balo çok nezih olmuştu. Neşe içinde geç vakte kadar devam etmişti. İkinci gece de birinci gece gibi pek neşeli olarak geçti ve geç vakitlere kadar fener alayları ve muhtelif eğlenceler düzenlendi.

Tayyarecilerimizin Cumhuriyet Bayramı'nda Edirne'ye Gelişi⁵⁸

⁵⁷ **Milli Gazete**, 6 Kasım 1933, s. 3.

⁵⁸ **Altı Ok**, 25 Kasım 1933, s. 19.

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü şenliğinde tayyareciler ile birlikte Fırka ve Halkevi binası önünde çekilen fotoğraf⁵⁹.

Üçüncü Gün

Saat 14:00'da Halkevinde muallim Fahri Bey tarafından bir konferans verildi. Saat 15:00'da ilkokullar tarafından ve 21:00'da Sanatlar Mektebi öğrencileri tarafından birer müsamere verildi. Öğleden sonra tayyare filosu şehir ve civar köyler üzerinde uçuşlar yaptılar. O gün akşamı tayyareciler şerefine belediye tarafından bir ziyafet verildi.

Bu üç bayram gününde şehir müzesi, orta mektepler sergisi, Halkevi sanatlar, ilk mektepler sergileri halka açık bulunduruldu. On binlerce kişi tarafından ziyaret edildi. Şehrin çeşitli yerlerine müteaddit radyolar konmak suretiyle günlük yayınlardan halkın istifadesine imkân verilmişti⁶⁰.

Edirne halkı en büyük bayramını bütün benliği ve varlığı ile candan kutladı⁶¹. 29 Ekim 1923 tarihli Edirne Postası "Yaşasın Cumhuriyet!"⁶² ifadelerine yer verdi. Gazetede "Edirne büyük Mustafa Kemal'in

⁵⁹ **Altı Ok**, 25 Kasım 1933, s. 22.

⁶⁰ **Milli Gazete**, 29 Ekim 1933, s. 8.

⁶¹ **Edirne Postası**, 2 Kasım 1933, s. 1.

⁶² "Yaşasın Cumhuriyet", **Edirne Postası**, 29 Ekim 1933, s. 1.

kurduğu Cumhuriyetin onuncu yıldönümünü bütün varlığı ve benliği ile kutluyor!” deniliyordu. Onuncu yıl marşının güftesi bir kez daha neşredilmişti⁶³. Cumhuriyet'in gençliğe emanet olduğu ifade vurgulanmaktaydı⁶⁴.

SONUÇ

29 Ekim 1923 yılında Atatürk'ün en büyük eserim dediği Cumhuriyet ilan edilmişti. Atatürk'ün hedefi çağdaş, demokratik, laik yeni bir Türk devleti kurmaktı. 1933 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nden devralınan ve “*son asırlarda Türk milletini geri bırakmış olan birçok kurum ortadan kaldırılmış yerlerine çağın gereklerine uygun yeni kurumlar*” kurulmuştu. Siyasal, sağlık, sosyal, iktisat, eğitim, kültür, dil ve tarih alanında birçok inkılâp gerçekleştirilmişti. Onuncu yıl kutlamaları Cumhuriyetin yararlarının görülmesi, on yılda geline refah seviyesinin halka anlatılması, Cumhuriyet rejiminin benimsenmesi ve gelecek nesillere aktarılması bakımından oldukça önemliydi. Hükümet, Cumhuriyetin ilanının onuncu yıldönümü olan 29 Ekim 1933 tarihinin tüm ülkede o güne kadar benzeri görülmeyen bir şekilde kutlanması için harekete geçti. Kutlamaların ne şekilde olacağı hükümet tarafından belirlendi ve tören programı en ince detayına kadar Türkiye'nin her yerine gönderildi.

Edirne kutlama hazırlıklarının yoğun bir şekilde yapıldığı şehirlerden biriydi. Edirne'de Vali'nin başkanlığı altında oluşturulan komisyonun çok yoğun çalıştığı görülmektedir. Şehir büyük itina ile süslenmiştir. Edirne Halkevi idare heyetleri, CHF, öğretmenler, öğrenciler hazırlıklar sürecinde aktif rol oynamışlardır. Edirne halkı bayram kutlamalarına büyük ilgi göstermiştir. Tören günü geldiğinde on binlerce Edirneli törenlere iştirak ederek Cumhuriyetin onuncu yıldönümü o güne kadar görülmeyen bir şekilde büyük sevinç ve coşku ile üç gün üç gece kutlamışlardır.

⁶³ “Onuncu Yıl Marşı”, **Edirne Postası**, 29 Ekim 1933, s.3.

⁶⁴ “Onuncu Yıl Marşı”, **Edirne Postası**, 29 Ekim 1933, s. 5.

KAYNAKÇA**Arşivler****BCA Arşivi**⁶⁵**Sürelî Yayınlar**Gazeteler⁶⁶**Edirne Postası****Millî Gazete**

Dergiler

Altı Ok**Araştırma Eserler ve Makaleler**

Çanak, Erdem, “Adana’da Cumhuriyetin Onuncu Yılı Kutlamaları”, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/001-Erdem-Canak.pdf>, ss. 199-239.

Çıkla, Selçuk, “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar”, **Turkish Studies**, C 1, 2016, ss. 45-67.

Doğaner, Yasemin, Cumhuriyet’in Onuncu Yılı Kutlamaları, http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/cumhuriyet_toren.pdf, ss. 1-19.

Sönmez, Cahide Sınmaz, “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/793/10164.pdf>, ss.89-101.

⁶⁵ Arşiv belgelerinin numaraları metin içerisinde dipnotta verilmiştir.

⁶⁶ Gazete tarih ve sayfa numaraları metin içerisinde dipnotta verilmiştir.

**TÜRKİYE’DE MODERN ZİRAATIN MİMARLARINDAN
ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU VE ZİRAAT VEKÂLETİ
DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ (1942-1946)**

Nurullah KIRKPINAR*

ÖZET

1923’de kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin modern ziraat hayatında çok önemli başarılarını gerçekleştiren ve ziraat altyapısının modernleşmesini sağlayarak Türkiye Cumhuriyeti’ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak ülküsüyle hareket eden devlet adamlarından biri hiç şüphesiz Şevket Raşit Hatipoğlu’dur. Şevket Raşit Hatipoğlu, bilim insanı, siyasetçi kimliği ve bürokratik simasıyla, Türkiye’nin modern tarım inşasında önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Sırasıyla Bursa Ziraat Mektebi, Berlin Yüksek Ziraat Okulu ve Leipzig Üniversitesi’nde eğitim hayatını devam ettiren Hatipoğlu, 1942-1946 yılları arasında da Ziraat Vekili olarak görev yaptı.

Şevket Raşit Hatipoğlu Ziraat Vekâleti sürecinde, özellikle de Türkiye’de tek parti dönemindeki toprak reformu atılımının ve tartışmalarının gündeme getirildiği 1945 yılı içerisinde; alınan kararlar ve uygulamalar neticesinde yoğun eleştiriye maruz kalmıştır. Bu da onun Ziraat Vekâleti döneminde ziraat sahada yapmış olduğu gelişmeleri gölgede bırakmıştır. Halbuki Hatipoğlu, Ziraat Vekâleti döneminde Türk ziraat sahasında adeta bir fikir hareketinin başlangıcını ve ilerlemesinin yolunu açmış; Türkiye tarımını modernleştirme çabalarının yanı sıra, durgunluk dönemine girmiş olan çaycılık çalışmalarının yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Henüz 1935-1936 yılları arasında Atatürk döneminin Ziraat Vekili olan Reşat Muhlis Erkmen’le birlikte

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, kirkpinar25@gmail.com.

Rize’de bir tetkik gezisine katılmıştır. Bu gezi esnasında topladığı bilgileri daha sonra geliştirerek, Rize köylüsüne ithaf ettiği “Türkiye’de Çay İktisadiyatı” adlı eserini kaleme almıştır. Hazırlanan bu kapsamlı eser, 1936’da Ziraat Vekâleti’ne sunulurken, çaycılık çalışmalarının yeniden ele alınmasını sağlamış ve 1938’den itibaren Türk çayı Rize yöresinde başarıyla üretilmeye başlanmıştır. Çalışmasını bilimsel ve kanıtsal bilgilere dayandırmakla yetinmeyen Hatipoğlu, Ziraat Vekâleti görevinde ve Hükümet nezdinde de ısrarlı çalışmalar yürüterek, çay işinin yeniden ele alınmasında başrolü oynamıştır.

Bu çalışmada; Şevket Raşit Hatipoğlu’nun kısa bir biyografisine yer verildikten sonra Ziraat Vekâleti dönemindeki (1942-1946) faaliyetleri ele alınacaktır. Dahası Hatipoğlu’nun Türkiye tarımına nasıl baktığı ve neler önerdiği soruları üzerinden yaklaşılarak; tarım politikalarıyla ilgili görüş, eleştiri ve önerileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca küçük üreticiliğin korunması, tarım tekniklerinin geliştirilmesi ve ihracata yönelik üretim yapılmasına yönelik hususlarda ne gibi plân hedefleri belirlediği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şevket Raşit Hatipoğlu, Ziraat Vekâleti, Türk Tarımı, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Devlet Üretim Çiftlikleri.

**ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU, ONE OF THE ARCHITECTS OF
MODERN AGRICULTURE IN TURKEY AND HIS ACTIVITIES
DURING THE PERIOD OF THE MINISTRY OF AGRICULTURE
(1942-1946)**

ABSTRACT

There is no doubt that Şevket Raşit Hatipoğlu is one of the statesmen who realized the very important achievements of the young Republic of Turkey, founded in 1923, in the modern agricultural life and acted with the intention of bringing the Republic of Turkey to the level of modern civilizations by providing the modernization of the agricultural infrastructure. Şevket Raşit Hatipoğlu, scientist, politician and bureaucratic personality, constitutes an important turning point in modern agricultural construction in Turkey. Hatipoğlu continued his education at Bursa Agricultural School, Berlin higher Agricultural School and Leipzig University respectively, and served as acting agricultural Deputy between 1942-1946.

Şevket Rasit Hatipoglu was subjected to intense criticism in terms of the decisions and practices taken during the Ministry of Agriculture process, especially in the year 1945, in which the only party-period soil reform initiative and discussions were brought to the agenda. This has left behind the developments in the agricultural field during the period of the Ministry of Agriculture. However, Hatipoglu, during the period of the Ministry of Agriculture in the Turkish agricultural field almost the beginning of an idea movement and paved the way for its progress; In addition to the efforts to modernize the Agriculture of Turkey, it has ensured the re-evaluation of the tea plant-growing activities that have entered the period of recession. Yet between 1935 and 1936, he took part in a research trip in Rize with Muhlis Erkmen, Minister of Agriculture during the Ataturk period. During this trip, he developed the information he collected later and wrote his "tea economy in Turkey" which he dedicated to Rize village. This comprehensive work was presented to the Ministry of Agriculture in 1936 and

re-examined tea works and started to be produced successfully in Rize region of Turkish tea since 1938. Hatipoglu, who was not satisfied with his work based on scientific and evidence knowledge, has played the role of the Ministry of Agriculture and the government in reworking the tea business.

In this study, activities of Şevket Rasit Hatipoğlu during the agricultural power of Attorney period [1942-1946] will be discussed. Moreover, the question of how Hatipoglu looks at Turkey and what he proposes is going to be approached and the opinions, criticisms and suggestions about the agricultural policies will be put forward. In addition, it will focus on what plan targets are set for the protection of small producers, development of agricultural techniques and export-oriented production.

Keywords: Şevket Rasit Hatipoğlu, Ministry of Agricultural, Turkish Agriculture, Agricultural Equipment Institution of Turkey, Law on Grounding Farmers, State Producing Farms.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında tarımın durumu iç açıcı değildi. Bunun temel nedenlerinden birisini de devletin uzun süre savaşmak zorunda kalması oluşturuyordu. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türk milletinin Birinci Dünya Savaşı ve akabinde gerçekleşen Millî Mücadele döneminden en büyük kayıpla çıktığı sektörlerin başında tarım ve hayvancılık gelmekteydi. Tarım ve hayvancılık sektöründe ortaya çıkan büyük kayıplar ve bunun meydana getirdiği sıkıntılar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden başlıca meselelerdendi. Bu sebeple Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanmada karşılaşılan zorluklar, yeni kurulan Türkiye Devleti'nin barışa yönelirken yeni bir yapılanmayla birlikte ekonomiyi güçlendirmenin ön plâna alınmasını gerekli kılmıştı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar ziraat, İmparatorluk ekonomisinin bel kemiğini oluşturuyordu ve 1920'lerin Anadolu'sunda tarım/doğal ekonomi (yarı feodal ve ataerkil) denilebilecek yapıdaydı ve üretim ilişkilerinin niteliği büyük ölçüde Osmanlı döneminden devralınan miras üzerine kurguluydu. Özetle Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım ve hayvancılığın temel niteliği büyük ölçüde Osmanlı döneminden devralınan miras tarafından belirlenmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin, devlet ekonomik olduğu kadar sayısız harpte yükü Türk köylüsü ve çiftçisi taşımıştı. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde, Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için canla başla mücadele eden Cumhuriyet'in kalkınma öncüleri, XX. yüzyıl gerçeğinde tarım ve hayvancılığın temel niteliğini ve ağırlığını doğru değerlendirmeli ve buna uygun bir yol haritası belirlemeliydi. Nitekim Atatürk'te Türk milletinin temelini köylü ve çiftçiler olduğunu, dolayısıyla Türk devletinin gerçek ve yegâne sahibinin üreten köylü olması gerektiğini ısrarla vurgulamıştı. Çünkü üreten köylü, Türk toplumunun “üremsel” taşıyıcılarıydı.

Tam bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olmadan gerçekleşemeyeceğinin bilincinde olan Atatürk liderliğindeki öncü kadro, Türk mil-

letin geri kalmışlığının ancak eğitim ve üretim paradigmasıyla giderilebileceğini düşünmekteydi. Bu bağlamda ele alınacak Cumhuriyet rejiminin ana doktrini olan “kalkınma”, Atatürk rehberliğindeki Türkiye için her şeyden önce “modern” yani, o günün dünyasının ölçülerine ve kurumsallaşmalarına yatkın bir zemine oturmalıydı. Böylece Atatürk dinamizmiyle buluşan genç Cumhuriyet; eğitimle birlikte kalkınma yollarını araştırma, bulma ve uygulama yönünde adımlar atacaktı. Bu minvalde Cumhuriyet’in ilk yıllarında hükümetler ve yeni kurulan Türkiye Devleti’nin yapılanması sürecinde ona rehberlik eden çeşitli aydın ve bürokratlar her alanda olduğu gibi tarımsal kalkınma alanında da Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne yeni bir kalkınma reçetesi hazırladılar. Bu reçete içinde tarımsal üretimin artırılması için özellikle vergi, kredi, toprak mülkiyeti, makineli tarımın teşviki ve tarımsal eğitim konularında tedbirler alınması gerekliliği vurgulanıyordu. Modern Türkiye Cumhuriyeti’nin tarımsal kalkınma öncüleri arasında yer alan Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu, gerek Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerekse Tarım Bakanlığı [1942-1946] döneminde zirai altyapının modernleştirilmesi noktasında çok önemli roller üstlenmiştir. Siyasetçi kimliğinin yanı sıra aynı zamanda bir bilim insanı ve yazar olan Şevket Raşit Hatipoğlu’nun tüm siyasi faaliyetlerini, fikirlerini ve bilimsel çalışmalarını, derinlemesine incelemek ele aldığımız bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, onun, daha çok Ziraat Vekâleti döneminde Türkiye’nin modern tarım inşasında önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiği dönem olan 1942-1946 yıllarını inceleyeceğiz.

I. Hayatı ve Eserleri

Cumhuriyet döneminin en önemli siması ve Türk milliyetçiliğinin abide şahsiyetlerinden biri olan Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu¹, 1898 yılında, İzmir’in Menemen ilçesine bağlı Helvacı köyünde

¹ Şevket Raşit Hatipoğlu’nun adı bazı inceleme eserlerinde Mustafa Şevket Raşit Hatipoğlu olarak geçmektedir. Ayrıca bkz. **TBMM Arşivi**, “TBMM Albümü 1920-2010: [1920-1950]”, C I., Nu I., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 490.

doğdu. Babasının adı Raşit, annesinin adı Emine'dir. Hatipoğlu ilköğrenimini kendi köyünde, ortaöğrenimini de Menemen ve Kırkağaç'ta tamamlamıştır. Daha sonra Bursa'nın köklü eğitim kurumlarından olan Bursa Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi'nde okumaya hak kazanmış ve bu okuldan 1916 yılında mezun olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda askerlik görevi nedeniyle orduya yedek subay olarak katıldı. Sina Cephesi'ndeki muharebelerde esir düşüp, Kuveysna ve İskenderiye'de, iki yıl esir kaldıktan sonra 1920'de Türkiye'ye döndü. Şevket Raşit Hatipoğlu'nun, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı zorluklar ve sıkıntılar, onun eğitim hayatını kısmî kesintiye uğratsa da, o eğitimini sürdürmek için büyük çaba harcadı ve ilerleyen yıllarda İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi-î Âlisi'ne kayıt oldu. 1920 senesinde girdiği Halkalı Ziraat Mektebi-î Âlisi'nden 1923 senesinde genç, dinamik ve idealist bir Ziraat Mühendisi olarak mezun oldu².

Aynı yıl İzmir Mıntıka [Bölge] Ziraat Mektebi'nde iktisat ve ziraî iktisat öğretmenliğine başladı. İki yıl bu okulda görev yaptıktan sonra 1925 yılında Avrupa'da eğitim almak üzere açılmış olan müsabakalara katıldı ve sınavda başarılı olarak yurt dışında ihtisas yapma hakkı kazandı. Ardından hükümet tarafından Avrupa'nın en seçkin üniversitelerinde, devlet bursu alarak okuma hakkı elde etti. İlk olarak 1925-1926 yılında iktisat ve ziraî iktisat tahsili için Paris'teki Institut National Agronomique [Milli Agronomi Enstitüsü]'ne, 1 yıl sonra da yani 1926-1927 döneminde hükümet tarafından alınan kararla Berlin'de Landwirtschaftliche Ekonomische Hochschule [Yüksek Ziraat Ekonomi Enstitüsü]'ne devam etti ve bu okullardan mezun oldu. Fransızca ve Almanca'yı iyi derecede bilen Şevket Raşit Hatipoğlu, 1928-1932 yılları arasında Leipzig Üniversitesi'ndeki öğrenimini de tamamladı³.

² TBMM Arşivi, TBMM Hâl Tercümesi, Sicil No: 317.

³ TBMM Arşivi, TBMM Hâl Tercümesi, Sicil No: 317.

Yurt dışında eğitim ve doktora çalışmasını tamamladıktan sonra, 1932 yılında yurda döndü ve Ankara'da açılan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde, İktisadiyat Enstitüsü Şefliği'ne atandı. Bir taraftan bu kurumda çalışırken, diğer taraftan da bilimsel çalışmalarını sürdürdü ve doçentlik sınavını vererek Tedris İcazeti [öğretim üyeliği unvanını] aldı. Daha sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde, iktisat, ziraat iktisadiyat, ziraat politikası derslerini vermek üzere enstitüde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1936 yılında, buradaki akademisyenliği devam ederken, Siyasi İlimler Fakültesi'nde de iktisat ve ziraat iktisat alanında dersler vermeye başladı⁴. Her iki fakülte'deki öğretim üyeliği görevi, 1942 yılına kadar sürdü. Hatipoğlu, bu görevlerini yürütürken, 1938 yılında Başbakanlık Yüksek Murakabe Heyeti Azalığı'na tayin edildi. Üniversite hocalığının yanında bahsi geçen üyelik görevini de sürdürdü⁵.

Şevket Raşit Hatipoğlu, ilim adamlığı ve aydın kimliğinin yanı sıra Türk siyasetinde siyasetçi ve bürokrat kişiliğiyle renkli bir simaya sahiptir. Siyasi hayatına 1940 yılında yapılan ara seçimlerde başlayan Hatipoğlu, Cumhuriyet Halk Partisi Afyonkarahisar Milletvekili olarak VI. yasama döneminde milletvekili olarak görevine başlamıştır⁶. Cumhuriyet Halk Partisi'nde siyasi hayatına devam eden Hatipoğlu, VII. [1943-1946], VIII. [1946-1950] ve I. [XII.]-[1961-1965] yasama dönemlerinde Manisa milletvekili - Kurucu Meclis Manisa İl Temsilcisi [06.01.1961-15.10.1961] olarak parlamentoda görev yapmıştır. Türk milletinin, İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik açıdan olumsuz et-

⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]**, Fon No: 30-18-1-2- Kutu No: 95- Dosya No: 56- Sıra No: 18, 30.06.1941.; Celal Er, "Büyük İdealist, Abide Şahsiyet Şevket Raşit Hatipoğlu!...", **Türk Yurdu**, Y 100, S 281, Ocak 2011, s. 162.

⁵ **TBMM Arşivi**, TBMM Hâl Tercümesi, **Sicil No:** 317.; "Yeni Ticaret ve Ziraat Vekillerimiz: Dr. Behçet Uz ve Şevket Raşit Hatiboğlu", **İktisadi Yürüyüş**, Y 3, C 6, S 63, 17 Temmuz 1942.

⁶ **BCA**, Fon No: 490-1-0-0- Kutu No: 384- Dosya No: 1626- Sıra No: 5, 19.11.1941.

kilerini gördüğü [1942–1946] XIII. XIV. ve XV. yasama dönemlerinde Ziraat Vekilliği⁷, 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi'nden sonra da [1962–1963] İsmet İnönü'nün başbakanlığında, Cumhuriyet Halk Partisi-Yeni Türkiye Partisi-Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi birleşimiyle kurulan İkinci Koalisyon Hükümeti'nde Milli Eğitim Bakanı olarak görev almış, yeniden aktif politikaya dönmüştür⁸.

Siyasi portresinin yanı sıra Şevket Raşit Hatipoğlu, Dönüm Dergisi'nde Umum Neşriyat Müdürlüğü⁹, İktisadi Yürüyüş, Millet, Ülkü, Türk Yurdu¹⁰, Bizim Türkiye, Ölçü dergileri ile Ziraat, Ulus ve Sabah Postası gazetelerinde de çeşitli dönemlerde yazarlık yaptı¹¹. Türk Ticaret Bankası İdare Meclisi üyeliği de yapan Şevket Raşit Hatipoğlu 12 Kasım 1973 tarihinde vefat etti¹².

⁷ **TBMM Arşivi**, “TBMM Albümü 1920-2010: [1950-1980]”, C II., Nu I., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 812.; **TBMM Arşivi**, TBMM Hâl Tercümesi, **Sicil No:** 317.

⁸ Nurullah Kırkpınar, **27 Mayıs Askerî Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi (1961-1965)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015, s. 220.

⁹ Bazı araştırma eserlerinde Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Dönüm Dergisi sahibi olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ömer Karakaş, “Manisa Milletvekillerinden Şevket Raşit Hatipoğlu (1898-1973)”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi** (Beşeri Bilimler Sayısı), C 12, S 3, Manisa, Eylül 2014, s. 124.; Ancak incelemelerimiz sonucunda Dönüm Dergisi sahibinin Dr. Suat Tahsin Tekeli, Umum Neşriyat Müdürü'nün de Şevket Raşit Hatipoğlu olduğu tespit edilmiştir., Ayrıca Bkz. **Dönüm**, S 12, Y 1, Haziran 1933, s. 40; H. Cevahir Kayam, “Bir 'Dönüm' Politika”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 8, 2005, s. 61.

¹⁰ 1950-1960 yılları arasında parlamentoda görevi olmayan Hatipoğlu, bu dönemde sivil toplum kuruluşlarında mesai vermiş ve özellikle münevver bir Türk milliyetçisi olarak Türk Ocaklarının yayın organı Türk Yurdu Dergisinin efsanevi “**Çubuklu**” sayılarında ülke meselelerini yakından ilgilendiren tarım konularında (**Ziraat, Veteriner-Hayvancılık ve Ormancılık**) önemli makaleler yazmıştır, Bkz. Er, a.g.m., ss. 161-162.

¹¹ **TBMM Arşivi**, “TBMM Albümü 1920-2010: [1950-1980]”, C II., Nu I., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 812.

¹² **Milliyet**, 13 Kasım 1973; TBMM Arşivinde yer alan milletvekilleri biyografi bölümünde Şevket Raşit Hatipoğlu'nun ölüm tarihi 11 Kasım 1973 olarak verilmektedir, Bkz. **TBMM Arşivi**, TBMM Albümü 1920-2010: [1950-1980], C II., No I., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 812.

Şevket Raşit Hatipoğlu, yakın dönem Türk tarihi içerisinde gerek Türk politik hayatı içindeki renkli kişiliğiyle, gerekse siyasi geçmişi öncesinde ziraatla ilgili akademik yaşamı ve çalışmaları ile Türk tarihinde mümtaz bir yere ve kişiliğe sahiptir. Eğitim sürecinde Türk tarımını geliştirmeye ve modernleştirmeye yönelik birikimini, Türkiye’de ziraat ve ziraatın gelişmesi gibi konular üzerine yoğunlaştırmış olması; Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu’na bir taraftan bu alanlarda bilimsel çalışmalar yapmasına zemin hazırlarken diğer taraftan da bu alanda öğrenmiş olduğu teorik bilgilerini Ziraat Vekâleti döneminde uygulama fırsatı vermiştir. Hatipoğlu akademik hayatı ve çalışmalarının yanı sıra çeşitli gazetelerde, dergilerde ziraat konularına dair makaleler kaleme almış, eserlerinde, Türkiye ziraatına ait temel meseleleri, bilimsel bakış açısıyla incelemiş ve bu hususlardaki görüşlerini sık sık Türk kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu bağlamda on yıllık [1932–1940] akademik hayatı esnasında bir taraftan öğrenci yetiştiren ve dersler veren Şevket Raşit Hatipoğlu, diğer taraftan da kitaplar yazmayı ve eserler vermeyi başarmış ve ülkenin önemli tarımsal konularına eğilerek sayısız araştırmalar ve yayınlar yapmıştır.

Hatipoğlu’nun bu doğrultuda üniversiteye intisap ettikten sonra verdiği ilk eseri 1932 yılında yayınlanan “Türkiye Ekonomisinin Temeli Ziraat” başlıklı kitabıdır. Daha sonraki eseri ise, 1936 yılında yayınlanan “Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı” isimli eseridir. Eser Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır. İki ayrı kitapçık olarak çıkarılan ve tek nüshada basılan eserin yarısı Türkçe diğer yarısı ise Almanca olarak kaleme alınmıştır. 1936 yılında yayınlanan eserde, ağırlıklı olarak ziraatın ve ziraat ürünlerinin Türkiye dış ticaretindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. 1924-1934 yılları arasındaki genel Türkiye ziraatına ait veriler ortaya konulduktan sonra Türkiye ziraatı; ziraat mahsulleri, tarla ziraatı mahsulleri, bahçe ziraatı

mahsulleri şeklinde kategorize edilmiş, bunların her birinin genel ziraat mahsulleri içindeki yeri ve dış ticaretteki ihracat payları araştırılmıştır.¹³

Hatipoğlu'nun bir başka eseri de 1936 yılında "Anadolu Köylüsüne İthafen" ibaresiyle kaleme aldığı, "Türkiye'de Zirai Buhran" adlı eserdir. Eserde, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de genel bir iktisadî buhran yaşandığını belirtmiş ve uzun zamandan beri Türkiye'de yaşanan ekonomik buhranın temel kaynağının ziraî buhran olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca eserde, tarımsal ve sanayi ürünlerin üretim miktarları, üretim masrafları, ödenecek vergiler, ürünlerin piyasa değerleri, iç ve dış pazarlardaki ihracat rakamları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ekonominin buhranlı yılları olan 1930 ve sonrasındaki gelişmeler, istatistiklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Tarımda makineleşememenin ve sermaye azlığının Türkiye tarımına nasıl olumsuz etkileri olduğu üzerinde durmuş; 1929 Dünya Ekonomik Buhranının, Türkiye'de öteden beri var olan sorunları iyice derinleştirdiği tespitinde bulunmuştur. Kısaca eserin genel mahiyetinde ziraî buhranın Türkiye'deki etkileri üzerinde durmuş ve Türk tarımında yaşanan buhranın etkisiyle Türk çiftçisinin buhran karşısında alması gereken tedbirler sıralanmıştır¹⁴.

Şevket Raşit Hatipoğlu'nun bir diğer önemli eseri "Rize Köylüsüne İthafen" ibaresiyle kaleme aldığı "Türkiye'de Çay İktisadiyatı" adlı eseridir. Eserde Türkiye'deki çay işinin tarihçesine değinilerek, çay üretim alanları, çayın yetiştirilebileceği coğrafi şartlar, üretilen çayın nasıl ithal edilebileceği ve Türkiye'deki çay politikasında uygulanan teknik meselelerin neler olduğu ayrıntılı bir biçimde ifade edilmiştir. Hatipoğlu bu eseriyle Türkiye'de durgunluk dönemine girmiş olan çaycılık çalışmalarının yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Bu bağ-

¹³ Şevket Raşit Hatipoğlu, **Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı**, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., S 46, Ankara 1936, ss. 5-19.

¹⁴ Şevket Raşit Hatipoğlu, **Türkiye'de Zirai Buhran**, 1. Baskı, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., S 39, Ankara 1936, ss. 2-4, ss. 115-116.

lamda Türk çaycılığı bugünkü manâda var oluşunu Şevket Raşit Hatipoğlu'na borçludur denilebilir¹⁵. Çünkü 1935-1936 yılları arasında Atatürk döneminde Ziraat Vekili olan Reşat Muhlis Erkmen'le birlikte Rize'de bir tetkik gezisine katılmıştı. Bu gezi esnasında topladığı bilgileri daha sonra geliştirerek, 1936'da Ziraat Vekâleti'ne sunmuş ve çaycılık çalışmalarının yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Özetle Şevket Raşit Hatipoğlu'nun çalışmalarıyla ivme kazanan çay ile ilgili çalışmalar sayesinde 1938'den itibaren Türk çayı Rize yöresinde başarıyla üretilmeye başlanmıştır¹⁶.

Şevket Raşit Hatipoğlu'nun bir başka eseri de “Ziraat Âleminden Vâkıalar ve Düşünceler” adlı eseridir. Eserin ihtiva ettiği konular 1932 yılından itibaren çıkarılmaya başlanan Dönüm Dergisi'nde 1932-1935 yılları arasında kaleme aldığı makalelerin, bir araya getirilmesi ile hazırlanmıştır. Eserde, ziraat âleminin muhtelif sebeplerle aktüel olan ve ilk başta göze çarpan bariz meseleleri ele alınmaktadır. Bunlar kısaca; ziraat müesseseleri, ziraatta teşkilat meselesi, maarif meselesi, ziraattaki tetkik raporları, ziraatçı ve iş ahlakı gibi konulardır. Eserde, Türkiye ziraatına ait meselelerin çözüm yolları ya da çarelerinden ziyade, Türkiye'nin o günkü ziraî vaziyeti hakkında durum tespiti yapılmış ve bu meselelerin ilham ettiği düşünceler, ortaya konulmuştur¹⁷.

Şevket Raşit Hatipoğlu'nun yaptığı çalışmalardan birisi de Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörü ve İktisadiyat Enstitüsü Direktörü Prof. Dr.

¹⁵ Ziraat Vekâleti tarafından Türkiye'de çayın yerleşmesi ve yetiştirilmesi için hazırlanan ve 1938 Ziraat Kongresi'nde sunulan “Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu ve Beş Senelik Program” başlıklı eser içerik olarak büyük oranda Şevket Raşit Hatipoğlu tarafından 1936 yılında kaleme alınan ve Ziraat Vekâletine teslim edilmiş olan bu eserden yararlanılarak hazırlanmıştır, Ayrıca Bkz. **1938 Ziraat Kongresi**, “Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu ve Beş Senelik Program”, T.C Ziraat Vekâleti Yay., Ankara 1938, s. 107.; Ali Rıza Saklı, “Cumhuriyet'le Yaşıt Bir Ürün: Rize Çayının Tarihçesi”, **Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950)**, 1. Baskı, Edit: Zehra Aslan-Mustafa Arıkan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yay., Ankara 2018, ss. 276-277.

¹⁶ Şevket Raşit Hatipoğlu, **Türkiye'de Çay İktisadiyatı**, Ziraat Vekâleti Yay., Ankara 1939, ss. 5-9.

¹⁷ Şevket Raşit Hatipoğlu, **Ziraat Âleminden Vâkıalar ve Düşünceler**, Dönüm Neşriyat Yay., Ankara 1939, ss. 1-3.

Friedrich Falke tarafından yazılan eserin çevirisidir. “Köylünün Mahiyeti ve Türkiye’de Köylü İktisatlarının Teşkiline Ait Temel Hatlar” adıyla Türkçeye çevrilen eser, Yüksek Ziraat Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır¹⁸.

Şevket Raşit Hatipoğlu tarafından kaleme alınan başka bir eserde 1937 yılında yazılan, “Türkiye Ziraatında Hububatın Yeri ve Ehemmiyeti” adlı çalışmadır. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü yayımları arasında çıkan eserde, Türkiye’deki hububatın kullanım alanları hakkında genel bilgiler verildikten sonra, hububatın 1926-1934 yılları arasındaki durumu, istatistiksel veriler kullanılarak, tahlil edilmiştir¹⁹.

1950 ile 1960 yılları arasındaki 10 yıllık, [Demokrat Parti’nin tek başına iktidarda olduğu] dönemde aktif politikada yer almayan ve parlamentonun dışında kalan Hatipoğlu’nun son eseri de 1965 yılında hazırlanmış olduğu “Ormancılıktan Vâkıalar ve Düşünceler” başlıklı kitabıdır²⁰.

Şevket Raşit Hatipoğlu’nun eserleri konusunda üzerinde durulması gereken önemli bir eser de 1932-1940 yılları arasında çıkan ve süreli yayın niteliği taşıyan “Dönüm Dergisi”dir. Derginin sahibi Dr. Suat Tahsin [Tekeli], Umum Neşriyat Müdürü de Şevket Raşit Hatipoğlu’dur. Yayın hayatına Ankara’da 1932 yılında başlayan dergi toplam 56 sayı yayınlanmıştır. 1936 yılına kadar yayınlanmış olan dergi, bu süreden sonra 1939’a kadar yayın hayatına ara vermiş ve ikinci kez Ekim 1940’a kadar tekrar yayınlanmıştır²¹. Hatipoğlu’nun öncülü-

¹⁸ Şevket Raşit Hatipoğlu (Çev.), **Köylünün Mahiyeti ve Türkiye’de Köylü İktisatlarının Teşkiline Ait Temel Hatlar**, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., Ankara 1937, s. 2.

¹⁹ Şevket Raşit Hatipoğlu, **Türkiye Ziraatında Hububatın Yeri ve Ehemmiyeti**, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., Ankara 1937, ss. 6-10.

²⁰ Şevket Raşit Hatipoğlu, **Ormancılıktan Vâkıalar ve Düşünceler**, Doğu Matbaacılık, Ankara 1965.; Er, a.g.m., s. 162.

²¹ Dönüm dergisinin izlemiş olduğu yayın politikası için ayrıca Bkz. Kayam, a.g.m., s. 61.

ğünde büyük bir çaba ve emekle çıkan Dönüm dergisi, “tarımsal politikayı yönlendirmek amacıyla”²² çıkmış ve “ziraatın uzun bir devre ilme kapalı” olduğu gerekçesiyle ziraatta “memleket ilimciliğini”²³ tanımlamak üzere yayın politikasını yürüteceğini açıklamıştır²⁴. Dönüm dergisiyle Türkiye ziraat yapısında adeta bir fikir hareketi başlatan Şevket Raşit Hatipoğlu’na göre, Türkiye’de iklim ve toprak koşulları çeşitli tarımsal üretime olanak vermesine karşın, Türkiye’deki tarım tek yönlü gelişmiştir ve çiftçilerin teknik ve bilgi birikimi yetersiz olduğu için tarımsal yapı gelişmemiştir. Türkiye tarımındaki bu tek yönlülük sadece belirli tarım alanlarının ve ürünlerinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla yıllarca aynı tarlada aynı ürün yetiştirilmekte ve bu yüzden de verim alınamamaktadır. Dolayısıyla tarımsal çeşitlilik ve tarımda bilgi, beceri ve ziraat eğitimi meselelerinin çözüme kavuşması gerekmektedir²⁵.

II. Şevket Raşit Hatipoğlu’nun Ziraat Vekâleti Dönemindeki Faaliyetleri (1942-1946)

Türkiye tarımındaki temel meseleleri gerek eğitimi sürecinde gerekse yazdığı eserlerle ortaya koyan Şevket Raşit Hatipoğlu, bir ilim, devlet adamı ve siyasetçi olarak değerlendirme imkanı bulmuş; 1942-1946 yılları arasında Ziraat Vekilliği döneminde de uygulamaya çalışmıştır. Hatipoğlu, Ziraat Vekâleti’ndeki görevine ilk olarak 9 Temmuz 1942 - 9 Mart 1943 tarihleri arasında kurulan I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti’nde başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Afyonkarahisar milletvekili ve 7. Hükümette Ziraat Vekili olarak Şükrü Saraçoğlu Hükümeti icra heyetinde²⁶ yer alan Hatipoğlu’nun bakanlık dönemindeki

²² İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: Modernleşme Çabaları”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Der: Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Yurt Yay., Ankara 1988, s. 39.

²³ Şevket Raşit, “Bizde Ziraat ve İlim”, **Dönüm**, C 3, 1932, ss. 1-5.

²⁴ **Dönüm**, “Dönüm”, C 1, No 1, 1932, s. 1.

²⁵ Şevket Raşit, “Çeşitli Ziraat”, **Ziraat Gazetesi**, C 5, Nu 8, Ağustos 1934, ss. 231-234.

²⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6., C. 27., Birleşim: 3., 3 Ağustos 1942., s. 4.; **Hükümetler ve Programları [1920-1960]**, C I., Nu 12., Yayına Haz. Nuran Dağlı-Belma Aktürk, TBMM Yay., Ankara 1988, s. 97.

ilk faaliyetlerinden biri Ziraat Vekâleti'nin temel sorunlarını belirlemek ve izlenecek tarım politikasının yolunu çizmek olmuştur. Hatipoğlu riyasetinde toplanan Ziraat Vekâleti'nin 1943 yılı bütçe görüşmelerinde aldığı kararlar 5 maddede şöyle sıralanmaktaydı²⁷:

- 1- Memleket içinde ziraî üretimi çeşitlendirmek,
- 2- Her çeşit üretimi arttırmak,
- 3- Ürünleri kalite bakımından yükseltmek,
- 4- Ürünlerin maliyetlerini düşürmek,
- 5- Bütün ziraat mahsullerinin korunmasını emniyet altına almak.

Hatipoğlu, Ziraat Vekâleti'nin teknik faaliyetlerinde uygulayacağı pratik politikasına ve takip edeceği değişmez siyasete böyle işaret ediyordu. Ardından da yürütülen ziraat politikasının ele alacağı işleri, kapsayıcı olması bakımından ikiye ayırmak lâzım geldiğine vurgu yapıyordu. Hatipoğlu'na göre Ziraat Vekâleti'nin ele alacağı işlerin başarılı olabilmesi için ilk olarak şunlar yapılmalıydı²⁸:

1- Hali hazırda ortaya çıkan şartların dayattığı hâdiseler dolayısıyla çıkan işleri başarmak.

2- Türkiye ziraatında teknik, ekonomik inkılâbı tamamlamak için ana davaları ihtiva edecek plânın esaslarını hazırlamak ve tatbika başlamak.

Hatipoğlu'na göre Türkiye ziraatının en temel özelliği “umumi ziraat” a dayanıyor olmasıydı. Bu husus, ziraatın sadece ekip biçmekten ibaret olması anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla bu algılama ziraatın diğer alanlarını ya görmeme ya da önemsememe sonucunu doğurmaktaydı. Oysa ziraat bir “kül” halinde ele alınmalıydı. Bununla bir-

²⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7., C. 2., Birleşim: 29., 27 Mayıs 1943., s. 292.

²⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7., C. 2., Birleşim: 29., 27 Mayıs 1943., s. 292.; Aslan Tufan Yazman, “Ziraat Vekilimiz Hatiboğlu'nun Fikirleri”, **İktisadi Yürüyüş**, Y 3, C 6, S 65, 16 Ağustos 1942, s. 8.

likte mevcut iktisadi ve tarımsal yapının çözümlenmesi sorunların belirlenmesinin ilk basamağıydı. Bu genel bakıştan sonra tarımsal yapıyı etkileyen ve geriliğin sürmesine neden olan sorunlar ve bunlarla ilgili çözümler belirlenmeli ve bunlarla ilgili uygulamalar gerçekleştirilmeliydi. Hatipoğlu'nun bakanlığı döneminde en dikkat çeken özellik, tarımın geliştirilmesi konusunda öne sürülen önerilerdir. Bunlar başlıca ulaşımın geriliği, ziraat bürokrasisinin durumu, zirâî sanatlara önem verilmemesi, makineleşmedeki çarpıklık, şeker sanayinin kuruluşundaki hatalar, tarımsal eğitim ve ziraatte ilim adamı yetiştirme meseleleriydi. Hatipoğlu'na göre ziraat bürokrasisinde kıymetlendirme yaşa, kıdeme, tahsile göre değil, iş'e yani uygulamaya göre olmalıydı. Hatipoğlu döneminde Türk tarımında öne çıkan temel konular bunlar olmuştur ve bu meselelerin her biri ayrı ayrı olarak ele alınmış ve çözümlenmeye çalışılmıştır²⁹.

Bu esaslar üzerinden hareket ederek göreve başlayan Prof. Şevket Raşit Hatipoğlu, dört yıllık Ziraat Vekâleti döneminde çok önemli hizmetlere imza atmıştır. Bu hizmetlerden birisi 19 Temmuz 1943 tarihinde 4481 sayılı yasayla kabul edilen "Ziraat Vekâleti Teşkilatının Nakil ve Teknik İşletme Vasıtaları ile Teçhizi Kanunu"dur³⁰. Hatipoğlu kanunun çıkarılmasını sağlayarak, teknik bir hizmet olarak tanımladığı tarım hizmetlerinin görülmesi için Ziraat Vekâleti teşkilatının teknik araçlar ve imkânlarla donatılmasını temin etmiştir. Vekâlet illerde yeniden teşkilatlanmış, ama hedef bu imkân darlığı sebebiyle ancak Ankara, Eskişehir ve Manisa illerinde gerçekleşebilmiştir. Bu illerde vekâlet teşkilatının çiftçinin ayağına gitmesini sağlayarak, belirlenen köylerde "Teknik Ziraat Öğretmeni Büroları" kurdurmuştur³¹. Ayrıca

²⁹ Şevket Raşit, "Türkiye'de Ziraatin Bünyesi", **Dönüm**, C 2, 1932, ss. 6-11; Şevket Raşit, "Vâkıalar ve Düşünceler: Makine Maşatlığı", **Dönüm**, C 5, 1932, ss. 28-30.; Şevket Raşit, "Ziraat ve Teknik", **Dönüm**, C 8, 1933, ss. 1-4; Şevket Raşit, "Vâkıalar ve Düşünceler: İlim Adamı-İdare Adamı", **Dönüm**, C 7, 1932, ss. 39-40; Şevket Raşit, "Vâkıalar ve Düşünceler: Ziraatte Kıymet Ölçüleri", **Dönüm**, C 4, 1932, ss. 31-32.

³⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7., C. 4., Birleşim: 50., 19 Temmuz 1943., s. 174.; **Kanun No: 4481, Kabul Tarihi:** 19 Temmuz 1943, **Resmi Gazete:** 24 Temmuz 1943, S. 5464.

³¹ <http://biriz.biz/cay/hatipoglu.htm> [Erişim Tarihi: 30.06.2019]

bu kanunla ziraat memurlarına işleri gereği binek hayvanı tedariki durumunda, ayda 50 lirayı geçmeyecek şekilde ücret ödeneceği kararlaştırılmıştır. Bu kişilerin merkezlerde inşa edilecek basit yapılarda parasız olarak iskân edilebilecekleri de kabul edilmiştir³².

Şevket Raşit Hatipoğlu, tarımda makineleşme konusunda da, bazı çalışmalarda bulunmuştur. Ziraat vekilliği görevinden önceki dönemde de bu konuyu kamuoyunda savunmuş ancak makineleşmenin, bir bütün olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Mazotun, çiftçinin satın alamayacağı kadar pahalı olması; tarım makineleri için yeterli yedek parçanın bulunmaması gibi durumlarda, ülkenin makineleşmesine dönüşeceğini ifade etmiştir³³. Makineleşme konusunda atılan en somut adım Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun kurulmasıdır. Hatipoğlu Meclis'te yaptığı konuşmada kanunu, sadece Ziraat Vekâleti'nin hazırladığı bir kanun olarak görmeyen doğru olmayacağını; kanunun Cumhuriyet hükümetinin son yıllarda fiilen ele aldığı en önemli davalardan biri olarak telakki edilmesi gerektiğini ifade etmiştir³⁴.

Milli Korunma Kanunu kapsamında 28 Ocak 1943 tarih ve 2/19373 sayılı "Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun Teşkiline Dair Kararname" ile 10 milyon lira sermayeli Türkiye Zirai Donatım Kurumu kurulma kararı alınarak 16 Mart 1943 tarihli koordinasyon kararı ile çalışmaya başlamıştır³⁵. 17 Mart 1943 tarihinde TBMM'de açıklanan II. Hükümet Programına göre, çiftçilerin her çeşit sorunlarını halletmek için tesis edilen Zirai Donatım Kurumu; tohum, ilaç, gübre, alet ve edevat gibi bütün ihtiyaçları köylüye temin edecekti. Bu amaçla Türkiye tarımının teknik üretim vasıtalarına olan ihtiyacını karşılamak üzere ve 3460 sayılı "Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından

³² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7., C. 4., Birleşim: 50., 19 Temmuz 1943., ss. 173-176.

³³ Kayam, a.g.m., s. 71.

³⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7., C. 11., Birleşim: 74., 19 Haziran 1944., s. 86.

³⁵ **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 101- Dosya No: 6- Sıra No: 19.; Aslan Tufan Yazman, "Türkiye Zirai Donatım Kurumu", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 135, Y 6, 7 Ağustos 1945, s. 12.

Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatı ile İdare ve Murakabeleri Hakkındaki Kanun” hükümlerine tabi ve Ziraat Vekâleti’ne bağlı bulunmak ve şahsi hükümleri vekâlete ait olmak üzere 26 Haziran 1944 tarih ve 4604 Sayılı Kanunla Türkiye Zirai Donatım Kurumu [TZDK] resmen tesis edilmiştir³⁶.

Atatürk Dönemi Cumhuriyet Hükümetleri daha Milli Mücadele’nin ilk yıllarından itibaren bir yandan ülke hayvancılığında büyük telefata neden olan bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele ederken, aynı zamanda hayvancılığı geliştirmek için ıslâh ve çoğaltma çalışmaları da yürütmüştü. Bu çalışmalardan biri olan Islâh-ı Hayvanat Kanunu³⁷içerisinde hayvan ıslâhı ve hayvan ırklarının iyileştirilmesine yönelik teşvik uygulamaları ve düzenlemeler yer almıştı. Bu düzenlemeye göre hara, inekhane, aygır depoları ve numune ağıllar kurulması, damızlık hayvanların muayene şekilleriyle tasdik ve tedavileri, yılda veya iki yılda bir illerde at yarışları ve sergiler düzenlenmesi, kurallara uygun olarak sağlıklı hayvan, safkan ve yarım kan damızlık yetiştirenlere ve bunlar için şecere ve sicil tutan hayvan sahiplerine nakdi mükâfat ve teşvik madalyası verilmesi, hayvan ıslah ve çoğaltım çalışmaları için gerekli finansmanın İktisat Vekâleti bütçesinden karşılanması, damızlık hayvan ihracının yasaklanması ve seferberlikte orduya alınmamasıyla ilgili hükümler yer almıştır. Bu bağlamda Atatürk döneminde hayvan ıslâh ve çoğaltılması çalışmaları kapsamında atılan en önemli adımlardan biri ülkede çiftlik, hara, ağıl ve

³⁶ **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 104- Dosya No: 8- Sıra No: 1.; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7., C. 11., Birleşim: 74., 19 Haziran 1944., s. 80.; **Kanun No**: 4604, **Kabul Tarihi**: 26 Haziran 1944, **Resmi Gazete**: 1 Temmuz 1944, S. 5745, ss. 653-656.;Türkiye Zirai Donatım Kurumu ve faaliyetleri için ayrıca Bkz. Nadir Yurtoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Ziraatte Makineleşme Sürecinde Türkiye Zirai Donatım Kurumunun (TZDK) Yeri Ve Önemi (1943-1960)”, **Tarih Okulu Dergisi**, Y 10, S XXIX, Mart 2017, ss. 283-291.

³⁷ **Kanun No**: 904, **Kabul Tarihi**: 7 Haziran 1926, **Resmi Gazete**: 29 Haziran 1926, S. 407.

inekhanelerin yaygınlaştırılması, mevcutların modernize edilip geliştirilmesini oluştuyordu³⁸. Bu bağlamda 15 Haziran 1927 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, damızlık hayvanların ıaşesi için gerekli hububatın yetiştirilmesi, yapay çayırlar oluşturulması, ormanlık mahallerin hazırlanması, inekhane ve ağıl inşası için, Çanakkale'de Milli Emeklak'a ait bir arazide, Beylik Bahçesi adıyla, 100 dönümlük arazi tahsis edilmiştir. 1930'a gelindiğinde hayvan ıslâhı ve inekhanelerle ilgili çalışmalar genişletilmiş, Macaristan'dan yabancı uzmanlar getirilmiş³⁹, aynı yıl, Erzurum ve İnanlı'da inekhaneler inşa edilmiştir. 1937-38 yıllarında bu çalışmaların ekonomik karşılıkları alınmaya başlamıştır⁴⁰.

Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Ziraat Vekilliği döneminde atılan önemli adımlardan bir diğeri de "İnekhanelere 2654 Sayılı Kanun Hükümlerine Göre Mütedavil Sermaye Verilmesi Hakkında Kanun" dur. 19 Temmuz 1943 tarihinde çıkarılan 2654 sayılı kanunla, inekhane inşa edecek hayvan üreticilerine, döner sermaye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kanunla, hayvan yetiştiriciliği işiyle ilgili müesseselerin, daha iktisadî bir şekilde çalışmaları ve bu müesseselerin, etkin bir şekilde işletilmeleri amaçlanmıştır. Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında Türk milleti uzun ve yorucu savaşlarla varlığının büyük bir kısmını kaybetmişti. Savaştan yeni çıkmış Anadolu insanının, bu dönemde hara ve inekhane türündeki kurumları hem açacak hem de işletecek sermayesi yoktu. Dolayısıyla Hatipoğlu öncülüğünde çıkarılan yasayla sığır yetiştirmek maksadıyla kurulmuş veya kurulacak olan inekhanelerin her birisi için, 50.000 liraya kadar döner sermaye verilmesi kararlaştırılmıştır⁴¹. Bunun yanı sıra çiftçi ve üreticilerin gerek yenilikleri yakından takip edebilmesi ve gerekse, onların yeni teknikleri bizatihi öğrenebilmesi için daha önceden Anadolu ve

³⁸ Mehmet Temel "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 24, Muğla, Bahar 2010, ss. 222-223.

³⁹ Melek Çolak-Levente Jávorka, **Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman: Oszkár Wellmann**, 1. Baskı, Çizgi Yay., İstanbul 2017, s. 57.

⁴⁰ Temel, a.g.m., ss. 227-231.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7., C. 4., Birleşim: 50., 19 Temmuz 1943., s. 162.

Trakya'nın değişik yerlerine kurulmuş olan Devlet Üretme Çiftliklerine ve haralara yenilerini eklemiş ve bütün Türkiye'yi dolaşarak, kurulacak işletmelerin yerlerini bizzat kendisi işaret etmiştir⁴².

İnsan hayatında ekonomik ve sosyal hayat yönünden büyük önem taşıyan tarım eğitimi, temel geçimini tarım üzerinden sağlayan Türk toplum hayatının her bakımdan gelişmesine ortam hazırlayan faktörlerin başında gelmektedir. Bu doğrultuda tarım sektörü içerisinde yer alan başlıca sorunların ortadan kaldırılarak belirlenen hedefler doğrultusunda ülke tarımının gelişmiş ülke tarımları düzeyine çıkarılması gerekmektedir. Bu da büyük oranda uygun tarımsal mekanizasyon araçlarının ve teknolojilerinin belirlenerek üreticilerin hizmetine sunulmasına bağlıdır. Bu amaçla, tarımda yaşanan hızlı ve köklü değişim ve gelişmelere paralel olarak sahadaki sorunların çözümüne yönelik elde edilen araştırma bulgu ve hizmetlerinin üreticilere ulaştırılarak bilgi ihtiyaçlarını karşılamak şarttır. Bu bağlamda etkin, verimli ve sürdürülebilir tarımın yolu; tarımsal eğitim, yayım ve danışmanlık hizmetlerinin yürütülmesiyle mümkün olur. Dolayısıyla bir memleketin tarımsal kalkınmasında tarım eğitim ve öğretiminin özel bir yeri vardır. Tarım örgüt ve kurumlarında görev yapan yöneticiler, uzmanlar, bilim adamları, bürokrat vs. ne kadar bilinçli, ehil ve hizmete karşı istekli ve gayretli olurlarsa; yeni tarım teknoloji ve bilgilerini çiftçiye götürüp benimsetmede de o denli başarılı olurlar.

İşte bu bilinçle yetişen ve hareket eden Ziraat Vekili Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu'nun tarıma ve tarımsal kalkınmaya bakışının temelinde "bilim" vardır. Bilim temelli olan bu anlayış, onun tarımsal kalkınma ve modernleşme yolundaki en önemli aracıdır. Cumhuriyet'in temel dinamiğinden kaynaklı olan bu "pozitivist bilim" anlayışı ona göre ziraat altyapısının modernleşmesinin ana aygıtı durumundadır. Bilime verilen önem, bu bağlamda Hatipoğlu'nun yaşamına yansımış ve onun yetişme biçimini yakından etkilemiştir. Bu etkileyiş, onun okul hayatına yansıdığı kadar çalışma hayatında da önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiş; bu minvalde Türkiye'de ilk defa, erkek ve kız

⁴² Er, a.g.m., s. 163.

köy çocuklarının, tarım ve ev ekonomisi alanında uygulamalı eğitim-leri onun zamanında mümkün olmuştur.

Bunun ilk somut adımı da 1943 yılında 4486 sayılı Kanun'la açılan "Teknik Ziraat ve Teknik Bahçıvanlık Okulları"⁴³ kanunun uygulanmaya başlamasıdır. Bu oluşumun temel amacı; ilkokul mezunu çiftçi çocuklarını 3 yıl süreyle tatbiki ve pratik bir tarım eğitim ve öğretimine tabi tutarak yetiştirmek ve mezun olanlara yeter miktarda arazi, ziraat alet ve makineleri ve işletme sermayesi temin ederek çevrelerinde önder üretici haline getirmektir⁴⁴. Hatipoğlu'nun Ziraat Vekilliği döneminde 4 Teknik Ziraat Okulu [Manisa-Beydere, Amasya-Gökhöyük, Aksaray-Koçaş ve Konya Sarayönü/Konuklar] ve 2 adet de [Tuzla-Çayırova ve Mersin-Alata] Teknik Bahçıvanlık Okulu olmak üzere toplam 6 adet Teknik Ziraat ve Bahçıvanlık Okulu kurulmuştur. Bu okullarda çiftçi çocukları, üç yıl uygulamaya dayalı eğitim görmüşlerdir⁴⁵. Bu okulu bitirenlerin devletten görev beklemeksizin, kendi tarlalarında önder çiftçi olarak hizmet etmeleri amaçlanmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda bu okullar, lise seviyesinde tarım meslek okullarına çevrilmiş ve amaçları değiştirilmiştir⁴⁶.

Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Ziraat Vekilliği döneminde yapılan önemli icraatlardan birisi ve belki de en önemlisi 4753 sayılı "Çiftçiyi

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7., C. 4., Birleşim: 50., 19 Temmuz 1943., s. 165.

⁴⁴ Mehmet Hemşinlioğlu, "Tarımsal Öğretim ve Eğitim Sorunları", **Türkiye Ziraat Mühendisliği II. Teknik Kongresi**-Bildiriler (8-11 Aralık 1970), Nu 6, Ankara s. 16.; Teknik Ziraat ve Bahçıvanlık Okulları için ayrıca Bkz. Ragıp Ziya Mağden, **Ziraî Öğretimde 110 Yıl**, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Güzel İstanbul Matbaası, S 22, Ankara 1959, ss. 105-106.

⁴⁵ Teknik Ziraat ve Teknik Bahçıvanlık Okulları Kanunu, **Kanun No:** 4486, **Kabul Tarihi:** 19 Temmuz 1943, **Resmi Gazete**, 24 Temmuz 1943, S 5464; Mağden, **a.g.e.**, s. 105.; **Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri** [Ziraat-Veteriner-Orman], Ziraat Vekâleti Tanıtıcı Neşriyat Serisi, B-4, Güven Matbaası, Ankara 1960, ss. 23-58; Şevket Raşit Hatipoğlu ile yapılan görüşmede, başlangıçta 45 Büyük Çiftlik ve bunların birer parçası olan Teknik Ziraat Okulu, 25 Küçük Çiftlik ve bunun da bir parçası olan 25 Teknik Bahçıvanlık Okulunun planlandığı ifade edilmiştir. Ancak müesseseler içerisinde gerçekleştirilebilen bunlar olmuştur, Bkz. Tekeli- İlkin, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁶ İ. Hakkı Sarıkaya, "Tarımda İz Birakanlar: Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu (1898-1973)", **Türktarım**, S 45, s. 32.

Topraklandırma Kanunu”dur. 1945’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne getirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu; her ne kadar Türkiye’deki topraksızlık sorununu çözmek amacıyla hazırlanmış bir kanun olsa da, kanun görüşmelerinde ortaya çıkan muhalefet, Türk siyasetinde yeni bir yol haritasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda kanun gerek bulunduğu dönem itibarıyla gerekse ileriki dönemlerde Türk siyasal yaşamındaki yeriyile yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Türkiye tarımsal yapısı açısından büyük önem taşıyan bu mesele Cumhuriyet tarihinin en esaslı meselelerinden birini teşkil etmektedir. Öyle ki, 1930 ortalarında başlayıp 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile doruk noktasına ulaşan Toprak Reformu düşüncesi gerek Türk siyasetinin önemli simaları gerekse Ziraat Vekâleti temsilcileri açısından her zaman ulusal bir ülkü olarak ülke gündemindeki yerini almıştır.

11 Haziran 1945 tarihinde çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve toprak reformu yapılana kadar, Türkiye’de geniş arazi mülkleri büyük oranda devlete ya da toprak ağalarına aitti. Büyük arazi mülklerini ellerinde bulunduranların çoğunluğu, yaşayışlarını topraktan değil başka kaynaklardan temin etmekteydiler. Dolayısıyla, Türkiye tarımında önemli alanı teşkil eden araziler genellikle âtlı durumdaydı. Bu arada, geçimini ve gündelik yaşamını toprağa bağlı olarak sürdüren çiftçilerin, köylülerin elinde yeterli miktarda arazi yoktu. Bu bağlamda 1945 yılında tekrar ele alınan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı, Ziraat Vekilliği tarafından, 1937 yılından itibaren yurdun $\frac{3}{4}$ ’ünü kapsayacak şekilde yapılan tetkiklerden yararlanılarak hazırlandı⁴⁷. TBMM ve Ziraat Vekâleti tarafından, uzun bir zaman diliminden sonra üzerinde incelemeler yapılarak hazırlanan Toprak Kanunu Tasarısı son şeklini alarak 19 Ocak 1945 tarihi itibarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]’ne verilmiştir⁴⁸.

⁴⁷ Erdal İnce, **1945 Köylüyü Topraklandırma Kanunu ve Türk Siyasal Yaşamına Etkisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, ss. 15-16.

⁴⁸ **Aydın Tarihi**, Başbakanlık Basın Yay., Nu 134, Ocak 1945, ss. 10-11.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun, meclisteki müzakereleri yoğun tartışmalara neden olmuş, Adnan Menderes, Celal Bayar, Emin Sazak ve Refik Koraltan gibi milletvekilleri, tasarıda yapılan bazı değişikliklere karşı çıkmışlardır. CHP'deki ilk ciddi muhalefetin çekirdeğini oluşturan ve ileride Demokrat Parti'nin [DP] doğuşunu hazırlayan bu kişiler, TBMM'de yaptıkları konuşmalarda, tasarı hakkındaki endişelerini dile getirmişlerdir⁴⁹.

Şevket Raşit Hatipoğlu da Ziraat Vekili olarak, TBMM'de farklı zamanlarda, kanun tasarısı hakkında konuşmalar yapmıştır. Hatipoğlu konuşmalarında, toprak reformunun Türk köylüsünün bir özlemi olduğunu belirtmiş, Cumhuriyet rejiminin köylünün ekonomik kalkınmasını amaçladığını dile getirmiş, bunun da ancak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile mümkün olabileceğini ısrarla vurgulamıştır⁵⁰. Toprak Reformu Kanunu'nun çiftçiyi topraklandırma konusunda Cumhuriyet rejiminin asıl kanunlarından birisini teşkil etmekte olduğunu söyleyen Hatipoğlu, kanun tasarısının önemine ve özüne şöyle dikkat çekmiştir⁵¹:

“Arkadaşlar bu kanun ihtiva ettiği dava topraksız köylünün topraklandırılması bakımından, ziraat ve sanayi aletleri ile toprağı yetmeyenlerin yeter derece toprak sahibi olacak bir hale gelmesi bakımından onları mülk sahibi etmek şeklinde ifade edebiliriz.

Cumhuriyet rejimi, milletimizin geçmiş devirlerindeki devlet hayatında görülmemiş bir sıcaklıkla, köylüye doğru yönelme prensibini, kendisine daha başlangıçta mal etmiş bulunmaktadır. Bu prensibin, iş halindeki mevzuunu, köylünün kalkınması şeklinde ifade edebiliriz. Bu memlekette

⁴⁹ Zeynep Çat, **1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Basında Yansımaları**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009, s. 83.

⁵⁰ Seda Bakırcı, **Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları İçinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Anlamı ve Önemi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, ss. 119-120.

⁵¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, C. 17, Birleşim: 54, 14 Mayıs 1945, ss. 59-64.; **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1945.

köylünün kalkınması işinin ana davalarından birisi, köylüyü topraklandırma davasıdır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bu davayı halledecektir.

Muhterem Arkadaşlar; yüksek tetkikinize arz edilmiş bulunan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uzun zamanlardan beri Büyük Meclisimizin ve Milletimizin beklediği kanun tasarılarından birini teşkil ediyor. Bendeniz bu kanunun ihtiva ettiği davanın mahiyetini ve bu kanunun memleketin hangi gerçeklerine dayandığını ve bu gerçeklerin bugün için, yarın için yarattığı zaruretleri kanun tasarısı yüksek himmetlerinizde kanunîyet kesp ettikten sonra memleket hayatında yapacağı tesir ve faydaları, mümkün olduğu kadar sabrımızı tüketmemeye çalışarak kısaca ana hatlarıyla izaha ve arza çalışacağım.”

Şevket Raşit Hatipoğlu'na göre Türkiye tarımı ve çiftçisi için ulusal ülkü durumundaki topraksız köylüyü topraklandırma konusu her zaman her hükümetin gündemi olmasına rağmen bir türlü uygulamaya geçirilememiş bir davaydı. Ziraat Vekili, bu tasarımı Cumhuriyet rejimi ile köylüye çevrilmiş olan büyük hareketin asıl davalarından biri olarak görmekteydi. Ona göre, Cumhuriyet rejiminin ile Türk milletin geçmişteki devlet düzeninde görülmemiş derecede köye ve köylüye yönelmesi ülke kalkınmasında büyük bir yer tutmaktadır. Hatipoğlu, bir ülkenin tarımsal kalkınmasının köylünün kalkınması ile olabileceğini düşünüyor, köylünün kalkınmasını ise ancak ve ancak köylünün yeterli toprağa sahip olmasına bağlıyordu. Dahası topraksız köylü meselesi ve toprağı olmayan çiftçiler, sadece Cumhuriyet ile ortaya çıkmış bir sorun değildi. Bu mesele Osmanlı İmparatorluğu döneminde de mevcuttu ve Osmanlı tarımsal yapısıyla birlikte bu sorun da Cumhuriyet'e intikal eden temel meselelerden biriydi. Öyle ki, Hatipoğlu bu durumu şöyle ifade ediyordu⁵²: “*Bu durum Osmanlı İmparatorluğu zamanında da mevcut bulunuyordu. Ancak bunun imparatorluk devrinden sonra hayatımızda bir vaka olarak belirmesi, o devrin zihniyetinin, köylü hayatıyla yakından yakına imparatorluğun alakadar olabilmesi imkanını ver-*

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, C. 17, Birleşim: 54, 14 Mayıs 1945, s. 65.

memesinde aramak lazımdır. Yoksa bizim rejimimiz yanında ve yeni hayatımızın seyri içinde Türkiye'de topraksız çiftçi ve toprağı yetmeyen çiftçiler hasıl olmuş değildir." Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatipoğlu, bu ifadesiyle Cumhuriyet rejiminden önce de var olan toprak dağıtımındaki dengesizliği ve topraksız köylünün sıkıntılarını anlatarak bir nevi geçmiş ile hesaplaşıyordu. Ardından da şu anda var olan toprak adaletsizliğinin kaynağını Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toprak sisteminin ve yapılan uygulamaların hiçbirisinin köye ve köylü kalkınmasına yönelik olmadığını dile getiriyordu⁵³.

Meclis'te yapılan toplantılarda her fırsatta var olan sistemden olan üzüntüsünü dile getiren Ziraat Vekili Hatipoğlu, 1945 yılında tasarı halinde mecliste görüşülmeye başlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Cumhuriyet rejimi ile köye yönelen hareketin aşaması olarak görüyordu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun dayandığı en temel gerçekleri ise şöyle dile getiriyordu⁵⁴: "*Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun felsefesi, toprağı benimseyenlerin gerçekten onu işlemesi, mamurlaştırması temeline dayanıyor... Bu kanunun içinde çırpınan ruh 'toprak vatandır' diyen ruhtur. Bu ruh... Büyük Türk vatanının mamur ve yıkılmaz yapısını, ebedi Türk milletinin önüne geçilmez gelişmesini, gerçekten toprağı sarılan, toprağı emek veren vatan çocuklarının alın terinde arıyor...*" diyor ve ardından şöyle devam ediyordu⁵⁵: "*Bizim Çiftçiyi Topraklandırma Kanunumuzun dayandığı ilk gerçek yurt içinde topraksız olan çiftçilerin varlığı, kezalık gene bu yurt içerisinde toprağı yetmeyen çiftçilerin varlığıdır. Buna sadece bir mntakada değil memleketin her yerinde bazen kesif bazen de seyrek olarak rastlayabiliriz, müşahede edebiliriz.*"

⁵³ İnce, **a.g.t.**, s. 31.

⁵⁴ Şevket Raşit Hatipoğlu, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **Ülkü**, S 90, 16 Haziran 1945, ss. 2-3.

⁵⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, C. 17, Birleşim: 54, 14 Mayıs 1945, s. 65.

Memleketin topraklarının işlenmiyor olmasını içine sindiremediğini dile getiren Hatipoğlu, en büyük sorunun memleket topraklarının boş durması olduğunu da belirtmiş⁵⁶, bu durumun ülke kalkınmasında geniş bir yer tuttuğuna dikkat çekmiştir. Hatipoğlu'na göre gerek toprak dağıtımındaki adaletsizlik sonucu topraksız köylünün kötü durumu gerekse ülke arazilerinin işletilmemesi ülke ekonomisini, tarımsal kalkınmayı ve toprakların verimini olumsuz yönde etkilemekteydi⁵⁷.

1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, her ne kadar hükümet politikası olarak yürürlüğe girmiş olsa da, Hatipoğlu, kanunun uygulanması, kamuoyunun bilgilendirilmesi ve halkın bilinçlendirilmesi gibi konularda, basına verdiği beyanatlar ve kaleme aldığı yazılarla, özel bir gayret sarf etmiştir⁵⁸. Örneğin Hatipoğlu'nun, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu, tasarı halinden itibaren bizzat takip etmiş olması, üç aya yakın bir süre devam eden 45 toplantının, tümüne iştirak etmiş bulunması, kanunun çıkmasında önemli katkılarının olduğunun en somut göstergesidir⁵⁹.

Hatipoğlu, 1945 yılında çıkarttığı 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile 5000 dönümden fazla toprak sahiplerinin topraklarını kamulaştırarak topraksız çiftçiye dağıtmayı sağlamak istemiştir. Ayrıca bu kanunun uygulamasını sağlamak üzere, 1945 tarih ve 4784 sayılı kanunla Toprak İşleri Genel Müdürlüğü'nü kurmuştur. Bununla birlikte 4760 sayılı kanunla 11 Haziranı takip eden ilk Pazar gününü toprak reformunun bir simgesi olan "Toprak Bayramı" ilan etmiştir. Tarım alanındaki bu kurucu ve başarılı faaliyetlerinin yanında, kendisine bağlı olan Orman Teşkilatı ile ilgili de önemli işler yapmıştır. Bunların başında, 1945 tarih ve 4785 sayılı kanunla, Devlet Orman İşletmeleri'ni kurmuş ve ormanların korunması konularında

⁵⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, C. 17, Birleşim: 54, 14 Mayıs 1945, s. 63.

⁵⁷ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yay., C I, İstanbul, 2001, ss. 356-357.

⁵⁸ **Ulus**, 17 Haziran 1945.

⁵⁹ Süleyman İnan, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", **Journal of Historical Studies**, S 3, 2005, s. 48.

ormancılık teşkilatını yeniden düzenlemiştir⁶⁰. Bu amaçla da ormanların korunması ve geliştirilmesine yönelik teşebbüslere yeri geldiğinde destek yeri geldiğinde ön ayak olan Hatipoğlu; başta Niğde, Kayseri, Sivas ve diğer vilayetlere yaptığı yurt gezilerinde, çeşitli temaslarda bulunmuş, Orman ve Toprak Kanunları hakkında bilgilen-dirmeler yaparak, halkı aydınlatmaya çalışmıştır⁶¹.

Bakanlığı döneminde Türkiye ziraî altyapısının modernleşmesi noktasında canla başla mücadele etmekle yetinmeyen Hatipoğlu, Türkiye'deki tarımsal ve ekonomik yapının ana meseleleri olarak belirle-nen hususlardaki çalışmalarının yanı sıra uluslararası toplantılara da katılmış ve bu toplantılarda Türkiye'yi en iyi şekilde temsil etmiştir. Bu münasebetle, 1946 yılında, Londra'da yapılan İaşe ve Tarım Bakanları toplantısına Türkiye'yi temsilen katılmış, gerçekleştirilen konferanstan alınacak kararların kabulü ve imzalanması konusunda hükümet adına resmen yetkili kılınmıştır⁶².

Bundan başka Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, tarımsal kalkınma gayesine yönelik olarak modern tarım yöntemlerinin kullanılması, tarımsal üretimin artırılması ve yaygınlaştırılması düşüncesine yönelik çalışmalara Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Ziraat Vekilliği döneminde de devam edilmiştir. Bunlar arasında değişik ziraî konularda uzmanlaşmış araştırma kurumlarının açılması, Türkiye'nin farklı bölgelerinin iklim koşullarına uyum sağlayabilecek yüksek kalitede ürün yetiştirebilmek amacıyla tohum ıslâhı, deneme istasyonları ve deneme tarlalarının açılmasına ek olarak bir de çiftçilere tohum ve pulluk gönderilmesi gibi ziraî faaliyetlerin desteklenmesi örnek gösterilebilir. Yine ayrıca, Antalya örneğinde olduğu gibi Antalya Narenciye Bahçe Kültürleri İstasyonu'nun kurulması, Zeytincilik Mütahassıslığı Dai-

⁶⁰ <http://biriz.biz/cay/hatipoglu.htm> [Erişim Tarihi: 03.07.2019]

⁶¹ **Ulus**, 21-23 Temmuz 1945.

⁶² **BCA**, Fon No: 3018 - Kutu No: 12 - Dosya No: 25- Sıra No: 5.; **BCA**, Fon No: 3018 - Kutu No: 12 - Dosya No: 24- Sıra No: 11.

resi'nin kurulması, kahve yetiştirmek için ciddi çalışmalarda bulunulması, Hindistan ve Yunanistan'dan değeri yüksek yeni meyveler getirilmesi, bu bağlamda yapılan çalışmalardandır⁶³.

1940'ların başında Türkiye tarımsal modernleşmesinin öncüsü olan Hatipoğlu'nun vekâleti döneminde gerçekleştirdiği önemli bir ziraî gelişme de 12 Şubat 1937 tarihli ve 3130 sayılı kanunla kurulan Ziraî Kombinalar İdaresi'nin geliştirilerek çiftçileri modern tarıma alıştırmaya uygulamasıydı. Atatürk dönemi Ziraat Vekili Reşat Muhlis Erkmen döneminde başlatılan bu girişim, II. Dünya Savaşı koşullarında Şevket Raşit Hatipoğlu'nun bu vekâlete getirilmesiyle birlikte nitelik değiştirmiştir⁶⁴.

Bununla birlikte 1945'de ülke içerisinde çok partili hayata geçiş aşamasında Türk siyasetinde bilhassa da CHP içerisinde rekabet havası oluşması ile birlikte, siyasilerin kendini ifade etme telaşı baş göstermişti. Böylece iktidar partisi CHP, kanunla birlikte alışık olmadığı bu rekabet ortamında bir süre bocalama devresi geçirmeye başlamıştı. Bu durum karşısında muhalefet olarak ortaya çıkan ve kendilerinin yapay bir oluşum olmadığını kanıtlama yoluna giden DP'li siyasiler arasında yeni bir rekabet ortamı oluşmuştur. İşte var olan bu durum, ülke içerisindeki siyasi tansiyonun devamlı surette yüksek seyretmesine, bazen tartışmaların seviyesinin düşmesine neden olmuştu. Bu durumdan en fazla etkilenen ve gölgede kalan kişilerden biri Hatipoğlu idi. Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Tek Parti dönemindeki toprak reformu atılımının ve tartışmalarının gündeme getirildiği 1945 yılı içerisinde, alınan siyasi kararlar ve uygulamalar bakımından yoğun eleştiriye maruz kalmıştır. Türk siyasetinde yaşanan bu rekabet ortamı, onun Ziraat Vekâleti döneminde ziraî sahada yapmış olduğu

⁶³ Faysal Mayak, "Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Milletvekillerinin Şehirle İlgili Taleplerine Bakanlıklardan Gelen Cevaplar" (1944), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C XXVI, S 1, Temmuz 2011, ss. 121-122.

⁶⁴ Ragıp Ziya Mağden, **Ziraî Kombinalar**, Ankara 1949, s. 112; **T.C. Ziraat Vekâleti Devlet Üretim Çiftlikleri Umum Müdürlüğü**, Haz. Hamdi Tuncer, Ziraat Vekâleti Yay., Ankara 1957, s. 3.

gelişmeleri gölgede bırakmıştır. Dahası Çiftçiyi Topraklandırma kanununun müzakereleri sırasında hiçbir tavize yanaşmadığı için çok sert ve şiddetli tartışmalar sonrasında kendisine “kara vezir” sıfatı takılmıştır⁶⁵.

Hâlbuki Hatipoğlu, bu kanunla birlikte çok büyük ölçüde, başta hazine arazileri olmak üzere, büyük arazi sahiplerinin de bir kısım toprağının topraksız çiftçilere verilerek, onların toprağa bağlanmaları, verim ve üretimin artırılması yönünde büyük gayret göstermiştir. Ancak böylesi bir yenilik hareketinin başarılı olabilmesi için önce toprak sahibi yapılan topraksız köylü ve çiftçilerin, arazi haricindeki tarımsal üretim girdileri bakımından da desteklenmesi şarttır. İşte Hatipoğlu'nun Ziraat Vekâleti döneminde yürütülen gayret ve çalışmalar, Şevket Raşit Hatipoğlu'nun bakanlıktan ayrılmasından sonra gereği gibi ve ısrarlı bir şekilde takip edilemediğinden toprak reformu konusunda arzulan olumlu sonuçlara varılamamıştır.

Dolayısıyla Hatipoğlu'nun bakanlık dönemine bakıldığında, o, Türk ziraat sahasında adeta bir fikir hareketinin başlangıcını ve ilerlemesinin yolunu açmış; Türkiye tarımını modernleştirme çabalarının yanı sıra, durgunluk dönemine girmiş olan çaycılık çalışmalarının yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Henüz 1935-1936 yılları arasında Atatürk döneminde Ziraat Vekili olan Reşat Muhlis Erkmen'le birlikte Rize'de bir tetkik gezisine katılmıştır. Bu gezi esnasında topladığı bilgileri daha sonra geliştirerek, Rize köylüsüne ithaf ettiği “Türkiye’de Çay İktisadiyatı” adlı eserini kaleme almıştır. Hazırlanan bu kapsamlı eser, 1936'da Ziraat Vekâleti'ne sunulurken, çaycılık çalışmalarının yeniden ele alınmasını sağlamış ve 1938'den itibaren Türk çayı Rize yöresinde başarıyla üretilmeye başlanmıştır. Bu da onun başarılı çalışmalarının en somut örneğidir. Çalışmasını bilimsel ve kanıtsal bilgilere dayandırmakla yetinmeyen Hatipoğlu, Ziraat Vekâleti görevinde ve

⁶⁵ Er, a.g.m., s. 163.

Hükümet nezdinde de ısrarlı çalışmalar yürüterek, çay işinin yeniden ele alınmasında başrolü oynamıştır⁶⁶.

Burada şunu da vurgulamak yerinde olacaktır. Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Ziraat Vekilliği dönemini ifade eden 1942-1946 yılları aynı zamanda II. Dünya Savaşı koşullarını da içine almaktadır. Bu bakımdan savaş koşullarına dikkat edildiğinde Hatipoğlu'nun Türkiye'nin tarımsal yapısıyla ilgili görüşleri, düşünceleri ve uygulamaları oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü II. Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'de en önemli sorun ve düşüş tarım sektöründe yaşandı. Savaş yıllarında gündelik hayatı en derinden etkileyen yüksek fiyat artışlarının sarsıcı etkisi ve savaşın patlak verdiği 1939'da ülke nüfusunun neredeyse %70 hali hazırda tarım sektöründe faaliyet gösteriyordu. Genç Cumhuriyet Türkiye'sinin kentleşme oranı son derece düşüktü. Sınırlı sayıda kent merkezinin bulunduğu Türkiye'de, ülke ekonomisi ağırlıklı bir şekilde tarıma dayanıyordu. 1940 yılında yaklaşık 18 milyon olan Türkiye'nin nüfusunun neredeyse 14 milyonu kırsal kesimde yaşıyordu⁶⁷. Toplumun büyük bir kesimi geçimini tarımla sağlarken; her çiftçinin tarım yapmak için bir çift öküze sahip olması bile oldukça güçlü. Dönemin tanıkları tarlayı sürmek için kullanılan büyük baş hayvan sahibi olmayı adeta bir lüks olarak tanımlamaktaydı⁶⁸. Bu bakımdan II. Dünya Savaşı Türkiye'sinin koşulları dikkate alındığında, Ziraat Vekili Hatipoğlu'nun Türk tarımına yönelik

⁶⁶ Hatipoğlu, **Türkiye'de Çay İktisadiyatı...**, ss. 132-135.; <http://biriz.biz/cay/hatipoglu.htm> [Erişim Tarihi: 03.07.2019]

⁶⁷ Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008, s. 19; İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik durumun Türkiye'deki gündelik hayata etkileri için ayrıca Bkz. Alev Gözcü, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Bahar 2018, ss. 87-90; Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye- Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s. 65.

⁶⁸ Eren Akçiçek, Alev Gözcü, Gurbet Gökgez, **Türk Tıbbına Adanmış Bir Ömür: Mehmet Ali Bölükoğlu**, Türkiye Gastroenteroloji Derneği İzmir Şubesi Yay., İzmir 2013, s.38.

hedefleri ve uygulamalarının ne derece önemli olduğu aşikârdır. Dolayısıyla onun vekillik dönemindeki Türk tarımına yönelik çaba ve katkıları; Türkiye'nin tarımsal kalkınması için yadsınamayacak ve onu gölgede bırakamayacak derecede önemlidir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti döneminde yetişmiş bir aydın, bürokrat ve parlamenter kimliğiyle Türkiye'de Tek Parti döneminin en renkli simaları arasında yer alan Şevket Raşit Hatipoğlu, yakın dönem Türk tarihi içerisinde mümtaz bir yere sahiptir. Onun diğer görevleri bir yana yalnızca Ziraat Vekilliği döneminde yapmış olduğu icraatlar; Türkiye'nin modern tarım inşasında önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Hatipoğlu, yakın dönem Türkiye'sinde Afyonkarahisar ve Manisa milletvekilliğinin yanı sıra Ziraat Vekilliği, Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Ziraat Enstitüsü'ndeki ilim adamlığı ile Türk ilim, siyaset ve devlet geleneğinde yer almış ender devlet adamlarından birisidir. Onu, uzun yıllar süren siyasi yaşamı sürecinde, diğer görevlerinden ziyade ön plâna çıkaran dönem, Ziraat Vekili olarak görev yaptığı 1942-1946 arası dönemdir. Bu süreçte Hatipoğlu, ziraat ilmiyle uğraşması bakımından eğitim sürecinde oluşan birikimini, siyasi hayatta aktif bulunduğu zaman diliminde çıkardığı kanunları uygulama imkânı bulmuştur. Bu bağlamda Hatipoğlu, Türkiye tarımının modernleştirilmesine yönelik çalışmalarda adeta bir rehber durumundadır. Bu misyon gereğince Hatipoğlu, kendisine ülkü edindiği Türk tarımının temel meselelerini ve çözüm önerilerini sık sık Meclis'e taşıdığı gibi; gerek yurt gezileriyle gerek de kamuoyundaki ifade ve tavrıyla dile getirmiştir. Bu yasaların çıkarılması, kamuoyunda tanıtılması ve uygulanmasında Hatipoğlu'nun politik kişiliğinden ziyade kişisel çabalarının etkisi daha büyüktür.

Ziraat Vekilliği sırasında, vekâlet teşkilatını taşıt ve işletme araçları ile donatması, Ziraat Vekâlet'inin aracılığıyla taşrada teknik teşkilatları kurması, teknik tarım ve bahçivanlık okullarının açılması, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'nun kurulması, Çiftçiyi Topraklandırma Ka-

nunu'nun çıkarılması, Toprak İşleri Genel Müdürlüğü'nün kurulması, Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'nün kurulması, 4785 sayılı kanunla ormanların devletleştirilmesi gibi uygulamalar; onun kişisel çabalarının politika aracılığıyla uygulandığı çalışmalardandır. Hatipoğlu, bütün bu çalışmaların yanı sıra hayvancılığa önem verilip inekhaneler açılmasına öncü olmakla kalmamış; hayvancılığın ıslâhı konusunda çalışmalar yaparak, bu bağlamda, damızlık sığırlar yetiştirilerek çiftçiye dağıtılmasına ortam hazırlamıştır. Yine hayvan beslemek için modern ahır kuracak olan çiftçilere krediler verilmiş ve modern ahırların kurulması yolunda adımlar atmıştır. Ayrıca, tarımda makineleşme ile ilgili bazı adımlar atılmış, topraksız çiftçiye toprak dağıtma gayretleri içerisinde olunmuştur. Özellikle çay tarımı üzerine yaptığı araştırmalar ve bu araştırmalardan elde ettiği bilimsel bulgular, kamuoyunda ilgiyle takip edilmiştir. Onun vekâleti döneminde, Türkiye'de durgunluk dönemine giren çay üretimi, yeniden ele alınarak üretilmeye başlanmış ve üretilen bu çay Türk ekonomisine büyük katkısı sağlamıştır. Dolayısıyla Türk çaycılığının bugünkü var oluşunu borçlu olduğu en önemli isimler arasında Hatipoğlu da yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 101- Dosya No: 6- Sıra No: 19.

BCA, Fon No: 30 18 - Kutu No: 12 - Dosya No: 24- Sıra No: 11.

BCA, Fon No: 30 18 - Kutu No: 12 - Dosya No: 25- Sıra No: 5.

BCA, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 104- Dosya No: 8- Sıra No: 1.

BCA, Fon No: 30-18-1-2- Kutu No: 95- Dosya No: 56- Sıra No: 18.

BCA, Fon No: 490-1-0-0- Kutu No: 384- Dosya No: 1626- Sıra No: 5.

Hükümetler ve Programları [1920-1960], C I., Nu 12., Yay. Haz. Nuran Dağlı-Belma Aktürk, TBMM Yay., Ankara 1988.

TBMM Arşivi, “TBMM Albümü 1920-2010: [1920-1950]”, C I., Nu I., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010.

TBMM Arşivi, “TBMM Albümü 1920-2010: [1950-1980]”, C II., Nu I., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

TBMM Arşivi, TBMM Hâl Tercümesi, **Sicil No:** 317.

TBMM Zabıt Ceridesi [1942-1946]

1938 Ziraat Kongresi, “Meyvecilik-Bağcılık-Sebzecilik-Çay Genel Raporu ve Beş Senelik Program”, T.C Ziraat Vekâleti Yay., Ankara 1938.

Ziraat Vekâleti Öğretim Müesseseleri [Ziraat-Veteriner-Orman], Ziraat Vekâleti Tanıtıcı Neşriyat Serisi, B-4, Güven Matbaası, Ankara 1960.

Telif-Tetkik Eserler (Kitap, Makale, Tez)

Akçiçek, Eren, Gözcü, Alev, Gökgöz, Gurbet, **Türk Tıbbına Adanmış Bir Ömür: Mehmet Ali Bölükoğlu**, Türkiye Gastroenteroloji Derneği İzmir Şubesi Yay., İzmir 2013.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yay., C I, İstanbul 2001.

Bakırcı, Seda, **Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları İçinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Anlamı ve Önemi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Çat, Zeynep, **1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Basında Yansımaları**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009.

Çolak, Melek-Jávorka, Levente, **Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman: Oszkár Wellmann**, 1. Baskı, Çizgi Yay., İstanbul 2017.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.

Er, Celal, “Büyük İdealist, Abide Şahsiyet Şevket Raşit Hatipoğlu!...”, **Türk Yurdu**, Y 100., S 281, Ocak 2011.

Gözcü, Alev, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Bahar 2018.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, (Çev.), **Köylünün Mahiyeti ve Türkiye’de Köylü İktisatlarının Teşkiline Ait Temel Hatlar**, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., Ankara 1937.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, “Bizde Ziraat ve İlim”, **Dönüm**, C 3, 1932.

_____, “Türkiye’de Ziraatin Bünyesi”, **Dönüm**, C 2, 1932.

_____, “Vâkıalar ve Düşünceler: Makine Maşatlığı”, **Dönüm**, C 5, 1932.

_____, “Ziraat ve Teknik”, **Dönüm**, C 8, 1933.

_____, “Vâkıalar ve Düşünceler: İlim Adamı-İdare Adamı”, **Dönüm**, C 7, 1932.

_____, “Vâkıalar ve Düşünceler: Ziraatte Kıymet Ölçüleri”, **Dönüm**, C 4, 1932.

_____, “Çeşitli Ziraat”, **Ziraat Gazetesi**, C 5, Nu 8, Ağustos 1934

_____, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, **Ülkü**, S 90, 16 Haziran 1945.

_____, **Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı**, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., S 46, Ankara, 1936.

_____, **Türkiye Ziraatında Hububatın Yeri ve Ehemmiyeti**, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., Ankara 1937.

_____, **Türkiye’de Çay İktisadiyatı**, Ziraat Vekâleti Yay., Ankara, 1939.

_____, **Türkiye’de Zirai Buhran**, 1. Baskı, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., S 39, Ankara 1936.

_____, **Ziraat Âleminden Vâkıalar ve Düşünceler**, Dönüm Neşriyat Yay., Ankara 1939.

- _____, **Ormanlıktan Vâkıalar ve Düşünceler**, Doğu Matbaacılık, Ankara 1965.
- Hemşinlioğlu, Mehmet, “Tarımsal Öğretim ve Eğitim Sorunları”, **Türkiye Ziraat Mühendisliği II. Teknik Kongresi-Bildiriler (8-11 Aralık 1970)**, Nu 6, Ankara.
- İnan, Süleyman, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, S 3, 2005.
- İnce, Erdal, **1945 Köylüyü Topraklandırma Kanunu ve Türk Siyasal Yaşamına Etkisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.
- Karakaş, Ömer, “Manisa Milletvekillerinden Şevket Raşit Hatipoğlu (1898-1973)”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi** (Beşeri Bilimler Sayısı), C 12, S 3., Manisa, (Eylül 2014).
- Kayam, H. Cevahir, “Bir 'Dönüm' Politika”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 8, 2005.
- Kırkpınar, Nurullah, **27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi (1961-1965)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.
- Mağden, Ragıp Ziya, **Ziraî Kombinalar**, Ankara 1949.
- Mağden, Ragıp Ziya, **Ziraî Öğretimde 110 Yıl**, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Güzel İstanbul Matbaası, S 22, Ankara 1959.
- Mayak, Faysal, “Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Milletvekillerinin Şehirle İlgili Taleplerine Bakanlıklardan Gelen Cevaplar” (1944), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C XXVI, S 1, Temmuz 2011.
- Metinsoy, Murat, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.
- Saklı, Ali Rıza, “Cumhuriyet'le Yaşıt Bir Ürün: Rize Çayının Tarihçesi”, **Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950)**, 1. Baskı,

Edit: Aslan, Zehra-Arıkan, Mustafa, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yay., Ankara 2018.

Sarıkaya, İ. Hakkı, “Tarımda İz Bırakanlar: Prof. Dr. Şevket Raşit Hatipoğlu (1898-1973)”, **Türktarım**, S 45.

T.C. Ziraat Vekâleti Devlet Üretim Çiftlikleri Umum Müdürlüğü, Haz. Hamdi Tuncer, Ziraat Vekâleti Yay., Ankara 1957.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: Modernleşme Çabaları”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Der: Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Yurt Yay., Ankara 1988.

Temel, Mehmet, “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 24, Bahar 2010, Muğla.

Yazman, Aslan Tufan, “Türkiye Zirai Donatım Kurumu”, **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 135, Y 6, 7 Ağustos 1945.

Yazman, Aslan Tufan, “Ziraat Vekilimiz Hatiboğlu’nun Fikirleri”, **İktisadi Yürüyüş**, Yıl: 3, C 6, S 65, 16 Ağustos 1942.

Yurtoğlu, Nadir, “Cumhuriyet Dönemi Ziraatte Makineleşme Sürecinde Türkiye Zirai Donatım Kurumunun (TZDK) Yeri Ve Önemi (1943-1960)”, **Tarih Okulu Dergisi**, Y 10, S XXIX, Mart 2017.

“Yeni Ticaret ve Ziraat Vekillerimiz: Dr. Behçet Uz ve Şevket Raşit Hatiboğlu”, **İktisadi Yürüyüş**, Y 3, C 6, S 63, 17 Temmuz 1942.

<http://biriz.biz/cay/hatipoglu.htm> [Erişim Tarihi: 30.06.2019].

C- Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Ankara Üniversitesi - Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü [Atatürk Yolu Dergisi]

Ayın Tarihi

Cumhuriyet Gazetesi

Dönüm Dergisi

Historical Studies

İktisadi Yürüyüş

Milliyet Gazetesi

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Resmi Gazete

Tarih İncelemeleri Dergisi

Tarih Okulu Dergisi

Türk Yurdu Dergisi

Türktarım Dergisi

Ulus Gazetesi

Ülkü Dergisi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

Ziraat Gazetesi

MİLLÎ GAYE MECMUASINDA “MİLLÎ MAARİF”

Orhan İSTANBUL* - Ömer GÖK**

ÖZET

Millî Gaye mecmuası, Millî Mücadele Dönemi'nde, Bolu'da, henüz Mudanya Mütarekesi'nin yeni imzalandığı, Lozan'da barış görüşmelerinin devam ettiği ve savaş tehdidinin tam olarak geçmediği bir dönemde yayın hayatına başlamıştır. Bolu Sultanisi öğretmenleri ve öğrencileri tarafından çıkarılan mecmua, 1 Aralık 1922-1 Nisan 1923 tarihleri arasında on beş günde bir olmak üzere 9 sayı devam edebilmiştir.

İçtimai, edebî, fennî, tarihî resimli bir dergi olarak tavsif edilen *Millî Gaye* içerisinde eğitim, edebiyat, tarih, tıp ve tarım başta olmak üzere birçok alanda yazıya yer verilmiştir. “Memleketin ilmî ihtiyacını bir zerre olsun tatmin etmek” derginin amacı olarak ilk sayısında ifade edilmiştir.

Büyük Taarruzu kazanan muzaffer komutan olarak Mustafa Kemal'in, bir kurtarıcı olarak görüldüğü dergide ağırlıklı olarak eğitimle ilgili konular üzerinde durulmaktadır. Okul öncesi eğitimi ve okul öncesi öğretmen yetiştirilmesinin ehemmiyeti, eğitimde izcilik faaliyetlerinin gerekliliği gibi o zaman için yeni sayılabilecek meseleler etrafında yazılar kaleme alınmıştır. Genel olarak eğitim yazıları incelendiğinde “millî eğitim/millî maarif” vurgusunun ön plana çıkarıldığı görülmüştür.

Bu çalışmada öncelikle derginin çıkış serüveni, kimlik ve hâl bilgisi verilecek, ardından derginin Millî Mücadele Dönemi, Anadolu ve

* Yüksek Lisans Mezunu/Uzman, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, istanbulkolik@gmail.com.

** Doktora Öğrencisi/Uzman, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, omergok89@gmail.com.

özelde Bolu'daki basın-yayın hayatı içerisindeki yeri ve önemi ele alınacaktır. Sonrasında dergide yer alan eğitimle ilgili yazılarda sıklıkla vurgulanan “millî maarif” meselesi irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Basını, Millî Mücadele, *Millî Gaye* Mecmuası, Bolu Sultanisi, Eğitim.

“NATIONAL EDUCATION” IN MİLLÎ GAYE MAGAZINE**ABSTRACT**

During the National Struggle Period, *Millî Gaye* magazine opened the new signature of the Mudanya Armistice in Bolu, and continued the peace negotiations in Lausanne and the teachers of a Bolu Sultanisi on 1 December 1922 and 1 April 1923. is a journal published throughout the day and maintained its life as a 9-issue, social, literary, scientific, historical illustrated magazine. The magazine has included the subject from literature to history, from medicine to agriculture.

The objective of removal of the journal; on the other hand, for the last fourteen years, the material and spiritual depression has remained in the ignorance of the people, and it has been able to exhibit a high scientific activity.

As the victorious commander who won the Grand Offensive, Mustafa Kemal was seen as a savior and concentrated in the magazine. It was mentioned about its importance and “the order of assignment to the main school is obligatory for the teachers to graduate before the main school exercise.” The necessity of scouting activities in education “miller, intellectual, moral training, physical training together with food in the course of the excitement of these things cannot excuse me I began to benefit here. Issues related to education are handled in the field of ‘national education”.

Keywords: Anatolian Press, National Struggle, National Gaye Journal, Bolu Sultanisi, Education.

GİRİŞ

1. Millî Gaye'yi Tanıyalım

Millî Gaye mecmuası 1 Aralık 1922 ve 1 Nisan 1923 tarihleri arasında Bolu'da çıkmış bir dergidir.¹ Bu tarihler Mudanya Mütarekesi ile Lozan Barış Antlaşması arasındaki ara dönemdir. Bilindiği üzere Mudanya Mütarekesi, 3 Ekim'de başlayan konferansın sonunda 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmış olup 14-15 Ekim 1922'den itibaren yürürlüğe girmiştir. Mütareke, Millî Mücadele'nin Türklerin zaferiyle sonuçlandığının belgesi olma özelliğine sahip olup her yerde memnuniyetle karşılanmış, fener alaylarıyla, sevinç ve coşkuyla kutlanmıştır. Anadolu'daki coşkuya İstanbul da katılmış, bütün devlet dairelerine sancaklar çekilmiştir. Hatta İstanbul'daki Rumların da Türk bayrakları çektikleri görülmüştür. Bu sevinç ve coşku dönemi basına da yansımış ve çıkan gazetelerde mütarekeden övgü ile bahseden haber ve yorumlar yer almıştır².

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ve Lozan görüşmelerinin başlaması yeni Türkiye için bir başlangıç olmuştur. Üç büyük devlet (İngiltere-Fransa-İtalya) ilk kez Mudanya'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile eşit koşullarda bir konferansa katılmışlar ve İstiklal Harbi'nin sonuçlarını kabullenmişlerdir. Bu aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukuksal varlığının onaylanmasıdır. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması Mondros ve Sevr'i ortadan kaldırmış; yeni bir barışın yolunu açmıştır. Doğu Trakya savaşı geri alınmakla kalmamış; İstanbul ve Boğazların da barış sonrası Türklere bırakılacağı ilkesi karara bağlanmıştır. Bütün bu gelişmeler ışığında iç ve dış kamuoyunun tepkisi Türkiye açısından olumlu olmuştur. Bu

¹ *Millî Gaye*'nin kimi zaman Millî Mücadele'nin yayın organlarından *Gaye-i Milliye* gazetesi ile karıştırıldığı görülmüştür. *Gaye-i Milliye* üzerine Temuçin Faik Ertan'ın kapsamlı bir değerlendirmesi mevcuttur.

² Dönmez, Cengiz, "Dönemin Basınında Mudanya Mütarekesi", **Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu 26 - 28 Eylül 2013 Bursa**, Yay. Haz., Selcan Koçaslan, Ankara 2015, s.433.

konferans Türkiye’ye istikrar yolunu açarken İngiltere ve Yunanistan’da siyasi bunalımlara neden olmuştur³.

İşte böyle bir atmosferde ve Lozan görüşmelerinin yapıldığı bir dönemde faaliyet gösteren *Millî Gaye*, nüshalarının ön kapaklarında belirtildiği üzere “Sultanî Heyet-i Talimiyesi” tarafından on beş günde bir yayımlanmış ve 9 sayı olarak yayın hayatını sürdürmüştür. “İçtimai, edebî, fennî, tarihî resimli mecmua” olarak Bolu Sultanisi öğretmenleri ve öğrencileri tarafından Süleyman Avni’nin müdürlüğünde hazırlanan derginin sayfa sayısı 12’dir. Bolu Liva Matbaası’nda basılan derginin seneliğinin 230, altı aylığının 125 ve bir nüshasının 10 kuruş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca derginin her sayısında dokuzuncu sınıf öğrencilerinin tarih derslerine yardımcı olmak amacıyla “Sultanî’de Tarih Dersleri” başlığı altında bir tarih ilavesi verilmiştir. Dergiden küçük boyutta olan ve 72 sayfadan oluşan bu ilavenin içeriğini “18. ve 19. yüzyıl Osmanlı Devleti ve Avrupa” konuları oluşturmaktadır.

Mecmuanın çıkarılış amacı, ilk sayının birinci sayfasında yer alan “Maksat ve Meslek” yazısında şu şekilde ifade edilmiştir:

Memleketin on dört seneden beri geçirdiği maddi ve manevi buhran yüzünden halk; cehlin kahredici elinde muzdarip yaşamak ızdırarında kaldı. İçtimâî hayatımız fikrî gıdasızlık neticesi olarak yüksek bir faaliyet-i ilmiye gösterememişti.

Hissî ve ruhî kâinatımız; gözler kamaştırarak kadar berrak ve parlak nurlar içinde dalgalanıyor, hâlbuki ilmî ufumuz harp ve cidal senelerinin tesiriyle karanlık bir gece hâlinde bulunuyor. Kalbimiz milliyet ve insanîyet ateşleriyle yandığı ve dünyayı ahlaki hararetiyle ısıttığı hâlde fikrî hayatımız buna nazaran sönük ve kuvvetsizdir. Elim bir mecburiyet dolaısıyla vukua gelen bu mahrumiyet gerek ferdî ve gerek içtimâî düşünce itibarıyla her Türk için müessif bir keyfiyettir.

³ Yaman, Ahmet Emin, “Mudanya Birakişması ve Yankıları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 18, Ankara 1996, s.203.

Fakat yalnız müteessif ve müteessir olmak, menfi vaziyette kalmak sine-i fikretimizi teşfiyeye kâfi değildir. Dert umumîdir, meydandadır.

Her münevverin mümkün olan vesait ile şahsından ve istirahatinden fedakârlık yapmak suretiyle millete hizmet etmesi ahlakî ve millî ve hatta hayatî bir vazife ve bir borçtur.

İşte bugünün her münevveri gibi biz de Sultânî Heyet-i Talimiyesi memleketin bu ilmî ihtiyacını bir zerre olsun tatmin etmek maksadıyla (Millî Gaye) mecmuasını mevki-i intişara vaz ediyoruz. Gayenin mevzuu Türk milletinin kendi ruhu, gayesi, kendi gayesidir. Binaenaleyh gayemizin mevzu ve gaye-i ittihaz ettiği Türk halkından tevaccüh ve iltifat göreceğine kâniyiz⁴.

Bu pasajdan anlaşılacağı üzere asker üzerine düşen görevi yapmış ve ülkeyi düşman işgalinden kurtarmıştır. Bundan sonra yapılması gereken ülkeyi refaha götürecektir faaliyetlerin yapılmasıdır. Ülkeyi siyasi ve iktisadi olduğu kadar ilmî, edebî, fennî ve kültürel olarak da ileriye taşımak gerekmektedir. *Millî Gaye* işte bu amaç üzerine bina edilmiştir. Ülkenin aydın ve aydın adayları olarak sorumluluk hisseden Bolu Sultanisi öğretmenleri ve öğrencileri üzerlerine düşen görevi yerine getirmek maksadıyla böyle bir dergi çıkarmaya karar vermişlerdir.

Derginin Millî Mücadele'ye Bakışı Basın-Yayın Hayatı İçerisindeki Yeri ve Önemi

Millî Mücadele döneminde çıkan özellikle “yararlı basın” olarak belirtilen süreli yayınların halkın bilinçlendirilmesinde önemli bir işleve sahip oldukları aşîkârdır. Dergi ve gazetelerde yayımlanan yazılar, halkın mücadele azminin artırılmasında, birlik ve beraberlik duygusunun güçlendirilmesinde hayati bir ehemmiyete sahip olmuşlardır. İşte bu süreli yayınlardan biri de *Millî Gaye* dergisidir.

Millî Mücadele Dönemi'nde, Bolu'daki yayın hayatının Anadolu'nun diğer yerlerine göre ileri düzeyde olduğunu söyleyen Enver Konukçu, Millî Mücadele karşıtı *Kürsî-i Millet* gazetesinin uzun

⁴ “Maksat ve Meslek”, *Millî Gaye Mecmuası*, S 1, Bolu 1922, s.1.

ömürlü olamadığını belirtmektedir. *Bolu* gazetesinin, Bolu mutasarrıflığının resmî yayın organı mahiyetinde bulunduğunu ifade eden Konukçu, mali sıkıntılarının devam ettiği, kâğıt temininin oldukça zor olduğu sıralarda, Bolulu aydınların, edebi konulara da ağırlık veren yayınlarda bulduklarını, örneğin Bolulu aydınlar arasında yer alan Emekli Yüzbaşı Refik (Üstok)’in *Gamlı* isimli bir dergi neşrine başladığını, ancak kâğıt azlığı, mürekkep parasının karşılanamaması, ayrıca Refik Bey’in kişisel durumu nedeni ile bu dergisinin yayınına son verildiğini aktarmaktadır. Konukçu’nun makalesinde belirtildiği üzere; Bolu ileri gelenlerinden Şükrü Bey, 15 Ağustos 1919’da yayımlamaya başladığı Millî Mücadele taraftarı gazetesine II. Mahmud devrinin Bolu’daki büyük şairlerinden olan Derdli’nin ismini vermiştir. *Bolu* ve *Derdli* gazetelerinden başka Midhat Akif, TBMM’nin sesi olarak 15 Ağustos 1921’de *Türkoğlu*’nu üçüncü gazete olarak Bolu’ya kazandırmıştır. *Türkoğlu*, Bolu ve çevresinin siyasi, askerî, iktisadi ve sosyal konularına dair hayli zengin malzemenin bulunduğu bir gazetedir⁵.

Millî Mücadele dönemi Anadolu basınının belirgin özelliklerini taşıyan *Millî Gaye*, yerel basın tarihi içerisinde kısa soluklu bir yayın hayatına sahip olsa da yayımlandığı dönemin koşullarını yansıtmaya açıksından önemli bir dergidir. Memleketin ve halkın yoksulluk ve yoksunluk içerisinde olduğu bir dönemde bile bir taşra lisesinin böylesine ciddi ve kaliteli bir dergi çıkarabilmesi dikkate değer bir hadisedir.

2. Millî Gaye’de “Millî Maarif”

Millî Mücadele döneminde, olağanüstü savaş koşullarına rağmen eğitim hizmetlerinin aksatılmadan sürdürülmeye çalışıldığı herkesin malumudur. Savaşın devam ettiği bir ortamda 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında, Ankara’da bir *Maarif Kongresi* gerçekleştirilmiş ol-

⁵ Konukçu, Enver, “Cumhuriyet’in İlk Bolu Valisi Ahmed Fahreddin”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C 5, S 1, Ocak/Erzurum 2006, s.14-18.

ması bu açıdan üzerinde durulması gereken bir gelişmedir. Bu kongrede Mustafa Kemal, millî maarif/millî eğitimin öneminden bahisle şu sözleri serdetmiştir:

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafi futriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i millîye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü deha-yı millîmizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Laletayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (Haraset-i fikrîye) zeminle mütenasıptir. O zemin, milletin seciyesidir.⁶”

Yahya Akyüz, Millî Mücadele döneminde öğretmenlerin düzenledikleri, *işgalleri protesto mitingleri*yle millî uyanış, direniş ve örgütlenmeye katkıda bulduklarını belirtir. Ayrıca halkın millî kurtuluş davası yolunda bilgilendirilmesi amacıyla halk eğitimi çalışmalarının yapıldığını, Anadolu’daki öğretmenlerin yanı sıra İstanbul hükûmetinin baskısına rağmen İstanbul’daki öğretmenlerin büyük çoğunluğunun da Anadolu hareketine bağlı kaldığını söylemektedir.⁷

Ateşkes anlaşmasının yapıp barış görüşmelerinin sürdürüldüğü bir dönemde Bolu Sultanisi’nin öğretmenleri ve öğrencileri öncülüğünde çıkartılan *Millî Gaye* mecmuasında da eğitimle ilgili konular yukarıda belirtilen “millî maarif” doğrultusunda ele alınmaktadır. Dergede anaokulları, ilkokullar ve akşam okulları üzerine değerlendirilmelerde bulunulmuş; eğitim tarihi bölümünde Jean-Jacques Rousseau’nun eğitimle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Bunların yanı sıra

⁶ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle)**, Atatürk Araştırma Merkezi, C 2, Ankara 2006, s.19-20.

⁷ Akyüz, Yahya, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, C 1, S 2, Ankara 2011, ss.16-17.

“millî maarif” şiarıyla Ankara ve Bolu’da kurulan öğretmen derneklerinden bahsedilmiştir. Derginin farklı sayılarında yer alan “Eğitim Haberleri” başlıklı bölümlerde Bolu’nun eğitim camiasına dair bilgiler verilmiştir.

Anaokulları ve ilkokullar meselesi bir bütün olarak düşünülmüştür. Derginin birinci, ikinci ve dördüncü sayılarında “İlk Mektepler Nasıldır Nasıl Olmalıdır?” başlıklı yazı dizisi altında Süleyman Avni tarafından bu konular ele alınmıştır. Yazar, okula başlamayı arzulayan çocukların, okula başladıkları günün hemen ertesinde okula gitmek istemeyişlerinin nedenlerinin en başında öğretmenlerin olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Evet, bu acıklı hâlin menşeyini araştırarak olursak kabahatin en büyüğünü biz muallimlerde, kendimizde bulmuş oluruz. Ekserimiz kendi çocukluğumuzu unutmuş, çocuk ruhu hakkında edindiğimiz malumatı benimsememiş, mesleki vazifelerimizin şeklini ve kıymetini takdir etmemiş bulunuyoruz*”⁸.

Avni, okulun fiziksel yapısının zamanın gerektirdiği koşulları sağlamadığından, sınıfların havalandırılmasına ve temizliğine gereken özenin gösterilmediğinden bahsetmekte, çocukların doğru beslenmeleri hususunda da öğretmenlerin başarılı olamadıklarını okuyucuların dikkatine sunmaktadır. Zamanın gerektirdiği gerekli bilgi ve nitelikleri çocuklara kazandırmada, onları eğitmede yetersiz kalındığına değinen yazar, öğretim programlarına da gerekli önemin verilmediğini, öğretmenlerin görevlerini bir angarya olarak gördüklerini söylemektedir. Çocukların mantıksız bir şekilde asayiş altına alınmak istediğini, çocukların bilinçsizce yaptıkları ufak tefek yanlışlıklarından dolayı cezalandırıldığını okuyucuya aktaran yazar bu durumun çocukların okulu terk etmelerine yol açtığını belirtmektedir⁹.

⁸ S. Avni, “İlk Mektepler Nasıldır, Nasıl Olmalıdır?”, **Millî Gaye Mecmuası**, S 1, Bolu 1922, s.6.

⁹ S. Avni, “İlk Mektepler Nasıldır, Nasıl Olmalıdır?”, **Millî Gaye Mecmuası**, S 2, Bolu 1922, s.4.

Avni, mecmuanın dördüncü sayısında da aynı başlık altında bu sefer daha çok anaokulları ile ilgili görüşlerini aktarmaktadır. Türkiye’de de anaokulları açılması gerektiğine, buralarda görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesine ayrı bir önem verilmesi lazım geldiğine vurgu yapılmaktadır. Anaokullarının binalarının da sırf bu amaçla tasarlanması, geniş ve güzel bir bahçesinin olması gerektiğine değinilerek anaokullarında görev yapacak öğretmenlerin de özel bir eğitim almaları gerektiği üzerinde durulmaktadır:

“Ana mektebine tayin edilecek muallimelerin behemehâl ana mektebi tatbikat kısmından mezun olmaları şarttır. Bu mekteplerdeki hâlet-i ruhiyeyi görmeyen, bilmeyen muallimelerin ana muallimeliklerinde istihdamı katiyen tecviz edilemez. Darülmuallimat hatta Darülfünun mezunesi olmak da bu hususta bir salahiyet bahşedemez. Darülmuallimat, Darülfünun mezunesi, iptidai ve yatılı muallimesi olmak başka ana muallimesi olmak yine başkadır. Ana mektebi demek ana muallimesi demektir. Bu itibarla muallimesi evsaf-ı lazımevi haiz olmayan ana mektepleri itiraf edelim ki birer makteldir¹⁰.”

Bundan doksan dört yıl önce, savaş koşullarının devam ettiği bir ortamda, okul öncesi eğitimin tartışılması ve burada görev yapacak eğitimcilerin özel olarak yetiştirilmesi gerektiğine değiniliyor olması, okul öncesi öğretimin zorunlu hale getirilmesinin gündemde olduğu şu günlerde daha da dikkat çekicidir.

Dergide ele alınan bir diğer husus da akşam okullarıdır. Dördüncü sayıda, “Leyli Mektepler” başlıklı yazıda, eğitim konusunda en çok ihmal edilenin köyler ve köylüler olduğu ifade edilerek öğretmen açısından, mevcut öğretmenlerin rahatlarından fedakârlık göstermeyerek köy öğretmenliğine iltifat etmediklerinden ve köylerde görev yapan öğretmenlerin de işlerine gereken önemi vermediklerinden bahsedilmiştir. Köylere öğretmenliğe gidenlere biraz daha fazla maaş

¹⁰ S. Avni, “İlk Mektepler Nasıldır, Nasıl Olmalıdır?”, **Millî Gaye Mecmuası**, S 4, Bolu 1923, s.6.

verilmesi ve köy öğretmenlerinin de işlerine daha fazla özveride bulunmaları tavsiyesinde bulunulmuştur¹¹. Söz konusu tavsiyeler düşünüldüğünde günümüzde de hizmet bölgelerine göre öğretmenlere daha farklı maaş verilmesi tartışmalarının devam ettiğini vurgulamak gerekir. Buradan şu sonuca varılmaktadır ki: O gün mevcut olan sorunların bazıları, bugün hâlâ çözüm beklemektedir.

Derginin dokuzuncu sayısında da M. Âyetullah, “Jan Jak Ruso ve Terbiye” başlıklı eğitim tarihi ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Yazıda Rousseau’nun çevreci hassas bir mütefekkir olmasının eğitim üzerindeki düşüncelerine de yansıdığı belirtilirken onun eğitim anlayışının özgürlük ve serbestlik üzerine kurulu bir sisteme dayandığı iddia edilmiştir. Rousseau’nun “çocuğa, bil-vâsıta ve bilâ-tecrübe öğretilen şeylerin, çocuğun hayatında tesir ve fayda cihetinden ehemmiyetleri, eşya ile temas ederek yapılan tecrübelerden mütevellit bilgiler kadar olmuyor ve sonra çocuğa, bulunduğu yaşın ihtiyaç ve kabiliyetleri nazarı dikkate alınmayarak istifade ve takdir edemeyeceği bilgiler öğretilir” şeklindeki düşüncesine yer verilmiştir¹².

Derginin altıncı sayısında ise “Serbest Sütunlar” bölümünde yer alan “Nelere İhtiyaçlarımız Var?” başlıklı yazıda memlekette yapılacak pek çok işin var olduğuna, ülkenin mühendislere şiddetle ihtiyaç duyduğuna dikkat çekilmektedir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi noktasında mühendislik eğitimi için İstanbul veya Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bilindiği üzere eğitim amacıyla Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi uygulamasına ilk kez II. Mahmut döneminde başlanmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında da görülen bu uygulamaya bugün hâlâ devam edilmektedir. Yine bu yazıdaki şu cümleler *Millî Gaye* mecmuasının dokuzuncu sayıdan sonra neden yayın hayatına devam edemediği hususunda bizlere ipucu vermektedir:

“Düşünce, duygu ve kazanç birliğinin bir memlekette kökleşebilmesi için o memleket efradının birbirini anlaması ve aynı duygular etrafında

¹¹ S. Avni, “Leyli Mektepler”, *Millî Gaye Mecmuası*, S 4, Bolu 1923, s.1.

¹² M. Ayetullah, “Jan Jak Ruso ve Terbiye”, *Millî Gaye Mecmuası*, S 9, Bolu 1923, s.2.

toplantması elzemdir. Bu toplanmayı, bu bir araya getirmeyi en güzel surette yapacak vasıta gazetelerle mecmualardır. Salaha ve saadete ilerlemek isteyen her memleketin bu vasıtalara iki el ile sarılmaları kendi faydaları icabıdır. Aksi zuhur ederse hükmetmek lazım gelir ki ya o memleket yerinde saymak istiyor yahut o gazete veya mecmua memlekete ait işlerden, menfaatlardan, düşünce ve duygulardan bahsetmiyor. ‘Millî Gaye’nin bütün Türk ilinin faydasına ve hayrına çalıştığı gibi daha ziyade ‘Bolu’ muhiti-nin dertlerine, ihtiyaçlarına hasr-ı mesai edeceğini ümit ederim. Lazım gelir ki memleketin Darülfünun ve Mekâtib-i Âliye mezunları ve memleket hakkında tecrübe ve vukufları müsellemleri gelenler, sanat erbabı bu mecmua mahfilinde toplanıp halkın terakki ve taâlisine hasr-ı vücut etsinler. Bahusus zenginlerimizin mecmuayı herhâlde himaye etmeleri üzerlerine farz-ı ayndır¹³.”

Özellikle bölgedeki zenginlerin bu dergiyi himaye etmelerinin istenmesinden anlaşılmalıdır ki dönemin ekonomik sıkıntıları dergiye de yansımıştır. Bu sıkıntılar ile kâğıt azlığı ve mürekkep tedariki konusunda yaşanan sorunlar birleşince derginin sonraki yıllarda yayın hayatına devam etmesi olanaksız hâle gelmiştir.

Derginin beşinci ve altıncı sayılarında bulunan “Bizde İzcilik” ve “İzcilik” başlıklı makaleler de eğitim konusu içerisinde değerlendirilebilir. Beşinci sayıda, Düzce İdadisi beden eğitimi öğretmeni Demir Ali’nin “Bizde İzcilik” başlıklı yazısında izciliğin Türkiye’de o dönemdeki durumundan söz edilmektedir. Yazıda izcilik faaliyetlerine Türkiye’de Meşrutiyetle birlikte başladığına, fakat yaygınlık kazanmadığına, izciliğin gelişmemesinin önemli nedenlerinden birinin “sebatsızlık” olduğuna değinilmiştir¹⁴. Altıncı sayıda ise Bolu Sultanisi beden eğitimi öğretmeni Eşref Tufan tarafından kaleme alınan “İzcilik” başlıklı yazıyla karşılaşırız. Yazıda, asrın son akımları arasında izciliğin önemli bir yeri olduğu, her millette önemli görüldüğü, uygulamasının önemli yararlar sağladığı ifade edilmektedir. Buna karşın izciliğin

¹³ Nazmi Cemal, “Nelere İhtiyâcımız Var?”, **Millî Gaye Mecmuası**, S 6, Bolu 1923, ss.5-6.

¹⁴ Demir Ali, “Bizde İzcilik”, **Millî Gaye Mecmuası**, S 5, Bolu 1923, s.7.

Türkiye’de yeteri kadar gelişmediğinden dem vurulur. Yazar, beden eğitiminin millî, fikrî ve ahlaki terbiye ile olan ilişkisi hakkındaki düşüncelerini şu sözleriyle ortaya koyar: “*Vatan yavrularına verilecek millî, fikrî, ahlaki terbiye, bedenî terbiye ile beraber verilmedikçe vücuda muvazenet teessüs edemeyeceğinden hiçbir fayda hâsıl olamayacağı bedihidir*”¹⁵.

İzcilik faaliyetleri ile ilgili Osmanlı’da da birtakım gelişmelere rastlanmaktadır. Özellikle İttihatçıların bu konudaki görüşleri dikkat çekicidir. Atakan Esen, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin izcilik ile ilgili fikirlerini şu şekilde ortaya koymuştur:

*“Osmanlı’da izciliğin dönüm noktası ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Edirne’nin geri alınmasının ertesinde gücünü arttırarak yönetime tam anlamıyla egemen olması ve sonraki süreçte diğer pek çok alana olduğu gibi izciliğe de müdahale etmeye başlaması olmuştur. İttihatçılar, izciliği, okulların bünyesinde yer alan bir eğitsel kol veya hobi faaliyeti olmaktan çıkartarak gençleri “vatan hizmetine” en iyi şekilde hazırlama amacı güden, daha düzenli, yeni bir yapıya dönüştürme fikrini savunmuştur. Bu fikri uygulamaya başladıkları andan itibaren de izcilik, Osmanlı’da yeni bir evreye girmiştir*¹⁶.”

Birinci Dünya Savaşı sonrasında işgal kuvvetleri, kendi çıkarlarına aykırı gördükleri her türlü askerî ve sivil teşkilatı yasaklama yoluna gitmişlerdir. Bu yasaklamadan “Türk İzciliği” de nasibini almış ve “Genç Dernekleri” faaliyetlerinin tamamen durdurulmasıyla izcilik adına okulların bünyesinde kurulu olan birkaç ocaktan başka bir şey kalmamıştır. Mütarekeden sonraki yıllar ise Türk izcilik hareketi için yeniden yapılanma dönemi olmuştur. Müslüman-Türk gençler, Mütareke Dönemi’nde sokak yürüyüşleri ve çeşitli faaliyetlerle bağlı buldukları unsurların propagandasını yapan diğer gençler gibi kendi izci örgütlerini oluşturmaya başlamışlardır. Millî Mücadele’nin fiili olarak sona erdiği Lozan görüşmelerinin yapıldığı sıralarda izcilik ile

¹⁵ Eşref Tufan, “İzcilik”, **Millî Gaye Mecmuası**, S 6, Bolu 1923, s.5.

¹⁶ Esen, Atakan, **Türk İzcilik Hareketinin Tarihsel Temelleri**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.4-8, 4-9.

ilgili yeni yapılanmalara gidilmiştir. Özellikle İstanbul'daki mektepler ve sultanilerde örgütlenmeye başlayan izci ocaklarını bir çatı altında toplama amacıyla İstanbul Türk İzcileri Ocağı kurulmuştur¹⁷.

Millî Gaye dergisinde yer alan izcilikle ilgili yazılarda izciliğin gerekli olduğuna, geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu durumun Cumhuriyetle birlikte izcilikle ilgili yapılacak çalışmalar için bir kaynak teşkil ettiğini söylememiz mümkündür.

Genel olarak bakılacak olursa dergide, eğitimde öğrenci merkezli bir yaklaşımın benimsendiği, okul öncesi eğitimin savunulduğu yazılar bulunmaktadır. Ayrıca Jean-Jacques Rousseau'nun eğitim hakkındaki görüşleri ve dünyadaki izcilik faaliyetlerinin eğitimle ilişkisini ele alan yazılar dikkate değerdir. Silahlı mücadele kazanıldıktan sonra asıl mücadelenin cehaletle olacağı, ülkeyi refaha taşıyacak, kalkındıracak ve aynı zamanda millî bir kimlik taşıyacak insanların yetiştirilmesi gerektiği bu yazılarda önemle vurgulanmıştır. Bu ise yeni devletin daha en baştan eğitim politikalarının temelini planladığını göstermektedir.

SONUÇ

Millî Gaye mecmuası, muhtevası itibarıyla eğitimden edebiyata, tıptan tarıma kadar birçok alana ait yazıları içermektedir. Mecmua bu yönüyle disiplinler arası, yeknesak bir yapıdan ziyade daha çeşitli alanlara hitap eden bir özellik taşımaktadır. Mecmuada en dikkat çeken husus, içeriğindeki yazıların millî birlik ve kimliğin oluşturulması amacıyla yönelik gayreti gösteren yazılar olmalarıdır.

Dergideki yazılarda eğitimle ilgili olarak öğrenci merkezli bir yaklaşımın benimsendiği ve millî bir eğitimin oluşturulmak istendiği gözlemlenmiştir. Okul öncesi eğitimin önemi üzerinde durulmuş, eğitimde Jean-Jacques Rousseau'nun görüşlerinden ve dünyadaki izcilik faaliyetlerinden etkilenilmiş bir yazı çeşitliği karşımıza çıkmaktadır. Bu görüşler o dönem için 'yeni' sayılabilecek görüşlerdir.

¹⁷ Esen, a.g.t., s.4-38 – 4-40.

Boğazlar ve azınlıklar gibi meselelerde millî bir anlayışla hareket edilmiş, Türkiye'nin egemenlik haklarını sınırlayan yaptırımların kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Türkiye'nin her türlü siyasi, sosyal, ekonomik sınırlandırmalara ve müdahalelere karşı olduğu üzerinde önemle durulmuştur.

Bir okul mecmuası olmasına rağmen *Millî Gaye*'de sadece Bolu Sultanisi öğretmenleri ve öğrencileri yazılar yazmamışlar; hem Bolu'dan hem de diğer illerden kişiler dergiye yazı göndermişler ve bu kişilerin yazıları yayımlanmıştır. Örneğin bunlardan biri İstanbul'dan 1909 yılından 1 Kasım 1922'ye, yani saltanatın ilgasına kadar vakanüvislik görevini yürüterek Osmanlı Devleti'nin son resmî devlet tarihçisi olan Abdurrahman Şeref dir. Abdurrahman Şeref'in hem Boğazlar hem de azınlıklarla ilgili yazıları *Millî Gaye*'de yer almıştır. Bu durum *Millî Gaye* mecmuasının Bolu'yla sınırlı kalmayıp İstanbul'a kadar bir alanda takip edildiğini, bu kişilerin dergiye yazı göndermeleri ise dergi başyazarının döneminin aydınları arasında bilinen ve itibar edilen biri olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Millî Gaye Mecmuası

- S. Avni (1922a). “İlk Mektepler Nasıldır, Nasıl Olmalıdır?”, **Millî Gaye**, S 1, s.6.
- S. Avni (1922b). “İlk Mektepler Nasıldır, Nasıl Olmalıdır?”, **Millî Gaye**, S 2, s.4.
- S. Avni (1923a). “İlk Mektepler Nasıldır, Nasıl Olmalıdır?”, **Millî Gaye**, S 4, s.6.
- S. Avni (1923b). “Leyli Mektepler”, **Millî Gaye**, S 4, s.1.
- M. Ayetullah (1923). “Jan Jak Ruso ve Terbiye”, **Millî Gaye**, S 9, s.2.
- Nazmi Cemal (1923). “Nelere İhtiyâcımız Var?”, **Millî Gaye**, S 6, s.5-6.
- Demir Ali (1923). “Bizde İzcilik”, **Millî Gaye**, S 5, s.7.
- Eşref Tufan (1923). “İzcilik”, **Millî Gaye**, S 6, s.5.

Telif Eseler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Araştırma Merkezi, C 2, Ankara 2006.

Güler, Ali, **Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar**, Tamga Yayıncılık, Matbaacılık, Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti., Ankara 2000.

Evcin, Erol, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Herodot Tarihi, Türkçesi Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

Kaya, Mehtap, Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Dönüşümdeki Yeri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

Kocabaşoğlu, Uygur vd., **Seka Tarihi Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi**, Seka Genel Müdürlüğü Yayınları, İzmit 1996.

Konrapa, M. Zekâi, **Bolu Tarihi**, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu 1964.

Makaleler

Akyüz, Yahya, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, 1/2, 2011, s.9-22.

Beydilli, Kemal, "Boğazlar Meselesi", **İslam Ansiklopedisi**, Yıl: 1992, C 6, s.266-269.

Bilgin, İ. Bedri, "Konrapa, Mehmet Zekâi", **İslam Ansiklopedisi**, Yıl: 2002, C 26, s.175.

Dönmez, Cengiz, "Dönemin Basımında Mudanya Mütarekesi", **Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu 26 - 28 Eylül 2013 Bursa**, Ankara 2015, Sa.407-433.

Ertan, Temuçin Faik, "Gaye-i Milliye Gazetesinin Tıpkıbasımı Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 44, Ankara 2009, s.771-781.

Hafizoğulları, Zeki, “İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVI, S 46, Mart/Ankara 2000, s.289-311.

Konukçu, Enver, “Cumhuriyet’in İlk Bolu Valisi Ahmed Fahreddin”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, 5/1, 2006, s.1-23.

Özcan, Abdülkadir, “Abdurrahman Şeref”, **İslam Ansiklopedisi**, Yıl: 1988, C 1, s.175.

Polat, Nâzım H., “Türkiye’de Yerel Basının Gelişimine Kısa Bir Bakış”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, S 12, Güz 2002, s.7-19.

Varlık, Bülent, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C 1, İstanbul 1985, s. 99-102.

Yaman, Ahmet Emin, “Mudanya Bırakışması ve Yankıları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 18, Ankara 1996, s.189-203.

Tezler

Ayhan, Bünyamin, **Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Millî Mücadele Dönemi Türk Basını**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2005.

Eraslan, Cezmi, **Halkçılık Kavramı, Türk Düşüncesindeki Gelişimi ve Atatürk**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Profesörlük Takdim Tezi, İstanbul 2000.

Esen, Atakan, **Türk İzcilik Hareketinin Tarihsel Temelleri**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Seven, Özlem, **Lozan’da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Sözlükler

Ayverdi, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3 C, İstanbul 1993.

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik sırayla)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

LİDER-HALK BULUŞMASI VE BÜTÜNLEŞMESİ AÇISINDAN ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osman AKANDERE*

ÖZET

Atatürk'ün gerek İstiklal Savaşı yıllarında gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları ve sonrasında çıkmış olduğu yurt gezileri birçok bakımdan önem taşımıştır. Çıktığı her gezinin bir yapılış amacı olmuştur. Nitekim Milli Mücadeleyi başlatmak amacıyla Anadolu'ya geçtiği ilk günlerden itibaren sürekli olarak hareket halinde olmuş ve değişik şehirlere ziyaretler yapmış, kongreler toplamış ya da yapılan kongrelere katılmıştır. Atatürk'e göre bu geziler, onun milletle buluşması ve bütünleşmesini sağlamaktaydı. Bu geziler sayesinde halka kendisini tanıtmış ve onun desteğini almaya çalışmıştır. Gerçekten de bir avuç arkadaşıyla başladığı vatan kurtarma davasını, bütün Türk Milleti'nin milli birlik ve beraberlik içerisinde verdiği bir Milli Mücadeleye dönüştürmesinde onun savaş yıllarında yaptığı yurt gezilerinin rolü büyük olmuştur.

İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasından sonra da Atatürk yurt gezilerine çıkmaya devam etmiştir. Çıkmış olduğu yurt gezilerinin temel hedefi halkla buluşmak, kafasındaki düşünceleri, yapmak istediklerini onlarla paylaşmak olmuştur. Çünkü O, yurt gezileri ile ülkede yeni rejimi yani Cumhuriyet rejimini yerleştirmek, ülkenin eğitim, sağlık ve ekonomi gibi temel sorunları konusunda düşüncelerini halka anlatmak için önemli bir zemin ve fırsat olarak görmüştür. Ayrıca bu geziler esnasında Atatürk, yapılacak köklü inkılâpların alt yapısı ile iç ve

* Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oakandere@erdogan.edu.tr.

dış kamuoyu oluşturmak istemiştir. Bu nedenle konuşmalarında, demeçlerinde ve yüz yüze görüşmelerinde halka önemli mesajlar vermiş ve onların nabzını tutmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada Atatürk'ün yurt gezilerinde halkla buluşması ve bütünleşmesi örneklerle belirtilerek, bu gezilerde verdiği mesajlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Yurt Gezileri, Halkla Buluşma ve Bütünleşme, Kamuoyu Oluşturma, Demeçler ve Mesajlar.

THE PERSPECTIVE OF THE LEADER-PUBLIC MEETING AND INTEGRATION

ABSTRACT

The domestic trips Atatürk went on in the years of War of Independence and the establishment years of the Republic of Turkey were important in many aspects. Every trip he went on had a purpose. He was constantly traveling starting from the first days he went to Anatolia in order to start the War of Independence, he visited various cities, held or participated in congresses. According to Atatürk, these trips allowed him to meet and integrate with the public. Thanks to these trips, he introduced himself to the public and tried to gain people's support. Indeed, these domestic trips in the years of war had a great role in transforming the homeland rescue mission he started with few friends into a War of Independence which was carried on by the whole Turkish nation in national unity and solidarity.

Atatürk continued his trips after the War of Independence was won. The main purpose of his domestic trips was to meet the public and share his ideas and plans. Atatürk considered his domestic trips as an important base and opportunity to establish the new Republic regime and express his considerations about the basic problems of the country such as health and economy. Also, during these trips Atatürk wanted to form an infrastructure and internal and external public opinion for the great revolutions to come. Therefore, he gave important messages to public in his speeches and interviews and tried to test the pulse of them.

In this study, Atatürk's meetings and integration with the public in his domestic trips will be indicated with examples and the messages he gave in these trips will be tried to evaluate.

Another importance of the expeditions of Atatürk is that the statesmen who take responsibility for the administration of the state are directed to the nation and the hometown. It is one of the leading

and indispensable “duties of the administrators, especially in the administrations belonging to the” indifferent ve nation of domination, to be in common with the people's grievance and to determine their situation and needs on the spot Atatürk's creation of a leader profile among the public, face-to-face listening to the problems of the public, allowed the citizen to communicate his complaints about disruptions in state services to the highest authority One of the rare statesmen who have seen and evaluated this fact in the course of history is Atatürk.

In fact, Atatürk tried to instill courage, struggle and determination to succeed in the nationwide expeditions carried out in the process of important state affairs.

Keywords: Atatürk, Domestic Trips, Meeting an Integration with the Public, Forming Public Opinion, Speeches and Messages.

I. ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİNDEKİ AMAÇLAR

Mustafa Kemal Atatürk, İstiklal Savaşı koşullarında ve özellikle savaş kazandıktan sonra hemen yurt gezilerine yönelmiştir¹. Bu gezilere çok önem vermiş, halkın içine girmiş ve genel ortamı anlamaya çalışmıştır². Çünkü uzun savaşlar yaşamış, harap bir Anadolu ve yorgun bir halkla karşı karşıya olunuyordu. Yıllarca ihmal edilmiş olan Anadolu'da, halk ümitsiz, ekonomik sıkıntılar içinde, ulaşım vb. sorunların ağır yükü yaşıyordu. O nedenle halkın sorunlarını anlama, onlara ümit verme, yönlendirme ve ardından yapılacak yenilikler için kamuoyu oluşturmak gerekmekteydi. Bunun bilincinde olan Atatürk, gerçek kurtuluşun bu sorunları aşacak çok yönlü kalkınmadan geçtiğini görmüş ve ona göre hareket etmiştir.

Atatürk'ün yurt gezileri, sıradan geziler değildir. O, bu gezilerinde; siyasal, toplumsal askeri, kültürel, ekonomik vb. alanlardaki durum tespiti ile alınması gereken önlemleri incelemiştir. Çağdaş ve Modern bir Türkiye yaratabilmek için gerçekleştirilecek yeniliklerin ve oluşturulacak yeni ortamın temellerini atmıştır³. Bunun için yurt gezilerini halkla buluşmak ve bütünleşmek için en iyi ortam ve zemin olarak görmüştür. Bu nedenle yurt gezilerinde birçok konuda halkın görüş ve düşüncelerini öğrenmiş ve bu görüşlerin ışığı altında gerçek-

¹ Atatürk'ün yurt gezilerinin ele alındığı yayınlar arasında dikkat çekenleri şunlardır: Mustafa Kemal Atatürk, **Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında**, İstanbul 1339; **Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Sonbahar Seyahatleri**, 1925. **Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998; Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt İçi Gezileri (1922-1931) I**, Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000; Mehmet Akif Tural, "Cumhurbaşkanı Halkın Arasında Atatürk'ün Yurt Gezileri", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002; İbrahim Ethem Atınur, **Reisi Cumhurbaşn Doğu İncelemeleri**, Eabil Yayınları, Ankara 2006; Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları(1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999; Gürbüz Tüfekçi, **Atatürk Seyahat Notları (1930-1931)**, Kaynak yayımları, İstanbul, 1998.

² Muhittin Gül, "Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C 8, S 3, Aralık 2006, s.54.

³ Erdem Çanak, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S 23, Mart 2016, s.129.

leştireceği inkılâpları için planlamalarını yapmıştır. Milli Mücadelemizin muzaffer kumandanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak Türk milleti nezdinde büyük bir sevgiye ve güvene sahip olması halk üzerinde etkili olmasına ve başarılı bir şekilde onları yönlendirmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle yeni ve ileri bir Türkiye için gereken alt yapıyı yani kamuoyunu bu gezileri esnasında oluşturmuştur.

Atatürk'ün yurt gezilerinde; halkı için bir şeyler yapma arzusunun bir inkılâpçı, bir toplum önderi olarak halkıyla bütünleşmeyi amaçladığını görmekteyiz⁴. O, bu gezileri ile inkılâplarını sürdürebileceği ortamı yaratmaya çalışmıştır. Bunun için milletin ayağına gitmiş, onlarla yakın diyaloglar kurmuş, onları dinlemiş, karşılıklı fikir alışverişi içinde olmuş ve yapılması gerekli olan yenileşmeleri anlatmıştır⁵. Geziler öncesi ve sonrasında halkın karşı karşıya kaldığı, sorunları yakın çevresindeki sivil ve asker şahsiyetlerle ve o konulardaki uzmanlarla görüşmüş, tartışmış ve ne gibi işlerin yapılacağı, ne tür önlemlerin alınması gerektiğini tespit etmiştir. Tespit ettiği sorunlar ve yapılması gerekenler hususunda da Cumhurbaşkanı sıfatıyla hükümetlere ve ilgili bakanlıklara gereken talimatları vermiş, yapılan çalışmalarını yakından izlemiş ve takipçisi olmuştur. Halkın karşı karşıya kaldığı sorunlarla bu kadar yakından ve geniş ölçüde ilgilenmesi, yapılanların takipçisi olması onun halk ile daha fazla haşır neşir olması ve onların üzerinde oldukça etkili olmasına neden olmuştur⁶.

Atatürk'ün yurt gezilerine çıkış amaçlarını bizzat onun ağzından vermek gerekirse, bu konuda en iyi örnek onun daha Cumhuriyet

⁴ Atatürk'ün millet ile bu kadar hemhal olması, yakınlaşması ve kaynaşması bir anlamda Atatürk-Millet; Millet Atatürk bütünleşmesinin özünü ve gücünü de göstermiştir. E. Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri(1922-1931)**, İstanbul 2000, s. 18.

⁵ Gül, **Atatürk'ün Yurt Gezileri'nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü**, s. 54-55.

⁶ Atatürk Çeşitli zamanlarda özellikle "*Teshir, ikna, ilzam, tehdüt, ikaz, ifşa, teşhir... hazm*" gibi yollarla halkı ikna etmeye çalışmıştır." Bkz.: Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978, 148; Niyazi Ahmet Banoğlu, **Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**, III, İstanbul 1955, s.63, s.61.

dahi ilan edilmeden çıkmış olduğu “Batı Anadolu Gezisi”dir. Bu geziye çıkış amacını Atatürk Nutuk’ta şöyle anlatmaktadır:

“Efendiler, saltanatın kaldırılması ve hilâfet makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa geçmek, halkın içinde bulunduğu psikolojiyi, düşünce ve eğilimlerini bir daha incelemek önem kazanıyordu. Bunun dışında Meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni siyasî bir parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış gerçekleşince, cemiyet teşkilâtımızın siyasî bir partiye dönüşmesini gerekli buluyordum. Bu konuda da doğrudan doğruya halk ile görüşüp konuşmayı yararlı sayıyordum. Zaferden sonra eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla Batı Anadolu’da bir gezi yapmak üzere, 14 Ocak 1923 tarihinde Ankara’dan hareket ettim.

Eskişehir’den başlayarak, İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir’de halkı uygun yerlerde toplayarak, uzun sohbetlerde bulundum. Halkın, bana, diledikleri gibi serbestçe sorular sormasını istedim. Sorulan sorulara cevap olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konferanslar verdim.”⁷

Atatürk, çağdaş ve modern, ileri ve yeni bir Türkiye ve Türk toplumunu yapacağı köklü inkılâplar ve hamlelerle gerçekleştirmeyi hedeflemişti. Ancak yapacağı hamleler veya inkılâpları zorla değil, halkı inandırarak ve ikna ederek gerçekleştirmek istemiştir. Bunun için sık sık yurt gezilerine çıkarak bu yönde kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Çünkü Atatürk, halka benimsetilerek yapılacak olan yenileşmelerin daha verimli ve kalıcı olacağını iyi biliyordu. O nedenle bu bilinçle hareket etmiştir. Halkın kendisine olan güvenini iyi kullanmıştır. Daha önce kazanmış olduğu başarıları Atatürk’e referans olmuş ve bu güveni sağlamıştır. Atatürk bir konuşmasında: “Ben zannediyorum ki hizmetlerimden dolayı milletimin sevgisini ve güvenini kazandım” derken bunu ifade etmek istemiştir⁸.

⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C II (1920-1927), Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s.476.

Görüldüğü gibi Atatürk'ün milletinden, milletin de Atatürk'ten yana güveni ve sevgisi tam olmuştur. Nitekim bu güven ve sevgi ile başarılı olunmuştur. Atatürk, Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi, savaştan sonra da milletiyle bütünleşip kalkınmayı hedeflemiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrası Atatürk'ün önderliğinde Türkiye'nin modernleşme çabalarında milletin yanında askerlerin ve asker kökenli devlet adamlarının önemli bir şekilde katkısı olmuştur. Gerçekten de ordu mensupları ve Atatürk'ün yakın arkadaşları, yurt gezilerinde de Atatürk'ün yanında olmuş ve Türk milletinin yapılacak yenilik ve değişiklikler konusunda ve özellikle de gerçekleştirilecek kalkınma hamlelerinde önemli bir rol üstlenmişler, gerek kamuoyunun oluşmasında ve gerekse milletin ikna edilmesinde Atatürk'e destek olmuşlardır.

Atatürk, çıkmış olduğu yurt gezilerinin önemli bir kısmını tren seyahatleriyle yapmıştır. Bu seyahatlerinde kendisine tahsis edilmiş olan özel bir treni yani “Beyaz Treni” kullanmıştır⁹. Gezilerinde gideceği

⁹ Hakkında çok fazla malumat olmayan Beyaz Tren hakkında en ayrıntılı bilgiyi Emekli TCDD Yolları Müfettişi A Lütfi Balamir vermektedir. Balamir'in verdiği bilgilerden bir kısmını aşağıya verdik: Buna göre;

“Atatürk'ün yurt içi gezilerinde kullanmaları için 1935 yılında Almanya'da yaptırılan Beyaz Tren 9 vagonundan oluşmakta idi. Bunlar, Atatürk'ün Yemekli ve Yataklı salonları, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ile Başyaverlik için bir salon, davetli Hükümet ileri gelenleri için iki Yataklı vagonla, bir Restoran, ayrıca iki adet II. mevki ile bir furgondan ibaretti.

Beyaz Tren Ankara'dan harekette Ankara personeli, Haydarpaşa'dan kalkışta da Haydarpaşa personeline yurdun neresine kadar gidilirse oraya kadar götürülür, dönüşü aynı personel yapar, Depo merkezlerinde kömür stoku ve bakım için sadece makinalar değişirdi. Bu trenler mutlaka ranforlu olur, bazen pilot olarak önden gönderilen özel tren de olurdu. Trenin tüm personeli tecrübeli, dikkatli, görevlerinde başarıları denenmiş olanlardan seçilir, kıyafetler temiz ve ütülü, lokomotiflerinde Makinistlerin, Garlara girerken beyaz eldivenle çalıştıklarını çok iyi hatırlarım...

Bu trenlere bölgelerinde Yol Kısım ve Şube Şefleriyle Tren Muayene Memurları, Kısım Hekimleri, faal servislerin Başmüfettişleri refakat ederler, furgonlarında seyyar telgraf ve telefon sandıkları emre hazır bulundurulurdu. İstasyonlar birkaç gün önceden özel bir itina ile temizlenir, geceleri ellerinde lüks lambalarıyla civar köyler halkı Atatürk'ü görebilme umudu ve heyecanıyla İstasyon peronlarında toplanır, güvenlik yönünden hatlar ve geçitler mahalli Jandarmalarca, şehirlerde Polis çevreyi kontrol altında tutardı...

O gün için trenin her uğrayacağı İl, İlçe ve Bucak'larda Vali, Kaymakam, Bucak Müdürleriyle Komutanlar, Belediye Başkanları, benzeri kuruluş yöneticileri ceketatay, frak, redingot veya siyah fütme kumaştan, lastikotinden yepyeni elbiseleriyle treni karşılarlar, İstasyon binaları bayraklarla, geceleri donanma fenerleriyle donatılır, Atatürk o şehre incekse ana yollara, kavşaklara

yörenin sorunları belirlenmiş ve bu sorunlarla ilgili bürokrat ve uzmanları yanına almıştır¹⁰. Ya da ilgili uzmanlar, ilgili yörelerde Atatürk'e eşlik etmişlerdir. Böylece gidilen yer ve yörelerde halkla yakın temasta olunmuş, onların sorunları tartışılmış ve çözüm yolları tespit edilmiştir. Ayrıca kalkınma ve çağdaşlaşma için yerinde etkili mesajlar verilmiştir. Özellikle eğitim, sağlık ve ekonomik sorunlar üzerinde durulmuştur. Ülkenin kalkınması ve gelişmesi anlatılmış ve yapılacaklar tartışılarak önlemleri alınmaya çalışılmıştır.

Atatürk'ün yurt seyahatlerinde üzerinde önemle durduğu konuların başında “halkın birlik ve beraberlik içerisinde olması” gelmiştir. Özellikle yurt gezilerinde, iç ve dış tehditler karşısında halkın birlik ve bütünlük içinde olmasını sağlamaya çalışmıştır. Milli Mücadele yıllarında ve özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan ve sonuçları ülke ve halk için ağır sonuçlar doğuran isyanlar da bilindiği için, milli birlik ve beraberlik önemlidir.

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesinde ve kalkınmasında millette bir ve beraber olmanın önemini çok iyi bilmektedir. Bu nedenle yurt seyahatlerinde diğer bir ifade ile gittiği her yerde milli birlik ve beraberliğe ilişkin konuşmalar yapmış, mesajlar vermiştir. Halkı bu konuda aydınlatmış ve kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Atatürk'ün ülke birliği ve bütünlüğü ile ilgili vermiş olduğu mesajlar, halk üzerinde büyük ölçüde etkili olmuş ve millet olma şuurunu pekiştirmiştir.

çeşitli süslemeli zafer takları yapılır, Atatürk'ün geleceği haberi herkeste mutlu, coşkulu bir sevinçe yol açardı...” Bkz. www.ataturkicimizde.com.

¹⁰ Pek çok yurt gezisinde olduğu gibi çıkmış olduğu Zonguldak Gezisinde de yanına pek çok bürokrat, uzman, siyasetçi ve gazeteciler yer almıştır. Nitekim geziye katılan heyetin içinde “Atatürk'ün yanı sıra, İş Bankası Genel Müdürü ve İzmir Milletvekili olan Celal (Bayar), Afyon Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın), Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Sinop Milletvekili Recep Zühtü, Aydın Milletvekili Reşit Galip Bey ile Umumi Kâtip Tefik (Bıyıkhoğlu), Başyaver Rusuhi, Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza (Soyak) Bey ve yaverler de vardı” Bkz. Yücel Namal, **Atatürk'ün Zonguldak Gezisi**, Zonguldak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010, s.16.

Böylece Atatürk millette oluşturmaya çalıştığı milli birlik ve bütünlük şuuruyla, halkta millet, vatan, devlet sevgisini güçlendirmiş ve gerçekleştireceği köklü inkılâplar ve kalkınma hamlelerinin başarısını milletçe bir ve beraber olmada görmüştür. Bunun sonucu olarak da bir lider olarak, halkla olan buluşmalarında, onlara yaptığı konuşmalarda ve verdiği demeçlerde bunu vurgulamıştır. Türk milletinin büyük tevaccühüne ve güvenine sahip olan Atatürk milli birlik ve beraberlik hususunda her zaman kamuoyu oluşturmayı başarmıştır. Özellikle yurt seyahatleri bu kamuoyu oluşturma düşüncesinde Atatürk'e arzu ettiği imkân ve zemini vermiştir.

Çıkmış olduğu yurt gezilerinde gideceği yörelerin yerel sıkıntı ve problemlerinin neler olduğunu bilen Atatürk, bu sıkıntı ve problemlerin çözülmesinde “zaman ve mekanı” kriterini hep ön planda tutmuş, içinde bulunan yılların ve şartların elverdiği ölçüde bunları çözmeye çalışmıştır. Nitekim çıktığı yurt gezilerinde tespit ettiği 1920'li ve 1930'lu yılların sıkıntı ve problemlerini o yıllara özgü yöntemlerle ele almış ve çözüm yollarını araştırmıştır. Planlamalarını o yılların özelliklerine göre yapmıştır.

Örneğin, 1920'li yıllardaki yurt gezilerinde, öncelikli hedefi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecinde yapılmasını gerekli gördüğü siyasi, sosyal, hukuki, eğitim ve kültürel değişikliklerin hem alt yapısı oluşturulmuş hem de bunların gerçekleştirilmesi sağlanarak, halkın bunları benimsemesine çalışılmıştır. Bir anlamda gerçekleştirecek veya gerçekleştirilmiş olan inkılâp niteliğindeki köklü değişikliklerin önündeki engeller ortadan kaldırılarak, hukuki zemini oluşturulmuş ve gerekli düzenlemeler hayata geçirilmiştir.

Cumhuriyetin yapısal temelleri ve köklü değişikliklerinin büyük ölçüde 1920'li yıllarda çözülmesinden sonra Atatürk 1930'lu yıllarda ülkenin ekonomik sıkıntı ve problemlerini ele almış ve özellikle çıkmış olduğu yurt seyahatlerinde bu konu üzerinde durmaya çalışmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilmeye çalışılan özel teşebbüs yoluyla ekonomik ve sınai kalkınmanın başarısız olması Atatürk'ün ekonomik sorunlara eğilmesinin önemli bir nedeni olmuştur.

1930'lu yıllarda ele alınan ekonomi problemlerin esasını hızlı kalkınma çabalarının nasıl gerçekleşeceği ve bu konuda alınması gereken önlemlerin neler olduğudur. Atatürk'ün bazı yörelere yaptığı yurt gezilerinde bu konular üzerinde durulmuştur. Bilhassa Devletçi ekonomik modelin ne olup olmadığı, ülke olarak bu ekonomik modelin benimsenmesinin bir zorunluluk olduğu ve devletçi ekonomik modele geçilmesiyle gerçekleştirilecek kalkınma hamlelerinin neler olduğu halka anlatılmaya çalışılmıştır.

Nitekim Atatürk, 1930 yılı sonunda çıkmış olduğu ekonomi ağırlıklı üç aylık yurt gezisinde, uzmanlarla çeşitli yörelerde incelemeler yapmış ve izlenecek yeni ekonomi politikasının esaslarını belirlemeye çalışmıştır. Halka hitaben yapmış olduğu konuşmalarında kalkınma çabalarını ve alınacak önlemleri anlatmıştır.

Dolayısıyla çıktığı yurt gezilerinde Atatürk yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye için siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda önemli dönemelerin yaşanacağı süreçlerde yurt seyahatlerinde takip edilecek stratejiler ve politikaları anlatmış, bu yönde kamuoyu oluşturmak istemiştir¹¹. Bunu yaparken halk ve özellikle gençlik üzerinde büyük ölçüde heyecan yaratmıştır. Herkes O'nu görmek isterken, aynı zamanda O'nun ağzından duyduklarını kendi geleceği olarak hemen benimsemiştir. Çünkü halk O'nu yakından görmüş, hissetmiş ve güvenmiştir. Halk kendisini yok olmaktan kurtaranın, şimdi de tüm devlet teşkilatı ile yanında olduğunu görmüş ve inanmıştır. O'nu ve yaptıklarını sevmiştir. Atatürk'te bu yaklaşımla hem bir cumhuriyet kuşağı

¹¹ Atatürk'ün yurt gezileri, genellikle önemli siyasal ve sosyal değişimlerin yaşandığı günlerin hemen öncesinde ya da sonrasında gerçekleşmiş olması bakımından dikkat çekmektedir. Nitekim Atatürk'ün son yurt gezisi olarak da nitelendirebileceğimiz Mersin-Adana gezisi, Hatay meselesinden dolayı yapılan bir gezi olması anlamında önem taşımaktadır. Atatürk'ün 19-24 Mayıs 1938 tarihleri arasında gerçekleştirdiği bu gezi sağlığının çok kötü olduğu ve hatta hasta yatağından kalkıp çıktığı bir gezi olmuştur. O bu gezisiyle Hatay meselesinde Türkiye'nin ne denli kararlı olduğunu ortaya koymuş ve Türk halkını Hatay meselesinde daha duyarlı bir hale getirmiş ve Hatay meselesi lehine büyük bir kamuoyu oluşturmuştur. Erdem Çanak, "Hasta Yatağından Hatay'a: Atatürk'ün Son Yurt Gezisi (19-24 Mayıs 1938)", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, S 81, Kasım 2018, s. 142-143.

yetiştirmeye hem de yapılan inkılâplar için kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bunun koruyuculuğunu da heyecan yarattığı gençlikte görmüştür. Buna bağlı olarak kurmuş olduğu Cumhuriyeti ve inkılâplarını gençliğe emanet etmiştir.

Atatürk, yapacağı yenileşmeleri genelde çeşitli yörelere yaptığı gezilerde açıklamıştır. Halkı ikna ve motive edici bir yaklaşım içinde olmuştur. Önce bir bakıma altyapıyı yani kamuoyunu oluşturmuştur¹². Daha sonra ise konular sırasıyla TBMM’de ele alınmış ve yasalaştırılmıştır. Atatürk, yapacağı yurt gezilerine çıkmadan önce Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği kanalı ile karşılama törenlerinin yapılmasını duyurmuştur¹³. Bunu belki de zaman ve ekonomik kayıplar açısından düşünmüştür. Ancak ne var ki her geçtiği veya gittiği yörede

¹² Bu konuda yapılan bir çalışmada verilen bir bilgi Atatürk’ün halkla yakınlaşmasına önemli bir açıklık getirmektedir. Verilen bilgide şöyle denmektedir. “*Çünkü O, kendisinin de ifade ettiği gibi gücünü halktan alan bir liderdi. Aynı zamanda ülkesini, çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmayı kendisine ilke edinmiş bir lider olarak, milleti bilinçlendirmeyi en önemli vazifeleri arasında görüyordu. Bu sebeptendir ki, yapacakları konusunda daima milletine bilgi vermiş gelen tepkiler ışığında inkılapları şekillendirmiştir. Bundan başka Atatürk en küçük fırsatta halk arasına karışarak, çeşitli kuruluşları ziyaret ederek sorunları bizzat yerinde görmeyi amaçlamış, bir aksaklık gördüğünde de hemen düzeltilmesini istemiştir.*” Bkz.: Özer Küpeli, “Atatürk’ün Bursa Gezileri ve Halkla İlişkileri”, **Az Bilinen Yönleriyle Atatürk, Cumhuriyetimizin 80 Yılına Armağan**, Editör, Necmi Ülker, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İzmir 2007, s.144.

¹³ Atatürk çıktığı yurt gezilerinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği vasıtasıyla seyahatü esnasında uğrayacağı il ilçe, nahiye gibi idari birimlerin mülki yöneticilerine özel karşılama törenleri yapılmamasını resmi anlamda yazmasına rağmen çıkmış olduğu bütün yurt gezilerinde hem resmi makamlar, hem sivil toplum örgütleri ve hem de halk tarafından büyük kalabalıklar ile coşkuyla karşılanmıştır. Atatürk’ün yurt gezileri esnasında yapılan karşılamalar için Bkz.: Mehmet Önder, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 1975; Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurt İçi Gezileri (1922-1931) I**, Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000; İbrahim Ethem Atnur, **Reisi Cumhuriyetin Doğu İncelemeleri**, Ebabil Yayınları, Ankara 2006; Taha Toros, **Atatürk’ün Adana Seyahatleri**, Seyhan Basımevi, Adana 1969, Mehmet Önder, **Atatürk Konya’da**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989; Necati Çankaya, **Atatürk’ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, İstanbul 1985; Yakup Hayırlıoğulları, **Atatürk’ün Yurt Gezileri ve Bu Gezilerin Türk Halkına Kazandırdıkları**, İstanbul 2001; Selami Kılıç, “Mustafa Kemal Paşa’nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S 8, Yıl, 1997, Erzurum vs.

halk büyük ilgi göstermiştir. Memur, esnaf, işçi, köylü, öğrenci vb. herkes geleceği yollara dökülmüştür. Herkes O'nu görmek istemiştir. Özellikle gençler büyük ilgi göstermişlerdir. Böylece Atatürk'ün yurt gezileri, hem halkla bütünleştiği, hem yöresel sorunların görüşüldüğü hem de yapılacak yenileşmeler için kamuoyu oluşturulduğu yol olmuştur. Atatürk'te kendisine büyük ölçüde güvenin olduğu bu ortamda, devrimleri için gereken kamuoyu desteğini en yüksek düzeyde bulmuştur. Bunu da en iyi şekilde kullanarak çağdaş değerleri benimsemiş bir toplum yaratmıştır.

II. ATATÜRK'ÜN HALKLA BÜTÜNLEŞMESİ

Milli Mücadele'nin muzaffer başkumandanı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı Atatürk, yurt gezilerine önem veren bir lider profiliyle karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile yurt gezilerine çıkış nedenlerinin başında onun liderlik özelliği gelmektedir.¹⁴ Atatürk çıktığı yurt gezilerinde halkla iç içe olmayı önemsemiştir. Bu sayede halkını tanımış, onların düşüncelerini öğrenmiş, karşı karşıya kaldığı sıkıntıların neler olduğunu ve kendisinden neler istediklerini tespit etmiştir. Bilahare Ankara'ya döndüğünde öğrendiği düşünceleri ve tespit ettiği eksiklikleri ve kendisinden istenilenleri Hükümet'in önüne getirmiştir¹⁵. Hükümetler de Atatürk'ün önlerine getirdiği ve halledilmesi konusunda da takipçisi olacağını ifade ettiği bu

¹⁴ Atatürk'ün liderlik özelliklerini yabancı diplomatların anılarından ve resmi raporlardan hareketle ortaya koymaya çalışan Hikmet Özdemir şu özellikleri bir lider olarak Atatürk'ün taşıdığını belirtmektedir. Bunlar; "Tarih Bilgisi, Millet ve Lider Tektir(Özdeştir) Önceden Sezmek, Eylemde Sürat, Dayanıklılık, Sabır ve İkna, Açıklık ve Güven, Doğru Zaman, Duracağı Yeri Bilmek, Önce Gerçek Sonra İdeal, Kadınları Seferber Etmek"tir. Bkz.: Hikmet Özdemir, **Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla Atatürk'ün Liderliği**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.135.

¹⁵ Erol Evcin, Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu Ziyaretleri, CTAD, Yıl 11, S 21, Bahar 2015, s. 138-139.

sorunları diğer bir ifadeyle halkın sosyal ve ekonomik anlamda mevcut durumunu yükseltecek tedbirleri ve kararları icraat programlarına alarak, bir an önce uygulamaya çalışmışlardır¹⁶.

Milletini çok iyi tanıyan ve onun kültürünü, gelenek ve göreneklerini, geçmişini, yaşayışını, dini inanç ve vecibelerini ve diğer pek çok özelliğini adeta bir sosyolog gibi tahlil eden, inceleyen ve bu incelemelerinden çok önemli sonuçlar çıkaran Atatürk, gerçekleştirdiği ve gerçekleştireceği köklü hamleler ve büyük değişim çabalarını yani inkılâplarını bunlar üzerine bina etmiştir. Nitekim Atatürk: “*Ben şimdiye kadar ne gibi hamleler, ne gibi inkılâplar yapmışsam, hep halkla temas ederek, onların ilgi ve sevgilerinden kuvvet ve ilham alarak yaptım*”¹⁷ sözleri ile bu gerçeği ifade etmek istemiştir.

Çıktığı yurt gezilerinde öncelikli hedef, milli egemenlik ve milli irade esasları üzerine müesses olmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yeni siyasal rejimini Türk halkına tanıtmak olmuş olan Atatürk, yine bu seyahatlerinde çağdaş, demokratik, laik bir devlet ve toplum yapısını uzun uzun halka izah etmiştir. Yine yaptığı konuşmalarında ve verdiği demeçlerinde hedeflenen ekonomik, kültürel ve sosyal değişme ile ilgili bilgilendirmelerde ayrıca halkın görüş ve düşüncelerini etkileyecek yönlendirmelerde bulunmuştur.

Yurt gezilerinde halkla iç içe olan Atatürk, basın gibi kamuoyunu etkileyecek kurumlara önem vermiş, gezilerinde gazete ve gazeteciler her zaman yer almıştır. Gazete ve gazetecileri gerek yerel anlamda gerekse bütün milleti etkileyecek ve yönlendirecek en etkili vasıta olarak görmüştür.

¹⁶ Yeni Türk harflerinin halktaki etkilerini görmek amacıyla çıktığı yurt gezisinin sonuçlarından ve bilhassa halkın Yeni Türk harfleri ile ilgili memnuniyetini Başbakanlığa gönderdiği bir yazıda şöyle dile getirmiştir: “*Yeni harflerin tatbikatını memleketin pek çok yerinde gördüm. Şehirlerde, köylerde, her yerde halk yeni harflerle okuyup, yazmaya geçmiştir. Halk yeni yazının kolaylığından memnundur.*” Yücel Özkaya, “Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, S14, C 4, 1994, s.192.

¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, s. 242.

Atatürk yurt gezilerinde halkla yakın temas halinde olmaya özen göstermiş ve halka mesajlarını iletecek kurum ve kuruluşlara değer vermiştir. Gezilerinde halkla ve toplumun değişik kesimleriyle aracasız görüşmeler yapabileceği yerleri ziyaret etmeye önem vermiştir. Nitekim belediyeler ve okullar gibi resmi kurumların yanı sıra Türk Ocağı/Halkevi, CHP Gençlik Kolları, İdman Yurdu gibi birçok sivil kuruluşlar Atatürk'ün gezilerinde en çok uğradığı yerler olmuştur¹⁸. Böylece bu sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla halkla hep yüz yüze gelmiş ve daha samimi görüşmeler yapmıştır¹⁹.

1923 yılından itibaren çıkmış olduğu yurt gezileri Atatürk için kesinlikle siyasal amaçlar da taşımaktadır. Her inkılâp hareketi öncesinde kamuoyu yaratmak, sonrasında inkılâbın gerekliliğine halkı ikna etmek, onlara inkılâbı anlatmak aslî amaçtır. Hükümet konağında ve belediyelerde, Türk Ocağında²⁰, tren istasyonlarında, CHP'de, okullarda, devlet memurlarına, esnafa, çiftçilere, öğretmenlere, gençlere, kadınlara, partililere, gazetecilere ve ordu mensuplarına irticalen ama

¹⁸ Atatürk Yurt içi gezilerinde halkla yakın temas halinde olmaya özen göstermiş ve halka mesajlarını iletecek kurum ve kuruluşlara önem vermiştir. Atatürk'ün gezileri dikkatlice incelendiğinde; belediye, okul gibi kurum ziyaretleri, halk ile aracasız görüşmeler, Türk Ocağı/Halkevi, Cumhuriyet Halk Fırkası Gençlik Kolları, İdman Yurdu gibi sivil kuruluş ziyaretlerinin önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Böylece Atatürk resmi kurumlar dışında halkla daha içten, daha samimi görüşmeler yapmıştır. Bu değerlendirme için Bkz.: Latif Daşdemir, "Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşme-Ilıca Ziyareti" **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C VIII, S 3 (Atatürk Özel Sayısı), Ağustos, 2008, s.17.

¹⁹ Atatürk'ün yurt gezileri onu görmek isteyen Türk halkı tarafından büyük bir heyecanla beklenilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Abdullah İlgazi, "Atatürk'ün Tokat Gezileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 52, Mart 2002, s.107-158; Mehmet Akif Tural, "Atatürk'ün Yurt Gezileri, Büyük Nutuk Adlı Eseri ve Hayattan Ayrılışı", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004, s.391-393.

²⁰ Atatürk'ün 1923-1931 yılları arasında yaptığı yurt seyahatlerinde en çok uğradığı yerlerden birisi de Türk Ocağı olmuştur. Özellikle gençlere vereceği çok önemli mesajlar, Türk ocaklarında yaptığı konuşmaların içinde verilmiştir. Atatürk'ün Türk Ocaklarını ziyareti ve buralarda yaptığı konuşmalar için Bkz.: Eren Akççek, Mehmet Karayaman, **Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar**, İzmir 2007.

hedefleri olan konuşmalar yapmıştır. 1923 başından 1938 Martına kadar çeşitli tarihlerde, bazılarında pek çok kez konuşmalar yaptığı yerler şunlardır²¹: Eskişehir, Arifiye, İzmit, Bursa, Alaşehir, Salihli, Kasaba, Manisa, İzmir, Akhisar, Balıkesir, Adana, Mersin, Tarsus, Konya, Afyonkarahisar, Kütahya, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Havza, Amasya, Erzurum, Kayseri, Kastamonu, İnebolu, Daday, Kemalpaşa, Diyarbakır, Aydın, Malatya, Bozüyük. Bu yerlerde doğrudan halkın karşısına çıkmıştır.

Özellikle 1923 yılı başlarında “...benden neler öğrenmek istiyorsanız serbest olarak sormanızı rica ederim.”, “...Bugünkü ahvâl ve şeraitte göre kalbinizden, fikrinizden neler geçiyor? Neleri öğrenmek istiyorsunuz? Hangi tereddütünüz vardır? Hâl ve âtiye ait düşünceleriniz ve soracağınız nelerdir? Siz bana istediğiniz şeyleri soracaksınız ve ben de size bildiğimi söyleyeceğim...”, “Hepinizin düşündüklerinizi anlamak istiyorum... Bundan dolayı benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.” sözleriyle dinleyenleri teşvik etmiştir²².

İzmir’de 31 Ocak 1923’te üçü kadın olmak üzere on dokuz kişi tarafından otuzdan fazla soru sorulmuştur. Bu sorular yeni Türkiye devletinin şimdiki esasları, kadınların sosyal hayatımızdaki yerinin ne olmak gerekeceğini ve barış konferansındaki tartışmaları ziraat ve ticaret ve sanayiın gelişmesini, Halk Fırkası’nın izleyeceği ilkeler ile diğer meseleleri içermiştir²³.

²¹ Bu yıllar arasında Atatürk’ün birçok il, ilçe ve hatta nahiye ve köylere kadar gittiği, bazı il ve ilçelere birden fazla gittiği görülmektedir. Atatürk’ün ziyaret ettiği il sayısını 52 olduğu ifade edilmektedir. Mesela 1930-1931 yılları arasında gerçekleştirdiği geziler sürecinde Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Kırklareli, Edirne ve Bursa’ya gitmiş ve bilahare Ankara’ya dönmüştür. Bu geziler ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, İstanbul 1981.

²² Atatürk’ün yurt gezilerinde Türk halkı ile iç içe olduğu konusunda çok sayıda örneğin yer aldığı çalışma için bkz. Zafer Köylü, **Halkı İle İç İçe Atatürk**, Eskişehir Ticaret Odası Yayını, Eskişehir 2012.

²³ Atatürk’ün İzmit Basın toplantısı ile ilgili ayrıntılı bilgi olarak şu eserlere bakılabilir; İsmail Arar, **Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1969; Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Türk tarih

Atatürk bu konuşmalarda kendisinin bir “arkadaş” ve “kardeş” olduğunu sık sık vurgulayarak dinleyenleri soru sormak için cesaretlendirmiş, yüz yüze olduğu insanlarla bütünleşmenin yollarını aramıştır. Anadolu halkı hiç alışık olmadığı bir şekilde devlet başkanını kendi arasında görmüş, rahatlıkla sorular sormuş ve Atatürk bunlara tek tek cevap vermiştir²⁴.

Atatürk'ün ikna etmek için pek farklı argümanlar kullandığı görülmüştür. Halka her inkılâbın iktisadî, hukukî, millî, pragmatik, kalıncı vb. gerekçelerini ayrıntularıyla izah etmeye çalışmıştır. Konuşmalarında inkılâplarını ve yapmak istediklerini, bazen dine uygunluk, bazen yararlı olma kriteri, bazen medeni olma özelliği, bazen tarihe uygunluk ve millî olmak, bazen Türk'e yakışmak veya yakışmamak açısından değerlendirmiştir. Ancak hiçbir zaman “ben böyle istiyorum” dememiş veya “ideolojimiz gereği...” gibi açıklamalar yapmamıştır.

Atatürk ikna etmenin önemini ve gerekliliğinin farkında olduğunu, “*Bizim halkımız çok temiz kalpli, çok asil ruhlu, ilerlemeye çok yetenekli bir halktır. Bu halk, eğer bir defa karşısındakilerin içtenlikle kendilerine yardımcı olduklarına inanırsa her türlü hareketi derhal kabule hazırdır... Bunun için ülkümüzü açıklıkla ifade etmeliyiz. Onu imanla duymalı ve onu hiç yılmadan takip etmeliyiz.*” sözleriyle göstermiştir. Kendisinin yapmaya çalıştığı da esasen bu olmuştur. Bu düşüncesini açıklamasından iki yıl sonra, 1925 yılında, pek bilinen sözlerini söylediği dokuz günlük Kastamonu

Kurumu Yayınları, Ankara 1982.; Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999; Osman Akandere, “Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”, **Selçuk İletişim**, C 2, S 1, Konya 2001.

²⁴ 1 Nisan 1922'de beraberinde Azerbaycan ve Rus sefirleri de olduğu halde Konya'ya geldiğinde halkın arasına karışmasına güzel bir örnek olay yaşanmıştır. Atatürk 1 Nisan 1922 günü Konya Gari'nden şehre doğru yürürken, halkın arasına karışmış, onunla bütünleşmiştir. Bu sırada yanında bulunan Azerbaycan sefiri Abiloff eğilerek Atatürk'ün kulağına “Paşa Hazretleri, arabalara binsek daha iyi olmaz mı?” diye endişesini, bir suikastten korktuğunu belirtince Atatürk herkesin duyabileceği bir şekilde: “Endişe etmeyiniz. Ben bu milletten korkmuyorum. Ona güveniyorum. Eğer beni sevmiyorlar, bana güvenmiyorlarsa işte öldürebilirlerYürüyelim.” demişti. Bkz.: Mehmet Önder, **Atatürk Konya'da** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.11.

ve İnebolu gezilerinde “Gerçek inkılâpçılar onlardır ki, yükselme ve yenilenme inkılâbına yönelmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilime ulaşmasını bilirler” demiştir²⁵. O zamana kadar Cumhuriyet ilan edilmiş, halifelik kaldırılmış, şapka yasası da Ankara’ya dönüşünde çıkarılmıştır. H. Rıza Soyak, kadın kıyafeti konusunu anlatırken, Atatürk’ün “...her fırsatta ikna edici ve mantikî telkinlerde bulunmak...” gerektiğine inandığını, küçük bir azınlığa karşı bile zor kullanmaktan yana olmadığını ifade etmiştir.

Atatürk’ün yurt gezilerinde dikkati çeken bir özellik de, gezilerin büyük bir kısmının Türk toplumunu çağdaşlaştırmak amacıyla yapılan inkılâpların ardından yapılmış olmasıdır. Bu geziler esnasında Atatürk uğradığı her yerde yapılan inkılâplar hakkında halka sorular sormuştur²⁶. Bu soruları sormasındaki amaç ise halkın yapılan yenilik ve

²⁵ Atatürk gerçekleştireceği Şapka inkılâbı için neden Kastamonu’yu seçtiğini 1925 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olan Saffet Arıkan’a hitaben yaptığı bir konuşmada şöyle açıklamıştır:

“Çocuğum Kastamonu’ya gideceğim... Niçin Kastamonu’yu seçtiğimi bilemezsin. Dur, anlatacım. Bütün vilayetler beni tanırlar, ya üniforma ile veya fesli, kalpaklı sivül elbise ile görmüşlerdir. Yalnız Kastamonu’ya gidemedim. İlk önce nasıl görürlerse öyle alışır, yadırgamazlar. Üstelik bu vilayet halkının hemen hepsi asker ocağından geçmişler. İtaatlıdırler, munistirler, adları gericiye çıkmışsa da anlayışlıdırler. Bunun için şapkayı orada giyeceğim.” Bkz.: Mustafa Selim İmece, **Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1975, 23; Niyazi Ahmet Banoğlu, **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, Yelken Matbaası, İstanbul 1978, s. 250.

²⁶ Nitekim Mustafa Kemal Paşa yeni Türk Harflerini halka için 1928 yılı Sonbaharında çıktığı seyahatine Samsun’dan başlamıştır. Samsun’a geldiği günün akşamında Hükümet dairesinde bir süre dinlenen Mustafa Kemal Paşa Genel Meclis salonunda toplanmış bulunan devlet memurlarının yeni Türk alfabesi hakkındaki bilgi ve becerilerini ölçmek için bu salona gelmiştir. Yeni Türk Harfleri ile basılan bir kitabı orada bulunanlara dağıttıran Mustafa Kemal Paşa orada bulunan memurları tahtaya kaldırarak onları okuma ve yazma sınavına tabi tutmuştur. Mustafa Kemal Paşa; tahtaya kalkanların bazı hatalar yaptığını görmüş ve bunları bizzat kendisi tespit edip, hataların nasıl düzeltileceğini anlatarak, genel kurallar hakkında bilgiler vermiştir. Mustafa Kemal Paşa orada bulunanlara göstermiş oldukları ilgiden dolayı teşekkür ederek onların yanlışlarını kısa zamanda düzelteceklerini ifade etmiştir. Yine bu gezisi esnasında Amasya ve Tokat’a da uğrayan Mustafa Kemal Paşa buralarda toplanmış olan halkı ve hazır bulunan zevatı Yeni Türk Alfabesi konusunda imtihan etmiştir. Bkz. Selçuk Duman, “Kızılırmak Gazetesine Göre Mustafa Kemal Atatürk’ün 1928 Sonbaharında Sivas’ı Ziyareti” **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 7, S 1, 2006, 116-119.

değişikliklere bakış açısını ve tepkisini ölçmektir. Sorularına olumlu cevaplar verildiğinde gülümseyerek memnuniyetini ifade eden Atatürk, olumsuz cevaplar aldığı anda ya da sorularına bir cevap verilmediği anlarda, adeta bir öğretmen edasıyla halkın yapılan yenilikleri ve değişiklikleri anlamasına çalışmıştır. Böyle durumlarda Atatürk'ün takip ettiği strateji vatandaşları ikna etmek olmuştur.

Yurt gezilerinde halktan gelen herhangi bir şikâyet söz konusu olduğunda ise meselenin halli konusunda talimatlar vermiş ve böylece yöneticiler ile halk arasındaki anlaşmazlıkların yerinde çözümünü sağlamış ve yapılan inkılâpların halk tarafından kabul edilip dilmediğini kontrol etmiştir²⁷.

Atatürk, yurt gezilerinde ziyaret etmiş olduğu her yerde yapmış olduğu konuşmalar ve verdiği demeçlerle halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Özellikle konuşmalarında ve demeçlerinde halkı teşvik edici sözler kullanmış, yenilik hareketleri ile yapılanları övücü sözlerle halkın önüne getirmeye çalışmıştır²⁸. Gittiği her yerde “Birlikten kuvvet doğar”, “Asıl kuvvet ve ilham kaynağım siz Türk Milleti”, “Mücadelemiz bitmemiştir, esas uğraşımız bundan sonra başlayacaktır” sözleriyle her

²⁷ Atatürk yaptığı yurt gezilerinde Türk halkının içinde bulunduğu yokluk ve sefaleti de yakından görüyor ve buna çok üzülüyordu. Nitekim Antalya seyahati esnasında halkın içinde olduğu “fakru zaruretî” görmüş ve bilahare duygu ve düşüncelerini Hasan Rıza Soyak’a şu sözlerle ifade etmiştir: “*Bunahyorum çocuk, büyük bir ızdırap içerisinde bunahyorum*” dedi, “*Görüyorsun ya gittiğimiz her yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her tarafta derin bir yokluk, maddi ve manevi bir perişanlık içerisinde... Ferahlatıcı pek az şey rastlıyoruz; mateessüf memleketin hakiki durumu bu işte... Bunda bizim günahımız yoktur. Uzun yıllar hatta asırlarca dünyanın gidişinden gafil, birtakım şuursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket, düşe düşe şu acınacak hale düşmüş. Memurlarımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil, çoğu görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın.*” Bkz.: Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s.405-406.

²⁸ Atatürk'ün yurt gezilerinde yaptığı konuşmalar, verdiği demeçler Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri başlığıyla 3 ciltte toplanmıştır. Serinin 4. Cildi ise Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri başlığıyla yayınlanmıştır. Bkz.: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1-3**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2003.; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri 4**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

şeyin milletle beraber Türk Milleti'nin geleceği için yapılmış ve yapı-lacağı mesajını vermeye çalışmıştır²⁹.

Atatürk'ün çıktığı yurt gezilerinde gezilerin “dönemleri” ve “ta-rihleri” de dikkat çekicidir. Bu konuda en dikkat çekici örnek 1930 yılı gezisidir. Bilindiği gibi 1929 ekonomik krizi bütün dünyada ol-duğu gibi Türkiye’de de etkisini göstermiş, birtakım olumsuzluklar yaşanmıştır. Bir taraftan bütün ülkeyi etkileyen ağır ekonomik sıkıntı-lar, diğer taraftan rejime ve inkılâplara karşı çıkan muhalif kesimlerin halk arasında gizliden gizliye yaymaya çalıştığı fitne ve fesat hareket-leri toplumda yönetime ve yöneticilere karşı derin bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. İşte Atatürk böyle bir ortamda çıktığı yurt gezisiyle hem halkın nabzını tutmak istemiş hem de yaşanan olumsuzlukların üstesinden gelmek istemişti. Bu yurt gezileri bir başka ifadeyle İnkılâplara zarar vermeye yönelik bazı olayları yerinde gözlemlemek, etkilerinin değerlendirilmesi ve olaylara Atatürk'ün el koymak istemesi olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshetmesi ve Kubilay Olayı gibi gelişmeler Atatürk'ün 26 Ocak 1931-2 Mart 1931 tarihleri arasında İzmir'den başlayarak Aydın, Nazilli, Denizli ve Balıkesir'i de içine alan Batı Anadolu gezisinin gerekçeleri olmuştur³⁰.

Yurt gezilerinin başka bir boyutu da devlet başkanı olarak Ata-türk'ün halkla bütünleşmek ve devlet-vatandaş ilişkisini güçlendirmek istemesidir³¹. Devleti idare etme sorumluluğunu üzerine almış bir dev-let adamı olarak Atatürk, bu yurt gezileri vasıtasıyla milleti ve memle-keti tanımak istemiştir. Halkın derdine ortak olmak, durumunu ve ih-tiyaçlarını bizzat tespit etmek hususunda geziler önemli bir rol oyna-

²⁹ Latif Daşdemir, **Atatürk'ün Afyonkarahisar Ziyaretleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Ankara 2002, s. 64-70.

³⁰ Bu gezi ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: H. Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973 ve A. Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay**, İstanbul 1945.

³¹ Yakup Hayırhoğulları, **Atatürk'ün Yurt Gezileri ve Bu Gezilerin Türk Halkına Ka-zandırdıkları**, İstanbul 2001, s.30 vd.

mıştır. Atatürk'ün “halkın arasında bir lider profili” oluşturması, halkın dertlerini yüz-yüze dinlemesi, vatandaşın devlet hizmetleri ile ilgili meselelerin öncelikli olarak halledilmesine katkıda bulunması yurt gezileri sürecinde gerçekleşmiştir diyebiliriz.

Atatürk önemli devlet meseleleri söz konusu olduğu 1923-1938 yılları arasında gerçekleştirdiği yurt gezilerinde halka cesaret, mücadele ve başarıya azmi aşılama çalışmış, yapılan inkılaplara sahip çıkılması yönünde halkla bütünleşmiştir.

Atatürk her şeyden önce çıkmış olduğu bu yurt gezileriyle Anadolu Toprağı'nın sesini dinlemiş, Türk milletinin varlığında gizlenmiş yaşama gücünü hissetmiş, onun derinliklerine doğru eğilmiş, milletin ruhuna seslenmesini ve ondan ses almasını bilmiştir³².

SONUÇ

Daha Cumhuriyet'in bile ilan edilmediği bir süreçte çıkmaya başladığı yurt gezilerini Atatürk “Yeni Türkiye'nin inşasında önemli ve gerekli bir adım olarak görmüştür.” Çünkü O, I. Dünya Savaşı ve devamındaki işgal yılları esnasında ülkenin pek çok yerinin tahrip edildiğini ve Anadolu'nun adeta harabezar olduğunu bilmekteydi. Artık Atatürk'e göre zaman savaş ve yıkım zamanı değil ülkeyi yeniden inşa zamanıdır³³. Atatürk'ün yeniden inşa etmekten kastı sadece taşın toprağın değil medeniyetin inşasıdır. İşte bu yeniden inşa sürecinde Milli Mücadeleyi zaferle sonuçlandırmış bir komutan ve bir lider olarak bu başarısını, Türkiye Cumhuriyeti'ni yeniden inşa ederken çıktığı yurt gezilerinde bir avantaj olarak kullanmıştır.

Atatürk yurt gezilerinde halkla yakın temas halinde olmaya özen göstermiş ve halka mesajlarını iletecek kurum ve kuruluşlara önem

³² Yakup Kadri, 1 Mart 1922'de yazdığı “Son Nutku Münasebetiyle” başlığıyla yazdığı makalesinde dile getirdiği bu düşüncelerin değerlendirildiği çalışma için Bkz.: İnci Enginün, “Hatip Atatürk”, **M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi** Yıl: 1996, S 8, s. 83-88.

³³ Nesrin Atıcı Kanburoğlu, “1926 Yılı Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri ve Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmasındaki Rolü”, **Journal of History Studies**, C 6, Ekim 2014, s. 133. (133-147).

vermiştir. Gezilerinde halkla ve toplumun değişik kesimleriyle aracısız görüşmeler yapabileceği yerleri ziyaret etmeye önem vermiştir. Nitekim belediyeler ve okullar gibi resmi kurumların yanı sıra Türk Ocağı/Halkevi, CHP Gençlik Kolları, İdman Yurdu gibi birçok sivil kuruluşlar Atatürk'ün gezilerinde en çok uğradığı yerler olmuştur. Böylece bu sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla halkla hep yüz yüze gelmiş ve daha samimi görüşmeler yapmıştır.

Atatürk'ün yaptığı yurt gezileri sadece ülke topraklarını görmek ve gezmek amacıyla yapılan geziler değildir. Bu geziler esnasında çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmaya azmettiği Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ve onu oluşturan Türk Milletinin içinde bulunduğu sıkıntıları görmüş, bunların neler olduğunu belirlemiş ve nasıl çözüme kavuşturacağı konusunda tespitler ve öngörülerde bulunmuştur. Yani adeta bir hekim gibi iyileştirmekle kendini mükellef saydığı Türk Milleti'nin nabzını yoklamış, hastalığına teşhis koymuş ve tedavi yolları aramıştır.

Bu geziler sırasında tespit ve teşhis etmiş olduğu meselelerin tamamını ya geziler sırasında vermiş olduğu direktiflerle çözmeye çalışmış ya da Ankara'ya döndüğünde hükümet ya da Meclis aracılığıyla çözüme kavuşturulmasını sağlamıştır. Yine bu seyahatlerin en önemli faydalarından birisi de yapacağı, gerçekleştireceği inkılâpların Atatürk tarafından bizzat halka anlatılmış, aktarılmış olmasıdır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Akçiçek, Eren-Karayaman, **Mehmet Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar**, İzmir 2007.

Arar, İsmail, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1969.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında**, İstanbul 1339.

- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk, C II (1920-1927)**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1-3**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2003.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri 4**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.
- Atnur, İbrahim Ethem, **Reisi Cumhuriyun Doğu İncelemeleri**, Ebabil Yayınları, Ankara 2006.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal, II**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, Yelken Matbaası İstanbul 1978.
- Başar, A. Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay**, tan Matbaası, İstanbul 1945.
- Çankaya, Necati, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, İstanbul 1985.
- Daşdemir, Latif, **Atatürk'ün Afyonkarahisar Ziyaretleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Ankara 2002.
- Hayırlıoğulları, Yakup, **Atatürk'ün Yurt Gezileri ve Bu Gezilerin Türk Halkına Kazandırdıkları**, İstanbul 2001.
- İmece, Mustafa Selim, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1975.
- İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.
- Kongar, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.
- Köylü, Zafer, **Halkı İle İç İçe Atatürk**, Eskişehir Ticaret Odası Yayını, Eskişehir 2012.
- Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları(1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- Namal, Yücel **Atatürk'ün Zonguldak Gezisi**, Zonguldak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010.

Ökte, Ertuğrul Zekai, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt İçi Gezileri (1922-1931) I**, Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

_____, **Atatürk Konya'da**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

Özdemir, Hikmet, **Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla Atatürk'ün Liderliği**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Soyak, H. Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Sonbahar Seyahatleri, 1925.

Toros, Taha, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, Seyhan Basımevi, Adana 1969.

Tüfekçi, Gürbüz **Atatürk Seyahat Notları (1930-1931)**, Kaynak yayınları, İstanbul 1998.

Makaleler

Akandere, Osman, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar", **Selçuk İletişim**, C 2, S1, Konya 2001, s.124-136.

Çanak, Erdem, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S 23, Mart 2016, 127-178.

Çanak, Erdem, "Hasta Yatağından Hatay'a: Atatürk'ün Son Yurt Gezisi (19-24 Mayıs 1938)", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, S 81, Kasım 2018, s. 141-152.

Daşdemir, Latif, "Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşme-İlica Ziyareti " **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C VIII, S 3 (Atatürk Özel Sayısı), Ağustos, 2008, s.13-39.

- Duman, Selçuk, “Kızılırmak Gazetesine Göre Mustafa Kemal Atatürk'ün 1928 Sonbaharında Sivas'ı Ziyareti” **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 7, S 1, 2006, s. 111-122.
- Enginün, İnci “Hatip Atatürk”, **M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi** Yıl: 1996, S 8, s. 83-88.
- Evcin, Erol, “Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu Ziyaretleri”, **CTAD**, Yıl 11, S 21, Bahar 2015, s. 137-162.
- Gül, Muhittin, “Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C 8, S 3, Aralık 2006, s. 51-72.
- İlgazi, Abdullah, “Atatürk'ün Tokat Gezileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 52, Mart 2002, s. 107-158.
- Kanburoğlu, Nesrin Atıcı, “1926 Yılı Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri ve Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmasındaki Rolü”, **Journal of History Studies**, C 6, Ekim 2014, s.133-147.
- Kılıç, Selami, “Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S 8, Yıl, Erzurum 1997, s.187-201.
- Küpeli, Özer, “Atatürk'ün Bursa Gezileri ve Halkla İlişkileri”, **Az Bilinen Yönleriyle Atatürk, Cumhuriyetimizin 80 Yılına Armağan**, Editör, Necmi Ülker, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İzmir 2007, s.123-144.
- Özkaya, Yücel, “Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, S 14, C 4, Ankara 1994, s. 185-212.
- Tural, Mehmet Akif “Cumhurbaşkanı Halkın Arasında Atatürk'ün Yurt Gezileri”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

**ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NDE
DİN EĞİTİMİNE BİR ÖRNEK: AKSEKİLİ AHMET HAMDİ'NİN
“ASKERE DİN DERSLERİ” ADLI ESERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Özden ARIKAN*

ÖZET

Ordu ve din arasındaki ilişki, zamana, mekâna ve esas alakadar olduğu insana göre sürekli değişime uğrayan bir biçime sahiptir. İnsan hayatında kuşkusuz en önemli manevi unsurlar arasında yer alan din, ordunun esas unsurunun insan olduğunun da düşünülmesiyle birlikte, ordu ve din arasındaki ilişkinin, özellikle zamana ve mekâna göre açıklanması ihtiyacını doğurmaktadır. Bu noktadan hareketle ordunun birlik ve beraberlik çatısı altında hareket etmesini sağlayan manevi araçların başında yer alan din, her dönemin siyasi idaresinin çeşitli uygulamalarıyla orduya farklı yöntemlerle aksettirilmiştir. Türk siyasi tarihinde hemen hemen her dönemde, siyasi idare tarafından gerek savaş dönemlerinde ordunun halk ile bütünleşmesini sağlamada gerekse barış dönemlerinde ordunun manevi ihtiyacının karşılanmasında dini hizmetlere ehemmiyet gösterilmiştir.

Yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşuna giden süreçte verilen Millî Mücadele Dönemi'nde de orduda bütünleşmenin din ile sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Millî Mücadele sürecini fiili olarak yürüten o dönemin lider kadrosu, dinin orduda ne kadar bütünleştirici etki yaptığının farkına varmış, bu yönde dini hizmetlerin uygulanmasına önem göstermiştir. Böylelikle

* Öğretim Görevlisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ozdenarikan@ahievran.edu.tr.

Millî Mücadele sürecinde hemen hemen her cephede din adamlarının görev alması sağlanmıştır. Dahası bu durum beraberinde halk-ordu bütünleşmesini de doğurmuştur. Neticede orduda gerçekleştirilen dini hizmetlerin, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında, manevi olguyu kuvvetlendirerekten dolayı yoldan da olsa katkı yaptığı söylenebilir. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının akabinde Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan, Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sürecini kapsayan, Atatürk Dönemi olarak adlandırdığımız (1923-1938) süreçte de Türk Silahlı Kuvvetleri'nde dini hizmetlerin devam ettiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Genelkurmay Başkanı olan Mareşal Fevzi Paşa'nın (Çakmak) idaresi altında (1921-1944), 1925 yılında orduda dini hizmetlerin yerine getirilmesi için bir takım girişimlerin gerçekleştiği göze çarpmaktadır. 26 Mart 1925 tarihinde Fevzi Paşa'nın Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, askerlere okuyup anlayabilecekleri bir Asker İlmihali hazırlanması yönünde yardım talep ettiği görülmüştür. Bu süreçte, ileride Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 3. Başkanı olacak olan Aksekili Ahmet Hamdi Bey'e bu görev düşmüş, O'da "Askere Din Dersleri" adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser toplamda 6 defa basılmıştır. Atatürk Dönemi'nde kaleme alınmış olan bu eser, içeriği bakımından orduda verilen dini eğitimi, dönemin din hizmetleri politikası ekseninde değerlendirmemize olanak sağlamaktadır. Bu noktada, eserden hareketle çalışmamızda dönemin din üzerine takip edilen politikası ele alınarak, Atatürk Dönemi'nde ordu ve din ilişkisi ekseninde orduda verilen dini eğitim detaylı bir şekilde tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Dini Eğitim, Maneviyat, Ordu.

**AN EXAMPLE OF RELIGIOUS EDUCATION IN TURKISH
ARMED FORCES DURING ATATURK PERIOD: EVALUATION
OF AHMET HAMDİ AKSEKİ'S WORK NAMED "ASKERE DİN
DERSLERİ"**

ABSTRACT

The relationship between the army and religion has a form that is constantly changing according to the time, place and the people it is interested in. Religion, which is undoubtedly one of the most important spiritual elements in human life, necessitates the need to explain the relationship between the army and religion, especially in terms of time and place, with the consideration that the main element of the army is human. From this point of view, religion is one of the spiritual instruments that enable the army to act in unity and solidarity, the political administration of each period was transferred to the army through different methods. Turkish political history in almost every period, the importance of religious services has been shown by the political administration both to ensure the integration of the army with the people during the wartime periods and to meet the spiritual needs of the army in times of peace.

New Turkey in the State in the process leading to the establishment of the National Struggle period, also given the integration of the army is seen that tried to be with religion. Ahead of Mustafa Kemal Pasha, the National Struggle process in conduct, the leading staff of that period, the integration of religion in the army has been aware of the effect, and in this direction has given importance to the implementation of religious services. In this way, the clergy served on almost every front during the National Struggle. Moreover, this situation led to the integration of the people-army. As a result, it can be said that the religious services carried out in the army contributed to the victory of the National Struggle even though it indirectly contributed to the strengthening of the spiritual phenomenon. Following the victory of

the National Struggle, it was seen that the religious service continued in the Turkish Armed Forces in the period of 1923-1938, which we started with the proclamation of the Republic and which included the process of Mustafa Kemal Atatürk's presidency. Marshal Fevzi Pasha's first Chief of Staff of the Republic of Turkey under administration (1921-1944), in the army in 1925 to fulfill the religious services of several initiatives have been realized. On 26 March 1925, Fevzi Pasha sent a letter to the Presidency of Religious Affairs and requested assistance in the preparation of a book. In this process, Aksekili Ahmet Hamdi, who will be the 3rd President of the Presidency of Religious Affairs in the future, has a duty and he wrote the work called in "Askere Din Dersleri". This work has been pressed six times. This work, which was written during the Atatürk Period, allows us to evaluate the religious education given in the army in terms of its content in the context of the religious services policy of the Atatürk's period. At this point, in our work, the religious policies given in the army will be evaluated by considering the policy followed on the religious education of the period of Atatürk, it will be tried to determine in detail the relation between army and religion.

Keywords: Religion, Religious Education, Spirituality, Army.

GİRİŞ

Ordunun etkili bir güç haline gelmesi için maneviyatın kuvvetlendirilmesi hususunda inancın etkisinin farkında olan Türkler, İslamiyet'e geçtikten sonraki süreçte kurdukları her devlette bu etmenin farkında olan uygulamalarda bulunmuşlardır¹.

Böylelikle, bu alanda ordudaki din hizmetlerinin önemli bir parçasını oluşturan ve askerin maneviyatını kuvvetlendirmek amacı taşıyan bir dizi eserler kaleme alınmıştır². Bu durum bize Türk tarihinin hemen hemen her döneminde yetiştirilen askerlerin, askeri donanımı kazanmalarının yanı sıra bu donanımda manevi yönün de kuvvetli olması meselesine dikkat edildiğini göstermektedir.

Erken Cumhuriyet Döneminde, yukarıda bahsettiğimiz etkenlerin etkisiyle birlikte Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nde din hizmetleri devam ettirilmiş ve bu kapsamda askeriyede okutulmak üzere dini kitaplar basılmıştır. Bu kitaplar arasında Cumhuriyet yönetiminin ilki niteliğinde ve ilerleyen yıllarda da çeşitli baskıları gerçekleştirilecek olan "Askere Din Dersleri" adlı eser Aksekili Ahmet Hamdi Bey³ tarafından kaleme alınmıştır.

¹ Mustafa Sabri Sözeri, "Dünya Ordularında Din Terbiyesi ve Teşkilatı", **İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi**, S 2, İstanbul, 1964, s. 158-159; Beydilli, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü**, 3. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018, s.23; İsmail Kara, "Cumhuriyet Devrinde "Askere Din Dersleri" İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur", **Toplumsal Tarih Dergisi**, No:166, Ekim 2007, s. 48; Mehmet Beşikçi, "Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusu'nda Tabur İmamları", **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C 11, S 1, s.11; Derya, Geçili, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Donanmasına İmam Tayin Edilmesi", **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 2, 2017, s.4;

² Kara, a.g.m., s. 53.

³ Aksekili Ahmet Hamdi Bey kimdir? Sorusunun cevabı için bakınız; Süleyman Hayri Bolay, "Ahmet Hamdi Akseki" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 2, İstanbul, 1989, ss. 293-294.

1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Ordu-Din İlişkinine Bakışı

Mustafa Kemal Paşa, 1893-1905 yılları arasında, askeri eğitimini Harp Akademisi'nden Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak tamamlamıştır⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın eğitim gördüğü askeri okullarda da askeri uzmanlık alanlarında dersler verildiği gibi dini içerikli eğitimin verildiği derslerin de olduğu bilinmektedir. Şöyle ki, Mustafa Kemal Paşa'nın, Harp Okulu'nun birinci ve ikinci sınıfindayken aldığı derslerinden birisi de “*Akaid-i Diniye*”dir⁵. Görüldüğü üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri eğitimi esnasında din-ordu ilişkisine yakinen temas ettiği ortadadır. Kaldı ki, Millî Mücadele'nin önemli komutanlarından olan Fahrettin Paşa da (Altay) Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki hassasiyetini; “...*Askeri okuldaki din derslerini de takip etmişti. Bu suretle yetişen bu büyük adam, kumandan olunca maddi kuvvet yanında, manevi kuvvetin lüzumunu ve Müslümanlıkta, savaşlarda Şehit olmanın manevi kuvvet bakımından değerini görüp, anlamıştır...*”⁶ ifadeleriyle aktararak din-ordu ilişkisindeki iç içe geçmişliğin etkilerini, Paşa'nın daha öğrencilik yıllarından itibaren anlamlandırıldığını belirtmektedir.

Osmanlı'nın son döneminde Mustafa Kemal Paşa, askeri eğitimi tamamlayıp meslek hayatına atılmasıyla birlikte askeri yaşantısında Şam'dan Manastır'a, Selanik'ten Üsküp'e, Trablusgarp'tan Makedonya'ya, Makedonya'dan Sofya'ya, İstanbul'dan Çanakkale'ye, Diyarbakır'dan Halep'e, en sonunda Adana'ya uzanan ve arada yurtdışını da içeren çeşitli yerlerde, çeşitli görevlerde bulunmuştur⁷. Bu süreçte yaptığı gözlemler, edindiği deneyimler, özellikle de I. Dünya

⁴ Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, ss. 2-4.

⁵ Ali Güler, **Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 21, 23, 25.

⁶ Fahrettin Altay, “Atatürk ile İlgili Dini Hauralar (Belgeler) Dindar Atatürk”, **Atatürk'ün İslam'a Bakışı Belgeler ve Görüşler**, 2. Baskı, Haz. Mehmet Saray, Ali Tuna, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 49.

⁷ Kocatürk. **Kaynakçalı Atatürk...**, ss. 4-74.

Savaşı süreci ordu-din ilişkisinin temel yapı taşı oluşturulan maneviyatın kuvvetlendirilmesi gerekliliğini kavramasına ve bu hususa her fırsatta dikkat çekerek önemini vurgulamasına önyak olmuştur⁸.

Ordunun temel dinamiğini oluşturan askeri unsurun maneviyatının her daim dinç tutulması noktasında hem fikir olan Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde yaşadıklarını; "...Karşılıklı siperler arasında mesafemiz sekiz metre, yani ölüm muhakkak, muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına tümüyle düşüyor İkincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrendirici bir ütidal ve tevekkülle biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir umutsuzluk bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şehadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren şayan-ı hayret ve tebrik bir örnektir. Emin olmalısınız ki Çanakkale muharebesini kazandıran, bu yüksek ruhtur..."⁹ ifadeleriyle aktararak, askeriyede dini düşüncenin savaşı kazandırmadaki etkisini bir kez daha belirtmiştir. Zira, ifadelerinden anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, askerinin maneviyatının kuvvetlendirilmesi hususunda hem fikir olmasaydı, 25 (12) Nisan 1915 tarihinde Çanakkale Kara Muharebeleri esnasında Conkbayırı'nda bulunan 57'nci Piyade Alayı ile Merkeztepe'de yer alan 27'nci Alay'a verdiği, yazılı dünya tarihinde eşi benzeri olmayan, "Size ben taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum!"¹⁰ emrini nasıl verebilirdi? Bu sorunun cevabını düşündüğümüzde, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun güçlü bir maneviyata sahip olması gerektiğine olan inancını ortaya koymaya yeterlidir.

⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Zabit ve Kuman ile Hasbihal ve Diğer Askeri Yazılar**, Derleyen: Musa Sarıkaya, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 100-101; Suat İlhan, **Atatürk ve Askerlik -Düşünce ve Uygulamaları-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 152.

⁹ Ruşen Eşref Ünaydın, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ve Çanakkale'de Savaşın İle Mülakat**, İstek Yayınları, İstanbul, 2017, s. 38.

¹⁰ Ünaydın, **a.g.e.**, s. 26.

Millî Mücadele’de de bahsi geçen din görevlilerinin, askerlerin maneviyatını kuvvetlendirmesi, ordu-halk bütünleşmesini sağlaması doğrultusunda çokça katkıda bulunduğu da bilinmektedir¹¹. Bundan ötürü, dini hizmetler ile her ne kadar cephedeki askerin maneviyatının kuvvetlendirilmesi önemliyse de halkın Millî Mücadele’ye ikna edilmesinde de rolü bir o kadar önemlidir. Böylelikle, bu konudaki çeşitli araştırmalar incelendiğinde, din görevlilerinin halkın bizzat temsilcileri tarafından düzenlenen kongrelerde, kurulan Müdafaa-i Hukuk örgütlerinde ve bazı milis kuvvetlerde gerek kurucu rolü üstlendikleri gerekse bu örgütlerde üye olarak yer aldıkları da görülmüştür¹².

Türk tarafının askeri gücünü son derece etkin kullanmasının elzem olduğu Millî Mücadele sürecinde, askerin maneviyatını etkin tutmak için cephelerde de din görevlerine yer verilmiş, savaşın lider kadrosu da bu durumu her daim desteklemiştir¹³. İstanbul Hükümeti’nin Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi’ye verdirdiği, Millî Mücadele’yi destekleyenlerin hain olduğu anlamına gelen fetvasına karşılık, Anadolu’da M. Rifat (Börekeçi) Efendi’nin hazırladığı ve yaklaşık yüz elli din görevlisinin onay verdiği fetvanın da etkisiyle, özellikle askeri unsurun bu manevi gücün etkisiyle Millî Mücadele’yi tamamıyla benimsemesi kolaylaşmıştır¹⁴. İlerleyen süreçte, Doğu ve Batı’da yer alan cephelerde sürdürülen mücadelelerde çeşitli zaferler elde edilmiş, savaşın Türk tarafının lehine sonuçlanacağını işaret eden Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) kazanılmış¹⁵, bu zaferin ve manevi gücün etkinliğinin nişanesi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 19 Eylül 1921 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa’ya

¹¹ Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I-II**, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012; Recep Çelik, **Milli Mücadele Günlerinde Din Adamları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

¹² Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede... I**, ss.36-58; Çelik, **a.g.e.**, ss.107-123.

¹³ Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede...II**, ss. 54-370; Çelik, **a.g.e.**, ss.123-164.

¹⁴ Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede... I**, ss. 147-159.

¹⁵ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 161.

“Mareşallik” rütbesiyle birlikte “Gazilik” unvanı verilmiştir¹⁶. Bu unvanın Mustafa Kemal Paşa’yı onurlandırmasıyla beraber, dini önemi ortada olan gazilik kavramının bundan sonraki süreçte kendi bünyesinde var olması, ordu-din ikilemindeki iç içe geçmişliğin bir göstergesi olarak birbirinden ayrılmaması gereken iki temel olgu olduğunu düşünmemizi sağlamaktadır.

Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlandırılmasının akabinde, 29 Ekim 1923 tarihinde resmi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde, Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yeniden bir devlet yapılanmasına girilen süreç başlamış ve bu doğrultuda her alanda çeşitli inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Kurulan bu yeni devletin, gerçekleştirilen çeşitli inkılapların temel unsurlarından biri de laiklik olmuştur. Laiklik kısaca, “*dünya işlerini din işlerinden, dini otoriteden ayrı olarak ele alma anlamına gelmekte, diğer bir ifadeyle inancın devlete, devletin de inanan kişi ile inancı arasından çekilmesini sağlamaktır*¹⁷”. Böylelikle laiklik ile dinin bireyselleşmesi sağlanarak, devletin inancın yaşanmasındaki engelleri ortadan kaldırması ve her bireyin dini özgürlüğünün korunması da gerçekleşmektedir. Zira, Mustafa Kemal Paşa’nın, “*Laiklik, yalnız din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek değildir. Laiklik bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyetine tekeffül etmektir*¹⁸” ifadelerinde de bulunması bu kanımızı doğrulamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, laiklikle birlikte dinin hem bireysel bir inanç olgusu olduğunu, hem de milletin devamlılığı için dinin olmazsa olmazlar arasında yer aldığını her fırsatta ifade ettiği de görülmektedir¹⁹. İşte bu noktada inancın devamlılığının sürdürülebilmesi için ise

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, C12, 19.9.1337 (1921), s. 264.

¹⁷ Mehmet Saray, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s. 2.

¹⁸ Ali Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve Din Adamları**, 11. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s. 63.

¹⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 228; Fahri Kayadibi, “Atatürk’ün Dini Yönü ve Din Eğitime Bakışı”, **Atatürk’ün İslam’a Bakışı Belgeler ve Görüşler**, 2. Baskı, Haz. Mehmet Sa-

dini eğitimin verilmesi kaçınılmazdır. Mustafa Kemal Paşa, dini eğitimin inancın öğrenilmesi üzerindeki etkisinin de farkındadır²⁰. Böylelikle, Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde dini eğitim verilmesi ihtiyacı açık bir şekilde belirlemektedir. Zaten dönemin lideri Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hemen hemen her fırsatta dinin gerekliliğinin altını çizmesi, yine askerin maneviyatının kuvvetli olmasının olmazsa olmazlar arasında yer aldığı önemini, yukarıda değindiğimiz gibi defalarca ifade etmesi, askeriyede din hizmetleri özelinde verilecek dini eğitimin gerekliliğini ispatlamaktadır.

2. “Askere Din Dersleri” Adlı Eserin Değerlendirilmesi

Atatürk döneminde, Osmanlı'dan intikal eden dini ders kitapları TSK²¹'da okutulabilirdi. Ancak, böyle bir durumun kabul edilmesi pek mümkün değildi. Şöyle ki, eserin giriş kısmında verilen, 26 Mart 1925 tarihinde, dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın gönderdiği, “*Diyanet İşleri Riyaseti Celilesine*” başlıklı Genelkurmay Başkanlığı'ndan giden yazıda, Paşa'nın belirttiği üzere önceki eserlerin siyasi içerik bakımından geçersiz kaldığı ve dillerinin askerin anlaması noktasında “*ağır olması*” gibi tespitleri, askere yönelik yeni bir din eğitimi eseri ihtiyacının zorunluluğunu ispatlamaktadır²². Zaten eser incelendiğinde de görüldüğü üzere dilinin oldukça anlaşılır olması ve siyasi içerik bakımından dönemin yeni yönetim biçimini (Cumhuriyet) ele alan bölümlerin de karşımıza çıkması²³, bahsi geçen ihtiyacın giderildiğini doğrulamaktadır.

ray, Ali Tuna, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 236-237; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Kısım III**, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 93; Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve...**, s. 221.

²⁰ Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve...**, s.74; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Kısım II**, s. 94.

²¹ Kısaltma; Türk Silahlı Kuvvetleri.

²² Aksekili Ahmet Hamdi, **Askere Din Dersleri**, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Şehzadebaşı-Evkaf Matbaası, 1341-1344, No. 4003, Tarih:341.3.26; Kara, a.g.m., s. 49.

²³ Aksekili, **a.g.e.**, s. 206; İsmail Kara, Rabia K. Gündoğdu, **Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki I Hayat Mücadelesi ve Eserleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 198.

Bahsi geçen yazıya istianen Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, Genelkurmay Başkanlığı'nın talebine cevap vermesi için Aksekili Ahmet Hamdi Bey görevlendirilmiştir. Aksekili Ahmet Hamdi Bey'in görevlendirilmesinde, askeri ve sivil okullarda dini içerikli derslerin öğreticiliğini yapmış ve bu konularda eserler kaleme almış olması gibi etkenlerin varlığı çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur²⁴. Görevi devralan Ahmet Hamdi Bey, Diyanet İşleri Başkanlığı'na eserin hazır olduğunu 17 Ağustos 1341 (1925) tarihinde iletmiştir²⁵.

Eser genel itibarıyla, yazarın giriş niyetine yazdığı "Birkaç Söz" kısmında da belirttiği gibi soru-cevap yöntemini izlemekte ve akabinde genellikle izah kısımlarında da ele aldığı konuyu detaylı bir şekilde dini örneklerle birlikte değerlendirip açıklamaya çalışmaktadır. Eser, 3 kısım ve 48 dersten oluşmakta, sonuç kısmı yerine geçebilecek nitelikte olan nasihat kısmıyla ele aldığı konularla alakalı öğütler vererek sona ermektedir. Askere yönelik dini derslerin giriş mahiyetindeki olan eserin ilk kısmında "İslam İtikadı" başlığı ile ele alınan 18 ders içermektedir. Sırasıyla 18 ders, "-Din, -İslam Dini, -İman ve İslam, İmanın Şartı, -Allah-ü Celle Celalü Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehadet ve Bunların Manaları, -Allah-ü Teala Hazretlerinin Sıfatları, -Allah Sevğisi, Allah Korkusu, -2-Enbiya-Peygamberler, -(Muhammed)Sallallahü Aleyhi ve Sellem, -Peygamber Efendimizin Ahlakı, -3-Allah'ın Kitaplarına İman, -Kur'an-ı Kerim, -Meleklerle İman, -Ahiret Gününe İman, -Kadere İman, -Bulaşıcı Hastalıklardan Korunmak, -Tevekkül Ne Demekdir?, -Çalışmak Ticaret, Ziraat, Sanat, -Mezhep ve Mezhep İmamaları" başlıklarıyla alakalı konuları ele alınmaktadır²⁶.

İlk iki derste; Askerin dini inanca sahip olması ve bu inancın da İslamiyet olması gerekliliğinin üzerinde durulur. Bu etmen askere tek

²⁴ Kara, a.g.m., s. 50; Bolay, a.g.m., s. 294; Abdullah Kahraman, "Zor Zamanlarda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951)" **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S 6, 2005, s. 300.

²⁵ Aksekili, a.g.e., s. "Birkaç Söz" kısmı; Kara, a.g.m., s. 50.

²⁶ A.g.e., ss. 3-94.

geçerli dinin İslam olduğu gerekçesiyle benimsetilmeye çalışılır²⁷. Böylelikle, TSK'da bu eser ile eğitim alacak her askerin İslam'a inanan bir Müslüman olması gerektiği anlayışı ortaya çıkar.

Askerin Müslüman olması gerekliliğinin akabinde İslam dininin temelleri askere kazandırılmaya başlanır. İncanın temelinin iman olduğu olgusu askere öğretilerek, olası savaş durumunda, askerin düşmana esir düşmesiyle birlikte inancı açısından zorlansa bile, imanı sağlam olduğu için inancını kaybetmeyeceği meselesi askere aşılanır²⁸. Böylelikle askerin iman=inanç anlayışıyla yoğrulmaya başladığı görülür. Yani TSK, Müslüman bir askerin kuvvetli bir imana da sahip olmasını ister.

İman olgusunun kazandırılmasından sonra, askere inancını daha da temellendirebilmesi için İslamiyet'in Allah, peygamber kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri kazandırılmaya çalışılır. Allah'ın birliği, Allah'ın varlığı ile sahip olduğu bütün kuvvetleri, Allah korkusuyla da olası kötülükten ve kötü davranışlardan sakınacağı, peygamber inancının İslam'ın önemli kaidelerinden biri olduğu anlatılır²⁹. Akabinde, Hz. Muhammed'in hayatı ve ahlakı ele alınarak, Allah korkusuyla birlikte Hz. Muhammed'in sergilediği güzel ahlakın, askerler tarafından da örnek alınması amaçlanmıştır³⁰.

Sonrasında, ilahi kitapların neler olduğu, hangi peygamberlere hangi kitapların geldiği, Kur'an-ı Kerim'in neden bozulmadığı, Kur'an'dan önceki kitapların hükmünün kalmadığı, dolayısıyla tek geçerli ilahi kitabın Kur'an olduğu, Allah'ın peygamberler aracılığıyla gönderdiği kitaplarla insanlara doğru yolu bulmaları için ne yapması gerektiğini aktardığını, ancak sadece hükmü kalan Kur'an ile iman edilmesi gerektiğini belirtir ve devamında da Kur'an'ın korunması arzusunun da vurgular³¹. Böylelikle askere Kur'an'dan önceki kitapların

²⁷ A.g.e., ss. 3-9.

²⁸ A.g.e., ss. 10-13.

²⁹ Aksekili, a.g.e., ss. 14-29.

³⁰ A.g.e., ss. 30-41.

³¹ A.g.e., ss. 42-51.

varlığı, hangi peygamberlere geldiği, zaman içerisinde neden geçerliliklerini yitirdiği ve Kur'an'ın iman edilmesi gereken tek geçerli ilahi kitap olduğu durumları öğretilir.

Meleklerle ve ahiret gününe, yani ölümden sonraki sonsuz yaşama iman edilmesinin İslam'ın ana esasları arasında yer aldığı aktarılmasıyla beraber kader kavramı da ele alınmakta, kader meselesi, salt zaten Allah'ın belirlediği şekilde olacağı anlayışı ile değil, tedbir-takdir ilişkisi çerçevesinde askere kazandırılır ve tevekkül inancıyla da kader kavramı desteklenir ve askerin çabalamadan herhangi sonuç elde edemeyeceğini belirtir³². Böylelikle, askerin mücadeleden vazgeçmemesinin dini bir yönü olduğu ve bu dini yön ile askerin mücadelesinde maneviyatının sürekli yüksek tutulmasının kadere iman ile gerçekleşeceğinin önemi ortaya konulur. Neticede bu eseri okuyan inançlı ve bu kıyaslara iman eden bir askerin, TSK bünyesinde kendisine verilen her türlü görevi yerine getirmeye çalışacağı oldukça açıktır.

Sağlık meselesinin de dini açıdan ele alındığı görülmektedir. Eserde genel itibarıyla sağlık bahsi hastalıktan korunma noktasında temizliğe dikkat çekilerek ele alınır. İslamiyet'in de bu konu üzerinde titizlikte durduğu, bulaşıcı hastalıklardan uzak durulması gerektiği, Hz. Muhammed'in de bu konudaki sözleri örnek verilerek, anlatısını desteklediği görülmekle birlikte, hastalıktan kurtulmak için asla tedavi olmaktan kaçınılması gerekliliği askere kazandırılmaya çalışılır³³. Askeriye veya ordu dediğimiz mekanizmanın tek bir fertten değil, birçok kimseden oluştuğu akıllara geldiğinde, bir hastalığın salgına dönüşebilme ihtimalinin var olması, askere bu konuda dini eğitim kanallarıyla da bilinç aşılılarak tedbir alınabileceğini göstermektedir.

Yazar, çalışmanın da bir ibadet olabileceği anlayışını, ticaret, ziraat ve sanat (konunun ele alındığı zaman zanaat yani bir el sanatına ait meslek olduğu anlaşılacaktır) yapmakla, kazancın helal yollardan

³² A.g.e., ss. 52-81.

³³ A.g.e., ss. 70-74.

kazanılması gerekliliğini, Hz. Muhammed'in gerek hayatı gerek sözleri örnek gösterilerek askere aktarmaya çalışılır³⁴. Askerin aynı zamanda sosyo-ekonomik alanda faal bir yaşantı sürmesinin dini bir yanı olduğunun vurgulanmaya çalışılması oldukça önemlidir. Şöyle ki, bilindiği üzere zorunlu askerlik görevinin, her erkek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının bir ödevi olduğundan hareketle³⁵, Anadolu'nun her noktasından, herkes askerlik görevini ifa edebilmek için görevlendirildiği kışlalara veya vb. yerlere gelmektedir. Haliyle, askerlik görevi için gelen her bir erkek vatandaşın muhatap olduğu eğitim ve sosyo-kültürel etmenler dönemi itibariyle Anadolu'nun her yerinde aynı değildir. Dahası kitabın kaleme alındığı yıla bakıldığında (1925 senesi idi), Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni kurulmuş, fakat tam anlamıyla her alanda ayağa kalkmaya çabaladığı süreç karşımıza çıkar. Böylelikle bütün bunların hepsi düşünüldüğünde, eserde bahsi geçen faaliyetlerle ekonomiyi ayağa kaldırmanın sadece devleti yönetenlerin değil, yönetilenlerin de ödevi olduğunun dini gerekçelerle efrada kazandırılmaya çalışılması dikkate değer bir diğer noktayı sunmaktadır.

Eserde mezhep ile mezhebi ortaya koyan imamların tanıtıldığı ve askerinin dahil olması istenilen mezhebin de (Hanefilik) ifade edildiği görülmekte, inancın sürdürüleceği mezhebin neleri içerdiği durumları ele alınmakta, mezhebin içeriğini bilmenin her Müslüman için zorunluluk olduğu meselesi ekseriyetle belirtilmektedir³⁶. Buradan anlaşılacağı üzere, eserin İslam inancının Hanefi mezhebi kapsamında kaleme alındığı, dini açıklamaların içeriğinin de bu mezhep doğrultusunda yapıldığı görülmektedir. Ayrıca TSK bünyesinde yer alan askerlerin de Hanefi mezhebini benimsemesi amaçlanmaktadır. Böylelikle, Türk milletinin İslam dinine mensup olan çoğunluğunun Hanefi mezhebini benimsemiş olduğu için bir yandan mevcut ihtiyacı karşıladığı, diğer yandan da başka mezheplere mensup olan asker efradının varlığı da düşünüldüğünde ve bu mezhepsel dini yaklaşımlara

³⁴ **A.g.e.**, ss. 82-90.

³⁵ Şenol Çöklü, **I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askere Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, ss. 174-177.

³⁶ Aksekili, **A.g.e.**, ss. 91-94.

yer verilmediği için verilen din dersinin büyük bir eksiklik barındırdığı anlaşılmaktadır.

"İslam İbadeti" genel başlığını taşıyan eserin ikinci kısmında, *"-Mükellef ve Mükellef İnsanların İşleri, -İslam'ın Şartı ve Temeli, -İbadet ve Temizlik, -Abdest, -Gusül-Boy Abdesti, -Teyemmüm, -Namaz, -Cuma, Bayram, Teravih, Cenaze Namazları, -Oruç, -Misafir, -Zekât, -Hac, -Mübarek Kandil Günleri, -Tam Bir Müslüman Nasıl Olmalı?"* başlıklarıyla ilgili konular ele alınmaktadır³⁷.

Yazar, askerin dini sorumluluklarının olduğundan hareketle aşamalı olarak yapması gereken, yani farz ibadetleri ve yapılması farz olmayan vacip ibadetlerin varlığı, bu ibadetlerin aynı zamanda İslam'ın şartları arasında yer olduğundan bahisle ikinci kısımda meseleye giriş yapar ve İslamiyet inancının temel bilgilerinin verildiği ilk kısma göre artık inancı fiiliyata dökme aşamasına geçilmesi gerektiğini vurgular³⁸. Özellikle namaz ibadetinden yola çıkarak, namaz kavramıyla temizlik konusunu ele alırken necasetten taharet ile hadesten taharet meselesi açıklığa kavuşturulur ve namazın temel ibadetlerden biri olduğundan hareketle, bu ibadetin yalnız Allah'a yönelik yapıldığını, temizlik olmazsa ibadetin bir anlamı olmayacağını belirtir³⁹. Anlaşılan o ki, askere temizlik-ibadet ilişkisi hususunda "temizlik imandan gelir" sözünden hareketle, temizliğin İslam'ın emri olduğu, farz olan ibadetlerin yerine getirilmesi için de temizliğin yapılmasının kaçınılmaz olduğu düşüncesi kavratılmaya çalışılır. Aslında askerin içerisinde bulunduğu toplu yaşam koşullarını aklımıza getirdiğimize, temizliğin temel ihtiyaçlar arasında yer aldığı açıktır. Böylelikle askere dini açıdan da olsa bu anlayış kavratılmaya çalışılmaktadır.

Yazar, İslam'da temizliğin olmazsa olmazlar arasında yer aldığından hareketle, İslam-temizlik ilişkisini açıklamaya çalışır. Bu doğrul-

³⁷ A.g.e., ss. 94-173.

³⁸ A.g.e., ss. 94-103.

³⁹ A.g.e., ss. 104-109.

tuda abdest ve abdestin çeşitlerine değinmekte, bu kavramları bir yandan ele alırken bir yandan da olası askerlikte karşılaşılabilecek meselelere yönelik abdest alabilme usullerini, teyemmüm abdesti gibi veya “...ayağınızda ayakkabı varsa, yara, kırık çukuk gibi üstü sarılı ise...” vb. askerlikte karşılaşılabilecek durumları kastetmesi ve bunlara yönelik çözüm üretmesi dikkate değerdir⁴⁰. Bu vasıta ile askerinin dini yaşantısını sürdürebilmesi için gerekli esneklik ve kolaylık da sağlanmaktadır. Ayrıca ibadet-temizlik ilişkisi ekseninde abdest, gusül abdesti ve teyemmüm ile İslam’ın emrettiği temizliğin yerine getirilirken, askerinin kışlada olduğu durumlar düşünüldüğünde, özellikle talim, nöbet veya verilen başka bir görevi olmadığında, abdest ve gusül abdestini alabilmek için ne gibi koşullara sahip olduğu, yani duşluk veya çeşme hariçinde, bilhassa abdest için şadırvan vb. yapıların kışlada var olup olmadığı da merak uyandırmaktadır.

İnanç-ibadet ilişkisi içerisinde meseleleri belirli bir sıraya göre ele alan eser, temizlik konusunu abdest ile netleştirdikten sonra, fiiliyatta abdestin namaz ibadeti ile doğrudan alakalı olduğu için meseleyi namaz ve namazın çeşitlerine getirmektedir. Namazın bütün ayrıntılarıyla ele alınmasının akabinde, cemaat halinde kılınan namazlar hakkında bilgi verir⁴¹. Bu hususlar ele alınırken, özellikle cemaat halinde kılınan namazlar içerisinde cenaze namazından bahsetmesi önemlidir. Şöyle ki, cenaze namazıyla ilgili eserde sorulara verilen cevapta, “...Din kardeşlerinizden biri ölünce yıkanır, kefene sarılır, sonra musallaya konur... Allah için namaza, meyyit için duaya” niyet edilir...” ifadeleriyle ve cenaze namazının nasıl kılınacağı, hangi surelerin ve duaların okunacağından bahsetmesiyle⁴², inanan askerinin cenazesinin İslam’a göre nasıl defnedileceği açıklığa kavuşturulur. Akabinde, cemaatle kılınan diğer bir namaz olan Cuma namazını ele alırken, “...Bir Müslüman hiç olmazsa bu mübarek günde camii şerife gidip cemaatle namaz kılmalı, Kur’an-ı Kerim ve hutbe dinlemelidir; bu her Müslümanın boynunun borcudur.”⁴³

⁴⁰ A.g.e., ss. 110-126.

⁴¹ Aksekili, a.g.e., ss. 127- 148

⁴² A.g.e., s. 143-146.

⁴³ A.g.e., s. 147.

ifadeleriyle cemaatle kılınmasının gerekliliğini, "...*Vakti olan bir Müslüman teravih, bayram namazlarını da hiç aksatmamalıdır. Öyle akli başında olan bir Müslüman, senede bir iki defa gelip geçen fırsatları kaçırmaz...*"⁴⁴ ifadeleriyle de cemaatle kılınan diğer namazların ehemmiyetini vurgulamaktadır. Uygulamada ise böyle bir durumun olup olmadığı, dönemi itibariyle orduda görevli olan din hizmetleri personellerinin varlığı da düşünüldüğünde⁴⁵, din görevlilerinin öncülüğünde, askerlerle birlikte namaz ibadetinin yerine getirildiği çıkarımı yapılabilir. Çünkü, eserde açıkça askerlerin namaza teşvik edildiği görülmektedir. Ayrıca, bu çıkarımlarla beraber, askeriyede rahatlıkla cemaatin oluşturulabileceğinin düşünülmesiyle birlikte, cemaatle birlikte namaz kılınmasına yönelik askeri kışlalarda, cami ve mescit gibi yapıların veya bir bina içerisinde namaz kılınması için ayrılmış kısmi alanların olup olmadığı konusu da merak uyandırmaktadır.

İbadetlerin anlatılmaya devam ettiği derslerde, Ramazan ayına yönelik var olan ibadetlere değinilmektedir. Bu kapsamda oruç ibadetinin bütün hususları ele alınmaktadır⁴⁶. Bu anlatılardan yola çıktığımızda, teravih namazının varlığının da aktarılmasıyla birlikte, oruç ibadetinin eserde farz olarak ele alınması, askeriyeye bünyesinde oruç ibadeti için sahur (oruca başlama) ve iftar (orucu açma) için gerekli hazırlıkların da yapılabileceğini olacağını akıllara getirmekle beraber, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde faal bir Ramazan ayının yaşandığı da düşünülmektedir. Dahası bu yaklaşımlarla, TSK bünyesinde askerlerin Ramazan yaşantısına dikkat etmesi istendiği de akıllara getirilebilir.

Yazarın dikkat çektiği bir diğer nokta ise misafir kavramıdır. Bu kavramla birlikte yazar, askerlerin görevi icabı misafir olabileceğini ve bu misafirlik esnasında da ibadet yaşantısında esneklik gösterebileceğini vurgular⁴⁷. Böylelikle askere herhangi bir görev verildiğinde, askerlerin

⁴⁴ A.g.e., s. 148.

⁴⁵ B.C.A., Yer: 30-10-0-0 / 57- 381- 15 Tarih: 16.03.1925.

⁴⁶ Aksekili, a.g.e., ss. 149-155.

⁴⁷ A.g.e., ss. 156-158

görevi yerine getirmesinin dini yaşantısına müdahale etmediği, aksine bu görevi yerine getirmesinin de dini bir vecibe olduğu bilinci askere kazandırılır. Göreve sadakati, dini yaşantının içine alır.

Eser, zekât ibadetine değinerek, paylaşmanın her Müslümanın yaşantısında yer alması gerektiğinden bahisle⁴⁸, askerler arasında inanç etkisiyle birlikte paylaşma kültürünü arttırmayı hedeflediği görülmektedir. Hac ibadeti de ele alınmakta ve gerekli hususların sağlanması durumunda bu ibadetin yerine getirilmesi doğrultusunda askere bir öğreti de verilmektedir⁴⁹.

Eserde kandil günlerinin dini değeri ele alınırken, bayram ve kandil günlerine ayrı bir özen gösterilmesi gerektiğinden de bahseder⁵⁰. Bu yaklaşımdan hareketle, askeriyede bayram ve kandil günlerinin önemli olduğu, faal bir şekilde ibadet edilen kandil akşamı ve bayram sabahı, kılınan bayram namazıyla beraber bayramlaşma merasimlerinin var olduğuna dönük bir ihtimal ortaya koymaktadır. Çünkü, eserin öğretildiği kitlenin asker efradı olması bu durumu akıllara getirmektedir.

Bu kısımda son olarak askerin sadece ibadet ederek tam bir Müslüman olamayacağını, bahsettiği diğer iyi huyları da kendi bünyesinde bir araya getirmesiyle beraber tam bir Müslüman olacağı düşüncesini vurgulayarak, güzel ahlak-ibadet uyumunu pekiştirmektedir⁵¹. Yani askerin, daha önce de vurguladığı üzere iyi ahlaklı olmasının Müslümanlığın temeli olduğu, aksi halde bahsi geçen ibadetleri yerine getirmesinin, iyi ahlaka sahip olmazsa bir anlamı olmayacağı düşüncesini sezdirir.

3. Kısım, “Vazife-i Ahlakiye ve Askeriye” genel başlığı ile “-Nefsimize Karşı Vazifelerimiz, -İçki ve Kumarın Zararları, -Aile, Ana, Baba, Evlad Kardeş, Hısım ve Akraba, -Karı, Koca, -Hükümet ve Memlekete Karşı Vazifelerimiz, -Askerlik, -Talim ve Nöbet, -Şecaat ve Cesaret, -

⁴⁸ A.g.e., ss. 159-163.

⁴⁹ Aksekili, a.g.e., ss. 165-167.

⁵⁰ A.g.e., ss. 168-171.

⁵¹ A.g.e., ss. 172-173.

Arkadaşlarla İyi Geçinmek, -Miri Malı Hüsn-ü Muhafaza Etmek, -Yalancılık En Kötü Bir Huydur, -Asker Arasında Fesat Çıkarmamak ve Bu Gibi Hareketten Sakınmak, -Kıtadan ve Muharebe Meydanından Savaşmak, -Hırsızlık, Yağmagerlik, Irz ve Namusa Tecavüz Etmemek, -Sabır, -Şehitliğin Şerefi, -Askere Baba Nasihati", başlıklarını sırasıyla dersler halinde ele almaktadır⁵².

İlk olarak bu kısımda, askerin yerine getirmekle sorumlu olduğu dini vazifelere genel bir giriş yapılır, insanın en büyük vazifesinin kendini koruması, Allah'tan gelen her varlığına sahip çıkması gerektiği, aksi takdirde kıyamet günü hesaba çekileceğinin üzerinde durur ve askerin sorumlulukları arasında kendisine, memleketine ve hükümetine karşı vazifelerinin dini yükümlülükleri arasında yer aldığı benimsenir⁵³. Böylelikle, askerin memleket işlerine katılmasının dini bir yükümlülüğü olduğu algısı ortaya konularak, sosyo-ekonomik yaşantıda devlete karşı ödevlerini yerine getirmesi istenir. Nihayetinde bu noktada, askeriyedeki her bir ferdin, devletine ve milletine karşı sosyal sorumluluklarının olduğu bilinci uyandırılmaya çalışılmaktadır.

Eserde ele alınan derslerde, askerin kötü alışkanlıklardan da uzak durması amaçlanmış, dini yönden de bu mevzunun desteklendiği görülmüştür⁵⁴. Bu konunun ele alınmasıyla birlikte, dinen günah işleme algısının bu davranışların önüne geçmenin ötesinde, askeriye de olası böyle bir yaklaşımın ciddi sıkıntılar doğurabileceği ihtimalini ortadan kaldırmak amacı olduğu açıktır. Yani, görev içerisinde olan bir askerin, bu alışkanlıklara sahip olması görev zafiyetini ortaya çıkarabilir. Bu da istenilmeyen kötü sonuçlar doğurabilir.

Aile, akraba ilişkileri de eserde değinilen bir başka konudur. Kişinin kan bağıyla bağlı olduklarına karşı dinen iyi davranması, çocuklarını iyi yetiştirmesi, akrabalarına sahip çıkması gerekliliği vurgulanır

⁵² A.g.e., ss. 174-262.

⁵³ A.g.e., ss. 174-178.

⁵⁴ A.g.e., ss. 179-187.

ve aile kurmanın temeli olan karı-koca kavramlarını açıklanarak, evlilik müessesesinde kadın ve erkeğe düşen görevler, evliliğin tesis edilmesinde izlenecek yöntemler gibi akılda kalabilecek meseleler cevaplandırıldıktan sonra, kadın ve erkeğe bu minvalde düşen görevler aktarılır⁵⁵. Askerin kendi ailesine sahip çıkması ve ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin oluşturulmasındaki önemli aşamaları ders niteliğinde ele alınması ile askere dini açıdan aile sorumluluğunun aşılmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır. Eserin sosyal sorumluluk noktasında, askeri topluma dahil etmede üsteleneceği rolü ortaya koyduğu bir başka yaklaşımda böylelikle karşımıza çıkar. Çünkü, zorunlu askerlik görevini bitiren her bir fert sosyal yaşantısına devam edecektir.

Devlet-birey ilişkisi kapsamında da eserde bazı meseleler ele alınmaktadır. Burada, vatandaşlık yaklaşımıyla kişinin askerlik görevini yerine getirmesi gerektiği, “*can vergisi*” kavramıyla da bu uğurda gösterebileceği fedakarlığa değinerek öğütlemekte ve cumhuriyetin en iyi rejim olduğunu da ön plana çıkarmakta, hükümete uymanın dini gerekliliğinden bahsetmektedir⁵⁶. Yine daha önce de bahsettiğimiz gibi bireyin içerisinde yaşadığı devlet mekanizmasına karşı hakları olduğu kadar ödevlerinin de olduğunu dini bilinç ile aşılırken, yeni yönetim biçiminin ilan edildiği tarihi itibarıyla (29 Ekim 1923 Cumhuriyet’in İlanı, kitabın yazıldığı tarih ise 17 Ağustos 1925 idi) daha toplumun bütün katmanları tarafından tam olarak idrak edilemediği de düşünüldüğünde, eserin kaleme alındığı dönemin de akıllara getirilmesiyle, askere gelecek bireylere cumhuriyet rejiminin benimsetilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Yazar, askerlik meselesini de ele almaktadır. Yukarıda bahsi geçen durumların tamamlayıcısı olarak burada, bir kez daha askerliğin dinen de bir görev olduğundan yola çıkarak, askerin “talim etmek” ve “nöbet beklemek” gibi cephe haricindeki görevlerinin zaruriyetini

⁵⁵ A.g.e., ss. 188-202.

⁵⁶ Aksekili, a.g.e., ss. 203-217; İsmail Kara, Rabia K. Gündoğdu, a.g.e., ss. 198-199.

dini açıklamalarla aktarır ve askerinin bu görevlerinde cesaretle davranması gerektiğini ifade eder.⁵⁷ Eser aynı zamanda askerlerin kendi içerisinde de birbirleriyle anlaşmalarını öğütlemektedir.⁵⁸ Anlaşılacağı üzere, görev sadakatini dini unsurlarla bir kez daha aşlamakta, askerler arasındaki kardeşlik bağını kuvvetlendirmeye çalışmakta, bu yöndeki olası zaafı ortadan kaldırmayı ve aksi durumların önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

“*Miri Malı Hüsn-ü Muhafaza Etmek*” başlığı ile ele alınan 42. derste, miri malın milletin malı olduğu, askere emanet edilen bu malı koruması, kendisinin kullanmaması gibi birisine de vermemesi gerektiğinden bahsedilmektedir.⁵⁹ Görüldüğü üzere, milletin malını koruma ve kollama yönünde askerinin ehemmiyet göstermesinin dini yükümlülük olduğunu kazandırma hedefindedir. Çünkü, efradın askeriye bünyesinde kullanacağı veya kullandığı malların hepsi devlete yani millete ait olduğu açıktır ve askerinin aslında kendisinin de milleti oluşturan bir fert olduğu ortadadır. Böylelikle ortak kullanımda olan malların kendi malı olduğu, dolayısıyla bu malların da korunması gerektiği fikri aşlanmaktadır. Nihayetinde bir sosyal sorumluluk içerikli anlam daha karşımıza çıkmaktadır.

Askeri eğitim meselesinin ele alındığı diğer bir derste, askerinin bağlı olduğu kıtasına karşı gerek savaş gerekse savaş dışında her türlü sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini, aksi durumun ise dinen de cezalandırılacağı anlayışı yönünde bir öğreti verilmekte, askerinin de bu öğretiyi benimsemesi istenilmektedir.⁶⁰ Askerinin görevi sırasında emir-komuta zincirini eksiksiz yerine getirilmesinin dinen de arzu edilen bir mesele olduğundan bahisle, askeri mekanizmanın devamlılığı

⁵⁷ A.g.e., ss. 218-226.

⁵⁸ A.g.e., ss. 230-233, 237-242.

⁵⁹ A.g.e., ss. 234-236.

⁶⁰ A.g.e., ss. 244-248.

açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Eğer, askeriyede emir-komuta zinciri ortadan kalkarsa, ordu mekanizmasında istenmeyen sonuçlar doğurabilir.

Eserde aynı zaman Türk askerinin, yağmacılık, ırza göz dikmesi ve masum canlara kastetmesinin gerek savaş gerekse savaş dışı dönemde dinen kesinlikle yasak olduğu açıklanmış, dinen de asla bu yönde en ufak bir davranışın dahi sergilenmemesi gerektiğinin üzerinde titizlikle durulmuştur⁶¹. Aslında bu mesele Türk askeri kültürüne yönelik ciddi bir ipucunu gözler önüne sermektedir. Şöyle ki, tarih sahnesinde Türklerin yer aldığı süreçten bu yana, elbette bahsi geçen meseleler de münferit girişimler olabilir. Ancak, Türk askeri tarihinin her döneminde bu tarz bir politika takip edildiğini ifade etmek imkansızdır. Çünkü, bu konuların, böyle bir eserde ele alınması, münferit olabilecek girişimleri tamamıyla ortadan kaldırmayı amaçladığı gibi, Türk askeri kültüründe böyle bir yaklaşımın da olmayacağı iddiasını desteklemektedir.

Yazar, askerin sabır meselesini kendi mücadelesinin sonucuna bağlı kılarak asla pes etmemesi, elde edeceği kazanca yönelik gerekirse bütün zorluklara katlanması gerektiği yönünde dini bir açıklama getirerek, sabrın askerin maneviyatını kuvvetlendiren önemli unsurlardan biri olduğunu ortaya koymuştur⁶².

48. dersin başlığı “Şehitliğin Şerefi” adını taşır. Şehitliğin yüksek bir merteye olduğuna değinilirken; “Harp meydanında, düşman kurşunuyla, düşman silahıyla şehit olan bir asker, sırtındaki elbise, vücudundaki kan ile defin olunur. Onun kefeni sırtındaki elbisedir. Talimde, nöbette, hastahane ve veyahut diğer bir vazifede iken ölenler de şehittir. Fakat onların(ki) yıkanır ve kefene sarılır”, ifadeleriyle de şehidin cenaze işlemlerinin nasıl olacağı aktarılır⁶³. Bu dersten anlaşılacağı üzere, askere şehitlik kavramı ve değeri öğretilirken, Müslüman bir askere yönelik din hizmetleri açısından şehidin cenaze işlemlerinin

⁶¹ A.g.e., ss. 249-253.

⁶² Aksekili, a.g.e., ss. 254-257.

⁶³ A.g.e., ss. 258-262.

nasıl olduğu sorusu cevaplanmış, her askerin dini kıymeti son derece yüksek olan bu makamı elde etmesi için arzusunu hiçbir zaman kaybetmemesi düşüncesi aşılanmaya çalışılmıştır.

Eser "*Askere Baba Nasihati*" ismindeki dersle, eserin içeriğini genel bir şekilde ele aldığı 61 adet nasihat ile sona ermektedir⁶⁴.

SONUÇ

Bu çalışmada, Atatürk Dönemi Türk Silahlı Kuvvetleri'nde sürdürülen din eğitimi hizmetleri içerisinde ele alınan, 1925-1928 yılları arasında okutulduğu için sadece belirtilen 3 yıllık zaman zarfını kapsayacak şekilde, Aksekili Ahmet Hamdi Bey'in "Askere Din Dersleri" adlı eserinde yer alan bilgiler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Askerin manevi kuvvete haiz olmasının tek geçerli yolu, dini inancını yaşaması, öğrenmesi ve onu yaşantısında harekete geçirmesiyle gerçekleşmektedir. İşte bu hususun farkında olan başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere dönemin idari kadrosu, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde dini yaşantının sürdürülmesi yönünde çabalarını devam ettirmişlerdir. Bu çabaların neticesinde, o dönemde talep üzerine incelediğimiz eser kaleme alınmıştır. Eserde giriş bölümünden itibaren herhangi bir inanca mensup olmayan bir şahsa seslenir gibi yaklaşım takip edilerek, bireye İslam inancı bütün yönleriyle anlatılmaya çalışılmaktadır.

Eserde ortaya konulan öğretiler ışığında, eserin hedef kitlesi de göz önüne alındığında, TSK bünyesinde Erken Cumhuriyet Dönemi'nde dini hizmetlerin var olup olmadığı dair şüphe uyandırmaktadır. Fakat, TSK bünyesinde hangi ders kapsamında eserin ne kadar takip edildiği, hangi kışlada eserde geçen ve uygulanması tavsiye edilen dini hizmetlerin ne kadarının gerçekleştirildiği noktasında herhangi bir kesin sonuca henüz ulaşamamıştır. Bu durumda ortaya koyduğumuz meselelerin şahsi çıkarımlara dayalı olduğu ortadadır.

⁶⁴ A.g.e., ss. 263-268.

Eser ile aynı zamanda ele alınan konular ışığında toplumsal eğitim ve yönlendirmenin de olduğu görülmektedir. Neticede, asker ocağının Türk milleti nazarında yetiştirici niteliğinin bir kez daha görüldüğü ve bu yetiştiricilikte dini hususlarla sosyal meselelerin askere kavratılmaya çalışıldığı da açıktır.

Son olarak, dini inanç ile vatan sevgisi kavramının genel hatlarıyla bütünleştirilmeye çalışıldığı bu eserde, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin asker yetiştirmede takip ettiği usulde dini faktörün rolünün ne olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle, dini eğitim ile dinini bütün yönleriyle bilen bir şekilde yetişen askerin, ordunun manevi diماغını sürekli canlı tutacağı gayesi, eserin okutulduğu Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, bilhassa 1925-1928 yılları arasında da sürdürüldüğü düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Akseki Ahmet Hamdi, **Askere Din Dersleri**, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Şehzadebaşı-Evkaf Matbaası, 1341-1344.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:2, C 12, 19.9.1337 (1921)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Yer: 30-10-0-0 / 57- 381- 15, Tarih: 16.03.1925.

Telif Tetkik Eserler/Kitaplar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Zabıt ve Kuman ile Hasbihal ve Diğer Askeri Yazılar**, Derleyen: Musa Sarıkaya, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

Beydilli, Kemal, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, 3. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018.

Çelik, Recep, **Milli Mücadele Günlerinde Din Adamları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

- Güler, Ali, **Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- İlhan, Suat, **Atatürk ve Askerlik -Düşünce ve Uygulamaları-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 161.
- Kara, İsmail, Gündoğdu, Rabia K. **Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki I Hayat Mücadelesi ve Eserleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.
- Kocatürk, Utkan, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.
- _____, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- Saray, Mehmet, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019.
- Sarıkoyuncu, Ali, **Milli Mücadelede Din Adamları I-II**, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- Sarıkoyuncu, Ali, **Atatürk Din ve Din Adamları**, 11. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ve Çanakkale'de Savaşanlar ile Mülakat**, İstek Yayınları, İstanbul, 2017.

Makaleler

- Altay, Fahrettin, "Atatürk ile İlgili Dini Hatıralar (Belgeler) Dindar Atatürk", **Atatürk'ün İslam'a Bakışı Belgeler ve Görüşler**, 2. Baskı, Haz. Mehmet Saray, Ali Tuna, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 49-56.
- Beşikçi, Mehmet, "Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusu'nda Tabur

- İmamları”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C 11, S 1, s. 1-33.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Ahmet Hamdi Akseki” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 2, İstanbul, 1989, s. 293-295.
- Geçili, Derya, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Donanmasına İmam Tayin Edilmesi”, **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 2, 2017, s. 1-17.
- Kahraman, Abdullah, “Zor Zamanlarda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951)” **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S 6, 2005, s. 292-317.
- Kara, İsmail, “Cumhuriyet Devrinde “Askere Din Dersleri” İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, No:166, Ekim 2007, s. 48-53.
- Kayadibi, Fahri, “Atatürk’ün Dini Yönü ve Din Eğitime Bakışı”, **Atatürk’ün İslama Bakışı Belgeler ve Görüşler**, Haz. Mehmet Saray, Ali Tuna, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 235-255.
- Sözeri, Mustafa Sabri, “Dünya Ordularında Din Terbiyesi ve Teşkilatı”, **İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi**, S 2, İstanbul, 1964, s. 93-164.

TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE AYDINLARIN TARİH VE FELSEFEYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Pasha GULUZADE*

ÖZET

Dönemin düşünürleri gerilemenin önüne geçmek ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı koymak için modernleşmenin gerekliliğine inanmışlardı. Bunun için toplumsal bir dönüşümün gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Sürecin iyi bir şekilde sonuçlanması için eğitilmiş topluma ihtiyaç vardı. Bu gibi ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak eğitimin önemi, okulların durumu, hoca-öğrenci münasebetleri, bilim, fen gibi konularla ilgili tartışmalar başlamıştı. Bu yüzden dönemin düşünürleri mevcut okullardaki sorunlara değinerek bu süreçte nelerin yapılması gerektiğine dair kendi görüşlerini belirtmişlerdir. Karşılaşılan sorunların çözümü için yenilikleri kabul etmenin gerekliliğini idrak eden aydınlar eğitimdeki problemlerin aradan kaldırılması için özellikle pozitif bilimlere doğru eğilim gösterebilir de, tarih ve felsefe gibi sosyal alanlardaki eksikliklerin farkındaydılar.

Eğitimdeki eksikliklerden birinin felsefe olduğu konusunda hemfikir olan Türk aydını, Batı felsefi düşüncesinin alınmasından yana olmuştur. Batı'daki pozitif felsefi akımlar ve yaşanmışlıklar sayesinde, Doğu'nun mistik engeli aşılanacak ve çağdaşlaşma gerçekleşecekti. Bununla birlikte karşılaşılan sorunların tarih alanında ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Dönemin Osmanlı tarih kitaplarının konusu daha çok İslam ve Osmanlı tarihiyle sınırlı kaldığı için, bu alanda diğer devletler ve kavimlerle ilgili pek de bilgi sahibi olmayan okumuş kesim oluşmuştu. Diğer toplumların nasıl geliştiği, hangi evrelerden geçtikleriyle ilgili bilgiden yoksunluk,

* Ph.D., Bakü İslam Üniversitesi, prquluzade@gmail.com

onları anlamada sorunlar oluşturmaktaydı. Bu yüzden tarihin de önemine değinen düşünürler, toplum için ne kadar gerekli olduğuna dikkat çekmektedirler. Modern bilimin temelindeki tarihsellik ve felsefe benimsenmeden, Batı seviyesine gelmenin mümkün olamayacağı görüşü dönemin düşünürleri arasında hakimdi. Çalışmada Ziya Gökalp, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Ahmed Midhat Efendi, Yusuf Akçura, Baha Tevfik, Ahmed Ağaoğlu gibi dönemin düşünürlerinin görüşlerinden yararlanılarak felsefe ve tarih temellendirilmeye çalışılmıştır. Sözkonusu sorunlar bağlamında aşağıdaki sorular çalışmaya yön vermektedir:

- Felsefe denildiği zaman dönemin düşünürleri ne anlıyorlardı?
- Felsefenin Türk toplumu için ne gibi yararları olabilirdi?
- Tarih ve siyaset felsefesiyle ilgili düşünürler ne söylemektedirler?
- Dönemin düşünürleri neden tarihin önemli olduğunu düşünmektedirler?
- Mevcut eğitim sistemindeki tarih dersi ihtiyaçları karşılamak için yeterli değil miydi?
- Yeterli olarak görülmeyen tarihin eksikleri nelerdi ve niçin oluşmuştu?
- Objektif bir tarih yazıcılığına dair tutum var mıydı?
- Çağdaş bir devlet olmak için tarih gerekli midir?

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, felsefe, tarih, aydın, yetersizlik.

**THE OPINIONS OF THE INTELLECTUALS ABOUT HISTORY
AND PHILOSOPHY IN THE TURKISH MODERNIZATION
PROCESS**

ABSTRACT

Thinkers of the period believed in the necessity of modernization to prevent regression and to counter the dangers that might come from outside. For this a social transformation was necessary. A well-educated society was needed to achieve a good outcome. With such needs in mind, discussions were started about the importance of education, the situation of schools, teacher-student relations, science and knowledge. Therefore, the thinkers of the period mentioned the problems of schools and pointed out what should be done in this process. Recognizing the necessity of accepting innovations to solve the problems which encountered, intellectuals tend towards positive sciences to eliminate problems in education and also they were aware of the shortcomings in social fields such as history and philosophy.

The Turkish intellectual was agreed that one of the educational deficiencies is philosophy and they has favored the acquisition of Western philosophical thought. Through the Western positive philosophical movements and experiences, the mystical obstacle of the East would be overcome and modernization would take place. At the same time, it is observed that the problems also was encountered in the field of history. The main subject of the Ottoman history books were limited with Islam and Ottoman history. Therefore, there was a group of people who did not have enough information about other states and tribes. The lack of knowledge about how other societies developed and what stages they had gone through, was a reason of problems in understanding them. Because of that, intellectuals mentioned the importance of history and also point to how necessary it is for society. The view that it would not be possible to reach the Western level without adopting the historicity and philosophy which are in the basis of modern science was dominant among the

intellectuals of the period. In this study, philosophy and history were tried to be based on using the opinions of the intellectuals of the period such as Ziya Gökalp, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Ahmed Midhat Efendi, Yusuf Akçura, Baha Tevfik, Ahmed Ağaoğlu. In the context of these problems, the following questions guide the study:

- When philosophy was mentioned, what did the intellectuals of the period understand?

- What benefits would philosophy have for the Turkish society?

- What were the opinions of thinkers of the period about history and political philosophy?

- Why do intellectuals of the period think history is important?

- Was the history course in the current education system sufficient to meet the needs?

- What were the deficiencies of the course of history that was not seen as sufficient and why?

- Was there an attitude which relating to objective historiography?

- Is the history necessary to become a modern state?

Keywords: Modernization, Philosophy, History, Intellectual, Inadequacy.

GİRİŞ

Eğitim devlet kurumlarının işleyişinde belirleyici etkenlerin başında gelmektedir. Özellikle Batı'da yaygınlaşan eğitim, sadece okul, yönetim ve üniversitelerle sınırlı kalmamıştır. Devletin diğer kurumları olan iktisat, ordu, yargı gibi bütün kurumlarında benimsenmeye başlamıştı. Batı'daki bu ilerlemeler diğer toplumların ve devletlerin onları örnek almasına sebebiyet vermişti. Birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da Türk toplumunda aydınların önderliğinde Batı tarzı bir dönüşüm başlatılmıştı. Modernleşme dönemi Türk düşünürlerine göre her türlü kötülüğün cehaletle sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Toplum olarak bu cehaletin karşısına geçmeli ve yükselmeliyiz. Bu yükselmenin de yolu öğrenmekten geçmektedir. Gelişmek isteyen topluma yön verecek olan onun aydınları veya düşünürleridir. Çünkü aydınların toplum karşısındaki en önemli görevi budur. Bu yüzden modernleşme dönemindeki eserlerde daha çok öğrenme ve öğretmenin önemine dair görüşler daha çok gözlemlenmektedir.

Türk aydınlarına göre bir milletin kalkınması için eğitim çok önemlidir. Bunun için ilim kaynağı üzerine kurulmuş bir ilerlemeye ihtiyaç vardır. Bu amaç doğrultusunda XIX. yüzyılda birtakım uygulamalar yapılmış ama bütünü kapsamadığı için beklenileni verememiştir. Ama birtakım yeni mektepler açılmış, Batı tarzı eğitim sistemi benimsenmeye başlanmıştı. Bazı diplomatik sıkıntılar dolayısıyla bu mekteplerin mükemmel bir şekilde gelişmesi geçikmişti. Ahmet Midhat'a göre eğer harp sorunları ve diplomatik meseleler olmasaydı, bu yolda girilen icraat ve ıslahatların daha fazlası gerçekleşecekti(Ahmet Midhat, 2004:46).

Osmanlı büyüme döneminde bilim ve teknik açıdan Batı'ya üstün durumdayken, bu üstünlük anlamsız bir kanaat ve istigna duygusuyla kaybedilmiştir. Türk toplumu geri kalış ve yenilgilerden sonra Batı'nın üstünlüğünü kendi toplumu için vazgeçilmez olan birtakım değerleri ezerek kabul edecek duruma gelebilir(Okay, 2008:32). Bu gibi durumların önlenmesi için dönemin düşünürleri eğitim sistemi ve

okullarla ilgili kendi görüşlerini ileri sürmeyi kendileri için görev olarak görmüşlerdir. Modernleşme sürecinde en çok pozitif bilimlere eğilim gözlemlenmektedir. Belli bir zaman sonra Türk aydını sosyal bilimlerin de toplum için önemli olduğunu kabul etmeye başladı. Bu süreçte özellikle tarih ve felsefe ilgi çeken alanlarından biri haline gelmeye başladı. Yazılan kitaplarda karşılaşılan sorunlar, onların sorgulanması ve yeniden yorumlanması için dönemin düşünürleri sözkonusu alanlarla ilgili kendi görüşlerini ileri sürmüşlerdir.

Dönemin Düşünürlerine Göre Felsefenin Önemi

Felsefenin önemine değinen Ahmet Midhat Efendi`ye göre İslam aleminin bir anlamda eksik kalan taraflarından biri de felsefedir. Modernleşme sürecinin ilk yıllarında Osmanlı ileri gelenleri, daha çok Batı felsefesinin politik yönüyle ilgilenmişlerdi. Bu yüzden Ahmet Midhat Türk düşünce tarihinde ilk defa Batı felsefesinin problemleri üzerinde durmuş biri olarak bilinmektedir(Şeref, 2014:283). “Felsefe, yani hikmet insan zihninin bir çeşit pusulasıdır ki, hangi konu ve meselede olursa olsun insanın ortaya koyacağı en doğru hüküm, felsefenin kılavuzluğunda gerçekleşecektir”(Ahmet Midhat, 2002:15). Ahmet Midhat insanın düşünmeye başlamasıyla felsefe kurulmuş olduğunu söylemektedir. Felsefe her zaman önemsenmiş, din, mezhep, sistem farkı gözetmeksizin her alana girmiştir. Felsefenin konusunun genişliğine ve önemine dikkat çeken Ahmet Midhat, bu ilmin hala tamamlanmamış olduğunu da vurgulamaktadır. O kısaca felsefeye “her şeyin, her hükmün doğrusu” tanımını vermektedir(Ahmet Midhat, 2002:23). Düşünür felsefe ile ilim arasında farklılığı göstermek yerine, ilimsiz felsefenin olamayacağını önemine değinmektedir. İlimsiz felsefe gerçeklikten uzak olduğu kadar, topluma yarar sağlamaktan da yoksundur(Şeref, 2014:284). Düşünür bir anlamda ilmin kendisini temellendirmesi için felsefeye ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür.

Ahmet Midhat`ın çıkardığı “Dağarcık” dergisindeki amacı Osmanlı toplumunun fen ve felsefe konularına gerekli ilgilinin oluşturulmasıydı. Bu dergide düşünürün en önemli amacı felsefenin

anlamını topluma anlatmak olmuştur. Dergide bununla beraber hatta dinlerin felsefeye olan tutumu da gözler önüne serilmektedir. Düşünür İslam dininden başka diğer dinlerin felsefi düşünüşe karşı çıktığı kanısındadır(Ahmet Midhat, 2013:225; Şenel, 2017:160). Ahmet Midhat eserlerinde daha çok okuyucuyu bilgilendirme amacı güden bir tavır sergilemiştir. Böylece farklı alanlarda felsefi düşüncenin toplumsal zemine oturtulmasını oluşturan olanakların sağlanacağına ve gelişeceğine inanmaktadır(Şeref, 2014:287).

Filibeli Ahmed Hilmi yaşanan olayların iyi bir şekilde tespit edilmesi ve ona uygun adımlar atılmasına dair ipuçlarının felsefe sayesinde bulunacağını belirtmektedir. O, felsefenin kesin olarak bir tanımını vermekten kaçınmıştır. Ama kendinden önceki düşünürlerin felsefeye ilgili görüşlerinin felsefenin tanımı için doğru olduğunu da söylemektedir. Filibeli felsefenin birleştirilmiş bir bilim olduğu açıklamasını daha çok benimsemektedir. Bu tanımın da kendisine değil Spencer`a ait olduğunu belirtmektedir. Felsefenin en önemli konusu varlığın ve ilmin ilk prensipleri üzerinde yoğunlaşmaktır. Bir de felsefenin amacının olduğunu belirten düşünüre göre insanın kendini ve ilkesini bilmeye çalışmanın kendisi en büyük amaçtır(Caner, 2013:21). Felsefe hiçbir zaman hata arındırılmamıştır. Belki de bu yüzden bütün hakikatleri kendinde toplamaktan acizdir. Bu yüzden sanayi, iktisat, yönetimle ilgili işlerde bilim ve tecrübe metodunu seçmeli, felsefe ve ahlak konusundaysa seçme ve ayıklama metodunu kullanmamız gerekmektedir. Filibeli`ye göre bu sayede ifrat, doğmadan kurtulmuş ve hakikate ulaşma imkanı bulunmuş olacaktır(Uçar, 2009:35). O dönemde Avrupa`daki birçok felsefi ekolünün olduğunu ve Türk aydınlarının bu ekollerini öğrenmeye çalıştığını söyleyen düşünür, tek taraflı bir felsefi düşünce akımına karşı çıkmıştır. Modernleşmeye çalışan Türk toplumu için Avrupa`daki herhangi bir felsefi ekol önemli olmamalıdır. Bu süreçte esas olan o ekolün bize yararlı olan taraflarını almaktır. Bizim için nelerin gerekli olduğunu bulmamız için tüm ekollerini bilmemiz gerekmektedir. “Memleket gençleri “red ve inkar, müfrit dogmatizm, çevreyi hakir görme ve körü körüne taklit” gibi aşırılıktan korunur;

milletimizin duyguları ve vatanımızın ihtiyaçları ile bilimsel hakikatleri uzlaştırma yolunu bulurlarsa, bu milleti kurtuluş limanına götürmenin imkanını bulmuş olurlar”(Şehbenderzade, 1999:23)

Türk aydınına göre karşılaşılan sorunların ve gerilemenin önüne geçebilmenin yolu bilim, sanayi, askerlik ve hukuk gibi örgütlenmelerde Avrupa`lılar gibi olmaktan geçmektedir. Bu görüşü benimseyenlerden biri olan Ziya Gökalp`a göre, Avrupa`ya eşit olmak için o medeniyetin içine girmek gerekmektedir. Tanzimatçıların yaptıkları gibi Batı medeniyeti`ni yarım almamak, tam almak bize daha çok yarar sağlayacaktır. Söz konusu medeniyeti yarım alındığı için askeriye, hukuk ve sanayimizde tam olarak örgütlenmeler gerçekleşmemiştir. Gökalp`e göre Tanzimatçıların hatası Doğu ve Batı medeniyeti sentezini kendi içerisinde barındıran bir kültür karışımı oluşturmaktır. Sürecin sonunda bu iki zıt medeniyeti birleştirmeye çalışmanın ne kadar zor olduğu bir daha ispatlanmış oldu(Gökalp, 2014:54). Gökalp Tanzimat hareketini yarım kalmasından dolayı eleştirmiştir. Düşünür eksiklikler olduğunun farkında olmakla beraber, belki de daha iyisinin yapılabileceğine olan inancından dolayı böyle bir tepki göstermektedir. Düşünüğe göre Türk toplumunun en önemli ihtiyaçlarından biri felsefedir. Çünkü değer sistemlerine sahip insan için iki tür değer vardır. Bunlardan biri maddiyken, diğeri manevidir. Kişiyeye yardım edecek olan aklı ve kalbidir. Kalbimiz dini, ahlaki kıymetleri anlar, onlar sayesinde saadete ulaşabilmektedir. Aklimiz ise değerleri maddiyata dönüştürme çabasıdadır. Akıl bunu yapamadığı takdirde kalple mücadele etmeye başlar. Bu mücadelenin sonucuysa üç türlü olabilmektedir. Akıl kazanırsa o zaman manevi değerler etkisiz kalır. Kalp kazanırsa o zaman maddi dünya bir anlamda düşüncede yok durumuna gelir. Bazen de kalp ve aklın ortak idaresi oluşur ki, buna filozof denir. Gökalp`e göre türk gençliğinin işte bu felsefi düşünüşe ihtiyacı vardır(Gökalp, 2009:109).

İlimleri tek başına anlamaya çalışmak yapılabilecek en büyük hataların başında gelmektedir. Bu yüzden tüm bilimlerin anlaşılması

için onların hepsine uygun olan bir ilime ihtiyaç vardır. Kendi görüşleriyle dönemin düşünürlerini etkileyen Afgani de, felsefenin gereken özelliklere sahip olduğu için bu görevin üstesinden gelebileceğini belirtmektedir. Bir toplumun tüm fertlerin belli bir alanda aydın olabilmektedir. Ama bilgilerin yayılmasını sağlayacak olan felsefedir. Felsefe olmadığı sürece, aydınlar ve bilgiler toplum için pek de yararlı olamazlar. Modernleşme sürecinde Osmanlı'nın yeni açtığı mekteplerden bekleneni alamama nedenlerinden biri de felsefenin yokluğundandır. Çünkü felsefe bireylerde insan olmanın farkındalığına sebebiyet vermekte ve bireyi uyandırmaktadır. Manevi çöküş yaşayan toplumda ilk önce felsefi ruh sönmeye başlar ve ardından diğer ilimler, ahlak ve davranışlar yok olur(Kurbanov, 2011:298).

Söz konusu dönemde felsefe bazı düşünürler tarafından bir anlamda birleştirici bir faktör olarak görülmektedir. Bu yüzden toplumdaki bölünmelerin önüne geçebilmek için felsefeye ihtiyaç olduğuna kanaat getirilmiştir. “Gerçekten, memleketimizde, gerek medeniyet, gerek terbiye bakımından birbirine benzemeyen üç tabaka vardır. Halk, medreseliler, okullular. Bu üç sınıftan birincisi hala Uzak Doğu Medeniyeti`nden tamamıyla ayrılamamış olduğu gibi, ikincisi de henüz Doğu Medeniyeti`nin ilimlerinden olsun yararlanabilmiştir. Demek ki, milletimizin bir bölümü ilk çağlarda, bir kısmı ortaçağda, bir kısmı son çağlarda yaşamaktadır”(Gökalp, 2014:56). Yani halk masalları, koşmalar, atasözleri birinci kısmı, Arapça ve Farsça`dan çeviri kitapları ikinci, Batı dillerinden aktarılan kitaplarsa üçüncü kısma hitap etmektedir. Gökalp işte bu üç kesimi de birleştirmekten yana olduğunu “Türk milletindenim. İslam Ümmetindenim. Batı Medeniyetindenim” sözleriyle ifade etmiştir(Gökalp, 2014:57). Düşünüre göre bunu yapmak için de Türk aydınının felsefeye ihtiyacı vardır. Çünkü bu birleştirici unsuru ancak felsefe verebilmektedir.

Öğretmenleri eleştiren Gökalp, okullarda verilen bilgilerin parça parça olduklarını vurgulamaktadır. Okullardaki hocalar özellikle felsefi bir temelden yoksundurlar. Bu temelden yoksun oldukları için

verdikleri bilgilerin diğer bilimlerdeki bilgilerle ortak noktasını bulmakta zorluk çekmektedirler. Öğrencilerin konuları anlaması da zorlaşmaktadır. Fransız liselerindeyse sadece hocalar değil, öğrenciler de felsefeyi bilmektedir. Bu yüzden onlar bilgiler arasında iyi bir bağ kurabiliyorlar. Eğer bizde de Avrupa`daki gibi liselerde çocukların iradelerine etki edebilecek bilgilerin verilmesi isteniyorsa, o zaman müfredata felsefe derslerinin konulması gerekmektedir(Erişilgil, 2007:68). Çünkü felsefe istikbal ilmidir. Fen bilimleri kesinlik içerdiğinden bazı alanlarda yetersiz kalabilmektedirler. Fennin geçemediği saha olan faraziyye ve nazariyye sahasını felsefe teşkil etmektedir. Yani felsefe dünün, bugünün ve yarının ilmidir.

Bizim toplumda Doğu ve Batı felsefesinin etkileri sezilmektedir. Doğu`dan özellikle İbn Arabi, Mevlana gibi filozofların eserleri tercüme edilmekte, okunmaktaydı. İşin en ilginç yanı tüm bunların daha çok tarikatlar yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Ama tarikatların bu dünyadaki her şeyi geçici olarak gördüğünü ve bu amaç doğrultusunda kendi yorumlarını yaptıkları gerçeğini de gözardı edemeyiz. Son dönemlerde alınan yenilgiler nedeniyle aydınların artık Batı düşünce sistemine olan tutumu dönüşmeye başlamıştır. Batı felsefesi daha çok ilgi çekmeye başlamakta ve burada Fransız, Alman, İngiliz felsefe ekollerinin etkilerini görmek mümkündür. Baha Tevfik`e göre düşünce ve görüşlerin birbirinden etkilenmesini doğal olağan karşılanmalıdır. Bir kavmin yeni bir görüşü uygulamadan önce bu fikre karşı mukabele etmesi gerekmektedir. Bu gerçekleşmesi gereken en doğal tepki tarzıdır. Ama Türk toplumunda böyle bir hal yoktur. Baha Tevfik`e göre bizler karşılaştığımız yeni fikirleri oldukları gibi kabul etmeyi yeğlemekteyiz(Tevfik, 1992:52-55). Kısaca, ilim ve fennin geçerli olmadığı alanlarla ilgilenen felsefe geleceğin ilmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Alışlagelmiş eski ahlak sistemi çöktüğü için onu kitaplardan değil, daha çok insanlarda aramak gerekmektedir. İnsanlar derken daha çok tepki ve hareketlerdeki fikir, hassasiyet, adet, içgüdü, ruhi ve fizyolojik hadiselerin idaresi kastedilmektedir(Uçman, 1991:452).

Ağaoğlu da toplumda bir birlikteliğin olmasının önemine değinerek, bu birlikteliği tetikleyen etkenler arasında din, felsefe ve edebiyatı görmektedir. Düşünüre göre dinin toplum üzerindeki etkisi zayıftır. Çünkü anlamadan okunan ayetler, dinlenen vaazlar artık kimsede heyecan uyandırmamaktadır. Bu yüzden de dini konular hurafe ve boş bilgilerle dolmuştur. Ağaoğlu felsefe ve edebiyatın birlikte etkili olduğu görüşündedir. Felsefe yeni fikir ortaya atarken, edebiyat ise his akımlarıyla fertlere güç vermekte ve insanları birlikteliğe itmektedir. Kalp ve akıl birliği olarak yorumlanan bu etkenler cemiyette heyecan uyandırma özelliğine sahiptirler(Ağaoğlu, 2013:77).

Türk Düşünürlere Göre Tarihin Modernleşmedeki Yeri

Modernleşme sürecine kadar Türk aydını Batı`da yaşanan olaylardan neredeyse habersiz bir şekilde yaşamaktaydı. Batı gibi olmak amacı doğrultusunda çağdaşlaşmayla ilgili uygulanmaya çalışılan politikaların bir anlamda yetersiz kalma nedenlerinden biri de buydu. Özellikle Sanayi Devrimi ve XIX. yüzyıl Avrupa`ında yaşanan ulusal hareketliliklerin nasıl oluştuğu ve geliştiğiyle ilgili bilgidен yoksun veya eksik bir şekilde yaşamaktaydılar. Osmanlı`da tarih alanı daha çok kutsal olaylarla ilgilenen bir ilim dalı olarak benimsenmekteydi. Yani tarih insanlar tarafından değil, Allah tarafından yapılmaktaydı. Fertler bu sürece sadece kader şeklinde katılabiliyorlardı. Kısaca tarih rasyonel bir anlatım ve yorumdan uzaktı(Timur, 2010:160). Tarih daha çok efsane, rivayet ve menkıbe temelli bir alan olarak görülmekte ve bu doğrultuda gelişmekteydi. Modernleşme döneminde bir tek Akçura istisnai bir durum olmakla, maalesef bu gerçeklik Atatürk dönemine kadar devam etmiştir(Georgeon, 2016:94).

Dönemin Türk aydınları kendi toplumlarının yaşamalarını, ülkede yaşanan olayları ve onun tarihini tam olarak araştırmamış ve inceleyememişlerdi. Onları Avrupa`da gelişen olayların pratik sonuçları daha çok ilgilendirmekteydi. Bu nedenle Avrupa`da yapılanların aynısını Türk toplumunda uygulamaya koymaya

çalışıyorlardı. İthal olan bu metotların Türk toplumu için geçerli olduğunu düşünmekteydiler(Akçura, 1998:24). Tarih beşeriyetin hayat hikayesinin portesini çizmektir. Sözkonusu bu bilim dalı insanların ilk ortaya çıkışı, nasıl yaşadıkları, ne yaptığı ve düşündükleriyle ilgili bilgiler toplusunu oluşturmaktadır. Yusuf Akçura tarihin soyut bir bilim olmadığını vurgulamaktadır. Düşünüre göre tarih hayat için, milli kültürün temeli oluşturmakta, milletlerin dünyadaki yeri ve şerefini tayin etmektedir(Bolay, 2015:507). Hurafe ve efsanelerin tarih bilimiyle hiçbir alakası yoktur. Çünkü onlar gerçekleri yansıtmaktan yoksundurlar. Onlar daha çok insanoğlunun hayal gücünden oluşmaktadır(Şehbenderzade, 2009:33).

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi`ye göre insanlar bilim ve fenlerin gelişmediği dönemlerde kozmik olayları anlayıp yorumlamakta yetersiz kalıyorlardı. Bu yüzden yaşanan olayları anlamak ve nedenlerini öğrenmek amacı doğrultusunda insanlar kendi hayallerinden oluşan esatirler veya masallar uydurmaya başlamışlardır(Bıçak, 2010:388). Bir tarihçi esatir ve hurafelerin nasıl oluştuğunu ve özelliklerini bilmeli, gerçek olayları bunlardan ayırt etme yetisine sahip olmalıdır. Filibeli`ye göre tarihin en önemli kaynakları eski kavimlerin bıraktığı eserler, alet ve edevatlar, fosiller, mabedler, levhalaradır(Şehbenderzade, 2009:36). İnsan düşüncesi var olduğu sürece kendini aşan, duyu organları ve idrakiyle çözebileceğine inandığı alanlarda hüküm vermeye, yorumlar yapmaya çalışmıştır(Şehbenderzade, 2012:11). Düşünür, tarihi gözardı ederek medeniyet ve kurum ithal etmenin yanlış olduğunu belirtmektedir. Eğer biz başka toplum veya medeniyetlerden birşeyler ithal etmek istersek, ilk önce kendi tarihimize göz gezdirmemizin gerekmektedir. Böylece ithal edilen değerlerin bize neler vereceğini ve onu nasıl benimsememiz gerektiğini anlamış olacağız. Eğer bu yapılmazsa yenileşme mevcut sosyal düzenle çatışır ve süreç başarısızlıkla sonuçlanır. Bu da kültürel kimliğin kaybedilmesine yol açmaktadır. Bunun sonraysa dinden uzaklaşmaya neden olmaktadır(Uçman, 2010:425).

Dönemin diğer düşünürü Ziya Gökalp`e göreyse tarih biliminin en önemli aktörü müverrihtir. Müverrihin araştırmalarla ortaya koyduğu sonuçlar, o toplumun milli ve kültürel değerleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Müverrihin bir olayı aktarırken takip etmesi gereken yol: Mazinin izlerini taşıyan bütün kaynakları arayıp bulmak ve tetkik etmektir. Ama kişi bazen kendi menfaati gereği doğruları gizlemek zorunda kalmaktadır. Bu olay aynı zamanda o kişiye de etki etmektedir. Çünkü kişi kendi çıkarlarından dolayı olayı gizlediğinin farkındadır. Bir olayın gerçeğini saklayan biri, diğeriyle ilgili de aynı şeyi düşünebilmektedir. Yani bunu başkasının da yapabilme ihtimali üzerinde düşünmeye başlamaktadır(Gökalp, 2009a:18).

Tarihi bir olayda ona şahitlik edenlere de başvurulması gerekmektedir. Bu o haberin müverrih tarafından doğru olup olmadığının sorgulaması anlamına gelmektedir. Ama bu süreçte de şahidin tutumu ve görüşleri çok önemlidir. Çünkü şahide etki eden faktörler vardır ve bu gibi etkenleri gözardı etmek tarihçiyi yanlışla düşürebilmektedir. Bu etkenlerden biri ictimai amillerdir. Örneğin bir ümmet batıl olarak gördüğü bir mezhebin iyi taraflarını bile görmezden gelebilir. Çünkü bu tutum onun mezhebi için “yarar” sağlamaktadır. Gökalp buna örnek olarak Avrupa`nın hala Hıristiyan taassubunu devam ettirerek İslam alemine yaklaşımını göstermektedir. Düşünüğe göre bununla beraber ırki bir taasubun da etkisi vardır. Hunların Avrupa gözünde nasıl tanımlandığı buna örnek teşkil etmektedir. Avrupa bilimde ne kadar ileri giderse gitsin genelde kendi yararını gütmektedir. Bu amaç doğrultusunda bazı bilgi veya metotları yanlış olarak gösterebilmektedir. Tüm bunları göz önünde bulundurarak biz özellikle tarihle ilgili bilgileri onlardan almamaya çalışmalıyız. Osmanlı`nın son dönemlerinde yaşamış Süleyman Paşa, müspet bilimlerin Avrupa lisanlarından alınmasında sakınca görmemiş, fakat tarihle ilgili bilgileri bizzat kendisi kaleme almıştır. Paşa buna neden olarak Avrupa`nın bizim dinimize ve tarihimize karşı tarafsız kalmadıklarını göstermektedir. Gökalp`e göre Süleyman Paşa`nın bu tavrı herkes için bir örnek olmalıdır(Gökalp, 2009a:28-29). Paşa bu yolla bir anlamda Türkçülüğü de askeri okullara

sokuyordu(Gökalp, 2014:11). Gökalp`e göre tarihçi için vesikada ne yazıldığı araştırmamanın ilk adımı için önemlidir. Bu süreçte en önemli olan şey yazının doğruluğu ve yazanın nasıl biri olduğunu bulmaktır. Bunu da tenkit yoluyla yapmak mümkündür(Gökalp, 2009a:81). Böylece müverrih doğru bilgiler edinebilir ve toplumu doğru bir şekilde yönlendirebilir.

Tarihte medeni bir toplumu araştırmak isteyen müverrihin başvurması gereken ilk kaynak vesikalardır. Gökalp bununla beraber abidelerin de incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü abideler bir anlamda o vesikaları tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir. Ama bazen müverrih bu kaynaklara malik olmayan kavimlerle de karşılaşabilmektedir. Bu zaman o kavmin şifahi anelerine başvurulması gerekmektedir. Buna kavmin şifahi edebiyatı; rakslar, bilmece, destanlar, masallar: Şifahi diniyyatı; ayinler, kozmogoni, ilahi, dua: Şifahi Ahlak: atalar sözü, halk sözü: Şifahi hukuk; örfler ve adetler: Şifahi lisan; halk tarafından kullanılmış eserler, kelimeler, kaideler(Gökalp, 2009a:102). Yani bir kültür tarihinin yazılması gereklidir. Kültürü meydana getiren etkenler duygusal olduğu için onun tarihini yazmak veya araştırmak zordur. Medeniyet ise dışta belirlenmiş kavramlar, kurallardan oluşturulduğu için incelenmesi ve tarihinin yazılması kolaydır(Gökalp, 2007:10). Gökalp Türk müverrihinin tarihi araştırırken dikkat etmesi gereken önem vermesi gerektiğini noktaları ve izlenmesi gereken metotları gözler önüne sermeye çalışmaktadır. Bu süreçte de bizler Batı metotları veya kaynaklarını kullanırken onların kesinkes doğru olduğunu yanılışına kapılmamalıyız. Batılı mütefekkirler özellikle başka toplumların tarihiyle ilgili bilgi verirken kasıtlı veya kasıtsız olarak yanılışıya düşebilmektedir.

İktisadi ve ictimai alanda çok önemli hadiselerin yaşanmasına rağmen, tarih kitaplarında ve tedrisatta bu konulara pek de yer verilmemektedir. Özellikle Avrupa`da yaşanan ekonomik, felsefi, siyasi gelişmelerden habersiz kalan öğrenciler(Akçura, 2016:359) gelecekle ilgili düşüncülerinde sorunlar yaşıyorlardı. Bu da o neslin

gerçekleri algılamasına engel olabilmekte ve karşılaşılan sorunların önüne geçmede yetersiz kalınmasına sebebiyet vermektedir. Yusuf Akçura yaşadığı dönemde okutulan tarih derslerini ve kitaplarını eleştirmektedir. Düşünür Osmanlı döneminde tarih derslerinde anlatılan bilgilerin çoğunun artık geçerliliğini kaybetmiş durumda olduğunu belirtmektedir. Bu dersliklerde daha çok hikaye tarzında anlatılan bilgiler yer almaktadır. Bu derslerdeki bilgiler XIX. yüzyılda bilimde yaşanan ilerlemeler ve özellikle Arkeoloji alanındaki tecrübeler sayesinde geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır(Türk Tarih Kongresi I, 2010:585). Oysa bir tarihin yazılması için olayların gerçekliği önemlidir. Bir takım hayal üzerinde kurulan tarihi bilgiler bir süre sonra sorgulama sayesinde yıkılmaya mahkum olan binaya dönüşmektedir(Türk Tarih Kongresi I, 2010:583). Akçura bu sayede o dönemdeki tarih derslerindeki malumatların yetersiz olduğunu ve o günün şartlarına uygun olmadığını belirtmektedir. Özellikle modern bilimlerin gelişimi sayesinde Batı'daki tarih biliminin dönüşümünün Türk tarihçileri tarafından da benimsenmesi gerekmektedir.

Tarihi olayları okuma zamanı karşılaşılan zorlukların başında objektif olmak gelmektedir. Çünkü hiç kimse bir vakayı anlattığı zaman, kendi subjektif görüşlerini ilave etmeden anlatamaz. Bu yüzden Akçura'ya göre tarihçi hangi topluluktan olursa olsun, araştırma yaptığı zaman ait olduğu din, mezhep, ırk, kavim, millet, iktisat gibi etkenlerin menfaatlerini gözetenek tarihi yazar. "Siyasi sahalarda kavmi menfaatlerin tarih inşasındaki tesirlerinin en bariz bir misalini, zamanımızda, gözümüzün önünde olup geçmiş mühim ve cihanşümul bir vakıanın tasvirinde görebiliriz: Umumi Harbin sebepler ve zuhur sureti, alelhusus harp mesuliyeti meselesi anlatılırken, bir alman ve bir fransız müverrihin vakıaları birbirlerinden ne kadar farklı olarak teselsül ettirdiklerini hepimiz az çok bilseniz gerek"(Türk Tarih Kongresi I, 2010:588) Bu sayede düşünürler modern bilimle beraber tarihin de dönüşüm geçirmesi gerektiği kanısındadır. Çünkü tarih sayesinde toplum kendi kimliğini ve değerlerini koruyabilme imkanına sahip olmaktadır. O dönemde

ihtiyaç duyulan Muasırlaşmak için sadece Batı`yı değil, aynı zamanda kendi tarihimizi de göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Öznel değil, nesnel bir tarihin yazılması doğru bir değerlendirme yapmaya imkan vermektedir.

Gökalp ve Akçura`nın tarihle ilgili görüşlerini karşılaştıran Georgeon`a göre Gökalp`in tarih bilgisi az olduğundan, mefkureyi ideal bir toplumu oluşturan gizli bir etken olarak görmesine neden olmuştur. Akçura`ysa gelişmeyi daha çok tarihi bir süreç olarak algılamaktadır. Düşünür bu yüzden tarihinin üzerinde birtakım görevler olduğuna kanaat getirmiştir. Gökalp`e göre Türk milliyetçiliğinin doğuşu kökleri Avrupa`da olan bir fikir hareketundan doğmuştur. Akçura ise bu düşüncenin ortaya çıkmasını sosyoekonomik değişimin bir yansıması olarak görmektedir. Buna örnek olarak Rusya`daki Türklerin ulusal pazar oluşturma ve siyasi özerkliğini göstermektedir(Georgeon, 2016:95). İhtiyaçlar sosyoekonomik bir birliğe neden olabilmekte ve bu da milli ve kültürel kimlik arayışını tetiklemektedir.

SONUÇ

Osmanlı`nın son dönemlerinde düşünürler devletin diğer kurumları gibi eğitimin de dönüşüm geçirmesi gerektiği görüşündeydiler. Çünkü mevcut sorunların çözümünde yetersiz kalan bir eğitim yapısı sözkonusuydu. Sorunların üstesinden gelmek için örnek olarak görülen Batı eğitim sisteminin mevcut eğitim yapısına fazla zarar vermeden sentezi gerekmekteydi. Mektep, öğretmen, eğitim sistemi, bilim, felsefe ve tarih gibi eksikliklerin düşünürler tarafından görülmesi ve bu eksikliklerin giderilmesi için Batı`daki sistemin benimsenmesi kabul görmekteydi. Bu sayede eğitimde yeni dönem başlayacak ve modern bir toplum olma yolunda büyük bir mesafe katedilecekti. Bunun için eğitim yapısındaki en önemli etkenler olan öğretmen-öğrenci ilişkisi, derslerin içeriği gibi konular tartışılmış ve bunların değişmesiyle beklenenin gerçekleşeceğine inanılmıştır. Daha çok bilim üzerine yoğunlaşan ve özellikle pozitif bilimlerin alınmasından yana olan dönemin

düşünürleri, modern sistemle eski sistem arasındaki farklılıktan kaynaklanacak sorunları gözardı etmişlerdir. Bu gibi sorunların üstesinden gelmek için dönemin düşünürleri sosyal bilimlerin önemine değinerek özellikle tarih ve felsefe alanındaki yetersizliğe vurgu yapmışlardır.

Felsefedeki eksikliklerimizin ne olduğu konusuna değinen düşünürler, modernleşme sürecinde onu özellikle birleştirici bir faktör olarak görmüşlerdir. Onlara göre bir olayı bütün bir şekilde görmenin yolu felsefeden geçmektedir. Doğu ve Batı düşünce akımının adeta ortasında kalan Türkler için sentez oluşturmada karşılaştığı sorunların en önemli nedeni de budur. Felsefeyi öğrenmek için gereken faktörlerin başında hiç kuşkusuz öğretmen gelmektedir. Çünkü onların bilgi seviyesi, öğrencilerin kendi yaşamlarını inşa etmesindeki en önemli yardımcılarıdır. Bu bilim dalının toplumsal düşüncenin gelişimini müspet etkilediği kanısı neredeyse dönemin tüm düşünürleri tarafından benimsenmiştir. Felsefe dönemin düşünürleri tarafından önemli olarak görülse de, Filibeli dışında hangi ekol veya ekollerin alınması gerektiğine dair görüş bildiren neredeyse yoktur. Bu da felsefi bilgi edinmede bulanıklığın olduğuna delalet etmektedir.

Tarih alanında da yetersiz kalındığının bilincinde olan düşünürler bu bilim dalının önemli olduğuna da dikkat çekmektedirler. Modernleşme sürecinde durmadan ithal edilen değerlerin mevcut değer sistemlerine uygun bir hale getirilmesi ve mümkün kadar daha az problemlerle karşılaşılması için tarihin doğru bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. Sözkonusu dönemde Batı hayranlığı hastalığına yakalanan birtakım Türk aydını oradaki tüm değer sistemlerinin benimsenmesinden yana olmuşlardır. Bu grubun Batı'yı bu kadar geliştirebilen sistemlerin diğer toplumları da aynı seviyeye getireceğine inanmaktaydılar. Hiç kuşkusuz bu da tarihi gerçekliklerin gözardı edilmesinden kaynaklanmaktaydı. Dönemin düşünürleri bu gibi durumların önüne geçilmesi için tarihin iyi ve doğru bir şekilde okunması ve öğrenilmesi gerektiğini

söylemektedirler. Özellikle tarihle ilgili Batı`dan ithal edilen bilgilerin doğruluğuna şüpheyle yaklaşmaktadır. Bu gibi durumlarda dönemin düşünürlerinin tutumu ve tavrı doğal karşılanabilir. Batı kaynaklı bilgilerin tarafsız olmadığına olan kanı ve eleştirel tutumu kendi tarihimizi yazarken de sergilememiz gerekmektedir. Bu sayede hangi kararların doğru ve hangilerinin yanlış olduğunu bilebiliriz. Bu da bize geleceği yeniden kurgulama ve gelişim yolunda yeni kapılar açmaktadır. Tarihteki gerçeklikleri bilmek, onları sorgulamak, buna uygun değerlendirmeler yapmak ve gerekli sonuçların elde edilmesini sağlamak için tarih ve felsefeye ihtiyacımız vardır. Türk aydını bu ikisini birlikte uyguladığı zaman geçmişi doğru sorgulama ve yeni kurgular üretme dönemine girebilir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Ahmet, **Üç Medeniyet**, Haz.E.Ertan-U.Özcan, Doğu kitabevi, İstanbul, 2013.
- Ahmet Midhat Efendi, **Felsefe Metinleri**, Sad. E.Erbay-A.Utlu, Babil yayınları, İstanbul, 2002.
- Ahmet Midhat Efendi, **Menfa:Sürgün Hatıraları**, Haz: Handan İnci, Kapı yayınları, İstanbul, 2013.
- Ahmet Midhat Efendi, **Üss-i İnkılap(2): II Abdülhamid Han`ın Culusundan Birinci Seneye Kadar**, Haz.T.G.Serath, Selis yayınları, İstanbul, 2004.
- Akçura, Yusuf, **Tarih-i Siyasi-Ders Notları**, Haz: E.Kılınc, Ötüken yayınları, İstanbul, 2016.
- Akçura, Yusuf, **Türkçülüğün tarihi**, Kaynak yayınları, İstanbul, 1998.
- Bıçak, Ayhan, **Türk Düşüncesi-II Kaygılar**, Dergah yayınları, İstanbul, 2010.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Yusuf Akçura`ya Dair Bazı Notlar”, **Tanzimat`tan Günümüze Türk Düşünürleri:Tanzimat`tan Cumhuriyet`e Siyasi, İdari ve Sosyal Düşünce Temsilcileri**, C 1, Haz. Bolay H.Süleyman, Nobel yayınları, Ankara, 2015.
- Caner, Ömer, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi`nin Dini ve Felsefi Görüşleri, Sır yayınları, Bursa, 2013.

- Erişilgil, Mehmet Emin **Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp**, Haz:Aykut Kazancıgil-Cem Alpar, Nobel yayınları, Ankara, 2007.
- Filibeli, Şehbenderzade Ahmed Hilmi, “Hangi Felsefi Ekolü Kabul Etmeliyiz?”, Sad.Adil Bebek, **Osmanlı`dan Cumhuriyet`e İslam Düşüncesinde Arayışlar**, Haz.İ.Çelebi-Z.Yılmaz, Rağbet yayınları, İstanbul, 1999.
- Filibeli, Şehbenderzade Ahmed Hilmi, **Huzur-ı Akl Ü Fende Maddiyyun Meslek-ı Dalaleti**, Sad. E.Erbay-A.Utku, Çizgi kitabevi, Konya, 2012.
- Filibeli, Şehbenderzade Ahmed Hilmi, **İslam Tarihi**, Ed:Cem Zorlu, Ağaç yayınları, İstanbul, 2009.
- Georgeon, François, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, Çev:Ali Berktaş, Yapıkredi yayınları, İstanbul, 2016.
- Gökalp, Ziya, **Küçük Mecmua I**, Çeviriyazı: Şahin Filiz, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk yayınları, Antalya, 2009.
- Gökalp, Ziya, **Küçük Mecmua-II**, Çeviriyazı.Şahin Filiz, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk yayınları, Antalya, 2009.
- Gökalp, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Sad.Yalçın Toker, Toker yayınları, İstanbul,2007.
- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Anonim yayınları, İstanbul, 2014.
- Kurbanov, Şamil, **Cemaleddin Afgani ve Türk Dünyası**, Sad.S.Ahundova, Doğu kitabevi, İstanbul, 2011.
- Meşrutiyete Kadar Süreli Yayınlar Üzerinden Bir Araştırma”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, S 35, 2017, s. 151-202.Tevfik, Baha, **Felsefe-i Ferd**, Çeviriyazı. B.Şayli, Altı kırkbeş yayınları, İstanbul, 1992.
- Okay, Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergah yayınları, İstanbul, 2008
- Şenel, Cahid, “Türk Düşüncesinde Modern Batı Felsefesinin Alımlanışı: Başlangıcından İkinci

Şeref, İzzet, “Tanzimat Dönemi`nde Bir Aydın Olarak Ahmet Mithat Efendi ve Düşünce”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 7, S 31, 2014, s. 279-288.

Timur, Taner, **Osmanlı Kimliği**, İmge kitabevi, Ankara, 2010.

Türk Tarih Kongresi-I, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2010.

Uçar, Uğur R., Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi`de Türklük Tasavvuru, Ötüken yayınları, İstanbul, 2009.

Uçman, Abdullah, “Baha Tevfik”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 4, 1991.

Uçman, Abdullah, “Şehbenderzade Ahmed Hilmi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 38, 2010.

**THE RECASTING OF THE OTTOMAN PUBLIC DEBT AND
THE ABOLITION OF THE CAPITULATIONS REGIME IN THE
INTERNATIONAL LEGAL ACTION OF TURKEY LED BY
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK**

Pierluigi SIMONE*

ABSTRACT

The recast of the international debt contracted by the former Ottoman Empire and the overcoming of the capitulations regime that had afflicted Turkey for centuries, are two of the most relevant sectors in which the political and diplomatic action promoted by Mustafa Kemal Atatürk has been expressed. Extremely relevant in this regard are the different disciplines established, respectively, by the Treaty of Sèvres in 1920 and then by the Treaty of Lausanne in 1923. After the Ottoman Government defaulted in 1875, an agreement (the Decree of Muharrem) was concluded in 1881 between the Ottoman Government and representatives of its foreign and domestic creditors for the resumption of payments on Ottoman bonds, and a European control of a part of the Imperial revenues was instituted through the Administration of the Ottoman Public Debt. At the same time, the Ottoman Empire was burdened by capitulations, conferring rights and privileges in favour of their subjects resident or trading in the Ottoman lands, following the policy towards European States of the Byzantine Empire. According to these capitulations, traders entering the Ottoman Empire were exempt from local prosecution, local taxation, local conscription, and the searching of their domicile. The capitulations were initially made during the Ottoman Empire's military dominance, to entice and encourage commercial exchanges with Western merc-

* Assistant Professor of International and European Union Law, Department of Law, University of Rome "Tor Vergata". E-mail: pierluigi.simone@uniroma2.it

hants. However, after dominance shifted to Europe, significant economic and political advantages were granted to the European Powers by the Ottoman Empire. Both regimes, substantially maintained by the Treaty of Sèvres, were considered unacceptable by the Nationalist Movement led by Mustafa Kemal and therefore became the subject of negotiations during the Conference of Lausanne. The definitive overcoming of both of them, therefore represents one of the most evident examples of the reacquisition of the full sovereignty of the Republic of Turkey.

Keywords: Ottoman Public Debt, Capitulations Regime in the Ottoman Empire, Treaty of Sèvres, Treaty of Lausanne, Diplomatic Action of the Republic of Turkey after the First World War

A General Outline: Early Restrictions of Turkish Sovereignty

The recast of the international debt contracted by the former Ottoman Empire and the overcoming of the capitulations regime that had afflicted Turkey for centuries, are two of the most relevant sectors, very interesting for international law, in which the political and diplomatic action promoted by Mustafa Kemal Atatürk has been expressed.¹ This action should be viewed as part of the activities due to the Turkish revolutionaries that resulted in the creation and shaping of the modern Republic of Turkey, as a consequence of the defeat of the Ottoman Empire in 1918, the subsequent occupation of Constantinople and the partitioning of the Ottoman territories by the Allies under the terms of the Armistice of Mudros.²

¹ Atatürk's political accomplishments have been the subject of in-depth and comprehensive studies. Cf., among the others, Jean-Louis Bacqué-Grammont, Jean-Paul Roux, **Mustafa Kemal et la Turquie nouvelle**, Maisonneuve et Larose, Paris, 1983; Jacob M. Landau, **Atatürk and the Modernization of Turkey**, Westview Press, Boulder, Colorado, 1983; Feroz Ahmad, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London-New York, 1993; Yüksel Atillasoy, **Atatürk: First President and Founder of the Turkish Republic**, Woodside House, Woodside, New York, 2002; Patrick Kinross, **Atatürk: The Rebirth of a Nation**, Phoenix Press, London, 2003; Andrew Mango, **Atatürk**, John Murray, London, 2004; Erik Jan Zürcher, **Turkey: A Modern History**, I.B. Tauris, London-New York, 2004; Robert P. Crease, **Kemal Atatürk: Science and Patriotism. The Workshop and the World: What Ten Thinkers can teach us about Science and Authority**, W.W. Norton & Company, Inc., New York, 2019, p. 189 ff.

² The Armistice of Mudros was concluded on 30 October 1918 and ended the hostilities in the Middle-Eastern theatre between the Ottoman Empire and the Allies of the First World War. It was signed by the Ottoman Minister of Marine Affairs Rauf Bey and the British Admiral Somerset Arthur Gough-Calthorpe. As part of several conditions to the Armistice, the Ottomans surrendered their remaining garrisons outside Anatolia, as well as granted the Allies the right to occupy forts controlling the Straits of the Dardanelles and the Bosphorus; and the right to occupy the same, in case of disorder, any Ottoman territory in the event of a threat to their security. The Ottoman Army, including the Ottoman Air Force, was demobilized, and all ports, railways, and other strategic points were made available for use by the Allies. In the Caucasus, the Ottomans had to retreat to within the pre-war borders between the Ottoman and the Russian Empires.

In the aftermath of the First World War, indeed, Turkey firmly refused any proposal that would compromise its sovereignty, such as the control of Turkish finances, the capitulations, the Straits and other issues.³ On the one hand, among the economic and financial questions dealt with, Turkey recognized the large debt the Ottoman Empire had acquired and agreed that it would be distributed among the successor States of the Empire according to an allocation determined by the Council of the Administration of the Ottoman Public Debt set out in 1881. Pursuant to a special Protocol annexed to the Treaty of Lausanne, commercial concessions that entered into force before 29 October 1914 between the Ottoman Government and nationals of the Contracting Parties were preserved and put into conformity with the new economic conditions. These stipulations were an important embodiment of the principle of readaption of concessions that had been granted by a Government before the outbreak of war and which were regarded as suspended during the War.⁴ Particularly important was the diplomatic activity that the Turkish Government promoted in the Conference held in Paris in 1925, consecrated also in the Treaty of Paris of 1933, with which Turkey decreased the total amount of the debt to its favour.

On the other hand, the privileges and rights granted to foreign nationals, especially exemption from Turkish courts' jurisdiction,

³ See Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Vol. II, **Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey, 1808-1975**, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, p. 365 ff.

⁴ Dominik Zimmermann, "Lausanne Peace Treaty (1923)", in Frauke Lachenmann, Rüdiger Wolfrum (eds.), **The Law of Armed Conflict and the Use of Force, The Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 652. It is worth remembering on this matter the well-known case of the Mavrommatis Palestine Concessions (Greece v. Great Britain), resolved by a judgment of the Permanent Court of International Justice of 30 August 1924, when the Government of the Greek Republic had submitted a suit arising out of the alleged refusal on the part of the Government of Palestine, and consequently also on the part of the British Government, since 1921 to recognise to their full extent the rights acquired by Mr. Mavrommatis, a Greek national, under contracts and agreements concluded by him with the Ottoman authorities in regard to concessions for certain public works to be constructed in Palestine (the Jerusalem Concessions and the Jaffa Concessions).

were unilaterally denounced in 1914 but had been reaffirmed in the Treaty of Sèvres. These capitulations had become an encroachment on Turkish self-government; hence the stipulation in Article 28 of the Treaty of Lausanne on the complete abolition of the capitulations in Turkey in every aspect was an important step towards reclamation of a full Turkish sovereignty. However, pursuant to a special Declaration annexed to the Treaty, European legal counsellors were to take part in the work of the legislative commissions and observe the workings of the Turkish courts. Also, Turkish courts were to recognize private agreements reached by the Parties, and settlement of questions of personal status of foreigners by their own law and their own national courts.⁵

Many years before the establishment of a foreign financial control, the European Powers had obtained the right to interfere in other important spheres of Ottoman administration.

In point of time, Europe's position was established in 1535 by the Treaty of capitulations which Sultan Suleiman the Magnificent signed with King Francis I of France, renewed and developed by Sultan Mahmud I in 1740, and confirmed by other later treaties with France as, for instance, those of 1802, 1808 and 1861.⁶ Their most important stipulations were the right of the subjects of foreign Governments who resided within the Empire to be judged according to their own laws and in the established consular courts; the freedom from Ottoman taxation; the limitation on the customs duties to be levied on goods of

⁵ Dominik Zimmermann, "Lausanne Peace Treaty (1923)", cit., p. 651.

⁶ France had already signed a first treaty with the Mamluk Sultanate of Egypt in 1500, during the reigns of King Louis XII and Sultan Bayezid II, in which the Sultan of Egypt had made concessions to the French and the Catalans, and which would be later extended by Suleiman the Magnificent. The Treaty of 1535 was included in the Franco-Ottoman Alliance, one of the most important foreign alliances of France, which was exceptional, as the first non-ideological alliance between a Christian and a Muslim State, and caused a scandal in the Christian world. It lasted intermittently for more than two and a half centuries, until the Napoleonic campaign in Egypt, in 1798-1801.

foreign origin. The first two of these provisions placed foreigners outside the law of the Empire; the third gave a privileged position to imports and eventually placed the bulk of trade in the hands of foreigners.⁷

France and Russia first claimed the right to protect Christian minorities: France originally by the aforesaid Treaty of 1535, which recognized its right to protect the Catholics in the Empire; Russia by virtue of the Treaty of Kuchuk-Kainarji of 1774.⁸ These two States fought the Crimean War in 1853-1856 for this privilege. In the negotiations that culminated in the Treaty of Paris of 1856, which guaranteed the integrity of the Ottoman Empire itself, the Concert of Europe also obtained the right to interfere in the Ottoman domestic administration. The Edict of 3 November 1839 (Gülhane Hatti-Sherif) which was the first attempt to define the rights of the Christian subjects, had been very vague.⁹ An article of the Protocol of Vienna of 1 February 1855 therefore envisaged “the immunities of the Christian population of the Empire”. The British Ambassador at Constantinople, Lord Stratford de Redcliffe, dispatched in January 1856 a note to the Sultan’s Government making clear the necessity “of including in the same chart” the religious privileges of the Christians and the administrative

⁷ Cf. Gérard Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l’Empire ottoman*, Vol. I, Arthur Rousseau Éditeur, Paris, 1902, p. 131 ff.

⁸ The Treaty of Kuchuk-Kainarji was meant to demonstrate that if France and Austria could protect churches of their particular brand of Christianity in Constantinople, Russia could do the same for its own church. Russia’s right to build a church in Constantinople, pursuant to Article XIV of the Treaty, later expanded into Russian claims to protect all Orthodox Christians under Ottoman rule. The clause relating to the Orthodox Church opened foreign interference in the Ottoman Empire’s relations with its Christian subjects. In 1853, the Crimean War would have broken out over Russian assertion of a right to protect Orthodox Christians in Turkey and the Turkish denial that there was any such right.

⁹ The Gülhane Hatti-Sherif, in fact, did not enact any official legal changes but merely made royal promises to the Ottoman Empire’s subjects, and they were never fully implemented due to Christian nationalism and resentment among Muslim populations in these areas. See William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Boulder, Colorado, 2013, p. 76 f.

reforms which must reconstruct their social and political condition.¹⁰ While the Congress of Paris was in session, the Edict of 18 February 1856 (Hatti-Humayoun) was issued, and by Article IX of the Treaty of Paris Sultan Abdulmejid I communicated this chart of reform to the Powers. The chart contained a statement of “the religious privileges of the Christians and the administrative reforms” necessary to guarantee their security.¹¹ European diplomacy, originally interested in protecting the minorities in the exercise of their religions, added the right to oversee the necessary administrative reforms. In effect, this granted a right which could be exercised at any time, inasmuch as the minorities were widely scattered, and new methods of administration necessitated recasting much of the machinery of local government throughout the Empire.¹²

In the field of finance, the Ottoman Government was prohibited by treaty from raising its custom duties. In 1856, the Imperial Ottoman Bank was established and a year later Great Britain claimed a substantial control over the operations of this institution.¹³ Also in

¹⁰ Édouard Engelhardt, *Le droit d'intervention et la Turquie. Étude historique*, A. Cotillon & C. Éditeurs, Paris, 1880, p. 34 f.

¹¹ The Hatti-Humayoun applied previous reforms to all the subjects of the Empire, without distinction of class or religion, “for the security of their persons and property and the preservation of their honor”. The act granted that all forms of religion would have been freely worshiped, no subject would have been hindered in the exercise of the religion, nor in any way annoyed. No one would have been compelled to change their religion. The Hatti-Humayoun also granted the full freedom of the repair, according to their original plan, of buildings set apart for religious worship, schools, hospitals and cemeteries, if these activities were performed at “non-mixed communities” under the towns, small boroughs and villages. All commercial, correctional and criminal suits between Muslims and Christians or other non-Muslim subjects, or between Christians or other non-Muslims of different sects, would have been referred to “mixed tribunals”.

¹² See Roderic H. Davison, “Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century”, *The American Historical Review*, Vol. 59, No. 4, 1954, p. 844 ff.

¹³ Its functions were very limited as compared with those following the reorganization in 1863 and the extension of its privileges in 1875. Cf. Edhem Eldem, “The (Imperial) Ottoman Bank, Istanbul”, *Financial History Review*, Vol. 6, No. 1, 1999, p. 85 ff.;

1856, the Austrian Government dispatched a financial adviser to assist in the proposed administrative and fiscal reform. In 1858, British and French delegates joined with the Austrian expert to form the consultative High Council of the Treasury. In June 1860 this Council was transformed into a High Council of Finances to supervise the new financial administration. In three different loan contracts Turkey admitted the principle of having representatives of the bondholders on the commissions to administer the revenues ear-marked for their service.¹⁴

The period from 1875 to 1882 was too full of influences exerted on the Ottoman Government in regard to finance to allow of treatment here. At the instigation of the Russian Ambassador, Count Nikolay Pavlovich Ignatyev, the Grand Vizier Mahmud Nedim Pasha suspended the service on the foreign debt in 1875.¹⁵ The Congress of Berlin exercised sufficient pressure on the Ottoman Government for the Administration of the Public Debt to be set up in 1882. During the last two decades of the nineteenth century a series of loans were floated with the aid of the Public Debt for the purpose primarily of railroad construction. In almost every case, the administration of these loans was confided to the Council or to the Imperial Ottoman Bank.

In truth, Europe's attitude was that of a tutor. On 10 January 1876, the French Foreign Minister Louis Décazes wrote that "Turkey is in tutelage". In 1879, the British Secretary of State for Foreign Af-

André Autheman, **The Imperial Ottoman Bank**, Ottoman Bank Archives and Research Centre, Istanbul, 2002; V. Necla Geyikdağı, **Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations 1854-1914**, I.B. Tauris, London-New York, 2011.

¹⁴ Cf. Charles Issawi, **The Economic History of Turkey, 1800-1914**, University of Chicago Press, Chicago, 1980, p. 42 ff.; Donald Quataert, "The Age of Reforms, 1812-1914", in Halil Inalcik, Donald Quataert (eds.), **An Economic and Social History of the Ottoman Empire**, Vol. II, **1600-1914**, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 466 ff.; Christopher G.A. Clay, **Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finances, 1856-1881**, I.B. Tauris, London-New York, 2000, p. 24 ff.

¹⁵ Christopher G.A. Clay, **Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finances**, cit., p. 220 ff.

fairs Lord Derby uttered the same opinion, saying that “The daily surveillance of which Turkey is the object in her domestic affairs has reduced her sovereign authority to practically zero”.¹⁶

The Administration of the Ottoman Public Debt: An Instrument of Imperialism, as an “Agent” of the European Powers, with some Benefits for Turkey

In 1875 the Ottoman Government defaulted the charges on a foreign debt of 200.000.000 pounds sterling.¹⁷ Six years later a contract was concluded between the Ottoman Government and representatives of its foreign and domestic creditors for the resumption of payments on Ottoman bonds. This agreement, called the Decree of Muharrem, signed and promulgated on 20 December 1881 (later completed by a Supplementary Decree issued on 14 September 1903), instituted a European control of a part of the Imperial revenues.¹⁸ Thus came into existence, as an international body, the Administration of the Ottoman Public Debt (whose official title was “*L’Administration de la*

¹⁶ Édouard Engelhardt, **Le droit d’intervention et la Turquie. Étude historique**, cit., p. 61.

¹⁷ Cf. on this matter Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities, and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt**, Columbia University Press, New York, 1929, p. 76 ff. See also Charles Issawi, **The Economic History of Turkey**, cit., p. 108 ff.; Donald Quataert, “The Age of Reforms, 1812-1914”, cit., p. 486 ff.; Christopher G.A. Clay, **Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finances**, cit., p. 220 ff.

¹⁸ See the French and English texts of the Decree of Muharrem published in Parliamentary Papers, No. Cd.5736, 1911, p. 653 ff. The twenty-one articles of this document were divided into three general groups: those which referred to the reduction, conversion and consolidation of the internal and external debt (Articles I-VII); those which dealt with the service of the consolidated debt and the revenues ceded to the administering body (Articles VIII-XIV); and those which were concerned with the erection of the executive body known as “The Council of Administration”, the organization to function under its direction, and the relations between the Ottoman Government and the Council (Articles XV-XXI). The Supplementary Decree of 1903 accomplished two definite objects: the unification of the unredeemed bonds, replacing them by a new issue; and the abolition of those articles of the Decree of 1881 concerning the ability of the Ottoman Government to participate in profits. Cf. Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 91 ff.

Dette Publique Ottomaine”).¹⁹ In 1881 the revenue-collecting agents of this organization numbered over three thousand. Its executive committee was the Council, composed of six delegates representing the British and the Dutch, the French, the German, the Italian, the Austro-Hungarian and the Ottoman holders of Turkish securities, and a seventh delegate representing a series of priority bonds, largely held by the Imperial Ottoman Bank.²⁰

That the Administration of the Ottoman Public Debt was not a typical example of foreign financial control is shown by several facts. Its organic statute was not an international treaty, nor even a diplomatic act.²¹ The salaries of the members of the Council were paid by the Ottoman Government. The expenses of the Administration of the Ottoman Public Debt were met out of receipts from ceded taxes. Barely a third of Turkish revenues were under the control of the Council. Five different nationalities were there represented, yet these delegates were not appointed by their Governments but were representatives of unofficial bondholders' syndicates.²² Nevertheless, the vague sanctions of the Decree of Muharrem gave to that instrument a quality

¹⁹ The most detailed study on the Administration of the Ottoman Public Debt still remains that of Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 2 ff. More recently, see on the topic Murat Birdal, **The Ottoman Public Debt Administration and its Role in the Peripheralization of the Ottoman Empire**, UMI Dissertation Service, Ann Arbor, Michigan, 2007; Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century**, I.B. Tauris, London-New York, 2010; Giampaolo Conte, Gaetano Sabatini, “The Ottoman External Debt and its Features under European Financial Control (1881-1914)”, *The Journal of European Economic History*, Vol. 43, No. 3, 2014, p. 69 ff.

²⁰ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 2.

²¹ The legal nature of the Decree of Muharrem was unique. It possessed elements of Ottoman public law but was not a unilateral act of the Ottoman Government. More specifically, it was a private bilateral agreement between the Ottoman Government and its creditors, which was given the sanction of the Sultan and then officially promulgated. According to its Article XXI, moreover, the Ottoman Government was bound to “immediately communicate the present Decree to the Powers”.

²² There can be no doubt that the members of the Council of the Administration of the Ottoman Public Debt served in an unofficial capacity: see Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 103.

of elasticity which allowed the Powers of Europe to keep their hands free to act, in case of need, on motives of expediency, rather than on the basis of strictly defined obligations.²³ The unofficial character of the Council's membership signified a minimum of mutual official responsibility between each representative and his Government. At the same time, this condition permitted each delegate to extend his interests and activities almost without limit. The relatively small proportion of Ottoman revenues administered by the Council created the illusion that in fact the Imperial Government remained the dominating factor in Ottoman finance. Nevertheless, the Council was sufficiently influential to guide Turkish financial policy in directions advantageous to the Council and its associated enterprises. The diversity of nationalities represented in the Council made that committee the representative of a class of European society, rather than the deputy of a single European State or group of States. The supposed inadequacy of the Decree of Muharrem in reality was its most potential attribute.²⁴

The activities of this Administration were far-reaching in their direct and indirect results. As the guardian of the loans included in the Decree of Muharrem, the Council was the organ erected to safeguard the investments in Ottoman securities made prior to this date by European capitalistic society. Over 1.000.000 sterling invested in these bonds represented the earnings and savings of ten of thousands of Europeans. In the middle of the Nineteenth century, Englishmen and Frenchmen had been attracted to Ottoman bonds by the prospects of

²³ Article XX of the Decree of Muharrem provided in fact that "In case the Government suspends or causes the present agreement to cease functioning, the bondholders will regain entirely the fullness of their rights established by the original contracts, insofar as their bonds will not have been redeemed." Basically, the absence of a definite diplomatic sanction caused the Decree to be regarded with respect by virtue of the very uncertainty of action which might result in case of its abrogation.

²⁴ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 7 f.

a liberal return on their money, particularly as these bonds were sanctioned, in their opinion, by a favourable attitude of their Governments.

Later on, when doubts were afloat concerning Turkish good faith, possessors of ready capital were encouraged to lend yet more money to Turkey by the establishment of the Imperial Ottoman Bank which, despite its name, was the child of French and English capital. This institution, through the many prospect-uses issued under its aegis, stressed the gratifying extent of Turkish resources. Ottoman revenues had begun to rise; but so had the foreign indebtedness. Foreign ambassadors agreed with Sultan Abdulaziz that he should expand his Navy. Thus he indulged in a pet extravagance, the purchase of iron-clads. The charges on the external and internal debts increased; another loan and yet another was necessary. Wily representatives of Paris and London banking houses persuaded Turkish officials that the best way to pay off a rapidly mounting debt was to increase it by floating another loan. Finally, in 1875 the process broke down under its own weight. A weak Grand Vizier and an unscrupulous, but powerful, Russian Ambassador brought about the default which caused the temporary ruin of Turkish credit.²⁵

As European integrity and administrative skill were manifestly necessary, Sultan Abdul Hamid II ceded to his creditors sufficiently wide powers and adequate revenues to insure interest and sinking fund charges. But he did not part with enough to impair seriously his financial sovereignty. To manage this foreign debt, consolidated in 1881 by the Decree of Muharrem, was the primary function of the Council. In this capacity, it was eminently successful; by 1903 nearly a quarter of the bonds had been redeemed.²⁶

²⁵ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 2.

²⁶ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 3. See also Giampaolo Conte, Gaetano Sabatini, "The Ottoman External Debt and its Features under European Financial Control (1881-1914)", cit., p. 82 ff.

In 1907 the Public Debt began the discharge of a function which made it the ally of the Powers of Europe in their relations with the Ottoman Empire. At that time, because the British Secretary of State for Foreign Affairs Sir Edward Grey was convinced that the Council was the only available organ that could function in the matter as the “agent” of the Powers, the Public Debt agreed to supervise the collection of a three per cent customs surtax, levied in order to meet Macedonian budget deficits. The Powers, whose consent was necessary to any upward revision of Turkish import duties, agreed to this surtax on the condition that the proceeds therefrom be applied to the improvement of conditions in Macedonia.²⁷ The dissatisfaction of Sir Grey because the Council of the Public Debt was not originally named as the “effective guarantee” of the employment of this revenue in Macedonia was removed in the Commercial and Customs Convention of 25 April 1907 between the Ottoman Empire, France, Italy, Germany, Great Britain, Austria-Hungary and Russia.²⁸ Thus the Public Debt, in functioning under the terms of this Convention, showed its willingness to participate in a political programme, as well as to undertake the discharge of obligations of an economic character.²⁹

²⁷ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 154 ff.

²⁸ The part played by the Administration of the Ottoman Public Debt was described in Article VI of the Commercial and Customs Convention of 1907: “The portion which by virtue of existing laws shall remain at the disposal of the Imperial Ottoman Government out of the sums encashed on account of the customs increase shall be devoted exclusively to the financial requirements of the three Roumelian vilayets. In accordance with the undertaking given by the Council of the Ottoman Public Debt Administration by a letter dated December 17, 1906, addressed to the Imperial Commissioner on the Public Debt, the sums mentioned in the preceding paragraph shall be placed annually to the credit of the budget of the three vilayets of Roumelia by the Administration of the Ottoman Public Debt. The collection and payment of these sums shall be made in conformity with the agreements arrived at between the Sublime Porte and the Public Debt Administration.”.

²⁹ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., pp. 5 f. and 158 ff.

Finally, the existence of the Administration of the Ottoman Public Debt created conditions which benefited both the Imperial Government and the population of the Empire. The able management of the Council exerted a salutary influence on Ottoman finances. The Government was enabled to borrow in the money markets of Europe on much more favourable terms than had been possible prior to 1881.³⁰ After that date, the usual interest rate on Ottoman Government bonds was three or four per cent, and the issue prices of these loans were ordinarily eighty or ninety per cent of par. The average issue price of the loans negotiated before the institution of the Administration was in the neighborhood of sixty per cent, with an interest rate of five or six per cent.³¹

Theoretically, the Administration was a department of the Ottoman Government. Practically, it functioned as a largely independent section of the Ministry of Finance.³² Thus, by the integrity and efficiency of its management, the Council afforded to the Government and to the population a striking example of the best features of European financial administration. Adjudication of taxes took place on schedule; accounts were closed on time; coupons on the consolidated debt were met at maturity. Within its own ranks, the Administration never condoned dilatory methods; in its business with the Government, the Council was continually pressing matters for solution. Salaries of native officials and laborers employed in the Administration of the Public Debt were adequate and were paid when due. On no occasion did the number of Europeans employed in the Administration exceed seven

³⁰ See the considerations set out by Christopher G.A. Clay, "State Borrowing and the Imperial Ottoman Bank in the Bankruptcy Era (1863-1877)", in Philip L. Cottrell, Iain L. Fraser, Monika Pohle Fraser (eds.), **East meets West: Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire**, Ashgate Publishing Company, Burlington, Vermont, 2008, p. 109 ff.

³¹ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 6.

³² Cf. Giampaolo Conte, Gaetano Sabatini, "The Ottoman External Debt and its Features under European Financial Control (1881-1914)", cit., p. 72.

or eight per cent of the total. The policy of regular payment of sufficient salaries practically wiped out, within the Administration's ranks, the abuses of bribery and of retention of collected receipts by local revenue agents, two vices which had sorely troubled the Imperial Government in attempts to reform its financial administration. Indeed, to become an employee of the Administration was the ambition of many Turkish and Ottoman Christians.³³

The Capitulations Regime: Contents and Developments of a System of Privileges Conceived for Western States Nationals

From the first half of the sixteenth century until the first two decades of the twentieth century, there was a big difference in the organization of foreign trade between the Ottoman Empire and Western Europe. In terms of institutional structure, this difference was very significant for the commercial actors in their business in the Eastern Mediterranean Sea. While companies and strong organizations were important for the Western Europeans, for the Ottomans capitulations were the main instrument in the organization of foreign trade during the mercantilist age.³⁴

³³ Moreover, direct benefits to the native peasantry can be traced to the cooperation of the Council with foreign railway companies and banks. In the adjudication of taxes assigned as railway guarantees or as security for Government loans, the agents of the Administration of the Ottoman Public Debt had an effective voice in all proceedings. These employees spurred on procrastinating Government officials who were charged with the actioning of pledged taxes; the Council in Constantinople was an exacting master, and obligations to the Ottoman Bank and to the Deutsche Bank had to be rigidly discharged. Thus, under ordinary circumstances, the peasants were assured a fair price for their grain and could depend on the auctions being held at favourable moments. The operation of the railways increased the productivity of the regions traversed by assuring the natives of means of transportation for all production beyond local requirements. See Philip L. Cottrell, "A Survey of European Investment in Turkey, 1854-1914: Banks and the Finance of the State and Railway Construction", in Philip L. Cottrell, Iain L. Fraser, Monika Pohle Fraser (eds.), **East meets West: Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire**, cit., p. 59 ff.

³⁴ The capitulations regime subsisting between the Ottoman Empire and the European Powers has been widely studied by several Authors both in dating years, and in more recent times. Cf., among the first ones, Gérard Pélissié du Rausas, **Le régime**

The name of “capitulations” is used in the diplomatic language to indicate the set of privileges that States not belonging to the Concert of Europe (Ottoman Empire, Barbarian and Muslim States, and the Far East) granted to the Europeans who settled and trafficked on their territory. These States were for this reason called “capitulation Countries”. The benefits consisted in the substitution of the jurisdiction of foreign consuls, in respect of their own compatriots, in the jurisdiction of indigenous authorities. Under the usual term of “consular jurisdiction” are understood, in addition to the attributions of the proper judicial power, other attributions pertaining to the executive power (such as, for instance, those of the police). In the field of international relations, the capitulatory regime is therefore opposed to the international law regime to indicate the particular international legal situation of these States, in what most significantly differentiated them from the international situation of common law in force between States of European or Christian civilization (precisely, according to the meaning that can be said to be officially consecrated by Article VIII of the Treaty of Berlin of 13 July 1878, in what concerns “the immunities

des capitulations dans l'Empire ottoman, Arthur Rousseau Éditeur, Paris, 1902-05; Habib Abi-Chahla, **L'extinction des capitulations en Turquie et dans les regions arabes**, Picart, Paris, 1924; Mahmut Esat Bozkurt, **Du régime des Capitulations ottomanes: leur caractère juridique d'après l'histoire et les textes**, Éditions Stamboul, Fribourg, 1928. See also, among the latter ones, Alexander Schölch, “Wirtschaftliche Durchdringung und politische Kontrolle durch die europäischen Mächte im osmanischen Reich (Konstantinopel, Kairo, Tunis)”, *Geschichte und Gesellschaft*, Vol. 1, 1975, p. 404 ff.; Feroz Ahmad, “Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800-1914”, *Journal of Islamic Studies*, Vol. 11, No. 1, 2000, p. 1 ff.; Maurits H. van den Boogert, Kate Flee (eds.), **The Ottoman Capitulations: Text and Context**, Istituto per l'Oriente C.A. Nallino, Rome, 2003; Marian Kent (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, 2nd ed., Frank Cass, London, 2005; Maurits H. van den Boogert, **The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls, and Beraths in the 18th Century**, Brill, Leiden, 2005; Mehmet Bulut, “The Ottoman Approach to the Western Europeans in the Levant during the Early Modern Period”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, 2008, p. 259 ff.; Umut Özsu, “Ottoman Empire”, in Bardo Fassbender, Anne Peters (eds.), **The Oxford Handbook of the History of International Law**, Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 429 ff.; Emre Karabacak, “The Abolition of Capitulations in the Ottoman Empire”, www.researchgate.net, 2016, p. 1 ff.

and privileges of foreigners, as well as the rights of consular jurisdiction and protection as established by the Capitulations and usages.”)³⁵

The basis of the said capitulatory system was fundamentally of a conventional nature and derived from the original capitulations. Particular importance in the history of capitulations is attributed to the aforementioned Treaty concluded in 1535 by Francis I of France with Suleiman the Magnificent, although, since the conquest of Constantinople, Genoese and Venetians had already entered into relations with Turkey and with some Treaties of 1453 and 1454, respectively, they had obtained from Sultan Mehmed II the formal recognition of the privileges so far enjoyed, through the concessions of the Byzantine Empire, of the Crusader princes and, after their fall, of caliphs and sultans. But the great political ascendant of France and the particular significance to which it rose the fact of a political union with the Ottoman Empire, which France achieved with the aforementioned Treaty (besides the connection of simple commercial relationships), justified its great renown.³⁶

The Treaty of 1535 became the model of similar treaties held by other European Powers with Turkey; practice then exercised an extensive influence on the original dispositions. The constant content of the capitulations, which remained the same until the outbreak of the First World War, concerned: a) the right of the consuls to exercise the police (power of order and compulsion) over the subjects of their State and therefore also the right to expel them from their district; b) the right of the consuls to judge in civil and criminal matters in all disputes, in which the two parties were subjects of their own State (in disputes between subjects of different States of Christian civilization could judge the consul of the defendant or accused, pursuant of the

³⁵ Gérard Pélessié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire ottoman*, cit., p. 46 ff.; Umut Özsü, “Ottoman Empire”, cit., p. 434 ff. and 439.

³⁶ See Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 137 ff. and 169 ff.; Umut Özsü, “Ottoman Empire”, cit., p. 434 ff.

principle *actor sequitur forum rei*, and in those between subjects of a Christian and indigenous State, could judge the consul, if the subject of his State is defendant or accused, and the local magistrates with the assistance of the consul, otherwise); c) the so-called condition of extra-territoriality of the consuls, common to that of diplomatic agents, extended also to their families and employees, together with the other prerogatives of the right of guard, of the freedom of the neighborhood including, besides the lodging of the consul, the district of the city where he and his countrymen came together to live.³⁷

The Treaty of 1535 generalized the rules of law and extended to all the provinces of the Ottoman Empire the application of principles and customs that had long been followed in most Muslim Countries; rather than an exception to the common law, that Treaty was its application or pure and simple confirmation. Only later did this exception take hold. In the States of European civilization took root a distrust for the systems of justice and administration of States with different civilizations. In these latter, grew consequently a resentment for the capitulations regime (considered a toll of inferiority) and an aspiration to place their international relations with other States on an equal level.³⁸

Between the end of the Sixteenth century and the beginning of the Seventeenth century, became more and more evident the corrosive potential of an instrument that the Ottomans had used to obtain political-diplomatic advantages, but which will eventually prove to be the lock-pick by which the economic power of the Europeans managed to unhinge the foundations of the Empire.³⁹ In the second half of the Sixteenth century, the capitular States officially recognized by the

³⁷ Gérard Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire ottoman*, cit., p. 234 ff.

³⁸ Gérard Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire ottoman*, cit., p. 92 ff.

³⁹ In this regard cf. Alexander de Groot, "The Organization of European Trade in the Levant, 1500–1800", in Leonard Blussé, Femme Gaastra (eds.), *Companies and Trade: Essays on Overseas Trading Companies During the Ancien Régime*, Leiden University Press, Leiden, 1981, p. 231 ff.

Sultan were Venice, Poland and France, but was above all the latter that benefited from the situation. To enjoy the same treatment, English, Portuguese, Spanish, Catalan or Sicilian merchants were forced to sail under the flag of France, which thus became a sort of privileged ally of the Ottomans, increasing the volume of their commercial traffic and above all hoping to exploit this alliance against the Habsburgs. But in 1580 Sultan Murad III decided to grant the capitulation favour also to Queen Elizabeth I of England, starting a real war between the European Powers to gain this kind of advantages.⁴⁰ Throughout the Seventeenth century, France and England confronted each other on the terrain of commercial penetration into the Ottoman Empire. This was a terrain on which other competitors were soon added, such as Holland, which managed to obtain its first capitulations in 1612, or the Habsburg Empire, which achieved similar advantages in 1667.⁴¹ France attempted to regain a dominant position by being named “protectress” of all Christian merchants who did not have an ambassador in Constantinople, but British pressure eventually managed to make the “most-favoured nation principle”, which authorized traders to choose a power of their liking. The French were left only with the symbolic privilege of protecting Christian pilgrims who went to the Holy Land, which subsequently allowed them to proclaim themselves protectors of all Catholics present in the territories of the Empire.⁴²

In the long run, the outcome of these events would have been lethal for the Ottoman Empire. Over time, commercial concessions were transformed into potentates capable of eroding, thanks to economic penetration, the political power of the Ottoman Government.

⁴⁰ Cf. V.L. Ménage, “The English Capitulation of 1580: A Review Article”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 3, 1980, p. 373 ff.; Alexander de Groot, “The Organization of European Trade in the Levant, 1500–1800”, *cit.*, p. 239 ff.

⁴¹ See Mehmet Bulut, “The Ottoman Approach to the Western Europeans in the Levant during the Early Modern Period”, *cit.*, p. 260 ff.

⁴² Gérard Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire ottoman*, *cit.*, p. 128 ff.

From unilateral favours granted by the Sultan, the capitulations became stable bilateral agreements, which increasingly brought benefits to the European Powers and imposed customs imbalances so unfavourable to the Ottomans that their artisan and industrial production finally collapsed.⁴³ If the Ottoman Empire never underwent direct colonial domination, however, capitulations remain the classic example of an “invasion” which, without military conquests or occupations, would have nevertheless been decisive in determining the agony of the Empire.⁴⁴

A first attempt to abolish the capitulations system was made by Ali Pasha, who was the Grand Vizier between 1713 and 1716. He was very much opposed to capitulations and catholic missionary activities in the Empire. He seriously dealt with the privileges which became detrimental as the Empire got weaker, and realized that the privileges had a lack of strong legal basis. They were the results of *ex parte* privileges granting practice, therefore, could have been canceled unilaterally.⁴⁵ Until the Tanzimat period (1839-1876), there was no serious effort to

⁴³ Umut Özsu, “Ottoman Empire”, cit., p. 435, mentions a Capitulation signed between France and the Ottoman Empire on 30 May 1740 as a key in this regard. In addition to augmenting the immunities conceded to France in earlier grants, this was the first treaty in which the Sultan bound himself to concessions in perpetuo: unlike previous capitulations, generally couched as grants of limited duration that needed to be confirmed by each new Sultan, the Ottoman Empire here committed itself to a set of concessions whose effectiveness was not contingent upon formal acts of renewal. The Capitulation of 1740 also granted the most-favoured nation status to France, with Louis XV being characterized as a “sincère et ancien ami” of the Sultan. Finally, it was also notable for its exhaustiveness, comprising no less than eighty-five provisions on issues ranging from cooperation against North African pirates to free passage for pilgrims to Jerusalem.

⁴⁴ Mehmet Bulut, “The Ottoman Approach to the Western Europeans in the Levant during the Early Modern Period”, cit., p. 260 ff.

⁴⁵ Ali Pasha could not reach his target because he was martyred in the battle of Petrovaradin, in 1716. Marquess Jean Louis d’Usson de Bonnac, the French Ambassador in the Ottoman Empire between 1716 and 1724, wrote a report to King Louis XV mentioning that if Ali Pasha would not have been killed in the battle, he would have abolished the privileges that France enjoyed. See Emre Karabacak, “The Abolition of Capitulations in the Ottoman Empire”, cit., p. 2.

abolish the capitulations, but in the second half of the Nineteenth century, these attempts dramatically increased. After the Crimean War, the Grand Vizier Mehmet Emin Ali Pasha brought the capitulatory regime into question in the Congress of Paris, where he acted as Ottoman representative.⁴⁶ The responses to Ali Pasha's attempt to negotiate the capitulatory system were positive: the 14th Protocol of the Treaty of Paris of 25 March 1856, already contained the declaration of the European Powers that the assumptions to which the capitulations responded should have ceased due to the Treaty itself (from which Turkey was allowed to be part of the international European society). Unfortunately, this statement was never realized.⁴⁷ Even if Ali Pasha's attempt gave no result, it was the beginning of several other attempts to get rid of capitulations. Attempts in 1862, 1867, 1869 and 1871 were also inconclusive. As the Ottomans westernized the Empire, they argued that the capitulations were not necessary anymore because the legal system of the Empire itself was modernized enough to provide justice for all but the privileged parties were not in favour of an equal system. They were enjoying an advantageous position and they were exploiting the sources of the Ottoman Empire irresponsibly. The Empire was in their hand and it became almost a colony to be exploited to the fullest.⁴⁸

⁴⁶ Mehmet Emin Ali Pasha said: "You both pressing us to make reforms and blocking us with the capitulations.". He argued that problems which were stemmed from the capitulations affected negatively the relations between the Empire and the foreigners because, with the capitulatory regime, it was really hard to work the State apparatuses smoothly. See Emre Karabacak, "The Abolition of Capitulations in the Ottoman Empire", cit., p. 2.

⁴⁷ See on this point Harold Temperley, "The Treaty of Paris of 1856 and its Execution", *The Journal of Modern History*, Vol. 4, No. 3, 1932, p. 387 ff.; Umut Özsü, "Ottoman Empire", cit., p. 437 f.

⁴⁸ Cf. Emre Karabacak, "The Abolition of Capitulations in the Ottoman Empire", cit., p. 2 f.

Ottoman Public Debt and Capitulations Regime in the Aftermath of the First World War: The Unfair Clauses of the Treaty of Sèvres

The life of the Administration of the Ottoman Public Debt can be divided into two parts: the twenty years following 1882, a period in Turkish history of relative calm, seriously interrupted only by the Greco-Turkish War of 1897; and a second period of roughly the same duration subsequent 1902, a period of strong contrast to the first.⁴⁹ Events of first class importance followed one another in quick succession. After a few years of comparative quiet immediately following 1903, the Young Turks Revolution of 1908-09 was followed by a war with Italy which detached the Libyan provinces of Tripolitania and Cyrenaica. Almost simultaneously with the conclusion of peace with Italy, the allied Balkan Countries opened hostilities and, in the course of the two Balkan Wars of 1912-13, definitely wrested from the Ottoman Empire four-fifths of its territories in Europe. There came, in 1914, the entrance of Turkey into the First World War on the side of the Central Powers.⁵⁰

At the same time, under the Young Turks regime the efforts to abolish capitulations gained momentum. In the political program of the Committee of Union and Progress (CUP) accepted in 1908 and subsequently confirmed in the CUP Conventions which were held in 1911 and 1913, there was a clear emphasis on the legal egalitarianism showing the intention to abolish capitulations which were apparently against the equality before the law. The capitulations provided favourable conditions to the privileged foreigners to be exempted from the legal obligations. They were protected by their Countries even the accusations were clearly proved. These conditions were totally against the sovereignty of the Ottoman Empire, thus they would have been

⁴⁹ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 177.

⁵⁰ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 177; Feroz Ahmad, "The Late Ottoman Empire", in Marian Kent (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, cit., p. 7 ff.

abolished.⁵¹ Turkey, whose entry into the ranks of the constitutional States had quite a new date, in 1908, given the occasion to put back on the spot the abolition of capitulations (see the Treaty with Austria of 26 February 1909, and the Treaty of Peace with Italy, signed at Ouchy on 18 November 1912), denounced the capitulations unilaterally through a Declaration issued by Sultan Mehmed V on 9 September 1914, before the state of war existed between it and the Allied Nations in the First World War.⁵²

This struggle was concluded in 1918 by the above-mentioned Armistice of Mudros and the occupation by Allied Forces of strategic points in the Ottoman Empire. The Nationalist Movement, however, under Mustafa Kemal, prolonged hostilities against Greece, and in 1922

⁵¹ See Feroz Ahmad, "The Late Ottoman Empire", cit., p. 19 ff.; Umut Özsü, "Ottoman Empire", cit., p. 442 ff. The first event on which the Committee of Union and Progress declared its intention to abrogate the capitulations was the CUP Convention of 1911. The Committee clearly took a stand against the capitulatory system that challenged State authority. The members of the Committee were aware of the detrimental effects of the privileges. They were the greatest obstacles to creating a developed competitive capitalist economy according to their agenda, that is why the abolition of the capitulations was crucial to achieving the goals of development. In the Convention of 1913, CUP revealed its nationalist economic agenda. It was declared that the members were aiming to create a national economy that had no space for the privileges that blocked the developmental economic policies. The capitulations created a privileged class composed of foreigners and Ottoman subjects who enjoyed shelters that protected from the legal liabilities and sanctions. With these shelters, there could have been no national economy in which a national bourgeoisie further their interests (Emre Karabacak, "The Abolition of Capitulations in the Ottoman Empire", cit., p. 3 f.).

⁵² See for details Habib Abi-Chahla, *L'extinction des capitulations en Turquie et dans les régions arabes*, cit., p. 92 f.; Emre Karabacak, "The Abolition of Capitulations in the Ottoman Empire", cit., p. 13 ff. The text of the Declaration was as follows: "The Ottoman Government has abrogated, as from the first of October next, the conventions known as the Capitulations, restricting the sovereignty of Turkey in her relations with certain powers. All privileges and immunities accessory to these conventions or issuing therefrom are equally repealed. Having thus freed itself from what was an intolerable obstacle to all progress in the Empire, the Imperial Government has adopted as the basis of its relations with the other powers the general principles of international law."

drove it out of Anatolia.⁵³ In the following summer, the Treaty of Lausanne, negotiated between the new Turkish Government and the Allied Powers, replaced the unratified Treaty of Sèvres.⁵⁴

It is extremely interesting, in particular, to focus here attention on the clauses of the Treaty of Sèvres concerning the settlement of the Ottoman Public Debt and the capitulations regime.

To the majority of those who held Ottoman bonds and to their champions, the Allied Powers, the conclusion of the First World War brought high hopes. The opportunity was at hand to consolidate their ownership of the ceded revenues. Moreover, in their opinion, this was the occasion to strengthen the position of the Council. In order to attain these objectives, the defects in the sanctions of the Decree of Muharrem were to be remedied by the provisions of an international treaty.⁵⁵ Indeed, for a time it seemed that these aspirations were to be realized. In cooperation with partisans of the bondholders, the Allied

⁵³ Michel Paillarès, **Le kémalisme devant les alliés: l'entrée en scène du kémalisme, le traité de Sèvres, l'accord d'Angora, vers la paix d'orient**, Éditions du Bosphore, Constantinople, 1922; Feroz Ahmad, "The Late Ottoman Empire", cit., p. 8 f. The Treaty of Sèvres forced Turkey to cede Thrace, up to the Chatalja lines to Greece. Turkey also renounced to Greece all rights over Imbros and Tenedos, retaining the small territories of Constantinople, the islands of Marmara, and a tiny strip of European territory. The Straits of Bosphorus were placed under an international commission, as they were now open to all. Turkey was furthermore forced to transfer to Greece the exercise of her rights of sovereignty over Izmir in addition to a considerable hinterland, merely retaining a "flag over an outer fort". Though Greece administered the Izmir enclave, its sovereignty remained, nominally, with the Sultan. According to the provisions of the Treaty, Izmir was to maintain a local Parliament and, if within five years time she asked to be incorporated within the Kingdom of Greece, the provision was made that the League of Nations would hold a plebiscite to decide on such matters. About the Greco-Turkish War of 1919-22, cf. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, cit., p. 392 ff.; David Fromkin, **A Peace to end all Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East**, Avon Books, New York, 1990, p. 86 ff.; Patrick Kinross, **Atatürk: The Rebirth of a Nation**, cit., p. 306 ff.

⁵⁴ Cf. Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 177.

⁵⁵ Cf. Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 193.

and Associated Powers drafted and then imposed upon the vanquished Ottoman Empire the humiliating Treaty between them and Turkey, signed at Sèvres on 10 August 1920.⁵⁶ The financial clauses of this Treaty (Part VIII, Articles 231-260) provided the superstructure of the financial control which the Allies proposed to exercise over Turkey. The foundation, of many years' standing, was found to exist in the Administration of the Ottoman Public Debt.

In the future, so Article 246 of the Treaty of Sèvres provided, the Council was to be reorganized to include only the delegates of the British, the French and the Italian bondholders, and the representative of the Imperial Ottoman Bank.⁵⁷ Thus constituted, the Council was authorized to give administrative advice and assistance to the Turkish Ministry of Finances, under conditions to be determined by the Financial Commission.⁵⁸ Furthermore, under Article 251, the reorganized Council should have reviewed all transactions made by the attenuated portion thereof during the War. Any disbursements which were not in accordance with its powers and duties as defined in the Decree of Muharrem or otherwise before the War were to be reimbursed to the Council by the Turkish Government as soon as, in the opinion of the Financial Commission, such payment was possible. The new Council was to have the power of reviewing any action taken by its predecessor during the War, and to annul any obligation which in its opinion was prejudicial to the interests of the bondholders and which was not in

⁵⁶ The text of the Treaty of Sèvres of 1920 has been reprinted in Lawrence Martin (ed.), **The Treaties of Peace 1919-1923**, Vol. II, **The Treaties of Neuilly and Sèvres, the Treaties between the United States and Germany, Austria and Hungary respectively, and the Treaty of Lausanne, the Convention respecting the régime of the Straits, and other instruments signed at Lausanne**, The Lawbook Exchange Ltd., Clark, New Jersey, 2007, p. 789 ff.

⁵⁷ Article 246, para. 2, of the Treaty of Sèvres of 1920. See on this point Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 193.

⁵⁸ Article 246, para. 3, of the Treaty of Sèvres of 1920. See on this point Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 193.

accord with the powers of the Council.⁵⁹ The Allied Governments were to decide by majority vote and after having consulted the bondholders whether the newly-formed Council should, upon the expiration of its members' terms, had to be maintained or replaced by the Financial Commission.⁶⁰

Under such a regime, the future actions of the Council would no doubt coincide with the desires of Allied holders of Ottoman Government bonds. Not only was the reconstituted Council envisaged as functioning unrestricted by obligations to the Turkish Government, but also, composed solely of nationals of the Allied Powers, it would be unhampered in the future by the presence of potentially hostile elements. Nor, indeed, would the financial tutelage of Turkey henceforth be shared by other Powers possessing interests at variance with those of Allied nationals. Also, by virtue of the Treaty of Sèvres, as stated above, the Council possessed the power to review actions taken during the War; thus conceivably the entire financial policy of the period 1914-18 could be overturned to the advantage of Allied bondholders.⁶¹ Moreover, the Turkish Government was to be held accountable for the reimbursement of sums disbursed by the old Council in contravention of its powers. An Allied Financial Commission was to decide when such repayment was to be made; and, as concerns the meaning of the organic statutes of the Public Debt, the exclusion from the Council of nationals of the Central Powers and the existence of an Allied-constituted Commission assured an interpretation as favourable to Allied desires as that reached during the War had been consonant with Turco-Germans aims.⁶²

⁵⁹ See Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, cit., p. 193 f.

⁶⁰ Article 246, para. 6, of the Treaty of Sèvres of 1920. See also Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, cit., p. 194.

⁶¹ See Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, cit., p. 194.

⁶² Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, cit., p. 194.

It is hardly necessary to comment at length upon the state of economic vassalage to which Turkey would have been reduced by the Treaty of Sèvres. The essential elements of official fiscal surveillance (the sanctioning by a diplomatic act of the future conditions of service of the Public Debt and the official character of the executive) were to be achieved by the eventual merger of the Public Debt into the international Financial Commission.⁶³ Moreover, this international body representing the Allied Powers would have been supreme in every phase of Turkish economy. Not a single item of the economic order in Turkey as forecast by the Treaty of Sèvres would have remained within the sole jurisdiction of the Turkish Government. Currency improvement, economic regeneration, tax reform, Government financing (both domestic and foreign), tariff policy concessions, all resources of the Country: all fell within the domain mapped out for the International Financial Commission. By this ring of economic servitudes, Turkey would have become effectively shackled to the Allied Powers.⁶⁴

As regards capitulations, Article 261 of the Treaty of Sèvres gave no room for doubt as to what the Allies' intentions were: the capitulatory regime resulting from treaties, conventions or usage would have been restored in favour of the Allied Powers which directly or indirectly had enjoyed that benefit before 1 August 1914, and would have been extended to the Allied Powers which did not enjoy the same benefit on that date.

⁶³ Sir Adam Block, the British delegate in the Council of the Public Debt, said in his Special Report for 1921-22 that "An international financial commission assumes the rights and attributions of the Turkish Government in regard to the Debt Council, which in due course will be merged with the commission. That is to say, an official international body controlling Ottoman finances under a solemn treaty will take the place of an institution whose delegates are appointed by unofficial syndicates representing the bondholders."

⁶⁴ Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, cit., p. 196 f.

The property, rights and interests situated in territory which was under Turkish sovereignty on 1 August 1914, and belonging to nationals of Allied Powers who were not during the War Turkish nationals, or of companies controlled by them, would have been immediately restored to their owners free of all taxes levied by or under the authority of the Turkish Government or authorities, except such as would have been leviable in accordance with capitulations. Where property had been confiscated during the War or sequestered in such a way that its owners enjoyed no benefit therefrom, it would have been restored free of all taxes whatever.⁶⁵ The Turkish Government would have taken all the measures in its power to return the owner to possession of his property free from any encumbrance or burden for which he could have been accused without his consent. It would indemnified all Third Parties injured by the restitution.⁶⁶ If the restitution could not have been effected, or if the property, rights or interests had been damaged or injured, whether they had been seized or not, the owner would have been entitled to compensation. Claims made in this respect by the Allied Powers nationals or by companies controlled by them would have been investigated and the total of the compensation would have been determined by an Arbitral Commission to be appointed by the Council of the League of Nations. Such compensation would have been borne by the Turkish Government and could have been charged upon the property of Turkish nationals within the territory or under the control of the claimant's State.⁶⁷

⁶⁵ Article 287, para. 1, of the Treaty of Sèvres of 1920.

⁶⁶ Article 287, para. 2, of the Treaty of Sèvres of 1920.

⁶⁷ Article 287, para. 3, of the Treaty of Sèvres of 1920. This provision did not impose any obligation on the Turkish Government to pay compensation for damage to property, rights and interests effected since 30 October 1918 in a territory in the effective occupation of the Allied Powers and detached from Turkey by the Treaty of Sèvres itself. Compensation for any damage to such property, rights and interests inflicted by the occupying authorities since the above-mentioned date would have been a charge on the Allied authorities responsible.

Finally, unless otherwise expressly provided for in the Treaty of Sèvres, no provision could have prejudiced the broader rights conferred on the citizens of the Allied Powers from capitulations or from any other provisions that could have been replaced.⁶⁸

The Situation of the Ottoman Public Debt after the Treaty of Sèvres: The Diplomatic Action of Turkey under the Leadership of Mustafa Kemal Atatürk

The policy pursued by the Ottoman Public Debt subsequent to the occupation of Constantinople by the Allied Forces was in harmony with the principles finally incorporated into the Treaty of Sèvres. Following the expulsion of the German and Austrian members in December 1918, the Council attempted to establish relations with the agencies of the Administration of the Ottoman Public Debt in the interior, in order that normal activities might be undertaken once more.⁶⁹ Its object was to consolidate the position of the Council. Although the operations of the War had created chaos in the Ottoman Empire, the lines of communication between headquarters in Constantinople and the head offices in the provinces had been maintained. These lines were not ruptured by the change in the composition of the Council. The organization of the Administration of the Ottoman Public Debt remained practically intact, except in those parts of the Empire that were occupied by the Allied Forces. In these places, the Council attempted to continue to receive the revenues, but if this was impossible, uttered protests concerning its rights, pending a definitive settlement. The helplessness of the Ottoman Government and the ability of the Public Debt to call on the Allied High Commissioners in the case of need, both contributed to stimulate the hopes that the future would

⁶⁸ Article 373 of the Treaty of Sèvres of 1920.

⁶⁹ See Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 197.

find the Public Debt even more firmly entrenched than before the War.⁷⁰

The assistance of the Allied political authorities was not of a nature, however, to overcome certain formidable handicaps, such as the depreciation of the Turkish pound. This depreciation was hardly the most serious obstacle which blocked the path of the Council.⁷¹ Greater significance assumed in this period the increase in strength of the Nationalist Movement. The Sixth Decision of the Turkish National Pact, made by the last term of the Ottoman Parliament on 28 January 1920, declaring support for the demands of the Nationalist Movement led by Mustafa Kemal stated in fact that "It is a fundamental condition of our life and continued existence that we (...) should enjoy complete independence and liberty (...) in order that our national and economic development should be rendered possible. (...) For this reason we are opposed to restrictions to our development in (...) financial and other matters."⁷² Even before the issuing of this document, the incipient nationalist uprising had followed a policy of collecting for its own use the revenues of the country as they successively came under its control.

In December 1919, the Council had already realized the nature of the situation in the interior and, in order to protect itself, had notified the Imperial Ottoman Bank, the National Bank of Turkey, the *Deutsche Bank* and the various railway companies of the alienation by Nationalist Forces of the revenues of the Council. On 15 January 1920 a

⁷⁰ See Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 197.

⁷¹ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 198.

⁷² This and the others Decisions worried the Allies. They resulted in the occupation of Constantinople by the British, French and Italian troops on 16 March 1920, and the establishment of a new Turkish nationalist Parliament (the Grand National Assembly of Turkey) in Ankara. This also intensified the Turkish War of Independence against the Allies. The Decisions of the Turkish National Pact taken by the late Ottoman Parliament were later used as the basis for the claims of the Grand National Assembly in the Treaty of Kars and of the new Republic of Turkey in the Treaty of Lausanne.

protest was sent to the Allied High Commissioners; the attention of the Sultan's Treasury was also called to the situation, and on 1 April 1920 that Department of the Constantinople Government enjoined in the future the action of the Kemalists in seizing the revenues of the Council. This injunction of the Sultan's Government had little effect on the policy of the Nationalist Government. As the Nationalist Movement spread its control over Anatolia, it continued to increase its collections at the expense of the Council.⁷³

The years 1921 and 1922 were repetitions of the two preceding ones: steady increases of the powers and collections of the new Government based in Ankara and a corresponding diminution of the revenues and prestige of the Public Debt. Consolidated in its position by the military and diplomatic victories of September and October 1922, the Nationalist Government on 16 October 1922 notified the Council that "inasmuch as the Government of the Grand National Assembly is alone competent to undertake negotiations and conclude contracts relating to taxes imposed by the State, all treaties, conventions, contracts, official decisions, or official concessions which have been or shall be concluded or entered into by the Government at Constantinople, without the approval of the Ankara Government, are null and void. As a consequence, the following are not recognized: neither the loans nor other contracts concluded on the proposal of the Administration at Constantinople, nor payments relating thereto made, for the account of the Treasury, by privileged financial institutions to any administration whatsoever, but made without the adhesion of the Grand National Assembly."⁷⁴ Thus, the Council was notified of the intention of the Kemalist Government to be the *de facto* and ultimately the *de iure* Government of the Country. A Direction of the Public Debt was instituted

⁷³ Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, cit., p. 198 f.

⁷⁴ Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, cit., p. 199.

in Ankara; the agencies formerly under the control of the Council gradually became centralized around the executive in Ankara. In April 1923, the new Government collected for its own account the customs surtax in Constantinople; a year later, the remaining revenues under the control of the Public Debt were seized.⁷⁵

Overshadowing these facts in importance, however, was the Conference of Lausanne of 1922-23 between the Allied Powers and Turkey, and the Treaty of Peace which emerged from these negotiations on 24 July 1923.⁷⁶ Allied subjects on the Council of the Administration of the Public Debt had had a finger in drafting the financial clauses of the Treaty of Sèvres; but when that settlement, although signed, was never ratified, their efforts went for naught. Again, at the Lausanne Proceedings the British, the French and the Italian delegates were important factors in the determination of the Allied viewpoint.⁷⁷ Great Britain, France and Italy fought valiantly at this Conference to salvage some of the points of the Treaty of Sèvres which pertained to the future of the Council. The Turks, however, knew their desires and contested every Allied argument. An early draft of the financial clauses, drawn up by a sub-committee of the Third Commission, included an article confirming the Decree of Muharrem and the Supplementary

⁷⁵ In the meantime, important happenings took place outside of the Ottoman territory. Due to the initiative of the Allied delegates in the Council of the Administration of the Ottoman Public Debt, effected through the medium of the Allied High Commissioners in Constantinople, the Treaties of Peace with Germany and Austria contained clauses calling for the transfer to the Bank of England and the Bank of France of the gold deposited in German and Austrian banks as security for the first issue of Turkish paper money. Moreover, when those Treaties went into effect, the Allied bondholders' syndicates brought suit to procure for their use the amounts deposited by the Council in German and Austrian banks during the War. Cf. Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 199.

⁷⁶ The text of the Treaty of Lausanne of 1923 has been reprinted in Lawrence Martin (ed.), **The Treaties of Peace 1919-1923**, cit., p. 959 ff.

⁷⁷ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 200.

Decree of 1902. The Allies were insistent on its inclusion.⁷⁸ The Turkish delegation, anyway, categorically refused to accept their arguments and maintained a viewpoint which in the end prevailed. On 13 January 1923, Hassan Bey made the statement that “the Turkish Government was ready to make a declaration [that no change would be introduced into the situation created by the Decree of Muharrem] to the Council of the Debt before the end of the Conference. The bondholders’ syndicates would be informed of it. It is impossible to confirm the Decree of Muharrem by a treaty, since that decree was an internal matter and the Council of the Debt was a private institution.”⁷⁹ On 4 February 1923, Ismet Pasha, the chief Turkish delegate, confirmed this point of view. He said: “We are prepared (...) to make a declaration to the bondholders of the Public Debt regarding the Decree of Muharrem, which defines the position of the Public Debt Administration. We are convinced that the former acts of the Ottoman Government, which have never ceased to inspire the bondholders with full confidence, will constitute a sufficient confirmation of this declaration. (...)”⁸⁰

⁷⁸ French Ambassador Camille Barrère, Chairman of the Third Commission, set forth on 28 November 1922 the Allies point of view: “The Allies could not consent to any discussion regarding the maintenance of the Ottoman Public Debt with all its attributions and guarantees. The Debt was an institution the status of which had been defined by the Decree of Muharrem, and officially communicated to the Powers. That status was thus placed under their guarantee.” (Parliamentary Papers, No. Cmd.1814, 1923, p. 553). See Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 200.

⁷⁹ See Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Conférence de Lausanne, tome premier, 21 novembre 1922-1er février 1923, Commission du régime des étrangers, procès-verbal n. 4, séance du samedi 13 janvier 1923, Imprimerie Nationale, Paris, 1923, p. 519. Cf. also Parliamentary Papers, No. Cmd.1814, 1923, p. 572.

⁸⁰ See Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Conférence de Lausanne, tome II, 1er février 1923-4 février 1923, Lettre de la délégation du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie à la Conférence de la Paix, aux Présidents des délégations britannique, française et italienne, à la Conférence de la Paix, Annexe A, Imprimerie Nationale, Paris, 1923, p. 18;

By its silence, the Treaty of Lausanne is evidence of the acceptance of the Turkish contention. No statement is contained confirming the Decrees, nor indeed did the Turkish Government ever make the declaration referred to. Bearing in mind the acceptance of the Turkish point of view in regard to the confirmation of the Decrees, it is not surprising to learn that in the provisions of the Treaty of Lausanne itself the rights of the bondholders under the Decree of Muharrem were overturned. The position of the bondholders in respect of their right of ownership of the ceded revenues was essentially modified by the Lausanne settlement, inasmuch as in the territories detached from Turkey as the result of the Balkan Wars or the First World War, new guarantees had to be given to the Debt Council in place of the ceded revenues formerly collected therein. These territories had to contribute separately and severally to the annuities and to the Ottoman Public Debt in the proportion which existed between the average revenue of each territory and the average total revenue of the Ottoman Empire in the years 1910-11 and 1911-12. The Council of the Ottoman Public Debt was entrusted with the preparation of the tables indicating the respective annuities, and any disputes which such distribution could have given rise to, would have been decided by an arbitrator to be named by the Council of the League of Nations.⁸¹

The Treaty of Lausanne came into force on 6 August 1924. At the end of that year, the Council announced the contributive annuities due by the States concerned, and appeals from this decision were heard by an arbitrator, Mr. Eugène Borel, whose award was made on 18 April 1925 and communicated by the Council to the debtor States on 30 April 1925. With certain modifications necessitated by the settlement of the differences between Great Britain and Turkey over the delimitation of the Mosul boundary, Mr. Borel's award contained the

Parliamentary Papers, No. Cmd.1814, 1923, p. 839. Cf. also Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 201.

⁸¹ Donald C. Blaisdell, **European Financial Control in the Ottoman Empire**, cit., p. 202.

definitive partition of the annuities. According to this division, the Republic of Turkey was responsible for sixty-seven per cent of the annuity of the pre-war Ottoman Public Debt. The distribution of the capital was then fixed by a commission instituted by the Treaty of Lausanne, which defined Turkey's responsibility for seventy per cent of the capital. Among the other debtor States, Greece with eleven per cent and Syria and the Lebanon with eight per cent had the greatest responsibilities. The remaining fourteen per cent was divided among the other States in whose favour territory was detached from the Ottoman Empire during the Balkan Wars and the First World War.⁸²

During the Conference of Paris of 1925, the Republic of Turkey agreed to pay sixty-two per cent of the Ottoman Empire's pre-1912 debt, and seventy-seven per cent of the Ottoman Empire's post-1912 debt. With the Treaty of Paris of 22 April 1933, Turkey decreased this amount to its favour and agreed to pay 84.600.000 liras out of the remaining total of 161.300.000 liras of Ottoman Debt. The last payment of the Ottoman Public Debt was made by Turkey on 25 May 1954.

Towards the End of Capitulations: The Government of the Grand National Assembly of Turkey before the Conference of Lausanne

On 18 February 1918, shortly before its final defeat, Germany repaid Turkey for its alliance during the War when it signed a treaty putting a definitive end to its extraterritorial privileges in the Levant. The instrument provided that Germans in Turkey and Turks in Germany should enjoy the same treatment as the natives with respect to the legal and judicial protection of their persons and property.⁸³

⁸² Cf. Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, cit., p. 203.

⁸³ See Shih Shun Liu, *Extraterritoriality: Its Rise and Decline*, AMS Press, New York, 1969, p. 91; Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", in Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, cit., p. 122 f.

Shortly thereafter, on 5 May 1918, following the German example, Austria renounced its capitulatory rights through a similar instrument.⁸⁴ On 16 March 1921, the Russian Soviet Federative Socialist Republic, in a Treaty signed at Moscow with the Grand National Assembly of Turkey, also abrogated its historical jurisdictional immunities, on the basis that “The Government of the RSFSR considers any capitulatory regime to be incompatible with the unhindered national development of any country, as well as with the full realization of its sovereign rights. Thus, the Government of the RSFSR considers null and void any acts or entitlements, bearing any relation to the said regime.”⁸⁵

The final abolition of extraterritorial consular jurisdiction in Turkey, however, occurred as one of many results of the Conference of Lausanne, which created a Special Commission on the Regime of Foreigners in Turkey.⁸⁶ The most important question to be addressed within the Special Commission was the ultimate compatibility of Turkish sovereignty and extraterritoriality. Western Powers were extremely reluctant to renounce their citizens’ immunities in what had been the Ottoman Empire.⁸⁷ Nevertheless, the Turkish representative to the Conference, Ismet Pasha, repeatedly insisted on the necessity of abolishing the capitulations, “because of their incompatibility with modern conceptions of law, and because of the manner in which they infringed on the sovereignty of the State.”⁸⁸

⁸⁴ See Shih Shun Liu, **Extraterritoriality: Its Rise and Decline**, cit., p. 91; F.R. Bridge, “The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-18”, in Marian Kent (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, cit., p. 45.

⁸⁵ Article VI of the Treaty of Moscow of 1921.

⁸⁶ For a detailed account of the Lausanne negotiations with regard to the termination of extraterritoriality in Turkey, see Turan Kayaoglu, **Legal imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 134 ff.

⁸⁷ David Fromkin, **A Peace to end all Peace**, cit., p. 92 ff.

⁸⁸ See Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Conférence de Lausanne, tome premier, 21 novembre 1922-1er février 1923, Commission du régime des étrangers, procès-verbal n. 1, séance du 2 décembre 1922, Imprimerie Nationale, Paris, 1923, p. 446 ff.

While partially supporting the Turkish position, the President of the Commission, Marquess Camillo Garroni, quite pragmatically recognized that further guarantees on the security of aliens in the Middle East, as well as on their property and investment, were needed in order to terminate the capitulatory regimes. Consequently, he stated: "It must be recognized that even under the new regime, Turkish justice has not yet been able to give proof of its worth, and also that Turkey is still subject to laws, some of which are based on religious laws, while others are admitted by Turkey herself to be capable of reform, since they do not harmonize with the requirements of modern international relations."⁸⁹

In sum, the conditions required by the Commission were: a) the provision of convincing guarantees on the judicial treatment of foreigners in Turkey; b) the implementation of further legal reforms based on the European model of justice and legality; c) the employment of foreign judges and, possibly, allowing them to try first instance cases involving aliens; d) the participation of foreign legal experts in Turkish legal reforms; and, finally, e) reserving the executive jurisdiction on cases involving foreigners exclusively to foreign judges.⁹⁰

Understandably, the Turkish delegation perceived such requirements as a *de facto* continuation of extraterritorial consular jurisdiction and a direct encroachment on the sovereignty and independence of its Government. Consequently, in February 1923, Ismet Pasha left Lausanne in protest, leading to a temporary collapse of the negotiations. A few months before the conclusion of the Treaty of Lausanne, however, a compromise was reached, and Turkey agreed to employ Western legal advisers, nominated by the Permanent Court of International Justice, to assist its jurists in the drafting and implementation

⁸⁹ In Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922–1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace – Turkey, No. 1, H.M.S.O., London, 1923, p. 483.

⁹⁰ In Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922–1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace – Turkey, cit., p. 467 ff.

of further legal reforms. Such experts had no judicial function, and were appointed only for a limited number of years. The Ottoman Empire's successors also conceded that determinations relating to the personal status of foreigners in issues of marriage, divorce, judicial separation, etc., may be regulated by foreign laws in their national tribunals.⁹¹

With the Treaty of Lausanne, after a long and controversial history, the capitulatory system and attendant jurisdictional privileges granted to foreign nationals in the Ottoman Empire finally came to an end. Article 28 of the Treaty expressed the acceptance by the High Contracting Parties of "the complete abolition of the Capitulations in Turkey in every respect." On 24 July 1923, a special Convention respecting conditions of residence and business and jurisdiction of European nationals in Turkey was also signed at Lausanne between Great Britain, France, Italy, Japan, Greece, Romania, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and the newborn Republic of Turkey.⁹² The Convention prescribed that "subject to the provisions of Article 16, all questions of jurisdiction shall, as between Turkey and the other Contracting Powers, be decided in accordance with the principles of international law."⁹³; at the same time, it reflected the Turkish commitment to ensure foreigners and their property "(...) protection in accordance

⁹¹ Cf. Shih Shun Liu, **Extraterritoriality: Its Rise and Decline**, cit., p. 96: "The much-debated declaration was also signed in the form accepted on June 4 by the Turkish delegation. By this declaration, the Turkish Government proposed to engage for a period of not less than five years a number of European legal counsellors, to be selected from a list prepared by the Permanent Court of International Justice from among jurists nationals of countries which did not take part in the World War. These legal counsellors were to serve as Turkish officials under the Minister of Justice, some of them being posted in Constantinople and others in Smyrna."

⁹² The text of the Convention of Lausanne of 1923 is available in League of Nations, Treaty Series, Publication of Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations, Vol. XXVIII, Nos. 1-4, Geneva, 1924, p. 152 ff.

⁹³ Article 15 of the Convention of Lausanne of 1923.

with international law and the principles and methods generally adopted in other Countries.”⁹⁴

Each time the Ottoman Empire attempted to abolish the capitulatory system and to claim its right, as did its European counterparts, to exclusive jurisdiction over conduct occurring within its territory, European Governments denied their consent on the basis that its legal system was “not ready”. Nevertheless, Western diplomatic pressures, as well as the gradual assimilation of foreign legal ideas through the presence of extraterritorial communities and legal experts in the Country, certainly had an enormous effect on its normative shift towards a positivist conception of legality. Capitulations thus gradually became “one avenue through which Western legal thought and legal procedure were introduced”.⁹⁵ The influence that capitulatory jurisdictional privileges, and the desire to terminate them, had on this process of restructuring Turkish indigenous law is illustrated by the speech that Ismet Pasha made at the Lausanne negotiations. Having stressed the failure to abolish capitulations sixty-six years before, during the Conference of Paris of 1856, Ismet Pasha vehemently emphasized the legal “modernization” accomplishments of the Turkish Republic: “During the period subsequent to the conclusion of the Treaty of Paris, Turkey has worked feverishly at the perfection of her judicial system,

⁹⁴ Article 17 of the Convention of Lausanne of 1923.

⁹⁵ According to Herbert J. Liebesny, “The Development of Western Judicial Privileges”, in Majid Khadduri, Herbert J. Liebesny, **Law in the Middle East: Origin and Development of Islamic Law**, The Lawbook Exchange Ltd., Clark, New Jersey, 2010, p. 332, “Historically, however, the capitulations have been an important factor in the legal development of the region once included in the Ottoman Empire. They were one avenue through which Western legal thought and legal procedure were introduced. Also, since the capitulatory rights came to be felt in the nineteenth century as an infringement of sovereignty, they felt a stimulant for judicial reform, since modernization and reform of the judicial system were one way to prove that the capitulations were no longer needed to protect the European merchant from the possible abuses of local courts. The capitulations can thus be regarded as one of the factors which induced the Ottoman Empire and Egypt to adopt continental European codes and procedure and to endeavour to follow European standards in the administration of justice.”

which she had already taken in hand. The commercial code, the penal code, the codes of civil and penal procedure, as well as the laws regarding the ‘Tribunaux de Paix’, and also all the administrative laws and regulations, have been established on the model of codes and laws in force in European countries. Above all, it has quite recently been possible to carry out a very important reform in the civil law, by which our judicial institutions have been completely secularized (...).⁹⁶

Ismet Pasha’s statement reveals how the Western Europe’s insistence upon the maintenance of extraterritoriality recurrently invoked the alleged inefficiency of the Ottoman legal system as compared to an ideal-typical positivist legal order. Consequently, a discourse regarding the necessity of comprehensive legal reforms, based on European legal categories, was gradually created and reinforced.⁹⁷ The purpose of the above-mentioned *Gülhane Hatti-Sherif* of 1839, the *Hatti-Humayoun* of 1856 and the massive projects of codification undertaken during the *Tanzimat* period, was primarily to consolidate Turkish territorial jurisdiction, eliminate (or at least minimize) the role of religious and customary laws, unify the domestic legal system to guarantee more coherent interpretation of the law and, more generally, construct a modern, European-style Nation-State.⁹⁸ It was, however, in the aftermath of the Conference of Lausanne that the most impressive wave of legal reforms began. The Turkish desire to fulfil its promises to further promote the “positivization” of its legal system and prove that it was a “civilized State”, coupled with the new Government of progressive Nationalists led by Mustafa Kemal Atatürk, had a major role in this process. Accordingly, in 1923, the old and increasingly intrusive consular courts were abolished. In 1924, the communal and

⁹⁶ Cf. Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Conférence de Lausanne, tome premier, 21 novembre 1922-1er février 1923, Commission du régime des étrangers, procès-verbal n. 1, séance du 2 décembre 1922, cit., p. 447.

⁹⁷ Herbert J. Liebesny, “The Development of Western Judicial Privileges”, cit., p. 328.

⁹⁸ See Esin Örucü, “The Impact of European Law on the Ottoman Empire and Turkey”, in Wolfgang J. Mommsen, Jaap A. de Moor, **European Expansion and Law: The Encounter of European and Indigenous Law in 19th and 20th Century Africa and Asia**, Berg, New York, 1992, p. 39 ff.

religious courts were similarly shuttered and, in the course of the same year, a new Constitution was promulgated. 1926 saw the adoption of a revised, Swiss-inspired Civil Code, which was shortly thereafter complemented by revised Penal and Commercial Statutes. Finally, in 1927, a new Civil Procedure Code was adopted, followed by a reformed Code on Criminal Procedure.⁹⁹ It appears, therefore, that, in less than one century, the Ottoman Empire experienced an enormous shift towards a typically Continental tradition of codification and legal positivism. Extraterritorial consular jurisdiction and the attempts to abolish it should be understood as, at least to some extent, informing this process. The increasing attempts to modernize its domestic legal order reflected the belief that, by positivizing its laws, Turkey could rid itself of both Western judicial interference and European insinuations as to the “lack of real law” in the Levant. At the same time, the institutionalization of domestic law, and the corresponding promises to intensify the reformist process, help account for the ultimate willingness of European Governments to accept the abolition of extraterritoriality during the Lausanne negotiations.¹⁰⁰

REFERENCES

- Abi-Chahla Habib, *L’extinction des capitulations en Turquie et dans les regions arabes*, Paris, Picart, 1924.
- Ahmad Feroz, **The Making of Modern Turkey**, London-New York, Routledge, 1993.
- Ahmad Feroz, “Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800-1914”, *Journal of Islamic Studies*, Vol. 11, No. 1, 2000, pp. 1-20.
- Ahmad Feroz, “The Late Ottoman Empire”, in Marian Kent (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, 2nd ed., London, Frank Cass, 2005, pp. 5-29.

⁹⁹ Turan Kayaoğlu, **Legal imperialism**, cit., p. 135 f.

¹⁰⁰ Cf. Gülnihal Bozkurt, “The Reception of Western European Law in Turkey. From the Tanzimat to the Turkish Republic, 1839-1939”, *Der Islam*, Vol. 75, No. 2, 1998, p. 283 ff.

- Atilasoy Yüksel, **Atatürk: First President and Founder of the Turkish Republic**, Woodside, New York, Woodside House, 2002.
- Autheman André, **The Imperial Ottoman Bank**, Istanbul, Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2002.
- Bacqué-Grammont Jean-Louis, Roux Jean-Paul, **Mustafa Kemal et la Turquie nouvelle**, Paris, Maisonneuve et Larose, 1983.
- Birdal Murat, *The Ottoman Public Debt Administration and its Role in the Peripheralization of the Ottoman Empire*, Ann Arbor, Michigan, UMI Dissertation Service, 2007.
- Birdal Murat, *The Political Economy of Ottoman Public Debt: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*, London-New York, I.B. Tauris, 2010.
- Blaisdell Donald C., *European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities, and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt*, New York, Columbia University Press, 1929.
- Bozkurt Gülnihal, "The Reception of Western European Law in Turkey. From the Tanzimat to the Turkish Republic, 1839-1939", *Der Islam*, Vol. 75, No. 2, 1998, pp. 283-295.
- Bozkurt Mahmut Esat, *Du régime des Capitulations ottomanes: leur caractère juridique d'après l'histoire et les textes*, Fribourg, Éditions Stamboul, 1928.
- Bridge F.R., "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-18", in Marian Kent (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, 2nd ed., London, Frank Cass, 2005, pp. 31-50.
- Bulut Mehmet, "The Ottoman Approach to the Western Europeans in the Levant during the Early Modern Period", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, 2008, pp. 259-274.
- Clay Christopher G.A., *Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finances, 1856-1881*, London-New York, I.B. Tauris, 2000.
- Clay Christopher G.A., "State Borrowing and the Imperial Ottoman Bank in the Bankruptcy Era (1863-1877)", in Philip L. Cottrell,

- Iain L. Fraser, Monika Pohle Fraser (eds.), **East meets West: Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire**, Burlington, Vermont, Ashgate Publishing Company, 2008, pp. 109-122.
- Cleveland William L., **A History of the Modern Middle East**, Boulder, Colorado, Westview Press, 2013.
- Conte Giampaolo, Sabatini Gaetano, “The Ottoman External Debt and its Features under European Financial Control (1881-1914)”, *The Journal of European Economic History*, Vol. 43, No. 3, 2014, pp. 69-96.
- Cottrell Philip L., “A Survey of European Investment in Turkey, 1854-1914: Banks and the Finance of the State and Railway Construction”, in Philip L. Cottrell, Iain L. Fraser, Monika Pohle Fraser (eds.), **East meets West: Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire**, Burlington, Vermont, Ashgate Publishing Company, 2008, pp. 59-96.
- Crease Robert P., *Kemal Atatürk: Science and Patriotism. The Workshop and the World: What Ten Thinkers can teach us about Science and Authority*, New York, W.W. Norton & Company, Inc., 2019, pp. 189-204.
- Davison Roderic H., “Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century”, *The American Historical Review*, Vol. 59, No. 4, 1954, pp. 844-864.
- de Groot Alexander, “The Organization of European Trade in the Levant, 1500–1800”, in Leonard Blussé, Femme Gaastra (eds.), **Companies and Trade: Essays on Overseas Trading Companies During the Ancien Régime**, Leiden, Leiden University Press, 1981, pp. 231-244.
- Eldem Edhem, “The (Imperial) Ottoman Bank, Istanbul”, *Financial History Review*, Vol. 6, No. 1, 1999, pp. 85-95.
- Engelhardt Édouard, **Le droit d'intervention et la Turquie. Étude historique**, Paris, A. Cotillon & C. Éditeurs, 1880.

- Fromkin David, *A Peace to end all Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York, Avon Books, 1990.
- Geyikdağı V. Necla, *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations 1854-1914*, London-New York, I.B. Tauris, 2011.
- Goffman Daniel, **The Ottoman Empire and Early Modern Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Issawi Charles, **The Economic History of Turkey, 1800-1914**, Chicago, University of Chicago Press, 1980.
- Kayaoğlu Turan, **Legal imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
- Karabacak Emre, "The Abolition of Capitulations in the Ottoman Empire", www.researchgate.net, 2016, pp. 1-23.
- Kent Marian (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, 2nd ed., London, Frank Cass, 2005.
- Kinross Patrick, **Atatürk: The Rebirth of a Nation**, London, Phoenix Press, 2003.
- Landau Jacob M., **Atatürk and the Modernization of Turkey**, Boulder, Colorado, Westview Press, 1983.
- Liebesny Herbert J., "The Development of Western Judicial Privileges", in Majid Khadduri, Herbert J. Liebesny, **Law in the Middle East: Origin and Development of Islamic Law**, Clark, New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2010, pp. 309-332.
- Mango Andrew, **Atatürk**, London, John Murray, 2004.
- Martin Lawrence (ed.), *The Treaties of Peace 1919-1923*, Vol. II, *The Treaties of Neuilly and Sèvres, the Treaties between the United States and Germany, Austria and Hungary respectively, and the Treaty of Lausanne, the Convention respecting the régime of the Straits, and other instruments signed at Lausanne*, Clark, New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2007, pp. 789-944 and 959-1022.

- Ménage V.L., "The English Capitulation of 1580: A Review Article", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 3, 1980, pp. 373-383.
- Örücü Esin, "The Impact of European Law on the Ottoman Empire and Turkey", in Wolfgang J. Mommsen, Jaap A. de Moor, **European Expansion and Law: The Encounter of European and Indigenous Law in 19th and 20th Century Africa and Asia**, New York, Berg, 1992, pp. 39-58.
- Özsu Umut, "Ottoman Empire", in Bardo Fassbender, Anne Peters (eds.), **The Oxford Handbook of the History of International Law**, Oxford, Oxford University Press, 2012, pp. 429-448.
- Paillarès Michel, **Le kèmalisme devant les alliés: l'entrée en scène du kèmalisme, le traité de Sèvres, l'accord d'Angora, vers la paix d'orient**, Constantinople, Éditions du Bosphore, 1922.
- Pélessié du Rausas Gérard, **Le régime des capitulations dans l'Empire ottoman**, Paris, Arthur Rousseau Éditeur, 1902-05.
- Quataert Donald, "The Age of Reforms, 1812-1914", in Halil Inalcik, Donald Quataert (eds.), **An Economic and Social History of the Ottoman Empire**, Vol. II, **1600-1914**, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, pp. 466-492.
- Schölch Alexander, "Wirtschaftliche Durchdringung und politische Kontrolle durch die europäischen Mächte im osmanischen Reich (Konstantinopel, Kairo, Tunis)", *Geschichte und Gesellschaft*, Vol. 1, 1975, pp. 404-446.
- Shaw Stanford J., Kural Shaw Ezel, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. II, Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey, 1808-1975, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Shih Shun Liu, **Extraterritoriality: Its Rise and Decline**, New York, AMS Press, 1969.
- Temperley Harold, "The Treaty of Paris of 1856 and its Execution", *The Journal of Modern History*, Vol. 4, No. 3, 1932, pp. 387-414.

- Trumpener Ulrich, "Germany and the End of the Ottoman Empire", in Marian Kent (ed.), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, 2nd ed., London, Frank Cass, 2005, pp. 107-136.
- van den Boogert Maurits H., Flee Kate (eds.), **The Ottoman Capitulations: Text and Context**, Rome, Istituto per l'Oriente C.A. Nallino, 2003.
- van den Boogert Maurits H., **The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls, and Beraths in the 18th Century**, Brill, Leiden, 2005
- Zimmermann Dominik, "Lausanne Peace Treaty (1923)", in Frauke Lachenmann, Rüdiger Wolfrum (eds.), **The Law of Armed Conflict and the Use of Force, The Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, Oxford, Oxford University Press, 2017, pp. 649-653.
- Zürcher Erik Jan, **Turkey: A Modern History**, London-New York, I.B. Tauris, 2004.

**1922-1934 YILLARI ARASINDA MOSKOVA'DA YAYINLANAN
GAZETE, DERGİ VE KİTAPLARDA MUSTAFA KEMAL
ATATÜRK'ÜN PORTELERİ VE FOTOĞRAFLARI**

Ramil ZALYAEV*

ÖZET

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Türkiye'nin bağımsızlığı için yürüttüğü Millî Mücadele, Millî Mücadele'nin zafere ulaşması, kazanılan zaferden sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve gelişimi, dünyada I. Dünya Savaşı'ndan sonra gelen dönemin büyük siyasî olaylarıdır. 1922-1934 yılları arasında Moskova'da Rus dilinde yayınlanan gazete, dergi ve kitaplarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadelesi, Millî Mücadele'de kazanılan Zafer, Barış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve gelişmesi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün İnkılâpları, Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili konulara yer veriliyordu. Bununla birlikte, bazı yayınlarda yer alan metinleri daha da konkleştirmek için yayınlara resimler ve fotoğraflar ilave edildi. 1922-1934 yılları arasında Moskova'da Rus dilinde yayınlanan "İzvestiya" [Haberler] gazetesi, "Ogonyök" [Işık] dergisi ve bazı kitaplar Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğraf ve resimleri de yayınlandı. Her resim ve fotoğraf, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, gelişmesi ve kuvvetlenmesi ile ilgili belirli tarihi ifade ediyor. Sovyet Rusya Hükümeti 1922-1934 yılları arasında Moskova'da Rus dilinde yayınlanan bazı gazete, dergi ve kitaplarda, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın resimlerini ve fotoğraflarını yayınlayarak, okuyucuları Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile tanıştırmak ile birlikte, Millî Mücadele döneminde ve Cumhurbaşkanı olarak

* Dr., Kazan Federal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Şarkiyat Yüksek Okulu, zal-yaevramil@yahoo.com.

ta 1922-1934 yılları arasında Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılan muazzam çalışmalarını da onlara göstermek ve anlatmak istemiştir. 1922-1934 yılları arasında Moskova'da Rus dilinde yayınlanan İzvestiya gazetesinde, Ogonyök dergisinde ve bazı kitaplarda yayınlanan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bazı resimleri ve fotoğrafları, Onun tarafından sosyal, iktisadi, askerî alanlarda yapılan çalışmaları, Türk-Sovyet, Türkiye-Azerbaycan ve Türkiye-Afganistan ilişkilerini yansıtıyor. Bununla birlikte, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün portre ve fotoğrafların Sovyet Rusya'daki gazete, dergi ve bazı kitaplarda yayınlanması, Rusya Sovyet Hükûmetinin Dış politikasında Türk-Rus ilişkilerinin önemli bir yeri olduğunu gösteriyor.

**PORTRAITS AND PHOTOGRAPHIES OF MUSTAFA KEMAL
ATATÜRK THAT WERE PUBLISHED IN NEWSPAPERS,
MAGAZINES AND BOOKS IN MOSCOW BETWEEN 1922 AND
1934**

ABSTRACT

The National Struggle for Independence in Turkey under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Pasha, the victory in the National Struggle, the declaration of the Turkish Republic and its development under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Pasha are great political events of enormous importance that had taken the place following the First World War. Newspapers, magazines and some books in Russian language that were published in Moscow between 1922 and 1934 gave consideration to the National Struggle in Turkey under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Pasha, the Victory in the National Struggle, the Peace, the declaration of the Turkish Republic and its further development under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Pasha, Revolutions in Turkey under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Pasha that were carried out in various spheres of society and the Turco-Soviet relations. In addition, photographs and pictures were added to some texts in newspapers, magazines and books in order to give concrete expression to the material. Photographies and pictures of Gazi Mustafa Kemal Pasha were published in the newspaper *Izvestiya* [The News], in the magazine *Ogonyök* [The Light] and some books in Russian language that were published in Moscow between 1922 and 1934. Each photography and picture explains the concrete history concerning the declaration of the Turkish Republic, its further development and its consolidation. Publishing the photographies and pictures of Gazi Mustafa Kemal Pasha, Soviet government wanted to acquaint his readers with the founder of the Republic of Turkey Gazi Mustafa Kemal Atatürk and show and explain his colossal activities. Phothographies and pictures of Gazi Mustafa Kemal Pasha that were published in Russian language in the newspaper *Izvestiya*, the magazine *Ogonyök*

and some books in Moscow between 1922 and 1934 show his activities in the social, economic, military fields and relations between Turkey and the Soviet Russia, Azerbaijan, Afghanistan. In addition, the publication of photographs and pictures in the Soviet newspapers, magazines and some books proves that relations with Turkey were one of important directions in the foreign policy of the Soviet Russia.

GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Türkiye'nin bağımsızlığı için yürüttüğü Millî Mücadele, Millî Mücadele'de kazandığı zaferi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, I. Dünya Savaşı'ndan sonra gelen dönemin büyük siyasî olaylarıdır. 1922-1934 yılları arasında Sovyet Rusya basınının sayfalarında ve yayınlanan kitaplarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve gelişmesi, Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili konulara yer veriliyordu.

Bazı yayınlarda yer alan metinleri daha da konkreleştirmek için yayınlara resimler ve fotoğraflar ilâve ediliyordu. 1922-1934 yılları arasında Rus dilinde Moskova'da yayınlanan *İzvestiya* [Haber] gazetesinde, *Ogonyök* [Işık] dergisinde ve bazı kitaplarda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafları ve resimleri yayınlandı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün resimleri ve fotoğrafları büyük bir önem taşıyor. Her fotoğraf, fotoğraf makinesi ile yakalanan o günün gerçeği ve hayatıdır. Her resim ve fotoğraf Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, gelişmesi ve kuvvetlenmesi ile ilgili belirli tarihi ifade ediyor. Böylece, bu resimler ve fotoğraflar okuyucuyu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile tanıştırması ile birlikte, Millî Mücadele döneminde ve Cumhurbaşkanı olarak ta 1922-1934 yılları arasında Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılan muazzam çalışmaları da gösteriyor.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün resimleri ve fotoğrafları, Onun düşüncelerini, fikirlerini, hedeflerini, ilke ve İnkılâplarını yansıtan kaynaklar ve tarihi belgelerdir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafları ve resimleri Türkiye Cumhuriyeti tarihini öğrenmeye, anlamaya ve bununla birlikte, bir görsel kaynak olarak, o dönemi görmeye ve hissetmeye yardım ediyor. Bu resim ve fotoğraflar Millî Mücadele

ve Türk İstiklâl Savaşı, Cumhuriyetin kuruluşu ve Cumhuriyet dönemi ile ilgili bilimsel araştırmalarda da görsel kaynak ve belge olarak kullanılabilir.

1 Nisan 1923 tarihinde Moskova'da *Ogonyök* [Işık] isimli haftalık resimli edebî mecmuanın birinci sayısı yayınlandı. Mecmuanın 7 Nisan 1923 tarihli 2. sayısında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın iki fotoğrafı yayınlandı. Bu fotoğraflar Türk-Azerbaycan ve Türk-Sovyet ilişkilerinin bir ânını yansıtıyor. Birinci fotoğrafın altında şöyle yazılmıştır: "Mustafa Kemal Paşa A.S.S.R. [Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti] Temsilciliği üzerinde Sovyet bayrağını çekiyor".¹ (Resim 1). Bu fotoğraf 23 Ekim 1921 tarihinde çekildi ve Ankara'daki Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Temsilciliği üzerinde bayrak çekme resmi törenini yansıtıyor.

1921 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin İnkılâp Komitesi Ankara'ya Salâhiyetli Temsilcisini göndermeye karar aldı.² Azerbaycan SSC Dış İşleri Halk Komiseri Mirza Guseynov Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Azerbaycan'daki diplomatik temsilciliğine gönderdiği nota'da şu şekilde ifade ediyor: "İki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, karşılıklı kazanç esası üzerinde yürütülen iktisadi iş birliğine muhakkak yardım ederdi".³ İki hükûmet arasında yapılan yazışmalar sonucunda Azerbaycan SSC'nin Ankara'daki diplomatik temsilcisi olarak İbragim Magerram Oğlu Abilov tayin edildi. Eylül 1921 tarihinde İ. Abilov Bakü'den Ankara'ya hareket etti. 28 Eylül 1921 tarihinde İ. Abilov Samsun'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ordusunun Sakarya'da kazandığı zaferi münasebetiyle Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya bir tebrik telgrafı gönderdi.⁴ Diplomatik temsilcilik üyelerine Türkiye topraklarından Ankara'ya hareket ederken her yerde sıcak istikbal törenleri yapı-

¹ "Sovetskiy Azerbaycan i Turtsiya", *Ogonyök*, 7 Nisan 1923, S 2, s. 6.

² Yu.A. Bağirov, *İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy v 1920-1922 gg. (Po Materialam Azerbaydjanskoy SSR)*, AN AzSSR, Bakü, 1965, s. 81.

³ a.g.e., s. 81.

⁴ a.g.e., s. 83.

lıyor ve kabul resmi veriliyordu. Ankara'ya 30-40 kilometre kala İ. Abilov'u arabalarla önce Hariciye Vekâletinin Müsteşarı Suat Bey ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri karşıladı. Ankara'dan iki saat mesafede İ. Abilov'u Türkiye Büyük Millet meclisi Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey [Tengirşek] karşıladı.⁵

12 Ekim 1921 tarihinde İ. Abilov diplomatik heyeti ile birlikte Ankara'ya ulaştı. 15 Ekim günü İ. Abilov Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildi. Görüşmeye Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de katıldı. Görüşme sırasında İ. Abilov, Mustafa Kemal Paşa'ya itimatnamesini sundu.⁶

23 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da Azerbaycan SSC'nin Salâhiyetli Temsilciliği'nin binası üzerinde bayrak çekme resmi töreni yapıldı.⁷ Resmi törene Mustafa Kemal Paşa ve TBMM Hükûmetinin çok sayıda üyeleri katıldı. Törende sıra Azerbaycan Temsilciliği'nin binası üzerinde Azerbaycan'ın Millî Bayrağını çekmeye geldiğinde, İ. Abilov Mustafa Kemal Paşa'ya bayrağı çekmeye teklif etti.⁸ Mustafa Kemal Paşa bu teklifi kabul ederek ve selâmlama söylevini söyleyerek Azerbaycan Millî Bayrağını Azerbaycan Temsilciliği üzerine çekti.⁹

23 Ekim 1921 tarihinde, bu törende çekilen ikinci fotoğrafta törene katılan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, TBMM Hükûmetinin üyelerini, Türk resmi yetkililerini ve Ankara'daki Azerbaycan Mümessilliği'nin temsilcilerini görüyoruz. Fotoğrafın altında şöyle yazılmıştır:

⁵ a.g.e.

⁶ a.g.e. Sovyet Rusya'sının Ankara'daki Salâhiyetli ve Fevkalâde Temsilcisi Semyön Aralov hatıralarında Türkiye toplumunun ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İbrahim Abilov'a derin saygı gösterdiklerini yazıyor. Bunun için bak: S.İ. Aralov, **Vospomina-niya Sovetskogo Diplomata. 1922-1923.**.. İzdatel'stvo İnstituta Mejdunarodnih Otnoşeniy, Moskova, 1960, s. 70.

⁷ Yu. A. Bagirov, **İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy v 1920-1922 gg. (Po Materialam Azerbaydjanskoy SSR)**, s. 83.

⁸ Yu. A. Bagirov, **İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy v 1920-1922 gg. (Po Materialam Azerbaydjanskoy SSR)**, s. 84.

⁹ a.g.e., s. 84.

“Diplomatik Heyet ve Türk Hükûmetinin Üyeleri Ankara’daki Azerbaycan Temsilciliği’nin Açılış Töreninde”.¹⁰ (Resim 2). Fotoğrafta görüldüğü şekilde, törene katılanların ortasında Gazi Mustafa Kemal Paşa duruyor. Onun solunda Azerbaycan SSC’nin Ankara’daki Salâhiyetli Mümessili İbragim Abilov, TBMM Hariciye Vekîli Yusuf Kemal Bey duruyorlar. Mustafa Kemal Paşa’nın sağında Başbakan Fevzi Paşa [Çakmak] duruyor.

İ. Abilov ile Ankara’ya gelen diplomatik heyet 25 kişiden oluşuyordu. Onların arasında Mirza Davud Rasulzade, Asker Askerov, Yusif Ahundov, İsmail İsmailov, Aga Baba Yusifzade, Rza Tahmasib, Musa Sultanov bulunuyordu.¹¹ Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Ordusunun daha da kuvvetlenmesi için ordunun teçhizi ile ilgili çalışmalarla birlikte diplomatik çalışmalara da büyük önem veriyordu. Örneğin, 1922 yılının Mart ayının sonlarına doğru Gazi Mustafa Kemal Paşa şahsen Sovyet Rusya’nın Ankara’daki Fevkalâde ve Salâhiyetli Murahhası Semyön Aralov’u, Sovyet Rusya’nın Ataşemiliteri Zvonaryöv’u ve Sovyet Azerbaycan’ın Temsilcisi İ. Abilov’u Batı Cephe’sini ziyaret etmeye davet etti.¹² Sovyet diplomatları Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın teklifini memnuniyetle kabul ettiler.

27 Mart 1922 günü S. Aralov, Zvonaryöv ve İ. Abilov sabah 7’de Ankara istasyonundan trenle özel vagonunda Batı Cephesine hareket ettiler. Aynı gün öğleden sonra saat 5’lere doğru Sovyet diplomatlarını taşıyan tren Biçer istasyonuna ulaştı. Biçer istasyonundan Batı Cephesine yolculuk arabalarla devam etti. Sivrihisar’da S. Aralov, Zvonaryöv ve İ. Abilov’u Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa [İnönü] karşıladılar. Akşehir’de Sovyet diplomatları önce Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın karargâhını, sonra Batı Cephesi karargâhını ziyaret ettiler. Sovyet diplomatları Batı

¹⁰ “Sovetskiy Azerbaydjan i Turtsiya,” *Ogonyök*, 7 Nisan 1923, S 2, s. 6.

¹¹ Yu.A. Bagirov, *İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy v 1920-1922 gg. (Po Materialam Azerbaydjanskoy SSR)*, s. 83.

¹² S.İ. Aralov, *Vospominaniya Sovetskogo Diplomata. 1922-1923*, s. 76.

Cephesi'nde altı piyade, üç süvari tümenini, iki ordu, iki kolordu karargâhını ziyaret ettiler, yapılan tatbikatları seyrettiler ve Konya'da Ordu cephe gerisi müesseselerine gittiler.¹³ Bununla birlikte, S. Aralov, Zvonaryöv ve İ. Abilov Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Ordusu'nun 1. Yılı münasebetiyle düzenlenen kutlama törenlerine de katıldılar.¹⁴ Batı Cephesi ziyareti neticesinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu S. Aralov'da iyi bir tesir bıraktı. S. Aralov hatıralarında bununla ilgili şöyle yazmıştır: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu bir muvazzaf Ordudur, disiplinli, iyi düzenli, büyük inisiyatifli. Ordu stratejiye ve taktiğe yaratıcılıkla yanaşmaktadır”.¹⁵

Batı Cephesini ziyaret ederken Sovyet diplomatları Afyon Çay'a da gittiler. Burada birkaç fotoğraf ta çekildi. Birinci fotoğrafta Afyon Çay'a gelen Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Türk komutanları, subayları ve Sovyet diplomatları toplu halde görülmekte. Bu fotoğrafta sırasıyla, sağdan: Albay Kazım Sevüktekin, Salih Bozok, Tuğgeneral Ali İhsan Sabis (bastonlu), Doktor Albay Hulusi Alataş, Azerbaycan Temsilcisi İbragim Abilov, Albay Nazmi Solok, Kur. Rüştü Erdelbun, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Yüzbaşı Mahmut Soydan, Yaver Hilmi, Sovyet Rusya elçisi Semyön Aralov, Sovyet Rusya Askeri Ataşesi K. Zvonaryöv, Yaver Muzaffer Kılıç, Kurmay Başkanı Asım Gündüz duruyor. Bu fotoğrafla birlikte Afyon Çay'da Sovyet diplomatlarının Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Ali İhsan Paşa ile sohbet ederken başka bir fotoğraf daha çekildi.¹⁶ (Resim 3).

Afyon Çay kasabası Sultan Dağın eteğinde yerleşmiş bulunuyordu. Aynı zamanda Afyon Çay Bağdad demir yolunun bir istasyonu idi. Burada Batı Cephesi 1. Ordu'nun karargâhı da bulunuyordu. Çay

¹³ a.g.e., s. 76.

¹⁴ S.İ. Aralov, **Vospominaniya Sovetskogo Diplomata. 1922-1923**, s. 76.

¹⁵ a.g.e., s. 76.

¹⁶ “Sovremennaya Angora,” *Krasnaya Niza*, 1923, № 19, s. 25.

kasabasında Sovyet diplomatları Türk yetkilileri ve kasaba halkı tarafından bilhassa büyük bir saygı ve tazimat ile karşılandılar. Kasabanın sokakları bayraklarla donatılmıştı.¹⁷ Sovyet diplomatlarını Batı Cephesi 1. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa karargâhında kabul etti.¹⁸ Akşam misafirler şerefine akşam yemeği verildi. Akşam yemeğinden sonra askerî bando tarafından bir konser verildi. Konserden sonra Başkumandan Gazi Mustafa kemal Paşa ve Sovyet diplomatları Çay istasyonundan trenle Başkumandanın ve Batı Cephesi komutanının karargâhının bulunduğu Akşehir'e hareket ettiler. Sovyet diplomatlarının Batı Cephesi ziyareti on gün sürdü. Sovyet diplomatları Batı Cephesi'nden Ankara'ya 6 Nisan günü geri döndüler.

Moskova'da Bütün Rusya Merkez İcra Komitesi tarafından yayınlanan *İzvestiya* [Haberler] gazetesinin 6 Ekim 1922 tarihli sayısının birinci sayfasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın resmi yayınlandı. (Resim 4). Resmin altında şöyle yazılmıştır: "Mustafa Kemal Paşa".¹⁹ Resimde görüldüğü gibi, Gazi Mustafa Kemal Paşa sivil ceketli, gömleğine kravat bağlamış.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın resmi *İzvestiya* gazetesinde 26 Ağustos 1922 günü başlayan "Büyük Taarruz'dan", 30 Ağustos günü kazanılan Dumlupınar zaferinden sonra ve neticesinde düzenlenen Mudanya Konferansı'nın devam ettiği günlerde yer aldı. Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922 tarihinde Türkiye'nin Ege bölgesinde yerleşmiş Mudanya şehrinde toplandı. Mudanya Konferansı sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti temsilcisi İsmet Paşa ile İngiltere, Fransa, İtalya Hükümetleri temsilcileri arasında 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Yunan Hükümeti mütarekeyi 14 Ekim günü kabul etti ve durumu resmi bir bildiriyle, İstanbul'daki Büyük Millet meclisi temsilcisine ilettiler. 15 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi yürürlüğe girdi. Mudanya mütarekesiyle Türk-Yunan harbi sona

¹⁷ S.İ. Aralov, *Vospominaniya Sovetskogo Diplomata. 1922-1923*, s. 81.

¹⁸ a.g.e., s. 81.

¹⁹ *İzvestiya*, 6 Ekim 1922.

erdi. Doğu Trakya Türkiye’de kaldı. 25 Ekim tarihinde bölgede Türk yönetiminin yeniden kurulması kararlaştırıldı.

Bu mütareke harbin sonunda, savaşın silâhlı kuvvetlerin yaptıkları basit bir “Ateşkes” antlaşması değildi. Tam aksine hükûmetleri, kapsamı ve özellikleri bakımından uluslararası bir antlaşma niteliğine sahipti.²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Mudanya Mütarekesiyle, Mondros Mütarekesi uygulamaları sonunda başlayan Millî Mücadele ve Millî Mücadele’de kazanılan başarı ve zaferlerle elde edilenlerin uluslararası düzende ve devletlerarası ilişkilerde, barış yolu ile kabul ettirilip, tanınmasını öngörüyordu.²¹

2 Eylül 1922 tarihinde Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Lev Karahan TBMM Hükûmeti Başbakanı Rauf Bey’e [Orbay] Türk kuvvetlerinin kazandığı zaferleri münasebetiyle bir tebrik telgrafı gönderdi. L. Karahan gönderdiği telgrafta şunları bildirmiştir: “Türk halkının Yunan kuvvetlerine karşı parlak bir zafer kazandığı haberi çok az önce alınmıştır. Bundan dolayı en samimi tebriklerimizin kabulünü dilerim. Ordunuzun zaferlerinin yalnız Türk ulusunu sevindirmekle kalmayıp, Rusya’daki halkları da aynı derecede sevindirdiğini bilmenizi isterim. Önderi Mustafa Kemal’in olağanüstü askerî ve siyasî dehası ile yönetilen Türk halkı, birkaç yıldan beri Avrupa emperyalizmine karşı yağma edilmiş Türkiye, yeniden Avrupa devletlerinin zorbalıklarına karşı direnecek gücü bulabilmiştir. Türkiye ölüm-kalım savaşını sürdürerek, bağımsızlığını savunan Türkiye’nin bu savaşta kaybetmesi de düşünülemezdi. Türk ulusu şunu iyice bilmelidir ki, sürdürdüğü savaşın her adımını Rusya son derece büyük bir dikkatle izlemektedir ve kendisi ile Türkiye’yi tam bir zafere yaklaştıran her başarıyı sevinçle karşılamaktadır. Bu zaferler Türkiye’yi adım adım barışçıl hayata ve huzur içinde çalışmaya kavuşturacaktır. Son yıllarda bunca felakete, yağmalara, yıkımlara, acılara dayanan

²⁰ Ertuğrul Zekâi Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurtiçi Gezileri**, Tarihi Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2000, c. I (1922-1931), s. 34.

²¹ a.g.e., s. 34.

Türk milleti, en kısa zamanda barışa kavuşmaya ve savaşın açtığı yaraların sarılmasına layıktır. Türkiye'yi selamlayan Rusya, bugünün yakın olmasını ümit ediyor.”²²

5 Eylül 1922 tarihinde Rauf Bey L. Karahan'a gönderdiği telgrafta, L. Karahan'ın tebrik sözlerine şu şekilde cevap vermiştir: “Yunanlıları yenmemizden dolayı göndermekle şeref verdiğiniz tebriklerinizi kabul etmekle büyük bir bahtiyarlık duyarım ve Türk ulusuna barışçıl hayata dönmek ve huzur içinde çalışmak imkânını verecek olan acil barış temennilerinizden son derece duygulandığımı da bildirmek isterim. Türkiye ani ve yıkıcı bir saldırıya hedef olduktan sonra, çok doğru belirttiğiniz gibi, kendi halkının bitmez tükenmez enerjisinden, erlerinin olağanüstü kahramanlıklarından ve Büyük Millet Meclisi Başkanının olağanüstü yeteneklerinden yeterli gücü bularak, saldırıya karşı direnebildi ve onu en sonunda ülkemizden kovabildi. Zaferimizden ve çok uzakta olmayan barış antlaşmasından sonra, ülkelerimizi birleştiren dostluk ve kardeşlik bağlarının daha da pekişeceğinden hiç korkum yoktur. Telgrafla belirttiğiniz duygularınızdan dolayı en içten şükranımın kabulünü burada bir daha tekrarlamak isterim.”²³

Ogonyök mecmuasının 15 Nisan 1923 tarihli 3. sayısında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Latife Hanım ile birlikte çektiği fotoğrafı yayımlandı.²⁴ (Resim 5) Yayımlanan fotoğraf okuyuculara Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Latife Hanım ile evlenmesi hakkında haber veriyor. Fotoğrafın üstünde şöyle yazılmıştır: “Mustafa Kemal Paşa'nın Evlenmesi”.²⁵ Fotoğ-

²² “Telegramma Zamestitelya Narodnogo Komissara İnostrannih Del RSFSR Predsedatelyu Soveta Komissarov Turtsii Rauf Beyu, 3 Eylül 1922,” **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, İzdatel'stvo Politiceskoy Literaturı, Moskova, 1961, C 5, s. 567-568.

²³ “Telegramma Rauf Beya Zamestitelyu NKİD RSFSR L. Karahanu, 5 Eylül 1922,” **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, C 5, s. 568.

²⁴ “Jenit'ba Mustafı Kemalya Paşı,” **Ogonyök**, 15 Nisan 1923, Sayı 3, s. 9.

²⁵ a.g.e.

rafın altında şöyle yazılmıştır: “Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım, Türk Hanımların hür olması için çalışan Türkiye'nin ünlü faaliyetçisidir”.²⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1923 tarihinde Eskişehir, Bilecik, İzmit, Bursa, Afyon, Uşak, İzmir, Balıkesir, Edremit'i ve çevre ilçelerini içine alan, tarihte “Batı Anadolu İnceleme Gezisi” adıyla anılan geziye çıktı.²⁷ Gazi Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Doğu Ordusu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa [Özalp], bazı milletvekilleri ve görevliler geziye katıldılar. 28 Ocak 1923 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa 29 Ocak 1923 günü İzmir'in tanınmış ailelerinden Uşakizade Muammer bey'in kızı Latife Hanımla sade bir törenle evlendi.²⁸ Evlenme Uşakizade Muammer Bey'in konağında İzmir Kadısı tarafından yapılan nikah sonucu gerçekleşti. Nikah törenine Maraşal Fevzi Paşa [Çakmak], Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tanığı olarak, Kâzım Karabekir Paşa, Latife Hanım'ın tanığı olarak, İzmir Valisi Abdülhalik Bey [Renda] ve Başyaver Salih Bey [Bozok] katıldılar. Tören Uşakizadelerin aile ve yakınlarıyla, Galip ve Emin Paşaların da bulunduğu çok yakın ve özel davetliler huzurunda yapıldı.²⁹

Ogonyök mecmuasının 18 Kasım 1923 tarihli 34. Sayısında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın iki fotoğrafı yayınlandı. Gazi Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yayınlanan iki fotoğraf Türkiye'de Cumhuriyet ilân edildiğini haber veriyor. Birinci fotoğrafın üstünde şöyle yazılmıştır:

²⁶ a.g.e.

²⁷ Ertuğrul Zekâi Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, C I (1922-1931), s. 48.

²⁸ a.g.e., s. 90.

²⁹ Ertuğrul Zekâi Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, C I (1922-1931), s. 90.

“Türkiye’de Cumhuriyet İlan Edildi.”³⁰ Bu fotoğraf Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının balkonunda, kalabalık devlet adamları, milletvekilleri ve görevliler ile birlikte dururken ve Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın balkondan, elini şakağına koyarak, TBMM binasının önünden geçenleri selâmlarken çekilmiş. Fotoğrafın altında şöyle yazılmıştır: “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa TBMM binasının balkonundan selâm söyleyi veriyor.”³¹

Bu fotoğrafın sağ tarafında yayınlanan ikinci fotoğraf Gazi Mustafa Kemal Paşa giydiği Millî kıyafette çekilmiş. Fotoğrafın üstünde şöyle yazılmıştır: “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı”.³² Fotoğrafın altında şöyle yazılmış: “Mustafa Kemal Paşa Millî Kıyafette.”³³

1923 yılında Moskova’da “Mir” şirketi araştırmacı, Sovyet Rusya Şarkiyat İlmi Birliği üyesi V.A. Gurko-Kryajin tarafından hazırlanmış “İstoriya Revolyütsionnoy Turtsii” [İnkılâpçı Türkiye Tarihi] adlı kitabı yayınladı.³⁴ Kitabın 99. sayfasında Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın fotoğrafı yayınlandı (Resim 7). Fotoğrafın altında şöyle yazılmıştır: “Mustafa Kemal.”³⁵ Kitabın 121. sayfasında Gazi Mustafa Kemal Paşa askerî üniformasını giymiş, göğsüne İstiklâl Madalyasını takmış olduğu halde ve yanında resmî zevat ile yürürken çekilmiş fotoğrafı yayınlandı.³⁶ (Resim 8). Fotoğrafta Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın sağ tarafında sıraya dizilen ve Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya selâm veren Türk subayları duruyor. Fotoğrafın altında şöyle yazılmıştır: “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yüce Başkanlık Heyeti Mustafa Kemal İle.”³⁷ Kitabın 162. sayfasında Millî Mücadele döneminde kullanılan Halâskârân-ı İslam adını taşıyan levha yayınlanmıştır.³⁸ (Resim 9).

³⁰ “Turtsiya Ob’yavlena Respublikoy,” **Ogonyök**, 18 Kasım 1923, S 34, s. 12.

³¹ **a.g.e.**

³² **a.g.e.**

³³ **a.g.e.**

³⁴ V.A. Gurko-Kryajin, **İstoriya Revolyütsionnoy Turtsii**, İzdanie T-va “Mir”, 1923.

³⁵ V.A. Gurko-Kryajin, **İstoriya Revolyütsionnoy Turtsii**, s. 99.

³⁶ **a.g.e.**, s. 121.

³⁷ **a.g.e.**

³⁸ **a.g.e.**, s. 162.

Millî Mücadele döneminde propaganda levhası olan Halâskârân-ı İslam, Samsun'da basılmıştır. Levhada çevresinde müşir uniformasıyla Mustafa Kemal Paşa ve önde gelen paşaların fotoğrafları bulunan Türk bayrağına sarılı kadın elindeki kama ve işaret parmağı ile Misak-ı Millî hedeflerini gösteriyor. Saat yönünün tersine doğru: Mustafa Kemal Paşa, Rauf Paşa [Orbay], İsmet Paşa [İnönü], Cafer Tayyar Paşa [Eğilmez], Refet Bele, İzzettin Paşa [Çalışlar], Ömer Fahrettin Paşa [Türkkan], Fahrettin Paşa [Altay], Cevat Paşa [Çobanlı], Halit Paşa [Karsıalan], Yakup Şevki Paşa [Subaşı], Nureddin İbrahim Paşa [Kon-yar], Kâzım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa [Çakmak].³⁹

Ogonyök mecmuası 26 Temmuz 1925 tarihli 32. sayısında “Geçen hafta İçinde” adlı bölümünde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in meşhur İsveçli seyyah Sven Gedin ile görüşürken çekilen fotoğrafını yayınladı.⁴⁰ (Resim 10). Fotoğrafın altında şöyle yazılmıştır: “Geçende Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini ziyaret eden meşhur İsveçli seyyah Sven Giden, şimdi Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti olan Ankara’dadır. Fotoğrafta Sven Giden ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Avrupa tarzında giyinmiş. Başında geleneksel baş giyimi olan fes yoktur.”⁴¹

Ogonyök mecmuası 29 Kasım 1925 tarihli 49. sayısında “Günün Portreleri” bölümünde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in fotoğrafını yayınladı.⁴² (Resim 11) Fotoğrafta görüldüğü şekilde, Gazi Mustafa Kemal frak giymiş. Frakın sağ tarafına “İstiklâl Madalyası” takılmış.⁴³ Fotoğrafın altında şöyle yazılmış: “29 Ekim günü Türkiye’de Türkiye Cumhuriyeti’nin 3. yıldönümü büyük tö-

³⁹ V.A. Gurko-Kryajin, *İstoriya Revolyütsionnoy Turtsii*, V.A. Gurko-Kryajin, *İstoriya Revolyütsionnoy Turtsii*, s. 162.

⁴⁰ “Za Poslednyüyü Nedelyü. Sven Giden v Gostyah u Kemal Paşi,” *Ogonyök*, 26 Temmuz 1925, S 31, s. 4.

⁴¹ a.g.e.

⁴² “Portreti Dnya. 3 Goda Turetskoy Respubliki,” *Ogonyök*, 29 Kasım 1925, S 49, s. 4.

⁴³ a.g.e.

renlerle kutlandı. Sabah İstanbul'da geçitler, resmî kabuller ve mitingler gerçekleştirildi. Fesin tamamen kaldırılması ve kıyafetin kesin Avrupa'laşdırılması Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümüne tesadüf ettirildi ve Cumhuriyet Bayramı günü İstanbul sokaklarında hiç kimse başına fes giymemişti. Bizim fotoğrafımızda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'da Cumhuriyet Balosuna katılırken görüyoruz.”⁴⁴

Ogonyök mecmuası yayınladığı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile ilgili iki fotoğraf ile ve fotoğraflara ilâve ettiği yazılar ile okuyucularına, aynı zamanda, Anadolu Türk toplumunun hayat tarzında önemli bir değişimin “Şapka İnkılâbı”nın gerçekleştirildiği haberini veriyor. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa 23 Ağustos 1925 tarihinde Kütahya Milletvekili Nuri [Conker] ve Rize Milletvekili Fuat [Bulca], Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik [Bıyıklıoğlu], Başyaver Rusuhi, Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı [Tekçe] Beyleri yanlarına alarak otomobillerle Kastamonu'ya hareket ettiler.⁴⁵ Gazi Mustafa Kemal Paşa, gri renkli bir elbise ve başına geniş kenarlı beyaz bir panama modeli şapka giymişti.⁴⁶ Fuat ve Nuri Beyler de beyaz renkli şapkaları giymişlerdi.⁴⁷ 24 Ağustos 1925 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa Kastamonu Belediyesi binasının üst katında bulunan başkanlık odasında gelen heyetleri kabul etti. Kastamonu köylü, esnaf, tüccarlarını temsil eden heyetlere, kalabalık bir grup halinde gelenlere Gazi Mustafa Kemal Paşa şu konuşmayı yaptı: “*Bütün Türk ve İslam dünyasına bakınız. Düşünceleri medeniyetin emrettiği şekle ve yükselmeye uymadıklarından ne büyük felâketler, ne acılar içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamızın ve sonunda felâket çamuruna batışımızın sebebi bundandır. Beş-altı yıl içinde kendimizi kurtarmışsak,*

⁴⁴ a.g.e.

⁴⁵ Ertuğrul Zekâi Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, C I (1922-1931), s. 351.

⁴⁶ Ertuğrul Zekâi Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, C I (1922-1931), s. 351.

⁴⁷ a.g.e.

bu düşüncedeki değişikliklerdendir. Artık duramayız. Ne olursa olsun ileri gideceğiz. Geriye ise, hiç gitmeyeceğiz, gidemeyiz. Çünkü ileri gitmeye mecburuz. Millet açıkça bilmelidir: Medeniyet öyle kuvvetli atıştır ki, ona ilgisiz kalanları yakar ve yok eder. İçinde bulunduğumuz medeniyette lâıyk olduğumuz yeri bulacak, onu koruyacak ve yükselteceğiz. Refah, mutluluk ve insanlık bundadır.”⁴⁸ 27 Ağustos 1925 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa İnebolu Türk Ocağı'nda Tarihi Şapka Nutkunu söyledi: “Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir. Gerçekte medenidir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, fikriyle, düşüncesiyle medeni olduğunu kanıtlamak ve açıklamak mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek zorundadır. Kısaca, medeniyim diyen, Türkiye'nin, gerçekten medeni olan halkı başından aşağıya, dış görünüşüyle de medeni ve olgun insanlar olduğunu doğrudan göstermeğe mecburdurlar.”⁴⁹

Türkiye'de “Şapka İnkılâbı”nın gerçekleştirilmesi ile ilgili Moskova'da yayınlanan *İzvestiya* gazetesi şöyle yazmıştır: “İsmet Paşa'nın yönetimindeki yeni hükûmetin son bir yıl içinde yapılan çalışmaları, İnkılâbı sosyal ve siyasî alanlarında olduğu gibi, iktisadi alanda da sonuna kadar yapmaya açık seçik yönetilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Hayat tarzında da fese karşı amansız savaş ilân edildi.”⁵⁰

1925 yılında Moskova'da Şarkiyat İlmî Birliği M. Pavloviç, V. Gurko-Kryajin ve F. Raskol'nikov tarafından hazırlanan “*Turtaiya v Bor'be za Nezavisimost*” [Türkiye Bağımsızlığı İçin Mücadelede] adlı kitabı yayınladı.⁵¹ Kitapta Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafları yayınlandı. Kitabın 80. sayfasında Mustafa Kemal Paşa'nın deve kervanını sürücüsü ile konuşurken çekildiği fotoğraf yayınlandı. (Resim 12). Fotoğrafta görüldüğü gibi, deve kervanı sürücüsü sağ elinde dinlenen

⁴⁸ a.g.e., s. 354.

⁴⁹ a.g.e., s. 359.

⁵⁰ K. Yust, “Yubileyniy İtoğ”, *İzvestiya*, 25 Mart 1926, Sayı 68.

⁵¹ M. Pavloviç, V. Gurko-Kryajin, F. Raskol'nikov, *Turtaiya v Bor'be za Nezavisimost*?, Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya pri TsİK SSSR, Moskova, 1925.

devenin dizgini tutuyor. Gazi Mustafa Kemal Paşa yanında yaveri duruyor. Gazi Mustafa Kemal'in arka tarafında, birinci deve kervanı sürücüsü gibi sağ elinde deve dizgini tutan ikinci deve kervanı sürücüsü duruyor.⁵²

Kitabın 97. sayfasında Mustafa kemal Paşa ile ilgili bir fotoğraf daha yayınlandı. Fotoğrafın altında şöyle yazılmıştır: “Kemal Paşa ve Fransa Temsilcisi Franklin Bouillion.”⁵³ (Resim 13) Fotoğrafın ön planında Mustafa Kemal Paşa sıralanmış Türk askerlerini denetliyor ve sağ elini şakağa koyarak askerlere selâm veriyor.⁵⁴

Ogonyök mecmuası 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Ekim 1925 tarihinde Cumhuriyet Balosu sırasında yapılan bir portresini yayınladı. (Resim 14). Türkiye Büyük Millet Meclisi 19 Nisan 1925 tarihinde Cumhuriyetin Kabul ve İlânı tarihi olan 29 Ekimi “Ulusal Bayram” olarak kabul etti.⁵⁵ Bu kanuna ve hükûmetin düzenlediği programa göre 29 Ekim 1925'te Cumhuriyet Bayramı bütün Türkiye'de büyük törenlerle kutlandı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın saat 14.00'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelmesiyle tören başladı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa burada, Başbakan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı, Milletvekilleri, Elçiler ve yüksek memurları kabul etti.

Gece Yenibahçe Salonunda verilen Cumhuriyet Balosu'na Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa da katıldı. Cumhuriyet Balosu'na, Türkiye'nin tanınmış sanatkarlarından birisi olan Ratip Tahir Burak Bey de katıldı. Karikatürlük yanı ağır basan Ratip Tahir Bey yağlıboya tarzında da başarılı bir ressamdı. Yıllarca Ankara'da sanatını sürdüren Ratip Tahir, Cumhuriyet'in 2. yıldönümü gecesindeki baloda, büyük bir karton üzerine Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın görünümünü yaptı ve bunu o zevkli gecede kendisine sundu.

⁵² M. Pavloviç, V. Gurko-Kryajin, F. Raskol'nikov, **Turtaiya v Bor'be za Nezavisimost'**, s. 80.

⁵³ **a.g.e.**, s. 97.

⁵⁴ **a.g.e.**

⁵⁵ **1923-1998 Türkiye'nin 75 Yılı**. Hürgüç Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1998, s. 23.

Çok neşelenen Gazi Mustafa Kemal Paşa bu resmini etrafını saran yabancı elçilere göstererek görüşlerini sormuştur. Herkesin beğenisini kazanan bu resim, o gecenin hatırası olmak üzere balodakiler tarafından imzalanmıştır. Tarih 29/30 Ekim 1925'tir. Güzel bir anıyı içeren bu büyük boy karton üzerine yapılan desen usta bir fotoğraf sanatçısı olan eski İç İşleri Bakanı Cemil Uybadin tarafından çoğaltılmış ve o gecenin konuklarına daha sonra dağıtılmıştır.⁵⁶

Ogonyök mecmuasının 10 Ocak 1926 tarihli 2. sayısının kapak sayfasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konuşma yaparken çekilmiş fotoğrafı yayımlandı. (Resim 15). Fotoğrafın altında şöyle yazılmıştır: "Türkiye bu günlerde. Paris'te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostluk ilişkilerini daha da pekiştiren Türk-Sovyet İttifak Antlaşması akdedildi."⁵⁷

Ekim 1924'te müzâkerâtı başlanan ve müzâkerât neticesinde 17 Aralık 1925 günü Paris'te Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey [Aras] ile Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Çiçerin tarafından "SSC Birliği ve Türkiye Arasındaki Antlaşma" akdedildi.

Antlaşmada iki taraf biri aleyhinde üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından bir askerî harekette bulunması halinde diğer akit taraf, birincisine karşı tarafsızlığını korumayı üstlendi.⁵⁸ Bununla birlikte, akit taraflardan her biri, diğerine karşı her türlü tecavüzden kaçınmayı, üçüncü veya birkaç devlet tarafından, diğer akit taraf aleyhine yöneltilen hiçbir ittifaka veya siyasi nitelikte hiçbir anlaşmaya, onların askerî veya bahrî güvenliği aleyhine yöneltilen hiçbir ittifaka ve düşmanca

⁵⁶ Atatürk'ün Portreleri. Antikalar.com/ataturk-portreleri

⁵⁷ "Turtsiya v Naşi Dni," *Ogonyök*, 10 Ocak 1926, S 2, s. 1.

⁵⁸ Hasan Berke Dilan, *Türkiye'nin Dış Politikası 1923-1939*, ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1998, s. 57.

harekete katılmamayı üstlendi.⁵⁹ Böylelikle, Türkiye ve Sovyetler Birliği her biri diğerine karşı her türlü saldırıdan kaçınmayı taahhüt ederek bütün dünyaya savaşın kanun dışı olduğunu beyan ettiler.

Türkiye ve SSC Birliği Arasındaki Antlaşmaya ayrıca 3 protokol de eklendi. 1 numaralı protokol iki tarafın Antlaşmada kararlaştırılan hususlar dışında üçüncü devletlerle her türlü ilişkilerde serbest olduklarını belirler.⁶⁰ Böylece, 1 numaralı protokol, Antlaşmayı yapan tarafların uluslararası ilişkilerinde egemenliklerini ve bağımsızlıklarını kabul etme esasına dayanır ve herhangi bir üçüncü devletin çıkarlarına karşı yönetilmemiştir. Akit taraflar, 2 numaralı protokolünde, Antlaşmanın 2. maddesinde yer alan ‘siyasî nitelik’ deyiminin üçüncü devletlerin Sovyetler Birliği ve Türkiye aleyhine yöneltilen malî ve iktisadî anlaşmaları da kapsayacağı hususunda anlaşıldılar.⁶¹ Bununla, Sovyetler Birliği ve Türkiye onlara karşı yapılan boykotlara ve ablukalara katılmamaya taahhüt etmiş oldular. Antlaşmanın 3 numaralı protokolünde, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında ortaya çıkabilecek ve normal siyasî yolla halledilmeyen anlaşmazlıkların ne şekilde halledileceğini tayin ve tespit için, iki taraf aralarında müzâkere edeceklerini taahhüt ettiler. Bununla, taraflar anlaşmazlıkları sadece barışçı yollarla, yani müzâkereler yoluyla çözeceklerini kabul ettiler. Böylece, 3 numaralı protokolün esasını, uluslararası ilişkilerin en önemli prensiplerinden birisi olan uluslararası sorunları barışçı yollarla çözme prensibi oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, 3 numaralı protokolün hükmü, başka güçlere Türk-Sovyet meselelerine karışmaya izin vermiyordu.

Bununla ilgili şunu da belirtmek gerekiyor. Sovyet Hükûmeti uluslararası hakem mahkemesine güvenmiyordu ve Sovyetler Birliği ve Batı devletleri arasında çıkan anlaşmazlıklarda uluslararası mahkemede tarafsız yargı yapılacağına da inanmıyordu. Çünkü Batı’nın Sovyetler Birliği’ne karşı düşmanca hisler beslediğini düşünüyordu. Bu

⁵⁹ a.g.e., s. 57.

⁶⁰ a.g.e.

⁶¹ a.g.e.

nedenlerden dolayı, Sovyet Hükûmeti başka devletlerle yapılacak antlaşmalarda, taraflar arasında çıkan meselelerin uluslararası hakem mahkemesine gönderilmesi ile ilgili maddelerin yer almamasına özen gösteriyordu.

Ogonyök mecmuasının 7 Ağustos 1927 tarihli 32. sayısında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dolmabahçe Sarayı'nın merdivenlerinde, kız kardeşi Makbule Hanım [Atadan] tarafından karşılanırken çekildiği fotoğrafı yayınlandı.⁶² (Resim 16). Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal 30 Haziran 1927 Perşembe günü özel trenle Ankara'dan ilk İstanbul gezisine çıktı. Gazi Mustafa Kemal'in İstanbul gezisine Bayındırlık Bakanı Behiç [Erkin], Sağlık Bakanı Refik [Saydam], Yozgat Milletvekili Salih [Bozok], Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Kütahya Milletvekili Nuri [Conker], Sinop Milletvekili Recep Zühtü Beyler, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Tevfik [Bıyıklıoğlu] ve Başyaver katıldılar.⁶³ Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal 1 Temmuz 1927 Cuma saat 11.15'de İstanbul gezisinin ilk durağı olan İzmit'e geldi. İzmit'te Gazi Mustafa Kemal Türk Deniz Kuvvetleri'nin bulunduğu Deniz Üssünü ziyaret etti. Burada komutan ve subaylarla tanışıp, tören birliğini ve Alay sancakları ile selam vaziyetinde bulunan deniz birliklerini denetledi.⁶⁴ Gazi Mustafa Kemal görüşmelerden sonra, iskele üzerine kurulmuş bir Tak'ın altından geçerek, motorla Ertuğrul Yatına geçti ve İstanbul'a hareket etti.

Ertuğrul Yatı, donanmanın refakatinde Adaları geçti ve saat 18.00'de Dolmabahçe Sarayı'nın iskelesine demir attı. Boğaziçi'ne gelen donanma gemileri, Gazi Mustafa Kemali top atışlarıyla selamladılar. Gazi Mustafa Kemal kendisiyle birlikte gelen Bakanlar, Milletvekilleri ve görevliler ile birlikte Dolmabahçe Sarayı'na geçti.⁶⁵ Dolmabahçe Sarayı'nın merdivenlerinden çıkarken, Gazi Mustafa Kemal'i

⁶² "Vozvraşçenie Kemalya," *Ogonyök*, 7 Ağustos 1927, S 32, s. 1.

⁶³ Ertuğrul Zekâi Ökte, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri*, C I (1922-1931), s. 449.

⁶⁴ *a.g.e.*, s. 450.

⁶⁵ *a.g.e.*

kız kardeşi Makbule Hanım [Atadan] karşıladı ve Gazi Mustafa Kemal'in ellerini öptü. Dolmabahçe Sarayı'nda Gazi Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanım tarafından karşılanışını yansıtan fotoğraf, Fransız *La Petite Illustration* dergisinin 16 Temmuz 1927 tarihli sayısında yayımlandı.

Gazi Mustafa Kemal İstanbul'da sayıca çok olan ziyaretçileri ve "Öğretmenler Birliği"ni, Lozan Antlaşması'nın yıldönümü nedeniyle İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi heyetlerini kabul etti. İstanbul'da Gazi Mustafa Kemal İstanbul Vilayetini, Belediyeyi, Kolorduyu ziyaret etti. Edirnekapı Şehitliğine giderek, şehitler huzurunda saygı duruşunda bulundu. Mudanya ve Bursa'ya iş seyahatleri yaptı.⁶⁶

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Ankara'da 1927 yılının ilk yarısında 1919-1927 yılları arasında geçen olayları, "Türk Millet Mücadelesi, İstiklâl Harbi, Cumhuriyet, İlk İnkılaplar, karşı tutum, davranış ve eylemleri" kapsamına alan belgeleri toplamış, Millî Mücadele'ye katılan arkadaşlarının, açıklanan olaylar hakkında anılarını, görüşlerini istemiş, bütün bunları tasnif ederek ve tarihe "Nutuk" adıyla geçecek eserini yazmaya başlamıştı.⁶⁷ Hazırlanan metni, daha sonra 15 Ekim 1927 tarihinde yapılacak Cumhuriyet Halk Partisi'nin "İkinci Büyük Kongresi'nde" okuyacaktı.⁶⁸ Gazi Mustafa Kemal İstanbul gezisi sırasında da, hazırladığı metnin çeşitli bölümlerini yakın arkadaşlarına okuyor; düşünce ve görüşlerini alıyordu.⁶⁹ Gazi Mustafa Kemal Ağustos 1927 tarihinde "Atatürk'ün, Türk gençliğinin koruyuculuğuna bıraktığı armağan: Cumhuriyet ve Devrim" adlı ve yedinci paragrafı "Gençliğe Hitabe" olarak da bilinen meşhur sözlerini yazarak, "Nutuk'un" on yedinci bölümünü büyük eserini tamamladı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal 10 Ekim 1927 Pazartesi günü ilk İstanbul seyahatinden Ankara'ya döndü.

⁶⁶ a.g.e., s. 454-461.

⁶⁷ Ertuğrul Zekâi Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, C I (1922-1931), s. 465.

⁶⁸ a.g.e., s. 465.

⁶⁹ a.g.e.

1927 yılında “Ogonyök” hisse senetli nâşir şirketi “Ogonyök kütüphanesi” serisinde “Hatıralar” adlı bir kitap yayınladı. Kitap kapağının üstünde kitabın yazarı olarak Mustafa Kemal Paşa gösteriliyordu.⁷⁰ (Resim 17) Kitabın kapağında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın portresi yayınlandı.⁷¹ Resimde görüldüğü şekilde, Gazi Mustafa Kemal Paşa frak, kar gibi beyaz gömlek giymiş ve gömleğine aynı renkte olan kelebek kravat takmış.⁷²

Ogonyök dergisinin 1 Temmuz 1928 tarihinde çıkan sayısında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'ye gelen Afgan Kralı Amanullah Han ile kayıkla gezerken çekilen fotoğrafı yayınlandı. (Resim 18) 1928 yılının Mayısında Amanullah Han Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti. Mayısın ortalarında Amanullah Han Kırım'a geldi ve orada birkaç gün kaldı. 18 Mayıs günü Afgan Kralı Amanullah Han ve eşi Kırım'daki Sivastopol limanından İzmir vapuru ile ve Türk Deniz kuvvetlerine ait askeri gemileri eşliğinde Türkiye'ye hareket etti.⁷³

Afgan Kralı Amanullah Han ve eşi 19 Mayıs günü İstanbul'a ve sonra Ankara'ya gelerek Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti. Resmi ziyaret sırasında Amanullah Han ve Gazi Mustafa Kemal Paşa bol bol sohbet ettiler.⁷⁴ Gazi Mustafa Kemal Paşa Afgan Kralına ve konuklarına verilen ziyafette: “*Geleceğin yüksek ufuklarından doğmaya başlayan güneş, asırlardan beri acı çeken milletlerin talihidir! Bu talihin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletleri ve onları yöneten önderlerin özeline ve özverilerine bağlıdır*” diye ifade etti. 22 Mayıs 1928 tarihinde Türkiye ile Afganistan arasında “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalandı.

15 Ekim 1927 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkasının İkinci Büyük Kongresi Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Salonu'nda

⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, **Vospominaniya**, Aktsionernoje Obşçestvo “Ogonyök”, Moskova, 1927.

⁷¹ a.g.e.

⁷² a.g.e.

⁷³ “Amanulla Han v Kırımı,” **Ogonyök**, 10 Haziran 1928, S 24, s. 1.

⁷⁴ a.g.e.

toplandı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa açış konuşmasından sonra tarihe “Nutuk” adıyla geçen, ünlü eserini okumaya başladı. “Nutuk” Rus diline de çevrilerek 1929 ve 1934 yılları arasında “Put’ Novoy Turtsı” [Yeni Türkiye’nin Yolu] adıyla dört ciltte Moskova’da yayınlandı. Kitabın üçüncü cildinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın bir portresi yayınlandı.⁷⁵

Böylece, 1922 ve 1934 yılları arasında Moskova’da Rus dilinde yayınlanan gazete, dergi ve kitaplarda Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün portreleri ve fotoğrafları yayınlandı. Yayınlanan Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e ait portre ve fotoğrafların altına Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’nin iç ve dış politikaları ile ilgili çalışmalarını anlatan kısa bilgiler de ilâve edildi. Bununla birlikte, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün portre ve fotoğraflarının Sovyet Rusya’daki gazete, dergi ve bazı kitaplarda yayınlanması, Sovyet Rusya Hükûmetinin Dış Politikasında Türk-Rus ilişkilerinin ne kadar önemli olduğunu da gösteriyor.

KAYNAKÇA

“Amanulla Han v Kırımı,” **Ogonyök**, 10 Haziran 1928, S 24.

Aralov, S.İ., **Vospominaniya Sovetskogo Diplomata. 1922-1923..** İzdatel’stvo İnstituta Mejdunarodnih Otnoşeniy, Moskova, 1960.

Bagirov, Yu.A., **İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy v 1920-1922 gg. (Po Materialam Azerbaydjanskoy SSR)**, AN AzSSR, Bakü, 1965.

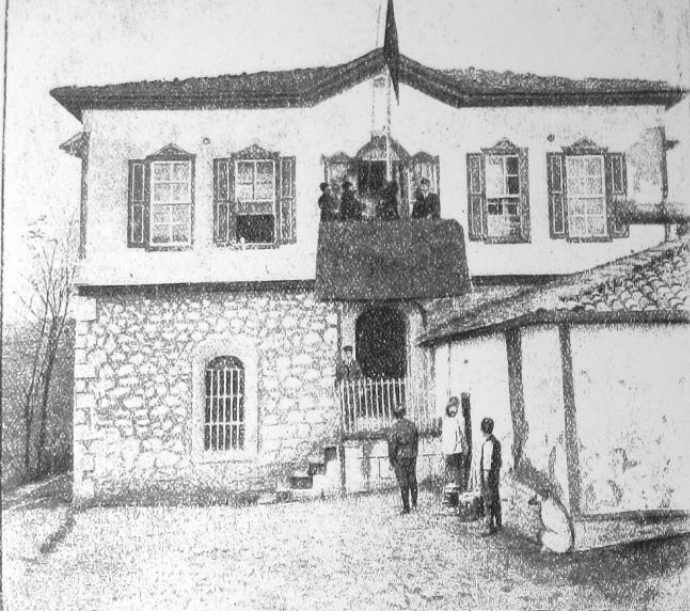
1923-1998 Türkiye’nin 75 Yılı. Hürgüç Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1998.

Dilan Hasan Berke, **Türkiye’nin Dış Politikası 1923-1939**, ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1998.

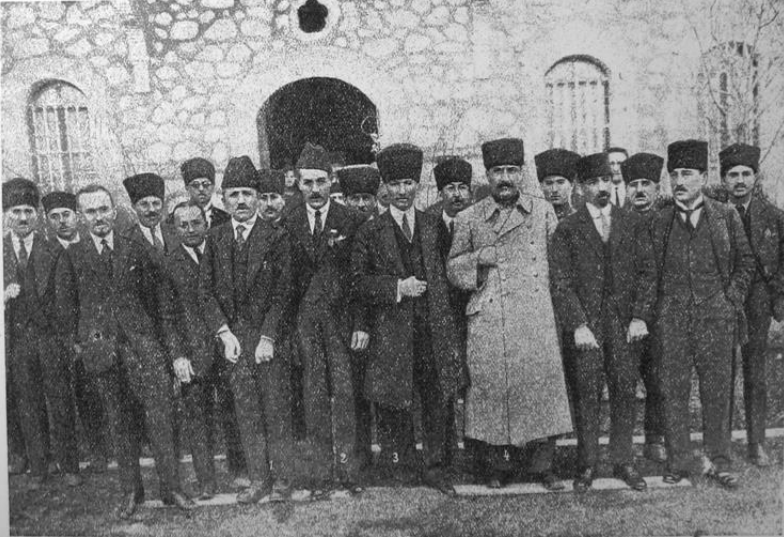
Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, İzdatel’stvo Politiceskoy Literaturı, Moskova, 1961, C 5.

⁷⁵ Mustafa Kemal, **Put’ Novoy Turtsı**, Sotsekgiz, 1934, Moskova, C III.

- Dokumenti Vneşney Politiki SSSR**, İzdatel'stvo Politiceskoy Literaturı, Moskova 1964, C 9.
- Gurko-Kryajin V.A., **İstoriya Revolyütsionnoy Turtsii**, İzdanie T-va "Mir", 1923.
- "Jenit'ba Mustafı Kemalya Paşı," **Ogonyök**, 15 Nisan 1923, S 3.
- "Za Poslednyüyü Nedelyü. Sven Giden v Gostyah u Kemal Paşı," **Ogonyök**, 26 Temmuz 1925, S 31.
- Mustafa Kemal Paşa, **Vospominaniya**, Aksionernoe Obşgestvo "Ogonyök", Moskova, 1927.
- Ökte, Ertuğrul Zekâi, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, Tarihi Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2000, C I (1922-1931).
- Pavloviç M., Gurko-Kryajin V., Raskol'nikov F., **Turtaiya v Bor'be za Nezavisimost'**, Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya pri TsİK SSSR, Moskova, 1925.
- "Portretı Dnya. 3 Goda Turetskoy Respubliki," **Ogonyök**, 29 Kasım 1925, S 49.
- Mustafa Kemal, **Put' Novoy Turtsii**, Sotsekgiz, 1934, Moskova C III.
- "Sovetskiy Azerbaycan i Turtsiya", **Ogonyök**, 7 Nisan 1923, S 2.
- "Turtsiya Ob'yavlena Respublikoy," **Ogonyök**, 18 Kasım 1923, S 34.
- "Turtsiya v Naşı Dni," **Ogonyök**, 10 Ocak 1926, S 2.
- Yust K., "Yubileynıy İtog", **İzvestiya**, 25 Mart 1926, S 68.

RESİMLER

Resim 1. Gazi Mustafa Kemal Paşa Ankara'da Sovyet Azerbaycan Temsilciliği Üzerine Sovyet Azerbaycan Bayrağını Çekerken. 23 Ekim 1921.

Resim 2. Gazi Mustafa Kemal Paşa Ankara'da Sovyet Azerbaycan Temsilciliği'nin Açılış Töreninde. 23 Ekim 1921.

Resim 5. Gazi Mustafa Kemal Paşa Latife Hanım İle İş Gezisi Sırasında.

Resim 6. Gazi Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi Balkonundan Türk Askerlerini Selamlarken.

1922-1934 YILLARI ARASINDA MOSKOVA'DA
YAYINLANAN GAZETE, DERGİ VE KİTAPLARDA
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN PORTRERLERİ VE
FOTOĞRAFLARI

1917

Resim 7. Gazi Mustafa Kemal Paşa.

Resim 8. Gazi Mustafa Kemal Paşa.

Resim 9. Millî Mücadele Döneminde Kullanılan Halâskârân-ı İslâm Levhası.

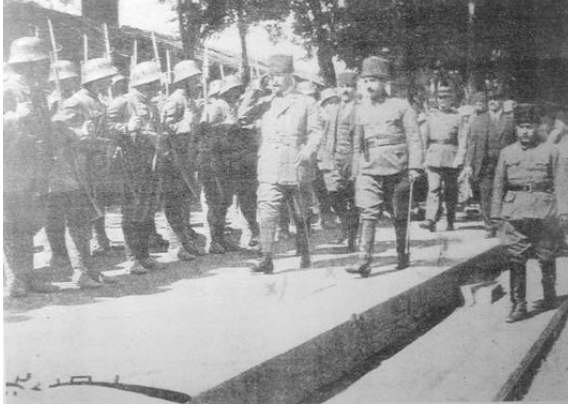
Resim 10. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Meşhur İsveçli Seyyah Sven Giden İle Görüşürken. 1925.

Resim 11. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa.

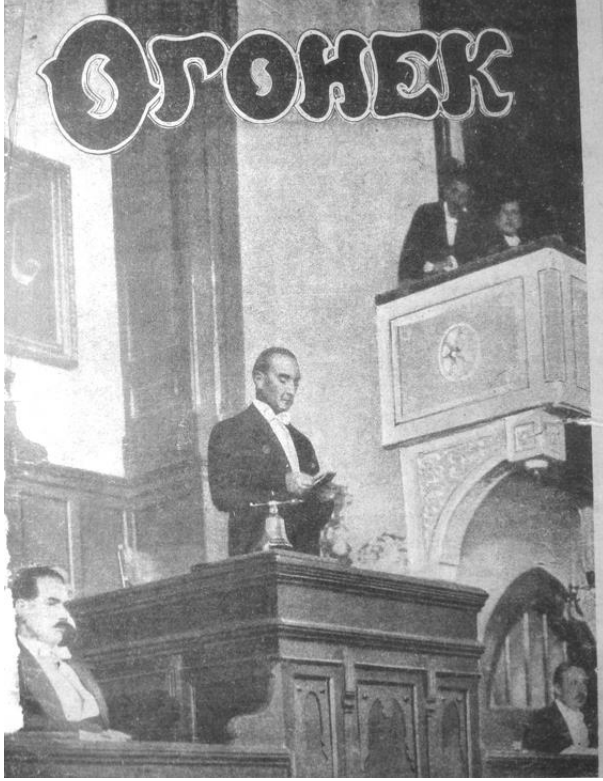
Resim 12. Gazi Mustafa Kemal Paşa Deve Sürücüleri İle Konuşurken.

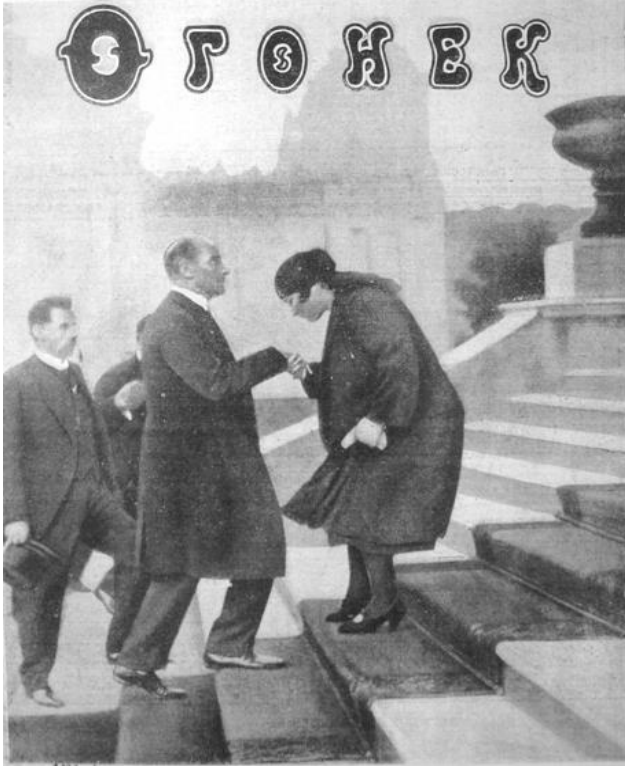
Resim 13. Gazi Mustafa Kemal Paşa.

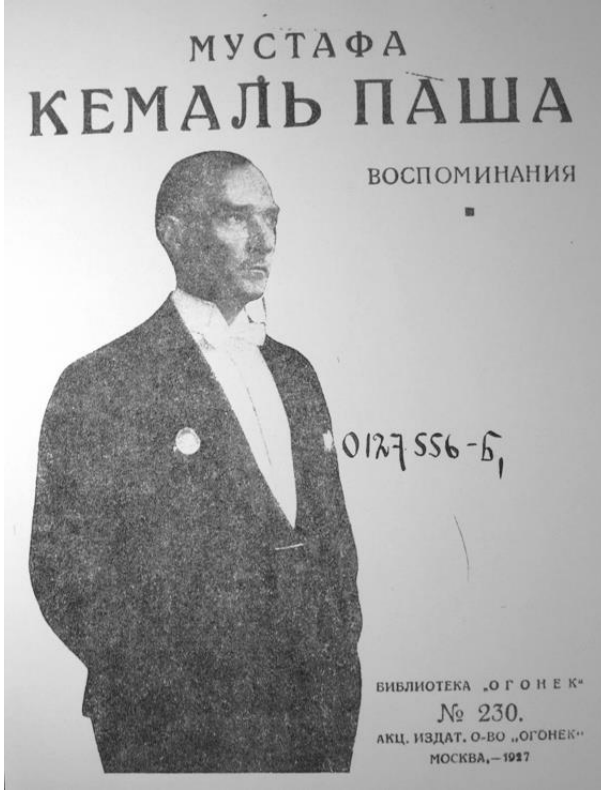
Resim 14. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa.
1925.

Resim 15. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi Salonunda. 1925.

Resim 16. 1 Temmuz 1927 Tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Dolmabahçe Sarayında Kız Kardeşi Makbule [Atadan] Hanım Tarafından Karşılırken.

Resim 17. 1927 yılında Moskova'da "Ogonyök" Hisse Senetli Nâşir Şirketinin "Ogonyök Kütüphanesi" Serisinde Yayınladığı "Vospominaniya" [Hatıralar] Adlı Kitabının Kapak Sayfasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Portresi. 1927.

Resim 18. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Cumhuriyetini Ziyaret Ettiği Günlerde. 1928.

Resim 19. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

**İÇ ANADOLU VE KARADENİZ'DE TBMM'YE KARŞI
ÇIKARILAN İSYANLARA DAİR DAHİLİYE VEKALETİ VE
ERKAN-I HARBİYE REİSLİĞİ'NİN HAZIRLADIĞI 1921
TARİHLİ RAPORLAR**

Recep BÜYÜKTOLU*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinin ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından toprakları işgale uğramış Hatay'ın Dört Yol ilçesinden başlamış ve tüm Anadolu'ya yayılmıştı. Türk milleti bu işgallere karşı Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde dünyanın önde gelen emperyalist güçlerine karşı bağımsızlığını koruma mücadelesi vermişti. Osmanlı Devleti'nin ayakta kalamayacağı'nın belirgin bir şekilde anlaşıldığı bu dönemde Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla yeni bir Türk Devletinin temelleri de atılmıştı. Milli Mücadele'nin bu en zor ve hayati derecede önemli yıllarında TBMM'nin karşılaştığı en büyük sıkıntılardan biri de şüphesiz muhtelif gerekçelerle Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde yaşanan iç isyanlardı. Milli birlik ve beraberliğe en fazla ihtiyaç duyulduğu dönemde TBMM bir yandan emperyalist güçlere karşı mücadele ederken bir yandan da muhtelif gerekçelerle başlayan iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. İsyanlara çoğunlukla İngilizler tarafından desteklenen bölücü ve ayrılıkçı çevrelerin de katılmasıyla, sorun TBMM yönetimi için en öncelikli konu haline gelmişti. Bu isyanlardan bazılarının Milli Mücadele'nin kalbi sayılan Ankara'nın hemen yanı başında yaşanması tehlikenin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Fakat alınan tedbirler ve mücadelede gösterilen kararlılık sayesinde bu isyanlar bastırılmıştır. İsyancıları bastırmak için askeri birlikler sevk eden ve adli tedbirler alan TBMM aynı zamanda olaylarla ilgili resmi kurumlarda

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Tarih, recepbuyuktolu@hotmail.com

bilgi talebinde bulunmuştur. Araştırmamızda TBMM'nin talebi üzerine Dahiliye Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye Vekaleti tarafından hazırlanan isyanların nasıl başladığı ve hangi mıntikalara kadar yayıldığını anlatan iki rapor ve bir kroki değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç İsyanlar, TBMM, Dahiliye, Erkan-ı Harbiye, Raporlar, Kroki.

**REBELLION AGAINST THE TGNA REGARDING HOME
OFFICE IN THE CENTRAL ANATOLIA AND THE BLACK SEA
AND 1921 REPORTS OF THE MILITARY ACADEMY
PREPARATION AND SKETCH**

ABSTRACT

After the defeat of the Ottoman Empire in the First World War and the signing of the Armistice of Mondros, its lands were occupied. It started in Dörtyol, Hatay and spread all over Anatolia. The Turkish nation fought against these occupations under the leadership of Mustafa Kemal Pasha to protect its independence against the leading imperialist powers of the world. In this period when it was clearly understood that the Ottoman Empire could not survive, a new Turkish state were founded while opening of the TGNA in Ankara. During these most difficult and vitally important years of the National Struggle, one of the biggest problems faced by the Turkish Grand National Assembly was undoubtedly the internal revolt in almost every region of Anatolia for various reasons. At the time when needed for national unification, the Turkish Grand National Assembly (TGNA) both fought a battle against the imperialist forces and obliged to the internal rebellions that started with various reasons. With the involvement of separatist circles mostly supported by the British, it was the problem that became the top priority for the administration of the TGNA. It is important that some of these revolts take place the heart of the National Struggle in the immediate area of Ankara, that is considered in terms of the extent of the danger. But thanks to the measures taken and the determination shown in the struggle, these rebellions were suppressed. The Grand National Assembly, which sent military units to suppress the revolts and took judicial measures, also requested information from the official institutions. In the study, two reports and a sketch which tell about how the revolts begin and to which terrain they expand, prepared by the Home Office and the Military Academy

were evaluated on the request of the Turkish Grand National Assembly (TGNA).

Keywords: Internal Revolt, TGNA, Home Office, Military Academy, Reports, Sketch.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri grubunda katılmış ve 1914-1918 yılları arasında süren bu savaştan yenilerek çıkmıştı. Savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ağır şartları sebebiyle, başta Anadolu olmak üzere tüm Osmanlı toprakları İtilaf Devletlerinin işgaline açık hale gelmişti. İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri, savaş sırasında imzaladıkları, Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik gizli antlaşmaları uygulamak için harekete geçmişlerdi. Özellikle Mütareke'nin 7. Maddesine dayanarak, 3 Kasım 1918 tarihinde Kerkük bölgesinden başlayan işgaller kısa sürede Anadolu'yu sarmıştı. Anadolu'da Hatay'ın Dört Yol ilçesinden başlayan işgallerle birlikte, başta boğazlar ve İstanbul olmak üzere Türk toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti.

İşgaller karşısında Osmanlı yönetiminin etkisiz kalması Türk milletini harekete geçirmişti. Dört Yol ilçesinde Kara Mehmet'in attığı kurşunla başlayan direniş¹, İzmir'in işgali sırasında Hasan Tahsin ile birlikte Kuva-yı Milliye adını almıştı. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgalinden bir gün sonra yola çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varmasından sonra, direniş hareketi kısa sürede yeni bir döneme girmişti. Düşman kuvvetleri karşısında yer yer başarılar kazanan direniş güçlerinin hem başarıları süreklilik göstermemekte hem de bu güçler arasında bir koordinasyon bulunmamakta, yerel unsurlardan öteye gitmemekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra çektiği telgraflar, yayımladığı genelgeler, düzenlenmesini istediği mitingler ve bazılarına bizzat katıldığı kongreler yoluyla Anadolu'daki direnişi tüm halka yayarak güçlendirmeye ve tek bir merkez altında toplamaya çalışmıştı.

¹ Hatay'da başlayan ilk direniş hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: Ramazan Velieçoğlu, **Çete Kara Mehmet ve Dört Yol'da İlk Kurşun**, Bizim Büro Matbaacılık, Ankara, 2019.

Mustafa Kemal Paşa müfettişlik yetkilerini kullanarak, Türk milletinin bağımsızlık karakterinden aldığı güçle hem İstanbul Hükümeti'ne ve hem de Anadolu'daki düşman kuvvetlerine karşı bağımsızlık mücadelesi vermek üzere ortaya atılmıştı². Damat Ferit Hükümeti'ni işgaller nedeniyle ikaz etmiş, askeri birlikler ve milli teşkilatlardan İstanbul'a protesto telgrafları çekmelerini istemişti. Amasya Genelgesi'yle Anadolu'da düşmana karşı verilen direnişin amacı, gerekçesi ve yöntemi belirtilmiş ve bu mücadelenin milletin iradesine dayanan bir İstiklal Mücadelesi olduğu ilan edilmişti. Erzurum Kongresi'nde Doğu'daki yerel güçlerin Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmasına karar verilmişti. Sivas Kongresinde ise tüm yurttaki direniş cemiyetlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adı altında toplanması kararlaştırılmıştı. İstanbul Hükümeti ile Amasya'da yapılan görüşme sonucunda Mebusan Meclisi'nin açılmasını ve daha sonra Meclis'te Misak-ı Milli kararlarının alınması sağlanmıştı. İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmen işgal etmeleri ve Mebusan Meclisi'nin feshedilmesi³ üzerine Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin açılacağını ilan edilmişti. Meclis 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi adıyla, büyük bir coşkuyla açılmıştı.

Anadolu'da başlayan mücadele Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği altında her geçen gün güçlenirken, bu direnişten rahatsız olan çevreler harekete geçmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın verilen görevlerin dışına çıkarak, işgale karşı faaliyetler giriştiğini gören İtilaf Devletleri onu durdurmaya çalışmışlardı. İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, Osmanlı yönetimine baskı yaparak Mustafa Kemal Paşa'nın

² Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 9-13.

³ 18 Mart'ta son oturumunu yapan Mebusan Meclisi, Sultan Vahdettin tarafından, en geç dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması kaydıyla, 11 Nisan 1920'de dağıtılmıştır. Erkin Akan, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat 1921-12 Mart 1921)", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S 24, Çanakkale, 2018, s. 247; Ergun Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara 1975, s. 25.

geri çağırılmasını sağlamışlardı⁴. Mustafa Kemal Paşa hareket için benzin ve kömür olmadığı gibi gerekçeler ileri sürerek oyalamış ve zaman kazanmaya çalışmıştı⁵. Elazığ Valisi Ali Galip vasıtasıyla tutuklama girişiminin de sonuçsuz kalmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa 8-9 Temmuz 1919 gecesi 9. Ordu Müfettişliği görevinden alınmıştı. Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa da Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine çektiği telgraflarla resmi göreviyle birlikte askerlik mesleğinden de istifa ettiğini bildirmişti⁶. Mustafa Kemal Paşa, valiliklere gönderdiği bir bildiriye ise: “*Sine-i millette bir ferd-i mücahit olarak çalışacağımı*” söylemişti⁷.

İstanbul’la resmi bir bağı kalmayan Mustafa Kemal Paşa teşkilatlanma çalışmalarına ağırlık vermiştir. Direniş örgütlerinin tek çatı altında toplanmasını sağlanmış ve milli menfaatleri korumak amacıyla Temsil Heyeti oluşturmuştu. Temsil Heyeti bir yürütme organı gibi çalışmış ve Anadolu’da devlet otoritesi yeniden tesis edilmeye çalışılmıştı. TBMM’nin açılmasından sonra ise bu görevi TBMM’ye bırakmıştı. 3-4 Mayıs 1919’da Meclis içinden seçilen İcra Vekilleri Heyeti

⁴ Harbiye Nazırı Ferit Paşa’ya 30 Haziran 1919’da bir yazı gönderen General Milne, Sivas ve Konya yörelerinde İtilaf Devletlerinin çıkarlarına zarar veren silahlı çetelerin olduğunu belirtmişti. Bunların İtilahat ve Terakki tarafından yönlendirildiğini, başlıca kıskırtıcıların da Sivas’ta Mustafa Kemal Paşa, Konya’da Cemal Paşa olduğunu ve bunların derhal İstanbul’a geri çağırılmalarını istemişti. Kemal Çelik, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007, s. 576-577. (569-613); Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayları, Ankara, 1994, s. 162.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C 2, 1919-1922, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999. s. 26, 31.

⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 47.

⁷ Hulusi Turgut, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 45; İstifa üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın Kurmay Başkanı Albay Kazım Bey, “*Paşam siz askerlikten istifa eylediniz, bundan sonra benim vazifeme devam etmeme imkan kalmadı*” diyerek ayrılmıştı. Bu beklenmedik durum karşısında hoyal kırıklığına uğrayan Mustafa Kemal Paşa’nın bir anda rengi atmış, sararmış, adeta vurulmuşa dönmüştü. Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 319.

hükümet işlerini yürütmeye başlamıştı. Böylece adı konmamış olsa da yeni bir devlet yönetimi doğmuştu.

Anadolu'daki direnişten rahatsız olan çevreler, başta işgal güçleri olmak üzere, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını etkisiz hale getirmek ve bu mücadeleyi sona erdirmek için harekete geçmişlerdi. Halkı baskı altına alma, gözünü korkutma ve sindirmeye çalışma gibi çabaların dışında, Anadolu'da birlik ve beraberliği yok etmeye yönelik adımlar atmışlardı⁸. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İttihatçı oldukları, padişaha ve halifeye isyan ettikleri⁹, Bolşevik bir düzen kuracakları şeklindeki propagandalarla birlikte Ümmet içerisinde fitne ve fesat çıkarmaya çalıştıklarına dair fetvalar¹⁰ İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri tarafında Anadolu'ya yayılmıştı. Halk uzun yıllardır devam eden savaşlardan dolayı yorgunluk, bıkkınlık ve yokluk, içinde; savaşın yüklediği ağır vergiler altında ezilmekteydi. Bazı Kuva-yı Milliye birliklerinin disiplinsiz davranışları, ihtiyaçlarını halktan zorla karşılamaya çalışmaları, kişisel arzular ve yerel anlaşmazlıklar da ayaklanmaların yayılmasını kolaylaştırmıştı¹¹. Ayrıca Osmanlı Devleti içerisinde yüzyıllardır barış ve huzur ortamında yaşamış olan azınlıkların, özellikle Ermeniler ve Rumların bağımsızlık emelleri¹² gibi pek çok farklı

⁸ Milli Mücadele hareketinin Anadolu'da her geçen gün daha da güçlenmesinden endişeye kapılan işgal güçlerinin bunu engellemek için baskı ve şiddete de başvurdukları görülmüştür. İstanbul'un resmen işgali sırasında Şehzadebaşı Karakolu'na gerçekleştirilen kanlı baskın bu düşüncenin bir örneğidir. Aydemir, **a.g.e.**, s. 199.

⁹ Yunus Kobal, "Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 16, Ankara, 2002, s. 83.

¹⁰ Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi tarafından verilen bu fetvalarda, Kuva-yı Milliye kuvvetleri, padişahın sadık tebaasına zulüm ve işkence edip, halkın mallarını çalan, günahsız insanları kesen, memleketi nifak ve parçalanışa sürükleyen Kuva-yı Bâğiye, yani eşkıya kuvvetler olarak görülmüştür. Bunların şâki oldukları, Kur'an-ı Kerim hükümlerine göre öldürülmelerinin meşru olduğu bildirilmiştir. Bu asilere karşı savaşmak için gönderilen askerlerin onları öldürmekten çekinir veya kaçarlarsa en büyük günahı işlemiş olacakları, dünyada ve ahirette en büyük cezayı görecekleri ileri sürülmüştür. Aydemir, **a.g.e.**, s. 272-273.

¹¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I. Dönem, C. 1, İn'ikat: 21, 29 Mayıs 1336, s. 41; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I. Dönem, C. 1, İn'ikat: 125, 29 Aralık 1336, s. 280-281; Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, 197-199.

¹² Kobal, a.g.m., s.78.

nedenlerle, Damat Ferit Hükümeti ve işgalcilerin de desteğiyle Yeni Türk Devleti'ne karşı ülkenin farklı bölgelerinde pek çok ayaklanma çıkmıştı. Özellikle 1920 yılında TBMM'nin açılmasını engellemek, açıldıktan sonra ise otoritesini zayıflatmak düşüncesiyle kışkırtılan bu ayaklanmalar¹³, Milli Mücadele yıllarında TBMM'yi en çok uğraştıran konulardan biri ve İstiklal Harbi¹⁴ yıllarının en sıkıntılı dönemi olmuştu. Üstelik bu ayaklanmalardan bazıları Milli Mücadele hareketinin merkezi olan Ankara'ya oldukça yakın olan Bolu, Düzce, Afyon ve Konya gibi yerlerde çıkmış ve Ankara'nın Beypazarı, Nallıhan ve Kızılcahamam gibi ilçelerini de etkilemişti.

TBMM'ye karşı başlayan bu ayaklanmalar Türk milletinin birlik ve beraberliğine, düşman kuvvetlerine karşı verdiği mücadeleye zarar verdiği için çok tehlikeliydi ve her ne sebeple başlamış olursa olsun işgal güçlerinin amaçlarına hizmet etmekteydi. Mustafa Kemal Atatürk bu durumu şu sözlerle ortaya koymuştur: “*Müdafaa kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya müessir olarak, cephemizi yıkmaya mâtuף hareketâtla beraber, cepheye yakın mıntikalarda da ahaliyi kıyam ettirmek, düşmanların ehemmiyet verdikleri bir mesele idi. İstanbul, bu hususta, öteden beri çalışmakta idi*”¹⁵. Ayaklanmaların Ankara'yı bir çember gibi sardığı sırada, Yunan kuvvetleri 22-23 Haziran 1920'de Anadolu'nun içlerine doğru saldırıya geçmişti. TBMM'yi çökertmek için tek bir noktadan yönlendirildi.

¹³ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I. Dönem, C. 1, İn'ikat: 21, 29 Mayıs 1336, s. 41; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I. Dönem, C. 1, İn'ikat: 125, 29 Aralık 1336, s. 280-281; Mustafa Kemal Paşa bu ayaklanmaların bir merkezden yönetildiği ve İstanbul'daki Damat Ferit Hükümeti'nin de bu ihanetin içinde olduğuna dair şu sözleri söylemişti: “*İstanbul'da Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul'da bütün yıkıcı hain örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki bütün ayaklanma örgütleri ve düşmanlar ve Yunan ordusu el birliği ile bizi yıkmak için çalışmaya başladılar.*” Aybars, **a.g.e.**, s. 208-209.

¹⁴ Erkan-ı Harbiye Vekaleti 6 Ocak 1926 tarihinde Başvekalet'ten Anadolu'da düşmana karşı verilen mücadelenin resmi ve tarihi bir isimle isimlendirilmesi talebinde bulunmuştur. Talebe olumlu yanıt veren Başvekalet “Anadolu istiklal mücadelesi için “*İstiklal Harbi*” adının kullanılmasını uygun görmüştür. **BCA**. 30-10-0-0/54-359-1. s. 1-2.

¹⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s. 447-493.

¹⁵ **BCA**. 30-10-0-0/104-676-6. s. 2-3

dirilen bu saldırılar karşısında TBMM çok müşkil bir duruma düşmüştü. TBMM işgalciler üzerine asker gönderdiğinde iç isyanları bastırmakta zorlanmış, isyancılar üzerine asker gönderse ilerleyen düşmanı durdurmakta zorlanmıştı. Özellikle 1920 yılı TBMM için en buhranlı yıl olmuş ve iç güvenlik en önemli mesele haline gelmişti¹⁶.

İç isyanlar “*En yakın tehlike, en büyük tehlikedir*” sözünü doğrularcasına Ankara’nın etrafını ateş çemberi gibi sarmaya başlamıştı. Hatta o kadar yoğunlaşmıştır ki, asilerin Bolu, Gerede, Beypazarı ve Ayaş Ovasından Ankara’ya ulaşma tehlikesi ortaya çıkmıştı. Neredeyse Ankara’da bile bir isyan çıkmasından korkulmuştu. Telgraf hatları kesilmiş, karargahtaki son asker dahi isyancıların üzerine gönderilmişti. Mustafa Kemal Paşa bir ara elinde bir sigara ile holde bir aşağı bir yukarı dolaşmıştı. Halide Edip, o zor günlere dair Mustafa Kemal Paşa ile ilgili şu bilgiyi vermektedir: “*Mustafa Kemal Paşa’nın o günlerdeki kadar yorgun ve bazen de ümitsiz olduğunu görmüş değilim.*” Adnan Bey de (Adıvar) isyancıların elinde boğazlanmaktansa kendi eliyle hayatına son vermek için cebinde bir zehir parçası taşımış ve ağzından sürekli “*Halk tarafından parçalanmaktansa, zehir alır ölürüm!*” cümlesi duyulmuştu¹⁷.

İç İsyancılar TBMM Hükümeti’nin kurulmasından sonra en yoğun dereceye ulaşmıştı. TBMM işgal güçleri karşısındaki vatan savunmasını zayıflatma pahasına, düşmanla savaşan bazı Kuva-yı Milliye birliklerini ve askeri kuvvetleri cephe hattından çekerek, isyanları bastırmakla görevlendirmişti. İsyancıları kıskırtan İstanbul’daki Damat Ferit Hükümeti’yle ilişkilerini kesmişti¹⁸. TBMM ayaklanmaları bastırmak için aldığı askeri tedbirlerin yanı sıra adli tedbirlerde almıştı. Halkı isyana teşvik eden ve katılanları cezalandırmak için 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyaneti Vataniye Kanunu’nu¹⁹, 11 Eylül 1920 tarihinde de

¹⁶ Aybars, **a.g.e.**, s. 207; Daha geniş bilgi için Bkz.: Cemil Hakan Korkmaz, **Kurtuluş Savaşı’nın İkinci Cephesi**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008.

¹⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s. 221, 270.

¹⁸ Yalçın vd., **a.g.e.**, s. 199-200.

¹⁹ Kanunun maddelerine göre; “*Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesian, haini vatan addobunur.*

Firariler Kanunu'nu kabul etmişti²⁰. Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nun uygulanması ve isyanların bastırılmasında mevcut mahkemelerin yetersiz kalması üzerine, söz konusu kanunu etkili bir şekilde uygulanması için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu²¹. Halkın dini duygularını istismar ederek halkı Milli Mücadele aleyhine kışkırtan fetvalara karşı Anadolu'daki müftüler ve din adamları asıl hainlerin İstanbul Hükümeti'nde yer aldığını bildiren fetvalar yayınlamışlardı²².

Ayaklanmalarla İlgili Dahiliye Vekaleti Raporu

TBMM'nin otoritesini yok etmeye yönelik çıkan bu isyanlarla ilgili tedbirler alırken aynı zamanda daha fazla bilgi sahibi olmak istediği görülmüştür. Bu doğrultuda çıkan iç isyanlarla ilgili olarak İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'ndan 7 Eylül 1920 tarihli bir yazı ile bilgilendirme talep etmiştir. İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı da bazı kurumlardan söz konusu konuyla ilgili bilgi istemiştir. Bu kurumlar arasında Adliye Vekaleti (Adalet Bakanlığı), Dahiliye Vekaleti (İçişleri Bakanlığı) ve Erkan-ı Harbiye Umumi Riyaseti bulunmaktadır. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı ve aynı zamanda Erkan-ı Harbiye Vekili Fevzi Paşa tarafından Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen tezkirede bu taleple ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “*Hükümet-i Milliye'nin bidayet-i tesisinden beri isyan zuhur eden mahallerin iş'arıyla haklarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne riyaset-i celilesinin 7/10/37 tarih ve 903 numaralı tezkire-i suret-i mu-saddakası talep edilen 8/10/37 tarih ve 6/1099 numaralı tezkire cevabının sü-rat-i iş'arını te'kidten rica ederim efendim*”²³.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, milli hükümetin kuruluşundan beri Anadolu'da çıkan isyanların etkili oldukları bölgelerle ilgili bilgi talep edilmektedir. Konuyla ilgili TBMM'nin yazısının da dikkate

Bilful hiyaneti vataniyede bulunanlar şaiben idam olunur.” Ayrıntılı bilgi için Bkz.: **TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Dönem, C. 1, İctima: 7, 29 Nisan 1336.

²⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Dönem, C. 4, İctima: 63, 11 Eylül 1336.

²¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Dönem, C. 3, İctima: 41, 31 Temmuz 1336.

²² Yalçın vd., **a.g.e.**, s. 200.

²³ **BCA**. 30-10-0/104-676-6. s. 6.

alınarak acilen cevap verilmesi istenmektedir. Söz konusu talebe Adliye Vekili Refik Şevket Bey tarafından 11 Eylül 1921 tarihli verilen cevapta, Bakanlıkta bu isyanların görüldüğü bölgelerle ilgili bir bilgi olmadığı belirtilmiştir²⁴. Dahiliye Vekaleti'nden ise Vekil Ali Fethi Bey tarafından 13 Eylül 1921 tarihinde gönderilen yazıyla şu cevap verilmiştir: *“Hükümet-i Milliye'nin bidayet-i tesisinden beri muhtelif isyanlara saha olan mahallerin bütün teferruatıyla kayıd ve tesbiti ve dosyanın Kayseri'de bulunmasından dolayı halihazırda mümkün değildir. Ma'haza ciheti askeriyeye takip ve izale edilmiş olan bu isyanlara müteallik olarak vekalet-i acizi de bulunan dosyadaki malumat dahi pek noksan bulunmuş ve muhtelif mahallerde zuhur eden hadisat-ı insaniyenin suret-i vuku ve sahası hakkında zabt edilebilen malumatın hulasesi leffen takdim kılınmış ise de bu hususta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaset-i Celile'sinde daha vasi malumat istihsali mümkün bulunduğu maruzdur²⁵.”*

Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, çıkan isyanlarla bütün kayıt ve bilgilerin, tespitlerin yer aldığı dosyanın Kayseri'de bulunmasından dolayı söz konusu talebi karşılamanın mümkün olmadığını ayrıca çıkan bu isyanlarla ilgili Kayseri'de bulunan bu dosyadaki bilgilerin de oldukça yetersiz olduğunu söylemektedir. Ancak yine de isyanların nasıl başladığı ve nerelerde görüldüğüne dair elde edilen bilgilerin özetinin yazıya ilave olarak eklendiğini belirtmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilginin Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nde bulunabileceğini ifade etmiştir.

Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in yazının ilavesi olarak gönderdiği rapordaki isyanlarla ilgili bilgiler beş maddeden oluşmaktadır. Raporunda Bozkır, Düzce, Bolu, Gerede, Safranbolu, Mudurnu, Nallıhan, Kızılcahamam, Beypazarı, Yenihan, Zile, Yozgat, Konya, Karaman, Refahiye, Çorum, Alaca Ortaköy, Akdağmadeni, Kadışehri, Boğazlıyan, Kızılca ve Sulusaray civarında etkili olan isyanlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Birinci maddede Bozkır hadisesi özetlenmiştir. Ayaklanmanın yörenin önde gelenlerinden Zeynelabidin ve arkadaşları tarafından çıkarıldığı ve büyümeden sona erdirildiği belirtilmiştir.

²⁴ BCA. 30-10-0-0/104-676-6. s. 5.

²⁵ BCA. 30-10-0-0/104-676-6. s. 1.

İkinci madde Düzce isyanıyla ilgilidir. İsyân İstanbul'un kıskırtmaları ve buradan gelen kişiler tarafından çıkarılmış ve Bolu, Gerede, Saf-ranbolu, Mudurnu, Nallıhan, Kızılcahamam ve Beypazarı'na kadar yayılmıştır. Üçüncü maddede Zile yöresinde çıkan olaylara değinilmiştir²⁶. İsyân Postacı Nazım, Çapanoğlu Halit, Aynacıardan Molla Veli ve arkadaşları tarafından çıkarılmıştır. Olaylar Yenihan, Zile ve Akdağmadeni kazalarının köylerden başlayarak Zile kasabasına, Kadı-şehri, Kızılca ve Sulusaray nahiyelerine sıçramıştır. Dördüncü madde Yozgat hadisesine yer verilmiştir. Yozgatlı Abdülcabbarzadelerin nüfuzlarına müdahale edilmesi üzerine çıkan olaylar kısa zamanda Çorum'un Alaca ve Ortaköy nahiyelerine sıçramıştır. Yozgat, Akdağmadeni, Boğazlıyan civarı da isyancıların kontrolüne geçmiştir²⁷. Son madde de ise Konya'da çıkan isyana değinilmiştir. İsyân Delibaş lakaplı bir kişi tarafından çıkarılmıştır. İsyancılar önce Konya'yı, sonra da Karaman'dan başlayarak bütün kazaları ele geçirmişlerdir²⁸.

²⁶ **BCA.** 30-10-0-0_104-676-6/ s. 2; Kızılcahamam ve Ayaş üzerinden Ankara'yı tehlikeye düşüren olaylar, Ankara'daki kötü niyetli kişilere cesaret vermişti. Zaman zaman şehir içinde, Çankaya Köşkü yakınlarda dahi havaya ateş açılmaya ve halk tedirgin olmaya başlamıştı. Bu durum TBMM'nin açıldığı ilk günlerde de devam etmişti. Çelik, a.g.m., s. 593; Daha geniş bilgi için Bkz.: Süreyya Şehidoğlu, **Milli Mücadelede Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970.

²⁷ **BCA.** 30-10-0-0_104-676-6/ s. 2-3; Nutuk'ta bölgedeki olaylarla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: "Yenihan isyanı, Orta Anadolu'nun diğer yerlerindeki erbabi fesadı da harekete getirdi. Çapanoğullarından Celâl Edip, Sa'ih, Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi birtakım eşkıyayı başlarına toplayarak 13 Haziranda Yozgat civarında Köhne nahiye merkezini işgal etmek suretiyle ve 14 Haziranda da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir mntıkaya hâkim oldular. Merkezi Sivas'ta olan Üçüncü Kolordu kuvvetleri ve o mntıkada bıraktığımız millî kuvvetler gayrikâfi geldi. Eskişehir'den Ethem Bey müfrezesi ve Bolu havalisinden İbrahim Bey müfrezesi de Yozgat mntıkasına sevk olundular. 7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler, Zile civarlarında; Kara Nâzm, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da, Erbaa cihetlerinde tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları, üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine İkinci Kuvve-i Seyyare namını alan İbrahim Bey müfrezesi, tekrar, bulunduğu Eskişehir mntıkasından Yozgat'a vararak mahallî millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle müstereken Maden, Alaca, Karamağara, Mecidözü mntıklarında, muhtelif gruplar halinde, icrayı mefset ve şakavet eden âsileri takip ve tenkil etti. İbrahim Bey, âsilerin tenkiline ancak üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi." Atatürk, a.g.e., s. 447-448.

²⁸ **BCA.** 30-10-0-0/104-676-6. s. 2-3.

Ayaklanmalarla İlgili Erkan-Harbiye Vekaleti'nin Hazırladığı Rapor ve Kroki

İcra Vekilleri Heyeti tarafından gönderilen ve isyanlarla ilgili bilgiler talep eden 8 Eylül 1921 tarihli tezkereye Erkan-ı Harbiye Vekaleti tarafından 11 Eylül 1921 tarihli bir yazıyla şu şekilde cevap verilmiştir: “*Füilen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin taht-ı hakimiyyetinde bulunan menatıkta idare-i hazıra aleyhine muhtelif tarihlerde kısmen kıyam kısmen de vas'i miyasta şekavet şeklinde tezahür eden isyanların menatıkını müş'ir kroki leffen takdim kılındı*²⁹.”

Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nin yazısında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kontrolünde bulunan bölgede idareye karşı farklı tarihlerde bazıları oldukça geniş, bazıları dar kapsamlı olmak üzere pek çok isyan görüldüğü belirtilmiştir. Yazıda bu isyanlarla ilgili verilen bilgilerin yanı sıra isyanların yaşandığı bölgeleri gösteren bir krokinin de hazırlanarak yazıya eklendiğine yer verilmiştir.

Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nin gönderdiği raporda isyanlarla ilgili özet bilgiler yedi kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım Birinci Düzce İsyanı'yla ilgilidir. Buna göre isyan 13 Nisan 1920 tarihinde Çerkezler ve Abazhalar'ın Düzce'deki askerlerin ellerinden silahları almaları ve memurları hapsedmeleriyle başlamıştır. Daha sonra Bolu, Akçakoca, Adapazarı, Mudurnu, Göynük, Nallıhan, Beypazarı, Ayaş ile Mihaliççık'a kadar yayılan isyan 48 gün sonra, 30 Mayıs 1920 yılında bastırılmıştır. İkinci kısım 13 Mayıs 1920 tarihinde Yenihan, Zile ve Yozgat yöresinde başlayan isyan ile ilgilidir. İsyanın elebaşları Postacı Nazım ve Çerkez Kara Mustafa'nın Kuva-yı Milliye kuvvetlerine karşı çıkmalarıyla başlamıştır. Kısa bir süre sonra Çapanoğullarının da katılımıyla Akdağmadeni, Kadışehri, Alaca ve Tokat'ı da sarmıştır. İsyan 3 Temmuz 1920'de Zile'de isyancıların önde gelenlerinden 22 kişinin idam edilmesiyle bastırılmıştır³⁰.

²⁹ BCA. 30-10-0-0/104-676-6. s. 4.

³⁰ BCA. 30-10-0-0/104-676-6. s. 7; İsmet Paşa, Postacı Nazım'ın isyanını bastırmak için Kazım Karabekir'den yardım istemişse de Doğu'daki Ermeni olayları yüzünden istediği yardımı alamamıştır. Antep yöresinde bulunan Kılıç Ali Bey duruma müdahale

Raporun üçüncü kısmında İkinci Düzce İsyanı yer almıştır. Birinci Düzce İsyanı'na katılmış olan Abhazlar cepheye gitmek şartıyla affedilmişlerdir. Asım Ethem ve İbrahim Bey'in komuta ettikleri Kuva-yı Milliye birliklerine dahil edilen bu Abhazlar bir süre sonra firar ederek memleketlerine dönmüş ve isyan başlatmışlardır. Bolu'ya kadar yayılan olaylar 28 Eylül 1920'de isyancıların teslim olmalarıyla sona ermiştir. Dördüncü kısımda Refahiye'de başlayan ayaklanma özetlenmiştir. Ayaklanma 24 Temmuz 1920 tarihinde Erzincan'dan Kuruçay'daki Jandarma birliğine silah götürülen kafileye 200 kişilik bir Kürt grubun saldırmasıyla başlamıştır. Oldukça dar bir bölgeyle sınırlı kalan olaylar alınan askeri tedbirlerle 29 Temmuz 1920'de sona ermiştir. Beşinci kısımda Yozgat'ta yeniden başlayan ve İkinci Yozgat Hadisesi olarak adlandırılan isyan anlatılmaktadır. Olaylar Akdağmadeni'nde Yozgat Mebusu Bahri ve Bolu Mebusu Cevad Bey tarafından oluşturulmuş olan Kuva-yı Milliye birliklerinden ayrılan Küçük Ağa ve Deli Hacı'nın adamlarıyla beraber 1 Eylül 1920'de haydutluk yapmalarıyla başlamıştır. 15 gün önce Yozgat'ta isyan etmiş olan Aynacı oğulları'nın da isyana katılması ve bir askeri müfrezeyle saldırmasıyla isyan büyümüştür. İsyancılar Zile, Yozgat ve Kadışehri yöresindeki Çerkezler ve bazı eşkıyalar da katılmıştır. Böylece isyan Yozgat, Zile, Kadışehri, Akdağmadeni, Alaca, Boğazlıyan, Mecitözü ve Sungurlu yörelerine kadar genişlemiştir. Ancak olaylar genel bir ayaklanma ha-

etmiş ve isyanı bastırmıştır. **Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar**, C 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 95; Bazı aşiret reislerinin buldukları bölgelerde yaşanan otorite boşluğundan faydalanarak güçlerini artırmak istedikleri görülmüştür. Buna en güzel örnek Çapanoğulları aşiretinin çıkardığı karışıklıktır. Türkmen Törelî, **İstiklâl Harbinde İç İsyanlar**, Kripto Yayın, Ankara 2013, s.28; Çapanoğullarının isyanı için Mustafa Kemal tarafından bölgeye gönderilen Kuva-yı Seyyare birlikleri komutanı Çerkez Ethem'dir. Çerkez Ethem, TBMM'nin çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre askeri bir mahkeme kurarak isyana katılanlardan 34 kişiyi idam etmiştir. Demokaan Demirel, "Millî Mücadele Döneminde İç İsyanlar: Yozgat Örneği", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 5, S 3, Bişkek, 2016.

reketine dönüşmemiş sadece isyancıların muhtelif zamanlarda muhtelif saldırıları şeklinde olmuştur. Alınan emniyet tedbirleri sonucunda 11 Eylül 1920'de sükûnet sağlanmıştır³¹.

Erkan-ı Harbiye Vekâleti'nin gönderdiği raporda Konya İsyanı olarak adlandırılan olaylarla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: İsyân De-libaş ve adamlarının 2-3 Eylül 1920'de Çumra'yı ve ardından Konya'yı ele geçirmeleriyle başlamıştır³². Kısa zamanda büyüyerek Akşehir, Yalvaç, Ilgın, Saideli (Kadınhanı), Seydişehir, Akseki, Karaman ve Ermenek'e kadar olan bir alana yayılmış ve genel bir isyan haline gelmiştir³³. Ancak alınan askeri tedbirler sayesinde 25 Ekim 1920'de isyana katılanların teslim olmasıyla olaylar sona ermiştir. Raporun son bölümünde ise Ümraniye İsyanı diye bir ayaklanmaya yer verilmiştir. Ancak raporda sehven bir hata yapıldığı düşünülmektedir. Çünkü olayların yaşandığı Sivas vilayetinde Ümraniye adında bir yer yoktur ama İmranlı diye bir ilçe vardır. İsyanın başladığı söylenen Yazı köyü de bu ilçe yakınlarındadır. Ayrıca sözü edilen isyan ise tarihte Koçkiri İsyanı olarak bilinen isyandır. İsyân 4 Mart 1921 tarihinde asker kaçak-

³¹ **BCA.** 30-10-0-0/104-676-6. s. 7-8; Atatürk'ün "birtakım serseriler" diye belirttiği Küçük Ağa ve Deli Hacı isimleri Nutuk'ta iki yerde geçmektedir. İlk olarak 13 Haziran'da Yozgat'ın Köhne (Sungurlu) ilçesinde isyan ettikleri ama milli kuvvetler karşısında başarılı olamadıkları belirtilmiştir. Raporunda yer alan ikinci isyanla ilgili ise Atatürk, Nutukta şu ifadelerle yer vermiştir: "7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler Zile civarlarında; Kara Nazım, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da Erbaa taraflarında tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atl kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine İkinci Kuvve-i Seyyare namını alan İbrahim Bey müfrezesi, tekrar bulunduğu Eskişehir mıntkasından Yozgat'a vararak, mahalli millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle birlikte Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü mntkalarında, muhtelif gruplar halinde bozgunculuk ve eşkıyalık eden asileri takip etti ve tepeledi. İbrahim Bey, asilerin tepelenmesine ancak üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi." Atatürk, **a.g.e.**, s. 448.

³² Atatürk, Nutuk'ta "Zeynelabidin Partisi'nin Konya ve havalisinde vukuuna vasita olduğu isyankar hareket" sözleriyle isyanın çıkmasında kışkırtıcı unsur olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası liderlerinden Zeynelabidin Efendi'yi işaret etmektedir. Atatürk, **a.g.e.**, s. 493.; Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ahmet Avans, **Milli Mücadelede Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

³³ Konya İstiklal Mahkemesi'nin hazırlamış olduğu raporda bir, iki kaza dışında bütün Konya ve yöresinin ayaklanmış olduğu kabul edilmiştir. Aybars, **a.g.e.**, s. 223.

larını yakalamaya çalışan bir süvari bölüğüne İmranlı ilçesinin batısında bulunan Yazı köyü yakınlarında Koçkiri aşireti mensubu 1500 silahlı adamın saldırmasıyla başlamıştır. Enderes (Suşehri), Refahiye, Kuruçay ve Kemah'a kadar olan bölgede etkili olan isyan alınan askeri tedbirler sayesinde 19 Haziran 1921'de Koçkiri aşireti lideri Alişan ve 20 asi aşiret liderinin teslim olmasıyla sona ermiştir³⁴.

Erkan-ı Harbiye Vekaleti tarafından hazırlanmış olan krokideki dikkat çeken nokta, Krokide Samsun vilayeti yöresinde çıkmış olan ve Bafra, Çarşamba, Erek (Erbaa), Ladik, Merzifon, Havza ile Vezirköprü ilçelerine kadar etkili olduğu belirtilen "*Pontus Kıyımı*" adıyla Pontus Rum İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak isteyen Rum çetelerinin çıkardığı isyan da bulunmaktadır. Ancak rapor bölümünde bu isyanla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilerek Mondros Ateşkes Antlaşması'yla teslim olmasının hemen ardından Türk milleti yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu tehlikeli süreçte milletin başlattığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde sürdürdüğü İstiklal Harbi ile bir var olma savaşı vermiştir. 19 Mayıs 1919 tarihinde başlayan Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Samsun'dan başlayarak Havza, Amasya, Erzurum, Sivas ve nihayetinde Ankara'ya uzanan zorlu bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçte bir yandan da Ankara'da yeni bir Türk devletinin temeli atılmıştır. Bu durumdan rahatsız olan İtilaf Devletleri ve Damat Ferit Hükümeti, Ermeni ve Rum azınlıkları gibi güç odakları Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde isyanlar çıkarmıştır. Böylece TBMM'yi ortadan kaldırmak veya en azından otoritesini zaafa uğratmak istemişlerdir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin

³⁴ BCA. 30-10-0-0/104-676-6. s. 8; Koçkiri Aşireti'nin saldırısının başladığı tarih ile İkinci İnönü Savaşı'ndaki Yunan saldırısının aynı tarihe denk gelmesi, Kürtçülük hareketini kışkırtanlar ile işgalcilerin koordineli çalıştıklarını göstermektedir. Aybars, a.g.e., s. 223; Koçkiri İsyanı ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz.: Dilek Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı Sosyo-Tarihsel Bir Analiz*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

kuruluş sürecinde TBMM'nin karşılaştığı en önemli problemlerden olmuştur. Bir yandan Anadolu'yu işgal etmiş olan emperyalist güçlerle savaşmak durumunda olan TBMM yönetimi bir yandan da milli birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğu anda bunu zedeleyen iç karışıklıklarla, isyanlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Yaşanan olaylar TBMM'nin asker, silah, cephane, teçhizat ve zaman kaybetmesine ve dolayısıyla düşmanların yurttan atılmasının gecikmesine neden olmuştur. Olayları önlemek için askeri ve adli tedbirlere başvuran TBMM resmi kurumlardan bilgi talep etmiştir. Talep doğrultusunda İç Anadolu ile Batı ve Orta Karadeniz bölgelerinde çıkan isyanlarla ilgili iki özet rapor ve bir kroki hazırlanmıştır. Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanmış rapor ve Erkan-ı Harbiye Vekaleti tarafından hazırlanmış olan rapor ve kroki TBMM'ye gönderilmek üzere İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na sunulmuşlardır.

Bu raporlar karşılaştırıldığında Erkan-ı Harbiye Vekaleti tarafından hazırlanmış olan raporun Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanmış olan rapora göre daha kapsamlı ve daha ayrıntı bilgiler verdiği görülmektedir. Her iki kurumun gönderdiği raporlar içerik olarak aynı yörelerdeki isyanlara değinmiş gözükmele birlikte farklılıkları da vardır. Her iki raporda da sadece İç Anadolu ve Batı ve Orta Karadeniz bölgelerindeki isyanlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Marmara'da boğazlar çevresinde çıkan Ahmet Anzavur ile Kuva-yı İnzibatiye, Koçkiri dışında Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde çıkan ayrılıkçı Kürtçülük hareketleri, Ermeni olayları gibi isyanlara dair hiçbir bilgi yoktur. Doğu Karadeniz'de yaşanan Pontus Rum İsyanı ise sadece krokide gösterilmiş, isyana dair başka bir bilgi yer almamıştır. Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan raporda Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nin raporunda yer alan Sivas yöresinde yaşanmış Refahiye Hadisesi ve İmranlı ilçesindeki Koçkiri isyanına değinilmemiştir. Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nin raporunda ise Dahiliye Vekaleti'nin raporunda yer alan Bozkır İsyanı'na dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Dahiliye Vekaleti ve Erkan-ı Harbiye Vekaleti tarafından ayrı ayrı hazırlanmış olan bu söz konusu raporlar ve krokideki bilgiler özet olmalarına rağmen bunlarda TBMM'ye karşı çıkan isyanlara dair zaman zaman çarpıcı ayrıntı bilgilerde yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde söz ettiği Küçük Ağa, Deli Hacı, İsyanların hangi olaylarla, nasıl ve nerede başladıklarına, yayıldıkları bölgelere, ne zaman ve nasıl sona erdiğine dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca kroki üzerinde bazı yerleşim yerlerinin hem o dönemde kullanılmakta olan adı hem de daha önceki adı kullanılmıştır.

TBMM'nin isyan mıntukalarına dair bilgi talebine resmi kurumlardan verilen cevaplara bakıldığında Adliye Vekaleti'nden herhangi bir bilgi mevcut olmadığı cevabı verilmiştir. Dahiliye Vekaleti'nin gönderdiği bilgiler ise oldukça sınırlıdır. Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nin gönderdiği bilgiler ise biraz daha ayrıntılı olsa da bu bilgilerin de yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Muhtemelen bu durum TBMM Hükümeti'nin yeni kurulmuş olması ve devlet örgütlenmesini henüz tamamlamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Aslında TBMM Hükümeti henüz yeni kurulmuş ve bir yılını ancak tamamlamış, bir yandan emperyalist güçlerin işgaline bir yandan da karşı varlığına yönelik kışkırtılan iç isyanlarla uğraşırken bu tür raporların hazırlanmış olması bile başlı başına büyük bir başarıdır.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivleri

BCA. 30-10-0-0/54-359-1.

BCA. 30-10-0-0/104-676-6.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

TBMM Gizli Celse Zabıtları, I. Dönem, C. 1, İn'ikat: 21, 29 Mayıs 1336.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, I. Dönem, C. 1, İn'ikat: 125, 29 Aralık 1336.

TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 1, İçtima: 7, 29 Nisan 1336.

TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 4, İçtima: 63, 11 Eylül 1336.

TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, C. 3, İçtima: 41, 31 Temmuz 1336.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akan Erkin, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat 1921-12 Mart 1921)”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, S 24, Çanakkale, 2018, ss.245-267.

Atatürk Kemal, **Nutuk**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Avans Ahmet, **Milli Mücadelede Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

Aybars Ergun, **İstiklâl Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, 1975.

———, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1994.

Aydemir Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C 2, 1919-1922, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Çelik Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007, ss. 569-613.

KobalYunus, “Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 16, Ankara, 2002, ss.78-89.

Korkmaz Cemil Hakan, **Kurtuluş Savaşı’nın İkinci Cephesi**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008.

Orbay Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.

Soileau Dilek Kızıldağ, **Koçgiri İsyanı Sosyo-Tarihsel Bir Analiz**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Şehidoğlu Süreyya, **Milli Mücadelede Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970.

Turgut Hulusi, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

İÇ ANADOLU VE KARADENİZ'DE TBMM'YE KARŞI
ÇIKARILAN İSYANLARA DAİR DAHİLİYE VEKALETİ VE
ERKAN-I HARBİYE REİSLİĞİ'NİN HAZIRLADIĞI 1921
TARİHLİ RAPORLAR

1947

Yalçın Durmuş vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, 197-199.

Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar, C 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Demirel Demokaan, “Milli Mücadele Döneminde İç İsyanlar: Yozgat Örneği”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 5, S 3, Bişkek, 2016.

Velieçoğlu Ramazan, **Çete Kara Mehmet ve Dört Yol'da İlk Kurşun**, Bizim Büro Matbaacılık, Ankara, 2019.

İÇ ANADOLU VE KARADENİZ'DE TBMM'YE KARŞI
ÇIKARILAN İSYANLARA DAİR DAHİLİYE VEKALETİ VE
ERKAN-I HARBİYE REİSLİĞİ'NİN HAZIRLADIĞI 1921
TARİHLİ RAPORLAR

1949

Ek-2 Erkan-ı Harbiye Vekaleti'nin İcra Vekileri Heyet-i Riyaset-i Celile'ye Cevap Yazısı

انقشه
۲۷/۱۰/۱۱

ایراد دیکلاری هتی - یا سنه

P. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

۲۷/۱۰/۱۸ تاریخى تذکره جوباید :

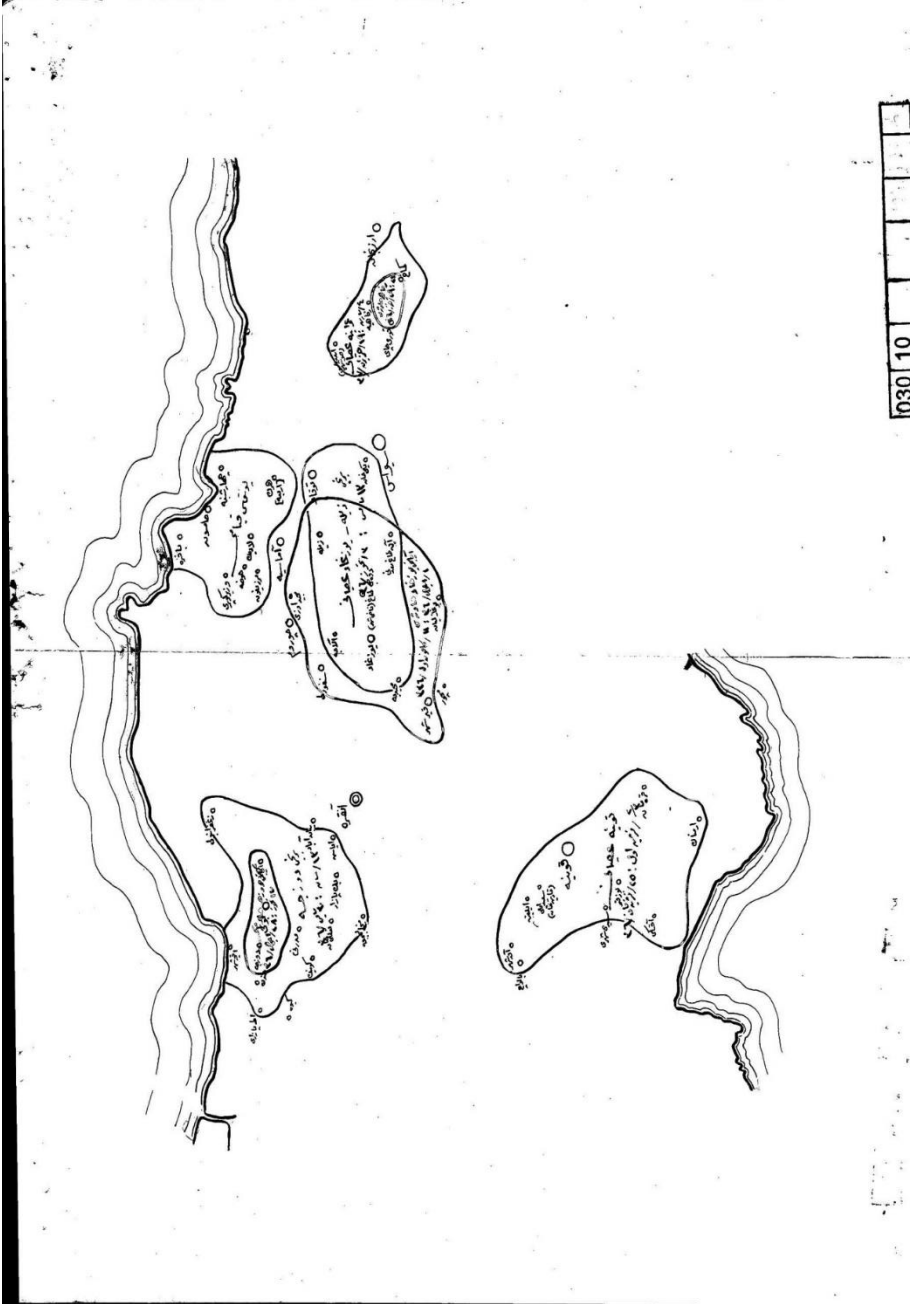
فضلاً توجیهاً برون ملت مجلسی هادى تک کت حالینه بولانه ناطقه اداره هافره
عانه نطفه تار کارد ه قسماً محوس قیام د قسماً ده دلس معاده شقاوت کلنده
تفه هرایده عیانلرک ناطقه شمر قوی لغا تقیم کلندی .

ای کانه کجه غمبه نیسی
برقی زنده

دیکلاری نیسی
۲۰۸۱

030	10			104	678	6	4
-----	----	--	--	-----	-----	---	---

Ek-3 Erkan-ı Harbiye Vekaleti Tarafından Ayır Ayır Hazırlanmış Olan Kroki

**TAHAYYÜLDEN HAKİKATE: BATI NEŞRİYATINDA
MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) İMAJI VE KURUCU LİDERİN
BİYOGRAFİSİNİN İNŞASI**

Resul BABAÖĞLU*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamı üzerine yerli ve yabancı yazarlar tarafından kaleme alınan ve sayıları mebzul miktardaki biyografiler, Mustafa Kemal'i bir şahsiyet olarak tarihselleştirmeyi amaçlamaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını konu alan biyografilere bakıldığında, tamamı için söylene-mese de önemli bir kısmı okuyucuyu tekrara boğan, bilinen hususların farklı cümlelerle ifade edildiği kalıp metinler görünümündedir. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir husus da günümüzde Ata-türk'ün yaşamı ile ilgili ayrıntılı ve kesin bilgiler sunan biyografilerin henüz telif edilmediği nispeten erken dönemlerde Batı kamuoyu için önemli bir bilgi edinme aracı olan basında bu konunun ne şekilde ele alındığıdır. Batı kamuoyunda ve resmi çevrelerde Mustafa Kemal (Atatürk) imgesinin oluşmaya başladığı Kurtuluş Savaşı ve Cumhuri-yet'in ilk yıllarında neşredilen yazında Mustafa Kemal ile ilgili verilen biyografik notlardan yola çıkılarak ortalama bir Batılı'nın zihnindeki Atatürk portresine ulaşmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, sos-yal bilimlerde nitel araştırma paradigmasının temel aşamalarından biri olan nitel veri analizi yöntemiyle bütünlüklü bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Kurtuluş Savaşı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Batı ülkelerinde neşredilen monografik eserler ve basın organlarından günlük süreli yayınların taranması ve elde edilen bulguların içerik

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, babaoglure-sul@hotmail.com.

analizine tabi tutulmasıyla Avrupa kamuoyunda Mustafa Kemal Atatürk imajının ne şekilde oluğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Atatürk, Gazi Paşa, Batı Kamuoyu, Biyografi, Basın.

**FROM IMAGINATION TO THE TRUTH: MUSTAPHA KEMAL
(ATATURK) IMAGE IN THE WESTERN PUBLICATIONS AND
THE BUILDING OF THE FOUNDER'S BIOGRAPHY**

ABSTRACT

The biographies on the life of Mustapha Kemal, the founder of Turkish Republic, penned by native and foreign writers are abundant in quantity and aim to historicize Mustapha Kemal as a Historical figure. When we look at the biographies of Mustapha Kemal Ataturk's life, it can be said that -although it cannot be said for all of them- an important part of it is the form of stereotypes where known issues are expressed in different sentences. At this point, it is necessary to focus on how the issue has been handled in the media, which is an important information tool for the Western public when the current biographies that provide detailed and precise information on the life of Ataturk hasn't been published yet. Tried to reach the portraided of Ataturk in the mind of an average Westerner on the basis of biographical notes given about Mustapha Kemal that was published when the image of Mustapha Kemal (Ataturk) began to emerge in the Western public and official circles during the War of Independence and the Early years of the Republican period. Within the scope of the study, it is tried to reach an integrated result with qualitative data analysis method which is one of the basic stages of qualitative research paradigm in social sciences. It was tried to determine how the image of Mustapha Kemal Ataturk that was formed in the European public by scanning the monographic works and daily periodicals from the press organs that published in Western Countries during the Independence War and early Republican periods and subjecting the obtained findings to content analysis.

Keywords: Mustapha Kemal Ataturk, Ghazi Pasha, Western Public Opinion, Biography, Press.

GİRİŞ

Tarih biliminin biyografi (yaşam öyküsü) türü ile ilgilenmeye başlaması tarih ile edebiyat arasındaki sınırın flulaşması sonucunu doğurmuştur. 20. y.y.'ın başlarından itibaren tarihçilerin diğer sosyal bilim dallarını keşfetmesi ve geçmişi incelerken sosyal bilimlerin teori ve metodlarından faydalanmaya başlamaları tarihyazıcılığında köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Avrupa tarihçiliğinde Annales ekolünün etkisiyle insanı merkeze alan bir tarihçilik anlayışının gelişmeye başlaması, tarihçileri biyografi türü eserlerin üretimine yöneltmiştir.¹ Ancak Türkiye'de ve Kıta Avrupası'nda biyografinin tarihçiler arasında gerçek anlamda kabul edilebilir bir tarihyazım türü haline gelmesi için 1970'li yılları beklemek gerekmiştir. Bu durumun arkasında yatan çok çeşitli dinamiklerin varlığından söz edilebilir.² İlk dile getirilmesi gereken, genel olarak "izim"lerin bu dönemde yaşadığı kriz iken; 1990'lardaki başka bazı gelişmeler de biyografi türünün itibar kazanmasını sağlamıştır. Sözü edilen dönemde pozitivist sosyal bilim anlayışına karşı öznelliğin ön plana çıkması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla küreselleşmenin şiddetlenmesi ve sınıf-ulus gibi kolektif özneleri merkeze alan makro anlatının demode olmasıyla revaç bulan yeni bir tarihçilik anlayışı biyografiyi ön plana taşımıştır.³

Yaşam öykülerinin dünya genelinde yaygınlaşmasıyla birlikte bu türün yazımı ve metodolojisiyle ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Edebi ve sanatsal bir tür mü yoksa tarih biliminin ampirik bir ürünü mü olduğu konusunda yapılan tartışmalar bir yana, tarihsel bir şahsiyetin yaşam öyküsünü kaleme alacak olan biyografinin sahip olduğu eğitim geçmişi, toplumsal aidiyetleri ve ideolojik bağlılıklarının ortaya konulacak olan biyografi eserinin bilimsel niteliğini belirleyeceği ve bilimsel sınırlarını çizeceği konusu en çok tartışılan konular arasındadır.

¹ Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı", *Cogito*, S. 29, (2001), s.285.

² Özgür TÜresay, "Tarihyazımı ve Biyografinin Dönüşü", *Halil İnalçık Armağanı I*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2009, s. 337.

³ Abdülhamit Kırmızı, "Önsöz", *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, Klasik yayınları, İstanbul, 2013.

Bu yönüyle bakıldığında, biyografin bir anlamda otobiyografi kaleme aldığı şeklinde uç yorumların mevcudiyeti de bir kenara tutulmalıdır.⁴ Öte yandan, Abdülhamit Kırmızı'nın: “*Birinin hayatını baştan aşağı yaratmak, onu doğurmak, yaşatmak ve öldürmek biyografa haşa Tanrıyı oynatır bir kitap boyunca*” şeklindeki sözleri konuyu daha da somutlaştırmaktadır.⁵ Bu açıdan değerlendirildiğinde, biyografi eserinin yazarının çok yönlü bir formasyona sahip olması gerekmektedir. Kusursuz biyografinin kesin bir tanımı yapılamayacağına göre, farklı ellerde farklı biçim ve renge bürünebilecek tarihsel şahsiyetlerin yaşam öyküleri okuyucuya bambaşka bir resim sunma potansiyeli taşımaktadır.

Atatürk Biyografileri: Niceliksel Görkemden Kaotik Düzleme

Çanakkale Muharebelerinde gösterdiği kahramanlıkla ilk kez ulusal basında yer almaya başlayan Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın ilk dönemlerinden itibaren Batı kamuoyunda tanınmaya başlamıştır. Genellikle “milliyetçi”, “ayrılıkçı”, “Kemalist” ve “asi” gibi nitelendirmelerle basında temsili yapılan Mustafa Kemal ile ilgili özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra ayrıntılı biyografik bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgilere bakıldığında, derli toplu bir portre ortaya koymaktan ziyade el çabukluğuyla toplanan ve son dönemde ön plana çıkan siyasi bir aktörün kamuoyuna tanıtılması endişesiyle sunulan güncel ve magazinsel malzemeler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in kökeni, akrabaları, çevresi ve hayatının temel noktaları ile ilgili hatalı bilgiler içeren bu aktarımların tespit edilerek değerlendirilmesi, söz konusu dönemde oluşan Mustafa Kemal imajı ile ilgili aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

⁴ Shirley A. Leckie, “Biography Matters: Why Historians Need Well-Crafted Biographies More Than Ever”, içinde, **Writing Biography: Historians&Their Craft**, Edt. Lloyd E. Ambrosius, University of Nebraska Press: Lincoln&London, 2004, s.2.

⁵ Abdülhamit Kırmızı, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, **Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s.17.

1920’li yıllardan itibaren Yakın Doğu’daki siyasal gelişmelerde kritik ve belirleyici bir rol oynayan Mustafa Kemal’in Batı kamuoyunda popüler bir imgeye dönüşmesi sürpriz bir gelişme değildir. Zira aynı dönemde Mustafa Kemal’in ilk biyografilerinin yazılmaya başlaması, Batı’da akademik çevrelerde ve popüler dünyada var olan merakın giderilmesi ihtiyacını görmeye yönelikti. Unutmadan belirtmek gerekir ki, bazı platformlarda dile getirilen ve Atatürk biyografilerinin en nitelikli örneklerinin Batılı araştırmacılar tarafından üretilmesinin hayıflanma ve eleştiri konusu haline getirilmesinin⁶ zannımızca ilmi bir yönü yoktur. Öte yandan, Türk-İslam kültüründe bireyden çok cemaati önceleyen bir zihniyetin hâkimiyetinin bu sonucu doğurduğu şeklindeki özcü yorumlar da somut gerçeklikten uzaktır.⁷ Esasen, Türkiye’de tarihyazıcılığında Atatürk ve diğer kurucu liderlerin hayatının konu edildiği biyografilere ek olarak düşük seviyedeki şahsiyetlerin de sosyal tarih anlayışıyla kaleme alınmış biyografilerine rastlamak mümkündür.

Geriye dönüp bakıldığında, Mustafa Kemal’i bütünlüklü bir biyografi eserinde merkeze alan ilk çalışmanın Arapça dilinde basıldığı bilinmektedir. Suriye-Lazkiyeli gazeteci Emin Muhammed Said ile Mırsırlı Kerim Halil Sabit tarafından 1922 yılında kaleme alınan çalışma, ancak 2011 yılına gelindiğinde tesadüfen tespit edilip Türkçeye kazandırılacaktır.⁸ 1920’li yıllardan itibaren Mustafa Kemal başlığı ile birlikte “Yeni Türkiye”, “Kemalist Türkiye” veya “Modern Türkiye” vurgularıyla kitap kapaklarının süslediği biyografiler Avrupa kültür çevrelerine sunulmuştur. Tarihsel süreç içerisinde sayısını tespit etmek oldukça güç olan Atatürk biyografileri zengin bir külliyatı teşkil

⁶ Muazzez Karabulut, **Biyografi Kaynaklarında Atatürk ve Özel Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2012, s. 12.

⁷ Türesay, a.g.m., s.33.

⁸ Emin Muhammed Said-Kerim Halil Sabit, **Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Hayatı: Anadolu’da Türk Milli Mücadelesi**, çev. Zekeriya Kurşun, Doğan Kitap, İstanbul, 2011. Kitabın, Türkçeye tercüme serüveni için bkz. Zekeriya Kurşun, “Algiya Kurban Edilen Gazi Mustafa Kemal”, **Yenişafak**, 24 Ocak 2019. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/zekeriya-kursun/algia-kurban-edilen-gazi-mustafa-kemal-2049023> ERT: 14.08.2019.

etmektedir. Bu noktada, yukarıda da bahsedildiği gibi sıklıkla dile getirilen ve Türk tarihçilerinin hakkını vererek bir Atatürk biyografisi oluşturamadıklarına ilişkin suçlama/hayıflanma son yıllarda konuyla ilgili görülen gelişmelere bakıldığında güncelliğini yitirmiş durumdadır. Zira Şükrü Hanioglu⁹, İpek Çalışlar¹⁰, Mehmet Ali Öz¹¹ ve Ali Güler¹² gibi isimlerin çalışmaları, zamanımıza kadar yazılmış olan Atatürk biyografilerindeki var olan boşlukları dolduracak nitelikte eserlerdir.

Yukarıda da değinildiği gibi, Mustafa Kemal'i tarihsel bir şahsiyet ve politik bir figür olarak yansıtan biyografi türü eserlerin ilk örnekleri 1920'li yıllardan itibaren verilmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında elbette Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki liderliğinin önemli bir payı vardır. Bunun yanı sıra, iki savaş arası dönemde Avrupa'yı kasıp kavuran otoriter rejimler ve bu rejimlerin taşıyıcısı komundaki liderlerin dünya siyasetini belirleme kudreti, dünya kamuoyunu güçlü karizmatik liderler konusunda bilgi edinmeye sürüklemiştir. Bu itibarla, 1920'li ve 1930'lu yıllardan itibaren art arda yayımlanan Mustafa Kemal (Atatürk) biyografileri bu ihtiyacı bir nebze gidermiştir. Ancak sözü edilen zaman aralığında Mustafa Kemal'in bütünlüklü bir yaşam öyküsünün oluşturulabilmesi için ne gerekli tarih araştırmaları tamamlanabilmiş, ne de siyasal gelişmelerin hızla akıp gittiği iki savaş arası dönem soğukkanlı bir değerlendirmeye tabi tutulabilmiş değildi. Dahası, sözü edilen dönemde dünya liderleri ile ilgili ortaya atılan kalıp yargılar, magazinsel haber ve söylentiler de Atatürk biyografilerini sınırlayan en önemli hususlardandı. Günümüzde akademik çevrelerce makbul sayılabilecek en eski tarihli biyografilerden Lord Kinros'a ait olan *Ataturk- The Rebirth of a Nation* (Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu adıyla Türkçeye çevrilmiştir.) adlı eserin

⁹ M. Şükrü Hanioglu, **Ataturk: An Intellectual Biography**, Princeton University Press, Princeton, 2011.

¹⁰ İpek Çalışlar, **Mustafa Kemal Atatürk-Mücadelesi ve Özel Hayatı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

¹¹ Mehmet Ali Öz, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Soykütüğü**, Kişisel Yayınları, İstanbul, 2014.

¹² Ali Güler, **Atatürk'ün Saklanan Şeceresi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

1960 yılında, Şevket Süreyya Aydemir'in üç ciltlik *Tek Adam* serisinin 1963-1965 ve Andrew Mango'nun *Ataturk-The Biography of the Founder of Modern Turkey* (Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu adıyla Türkçeye çevrilmiştir.) adlı eserinin 2000 yılında kaleme alınmış olması¹³ erken dönem biyografilerin ilmi açıdan güvenilirliklerinin bir açıdan sorunlu olduğu yargısını güçlendirmektedir. Günümüzdeyse Atatürk'ün yaşam öyküsünü konu alan eserlerde adeta bir yayın patlaması yaşanmaktadır. Bu eserlerin neredeyse tamamına hâkim olan kronolojik olay sıralaması biyografiyi sınırlarken, bir yandan da bu tür eserleri vasat birer inkılâp tarihi anlatısına indirgemektedir.

Abdülhamit Kırmızı'nın ifadeleriyle noktalayacak olursak: *Akademisyenler, hele tarihçiler, genellikle hayat yazımının gerektirdiği altyapıdan yoksun olarak yetişir. Hâlbuki biyografin âlet-edevât kutusu birkaç mesleğe yetecek kadar kalabalık olmalıdır. Tarihçi olmak yetmeyecektir, mütercim-i hâl'in edebiyattan, psikolojiden, sosyolojiden, coğrafyadan, kısaca bütün insan ve toplum bilimlerinden biraz haberdar olması lazımdır.*¹⁴

Yalan Haber, Kurmaca ve Dezenformasyon Sarmalında Erken Dönem Atatürk Biyografileri Üzerine Bazı Tespitler

Mustafa Kemal Atatürk'ün tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte Avrupa kamuoyunu meşgul eden en önemli hususlar; etnik köken ve soy kütüğü açısından aidiyetleri olmuştur. Genel anlamda Osmanlı ahali ve Türk ırkının asırlardan beri Batı hafızasında yarattığı olumsuz imajın Mustafa Kemal'in etnik aidiyetlerinin tespit edilmesi sırasında gündeme gelmiş olması gözden uzak tutulmaması gereken bir noktadır. Avrupa'da kolektif hafızada *korunç Türk/The Terrible Turk ya da Allah'ın belası Abdül/Abdul the damned* gibi nitelemelerle yer eden Anadolu insanının bu imajı Mustafa Kemal'in yapıp ettikleri ile yerini bambaşka bir

¹³ Mehtap Şimşek Kaya, "Atatürk Biyografileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Genç Akademisyenlerin Gözüyle Tek Adam: Mustafa Kemal Atatürk**, yay. haz. Temuçin Faik Ertan vd., Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 106.

¹⁴ Abdülhamit Kırmızı, "Biyografi", **Tarih İçin Metodoloji**, ed. Ahmet Şimşek, Pagem Akademi, Ankara, 2015, s. 207. (203-210)

temsile bırakmıştır. Anglosakson dünyadaki algıya göre; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer alması Kırım Savaşı'ndaki İngiliz ittifakına ters bir durum yaratırken savaş sırasında yaşanan Ermeni olaylarının da tahammül edilemez bir boyutta olduğu kanaati yaygınlaşmıştır.¹⁵ Kurtuluş Savaşı ile birlikte bağımsızlığını elde eden Anadolu insanının bu azimli davranışı ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kaderini paylaşamamakla Osmanlı Hanedanı'nın uysal kölelerinden farklılaştığı şeklindeki tespit dikkat çekiciydi.¹⁶ Bu değişimi Mustafa Kemal'in şahsında ele alan yorumlar kadar Türklük ve İslamiyet gibi aidiyetleri Mustafa Kemal ile özdeşleştirmekten imtina eden yaklaşımlar da yok değildi. Bu konuda yapılan aktarımlardan birine göre, Mustafa Kemal doğuştan Türk olmayıp İslamiyet'e de sonradan geçmiştir. Hatta Selanik doğumlu olan Mustafa Kemal'in Yahudi köklere sahip olabileceği de dillendirilmiştir.¹⁷ Bu noktada, Mustafa Kemal'in sahip olduğu ince zekâyı Yahudilikten aldığı yönünde kesin ifadeler yer verilen yorum oldukça ilginçtir.¹⁸ Etnik aidiyetler konusunda verilen başka bilgilere göre; babası Arnavut, annesinin babası ise Makedonyalıydı.¹⁹ Bazı gazetelerde ise Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım'ın Arnavut köklere sahip olabileceği belirtilmiştir.²⁰ Bu konuda gazetelerde yer alan haberlerde temkinli bir dilin kullanılmış olması söz konusu bilgilerin henüz kesinlik kazanmamış olması ve Mustafa Kemal'in doğduğu bölgedeki etnik çeşitliliğin yarattığı karmaşa gibi hususların etkili olduğu söylenebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında bir diğer neden, Arnavut milliyetçilerinin öne çıkan ve gelecek vaat eden Jön Türkleri kendi yanlarına çekmek ve onları kazanmak için faaliyet göstermeleri olmuştur. Nitekim Deriş Hima ve Avlonyalı Ekrem Bey gibi Arnavut milliyetçileri Mustafa

¹⁵ **The Times**, 16th January, 1923.

¹⁶ **The Manchester Guardian**, 2nd November, 1932.

¹⁷ **The Globe**, 27th September, 1927.

¹⁸ P. M. H. "Mustapha Kemal Pasha", **The Spectator**, 17th October, 1923.

¹⁹ **The Times of India**, 11th November, 1938.

²⁰ **The Manchester Guardian**, 11th November, 1938.

Kemal'in anne ve babasının her ikisinin soyunun Arnavutlara dayandığını iddia etmişlerdir.²¹

Bu tarihlerde ortaya çıkan kafa karışıklığının bir boyutu da Mustafa Kemal'in doğum tarihi ile alakalıydı. Atatürk'ün doğum tarihini 1878²² olarak gösteren gazete haberlerinin yanında zaman zaman da 1880 olarak gösteren bilgiler de servis edilmiştir.²³

Mustafa Kemal'in hayatını konu alan biyografilerden en çok ses getireni ve yayınlandıktan sonra Türkiye'de de büyük tepki uyandıran eser Harold Armstrong tarafından kaleme alınmış olan *Grey Wolf/Bozkurt* adlı eserdir.²⁴ Uzun yıllar boyunca Türkiye'de yasaklı yayınlar listesinde başköşeyi alan bu eserin içerdiği abartılı anlatım ve ön yargılar bir yana, kanaatimizce en vahim tarafı 1932'de yayınlandıktan sonra Mustafa Kemal'i şedit bir diktatör olarak resmedecek bir biyografi geleneğini başlatmış olmasıdır. 1932'de yayınlandıktan bir yıl sonra dördüncü baskısını yapan bu kitabın Avrupa kamuoyunu etkileme potansiyeli tahmin edilebileceği gibi çok fazlaydı. Kitabın tanıtımının yapıldığı *Sunday Express* gazetesinde; *Bir biyografiden daha fazlası ve hayati önemdeki bir romandan öte* şeklindeki yorum kitabın zihinlerde yarattığı etkiyi ortaya koymaktadır.²⁵ Aslında Mustafa Kemal'i hem tarihteki önemli diktatörlere hem de iki savaş arası dönemin otoriter liderleriyle eş değer bulan yorumlar 1920'li yılların başlarından itibaren Batıdaki entelektüel çevreleri meşgul etmeye başlamıştır. *Diktatör* kavramının modern siyaset literatüründe ifade ettiği anlamın henüz belirginleşmediği bir dönemde bu tür özdeşlikler kurulması ve dönemin güçlü/karizmatik liderlerinin bu sıfatla nitelenmesinin kanaatimizce şaşılacak bir tarafı bulunmamaktadır. Kuşkusuz, siyaset bilimi-

²¹ Avlonyalı Ekrem Bey (Vlora), **Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)**, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

²² **The Times of India**, 11th November, 1938.

²³ **The Scotsman**, 11th November, 1938.

²⁴ H. C. Armstrong, **Grey Wolf-Mustafa Kemal: An Intimate Study of A Dictator**, Arthur Barker, LTD., London, 1932.

²⁵ H. C. Armstrong, **a.g.e.**

nin günümüzde kaydettiği ilerleme ve birikim doğrultusunda diktatörlük, otoritaryanizm ve totalitaryanizm gibi kavramların sınırları çizilmiş ve çeşitli derecelendirme endeksleri de oluşturulmuşken, 1920'li yıllarda bu kavramların gelişigüzel kullanılması o döneme has kavramsal kargaşanın bir sonucuydu. Bu durumun bir diğer nedeni ise 1921'de yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye'de yer alan bazı hükümlerin yürütme erkine ciddi bir üstünlük tanımış olmasıydı.²⁶ Ezcümle, Mustafa Kemal'in liderlik özellikleri ve yönetim kudretini çözümlenmeye yeltenen yorumların neredeyse tamamı diktatörlük kavramı merkezinde buluşmuştur.

Mustafa Kemal'i yakından tanıma olanağı elde etmiş olan Emile Ludwig, *New York Times* için kaleme almış olduğu uzun bir yazıda Napolyon'un kişilik özellikleriyle Mustafa Kemal'in bazı tavır ve davranışlarını karşılaştırarak iki lider arasında şaşırtıcı benzerlikler olduğu hükmüne varmıştır.²⁷ Günümüzde de Atatürk dönemini *neo-patrimonyalizm* ya da *Bonapartizm* gibi anahtar kavramlar ile açıklama yoluna giden yaklaşımların ilk örneklerini 1920'li ve 1930'lu yıllarda görebilmek adına o yıllara dair tespit edilen yorum ve yaklaşımlar dikkate değerdir. Tarihe yön vermiş olan liderlerin kişilik özellikleri ve yönetme kabiliyetlerinin yanında bazen de elde ettikleri zaferleri sembolleştirmeleri de Mustafa Kemal'in düşmana ve içerdeki rakiplerine karşı elde ettiği kazanımlara benzetilmiştir.²⁸ Bunun yanı sıra Mustafa Kemal'in Cumhuriyeti ilan etmesi bile Napolyon'un 1848'de giriştiği ve gücünü daha ileriye taşıyacak aşamalara zemin hazırlayacak bir eyleme benzetilerek şüpheyle karşılanmıştır.²⁹ Mustafa Kemal'in kişilik özellikleri ve liderlik sırlarının daha iyi anlaşılabilmesi adına tarihte önemli işlere imza atmış olan liderlere benzetilmiş olması oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Ülkelerini modernleştirmeye girişen bütün

²⁶ *The Times*, 30th January, 1922.

²⁷ Emil Ludwig, Kemal: A Vivid Portrait of a Dictator", *New York Times*, 9th March, 1930.

²⁸ *The Globe*, 28th April, 1924.

²⁹ *The Times*, 25th September, 1923.

otokratların hayatlarının ilginç paralellikler arz ettiği iddiasına dayanan bir yorumda; Atatürk ve Peter the Great'ın eleştiriye kapalı olmalarının ulaşmaya çalıştıkları hedefin büyüklüğüyle alakalı bir durum olduğu vurgulanmış ve *Petro'ya göre Doğu, Moskova iken; Atatürk'e göre Doğu Türkiye'dir* ifadelerinden sonra, Petro'nun otokrat olmak için doğduğu, Mustafa Kemal'in ise otokrasiyi sonradan elde ettiği vurgulanmıştır. Bu yazıda, her iki liderlin kendi kendilerini yetiştirmeleri suretiyle oto-didakt oldukları yorumu ise oldukça ciddi bir tespit sayılmalıdır. Son olarak Peter'ın Pultowa Muharebesi'ndeki başarısı ile Mustafa Kemal'in Yunan ordusunu Ege'ye dökmesinin iki liderlin karizmatik bir otorite elde etmelerine imkân sağladığı yorumu yapılmıştır.³⁰ Mustafa Kemal'i tarihteki güçlü liderlere benzeten yorumların ardı arkası kesilmemiştir. Zaman zaman bu durum fantastik değerlendirmelere de yansımıştır. Timurlenk ve Cengiz Han'ın bazı özelliklerini sıralayan bir haberde Mustafa Kemal şedit ve vicdansız bir lider olarak gösterilmiştir.³¹ Bilindiği gibi, bu kanaat yaygın bir şekilde bürünerek Avrupa kamuoyunda yer eden Mustafa Kemal imajının önemli bir veçhesini teşkil edecektir.

1929 yılında Dagobert Von Mikusch tarafından kaleme alınmış olan ve 1931 yılında İngilizceye *Mustapha Kemal-Between Europe and Asia*³² adıyla tercüme edilmiş olan eser³³, Stalin, Mussolini ve Pilsudsky gibi liderlerin Mustafa Kemal ile benzer kişilik özellikleri taşıdıkları iddiasında bulunmuş ve daha sonra ortaya atılan benzer iddialara me haz teşkil etmiştir. Nitekim 1930 yılında yayımlanan ve *Mustapha Kemal of Turkey*³⁴ adını taşıyan başka bir biyografide de Mustafa Kemal ile Mussolini arasında bazı bağlar kurularak 60 milyon kişiyi yöneten

³⁰ P. W. Wilson, "Kemal is Turkey's Peter the Great", **New York Times**, 8th August, 1926.

³¹ Robert Talley, "A Self – Made Monarch is Eager to See His Sister the Bride of Turkish Dictator", **The Washington Post**, 21st October, 1934.

³² Dagobert Von Mikusch, **Mustapha Kemal: Between Europe and Asia**, Translated by John Linton, William Heinemann LTD, London, 1931.

³³ Bu eser, Türkçeye **Mustafa Kemal: Avrupa ile Asya Arasındaki Adam** adıyla Remzi Kitabevi tarafından 1993'te çevrilmiştir.

³⁴ H. E. Wortham, **Mustapha Kemal of Turkey**, The Holme Press, London, 1930.

Mussolini'nin Mustafa Kemal'den daha ılımlı bir lider olduğu yorumu yapılmıştır. *Mussolini en azından Papa'yı Vatikan'dan çıkarmayıp İtalyanların küpe takmasını yasaklamamış ve Chianti içmelerini de suç kapsamına almamıştır* şeklindeki yoruma kitabın basındaki tanıtımında yer verilmiştir.³⁵

Mikusch'a göre Mustafa Kemal modern tarz diktatörlerin ilk örneğidir.³⁶ Milkusch'un eserini kaleme alırken üzerinde durduğu tarihsel meseleleri objektif bir şekilde aktarmadığı suçlamaları dört başı mamur bir biyografi kitabında dikkat edilmesi gereken nesnellik ilkesinin bu kitapta ihlal edildiği anlamına gelmekteydi. İngiliz entelektüeller Milkusch'un kitabını Alman bakış açısıyla yazdığı iddiasında bulunarak Mustafa Kemal'in yaşam öyküsü ele alınırken müttefik devletlere haksız suçlamalar yapıldığını ifade etmişlerdir.³⁷ İngiliz basın camiasının eleştirilerine hedef olan bir diğer biyografi kitabı da Hanns Froembgen tarafından kaleme alınmış olan ve 1937 yılında İngilizceye *Kemal Atatürk* adıyla çevrilmiş olan eserdir.³⁸ Alman yanlısı bir yaklaşımla yazıldığı suçlamaları yöneltilen bu eserde bazı yanlış bilgilere yer verildiği iddia edilmiştir. Mustafa Kemal'in 1918'in yaz aylarında Suriye'de görev yaptığı sırada bölgede bulunan İngiliz General Allenby komutasındaki ordunun yavaş ilerlemek zorunda kaldığı şeklinde eserde yer alan bilgiyi komik bulan bir değerlendirmeye göre; General Allenby'nin 24 saatte 55 mil yol kat ettiği ve günde 10 mil ilerlediği bilgisi verildikten sonra, İngiliz ordusunda görülen influenza salgını yüzünden ordunun bir süre ilerleyişine ara verdiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Froembgen'in Mustafa Kemal'in askeri zaferlerini anlatırken abartıya kaçtığı kanaatine varılmıştır.³⁹ Kuşku yok ki, Suriye Cephesi'ndeki İngiliz birliklerinin komutanı General Allenby'i Mustafa Kemal karşısında başarısız bulan bu yorumun İngiliz basınında tepki

³⁵ *New York Times*, 19th April, 1931.

³⁶ *The Globe*, 19th September, 1931.

³⁷ *The Times of India*, 5th November, 1931.

³⁸ Hanns Froembgen, *Kemal Atatürk*, Translated by Kenneth Kirkness, Jarrolds Publishing, London, 1937.

³⁹ *South China Morning Post*, 21st May, 1937.

alması şaşılacak bir durum değildir. Kaldı ki Mustafa Kemal'i Hitler ve Mussolini' den daha iyi bir asker olarak değerlendiren bu eserin yazarı İngiliz basınına göre demokrasiyi modası geçmiş olarak kabul eden bir totalitarizm meraklısıydı.⁴⁰ Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Mustafa Kemal üzerine yazılan biyografiler yazarın ideolojik aidiyetleri ve politik tutumundan derin izler taşımaktaydı.

Öyle görünüyor ki, Mustafa Kemal üzerine kaleme alınan erken dönem biyografi eserleri diktatörlük kavramı etrafında adeta bir konsensüs sağlamıştı. Bu metinlerden beslenen basın ve kamuoyu Mustafa Kemal'in Hitler, Mussolini ve Avrupalı diğer diktatörler ile ortak yönlerini vurgulama çabasına girmişlerdir. Hatta bu girişimler bazen bilinçli ve fırsatçı bir suçlamaya bile konu olabilmıştır. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Avrupa mahfillerinde sular ısınca Boğazlarla ilgili yeni bir düzenleme talebinde bulunup Çanakkale Boğazı'nda birtakım faaliyetlere girişen Atatürk'ün bu hareketini tehlikeli bulan Batı basını, bu tür faaliyetlere devam etmesi durumunda Atatürk'ün Hitler ve Mussolini'den bir farkı kalmayıp diktatör liderler listesine dâhil olabileceği uyarısında bulunmuştur. Savaş öncesi dönemde Hitler'in Südet Krizine yol açan saldırgan tutumu ve Mussolini'nin Arnavutluk'u tehdit etmesi Atatürk'ün Lozan hükümleriyle askerden arındırılan Çanakkale Boğazı'ndaki girişimleri arasında benzeşim kurularak bu tür faaliyetlerin sonucunda demokrasinin otokrasiye evirilebileceği uyarısında bulunulmuştur.⁴¹ Bu tür düşünce ve suçlamaların yoğun bir şekilde gözlenebildiği belirtilen dönemde Sirdar İkbâl Ali Shah tarafından kaleme alınmış olan bir eserde tartışmalara yepyeni bir boyut kazandıracak düşünceler ortaya atılmıştır.⁴² Mustafa Kemal ve diğer liderlere getirilen diktatör suçlamalarını etraflı bir analize tabi tutan Sirdar İkbâl'e göre; Mustafa Kemal Atatürk, Rıza Şah ve Abdülaziz İbn-i Suud'un Batılı bir değerlendirmeye dik-

⁴⁰ **The Irish Times**, 10th May, 1937.

⁴¹ **The Irish Times**, 18th April, 1936.

⁴² Sirdar İkbâl Ali Shah, **Kamal: Maker of Modern Turkey**, Herbert Joseph, London, 1934.

tatör şeklinde suçlanmasına rağmen bu liderlerin kendi toplumları tarafından hayırsever ve vizyoner liderler olarak tanındığı yorumunu getirmiştir.⁴³ Sirdar İkbâl'e göre; bu üç lider, ülkelerinin geçmişle bağlarını kesmeleri, yeni bir sayfa açmaları ve ilerlemeci olmaları hasebiyle Avrupalı diktatörlerden ayrılıyordular.⁴⁴

Mustafa Kemal'i bütün yönleriyle inceleyen bütünlüklü bir biyografinin henüz kaleme alınmadığı belirtilen dönemlerde Batı kamuoyunu yoğun olarak meşgul eden konulardan biri de özel hayat ile ilgili meselelerdi. Bilindiği gibi Latife Hanım ile kısa süren evliliği Mustafa Kemal'i bekâr bir devlet başkanı konumuna getirmiş ve yeni bir evlilik yapacağı konusunda sık sık bazı iddialar ortaya atılmıştır. Basını en çok meşgul eden söylentilerden biri Mustafa Kemal'in Afgan Kralı'nın kız kardeşi Kübra ile bir evlilik yapacağı yönündeydi. Mısır ve Hindistan basınında ortaya atılan iddialara dayanılarak yapılan bir habere göre Mustafa Kemal'in yakında Kabil'e bir ziyaret gerçekleştireceği⁴⁵ ve evlilik teklifinin Mustafa Kemal tarafından yapıldığı belirtilmiştir.⁴⁶ Esasen, Mustafa Kemal'in Latife Hanım'dan boşanmasının hemen ardından ortaya atılan birtakım iddialar bu söylentileri güçlendiriyordu. Bu iddiaların bazıları, Avrupa kraliyet geleneklerinin yön verdiği fantastik zihinsel egzersizlere dayanıyordu. Şöyle ki, Mustafa Kemal'in aslında halifelik makamını uhdesine almak için Latife Hanımdan boşandığı, halifelik makamıyla seçeresi kesişen bir hanımla evlenerek Mustafa Kemal'in bu yetkiyi elde etmek istediği yorumu ciddi bir iddia olarak ortaya atılmıştı.⁴⁷ Latife Hanım'ın boşanma evresinde bir gazeteciye vermiş olduğu demeçte; *Mustafa Kemal'in kendi geleceği ve benim*

⁴³ **The Christian Science Monitor**, 19th February, 1936.

⁴⁴ **The Christian Science Monitor**, 19th February, 1936.

⁴⁵ **The Times of India**, 20th August 1928.

⁴⁶ **South China Morning Post**, 1st September, 1928.

⁴⁷ John Carter, "Kemal's Divorce Involve Politics", **New York Times**, 23rd August, 1925.

aramda bir tercih yapacağı yönündeki değerlendirmesi bu iddiaya mesnet teşkil etmiş görünmektedir.⁴⁸ Neyse ki çok geçmeden Mustafa Kemal'in Afgan prensesle evleneceği iddiası resmi makamlarca yalanlanmıştı.⁴⁹

1934 yılına gelindiğindeyse Mustafa Kemal ile ilgili ortaya atılan bir diğer evlilik iddiası ise Arnavut Kralı Young Zog'un kız kardeşlerinden birini işaret ediyordu. İddialara göre; Arnavut Kralı Young Zog Ankara'yı ziyaret ettikten sonra kız kardeşini 54 yaşındaki Atatürk ile evlendirip Balkanlar'ın önemli iki ulusu arasında kuvvetli bağlar tesis etmek istemiştir. Zaten bu söylentinin yer aldığı gazetelerde de 500 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış olan Arnavutluk ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bu evlilik sayesinde yeni bağların kurulabileceği yorumları yapılmıştır.⁵⁰ Belgrad gazetelerine de yansıyan bu haber ile ilgili yapılan ilginç bir yorumda; *Atatürk, Balkanların 1000.000'lük bu küçük ülkesinin takdirini kazanabilecek mi?* sorusu sorulmuştur.⁵¹ Fantastik ve kurmaca olduğu ilk okunduğunda anlaşılan ve eski kraliyet aileleri arasındaki diplomatik evlilikleri çağrıştıran bu iddianın elbette ki iler tutar bir yanı yoktu.⁵² Ancak daha önce de belirtildiği gibi, Mustafa Kemal'in bekâr olması, ne kadar aşırı olsa da bu tür iddiaları normalleştiren bir etki yaratıyordu.

SONUÇ

Çanakkale Muharebelerindeki başarıları ile ulusal bir üne kavuşan Mustafa Kemal, liderliğini yaptığı Kurtuluş Savaşı sırasında özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin yazışmalarında ismi geçen bir tarihsel figür halini almaya başlamıştır. Sakarya Zaferi'nden sonra Avrupa kamuoyunda merak edilen ve bir milletin kaderine yön veren lider şeklinde nitelendirilen Mustafa Kemal'in yaşam öyküsü

⁴⁸ John Carter, "Kemal's Divorce Involve Politics", **New York Times**, 23rd August, 1925.

⁴⁹ **The Irish Times**, 20th August, 1928.

⁵⁰ **The Washington Post**, 30th September, 1934.

⁵¹ **Chicago Daily Tribune**, 30th September, 1934.

⁵² Robert Talley, "A Self-Made Monarch is Eager to See His Sister the Bride of A Turkish Dictator", **The Washington Post**, 21st October, 1934.

farklı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Mustafa Kemal'in özel yaşamı, geçmişi ve mesleki hayatı ile ilgili kesin bilgilerin henüz üretilmediği 1920'li ve 1930'lu yıllarda yazılmış olan Mustafa Kemal biyografilerinin hayati önemde bazı eksiklikler taşımış oldukları bilinmektedir. Bu eksiklikler, bilgi eksikliğinden kaynaklanmış olabileceği gibi, dönemin siyasal konjonktürünün de bu durumun ortaya çıkmasında payı vardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatta olduğu 1930'lu yılların başlarında yazılmış olan biyografilerin önemli bir kısmı onu diktatör olarak tanımlamış ve Avrupalı diğer kudretli diktatörler ile aynı kategoride değerlendirmiştir. Anılan dönemde dünya ölçeğinde demokratik yönetimlerin gerilediği bir ortamda mevzi kazanmaya başlayan otoriter yönetimler Avrupa'da güçlü liderlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla siyasal konjonktürün bu yönde seyrettiği bir ortamda üretilen lider biyografilerinde üzerinde en çok durulan husus diktatörlüklerdi. Bu konuda akla gelen bir diğer husus da ön yargı ve tarafgirlikle kaleme alınmış olan eserlerde kullanılan abartılı yorum ve nitelermelerdi. Mustafa Kemal'i şedit ve vicdansız bir diktatör olarak resmeden bu tür eserlerin aynı zamanda büyük devletlere karşı verilmiş olan başarılı bir Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı hazımsızlık ile alakalı bir durum olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün soy kütüğü ve aidiyetleri konusunda sayısız iddianın ortaya atıldığı da görülmüştür. Özellikle dönemin basın organlarında kaleme alınan yazılarda Mustafa Kemal'in Arnavut, Yahudi ya da Makedonyalı olduğu şeklinde abartılı ve savruk yorumlar mevcuttu. Evlilik ve özel ilişkileri konusunda da karşılaşılan benzer tablo Mustafa Kemal'in yaşadığı çağda oldukça popüler bir figür olduğuna da delalet etmektedir. Zaman zaman siyasal dedikodu şeklinde ortaya atılan iddialar büyük ölçüde Avrupa kültür çevrelerinin masa başında ürettikleri fabrikasyon haberlerdi. Erken Cumhuriyet döneminde kalem alınmış olan eserler ve basın organlarında Mustafa Kemal'in yaşam öyküsünü konu alan yazılar incelendiğinde, oldukça karmaşık bir portrenin çizildiği görülmektedir. Bu ürünlerde, ülkesinde demokratik reformları hayata geçiren, kadınlara haklar tanıyan,

dünya barışına katkı sağlayan bir lider tablosuyla karşılaşılabilceği gibi, şedit bir diktatör, rakiplerine karşı amansız bir mücadele adamı ve kadınlara karşı sert bir fitrata sahip Asyalı bir adam temsiliyle de karşılaşmak olasıdır. Ancak her koşulda, henüz hayatta olduğu dönemde Mustafa Kemal üzerine yazılan eserlerin bolluğu ve gazetelerde yer alma sıklığı Mustafa Kemal'in Avrupa'da yoğun bir ilgiye konu olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Armstrong, H. C., *Grey Wolf-Mustafa Kemal: An Intimate Study of A Dictator*, Arthur Barker, LTD., London, 1932.

Avlonyalı Ekrem Bey (Vlora), **Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)**, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Carter, John, "Kemal's Divorce Involve Politics", **New York Times**, 23rd August, 1925.

Chicago Daily Tribune, 30th September, 1934.

Çalışlar, İpek, **Mustafa Kemal Atatürk-Mücadelesi ve Özel Hayatı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

Froembgen, Hanns, **Kemal Atatürk**, Translated by Kenneth Kirkness, Jarrolds Publishing, London, 1937.

Güler, Ali, **Atatürk'ün Saklanan Şeceresi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

Hanioğlu, M. Şükrü, **Atatürk: An Intellectual Biography**, Princeton University Press, Princeton, 2011.

Karabulut, Muazzez, **Biyografi Kaynaklarında Atatürk ve Özel Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2012.

Kaya, Mehtap Şimşek, "Atatürk Biyografileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Genç Akademisyenlerin Gözüyle Tek Adam: Mustafa Kemal Atatürk**, Yay. Haz. Temuçin Faik Ertan vd., Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, ss. 105-113.

Kırmızı, Abdülhamit, "Biyografi", **Tarih İçin Metodoloji**, edt. Ahmet Şimşek, Pagem Akademi, Ankara, 2015, ss. 203-210

- Kırmızı, Abdülhamit, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, **Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, ss.11-29.
- Kırmızı, Abdülhamit, “Önsöz”, **Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kurşun, Zekeriya, “Algiya Kurban Edilen Gazi Mustafa Kemal”, **Yenişafak**, 24 Ocak 2019.
- Leckie, Shirley A., “Biography Matters: Why Historians Need Well-Crafted Biographies More Than Ever”, içinde, **Writing Biography: Historians&Their Craft**, Edt. Lloyd E. Ambrosius, University of Nebraska Press: Lincoln&London, 2004.
- Ludwig, Emil, Kemal: A Vivid Portrait of a Dictator”, **New York Times**, 9th March, 1930.
- Mikusch, Dagobert Von, **Mustapha Kemal: Between Europe and Asia**, Translated by John Linton, William Heinemann LTD, London, 1931.
- New York Times**, 19th April, 1931.
- Öz, Mehmet Ali, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Soykütüğü**, Kişisel Yayınları, İstanbul, 2014.
- P. M. H. “Mustapha Kemal Pasha”, **The Spectator**, 17th October, 1923.
- Said, Emin Muhammed -Kerim Halil Sabit, **Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Hayatı: Anadolu’da Türk Milli Mücadelesi**, çev. Zekeriya Kurşun, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- Shah, Sirdar Ikbal Ali, **Kamal: Maker of Modern Turkey**, Herbert Joseph, London, 1934.
- South China Morning Post**, 1st September, 1928.
- South China Morning Post**, 21st May, 1937.
- Talley, Robert, “A Self – Made Monarch is Eager to See His Sister the Bride of Turkish Dictator”, **The Washington Post**, 21st October, 1934.

Terzioğlu, Derin, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı”, **Cogito**, S. 29, (2001), ss. 284-296.

The Christian Science Monitor, 19th February, 1936.

The Globe, 19th September, 1931.

The Globe, 27th September, 1927.

The Globe, 28th April, 1924.

The Irish Times, 10th May, 1937.

The Irish Times, 18th April, 1936.

The Irish Times, 20th August, 1928.

The Manchester Guardian, 11th November, 1938.

The Manchester Guardian, 2nd November, 1932.

The Scotsman, 11th November, 1938.

The Times, 16th January, 1923.

The Times, 30th January, 1922.

The Times, 25th September, 1923.

The Times of India, 11th November, 1938.

The Times of India, 20th August 1928.

The Times of India, 5th November, 1931.

The Washington Post, 30th September, 1934.

Türesay, Özgür, “Tarihyazımı ve Biyografinin Dönüşü”, **Halil İnalçık Armağanı I**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2009, ss. 329-349.

Wilson, P. W., “Kemal is Turkey’s Peter the Great”, **New York Times**, 8th August, 1926.

Wortham, H. E., **Mustapha Kemal of Turkey**, The Holme Press, London, 1930.

**TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE
CUMHURİYETİN ONUNCU YIL KUTLAMALARINA GELEN
RUSLAR VE KARŞILIĞINDA RUSYA’YA DAVET EDİLEN TÜRK
ÖĞRETMENLER VE FAALİYETLERİ**

Sebahattin ŞİMŞİR*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti 1933 yılında kuruluşunun 10. Yıl kutlamalarını büyük bir coşku ile kutlamıştır. Bu kutlamalara dost ülkelerin temsilcileri de davet edilmiştir. Bu dost ülkelerin başında da Milli Mücadele yıllarından beri süren samimi münasebetleri ile Sovyet Rusya gelmektedir. Nitekim, Ruslar Harbiye Komiseri Vorosilov, Kızılodu Süvari Umum Müfettişi Budienni, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Krijinovski, Hariciye Komiseri Karahan ve Maarif Komiseri Bubnof ile kutlamalara katılmışlardır. Heyet kutlamalarla birlikte bazı sanayi ve ticari faaliyetler için de görüşme ve incelemeler yapma imkanı da bulmuştur.

Bu seyahat neticesinde memleketlerine döndükten bir müddet sonra Rusya heyetinde yer alan Sovyetler Birliği Maarif Komiseri Bubnof Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti yetkililerine, “Her öğretim derecesinden seçilecek 40 kişilik bir muallimler heyetini, Sovyet Rusya’nın misafiri olarak, bir inceleme seyahatine davet ettiğini” 1936 yılı Haziran ayında yazmıştır. Bu davet üzerine Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti yetkilileri ilkokul, ortaokul, lise ve üniversitede görev yapan öğretmenler arasından 40 kişiyi seçmiştir. Bunlardan Hıfzı Veladet Velidedeoglu Üniversite adına geziye seçilen dört doçentten biri olarak geziye katılmış ve seyahat ile ilgili gözlemlerini yazıya aktarmıştır.

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sebahattin-simsir@gmail.com.

Velidedeoğlu'nun gözlemlerinde bazen kafasındaki Sovyetler Birliğini bulamamanın hayal kırıklığı olsa da, böyle bir geziyi kaydederek 80 yıl sonra da olsa o günün Rusya'sını bize sunması taktire şayandır. Hele hele Türk-Sovyet ilişkilerinin gidişatında bazı sıkıntıların da başlamaya başladığı bir dönemde böyle bir gezinin yapılması ve kaleme alınması da anlamlıdır.

Gerek onuncu yıl kutlamaları çerçevesinde Rusların Türkiye'deki faaliyetleri, gerekse Türk öğretmen heyetinin Rusya'daki faaliyetleri öncelikle iki devletin belli bir meslek grubunun kaynaşmasını sağlamayı amaçladığı gibi, karşılıklı bilgi alış verişinin de hedeflenmiş olması önemlidir.

Biz, bu çalışma ile karşılıklı bu ziyaretlerin iki devletin yetkilileri ve halkı üzerindeki etkilerini vesika, hatıra ve araştırmalara göre ele alacağız. Son günlerde bölge jeopolitiğinin yakınlaştırdığı ilişkilerin, Cumhuriyetin ilk yılları ve Atatürk dönemindeki siyasi, kültürel, ekonomik ve diğer alanlara etkisini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Onuncu Yıl, Türkiye, Sovyet Rusya, Ziyaret, Öğretmen.

**RUSSIANS IN THE TENTH YEAR CELEBRATION OF THE
REPUBLIC OF TURKEY AND TURKISH TEACHERS INVITED
TO RUSSIA IN THE CONTEXT OF TURKISH - SOVIET
RELATIONS**

ABSTRACT

Establishment of the Republic of Turkey was celebrated with great enthusiasm on the 10th anniversary celebrations in 1933. Representatives of the friendly nations were also invited to these celebrations. Soviet Russia comes first among these friendly countries with intimate dialogues that have been going on since the years of the War of Independence. In fact, the Russians participated in the celebrations with the Commissar of War Vorosilov, the Inspector of the Red Army Cavalry Budienni, the President of the Deputy Envoys Krijinovski, the Commissioner for Foreign Affairs Karahan and the Commissioner for Education of Bubnof. The delegation was not only able to participate in celebrations, but also had the opportunity to conduct discussions and examinations for some industrial and commercial activities.

In June 1936, the Commissioner for Education, Bubnof, wrote to the officials of the Turkish Ministry of Education that he had invited a delegation of 40 delegates of each teaching degree as a guest of the Soviet Russia to be invited as a guest of an examination trip. Upon this invitation, the Turkish Ministry of Education appointed 40 people from primary, secondary, high school teachers and university lecturers. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, one of the four associate professors who were selected for the tour on behalf of the University, participated in the tour and wrote his observations about travel.

Although sometimes the Velidedeoğlu's observations reflected the frustration of not finding the Soviet Union he pictured in his head, noting such a trip, albeit 80 years later to offers us a clear image of that day Russia. It is also meaningful that such a trip was made and

written in a period when some troubles started to start in the course of Turkish - Soviet relations.

Both Russian activities in the tenth year celebrations in Turkey, as well as the activities of Turkish teachers in Russia, as primarily intended to ensure the cohesion of a particular professional group of two states, it is important to have targeted the mutual exchange of information.

With this study we will examine the effects of these visits on the authorities and the people of the two states according to the documents, memoirs and researches. And we will try to reveal the effects of the relationships, which are closer today due to geopolitical reasons, on the first years of the Republic and on the political, cultural, economic and other areas in the period of Atatürk.

Keywords: Tenth Anniversary, Turkey, USSR, Visit, Teacher.

GİRİŞ

Sıkıntılı bir süreç sonrası 1923 yılında cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra gelen on yıllık bir süre zarfında Türkiye reformları ve inkılapları ile belli bir noktaya gelmiştir. Bu olumlu gelişmeler neticesinde 10. Yılı coşku ile kutlama kararı alınmıştır. İlk olarak Malatya Mebusu Abdülmuttalip, Denizli Mebusu Necip Ali, Giresun Mebusu Hakkı Tarık, Bolu Mebusu Hasan Cemil ve Muş Mebusu Hasan Reşit Beyler, bir kutlama programı oluşturmak üzere, 9 Haziran 1933 tarihinde “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu” başlıklı bir kanun teklifini, Meclis Başkanlığına sunmuşlardır.¹ TBMM'nin 11 Haziran 1933 tarihli birleşiminde acilen görüşüldükten sonra yasalaşan bu kanun ile “Cumhuriyet ilanının Onuncu Yıldönümü Kutlama Kanunu” adı ile çalışmalara resmîlik kazandırılmıştır. Daha sonra görülen eksiklikleri gidermesi maksadı ile üç de ek yasa çıkarılmıştır.

Kutlama çalışmalarını tek elden düzenlemek için Başbakanlığa bağlı olarak çalışan “Kutlama Yüksek Komisyonu” oluşturulmuştur. Bu komisyona bağlı olarak çalışacak altı da yardımcı komite oluşturulmuş ve her birine ayrı ayrı konularda görevler verilmiştir. Ayrıca, her ilde, Kutlama Yüksek Komisyonuna bağlı olarak çalışan il kutlama komiteleri ve heyetleri oluşturulmuştur.²

Onuncu yıl kutlamalarının en önemli özelliği, bu bayramın yurdun her yanında en ücra köşesine varıncaya kadar kutlanması ve mümkün olduğunda çok vatandaşın kutlama çalışmaları içine alınmasının planlanmasıdır. Hükümet, bütün bu etkinlikler ve tören hazırlıkları için 1933 mali yılı bütçesinden 50.000 TL. para ayırırken Belediye, Vekalet ve Daire bütçelerinden de ayrıca kaynak oluşturulmuştur.³

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devir 4. C 16, s. 212.

² Nezahat Demirhan, **Cumhuriyetin Onuncu Yılı'nın Türk İnkılâp Tarihinde Yeri ve Önemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.3.

³ Nezahat Demirhan, **a.g.e.**, s. 3-4.

Üç gün üç gece olarak planlanan kutlamalarda dikkat çeken bir özellik de, bayramda evlerin, sokakların, binaların, caddelerin ve meydanların bayraklarla ve afişlerle donatılması, köylere varıncaya kadar buna özen gösterilmesi, ayrıca şehirlerdeki cadde ve meydanları süsleyen takların çokluğu ve güzelliği, törenler süresince geceleri bütün evlerin ve binaların ampullerle aydınlatılması ve elektrik olmayan yerlerde fenerler yakılarak ışıklandırma yapılması olmuştur.⁴

Kutlama törenlerine katılmak üzere, yurdumuza gelecek olan heyetlerin, Türk konukseverliğine uygun olarak ağırlanması ve konukların ülkemizi tanıyabilmeleri yanında iyi izlenimlerle ayırabilmelerinin sağlanması amacıyla, 19 Ekim 1933 tarihinde çıkarılan Kutlama Kanununa ek bir kanun ile, Devlet Demiryollarında geçerli olmak üzere 200 adet serbest seyahat kağıdı çıkarma kararı alınmıştır.

Gelecek heyetler arasında, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Macaristan, Yunanistan ve Yugoslavya heyetleri dikkat çekmektedir. Bu heyetler arasında önemli bir yeri olan Sovyetler Birliği heyeti; Kızılordu Süvari Umumi Müfettişi Budiyenni, Maarif Komiser Muavini Krijanovski, Heyet Başkanı Sovyet Harbiye Komiseri Voroşilof ve çeşitli üst düzey yöneticilerden oluşmaktadır ayrıca; Yunanistan adına Hava Kuvvetleri Komutanı General Adamides, Almanya adına Moskova Büyükelçisi Her Nadalny, Bulgaristan adına Maarif Nazırı Boyacıyef ve General Narkaf, Romanya adına Ayan Meclisi üyeleri Ahmet Taşçı ve Mustafa Beylerle, Silistre Müftüsü Hafız Rıfat Efendi katılmışlardır.⁵

Gerçi Sovyetler Birliği tarafından ilk olarak, daha önce İsmet Paşa'nın ziyaretini iade etmek üzere Molotov'un Ankara'ya gelmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, Molotov rahatsızlandığı için gelemeyeceği Türkiye'ye telgraf ile bildirilmiştir⁶

⁴ Nezahat Demirhan, **a.g.e.**, s. 4.

⁵ Cahide Sınmaz-Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.72.

⁶ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)**, Ankara, 1991, s. 132.

Gazetelerin haberine göre, bu heyeti Sivastopol'da karşılamak ve Türkiye'ye getirmek üzere Deniz Yolları İşletme İdaresi'nin İzmir Vapuru, içinde bir Türk karşılama heyeti ile birlikte 23 Ekim 1933 günü saat 13.00'da İstanbul limanından hareket etmiştir.⁷

Hariciye Vekaleti Protokol Planlama Müdürlüğü tarafından yapılan planlamaya göre, İzmir vapuru askerî mihmandarlar ile Hariciye Vekaleti Hususi Kalem Müdürünü hamilen 24 Teşrinievvel'de Sivastopol'a varacaktır. 25 Teşrinievvel'de misafirleri alarak Sivastopol'dan İstanbul'a doğru hareket etmişlerdir. İzmir Vapurunu iki torpido muhribimiz ile bir tayyare filomuz boğaz girişinde karşılamış ve İstanbul limanına kadar eşlik etmişlerdir.⁸ Akşam gazetesinin haberine göre ise, 18 tayyareden ibaret bir filomuz eşlik etmiştir. Ayrıca İzmir vapuruna Cervenska Ukraina ve Prefintern kruvazörleri de refakat etmiştir.⁹

İstanbul'da Karşılama Programı

İzmir Vapuru İstanbul'a yaklaştığında Büyükdere önünde İstanbul Vali ve Şehremini (Belediye Başkanı) Beyefendi, Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri, Hariciye Vekaleti Üçüncü Daire şefi, Kâtibi Umumilik Bürosu Şefi Beyler ile Emniyet Müdürü Beyler ve Sovyet Sefareti erkânı bir motor ile karşılamışlar ve vapura çıkarak hoş geldiniz demişlerdir.

İzmir Vapuru takriben saat 10.00'da Galata rıhtımına yanaştıklarında rıhtımı Türk ve Sovyet Bayrakları ile süslenmiş bulmuşlardır. Misafirler İstanbul Vilayet ve Belediye Muavinleri, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Beyler tarafından karşılamışlardır. Askerî tören yapılmış ve muzika (Bando) Sovyet marşını çalmıştır.¹⁰

⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Teşrinievvel 1933, S. 3400; **Akşam Gazetesi**, 27 Teşrinievvel 1933, s. 5406.

⁸ **Cumhuriyet Arşivi** 030 10 198 352 12 1. Sayfa.

⁹ **Akşam Gazetesi**, 27 Teşrinievvel 1933, s. 5406.

¹⁰ Y. a.g.v. s.1

Misafirler daha sonra kendilerine tahsis olunan otomobillerle Pera Palace oteline gitmişlerdir. Saat 13.45’de İstanbul Vali ve Belediye Reisi Beyefendi tarafından Pera Palace otelinde bir öğle yemeği verilmiştir. Saat 18’de otelden ayrılan misafirler seyrisefain rıhtımından rükûplarına tahsis edilen Akay idaresinin bir vapuru ile Haydarpaşa’ya geçmişlerdir. Haydarpaşa’da da kendilerini bir heyet karşılamış, askeri merasim yapıldıktan sonra, 19.00’da hususi bir tren ile Haydarpaşa’dan hareket etmişlerdir.¹¹

Sovyet heyetinin Türkiye’ye gelişleri 26 Teşrinievvel (Ekim) 1933 günü gazetelerde genişçe bir şekilde yer almıştır. “...Gelenler içinde Sovyet Harbiye Komiseri Voroşilof, Kızılordu Süvari Umumi Müfettişi Budienni, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Krijanovski, Hariciye Komiseri Karahan, Maarif Komiseri Bubnof bulunmaktadır.”

Heyet Başkanı Voroşilof, Sovyetler Birliği hükümeti ve milleti namına Türk matbuatı vasıtasıyla selamlayarak şu beyanatta bulunmuştur: “*Türk toprağına ayak bastığımız şu dakikada Türk milletini ve Türkiye Cumhuriyetini seven Sovyetler Birliği hükümet murahhas heyeti ve şahsım hakkında gösterilen hararetle kabul tarzından dolayı çok samimi bir heyecanla mütehasis bulunuyorum. Türkiye Cumhurbaşkanına, Türkiye Cumhuriyet idaresinin onuncu yıldönümü münasebetiyle tebriklerimizi bizzat sunmak ve çok manalı bir ehemmiyeti haiz böyle bir günde Türk milletinin sevincine iştirak etmek imkanını bana verdiğinden dolayı derin bir bahtiyarlık duyuyorum.*

Gerek ben ve gerek murahhas heyet azası yeni Türkiye’yi çok yakından bizzat göreceğimizden, yeni Türkiye’nin gerek hars ve gerek sahalarında elde ettiği muvaffakiyetlere ittîlâ hasıl edeceğimizden dolayı pek çok memnunuz. Sovyetler Birliği halkı bu muvaffakiyetleri devamlı bir dikkat ve muhalesetle takip etmektedir.”¹²

Akşam Gazetesinden Necmeddin Sadak 26 Teşrinievvel 1933 tarihli Başyazısını Sovyet heyetine ayırmış ve gelmelerinden duyulan memnuniyetten sonra: “*Muhterem misafirlerimiz memleketin her tarafında,*

¹¹ Y.a.g.v. , s. 2.

¹² **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Teşrinievvel 1933, S. 3403.

geçtikleri ve gittikleri her yerde Türk milletinin Sovyet dostluğuna ne kadar kıymet verdiğini, iki komşu memleketi birbirine bağlayan münasebetlerin alalade politika sözlerinin ve yazılarının ne kadar üstünde olduğunu anlayacaklardır.

Ankara'da Türkiye'nin büyük ricali ile temasa girdikleri zaman, şeflerimizin bu milli hissiyata sadakatle tercüman olduklarına bir kere daha kanaat getireceklerdir. Bu ziyaretlerin faydası, esasen bu kanaatlerin zaman zaman tazelenmesinden ibaret değil midir?"¹³ diye de sormuştur.

Misafirler 27.10.1933 Cuma günü saat 10.30'da Ankara'ya ulaşmışlardır. Kendilerini Başvekil Paşa Hazretleri ile eşleri Hanımefendi, Milli Müdafaa, Hariciye Vekilleri Beyefendiler ile eşleri Hanımefendiler, I. Ordu Müfettişi Paşa Hazretleri ile eşleri Hanımefendi, Başvekil müsteşarı, Ankara Vali ve Belediye Reisi Beyefendiler ile eşleri hanımefendiler, Hariciye Vekaleti Katibi Umumisi, Milli Müdafaa ve Maarif Vekaleti Müsteşarları, Kolordu Kumandanı, Süvari Umum Müfettişi ve Fırka Kumandanı, Protokol Şefi ve Muavini, merkez kumandanı ve Emniyet müdürü Paşalar ve Beyefendiler istasyonda merasimle karşılaşmışlardır.¹⁴ Ankara'da kaldıkları müddetçe her yerde hüsnükabul görmüş, Mustafa Kemal Paşa tarafından ağırlanmışlardır.

Misafirler Ankara Palas Oteline getirilmişlerdir. Bir müddet dindikten sonra Komiserler Heyeti saat 10.30'da Hariciye Vekili Beyefendiyi, 11.00'de Başvekil Paşa Hazretlerini, 11.30'da Büyük Millet Meclisi Reisi Paşa Hazretlerini birlikte ziyaret etmişlerdir.¹⁵ Ayrıca, Mösyö Voroşilof ve Mösyö Budiyeni Saat 12.15'de Milli Müdafa Vekili Beyefendiyi; aynı saatte Mösyö Bubnof Maarif Vekili Beyefendiyi ziyaret etmiştir.¹⁶

Sovyet heyetine saat 13.45'de Hariciye Vekili Beyefendi Anadolu Kulübünde bir öğle yemeği vermiştir. Yemekten sonra Reiscumhur

¹³ **Akşam Gazetesi**, 26 Teşrinievvel 1933, 5405.

¹⁴ Y.a.g.v. ay. yer.

¹⁵ Y.ag.v., ay.yer.

¹⁶ Y.a.g.v. s. 3

Hazretleri Komiserler Hazeratını kabul etmiştir.¹⁷ Akşam yemeğini ise 20.30'da Ankara Palas'ta Başvekil Paşa Hazretleri vermiştir.¹⁸

28.10.1933 Cumartesi günü ise, misafirler saat 10'dan itibaren İsmet Paşa Kız Enstitüsündeki Maarif Sergisini, Gazi Muallim Mektebini, İktisat sergisini ve Ziraat Enstitüsünü gezmişlerdir. Kendilerine 13.45'de Büyük Millet Meclisi Reisi Paşa Hazretleri tarafından Halkevi'nde bir öğle yemeği verilmiştir. Saat 17.'de Orduevinde Büyük Erkanıharbiye reisi Paşa Hazretleri tarafından bir çay ziyafeti verilmiştir. Akşam 22.'de ise, Sovyet Büyükelçisi tarafından Büyükelçilik Binasında bir kabul çayı ziyafeti verilmiştir.¹⁹

29.10.1933 günü ise, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü münasebeti ile yapılan merasim ve şenliklere katılmışlardır.

30.10.1933 günü Ankara-Kayseri şimendüfer güzergahında gerçekleştirilen gezintiden sonra, bir müddet Sovyet heyeti serbest bırakıldıktan sonra, 21.50'de hususi tren ile Eskişehir, Kütahya, Balıkesir güzergahından İzmir'e hareket etmişlerdir.

Heyetin Türkiye'de temasları devam ederken 10. Yıldönümü vesilesi ile bir kutlama telgrafi gönderen Sovyet Rusya Merkezi İcra Komitesi Başkanı M. Kalinin'e Mustafa Kemal Paşa tarafından bir teşekkür telgrafi çekilmiştir.²⁰ Burada "...Büyük dost memleketin Merkezi İcra Komitesinin, M. Vorosilov gibi mümtaz bir şahsiyetin başkanlığında bir heyeti bayramımıza iştirak ettirmek suretiyle vaki nazik ilgisi bizi pek ziyade duygulandırdı. Bu büyük bayram günlerinde hissettiğimiz sevinç, yanı başımızda ilk günler dostlarımızın varlığı ile bir kat daha çoğaldı..." denilmiştir.

1.11.1933 günü saat 9'da tren İzmir'e gelmiştir. Misafirleri istasyonda Vali ve Belediye Reisi, Müstahkem Mevki Kumandanı Paşalar

¹⁷ Y.a.g.v. s. 14.

¹⁸ Y.a.g.v. ay. yer.

¹⁹ Y.ag.v. ay. yer. Ve s. 15.

²⁰ Rasih Nuri İleri, **Atatürk ve Komünizm**, İstanbul, 1970, s. 330.

ve Vilayet ve Belediye Muavinleri, Merkez Kumandanı, Emniyet Müdürü Beyefendiler tarafından askeri törenle karşılanmışlardır. Saat 11'de Sovyet Heyeti Vali ve Belediye reisini ziyaret etmiş, daha sonra da merkez komutanını ziyaret etmişlerdir. Saat 13.30'da misafirlere İzmir Belediyesi bir öğle yemeği vermiş, 16-18 saatleri arasında ise, Kız Muallim Mektebi, Belediye Çocuk Yuvası ve Sağır Dilsiz mektebi gezilmiştir. 18.30'da ise, misafirler şerefine İzmir Halkevi'nde bir çay verilmiştir. 21'de ise, İzmir Valisi tarafından bir akşam yemeği verilmiştir.²¹

2.11.1933 günü misafirler saat 10 ile 13 arasında Şerif Remiz Bey'in İncir İmalathanesi ve Şark Sanayi İplik Fabrikasını gezmişlerdir. Misafirlere saat 13'de İzmir Ticaret Odası tarafından bir öğle yemeği verilmiştir. 15.30'da stadyumda bir maç yapılmış, tayyareler gösteri uçuşu gerçekleştirmiş, mektep talebeleri de Cumhuriyet'in onuncu yıl marşını söylemişler, akabinde Buca koşu mahalli ziyaret edildikten sonra, Bornova Ziraat Mektebine gelerek bir çay içmişlerdir. Saat 21.'de ise İzmir Vapuru ile İstanbul'a hareket etmişlerdir.²²

3.11.1933 günü İzmir Vapurunu Çanakkale Boğaz girişinde iki torpido muhribimiz karşılamışlardır. Çanakkale'de otomobiller ile İntepe'ye gitmişler ardından Truva Harabelerini gezip Çanakkale'ye dönmüşlerdir. Motor ile Eceabad'a geçerek, Alçıtepe'yi gezdikten sonra vapura dönmüşlerdir. Vapur saat 9'da İstanbul'a ulaşmıştır.

4.11.1933 tarihinde ise, bir müddet dinlenen misafirlerle saat 11'de Topkapı Sarayı ve Asarı Atıka müzesi gezilmiştir. 13.30'da otelde Ticaret Odası tarafından bir öğle yemeği verilmiştir. Saat 16'da Evkaf müzesi gezilmiş, 20.30'da da Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Beyefendi tarafından Tokatlıyan Otelinde bir akşam

²¹ Y.a.g.v. s. 4.

²² Y.a.g.v., s.4-5.

yemeği vermiştir. Yemekten sonra Dolmabahçe sarayında Hariciye Vekili Tefik Rüştü Bey'in resmi kabulü gerçekleşmiştir.²³

5.11.1933 günü saat 10'da İstanbul Kız Muallim Mektebi ile bir ilkokul ziyaret edilmiş, serbest bırakılan öğle yemeği sonrası, saat 14'te Şirketi Hayriye Vapuru ile Beykoz'a gidilerek Beykoz Dericilik Fabrikası gezilmiştir.²⁴

6.11.1933 günü 20.30'da Pera Palace otelinde serbest kıyafet ile katılınabilecek bir akşam yemeği organize edilmiştir. Yemekten sonra ise, Darülbeyaz tiyatrosunda bir oyun izlenmiştir.

7.11.1933 günü sabah 9'da Adalar ve Yalova'ya gezintiye gidilmiş, akşam saat 20'de ise misafirler İzmir Vapuru ile memleketlerine yolcu edilmişlerdir.²⁵ Vapura Yavuz Dritnotile iki torpido muhribi Boğaz çıkışına kadar eşlik etmişlerdir.

Türkiye'den mutlu bir şekilde ayrılan Sovyetler Birliği heyeti, bu ziyaret vesilesi ile dört adet uçağı da Türkiye'ye hediye etmişlerdir.²⁶

Sovyet yetkililerin bazıları ülkelerine döndükten sonra çeşitli açıklamalarda da bulunmuşlardır. Bunlardan 10. Yıl kutlamalarına katılan Sovyet heyetinin başkanı K. Y. Vorosilov, Türkiye ziyaretleri sırasında karşılaştıkları tablonun en cesur beklentilerini bile aştığını vurgulamıştır. Geçmişin zincirlerini kırmış, ekonomik, siyasal ve kültürel gücüne güç katan yüce ve yetenekli bir halkla karşılaştıklarını, en önemli siyasi simalardan köylülere kadar birçok kesimle görüşüklerini, azim ve çalışkanlıkları ile şaşkınlığa uğradıklarını belirtmiştir.²⁷

²³ Y.a.g.v s. 5.

²⁴ Y.a.g.v. ay. yer.

²⁵ Y.a.g.v. s. 6.

²⁶ Ahmet Özgiray, **Atatürk'ün Dış Politikası**, İzmir, 1999, s. 44.

²⁷ Mehmet Perinçek, **Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar**, İstanbul, 2011, s. 270.

Eğitim Halk Komiseri Bubnov ise, Türk okullarından övgü ile söz etmiştir.²⁸ Heyette bulunan Budyonni ise, Türkiye'nin tarım alanındaki başarıları üzerine açıklamalarda bulunmuştur.²⁹

Sovyetler Birliği'nin Türk Öğretmenleri Daveti

Sovyet heyetinin Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıl kutlamalarına daveti ve program üzere gördüğümüz ziyareti sonrası Sovyetler Birliği yetkilileri de Türkiye'den öğretmen camiasından bir heyeti ülkelerine davet etmişlerdir. Bu çalışmamızın asıl kısmını da bu ziyaret kapsamaktadır. Ne yazık ki arşiv çalışmalarımızda gidenlere dair herhangi bir belgeye ulaşamamakla birlikte, bu davet için gidecek heyete uygun görülenlerden biri olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun hatıra ve gözlemlerini her ne kadar tarih belirtmese de, gün gün kaydetmesi yerinde olmuştur.

1936 Haziran ayında Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir davet mektubu göndererek değişik okullardan 40 kişilik bir öğretmen kafilesini Eylül ayı içinde Sovyetler Birliği'ne davet etmişlerdir. Türkiye Maarif Vekili Abidin Özmen de bu gelişme üzerine değişik okul ve branşlardan 40 ismi tespit maksadı ile çalışmalara başlamıştır. Heyetin teşkili ile Yüksek Tedrisat Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu görevlendirilmiştir. Dursunoğlu, Teknik Tedrisat Umum Müdürü Rüştü Uzel'in başkanlığında olmak üzere lise, ortaokul, ilkokul ve enstitü öğretmenlerinden oluşan bir heyet kurarak mektuplar yazmaya başlamıştır. Ağustos 1936'da bu mektuplardan bir tanesi de Üniversitede Doçent olarak görev yapan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na gönderilmiş ve 23 gün sürecek bu seyahate katılıp katılamayacağı sorulmuştur.³⁰

Heyete Üniversiteden hepsi de doçent 4 kişi katılmış olup, bunlar; Tıp Fakültesi'nden Muzaffer Şevki Yener ve Nebil Bilhan, Fen Fakültesi'nden Ali Rıza Berkem ve Hukuk Fakültesinden de Hıfzı Veldet.

²⁸ Perinçek, **a.g.e.**, s. 273.

²⁹ Perinçek, **a.g.e.**, s. 276.

³⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye'de Üç Devir**, C II, İstanbul, 1973, s. 64.

Üniversite mensupları müstesna olmak üzere kafiledeki hemen hemen herkes İstanbul'da vapurda tanışmıştır. Hıfzı Veldet'e göre, İçlerinde niçin ve nasıl seçildiğini anlamadığı silik, umumi kültürden ve dünya görüşünden mahrum kimseler olduğu gibi, Adnan Saygun gibi değerli ve genç bir besteci de yer almıştır.³¹

İstanbul'a Türk öğretmenleri almaya küçük ama oldukça konforlu bir Rus vapuru gelmiştir. Vapurda ilk akşam yağlı, ballı, havyarlı, votkalı, alasından meyveli mükellef bir ziyafet çekilmiştir. Ancak, bazı öğretmenlerin votkayı fazla kaçırması üzerine, ertesi sabah Odesa'ya çıkmadan önce kafile başkanı Rüştü Uzel herkesi vapurun salonunda toplayarak, "Rusya'da Türk muallimlerini, daha doğrusu Türk maarifinin bütün kademelerini ve her şeyden önce de Türk Milletini temsil edeceğimizi unutmamamızı, Türk milletinin ve Türk Maarifinin şerefini düşürecek veya lekeleyecek her türlü hareketten sakınmamız gerektiğini" nazikçe ihtar etmek zorunda kalmıştır.³²

Kafile Odesa'ya sabah ulaşmıştır. Kahvaltılarını vapurda yaptıktan sonra karaya çıkmışlar, kendilerini bir öğretmen kafilesi karşılamıştır. Odesa'da bir gün kalmışlardır. Otele yerleştikten sonra biraz dinlenip, öğle yemeğini otelde yedikten sonra ayrı ayrı gruplar halinde, dama tahtasının bölümleri gibi kesişen ve hep birbirine benzeyen sokakları, soğuk, sessiz ve zevksiz taş evleriyle, pek de sevemedikleri Odesa'yı dolaşmışlardır.³³ Akşam ise, Odesa Öğretmenler Birliği, genişçe bir lokalde kafileye yemek vermiştir. Sofraya karışık olarak değil de, büyük uzun masanın bir yanına ev sahibi öğretmenler, karşı tarafa da Türk öğretmenler oturtulmuşlardır. Birbirleri ile tercüman vasıtası ile anlaşabilmişlerdir.

Salondaki zayıf orkestra bir dans müziği çalmasına rağmen dans eden olmamıştır. Ziyafetin sonlarına doğru Sovyet öğretmenlerden biri ayağa kalkarak, tercüman aracılığı ile ziyaretten çok memnun kal-

³¹ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 65.

³² Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 66.

³³ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 67.

dıklarını, iki memleket arasında kültür münasebetlerinin devamını temenni ettiklerini söylemiştir. Atatürk ve Lenin tarafından kurulan Türk-Sovyet dostluğunu övmüş ve kadehini Türkiye'nin saadetine ve Atatürk'ün şerefine kaldırmıştır. Arkasından Türk heyeti başkanı Tahsin Uzel'de ayağa kalkarak, gösterdikleri misafirperverlikten dolayı Sovyet hükümetine ve burada söylenen ve bu samimi ziyafet için de Odesa Muallimler Birliğine teşekkür ederek kadehini Sovyet Rusya'nın saadeti ve "Tavariş Stalin" şerefine kaldırmıştır.³⁴

Ertesi gün 48 saat sürecek Odesa-Moskova yolculuğu için ekspres trene bağlanan yataklı vagonlarla gitmişlerdir. 4 Eylül 1936 günü Cumhuriyet gazetesi, "Türk pedagog heyeti 2 Eylül'de buraya gelmiştir. Heyet, istasyonda Türk Büyükelçiliği memurları, Din İşleri Komisserliği Şark Bürosu şefi, Yüksek Mektepler Direktörlüğü Şefi, İnturist Başkanı ve Sovyet Rusya ile ecnebi memleketler arasında kültür münasebetleri cemiyetinin mümessilleri ile matbuat mensupları tarafından karşılanmıştır."³⁵ Moskova'da bir hafta kalan heyetin günleri dolu dolu geçmiştir. Boğumlu ve yaldızlı kubbeleriyle Kremlin sarayını seyretmişler, Kızılmeydan'da ihtilal müzesini gezmişler, Lenin mozolesini ve Lenin'in mumyalanmış cesedini, ziyaretçiler kuyruğuna girerek görmüşlerdir. Metro'ya bindikleri gibi, şehir merkezinden uzakta, bahçe içindeki bir binada bulunan Sovyet İlimler Akademisi'ne de gitmişlerdir. Birkaç traktör ve kamyon fabrikasında da bulunmuşlardır. Bu fabrikalardan birinde müdür, "Fabrikada tam bir demokrasinin hüküm sürdüğünü, işçilerin duvar gazeteleri çıkararak istediklerini bunlarda açıkladıklarını ve hatta fabrika idarecilerini tenkit edebildiklerini söyleyerek, atölyede duvarlara asılmış bu gazetelerden birkaçını Türk öğretmenlere göstermiştir."³⁶

Ancak Velidedeoğlu'nun merakı bu hususlar değildir o daha ziyade kafasındaki hususları açmaya çalışmış, ama bunda da pek başarılı

³⁴ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 68.

³⁵ "Türk Muallimler Heyeti Moskova'da", **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1934, S. 4422.

³⁶ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 72.

olamamıştır. Velidedeoğlu bunu, “Fabrikalarda asıl istediğim bilgileri bir türlü edinemedim ve asıl görmek istediklerimi de göremedim” dedikten sonra, “Edinmek istediğim bilgi, fabrikada en az ücret alan bir işçi ile en çok ücret alan bir mühendis veya idareci arasında, ücret bakımından nasıl bir nispet bulunduğu idi. Yani en çok alan, en az alanın kaç misli para alıyordu. Bir takım rakamlar verdiler, fakat benim istediğime direkt olarak cevap vermediler veya veremediler. Görmek istediğim şey ise, bir işçi lojmanı veya herhangi bir işçi ailesinin evi, ve başka bir günde, bir kolhoz veya sovhoz idi. Bunlar için birkaç kere ricada bulundum; “Programda yok, ayrı bir program yapamayız” demişlerdir.³⁷

Ancak, Velidedeoğlu’nun talep ve ısrarları devam etmiştir. Meslek sahasına girdiğini ileri sürmüş ve çok da ısrar ederek bir mahkeme salonu ve bir de evlenme-boşanma dairesini görebilmiştir. Reis koltuğunun arkasında Stalin’in büyük bir resmi vardır. Burada eskiden Çarların resimleri dururmuş. Adalet mekanizmasının kişiler adına değil, millet adına işlemesi gerektiğinden mahkeme salonuna ne Çarların ne de diktatörlerin resmini asmak gerekmezdi³⁸ diyebilmiştir.

Heyet, Moskova’da bulunduğu süre zarfında iki günün öğle sonlarında “serbest” bırakılmışlardır. Öğretmenler, bu serbest günlerin birisinde Türk sefaretini ziyarete gitmişlerdir. Sefir Ankara’da bulunduğundan dolayı sefaret müsteşarı ve memurlar ile görüşmüşlerdir. Bu görüşmede memurlar, Moskova’da sanki bir sürgün hayatı yaşadıklarından, hiçbir eğlence imkanı bulunmadığından, sadece zaman zaman kordiplomatik üyeleriyle toplantı yapabildiklerinden bahsetmeleri üzerine, Velidedeoğlu’nun içinden geçip ama söyleyemedikleri daha da ilginçtir. “Rusça öğrenmeye, Rus müesseselerini ve mümkün olduğu kadar da Rus toplumunun eski ve yeni durumunu incelemeye bakın!”³⁹

³⁷ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, ay. yer.

³⁸ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, ay. yer.

³⁹ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 73-74.

Velidedeoğlu, her fırsatta bir şeyler öğrenme merakından sorular sormaktan çekinmemiştir. Kendilerini Üniversite ve müzeleri gezdiren ve iyi Fransızca bilen hanım ile aralarında şöyle bir diyalog geçmiştir;

“Ben, Rusya’da komünizmden eser göremedim” sorusuna;

Cevaben; “Zaten, biz henüz komünizme gelemedik. Daha hazırlık safhasındayız.”

“Komünizme ne zaman geçeceksiniz” sorusuna cevap vermeden önce hanım tercüman korku ile etrafa baktıktan sonra:

“Onu Tavariş Stalin’de bilemez.”⁴⁰ diyebilmiştir.

Moskova’da buldukları dördüncü akşam Maarif Komiseri Bubnov’un evine davet edilmişlerdir. Velidedeoğlu’na göre, ev herhalde Çarlık devrinden kalma bir asilzadenin konağı idi. Sofradaki çatal, bıçak ve bilhassa tabak takımları muhteşemdir. Velidedeoğlu tercümana, burasının Maarif Komiserinin resmi dairesi mi, yoksa şahsi ikametgahı mı olduğunu sorunca cevaben, “Şahsi ikametgahı, ama Maarif Komiseri bulunduğu müddetçe. O, bu vazifeden ayrılınca evden çıkar ve buraya yenisi yerleşir. Çünkü, bina içindeki eşyası ile birlikte devletindir.”⁴¹

Heyet Moskova’dan üç gün kalacakları Leningrad’a gitmiştir. Burada en çok iki yaşına kadar olan çocukların bakıldığı, çocuk bakımını gezmışlerdir. Yine bir akşam bale temsiline gitmişlerdir. Yine burada Türkler için ilginç olan Din Aleyhtarı Müzesi’ni gezmek olmuştur. Leningrad ziyareti Türkiye basınına çok küçük de olsa şöyle yansımıştır; “Türk muallimler heyeti üç gün Leningrad’da kalarak, oradaki mektepleri, ilim, fen ve kültür müesseselerini, Devlet üniversitesini, Ermitaj sarayını, tiyatroları ve hastaneleri gezmışlerdir.”⁴²

⁴⁰ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 74.

⁴¹ Velidedeoğlu, **a.g.e.**, ay. yer.

⁴² “Sovyet Rusya’daki Türk Muallimleri”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1936, s. 4428.

Leningrad'dan tekrar Moskova'ya dönen heyet burada bir gün kalmıştır. Sonra yine tren ile Sivastopol'a gelip, iki gün kalmışlardır. Bir gün şehri gezmişler, diğer gün ise Kırım'da Yalta ve Bahçeşehir'i ziyaret etmişlerdir.⁴³ Buradan da Odesa'ya gelen heyet son akşam yemeğini de burada yemiştir.

SONUÇ

Milli Mücadele yıllarında başlayan Türk-Sovyet dostluğu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılı münasebetiyle yapılan kutlamalarda da devam etmiştir. Bu ziyaret neticesinde Sovyetler Birliği yetkilileri gördükleri dostluk ve samimiyet karşısında üç yıl sonra Türkiye'den bir grup öğretmeni ülkelerinde ağırlamanın yanı sıra tarihi güzellikler yanında mesleki tecrübelerini artırmaları maksadı ile bir davet göndermişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti'nin organizasyonu sonucu gidecek 40 kişinin tespiti yapılmıştır. Heyet 1936 yılı Eylül ayı içerisinde deniz yolu ile hareket ederek özel vapur ile Odesa'yı, daha sonra da tren ile Rusya'nın önemli merkezlerini ziyaret etmiştir. Heyetin yolculuğu gerçekleştiği günlerde maalesef basında pek yer almamıştır. Arşiv vesikaları içinde ise tüm çabalarımıza rağmen, şimdilik herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

Ancak, heyette yer alanlardan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gözlemlerini tarih vermeden gün gün tutmaya çalışmıştır. Bir tesadüf sonucu gördüğümüz bu notlar, onuncu yıl kutlamaları için Türkiye'ye davet edilen Sovyet heyetinin ziyaretinin bir karşılığı olduğunu ifade edince, her iki ziyareti birlikte ele alarak zamanın bu iki dost ülkesinin yakınlaşmasının, günümüz dünya konjüktürü için de her iki taraf için de faydalı olacağı kanaati ile konunun gündeme getirilmesi tarafımızca uygun görülmüştür.

⁴³ Buradan heyet ile ilgili ilk ve tek resim gazeteye yansımıştır. "Rusya'ya giden muallimlerimiz", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1936, S. 4431 (Ek.)

KAYNAKÇA

ARŞİV

Cumhuriyet Arşivi 030 10 198 352 12 1.

GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Kitap- Makale

Demirhan, Nezahat, **Cumhuriyetin Onuncu Yılı'nın Türk İnkılâp Tarihinde Yeri ve Önemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991.

İleri, Rasih Nuri, **Atatürk ve Komünizm**, İstanbul, 1970.

Özgiray, Ahmet, **Atatürk'ün Dış Politikası**, İzmir, 1999.

Perinçek, Mehmet, **Türk-Rus Diplomasısından Gizli Sayfalar**, Kaynak yayınları, İstanbul, 2011.

Sınmaz Sönmez, Cahide, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Türkiye'de Üç Devir**, C II, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1973.

EK

Cumhuriyet, 13 Eylül 1936.

**ATATÜRK DÖNEMİNDE VATANDAŞLIK POLİTİKASINA RUM
VE ERMENİ CEMAATLERDEN DESTEK: LAİK TÜRK
HRİSTİYANLAR BİRLİĞİ VE LAİK ERMENİ KATOLİKLERİ
CEMİYETİ**

Seda Bayındır ULUSKAN*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı, dünya genelinde büyük huzursuzluklara ve mutsuzluklara yol açtı. Uzun yıllar savaştan Türk halkı da bu hızlı değişim, dönüşüm ve olumsuzluklardan fazlasıyla etkilendi. Yeni Türkiye'nin huzursuz, mutsuz ve idealsiz bir toplumdan ziyade sağlıklı, çalışkan ve ülküsü olan insanlara yani "ideal vatandaşlara" ihtiyacı vardı. Buradan hareketle, 1920'lerin sonlarından itibaren bu topraklarda yaşayan insanların aynı dili konuşması, aynı kültürü paylaşması ve aynı ülkeye sahip olması amacıyla bir vatandaşlık politikası yürütüldü. CHP'nin bu siyasetine Gayrimüslimlerden de destek geldi. Çalışmamızda, Rum ve Ermeni cemaatlerin CHP politikasına verdiği destek, kurdukları iki sıra dışı cemiyet üzerinden incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: CHP, Tek Parti Dönemi, Azınlıklar, Vatandaşlık Politikası

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, uluskans@itu.edu.tr

**IN THE PERIOD OF ATATÜRK SUPPORT FROM GREEK AND
ARMENIAN COMMUNITIES TO CITIZENSHIP POLICY:
ASSOCIATION OF SECULAR TURK CHRISTIANS AND
SOCIETY OF SECULAR ARMENIAN CATHOLICS**

ABSTRACT

The First World War led to great unrest and unhappiness worldwide. Turkish people, who fought for many years, were also affected very much by these fast changes, transformations and negatives. New Turkey's were need to healthy, hardworking and ideal people rather than unrest, unhappy and not ideal society. Citizenship policy was implemented to ensure that people living in these lands speak the same language, share the same culture and have the same country at the end of the 1920s. Non-Muslims also supported to this policy of CHP. In our study, the support given by the Greek and Armenian communities to the CHP policy is examined through two extraordinary societies they have established.

Keywords: CHP, Single Party Period, Minorities, Citizenship Policy

GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilanı sonrası Ankara bir yandan siyasî yapıyı oturtmaya çalışırken diğer yandan da köklü siyasî, idarî ve hukukî reformları yürürlüğe soktu. Sonraki süreçte ise yönetim “yeni insanı”nı inşa etme gereği duydu. Çünkü yüzyılın başındaki küresel savaş toplumları derinden sarsmış, özellikle gençliğin yaşam tarzını ve değer yargılarını sorgulamasına, ahlâkî bir çöküntü yaşamasına, intiharların salgın haline gelmesine neden olmuştu. Dünya genelinde büyük bir huzursuzluk ve mutsuzluk söz konusuydu. Uzun yıllar savaştan Türk halkının bu hızlı değişim, dönüşüm ve olumsuzluklardan etkilenmemesi mümkün değildi. Ancak Yeni Türkiye'nin huzursuz, mutsuz ve idealsiz bir topluma değil, sağlıklı, çalışkan ve ülküsü olan insanlara yani “ideal vatandaşlara” ihtiyacı vardı.¹ Kemal Atatürk'ü harekete geçiren de bu zorunluluk oldu.

Tek Parti Döneminde Vatandaşlık Politikası ve Azınlıklar

Atatürk, millî değerlere sahip, modern yeni Türk insanını yetiştirmek için çağdaş bir kültür yaratmak gerektiğinin bilincindeydi. Ancak o bunu din ve kan birliğiyle değil, dil-kültür birliği ve tarih bilinci üzerinden yapmak istiyordu.² Bu, Atatürk'ün Yeni Türk Devleti'ni “kültür” ile temellendireceğinin açık bir göstergesiydi. O yüzden de Ziya Gökalp'in “*fert yok, cemiyet var*” ülküsünün anlam kazandığı günlerde girilen Kültür Devrimi sürecinde atılan ilk adımlardan biri Harf Devrimi oldu.³ Bunu 30'lu yıllara damgasını vuran halkevlerinin açır-

¹ Zafer Toprak, **Türkiye'de Yeni Hayat-İnkılâp ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s.256-360.

² Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.229.

³ Türk Devrimi'nin kültür ve dil boyutu için bk. Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınları, Ankara 2000, s.57-84.

lığı ile devamında dil ve tarih alanlarındaki arayışlar ve çalışmalar takip etti.⁴ Yeni milleti inşa süreci bir bakıma toplumu bütünleştirme süreci idi. Milleti, Gökalp milliyetçiliği doğrultusunda “*dil, kültür ve mefkûre birliği*”⁵ olarak tanımlayan Cumhuriyet yönetiminin isteği, bu topraklarda yaşayan unsurların artık aynı dili konuşması, aynı kültürü paylaşması ve aynı ülküye sahip olmasıydı.

Bu amaçla yürütülen faaliyetlerin başında Türkçe'nin ana dil olarak kullanımı yer alıyordu. Çünkü dil, en etkili uluslaştırma araçlarından biri olarak görülmekteydi. Nitekim Kemal Atatürk de bu noktaya temas etmiş ve “*Milliyetin çok bariz vasıflarından birisi, kıymetli esaslarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve behemahal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk harsına ve camiasına mensubiyetini iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz...*”⁶ diyerek dil ile kimlik arasındaki bağa dikkat çekmişti.

Söz konusu yaklaşım, hazırlanan anayasa ve nizamnamelere de yansdı. Örneğin, 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde resmi dilin Türkçe olduğu, 12. maddesinde ise Türkçe okuyup yazma bilmeyenlerin milletvekili seçilemeyecekleri belirtildi.⁷ Yine CHF'nin 1927 tarihli Nizamnamesi'nin 5. maddesinde firka, “*vatandaşlar arasında en kavi rabitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeyeği*”⁸ temel ilke olarak kabul ederken, 1931 Programı'nın 2. maddesinde de milleti

⁴ Bu alanlarda yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

⁵ Millet tanımı için bk. Ziya Gökalp, **Türkçüğün Esasları**, Yayına Haz. Mahir Ünlü-Yusuf Çotuksöken, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s.13-19; Afet İnan, **Medenî Belgeler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.28-36.

⁶ İsmail Arar, “Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları”, **Bellekten**, C XLV, S 177, Ocak 1981, Ankara 1981, s.24.

⁷ A. Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları: 1876, 1921, 1924, 1961, 1982 Anayasalarının yapıları, özellikleri ve yapılan değişiklikler**, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.52, 54.

⁸ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.398.

“dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyet”⁹ olarak tanımladı. Bu tanım 1935 programında da aynen tekrarlandı.

Bu dönem üzerinde ısrarla durulan ve hassasiyet gösterilen hususların başında dil meselesi geliyordu. Gayrimüslim vatandaşların İstanbul başta olmak üzere yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Türkçe konuşma noktasında gösterdikleri isteksizlik ciddi bir rahatsızlık konusuydu. Toplumda giderek artan tepkiler üzerine Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti 13 Ocak 1928’de yaptığı yıllık kongresinde tüm azınlıkları Türkçe konuşmaya teşvik için bir kampanya başlatılması fikrini ortaya attı. Böylece kısa sürede herkes tarafından benimsenen “*Vatandaş Türkçe Konuş!*” sloganı ile kampanyada uygulamaya geçildi. Azınlık nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerden İstanbul, İzmir, Edirne gibi şehirlere afişler asıldı, el ilanları dağıtıldı.¹⁰

Türkçe konuşma kampanyasına Darülfünun hocalarından Avram Galanti de destek verdi. Hatta Galanti 1928 yılında “*Vatandaş: Türkçe Konuş!*” isimli bir kitap kaleme aldı. Galanti, hazırladığı küçük kitapçıkta, azınlıkları Türkçe konuşmaya teşvik eden Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm okullarda artık Türkçe eğitim verilmesini istediğini, bunun da hükûmetin itiraz kabul edilmez bir hakkı olduğunu yazdı.¹¹

Türk dilinin benimsenmesi için yürütülen kampanya ve verilen desteklere rağmen bilhassa Musevi vatandaşların eski alışkanlıklarından vazgeçmesi kolay olmadı. Bunun üzerine Musevi cemaatinin önde

⁹ Tunçay, **a.g.e.**, s.474.

¹⁰ Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.283.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Avram Galanti, **Vatandaş: Türkçe Konuş!**, Çevrimyazı: Ömer Türkoğlu, Kebikeç Yayınları, Ankara 2000.

gelen isimlerinden Tekin Alp,¹² aynı yıl yayımladığı bir kitapta konuyu Tevrat'dan esinlenerek "On Emir" adı altında topladı:¹³

1.Adlarını Türkleştir, 2.Türkçe Konuş, 3.Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku, 4.Okullarını Türkleştir, 5.Çocuklarını devlet okullarına gönder, 6.Ülke işlerine karış, 7.Türklerle düşüp kalk, 8.Cemaat ruhunu kökünden sök, 9.Ulusal ekonomi alanında sana düşen görevi yap, 10.Hakkını bil.

Tekin Alp, samimi bir şekilde Türkçe'nin Yahudiler tarafından konuşulmasını istemiş, yaptığı konuşmalar ve yazdığı yazılar¹⁴ vasıtasıyla "Yahudilerin Türk toplumu ile bütünleşme isteği içinde" olduğu izlenimini vermeye çalışmıştır.¹⁵ Cemaat önderleri de kutsal günlerde ibadethanelerinde tertip ettikleri törenlerde Türkçe konuşmalar yapmışlardır.¹⁶ Hükûmetin takip ettiği politikanın yürütülmesinde zaman zaman sınırların aşıldığı durumlar yaşansa¹⁷ da özellikle Yahudilerin, Cumhuriyet'in üzerinden on yıl geçmesine rağmen toplum içerisinde

¹² Tekin Alp (Moiz Kohen) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Jacop M. Landau, **Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, Çev. Burhan Parmaksızoğlu-İlhan Pınar-Oya Engin-Natali Medina, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

¹³ Tekin Alp, **Türkleştirme**, Günümüz Yazı ve Diline Aktaran: Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.75-78.

¹⁴ Örneğin, Tekin Alp'in *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı yazılardan biri Soyadı Kanunu ile ilgiliydi. Alp bu yazısında, yalnız soyadlarını değil öz adları da değiştirmek gerektiğini belirtmiş ve bunun "azınlıklar içinde ulusal birliğe karşıma isteğinde ve durumunda bulunan ışıklı yurttaşlara düşen bir borç" olduğunu vurgulamıştır (Tekin Alp, "Soyadı Yasası ve Ulusal Birlik", **Cumhuriyet**, 27 Birincikanun 1934, s.5). Tekin Alp'in bu husustaki diğer yazıları için bk. "Ulusal Birlik Yasası-Cemaat Yok, Fert Vardır!", **Cumhuriyet**, 30 Birincikanun 1934, s.3; "Ulusal Birlik Yasası-Kırk Yıllık Yani, Kâni Olur mu? Olur!", **Cumhuriyet**, 31 Birincikanun 1934, s.3 vb.

¹⁵ M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.189.

¹⁶ Kutsal günlerinden biri için havralarında yaptıkları törende, "Türk Kültür ve Medeniyeti'ni Musevi Yurttaşlar Arasında Yayma Cemiyeti" tarafından Türkçe bir hitabe okunduğuna dair bk. **Vakit**, 11 Eylül 1934, s.3.

¹⁷ Rifat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.275-278, 527-528.

Türkçe yerine İspanyolca ve Fransızca konuşmakta ısrar etmeleri basında ciddi bir eleştiri konusu olmuştur.¹⁸

Türkçe konuşma kampanyasını, sokak isimlerinin ve mağaza tabelalarının değiştirilmesi, Soyadı Kanunu'nun çıkartılması, Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Yasa,¹⁹ İskân Kanunu'nun çıkartılması²⁰, azınlık okullarında Türkçe derslerinin artırılması²¹, Türk Kültür Birliği Cemiyeti'nin kurulması, yerli malının kullanılmasına teşvik gibi hamleler izledi. Siyasî iktidarın ve kamuoyunun arzusu, azınlıkların kendilerini Türk milletinden soyutlamak yerine, yeni kurulan cumhuriyetin vatandaşları olarak toplumla daha hızlı ve istekli bir şekilde bütünleşmeleri idi. Ancak onlar bu tür uygulamalara başlangıçta hızlı ve yeterince uyum gösteremedikleri için kamuoyunda tepkiyle karşılandılar. Ortaya çıkan gerginliği ve güvensizliği bertaraf edebilmek için ise gönüllü ya da gönülsüz, bireysel ya da toplu olarak toplumla uyum içinde bulduklarını göstermeye ve devlete sadakatlerini ispatlamaya çalıştılar. “*Örneğin, 1930 yılında Ermeni kiliselerinde çok ilginç bir uygulamaya geçildi. Buna göre, Ermeni kiliselerinde ‘rast peşrevi’ üzerinden okunan dualar artık ‘nihavent makamı’ndan icra edilecekti. Ermeni kiliselerindeki bu uygulamaya, cemaatin içindeki “yenilikçiler” öncülük etti. Gerekçe ise, Türklerin alaturka musikiyi değiştirme yolunda oldukları ve Ermenilerin de benzer adımlar atmaları gerektiği idi.*”²² Çarpıcı örneklerden biri de, 1915’te Adana’da meydana gelen olayları anlatan Franz Werfel’in “Musa Dağ’da Kırk Gün” isimli kitabının 1934 yılında ABD’de

¹⁸ Bu konuda basında çıkan haber örnekleri için bk. “Türkçe Konuşmayan Yahudi”, **Vakit**, 13 Teşrinievvel 1934, s.3; “Şu Beyoğlu’na Türkçe Öğretmeyecek miyiz?”, **Cumhuriyet**, 28 Birincikanun 1934, s.3; “Türkiye’deyiz, Türkçe isteriz!”, **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1936, s.3 vb.

¹⁹ Soyadı Kanunu ve tüm yurttaşlara ibadet yerleri dışında dinî elbiseleri giymenin yasaklanması gibi uygulamalar “ayrımıcılığı” önleme açısından son derece önemliydi. Nitekim bu yasak azınlıklar tarafından da yerinde bir düzenleme olarak değerlendirilmiştir (Okutan, **a.g.e.**, s.114-115).

²⁰ Ayrıntı için bk. Sadoğlu, **a.g.e.**, s.287-288.

²¹ 1934’ten itibaren azınlık ve yabancılara ait okullarda Türkçe derslerinin kuvvetlendirileceğine dair bk. **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1934, s.2; **Vakit**, 22 Eylül 1934, s.3.

²² Okutan, **a.g.e.**, s.120.

filme çekilmesinin gündeme gelmesiyle yaşandı. Kitabın bir Yahudi tarafından yazılmış olması Türkiye Yahudilerini ciddi şekilde etkileyeceği için F. Werfel Yahudi cemaati tarafından şiddetle eleştirildi. Onların bu tavrı kamuoyunda büyük memnuniyet yarattı. Benzer bir tepki de Ermeni cemaatinden geldi. Ermeniler, 1935 yılının Aralık ayında düzenledikleri basın toplantısında önce film tasarısına tepki gösterdiler, ardından da İstiklâl Marşı eşliğinde Werfel'in resmini ve kitabını yaktılar.²³

Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşlar kendi aralarında dernekler kurarak Tayyare Cemiyetine yardım kampanyaları başlattılar. Örneğin, 1934 yılında bazı Ermeni vatandaşlar bir komite teşkil ederek Tayyare Cemiyetine başvurmuş ve Türk ordusuna uçak hediye etmek istediklerini bildirmişlerdir. Bir müddet sonra da şehrin ileri gelen Ermeni tüccarlarından oluşan bu heyet çalışmalarını İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar olmak üzere üç komisyona bölerek yürütmüş ve kısa sürede ciddi bir meblağı toplamayı başarmıştır.²⁴ Hatta bu teşebbüse Ermeni Patrikhanesinden de destek verilmiştir. Patrik Mesrop Naroyan Efendi, İstanbul'daki tüm Ermeni kiliselerinin vaiz ve başpapazları ile idare heyetlerine gönderdiği bir tamimle cemaatinden yardım istemiştir. Patrik Efendi söz konusu tamimde, öz vatandaş olarak asırlardan beri memleketin ilerlemesi için candan hizmetlerde bulunmuş olan Türkiye Ermenilerinin bugün de şanlı vatanın müdafaasına tahsis edilmiş olan hava filosunu kuvvetlendirmek için gereken gayreti göstereceğinden emin olduğunu vurgulamıştır.²⁵ Benzer bir teşebbüs

²³ Rifat N. Bali, "Bir Tarih Romanının Filme Çekilememesi Serüveni-Musa Dağ'da Kırk Gün'ün Hikâyesi", **Tarih ve Toplum**, C 29, S 170, Şubat 1998, s.21-33; Okutan, **a.g.e.**, s.265-267.

²⁴ "Ermeni Vatandaşlar İki Tayyare Alıyorlar", **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1934, s.4; Ermeni vatandaşlardan oluşan 1 numaralı derneğin Tayyare Cemiyeti'ne 3 bin Lira teslim ettiğine dair bk. "Ermeni Vatandaşlar Tayyare Cemiyeti'ne 3000 Lira Daha Verdiler", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1934, s.2; Ermenilerin 10 bin Liralık yardım topladıklarına dair bk. **Cumhuriyet**, 11 Teşrinisani 1934, s.3 vb.

²⁵ "Ermeni Patriği-Milleti, hava kuvvetlerimize yardıma davet ediyor"; **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1934, s.2. Ayrıca bk. "Ermenilerin Ordumuza Alacakları Tayyareler", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1934, s.2; "Ermenilerin Yurda Merbutiyetleri", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1934, s.2.

Musevi vatandaşlardan da gelmiştir. Onlar, kurdukları Türk-Musevi Tayyare Yardım Derneği aracılığıyla harekete geçmiş, Hasköy, Balat, Kuzguncuk başta olmak üzere çalışma sahalarını yedi kısma bölerek Musevi vatandaşlardan ayda beş kuruştan az olmamak üzere aidat toplamışlardır.²⁶ Devletlerine olan muhabbet ve bağlılıklarını bu tür bağış kampanyalarıyla ispatlama gayreti içerisinde giren gayrimüslim vatandaşların basında geniş şekilde yer alan bu yardım faaliyetleri kamuoyunda takdirle karşılanmış ve büyük bir memnuniyet yaratmıştır.

Soyadı Kanunu ile dinî kisvelerin yalnızca mabetlerde giyilmesine yönelik getirilen düzenlemeye verilen en büyük desteklerden biri de Papa I. Eftim'den²⁷ gelmiştir. Papa Eftim, Mecliste alınan bu karar üzerine basına verdiği demeçte, Türk Ortodoks Kiliseleri teşkilatını kurarken kaleme aldıkları nizamnamede, ruhanilerin kilise dışında cübbe ve külah ile gezmelerini yasakladıklarını, kendisinin de örnek olmak için sokaklarda siyah palto ve şapka ile dolaştığını, papazların sadece kilisede ruhanî olduğunu, kiliseden çıktuktan sonra ise diğer yurttaşlardan zerre kadar farklarının kalmadığını söylemiş ve Millet Meclisine verilen bu layihadan memnuniyet duyduğunu açıklamıştır. Papa Eftim verdiği beyanatta, soyadı meselesindeki düşüncesini de paylaşmıştır. O, Türk Ortodokslarının isim ve lakaplarının tamamen Türkçe olduğunu, nüfuz tezkeresinde kendi adının Karahisarlıoğlu Eftim olarak geçtiğini, aralarında tamamıyla Türk ismi taşıyan arkadaşlarının da bulunduğunu söyleyerek konuşmasını, "*Bizim gayemiz Müslüman yurttaşlarımızla aramızda din farkından başka zerre kadar fark*

²⁶ **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1934, s.4.

²⁷ Pavlos Karahisaritis ya da 1934 Soyadı Kanunu sonrası Zeki Erenerol olarak da bilinen Papa I. Eftim 1884 yılında Yozgat'ta doğdu. Ruhban mesleğine girdi. 1915 yılında seçimle papaz olarak "Eftim" adını aldı. 1918'de İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin dini siyasete alet ettiğini düşündüğü için onlarla görüş ayrılığına düştü. Bunun üzerine "Müstakil Türk Ortodoks Patrikhanesi"ni kurdu ve ölene kadar Patrikhane'nin başında kaldı. Milli Mücadele'ye yaptığı katkılardan ötürü Mustafa Kemal Paşa'nın da büyük takdirini kazandı. Papa I. Eftim 1968 yılında vefat etti (Ayrıntı için bk. Ali Çakırbaş, **Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslim Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1923-1964)**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih AnaBilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir 2017, s.90).

birakmamak ve kül halinde hakiki Türk olarak yaşamaktır. Biz ayrı bir cemaat ve ekalliyet tanımıyoruz. Bunun için ayrıca mektep ve hastane açmak lüzumunu hissetmedik. Biz çocuklarımızı ve hastalarımızı devletin resmî mektep ve hastanelerine gönderiyoruz” şeklinde tamamlamıştır. Bu arada Papa Eftim, kendi çocuklarının Türk okullarına gittiğini ve hepsinin Türkçe isim aldıklarını belirtmiştir. Eftim, büyük oğlu Yorgo’ya “Turgut”, küçük oğlu Aris’e “Selçuk”, kızları Marika’ya “Yıldız”, Polina’ya “Belge”, Natali’ye de “Günaydın” isimlerini vererek diğer Türk Ortodokslarına örnek olmaya çalıştığını, ayrıca saçları ile sakalını da kesme niyetinde olduğunu söylemiştir.²⁸

Kültürel ve iktisadî alanda başlatılan bu faaliyetlere CHP’nin azınlık milletvekilleri de önemli katkılar sağladı. Bilindiği üzere, 1935 seçimleri Türk siyasî hayatında bazı ilkleri beraberinde getirdi. Bunlardan biri kadınların seçme ve seçilme hakkını kullanmış olmaları, diğeri de 1931 yılında meclis içi denetimi sağlamak için uygulamaya konulan bağımsız milletvekili uygulamasına devam edilmesi neticesinde TBMM’ye gayrimüslim temsilcilerin girmesiydi.²⁹ Her ne kadar kendileri partiye üye olamayıp karar organlarında yer alamasalar da³⁰ bunun son derece mühim ve heyecan verici bir karar olduğu ortadaydı. Nitekim bu kararın ardından gidilen 1935 seçimlerinde müstakil adaylardan Dr. Samuel Abravaya Marmaralı, Berç Keresteciyan (Türker), İstamat Zihni Özdamar ve Dr. Nikola Taptas milletvekili olarak seçildiler. Onlar hem seçim sürecinde hem de görev süreleri boyunca söylem ve faaliyetleri ile CHP’nin o günkü siyasetine ciddi destek verdiler. Örneğin, TBMM’nin V., VI. ve VII. dönemlerinde bağımsız milletvekili olarak görev yapmış olan Berç Keresteciyan, aday olduğu Afyon’dan yayımladığı bir programda, “*Ben bir Türk yurttaşım. Bu*

²⁸ “Papa Eftim Çocuklarına ÖzTürkçe Ad Taktı”; **Cumhuriyet**, 30 Teşrinisani 1934, s.5.

²⁹ Tek Parti Dönemi’nde gayrimüslim milletvekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çakırbaş, **a.g.t.**, s.73-74.

³⁰ Rıfat Bali’ye göre, bu kişilerin partiye üye olamamalarının ve karar verici organlarında yer alamamalarının nedeni, CHP’nin Tek Parti Dönemi’nde azınlıklara karşı olan dışlayıcı ve ayırıcı siyaseti idi. Bk. Rıfat N. Bali, “Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri”, **Toplumsal Tarih**, S 186, Haziran 2009, s.28-32.

memleketin terakkisine bütün kalbimle çalışmak benim emelimdir... Ben azınlık mümessili olarak değil, sırf müstakil bir Türk yurttaşı olarak namzetliğimi koyuyorum"³¹, Afyonkarahisar'dan milletvekili seçildikten sonra basına yaptığı açıklamada da "...Türk Cumhuriyetine sadık olan Ermenilerin azlık teşkil ettikleri için ayrı bir unsur addedilmemelerini eskiden beri arzu ederdim. Hepimizin gözünün nuru olan ve tahakkuk ettirdiği büyük işlerle evrensel bir şöhret kazanan Cumhurreisimiz büyük Atatürk'ün inkılâplar sayesinde Türkiye'de artık "azlık" ve "gayrimüslimlik" kalmadığını, ancak Türk yurttaşlığı teessüs etmiş olduğunu büyük bir kıvançla gördüm. Evvelce Ermeni, Rum ve Musevi ekalliyetlerine mensub olan yurttaşlar artık kendilerini öz Türk yurttaşı addederek bu yurdun terakki ve inkişafına daha fazla çalışmalıdırlar.." ³² demiştir.

V. dönem seçimlerinde Ankara'dan seçilen Dr. Nikola Taptas ise seçmenlerine, "*Ben azınlık mümessili değil Türk ulusunun mebusu olmak istiyorum ve buna her zaman sadık kalarak Meclis'te çalışacağım..*"³³ diye seslenirken, Eskişehir mebusu seçilen Rum asıllı avukat İstamat Zihni Özdamar ise "...*Koyu milliyetperver, Türk ortodoksu, Türk yurttaşım. Cumhuriyetçi olmakla beraber devletçi, halkçı, laik ve inkılâpçuyum. Bütün emelim sırf Türklüğe Türk Cumhuriyeti'ne bütün kudretimle çalışmaktır..*" diyerek seçmenlerinden oy istemiştir. ³⁴ Görüldüğü üzere, Türkçe soyadları almayı tercih eden bu kişiler³⁵ seçtikleri dönemde ortak bir söylem içerisinde olmuşlardır. Hep bir ağızdan, Türk ulusunu temsil ettiklerini, kendilerini Türk vatandaşı olarak gördüklerini söyleyip rejime ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne olan sadakatlerinin altını ısrarla çizmişlerdir.

³¹ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM-V. Dönem (1935-1939)**, C I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s.38-39.

³² **A.g.e.**, C II, s.6.

³³ **A.g.e.**, C I, s.38.

³⁴ **A.g.e.**, C I, s.39.

³⁵ Adı geçen azınlık milletvekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Rita Ender, "Vitrindeki Gayrimüslimler"; **Toplumsal Tarih**, S 214, Ekim 2011, s.78-83.

Rum ve Ermeni Cemaatlerden Destek

O günlerde CHP'nin izlediği politikaya destek, Rum ve Ermeni vatandaşlar tarafından kurulan iki sıra dışı cemiyetten geldi. Bunlardan birincisi *Laik Türk Hristiyanlar Birliği*, diğeri de *Laik Ermeni Katolikleri Cemiyeti* idi. Laik Türk Hristiyanlar Birliği, Türk Ortodoks cemaatinin önde gelen mensuplarından biri olan İstamat Zihni Özdamar'ın³⁶ önderliğinde kuruldu. Birliğin CHP'nin destek ve telkinleriyle kurulduğuna yönelik tahminler yapılırsa da³⁷ buna dair elimizde yeterli kanıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde birliğin kuruluş tarihi hakkında da kesin bilgiye ulaşılmış değildir. Sadece, *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir bildide, ilk toplantılarını yaptıkları Temmuz 1935 tarihinde birliğin yeni teşekkül etmiş olduğundan bahsedilmektedir.³⁸ Fakat elimizde bulunan Eylül 1934 tarihli nizamname, birliği kurma çalışmalarının 1934 yılı sonlarında başladığını göstermektedir.

69 üyeden oluşan Laik Türk Hristiyanlar Birliğinin başkan ve üyelerinin çoğunluğu Ermeni, sekreteri de Eftimit Rum idi.³⁹ Birlik, üyelerini tanıştırmak amacıyla ilk toplantısını 14 Temmuz 1935'te İstanbul'da bir halkevinde yaptı. Halkevinin konferans salonunda saat 14.00'te yapılan ve 35 kişinin⁴⁰ katılımıyla gerçekleşen bu toplantıda⁴¹, İdare Heyetinin davet ettiği mütevelli heyetleri, okul müdür ve öğretmenleri, doktorlar, avukatlar, tüccarlar ile çok sayıda sanat erbabı hazır bulundu. Toplantıda, Birliğin Yönetim Kurulu Başkanı Tavit Savul Yılmaz bir konuşma yaptı. Başkan, önce halkevlerinin mahiyet ve

³⁶ Detaylı bilgi için bk. Fahri Yetim-Mesut Erşan, "Bodrumlu İstamat Zihni Özdamar: Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri", **2. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu 9-12 Mayıs 2011**, Bodrum 2011, s.596-609; Çakırbaş, **a.g.t.**, s.90-94.

³⁷ Laik Türk Hristiyanlar Birliğinin kurulmasında İstamat Zihni Özdamar'ın etkili olduğuna dair bk. Alexis Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, Athens 1992, s.184.

³⁸ Birliğin yeni teşekkül ettiğine dair bk. **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1935, s.2.

³⁹ Alexandris, **a.g.e.**, s.184.

⁴⁰ Aynı yer.

⁴¹ 15 Temmuz 1935 tarihli **Cumhuriyet** gazetesinin ikinci sayfasında toplantıya katılan birlik üyelerinin fotoğrafı mevcuttur. Bk. Ek I.

faaliyetlerinden, Cumhuriyet Halk Partisinin vatani nasıl kurtardığından ve ne kadar büyük hizmetler yaptığından bahsetti ve sonra da şunları söyledi:

İlk amacımız Türk teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun ahkâmına göre tam bir Türk vatandaşı yetiştirmektir. Biz Türklere yalnız kanun bağı ile bağlı vatandaşlardan olmak istemiyoruz. Ruhtan, kalpten ve derin bir kanaatten ve mantıktan doğma duygularla hakikî ve tam bir Türk vatandaşı olmak isteriz. Cumhuriyet kanunlarımız her vatandaşı dininde serbest bırakmıştır. Hıristiyan âzalarımızın dinî akideleri ile alâkadar değiliz. Her fertten beklediğimiz, her şeyden önce bize lâzım olan Türklüğü kendisine şeref bilmek, bu duygu ile mütehassis bulunmak ve bu uğurda samimiyet ve ciddiyetini ispat etmek için bizimle beraber maddeten ve manen çalışmaktır. Laf ve kuru söze itimat etmenin zamanı geçmiştir. Biz de Türküz; biz de hakikî Türk vatandaşsınız diyenlere, “eğer hissiyat ve sözlerinizde samimi iseniz ki samimiyetinizden şüphe etmeğe hiçbir zaman hakkımız yoktur” buyurunuz birliğimize. Hep beraber elele vererek birlikte çalışalım, diyoruz.”⁴²

Tavit Savul Yılmaz'ın ardından konuşan eski okul müdürlerinden Serkis Donik de Birliğin amacını bir kez daha vurgulayarak Türk ulusu içinde yapmaya borçlu oldukları ödevleri izah etti. Yapılan konuşmaların ardından 15 gün sonra tekrar görüşmek üzere toplantıya son verildi.⁴³ Ancak sonraki gün ve aylarda basında Birliğe dair en ufak bir bilgi yer almadı.

Dönemin gazeteleri ile Tek Parti Dönemini ve azınlıkları konu alan çalışmalarda Laik Türk Hristiyanlar Birliği hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Başkanlık Cumhuriyet Arşivinde bulduğumuz bir belge, bizlere Birlik hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Şöyle ki; 1934 yılının Temmuz ayında CHF İstanbul Vilayet İdare

⁴² “Biz de hakikî Türküz!”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1935, s.2; “Lâik Hıristiyanlar Dün Toplandılar”, **Zaman**, 15 Temmuz 1935, s.3; “Türklüğü kendimize bir şeref saymalıyız” Lâik Türk Hıristiyanlar Birliğinin Toplantısında Böyle Söylendi”, **Haber Akşam Postası**, 15 Temmuz 1935, s.3.

⁴³ **Zaman**, 15 Temmuz 1935, s.3; **Haber Akşam Postası**, 15 Temmuz 1935, s.3.

Heyeti Başkanlığına atanan Antalya Milletvekili Dr. Cemal Bey⁴⁴, İstanbul'da bulunan ve Türklerle kaynaşmak istediklerini söyleyen Ermeni vatandaşların sık sık Fırka binasına gelerek kendilerinden yardım ve destek beklediklerini söylemeleri üzerine CHF Genel Sekreterliğine konuyla ilgili ayrıntılı bir yazı gönderdi.⁴⁵

Cemal Bey, 5 Aralık 1934 tarihli yazısının başında İstanbul'da bulunan Ermenilerin büyük bir kısmının köklerinin Türk olduğunu ve Türk'ten ayrı olmadıklarını ileri sürerek Türklerle kaynaşmak için çalıştıklarını, bu yolu tutanların sayısının son günlerde giderek arttığını, bunların Fırkaya sıkça gelmeye başladıklarını ve kendilerine destek verilmesini beklediklerini ifade etti. Yazının devamında ise bu kimselelerin birkaç gruba ayrılmış olduğunu belirterek haklarında kısa bilgiler sundu. İdare Heyeti Reisi Cemal Bey'in aktardığı bilgilere göre, birinci grup ticaretle uğraşan, Osmanlı devrinde hocalık, memurluk yapan Ermenilerdi. Bu grubun istekleri üç maddede toplanıyordu. Bunlar;

1. Eski Ermeni Patrikhanesi nizamlarına göre kurulmuş olan Umumî Meclisin (ruhanî ve cismanî) ve Ermeni Maarif Komisyonu'nun kaldırılması, bunun yerine İstanbul'da oturan Ermenilerin Hükûmetin kontrolü altında semt semt seçecekleri mütevellî heyetleri arasından dokuz kişilik bir "Laik Türk Ermeniler Merkez İdaresi" seçilmesi, Patrik, Papaz ve diğer ruhanî memurların din işlerinden başka işlere karışmaması.
2. Ermeni cemaatinden vakıf veya teberru suretiyle biriken gelirin ilkokullar ve kimsesiz çocuklar yurduna ayrılması ile ortaokullarla liselerin Maarif Vekilliği'ne devredilmesi.
3. Dış entrikalara ve İngiliz Entelijans servisinin rollerine alet olmayarak Türk Cumhuriyeti'nin yüksek prensipleri çerçevesinde yaşamak.

⁴⁴ Dr. Ahmet Cemal Bey'in (Tunca), CHF İstanbul İdare Heyeti Başkanlığı'na tayin edildiğine dair bk. **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1934, s.1.

⁴⁵ **BCA**, 490-1-0-0/607-103-2.

Cemal Bey, birinci grup Ermenilerin Patrikhane ve Ruhanî Meclisi bir tarafa atıyorlarmış gibi gözükseler de aslında durumun öyle olmadığını, mütevellilerin seçeceği bir heyet oluşturmalarının hiçbir anlam ifade etmediğini, çünkü onların aslında sadece Cismanî Meclisin adını değiştirdiklerini yazdı. Ayrıca bu grubun isteklerinde ne derece samimi olduğunu anlamının zor olduğunu da vurguladı.

İkinci grup ise “Laik Türk Hristiyanlar Birliği” adı altında birleşerek hükûmete başvuran Ermenilerden oluşuyordu. Bunların dileklerini ve ülkülerini gösteren yasaları 9 madde halinde belirlenmişti. Bu grubu oluşturanlar Anadolu Ermenilerdi. Üçüncü grup ise “Laik Ermeni Katolikleri Cemiyeti”ni kurmak isteyenlerdi. Cemal Bey bu grupla ilgili olarak ekte çok özel bilgiler içeren bir de mektup sundu. CHF İstanbul İdare Heyeti Başkanı, hazırladığı iki sayfalık yazıyla bu bilgileri Genel Sekreterliğe aktarmakla kalmadı, aynı zamanda yeni başlayan bu tür kaynaşma ve müracaatlar karşısında ne yapılması gerektiğini de sordu.

Cemal Bey’in Parti Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda yer alan en önemli bilgi hiç şüphesiz Laik Türk Hristiyanlar Birliğinin 9 maddelik nizamnamesiydi. Birlik Başkanı Tavit Savul Yılmaz imzalı 22 Eylül 1934 tarihli bu nizamnamenin maddeleri ise şunlardı:⁴⁶

1. Birlik hak hayat ve bekası çoktan kalmamış olan ve elyevm hiç lüzum ifade etmeyen mütefessih patriklik makam ve bu entrika yuvasına merbut umum teşkilatları lağv eder.
2. Birlik, kiliselerinin Türkiye’den hariçteki kiliselerle olan her türlü rabitasına nihayet verir.
3. Birlik kiliselerinde dua ve ayinleri Türkçe lisanla icra eder.
4. Birlik kiliselerinde vaftiz olan çocuklara milli Türk isimleri koyar.
5. Birlik mensupları devletin aile şöhreti kanununa göre kendilerine milli Türk ismi ve şöhreti intihap ederler.

⁴⁶ BCA, 490-1-0-0/607-103-2. Bk. Ek II.

6. Birlik mekteplerini maarif idaresi emrine amade kılar ve bu mekteplerde maarif programının tamamen tatbikini ve müdür ve muallim tayin keyfiyetini maarif idaresine ait bir vazife bilir.
7. Birlik itam hanelerinden mektep şeklinde olanlarında maarif tedrisat programını tatbik ve muallim tayin hakkını maarif idaresine terk eder.
8. Birlik kiliseler için bir baş papazlık vazifesi ihtas eder ve ruhanilerin cismani işlerle olan her türlü rabitasına nihayet verir.
9. Birlik kiliselere ve sair emru hayra ait emlâk ve akarın senelik icar bedellerinden mütehassil varidati şeraiti vakfiye mucibince maksatına ve umuru diniyenin tedvirine sarf ve fazlasını Türk Tayyare Cemiyeti'ne terk eyler.

Görüldüğü üzere Birlik, hazırlanan nizamname ile kendi okullarını kapatma, Türkçe ayin yapma ve Türkçe isimler alma gibi pek çok radikal karara imza atmıştır. Ancak bu birliğin faaliyetlerine ne kadar süre devam ettiği ve ne gibi bir tesir bıraktığı hakkında elimizde başka bir bilgi mevcut değildir. Sadece, kendi cemaatlerinin desteğini alamadığı ve kısa süre sonra da yok olduğu bilinmektedir.⁴⁷

Diğer bir oluşum ise *Laik Ermeni Katolikleri Cemiyeti* idi. Bu cemiyet hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Belgelerde, kurulma aşamasında olduğu belirtilen bu cemiyetten İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasında yaşanan bir ihtilaf çerçevesinde söz edilmekte ve onların niyetlerinin de önceki cemiyetle neredeyse aynı olduğu ifade edilmektedir. Ermeniler arasında yaşanan bu ihtilafın sebebi, onların din işlerini dünya işlerinden ayırmaya karar vermesinden kaynaklanıyordu. Nitekim söz konusu tartışmaya bir son vermek isteyen Ermeniler 13 Eylül 1934 günü Patrikhane'de olağanüstü bir toplantı düzenledi. Toplantıda, cemaat işlerinin Cumhuriyet hükûmetinin prensiplerine uygun bir şekilde idare edilmesi gerektiği hakkında konuşuldu. Yapılan görüşmeler sonucunda da 1860'da tanzim edilmiş bir nizamname ile idare edilmekte olan cemaat işlerini yürütebilmek için laik bir teş-

⁴⁷ Alexandris, **a.g.e.**, s.184.

kilat vücuda getirilmesine karar verildi. Fakat laik bir teşkilat oluşturma niyeti Ermeni cemaati arasında ciddi görüş ayrılıkları ve tartışmaları da beraberinde getirdi. Hatta bu fırsattan istifadeyle Patrik Naroyan Efendi ile Meclis-i Cismanîyi zorla düşürmeye çalışanlar bile oldu. Bunun üzerine dönemin Cismanî Meclis Başkanı olan Vahan Sürenyan hemen resmî makamlarla temasa geçerek Patrikhane’de yapılan bu toplantı hakkında yetkililere bilgi verdi. Ayrıca Umumi Meclisin bu kararı için vilayete bir de dilekçe sundu.

Mesele hakkında basına bir de açıklama yapan Vahan Sürenyan, Umumi Meclisin son toplantısında Meclis-i Cismanî adına bir temasta bulunduğunu, temasta katılımcılara Türk Ermeni cemaat işlerinin Cumhuriyet hükûmetinin prensiplerine göre yürütülmesini teklif ettiğini, neticesinde de Patrik Naroyan Efendi başta olmak üzere orada bulunan herkesin bu kararda mutabık kaldığını açıkladı. Sürenyan, verilen bu karar gereğince Patrik Efendi’nin bundan sonra sadece din işleriyle meşgul olacağını, görev süresi dolan Cismanî Meclisin istifadeceğini, onun yerine de on kişiden oluşan bir idare heyeti seçileceğini belirtti. Alınan bu karara göre, otuz kişilik bir namzet listesi oluşturulacak, muhtelif semt ve mahallelerdeki kilise mütevelli heyetlerinin üyeleri de toplanarak bu liste üzerinden on kişilik bir idare heyeti belirleyecekti. Seçilecek heyetin görevi ise bilumum hastane, okul ve yetimhane gibi müesseselerin masraflarını temin ile mütevelli heyetlerinin hesaplarını kontrol etmekten ibaret olacaktı.⁴⁸ Ermeni Cismanî Meclisi tarafından laik bir idare vücuda getirmek amacıyla girişilen bu teşebbüs üzerine hemen harekete geçildi ve Kumkapı’daki Ermeni Patrikhanesi’nde çalışan Cismanî Meclis kâtipleri Beyoğlu’nda bulunan hususî bir daireye alındı. Patrikhane’de ise yalnızca Patrik Naroyan Efendi ile ruhanîler kaldı.⁴⁹

⁴⁸ “Ermeniler Dünya İşlerini Din İşlerinden Ayırdılar”, **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1934, s.1 ve 6.

⁴⁹ “Ermeni Cemaati Din İşlerini Ayırdı”, **Cumhuriyet**, 7 Teşrinievvel 1934, s.2.

Yaşanan bu gelişmeler Ermeni Katolik Cemaatindeki anlaşmazlığı daha da derinleştirdiği için cemaat iki gruba ayrıldı. Birinci grup Katolik Ermeniler Mütevelli Heyeti Başkanı Paul Alan Efendi'nin, diğer grup da Surp Agop Hastanesi Başhekimisi Dr. Vensan Kasapyan'ın etrafında toplandı. Bu arada, başa geçenlerin cemaat işlerini idare etmede başarılı olamaması, laik hareketin başında bulunanların muhtelif semtlerde şahsî hâkimiyet kurmasına yol açtı. Hatta yaşanan karmaşa ortamında bazı gruplar Patrikhane'ye bağlı müesseseleri eline geçirirken, bazıları da cemaate ait hayır kurumlarını ya da vakıf ve akarları idare etmeye başladı. Beş sene için seçildikleri halde yeni bir seçime gitmeyen ve yedi sene boyunca cemaati idare eden bu kişiler yüzünden Meclis İdare Heyeti de bir türlü denetlenemedi. Bu sıkıntılı süreç, yetkililerin Meclis İdare Heyetine ait tüm defterlere ve kasaya el koymasıyla son buldu.⁵⁰

Yapılan tasfiye neticesinde yenilenen Katolik İdare Heyeti Başkanlığına Dr. Vensan Kasapyan, üyeliklere de Rupen Lusaryan, Jozef Kasapyan ile Osep Hallaçyan Efendiler getirildi. Ohannes Kasapyan Efendi mütevelli heyetindeki görevine devam ettirilirken, heyet başkanı Paul Alan Efendi'nin ise vazifesine son verildi. Bu arada, mühürlenmiş defterler ve hesaplar da yeni başkan Dr. Vensan Kasapyan'a teslim edildi. Göreve geldikten sonra basına bir demeç veren Dr. Vensan Kasapyan, durumu "*Bütün işler usulü dairesinde intihap edilmiş ve hükümet tarafından tanınmış olan idare heyetimize devredildi. Heyetimiz evrak ve hesapları inceden inceye tetkik edecektir.*" sözleriyle kamuoyuna bildirdi. Ayrıca bundan sonraki süreçte cemaati için yapacağı icraatlardan da bahsetti.⁵¹

Katolik cemaatinde yaşanan bu gelişmeler, beraberinde cemaati idare edenlerin birbirlerini suçlamalarına ve hatta aleyhlerine davalar açmalarına kadar gitti. Mevcut ihtilaf, halkın da olaya karışmasına neden oldu. Hatta bu hususta bir grup Katolik Ermeni tarafından CHF Vilayet İdare Heyeti Başkanı Dr. Cemal Bey'e bir şikâyet mektubu

⁵⁰ "Katolik Ermeniler Arasında İhtilaf", **Cumhuriyet**, 24 Teşrinisani 1934, s.2.

⁵¹ "Katolik Ermenilerin Cemaat İşleri", **Cumhuriyet**, 28 Teşrinisani 1934, s.2.

dahi sunuldu. Manuk Marikyan ve altı arkadaşının imzaladığı bu tarihsiz mektup⁵², Ermeni Katolik Cemaatinin içinde yaşanan çatışma ve ihtilafı gözler önüne sermesi açısından önem taşımaktadır. Mektupta, “her zaman ve her vesile ile memlekete ve Türklüğe bağlılıkta sebat etmiş olan” Ermeni Katolik Cemaatinin Cumhuriyet’in bütün prensiplerini kavradığı ve buradan hareketle de başındaki ruhanî teşkilatı derhal atarak yerine laik bir müessese kurduğu belirtilmiştir. Kurulan bu laik teşekkül, heyet üyeleri tarafından okul ve hastane işlerine nezaret ile bunlara ait vakıf mallarını idare etmekten başta maksadı olmayan “hayrî ve ictimaî bir cemiyet” olarak tanımlanmıştır. Mektubu hazırlayanlar, sonrasında 1929’da hükûmetin malumat ve müsaadesi ile yapılan bir seçimde otuz yıldır devlet memuriyetinde bulunan Paul Alan isimli şahsın cemiyete başkan seçildiğini, ardından onun başkanlığı altında çalışacak on kişiden oluşan bir idare heyeti oluşturulduğunu, böylelikle vilayet yönetiminin hem bu seçimi hem de Paul Alan Efendi’nin başkanlığını tasdik ettiğini ifade etmişlerdir.

Mektubun devamında ise Paul Alan Efendi’nin rakibi Surp Agop Hastanesi Başhekimisi Dr. Vensan Kasapyan konu edilmiş ve onun hakkında bazı çarpıcı iddialarda bulunulmuştur. Belirtildiğine göre; asıl vazifesi hekimlik olan bu zatın zamanla birtakım karışık işlere bulaşması yüzünden hastanede işler bozulmuş, hastalar ilaçsız, yemeksiz ve bakımsız kalmıştır. Bu arada Kasapyan, vakıflara ait gelirleri idare etmeye ve bunların kiralarına da el atmaya başlamıştır. Marikyan ve arkadaşları, şahsiyeti ve mazisi itibarıyla itimada layık olmadığını iddia ettikleri bu şahıs hakkında daha başka şeyler de yazmışlardır. Onlara göre; fakir bir ailenin çocuğu olan Kasapyan, ilk tahsilini İstanbul’da cemaat okulunda tamamlamış, Fransız Hükûmetinin Ermeni Katoliklerine sağladığı bir bursla gittiği Lyon şehrinde de tıp eğitimi almıştı. İstanbul’un işgal edildiği günlerde ise Taşnak Komitesinin Nişantaşı’nda açtığı “Salib-i Ahmer Hastanesi”nin Müdür ve Baş Hekimliği

⁵² BCA, 490-1-0-0/607-103-2.

ğine getirilmişti. Ancak o, bu süreçte bir yandan vazifesini yerine getirirken diğer yandan da hastanede mesai arkadaşlarından ve “azılı komitecilerden” olan Arakel Çakıryan, Savarş Misakyan, Mari İstanbulyan ve Zaruhi Bahri ile birlikte Türklük aleyhine her türlü ihaneti işlemişti. Hatta o günlerde cemaatin tüm muhalefetine rağmen Surp Agop Hastanesi’nin Baş Hekimliğini de elde etmişti. Daha önemlisi, Berlin’de Talat Paşa’ya suikast yapan Soğomon Tehliryan’ın İzmit Divan-ı Harbi tarafından aranan amcasını uzun müddet Surp Agop Hastanesi’nde saklamıştı. Yine laik bir teşkilat kurma niyetinin şekillendiği bir sırada Lozan Antlaşması’nın ekalliyetler hukukuna dair olan hükümlerinden feragat edilmesi konusunda Vekiller Heyetine takdim edilmek üzere hazırlanan mazbatayı, “*bu hukuktan feragat edildiği takdirde cemaatimizin mevcudiyeti kalmaz*” iddiasıyla imzadan çekmiş ve başkalarının imzalamasına da mani olmuştu. İlaveten, Galata’da Tabakçı Tüccarı Aftos oğlunun üç çocuk sahibi karısı ile de zina suçundan dolayı yargılanmıştı. Vensan Kasapyan görev yaptığı hastanede de rahat durmamış, burada da çok sayıda yolsuzluğa karışıp zimmetine para geçirmişti.

Mektubu hazırlayanlar, Kasapyan’ın işgal kuvvetleri ve Taşnak Komitesi lehine yaptıkları ile onların işlerine gösterdiği yararlılığın o zamanki Ermeni gazetelerinde yazıldığını, bu bilgilerin Taşnak Komitesinin 1920-21 senesine ait Salib-i Ahmer Raporu’nda mevcut olduğunu, hatta bu raporun bir nüshasının ellerinde bulunduğunu da ilave etmişlerdir. İmza sahipleri, mektuplarının son kısmında ise geçmiş ve faaliyetleri bu şekilde olan Dr. Vensan Kasapyan Efendi’nin adı geçen hastaneden uzaklaştırılmasını hükûmetten talep etmişlerdir. Onlar, söz konusu mektubu tüm din kardeşlerinin taleplerine tercüman olmak için yazdıklarını belirterek, memlekete ve hükûmete çok bağlı olan Ermeni Katolik Cemaatinin bu taleplerinin dikkate alınmasını, adı geçen hastaneye hükûmetin ve firkanın itimadına layık, güvenilir bir şahsın atanmasını önemle rica etmişlerdir. Ancak bu mektubun hazırlanma aşamasında, yukarıda da ifade etmiş olduğumuz üzere, vilayetten gelen emir üzerine söz konusu bütün evrak ve defterler Dr. Kasapyan, biraderi Jozef Kasapyan ile Rupen Lusararyan ve

Osep Halaçyan'dan oluşan dört kişilik heyete teslim edildi. Mektupta bu karara da tepki gösterilmiş ve mazisi o kadar yolsuzluk ve suçlarla dolu bir şahsın bu şekilde himaye görmesine anlam verilemediği yazılmıştır.

Ermeni Katolik Cemaati arasında görülen din ve dünya işlerini ayırma faaliyeti ile bundan kaynaklanan ihtilaf Ankara'nın da gözünden kaçmamıştır. Bu konuda elimizde bulunan en çarpıcı bilgi, dönemin Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim (Tör)'in CHF Genel Sekreterliğine yazdığı 19 Eylül 1934 tarihli bir yazıda mevcuttur.⁵³ Vedat Nedim, hazırladığı iki sayfalık raporda hem bu hareketliliğin sebeplerine hem de meselenin Ermeni basınındaki akisleri ile dünyadaki Ermeni faaliyetlerine yer vermiştir. Çünkü Matbuat Umum Müdürlüğü, yaptığı tetkikat neticesinde meselenin iç yüzünün görünenden daha farklı ve derin olduğunu tespit etmişti. Buna dayanarak Vedat Nedim önce, Patrikhane idaresinin son birkaç aydır bir buhran ve karışıklık devresi geçirdiğini, idare heyetleri arasında münakaşalar ve istifalar yaşandığını belirtti. Sonra da Patrikhane idaresindeki "Ruhanî" ve "Cismanî" meclislerinin ayrılığı şeklinde tezahür eden bu hadisenin, sadece tarafsız ve hükûmete sadık görünmek isteyen Ermenilerle cemaat idare heyetinin Patrikhaneden ayrılarak laik düzene uygun bir teşkilatlanma içine girme işinden ibaret olmadığını yazdı. Vedat Nedim'e göre, hadiseye böyle bir hava verilmesi tamamen görünüşü korumak içindi. Üstelik bu çok da beceriksizce yapılmaktaydı. Çünkü hükûmet laik idare sistemini kabul edeli on seneden fazla olmuştu. Ayrıca bu düzenlemeyi yapmak ve cemaat idaresini laik esaslara uydurmak için niçin bu kadar beklenmişti? Zaten Ermeni cemaati laik olmak istiyorsa, bunu daha derin ve esaslı değişikliklerle yapması daha doğru olurdu.

Vedat Nedim, yazısının sonunda ise Patrikhane ve Ermeni cemaat idaresindeki bu ayrılma hareketinin doğrudan doğruya bir parti meselesinden ibaret olduğunu belirtti. O, başlangıç itibarıyla Taşnaklarla

⁵³ BCA, 490-1-0-0/607-103-5.

Ramgavarlar arasındaki ihtilafın kiliselere yansması, Gregoryen Kilisesi'nin bu işteki rolü ve Amerika'daki Ermeni Baş Piskoposu'nun bundan ötürü öldürülmüş olduğu gibi hususları önceki raporlarında arz ettiğinden bahsetti. Devamında da edindiği yeni bilgileri aktardı. Buna göre, öldürülen başpiskoposun yerine halen biri seçilememiştir. Üstelik Suriye, Lübnan ve Yunanistan'daki Ermeni kilise ve cemaat idareleri etrafındaki münakaşalar da devam etmekteydi. Dünyada cereyan eden bu hareketliliğin Türkiye Ermenilerine yansımaması ise imkânsızdı. Zaten İstanbul Patrikhanesi'nde üç dört aydan beri devam eden kaynaşmanın da patlama nedeni buydu. Şimdiye kadar muhtelif Ermeni partilerine mensup şahıslardan oluşan cemaat idare heyeti, bu defa tamamen Ramgavarlardan oluşmak üzere dağılmıştı ve yeni heyetin Ramgavarların mutlak ekseriyetiyle teşekkül edeceği muhakkak gözüküyordu. Çünkü Taşnaklar İstanbul'da "*kıpırdanamayacak bir vaziyetteydi*". Dikkat edilirse, İstanbul Ermeni basınının birkaç gündür birinci sayfadan verdiği bu hadiseyi Taşnak taraftarı "Aztarar" iç sayfalarında vermiş, lehte ve aleyhte de hiçbir yorum yapmamıştı.

Vedat Nedim yazısının bitiminde, İstanbul'da Ramgavarların Taşnaklara oynadığı bu oyunun akislerini dünyadaki Ermeni gazetelerinden takip edeceğinin ve bu ihtilaf sonrası Patrik ile Papazlar heyetinin takınacakları tavırla bunların Eçmiyazin'e boyun eğip eğmeyeceklerinin çok dikkate değer bir nokta olduğunun altını çizdi. Anlaşıldığı kadarıyla, dönemin Matbuat Umum Müdürlüğü Ermeni Cemaatinde yaşanan bu ihtilafa kayıtsız kalmamış, ülkede ve dünyada çıkan Ermeni gazetelerini yakın takibe alarak meselenin iç yüzünü anlamaya çalışmıştır. Vedat Nedim'in Parti Genel Sekreterliğine sunduğu bu ayrıntılı ve özel rapor bize, siyasî iktidarın azınlıkların iç meselelerini ve yürüttükleri faaliyetleri dikkatli bir şekilde takip ettiğini, her fırsatta onların samimiyetlerini sorgulamaya çalıştığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

SONUÇ

Görüldüğü üzere siyasî iktidar, Türk asıllı olmayan vatandaşlarını “Türk Kimliği”nde birleştirmeyi ve onların da bu kimliği kendi içlerinde kısa sürede özümseyip benimsemelerini istedi.⁵⁴ Ortak bir kimlik ve aidiyet duygusu oluşturarak devleti güçlendirmek ve toplumsal uyumu sağlamak adına da çok sayıda karara imza atıp faaliyetlerde bulundu. CHP’nin bu kimlik yaratma ve uyum sürecine gayrimüslim vatandaşların verdiği destek ve tepki ise değişkendi. Alınan kararlar ve uygulamalar çoğunlukla kabul gördü. Verilen destek ise kimi zaman bir beyanat ve yapılan bir yayınlara kimi zaman da kurulan bir teşkilatla gösterilmeye çalışıldı. Bu kabulde, cemaat ileri gelenlerinin, milletvekilleri ile aydınlarının sergilediği yaklaşım ve duyarlılığın payı hayli büyüktü. 1934 yılında Rum ve Ermeni Cemaatinden bir grup vatandaşın kurduğu *Laik Türk Hristiyanlar Birliği* ile *Laik Ermeni Katolikleri Cemiyeti* de döneme damgasını vuran ilginç teşebbüsler arasındaydı. Bu oluşumlar her ne kadar kendi cemaatlerinden sınırlı destek alıp kısa sürede etkinliklerini kaybetmiş olsalar da iktidara ve politikalarına ciddi katkılar sağladı.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BCA, 490-1-0-0/607-103-2.

BCA, 490-1-0-0/607-103-5.

Gazeteler

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Son Posta

Vakit

Zaman

⁵⁴ Güvenç, a.g.e., s.240.

Araştırma Eserler

Alexandris, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1992.

Alp, Tekin, **Türkleştirme**, Günümüz Yazı ve Diline Aktaran: Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Arar, İsmail, "Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları", **Bellekten**, C XLV, S 177, Ocak 1981, Ankara 1981, ss.5-26.

Bali, Rıfat N., **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

_____, "Bir Tarih Romanının Filme Çekilememe Serüveni-Musa Dağ'da Kırk Gün'ün Hikâyesi", **Tarih ve Toplum**, C 29, S 170, Şubat 1998, ss.21-33.

_____, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", **Toplumsal Tarih**, S 186, Haziran 2009, ss.28-32.

Çakırbaş, Ali, **Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslim Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1923-1964)**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir 2017.

Ender, Rita, "Vitrindeki Gayrimüslimler"; **Toplumsal Tarih**, S 214, Ekim 2011, ss.78-83.

Galanti, Avram, **Vatandaş: Türkçe Konuş!**, Çev. Ömer Türkoğlu, Ke-bikeç Yayınları, Ankara 2000.

Gökalp, Ziya, **Türkçüğün Esasları**, Yayına Haz. Mahir Ünlü-Yusuf Çotuksöken, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.

Gözübüyük, A. Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları 1876, 1921, 1924, 1961, 1982 Anayasalarının yapıları, özellikleri ve yapılan değişiklikler**, Turhan Kitabevi, Ankara 2005.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM-V. Dönem (1935-1939)**, C I-II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 2001.

- Güvenç, Bozkurt, **Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- İnan, Afet, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- Landau, Jacop M., **Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, Çev. İlhan Parmaksızoğlu-İlhan Pınar-Oya Engin-Natali Medina, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Okutan, M. Çağatay, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
- Sadoğlu, Hüseyin, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Toprak, Zafer, **Türkiye'de Yeni Hayat- İnkılâp ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Turan, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınları, Ankara 2000.
- Uluskan, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- Yetim, Fahri-Erşan, Mesut, "Bodrumlu İstamat Zihni Özdamar: Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri", **2. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu 9-12 Mayıs 2011**, Bodrum 2011, ss.596-609.

EKLER

Ek-1: Laik Türk Hristiyanlar Birliği Başkanı ve Üyelerinin Toplantısı

Cumhuriyet, 15 Temmuz 1935, s.2.

ATATÜRK DÖNEMİNDE VATANDAŞLIK POLİTİKASINA
RUM VE ERMENİ CEMAATLERDEN DESTEK: LAİK
TÜRK HRİSTİYANLAR BİRLİĞİ VE LAİK ERMENİ
KATOLİKLERİ CEMİYETİ

2017

Ek-2: Laik Türk Hristiyanlar Birliği Nizamnamesi

(BCA, 490-1-0-0/607-103-2)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Laik Türk Hristiyanlar Birliğinin gayesini gösterir
nizamnamesine ilave edilen mevadi mahsusadır.

- Madde:1-Birlik hak hayat ve bekasi çektan kalmamış olan ve elyevn hiç
luzum ifade etmiyen mütefessih patriklik makam ve bu entrika
yavasına mefbut umum teşkilatları lagv eder.
- Madde:2-Birlik, kiliselerinin türkyadan hariçteki kiliselerle olan her
dörlü rabitasına nihayet verir.
- Madde:3-Birlik kiliselerinde dua ve ayıpları türkesi lisanla icra eder.
- Madde:4-Birlik kiliselerinde vaftis olan çocuklara milli türk isimleri
koyar
- Madde:5-Birlik mensupları devletin aile şöhreti kanununa göre kendile-
rine milli türk ismi ve şöhreti intihap ederler.
- Madde:6-Birlik mekteplerini maarif idaresi emrine amade kılar ve bu
mekteplerde maarif programının tamamen tatbikını ve müdür ve
muallim tayin keyfiyetini maarif idaresine ait bir vasife bilir.
- Madde:7-Birlik itam hanelerinden mektep şeklinde olanlarında maarif ted-
risat programını tatbik ve muallim tayin hakkını maarif idare-
sine terk eder.
- Madde:8-Birlik kiliseler için bir baş papazlık vasifesi ihtas edar ve
ruhanilerin cismani işlerle olan her dörlü rabitasına nihayet
verir.
- Madde:9-Birlik kiliselere ve sair emru hayre ait emlak ve akarın senec-
lik icar bedellerinden mütehasıl varidatı şeraiti vakfiye mu-
cibince maknatına ve umuru diniyenin tedvirine sarf ve faslıha
türk tayyare cemiyetine terk eyler.

22/9/1929
LAİK TÜRK
Tarih: Sarıcahan
KATOLİKLERİ CEMİYETİ